Aldonas PUPKIS

ANDRIUS AŠMANTAS:

gyvenimas ir kūryba

Aldonas PUPKIS

ANDRIUS AŠMANTAS: gyvenimas ir kūryba

MONOGRAFIJA

Vilnius 2010

UDK 808.82
Pu54

Recenzavo:

doc. dr. *Bronius Dobrovolskis*

prof. habil. dr. *Vanda Zaborskaitė*

Už suteiktą paramą nuoširdžiai dėkojame:

Lietuvos valstybiniam mokslo ir studijų fondui

Lietuvos mokslo tarybai

Pirmosios Vyriausybės narių klubui

UAB „Elgama-Elektronika“

ISBN 978-609-431-004-1

TURINYS

PRATARMĖ

Monografijoje pateikiami svarbiausi žinomi Andriaus Ašmanto biografijos faktai, parodomas jo pasaulėžiūros klostymosi kelias, duodama kalbinio, literatūrinio, pedagoginio ir publicistinio palikimo apžvalga.

Vos 35-erius metus gyvenęs tarpukario Lietuvos kalbininkas, literatūrologas, pedagogas, publicistas Andrius Ašmantas (1906–1941) paliko gausų kūrybinį palikimą. Jis ir mūsų laikais įdomus kaip anos nepriklausomos Lietuvos kultūrinis paveldas, dalis jo turi ir tam tikrą išliekamąją vertę.

Andrius Ašmantas – pirmosios nepriklausomos Lietuvos išauklėtos inteligentų kartos atstovas, mokslus išėjęs tik lietuvių kalba. Tai kalbininkų Petro Joniko, Alfonso Kalniaus, Jono Kruopo, Juozo Senkaus, Antano Lyberio, Kazio Ulvydo ir kt., poetų ir rašytojų Antano Venclovos, Salomėjos Nėries, Bernardo Brazdžionio, filosofų Antano Maceinos, Juozo Keliuočio ir kitų amžininkas, ėjęs mokslus lietuviškose gimnazijose ir Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete, derinęs lietuviškosios kultūros paveldą su pažangiomis Vakarų idėjomis ir kūręs modernios lietuvių tautos kultūrą.

Pirmoje monografijos dalyje aprašoma Andriaus Ašmanto biografija: mokymosi metai Endriejavo pradinėje mokykloje, Rietavo progimnazijoje ir Telšių gimnazijoje, studijos Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete, mokytojo darbas įvairiose Kauno mokyklose, dėstymas Klaipėdos prekybos ir pedagoginiuose institutuose, Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Kartu su biografjos faktais siekiama parodyti Andriaus Ašmanto pažiūrų formavimąsi, jo santykius su sutiktais žmonėmis ir visa artimiausia aplinka. Apskritai monografijoje stengiamasi duoti kiek įmanoma platesnį materialųjį ir dvasinį kontekstą, kuriame brendo aprašomoji karta ir kuriame teko darbuotis Andriaus Ašmanto kartos atstovams.

Antroje dalyje pateikiama Andriaus Ašmanto darbų apžvalga. Bene plačiausiai rašoma apie kalbotyros darbus: jų autorius buvo diplomuotas kalbininkas. Čia nurodoma, kuriose kalbotyros srityse daugiausia dirbo jų autorius, mėginama nustatyti jo raštų vietą ir reikšmę lietuvių kalbotyros istorijoje.

Mažiau vietos skirta literatūrologijos darbams, rašoma, kad kai kurie iš jų rodo Andrių Ašmantą turėjus didelį literatūros mokslininko talentą. Toliau apžvelgiamas Ašmanto pedagogikos ir kultūrologijos palikimas: gausūs pedagoginiai raštai, pedagoginė, kultūrinė ir politinė publicistika. Iš jų ryškėja autorių buvus talentingą pedagogą, aistringą kultūrininką, didelį savo šalies patriotą. Be jokios abejonės, jo kūrybinis palikimas gali būti gretinamas prie kitų ano meto žymiausių lietuvių kultūros kūrėjų ir puoselėtojų darbų ir daugelyje sričių Andriui Ašmantui priklauso ne tik nuoširdaus ir atsidavusio darbininko, bet ir pradininko, naujų kelių tiesėjo vaidmuo.

Šią monografiją rašyti paskatino Andriaus Ašmanto sūnus prof. Leonas Ašmantas. Jis padėjo sukaupti ir Andriaus Ašmanto archyvą, konsultavo įvairiais biografijos klausimais, rūpinosi knygos leidyba ir ją tiesiogiai finansavo. Rašant darbą ir vėliau nemaža gerų patarimų sulaukiau iš daugelio kolegų, recenzentų prof. Vandos Zaborskaitės ir dr. Broniaus Dobrovolskio, bendrakursės kolegės Teresės Pažūsienės. Visiems jiems nuoširdžiai dėkoju, ačiū ir „Trijų žvaigždučių“ leidyklos žmonėms už nuoširdų darbą.

Autorius

ANDRIAUS AŠMANTO KŪRYBINIS PALIKIMAS IR JO TYRIMAS

Su Andriaus Ašmanto spausdintais darbais susipažinti teko mokantis anuometinio Rusijos Leningrado (dabar Sankt Peterburgas) universiteto Bendrosios fonetikos ir metodikos katedros aspirantūroje (1962–1965). Ieškodamas literatūros savo disertaciniam darbui aptikau gausius didžiųjų Leningrado bibliotekų (Lenino, Mokslų akademijos ir kt.) lituanistikos fondus. Skaitydamas prieškarinių metų „Gimtosios kalbos“ žurnalo komplektą atkreipiau dėmesį į pagaulius Andriaus Ašmanto straipsnius iš šnekamosios kalbos kultūros ir fonetikos. Nors pačiam darbui tada jo mintimis pasinaudoti neteko (tiesiogiai nebuvo susijusios su disertacijos tema), bet įspūdis buvo padarytas toks stiprus, kad neišblėsęs išliko ištisus dešimtmečius.

1968 m. Vilniaus universitete gavau vadovauti lituanistų kalbininkų proseminarui. Be kitų temų, studentams daviau rašyti proseminarinių darbelių apie tarpukario Lietuvos kalbininkų gyvenimą ir darbus. Šitaip 1969 m. buvo parašyti B. Daračiūtės darbas apie Andrių Ašmantą, O. Snabaitytės – apie Adolfą Nezabitauską, R. Žuklijos – apie Mykolą Durį ir kt. Studentę Birutę Daračiūtę pavyko ypač uždegti tiriamo kalbininko veikla ir darbais. Proseminarinį darbą ji išplėtė ir kaip Vilniaus universiteto Studentų mokslinės draugijos (SMD) Lietuvių kalbos būrelio pranešimą pateikė SMD konferencijai. Jo santrauka buvo išspausdinta Vilniaus universiteto „XXII studentų mokslinės konferencijos pranešimų tezėse“ (Filologija ir istorija). V., 1970, p. 4–5. Tai buvo tik antra pokario metais publikacija apie Andrių Ašmantą; pirmoji – „Mažojoje lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje“, 1966 m.[1] (parašyta veikiausiai sekant bostoniške „Lietuvių enciklopedija“, t. 1, 1953).

---

[1] Kalbininko sūnus Leonas Ašmantas mano, kad prie to paskelbimo enciklopedijoje galėjęs prisidėti ir Antanas Lyberis, 1942–1947 m. dirbęs Prienų gimnazijoje. Kalbininko našlės teiravęsis apie Ašmantą informacijos ir prašęs jo nuotraukos (Andriaus Ašmanto archyvas, toliau AA. – Sūnaus Leono pasakojimas).

Birutė Daračiūtė su dideliu noru ėmėsi bibliotekose nurašinėti Ašmanto straipsnius sumanytam kalbininko darbų rinkiniui, kurį užsimojo rengti Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Vilniaus kalbos sekcija. Tų darbų svarbesnieji buvo nurašyti ir rinkinys jau klostėsi, bet tada netikėtai teko gauti didelį paties Andriaus Ašmanto archyvą.

Vilniuje, adresų biure, nesunkiai pavyko rasti kalbininko artimųjų adresus: žmona Ona Ašmantienė gyveno Príenuose, duktė Joalita Julija – Tauragėjè, sūnus Leonas Vaidotas – Kaunè, sūnus Jurgis Ramūnas – Stãkliškėse (Prienų raj.), du broliai Klaĩpėdoje. Andriaus artimųjų adresus atsiuntė ir broliai Antanas ir Povilas iš Klaipėdos. Susisiekiau laiškais su Ona Ašmantiene ir Leonu Ašmantu ir 1971 m. pradžioje susitikome Prienuose. Didžiausiai nuostabai kalbininko našlė fiziko Adolfo Jucio dėka (AA. – Sūnaus Leono pasakojimas) buvo išsaugojusi didelį Andriaus Ašmanto archyvą. Kalbininko žmona tą archyvą paskolino – leido naudotis, skelbti spaudoje.

Rankraščių, laikraščių iškarpų, įvairių dokumentų gausa sustabdė minėto rinkinio rengimą. Tik po kelerių metų Andrius Ašmantas buvo paminėtas „Literatūroje ir mene“ (A. Pupkis. Vasario 24 d. sukako 70 metų, kai gimė kalbininkas Andrius Ašmantas. – 1976 m. kovo 6 d.) ir dar po 5-erių metų išspausdintas didesnis straipsnis apie Andriaus Ašmanto gyvenimą ir darbus (A. Pupkis. To žmogaus užmiršti negalima. – Mokslas ir gyvenimas. 1981, nr. 5, p. 26–27). 1988 m. Vilniaus universitetas išleido nedidelę knygelę „Iš lietuvių kalbos kultūros istorijos“, skirtą Andriaus Ašmanto atminimui. Joje išspausdintas įvadinis straipsnis „Dvidešimto amžiaus ketvirtojo dešimtmečio lietuvių kalbos mokslas ir praktika“ (p. 4–18; aut. A. Pupkis), 11 Andriaus Ašmanto anksčiau periodikoje skelbtų ir rankraštinių straipsnių, Ašmanto kalbinių darbų bibliografija ir tuo metu turėta literatūra apie Ašmantą. Bendraujant su Leonu Ašmantu 1996 m. išleisti Andriaus Ašmanto „Rinktiniai raštai“ (parengė „Gimtoji kalba“, išleido „Pradai“, 505 p.), o 2005 m. kalbininko 100-osioms gimimo metinėms – straipsnių rinkinys „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ (parengė Lietuvių kalbos draugija, išleido „Trys žvaigždutės“, 200 p.).

Taigi iki šiol pakartotinai ar pirmąkart išleista daugelis svarbesnių Andriaus Ašmanto darbų, bet dalis palikimo dar nėra paskelbta. Į jau tose knygose įdėtus, taip pat į kitus ankstesnius rašinius ir naujai gautus rankraščius atsižvelgti pati geroji proga – Andriaus Ašmanto monografija. Apie jo kalbotyros darbus spaudoje rašyta kiek daugiau, nors toli gražu ne apie viską išsamiai, o apie literatūrologijos, pedagogikos ir švietimo, taip pat apie publicistikos rašinius skelbinių tėra visai mažai. Kalbininkui toks platesnis užmojis – rašyti

ne vien apie kalbotyros darbus, gana sunkus ir keblus. Tad nesiimant uždavinio viską iki galo objektyviai ir preciziškai įvertinti belieka viltis, kad to įdomios biografijos, be galo plačių interesų, bet taip ir nespėjusio išskleisti visų savo žiedų talento gyvenimo ir palikimo apžvalga leis parodyti jo darbų užmojus ir siekimus, įrašyti jo darbus į anuometinio mūsų kultūros ir švietimo bei mokslo panoramą, taip pat bent tam tikru požiūriu išplėsti anuometinės lietuvių kultūros ir kalbotyros akiračius.

* * *

Anuomet, 1971 metais, iš Onos Ašmantienės gavau 10 įvairių Andriaus Ašmanto darbų rankraščių ir mašinraščių, laikraščių iškarpų, dokumentų aplankų. Ant kai kurių Ašmanto ranka užrašyta paskirtis: „Bendrinės kalbos istorija“, „Lietuvių kalbos žodžių daryba“, „Lekt. A. Ašmantas. V.D.U. bendr. liet. kalbos fonetika“, „Lekt. A. Ašmantas. V.D.U. bendrojo lietuvių kalbos kurso akcentologija“, „Meno ir literatūros problema“, „Tarnybiniai ir asmeniniai raštai“. Nėra užrašų ant didesnio spaudos iškarpų aplanko, storokos diplominio darbo dalies, „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ paskaitų aplankų.

Pagal darbų turinį, išskyrus dokumentus (jų 1971 m. gavau 52 vienetus), kalbotyros archyvą sudarė 20 laikraščių iškarpų ir 25 rankraštiniai darbai (14 rankraščių, iš jų 11 mašinraščių), literatūrologijos – 12 iškarpų ir 5 rankraščiai (iš jų 3 mašinraščiai), kalbos dėstymo metodikos ir švietimo – 48 iškarpos ir 9 rankraščiai (iš jų 5 mašinraščiai), publicistikos – 91 iškarpa ir 1 rankraštis. Taigi iš viso 171 iškarpa ir 40 rankraštinių darbų[2], be to, dar 16 iškarpų, kuriose kiti rašo apie Ašmantą arba jį mini.

Daugiausia iškarpų buvo iš Klaipėdoje tarpukariu ėjusio dienraščio „Vakarai“, taip pat iš laikraščių „Lietuvos aidas“, „Lietuvos keleivis“, „Rytas“, „Žemaičių prietelius“, „XX amžius“, beveik nebuvo žurnalų („Jūra“, „Tautos mokykla“, „Lietuvos mokykla“, „Gimtoji kalba“) iškarpų, išskyrus atspaudą „Jaunius – gramatikas“ iš „Židinio“ (1938, nr. 5), atspaudą „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje“ iš „Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbų“ ir „Gimtosios kalbos“ 1939 m. 7 numerį, kuriame apžvelgiamas Ašmanto straipsnis „Lietuviškoji tartis ir svetimos įtakos“ (Tautos mokykla, 1939, nr. 11).

Žurnalų straipsnius autorius visur pasirašęs vardu (arba vardo inicialu) ir pavarde A(ndrius) Ašmantas[3]. Laikraščių straipsniai tik vienas kitas pasirašytas

[2] Archyve yra vieno kito darbo ir rankraštis (ar mašinraštis), ir spaudinio iškarpa.

[3] Dėl rašytinėje pavardės formoje buvusio tarminio dvigarsio *on* ir apie pavardės keitimą žr. p. 20, 22, 254–255, 295–296.

vardu (ar jo trumpiniu Andr.) ir pavarde (ar kriptonimais A. A., A. Š., A. Aš., A. Ašm., Ašm., A. AŠM.). Daug straipsnių, ypač iš publicistikos, pasirašyti slapyvardžiu A. Ringys (ir A. R., A. R-ys), nemaža – A. Ložys, dalis – L. Žvaginis (ir L. Ž., L. Žv.), A. Vidmantas, A. Buivydas ir A. Buivydaitis (šiuo slapyvardžiu pasirašytas ir 1928 m. jo parengtas ir išleistas „Prancūzų kalbos vadovėlis“). Po vieną skelbinį yra pasirašęs „Dalyvis“ ir „Kursų dalyvis“.

Iškarpose daug kur prie autoriaus slapyvardžių yra paties Ašmanto ranka (dažniausiai paprastu, kartais raudonu pieštuku ar rašalu) padarytų įrašų. Prieš slapyvardį ar po jo neretai su lygybės ženklu parašyta (A.) Ašmantas, pvz.: A. Ringys = Ašmantas, Ašmantas = A. Vidmantas ir pan. Visa tai garantuoja bibliografinį patikimumą.

Iškarpos paprastai padarytos kartu su straipsnių metrika. Kur metrikos iškirptõs nėra, ten autoriaus ranka tiksliai užrašyta laikraščio antraštė, numeris ir data.

Daug kur iškarpose yra įvairių Ašmanto įrašų. Antai ranka pataisytos korektūros klaidos: *pakeisti (= perkeisti), tiesioginiai (= tiesiogiai), greičiausiai (= gražiausiai), mažesnių (= mažmožių)* ir kt.

Kitur yra šiaip visokių įrašų. Pavyzdžiui, „Mokytojų pažangumo klausimu“ (Rytas, 1935 04 02) iškarpoje įrašyta: „Persispausdino „Lietuvos Mokykla“ 1935 m. Nr. 3“. Prie straipsnio „Karo stovį panaikinus pajūryje“ (XX amžius, 1938 11 04) yra įrašai „Vedamasis“ ir „Red. taisytas“ (beje, cenzūros iškupiūruotas – straipsnyje tuščios vietos – 3 pastraipos, viena gana ilga).

Straipsnio „Kliūtys, kurias patys statome“ (XX amžius, 1938 04 04) paraštėje įrašyta: „Kai kurios eilutės, kurios atitolusios nuo temos, išbrauktos“. Straipsnio „Bendra patirtis“ (Vakarai, 1938 07 07) iškarpoje pieštuku prirašyta: „Straipsnio pabaiga Red. labai perredaguota. Ašm.“. Straipsnio „20 metų“ (Vakarai, 1938 02 15), paskelbto be autoriaus pavardės, pabaigoje prirašyta: „A. Ašmantas“ ir „Red. truputį taisyta“. „XX amžiuje“ 1937 m. birželio 12 d. išspausdinto straipsnio antrašte „Mėlynosios vasaros Neringoj“ iškarpoje yra prierašas „Straipsnis buvo pavadintas: „Ar mes pažįstame?“. To paties laikraščio gruodžio 10 d. straipsnio „Kova dėl pajūrio žmogaus“ (dvi pastraipos cenzūros praleistos) iškarpoje parašyta: „Visiškai perdirbtas: vargu keli žodžiai mano“. „Vakaruose“ 1938 m. rugsėjo 20 d. paskelbtas straipsnis „Dar dėl pasų keitimo“ turi autoriaus įrašą: „Išspausdintas po pusės metų, kai parašytas. Aš jau buvau Kaune“.

Vienoje informacijoje apie Lietuvių kalbos draugijos steigimą (Kalbininkai telkiasi organizuotam darbui ir perima „Gimtosios kalbos“ redagavimą. – Lietuvos aidas, 1935 01 29) Ašmanto ranka raudonu pieštuku paraštėje parašyta:

„Dar buvo Alminauskis ir Ašmantas“ (laikraštyje informuojama, kad susirinkime buvę Balčikonis, Salys, Skardžius, Laurinaitis ir Talmantas).

Tokių svarbių ir ne taip svarbių įrašų iškarpose yra ir daugiau.

Beje, kai kurių straipsnių iškarpose autoriaus skaičiuotos skelbinių eilutės: po brūkšnio pieštuku parašyta 10, 20, 30... Tai, be abejo, honoraro reikalu: žinant, kiek nedaug Ašmantas uždirbdavo tiesioginiame darbe, reikėtų suprasti, kad jam šeimos pajamoms buvo svarbu ir kaip honoraras gaunamos papildomos lėšos.

Rankraščiai rašyti į tuo metu populiarių matmenų (33 x 21 cm) liniuotus ar neliniuotus popieriaus lapus, paprastai vienoje pusėje. Juose palyginti nedaug taisymų (mašinraščiuose taisyta daugiausia tik korektūra). Yra darbų, kur antroje lapo pusėje – studentų rašytos temos, pvz., „Vienybės reikšmė tautos gyvenime“, „Bendrinė kalba ir studentai“. Ta antra lapo pusė perbraukta pieštuku, o tekstas rašomas kitoje pusėje (darbas „Lietuvių kalbos dėstymo metodika“ ir kt.). Beje, studentų rašiniuose yra ir įdomių dėstytojų vertinimų, pvz.: „3. Ašm. 3. Sk[ardžius]“; „5. Sk. 5. A. S[alys]“; „Menkokos mintys. 3 – Ašm. 3 = Sk.“.

Vienas kitas rankraštinis darbas yra ir mažesnio formato lapuose (31 × 21 cm). Įvairių išrašų darytasi 16,5 (17) x 10,5 cm lapeliuose.

Dalis darbų rašyta į standartinių (paprastų ir storų) tuometinių mokyklinių sąsiuvinių lapus ar tokio paties tipo mokyklinius sąsiuvinius („Vaizdinė tartis“ ir kt.).

Mašinraščiai rašyti didelio formato (33 × 21 cm) lapuose 1936 m. įsigyta rašomąja mašinėle. Vienur kitur lapai imti iš rankraštinių kitos temos darbų (spausdinta antroje pusėje).

Anuomet, 1971 metais, su kalbininko šeima buvo tartasi, kad pasinaudojus gautuoju archyvu viską būtų galima už tam tikrą kad ir nedidelį mokestį perduoti Vilniaus universitetui. Bet derybos su universitetu vyko vangiai ir visai nutrūko nedavusios nė kokių vaisių.

Vėliau, artėjant Andriaus Ašmanto 90-osioms gimimo metinėms, turimu archyvu buvo pasinaudota rengiant jo „Rinktinius raštus“. Jiems rengti iš šeimos dar buvo gautas Ašmanto dienoraštis, rašytas 1925–1932 m., ir iliustracinės medžiagos (daugiausia nuotraukų). Dar vėliau archyvas buvo papildytas kai kuriais dokumentais. Per kalbininko šimtmečio minėjimą gautas Joalitos Ašmantaitės-Kočanienės anūkės Eglės Vitkūnaitės parengtas darbas „Ašmontų giminė“ (darbą inicijavo rengdama platesnę knygą apie Veivìržėnus dr. Regina Janušytė, vadovavo Joalita Kočanienė. – AA. Sūnaus Leono pasakojimas).

Rengiantis rašyti šią monografiją iš kalbininko šeimos dar buvo gauta

vertingos medžiagos. Iš jos ypač išskirtinas Andriaus Ašmanto vaikų (berniukų) raidos dienoraštis. Archyvas galutinai suformuotas 2008 m. rugpjūčio mėnesį. Tada kartu su Leonu Ašmantu ir jo sesers Joalitos, mirusios tų metų birželio 14 d., sūnumi Artūru Kočanu Prienuose peržiūrėjome Onos Ašmantienės dukteriai paliktą šeimos kauptą biblioteką ir joje esančius įvairius dokumentus. Tarp įvairių šeimos raštų, popierių, dokumentų pasirodė esant nemaža dar nežinomos medžiagos, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusios su Andriaus Ašmanto gyvenimu ir veikla. Į archyvą buvo paimta dar 330 įvairių dokumentų, 23 rankraščiai, keliolika laiškų, žurnalų, nuotraukų (padrikų ir Andriaus Ašmanto albumas), kitų popierių. Tarp rankraščių nemažą vertę turi „Vaizdinės tarties“ (žr. „Rinktiniai raštai“, p. 260–293) tęsinys, įvairių Ašmanto klausytų paskaitų konspektai, su pedagoginiu darbu susiję raštai, jo paties ir mokinių surinkta tautosaka ir įvairių tarmių duomenys. Tarp dokumentų svarbi Ašmanto korespondencija, ypač laiškai ir atvirlaiškiai žmonai ir bičiuliui Petrui Navardaičiui.

Ta pačia proga iš Ašmantų šeimos turėtos ir kauptos bibliotekos buvo atrinkta ir paimta 124 knygos ir brošiūros su autografais: su Onos Ašmantienės įrašais „Ašmantas“, paties savininko vardo (inicialo ar trumpinio „Andr.“) ir pavardės autografais, su savininko autografais ir įsigijimo data bei vieta (miestu), taip pat Ašmantui dovanotos knygos su įrašais. Jos visos pasidarius išrašus buvo perduotos Vilniaus universiteto bibliotekai. Kartu su Leono Ašmanto 2006 m. gegužės 18 d. Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekai perduotomis tėvo 178 knygomis ir 15 pavadinimų žurnalų komplektais (bibliotekoje jie turi specialų spaudą „Andriaus Ašmanto biblioteka“) tai irgi tam tikra informacija[4] apie jo savininko mokslinius, pedagoginius ir kitokius interesus, leidžianti plačiau ir išsamiau tirti Andriaus Ašmanto gyvenimo ir veiklos akiračius. (Apie ilgus metus kauptą Andriaus Ašmanto biblioteką žr. p. 157–158.)

Taigi iš viso Andriaus Ašmanto archyve sukaupta 65 rankraščiai ir mašinraščiai, iškarpų iš laikraščių ir žurnalų su straipsniais – per 200 vienetų, įvairių su Andriumi Ašmantu susijusių dokumentų (pažymų, pažymėjimų, prašymų, pašto perlaidų ir kt. – apie 400, iš jų – per 40 vienetų asmeninės korespondencijos (24 paties Ašmanto rašyti laiškai ir atvirlaiškiai), apie pusantro šimto nuotraukų, nemaža kitos memorialinės medžiagos (giminių ir pažįstamų atsiminimų ir kt.), informacijos apie Ašmanto biblioteką.

Šitaip bendromis pastangomis pavyko sukaupti, galima sakyti, beveik visą Andriaus Ašmanto gyvenimo ir veiklos dokumentinį ir kūrybinį palikimą. Dokumentinius faktus gerokai papildo gausūs duomenys iš Lietuvos centrinio

[4] Deja, ji nėra išsami, nes dalis knygų įvairiu laiku buvo parduota antikvariatams.

valstybės archyvo, taip pat radiniai Vilniaus universiteto bibliotekos, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos, Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos ir Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuose. (Sukauptąjį Andriaus Ašmanto archyvą numatoma perduoti Vilniaus universiteto bibliotekai.) Visa tai sudaro sąlygas palyginti išsamiai ir kiek įmanoma objektyviau aprašyti Andriaus Ašmanto gyvenimo faktus ir apžvelgti bei įvertinti jo darbus lietuvių kalbotyros, kalbos dėstymo metodikos ir švietimo, taip pat literatūrologijos ir kultūrinės bei politinės publicistikos srityse.

Andriaus Ašmanto kūrybinio palikimo tyrimas dabar įžengia į naują tarpsnį. Iki šiol paskelbti paskiri straipsniai ir straipsneliai periodinėje spaudoje apie jo gyvenimą ir darbus buvo daugiau apžvalginiai, o ne tiriamieji. Kiek išsamiau kalbotyros ir kalbos dėstymo metodikos darbai panagrinėti trijų jo išleistų knygų įžanginiuose straipsniuose, Ramunės Kanišauskaitės magistro darbe „Andriaus Ašmanto lingvistinė ir pedagoginė veikla“ (V.: Vilniaus universitetas, 1996; vad. A. Pupkis). Bet juose mažai remiamasi archyvų duomenimis, beveik nėra kalbama apie platesnį autoriaus kalbotyrinį, pedagoginį, kultūrinį ir politinį veiklos kontekstą. Į aukštesnį mokslinį lygį pakilta rengiantis 100-osioms kalbininko gimimo metinėms. Periodinėje spaudoje paskelbtuose Broniaus Dobrovolskio, Aldono Pupkio, Marijaus Šidlausko, Vandos Zaborskaitės straipsniuose jau einama gilyn ir platyn į įvairias Ašmanto purentas sritis, rašyti mėginta turint prieš akis konkrečias istorines sąlygas. Beje, apžvalginių rašinių tais jubiliejiniais metais sostinės ir periferijos spaudoje paskelbta daugiausia per visą Ašmanto veiklos tyrimo laiką.

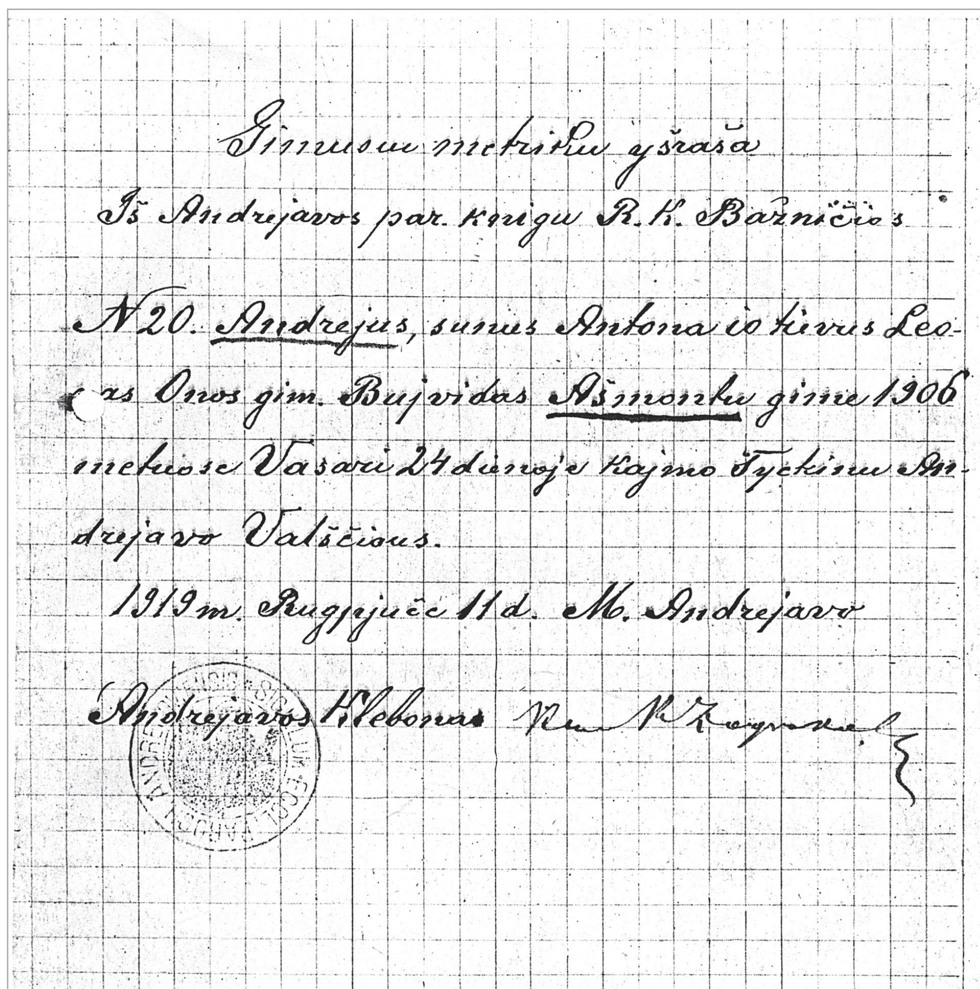
Tad sukauptasis Andriaus Ašmanto archyvas, Lietuvos archyvų ir rankraštynų duomenys, taip pat dar negausūs, bet jau kai kurie gana svarūs Ašmanto veiklos tiriamieji darbai leidžia susidaryti bemaž apytikslį Ašmanto gyvenimo ir veiklos vaizdą, sudaro sąlygas daugiau įsigilinti į platesnį kultūrinį ir iš dalies politinį anų laikų Lietuvos kontekstą ir pagal galimybes išplėsti lietuvių kalbotyros, pedagogikos ir švietimo, taip pat publicistikos panoramą. Joje Andriui Ašmantui ne vienur priklauso ne tik stropaus darbininko, bet kai kur ir pradininko vieta.

Gyvenimo kelias

I dalis

Gimtinėje

Andrius Ašmantas gimė 1906 m. vasario 24 dieną buvusioje Kretingõs apskrityje (dabar Klaĩpėdos apskritis), Endriejãvo valsčiuje, Tickinũ kaime. Krikštytas Endriejavo bažnyčioje ir tai patvirtina Endriejavo parapijos klebono 1919 m. rugpjūčio 11 d. išduotas išrašas iš parapijos gimimo metrikų knygos.

Gimusiu metriku yšrašą
Iš Andrejavos par. knigu R.K. Bažničios
N20. Andrejus, sunus Antona io tieros Leo-
[illegible]s Onos gim. Bujvidas Ašmonku gime 1906
metuose Vasari 24 dienoje kajmo Tyckinu An-
drejavo Valščious.
1919 m. Rugpjuč 11 d. M. Andrejavo
Andrejavos Klebonas [illegible]

Andriaus Ašmanto gimimo metrikų išrašas (CVA F. 782, ap. 1, b. 8).

Tickinų kaimas – senas žemaičių sodžius, iš istorijos šaltinių žinomas dar prieš kelis šimtmečius, įsikūręs gal XVII amžiaus pirmoje pusėje. Rietavo seniūnijos inventoriuje nurodyta, kad 1565 m. Tickinuose dar nebuvę vadinamųjų dūmų (valstiečių sodybų), 1661 m. jų buvę 11, 1725 m. – 3, 1767 m. – 5, 1804 m. – 11 (Misius 1992: 112). 1923 m. Lietuvos gyventojų surašymo duomenimis, Tickinų kaime buvo 42 ūkiai (sodybos) ir 238 gyventojai. Tai vienas iš didžiausių Endriejavo valsčiaus kaimų, 4-as pagal gyventojų skaičių. 1942 m. gyventojų surašymo duomenimis, buvo 44 ūkiai su 260 gyventojų (CVA F. R 743, ap. 2, b. 2668). 2001 m., Statistikos departamento duomenimis, Tickinuose gyveno 51 gyventojas.

Tickinų vardo kilmė nėra aiški. Gali būti, kad tai pavardinės kilmės vardas, tai yra atsiradęs iš pavardės **Tickinas*. Tą patvirtintų ir 1938 m. Andriaus Ašmanto teiginys, kad apylinkių kaimai ir pavardės vadinami tais pačiais vardais (Vakarai, 1938 08 08). Tačiau **Tickino* pavardės paskelbtuose kalbos mokslo šaltiniuose nepavyko aptikti. Galima tik spėti, kad ji galėtų būti siejama su Kuliũ parapijos XIX a. pradžios bažnyčios įrašų knygoje minima pavarde *Ana Tyckowna*, plg. dar lenkų pavardę *Ticki*[5]. Tad pavardė **Tickinas* galėtų būti arba pasidaryta pačioje lietuvių kalboje su priesaga *-inas*, plg. *šarka : Šarkinas* ir pan., arba visa pasiskolinta greičiausiai iš slavų, galbūt ir iš germanų kalbų. Kaimo vardas *Tickinai* sunormintas kirčiuoti pagal 3^{b} kirčiuotę, tai yra sakome: *Tickinaĩ, Tickinų̃, Tickinám̃s, Tìckinus, Tickinaĩs, Tickinuosè* (ATSŽ 1976: 316).

Tickinų kaimo plėtrą lėmė neprasta jo geografinė padėtis. Kaimas įsikūręs piečiau nuo Endriejavo kalvagūbrio, skiriančio Pajū́rio žemumą nuo Rietãvo lygumos, palyginti lygesnėje, nors vis tiek kalvotoje vietoje kaip ir daugelyje žemaičių žemių, Česlovo Kudabos vaizdingai vadintų kalvotąja Žemaitija (Kudaba 1972). Endriejavo kalvagūbris per 30 kilometrų nutįsęs nuo Mìnijos per Kuliùs, Endriejãvą, Pajūrãlį iki Jū́ros upės vingio ties Šilalè (VLE V 508). Didžiausias aukštis – Žvagìnių kalnas, turintis 148,3 m ir esantis maždaug už 6 km į šiaurę nuo Tickinų. Nuo šio kalno vardo ir Andriaus Ašmanto vienas iš dažnai publicistikoje vartotų Žvaginio slapyvardžių.

Nuo seno Tickinai priklausė Rietavo dvarui, o jų traukos centras buvo Endriejavas – valsčiaus ir parapijos centras. Per Endriejavą ėjo keliai į Veivìržėnus, Kuliùs, Judrénus, Rietãvą, o pro Tìckinus buvo galima važiuoti į Vė́žaičius ir šitaip patekti į pajūrį, į Klaĩpėdą. Tiesa, pastarasis kelias, kaip 1930 m. rašė Andrius Ašmantas, buvo „tikra klampynė ne tik sunkvežimiams–automobiliams, bet ir paprasti žmonių vežimukai skendėja“ (RR 296–297), bet

[5] Duomenis iš Lietuvių kalbos instituto kartotekų pateikė dr. Laimutis Bilkis.

prireikus, matyt, vis tiek būdavo važiuojama. Lengviau buvę pasiekti kitas žemaičių vietas per Endriejavą, nuo kurio iki Tickinų vos 3–4 kilometrai. Patys Tickinai išsidėstę pačioje Veivir̀žo upės baseino pradžioje, o Veivir̀žas, atitekantis iš šiauriau Endriejavo esančio Kãpstato ežero, bėgo pro pat Tickinų ūkininkų Ašmontų sodybą (dabar tai melioracijos griovys).

Andriaus Ašmanto tėvas Antanas Ašmontas Tickinuose valdė 29 hektarų ūkį ir naudojosi bendromis kaimo ganyklomis. Čia jis atėjo užkuriu iš Áuksoro (AA. „Ašmontų giminėje“ – visur rašoma *Auksoriai*) kaimo, esančio į pietus nuo Endriejavo (dabar beveik susiliejęs su Endriejavu), vedęs šio kaimo ūkininko Buivydo dukterį Oną.

Ir vyras, ir žmona buvo kilę iš senų Endriejavo valsčiaus žemaičių giminių.

Iš istorijos šaltinių nuo XIX amžiaus pradžios dabar žinomos 6 Ašmontų (Ašmantų) kartos (žr. giminės medį p. 21).

Antano Ašmonto tėvų šeimoje užaugo 7 vaikai: Leonas (jo vardas buvo duotas Antano anūkui Leonui Vaidotui), Pranciškus, Antanas, Jonas, Dominikas, Ona ir Juozas. Tėvas Antanas buvo 5-erius metus tarnavęs caro armijoje.

Kai kurie Andriaus Ašmanto giminės yra spėję esant galimą Ašmantų giminės ryšį su Vydūno gimine iš motinos pusės. Tą spėjimą veikiausiai sukėlė 1989 m. viename žurnale paskelbta žinutė apie Vydūno motiną Marę Ašmontaitę-Storostienę (Žalys 1989: 30). Tačiau kitame šaltinyje – Vacio Bagdonavičiaus monografijoje apie Vydūną (Bagdonavičius 1987) – Vydūno motina įvardyta kaip Marija Ašmonaitė (ten pat: 13), o jos dėdė (tėvo brolis), garsus Klaipėdos krašto sakytojas ir giesmių kūrėjas, buvo Jokūbas Ašmonas (ten pat: 15). Jis gyveno 1800–1862 m., buvo gimęs Lañkupiuose netoli Príekulės (MLE II 82), tad tiesioginio ryšio su Endriejavo Ašmontais kaip ir nebūtų. Bet neatmestina mintis tokį ryšį galėjus būti senų senovėje, tik čia nemažas kliuvinys yra kalbininkų skirtingai aiškinama šio tipo pavardžių kilmė.

„Lietuvių pavardžių žodyne“ nurodyta daug mums rūpimų šių pavardžių variantų (LPŽ I 130–132). Iš jų atmetus aiškiai išvestinius (tarminius ir priesaginius), pagrindiniai būtų šie: *Ašmys, Ašmanas (Ašmonas), Ašmantas.* Pirmoji pavardė veikiausiai yra baltiškos kilmės ir galėtų būti siejama su liet. bendriniu žodžiu *ašm-as,* latvių kaimų vardais *Ašmji, Asmji* ir kt. (LPŽ I 131), upės vardu *Ašm-ena* (bet plg. kitą nuomonę – Vanagas 1981: 50) ir kt. *Ašmantas* „Lietuvių pavardžių žodyne“ gana tvirtai laikomas baltiškos kilmės sudurtiniu žodžiu, tai yra *aš(m)+mant-,* dėl antrojo sando plg. *Al-mantas, Nor-mantas, Eimantas* ir kt. Dėl vardo *Ašmanas* tvirtesnės nuomonės nėra, nors neatmetama galimybė jį laikyti irgi baltiškos kilmės. Antra vertus, yra duomenų, leidžiančių šią pavardę kildinti ir iš germanų kalbų (LPŽ I 130–131). Tos pačios giminės

AŠMONTAI (pagal darbą „Ašmontų giminė“)

Matas Ašmontas (Auksoro k.) — tuokėsi Veiviržėnuose 1815 m. — Elena Kerpaitė (Vyskupiškių k.)

- Antanas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1817
- Andriejus Ašmontas (Auksoro k.) g. 1819
- Liudvikas Vincentas Jonas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1821
- Pranciškus Jonas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1824
- Klemas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1828
- Ona Marijona Ašmontaitė (Auksoro k.) g. 1829
- Petronėlė Joana Ašmontaitė (Auksoro k.) g. 1831
- Leonas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1834

Leonas Ašmontas (Auksoro k.), g. 1834 — tuokėsi Endriejave — Julijona Dirgėlaitė (Tickinų k.)

- Leonas Juozapas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1862
- Pranciškus Ašmontas (Auksoro k.) g. 1863
- Antanas Ašmontas (Auksoro k.) 1866–1938
- Jonas Jokūbas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1868
- Dominikas Povilas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1869
- Ona Ašmontaitė (Auksoro k.) g. 1871
- Juozas Jonas Ašmontas (Auksoro k.) g. 1874

Antanas Ašmontas (Auksoro k.), 1866–1938 — tuokėsi Endriejave — Ona Buivydaitė (Tickinų k.), g. 1882

- Ona Ašmontaitė 1901–1996 / Juozas Kniukšta
- Antanas Ašmontas 1903–1981 / Ona Varnelytė
- Andrius Ašmontas 1906–1941 / Ona Kizevičiūtė
- Jonas Ašmontas 1908–1981 / Barbora Dargytė
- Kostas Ašmontas g. 1910–? dingo Karelijoje
- Pranas Ašmontas 1911–1948
- Povilas Ašmontas 1915–1990 / Ona Striaukaitė
- Stanislova Ašmontaitė 1918–2000 / Justinas Šiaulytis
- Emilija Ašmontaitė 1919–2009 / Stanislovas Žutautas
- Barbora Ašmontaitė g. 1924 / Antanas Šiaulevičius

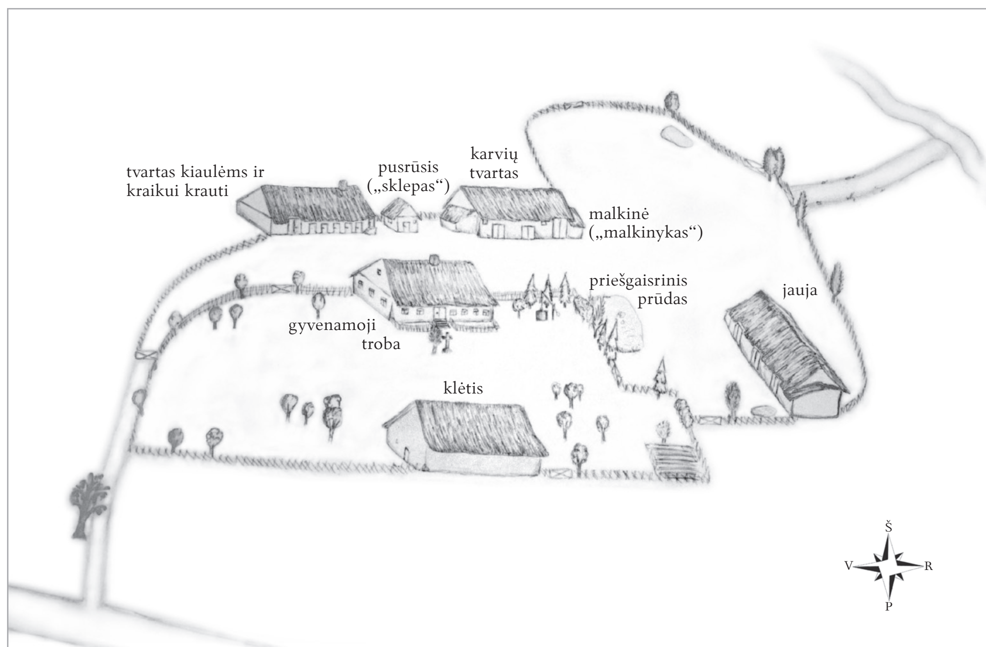
Andrius Ašmontas (nuo 1926 Ašmantas) 1906–1941 — tuokėsi Kaune 1933 m. — Ona Kizevičiūtė 1908–1985

- Joalita Julija Ašmantaitė 1935–2008 / Vytautas Kočanas, 1933–1987
  - Artūras Kočanas, g. 1962 / Diana Nedzvetskaitė, g. 1964
    - Darius Kočanas g. 1989
    - Karolis Kočanas g. 1993
  - Joalita Kočanaitė, g. 1964 / Saulius Vitkūnas, g. 1962
    - Eglė Vitkūnaitė g. 1984
    - Renata Vitkūnaitė g. 1991
- Leonas Vaidotas Ašmantas g. 1939 / Vida Laukevičiūtė, g. 1940
  - Vilija Ašmantaitė, g. 1964 / Artūras Gedminas, g. 1964
    - Andrius Gedminas g. 1988
    - Kristina Gedminaitė g. 1994
  - Jurga Ašmantaitė, g. 1974 / Marius Budreika, g. 1969
    - Vaidotas Budreika g. 2005
- Jurgis Ramūnas Ašmantas 1940–2008 / Elvyra Klizaitė, g. 1942
  - Šarūnas Ašmantas, g. 1967
  - Dainius Ašmantas, g. 1971 / Dijana Seniauskaitė, g. 1972
    - Vygailė Ašmantaitė g. 1996

pavardės forma *Ašmontas* yra tarminė, plg. *ronka – ranka, lonka – lanka* ir pan. Šią tarminę formą išlaikė kai kurie giminės asmenys, o kalbininkas Andrius Ašmantas ją atstatė į bendrinę kalbą ir pavardę pasikeitė XX amžiaus 3–4-ame dešimtmetyje (apie tai plačiau žr. šio darbo p. 254–255, 295–296).

Iš Buivydų šeimos žinomos keturios seserys Buivydaitės: Ona (g. 1882 m.), kurią vedė Antanas Ašmontas, Pranciškona, Petronėlė ir Emilija. Jų močiutė buvo Ona Ložaitė (iš čia ir vienas iš Andriaus Ašmanto slapyvardžių Ložys), o senelis Antanas Buivydas. Seserų mama (Andriaus močiutė) senatvę leido Antano Ašmanto šeimoje, nugyveno netrumpą amžių ir mirė 1927 m.

Antanas Ašmontas ir Ona Buivydaitė tuokėsi ne iš meilės, o dėl turto. „Vesdamas žiūrėjo, kaip paprastai, daugiau turto, o ne gyvenimo draugės. Vedė žmoną priešingo charakterio: laisvesnio, minkštesnio, svietiškesnio, negu jis pats buvo“ (AA. – Dienoraštis, 1930 06 25). Jaunajai Ašmontienei tuose namuose nebuvo saldu ir greitai neapsikentusi ji pabėgo iš namų. Tais laikais tai buvo nepaprastai drąsus žingsnis ir šis jos poelgis tapo visos plačios giminės legenda. Vieni giminės pasakojo ją pabėgus į Prūsus, kiti – į Klaipėdos kraštą. Pristojusi tarnauti pas ūkininką ir netrukus apie ją ėmę sklisti visokie pasakojimai. Šnekos atėjusios ir iki Tickinų ir Antanas susirengęs jos ieškoti. Raitas nujojęs pas tą ūkininką ir pamatęs žmoną su šeimyna grėbiant šieną. Bet jinai pamačiusi raitelį tuoj pasitraukusi į šoną ir visai nepasirodžiusi. „Su

Ašmontų sodybos planas (pagal darbą „Ašmontų giminė“)

Ašmontų gyvenamoji troba. Leono Ašmanto nuotrauka, 2008 m.

tuo šeimininku tėvuks pasišnekėjo, pasišnekėjo ir tam šeimininkui tas tėvuks geras pasirodė. Sako, tumet tu atvažiuok važiuots, tu parsiveši. Aš anai prišnekėsiu, kad tu turi tokį vyrą, o tu turi prie manęs vergaut, sako. Jau nuvažiavo tumet ant pasakyto laiko, jau mato, kad viskas gerai, i parsivežė" (AA. – Sesers Barboros pasakojimas). Ir jie gyveno, „bet jau meilės nebuvo" (ten pat). Dėl to pabėgimo vyras įtarė prikalbėjus žmonos seseris, visą gyvenimą nesutarė su uošviais, ypač su jaunesnės sesers Slanienės šeima. Kai Antanas buvo kaimo šaltyšius (seniūnas) ir dažnai jodavo į valsčių Endriejave, vieną kartą pasislėpęs miškelyje tas Slanius norėjęs tėvuką nušaut. Vėliau tėvas toj vietoj pastatęs kryžių (ten pat).

Tėvas Antanas Ašmontas

O vaikų ėmė rastis vienas po kito. Ašmontienė gimdė ar ne 12 kartų,

užaugo 10. Pirmoji gimė duktė Ona 1901 m., ištekėjo už Juozo Kniukštos[6]. Šeima buvo išvežta į Sibirą, Ona mirė 1996 m. Antrasis, gimęs 1903 m., buvo Antanas, artimiausias trečio vaiko Andriejaus brolis, jo paslapčių klausytojas, užtarėjas ir priglobėjas. Buvo išmokęs siuvėjo amato, paveldėjo tėvų ūkį, po karo su šeima buvo išvežtas į Rusiją, mirė 1981 m. Andriejus, arba kaip save pradėjęs eiti mokslus vadino Andrius (1906–1941), buvo trečias iš augančiųjų šeimoje. 1908 m. gimė taip pat artimas Andriui brolis Jonas, ūkininkas, siuvėjas, mirė 1981 metais. Kostas (Konstantinas) Ašmontas (Ašmantas) gimė 1910 m., ūkininkas, po karo buvo suimtas ir išvežtas į Kareliją, mirties data ir kapas nežinomi. Pranas (Pranciškus) gimė 1911 m., 1948 m. buvo ištremtas į Sibirą prie Angaros ir ten tais pačiais metais mirė; 1989 m. palaikai perkelti į Endriejavo kapines. Povilas (1915–1990) dalyvavo fronte, buvo Sibire, dirbo miško darbininku, vairuotoju, gyveno Klaipėdoje. Stanislova Šiaulytienė (1918–2000) dirbo kolūkyje, šeima buvo ištremta į Sibirą, grįžo 1958 m. 1919 m. gimė Emilija (Žutautienė), gyve-

Ašmontų broliai ir seserys. Iš kairės į dešinę:
stovi Povilas, Kostas, Andrius, Jonas, Pranas;
sėdi Ona, Ieva (pamotė), tėvas Antanas, brolis Antanas;
sėdi ant žemės Stanislova, Barbora, Emilija

[6] Visuose giminės raštuose rašoma trumpoji *u* (Kniukšta), tik Andriaus Ašmanto palikime porą kartų parašyta *ū* (Kniūkšta).

no Endriejavè, paskui Gargžduosè, daug ką papasakojo apie brolį Andrių, mirė 2009 m. Jauniausia Barbora (Basė) gimė 1924 m., 7-ių mėnesių liko našlaitė. Ją augino sesuo Ona ir pamotė. Ir šiai šeimai teko tremtinių dalia, tik Barbora atsitiktinai liko. Dabar gyvena Gargžduose, nemažai papasakojo apie brolį Andrių. (Duomenys iš AA „Ašmontų giminės", artimųjų pasakojimų ir užrašytų atsiminimų.)

Būsimasis kalbininkas, pedagogas, kultūrininkas Andrius Ašmantas (Andriejus Ašmontas) gimė ir augo sveikas ir guvus. Kūdikystę leido stropiai prižiūrimas motinos, priglaudžiamas vyresniosios sesers Onos, užtariamas ir pamokomas brolio Antano, „paslapčių ir troškimų vienintelio žinovo" (Dienoraštis, 1928 12 22). Panašesnis buvo į tėvą – žydrų akių, apskritaveidis, nors plaukai garbanojosi kaip motinos. Užaugo postambis, kiek į aukštumą (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas). Turbūt iš tėvo paveldėjo nepaprastą darbštumą, būdo atkaklumą, norą pirmauti, o iš motinos – didelį ir aukštą dvasinį pasaulį. Vaikams visą tvarką darė tėvas: pagal jėgas paskirstydavo darbus, mokė skaityti ir rašyti, motina nesikišdavo. Kol vaikai netikdavo darbams, eidavo į Veivìržą žvejoti, dažniausiai Ona ir Antanas, bet nepalikdavo ir Andriejaus. Didelių žuvų ar vėžių nepagaudavę, nes bijodavę kišti rankas į pakeres. Jei Andriejui kas pagautas išslysdavęs iš rankų ir pabėgdavęs, „tai klykdavo, kiek turėdavo galvoj balso" (AA. – Onos Kniukštaitės-Galinskienės užrašyti motinos atsiminimai). Parėję namo dar gaudavę barti, kam vaiką rėkiną. Pomėgis žvejoti liko gyvas visą gyvenimą. Jau suaugęs, grįžęs kada vasarą atostogų į tėviškę, eidavo prie Veiviržos, vietomis didelio upelio, o ten žuvų visokių būdavę, pagaudavę net lydekų. „Pareidavo jau nieko nesugavęs, tai sėdės kambary, sėdės jau. O jei bus sugavęs, tai tiesiog trioba parvirsdavo" (AA. – Sesers Barboros pasakojimas).

Šiaip Andriejus buvęs didelis rėksnys ir baisus užsispyrėlis (AA. – Onos Kniukštaitės-Galinskienės užrašyti motinos atsiminimai).

Tėvas griežtai auklėjo vaikus, diegė paklusnumą: namie visą laiką ant vinies kabojo kareiviškas diržas. Jei kuris iš vaikų nusikalsdavo, turėdavo bėgti į laukus pas tėvą atsiprašyti ir pabučiuoti jam ranką. Tik vienas Andriejus niekad nėra atsiprašęs (ten pat). „Kad jau jie susipykdavo, susibardavo ko norintais, mūs svirns buvo, viens gals aukštai to svirno buvo, kits žemai. Ans kai susibardavo, kai [gali] gaut su diržu mušti, tai ans pasilįst po tos klėties i ten atsibars paskiau. Atsibardavo jau jis kiek norėdavo po tos klėties" (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas). „Kada tėvui praeidavo pyktis, sakydavo, eik valgyt, juk išalkai. Taip ir likdavo nemuštas" (AA. – Onos Kniukštaitės-Galinskienės užrašyti motinos atsiminimai). „Tėvelis sakydavo, kad ans yr padykęs, už visus

vaikus ans buvo bistresnis, jau kaip kad sako, energingesnis“ (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas).

„Tėvas pats [vaikus] mokino rašyti druką, skaityti ir skaičiuoti po du. Sekmadieniais mokydavo poterius kalbėti, o Andriejus išmoko aplink bėgiodamas. Tiktai viena Stasė paliko nepramokusi“ (AA. – Onos Kniukštaitės-Galinskienės užrašyti motinos atsiminimai). „Nors abu tėvai buvo ūkininkai, bet jau buvo šimtmetinė tradicija berniukus išmokyti skaityti ir rašyti. Tėvo giminės vyrų eilėje nežinomas beraštis“, – rašė Andrius Ašmantas savo gyvenimo aprašyme (TUTK 2005: 185). „6–7 metų, beveik nė kieno nemokomas, išmokau skaityti iš vyresniojo brolio ir sesers. Per karą, jau tėvo pamokomas, išmokau žemaitiškai skaityti, rašyti ir kiek aritmetikos“ (ten pat).

Visi namiškiai Ašmontuos turėjo savo vietą, žinojo savo pareigas ir darbą. Dirbo labai sunkiai gaudami poilsio tik sekmadienį ar didžiųjų švenčių dienomis. Mažesnieji greitai turėdavo perprasti tėvo valią: „Tuoj man tada prisimena jo griežtas ir net per skaudus prie darbo raginimas, kai dar jaunas buvau ir ištisomis vasaromis dirbdavau. Ypač nuvargindavo mažas miegas ir per sunkūs darbai“ (Dienoraštis, 1929 07 02). Ganyti pradėjo būdamas 6–7 metų, o po 2–3 metų tapo atsakinguoju piemeniu. „Tėvas buvo pats darbštus ir griežtas vaikams: menkas pražiopsojimas, menkutis gyvulių įsibrovimas į javus baigdavosi diržu. Didysis karas nualino ūkį, išplėšė darbininkus, ir aš, būdamas 10–11 metų, o brolis – 13–14 m., tapome vyriausieji to ūkio darbininkai. [...] Tokiu būdu nuo 11 metų teko sukti dalgį nuo ankstybo saulėtekio iki vėlybo vakaro per visą mielą savaitėlę. Tokiu būdu pasidariau darbininkas nepakeičiamas“ (Trumpas gyvenimo aprašymas, – CVA, F. 391, ap. 7, b. 204). Tėvas „buvo visą laiką man ir visiems mums vaikams per kietas. Tėviškos meilės ir širdingos paguodos iš jo nesulaukdavome“ (Dienoraštis, 1928 12 22).

1918 m. rudenį Endriejave atidarė lietuvišką pradinę mokyklą, ir Andrių tėvas leido mokytis.

Į mokyklą

Nuo Tickinų į Endriejavą vos 3–4 kilometrai, anais laikais tai beveik kaip namie.

Endriejavo miestelis išsidėstęs Endriejavo kalvagūbrio vakariniame šlaite. Ledynmetis paliko kalvų kalvelių, Ablingõs ir Žvagìnių kalnus, Ližiũ, Pỹktiškės kalvas, Kapstato ežerą, Veiviržo upę. Istorijos šaltiniuose 1630 m. minima Endriejavo giria, o pats Endriejavas – nuo XVIII a. pradžios. Manoma, kad iki XVIII a. pabaigos kaimas vadinęsis Vaitkaičiais (Misius 1992: 92, Adomavičienė 2003: 6), paskui Marijanavu (Kviklys IV: 343). 1780 m. pastatyta medinė bažnyčia (kaimas gavęs bažnyčios statytojo dvarininko Andriejaus Radzevičiaus vardą), nuo 1837 m. priklausė Rietavo Oginskiams, 1861–1950 m. buvo valsčiaus centras. Valančiaus laikais veikė parapinė mokykla, 1853 m. skaityti mokėjo 923 parapiečiai. Po 1863 m. sukilimo mokykla uždaryta, o 1865 m. atidaryta rusiška valdinė mokykla. Apie 1909–1911 m. Endriejave veikė Blaivybės draugijos skyrius. 1911–1913 m. endriejaviškiai studentai (Edvardas Turauskas, Jurgis Talmantas ir kt.) per savo atostogas rengdavo vakarus, vaidinimus ir labai pagyvindavo vietos žmonių gyvenimą (Adomavičienė 2003: 8–9). Po Pirmojo pasaulinio karo veikė garinė pieninė, trys lentpjūvės, devyni malūnai, vilnų karšykla. 1923 m. Endriejave gyveno 273 gyventojai (visa informacija iš VLE V 507; Kviklys IV: 343–344; Vikipedija). Nors gimtuosiuose Tickinuose tuo metu gyveno tik 35 gyventojais mažiau (238), vis dėlto Endriejavas buvo miestelio tipo gyvenvietė, o Tickinai – tik kaimas, išsimėtęs vienkiemiais.

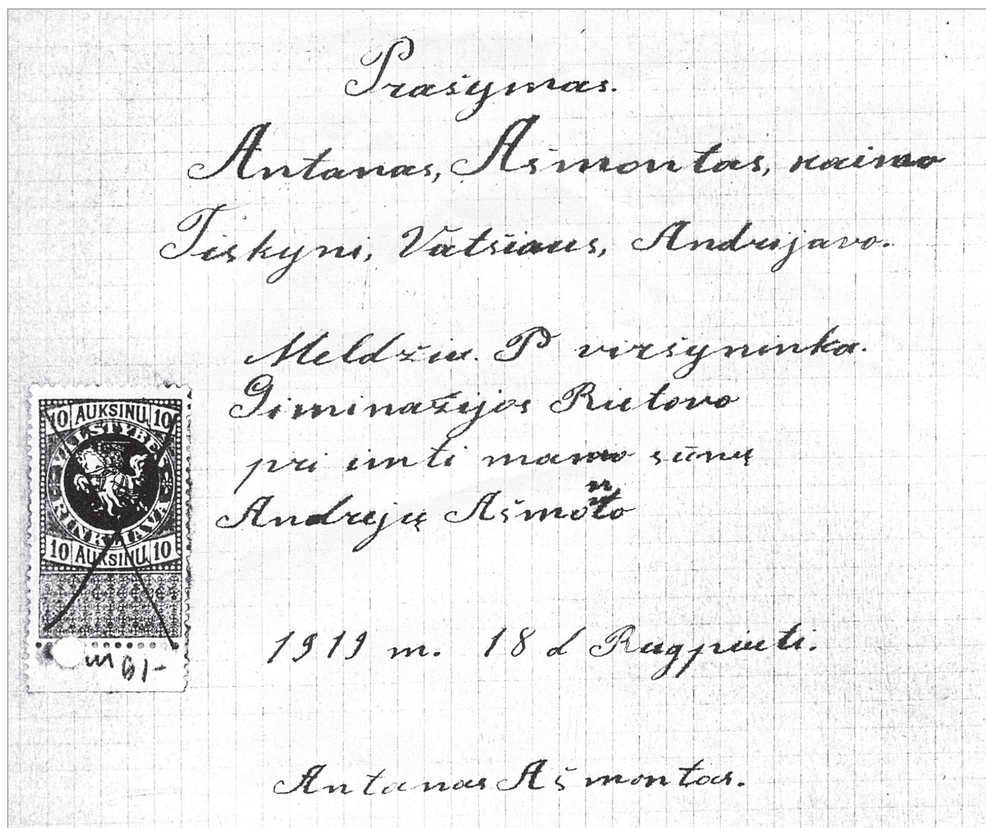
„Lietuvių enciklopedijoje" (I, 1933, p. 570) kaip pagrindinis miestelio vardas nurodomas *Andriejavas* ir šalia parašyta tarm. *Indriejavas*. Ilgą laiką savo rašiniuose *Andriejavas* rašė ir Andrius Ašmantas. Dabartinė vietovardžio lytis vartojama nuo XX a. 4-o dešimtmečio vidurio.

Andrius Ašmantas jau nuo mažų dienų iš visos namų aplinkos skyrėsi didžiuliu noru mokytis, pažinti knygų pasaulį ir jame slypinčias paslaptis. Nors tėvams visada buvo paklusnus ir darbštus dirbti ūkio darbus, bet anas – knygų – pasaulis traukė daug labiau. Pamažu namų darbai jam virto neišvengiama

pareiga, bet ne dvasios poreikiu. Einant per mokyklų suolus vis daugiau ir daugiau buvo tolstama nuo buities ir neriama į nepažintas būties erdves.

„Kai 1918 m. rudenį miestelyje atsidarė pradinė mokykla, tą dieną smarkiai lijo, ir tėvas mane išleido vieną į mokyklą. Norą mokytis turėjau begalinį, psichologiškai nesuprantamą man iki šių dienų“ (Trumpas gyvenimo aprašymas, – CVA, F. 391, ap. 7, b. 204). „Ans nuo šešių metukų pradėjo norėti mokslo. Šeima didelė, vaikų daug buvo, bet paskiau jis vis tiek ant savo pasiėmė. Kaip jis gabus buvo, gerai mokinos, tą pradinę mokyklą kaimo baigė per vienus metus visus keturis skyrius“ (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas).

Matyt, tėvo buvo gerokai pamokytas, kad jį priėmė iškart į III skyrių. Tas priėmimas nurodomas ir literatūroje: Andrius Ašmantas buvo vienas iš pirmųjų mokinių, iš karto priimtas į II klasę (Žemgulis 2006: 13). Mokykla veikė dviejose nuomojamose patalpose, dirbo du mokytojai. Viena iš jų buvusi Barbora Jūzupavičiūtė (ten pat). Galima spėti jo mokytoju buvus gal ir Kazį Jankauską, bet ir apie jį, kaip ir apie Jūzupavičiūtę, turime tik labai skur-

Prašymas.
Antanas, Ašmontas, kaimo
Tiškyni, Vatšiaus, Andrijavo.

Meldžiu. P viršyninka
Giminazijos Rietovo
pri imti mano sūnų
Andrejų Ašmonto

10 AUKSINŲ 10
VALSTYBĖS RINKLIAVA
10 AUKSINŲ 10
m 61-

1919 m. 18 d Rugpiuti.

Antanas Ašmontas.

Tėvo Antano Ašmonto prašymas priimti Andrių į mokyklą (CVA F. 782, ap. 1, b. 8)

džios informacijos. 1919 m. mokytojų sąrašuose (CVA F. 391, ap. 2, b. 2083) tepažymėta, kad Jankauskas buvo baigęs 4-ias gimnazijos klases ir mokytojų kursus Maskvoje 1908 m., mokytojavęs 1-us metus valdinėje mokykloje ir Andriejavo liaudies mokykloje.

Daugiau archyvinės informacijos apie Endriejavo mokyklą nepavyko rasti, matyt, daug kas pražuvo tais nepastoviais ką tik atsikūrusios valstybės metais. Žinoma, kad senoji mokykla sudegė, o apie 1934 m. buvo pastatyta nauja tipinė mokykla.

Į mokyklą ėjo tik žiemą ir turėjo išlaikyti „sunkią konkurenciją", nes tėvas „dar nuo Velykų atėmė iš mokyklos" (Dienoraštis, 1930 03 02). Būtinybę verstis tik savo jėgomis, atlaikyti kitų konkurenciją pirmiausia gavo pajusti eidamas į bažnyčią patarnautoju mišioms. „Būdamas per daug nedrąsus ir atsargus, likaus su „mistrantūra" užpakalyje ir dar dėlto ypač, kad nei mama, nei matulė (motinos mama) negalėjo ar nenorėjo pas ponišką tada vadinamą zokrastjoną padaryti protekciją" (ten pat). Begalinis noras mokytis ir turbūt įgimtas užsispyrimas davė vaisių: labai gerai baigė pradinę mokyklą ir pradėjo prašytis mokytis toliau. Tėvui neparanku buvo išleisti vienas darbščias rankas iš ūkio, užkrauti ūkiui iki tol nebuvusių išlaidų, bet „rudenį su ašaromis išsiprašiau į gimnaziją Rietave" (Trumpas gyvenimo aprašymas, – CVA, F. 391, ap. 7, b. 204). Tėvas parašė prašymą gimnazijos direktoriui ir išleido Andriejų į Rietavo gimnaziją mokytis.

Rietave

Rietavo miestas įsikūręs prie Jū́ros upės Rietavo lygumoje, nuo seno stambus kelių mazgas, apsuptas didelio miškų masyvo, žmonių vadinamo Rietavinėmis giriomis (Grinaveckis 1992: 426), o dabar oficialiai Rietãvo girià / Judrénų-Lėgũ miškais (VŽ 2002: 313). Nuo Rietavo į Endriejavą tėra 14 km., į Télšius 35 km.

Rietavo vardo kilmė nėra iki galo išaiškinta. Aleksandras Vanagas, išnagrinėjęs kelis galimus miesto kilmės aiškinimus, nelabai linkęs pritarti slaviškai Rietavo vardo kilmės hipotezei ar vardo kildinimui iš bendrinio žodžio *rietuvė* ir mano, kad tai galėtų būti priesagos -*avas* vedinys iš bendrinio žodžio *rieti,* plg. ežerų vardus *Abis-avas, Kern-avas, Krak-avas, Sag-avas* ir kt. (Vanagas 1996: 195–199).

Rietavo gimnazijos laikas (1919–1925) – labai svarbūs Andriaus Ašmanto fizinio ir dvasinio brendimo, pasaulėžiūros formavimosi metai, pirmieji tikri, aiškiai suvokti ir įvardyti fiziniai ir dvasiniai išgyvenimai. Turint galvoje, kad gimnazijoje pradėjo mokytis jau eidamas 14-us metus, o ją baigė 19-os metų, tai yra paauglystės ir ankstyvosios jaunystės metais, kada susiklosto žmogaus charakteris ir vertybės, reikia pasakyti, kad kaip tik Rietavè jis visiškai subrendo kaip žmogus, susiformavo kaip asmenybė, išryškėjo svarbiausi pomėgiai ir polinkiai. Prie to daugiausia bus prisidėjusi palyginti sveika naujoji aplinka, vis labiau ryškėjantis mūsų mokyklos gyvybingumas, mokytojų ir auklėtojų doras ir sąžiningas darbas, nesuvaidintas jų atsidavimas pačioms didžiosioms žmogiškoms, tautinėms ir valstybinėms vertybėms. Negalėjo neturėti reikšmės ir tai, kad Rietavas šiaip ar taip buvo tam tikras ūkinio ir kultūrinio gyvenimo centras, išlaikęs gyvas tradicijas su aukštąja Oginskių dinastijos kultūra.

Palyginti su Endriejavù, Rietavas anais laikais turėjo daryti didelio miesto įspūdį (1923 m. jame buvo 180 gyvenamųjų namų ir 1720 gyventojų) pirmiausia bažnyčia, „savotišku Žemaičių perlu“ (Bronius Kviklys), dvaro rūmais ir parku, mūriniais namais, grįstomis gatvėmis. Tiesa, karo metais ir tuoj po karo viskas buvo nuniokota, daug kas sudeginta, apgriauti ir nusiaubti dvaro rūmai, suniokotos dvare buvusios vertybės. Vis dėlto 1919 m. rudenį, kai Andrius Ašmantas čia atvažiavo mokytis, buvo jau šiek tiek apsitvarkyta,

Rietavo bažnyčia anų laikų atviruke

juolab kad Rietavas buvo tapęs apskrities centru. Taigi ir nauja aplinka, ir toje aplinkoje sklandanti dvasia skatino augti dvasiškai, visomis jėgomis siekti mokslo tiesų pažinimo.

Rietavo miesto istorija sena ir įvairi, ne kiekvienas miestas ar miestelis gali tokia didžiuotis. Rietavo vardas istorijos šaltiniuose pirmą kartą paminėtas 1253 metais, 1533 m. jau vadinamas miestu, nuo seno turėjo savo herbą. Vingiuotoje istorijoje (Stropus 2003: 12–38) ryškiai išsiskiria kunigaikščių Oginskių laikai. 1763 m. Rietavą pradėjo valdyti garsi kunigaikščių Oginskių giminė ir jį tvarkė iki XX a. pradžios. Didžiausias klestėjimas susijęs su Mykolu Kleopu (1765–1833) ir jo sūnumi Irenijumi (Irenėjumi, 1806–1866) Oginskiais. Kunigaikščiai buvo labai imlūs visokioms ekonomikos, ūkio ir kultūros naujovėms. Jų laikais buvo pastatyti įspūdingi graikų stiliaus dvaro rūmai ir ūkiniai pastatai, įrengtas 80 ha dvaro parkas, tvenkiniai, oranžerija, žvėrynas, nugriautos miestelio lūšnos, nutiestos ir išgrįstos plačios gatvės, pastatyta daug mūro namų. Bažnyčia, jų sumanymu, turėjusi būti gražiausia visoje Lietuvos ir Lenkijos valstybėje (Kviklys IV: 92–93).

Oginskiai vieni iš pirmųjų Lietuvoje 1835 m. panaikino baudžiavą. Nors ir spaudė valstiečius, bet rūpinosi jų ūkiais, galvijais, sėkla. Ūkio plėtrą skatino ir 1859 m. atidaryta žemės ūkio (agronomijos ir namų ūkio) mokykla (joje buvo dėstoma lietuvių kalba, dirbo žymusis „Metskaitlių“ rengėjas

Laurynas Ivinskis), pirmosios Lietuvoje pradėta rengti žemės ūkio parodos (1860 ir vėlesniais metais). Rūpintasi plėtoti ir pramonės šakas: įsteigta didelė žemės ūkio mašinų ir padargų gamykla, kelios kitos gamyklos, įrengta pirmoji Lietuvoje elektrinė (1892 m.) ir pirmasis telefono ryšys, nutiesta daug kelių (tarp jų ir Rietavo–Endriejavo).

Daug dėmesio buvo skiriama kultūrai. Dvaro rūmuose įsteigta biblioteka ir meno galerija, kurioje buvo daug žymių Vakarų Europos dailininkų kūrinių. Rietavo krašto pasididžiavimu tapo šešiametė muzikos mokykla ir kunigaikščių išlaikomas simfoninis orkestras, turėjęs apie 60 muzikantų. Kunigaikščiams nebuvo svetimi ir lietuviškieji reikalai. Rietavo, kaip ir kitų Lietuvos vietų, ypač dvarų ir bažnyčių, neaplenkė polonizacijos antplūdis, būta polonizatorių išpuolių, bet kitaip negu daugelyje kitų dvarų Rietavo valdovai nebuvo sulenkėję, su valstiečiais kalbėdavo lietuviškai (žemaitiškai). Jie rėmė Valančiaus blaivybės sąjūdį, materialiai prisidėjo prie knygnešystės veiklos, planavo įsteigti spaustuvę ir leisti lietuvišką laikraštį.

Rietave buvo gyva visuomenės organizacijų veikla. 1909 m. įsteigtas „Saulės“ draugijos Rietavo skyrius, pirmininkaujamas kunigaikštienės Marijos Gabrielės Oginskienės, ir tais pačiais metais Rietave atidaryta lietuviška mokykla ir apylinkėse sukurta 11 lietuviškų mokyklų. Veiklūs buvo lietuviškų spektaklių vaidintojai, – pirmasis lietuviškas spektaklis suvaidintas 1909 m. lapkričio 8 d. Rietave. Jo apylinkių žmonės daugiau negu kitur skaitė įvairių periodinių leidinių (Misius 1992a: 211–212).

Nors po Pirmojo pasaulinio karo Rietavas kaip ir visas kraštas buvo labai nuniokotas, Oginskių giminė pasibaigusi, dvaras nusiaubtas ir apgriautas, bet greitai vietos inteligentų pastangomis viskas pradėjo kilti ir netrukus stojosi į savo vietas. Giliai įleidusios šaknis dvasinės kultūrinės ir švietimo tradicijos ėmė duoti vaisių. Pradinė keturmetė mokykla buvo pertvarkyta į gimnaziją. Oficialiai ji atidaryta 1918 m. rugsėjo 7 d. (CVA F. 391, ap. 1, b. 5910, kito šaltinio – CVA F. 391 ap. 2, b. 1297 – duomenimis, lapkričio 6 d.), save vadino gimnazija, o Švietimo ministerija ją laikė progimnazija. Mokymo įstaiga dirbo Rietavo gimnazijos Laikymo komiteto vardu, buvo klasikinio humanitarinio tipo (iki 1926 m.), turėjo tris klases su priešklasiu. Nuo 1920–1921 m. m. mokykla iš nuomojamų Gedaminskio namų perkelta į 6-eriems metams išnuomotus valstybei priklausančius dviejų aukštų mūrinius Rietavo dvaro namus Nr. 19. 1920 m. pradžioje buvo 4-ios klasės, o tų metų rudenį atidaryta V klasė. Mokykla mokinių bendrabučio neturėjo. Mokinių auklėjimu rūpinosi ir jų gyvenimą už mokyklos ribų normavo tėvų komitetas (CVA, F. 391, ap. 2, b. 1298), bet sprendimus priimdavo mokyklos pedagogų

taryba. Mokslas buvo mokamas. Pagal Švietimo ministerijos nustatytą tvarką per mokslo metus reikėjo mokėti 400 auksinų, bet mokykla nustatė 500 auksinų (dėl sumos plg. 1921 m. mokytojo Balsevičiaus mėnesinį atlyginimą 1340 auks., vedėjo Žadeikio – 1580 auks.). Kai kurie mokiniai pedagogų tarybos sprendimu galėjo būti nuo mokesčio atleidžiami.

Rietavo gimnazijos mokytojų taryba buvo nustačiusi griežtą mokyklos darbo ir mokinių priežiūros tvarką. Antai 1919 m. rugpjūčio 25 d. posėdyje nuspręsta, kad „mokiniai teprivalo vaikščiot ore lig 8 v. v., išimant svarbesnius atsitikimus“, o auklėtojai turi lankyti mokinius jų gyvenamosiose vietose (CVA, F. 782, ap. 1, b. 7, lp. 4). 1922 m. rugsėjo 26 d. posėdyje nustatytas privalomasis mokiniams darbo laikas namuose – nuo 4 val. iki 7 val. po pietų (CVA, F. 782, ap. 1, b. 29, lp. 3). Be tėvų sutikimo mokiniai negalėjo stoti į jokias visuomenines organizacijas, o gavus tėvų sutikimą viską spręsdavo mokyklos vedėjas. Auklėjama buvo katalikiška dvasia, laikomasi tautinio auklėjimo principų. Mokiniams buvo privalomos tikybos pamokos, jie turėdavo dalyvauti bažnytinėse rekolekcijose, atlaiduose ir kitose šventėse, valstybinių švenčių minėjimuose. Buvo rengiama ir laisvesnių pramoginių renginių: ekskursijų po Rietavo apylinkes, vakarėlių dvaro salėje ir gimnazijos parke.

Anų laikų (1925 m.) Rietavo gimnazijos nuotrauka iš Andriaus Ašmanto albumo

Mokiniai eidavo žiūrėti futbolo rungtynių (pavyzdžiui, tarp mėgstamų Rietavo gaisrininkų ir žydų „Makabio“ komandų), patys mielai gainiodavo futbolo kamuolį. Futbolas tuo metu ten buvo toks populiarus, kad savo komandą subūrė ne tik Endriejavo miestelio pavasarininkai, bet ir Tickinų bei Šilėnų jaunimas (Kronika. – Lietuva, 1925 07 10).

Mokykloje mokytojų pradžioje buvo 4, vėliau 7–8, kai kurie keitėsi. Direktorius (vedėjas) buvo kunigas Stanislovas Žadeikis. Jis buvo gimęs 1888 m. lapkričio 22 d. Žemaičiuose, Sar̃tininkų kaime, Tauragė̃s apskrityje. Baigęs Palangõs progimnazijos IV klasę, 1906 m. įstojo į Dvasinę žemaičių akademiją, 1911 m. įšventintas į kunigus. Kunigavo Pùmpėnuose, Kauno Šv. Kryžiaus bažnyčioje, 1916–1918 m. buvo tremtinių kapelionas Smolensko gubernijoje. 1919 m. spalio 28 d. Švietimo ministerija jam leido laikinai eiti Rietavo progimnazijos vedėjo pareigas, vėliau buvo paskirtas nuolatiniu vedėju. Dėstė tikybą, lotynų ir lietuvių kalbas, kurį laiką buvo Andriaus Ašmanto klasės auklėtojas. Iš direktoriaus pareigų atleistas 1928 m., paskui dirbo Rietavo aukštesniosios komercijos mokyklos mokytoju, nuo 1931 m. Viekšnių̃ vidurinėje mokykloje (CVA F. 391, ap. 1, b. 5910) ir kitur. Kunigas Žadeikis buvo vienas iš nedaugelio mokytojų, su kuriuo Andrius Ašmantas, ir baigęs Rietavo progimnaziją, ilgai palaikė draugiškus santykius. Atrodo, kad Žadeikis jam buvo kaip ir koks globėjas, pagalbininkas, yra skolinęs Andriui pinigų, tikriausiai studijoms Lietuvos universitete. Andriaus Ašmanto archyve tarp įvairių dokumentų yra šeši pinigų perlaidų kvitai, iš kurių matyti, kad 1934 m. nuo vasario iki gruodžio mėnesio per 6 kartus jis yra išsiuntęs kun. St. Žadeikiui į Viekšnių vidurinę mokyklą po 50 Lt, taigi iš viso 300 litų. Dėl tos skolos įdomus Žadeikio 1934 m. sausio 25 d. laiškas Ašmantui. Jame rašoma: „Laišką gavau – ačiū, kad manęs senio nepamiršai. Už pinigus būsiu dėkingas, o patį, mano gerasis, geru žodžiu paminėsiu“. „Pačio skolos yra 289 lt 35 ct. Galimas dalykas, kad patsai pamiršai priskaityti 50 lt, kuriuos aš sumokėjau a. a. mok. A. Bušui“ (AA). Kaip matėme, skola buvo atiduota suapvalinta ir su kaupu.

Lietuvių kalbos, istorijos ir geografijos mokytojas, Andriaus Ašmanto klasės auklėtojas, mokytojų tarybos sekretorius ir knygų prižiūrėtojas Juozapatas Balsevičius buvo gimęs Endriejavo valsčiuje, Ántkopčio kaime 1898 m. liepos 22 d., 1918 m. baigęs Yčo gimnaziją Voroneže. 1923 m. rudenį parašė prašymą atleisti iš Rietavo progimnazijos mokytojo pareigų dėl ketinimų stoti į Lietuvos universitetą (CVA F. 391, ap. 7, b. 1492).

Lietuvių kalbą ir istoriją Andriaus Ašmanto klasei yra dėsčiusi Zuzana Jonikaitė. Ji buvo gimusi 1902 m. vasario 14 d. Ỹlių kaime, Tauragė̃s apskrityje,

Alsėdžiuose baigusi pradinę mokyklą, 1914 m. įstojusi į Telšių mergaičių progimnaziją. Po karo baigė Telšių „Saulės“ progimnaziją, 1923 m. buvo paskirta į Rietavo progimnaziją. Atrodo, kad ji bus perėmusi lietuvių kalbos pamokas iš Balsevičiaus ir Andriaus Ašmanto klasei. Po dvejų metų dėl nesveikatos iš mokytojo pareigų turėjusi pasitraukti ir dvejus metus ten ėjusi raštininko pareigas. 1927 m. įstojo į Lietuvos universitetą, – buvo Andriaus Ašmanto bendrakursė (!), tik kitame – Teologijos-filosofijos fakultete. Baigusi universitetą mokytojavo įvairiose mokyklose (CVA F. 391, ap. 7, b. 2201). Nuo 1949 m. dirbo Lietuvių kalbos instituto Žodynų skyriuje, daug nusipelnė didžiajam „Lietuvių kalbos žodynui“ (plačiau: Kėzytė 1982: 84–86).

Ar ne vyriausias buvo ir bene didžiausią iš visų mokytojų išsilavinimą turėjo Arndtas Bušas, kilęs iš Besarabijos, gimęs 1868 m. liepos 30 d. Buvo baigęs Peterburgo šv. Onos gimnaziją, Peterburgo universiteto juridinį fakultetą teisių kandidato laipsniu. Dirbo teismuose Odesoje, Odesos komercijos mokykloje dėstė teisės dalykus ir vokiečių kalbą. Nors neturėjo Lietuvos pilietybės, Rietavo gimnazijoje nuo 1922 m. rudens sėkmingai dėstė lotynų, vokiečių, prancūzų ir anglų kalbas. Parengė ir išleido „Lietuviškai vokišką žodyną: praktikos ir mokslo reikalams“ (Berlin, Leipzig: Neuner, 1927; kartu su Teodoru Chomsku). Mirė Rietave 1928 m. gruodžio 24 d. (CVA F. 391, ap. 7, b. 852).

Antanas Šliogeris (Šliageris), gimęs 1875 m. birželio 6 d. Pãgirgždūtyje (Vañnių vls.), įgijo Berno universiteto gamtos mokslų skyriaus filosofijos daktaro laipsnį. Kaip mokytojas turėjo teisę dėstyti gamtos mokslus, chemiją, fiziką, geografiją, vokiečių kalbą, matematiką, istoriją, geografiją. Rietavo gimnazijoje jam buvo duota dėstyti fiziką, gamtą ir geografiją. Priekaištauta, kad kalba žemaičiuodamas (CVA F. 391, ap. 7, b. 5524), nors sunku įsivaizduoti, kad kiti mokytojai, ypač kilę iš Žemaičių krašto, būtų mažiau žemaičiavę.

Mokytoja Aldona Ložinskaitė-Tenisonienė (Tornau), gimusi knygnešio šeimoje Žarėnų valsčiaus Šilų̃ kaime 1898 m. liepos 26 d., buvo baigusi Voronežo gimnaziją. Rietavo mokinius mokė lietuvių kalbos, istorijos, rankų darbų (CVA F. 391, ap. 7, b. 5691).

Mokytojas Alfonsas Karvauskas Rietavo progimnazijoje dirbo nuo 1919 m. rudens iki 1921 m. vasaros. Jis buvo gimęs 1895 m. gruodžio 17 d. Rietavè, baigęs Palangõs progimnaziją ir Telšių gimnaziją, o Kauno universitete išklausęs 8-ių semestrų istorijos skyriaus kursą. Rietave dėstė istoriją ir kitus dalykus, buvo Andriaus Ašmanto II klasės auklėtojas. Vėliau dirbo Kaunè, Kėdáiniuose, Tauragėjè. Ten mirė 1926 m. gruodžio 25 d. (CVA F. 391, ap. 7, b. 2463).

Rietavo gimnazijos matematikos mokytojas Jonas Venckevičius (gim. 1884 02 10) buvo baigęs Dorpato universiteto fizikos ir matematikos fakulteto matematikos skyrių. Nuo 1912 m. iki paskyrimo į Rietavą dirbo Telšių gimnazijoje matematikos mokytoju, o 1928 m. rudenį buvo perkeltas į Telšių Valančius gimnaziją (CVA F. 391, ap. 7, b. 6055 , lp. 1). 1924–1925 m. m. buvo Andriaus Ašmanto klasės auklėtojas (žr. nuotr. p. 52).

Spalvingiausia asmenybė turbūt buvo piešimo ir dainavimo mokytojas, choro ir vaidinimų vadovas Jonas Karolis Ržešauskas (Rzeszowski, Rzešauskas) – dėl savo kilmės ir pažiūrų buvo sukėlęs rūpesčių ne tik gimnazijos vadovams, bet ir valstybės saugumo pareigūnams. 1923 m. gegužės 24 d. „Lietuvos žinių“ dienraštyje kriptonimu Z[7] pasirašytoje korespondencijoje iš Rietavo („Mokykla. Rietavas“) nurodyta, kiek klasių yra gimnazijoje, kiek ir kokių dirba mokytojų, koks jų išsilavinimas. Teigiama, kad vokiečių kalbos mokytojas (matyt, turėtas galvoje Arndtas Bušas) visiškai nemokantis lietuvių kalbos, o lenkas iš Galicijos (turimas galvoje Ržešauskas) nepraleidžiąs progos pašiepti ir lietuvius mokytojus, ir pačią mokyklą. Esanti nesutvarkyta visuomenės organizacijų veikla. Merdėja skautų draugovė. Be mokytojų tarybos leidimo ir net jai nepranešus surengtas steigiamasis ateitininkų susirinkimas. Tai įvykę balandžio 15 d. pašaliniams asmenims diriguojant: „iš tautiniai nepartiniai auklėjamo jaunimo norima fabrikuoti krikščionys demokratai, o gal vienas kitas pažangietis“.

Šios korespondencijos teiginys dėl kaltinimo mokytojui Ržešauskui buvo svarstytas Rietavo gimnazijos pedagogų tarybos 1923 m. birželio 1 d. posėdyje. Posėdžio protokole pažymėta, kad pedagogų „taryba gali konstatuoti, kad ji nėra girdėjusi iš mokyt. J. Rzeszowski'o tokių išsireiškimų“ (CVA F. 782, ap. 1, b. 29, lp. 13).

Abejonių dėl Jono Karolio Ržešausko tikimo dirbti mokykloje būta ir anksčiau. Padavus prašymą dirbti mokytoju, kitos valstybės piliečiui reikėjo gauti atitinkamų įstaigų sutikimą. 1919 m. rugsėjo 6 d. Piliečių apsaugos departamento rašte Švietimo ministerijai buvo konstatuota, kad Ržešauskas esantis neištikimas asmuo Lietuvos valstybei, kompromituojantis dabartinę Lietuvos valdžią, slaptai kuriantis lenkininkų būrelius ir laukiantis progos, kada vietoj „klumpiažų“ valdysiantys lenkai dvarininkai. „Tokiam žmogui, mūsų nuomone, ne vieta gyventi Lietuvoj. Mokytoją gimnazijon kitą galima surasti“ (CVA F. 391, ap. 2, b. 1297). Tų metų rugsėjo 23 d. Rietavo gimnazijos steigiamasis komitetas savo rašte prašė leisti Ržešauskui gyventi

[7] Įtarti šią korespondenciją rašius Zuzaną Jonikaitę, rodos, nėra jokio pagrindo: Rietavo gimnazijoje ji pradėjo dirbti tik nuo 1923 m. rudens.

Lietuvoje ir dirbti mokytojo darbą, bet Švietimo ministerija lapkričio 18 d. konstatavo, kad tasai negalintis mokytojauti (ten pat). Vis dėlto Ržešauskas 1921 m. liepos 1 d. gavo Švietimo ministerijos leidimą mokytojauti (CVA F. 391, ap. 2, b. 1299), o vėliau, kaip matėme, kilus įtarimų sulaukė pedagogų tarybos užtarimo.

Andriaus Ašmanto mokymosi metais Rietavo gimnazijoje yra dirbę ir daugiau mokytojų, bet jie neatrodo tokie spalvingi ir gal nėra darę Ašmantui kokio didesnio poveikio. Svarbesnės atrodo spaudoje paskelbtos kelios publikacijos, leidžiančios geriau įsivaizduoti lietuvių kalbos mokymo reikalus Rietavo gimnazijoje.

Lietuvių kalbos mokytoją Balsevičių, galbūt ir kitus Rietavo mokytojus, žeidė sklandantys gandai, esą iš Rietavo mokinių per daug reikalaujama, o Telšių gimnazijoje esą viskas lengviau ir paprasčiau. Mokytojas ryžosi rašyti į spaudą. „Mokyklos ir gyvenimo“ žurnale, skiriamame švietimo reikalams, jis paskelbė „Atvirą laišką Telšių gimnazijos lietuvių kalbos mokytojui (jams)“ (Balsevičius 1923a), kuriame pasiskundė, kad Rietavo mokiniai bėgantys mokytis į Télšius, ir išdėstė savo samprotavimus. Jis rašė, kad visi dirbame sunkų darbą, niekas mūsų nemokė, Švietimo ministerija nurodymų neteikia. Tad elgiamės kaip nusimanome, todėl ir iškyla metodikos skirtumų. Telšiuose tų skirtumų esą todėl, kad nesilaikoma „Žiburio“ gimnazijos programos. Ten sintaksės einama tik taisyklės, bet nėra nagrinėjami sakiniai, nerašomi sintaksės diktantai. Einant literatūrą aukštesnėse klasėse iš mokinių priimami nesutvarkyti, nešvarūs rašiniai, kitų rašyti net pieštuku. Rietavo mokiniai tuo remiasi ir teigia, kad esą bjauru Rietavè mokytis lietuvių kalbos, o Telšiuose visi patogumai. Tad tokie esantys paskalų vaisiai.

Atsiliepdamas į „Lietuvos “ laikraštyje 1923 m. išspausdintus kelis straipsnius apie mokyklų reikalus, balandžio 18 d. dienraštyje (nr. 84=85) Balsevičius paskelbė dar vieną straipsnį „Kas kaltas“, kuriame rašoma apie lietuvių kalbos mokymo reikalus Rietavo gimnazijoje ir apskritai Lietuvos mokyklose. Dėl sunkių darbo sąlygų dėstyti lietuvių kalbą esą labai sunku. Daug kur moko nemokantys lietuvių kalbos, kalbą gadina sekretoriai, raštininkai, trukdo kai kurie tėvai. Autorius pateikia ištrauką iš Rietavo pedagogų tarybos posėdžio, kuriame tėvų komiteto atstovė puolė Balsevičių – nereikią gramatikos, nereikią sintaksės, užtenką eilėraščių ir kiek logikos rašiniuose, o Balsevičių nepripažįstą pedagogu. Esą kiršinama toliau, smagu tik, kad mokiniai dirbantys. Sklindantys gandai, kad Telšiuose, Švėkšnoje nesą reikalaujama iš lietuvių kalbos tiek daug kaip Rietave. Straipsnio autorius daro išvadą, kad „kol visuomenė mūsų darbą ir orenybę griaus ir mes patys taip ir tokiose sąlygose

mokysime lietuvių kalbos, tol mūsų įstaigos ir redakcijos turės tuo skųstis savo laikraščių skiltyse ir ieškoti įvairių kovos būdų su ta nepakenčiama yda“ (Balsevičius 1923b).

Po kiek laiko laikraštyje (1923 05 18, nr. 109) šiai nuomonei pritarė kitas autorius, pasirašęs slapyvardžiu „Žinąs“. Jis rašė, kad Lietuvoje taisyklinga kalba esanti būtina ir jei Rietavo tėvų komiteto atstovai manantys, kad nebūtinai reikią mokyti gramatikos, tai ta nuomonė esanti klaidinga. Pedagogų taryba turėtų pati spręsti, ar įsileisti, ar neįsileisti tėvų komiteto atstovų į savo posėdžius.

„Mokyklos ir gyvenimo“ redakcija dėl ano savo žurnale išspausdinto Balsevičiaus straipsnio autoriui buvo nusiuntusi pastabas dėl jo straipsnio kalbos. Mokytojas jai atsakė ir šį atsakymą redakcija išspausdino 6-ame numeryje prirašydama savo nuomonę, kad su autoriaus išvedžiojimais sutikti negalinti (Balsevičius 1923c). Tame rašinyje autorius kalba apie kelis taisytinus ar netaisytinus kalbos dalykus. Pavyzdžiui, jis teigia, kad geras esantis pasakymas *Gerbiamasis Tamista*, mãno žodį *diktantas* esant barbarizmą ir vietoj jo teikia *diktuotę* pagal analogiją su žodžiais: *okupuotė, rikiuotė, linksniuotė, asmenuotė,* gina būdvardžio bevardės giminės formą *stebėtina* (žemaičiuose *nuostabu* jis negirdėjęs), *pieštukas* ir *piešelis* abu esantys geri, o autoriaus vartojamas prieveiksmis *tiesioginiai* esantis geresnis kaip redakcijos *tiesioginai* (yra *laikinas : laikinai,* bet *protinis : protiniai,* nes nėra *protinas).*

Šiuos mokytojo Balsevičiaus samprotavimus galėtume įvairiai vertinti ir tuometinių kalbos taisymų kontekste, ir dabartinių kalbos normų požiūriu. Galėtume visa tai laikyti įžeisto ar pasikarščiavusio žmogaus iškrova, bet šiaip ar taip jie rodo mokytoją turėjus gerą kalbos nuojautą ir gebėjimą tiksliai nagrinėti kalbos faktus, kalbų mokėjimą ir sugebėjimą jais remti savo nuomonę. Visa tai sako, kad Rietavo gimnazijoje mokiniai gaudavo ne tik pakankamai lietuvių kalbos mokslo, bet ir įgydavo vienokių ar kitokių įgūdžių nagrinėti ir vertinti kalbos faktus ir turbūt savo pačių kalbą.

Rietavo gimnazijoje lietuvių kalbos mokė iš 1917 m. išleistos Juozo Damijonaičio „Trumpos lietuvių kalbos gramatikos“ ir Jono Jablonskio parengtos chrestomatijos „Vargo mokyklai“ I ir II dalies (CVA F. 391, ap. 2, b. 1297). Mokomosios knygos nebuvo nei pačios naujausios, nei moderniausios, bet sprendžiant iš mokytojų užmojų, gimtosios kalbos, matyt, buvo išmokoma neprastai.

Andrius Ašmantas Rietave mokėsi 1919–1925 m. ir ten išėjo 6-ių klasių kursą. Iš pradžių reikėjo laikyti stojamuosius egzaminus (kvotimus). Jie vyko 1919 m. rugpjūčio 18–20 d. (CVA F. 782, ap. 1, b. 7, lp. 5). Į I klasę buvo pri-

imta mokinių iš paties Rietavo, be to, čia atvykdavo mokytis net iš 7-ių valsčių: Endriejavo, Kuliũ̜, Kvė́darnos, Laũkuvos, Rietãvo, Šilãlės, Tvẽrų (Baltrušis 1992: 247). 1919 m. pabaigoje I klasėje buvo 38 mokiniai, 25 berniukai ir 13 mergaičių (CVA F. 391, ap. 2, b. 1297), o 1924–1925 m. m. pabaigoje buvo 21 mokinys. VI klasės kursą sėkmingai baigė 11 (CVA F. 391, ap. 2, b. 1302).

Kaip minėta, mokslas tada buvo mokamas, nuo mokesčio atleisdavo tik neturtingus mokinius. Tarp atleistųjų Andriaus Ašmanto pavardės nerandame, gali būti, kad nė nebuvo prašoma. Andriui maisto ir drabužių kartais atvežbeing davo namiškiai, bet dažniau tekdavo pačiam manytis, kaip pasiekti namus ir pasipildyti atsargas. Autobusų tada dar nebuvo, o iš ūkio atimti arklį buvo sunkus daiktas (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas). Šiaip po karo ir taip visko trūko, tad, suprantama, verstis teko nelengvai. Gana greitai pajuto, kad užsidirbti galima privačiomis pamokomis ir nuo trečios klasės prie jų jau buvo visai pripratęs (TUTK 2005:185).

„Mokytis sekės gerai, nes trokšte troškau mokytis. Trejetukų nemačiau metiniuose pažymiuose per visą mokslo laiką“ (TUTK 2005: 185). Tai patvirtina ir Andriaus klasės žurnalai (CVA F. 782, ap. 1, b. 9, 17, 25, 35, 46, 52). Antai I klasėje metiniai penketai buvo iš tikybos, vokiečių kalbos, istorijos, gamtos, dailyraščio ir gimnastikos, ketvertai iš piešimo (paišybos), aritmetikos

Rietavo gimnazijos I klasė (1919 m.).
Andrius Ašmantas – viršutinėje eilėje pirmas iš kairės

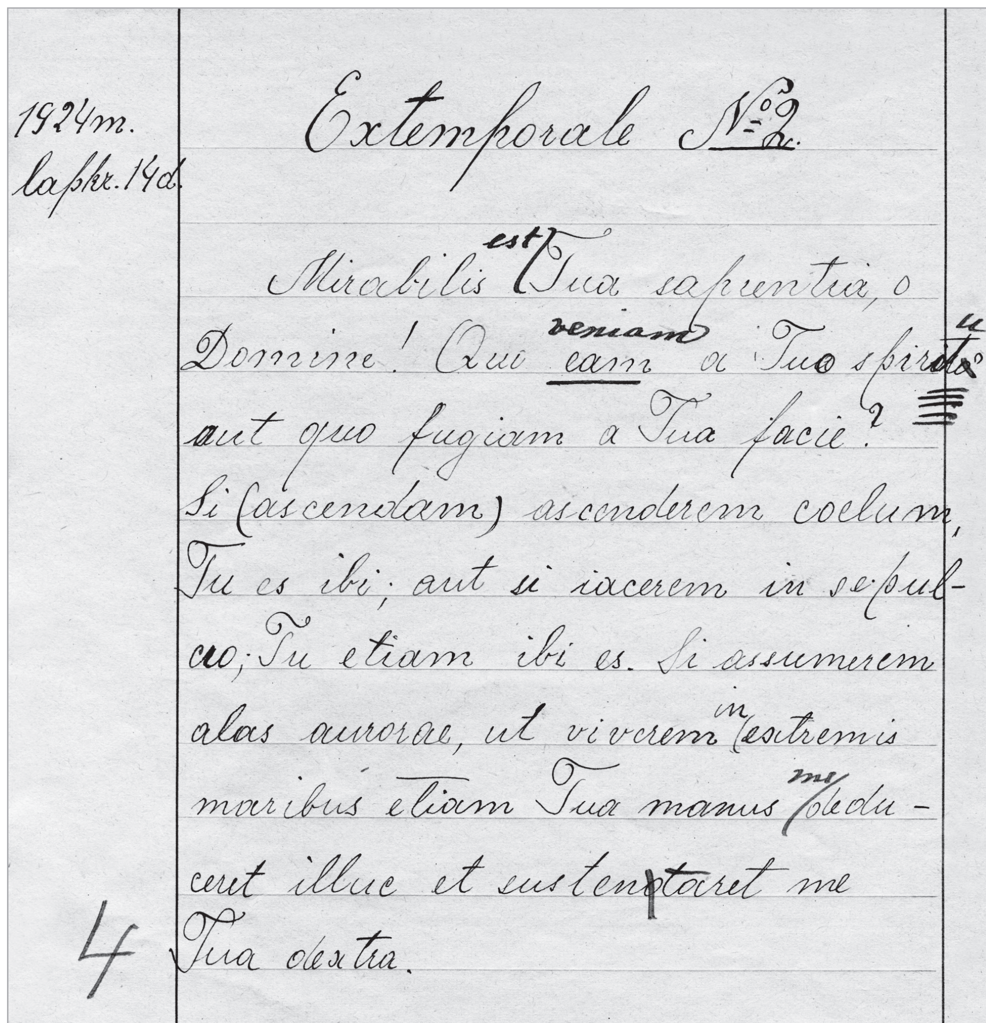
ir lietuvių kalbos. Iš pastarosios II pusmetį buvo net du dvejetai, bet bendras metinis pažymys vis tiek išėjo ketvertas. II klasėje dvejetų išvis neteko gauti, retas buvo ir trejetas, o metiniame visi penketai. Šioje klasėje mokyta dviejų naujų dalykų – geografijos ir lotynų kalbos. III klasėje pažymiai suprastėję, atsiradę kiek trejetų (gal dėl tų privačiai duodamų pamokų), bet metiniame trejetų nėra. Tais mokslo metais pradėta dėstyti prancūzų kalbą. IV klasėje mokomasi jau geriau, o V visai gerai (metiniai pažymiai – 12 penketų ir 3 ketvertai). Panašiai baigė ir VI klasę. Pamokų per visus Rietavo mokslo metus buvo praleidęs nedaug, atrodo, niekad nebuvo ilgiau sirgęs. Žurnaluose tik kelis kartus pažymėta Ašmantą pavėlavus į vieną ar kitą pamoką. Pedagogų tarybos posėdžių protokoluose nėra duomenų, kad būtų buvę svarstyti kokie asmeniniai Andriaus Ašmanto elgesio, mokymosi ar kitokie klausimai.

Iš Rietavo mokymosi metų AA archyve yra išlikęs vienintelis Andriaus Ašmanto autografas – lotynų kalbos klasės vertimų iš lietuvių kalbos sąsiuvinis „VI kl. Extemporalia. A. Ašmontas“ (taisyta mokytojo Bušo).

1923 m. pavasarį Andrius Ašmantas įsitraukė į ateininkų organizacijos veiklą. Joje jis iškilo kaip gabus organizatorius, ateitininkų kuopos, klasės ir mokyklos lyderis, įgijo įgūdžių ne tik dirbti tiesioginį darbą, tai yra mokytis mokyklinį kursą, bet ir atsidėti visuomenės reikalui, rūpintis savo paties ir kitų lavinimu bei prusinimu.

Rietavo gimnazijos III klasė. Andrius Ašmantas – viršutinėje eilėje trečias iš dešinės

1924 m.
lapkr. 14 d.

Extemporale № 2.

Mirabilis est Tua sapientia, o
Domine! Qui veniam eam a Tuo spiritu
aut quo fugiam a Tua facie?
Si (ascendam) ascenderem coelum,
Tu es ibi; aut si iacerem in sepul-
cro; Tu etiam ibi es. Si assumerem
alas aurorae, ut viverem in extremis
maribus etiam Tua manus me edu-
ceret illuc et sustentaret me
Tua dextra.

4

Lotynų kalbos rašomasis darbas

Lietuvos katalikų moksleivių ateitininkų sąjunga, trumpai – ateitininkai, susikūrė 1911 m. prie „Ateities“ žurnalo kaip katalikiška moksleivių asmenybės ugdymo organizacija. Jos šūkis buvo „Visa atsinaujinti Kristuje“, o veikla rėmėsi svarbiausiais katalikybės, tautiškumo, inteligentiškumo, šeimiškumo ir visuomeniškumo principais (VLE II 122). Sąjunga turėjo gerai suformuotą organizacinę struktūrą, darbui vadovavo Centro valdyba ir jos pirmininkas. Svarbiausias veiklos vienetas buvo kuopa, bet šiaip turėta dar įvairių padalinių (pavyzdžiui, buvo Susišelpimo fondas, abstinentų grupė ir kt.). 1927 m. sąjunga pertvarkyta į moksleivių, studentų ir sendraugių ateitininkų federaciją. 1930 m. Švietimo ministerija oficialiai uždraudė moksleivių kuopų veiklą

vidurinėse ir aukštesniosiose mokyklose (aukštosiose mokyklose veikti leista). Įvairiu laiku ateitininkai leido kelis periodinius leidinius: „Ateitį“, „Naująją vaidilutę“, „Židinį“, „Ateities spindulius“.

Kalbant apie ateitininkų ideologiją (jos pagrindiniai teiginiai išdėstyti Stasio Šalkauskio darbuose: „Ateitininkų principai ir pareigos“ (Ateitis, 1925, II-jo jubiliejinio kongreso sąs., p. 33–79), „Vykdomojo ateitininkų vajaus reikalu“ (Ateitis, 1932, nr. 6, ir atskiras leidinys Kaune 1933 m.) ir kituose straipsniuose (žr. Šalkauskis 1966: 12–51, 184–215). Visai suprantama, kad jai toną davė aktyvieji katalikų bažnyčios dvasininkai ir dešiniojo katalikiško sparno inteligentai (antai valdybos pirmininkais (vadais) yra buvę Kazys Pakštas, Pranas Dovydaitis, Stasys Šalkauskis, Adolfas Damušis ir kt.). Ne vienoj vietoj kuopoms vadovavo mokyklų kapelionai. Tad nieko nuostabaus, kad iki 1926 m. valstybės perversmo ateitininkai buvo tiesiogiai susiję su valdžia. Kaip žinoma, per 1920 m. Steigiamojo seimo rinkimus daugiausia balsų gavo Krikščionių demokratų partijos vadovaujamos organizacijos Lietuvos darbo federacija ir Lietuvos ūkininkų sąjunga bei pati Krikščionių demokratų partija ir kartu su liaudininkais šalį valdė iki 1924 m. Seimo rinkimų. 1924–1926 m. Krikščionys demokratai valdė vieni, jie turėjo ir savo prezidentą Aleksandrą Stulginskį (nuo 1920 m.). Jiems valdant 1922 m. buvo priimta demokratiška šalies konstitucija, žemės reformos įstatymas, įvesta nacionalinė valiuta litas. Valdančioji dauguma daugiausia atstovavo seniesiems gyventojų sluoksniams, pirmiausia ūkininkams, kylančio naujo, paprastai įmonių savininkų, karininkų sluoksnio interesams, gynė kunigų reikalus (VLE XI 43).

Jau nurodytoje 1923 m. „Lietuvos žinių“ korespondencijoje iš Rietavo (05 24), matyt, ne be pagrindo kažkoks valdžios opozicininkas, pasirašęs Z, piktinosi, kad iš moksleivių norima darytis krikščionių demokratų (iš tiesų demokratinėje valstybėje moksleiviai neturėtų būti traukiami į politiką), bet jis painiojo tautinius ir demokratinius dalykus ir aiškiai nepritarė valdančiosios daugumos ideologijai. Antra vertus, sunku įsivaizduoti, kad minėtasis steigiamasis Rietavo ateitininkų kuopos susirinkimas būtų buvęs rengiamas visai be mokyklos žinios: juk mokyklai vadovavo kunigas ir vėliau Rietavo ateitininkai dirbo glaudžiai bendradarbiaudami su dvasininkais, gal tiksliau, dirbo jų tiesiogiai vadovaujami.

Kaip teigiama minėtoje „Lietuvos žinių“ korespondencijoje, Rietavo ateitininkų steigiamasis susirinkimas įvyko 1923 m. balandžio 15 d. (CVA F. 564, ap. 1, b. 22, lp. 46; Rietavo kuopos ataskaitoje rašoma, kad jų kuopa įsteigta balandžio 16 d.). 1923 m. I pusmetį kuopai vadovavo V. Gerasimavičius, 1923–1924 m. m. – Andrius Ašmantas (visuose ateitininkų archyviniuose

dokumentuose – Ašmontas), 1924–1925 m. m. – Alfonsas Lapė[8]. Kuopa geriausiai dirbusi pastaraisiais mokslo metais. Tais metais miestelyje buvę 58 ateitininkai, 28 mergaitės ir 30 berniukų. Abstinentų sekcija surengusi 4 susirinkimus (buvo 14 narių), meno ir literatūros – 2 (12 narių). Įvyko vienas viešas vakaras. Ateitininkai platindavo spaudą („Ateitį", „Sargybą", „Jėgą ir grožį" ir kt.). Knygų kuopa turinti 100, chore dainuojantys 28, yra išleidusi laikraštėlį „Pirmoji kūryba". Kuopai padedantis gimnazijos kapelionas (ten pat, lp. 45–46).

Reikia manyti, kad Andrius Ašmantas iškart įsitraukė į įkurtosios ateitininkų kuopos veiklą, tikriausiai bus buvęs ir steigiamajame susirinkime. Iš archyvinių dokumentų galima manyti, kad jis nuolat dalyvaudavo diskusijose, rengė referatus bei pranešimus ir juos skaitydavo susirinkimuose. 1923 m. spalio 27 d. išrinktas valdybos pirmininku (kitame šaltinyje – „Ateities" 1923 m. nr. 10, p. 503 – minima kita data – rugsėjo 10 d.) stropiai tvarkė ir pasirašinėjo kuopos dokumentus, siuntė ataskaitas Centro valdybai, organizavo kuopos veiklą. Tų metų kuopos veiklos ataskaitoje, pasirašytoje Andriaus Ašmanto,

Rietavo ateitininkai 1923–1924 m. m.
2-oje eilėje centre jų pirmininkas Andrius Ašmantas

[8] Tikriausiai 1908 m. spalio 22 d. Patýrio kaime gimęs moksleivis, vėliau tapęs kunigu (Adomavičienė 2003: 23–25). Mirė 1984 m.

cituojamas gruodžio 2 d. susirinkimo protokolo įrašas: „A. Ašmontas savo kalboje į draugus, -es pabrėžė, kad reikia platesniam veikimui sekcijas kurti ir tvirčiausiai atlikinėti savo pareigas“ (CVA F. 564, ap.3, b. 136, lp. 34). Gruodžio 16 d. susirinkime buvo išrinkti vykti į ateitininkų organizacinius kursus Kaune Andrius Ašmantas (kuopos pinigais) ir Juozas Letukas (savo pinigais) (ten pat). Iš dokumentų matyti, kad 1923 m. ateitininkų Centro valdybos kursuose dalyvavo du Rietavo atstovai (CVA F. 564, ap. 3, b. 14), taigi, matyt, vienas iš jų turėjo būti Ašmantas. Kursų dalyviams buvo surengta plati ir patraukli programa: jie ne tik klausė paskaitų, bet ir aplankė Karo muziejų, žiūrėjo dramos teatro spektaklį (Ateitis, 1924, nr. 1, p. 54).

1924 m. birželio 15 d. ataskaitoje, pasirašytoje valdybos pirmininko Ašmanto ir sekretoriaus Lapės, nurodoma, kad jaunesniųjų ateitininkų kuopoje nedaug ir jie veikiantys kartu su vyresniaisiais. Narių iš viso 35 (mergaičių kuopelėje19, perskaityti 3 referatai; berniukų kuopelėje 16, perskaityti 6 referatai). Abstinentų sekcija (9 nariai) turėjo 4 susirinkimus, perskaitytas 1 referatas, dar yra sporto sekcija (12 narių). „Aktingai veikia 10%“ (CVA F. 564, ap. 3, b. 17, lp. 60–61).

Iš Rietavo ateitininkų ataskaitų sužinome, kad Andrius Ašmantas įvairiuose renginiuose yra skaitęs keletą pranešimų (referatų): 1924 m. sausio mėn. kuopos surengtoje visos mokyklos literatūros šventėje skaitė paskaitą „Tautos gyvenimas ir mes“ (CVA F. 564, ap. 3, b. 136, lp. 25), tų metų sausio 28 d. berniukų kuopelės susirinkime – referatą „Mūsų mokslinis darbas“ (ten pat, lp. 33), vasario 24 d. visuotiniame susirinkime – referatą „Tautos šventė ir mes“ (ten pat), kovo 23 d. visuotiniame susirinkime – referatą „Mintis, charakteris ir aplinkybės“ (ataskaitoje tema parašyta neaiškiai; – ten pat, lp. 29), lapkričio mėnesį visuotiniame susirinkime – paskaitą „Žmogaus būdas“ ir bernaičių kuopelėje – referatą „Mūsų darbų objektas“ (ten pat, lp. 27).

Tokių paskaitų, pranešimų, referatų Ašmantas yra skaitęs ir daugiau, tik ataskaitose ne visur įvardyti autoriai. Jų rengimas reikalavo ne tik ilgo ir kruopštaus darbo, bet ir įgūdžių tokį darbą dirbti. Andriaus Ašmanto, matyt, mokytasi iš gimnazijos kapeliono, lietuvių kalbos ar kitų dalykų mokytojų, bet iš ko konkrečiai, dabar sunku pasakyti. Tikriausiai remtasi ne tik vyresniųjų žodiniais patarimais, bet ir tuo metu turimais ar gaunamais leidžiamos auklėjamosios literatūros bei periodikos tekstais. Gana iškalbingi yra jo archyve išlikę tokių tekstų išrašai, daryti 1925 m. vasarą ir rudenį.

Tokių išrašų, sudėtų į vieną krūvelę, yra išlikę iš viso 38; 35 rašyti 1925 m. birželio 6 d. – spalio 30 d., kiti 3 tikriausiai 1927 m. Be to, dar yra 4 vos didesnio formato lapeliai, rašyti 1925 m. ir kiek vėliau. Jų temos – pasaulio

Darbas. Tinginiavimas.

„Tinginiavimas rudimis apdengia nervus ir atima nuo muskulų tvirtumą"

Orisson Svett-Marden, Gyvenimo Mokykla Chicago 1907 p. 56.

(Vertė: K. Žegota)

Rietavas, 1925-VI-15.

Šviesi ateitis. Pagrindas.

„Prigimties individualybės tautybės tinkamas įvertinimas štai tos mūsų krikščioniškojo humanizmo gairės, kurios nutiesia kelią į šviesią, galingą ateitį."

J. Keliuotis, Krikščioniškojo renesanso gadynė (Ateitis Kaunas 1925 № 4 p. 135)

Telšiai, 1925-X-29.

Andriaus Ašmanto išrašai iš literatūros

suvokimas ir įvairios žmogaus būdo ir psichikos savybės, gyvenimo vertybės ir siekiamybės, socialinio gyvenimo dalykai. Atkreipia dėmesį tai, kad išrašai rašyti be galo tvarkingai: viršuje nurodytos temos ir potemės, citatos paimtos į kabutes, toliau nurodytas šaltinis (autoriaus pavardė visur pabraukta), apačioje – užrašymo vieta ir laikas. Daugiausia išrašų yra iš tuo metu populiaraus amerikiečių psichologo Orisono Svet Mardeno (Orison / Orisson Swett Marden, 1850–1924) 1907 m. Čikagoje išleisto veikalo „Gyvenimo mokykla".

Yra išrašų iš Juozo Gobio[9] knygos „Asmenybės kultūros pagrindai“ (Šiauliai, 1921), Juozo Keliuočio straipsnio „Krikščioniškojo Renesanso gadynė“ „Ateities“ žurnale (1925, nr. 4, p. 133, 135) ir kt. Vienas išrašas patvirtina Ašmantą tikrai buvus ateitininkų kursuose Kaune 1924 m. gruodžio 29–31 d.

Negalima sakyti, kad šie išrašai rodo tiesioginį ryšį su Rietavo ateitininkų susirinkimuose skaitytais pranešimais (jų ir tekstų nepavyko aptikti), bet spėti jį buvus galima. Andriaus Ašmanto, matyt, tikėtasi toje srityje ir toliau darbuotis ir tam iš anksto nuosekliai rengtasi. Tai rodo ir tas faktas, kad dalis minėtų išrašų daryta Rietavè baigiantis mokslo metams, kita dalis – jau nuvykus į Télšius ir pradėjus mokytis tenykštėje gimnazijoje.

Dėmesį patraukia dar viena Andriaus Ašmanto darbuotė gyvenant Rietavè, – 1925 m. jis užrašinėjo tautosaką. Ašmanto archyve yra išlikę pieštuku rašytų 15 autoriaus numeruotų mokyklinio sąsiuvinio puslapių (su pradžioje viršuje įrašyta data – 1925 m. sausio 6 d.; 9-o puslapio nėra), kuriuose užrašytos 6 pasakos: „Velnias prakalbėjo“, „Du broliu“, apie bobą (be pavadinimo), apie pirtį (be pradžios), „Karalius“, „Du susiginčijo“, padavimas apie Kãpstato vardo kilmę, 10 mįslių su įminimais ir 6-ių pilių pavadinimai. Nežinant tų kūrinių užrašymo aplinkybių (šaltiniai nenurodyti), taip pat neturint prieš akis jų turinio konteksto, sunku spręsti apie jų dalykinę ir meninę vertę. Manyti, kad pasakos galėjo būti nurašytos iš kokių nors literatūrinių šaltinių, neleistų dvi aplinkybės. Pirma, jau minėtasis Kapstato ežero, esančio prie pat Rietavo, vardas ir prie pilių pavadinimų autoriaus užrašytas šaltinis – Veivirženų par(apija). Antra, nors pasakos rašytos bendrine kalba, tekstuose apstu žemaičių ar žemaičiams būdingesnių žodžių ir jų formų, pvz., *girė, kiaušynė* „kiaušinienė“, *nabaštikas, neskųsti* „negailėti“, *soda* „kaimas“, *vaikis, vaikiukas, votegas; deg, smird; pas jūros* ir kt. Taigi galbūt būtų galima sakyti, kad toji tautosaka Andriaus Ašmanto buvo užrašyta iš gyvosios kalbos ir yra tuo metu Rietavo ir Veivirženų parapijose funkcionavusio folkloro faktai. Įdomu dar tai, kad „Ateities“ žurnalo informacijoje apie Rietavè susikūrusią ateitininkų kuopą rašoma ten veikus sporto, meno ir folkloro sekcijas (Ateitis, 1923, nr. 5–6, p. 316) (archyviniuose dokumentuose apie tai informacijos neaptikta).

[9] Juozas Gobis gimė 1895 m. sausio 2 d. Matelénų kaime, Jõniškio valsčiuje. Dirbo mokytoju Rõkiškio, Plùngės, Utenõs gimnazijose, 1931 m. iš mokytojo darbo atleistas („Esu atleistas politiniu atžvilgiu kaip persona non grata“. – CVA F. 39, ap. 7, b. 4626, lp. 21), rašė į spaudą. Išleido „Visuomenės mokslo vadovėlį“ (1928 V leid.), „Trumpą visuotinės istorijos kursą“ (1928 II leid.), „Trumpą pedagogikos istorijos kursą“ (1930) ir kt. (Lietuviškoji enciklopedija IX 347, LE VII 345). Periodinėje spaudoje yra rašęs kalbos klausimais (daugiausia apie pavardes).

1925 m. sausio 6 d.

Velnias prakalbėjo.

Vieną syki žakaninkas pakyrėjo pastininkai ir išsimanė išsikepti kiaušynės. Besitaisius ant lempos kepti kiaušynę įėjo gvardijonas ir sako: „Ką tu čia darbai?" Jis atsakė: „Biesas mane pakosojo išsikepti kiaušynę." Velnias užpakalyje atsiliepė: „Kad ir aš nesimanau kaip kepti norėjau pamatyti, aš nekaltas, jis kaltas!"

Du broliai.

Tėvas buvo turtingas, sutaisė išvažiuoti į tolimus kraštus po šiepį. Teisingasis sutaisė daug prekių ir parduoda, bet jūrėje ir

1) Seniukas pasakojo, kad iš švedų laiku yra Norgėlubse pilė ir ten labai daug naudos yra. Ten dar žmonės mūrodo ir duris, kurioje vietoje esantis durys. Žmonės kasikane randa ten įvairių geležgalių, bardų galų ir kitų.
2) Apsitenų pilis
3) Vystupiškiuva
4) Skomonto pilis
5) Švėkšnės parapijoje Draurečio pilis.
6) Šeputaičių kaime. Šv. dėdelė pilis.

Neišrašoma par.

Andriaus Ašmanto užrašyta tautosaka

Darbas ateitininkų sąjungoje Andriui Ašmantui padėjo išeiti į spaudą. Pirmą kartą jo pavardė paminėta „Ateities" žurnalo 1923 m. nr. 10: šalies ateitininkų veiklos kronikoje p. 503 rašoma apie Rietavo ateitininkų kuopos susirinkimą ir nurodoma, kad išrinktosios valdybos pirmininkas yra A. Ašmontas. Daugiau kaip po metų toje pačioje „Ateityje" paskelbtas ir pirmasis paties Ašmanto rašinys – informacija apie Rietavo kuopos veiklą. Joje rašoma, kad neseniai įsisteigusi Rietavo „kuopa didelio gyvumo nėra parodžiusi. Mat, esant blogam susisiekimui, negali nė norėdama viso to atlikti, ką gali padaryti kitos kuopos". Po Kalėdų (tikriausiai turima galvoje 1924 m. Kalėdos) buvo perrinkta valdyba, jos pirmininku išrinktas Alf. Lapė, A. Ašmontas – korespondentu. „Taip susitvarkius manoma geriau dirbti. Būtų labai gerai, kad C[entro] atstovai dažniau provincijas atlankytų. A. Ašmontas" (Ateitis, 1925, nr. 1–2, p. 50).

Taigi iš šio rašinio matyti, kad Andrius Ašmantas ir neišrinktas nei į valdybą, nei į revizijos komisiją nuo darbo nesišalino ir, matyt, buvo pasiryžęs ateitininkų kuopos darbe ar bent kokioje kitoje artimoje veikloje ir toliau darbuotis. Tą patvirtintų ir aukščiau minėti išrašai.

Šia savo pirma spausdinta informacija Ašmantas labai džiaugėsi, ją ilgą laiką prisimindavo. 1930 m. kovo 14 d. dienoraštyje randame įrašyta: „Tada daug didesnis buvo džiaugsmas, ir kelis kartus perskaičiau tą parašymėlį ir savo pavardę, kuri be galo tada man graži atrodė: ir parašyta, ir pasakyta".

Andriaus Ašmanto veikla ateitininkų sąjungoje padėjo formuotis jo asmenybei, sudarė sąlygas ryškėti polinkiams į humanitarines sritis ir filologiją, išryškino pomėgį domėtis psichologijos dalykais. Tie nuolatiniai rašto darbai ugdė nuoseklaus intelektinio darbo įgūdžius, pratino logiškai galvoti, atrinkti reikiamą informaciją ir visa tai tinkamai reikšti raštu. Šiame skyrelyje minėtuose Ašmanto tekstuose galima įžiūrėti ir individualaus stiliaus formavimosi pradmenų, ir gana gerą tuometinės bendrinės kalbos normų įvaldymą. Be visų tų dalykų, Rietavè vis labiau ryškėjo Andriaus Ašmanto kaip grupės lyderio bruožai. Asmenybės brendimą, gal ir jau tikrą jos brandą rodo kiek netikėtas to laiko Andriaus Ašmanto žingsnis – savanoriškas dalyvavimas mokytojų kursuose Palangojè 1924 m. vasarą. Deja, apie tą žingsnį ir pačius kursus rasta mažai informacijos, bet ir toji gana vertinga.

Pats dalyvavimas tuose kursuose kelis kartus užfiksuotas Ašmanto gyvenimo aprašymuose (Curriculum vitae) ir nurodytas to dalyvavimo motyvas. Pavyzdžiui, 1930 m. spalio 15 d. CV (AA) rašoma: „Turėdamas mokytojo pašaukimą, visada ruošiaus juo likti. Todėl 1924 m. lankiau ir baigiau pedagoginius kursus Palangoje". 1934 m. CV (CVA F. 391 ap. 1, b. 174, lp. 11)

skaitome: „Mokytojo darbui linkęs pasijutau net žemesnėse klasėse. Verčiamas gyvenimo ir mėgdamas, privačiai mokyti pradėjau, dar žemesnėse klasėse būdamas. To darbo nenutraukiau nei gimnazijoj, nei universitete. Be to, 1924 m. vasarą lankiau Palangoje vasaros mokytojų kursus, kuriuos ir baigiau". Andriaus Ašmanto albume yra išlikusi kursų dalyvių nuotrauka ir antroje jos pusėje užrašas: „Palangos vasaros mokytojų kursai, lankytieji 1924 m. Čia matoma mano kursų lankomųjų draugai ir lektoriai. Jų tarpe iš kairės P. Leonas, J. Jablonskis ir dr. J. Basanavičius. A. A. Palanga, prieš villą".

Taigi 1924 m. Palangos mokytojų vasaros kursai leidžia kiek kitaip interpretuoti Ašmanto veiklą Rietavo ateitininkų kuopoje. Matyt, ta kuopa galėjo būti vieta, kur budo Andriaus Ašmanto mokytojo talentas. Pajutęs poreikį ir malonumą viešai kalbėti, skatinti kitus veikti, rengti referatus, pranešimus, paskaitas, matyt, patyrė didaktinę to darbo prasmę bei džiaugsmą ir Rietavo mokytojų autoriteto veikiamas anksti galėjo suformuluoti savo siekiamąjį tikslą. Šiame kontekste ir minėtuosius išrašus iš įvairios literatūros galėtume drąsiau vadinti rengimusi darbui mokykloje, o ne kokioje visuomeninėje organizacijoje, juolab kad apie kokius nors 1925 m. skaitytus pranešimus neteko rasti informacijos.

Taigi 1923–1925 metai Andriaus Ašmanto gyvenime – visuomeninio įsitvirtinimo, socializacijos laikas. Tada atsiranda pirmųjų draugų, kuriais

Palangos vasaros mokytojų kursų dalyviai (1924 m).
Andrius Ašmantas priešpaskutinėje eilėje penktas iš dešinės

galima pasitikėti, su kuriais malonu asmeniškiau bendrauti. Iš jų pirmiausia keli bendraklasiai, pavyzdžiui, Jonas Andriejauskas[10], su kuriuo greitai bus kartu važiuojama mokytis į Tél̃šius. Dar buvo keli endriejaviškiai, vėliau atlikę nemažus vaidmenis jo gyvenime. Matyt, mokydamasis Rietavè susipažino su būsimu diplomatu Edvardu Turausku (žr. p. 53), galimas daiktas, kad ir su kalbininku Jurgiu Tal̃mantu (žr. p. 182 ir kt.), kilusiu iš netolimo Stančáičių kaimo, vasaras irgi leisdavusiu Endriejavo apylinkėje, taip pat su Petru Navardausku (vėliau Navardaičiu) (žr. p. 107–110 ir kt.), su kuriuo vėliau pažintis išaugo į didelę draugystę. Atrodo, kad to krašto žemaičiai bet kur, ypač Kaune, lengvai susirasdavo vieni kitus ir tvirčiau bendraudavo tarpusavyje negu su kitų kraštų išeiviais. Endriejavas ir toliau liko visų traukos centras. Pasakojama, kad vasaromis visi ten suvažiuodavę atostogauti, padėdavę dirbti ūkio darbus tėviškėse, o atliekamu laiku ir šventadieniais burdavęsi į krūvą ir dirbdavę kultūros darbą. Visus burdavęs valsčiaus viršaitis Mykolas Dausynas (Antano Ruškio[11] albume yra kelios ano meto endriejaviškių nuotraukos, vienoje, pavyzdžiui, Endriejavo kuopos valdyboje (1924 m.), ir Dausynas bei Navardauskas). Jaunimą galėjo traukti ir Edvardo Turausko ūkyje (žemės buvo 18 ha), paveldėtame iš tėvo dvaro centriuke, esanti didžiulė jo biblioteka, kurią kaip ir visą ūkį prižiūrėdavo ūkvedys (AA. – Antano Ruškio pasakojimas). Bolševikams grįžus ūkvedys nuvežė slėpti dalį knygų pas kaimyną, bet kareiviai atėję jas sudegino vietoj malkų (AA. – Antano Ruškio pasakojimas).

Vis dėlto tvirtesnis emocinis ryšys visada likdavo su tėviške ir namiškiais. Nors jis su laiku ir keisdavosi, įgydavo kitokią išraišką, bet niekada nebuvo visai nutrūkęs iki pat Andriaus Ašmanto mirties.

Iki pat 1924 m. pavasario Andriui tėviškė buvo tikrieji namai, o jis pats – neatskiriama jų dalis. Tačiau tų metų balandžio 24 d. nuo krūties vėžio miršta motina ir toji prigimtinė visuma pradeda pleišėti, skaidytis, namai dažnai ima rodytis tušti ir šalti. „Perankstyba mamytės mirtis bus man amžinai juodas ženklas mano jaunystės dienose. [...] Tik motina mokėdavo mane motiniškai atjausti, ir čia aš tik galėdavau rasti paguodą. Bet neilgam – vos V-toj klasėj man tėsant, miršta ji, ir žūva visas mano gyvenimas. Liko šalta beviltė man prieš akis“ (Dienoraštis, 1929 07 24). „Per maža džiaugiaus motinos meile, jos užuojauta, rūpesčiu. Nesubrendau į vyrą tuose jausmuose“ (ten pat, 1930 04 11).

[10] Bendraamžis Jonas Andriejauskas (g. 1906 06 06) kartu baigė Telšių gimnaziją ir tais pačiais 1927 m. įstojo į Lietuvos universiteto Teisių fakultetą (CVA F. 631, ap. 7, b. 4110). Jis Andriui Ašmantui baigdamas gimnaziją užrašė savo nuotrauką (AA). Apie jųdviejų bendravimą universitete duomenų nerasta.

[11] Antanas Ruškys (g. 1924 m. Áuksoro k.), liaudies menininkas, poetas, publicistas, dabar gyvena Raudóndvaryje (Kauno raj.).

Tačiau toji mirtis negalėjo kaip nors esmingiau pakeisti jo gyvenimo. Mokėsi toliau ir ėjo savo nusibrėžtu keliu. Negana to, anomis liūdnomis dienomis jo mokėta ir susikaupti, ir ypač reikšmingai parodyti savo prigimtinę stiprybę. Kai motiną laidojo, kapinėse prie duobės „jis sakė tokią savo prakalbą prie mamos, atsisveikino, kad visi žmonės ten aplinkiniai, kurie stovėjo, rėkė“ (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas). Tą dieną ten laidojo ir kaimynų 19-metę dukterį, tai „tie žmonės visi paslinko kur prie mūsų mamos [...], verkė visi žmonys“ (ten pat). Dar ilgai prisimindavo „kaimynai, kaimynės, kad tas vaiks labai gabus, toks jauns, i tokiu momentu, kad pats jaudinosi, reikėjo verkti. Sakydams nieko, susilaikė dar, paskiau sau kai pabaigė, gretumo brolių, seserų tai labai verkė“ (ten pat).

Našliui Antanui Ašmontui prasidėjo dideli vargai. Vaikai šiaip jau vieni kitus prižiūrėdavo, o mažiausioji – Barbora, likusi be motinos 7-ių mėnesių, teko vyriausiosios, Onos, globai. Tiesa, buvo dar motinos mama, močiutė (baba; Ona Buivydienė-Lapienė, mirė 1927 m.), bet ji prie vaikų mažai kišdavosi. Kaime seniau netrūkdavo tokių senų moteriškių, kurias samdydavo valgyt padaryti, kokiuose ūkio darbuose padėti, tai Ašmontai taip ir versdavosi. Tėvas Ašmontas vis delsė vesti, dėl vaikų bijojo pamotės. Bet pagriso ir Onai, ta našta jai darėsi nebepakeliama, ir ji išbėgo pas kaimyną Kniukštą samdine. Tėvas jau irgi buvo apsiieškojęs moterį, tokią „seną paną“ iš gretimo Žadeĩkių kaimo. Tik po dvejų metų, kai mirė žmona, tėvas ryžosi vesti. Visi Tickinai didžiai stebėjosi, kai tą pačią dieną (1926 02 10) Endriejavè tuokėsi senasis Ašmontas su Ieva Uoselyte ir jo duktė Ona su Juozu Kniukšta (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas).

Pamotė vaikams buvo gera, jų neskriaudė, net mylėjo. Nė iš vieno jų neteko girdėti kokio blogo žodžio apie ją, visi tik gražiai ją prisimindavo.

Vos daugiau kaip po mėnesio Andriui teko patirti dar vieną mirties akistatą. 1924 m. gegužės 31 d. nuskendo jo klasės draugas Aleksandras Petrauskas. Mokykloje kilo baisus sujudimas, įvykį svarstė pedagogų taryba, laidotuvėse Šilãlės kapinėse dalyvavo daug klasės draugų ir šiaip mokinių. Andriaus Ašmanto albume yra dvi laidotuvių nuotraukos ir vienas Petrausko portretas, visur Andriaus užrašai. Pavyzdžiui, vienos nuotraukos antroje pusėje užrašyta: „Mano klasės dr. Aleksandras Petrauskas nuo 2-tros klasės pusmečio iki nuskendimo dienos 1924 m. gegužės 31 d. p. p. 6 ½ val. A. A. Šilalės kapiniai ir jo karstas ant duobės kranto“.

Paskutinis Andriaus Ašmanto mokymosi Rietave pusmetis buvo mokiniams įsidėmėtinas. Kaip visada, reikėjo dalyvauti mokinių rekolekcijose (kovo 17, 18 ir 19 d.), buvo švenčiamos šventės gegužės 1 ir 15 d., o gegužės

29 d. vyko vyskupo Valančiaus mirties 50-ųjų metinių minėjimas. Jis prasidėjo pamaldomis bažnyčioje, paskui Vartotojų bendrovės salėje, be kitų dalykų, direktorius sakė prakalbą „Vyskupas Valančius visuomenės veikėjas, kultūros darbuotojas, tautos auklėtojas“. Mokslo metai buvo baigiami birželio 10 d. šv. mišiomis bažnyčioje, pamokslu ir „Te Deum laudamus“. Į pamaldas mokiniai ėjo organizuotai. Po pamaldų gimnazijos salėje iškilmingai įteikti pažymėjimai, o direktorius moksleiviams pasakė užbaigiamąjį žodį (CVA F. 782, ap. 1, b. 142).

Šeštą klasę sėkmingai baigė 11 iš 21 mokinio (CVA F. 391 ap. 2, b. 1303). Kur jie visi pasklido, nėra tiksliai žinoma. Antanas Stembra ir Ignas Jonikas išvažiavo į Telšių gimnaziją, Razutis pasuko į kunigų seminariją. Andriaus Ašmanto archyve yra likusi Rietavo bendraklasio Jono Kungio nuotrauka, užrašyta Ašmantui 1934 m. kovo 16 d., ir N. Lileikytės 1924 m. lapkričio 30 d. atvirukas – sveikinimas su varduvėmis. Kaip ir kitiems, Andriui Ašmantui atėjo apsisprendimo metas – kur ir ką toliau veikti. Mokytojai norėjo, kad jie toliau eitų mokslą Rietavė, bet tie seni neaiškumai dėl mokyklos plėtros darė savo. Mat kurį laiką buvusi VII klasė veikė privačiai neremiama Švietimo ministerijos, vis galvota apie VIII klasę, bet jai trūkdavo mokinių. Galų gale paaiškėjo, kad ir į VII klasę nelabai kam būtų eiti, tad nuspręsta jos nė nekomplektuoti.

Baigiamoji Rietavo progimnazijos klasė 1925 m. su mokytoju Jonu Venckevičiumi. Andrius Ašmantas 2-oje eilėje antras iš kairės

Andriaus Ašmanto taip pat buvo daug ir turbūt skausmingai svarstyta, kur eiti. Gal būtų mokęsis toliau Rietavè, nes ten buvo gerokai įsigyventa, priprasta, bet nebebuvo kaip. Galvota net imti kokią tarnybą, mąstyta apie Klaipėdą. Ryžtą stingdė ir namai: norėta jį matyti einant į kunigus. Tiesa, ne taip toli buvo Telšių gimnazija, bet vėl iškilo namų „opozicijos“: „sesytė Ona, mūsų vyriausioji reiškė daug kartais nenoro motyvų, kad aš einu į gimnaziją“ (Dienoraštis, 1925 08 21–25). Tiems svarstymams galą padarė endriejaviškis Edvardas Turauskas: Andrius rugpjūčio 25 d. nuėjo pas jį patarimo ir tas paragino važiuoti į Télšius ir stoti į Telšių̃ gimnazijos VII klasę.

Edvardas Turauskas buvo dešimtmečiu vyresnis už Andrių Ašmantą. Jis buvo gimęs 1896 m. spalio 30 d. Endriejavè, baigęs lietuvių gimnaziją Voroneže. Studijavo Peterburge, Fribūre, Paryžiuje filosofiją, teisę. Lietuvoje aktyvus ateitininkų veikėjas. 1926 ir 1934 m. Seimo narys, 1927–1928 m. „Ryto“ dienraščio redaktorius, 1928–1934 m. Eltos direktorius. Vėliau dirbo Užsienio reikalų ministerijos Politikos departamento direktoriumi, diplomatinėje tarnyboje (LE XXXII 50). Galimas daiktas, kad su juo Ašmantas bendravo ir vėliau, ne tik Endriejavo metais, bet ir Kaune, pavyzdžiui, ateitininkų renginiuose, „Ryto“ redakcijoje ir kitur.

Telšiuose

1925 m. rugpjūčio 29 d. Andrius Ašmantas su tėvu išvažiavo į Télšius, į gimnazijos VII klasę. Tame Žemaičių mieste jo, matyt, dar nebuvo būta („miestas nežinomas, žmonės nepažįstami“, – Dienoraštis), tad įspūdžių patirta daug ir įvairių. Tai buvo šeštadienio rytas, pusė pirmos nakties. „Buvo sutarta važiuoti kartu su J. Andriejausku. Tai pas jų būtinai turėjome nuvažiuoti. Ką ir padarėme. Iki Rietavo važiavome skyrium: mes kiek ankstėliau nuvažiavome. Taip svarstydamiesi per įvairiausius kalnus: didelius, mažus, stačius, pažulnius nuvykome į Medingėnus. Kelias savo kalnotumu nepasikeitė ne kiek ir už Medingėnų – lyg tie patys kalnai iki Žarėnų ir Telšių. Tuo būdu atvykome į Telšius apie 5 valandą vakaro“, – rašoma dienoraščio pradžioje. Teko patirti daug vargo, kol surado „kveterą“, – pas Tamošių Mačernį Sodno g. 28. Tą patį vakarą su Andriejausku nuėjo pas gimnazijos inspektorių paklausti, ar priims į VII klasę. Inspektorius sutiko ir priėmė (ten pat).

Rytojaus dieną, rugpjūčio 30, ryte sukilę kartu su tėvais papusryčiavo ir juos paskui išleido namo, palydėjo iš miesto kokį varstą. Sugrįžę nuėjo į bažnyčią, o po pietų, parašę prašymus, nunešė įteikti direktoriui. Gavę patikinimą, kad „mudu esava priimtu“, išsirengė į geležinkelio stotį pažiūrėti, kaip statomas traukinys.

Pirmadienį taip pat nuėjo į paštą ir užsisakė „Lietuvos“ laikraštį, o po pietų, susitikę su draugais (bendraklasiais) I. Joniku, St. Bidva ir Ant. Stembra[12], pasisamdė laivelį ir nuplaukė toli į ežerą Mastį (ten pat).

Telšiai, palyginti su Rietavù, turėjo atrodyti didmiestis, nors po karo dar buvo tik pradėję atsikurti.

Žemaičių sostine ir širdimi vadinami Telšiai – vienas iš seniausių Lietuvos miestų. Enciklopedijose rašoma, kad istorijos šaltiniuose jų vardas minimas nuo XIV a. pradžios. Nuo XV a. tai didžiojo Lietuvos kunigaikščio dvaras, 1771 m. gavo Magdeburgo teises (Kviklys 1992: 28–29). Kaip viena iš didžiausių miesto žymybių nurodoma 1765 m. baigta statyti baroko (su klasicizmo

[12] Su Ignu Joniku ir Antanu Stembra Andrius Ašmantas kartu baigė Telšių gimnaziją. 1927 m. Stembra įstojo į Lietuvos universiteto Medicinos fakultetą, bet greitai iš medicinos perėjo į veterinarijos skyrių (CVA F. 631, ap. 7, b. 3956, lp. 1).

elementais) šv. Antano Paduviečio bažnyčia. Nuo 1926 m., įsteigus Telšių vyskupystę, bažnyčia tapo katedra.

Miestas įsikūręs ant kelių kalvų Žemaičių aukštumos šiaurinėje dalyje prie Mãsčio ežero, netoli, už kelių kilometrų, yra Geřmanto ežeras. 1923 m. mieste gyveno 4691 gyventojas – pramonės darbininkai, tarnautojai, prekybininkai, moksleiviai. Telšiai – vienas iš didžiausių Lietuvos transporto mazgų, taip pat žinomas kultūros centras. Kaip rašo Bronius Kviklys (Kviklys IV 34), prieš Pirmąjį pasaulinį karą Telšiai buvę gerokai aplenkėję, bet po karo greitai vadavęsi iš nutautimo. Tam daugiausia reikšmės turėjo bažnyčia ir švietimas, be to, steigėsi įvairios lietuviškos valdžios įstaigos.

Mokyklos Telšiuose žinomos nuo XVII amžiaus, pirmoji buvo įkurta 1612 m. (Kviklys IV 34). 1915 m. atidaryta lietuvių progimnazija, 1918 m. sausio 20 d. – „Saulės“ draugijos gimnazija. Iš pradžių joje buvo 4 pagrindinės ir viena rengiamoji klasė. Klasių vis daugėjo ir 1921 m. buvo jau visos 8 klasės. Gimnazija nuomojo Augustauskienės namą Didžiojoje g. 26, iki 1926 07 01 dar nuomojo du bažnyčios namus Kalno gatvėje 23 ir 17 (CVA F. 391, ap. 2, b. 1662). Pirmasis jos direktorius buvo kun. Antanas Simaitis, nuo 1926 m. – Jonas Jagaudas. 1925 m. minint Motiejaus Valančiaus mirties 50-ąsias metines gimnazijos mokytojų prašymu gegužės 29 d. jai suteiktas Vyskupo Valančiaus vardo gimnazijos pavadinimas (Telšių Žemaitės gimnazija: http//lt.wikipedia.org). Tais metais perėjusi iš „Saulės“ draugijos žinios

Anuometinis Telšių Vyskupo Valančiaus gimnazijos atvirukas su Andriaus Ašmanto autografu antroje jo pusėje

mokykla tapo valstybinė (CVA F. 341, ap. 2, b. 1661). Po Antrojo pasaulinio karo tai Telšių 1-oji vidurinė mokykla, dabar turi rašytojos Žemaitės vardą.

Telšiuose įvairiu laiku yra mokęsi nemaža žymių mūsų kultūros žmonių, kaip antai rašytojai Antanas Klementas, Karolina Praniauskaitė, Vytautas Mačernis, pedagogai Klemensas Ruginis, Juozas Budzinskis, kalbininkai Jurgis Talmantas, Zuzana Jonikaitė, Antanas Salys, Andrius Ašmantas, diplomatas Edvardas Turauskas, istorikai Zenonas Ivinskis, Bronius Dundulis ir kt. Į gimnaziją dėstyti ar bent skaityti paskaitų, susitikti su moksleiviais būdavo kviečiami žymūs žmonės, pvz., Marija Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana, Lazdynų Pelėda pasirašinėjančios seserys Ivanauskaitės. 1923–1925 m. literatūrą aukštesnėms klasėms dėstė rašytojas ir filosofas Vydūnas.

Į Vyskupo Valančiaus gimnazijos VII klasę Andrius Ašmantas (Andriejus Ašmontas) oficialiai „be liudymo“ buvo priimtas gimnazijos pedagogų tarybos posėdyje 1925 m. rugsėjo 1 d. (CVA F. 341, ap. 2, b. 1661, protokolas Nr. 3). Tą „kilnią dieną“ „tuoj direktorius atidarydino duris ir stovėdamas koridoriuje sveikinos su mokiniais“ (Dienoraštis). Paskui visi ėjo į bažnyčią, gavo pamokų tvarkaraštį visai savaitei ir antrą dieną jau rinkosi žinodami, kas bus dėstoma. „Pirmasis įėjo Kamantauskis – dėstytojas lietuvių kalbos. Geras žmogus ragino kurti iškalbos ratelius, kad juose kalbėdami išsilavintume tinkamai kalbėti. Antras Fabricijusas – dėstytojas lotynų kalbos. Mažo ugio žmogus. Irgi jis ragino mokinius imtis platesniame maštabe darbo. Trečias įėjo Labutis Viktoras – dėstytojas psichologijos. Bet šią pamoką pakartojo praeitojo kurso algebros kelias teoremas. Mokytojas pasirodė labai blogas. Nė koks psichologas. Ketvirtas įėjo pats direktorius Ant. Simaitis – dėstytojas tikybos ir gimnazijos direktorius. Pasirodė vidutiniškas mokytojas“, – taip savo dienoraštyje pirmuosius įspūdžius užrašė gimnazijos naujokas Andrius Ašmantas.

Tuometinis gimnazijos direktorius kun. Antanas Simaitis buvo gimęs 1887 m. rugpjūčio 2 d. Radvìliškio parapijoje. Kunigu įšventintas 1911 m. birželio 20 d. Magistro laipsniu buvo baigęs Petrapilio dvasinę akademiją, įgijęs teisę mokyti tikybos, lotynų kalbos, dėstyti istoriją, visuomenės mokslą, aritmetiką ir geografiją. Dirbo Telšių mokyklose, nuo 1918 m. sausio 16 d. gimnazijoje. Nuo 1927 m. Plùngės gimnazijos direktorius. 1928 m. paskelbtas prelatu. Bolševikams uždarius Telšių kunigų seminariją, iki mirties (1959 01 15) buvo Salantų̃ parapijos klebonas (LE XXII 447). Įdomu tai, kad dirbdamas Plungėje kun. Simaitis Švietimo ministerijai rašė prašymą atleisti jį nuo lietuvių kalbos egzamino (toks egzaminas buvo įvestas visiems ne lietuvių kalbos mokytojams) motyvuodamas tuo, kad lietuvių kalbos ir literatūros kursą išėjęs Kauno dvasinėje seminarijoje pas prelatą Povilą Januševičių (CVA

F. 391, ap. 7, b. 4987) (1866–1948). Kun. Simaitis mūsų kultūros istorijoje žinomas dar tuo, kad jo aptarnaujamos Salantų parapijos bažnyčioje baigiantis Antrajam pasauliniam karui (1944 m. rudenį) bėgančio į Vakarus Antano Salio buvo palikta saugoti (paslėpta) didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno" kartotekos 12 dėžių ir šitaip tas turtas išliko nuo pražūties (Bulavas 1972).

Mokytojas Jonas Jagaudas (Jogaudas[13]) buvo gimęs 1880 m. gruodžio 2(14) d. Simbirsko mieste Rusijoje. Baigė Dorpato universiteto fizikos ir matematikos skyrių. Dirbo mokytoju Rygos mokyklose. Nuo 1921 m. sausio 1 d. dėstė Telšių gimnazijoje, mokytojų seminarijoje, suaugusiųjų kursuose. 1926 m. rugpjūčio 21 d. paskirtas Vyskupo Valančiaus gimnazijos direktoriumi. Buvo Andriaus Ašmanto VII klasės auklėtojas. Dėstė matematiką, fiziką, kosmografiją, bendradarbiavo pedagogų spaudoje. Nuo 1939 m. rugpjūčio 1 d. išleistas į poilsį su 476 Lt pensijos (CVA F. 391, ap. 7, b. 1971).

Lietuvių kalbą, lietuvių ir užsienio literatūrą Andriui Ašmantui dėstė žinomas kalbininkas ir vertėjas Viktoras Kamantauskas. Jo Ašmantui buvo ir pirmoji pamoka Telšių gimnazijoje, užfiksuota dienoraštyje.

Kamantauskas gimė 1899 m. spalio 16 d. Rum̃šiškėse. 1906 m. išvyko pas tėvą į Jungtines Amerikos Valstijas. 1919 m. baigęs anglų gimnaziją Jeilio universitete studijavo klasikinę filologiją. Grįžęs į Lietuvą nuo 1922 m. tęsė kalbos mokslo studijas Lietuvos universitete, klausė Kazimiero Būgos paskaitų. Nuo 1923 m. studijavo prancūzų kalbą Prancūzijoje. 1924 m. rugpjūčio 26 d. – 1927 m. vasario 1 d. dirbo etatiniu mokytoju Telšių gimnazijoje. 1927–1929 m. mokytojavo Plungės gimnazijoje. Vėliau dirbo užsienio reikalų ministerijoje, Eltoje, „Gimtosios kalbos" redakcijoje, diplomatinėje tarnyboje Latvijoje. 1941–1943 m. VDU dėstė anglų kalbą. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, mirė JAV 1951 m. lapkričio 1 d. (VLE IX 249; JAVL I 438).

Viktoras Kamantauskas buvo poliglotas, mokėjo anglų, vokiečių, prancūzų, rusų, ispanų, lenkų kalbas (CVA F. 391, ap. 7, b. 2382). Iš užsienio kalbų į lietuvių kalbą išvertė daugiau kaip 40 knygų (JAVL I 438). Buvo gerokai įsitraukęs į kalbos praktikos darbą, ypač dirbdamas mokyklose. Parašė „Trumpą lietuvių kalbos kirčio mokslą" (d. 1–2, 1928, 1929), „Trumpą kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlį" (1928), dėl kurio „skubos darbo" sulaukė

[13] Mokyklos dokumentuose, esančiuose CVA, rašoma abejaip. Bet paties mokytojo autografai tik su *a*. Beje, „Švietimo darbo" 1928 m. 3 nr. prie esančio autoriaus straipsnio parašyta *Jonas Jogaudas* (p. 241). LPŽ duomenimis, bendrinė lytis gali būti ir *Jagaudas* (p. 783), ir *Jogaudas* (p. 837). Dėl pirmojo šios pavardės sando dar plg. *Jag-minas // Jog-minas*.

Telšiuose netrūkstant intrigų, spaudoje Jagaudas net vadintas lenku Jagowd'u (plg. Žemaičių prietelius, 1927 m. sausio 30 d., spalio 9 d.), o mokytojas Kochas – rusu (ten pat, sausio 30 d.).

smarkios Jono Jablonskio kritikos (žr. Jablonskis 1959: 461–511), kalbos taisymų žodynėlį „Kalbėkime lietuviškai“ (1933), „Anglų kalbos gramatiką“ (1931), parengė „Kirčiuotą lietuvių literatūros chrestomatiją aukštesniajai mokyklai“ (1929). 1933–1934 m. buvo vienas iš „Gimtosios kalbos“ redaktorių, įvairiu laiku skelbė kalbos praktikos straipsnius periodinėje spaudoje. Iš didesnių minėtinas ciklas (iš viso 19) „Kalbėkime lietuviškai“ 1932 m. radijo programų leidinyje „Bangos“ ir „Skautų kalbos kertelė“ (12 straipsnių) „Skautų aide“ (taip pat 1932 m.).

Viktoras Kamantauskas, be abejo, bus smarkiai stiprinęs Andriaus Ašmanto susidomėjimą lietuvių kalba, bet dabar negalima pasakyti, nei kaip, nei kokiais būdais. Matėme, kad jam įspūdį padarė mokytojo raginimas kurti iškalbos būrelius. Gimnazistams turėjo imponuoti mokytojo kalbos straipsniai periodinėje spaudoje (pora tokių tuo metu buvo paskelbta ir Ašmanto užsisakytoje „Lietuvoje“). Galbūt ne be Kamantausko paskatinimo Ašmanto 1926 m. kovo 4 d. Telšiuose įsigytas Antano Vireliūno darbas „Mūsų kalbos ugdymas“ (atspaudas iš „Švietimo darbo“, 1925)[14]. Taigi galima spėti tą domėjimąsi kilus dar Rietave, galbūt per mokytoją Balsevičių, o paskui, jau Telšiuose, stiprinamą mokytojo Kamantausko. Tačiau tą poveikį nereikėtų sureikšminti, nes Andrių Ašmantą tuo metu domino ir pedagogikos bei psichologijos dalykai. Jis jau buvo bebaigiantis apsispręsti imtis mokytojo darbo, kuriame kalbos dalykai sudaro nors ir svarbią, bet toli gražu ne vienintelę studijuotinų sričių dalį.

Viktorui Kamantauskui išsikėlus į Plungę, lietuvių kalbą aštuntokams nuo 1927 m. vasario 7 d. mokytojo praktikanto teisėmis dėstė Feliksas Kudirka. Jis buvo gimęs 1901 m. rugpjūčio 28 d. Ramõniškių kaime, Žvirgždáičių valsčiuje. 1924 m. baigęs Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją, įstojo studijuoti į Lietuvos universitetą. Vėliau, baigęs studijas, dirbo taip pat Telšiuose, 1943 m. rugpjūčio 20 d. buvo paskirtas Raséinių gimnazijos direktoriumi (CVA F. 391, ap. 7, b. 2978). Yra žinoma, kad mokytojas Kudirka Telšiuose VIII klasėje dėstė lietuvių kalbą Andriui Ašmantui (CVA. F. 391, ap. 2, b. 1663), vadovavo gimnazijos dramos būreliui, kurio veikla gražiai šliejosi prie muzikantų, sporto ir kitokios veiklos. Bet viską organizuodavę ne mokiniai, o mokytojai (http//lt.wikipedia.org).

[14] Šią knygutę apie 1960 m. įsigijau [A. P. – Red.] Kauno antikvariate. Antraštiniame puslapyje dešiniajame kampe viršuje buvo knygelės savininko įrašas: „A. Ašmantas. Telšiai 1926.III.4“. Šį įrašą savo ranka nubraukiau (tąsyk ta pavardė man nieko nesakė) ir parašiau tuometinį savo parašą ir knygos numerį. Atkreiptinas dėmesys, kad tai pirmas Andriaus Ašmanto autografas, kur pavardėje rašoma ne tarmybė *on,* o *an.* Gal oficialiosios pavardės formos tarmiškumas jos turėtojui buvo išaiškintas kaip tik mokytojo Viktoro Kamantausko ar kito Telšių gimnazijos lituanisto? Pridurtina, kad kalbamoje knygelėje jokių kitų Andriaus Ašmanto įrašų nėra.

Iš įvairių šaltinių žinoma, kad Ašmantui mokantis Telšių gimnazijoje, ten dirbo ir daugiau mokytojų lituanistų. Iš pradžių lietuvių kalbą dėstė kun. Simaitis. Vėliau buvo pakviesti dėstyti Jablonskio duktė Julija Jablonskytė (gim. 1896 03 26 (04 07) Mintaujoje, Voronežo Martyno Yčo gimnazijoje dėsčiusi lietuvių kalbą) ir Viktoras Kamantauskas. Nuo 1926 m. rugsėjo 1 d. praktikanto teisėmis vienus mokslo metus dirbo vėliau pagarsėjęs vertėjas Edvardas Viskanta[15], tačiau bent klasėje Andriui Ašmantui vargu ar su juo teko darbuotis.

Atrodo, mokinių mėgstamas buvo istorijos, filosofijos propedeutikos ir kitų dalykų mokytojas, gimnazijos vicedirektorius (1926/27 ir 1927/28 m. m.) Jurgis Kochas, labai teigiamai apibūdintas ir gimnazijos direktoriaus charakteristikoje. Jis buvo gimęs Viekšniuosè 1899 m. gegužės 19 d. (CVA F. 391, ap. 7, b. 2777, lp. 2; kito šaltinio – CVA F. 391 ap. 7, b. 2778, lp. 1 – duomenimis, 1900 m. balandžio 20 d.). 1920 m. baigė Telšių gimnaziją, studijavo Lietuvos universitete. Nuo 1920 (1921?) m. iki 1940 m. spalio 20 d. dirbo gimnazijos mokytoju Telšiuose. Per Antrąjį pasaulinį pakviestas ar paskirtas dėstyti rusų kalbos Vytauto Didžiojo universitete. Taip pat dirbo Kaune Valstybinės leidyklos vyr. redaktoriumi. 1944 m. spalio mėn. pildytuose dokumentuose pridėtoje autobiografijoje rašo kilimo esąs iš Jiẽzno (Jėzno), kur gyveno senolis Kazimieras Kuokas. Po sukilimo (turbūt po 1863 m.) jam tekę sprukti į Prūsus, ten pavardė ir gavusi „vokišką atspalvį". Baigęs gimnaziją Telšiuose „mokiau geručius žemaičių vaikus, ten, paežery, kvapiųjų sodų pietinėj atšlaitėj pasistačiau namą, kad galėčiau visada gėrėtis, kaip žemaitiška saulė ir mėnuo žaidžia su ežero vilnimis". Nors kaip ir kiekvienas žmogus, turintis priešų, „aš gyvensiu ir numirsiu kaip ištikimas Lietuvos sūnus" (1944 11 12, – CVA F. 391, ap. 7, b. 2777, lp. 4).

Mokytojas Kochas yra domėjęsis įvairių mokomųjų dalykų (lietuvių, vokiečių ir kitų kalbų) dėstymo metodika, paskelbęs straipsnių pedagogų spaudoje, parašęs 4-ių dalių vadovėlį „Kaip išmokti vokiškai" (žadėję išleisti), atlikęs nemaža vertimų iš lotynų, rusų, prancūzų, vokiečių kalbų (CVA F. 391, ap. 7. b. 2777, lp. 5).

Mokytojas Vladimiras Rydelis (dokumentuose – Riedelis), vokietis, stačiatikis, buvo gimęs 1870 m. lapkričio 31 d., baigęs Eizenacho gimnaziją Vokietijoje. 1905–1914 m. buvo Vokietijos konsulas Rostove, per karą – karo belaisvis, 1917–1920 m. Kadetų korpuso kalbų mokytojas. Telšiuose dirbo nuo 1921 m. rugpjūčio 1 d., dėstė vokiečių ir anglų kalbas. Gimnazijos direktoriaus apibūdintas kaip punktualus, bet nesuvaldantis klasės mokytojas.

[15] Su Edvardu Viskanta (g. 1902 03 13 Išlandžiuosè, Marijámpolės vlsč.), vėliau garsiu vertėju ir redaktoriumi, Andriui Ašmantui teko bendrauti ir vėliau (žr. p. 217 ir kt.).

Nesantis tvarkingas ir stropus, nesugebantis palaikyti drausmės (CVA F. 391, ap. 7, b. 4727).

Gimnazijoje tais Andriaus Ašmanto mokymosi metais dirbo ir daugiau mokytojų, jų kaita buvo gana didelė. Šiandien viską suvaikyti nėra lengva, bet gal ir nelabai būtina. Turbūt svarbiau nusakyti mokyklos auklėjamąją dvasią ir mokymo turinį, nors tai nelengva padaryti.

Gimnazija mokinius „auklėja aiškiai tautiniai-tikybinėje kryptyje“ (CVA, F. 391, ap. 2, b. 1662, lp. 128). Iš lėto persitvarkoma iš klasikinės mokyklos tipo į realinę. VII klasės auklėtoju buvo paskirtas mokytojas Jonas Jagaudas (VIII klasės auklėtojas – kun. Juozapas Aperavičius, 1927 m. vasario 7 d. atkeltas iš Plungės gimnazijos). Toje (VII) klasėje buvo ir lietuvių kalbos ir pasaulinės literatūros po 5 savaitines pamokos, po 5 lotynų kalbos, 4 vokiečių kalbos ir 3 anglų kalbos pamokas. Be to, dar buvo tikybos 2 pamokos, istorijos ir visuomenės mokslo 2, filosofijos 2, matematikos 3, gamtos 2, fizikos 3, piešimo (paišybos) 1, taip pat fizinis lavinimas ir dainavimas (choras), taigi iš viso 34 pamokos (CVA, F. 391, ap. 2, b. 1661). VII klasėje buvo 38 mokiniai, 28 berniukai ir 10 mergaičių, VIII – 33. Brandos atestatai išduoti 16 abiturientų, tarp jų ir Andriui Ašmantui (kiti palikti laikyti pataisas rudenį) (CVA F. 391, ap. 2, b. 1663).

Atrodo, visus mokymosi Telšių gimnazijoje metus Andrius Ašmantas buvo atleistas nuo mokesčio už mokslą. Archyve yra du dokumentai, kuriuose patvirtinama, kad pedagogų tarybos 1926 m. vasario 12 d. (CVA F. 391, ap. 2, b. 1662, lp. 4) ir 1927 m. vasario 22 d. (ten pat, b. 1663, lp. 29) nutarimais jis buvo atleistas nuo to mokesčio. Tačiau kaip žinoma iš jo dienoraščio, visą laiką teko uždarbiauti privačiomis pamokomis.

Galima manyti, kad Andrius Ašmantas buvo vienas iš darbščiausių ir stropiausių mokinių. Ne viename savo gyvenimo aprašyme, pateiktame įvairioms švietimo įstaigoms, vis pabrėždavo, kad Telšių gimnaziją buvo baigęs pirmuoju mokiniu (pvz., CVA, F. 391, ap. 1. b. 174, lp. 11; Curriculum vitae. – AA. 1933 07 04, ir kt.). Jo brandos atestate, išduotame 1927 m. birželio 23 d. Telšiuose (CVA, F. 631, ap. 7, b. 3520), iš 17 pažymių visi penketai, išskyrus ketvertus iš lietuvių kalbos ir literatūros, paišybos su braižyba bei muzikos ir dainavimo.

Andriaus Ašmanto klasė turbūt buvo draugiška ir susitelkusi, bent jau nėra rasta jokių dokumentų apie kokius nors incidentus ar atsitikimus. Visi mėgdavę fotografuotis. Iš to meto yra išlikusios kelios klasės nuotraukos: 1926 m. pavasarį su mokytoju Jonu Jagaudu ir 1927 m. birželio 23 d.; čia yra savininko užrašas: „Su šiais draugais nugyvenau amžiaus žymią ir svarbią dalį! Prisiminti

LIETUVOS RESPUBLIKA.

Švietimo Ministerija.

Vyskupo Valančiaus Vardo Gimnazija Telšiuose.

ATESTATAS.

Šiuo pažymima, kad Ašmontas Andriejus, Romos katalikų tikybos, gimęs Kretingos apskrity, Andriejavo valsčiuj Piekinių kaime, tūkstantis devyni šimtai šeštų (1906) metų [illegible] mėn. 24 d., įstojo sulig pažymėjimu Rietavo gimnazijos į Vyskupo Valančiaus Vardo Gimnazijos septintą klasę 1925 m. rugsėjo mėn. 1 d., būdamas labai gero elgesio, mokėsi joje ligi 1927 m. gegužės mėn. 14 d.; 1926/27 mokslo metų pabaigoj išlaikė Švietimo Ministerijos nustatytus egzaminus ir pripažintas baigusiu visą 8 klasių aukštesniosios mokyklos kursą.

Ašmonto Andriejaus mokėjimas einamųjų aukštesniojoje mokykloje dalykų įvertinamas taip:

Tikybos	5 (labai gerai)	Fizikos	5 (labai gerai)
Lietuvių kalbos su literatūra	4 (gerai)	Kosmografijos	5 (labai gerai)
Vokiečių kalbos	5 (labai gerai)	Chemijos	5 (labai gerai)
Lotynų „	5 (labai gerai)	Gamtos mokslo su higiena	5 (labai gerai)
Anglų „	5 (labai gerai)	Paišybos su braižyba	4 (gerai)
Matematikos	5 (labai gerai)	Muzikos ir dainavimo	4 (gerai)
Istorijos su visuomenės mokslu	5 (labai gerai)	Dailyraščio (II klasėje)	5 (labai gerai)
Filosofijos propedeutikos	5 (labai gerai)	Darbelių (– klasėje)	
Geografijos (IV klasėje)	5 (labai gerai)	Kūno kultūros	5 (labai gerai)

№ 460

Remdamasi šiais daviniais ir „Viduriniųjų ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo“ § 32 str. 3, Vyskupo Valančiaus Vardo Gimnazijos Pedagogų Taryba 1927 m. birželio mėn. 23 d. nusprendė duoti Ašmontui Andriejui šį atestatą, teikiantį jam (Įstat. § 14) teisę stoti studentu į aukštąją mokyklą.

Telšių Vyskupo Valančiaus vardo gimnazija.

TELŠIAI, 1927 m. birželio mėn. 23 d.

Gimnazijos Direktorius

Pedagogų Tarybos nariai:

Pedagogų Tarybos Sekretorius

Brandos atestatas (CVA F. 631, ap. 7, b. 3520)

Telšių gimnazijos abiturientai 1927 m. su mokytoju Jonu Jagaudu. Andrius Ašmantas 2-oje eilėje antras iš kairės

gimnazijos baigimo paskutiniosioms dienoms“. Buvo padaryta ir klasės vinjetė, bendraklasiai apsikeitė nuotraukomis, – jų Andriaus Ašmanto albume rasta 21, kurios (kurių nuotraukos) yra ir vinjetėje, ir dar 5(6)-ios, kurių vinjetėje nėra. Be to, turime dvi atskiras to meto paties Andriaus nuotraukas: viena, tikriausiai darytasi vinjetei, kita, ankstesnė (užrašyta, kad fotografuotasi 1926 12 29), su daug sakančiu įrašu: „Čia tai uniformoje radaus, daug kainavusių laikų, prisimint gimnazijos VII klasę ir tą ne savo – labdaringos rankos įtaisytą pirmą ir paskutinę mano gyvenime uniformą, pasilaikau ją sau. A. Ašmantas. Telšiai, 1927 06 28“. Antroje vinjetinėje nuotraukoje savininko užsirašyta: „Tik toks peržengiau didelį slenkstį, ir labai kietą, oi lauktą iš kūdikystės, kaip pajaučiau,

Telšių gimnazijos 1927 m. abiturientų klasės vinjetė.
1-oje eilėje (iš kairės): S. Jasinskis, V. Jasinskis; 2-oje eilėje: B. Kęstavičius, A. Jakubauskas, K. Arlauskis, S. Kelpša, A. Tamoševičius, mokyt. J. Sukauskas, K. Augustinavičius, V. Kaupas, V. Kaveckis, A. Stembra, S. Braudė;
3-ioje eilėje: M. Gedgaudas, E. Plaušinaitė, P. Gintalas, J. Andriejauskas, A. Ašmantas, E. Karzėnas, B. Mantvila, A. Vaitekūnas, I. Jonikas, J. Bružinskis;
4-oje eilėje: mokyt. S. Sidabras, Z. Cirtautas, mokyt. J. Marcinkienė, J. Lunytė, mokyt. J. Kochas, P. Lesėmaitė, mokyt. E. Tornau'ienė, J. Liūlys, mokyt. J. Končius;
5-oje eilėje: mokyt. A. Kupstaitė, mokyt. V. Labutis, Z. Nezabitauskaitė, mokyt. J. Aperavičius, mokyt. J. Jagaudas, mokyt. F. Kudirka, mokyt. T. Končienė, mokyt. V. Rydelis, mokyt. P. Šimkevičius

jog reikia gyventi. Ir svajonės pynės apie vieną tą tašką, kuriam, visako atsižadėjęs, kilniausius jausmus ir ugningą energiją aukavau! Telšiai, 1927-VI-28. Fotografuotasi 1927-III-13 pas Klapatauskio Telšiuose. Mano paties atminčiai gimnazijos laikų Telšiuose. Liet.–Platusis pasaulis“. Abiturientą gražiai apibūdina ir dvi jam dovanotos mokyklos vadovų nuotraukos: gimnazijos sekretoriaus Jono Steponavičiaus („Gerai atminčiai VI-os laidos abiturientui Andriejui Ašmontui“, Telšiai, 1927 06 24) ir direktoriaus nuotrauka su užrašu: „Vienam iš geresniųjų mano mokinių A. Ašmontui geram atminimui nuo jo mokytojo Jono Jagaudo“, Telšiai, 1927 07 01. Kaip ir visais laikais, abiturientui dovanotos gimnazijos vadovų, ypač jos direktoriaus, nuotraukos rodo labai palankų ir išskirtinį dėmesį savo auklėtiniui.

Andrius Ašmantas abiturientas

Andriui Ašmantui dovanotose bendraklasių nuotraukose užrašai paprastai lakoniški, neiškalbūs. Dažniausiai skiriama Andriejui, kai kur parašyta ir pavardė – Ašmontui. Pavyzdžiui, taip užrašė bendraklasis Braudė: „A. Ašmontui, Gimnazijos laikams prisiminti! Tavo draugas Sam. I. Braudė. Telšiai, 23.VI.27.“[16]. Vlado Kaupo užrašyta neaiškiai, nei *an,* nei *on.* Dviejų bendraklasių yra aiškiai *an.* Tai Igno Joniko, apie kurį užsiminta pirmuosiuose dienoraščio įrašuose, ir Petro Gintalo su tokiu eilėraščio posmo įrašu: „Su degančiu blakstėnuose džiaugsmu / Ir bundančia širdyje jauna meile / Atvėriau aš plačiai savos buities vartus / Ir žėrinti aušra parodė man kelius, / Besivingiuojančius į paslaptingą ir nežinomąjį tolį... (Iš mano „Piligrimo“)“. Galima tik spėlioti, kiek artimi jie buvo gimnazijoje, ar kada nors vėliau dar buvo susidūrę jų keliai. Apie Igną Joniką nieko neteko girdėti, o Petras Gintalas (1908 02 12 (01 30) – 1971 05 05) paliko pėdsaką kultūroje kaip poetas, dramaturgas, kultūros darbuotojas. Gintalas nuo 1932 m. iki pat vokiečių okupacijos dirbo Klaipėdoje, bet apie

[16] Samuelis Braudė studijavo universitete teisę ir rengėsi dirbti advokatu. Studijų metais kurį laiką dirbo žydų laikraštyje „Volksblat“ Kaune (Žemaičių prietelius, 1931 m. lapkričio 12 d.). Apie jo santykius Kaune su Andriumi Ašmantu neteko aptikti duomenų.

jo bendravimą su į Klaipėdą dirbti perkeltu Ašmantu neturime jokios informacijos. Petro Gintalo gimimo 100-osios metinės buvo paminėtos spaudoje (Ramonaitė 2008), jo atminimui išleista knyga (Gintalas 2008).

Iš kitų Andriaus Ašmanto minėtų klasės draugų gimnaziją kartu baigė Jonas Andriejauskas ir Antanas Stembra, o apie St(asį?) Bidvą jokios informacijos nerasta; matyt, iš gimnazijos buvo išėjęs anksčiau.

Iš gimnazijos baigimo laikų likusi Michalinos (Mimos) Korgaudaitės nuotrauka, – su mergina tekdavo susitikti ir universiteto metais, apie tai rašyta ir dienoraštyje (1930 04 23; 10 09).

Telšiuose Andrius Ašmantas bičiuliavosi su žemesnės klasės mokiniu Broniumi Dunduliu, būsimu žymiu istoriku. Kartu bendravo Kaune, gal net gyveno viename bute. Juos siejo turbūt bendra blaivybės veikla, gal ir kiti interesai. Dundulis buvo gimęs 1909 m. lapkričio 26 d. Kupiškio valsčiaus Gyvakarų̃ kaime. 1929 m. baigė Telšių gimnaziją (LE V 236), studijavo Vytauto Didžiojo universitete, tobulinosi Sorbonoje. Mirė 2000 m. (VLE V 205). Andriaus Ašmanto archyve yra jo užrašyta nuotrauka: „Prisiminti gimnazijos laikams ir tolesniam bendram gyvenimui [neįskaitomas žodis] draugui Andriejui Ašmantui. Br. Dundulis. Kaunas, 1928.VII.5“.

1925 m. rugsėjo 3 d. Andrius Ašmantas pradėjo rašyti dienoraštį (dienyną). Atrodo, tą dieną užrašyti rugpjūčio 21 – rugsėjo 3 d. įspūdžiai. Iš neminėtų dalykų įdomesni faktai, kad rugsėjo 1 d. išrašė laiškus Rietavo gimnazijos direktoriui St. Žadeikiui, kun. P. Šliktai ir Juozui Puplesiui į Ameriką. Rugsėjo 2 d. Telšių centriniame (Centraliame) knygyne perskaitė kelis „Klaipėdos žinių“ numerius, rugsėjo 3 d. po pietų buvo ateitininkų abstinentų susirinkime ir pasirinko raštininko pareigas. Rugsėjo 4 d. dalyvavo ateitininkų lyderių posėdyje („kuris blogokai atrodė“), o 7 d. buvo išrinktas „skaitlingos kuopos „Ateitininkų“ pirmininku“ (ją sudarė gimnazijos, seminarijos ir suaugusiųjų gimnazijos nariai). Rugsėjo 12 d. Ašmantas dalyvavo jaunesniųjų ateitininkų susirinkime ir kalbėjo jiems, kad geriausias gyvenimas to žmogaus, kuris anksti supranta savo tikslą, „pramato tam tikslui siekti aplinkybes ir jas mindamas po kojų eina taikiai prie savo tikslo“.

Apie Telšių ateitininkų veiklą dokumentų turime mažai. Archyvuose tėra išlikę keletas Telšių kuopos anketų – pranešimų Centro valdybai apie bendriausius veiklos dalykus. Antai 1925 m. gruodžio 25 d. buvo gauta Telšių kuopos anketa, kurioje pranešama, kad kuopa įsteigta 1918 m., bendras narių skaičius 1925 m. – 160, vyresniųjų ateitininkų yra 120, kuopa turi 160 knygų, jokio laikraštėlio neleidžia (CVA F. 564, ap. 1, b. 12, lp.5). Po metų, tai yra 1926 m. lapkričio 20 d., informuojama, kad Telšiuose yra 1 kuopelė, 19 narių, veikia

Telšių jaunesnieji ateitininkai 1926 m. pavasarį su savo vadovu Andriumi Ašmantu

gimnazijoje ir seminarijoje (CVA F. 564, ap. 1, b. 15). 1927 m. birželio 20 d. narių buvo 102 (mergaičių 42, berniukų 60), visa kuopa abstinentai. Iš sporto dalyvauja „Džiugo" klubo veikloje, chore 32 nariai, knygų turi 262 (CVA F. 564, ap. 3, b. 65, lp. 17).

Apie Telšių moksleivių organizacijas sklido įvairiausių kalbų. Tai patvirtina ir turimi dokumentai. 1926 m. liepos 21 d. aukštesniųjų mokyklų inspektoriaus J. Barkausko pranešime švietimo ministrui rašoma, kad gimnazijoje proteguojami ateitininkai, pavasarininkai, buvo politikuojama per pavasarininkų kongreso atidarymą Telšiuose: puolamas Seimas ir vyriausybė (CVA F. 391, ap. 2, b. 1662, lp. 126). Per paskutinius Seimo rinkimus uniformuoti mokiniai buvę ypač aktyvūs: daliję agitacinius lapelius, plėšę kitų partijų plakatus (ten pat, lp. 128). Mokyklos direktoriumi mokinių tėvų komitetas esantis patenkintas, bet vietos inteligentai smerkiantys jį dėl gimnazijos auklėtinių politikavimo. Toje pat byloje esančiame 1926 m. rugsėjo 27 d. skunde rašoma, kad Telšių parapijos salėje įvyko pavasarininkų susirinkimas, į kurį buvo pakviesti ir I klasės moksleiviai, o paskui kun. Simaitis agitavo rašytis į organizaciją. Mokiniai esą jo bijantys ir todėl rašantysis.

Tokia turima informacija neleidžia kaip nors išsamiau apibūdinti Andriaus Ašmanto veiklos Telšių ateitininkų kuopoje ar pavasarininkų organizacijoje.

Vis dėlto tie keli minėti dienoraščio žodžiai rodo jį turėjus didelių norų ir pasiryžimo dirbti ateitininkų darbą, bet juos slopino konservatyvus ateitininkų vadovų (kunigų) požiūris, pastangos viską nurodinėti ir kreipti jaunų žmonių veiklą tik jiems patiems pageidaujama kryptimi. Matyt, šie dalykai Andriui Ašmantui ilgai nedavė ramybės ir protarpiais išsiverždavo tam tikrais protestais. Jam tai buvo taip svarbu, kad to ilgai negalėdavo pamiršti. Maždaug po dvejų su puse metų vėl pradėjęs rašyti dienoraštį anas Telšių gyvenimo dienas prisimena kaip skaudų patirties ieškojimo ir nuoskaudų laiką. 1927 m. gruodžio 23 d. rašė, kad naujas gyvenimas Telšiuose jį traukte įtraukė. „Įvėlė mane ne todel, kad nesupratau savo padėties, bet todel, kad per daug kitais pasitikėjau ir optimistiškas buvau.“ Išrinktas ateitininkų pirmininku, „[t]apau bailiu klausinėtoju visokiuose mažmožiuose, stengiausi pažinti ir išlaikyti čia įprastas at-kų tradicijas ir daug daugiau buvau kreipiamas ir siunčiamas, negu man tai priderėjo“.

„Kiek susipažinau, apsipratau, vėl kyla sunkenybės iš mano nesusitarimo su globėjais ir buvusiais vadais.“ Tai įvairių Telšių mokyklų, ne tik Vyskupo Valančiaus gimnazijos, kunigai, tarp kurių kada ne kada buvo nesusikalbama ir su kun. Antanu Simaičiu. „Labiausia man jie įkyro savo nurodymais, kaip turiu organizuoti jaunesnius at-kus, kaip žvejoti ir sutūrėti senesnius narius. Nemalonus buvo man ir tas jų didelis noras afišavimosi [...], kuris kartais nejaukiai pasireikšdavo minčių monopolizavimu. Ginčijaus, nesutikau su jais, bet galų gale dar gyvenimo spiriamas ėmiau ir atsisakiau iš at-kų pirmininko pareigų taip griežtai, kad nesutikau nė į valdybą beįeiti. [...] Tiesa, atsisakymo prašymas tebuvo antrą kartą patiekus priimtas“ (Dienoraštis, 1927 12 23).

Šis epizodas – vienas iš būdingiausių jaunojo Ašmanto visuomeninės veiklos atvejų, kurie vėliau kartosis panašiomis formomis. Tai nepaprastas noras imtis naujos veiklos, atsidavimas jai visa esybe, bet susidūrus su nenumatytomis kliūtimis, ypač tokiomis, kurios prieštaravo jau susidarytoms nuostatoms, garsiai ar tyliai, bet labai ryžtingai iš jos pasitraukti ar likti dalyvauti joje daugiau tik formaliai. Taip buvo vėliau, pavyzdžiui, pavasarininkų, blaivininkų veikloje, pačiam beveik vienam sukūrus Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungą, įsitraukus į Klaipėdos visuomeninių organizacijų veiklą. Darbas ten, galima sakyti, jį greitai nuvildavo, todėl pamažu vis traukdavosi į pašalį. Gal tik Lietuvių kalbos draugijoje matė daugiau prasmės, nes aktyvus jos narys (su nedidele pertrauka Klaipėdos metais) liko iki pat draugijos iširimo dėl bolševikinės okupacijos. Šitokių svyravimų tarsi nematyti tiesioginiame darbe – nei mokantis, nei studijuojant, dirbant mokyklose, institutuose, universitetuose. Pradėtus studijų rašinius, mokslo tiriamuosius darbus, publicisti-

nius straipsnius visada baigdavo, – AA palikime kaip ir neturime pradėtų, bet nebaigtų ar užmestų darbų[17]. Taigi, matyt, tik tiesioginiame darbe jausdavosi tvirtai ir saugiai, o visuomeninis darbas greitai nuvildavo, nes slopindavo jo saviraiškos išgales.

Pirmosiomis mokymosi Telšių gimnazijoje dienomis pradėtame rašyti dienoraštyje pateikta dar viena įdomi informacija, dėl kurios kyla ir nemaža klausimų. 1925 m. rugsėjo 13 d. rašoma, „kad šiandien prisiverčiau parašyti straipsnį, patį pirmąjį, „Šis tas iš Žemaitijos“ į dienraštį „Lietuva“. Deja, to straipsnio nepavyko rasti išspausdinto nei „Lietuvoje“, nei kitur, nėra jo rankraščio nė Andriaus Ašmanto archyve, nežinome nei jo temos, nei turinio.

Dėl to straipsnio galima įvairiai svarstyti. Autoriaus nieko nerašoma apie jo išsiuntimą; po dienos kitos jam gal galėję pasirodyti esant neverta siųsti. O gal išsiųstas netiko dienraščio redakcijai, gal gavo kokį neigiamą atsakymą, kad daugiau „Lietuvai“ išvis neberašė. Pridurtina, kad tikras pirmasis straipsnis po gerų pustrečių metų buvo išspausdintas „Žemaičių prieteliuje“ apie blaivybės reikalus (Pritaikykime didelio žmogaus mintis sau. – 1928 m. vasario 5 d). Toks ilgas tarpas tarp dienoraščio informacijos ir tikrai žinomo straipsnio paskelbimo dienos irgi gali kelti minčių, kodėl ilgokai nieko nebuvo rašoma.

Taigi matome, kad Andriaus Ašmanto Telšiuose pradėtas rašyti dienoraštis yra svarbus informacijos šaltinis, leidžiantis sužinoti nemaža konkrečių jo gyvenimo faktų, antra vertus, ir tai bene svarbiausia, jame geriausiai atsispindi jo mąstymo pobūdis, jausmų pasaulis, jaunystės siekimai ir nusivylimai, kančios ir džiaugsmai. Tiesa, šiuo požiūriu ne vienur matyti nemaža egzaltacijos, kartais sentimentalumo ir kitų to meto jaunuomenei būdingų mąstymo ir jausenos ypatumų, kurie kitų laikų žmonėms gali nebeatrodyti nei kokie didžiai svarbūs ar reikšmingi, nei labai įtikinami. Andrius Ašmantas buvo savo laikų vaikas ir negalėjo labai nutolti nuo savo meto propaguojamo pseudoromantiško požiūrio į tikrovę ir nuo savo santykių su aplinka. Tokie jausmų vingiai, kokius matome Ašmanto dienoraštyje, toks savęs vertinimas ir maksimalistinių tikslų kėlimas matyti ir kitų XX a. I pusės jaunų žmonių asmeniniuose rašiniuose, korespondencijoje.

Dienoraštis pradėtas rašyti, kaip jau minėta, 1925 m. rugsėjo 3 d. ir turi antraštę „Mano jaunystės dienos“. Visą jį sudaro du sąsiuviniai kietais viršeliais, pirmas apystoris, 52 psl., antras storas. Jų viršeliuose užrašyta: „Mano sielą ir kūną pažinsi iš šito raštelio! Taip man ji ir jis atrodė. 1930-I-10). A. Ašmantas“ ir „Pažinsi mano sielą ir kūną iš šio raštelio!“. Pirmosios dienos įrašas apima

[17] To negalima pasakyti apie Klaipėdoje, Kaune ir Vilniuje skaitytų paskaitų tekstus, – daugelis jų nebaigti todėl, kad tiesiog joms pristigdavo akademinio laiko.

3 puslapius, paskui eina antraštė „Rugsėjis“, to mėnesio 1–3 d. įspūdžiai, paskui be antraštės trumpi 4–7 d. ir 8–13 d. įrašai. Toliau po antraštės „Vėl dienynas imtas rašyti 1927-XII-23“ užrašytos tik tos dienos mintys, vėl po pertraukos – 1928-IV-7, VII-26, XI-11, XII-22, 1929-VII-2 įrašai ir nuo tol jau nedaroma didelių pertraukų. I sąsiuvinis baigiasi 1930-II-9 įrašu, II prasideda 1930-II-23 ir baigiasi 1932-VIII-6 įrašu. Ne vienoje vietoje nurodyta rašymo vieta, pvz., „Kaunas, Dzūkų g-vė 6, but. 1“, „Grigalauskių vasarnamis Palankių k. prie Kačerginės“, „Kaunas, Prūsų g-vė 6“, „Kaunas, Žemuogių g. 4 a II aukštas pas Dr. G. Studerų“ ir t. t. Kartkartėmis nurodytas tikslesnis laikas, pvz., savaitės diena ar valanda, net kada baigta rašyti, pvz., „B. 20^{55} val.“. Dar pridurtina, kad pradžioje rašant tenkintasi daugiau pačių faktų konstatavimu, o vėliau atsiranda vis daugiau svarstymų, jausminių dalykų ir faktams skiriama vis mažiau vietos.

Lietuvos universitete

1927 m. rudenį, matyt, daug nesvarstydamas ir nesukdamas galvos, Andrius Ašmantas tampa Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto studentu. Manytina, kad svarbiausias jo pasirinkimo tikslas buvo tapti gerai pasirengusiu mokytoju. Neatrodo, kad iš pat pradžių buvo nusprendęs daugiau gilintis į kalbotyros dalykus. Beje, pati pažintinė Andriaus Ašmanto prigimtis rodo buvus jį gana plačių interesų ir turėjus įvairių su žmogaus dvasiniu gyvenimu susijusių pomėgių.

Lituanistikos studijos nepriklausomoje Lietuvoje

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1918 m., valstybė ne iškart pajėgė kurti mokslo institucijas, kurios, be specialistų rengimo, galėtų rūpintis mokslo ir praktikos plėtra. Porą metų tam išvis nebuvo nė kokių įmanomesnių sąlygų.

Anuometinis atvirukas su Lietuvos universiteto rūmų nuotrauka

Pirmiausia atkurta pradinio ir vidurinio mokymo sistema, o aukštesniojo ir ypač aukštojo mokslo – vėlavo. Netekus Vilniaus galimà Lietuvių mokslo draugijos plėtra į aukštąją mokyklą (be to, lenkų okupuotame krašte buvo atkurtas Vilniaus universitetas) ar į mokslų akademiją pasidarė nebeįmanoma. Mintis kurti aukštąją mokyklą Kaune pirmiausia kilo iš įvairių kraštų į laikinąją sostinę grįžusiems inteligentams mokslininkams. 1919 m. gruodžio 16 d. susikūrė Aukštųjų mokslų draugija, kurios tikslas buvo steigti ir remti aukštąsias mokyklas, rengti ir skaityti paskaitas, leisti knygas ir vadovėlius, remti studentus. Draugijos iniciatorius buvo Zigmas Žemaitis, prie jo prisidėjo Tadas Ivanauskas, Augustinas Janulaitis, Juozas Tūbelis, Jonas Vabalas-Gudaitis, Kazimieras Vasiliauskas ir Eduardas Volteris. 1920 m. sausio 20 d. draugija atidarė pirmąją privačią nepriklausomos Lietuvos aukštąją mokyklą Aukštuosius kursus. Jie 1922 m. buvo suvalstybinti ir tų metų vasario 16 d. iškilmingai atidaryti kaip Lietuvos universitetas.

Aukštuosiuose kursuose buvo dėstoma pagal universitetų programas, čia atsirado būsimųjų lituanistikos studijų pradmenys. Kursuose jiems pamatus klojo humanitarinio skyriaus vedėjas Eduardas Volteris ir vėliau, jau humanitariniame fakultete Lietuvos universitete, buvęs vienas iš svarbiausių darbo organizatorių ir dėstytojų.

Įsteigtame Lietuvos universitete iš pradžių buvo 5 fakultetai: socialinių mokslų, teologijos, matematikos-gamtos, medicinos ir technikos. 1922 m. balandžio mėn. socialinių mokslų fakultetas buvo padalytas į Teisių fakultetą ir Humanitarinių mokslų fakultetą. Pastarasis turėjo filosofijos, istorijos, kalbotyros ir literatūros skyrius. 1924 m. kalbotyros ir literatūros skyriai buvo sujungti į filologijos skyrių, jame buvo rengiami ir klasikinių bei užsienio kalbų ir literatūrų specialistai. Tokia humanitarinių studijų struktūra išliko per visą Lietuvos (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo) universiteto prieškarinį laikotarpį.

Svarbiausios Humanitarinių mokslų fakulteto lietuvių kalbos mokslo ir studijų figūros buvo jau minėtasis Eduardas Volteris, tik jis, be kai kurių nepagrindinių kalbotyros kursų, dar dėstė etnografijos, tautosakos, literatūros dalykus, taip pat Jonas Jablonskis ir Kazimieras Būga. Ypač pastarasis daug prisidėjo prie paties universiteto kūrimo (iš Rusijos grįžo 1920 m. rugpjūčio pabaigoje): su kitais rengė statutą, rūpinosi dėstytojų telkimu, pats ėmėsi intensyvaus pedagoginio darbo. Lietuvos universitete Būga dėstė kone visas kalbotyros disciplinas: lietuvių kalbos fonetiką, morfologiją, akcentologiją, dialektologiją, lyginamąją indoeuropiečių kalbų gramatiką, baltų kalbų lyginamąją gramatiką, kalbotyros įvadą, kitas baltų kalbas, tarmių tyrimo

techniką – iš viso 10 kursų (Zinkevičius, Kabelka 1958: 53–54). Nebuvo vadovėlių, tad Būga užsimojo rengti 7-is universitetinius vadovėlius: lietuvių kalbos fonetikos, morfologijos, akcentologijos, dialektologijos, lietuvių kalbos istorijos, baltų kalbų lyginamosios gramatikos ir kalbotyros įvado (ten pat: 54).

Ne mažiau svarbus asmuo Lietuvos universiteto humanitariniame fakultete buvo 1919 m. vasarą iš Voronežo grįžęs Jonas Jablonskis, bet jau ligonis, sunkiai galintis vaikščioti. Tik atidarius universitetą kalbininkas buvo išrinktas jo garbės nariu ir profesoriumi (Piročkinas 1978: 145). Universitete Jablonskis skaitė bendrąjį lietuvių kalbos kursą – praktiškai mokė lietuvių kalbos (jam dėl sveikatos buvo leista dirbti namie, ten ir studentai laikydavo egzaminus; plačiau žr. Piročkinas 1978: 154 tt.). Kad ir būdamas ligonis, jis plačiai įsitraukė į fakulteto veiklą, rūpinosi visais fakulteto reikalais, buvo vienas iš aktyviausių jo narių (tarybos posėdžiai vykdavo daugiausia Jablonskio bute, žr. Piročkinas 1978: 155). Jablonskis aktyviai dirbo ir mokslo darbą: rašė vadovėlius („Lietuvių kalbos gramatika“, 1922; „Linksniai ir prielinksniai“, 1928), straipsnius, recenzijas. Plečiantis pedagoginio darbo apimčiai Jablonskis rekomendavo bendrojo kurso dėstytojais mokytoją Stanislovą (Staję) Naginską (bet jam taip ir neteko dirbti universitete, – CVA F. 391, ap. 1, b. 3937[18]) ir rašytoją Sofiją Čiurlionienę-Kymantaitę. Šioji, į universitetą priimta 1925 m., nuo 1926 m. iki 1938 m. dėstė lietuvių kalbą ir kalbos dėstymo metodikos kursą (Piročkinas: 1978: 155; Karmalavičius 1992: 210 tt.). Daugiausia Jablonskio pastangomis į Kauną 1924 m. rudenį iš Panevėžio buvo atsikviestas Juozas Balčikonis.

Humanitarinių mokslų fakultetas stengėsi stiprinti kalbotyros dalykų dėstymą. Specialistų dairytasi ir Lietuvoje, ir užsienyje. 1924 m. sausio mėn. fakultete pradėjo dėstyti Šveicarijoje gimęs ir ten mokslus baigęs germanistas dr. Gotlybas Studerus (Gotlieb Studerus; kitur dar rašoma Študerus, Študeris) ir šveicaras klasikinių kalbų ir literatūros specialistas Pranas Brenderis (Franz Brender).

1922 m. Lietuvos universitete pradėjo dirbti neseniai į Lietuvą persikėlęs Šveicarijos kalbininkas dr. Alfredas Senas (Alfred Senn). 1921 m. jis dirbo Lietuvos telegramų agentūroje (ELTA), 1922–1925 m. Kauno gimnazijose dėstė lotynų kalbą, o nuo 1923 m. universiteto Humanitarinių

[18] VUI teigiama kitų fakultetų studentams bendrąjį lietuvių kalbos kursą dar dėsčius Sofiją Čiurlionienę-Kymantaitę, Mykolą Durį, Kazį Kepalą, Stasį Naginską ir Antaną Valaitį (p. 272). Iš tikrųjų Naginskas buvo išrinktas dirbti universitete, bet atsisakė, nes Švietimo ministerija nesutiko jį atleisti iš darbo gimnazijoje (Karmalavičius 1992: 211).

mokslų fakultete – sanskritą ir įvairius kalbotyros kursus. Po Būgos mirties perėmė iš velionio kai kuriuos lietuvių kalbos kursus, vadovavo lyginamosios kalbotyros katedrai. (Plg. iškalbingą straipsnio spaudoje antraštę: P. Bagdanavičius. Senn'as Būgos vietoje. – Lietuvos žinios, 1926 03 25.) Nereikia užmiršti, kad Būgos mirtis ne tik padarė nepataisomą žalą lietuvių kalbos mokslui, bet ir visiškai sutrikdė Lietuvos universiteto studentų kalbotyros studijas. Pranas Skardžius apie anas dienas rašė: „mes, jo klausytojai, kalbotyros studentai, pasijutome atsidūrę visiškoje tuštumoje – rimtos lietuvių kalbos studijos pasidarė nebeįmanomos. [...] Ir taip daugiau kaip metus turėjome sugaišti be jokių lietuvių kalbos studijų“ (Skardžius 1997: 17). Tik po metų kitų darbas pradėjo įeiti į savo vėžes, o visai normalus pasidarė pradėjus dėstyti iš mokslų užsienyje grįžus Pranui Skardžiui ir Antanui Saliui.

Pirmąjį nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį Humanitarinių mokslų fakultetas parengė kelis kvalifikuotus specialistus kalbininkus. 1926 m. diplomą gavo Mykolas (Mikas) Durys (Durickis) (diplominis darbas „Linksniavimas Daukšos Postilėje“). 1927 m. fakultete jis dėstė, parašė sintaksės ir kalbotyros įvado vadovėlius. Tais pačiais metais mokslą baigė literatas ir kalbininkas Zigmas Kuzmickis, reiškęsis kaip mokslo organizatorius ir kaip mokyklinių lietuvių kalbos knygų ir vadovėlių autorius bei kalbos kultūros darbininkas. 1929 m. universitetą baigė žinomas kalbininkas ir vertėjas mokytojas Jurgis Talmantas, o 1930 m. – Petras Būtėnas, mokytojas, kalbininkas, kalbotyros knygų autorius, perspektyvus sintaksininkas ir kalbos kultūros specialistas. Tuo metu universitete studijavo ir germanistas bei lituanistas Kazys Alminauskis (vėliau Alminas), klasikinės filologijos specialistas Jonas Dumčius ir kt. To dešimtmečio antroje pusėje į Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą įstojo studijuoti nemaža XX amžiaus 1-ame dešimtmetyje gimusio ir jau lietuviškas gimnazijas baigusio jaunimo, kuris, baigęs studijas 4-ame dešimtmetyje, lingvistiniame gyvenime pradėjo reikštis nuo 3-io dešimtmečio pabaigos ir kaip kalbininkai išsiskleidė 4-ame dešimtmetyje. Nemažos dalies lingvistinė veikla peržengė sumaiščių ir karo metus ir suvešėjo jau pokarinėje okupuotoje Lietuvoje arba užsienyje. Tai (pamečiui pagal gimimo metus) Leonas Kuodys ir Zuzana Jonikaitė (1902), Pranas Meškauskas (vėliau Germantas) (1903), Chackelis Lemchenas (1904), Juozas Lãbokas (1905), Jurgis Ambraškà, Andrius Ašmantas, Stasys Barzdukas (universitetą baigė 1929 m.), Leonardas Dambrauskas (vėliau Dambriūnas), Petras Jonìkas, Izabelė Matusevičiūtė (visi 1906), Alfonsas Kalnius (1907), Jonas Kruopas, Dominykas Urbas (abu 1908), Matas Jurkynas,

Antanas Lyberis, Aleksandras Žirgulys (visi 1909), Benediktas Babrauskas, Kazys Ulvydas (1910) ir kt. Kartu su kitais, vyresniais savo kolegomis, jie plėšė dar neartus lituanistikos dirvonus, pureno senąsias dirvas ir šitaip kėlė lietuvių kalbos mokslą ir praktiką į kokybiškai naują lygį, mažindami didžiulį mokslinį ir kultūrinį atsilikimą nuo pasaulinio mokslo ir kitų tautų kalbotyros.

Dar 3-io dešimtmečio pabaigoje į Lietuvą baigę mokslus Vokietijoje grįžo kalbininkai Pranas Skardžius ir Antanas Salys. 1928 m. pavasarį Skardžius pradėjo dėstyti Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, o 1929 m. pabaigoje – Salys Teologijos-filosofijos fakultete. 1930 m. viduryje gal dėl atsiradusios konkurencijos, gal dėl kitų priežasčių iš Lietuvos išvyko Alfredas Senas (iš universiteto atsistatydino 1930 m. rugsėjo 1 d.) ir visas mokslinis bei pedagoginis krūvis atiteko tiems dviem jauniems lietuvių kalbotyros daktarams.

Tais lietuvių kalbos mokymo ir mokslo lūžio metais nereikėtų užmiršti ir buvusių tam tikrų emocinių postūmių. 1930 m. vasario 23 d. miršta Jonas Jablonskis – paskutinis didysis lietuvių kalbos autoritetas. Kalbininkas laidojamas su pačia didžiausia pagarba kaip tautos didvyris. Apie jį plačiai rašo Lietuvos spauda, atminimo straipsnius ir kitų rašinių įdeda ir naujieji Skardžiaus pastangomis pradėti leisti leidiniai „Archivum philologicum“ bei „Kalba“. Dabar visa moralinė lietuvių kalbos mokslo ir praktikos atsakomybė pereina jaunesnei kartai. 1930 m. vasarą visoje Lietuvoje iškilmingai švenčiamos didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto 500-osios mirties metinės. Tie metai valdžios potvarkiu pavadinami Vytauto Didžiojo metais, o Lietuvos universitetui suteikiamas Vytauto Didžiojo vardas. Kaip tik Vytauto Didžiojo universitete daugiausia Prano Skardžiaus ir Antano Salio pastangomis lietuvių kalbos mokslas ir praktika įgyja didelį pagreitį ir plėtojasi modernėjimo kryptimis pasiekdami vis naujas aukštumas, kol visą tą vaisingą darbą brutaliai nutraukia sovietinė okupacija.

Apie naujų lietuvių kalbotyros darbininkų rengimą galvota dar Lietuvos universiteto darbo pradžioje. Būga ir Jablonskis tikėjosi išsiugdyti plataus akiračio kalbininkų. Po Būgos mirties, kai sutriko daugelio lietuvių kalbos kursų dėstymas, iniciatyvos ėmėsi Jonas Jablonskis. Su Švietimo ministerijos stipendijomis į Vokietiją pas Jurgį Gerulį studijuoti kalbotyros buvo išsiųsti Jablonskio rekomenduoti jo ir Būgos mokiniai, Lietuvoje lituanistikos studijas įpusėję studentai Pranas Skardžius ir Antanas Salys. Gerulio patartì pirmasis pasirinko pagrindiniu dalyku baltistiką, o šalutiniais slavistiką ir filosofiją, o antrasis – baltistiką ir šalutiniais indoeuropeistiką ir filosofiją.

Abudu mokėsi pas geriausius to meto Leipcigo universiteto dėstytojus, pavyzdžiui, pas Reinholdą Trautmaną (Trautmann) (slavų kalbų), Eduardą Zyversą (Sievers) (bendrosios ir eksperimentinės fonetikos) ir kt. „Savo uždavinį taip supratau,– rašė Gerulis viename Kauno laikraštyje, – reikia priruošti ne siaurus specialistus, bet visapusiškai išlavintus kalbininkus“. Dar su Būga juodu sutarę, „jog indogermanistas Kaune į savo dalyką turi lituanisto akimis žiūrėti. Dėl to jau iš pačios pradžios ir Skardžiaus bei Salio studijas taip sutvarkiau“ (Gerulis: 1928).

Abu užsienio mokslus baigė disertacijomis: Skardžius darbu „Slavų skoliniai senojoje lietuvių kalboje“ (vok. k., išspausdintas „Tautos ir žodžio“ 7-oje knygoje 1931 m.), Salys – „Žemaičių tarmės“ (vok. k., išėjo atskiru leidiniu Kaune 1930 m.). Apgynęs darbą Skardžius grįžo[19] į Kauną dėstyti (lektoriumi buvo išrinktas dar 1928 m. pavasario semestre), o Salys dar kurį laiką tobulinosi iš eksperimentinės fonetikos Hamburgo universitete.

Humanitarinių mokslų fakultete Skardžius ir Salys (iš pradžių šis dirbo Teologijos-filosofijos fakultete) greitai tapo svarbiausiais lietuvių kalbos studijų dėstytojais ir vadovais, lietuvių kalbotyros ir baltistikos mokslininkais, kalbos kultūros ugdytojais ir kalbos praktikos darbo organizatoriais. Jų pastangomis plėtėsi ir gilėjo lietuvių kalbotyros dėstomieji kursai, kryptingai organizuotas studentų mokomasis mokslinis darbas (parašyta nemaža aukšto mokslinio lygio diplominių darbų), rūpintasi būsimų dėstytojų rengimu. Į užsienį buvo išsiųsti arba patys išvyko tobulintis būsimieji lietuvių kalbos mokslininkai Kazys Alminauskis, Petras Jonikas, Andrius Ašmantas, Izabelė Matusevičiūtė, Elzbieta Mikalauskaitė, Jonas Kabelka ir kt. 1934 m. Humanitarinių mokslų fakultete pradėjo dėstyti germanistas ir lituanistas Kazys Alminauskis, 1937 m. – Petras Jonikas, 1938 m. – Andrius Ašmantas. Pastarasis Skardžiaus siūlymu pasiėmė disertacijos temą apie Mikalojaus Daukšos kalbą, Leonardas Dambriūnas (Dambrauskas) apsiėmė rašyti disertaciją apie veiksmažodžių veikslus (Skardžius 1997: 23). Vėliau, jau per istorines sumaištis, į universiteto kalbininkų gretas atėjo Leonardas Dambrauskas, Jonas Kruopas, Alfonsas Kalnius ir kiti. Į Vytauto Didžiojo universitetą skaityti paskaitų buvo nuolat kviečiami ir dažnai atvykdavo nemaža žymių užsienio šalių lituanistų ir baltistų. Universiteto studentams ir dėstytojams tai buvo nauja patirtis ir akiračio plėtra, o svečiams – gera mokslinio darbo laboratorija ir po ranka gyvi tyrimo šaltiniai.

---

[19] Tas „grįžimas“ buvo sąlygiškas: būdami Vokietijoje, abu kalbininkai dažnai lankydavosi Lietuvoje, dalyvavo lingvistiniame gyvenime, skelbdavo straipsnius (ypač Skardžius) periodinėje spaudoje.

Studijų metai

1927 m. rugpjūčio 27 d. prašyme, pasirašytame oficialia (paso) Andriejaus Ašmonto pavarde, prašoma priimti į Humanitarinių mokslų fakultetą, filologijos ir pedagogikos skyrių (CVA F. 631, ap. 7, b. 5520). Prašymas patenkinamas ir jis įtraukiamas į studentų skaičių, gauna studijų knygelę, pažymėtą 250 nr. Pagrindine studijų šaka pasirenka lietuvių kalbotyrą (kalbą), šalutinėmis šakomis – lietuvių literatūrą ir pedagogiką. Dviejuose dokumentuose parašyta, kad buvo pasirinkęs dar vieną šaką – lyginamąjį kalbamokslį (nurodoma kaip pagrindinė grupė kartu su lietuvių kalba, – CV, 1930 m. spalio 18 d. – CVA F. 391, ap. 2, b. 443; CV, 1934, – AA – rašoma, kad šalutinės šakos yra lietuvių literatūra, pedagogika ir lyginamasis kalbamokslis), bet kituose dokumentuose ši šaka nėra kaip nors skiriama ar įvardijama ir kalbama tik apie vieną pagrindinę šaką lietuvių kalbą.

Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto Regulamine (Kaunas, 1924), pasirašytame tuometinio dekano Mykolo Biržiškos, nurodoma filologijos skyriuje esant, be kitų, atskiras lyginamojo kalbomokslio ir lietuvių kalbos šakas. Pirmosios programa: kalbotyros įvadas 4 val., lietuvių kalba (fonetika, morfologija, sintaksė) 8 val., senoji bulgarų kalba 4 val., sanskritas arba gotų kalba 4 val., graikų kalbos gramatika 4 val., lotynų kalbos gramatika 4 val., lyginamoji indoeuropiečių kalbų gramatika 6 val. Antrosios – lietuvių kalbos šakos – programa: lietuvių kalba (gramatika, fonetika, morfologija, sintaksė) 8 val., lietuvių kalbos istorija 2 val., lietuvių kalbos dialektologija 2 val., vokiečių kalba 2 val., latvių kalba 4 val., prūsų kalba 4 val., lyginamoji aisčių kalbų gramatika 4 val. (taigi iš viso 26 val.). Be to, visiems studentams privalomas lietuvių kalbos bendrasis kursas ir kiti bendrieji dalykai.

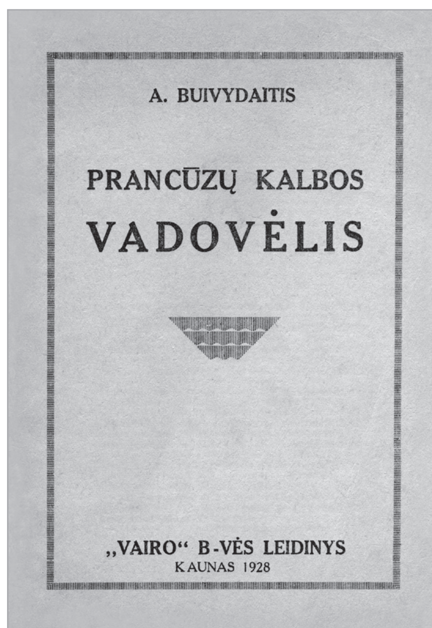
Po Kazimiero Būgos mirties dalies kursų išvis nebuvo kam dėstyti, tad lyginamosios kalbotyros šaka kaip ir atkrito. Atsirado naujų kursų, kurie anksčiau nebuvo numatyti skaityti. Konkrečias kursų programas tvirtindavo fakultetų tarybos, todėl jos neretai kiek keisdavosi.

Universiteto studijų pradžia Andriui Ašmantui sunki ir sudėtinga: „Nepažįstamas miestas ir darbo sąlygos“ (TUTK, 186). Pirmakursiams universitetas negalėjo pasiūlyti nei bendrabučio, nei stipendijos, tad teko manytis vieniems patiems. Ta sunki pradžia, matyt, žinota iš kitų, tad jai dar iš anksčiau rengtasi: per vasarą tikriausiai iš privačių pamokų užsidirbta 250 litų „ir jų turėjau užtekti iki Kalėdų“ (CV. – CVA F. 391, ap. 1, b. 174). „Nors išsyk pradėtas kietas gyvenimas, bet po poros mėnesių ir per savaitę vieni pietūs retas daiktas“ (TUTK, 186). Vis dėlto „Kaunas man malonus ir džiaugiuos kartais, kaip mažas vaikas, kuris nebemoka [=tebemoka] džiaugtis kokį blizgutį

radęs, kada galvoju apie jį, kaip apie mokslo židinį" (Dienoraštis, 1928 07 26). Kaunu ne kartą džiaugtasi, ir ne tik kaip mokslo židiniu, bet ir kaip laikinąja sostine, jos plėtra: „Nuostabus daiktas: Kaunas juda. Nerasi niekur, kur nebūtų neseniai žmogaus ranka sujudinusi palietusi! Čia nauji namai, jau mažiausiai 3 aukštų, čia naujai pergrendžiama gatvė, taisomas trutuaras, dažoma tvora, durys ar langai. Kur pasisuksi, kur tik akį mesi, – neseniai ir neseniai... Visur gyva! Tur būt, retam miestui tėra tekę tokiu ūgiu augti, kaip dabar Kaunas auga. Man [Kaune] vos treji metai: pusė namų naujų. O kiek paaukštintų, kiek kitų žymių kapitalinių remontų! Baisu pažiūrėti, pamanyti! Kaunas – laikinė sostinė, bet greit nebebus jokios žymės, jokio skirtumo, kad jis kada ir nebuvo sostinė, – bent iš paviršiaus! Tokiam mieste, rodos, ir žmogui nepatogu tūnoti, sėdėti be darbo, „be kūrybos"!" (Dienoraštis, 1930 07 23).

Kur ir iš ko pradžioje samdė kambarį Kaune Andrius Ašmantas, nėra žinoma. Taip pat neaišku, ar gyveno vienas, ar su kokiu mokslo draugu ar pažįstamu. Dienoraštyje įrašyta tiktai, kad nuo 1928 m. birželio 11 d. gyvena Žaliakalnyje dr. G. Studeraus kambariuose (Dzūkų g-vė 6, but. 1) (Dienoraštis, 1928 07 26).

Už mokslą mokėti kilusiam iš daugiavaikės šeimos nereikėjo (bent I–V semestrą, žr. CVA, F. 631, ap. 12, b. 526), bet kainavo valgis ir butas. Pamokų iš pradžių nėra, tik vėliau per draugus pavyksta jų gauti. Andriaus Ašmanto archyve yra „Ryto" dienraščio administratoriaus 1927 m. spalio 25 d. pasirašytas įgaliojimas, kuriuo „Ryto" administracija įgalioja p. A. Ašmantą rinkti „Rytui" skelbimus. Tai pirma žinoma Ašmanto tarnyba Kaune. Galima spėti, kad galbūt čia bus pagelbėjęs senas pažįstamas iš Endriejavo laikų Edvardas Turauskas, kuris nuo 1927 m. buvo „Ryto" dienraščio redaktorius. Gelbėjo ir kitas gerai pažįstamas žemaitis: „Pakišo, rodos, p. J. Talmantas parašyti prancūzų kalbos vadovėlį. Buvęs tada „Vairas" rados leidėjas. „Vadovėlis" iš duotų pavyzdžių sukompiliuotas. Nedrąsu pasirašyti pavardę, nes visi žino, kad aš menkas „prancūzas". Ir ten tuoj antraštėje atsirado A. Buivydaitis. (Mat motinos tėvas Buivydas.) Pagaliau įsitraukiu į darbą ir randu privačių pamokų. Kitų metų vasarą gaunu net tarnybą Vyriausiojo notaro

„Prancūzų kalbos vadovėlio" viršelis

įstaigoje. Tarnyba ir privačios pamokos duoda man per vasarą kelis šimtukus santaupų. [...] Tuoj per vienerius metus [išlaikau] 10 egzaminų, pasirašytų gerai ir labai gerai. Gaunu universiteto stipendiją. Darbas eina gana sklandžiai. Tik, mano nelaimei, kyla kartu „garsas“. Ir aš kviečiamas nuo 1930 metų pradžios į Simano Daukanto mokytojų seminariją mokytoju. Niekada nesvajojau taip greitai tapti mokytoju. Bėgu patarimo pas dekaną prof. V. Krėvę. Griežtas jo patarimas mane padaro 1930 m. sausio mėn. 15 dieną mokytoju“ (TUTK, 186).

Prie šių gyvenimo aprašyme minimų faktų reikia pridurti keletą paaiškinamųjų pastabų.

Apie Andriaus Ašmanto duodamas privačias pamokas duomenų turime nedaug. Žinoma, kad tą darbą pradėjo dirbti nuo III klasės Rietavo progimnazijoje (TUTK, 185) ir dirbo turbūt iki 1930 m. ar ir dar vėliau („To darbo nenutraukiau nei gimnazijoj, nei universitete“, – CVA F. 391, ap. 1, b. 174, lp. 11), kol galėjo atsidėti tiesioginiam mokytojo darbui mokykloje. Iš dienoraščio žinoma, kad 1926 m. Velykas praleido Žarénuose pas bajorą Tamkevičių, „kurio vaikus gimnazijoj ir ten namie mokiau“ (Dienoraštis, 1928 04 07). 1929 m. liepos 27 d. pradeda mokyti dvarininko Petronio dukterį abiturientę Gražiną Petronytę ir jos draugę Grigalauskytę Kairiūkščių dvare už Garliavõs. Paskiau dirbo Grigalauskių vasarnamyje Palankių kaime prie Kačergìnės. Ten jį slėgė mokinių nemandagumas ir nedarbštumas, „ši naujoji mūsų „aristokratija“, – geriau „plutokratija“ važiuoja prie galo. Iš tiesų, tas didelis jų nerūpestingumas, neturėjimas aukštesnių tikslų skurdina žmogaus dvasią, ir toks žmogus begali ramus jaustis tik kokiame salione, restorane ar kabarėtėse. Šioks žmogus gražaus ir brango darbo nevisada besugeba dirbti“ (Dienoraštis, 1929 08 19).

Kauno Teismo apygardos Vyriausiojo notaro įstaigoje Ašmantas tarnavo nuo 1928 m. liepos 1 d. iki tų metų spalio 1 d. ir ėjo laisvai samdomo I eilės raštininko pareigas (CVA F. 391, ap. 7, b. 204; kitame šaltinyje – CV, 1933 07 04, – AA, tarnybos pradžia nurodyta liepos 15 d.).

Stipendiją Lietuvos universiteto studentai galėdavo gauti nuo III semestro (II kurso), jei būdavo išlaikę tam tikrą skaičių egzaminų ir įskaitų, ir dokumentus reikėdavo pildyti kas semestrą. 1928 m. rugsėjo 19 d. savo prašyme Andrius Ašmantas rašė: „Šiuo turiu garbės prašyti p. Rektorių suteikti man stipendiją ir atleisti nuo mokslo mokesčio, nes esu neturtingas, ką liudija ir Endriejavo valsč. Valdybos raštas, pristatytas pernai rudenį. Jūsų malone pasitikėdamas laukiu teigiamo sprendimo. Andr. Ašmantas“ (CVA F. 631, ap. 12, b. 379, lp. 9). Prie prašymo pridėtame Klausiamajame lape rašoma, kad esąs išlaikęs tris egzaminus (tikriausiai turimas galvoje filosofijos įvadas, lietuvių literatūros istorija ir vokiečių kalba, išlaikyti labai gerai, – CVA F. 631, ap. 7,

b. 5520), dabar laikantis du. Tėvai „[v]os patys išminta“. Į klausimą, kiek turi sutaupytų pinigų, atsako, kad uždirbtais per vasarą pinigais pasisiuvęs kostiumą ir pirkęs kiek skalbinių. Turintis vieną pamoką už 40 Lt mėnesiui, 900 Lt skolos. Valgyti pats sau gaminantis. Be to, šioje byloje yra Gotlybo Studeraus rekomendacija (esąs jo vokiečių kalbos kurse ir gyvenantis pas jį, – lp. 10), taip pat Prano Brenderio 1928 m. spalio 1 d. rekomendacija: „jis yra darbštus ir rimtai studijuoja“ (lp. 11). Kitame – 1930 m. sausio 15 d. prašyme (CVA F. 631, ap. 12, b. 526) į Klausiamojo lapo klausimus atsakoma, kad nuo mokslo buvęs atleistas visus I–V semestrus. Tėvai išlaikantys kartu su juo 10 vaikų, pajamų per metus turintys apie 500–600 litų, bet ir skolos turintys. Studentas esąs priverstas šelpti brolį Joną 15–20 Lt mėnesiui. Stipendijos gavęs 150 Lt mėnesiui, samdo butą, valgo valgykloje, bet daugiausia namie. Turintis skolos 150 Lt. Knygų mokslui turintis, bet nedaug.

Kad būtų skiriama stipendija, matyt, reikėdavo gauti kurio nors dėstytojo ar dėstytojų rekomendaciją. Taigi 1928 m. rudenį skirti stipendiją rekomendavo Studerus ir Brenderis, o 1929 m. rudenį tokią rekomendaciją parašė Pranas Skardžius[20]. Įsidėmėtina, kad Skardžius pabrėžė studento norą daugiau atsidėti studijoms, „ypač lietuvių kalbai, kuri jam didžiai rūpi ir apie kurią jis jau gerokai nusimano“.

Andrius Ašmantas, Hum. mokslų fakulteto V semestro studentas, lig šiol jau 13 egzaminų išlaikęs, stropiai dirba savo darbą – studijuoja atsidėjęs lietuvių kalbą, kurią yra pasirinkęs pagrindine grupe. Dėl didelės šeimos, – iš viso 10 asmenų, – iš tėvų jis labai mažą ką tegali gauti pašalpos; todėl jam yra labai pravarti stipendija – su ja jis tegalės tik atsidėti daugiau studijoms, ypač lietuvių kalbai, kuri jam didžiai rūpi ir apie kurią jis jau gerokai nusimano.

Pr. Skardžius.

Kaunas, 1929.IX.20.

Prano Skardžiaus rekomendacija

[20] Publikacijos „Pluoštelis duomenų Andriaus Ašmanto biografijai“ (Santara, 1996, t. 24, p. 87) parengėjo 5-oje pastaboje netiksliai nurodyta, esą Skardžiaus rekomendacija apskritai davusi pradžią skirti Ašmantui stipendiją. Toji rekomendacija iš tikrųjų leido t o l i a u skirti stipendiją.

Universiteto stipendija buvo skolinamoji (kreditinė), – baigus reikėdavo ją grąžinti valstybei. Andrius Ašmantas stipendiją yra gavęs nuo 1928 m. rugsėjo 1 d. iki 1930 m. sausio 1 d., iš viso 16 mėnesių bendrą sumą 1350 litų. (Pradėjęs dirbti mokytoju stipendijos gauti negalėjo.) Už ją reikėjo atsiskaityti baigus mokslą, tai yra:

„Sipendija grąžinama:

1. Gautoji stipendija nuo 1928.IX.1 d. ligi 1928.XII.31. d., viso sumoje 300 Lt. turi būti grąžinta į valstybės iždą grynais pinigais mokant kas mėnuo iš gaunamos algos po 10%.

2. Gautoji stipendija nuo 1928.XII.31. d. ligi 1930.I.1. d., viso sumoje 1.050 Lt. turi būti grąžinta: 30% tos sumos, t. y. 315 Lt. turi būti grąžinta į valstybės iždą grynais pinigais mokant kas mėnuo iš gaunamos algos po 10%; už likusiąją stipendijos dalį turi būti atitarnauta valstybės tarnyboj skaitant po 1½ metų už kiekvienus stipendijos gavimo metus, t. y. viso 16 mėnesių.

Atsiteisimas už gautąją stipendiją grynais turi būti pradėtas skaitant nuo 1934 m. gegužės mėn. 1 d. Atsiteisimas valstybine tarnyba skaitomas pradėtu nuo valstybės tarnybon įstojimo dienos mokslą baigus, t. y. nuo 1933 m. sausio mėn.16 d.“ (Finansų ministerijos Finansų departamento nutarimas Nr. 12573, Kaunas, 1934 m. balandžio [nubraukta ir pataisyta: V (mėn.)] 9 d. – AA).

Andriaus Ašmanto archyve yra ir kitas Finansų departamento raštas – 1936 m. išduotas pažymėjimas, kuriame konstatuojama, kad departamento nustatytomis sąlygomis „yra su valstybės iždu atsiskaitęs – atitarnavęs valstybės tarnyboj 16 mėn. ir grąžinęs į valstybės iždą grynais pinigais 615 Lt.“ (Finansų ministerijos Finansų departamento pažymėjimas Nr. 7923, Kaunas, 1936 m. kovo mėn. 13 d. – AA).

Apie kokius kitus Andriaus Ašmanto pajamų ar išlaidų dalykus pirmaisiais studijų metais daugiau duomenų neturime, išskyrus 1928 m. gruodžio 5 d. prašymą Lietuvos universiteto Studentų ligonių kasai padengti nosies operacijos išlaidas. „Ši operacija buvo sunkoka ir teko penkias dienas atsigulti Karo Ligoninėje. Išlaidų su operacija padaryta 61 lt. 50 c. be vizitų poliklinikos“ (AA).

Šiaip dėl pinigų teko nuolat sukti galvą ir kartais pulti į visišką neviltį: „Bet tuo tarpu pasiskolintas šimtas litukų iš p. M. Dausyno[21] gerte geriamas stiklas smunka žemyn. Ateis diena – išeik [iš buto], bet kur tu nueisi, jei tavo kišenėje nėra nė cento?!“ (Dienoraštis, 1929 07 24). Gavęs kur iš šalies litą džiaugiasi kaip vaikas, bet dar daugiau džiaugsmo ir dėl kitko: „Užvakar 1930-I-4 gavau iš „Lietuvos Aido“ honoraro 15 lt. [veikiausiai už Alfredo Seno vadovėlio „Kleine litauische Sprachlehre“ recenziją, išspausdintą 1929 m.

[21] Apie Mykolą Dausyną žr. šio darbo p. 50.

lapkričio 26 d. „Lietuvos aido" numeryje]. Džiaugiaus, kaip mažutis, kad litą gaunu, džiaugiaus, kad didieji mane priima į savo tarpą – galiu parašyti į jų laikraštį, nors menką recenzijėlę" (Dienoraštis, 1930 01 06).

Pirmieji studijų universitete metai – atkaklaus ir nuoseklaus darbo metai. Studentai patys tam tikra tvarka nusistatydavo klausomuosius kursus ir pagal tai laikydavo įskaitas ir egzaminus.

Kokia buvo studijų darbo apimtis, iš dalies galima spręsti pasižiūrėjus į vieną Andriaus Ašmanto archyve išlikusį jo paties ranka rašytą paskaitų ir pratybų tvarkaraštį. Nors data nenurodyta, galima manyti, kad tai buvo 1928 m. rudens semestro tvarkaraštis.

	I	
Latvių lit. ist.	10–12 val.	IV aud.
Logika	12–14 val.	Un. d. s.
Liet. k. bendras k.	15–17 "	Un. d. s.
	II	
Rusų k. ist.	8–10 val.	II aud.
Senovės bulg. k.	10–12 val.	IV "
Liet k. bendr. k.	15–17 val.	Un. d. s.
Pasakos	16–18 val.	II aud.
	III	
Eksperiment. psichol.	12–14 "	III aud.
Kalbotyros įvadas	14 ½ –16 "	II "
Liet. k. bendras k.	15–17 "	Un. d. s.
	IV	
Latvių kalba	10–12 "	IV "
Logika	12–14 "	Un. d. s.
Eksperim. psich.	12–13 "	III "
	V	
Kalbotyros seminaras	18–20 "	pas Senną
Lenkų dialekt.	11–12 "	II "
Graikų k.	13–14 "	III "
	VI	
Lot. k. ist. gr.	8–10 "	V aud.
Graikų k.	12–14 "	III

Įvairiems seminarams ir proseminarams reikėdavo rašyti referatus ir juos apsvarsčius buvo galima gauti įskaitą. Iš viso per studijų metus reikėjo išlaikyti 30 egzaminų ir kiek daugiau gauti įskaitų, išlaikyti baigiamuosius egzaminus ir apginti diplominį darbą. Visus tuos darbus Andrius Ašmantas, galima sakyti, sėkmingai varė į priekį ir jei kartais kurį laiką kiek atsilikdavo, netrukus spėdavo pasivyti ir kartais net ką ne ką greičiau padarydavo. Didesnė spraga susidarė tiktai 1931 m. viduryje, kai, sėkmingai baigęs pavasario semestrą, rudenį į studijas negrįžo ir buvo išbrauktas iš universiteto. Bet 1932 m. sausio 8 d. parašė prašymą vėl įregistruoti į studentų skaičių baigti studijų (CVA F. 631, ap. 7, b. 5520). Lietuvos banke sumokėjęs mokestį už mokslą (100 Lt) ir gavęs naują studijų knygelę (Nr. 3531) toliau tęsė mokslą.

Kad geriau suprastume, kaip buvo pasirenkami klausomieji kursai ir kaip už juos atsiskaitoma, galima pateikti, pavyzdžiui, III semestro (1928 m. rudens) studijų duomenis[22]: 1) latvių literatūros istorija (Eduardas Volteris), 2 teorinės valandos, įskaityta 1928 12 13, išlaikytas egzaminas gerai 1929 12 15; 2) latvių kalba (Eduardas Volteris), 2 teor . val., įsk. 1928 12 13; egzaminas labai gerai 1932 03 10 (Pranas Skardžius); 3) lietuvių kalba (Juozas Balčikonis), 4 teor. val. ir 2 val. pratybų, įskaityta; 4) senoji bulgarų kalba (Alfredas Senas), 2 teor. val., egzaminas gerai 1929 06 08; 5) kalbotyros įvadas (Alfredas Senas), 2 teor. val., egzaminas gerai 1929 09 19; 6) kalbotyros seminaras (Alfredas Senas), 2 val. prat., įskaityta; 7) lotynų kalbos istorinė gramatika (Pranas Brenderis), 2 teor. val., įskaityta, egzaminas labai gerai 1929 01 26; 8) eksperimentinė psichologija (Jonas Vabalas-Gudaitis), 3 teor. val., įskaityta, egzaminas patenkinamai 1929 01 28; eksperimentinės psichologijos proseminaras, 1 prat. val., įskaityta; 9) pasakos (Mykolas Biržiška), 2 teor. val., įskaityta 1928 12 04; 10) logika (Vosylius Sezemanas), 4 teor. val., įskaityta, egzaminas gerai; 11) graikų kalba (Merkelis Račkauskas), 3 teor. val., įskaityta; 12) lenkų kalbos dialektologija (Vincas Krėvė-Mickevičius), 1 val., įskaityta, egzaminas gerai 1929 01 21; 12) rusų kalbos istorija (Balys Sruoga), 2 teor. val., įskaityta.

Kaip matyti iš čia pateiktų duomenų, trejetą pagal penkių balų sistemą Andrius Ašmantas yra gavęs tik iš eksperimentinės psichologijos ir tai vienintelis prastesnis jo egzamino įvertinimas per visus studijų metus – kiti pažymiai tik penketai ir ketvertai. Galima pridurti, kad Andriaus Ašmanto pažymiai apskritai daug geresni už daugelio kitų to meto lituanis-

[22] Pasirinkimo duomenys iš CVA F. 631, ap. 2, b. 355 ir F. 631, ap. 10, b. 5; rezultatai iš CVA, F. 631, ap. 7, b. 5520.

Nuorašas.

Lietuvos Respublika Š.M. Vytauto Didžiojo Universitetas Humanitarinių Mokslų Fakultetas 1933 m. lapkričio m.28 d. Nr.1050 . Kaunas. L I U D I J I M A S. Andriejus A š m o n t a s gimęs 1906 metais vasario mėnesio 24 dieną Tiokinių kaime, Andriejavo valsčiuje, Kretingos apskrities, 1927 metais rugsėjo mėnesio 3 dieną įstojo į Vytauto Didžiojo Universitetą Humanitarinių Mokslų Fakultetą Filologijos skyrių, baigęs Vyskupo Valančiaus Vardo Telšių gimnaziją 1927 metais, išėjo Humanitarinių Mokslų nustatytus tam skyriui dalykus, atliko praktikos darbus ir išlaikė šiuos egzaminus: I. Bendrieji dalykai: 1.Lietuvių kalbos bendras kursas - gerai.2. Lietuvių tautos istorija - gerai 3. Logika - gerai. 4. Psichologija - labai gerai. 5, Filosofijos įvadas - labai gerai. 6. Lotynų autorius gerai.7. Vokiečių kalba - labai gerai 8. Rusų kalba - gerai. II. Pagrindinės grupės dalykai: Lietuvių kalba 9. Istorinė lietuvių kalbos gramatika - labai gerai.10. Lietuvių kalbos istorija - labai gerai. 11. Lietuvių kalbos dialektologija - labai gerai.12.Senovės prūsų kalba - labai gerai. 13. Sanskritas - labai gerai. 14. Latvių kalba - labai gerai.15.Senovės bulgarų kalba - gerai. 16. Kalbotyros įvadas - gerai. 17. Lotynų kalbos istorinė gramatika - labai gerai. 18. Lenkų kalba - gerai. 19. Lietuvių kalbos dėstymo metodika - labai gerai. 2o. Lenkų kalbos dialektologija - gerai. III. Šalutinių grupių dalykai : a-/ Lietuvių Literatūra. 21. Lietuvių literatūros istorija - labai gerai. 22. Naujoji lenkų literatūra - labai gerai. 23. Latvių literatūros istorija - gerai. 24. Bendras literatūrų kursas - gerai. 25. Naujoji rusų literatūra - labai gerai. 26. Lietuvių literatūros istorijos dėst. metodika - labai gerai . b/ Paidagogika - 27. Paidagogika - gerai.28.Paidagogikos istorija - gerai.29.Eksperimentinė psichologija - patenkinamai. 30. Paidologija - labai gerai ir parašė diplominį darbą: "Priesagos -ini-s ir - iška-s mūsų bendrinėje kalboje

nuo "Aušros" laikų" – gerai. Einant Vytauto Didžiojo Universiteto regulaminu šitas liudijimas duodamas drauge su diplomu ir suteikia Aukštosios Mokyklos baigimo teises /Univ. Regl. 214,215 §/ P A S T A B A. Fakulteto Tarybos nutarimu egzaminai įvertinami šiuo būdu: labai gerai, gerai, patenkinamai. Humanitarinių Mokslų Fakulteto Dekanas:/parašas/ Prof. V. Krevė-Mickevičius. Sekretorius /parašas/ Antspauda:"V.D. U. Humanitarinių Mokslų Fakultetas".--------------------------------

1933 m. lapkričio dvidešimt devintą d. Rejestro Nr. 15854
Aš, Kazimieras Škėma, Kauno Notaras, turįs kantorą Kaune, Ukmergės Plentas Nr. 1, Andriejaus Ašmanto
gyvenančio Kaune, Giedraičių g-vė N 6
prašomas, šiuo liūdiju, kad šis nuorašas visame žodis žodin atatinka originalui, kuriame jokių ypatingumų nepatėmyta.
Pristatymui įstaigai, kurioje žyminio mokesnio nereikalaujama.

Kauno Notaras

Andriaus Ašmanto aukštojo mokslo baigimo liudijimas
(CVA F. 391, ap. 1, b. 174)

tų, taip pat būsimųjų lietuvių kalbos mokslininkų, studijų vertinimus. Visų egzaminų pažymiai surašyti VDU Humanitarinių mokslų fakulteto liudijime Nr. 1050, išduotame 1933 m. lapkričio 28 d. Be to, buvo laikyti 4 baigiamieji egzaminai: istorinė lietuvių kalbos gramatika, lietuvių kalbos istorija, lietuvių kalbos dialektologija ir senovės prūsų kalba, visi įvertinti labai gerai (egzaminavo Pranas Skardžius ir Antanas Salys, komisijos pirmininkas Vincas Krėvė-Mickevičius, žr. VUB RS F. 96–18). Fakulteto taryba 1933 m. sausio 27 d. posėdžio protokolu Nr. 176 egzaminų rezultatus patvirtino ir pavedė dekanui duoti universiteto baigimo diplomą, kai bus pristatytas ir teigiamai įvertintas diplominis darbas (ten pat). Diplominis darbas tema „Priesagos *-ini-s (-inė)* ir *-iška-s (-iška)* mūsų bendrinėje kalboje nuo „Auszros“ laikų“ buvo sėkmingai apgintas,

HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO BAIGIAMŲJŲ EGZAMINŲ

PROTOKOLAS

1933 metų sausio mėnesio 16 dieną Lietuvos Universiteto Humanitarinių Mokslų fakulteto studentas Ašmantas, Andrius, studijavęs IX semestrus. išklausęs ir išlaikęs visus bendrųjų ir šalutinių grupių 1) lietuvių literat. ir 2) paidagogikos – dalykų egzaminus, atlikęs visus regulamino numatytus praktikos darbus, laikė baigiamuosius pasirinktos specialybės – lietuvių kalbos – diplomui gauti egzaminus.

Egzaminavo Komisija: Pirmininkas Humanitarinių Mokslų fakulteto Dekanas prof. V. Krėvė Mickevičius ir egzaminatoriai prof. Pr. Skardžius ir A. Salys; studento Andriaus Ašmantos atsakymus Komisija įvertino:

1) Istorinė lietuvių kalbos gram. – labai gerai,
2) lietuvių kalbos istor. – labai gerai,
3) lietuvių kalbos dialekt. – labai gerai,
4) Senovės prūsų kalba – labai gerai.
5)
6)

Pirmininkas V. Krėvė Mickevičius

Egzaminatoriai Pr. Skardžius, A. Salys

Andriaus Ašmanto universiteto baigiamųjų egzaminų protokolas (VUB RS F. 96–18)

LIETUVOS RESPUBLIKOS VARDU

Vytauto Didžiojo Universiteto Rektorius, Senatas ir Profesoriai šiuo raštu skelbia, kad valstybinės teisės ordinariniam profesoriui MYKOLUI RÖMERIUI rektoriaujant, VINCUI KRĖVEI MICKEVIČIUI slavų kalbų ir literatūrų ordinariniam profesoriui dekanaujant, ANDRIEJUS AŠMONTAS, kilęs iš Tickinių kaimo, Andriejavo valsčiaus, Kretingos apskrities, išėjęs Humanitarinių Mokslų Fakulteto Filologijos skyriaus dalykus, labai gerai išlaikęs visus egzaminus ir gerai parašęs diplominį darbą: „Priesagos -ini-s ir -iška-s mūsų bendrinėje kalboje nuo „Aušros“ laikų“, yra įgijęs visas aukštąjį mokslą baigusio teises. Tai Vytauto Didžiojo Universitetas liudija savo antspaudu, Rektoriaus ir Dekano parašais.

Kaunas, 1933 m. lapkričio mėn. 25 d.

Andriaus Ašmanto aukštojo mokslo baigimo pažymėjimas (CVA F. 391, ap. 1, b. 174)

teigiamai įvertintas[23] ir 1933 m. lapkričio 25 d. išduotas aukštojo mokslo baigimo pažymėjimas (CVA F. 391, ap. 1, b. 174, lp. 5, 8). 1934 m. sausio 22 d. sprendimu nuo 1933 m. lapkričio 25 d. pripažintas aukštesniosios mokyklos mokytojo vardas ir teisė mokyti aukštesniosiose, vidurinėse ir kitose už šias žemesnėse mokyklose lietuvių kalbą, literatūrą ir filosofijos propedeutiką (CVA F. 391, ap. 1, b. 174, lp. 4).

[23] Darbą recenzavo Antanas Salys ir įrašė tokį vertinimą: „Darbas kruopštus ir rūpestingas, tik per daug formališkas. Kiek trūktinas šaltinių parinkimas. Vertinu – *gerai*. 33.XI.3.“. Taip pat *gerai* įvertinta darbo vadovo Prano Skardžiaus (1933.XI.10) ir dekano Vinco Krėvės-Mickevičiaus (1933.XI.25) (CVA F. 631, ap. 10, b. 5, lp. 1).

Andriaus Ašmanto „Rinktiniuose raštuose“ p. 501 neteisingai nurodyti diplominio darbo archyviniai duomenys; turi būti ne CVA F. 63, o CVA F. 631.

LIETUVOS RESPUBLIKOS ŠVIETIMO MINISTERIJA
šiuo raštu pažymi, kad Ašmontas Andrius, — gimęs 1906 metų vasario mėnesio 24 dieną Kretingos apskrityje, Andriejavo valsčiuje, Tickinų kaime, baigęs Vytauto Didžiojo Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto filologijos skyriaus a) lietuvių kalbos (pagrindinės šakos), b) lietuvių literatūros (šalutinės šakos) ir c) pedagogijos (šalutinės šakos) mokslus, labai gerai išlaikęs visus egzaminus, gerai parašęs diplominį darbą tema — „Priesagos -ini-s ir -iška-s mūsų bendrinėje kalboje nuo „Aušros“ laikų“ ir tuo būdu 1933 metų lapkričio mėnesio 25 dieną įsigijęs visas aukštojo mokslo baigimo teises, — atitinka visus reikalavimus, mokytojų cenzo taisyklių § 1 p. 1 (Vyr. Žin. Nr. 395) nustatytus aukštesniosios mokyklos mokytojo vardui gauti.

Remdamasi „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymo“ § 20 (Vyr. Žin. Nr. 190, eil. 1289), „Švietimo Ministerijos aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų mokytojų cenzo taisyklių“ § 1 p. 1 (Vyr. Žin. Nr. 395, eil. 2704), pristatytais mokslo cenzo ir tarnybos dokumentais,

Švietimo Ministerija pripažįsta

Ašmontui Andriui

nuo 1933 metų lapkričio mėnesio 25 dienos aukštesniosios mokyklos mokytojo vardą ir teisę mokyti aukštesniosiose, vidurinėse ir kitose už šias žemesnėse mokyklose — lietuvių kalbos, literatūros ir filosofijos propedeutikos.

Kaunas, 1934 metų sausio mėnesio 22 dieną. E. K. Nr. 1158.

Inž. K. Šakenis,
Švietimo Ministeris.

A. Daniliauskas,
Generalinis Sekretorius,
Valstybės Egzaminų Komisijos Pirmininkas.

Andriui Ašmantui Švietimo ministerijos išduotas mokytojo cenzo pažymėjimas (CVA F. 391, ap. 1, b. 174)

Dėstytojai

Andriui Ašmantui Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete yra dėstę nemaža iškilių Lietuvos mokslo ir kultūros žmonių. Dalis jų jau buvo minėta rašant apie III semestro studijas, bet kai ką reikia papasakoti plačiau ir išsamiau, ypač tais atvejais, kai turima daugiau įvairių dokumentų ar paties Ašmanto autentiškų liudijimų.

Seniausias išlikęs studijų dokumentas – lotynų kalbos istorinės gramatikos užrašai (du apystoriai sąsiuviniai). Kursą skaitė docentas Pranas Brenderis, užrašai pradėti 1928 m. vasario 4 d., paskutinis konspektas 1928 m. gruodžio 15 d. (baigiama skaitvardžiu). Kaip jau minėta, šio kurso egzaminas išlaikytas 1929 m. sausio 26 d. Kitas kursas, kurį skaitė Pranas Brenderis, buvo graikų kalbos istorinė gramatika. Jo taip pat išlikę konspektai – didesnė pusė storo sąsiuvinio; rašyti pradėta 1929 m. sausio 30 d., paskutinis įrašas, jau atskirame lape, – 1929 m. gruodžio 14 d. Brenderis tuo metu lituanistams dar turėjo lotynų autorių seminarą.

Pranas Brenderis[24] gimė 1894 m. spalio 17 d. Bazelyje, Šveicarijoje. Bazelio ir Fribūro universitetuose studijavo klasikinę filologiją ir lyginamąją kalbotyrą. Ten vienas iš jo mokytojų buvo lituanistikai nusipelnęs vokiečių mokslininkas Maksas Nydermanas (Max Niedermann, 1874–1954), kuris ir supažindino Brenderį su lietuvių kalba. Universitetą Brenderis baigė daktaro laipsniu, kurį gavo už disertaciją iš lotynų kalbos. Dirbo mokytoju mergaičių gimnazijoje, kur dėstė senovės istoriją ir klasikines kalbas. Pakviestas dėstyti Lietuvos universitete (be to, dar mokė lotynų kalbos Kauno vokiečių gimnazijoje), tuoj pat jame prigijo ir greitai įsitvirtino kaip autoritetingiausias klasikinės filologijos specialistas Lietuvoje. Nuo 1926 m. buvo Lotynų kalbos ir literatūros katedros vedėjas. Išsiskyrė kaip vienas iš pavyzdingiausiai susirinkimus lankančių Lietuvių kalbos draugijos narių. Amžininkai jį prisiminė kaip puikų dėstytoją ir malonų žmogų (Skardžius 1939: 6–7; plg. dar Dogelytė 1976: 40–41). Brenderis yra nemaža nusipelnęs ir kalbos mokslui. Daugiausia dirbo lotynų kalbos istorijos ir įvairiose lituanistikos srityse. To meto mokslo ir kultūros žurnaluose yra paskelbęs straipsnių iš bendrosios kalbotyros (apie kalbotyros supratimą, kalbą ir kalbėjimą, kalbotyros istoriją, naujas sroves kalbotyroje ir kt.), aiškinęs įvairių lietuviškų ir tarptautinių žodžių kilmę, recenzavęs nemaža lietuvių kalbotyros darbų. Svarbūs jo straipsniai „Židinyje“ (1937 ir 1938 m.) apie kitų tautų tikrinių vardų lietuvinimą; jais autorius

[24] Pranas Brenderis gerai išmoko lietuviškai, rašė be klaidų. Lietuviškuose raštuose visur pasirašinėjo lietuviškai Pranas Brenderis, tik ankstesniuose tekstuose kartais pavardė būdavo rašoma su apostrofu prieš galūnę (CVA F. 631, ap. 3, b. 85).

klojo pamatus antikinių vardų adaptavimo tradicijai Lietuvoje. Kalbininkas buvo pasiryžęs parašyti darbą apie Donelaičio „Metų“ kalbą ir metriką (į lotynų kalbą buvo išvertęs vieną Donelaičio pasakėčią. – Vairas, 1936, nr. 11, p. 241–245), spaudoje šia tema paskelbė straipsnių, bet studijos nespėjo baigti dėl ankstyvos tragiškos mirties 1938 m. birželio 14 d.[25]. Nespėjo sužinoti ir kartu su Alfredu Senu ir Maksu Nydermanu pradėto leisti „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno“ (t. I, 1926 m.) likimo. Beje, šis leksikografijos darbas laikomas vienu iš didžiausių Brenderio nuopelnų lietuvių kalbotyrai.

Su Pranu Brenderiu Andrių Ašmantą siejo itin artimi santykiai ir jie šilti liko iki vyresniojo kolegos mirties. Be jau minėtos Brenderio rekomendacijos dėl stipendijos, dar pasakytina, kad Andriaus Ašmanto bibliotekoje buvo Brenderio straipsnio „Dėl lotynų kalbos žodžių ištarimo gimnazijoje“ atspaudas su Ašmanto 1928 m. lapkričio 11 d. įrašu „Autoriaus dovanota“ (dabar yra Vilniaus universiteto bibliotekoje). Iš dienoraščio žinoma, kad „Židinio“ žurnalui parašytą savo straipsnį Brenderis redakcijai buvo rekomendavęs duoti versti Ašmantui: „Šiandie gavau „Židinio“ redakcijos kvietimą, kad išversčiau prof. Brenderio straipsnį, „Židiniui“ skirtą. Atsisakiau, nors buvau

Pranas Brenderis ir Andrius Ašmantas 1928 m.

[25] 1938 m. kovo 17 d. Šveicarijoje mirė jo tėvas ir dėl to labai išgyveno. Šeimoje, matyt, jautėsi vienišas (vaikų nebuvo) (CVA F. 631, ap. 3, b. 85, lp. 90 ir kt.), tad veikiausiai ieškojo išeities kitur. Jos neradęs pakėlė ranką prieš save.

profesoriaus ir nurodytas. Vis dėlto, jo nurodytam atsisakyti nemalonu. Gal teks rytoj ir paimti. Per dvi dieni švenčių gal spėsiu ir padarysiu“ (Dienoraštis, 1930 09 05). To straipsnio vertimo likimas nežinomas. Galima spėti, kad galbūt tai Brenderio straipsnis „Vergilijaus 2000 metų gimimo sukaktuvių proga“, paskelbtas „Židinio“ 1930 m. jungtiniame rugpjūčio–rugsėjo 8/9 nr. (p. 141–144; vertėjas nenurodytas). Tais metais „Židinyje“ buvo paskelbtas dar vienas Brenderio rašinys – Homero Iliados vertimo recenzija (Nr. 11, p. 381–384; vertėjas taip pat nepažymėtas).

1930 m. rugsėjo 17 d. Ašmantas dienoraštyje rašo gatvėje sutikęs iš atostogų grįžusį prof. Brenderį ir šis, susilaikęs „atskirai kelioms minutėms nuo draugo“, teiravęsis, ar Ašmantas „galėsiąs nuo kitų mokslo metų paimti dėstyti lotynų kalbą Vokiečių Realinės Mokyklos žemesnėse klasėse“. Šis profesoriaus žingsnis studentui padarė didžiulį įspūdį ir dienoraštyje ta proga išlieta daug visokių svajonių ir pasvarstymų apie savo ateitį.

Kitas labai artimas Andriaus Ašmanto dėstytojas buvo taip pat šveicaras Gotlybas Studerus (Gotlieb Studerus). Jis buvo gimęs 1889 m. kovo 16 d. Valdkirche, Šveicarijoje. 1923 m. baigė Fribūro katalikų universitetą filosofijos daktaro laipsniu. Nuo 1924 m. sausio 1 d. pradėjo dirbti Lietuvos universitete germanų kalbų ir literatūros lektoriumi. Po metų išmoko lietuvių kalbą ir įsitraukė į visuomenės gyvenimą: organizuodavo ekskursijas į Šveicariją, sėkmingai darbavosi Lietuvių ir šveicarų draugijoje. 1940 m. vasarą paliko Lietuvą, mirė Šveicarijoje, palaidotas 1972 m. vasario 18 d. (Stravinskas 1972).

Gotlybas Studerus ne tik sėkmingai dėstė germanistikos dalykus universiteto studentams, bet ir dirbo mokslo darbą, rašė daugiausia apie germanų kalbas (ArPh, IF ir kt.), bet nevengė palyginimų su lietuvių kalba. Gana populiarūs buvo ir ėjo keliais leidimais jo vokiečių kalbos vadovėliai aukštesniųjų klasių moksleiviams lietuviams ir mokytojams. Gerai išmanydamas žodžių darybos mokslą, konsultuodavo valdininkus teisės terminijos klausimais (Stravinskas 1972).

Andrius Ašmantas beveik visus studijų metus yra gyvenęs Gotlybo Studeraus kambariuose. Iki šiol nėra žinoma, kur ir pas ką jis apsigyveno iš Telšių atvažiavęs studijuoti į Kauną. Giminių laikinojoje sostinėje neturėjo, tad reikėjo samdytis butą. Iš dienoraščio žinoma, kad 1928 m. birželio 11 d. įsikūrė Žaliakalnyje, universiteto dėstytojo Gotlybo Studeraus kambariuose Dzūkų gatvės 6-ame name, 1-ame bute. Iš vėlesnių įrašų galima spėti Studerų ir Brenderį gyvenus arba gretimuose butuose, arba net viename bute. Gal nieko nesako naujesnis buto įrašas – Dzūkų g-vė 5a (galėta painiotis), bet 1929 m. liepos 24 d. rašoma: „Gyvenu pas savo prof. lektorių Dr. G. Studerų, tik ne jo,

bet prof. doc. Dr. Fr. Brender'io kambariuose. Iš šalies žiūrint, rodos, nieko netrūksta!". 1930 m vasario 9 d. įrašas jau daug platesnis ir įdomesnis ir kitais požiūriais: „Vakar persikrausčiau iš Dzūkų g-vės 7, b. 3. Šiandie jau iš dalies susitvarkiau kambarį ir kiek skaitinėju. [...] Taigi naujam kambary jaučiuos gerai. [...] Kambarys daug geresnis, nors nedidelis. Gaila, kad nesusitvarkiau: neturiu rašomojo stalo. Jį perku iš prof. Dr. Fr. Brender'io už 30 lt., nors jis mokėjo 140 lt., bet tegausiu tik apie 15 vasario. Tą savaitę teks pagyventi kumečiu. Matyt, kad palengva teks įsitaisyti visus savo baldus, reikalingus kambariui. Lova ir stalu naudojuos pasiskolintais. Gal tą pačią lovą atsipirksiu. Tik tiek malonu, kad gyvenu pas prof. (lektorių) Dr. G. Studerų, su kuriuo jau nuo seno gerai pažįstamas. Pamatysiu, kaip sugyvensime.

Kambario langas tiesiog į pietus. Matyti iš jo: Karmelitų bažnyčia, Naujojo miesto dalis, Įgulos bažnyčios bokštas, ypač gražiai atrodo Žaliasis tiltas, Nemunas ir toliau matomas Napoleono kalnas. Matyti Aukštoji Freda ir Nemuno krantas. Reginys gana puikus: gamtos ir miesto graži sintezė. Rodos, turėtų būti darbo sąlygos daug geresnės. Be to, ir kambarys daug šiltesnis, nors ir mūro namas. [...] Pagaliau, netoli mano ir tenusikelta: koks 3–4 namas tos pačios gatvės".

Bet neilgai trukus tenka ir kiek nusvilti. 1930 m. vasario 26 d. dienoraštyje rašo:

„Grįžęs teradau vieną šaltą stiklinę arbatos. Visur jau tamsu, negi belsies, ieškosi daugiau. Vis dėlto šiuo kambariu anksčiau nudžiugęs, šiuo kartu mažiau besidžiaugiu. Buvo sukalbėta, kad bus ir vonios: jau trys savaitės praėjo, nė vienos dar nemačiau. Pagaliau gaudavau šiltą arbatą, dabar nė tos neduoda: šiltesnio butelio pagailo. Tiesiog negražu! [...] Nepažįstu Vakarų Europos: ar tai jos kultūringumas? To mūsų lietuvių nė vienas nepadarytų. Bevelytų geriau pats visai nevalgęs būti, by tik kitą žmoniškai pavalgydintų". Iš teksto nėra aišku, kam priekaištaujama: jo žmonai, šeimininkui ar gal tarnaitei nelietuvei. Dėl vonių ir kitų nepatogumų ir vėliau dienoraštyje kiek padejuota, bet tie dalykai veikiausiai nebūdavo keliami į viešumą, tad jų santykių netemdė. Antai 1930 m. balandžio 26 d. dienoraštyje įrašyta, kad „[k]ą tik šį vakarą mudu su prof. Studeru paskaitėme Eduardo Engel'io „Was bleibt"[26], ir tai Ašmantui sukėlė didžiulį jausmų proveržį, kurį jis išliejo dienoraštyje. Be kita ko, šis faktas rodo, kad pažintis su Studerumi ir Brenderiu jam atvėrė kelią į vokiškąją literatūrą ir turėjo neabejojamą paskatą ateityje remtis daugiausia vokiškai rašančių autorių kūriniais. Su Studerais eidavo kartu maudytis į Nerį (Dienoraštis, 1932 07 29).

[26] Eduardas Engelis (1851–1938), vokiečių kalbos ir literatūros tyrėjas. Jo knygoje „Was bleibt. Die Weltliteratur" („Kas lieka. Pasaulio literatūra") (1928) pasakojama apie pasaulinės literatūros kūrinius ir jų autorius.

Kai iškilo konfliktas su vokiečių aukštesniosios realinės mokyklos vadovybe dėl mokytojo vietos, direktorius Stra[u]ch'as[27] net skambino Studerui teiraudamasis, ar Ašmantas „toks teisės ir įsakymo žmogus esąs. Iš čia gavo kitą atsakymą – mano asmens teigiamą apibūdinimą“ (Dienoraštis, 1930 10 11).

Pas Studerų Ašmantas gyveno ir toliau, pasikeitus adresui (1932 07 29 – Žemuogių g. 4a, II aukštas).

Ta bičiulystė išliko ilgai, tai rodo ir išlikę Studeraus laiškai Andriui Ašmantui jo darbo ir tobulinimosi užsienyje reikalais (žr. p. 227, 245–246).

Bendrojo lietuvių kalbos kurso dėstytojas buvo docentas Juozas Balčikonis. 1924 m. pradėjęs dirbti Lietuvos universitete, Humanitarinių mokslų fakultete, vėliau susipyko su fakulteto vadovybe dėl kalbos dalykų (Pupkis, Mažiulis 1978: 15–18) ir nuo 1927 m. pradžios perėjo dėstyti į Teologijos-filosofijos fakultetą, bet kai ką (studentų pedagoginės praktikos darbus ir kt.) tebeturėjo ir humanitariniame fakultete.

Balčikonio bendrasis lietuvių kalbos kursas būdavo pradedamas nuo pat studijų pradžios ir tęsdavosi kelis semestrus (vėliau būdavo įvardijama kaip lietuvių kalbos morfologija, sintaksė, fonetika). Andriaus Ašmanto archyve yra išlikęs plonas to kurso užrašų sąsiuvinis su dviem rašytomis temomis: „Ąžuolo aprašymas“ (rašyta 1928 10 17) ir „Ruduo ir pavasaris“ (1928 11 26). Tai tipiškos, Balčikonio mėgtos temos (plg. Vitkauskas 1985: 31). Ašmanto rašiniai taisyti nedaug: pabrauktos kai kurios plano formuluotės (yra žinoma, kad su planais Balčikoniui retas kas pataikydavo), pataisyta *išskiestos* = *išskėstos, ištiestos* – išbraukta *i*, matyt, dėl apsirikimo, autoriaus (Ašmanto) pieštuku pasivingiuota ir parašytas klaustukas. Antrajame rašinyje prie sakinio „Kiti augalėliai ir, rodos, linksmi gležnūs sveikina skaisčią pavasario saulę“ taisytojo paraštėje parašyta „Nevykęs sakinys“. Kaip ir paprastai, pažymiais darbų Balčikonis nevertindavo, tik rašinių pabaigoje kartais parašydavo kokią pastabą. Prie pirmojo rašinio skaitome: „Mintys išdėstytos nesklandžiai“, prie antrojo – „Čia skyrium papasakota apie rudenį ir pavasarį, sulyginimo nėra“.

1929 m. pavasarį, grįžęs iš mokslų užsienyje, bendrąjį lietuvių kalbos kursą iš Balčikonio, gal kaip iš kito fakulteto dėstytojo, perėmė Pranas Skardžius. Ar su Balčikoniu vėliau Andriui Ašmantui yra tekę plačiau bendrauti, nedaug težinoma faktų. Iš dienoraščio žinoma, kad Ašmantas buvo skaitęs ir vertino Balčikonio straipsnį „Karčios šaknys, saldūs vaisiai“ (Lietuvos mokykla, 1921,

---

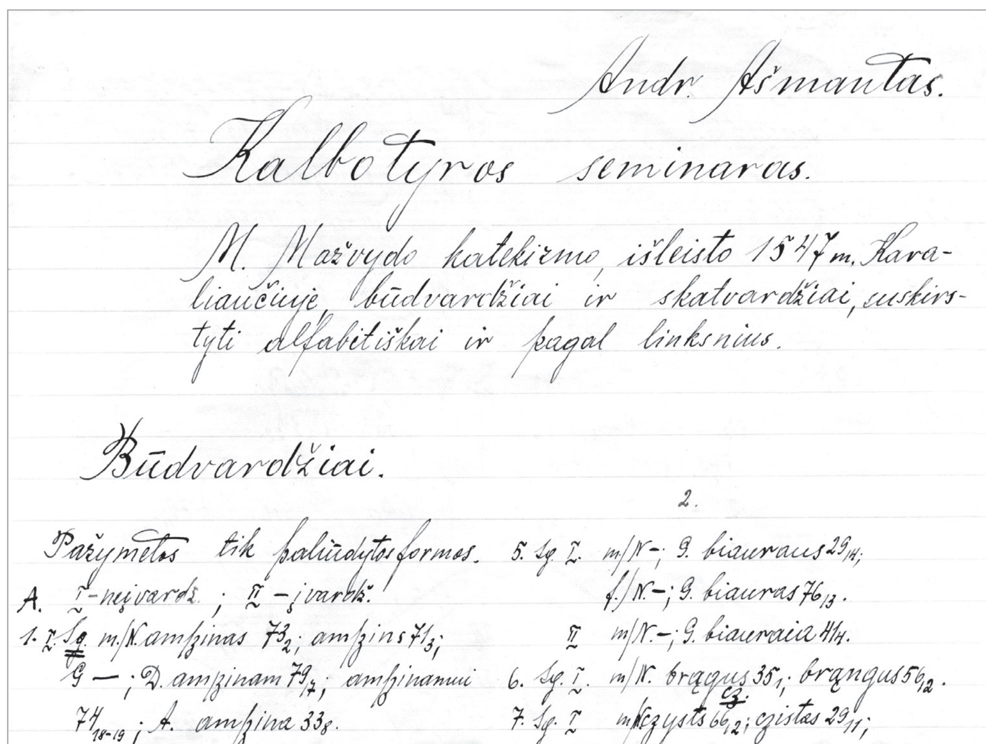
[27] Galimas daiktas, čia turimas galvoje tos mokyklos direktorius Jonas Štrauchas. Jis buvo gimęs 1887 m. Trăkuose, baigęs Peterburgo universiteto filologijos fakultetą. Nuo 1921 m. buvo Kauno vokiečių gimnazijos direktorius, nuo 1923 m. dėstė filosofiją Lietuvos universitete (CVA F. 631, ap. 3, b. 743; dar plg. Tvarkaraščiai 1941: 29, 32).

nr. 10–11, p. 509–512) ir jo mintis prisitaikė sau pačiam. Juodu dar susitikdavo studentų pedagoginės praktikos pamokose (žr. skyrių „Mokytojas“ apie pedagoginę praktiką). Balčikonis veikiausiai nebuvo uždegęs Ašmantą žodžių rinkimo aistra (jo pavardės nėra žodyno talkininkų sąraše, – LKŽ XX 1154), vienas su kitu nėra diskutavę spaudoje ar ką nors rašę apie vienas kitą. Iš Balčikonio Ašmantas bus perėmęs bene tik rašinių rašymo ir nagrinėjimo metodą, kurį taikė ir kiti to meto lietuvių kalbos mokytojai ir dėstytojai. Kitaip negu su Balčikoniu, Ašmantas daug plačiau ir intensyviau yra bendravęs su Alfredu Senu ir ypač su jį pakeitusiu jaunu dėstytoju Pranu Skardžiumi.

Alfredas Senas (Alfred Senn) buvo gimęs Prancūzijoje 1899 m. kovo 19 d. vokiškai kalbančių šveicarų šeimoje. Baigė Fribūro katalikų universitetą Šveicarijoje, ten apgynė daktaro disertaciją apie germanų kalbų skolinius, kur nagrinėjo ir germanų skolinius baltų kalbose. Galima sakyti, kad nuo šios disertacijos ir prasidėjo lietuvių kalbos leksikos (semantikos ir etimologijos) studijos, kurias vainikavo jo sumanytasis ir kartu su kitais rengiamas „Lietuvių rašomosios kalbos žodynas“ (Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, 1926–1968, 5 t.). Lietuvoje ir vėliau gyvendamas Jungtinėse Amerikos Valstijose Senas paskelbė nemaža lietuvių kalbos mokslui svarbių darbų iš lietuvių dialektologijos, istorinės gramatikos ir kitų sričių (Sabaliauskas 1981: 235–242).

Alfredas Senas (sėdi viduryje) po sanskrito kalbos egzamino 1929 m. birželio 19 d. Andrius Ašmantas dėstytojui iš kairės

Andr. Ašmantas.

Kalbotyros seminaras.

M. Mažvydo katekizmo, išleisto 1547 m. Karaliaučiuje, būdvardžiai ir skatvardžiai, suskirstyti alfabetiškai ir pagal linksnius.

Būdvardžiai.

2.

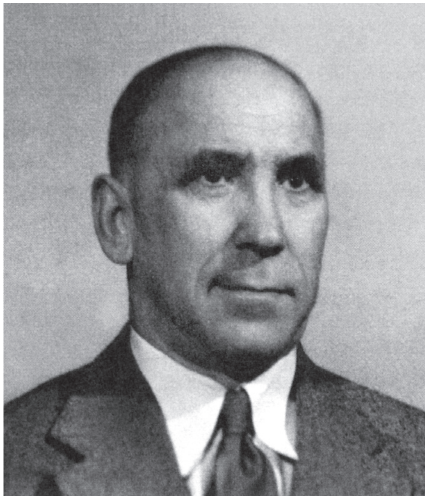
Pažymėtos tik paliudytos formos.
A. I – neįvardž.; II – įvardž.
1. I. Sg. m./N. amžinas 73_{2}; amžins 71_{3};
G –; D. amžinam 79_{7}; amžinamui 74_{18-19}; A. amžina 33_{8}.

5. Sg. I. m/N. –; G. biauraus 29_{14};
f./N. –; G. biauras 76_{13}.
II m/N. –; G. biauraia 41_{4}.
6. Sg. I. m/N. brągus 35_{1}; brangus 56_{12}.
7. Sg. I. m/N. czystis 66_{12}; czistas 29_{11};

Andriaus Ašmanto kalbotyros seminaro darbo pradžia

Fribūro universitete yra studijavę nemaža lietuvių studentų (1895–1935 m. daugiau kaip 100 žmonių), tarp jų Vincas Mykolaitis, Kazys Pakštas, Klemensas Ruginis, Izidorius Tamošaitis, Edvardas Turauskas ir kt. Taigi dar universitete Senui teko susipažinti su lietuviais ir Líetuva ir tai, matyt, paskatino jį 1921 m. vykti dirbti į mūsų šalį. Nuo 1923 m. pradėjęs dėstyti Lietuvos universitete, greitai jame įsitvirtino ir po Būgos mirties tapo bene svarbiausiu kalbotyros kursų dėstytoju ir didžiausiu istorinės kalbotyros autoritetu. Andriui Ašmantui jis yra skaitęs šiuos kursus: kalbotyros įvadą (III semestras), sanskritą (I ir II sem.), senovės indų tekstus (IV sem.), senąją bulgarų kalbą (II ir III sem.), lyginamąją sintaksę (II sem.), lyginamąją indoeuropiečių kalbų gramatiką (IV ir V sem.), vedęs kalbotyros seminarus (II–IV sem.) ir kalbotyros proseminarą (IV sem.).

Andriaus Ašmanto archyve yra išlikęs rankraštinis kalbotyros seminaro darbas, pavadintas „M. Mažvydo katekizmo, išleisto 1547 m. Karaliaučiuje, būdvardžiai ir skaitvardžiai, suskirstyti alfabetiškai ir pagal linksnius“ (didelio formato 4-i lapai). Galima spėti, kad darbas rašytas dėstytojui Senui 1928 (?) m. Jeigu ir nepasitvirtintų šis spėjimas (pavyzdžiui, būtų rašytas Skardžiui vėles-

Pranas Skardžius
(iš jo Rinktinių raštų t. V)

niais metais), vis tiek būtų galima teigti, kad pirmaisiais studijų metais Ašmantas gerai perprato senųjų raštų kalbos pavyzdžių perteikimo (perrašos) reikalavimus, įgudo paisyti lingvistinės pagarbos kalbos faktams etiketo. Tai vėliau nekėlė jokių sunkumų ne tik operuojant įvairiais kalbos duomenimis, bet ir konspektuojant ar cituojant reikiamą literatūrą.

Andrius Ašmantas parašė ir savo dėstytojo knygos „Kleine litauische Spraschlehre“ recenziją, tiksliau, anotaciją. Tai pirmasis studento Ašmanto kalbotyros darbelis, paskelbtas spaudoje (Lietuvos aidas, 1929 11 26).

Kaip jau minėta, Pranas Skardžius, grįžęs iš mokslų Vokietijoje, visomis keturiomis kibo į darbus, pirmiausia į pedagoginę veiklą. Įvairius kursus jis pradėjo skaityti 1929 m. pavasario semestre ir jų ėmė vis daugiau, kol greitai tapo svarbiausiu daugelio kalbotyros dalykų dėstytoju. Andriui Ašmantui jis pirmiausia pradėjo skaityti lietuvių kalbos istorinę gramatiką (4 val.), lietuvių kalbos istoriją (2 val.) ir vesti tos istorijos seminarą (2 val.), taip pat bendrąjį lietuvių kalbos kursą (2 val.) (CVA F. 363, ap. 10, b. 5), perimtą iš Juozo Balčikonio. Vėliau jam dar yra skaitęs lietuvių kalbos sintaksę, lietuvių dialektologiją, lenkų kalbos istoriją, prūsų kalbą, latvių kalbą, istorinę lietuvių kalbos fonetiką, lietuvių kalbos žodžių darybą, bendruosius kalbos mokslo pagrindus, vedęs lietuvių kalbotyros seminarus.

Andriaus Ašmanto archyve yra išlikę dviejų Prano Skardžiaus turėtų kursų užrašai. Tai bendrojo lietuvių kalbos kurso du sąsiuviniai ir istorinės lietuvių kalbos fonetikos paskaitų konspektai. Bendrojo lietuvių kalbos kursoploname sąsiuvinyje parašytos dvi temos: „Kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdą“ (1929 03 01) ir „Kodėl nemokame lietuviškos kalbos“ (1929 05 17). Prie pirmojo darbo paraštėje autoriaus parašyta kilmės vieta (Telšių gimn. Endriejavas. Kretingos aps.), darbelis trumputis, vos trijų puslapių. Taisymų beveik nėra, dėstytojo išvada teigiama: „Rašinis turiningas; į temos klausimą ne visai atsakyta. Kalba lengva, taisyklinga. Sk.“. Antrasis rašinys ilgesnis (9 psl.), dėstytojo taisymų daugiau: *pasistengsiu trumpai paduoti* (pavingiuotas pastarasis žodis, turėjo būti turbūt *pateikti, perteikti, papasakoti* ar pan.),

grynai subjektyviškas (= subjektyvias) mintis; nekalbant (= nekalbėdami [dėl padalyvio klaidos]); *stovylos (= statulos); objektyviškai (= objektyviai); kaip per miglą (= pro miglą); gyvena tokiu pat ar bent panašiu gyvenimu (= tokį pat ar bent panašų gyvenimą); kalba plečias (= plinta); bendrai (= apskritai); grynai (= visai) nemoka lietuviškos kalbos* ir kt. Kaip ir pirmasis, rašinys nevertintas, pabaigoje parašas „Sk.".

Antrame sąsiuvinyje tėra vienos paskaitos – 1929 m. gegužės 19 d., žodžių darybos konspektas apie būdvardžių ir daiktavardžių priesagas.

Istorinės lietuvių kalbos fonetikos kurso, skaityto 1930 m. rudens semestre, konspektai platesni ir išsamesni, prirašyta trečdalis storo sąsiuvinio. Pradžioje nurodoma, kad fonologijos, arba garsamokslio, yra du skyriai – aprašomasis ir etimologinis-kilminis. Norint suprasti garsų istoriją, pirma reikia pažinti pačius garsus. Toliau užsirašyta perskaityti būtina literatūra: 1. Otto Jespersen[28]. Lehrbuch der Phonetik. 2. L. Sütterlin[29]. Die Lehre von Lautbildung, Leipzg 1925 m. 3. Jörgen Forchhammer[30]. Kurze Einführung in die deutsche und allgemeine Phonetik, Heidelberg 1928 m. Pats kursas prasideda kalbos padargų (organų) ir artikuliacinės bazės apžvalga, toliau eina garsų skirstymas, kirčio ir priegaidės dalykai ir lietuvių kalbos garsų raidos aiškinimai. Pridurtina, kad ta raida bemaž ištisai grindžiama senųjų kalbų (prūsų, graikų, lotynų, germanų, sen. slavų), taip pat lietuvių kalbos tarmių duomenimis.

Pranas Skardžius, matyt, greitai atkreipė dėmesį į žemaitį studentą Ašmantą ir ėmėsi jį kaip ir globoti. 1929 m., turbūt rudens semestre, kalbotyros seminare, davė jam rašyti darbą „Priesagos -iškas ir -inis žemaičių tarmėje". Ašmanto archyve yra išlikęs šio darbo rankraštis, didelio formato 10 ½ psl. Datą nustatyti leidžia pradžioje minimas Petro Joniko straipsnis „š. m. [1929] „Švietimo Darbo" 2 Nr.". Šis referatas Andriaus Ašmanto biografijoje reikšmingas dviem atžvilgiais. Pirmiausia jis rodo autorių jau gerokai įgudus operuoti tiksliais šaltinių (Valančiaus, Daukanto ir Žemaitės) kalbos pavyzdžiais, mokamai juos analizuoti ir apibendrinti. Antra vertus, kalbamųjų priesaginių būdvardžių nagrinėjimas žymi tiesų kelią į diplominį darbą, kuriam rengtis

[28] Otas Jespersenas (1860–1944), žymus danų kalbininkas, pasaulinės kalbotyros klasikas (VLE VIII 648). Jo bendrosios fonetikos darbai buvo daugelio kartų studentų ir mokslininkų parankinės studijų ir darbo knygos. Prano Skardžiaus nurodytas „Fonetikos vadovėlis" išleistas 1904 m.

[29] Liudvigas Ziuterlinas (1863–1934), vokiečių kalbininkas, germanistas. Jo „Garsų sudarymo mokslo" I leidimas išėjo 1908 m., II – 1916, Skardžiaus nurodytas III pataisytas leidimas. Ši knyga buvo Ašmanto bibliotekoje (dabar VDU bibliotekoje).

[30] Jiorgenas Forchhameris (1873–?), vokiečių kalbininkas, fonetikos ir bendrosios kalbotyros specialistas.

pradedama kaip tik šiuo referatu, ir vėliau, per visus studijų metus, šie dalykai nebus išleidžiami iš jo dėmesio.

Kitas Pranui Skardžiui rašytas referatas – „M. Daukšos I-mos ir II-tros linksniuotės daiktavardžių kirčiavimas“, skaitytas kalbotyros seminare 1930 m. gruodžio mėn. (Dienoraštis, 1930 12 01). Rankraštis rašytas į didelio formato lapus ir sudaro 11 ½ puslapio. Jo tema neabejotinai susijusi su dėstytojo mokslo darbų problematika – Skardžius tuo metu rengėsi rašyti ar jau rašė studiją „Daukšos akcentologija“ (išėjo 1935 m.). Gali būti, kad autoriaus studijoje teikiami pavyzdžiai iš Endriejavo galėjo būti pateikti Andriaus Ašmanto. Pridurtina, kad Daukšos kalba tikriausiai ne be Skardžiaus paskatinimo Ašmantas nenustojo domėtis ir vėliau, o 1939 m. irgi Skardžiaus paskatintas ėmėsi parengiamųjų mokslų daktaro disertacijos darbų apie Mikalojaus Daukšos kalbą.

Vieno nebaigto referato „Priesagos -inis, -iškas (-is, -ė), -ingas“ yra 14 puslapių, tai tarsi įžanga į diplominį darbą.

Dar vienas referatas, gal tik jo išvados, neaišku, kieno vadovautas, bet galbūt Skardžiaus, yra proseminarinis darbas „Tarinio pozicija sakinyje“, datos nėra. Jame, t. y. 1,3 puslapyje, pateikiami „Pasakėčių rinkinėlio“ (Kaunas: Sakalas, 1927) 4-ių pasakėčių tarinio pozicijos skaičiavimo rezultatai.

Buvus gerus dėstytojo Prano Skardžiaus ir studento Andriaus Ašmanto santykius byloja ir minėtoji Skardžiaus rekomendacija skirti Ašmantui stipendiją (žr. p. 78), ir joje parašyti viltingi žodžiai. Neužmirština, kad Skardžius buvo Ašmanto diplominio darbo vadovas ir patį darbą vertino palyginti palankiai, nors kaip mokslininkas negalėjo nematyti to darbo trūkumų ir šiokio tokio neužbaigtumo. Vėliau, Lietuvių kalbos draugijos veikloje, kur abudu vaisingai darbavosi, kokio santykių išskirtinumo nematyti, jie tiesiog buvo dalykiški. Šiaip daugiau apie jų bendravimą konkrečios informacijos neturime. Viena nedidelė diskusija spaudoje dėl lituanistikos instituto, matyt, nebus pakenkusi dalykiškiems jų santykiams.

1935 m. „Tautos mokykloje“ Andrius Ašmantas išspausdino diskusinį straipsnį „Kokio Lietuvos Mokslo Instituto mums reikėtų?“ (nr. 8, p. 168–170). Pranas Skardžius, diskutuodamas su Antanu Juška (Lietuvos mokslų instituto klausimu. – Tautos mokykla, 1935, nr. 4, p. 75–77) ir Andriumi Ašmantu dėl lituanistikos instituto pobūdžio, nepritarė jiems dėl tam tikrų siūlymų, nesutiko su Ašmanto nuomone kurti mokslo ir meno institutą: tai turinti būti grynojo mokslo, o ne mokslo ir meno įstaiga (Koks mums iš tikrųjų mokslų institutas yra reikalingas. – Tautos mokykla, 1935, nr. 9, p. 193–194).

Kitaip prasidėjo santykiai su dėstytoju Antanu Saliu. Mat Salys, grįžęs dirbti į Lietuvos universitetą, iki 1931 m. vidurio dėstė Teologijos-filosofi-

Antanas Salys
(iš „Lietuvių kalbos enciklopedijos“)

jos fakultete. Tik pagal vyriausybės 1931 m. rugpjūčio 4 d. nutarimą ten panaikinus kalbotyros katedrą, perėjo dirbti į Humanitarinių mokslų fakultetą. Iš archyvinių dokumentų žinoma, kad Salys Andriaus Ašmanto kursui IX semestre (1932 m.) yra skaitęs bendrąją fonetiką ir lietuvių kalbos sintaksę (CVA F. 363, ap. 10, b. 5). Kad iš pradžių jie nebuvo labai artimi, rodo ir tas faktas, kad Andrius Ašmantas nedalyvavo Jurgio Gerulio 1931–1933 m. fonetikos laboratorijoje vestuose dialektologijos kursuose (Morkūnas 2000). Tiesa, Andriaus Ašmanto archyve yra likęs vienas Antano Salio palatogramos spausdintas piešinys, o vėliau Ašmanto rašytuose tarminiuose tekstuose vartojama toji pati transkripcijos sistema, kurios buvo mokomasi minėtuose kursuose. Galima manyti, kad studijų metais Andrius Ašmantas nelabai ir domėjosi lietuvių kalbos fonetika ir bendrinės tarties dalykais. Domėtis pradėta veikiausiai iš reikalo pradėjus dirbti mokykloje ar susidūrus su tais dalykais jau Lietuvių kalbos draugijoje. Įsidėmėtina, kad 1935 m. pildydamas Lietuvių kalbos draugijos nario žinių lapą, Andrius Ašmantas savo domėjimosi sritimi įrašė ne fonetiką ar tarties dalykus, o sintaksę–stilistiką (MAB RS F. 63–11, lp. 3).

Rašydamas apie tartį „Lietuvių enciklopedijai“ (XXX), Antanas Salys čia neteikia kokio aiškumo, tik dar daugiau iškelia klausimų. Jis rašo: „Pradedant 1930 m. A. Salio dėstytame lietuvių kalbos fonetikos kurse, pirma VDU, o paskui Vilniuje, jau buvo atskirai nagrinėjami ir bendrinės kalbos t a r y b o s (ortoepijos) klausimai. Bendrinė tartis jo ir A. Ašmanto taip pat dėstyta Švietimo m-jos ruoštuose vasariniuose mokytojų kursuose. 1935 m. vėl Lietuvių kalbos d-jos rūpesčiu buvo sudaryta Teatro kalbos komisija, kuri padarė visą eilę pasiūlymų v a i d y b i n ė s kalbos tarčiai ir kirčiavimui suvienodinti“ (Salys 1985: 100; ret. A. S.). Čia tas Salio parašytas „vėl“ tarsi sakytų, kad Ašmantas bendrinę tartį buvo pradėjęs dėstyti dar iki 1935 m. Bet tai turbūt nėra visai tikslu. Mat 1934 m. vasarą Juodkrantėje vykusiuose mokytojų lituanistų kursuose kaip tik Salys skaitė „Bendrinės kalbos tarties“ kursą, o Andrius Ašmantas, kursų dalyvis, tas paskaitas konspektavo (AA yra tų paskaitų konspektai, dviejose vietose parašyta ir datos: 1934-VII-14 ir VII-16). Archyvuose nepavyko

rasti dokumentų apie 1934 ar 1935 m. vasaros kursuose Ašmanto skaitytas bendrinės tarties paskaitas. Jas veikiausiai jis bus skaitęs tik 1939 m. Vis dėlto Antano Salio cituotoji mintis rodo jį pagarbiai žiūrėjus į Andriaus Ašmanto darbą bendrinės tarties srityje ir jo veiklą tarsi sulyginus su savo paties šios srities darbais.

Be šių dėstytojų, kalbas Andriui Ašmantui yra dėstę dar keli žmonės. Rusų kalbą dėstė literatūros tyrėjas Mikas (Mykolas) Banevičius (tikr. Michailas Podšibiakinas, 1883–1963), graikų kalbą – garsėjantis klasikinės filologijos specialistas Merkelis Račkauskas (1885–1968), lenkų kalbą – rašytojas Juozapas Albinas Herbačiauskas (1876–1944). Kiek su jais buvo artimas Andrius Ašmantas, neturime išsamesnių žinių. Dienoraštyje svarstant savo būdo ir elgsenos ypatybes terandame parašyta: „Šis senas mano atsargumas ir didelis skrupulingumas kamuoja be gailesio. Iš didelių būrimų kartą, rodos, bus pataikęs J. A. Herbačiauskas mane tinkamai charakterizuoti: „Tamstos sunkus gyvenimas: dideli jausmai ir aštrus protas, be gailesio viską savo kritikuojąs ir baudžiąs!“ (1932 03 16). Kas dabar pasakys, kiek ten tada yra buvę artimų santykių ir kiek atsitiktinai pasakytų kokių spėlionių ar mistikos...

Latvių kalbą Ašmantui dėstė Eduardas Volteris (1856–1941), kalbininkas, tautosakininkas, etnografas. Jo bendrakursiams jis yra turėjęs dar latvių literatūros istorijos, baltų senovės kultūros ir etnografijos kursus. Pastariesiems reikėdavo rašyti referatus. Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje, Eduardo Volterio fonde, yra išlikę du tokie Andriaus Ašmanto darbeliai. 1928 m. rudenį rašytas referatas „Latvių kultūra ir jų gyvenimas literatūros atžvilgiu“ (lp.3–5, EV 17–355) ir 1929 m. pavasarį – „Apuolės piliakalnis“ (lp.1–2, EV 17–358). Tai gana menki darbeliai, nerodantys kokių didesnių atradimų ar apibendrinimų, atlikti tiesiog iš reikalo. Yra žinoma, kad Volteris tuo metu (1930 ir 1931 m.) buvo surengęs etnografinę ekspediciją į Žemaičius ir kasinėjęs Apuõlės piliakalnį (VDU 1933: 208). Duomenų, kad ten būtų galėjęs dirbti ir Andrius Ašmantas, neturime.

Andrius Ašmantas, pasirinkęs studijuoti kaip šalutinę šaką literatūrą, yra klausęs nemaža įvairių literatūros kursų, rinkęs įskaitas, laikęs egzaminus. Bene daugiausia tokių kursų yra skaitę Mykolas Biržiška (žemesniuose kursuose) ir Vincas Mykolaitis (aukštesniuose). Biržiška yra skaitęs lietuvių literatūros istorijos, lietuvių literatūros metodikos kursus, tautosakos kursus (pasakas ir smulkiąją tautosaką), Lietuvos metraščių kursą ir lietuviškų knygų istoriją. Vincas Mykolaitis – priešaušrio ir naujausią lietuvių literatūrą,

rusų literatūrą, poetikos, literatūros krypčių ir literatūros metodų kursus. Pastarieji du galėjo būti sujungti į vieną, nes Andriaus Ašmanto archyve esančiame užrašų sąsiuvinyje užrašyta: „Literatūros kryptys ir literatūrai tirti metodai“ (pradėta 1930 m. sausio 29, paskutinis įrašas 1930 m. balandžio 30 d.). Archyviniuose dokumentuose pažymėta, kad literatūros krypčių kursas skaitytas 1930 m. VI semestre, o literatūros metodai – VII semestre (CVA F. 631, ap. 10, b. 5). Kadangi tuo metu nebuvo skaitomi atskiri pasaulinės (visuotinės) literatūros kursai, juos kaip ir atstojo Mykolaičio paskaitos, per kurias literatūros kryptys buvo dėstomos remiantis įvairių Vakarų Europos rašytojų kūryba.

Fakulteto dekanas Vincas Krėvė-Mickevičius skaitė bendrąjį literatūros kursą, lenkų literatūrą ir lenkų kalbos dialektologiją (visus žemesniuose kursuose), Balys Sruoga – rusų tautosakos kursą ir rusų kalbos istoriją, Juozas Tumas-Vaižgantas – lietuvių draudžiamosios literatūros kursą.

Iš bendrųjų kursų lietuvių tautos istoriją skaitė Ignas Jonynas (1884–1954), filosofijos įvadą ir bendrąją psichologiją – Izidorius Tamošaitis (1889–1943), eksperimentinę psichologiją, pedagogikos ir pedagogikos istorijos

Per Vinco Krėvės-Mickevičiaus lenkų literatūros paskaitą 1928 m. pavasario semestre.
Vincas Krėvė – stovi priekyje trečias iš kairės,
Andrius Ašmantas sėdi priekyje trečias iš kairės

kursus – Jonas Vabalas-Gudaitis (1881–1955), logiką – Vosylius Sezemanas (1884–1963).

Nors Jonas Vabalas-Gudaitis buvo vienintelis Andriaus Ašmanto dėstytojas, iš savo dalyko jam parašęs trejetą, bet studentą veikiausiai traukė psichologinė pedagogikos sritis ir atrodo, kad studento ir dėstytojo gana greitai pradėta bendradarbiauti.

Vabalas-Gudaitis 1913 m. buvo baigęs Peterburgo universitete biologiją, studijavęs agronomiją, pedagogiką, psichologiją. Dirbo eksperimentinės psichologijos ir pedagogikos laboratorijoje prie Peterburgo pedagoginio muziejaus. Grįžęs į nepriklausomą Lietuvą dėstė gimnazijoje Kaune, Aukštuosiuose kursuose, Lietuvos universitete. Įsteigė eksperimentinės pedagogikos laboratoriją ir jai vadovavo. Joje buvo sukurta nemaža originalių prietaisų įvairiems eksperimentams atlikti. „Dar didesnis man buvo uždavinys sukurti savo filosofiškai-pedagoginę sistemą, kuri atitiktų aukščiausius mokslo reikalavimus, ugdytų sisteminį mąstymą ir planingą pedagoginį veiklumą“, – Vabalas-Gudaitis teigė savo gyvenimo aprašyme (CVA F. 391, ap. 7, b. 5841, lp. 7). Jis daug rašė pedagogikos klausimais periodinėje spaudoje, rotatoriumi buvo išleistos jo pedagogikos paskaitos. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui

Jono Vabalo-Gudaičio eksperimentinės psichologijos paskaitoje 1928 m. rudenį. Andrius Ašmantas priekyje trečias iš dešinės

kurį laiką buvo Vilniaus universiteto Istorijos-filologijos fakulteto dekanas, vadovavo Pedagogikos katedrai (CVA F. 391, ap. 7, b. 5841).

Vabalas-Gudaitis stengėsi palaikyti ryšius su žymiais Europos savo srities mokslininkais. Gyvenimo aprašyme jis yra nurodęs, kad žinomas Ciuricho ir Paryžiaus laboratorijų mokslininkas šveicaras Karlas Kochas Kauno universiteto laboratoriją laikė esant reikiamo europinio lygio (ten pat, lp. 7), tačiau ja lietuvių mokslininko, matyt, nenorėta tenkintis ir rimtai galvota steigti institutą. Šio sumanymo turime gyvų archyvinių liudijimų. Andriaus Ašmanto archyve yra nuotrauka, kurios antroje pusėje savininko užsirašyta: „Besikuriančiame Psichotechnikos Institute 1932 m. balandžio mėnesį su Karl Koch'u. Andr. Ašmantas. Kaunas, 1932-V-6". Be to, yra Kocho straipsnio „Psichotechnika" atspaudas iš 1932 m. „Židinio" su įrašu, kad autorius davęs jį Ašmantui 1932 m. birželio 24 d. Dar vienas šios srities liudijimas yra 1941 m. balandžio 30 d. nenustatyto asmens lapelis „Coll. A. Ašmantui", kuriame rašoma, kad prof. Vabalas-Gudaitis norintis „šiandien su Tamsta pasikalbėti metodiniu reikalu. Prašė jam paskambinti iki 14 val. telefonu Nr. 3028 arba atvykti į pedagogikos seminarą apie 16.45 arba 18 val.". Gaila, kad daugiau apie tą, matyt, gana glaudų bendradarbiavimą neturime išsamesnės informacijos.

Vieną iš paskutinių kursų universitete Andrius Ašmantas klausė Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės – lietuvių kalbos dėstymo metodiką (1932 m. pavasarį). Čiurlionienė oficialiai nebuvo baigusi universiteto ir yra žinoma, kad 1935 m. ji buvo pažadėjusi universiteto vadovybei parašyti darbą „Lietuvių kalbos dėstymo metodika", kuris būtų įskaitytas kaip diplominis (Karmalavičius 1992: 214). Matyt, tikėtasi parašyti ar išplėsti ir sutvarkyti paskaitų tekstus, bet nei apie juos, nei apie patį dėstytą dalyką duomenų nepavyko aptikti. Taip jau atsitiko, kad po keleto metų šį kursą iš jos neoficialiai perėmė Andrius Ašmantas. Čiurlionienė-Kymantaitė universitete dirbo nuo 1926 m. iki 1938 m., dėstė daugiausia lietuvių kalbą ne specialistams. Jos pedagoginė karjera universitete nebuvo visais atžvilgiais sėkminga (Karmalavičius 1992: 210–214; šios monografijos p. 273). Jai išėjus liko neužimta lektoriaus vieta ir į ją nuėjo Andrius Ašmantas, tačiau ne kaip lietuvių kalbos metodikos dėstytojas, o kaip lietuvių kalbos lektorius. Metodikos dalykai jo pedagoginėje veikloje ėjo kitokia kryptimi (žr. toliau).

Taigi apibendrinant Andriaus Ašmanto studijas Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete galima teigti, kad jis gavo gana gerą universitetinį išsilavinimą iš visų pasirinktų studijų šakų, galima sakyti, geriausią, koks tuo

metu buvo įmanomas Lietuvoje. Lietuvių kalbos šakos studijose daugiau buvo orientuojamasi į istorinį kalbos mokslo pažinimą ir jam suteikiami klasikinės filologijos pamatai, o mažiau atsižvelgiama į dabartinės lietuvių kalbos išmanymą. Taip buvo to meto kalbos mokslo tiriamajame darbe, taip atsispindėjo ir dėstomuosiuose kursuose. Svarbiausi Andriaus Ašmanto mokytojai buvo Alfredas Senas ir Pranas Skardžius, taip pat Pranas Brenderis. Jų ir mokslo darbuose, ir pedagoginiame darbe istorinis ir sinchroninis kalbos pažinimas ir tyrimas buvo glaudžiai susiję ir daug kur neatmezgamai susipynę, tik Skardžius pamažu artėjo prie sinchroninio požiūrio. Be to, nereikia užmiršti palyginti dar nedidelės jaunojo Skardžiaus pedagoginės patirties. Antra vertus, tik ką grįžusio iš užsienio mokslų dėstytojo tokia gausybė parengtų universitetinių kursų iš pradžių negalėjo visi būti pačios aukščiausios prabos, kad ir koks talentingas mokslininkas jis buvo.

Iš literatūros srities gauta geriausia, kas tuo metu buvo įmanoma Lietuvoje. Ugdytas platus literatūrinis akiratis, kitų tautų literatūrų pažinimas, diegti tuometiniai literatūros tyrimo metodai.

Universiteto studijos leido gana nemenkai pažinti fundamentinius bendrajam išsilavinimui būtinus filosofijos, logikos, psichologijos, pedagogikos pagrindus. Žymūs to meto mokslininkai ir dėstytojai diegė savo studentams pasaulėvokos ir pasaulėžiūros principus, prisidėjo prie naujos humanitarinės inteligentų kartos ugdymo.

Suprantama, ne viskas buvo sklandu tos kartos būsimųjų humanitarų lituanistų studijose. Sudėtinga politinė padėtis, autoritarinio režimo grimasos ir politinės kovos nebuvo tie veiksniai, kurie būtų skatinę didžiulę pažangą. Fakultetui trūko patalpų, studentams – garantuoto materialaus pagrindo, mokslo tiriamajam darbui – finansų ir tyrėjų. Vis dėlto kad ir sunkiai einant į priekį visur buvo siekiama didesnės apibrėžties ir pažangos. Belieka pasakyti, kad 4-ame dešimtmetyje, ypač jo II pusėje, į aktyvų mokslo, kultūros ir švietimo gyvenimą įsiliejusi karta, palyginti su ankstesnėmis kartomis, buvo išties kokybiškai nauja ir gyvenanti jau kitokiais, nepriklausomoje valstybėje susidarytais principais ir idealais. Jai būdingas visiems mūsų „iš kaimo pirkios išėjusių inteligentų kelias, panašios ir daugelio tų žmonių charakteristikos: ryžtingumas, aktyvumas, nepriklausomumas, sakyčiau, įgimtas ar susiformuotas orumas, ypač tų, kurie pasiekė tokio visuomeninio brandumo, kada pasirenkamas anaiptol ne materialinę gerovę žadantis kelias, o pilnas pavojų, dažnai ir vargo, tačiau su tolima viltingos ateities perspektyva“ (Lukšienė 2004: 380). Ši „pirmoji iš kaimo išėjusi inteligentų karta jau nuo paauglystės, anaiptol

nesubrendusi, tikslingai orientavosi į aukštesnę kultūros pakopą“ (ten pat, p. 413).

Andriaus Ašmanto išlikusiame palikime niekur nėra kaip nors vertinta ar apibūdinta savo dėstytojų veikla ar asmenybės (žinoma, kad studentai per pertraukas nevengdavę kritikuoti savo dėstytojų, žr. Būtėnas 1975: 17). Dienoraštyje ir kitur visur išlaikomas pagarbus atstumas ir jų autoriteto vertė, pavyzdžiui, minint dėstytojus visada rašoma su mokslo titulu ar laipsniu (plg. cituotose ištraukose rašomas Brenderio ar Studeraus pavardes). Apskritai apie studijas universitete asmeninių įspūdžių nedaug, o kas rašoma, tai daugiausia apie save ir santykius su mokslu, o mažiausiai apie kitus žmones (jei ir rašoma, tai anonimiškai). Ta pati pažiūra būdinga ir rašant apie kitus pažįstamus ar draugus, tik apie labai artimus žmones (tėvus, brolius ir kt.) kartais leidžiamasi į asmeniškesnius dalykus.

Jau buvo rašyta, kad Andrius Ašmantas nuoširdžiai džiaugėsi ir didžiavosi tapęs studentu. Į Kauną jis atvažiavo kupinas pasiryžimo ir norų siekti mokslo ir visapusiškai lavintis. Darbo nebijojo ir į jį puolė visomis fizinėmis ir dvasinėmis pajėgomis. „Pagaliau mane ryte ryja darbai. Maža tėra laiko, kada laisvai pasidairyti ar pasvajoti, laisvai ką norėdamas paskaityti. Užgriuvusiųjų ant manęs darbų nespėju aš nusiversti nuo pečių. Tik žiūrėk laikyti egzaminą po egzamino ir taip gali dar kur sukliūti ir per 4 metus universiteto nebaigti“ (Dienoraštis, 1929 07 02). „Kitas mano didelis džiaugsmas, kad ir universitete gerai pavyko galus su galais suvesti taip, kad rodos, gausiu ir iš pedagogikos, ir pe-kos istorijos ekvivalentą net 4 (ketvertuką). [...] Bet dabar mano visos jėgos buvo sukoncentruotos [mokytojų] seminarijos darbui, o ne universitetui. Tačiau ir čia nepaskutinis išeinu“ (ten pat, 1930 05 28). „Beturiu iki valstybinių tik šešis egzaminus: rusų kalbą, rusų liter., lenkų kalbą, lenkų liter., lietuvių liter. ir latvių kalbą. Taigi yra gerokas žiupsnis egzaminų. Ir šie egzaminai sunkoki“ (ten pat, 1931 02 02).

„Didžiausias mano nusiraminimas – skaitymas moksliškų optimistiškų raštų, o ypač iš pedagoginės srities, kur iškeliama tie pasaulio vargai ir lūkesčiai geresnių dienų. Tada man grįžta energija ir jaunystės karštis darbui“ (ten pat, 1929 07 02). „Visą laiką krimtau elementarinius kalbų dalykus! Kur tada galvoti apie įvairiausias problemas! Asmenuoti linksniuoti mokėk – ir būsi gudrus! Vis dėlto, kol jaunas, geriau krimsti tas sausas gramatikas, o paskui, subrendęs, skelbk tas savo „nuostabias“ problemas ir jos [-jų] gudriausius išrišimus“ (ten pat, 1930 01 06).

Pakviestas dirbti į mokyklą, labai apsidžiaugia, bet kartu ir apgailestauja: „Mano planai buvo kiti: baigti universitetą, paskiau dumti į užsienius ir

ten sustiprėti“ (ten pat, 1930 01 23). Sau kelia tokius uždavinius: „Daugiau apsiskaitymo, daugiau žinių, daugiau gyvenimo patyrimo“ (ten pat, 1930 01 28). Po mėnesio jau konkrečiai suformuluoja savo tikslus: „Didžiausia mano svajonė likti pedagogikos psichologijos profesoriumi. Tam reikia dar gerai padirbėti. Darbo kol kas dar nebijau“ (ten pat, 1930 02 23). „Aš esu kalbininkas, bet mane daugiausia jaudino ir jaudina ypač dabar mokykloje bendrieji pedagoginiai dalykai“ (ten pat, 1930 06 30). Ir toliau svarbiausias tikslas – baigti universitetą, „kad galėčiau dar daugiau atsidėti savo mėgiamam pedagoginiui darbui: dirbti raštu ir žodžiu“ (ten pat,1930 10 09). 1932 m. pradžioje rašo: „Norėčiau šiemet būtinai baigti universitetą ir gauti diplomą“ (ten pat, 1932 01 05).

Kolegos

Tuo metu universitete studijavo daug dabar žinomų ir mūsų laikais dar neužmirštų žmonių. Bet studijų sistema nebuvo kursinė, o pasirenkamoji, semestrinė, tad vieno dėstytojo paskaitose susirinkdavo skirtingų semestrų klausytojai. Antra vertus, Humanitarinių mokslų fakultete studentų nebuvo daug, tad neabejotina, kad daugelis buvo gana gerai tarpusavyje pažįstami. Iš to meto studentų lituanistų, be minėtų kalbininkų (žr. p. 72–73), galima prisiminti dar Stasį Anglickį, Bernardą Brazdžionį, Julių Būtėną, Kazį Inčiūrą, Liūnę Janušytę, Vladą Kulboką, Aleksandrą Lengviną, Antaną Maceiną, Vincą Maciūną, Oną Matusevičiūtę, Antaną Miškinį, Petronėlę Orintaitę, Bronį Railą, Leoną Skabeiką, Rapolą Šaltenį, Joną Šukį, Alfonsą Tiešį, Gražiną Tulauskaitę, Kazį Vėlyvį, Antaną Venclovą ir kt. Nėra abejonės, kad Andrius Ašmantas buvo su jais pažįstamas, su ne vienu tikriausiai teko dalyvauti kokioje bendroje veikloje. Vienas kitas iš jų savo atsiminimuose yra užsiminęs ir apie Andrių Ašmantą. Vertingas Onos Matusevičiūtės (1908–2002) pasakojimas, įdėtas į jos knygą „Amžinas vainikas“ (Matusevičiūtė 1994). Anoniminis autorius, gal knygos redaktorius, rašydamas apie autorę, pasakoja, kad 1928 m. Matusevičiūtė pradėjo studijuoti Lietuvos universiteto lyginamosios kalbotyros skyriuje. Antraisiais studijų metais netekusi dėdės kunigo paramos norėjo visai mesti universitetą, „bet tuometinis humanitarų seniūnas a. a. Andrius Ašmantas, su kuriuo kartais bendrai ruošdavo sen. slavų kalbos kursą, nes jis turėjo vadovėlį, o Matusevičiūtė geriau žinojo slavų kalbas, – net ligi konflikto su profesūra gynė Matusevičiūtės pareiškimą gauti stipendiją. Beliko iš visų jėgų atsidėti mokytis, kad per ketverius metus galėtų išlaikyti visus egzaminus, nes ilgiau stipendija humanitarams nebuvo mokama“ (Matusevičiūtė 1994: 425).

Ne mažiau įdomūs buvusių studentų nors ir fragmentiški pasakojimai apie savo dėstytojus. Bendrąją fakulteto dvasią ir jo dėstytojus plačiau yra apibūdinęs Julius Būtėnas (1977: 13–42 ir kt.). Antai jis gražiai atsiliepė apie Vincą Krėvę-Mickevičių: jis stebinęs savo atmintimi, skaitydavęs be jokio teksto, kalbėdavęs natūraliai. Balys Sruoga skaitydavęs iš užrašų, sausai literatūrą dėstęs Mykolas Biržiška, rimtai skaitydavęs Vincas Mykolaitis-Putinas (ten pat: 15). Eduardas Volteris dėstęs primityviai, mažai turėjęs klausytojų (ten pat: 19). Pranas Brenderis buvęs tylus, ramus žmogus, asketiškas (ten pat: 20). Aukštos intelektinės kultūros profesoriai buvę Levas Karsavinas ir Vosylius Sezemanas (ten pat: 21).

Esama ir daugiau ano meto universiteto laikų atsiminimų. Vėlesnių metų studentas Alfonsas Čipkus (Nyka-Niliūnas) (g. 1919 m.) prisimena, kad Krėvė ir Putinas dėstė visiems filologams privalomus kursus ir jų paskaitas reikėję lankyti. Krėvės paskaitos nuvylusios – nebuvusios nei mokslingos, nei įdomios. Operuodavęs vadovėlinėmis banalybėmis, paįvairintomis vis tais pačiais anekdotais, tomis pačiomis citatomis. Putino paskaitos rimtos, akademiškos, bet dėstęs sausai, knygiškai, nuolat žvelgdamas į užrašus. Tai buvusi „džiovinančio nuobodžio srovė" (Nyka-Niliūnas 1974: 367). Kitaip apie Vinco Mykolaičio paskaitas prisiminė Aleksandras Žirgulys: jos buvusios pilnos gilaus mokslo, įdomios ir studentų mėgstamos (Žirgulys 1976: 14–21).

Petronėlė Orintaitė rašo, kad jų (studentų) gretose buvę kalbininkai Petras Jonikas, Jonas Dumčius, Andrius Ašmontas ir kt. (Orintaitė 1965: 35). Į Teologijos-filosofijos fakultetą bėgdavę paklausyti tokių žymių profesorių kaip Stasio Šalkauskio, Vinco Mykolaičio, Juozo Balčikonio ir kt. (ten pat: 38). Vladas Kulbokas išvengęs Juozo Balčikonio paskaitų, „kurio visi lenkėsi dėl jo asketiško griežtumo" (Kulbokas 1991: 140). Kazys Ulvydas prisimena Balčikonio egzamino laikymo nepaprastybes ir priduria, kad dėl to net buvę studentų protestų (Ulvydas 1994: 26). Bet kiti pasakotojai (Dambriūnas 2006: 101–102; Barzdukas 2006: 104–105; Gasparavičius 2006: 184–185) apie kokį didelį Balčikonio asketišką griežtumą neužsimena, – jie tik aprašo jo dėstymo būdą ir savitą kalbos mokymo metodiką.

Dėl specifinių gyvenimo ir mokymosi sąlygų universitetą laiku baigdavo nedaug studentų, vos vienas kitas. Kiti daugiau ar mažiau atsilikdavo, buvo ir tokių, kurie metų metais formaliai būdami studentai diplomą gaudavo daug vėliau negu tie, su kuriais buvo pradėta studijuoti (VUI 1977: 274). Ir Andrius Ašmantas, pradėjęs dirbti mokykloje, metus atsiliko ir tik 1933 m. sugebėjo galutinai susitvarkyti dokumentus. Bet toji studentų grupė, kuri mokslą ėjo maždaug vienodais žingsniais, save laikė kaip ir to paties kurso

žmonėmis. Jie visi su dėstytojais ir susibūrė nusifotografuoti bei pasidaryti 1930–1931 m. m. laidos vinjetę. (Beje, ši vinjetė paskelbta ir kitoje literatūroje, pvz., Kulbokas 1991: 144.) Joje, be dėstytojų, matome vėliau pagarsėjusius ar šiaip vertus prisiminti tos laidos absolventus.

Tai Antanas Venclova (1906–1971), žinomas rašytojas, su kuriuo Andriui Ašmantui vėliau teko bendrauti dirbant Klaipėdoje. Vinjetėje rašytojas ir redaktorius Petras Čiurlys (1907–1984), kalbininkas Petras Jonikas (1906–

1930–1931 m. m. lituanistų laida.
1-oje eilėje (iš kairės): P. Maldeikis, O. Laukytė, V. Kazlauskas, B. Palekas, P. Stankūnaitė, M. Kviklys; 2-oje eilėje (lanku): A. Venclova, M. Stulgys, A. Šatas, B. Bulvičiūtė, P. Jonikas, E. Daunytė, S. Paliulis, J. Vaitiekūnas, J. Čiuta, V. Brejeras, E. Burnytė; 3-ioje eilėje: B. Kiaunė, S. Grigiškytė, P. Čiurlys, E. Strazdaitė, V. Maknickas, E. Zaleskytė, doc. P. Skardžius, P. Bylaitė, V. Kulbokas, A. Krasnickaitė, Z. Slavinskas, E. Kašinskaitė, V. Čižiūnas;
4-oje eilėje: J. Žiurlys, P. Papečkys, prof. V. Mykolaitis, dekanas prof. V. Krėvė-Mickevičius, prof. B. Sruoga, V. Maciūnas, A. Ašmantas;
5-oje eilėje: prof. V. Biržiška, doc. J. Tumas, rektorius prof. V. Čepinskis, prof. M. Biržiška, prof. E. Volteris

1996), su kuriuo Ašmantas kartu lankė Prano Skardžiaus seminarus ir vėliau daug bendravo. Tai Vaclovas Čižiūnas (1900–1980), pedagogas, publicistas ir literatūros tyrėjas, Lietuvių mokytojų profesinės sąjungos veikėjas, aktyvus „Mokyklos ir gyvenimo" žurnalo autorius, parašęs ir kalbos straipsnių, po Antrojo pasaulinio karo plačiai reiškęsis Amerikos lietuvių pedagoginėje veikloje (JAVL 211). Tai ir pedagogas ir literatūros tyrėjas Vladas Kulbokas (1908–2000), Vincas Maciūnas (1909–2003), literatūros tyrėjas, nusipelnęs ir lietuvių kalbos istorijai. Su Maciūnu Ašmantas bendravo ne tik studijų metais: 1939 m. kovo 10 d. Maciūnas Ašmantui užrašė savo straipsnio iš ArPh VII atspaudą apie Bogušo (Bohušo) veikalą („Kolegai Ašmantui. Maciūnas") (Andriaus Ašmanto bibliotekoje buvo ir kitų Maciūno straipsnių atspaudų, bet be kokių dedikacijų ar savininko įrašų). Tarp vinjetės draugų ir pedagogas, visuomenės veikėjas Mečislovas Kviklys (1902–1942), pedagogai Bronius Palekas (žr. p. 157) ir Stasys Paliulis (žr. p. 213), su kuriais Ašmantui teko ir vėliau bendrauti.

Universitete artimų draugų turėta nedaug ir apie juos dienoraštyje rašoma šykščiai. Tik apie Petrą Navardauską (vėliau Navardaitis) vienoje vietoje parašyta, kad su juo kalbėjęsi intymesnėmis temomis (Dienoraštis, 1930 04 20). Dar minimas pasibuvimas su draugais studentų ateitininkų susitikime viename bute, bet ten pavardės užšifruotos. Studijų kolegos taip pat niekur neminimi, nors jo kaip autoritetingo vertintojo nuomonės būtų buvusios tikrai įdomios. Apie Andrių Ašmantą daugiau sužinome iš jo kolegų negu jo paties apie savo kolegas.

Petras Navardaitis. Nuotrauka iš Navardaičių šeimos albumo

Vienas iš pačių artimiausių draugų buvo Petras Navardáuskas (vėliau Navardáitis). Juodu buvo beveik vienmečiai (Petras gimė 1905 m. liepos 30 d. Sausių kaime, Endriejavo valsčiuje). Susipažinti galėjo kaip endriejaviškiai Andriui dar mokantis Rietavo progimnazijoje. Iš turimos informacijos žinoma, kad kaip ir Andrius Petras Navardauskas buvo veiklus žmogus, geras organizatorius („puikus žmogus buvo, iniciatorius, mūs jaunimui darė nemažą įtaką", padrąsindavęs visus, gražiai švęsdavę su juo Petrines. – AA. Antano Ruškio pasakojimas). Atrodo, kad jų ir pažiūros veikiausiai

buvo panašios. 1925 m. liepos 17 d. „Lietuvos“ dienraščio informacijoje „Išvažiavo“ rašoma, kad liepos 12 d. Endriejavas atsisveikino su savo organizacijų vadu, pradinės mokyklos vedėju Petru Navardausku. Jis per vienus metus čia gyvendamas suorganizavęs šaulių būrį, pavasarininkų kuopą, įsteigęs smulkaus kredito banką. Žinoma, kad ir studijuodamas Kaune tebebuvo Endriejavo pavasarininkų vadovas (Žemaičių prietelius, 1927 m. rugsėjo 18 d.)

1924 m. Navardauskas baigė Telšių gimnaziją, 1925–1931 m. studijavo Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete germanistiką (pagrindinė šaka). 1930 m. gruodžio 29 d. (kitais duomenimis – 1931 02 14, – CVA F. 631, ap. 14, b. 93, lp. 91) apgynė diplominį darbą „Sudermanas ir lietuviai jo kūryboj“. Mykolas Biržiška darbo recenzijoje rašė, kad darbą reikėtų perdirbti, nes autorius pasisakęs norintis daktaruotis iš „lietuviškumo vokiečių literatūroj (Sudermann, Thick, Wichert ir t. t.), kam reiktų iš anksto jį paspauti“; dėl to darbas įvertintas patenkinamai (CVA F. 631, ap. 10, b. 181). 1931–1935, 1935 ir 1938 m. studijų reikalais trumpiau ar ilgiau yra buvęs Vokietijos Miuncheno, Bonos universitetuose, Austrijos[31], Prancūzijos, Šveicarijos aukštosiose mokyklose. Ten tobulinosi iš germanistikos ir filosofijos, Vokietijoje apgynė daktaratą. Lietuvoje dirbo vokiečių kalbos mokytoju įvairiose gimnazijose – Klaipėdos Vytauto Didžiojo (1929–1931), Kėdainių, Kauno (III, IV, VIII), Šiaulių ir kt. 1944 m. paskirtas VDU Istorijos-filologijos fakulteto dėstytoju, nuo tų metų lapkričio 28 d. Vokiečių kalbos katedros docentu, turinčiu mokslų kandidato laipsnį (CVA F. 391, ap. 7, b. 4006). Nuo 1945 m. spalio 15 d. dirbo Žemės ūkio akademijoje, Kalbų katedroje (iki 1949 m. vedėjas). Buvo Inžinerinių mokslų fakulteto dekanas, Hidromelioracijos fakulteto prodekanas, daug prisidėjo prie tų fakultetų steigimo ir plėtimo. Iš akademijos 1950 m. buvo pašalintas kaip antitarybinis asmuo (Treinys 1990). Draugų padedamas gavo mokytojo vietą Kauno IV vidurinėje mokykloje, dėstė vokiečių, lietuvių kalbas, psichologiją. 1974 m. vėl užkliuvo saugumui ir tų metų gegužės 1 d. „savo noru“ išėjo į pensiją. Mirė 1992 m. rugpjūčio 4 d. Užaugino sūnų ir dvi dukteris.

Su Andriumi Ašmantu Petrą Navardaitį siejo ne tik asmeninis bendravimas, bet ir bendra veikla universitete ir švietimo baruose. Juodu susitikdavo Humanitarų draugijoje ir jos renginiuose (Navardaitis yra buvęs tos draugijos pirmininku. – Orintaitė 1965: 41). Juos galėjo artinti ir įvairi veikla ateitininkų organizacijoje. Žinoma, kad studijuodamas Navardaitis važinėdavo su

[31] Visai gali būti, kad Andrius Ašmantas, rašydamas apie mokytojų keliones į užsienius tobulintis ir minėdamas, kad šį, t. y. 1935 m., pavasarį Švietimo ministerija išsiuntė į Austriją aukštesniosios mokyklos mokytoją, dirbusį ir dirbantį realų mokyklos darbą, turėjo galvoje kaip tik Petrą Navardaitį (Dar naujas žingsnis švietime. – Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 28 d.).

paskaitomis į įvairias ateitininkų kuopas (daugiausia Žemaičių), ten skaitydavo paskaitas, vesdavo kursus (CVA F. 564, ap. 3, b. 55, lp. 78 ir kt.). Jis buvo aktyvus 1935 m. pradžioje Kaune surengtų Lietuvos mokytojų sąjungos Kauno skyriaus pedagoginių dienų dalyvis ir organizacinio komiteto narys. Renginys vyko „Aušros" berniukų gimnazijoje, į jį ateidavo beveik visi aktyviausi to meto Kauno mokytojai (ne kartą yra buvęs ir Ašmantas), skaitydavo pranešimus, diskutuodavo (Lietuvos aidas, 1935, sausio 8, 11, 15, 17). Pridurtina, kad spauda informavo apie Navardaičio iniciatyvas Kauno III gimnazijoje: buvo įkurta lavinimosi kuopa (70 mokinių), sudaryti būreliai, literatų būrelį globojo Edvardas Viskanta (Tautos mokykla, 1935, nr. 24, p. 572–573). Be to, Navardaitis dar nuo mokyklos laikų priklausė Šaulių sąjungai (iš Endriejavo būrio atleistas kaip išvykęs 1930 m., – CVA F. 561, ap. 2, b. 1835, lp. 5), buvo XIX rinktinės universiteto būrio narys (CVA F. 561, ap. 2, b. 2654). Pradėjęs dirbti Klaipėdoje, iš naujo 1931 m. sausio 15 d. davė šaulio priesaiką (CVA F. 561, ap. 12, b. 1827, lp. 62), 1932 m. vasarą dalyvavo 1-mo Klaipėdos būrio šaudymo pratybose (ten pat, lp. 3).

1927 m. Petras Navardaitis parašė 3-jų veiksmų tragediją „Tarp meilės ir pagarbos" ir ją rugpjūčio 21 d. sėkmingai suvaidino Endriejavo šauliai (Žemaičių prietelius, 1927 m. rugsėjo 18 d.). Be to, Petro Navardaičio plunksnai priklauso daugiau kaip 20 rašinių ano meto spaudoje su P. Navardausko, P. Navardaičio, P. N., P. N-čio (N-tis), P. Sausio (Sausys), P. Sausiečio parašais. Rašė blaivybės, švietimo klausimais, yra anotavęs ir recenzavęs nemaža lietuvių autorių grožinių kūrinių, kelis Gotlybo Studeraus vokiečių kalbos vadovėlius. Iš kitų straipsnių minėtinas Jablonskio nekrologas (Su prof. Jablonskiu atsisveikinant. – Lietuvos keleivis, 1930 02 27), straipsnis „Antanas Smetona – tautos auklėtojas" (Tautos mokykla, 1934, nr. 17–18. p. 326–332).

Galima neabejoti, kad abu bičiulai bus nuolat kalbėdavęsi pačiais įvairiausiais studijų, pasaulėžiūros, politikos, kultūros, švietimo ir kitais klausimais. Nėra abejonės, kad jiems teko diskutuoti ir apie savo pavardžių formą. Tikriausiai Andriaus sugestionuotas ir Petras ryžosi lietuvinti savo pavardę. 1930 m. oficialiai dar rašėsi Navardauskas. Klaipėdoje Šaulių sąjungos dokumentuose rašoma taip pat, bet nuo 1934 m. jau Navardaitis. Ašmantas bendrinę savo pavardės lytį pradėjo viešai rašyti gerokai anksčiau.

Ir Andriui vedus juodu liko draugai (Petras ilgai užsibuvo senberniu), o Ona Ašmantienė tapo kaip ir jųdviejų tarpininke. Ta bičiulystė truko iki pat Andriaus mirties. Petro žmona Stefa Navardaitienė, chemikė, skaitovė, renginių vedėja, išsaugojo kelis itin reikšmingus Andriaus laiškus Petrui ir perdavusi juos Ašmantų šeimai suteikė nemaža medžiagos ir informacijos

Antanas Jonikaitis
(CVA F. 631, ap. 7, b. 5767)

šiai monografijai. Ji prisiminė, kad ir praėjus daugeliui metų po Andriaus mirties namie užėjus apie jį kalbai, Petras nuolat kartodavęs: „Koks doras, koks sąžiningas, koks teisingas buvo žmogus!“

Kitas artimas žmogus iš studijų metų buvo Antanas Jonikáitis. Apie Andriaus Ašmanto bendravimą su juo pirmą kartą užsiminta dienoraštyje. 1931 m. rugpjūčio 16 d. ten įrašyti tokie žodžiai: „Vakar atėjo coll. Antanas Jonikaitis. Su [juo] praplepėjau visą popietę ir vakare dar nuėjome į kiną, kur rodė „Raudonuosius žaibus“ – pradžią Rusų revoliucijos. Tai yra gražus įspėjimas, kaip nereikia žmonėms luomais susiskaidyti, vienas kitą paniekinti ir liaudį palikti tamsybėje“.

Jeigu ilgai buvo plepama, matyt, būta gerų draugų. Tačiau kada ir kaip prasidėjo jų draugystė, nėra žinių. Prano Skardžiaus užrašų knygelėje yra įrašas, kad 1930 m. gruodžio 13 d. seminaras įskaitytas 7 studentams: P. Jonikui, J. Kruopui, J. Būtėnui, V. Baltrušaičiui, P. Bagdonui, A. Jonikaičiui ir A. Ašmantui (MAB RS F. 63–77, lp. 1), taigi buvo studijų draugai. Galimas daiktas, kad Jonikaičiui įskaita buvo pasirašyta už darbą „Kietaviškėnų šnekta“, kurio rankraštis išlikęs Prano Skardžiaus fonde Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (F. 63–90, lp. 28). Bet jau 1931 m. pavasario semestro Skardžiaus sąraše Jonikaičio kaip ir Ašmanto pavardės nėra (ten pat, F. 63–77, lp. 2).

Iš jųdviejų draugystės žinoma dar tai, kad abu keliavo po kapsų ir zanavykų tarmes, ir Jonikaitis, kaip kolega ir to krašto žmogus, Ašmantui padėjo stebėti to krašto kalbą (RR 150).

Antanas Jonikáitis buvo gimęs 1899 m. gruodžio 11 d. Naudžių̃ kaime, Sintautų̃ valsčiuje. Baigė Šakių „Žiburio“ gimnaziją ir Marijampolės pedagogų vasaros kursus. Dirbo įvairiose Trãkų apskrities pradinėse mokyklose, nuo 1928 m. – Kauno pradinėse mokyklose mokytoju, vedėju, inspektoriumi. Turėjo pradinių mokyklų mokytojo cenzą, buvo priešmokyklinio auklėjimo specialistas (CVA F. 391, ap. 7, b. 2200). Kyla klausimų, kodėl Jonikaitis savo tarnybos lape (ten pat) nebuvo nurodęs studijų universitete, gal jų dar nebuvo baigęs? Bet vargu ar taip galėjo būti, nes iš minėto tarnybos lapo žinoma, kad baigiantis 4-am dešimtmečiui ėjo Ukmergẽs apskrities pradinių mokyklų

inspektoriaus pareigas, dirbo Švietimo ministerijos Pradinio mokslo departamente, o 1940 m. buvo Kauno miesto pradinių mokyklų inspektorius. Tuo metu neturint aukštojo mokslo diplomo tokias pareigas vargu ar būtų buvę galima užimti. Žinoma, kad 1935 m. buvo išklausęs VDU Humanitarinių mokslų fakulteto kursą (MAB RS F. 63–11, lp. 17).

Kiti dokumentai rodo, kad į Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą Jonikaitis įstojo 1928 m. rusėjo 24 d. (CVA F. 631, ap. 7, b. 5767, lp. 8). Prašyme rektoriui yra pažymėjęs ir savo lituanistinius interesus: „Renku žmonių kalbos dalykus, kurių buvau surinkęs apie 1300, tarp jų daugiausia mįslių. Be to, tyrinėju šiaurinių dzūkų fonetiką ir nustačiau pagrindinius kirčio, priegaidės ir gramatikos dėsnius. Savo gimtinėje, Zanavykuose, rinkau liaudies dainas, kurių turiu surinkęs kelis šimtus. [...] Kad galėčiau naudotis platesne literatūra, apsigyvenau Klaipėdoj mokytis vokiečių kalbos. Dabar galiu naudotis vokiečių ir rusų kalbomis“ (ten pat, lp. 1). Matyt, tolesnio tautosakos rinkimo sumetimais lankė Jurgio Gerulio dialektologijos kursus ir sutiko rinkti tarmišką tautosaką už tai gaudamas 200 litų avanso. Kaip ir kiti rinkėjai (Petras Bagdonas, Petras Jonikas, Juozas Labokas, Kazys Vėlyvis ir Elzbieta Mikalauskaitė), nesuskubo Krėvei, VDU Tautosakos komisijos pirmininkui, laiku atiduoti surinktų tekstų, todėl nusipelnė griežto Krėvės rašto universiteto vadovybei (ten pat, lp. 4).

Gyvendamas ir dirbdamas Kaune Jonikaitis domėjosi kalbos dalykais. Kaip ir daugelis kitų su kalbos praktika kiek susijusių žmonių, buvo įsitraukęs į tuomet svarstomos rašybos reformos diskusijas. 1933 m. Lietuvos mokytojų sąjungos Kauno skyrius rengė vadinamuosius mokytojų antradienius, kur buvo diskutuojama ir apie kalbos dalykus. Jonikaičio pasiūlymu ten buvo surengta rašybos reformos diskusija, ir tų metų gruodžio 12 d. jis referavo apie mokinių rašybos klaidas per baigiamąjį diktanto egzaminą (Tautos mokykla, 1934, nr. 1, p. 19–20). Surinktus duomenis jis suvartojo savo straipsniui „Rašybos reforma ir mokykla“ (Tautos mokykla, 1934, nr. 2, p. 34–36), kuris smarkiai išplėstas buvo išleistas atskiru leidiniu tuo pačiu pavadinimu („Spaudos fondo“ leidinys, Kaunas, 1934, 55 p.). Kaip moto knygelėje jis pridėjo žodžius iš „Gimtosios kalbos“ anotacijos: „Čia turime pirmą atsitikimą, kur rašybos klausimas pagrįstai sprendžiamas iš mokyklos darbo patirties“. Neilgai trukus rašybos klausimais paskelbė dar vieną straipsnį (Rašybos reformos vykdymas mokykloje, – Tautos mokykla, 1934, nr. 7, p. 127–128). Be to, tais pačiais metais tame pačiame žurnale (nr. 6, 19) išspausdino straipsnius apie Anglijos ir Švedijos mokyklų reikalus.

Visai gali būti, kad rašybos ir kitais kalbos klausimais Jonikaitis bus kalbėjęsis, taręsis ar diskutavęs su Andriumi Ašmantu. Gal nėra visai atsitiktinis

dalykas, kad panašiu laiku ir Ašmantas paskelbė straipsnį apie rašybos reformą (Dėl rašybos projektų, – Lietuvos aidas, 1934 03 01). Tiesa, panašių minčių abiejų autorių straipsniuoe nedaug, bet kai kas (pavyzdžiui, apie vienodą ilgųjų balsių rašymą neatsižvelgiant į kilmę) galėjo būti ir abiejų kartu išmąstyta. Vis dėlto tai neleidžia patikimiau teigti apie tikrai buvusį jų bendravimą rašybos klausimais. Taip pat tik spėjamai galima kalbėti apie jų bendrystę Lietuvių kalbos draugijos veikloje.

Antanas Jonikaitis buvo vienas iš aktyvesnių Lietuvių kalbos draugijos narių. Matyt, buvo geras organizatorius (pirmininkavo vadinamiesiems mokytojų antradieniams, buvo išrinktas į Lietuvos mokytojų sąjungos valdybą. – Tautos mokykla, 1934, nr. 1, p. 19 ir vėlesni nr., 1935, nr. 1, p. 45), iš karto tapo tikruoju LKD nariu ir steigiamajame susirinkime buvo renkamas į valdybą (išrinktas kandidatu). Anketoje pažymėjęs, kad domisi fonetika ir dialektologija[32] (MAB RS F. 63–11, lp. 17), paskirtas dirbti į Tarties ir kirčiavimo komisiją. Gana stropiai lankė visuotinius draugijos susirinkimus (praleidęs nedaug), 1938 m. vasarą buvo vienas iš radijo kalbos ketvirčių prelegentų, – skaitė paskaitą „Tartis ir rašybos mokymas“ (Gimtoji kalba, 1938, sąs. 2, p. 32).

Taigi Andriui Ašmantui ir Antanui Jonikaičiui bendrauti teko ne mažiau kaip dešimtmetį. Koks buvo tas bendravimas baigiant universitetą ir vėliau, ar tai buvo tvirta draugystė, ar liko tik profesinė pažintis, negalima pasakyti, nes neteko rasti vėlesnių tos pažinties pėdsakų.

Dar vienas artimas Andriaus Ašmanto bendramokslis universitete buvo Petras Jonìkas, bendraamžis žemaitis (g. 1906 m. kovo 25 d. Antringiuose (Ringiuosè) netoli Pãgramančio). 1927 m. baigęs Tauragė̃s mokytojų seminariją įstojo į Lietuvos universitetą ir studijavo kalbotyrą. 1928–1929 ir 1931–1934 m. dirbo lietuvių kalbos mokytoju įvairiose gimnazijose. Dar seminarijoje buvo poetas (ten įkūrė literatų sekciją), rinko tautosaką ir dalį jos 1925 m. paskelbė žurnale „Mūsų darbai“. Buvo Napalio Grigo auklėtinis. Universitete stropiai studijavo kalbos mokslus, nuo 1929 m. pradėjo skelbti kalbotyros straipsnius spaudoje, taisė lietuvių autorių ir verstinių knygų kalbą. 1934 m. gegužės mėnesį išlaikiusį baigiamuosius egzaminus (VUB RS F. 96–18, lp. 21) Humanitarinių mokslų fakultetas (vienų šaltinių duomenimis, Prano Skardžiaus, kitų – Skardžiaus ir Krėvės, dar kitų – Brenderio, Skardžiaus ir Salio teikimu) nusprendė palikti universitete ir siųsti tobulintis į užsienį. 1934 m. birželio 8 d. fakulteto taryba pasiūlė išrūpinti užsienio stipendiją Jonikui pirma eile, o paskui

[32] Šia proga reikia pasistebėti, kad universitetinį darbą Pranui Skardžiui Jonikaitis rašė ne iš gimtosios zanavykų tarmės, bet iš Trãkų rajono dzūkų šnektos. Gal jo dialektologiniai interesai buvo išties platūs ir dideli?

Stasiui Anglickiui (kaip germanistui) (CVA F. 631, ap. 2, b. 762, lp. 13). 1935–1937 m. studijavo Rygos, Vienos, Karaliaučiaus universitetuose. 1937 m. gruodžio 15 d. patvirtintas VDU vyresniuoju asistentu (CVA F. 391, ap. 7, b. 2202). 1942 m. lapkričio 1 d. paskirtas VDU Filosofijos fakulteto docentu į ekstraordinarinio profesoriaus etatą (CVA F. 631, ap. 3, b. 277, lp. 21).

Petras Jonikas (CVA F. 631, ap. 7, b. 3979)

Petras Jonikas tapo vienu iš žymiausių XX a. 4-o dešimtmečio ir amžiaus vidurio lietuvių kalbininkų, kurio darbo sritys buvo dialektologija, rašomosios (bendrinės) kalbos istorija ir kalbos kultūra – jos teorija ir praktika. Tai vienas iš žymiosios kalbininkų trijulės (be jo, dar jo mokytojai Skardžius ir Salys), ant kurios pečių laikėsi „Gimtosios kalbos" žurnalo idėjiniai pagrindai (1938–1940 m. buvo jo redaktorius) ir visa Lietuvių kalbos draugijos veikla. Baigiantis karui kaip ir jo mokytojai pasitraukė į Vakarus ir ten dar gana vaisingai darbavosi įvairiuose lituanistikos baruose. Mirė 1996 m. Čikagoje, Amerikoje.

Apie Petro Joniko gyvenimą ir darbus turime paskelbta nemaža įvairių autorių straipsnių ir apžvalgų (žr. LKE 242–243 ir ten nurodytą literatūrą), tad čia dera kiek plačiau pakalbėti apie jo ir Andriaus Ašmanto santykius.

Kaip jau matėme, Petras Jonikas, Antanas Jonikaitis, Jonas Kruopas, Andrius Ašmantas ir kiti buvo Skardžiaus seminaro dalyviai, jame klausė vieni kitų referatų ir dalyvaudavo diskusijose. Be jokios abejonės, nuolat susidurdavo ir kitomis studijų progomis. Iš to bendravimo žinome juodu buvus Humanitarinių mokslų fakulteto studentų draugijos kalbos sekcijos nariais, kur abu įėjo į valdybą. Bet neatrodo, kad būtų buvę dideli draugai, artimi bičiuliai. Atsiminimuose ir kitur pabrėžiama Joniko draugystė su kitu žemaičiu bendramoksliu Jonu Kruopu – nuo pat bendro mokslo Tauragės mokytojų seminarijoje ir universitete (Sabaliauskas 1998: 12).

Petras Jonikas buvo bene vienintelis kalbininkas, su kuriuo Andrius Ašmantas buvo kiek diskutavęs tam tikrais ir kalbotyros, ir mokyklos klausimais. Pirmas toks žinomesnis Ašmanto priekaištas Jonikui buvo parašytas diplominiame darbe: esą Petras Jonikas ir Pranas Meškauskas labai klystantys teigdami, kad priesagos *-ini-s* žodžiai buvę plačiai vartojami senoviniuose mūsų raštuose (RR 127).

Kai Jonikas „Tautos mokykloje" 1934 m. 12 nr. paskelbė straipsnį „Kalbinio auklėjimo skurdas", greitai į jį atsiliepė Andrius Ašmantas straipsniu „Kame tos priežastys?" (Rytas, 1934 07 20). Jame netiesiogiai pasakoma, kad tikrųjų lietuvių kalbos mokymo spragų aukštesniosiose mokyklose Jonikui nepavykę iki galo atskleisti, ir nurodo savas, autoriui atrodančias svarbesnes kalbinio auklėjimo bėdas. Atrodo, kad Ašmanto straipsnis buvo skirtas ne tiek Joniko teiginių kritikai, kiek buvo proga išdėstyti savo nuomonę ir papildyti Joniko teiginius.

Daugiau vienaip ar kitaip Jonikas ir Ašmantas yra bendravę Lietuvių kalbos draugijoje, įvairioje jos veikloje, ypač Ašmantui grįžus iš Klaipėdos į Kauną 1938 m. Tačiau nei draugijos dokumentuose (MAB RS F. 63), nei kitur apie konkrečius dalykus nieko apčiuopiamesnio nesužinome. Pagaliau abu atsidūrė Vytauto Didžiojo universitete, tik Jonikas metais anksčiau (1937), abu dirbo toje pačioje katedroje ir tam pačiam seminare.

Andrius Ašmantas palyginti santūriai vertino Petro Joniko 1939 m. išleistą knygą (papildytą diplominį darbą) „Pagramančio tarmė". Recenzijoje (Židinys, 1940, nr. 1, p. 136–139) autorius pažymėjo, kad darbas vertas ir platesnės visuomenės dėmesio, nors tai tesantis tik tarmės aprašas, „be didžių aiškinimų, ypač istorinių" (p. 139). Recenzijos pradžioje kiek pasvarstoma apie to aprašo terminus, kuriuos reikėję Jonikui kurtis. Vienam kitam iš jų, remdamasis gyvosios kalbos polinkiais, recenzentas nepritaria ir teikia, jo nuomone, geresnius, artimesnius gyvajai kalbai. Pačioje recenzijoje atpasakojamos kurios ne kurios tarmės ypatybės ir kokių kritinių pastabų nėra. Pabaigoje kaip labai teigiama ypatybė iškeliamas gyvosios kalbos medžiagos laisvumas, „nedogmatiškumas", kokiu pasižymi gyvoji kalba. Pats tarmių aprašymo darbas esantis dirbamas per lėtai: vos vienas sąsiuvinis visam dešimtmečiui.

Petras Jonikas buvo vienintelis kalbininkas, parašęs be laiko mirusio kolegos Andriaus Ašmanto nekrologą. Galimas daiktas, kad fakultete jis pats organizavo aukų rinkimą velionio šeimai finansiškai paremti ir surinko gana nemažą tuo metu pinigų sumą (žr. p. 302).

Su Petro Joniko draugu Jonu Kruopù (1906 04 23–1975 10 17) Andrius Ašmantas susidūrė minėtame Prano Skardžiaus seminare, nors Kruopas buvo įstojęs metais vėliau. Jis ir vėliau gavo universiteto diplomą (1937 m. baigė klausyti visus būtinuosius kursus ir apgynė diplominį darbą tema „S. Bitnerio 1701 m. ir J. Giedraičio 1816 m. N. Testamentų kalbos palyginimas"). Įdomu tai, kad Jonas Kruopas buvo paskirtas į Ašmanto vietą dėstyti lietuvių kalbos Klaipėdos pedagoginiame institute. Juodu dar kartkartėmis susitikdavo Lietuvių kalbos draugijos renginiuose (į LKD veiklą Kruopas labiau įsitraukė

nuo 1936 m. vidurio, kai Ašmantas jau dirbo Klaipėdos pedagoginiame institute), bet apie artmesnius santykius nieko daugiau nežinome.

Prieš karą Jonas Kruopas kiek reiškėsi spaudoje kalbos kultūros klausimais. Po karo jis tapo vienu iš vadovaujančių lietuvių kalbininkų, nudirbo daug nemažų darbų leksikografijos ir jos istorijos, terminologijos, kalbos kultūros srityse, buvo „Lietuvių kalbos žodyno“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ redaktorius, ėjo svarbias kalbotyros institucijų administracijos pareigas (Sabaliauskas 1998: 11–23).

Iš minėto seminaro kaip kalbininkas žinomas Julius Būtėnas (1908 11 30–1999 04 28), bet viešai jis daugiau reiškėsi kaip literatas – literatūros tyrėjas ir rašytojas (VLE III 667). Nors su Ašmantu juodu susitikdavo Lietuvių kalbos draugijoje, kitų organizacijų veikloje, bet vargu ar galima kalbėti apie artimesnius santykius, juoba kad Būtėnas daugiau skyrėsi savo kairiosiomis pažiūromis. Savo atsiminimų knygose Būtėnas, rodos, niekur nėra paminėjęs Andriaus Ašmanto.

Neturime duomenų ir apie artimesnį Ašmanto bendravimą su dar vienu Skardžiaus seminarų dalyviu Beniu (Benediktu) Babráusku (1910 07 01–1968 12 13), išskyrus veiklą Studentų humanitarų draugijoje. Su Martynu Stoniù (g. 1904 12 17 Šiauliuose)[33], įstojusiu į universitetą 1928 m., lankė seminarą 1931 m., kur Stonys taip pat rašė darbą iš Daukšos kalbos („Daukšos 3, 4 ir 5 linksniuotės daiktavardžių kirčiavimas“). Juodu kartu darbavosi Lietuvių kalbos draugijoje, 1939 m. susitiko Palangos mokytojų kursuose.

Leonardas Dambrauskas (CVA F. 391, ap. 1, b. 931)

Su bendraamžiu Leonardu Dambráusku (1906 02 05–1976 11 24) (nuo 1945 m. Dambriū́nas) pasižino irgi tame seminare, bendravo Lietuvių kalbos draugijoje. Baigęs Ramýgalos progimnaziją ir Ukmergė̃s gimnaziją, Dambrauskas 1927–1934 m. studijavo universitete lituanistiką (diplominis darbas „Padalyvių ir pusdalyvių vartojimas lietuvių kalboje“), mokytojavo Rusų privačioje ir Kauno V gimnazijose

[33] Martynas Stonys 1928 m. buvo baigęs Šiaulių suaugusiųjų gimnaziją, įstojęs į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, bet po dviejų semestrų perėjęs pas humanitarus. Dirbo mokytoju Plungėje, Viekšniuose, vėl Plungėje. Lietuvių tautosakos archyvas 1939 m. priėmė jį nuolatiniu bendradarbiu, talkininku. Diplominį darbą apsigynė 1940 m. (CVA F. 391, ap. 7, b. 5241). Martynas Stonys buvo vienas iš aktyvesnių „Gimtosios kalbos“ ir kitos spaudos bendradarbių kalbos kultūros ir bendraisiais kalbos bei švietimo klausimais.

(CVA F. 391, ap. 1, b. 931). Greitai susiėjo su Lietuvių kalbos draugija, 1936–1937 m. redagavo „Gimtąją kalbą“, sudarė „Kalbos patarėją“ (1939). 1941–1944 m. dėstė Vytauto Didžiojo universiteto Statybos fakultete lietuvių kalbą, paskui pasitraukė iš Lietuvos. Ten išleido kalbotyros knygų, 1961–1968 m. redagavo amerikinę „Gimtąją kalbą“. Dar Lietuvoje paskelbė straipsnių iš kalbos kultūros. Amerikoje kalbos norminimo srityje nuėjo savitu keliu, gerokai kitokiu, nei buvo nubrėžta „Gimtosios kalbos“ kalbininkų mokyklos (VLE IV 440; Urnėžiūtė 2006: 3–7). Apie artimesnius Ašmanto ir Dambrausko santykius beveik nieko nežinome, išskyrus tai, kad yra išlikęs tikriausiai Dambrausko laiškas Ašmantui (žr. p. 261). Jeigu tai tikrai jo laiškas, tai juodu galėjo būti bent jau geri kolegos.

Gal kiek artimesnis galėjo būti Stasys Barzdùkas[34]; juodu veikiausiai susitikdavo universitete, bendravo 1934 m. Juodkrantės mokytojų lituanistų kursuose, paskui gal draugavo šeimomis (plg. perduotus Barzduko linkėjimus žmonai, žr. p. 218).

Su Juozu Lãboku buvo pažįstamas ne iš Skardžiaus seminaro, o galbūt iš ankstesnių laikų, iš kokių nors žemaičių jaunimo suėjimų. Žinoma, kad Labokas buvo aktyvus pavasarininkas, kurį laiką dirbo Blaivybės draugijos Centro valdybos instruktoriumi ir su paskaitomis važinėdavo į įvairias Žemaičių vietas (Žemaičių prietelius, 1927 m. liepos 31 d., rugsėjo 19 d.). Jie ten buvo visi artimi: turbūt ne be pagrindo, kilus klausimui, kaip rašyti Endriejavo vardą (su *a* ar *e*, Labokas teikė *e*, nes taip tariantys vietos žmonės, žr. Gimtoji kalba, 1933, sąs. 2, p. 31). Jų draugystę patvirtina Laboko užrašyta nuotrauka studijų universitete pradžioje: „Atminimui skiriu šį savo atvaizdą Draugui Andriejui Ašmantui. Stud. J. Labokas. Kaunas, 1928.IV.6.“

Juozas Labokas

Juozas Labokas buvo nestandartinė asmenybė, „vienas iš paslaptingiausių lituanistų“

[34] Stasys Barzdukas gimė 1906 m. balandžio 23 d. Marijampolės valsčiaus Meškùčių kaime. 1925 m. baigė Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją, 1929 m. Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą (pagrindinė šaka lietuvių literatūra). Dirbo mokytoju Tauragėje, Prienuose, Alytuje. Baigiantis karui pasitraukė iš Lietuvos. Kartu su Skardžiumi ir Laurinaičiu parengė „Lietuvių kalbos vadovą“ (1950), daug rašė spaudoje kalbos ir kultūros klausimais. Mirė 1981 m. (LKE 71).

(Zigmas Zinkevičius: Tegul atmintį laikas išsaugo 1999: 3). Jis buvo gimęs 1905 m. gruodžio 25 d. Medeĩkių kaime, Veivìržėnų parapijoje. Baigęs Švėkšnos progimnazijos 4-ias klases įstojo į Žemaičių kunigų seminariją Kaune. Ją 1925 m. birželio mėnesį baigęs (neaišku, ar buvo priėmęs šventimus, archyvinėse nuotraukose nusifotografavęs ir su sutana), rudenį įstojo į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto teologijos skyrių. Metus pasimokęs nusprendė pereiti į Gamtos-matematikos fakulteto biologijos skyrių, bet ten beveik nestudijavo. Po metų, 1927 m. rudenį, grįžo į universitetą, į tą patį Teologijos-filosofijos fakultetą, bet jau į filosofijos skyrių sudijuoti sociologijos su pedagogika ir psichologija (CVA F. 631, ap. 7, b. 4179, lp. 2–7). Bet čia atsidėjo lietuvių kalbos studijoms, visai gali būti, kad Antano Salio skatinamas. Mat pradėjo dirbti Salio fonetikos laboratorijoje subasistentu, parengė Salio dialektologijos paskaitų užrašus ir juos 1935 m. išleido rankraščio teisėmis antrašte „Lietuvių kalbos tarmės" (II leidimas 1946 m. Tiubingene). Universitete klasikinių kalbų ir lietuvių kalbos kursus baigė klausyti 1932 m. Trumpai dirbo Jėzuitų gimnazijoje (dėstė lotynų kalbą), bet 1933 m. susirgęs džiova nuolat gydėsi ir dažniausiai gyvendavo džiovininkų sanatorijose (Aukštojoje Panemunėje, Alytuje). Kiek leido sveikata, stengėsi aktyviai dirbti lituanisto kalbininko darbą: dar būdamas sveikas lankė Jurgio Gerulio dialektologijos kursus, apsiėmė surinkti tarmiškai užrašytos tautosakos, bet darbą užvilkino ir sulaukė griežto Vinco Krėvės žingsnio, – kaip ir kitiems rinkėjams, gavusiems avanso 200 litų, pareikalauta sulaikyti universiteto dokumentus (CVA F. 631, ap. 7, 4179, lp. 8).

Juozas Labokas kalbos klausimais daug rašė spaudoje („Gimtojoje kalboje", „Naujojoje Romuvoje", „Ryte", „XX amžiuje" ir kt.): recenzavo kalbotyros knygas, diskutavo rašybos ir pavardžių lietuvinimo klausimais ir kt. Ypač pažymėtina, kad nuo pat „Gimtosios kalbos" įsteigimo 1933 m. jis kone vienas rašydavo periodinės spaudos kalbos straipsnių apžvalgas (anotacijas) ir jos būdavo tarsi redakcijos vertinamieji rašiniai (vėl gali būti, kad į šį darbą jį galėjo įtraukti Salys, – viena iš ankstyvųjų apžvalgų pasirašyta Laboko ir Salio). Iki 1937 m. pabaigos tokių apžvalgų parašyta kelios dešimtys. Be to, buvo geras ir patikimas kalbos faktų rinkėjas iš gyvosios kalbos. Žinoma, kad jo surinkti duomenys suvartoti 1938 m. išleistam „Lietuviškam botanikos žodynui" (red. Jonas Dagys) (štai ryšys su pastangomis studijuoti biologiją!), jis minimas tarp geriausių „Lietuvių kalbos žodyno" žodžių rinkėjų (Lyberis 1981: 16). Juliaus Būtėno liudijimu (1984 m. spalio 27 d. pasakojimas šios knygos autoriui), Labokas Alytaus džiovininkų sanatorijoje, kur gydėsi ir dirbo buhalteriu, surengtam kon-

kursui sukūręs žodį *gaiva,* atrodo, „gaiviojo gėrimo“ reikšme. Toje sanatorijoje 1949 m. jis buvo suimtas, smarkiai kankinamas ir nuo sumušimų mirė (Tegul atmintį laikas išsaugo 1999: 6–10).

Juozas Labokas buvo Lietuvos katalikų blaivybės draugijos narys, ateitininkas (LE XIV 23), priklausė Lietuvių kalbos draugijai. Nors buvo kviestas dalyvauti steigiamajame LKD susirinkime, bet į jį neatėjo. Iš viso yra buvęs 6-iuose visuotiniuose susirinkimuose (1937–1940) (MAB RS F. 63–3, lp. 47, 48, 53, 61, 63, 67). LKD valdybai yra siuntęs laiškų – pranešė pasikeitusį savo adresą, prašė pratęsti nario bilietą (ten pat, F. 63–6).

Laboko atminimui prieš dešimtmetį išleista knygelė, kurioje, be Zigmo Zinkevičiaus ir Jūratės Tamulaitienės straipsnių, išspausdinta dalis Laboko rašinių, įdėta jo darbų bibliografija ir rašytinės informacijos apie autorių sąrašas (Tegul atmintį laikas išsaugo 1999).

Visuomeninė veikla

Andrius Ašmantas, kaip matėme, ir universitete nevengė visuomeninės veiklos: buvo ne tik humanitarų seniūnas, bet ir Humanitarų draugijos narys. Humanitarų draugija, įsteigta 1926 m., dirbo susiskirsčiusi sekcijomis. Veikliausia buvo literatų sekcija (Būtėnas 1975: 25 tt.), dar buvo įsisteigusi vertėjų sekcija (ten pat: 32 tt.). Ašmantas dirbo kalbos sekcijoje. Žinoma, kad 1930 m. rudenį buvo išrinkta nauja valdyba, jos pirmininkas – Petras Jonikas, sekretorius – Benediktas Babrauskas, laisvasis narys – Andrius Ašmantas, globėjas buvo dr. Pranas Skardžius (Lietuvos studentas, 1930 10 30). Šiaip pati draugija neatrodė labai veikli: „Priklausiau humanitarų dr-jai, kur nebuvo kas veikti; dalyvaudavau tik metiniame baliuje“ (Kulbokas 1991: 142). Tuos vadinamuosius balius įvairios studentų draugijos ir organizacijos rengdavo įvairiomis progomis, bet dažniausiai žiemą pavasario semestro pradžioje ir apie Velykas. Andrius Ašmantas dienoraštyje rašo 1929 m. vasario 22 d. dalyvavęs humanitarų baliuje ir 1930 m. balandžio 20 d. buvęs studentų ateitininkų valgykloje velykiniuose pusryčiuose (1930 04 21). Dar žinoma, kad Ašmantas studijoms einant į pabaigą yra kiek dalyvavęs Studentų pedagogų draugijos veikloje (CVA F. 631, ap. 2, b. 30, lp. 22). „Lietuvos studento“ laikraštyje 1932 m. kovo 2 d. numeryje rašoma, kad Studentų pedagogų draugija patraukė į teismą Lietuvos mokytoją. Mokytojas esąs kaltinamas: 1) teorinio, 2) praktinio, 3) auklėjimo, ir 4) korporatyvinio gyvenimo atžvilgiu. Į teismo sudėtį įeina St. Šalkauskis, Vabalas-Gudaitis, mokytojas Čižiūnas, mokytojas Ašmantas, studentas Bružas ir kt. Teismas numatomas kovo 6 d. 15 val. Ateitininkų rūmų salėje.

Pats teismas aprašytas spaudoje (Šerkšnas 1932). Liudytojas mokytojas Ašmantas iškėlė konkrečius teorinio, pedagoginio ir specialaus mokytojų pasirengimo trūkumus. Jis teigė, kad mokytojo išsilavinimas ir pasirengimas turi būti labai artimai susiję su tautos gyvenimu, o to kol kas nesą. Neturim tradicijų, mokytojus reikėjo rengti paskubomis, „nebuvo tinkamos mokytojų atrankos“ (ten pat, p. 103). Teoriškai mokytojui labai trūkstą formalumo. Bendrojo lavinimo metodai irgi esantys pasenę, nėra tinkamai apgalvota gimtosios kalbos mokymo sistema (pavyzdžiui, gramatikos kursas toks pats ir I, ir II, ir III klasėje, iš klasės į klasę nėra tobulinamas (ten pat, p. 104)[35].

Universitete aktyviai veikė ateitininkų sąjunga, susiskirsčiusi į korporacijas. 1930 m. pradžioje ji turėjo per 600 narių (Dienos naujienos, 1932 02 24). Atrodo, kad Andrius Ašmantas aktyviau dalyvavo tik ateitininkų abstinentų korporacijos veikloje.

Ateitininkų abstinentų korporacija įsteigta 1927 m. sausio 20 d., jos tikslas – „Skleisti ir realizuoti abstinencijos idėją korporacijos nariuose ir visuomenėje“ (CVA F. 564, ap. 3, b. 255, lp. 8). Korporacija turėjo savo vėliavą, uniformą, Ramovę liaudies namuose, palaikė santykius su latviais, padėjo

Ateitininkų abstinentų korporacija Kaune 1930 m. pavasarį.
Andrius Ašmantas 3-ioje eilėje antras iš kairės

[35] Ir Andriaus Ašmanto, ir kitų to teismo dalyvių mintys atpasakotos ne visai nuosekliai, kartais atrodo padrikos ir kiek sujauktos.

Blaivybės draugijai. Pačioje korporacijoje dirbo žurnalistikos (spaudos) ir oratorių būreliai. Susirinkimų protokoluose pažymėta, kad Andrius Ašmantas į korporaciją priimtas 1927 m. spalio 2 d. (CVA F. 564, ap. 3, b. 314, lp. 30). Gruodžio 3 d. jis buvo pakeltas į tikruosius narius (ten pat, lp. 91). Gruodžio 13 d. parašyta, kad Ašmantas atleistas nuo nario mokesčio (ten pat, lp. 92). Ką veikė Andrius Ašmantas abstinentų korporacijoje, nėra žinios, archyviniuose dokumentuose nieko nefiksuota. Iš jų težinoma, kad iki 1932 m. buvo narių sąrašuose (išbrauktas iš narių 1932 m. vasario 24 d., – CVA F. 564, ap. 3, b. 320, lp. 23), dalyvaudavo ne visuose susirinkimuose ir, atrodo, nebuvo itin aktyvus. Kiek reiškėsi spaudos ir oratorių būreliuose.

Galima spėti, kad 1928 m. spaudoje paskelbti keli Andriaus Ašmanto straipsniai blaivybės klausimais buvo tiesioginis įsipareigojimų vykdymas abstinentų korporacijai. Pirmasis straipsnelis antrašte „Pritaikykime didelio žmogaus mintis sau“, išspausdintas „Žemaičių prieteliaus“ 1928 m. vasario 5 d., tą ryšį tiesiogiai patvirtintų. Mat priešstraipsnyje rašoma, kad žymus Europos blaivybės apaštalas prof. V. Ernicas (Ernitz)[36] š. m. lapkričio 26 d. (taigi straipsnis rašytas 1927 m. pabaigoje, o išspausdintas 1928 m.) universitete laikė paskaitą tema „Reikšmė ir uždaviniai akademiškos inteligentijos abstinencijos darbe“. Kitame tų metų straipsnyje „Vis delto vienybė – galybė (Blaivybės reikalu)“ (Rytas, 1928 03 17) jo jau žvelgiama plačiau ir rašoma apie kelias Lietuvoje esančias blaivininkų organizacijas. Minima 1928 m. surengta Blaivybės draugijos konferencija (įvyko vasario 19–20 d.) ir kviečiama visas blaivininkų organizacijas vienytis į bendrą darbą. 1928 m. birželio 20 d. „Ryte“ paskelbtas straipsnis „Žemaičių blaivininkų kongreso belaukiant“ taip pat rodo platų jo žvilgsnį į kalbamą problemą ir nesiribojimą viena universiteto abstinentų korporacija. Ta pati agitacinė mintis eina ir per visą „Žemaičių prieteliuje“ tų metų liepos 13 d. išspausdintą straipsnį „Svarbiu klausimu“, plg. dar jo straipsnį „Tikru keliu“ (Lietuvos aidas, 1933 06 26).

Blaivybės klausimais Ašmanto keliose vietose rašyta ir dienoraštyje. Jį piktino atkaklūs draugų raginimai išgerti: „jei mylite collegą Z..., prašau išlenkti ir būtinai iki dugno. Pasipriešinti šiokiems argumentams, ypač jaunesniam, draugų tarpe išleidžiant vieną iš savo būrio būtų tas pats, kas yra atsisakyti tos meilės, kurią jauti prie jo. Štai argumentai tų, kurie, laisvai gyvenimo vadeles paleidę, nebesupranta nė tiek, kad vieną draugą laimindami žudo kitą morališkai. Ta didžiausia ir yra klaida auklėtojų, kurie maža dėmesio tekreipia į

[36] Vilimas Ernicas (Ernitz) (g. 1891 m.), žymus estų žurnalistas, politikas, pedagogas, ilgametis estų blaivybės draugijos pirmininkas, Baltijos šalių atstovas kovai su alkoholizmu sąjungoje (Lietuviškoji enciklopedija VII 1039).

susivaldymą“ (1928 11 11). Ir patekęs į mokytojų būrį, mato panašią elgseną: „Aną (VI-14) šeštadienį susirinkom mes, mokytojai, vienam restorane paskutinio posėdžio pašlapinti. Aš abstinentas, bet visi kiti vyrai su malonumu lenkia stiklą. Reikia suktis ir nepasirodyti koks atžūlus. [...] norėčiau, kad tuo savo elgesiu daryčiau didelės įtakos ir kitiems. Bet tos įtakos visai nematyti. Liūdna, skaudu man, kietaširdžiui, kad mokytojas ir kartais virsta nenaturaliu būdu „vaiku“. Man be galo rūpi dvasios skaidrumas ir lygsvara. Jau ir be alaus ar degtinės yra užtenkamai vargo kovoti su įgimtomis aistromis. Čia tuo skystymėliu sudraikai visą savo būdą, išardai gražiai, kaip mozaikoj sustatytus akmenėlius, savo gerus charakterio bruožus – pasirodai sausas, bebūdis, išgveręs, nieko nevertas. Man tada ir tas vadinamasis „jaukumas“ neįdomus, nes jis greit gali virsti ir dideliu nemalonumu“ (1930 06 18). Girtavimas – viena iš didžiausių žmonių ydų, visuomenės nelaimė: „Pagaliau negaliu būti ramus ir dėl visuomeninių bėdų: šiandie mano šeimininkės dukters gerokai gurkštelėjęs berniūkštis dribso visą dieną ant sofos ir knarkia šimtamečio senio balsu. [...] Tie liūdni jaunų girtuoklių vaizdai mane kremta ir neturiu kantrybės ramiai į juos žiūrėti“ (1929 10 13).

Andrius Ašmantas kaip studentų ateitininkų atstovas dalyvavo „Pavasario“ sąjungos Telšių regiono konferencijoje, įvykusioje 1927 m. pabaigoje. Jo archyve išlikusi grupinė nuotrauka su užrašu: „Telšių regiono „Pavasario“ sąjungos 1927/28 m. konferencijos metu teismas. Teisė neskaitančiuosius „Pavasario“.

Telšių regiono „Pavasario“ sąjungos 1927–1928 m. m. vykęs „Pavasario“ neskaitančiųjų teismas. Andrius Ašmantas penktas iš dešinės

Galimas daiktas, kad „Žemaičių prieteliuje“ 1928 m. sausio 15 d. išspausdinta informacija „Pirmoji Telšių diecezijos „Pavasario“ sąjungos regiono konferencija Telšiuose 1927 m. gruodžio 29 d.“ ir pasirašyta inicialais A. A. yra paties Ašmanto rašyta, bent kalba ir stilius tam neprieštarautų. Informacijoje šiltu žodžiu paminimas Telšių pavasarininkų dvasios vadas kun. Tadas Budraitis, su kuriuo Ašmantui, matyt, ne kartą tekdavo susidurti Telšių ateitininkų veikloje, rašoma, kad į konferencijos prezidiumą buvo išrinkti kun. Būdvytis iš Darbėnų, stud. A. Ašmantas, p. Kaminskaitė iš Tauragės. Atpasakojami A. Ašmanto sveikinamieji žodžiai, taip pat konferencijos raginimai (nutarimai).

Andrius Ašmantas pavasarininkų renginiuose yra dalyvavęs ir vėliau. Antai yra išlikusi Endriejavo „Pavasario“ kuopos nuotrauka, daryta turbūt prie mokyklos galbūt kokiais 1929 ar 1930 m.

Endriejavo „Pavasario“ sąjungos kuopa.
Andrius Ašmantas sėdi centre (su akiniais)

Baigiantis pirmiesiems studijų metams „Mūsų Vilniaus žiniose“ (laikinasis „Vilniaus žinių“ pavadinimas, atsiradęs dėl cenzūros draudimo) buvo paskelbtas studento Andriaus Ašmanto „Laiškas redakcijai“ (1928 05 03). Tai atsiliepimas dėl šio laikraščio balandžio 28 d. „Viso krašto žinių“ skiltyje paskelbtos žinutės „Iš savižudybių fronto (Komedija tragedijoj)“. Joje rašoma, kad vakar (t. y. balandžio 27 d.) apie 7 val. vakaro Nemuno krante, ties garlaivių uostu, mėgino skandintis panelė. Tada į vandenį puolę studentai

ir išnešę ant kranto. Poelgio priežastis nesanti aiški, panelė paimta policijos globon. Andrius Ašmantas redakcijai rašo, kad dėl skandinimosi būdo nieko negalintis pasakyti: atvykęs tada, kai ji jau buvusi iki kaklo pasinėrusi vandenyje, o priplaukęs laivelis tuoj ją ištraukė. Studentui tekę ją visą laiką globoti, kol sustiprėjo ir galėjo vykti namo. Ji jam papasakojusi, kad sunkus esantis jos gyvenimas – esanti tarnaitė, o jos draugės baigiančios gimnazijas ar kitas mokyklas. Ji norinti mokytis, bet negalinti, o tarnaitės vardas esąs labai baisus. „Juk tarnaitė yra už nieką laikoma“ ir ne dėl meilės ji norėjusi nusiskandinti. „Iš savo pusės norėčiau pridurti, kad pas mus per dažnai ima kartotis „komedija tragedijoj“, kur žudoma ar žudomasi del per šiurkštaus elgesio viršininkų, ponų ar ponių su savo pavaldiniais. (Prisiminkime Kauno stoties pašto tragediją.) Reiktų palinkėti, kad tie, kurie „valdo“ žmones ir duoda jiems paliepimus, bent kiek sužmoniškėtų, o tada bent viena kita savižudybe sumažėtų jų skaičius!“.

Neilgai trukus „Ryto“ dienraštyje buvo paskelbta Andriaus Ašmanto replika „Kowno Polen?“ (1928 06 25). Joje piktinamasi, kad iš Vokietijos knygynų ateinantys siuntiniai adresuojami į Kauną (Kowno) kaip į Lenkijos miestą. „Siuntiniai su šitokiais adresais turėtų būti grąžinami tai pačiai įstaigai pataisyti adresą arba pasiųsti į tą kraštą, kur jie adresuoti. Bet neidentifikuoti Polen su Lietuva (Litauen)“.

Asmenybės brendimas

Andriaus Ašmanto asmenybės brendimas geriausiai matyti iš jo dienoraščio, giminių pasakojimų, iš dalies atsispindi ir jo spausdintuose straipsniuose. Iš tų šaltinių galima pasekti, kaip jaunuolis tapo vis savarankiškesnis, matyti jo santykius su artimaisiais, skaityti, kaip iš gana abstrakčių svarstymų vis labiau pereinama prie konkretesnių. Nemaža svarstymų dalis susijusi su artimaisiais, bendradarbiais. Dienoraštyje ryškėja pažiūros į visuomenę, politiką, dorovę, religiją, bet, suprantama, daug vietos skirta savo nuotaikoms ir jausmams aprašyti ir daugiausia tai susiję su savo vietos ieškojimu pasaulyje, savo tikslais ir siekimais.

Visą gyvenimą Andriui Ašmantui buvo nepaprastai svarbi šeima. Iki pat mirties jautė nepaprastą ryšį su tėvais, broliais, seserimis, su tėviške. Su jais buvo tradiciškai suaugęs tvirčiausiais saitais. Vėliau, sukūręs savo šeimą, buvo jai atsidavęs, liko dėmesingas vyras ir stropus tėvas. Ir tėviškė, ir savo šeima visąlaik jam buvo savaiminė vertybė, tikrieji jo namai, prieglobstis, visų darbų atspirtis.

Jau rašyta (žr. p. 23–26), kad Andrius Ašmantas augo tradicinėje daugiavaikėje žemaičių šeimoje, kuri buvo sukurta ne iš meilės, o dėl turto. Motinos

būta itin jautrios, mėginta gintis, protestuoti (gal ir Andrius iš jos paveldėjo tam tikrą užsispyrimą), bet paskui ramiai nešta pareigos našta. Toje šeimoje gyventa pagal tradiciškai susiklosčiusias taisykles, kur kiekvienas žinojo savo vietą, pareigas, kur tėvai deramai rūpinosi vaikais, o vaikai nuoširdžiai gerbė tėvus. Tačiau konkretūs šeimos narių bendravimo santykiai klostėsi individualiai ir kiekvienąkart turėjo savo niuansų.

Tvirčiausi jausminiai ryšiai Andrių siejo su motina. Ji buvo ir jo užtarėja, ir prieglauda nesėkmėse, ir jo svajonių klausytoja. Motinos mirtis 1924 m., kai Andriui ėjo 18-ti metai, buvo baisi netektis – ji tarsi atskyrė jį nuo namų, padarė vienišesnį, bet ir savarankiškesnį, brandesnį. Tą buvusį tvirtą jausminį ryšį Andrius ne kartą vėliau prisimindavo, su nuoskauda rašydavo apie motinos netektį: „Kodėl ne pas juos [atostogauju]? Todėl, kad nebėra to žmogaus, kuris intuityviškai mane paguostų – nėra mamytės. O jos vietoje svetima. Nors nieko blogo negaliu apie ją pasakyti, bet namai manęs nebetraukia“ (Dienoraštis, 1928 07 26). Ir čia pat prieštaringi jausmai – net ir nesant motinos tų namų nuolat ilgimasi, dėl jų vis neramu, nelinksma.

Su tėvu santykiai buvo sudėtingesni. Nuo mažų dienų jautė kietą jo ranką, net per kietą vaikams, darbą keliantį aukščiau už jausmus. Kartu vis dėlto palyginti šviesų žmogų, neniekinantį nei kultūros, nei Andriaus mokslo siekimo. Kilus kaip ir konfliktui ir Andriui atsisakius eiti į kunigus, nenusisuko visai nuo sūnaus, vežė jį į Tėlšius, rėmė materialiai. Bet noromis nenoromis vienas nuo kito tolo, ypač dėl pasikeitusio sūnaus socialinio statuso: „Dabar manęs nė raginte neragina ir dirbant, rodos, nelaukia: mat, jau mane laiko nebe darbininku. Girdi universitetus einąs žmogus jau ponas“ (Dienoraštis, 1929 07 02). Bet sūnus ūkio darbo niekada nevengdavo ir net 1940 m. pildytoje anketoje į klausimą apie socialinę padėtį atsakė: „atostogų metu – valstietis-darbininkas savo tėviškėje“ (CVA F. 391, ap. 7, b. 204). Daug kas keičiasi Andriui pradėjus dirbti mokykloje: „Po šių Kalėdų likau mokytojas: jau namams įdomus ir laukiamas. Tuo jų džiaugsmu būtų ir man malonu pasigėrėti, pasišnekučiuoti ir pajuokauti apie ateitį“ (Dienoraštis, 1930 04 12).

Šiaip su tėvu santykiai ilgą laiką buvo nei šiokie, nei tokie. Andrius sielojasi, kad ilgai negauna jo laiškų: „Juk jau metai kaip iš tėvo negavai laiško. Ką manai, kokį rūstų veidą gali namie išvysti. Kiek tu čia rasi, žmogau, morališkos paspirties?!“ (Dienoraštis, 1928 12 22). „Su tėvu pykaus ir buvau namie nelauktas. Bet parvažiavau! Taip ir tebuvau sutiktas. Maža tų malonumų gimtajame kampe. Jaučiuos perdėm svetimas, gyvenu ir neįmanau, ką daryti. Bet į galą susipratau, kad seniui reikia nusilenkti ir močiukai pataikauti. Taip ir padariau“ (Dienoraštis, 1930 07 20). „Tėvui, kaip matyt, mano gyvenimas maža terūpi“ (ten pat).

Antra vertus, ne kartą teko patirti ir tėvo pyktį: brolis pasakojo, „kad ant manęs tėvas pyksta. Jo pyktis man ir jam nenaujiena. Mes tuo jau lyg apsipratom“ (Dienoraštis, 1930 06 25). „Rašyto [tėvo] laiško žodis nežodžiu beatrodo, bet kažin kokiu keiksmu grasimu ect. Parašęs, [kad Andrius] gavęs tarnybą, iš manęs pašalpos nelauk dėl mano pramuštgalviškumo, buvau suprastas, kad tuo reiškiu savo nedėkingumą, primenu skaudžią praeitį. Ir nutylo užsigavęs pusmečiui be laiškelio... Suprask dėl ko nerašo!“ (ten pat).

Vis dėlto mėginama ir suprasti: „Nenorėčiau aš, suaugęs tvirtinti, kad mano tėvas yra iš visų tėvų juodžiausias ir, kaip žmogus, taip pat be vertės, be gerų ypatybių. Ne. Nežinau dar nė šiandie, ar jo charakteryje ir gyvenime yra daugiau blogų dalykų ar gerų. Yra daug abiejų, bet bene daugiau bus gerų. Jo tas visas blogumas kyla iš to, kad jis pats, gal būt, neišėjo gražaus šeimos mokslo. Man rodos, čia daugiausia bus nulėmęs ir charakterį pajuodinęs nevykęs senoviškas vedimas ir šeimos gyvenimas. Vesdamas žiūrėjo, kaip paprastai, daugiau turto, o ne gyvenimo draugės. Vedė žmoną priešingo charakterio: laisvesnio, minkštesnio, svietiškesnio, negu jis pats buvo. Ji vėl tekėjo tik todėl, kad jis turtingas. Jo turto ir žmonos giminės tenorėjo. Vestuvių dar nebaigė, kaip ėmė pinti pinkles, norėdami juos išskirti, kad, pasisavinę jo turtą, jį vieną, be žmonos, paliktų gyvnašliu. [...] Po tų dideliausių šeimyninių maišasčių ir vargų susidarė kietas, nepasitikįs, užsidaręs ir drausmingas jo charakteris. Nemokėjo suprasti ir geriausios valios norą, nes visada melą aplink save tematė. Todėl ir mes, nekalti vaikai, būdami mamos „liogeryje“, buvome neištikimi, persekiojami; mūsų kilnūs norai „buvo“ išdavikiški ir slopinami. Beširdiškai buvo slopinamas ir mano nepaprastas mokslo troškimas. Aš noriu mokytis todėl, kad nenoriu dirbti arba yra motina prikalbėjusi „niekų“ geisti. Toks tampymasis, varžymasis dėl mokslo su tėvu išugdė taip pat neatvirumą, nepasitikėjimą man juo, o jam manim“ (ten pat). „Jis pats daug privargęs vargstančiam nebemoka užuojautos pareikšti. Daug šiandie reiškia jo per mažas apsišvietimas, neturtas, o ypač senatvė. Pats neturėdamas energijos, negali jos įkvėpti ir kitiems. Labai prasta, kad tėvai, kol dar vaikai jauni, taip pasensta. Vaikai vieni paliekami su gyvenimo bangomis grumtis, tėvų dar trukdomi“ (ten pat, 1930 08 28).

Atrodo, kad šie nesutarimai, tikriau – nesusikalbėjimai, buvo ne vieno su kitu kova, o vidinė kiekvieno drama ir kančia, nemokėjimas rasti tarpusavio supratimą. Iš visko matyti, kad Andrius nebuvo konfliktiško charakterio ir nesutarimus su aplinka daugiausia išgyvendavo viduje, o ne keldavo į išorę. Taigi tas gebėjimas „seniui nusilenkti“ veikiausiai ir bus kreipęs jų santykius susitaikymo, o ne nesutarimų didinimo linkme. Iš vėlesnių faktų žinome, kad jų bendravimas pamažu įėjo į normalias vėžes ir tarpusavio santykiuose

atsirasdavo vis daugiau pasitikėjimo. Sesuo Barbora prisiminė, kaip juodu ilgai kalbėdavo apie laikraščiuose perskaitytas naujienas: „Ir kap aš atmenu, jau jis darbų nebdirbo, o laikraščius skaitė. Laikraščių turė ir turė kambarelį ir stalas buvo laikraščiais apkriautas. Ir anuodu su tais laikraščiais. Aš jau kas antrą dieną ėjau į Andriejavą tų laikraščių parnešt“. Tėvui mirus viską metęs sūnus skuba į laidotuves (žr. p. 241). Arkliai pakinkyti, grabas jau vežime, prie pat tvoros. Atsisveikinant Andrius kaip ir motinai sako kalbą, pamini tėvą gražiais žodžiais (AA. – Sesers Barboros pasakojimas). Pagaliau pridurtina, kad Andrius pinigais nuolat rėmė tėvo ūkį (dar ir iki jo mirties), bet apie tai vėliau.

Švelnius jausmus Andrius jautė vyresniajam broliui Antanui. Juodu buvo artimi nuo pat kūdikystės. Bet po motinos mirties tie ryšiai pamažu pradėjo silpnėti, nes „mano geriausias broliukas, mūsų vyriausias brolis Antanas vedė žmonelę, ir mūsų kalba nenoromis skysta, trūksta pritrūkus žodžių: mano vieni, jo – kiti reikalai“ (Dienoraštis, 1928 07 26). „[B]rolis, kuriam širdį patikėdavau ir kuris buvo man visas nusiraminimas, – vedęs: jau sielą ir kūną kitam paskyręs. Ir jam aš nebesvarbus...“ (ten pat, 1930 04 11). Bet negali nejaudinti 1930 m. birželio 25 d. įrašas apie brolį dienoraštyje: „Štai prieš keletą dienų susilaukiau broliuko Antano, kurį seniau ir dabar, nors kūnu sunykusį, labai myliu. Jis nebeatrodė šioj didingoj [parodoj] išvargęs gražus, bet jo gera, rami, viltinga ir nekalta nuotaika liepė klauptis prieš jį ir juo didžiuotis. Didžiuotis juo teko tuo, kad jis nemokytas, o galvoja arba moka suprasti mano „gudragalvio“ mintis. Tiesa, jo galvojimas neturi gal tiek valios ir drąsos, bet vis dėlto puikus, švelnus ir neapsakomai nekaltas. Jis ramus, kad sunki jo būklė. Nekaltina kitų, bet vilias pats prasimušti, prasigyventi.“

Pas brolį Antaną tėviškėje

Gražūs santykiai su broliu Antanu išliko visą gyvenimą, Andrius kiek išgalėdamas šelpė jį pinigais, juos siejo ir tėviškė, kurioje Andrius dažnai viešėdavo, atostogavo. Vienoje nuotraukoje Andrius nusifotografavęs su Antanu tėviškėje prie gimtojo namo 1939 m. vasarą.

Su broliu Jonu 1929 m. lapkričio 24 d.

Andrius kaip vyresnis paglobodavo ir brolį Joną. Galimas daiktas, kad Kaune tarnaujantį kariuomenėje laisvomis nuo tarnybos dienomis jį bus glaudęs savo bute. Išlikusios ir dvi su juo kartu padarytos nuotraukos. Su kitais jaunesniais broliais ir seserimis bendrauta daugiau formaliai, nes „su mažesniaisiais vėl maža (roda) kalba“ (Dienoraštis, 1928 07 26), „Jaunesnieji – man broliai ir sesers tik iš rašto. Neteko man su jais gyventi, vargti ir džiaugtis“ (ten pat, 1930 04 11). Vis dėlto kai tie paaugo, atsirasdavo daugiau ir bendrų interesų, ir bendros kalbos. Bendraudavo dažnai ir nenuobodžiai. Sesuo Emilija buvo įsitikinusi, kad „jis kap tik mylėjo labiausia mane. Mane buvo įsimylėjęs. [...] Aš esu gimusi 14-tą rugpjūčio, 19-tą ans turėjo išvažiuot į gimnaziją egzaminų laikyti. Ir tą sekmadienį mane skubinai tėveliai pakrikštijo, pakrikštijo del to, kad jau ans būtų kartu prie to baliaus ir visi sūnūs. [...] Parvažiuodavo, pabučiuodavo, sakydavo: „Mano mokslo metai kokie užaugo“ (AA).

Seserims užsakydavo į kaimą laikraščių (AA. – 1936 12 14 laiškas Petrui Navardaičiui). Kai visi paprastai vasarą susirinkdavo, bendraudavo gražiai ir nenuobodžiai. Sesuo Barbora yra pasakojusi: „Mano tėvas buvo tikintis, jis [Andrius] ir buvo tikintis žmogus jis labai, tai eidavom į bažnyčią. [...] Visi pėsčiom, kaip gerai, kaip linksma buvo. Kai eidavom, tokios tvoros, tokios lipynės buvo, lipdavom per tas lipynes, kas čia greičiau. O jau vis Andrius mums buvo toks jau švyturys, kad jau ans pašnekins, jau mes vis dėmimės. Ir jis vis, išeidamas iš namų, vis skubindavo: „Ai, ką jūs ten čiupinėjat“. O ten vaikų būrys ištaisyt reikia. „Kad tik nepavėluotume, į mumis žmonės dėmesį neatkreiptų“ (AA). „Kalbus buvo, vis šnekėdavo, mėgėjas kad šnekėt. [...] Žemaitiškai tep maišydavosi biskį anam. Jau jis ne tep [kaip mes] šnekėjo, kap knygo[je] kad rašo. Jau ta kalba skyrės, ta iškalba tokia bendrai skyrės,

toks kilnumas buvo. Kaip kad sako, kilni kalba, kilnus žmogus buvo iš viso“ (AA. – Sesers Barboros pasakojimas).

Taigi šeima ir jos nariai, visi artimieji Andriui Ašmantui buvo tvirta atrama gyvenime. Su visais buvo glaudžiai susijęs ir jų santykiai, pati šeimos institucija buvo viena iš didžiausių vertybių: „kiek daug reiškia švelnus šeimos lizdas“ (Dienoraštis 1930 06 25). Kūrybai labai kenkiantis pakrikęs šeimyninis gyvenimas (ten pat, 1930 08 28). Tad nejučiomis krypstama prie minties apie būsimą savo šeimą, apie moterį, kuri gebėtų suprasti ir atjausti, būti tikras draugas.

Reikia pabrėžti dar vieną aiškiai įsisąmonintą vertybę – gimtinę kaip vietą. Atplėštas nuo jos, gal tiksliau, pats nuo jos pasitraukęs, nuolat ilgisi gimtųjų namų: „vis gimtasis kampelis maloniai prisimena“ (Dienoraštis, 1928 07 26). „Buvau ir esu labai prisirišęs prie kiekvieno medelio, ar tam tikroj vietoj padėto daiktelio. O jų aš dažnai jau neberandu grįždamas tėviškėn“ (ten pat, 1929 07 02). „Svarbiausia bene bus mūsų katiškas prie vietos prisirišimas“, „Mat, mums vis dar būtų malonu, kad mes lietuviai galėtume vienoj pastogėj gyventi ir amžių baigti su nužilėjusiais tėvais ir mūsų artimaisiais. Mums vis dar labai skaudu persiskirti. Mes dar bailūs stoti į rizikingą vietą. O bijomės ir nustojame daug ko“ (ten pat, 1929 07 25).

Šitas aiškiai suvoktas lietuvių prisirišimas prie gimtosios vietos („katiškumas“) ir prie artimų žmonių („šuniškumas“) yra gražiai įvardyta mūsų tautinės tapatybės dalis, bet kartu suvokiama, kad sąlygos reikalauja keistis ir kita tvarka dėlioti vertybių sistemą. Senųjų vertybių pleišėjimas kelia sumaištį sąmonėje, verčia daug svarstyti ir mėginti nusistatyti savo vietą naujoje tikrovėje, aiškiau formuluoti gyvenimo tikslus ir uždavinius.

Jaunam amžiui labai būdinga įvairių nuotaikų kaita, dažnai pačiam nesuprantamas ilgesys ir iš jo kylanti neviltis, kartais baimė ir nerimas dėl rytdienos. Mintys neretai skrieja nuo dangaus iki pragaro ir atgal ir susivokti jose būna neretai labai sunku.

Galėtume spėti, kad sumaištis kyla iš to minėto prisirišimo skeldėjimo, kai žmogus ima jaustis vienas ir dažnai tampa labai vienišas. Dienoraštyje ne vienoje vietoje pasiskundžiama, kad „neturi kam meilesnio, nemaskoto žodelio pratarti ir iš ten susilaukti paguodos“ (1928 07 26), „Jaučiu vienatvę, nuobodulį, sunkumą. Tai tiesa: neturiu su kuo nei pusės žodžio prasitarti“ (1930 03 16). „Neiškalbėtos kalbos, neišgyvento gyvenimo ilgesiu sirgau aš visą vasarą tėviškėje [...]. Rodos, mane suprato tik viena gamta“ (1929 07 24), „liūdžiu šimtą kartų daugiau, negu kad buvau piemenėlis, po šakotu ąžuolu“ (1929 07 24), „dvasinio nusiraminimo niekur negaliu rasti“ (1930 01 06). Iš to kyla ilgesys, tik ne visada suvokiama, ko ilgimasi: „Ilgiuos lyg namų, lyg dar kažko“ (1930 04 16), ir nuolat jaučiama vienatvė: „kenčiu kančias ir skausmus, vargstu vargus ir nelaimes vienui vienas.

[...] Mano visą gyvenimą didelė vienatvė lydi“ (1929 07 02). „Gal būt, daug mane liūdina ir tai, kad aš paprastai daug noriu padaryti, negu galiu. Tas, žinom, daug atsiliepia ūpui ir darbui. Toks jau mano prigimimas: per daug ideališkai į gyvenimą žiūrėti ir beprotiškai daug iš savęs reikalauti ir be saiko daug dirbti. Todėl daug nukenčia mano nervai. Taigi šiandie tiek liūdžiu, įmanyčiau į žemę įlįsti“ (1930 03 16). Graužiamasi dėl visko: dėl vienatvės, dėl ateities, dėl ligų, dėl savo menkumo, mažo išsimokslinimo, ir viskas atrodo tik iš neturėjimo kam tuos sunkumus iškalbėti, išlieti sielą ir savo kančias.

Per 1930 m. Velykas „[v]ienas šįryt vieną kiaušinį suvalgiau su dideliu skausmu ir ilgesiu širdyje. Kaip būtų malonu dar visiems susirinkti namie per Velykas! Kiek būtų džiaugsmo, linksmumo, gal ir su liūdesiu širdyje, kad tokiai gausiai šeimai mamytės nebėra. Kiek jai būtų džiaugsmo žiūrėti į mūsų gausų jaunų vyrų būrelį! Dabar, kad ir man, niekam nėra švelnaus žodelio pratarti, užuojautos gauti. Buvo vyresnysis broliukas, vedė ir mane taip užmiršo. Likau vienas. Man draugas P. Navardauskas sakė: „Pamilk kokią mergelę ir ją gražiai mylėk! Ir bus tau nusiraminimas!“. Gal ir tiesą kalbėjo, bet man to tyraus džiaugsmo neteko suprasti ir netenka. Vis dar vienas klajoju. Atvirai dar apie savo dvasios ir kūno silpnybes niekam nedrįstu pasisakyti, nors jau mergelę, gal ne tiek karštai pamiltą, turiu. Bet ji jaunutė ir aš jai, kol dar ji visai nėra mano, nedrįstu viską išplepėti“ (Dienoraštis, 1930 04 20).

Gegužinėje apie 1929–1930 m.
Centre sėdi (iš dešinės) Andrius Ašmantas, Vanda Lapaitė, Petras Navardaitis

Ta mergelė, gal tiksliau, merginos, jam jau seniai pasąmoniškai rūpėjo. Kaip pats yra sakęs, „ir Venera reiškia nemaža teisių prie manęs“ (Dienoraštis, 1930 06 09). Jis, rodos, gerai supranta, kad veikia „absoliutūs biologijos dėsniai, tiek gilūs, kad ir žmogaus žmogiškoji dvasia yra savotiškai nuspalvota, nudažyta, kad ir daiktai atrodo subordinuoti anam gyvybės išlikimo instinktui. Jis, mano manymu, turi didelės reikšmės ir įtakos ir abstrakčiajai žmonijos kultūrai. Daugelis kultūros veiksmų bus greičiausiai atlikta tam instinktiniam puošnumui, „gražumui“, kurio sveika žmogaus prigimtis reikalauja iš antros pusės. Žmogus nėra paprastas kūnas, biologinis luistas, bet dvasinis, arba sielinis, sutvėrimas. [...] Tad, sakau, nors instinkto vergas, rodos, nebuvau (ikišiol vis dar išlaikau skaistybę!), tačiau anų plačia prasme biologinių jausmų esu labai stipriai veikiamas“ (ten pat, 1931 04 18).

Antra vertus, „ir šitą dalyką daug veikia gautoji po Kalėdų tarnyba. Mat, jauties savarankiškesnis, manais turėsiąs iš ko jau ją „laikyti“ (ten pat, 1930 06 09). – Anos Lietuvos laikais buvo be galo tvirtas įsitikinimas, nelaužoma nuostata šeimoje pinigus uždirbti vyrui, o moteriai būti tik vyro išlaikytine ir šeimos žmogumi.

Nors jaučiasi į vyrą visai subrendęs, bet „nė pirmosios meilės karštai nepergyvenęs (dar savo amžiuje nėsu meilėj mergaitei prisipažinęs, nei laiškučio parašęs, nei bučkio davęs, o vyras esu jau 23 m. sukakęs)“, nė vienos nenuskriaudęs, bet moka „merginas pakritikuoti, o ypač joms dykai, kai jos mano meilės nevertos, savo meilę švaistyti. Čia atrodyčiau, lyg egoistas, tačiau to noro būti juo, rodos, nė kiek neturiu. Ir taip visada šaltai oficiališkai su mergaitėmis. Ir jei kartais tenka su kuriomis dažniau susitikti, tai vis grynai collegiškai viskas prasideda ir baigias. [...] Pagaliau ir šiaip plačių ir tuščių draugysčių aš nemėgstu ir tai laikau grynu laiko gaišinimu sau ir kitiems. Nuoširdžios draugystės niekada nevengiu, bet ji labai sunku rasti“ (ten pat, 1929 07 02). „Retas atsitikimas, kad vyras 24 m. su viršum būtų nepraradęs nekaltybę, kuriai progų begalės buvo“ (ten pat, 1930 07 30). „Vyras jau suaugęs esu, bet nė karto, tiesa, aklai, „karštai“ nėsu įsimylėjęs. Vis, rodos, nerandu „panos“, kuriai galėčiau suteikti tą didelę auką – savo gyvenimą, ir laukiu. Imu pamilti be karščio, bet iš reikalo, patogumo ar naudingumo. Kažin, ar man vedusiam, kaip ir viliuos, suteiks žmona tos kūrybos?“ (ten pat, 1930 04 26). „Vedus turėtų eiti ir toliau gyvenimas negirgždėdamas, kaip netepti ratai, bet sklandžiai ir dar kūrybiškai – su įkvėpimu. Kaip magneto jėgos klaidžioja tarp žiemių ir pietų polių, taip kūrybos ir įkvėpimo srovės, rodos, sruvena tarp vyro ir moters“. „Jiedu, tuodu du poliai, jungia dvi galybi: mirtį ir gyvybę. Kas glūdi tarp šių, tai jų kalbų objektas. Pasiryžimas mirčiai iki gyvybės ir gyvybei iki mirties“ (ten pat, 1930 05 17).

„Aiškiai žinau, kad žmogaus laimė yra reliatyvi: vienas jaučias moksle laimingas, kitas – šeimoje. Katro didesnė laimė, kas atsakys? Šeima duoda žmogui laimę, nes tai yra gyvenimo išbaigimas. Be šeimos židinio nėra pilno gyvenimo. Šis klausimas aktualėja kasdien ir iš teorijos pusės ir iš praktikos“ (ten pat, 1931 04 10). „Nuo šeimos sukūrimo kinta visas gyvenimas“ (ten pat, 1931 11 29). „Kažin, ar žmogus vedęs būsi ramus nuo tos širdies jausmų ir kitokių širdgėlų?! Tur būt, visuomeninės širdgėlos, kaip buvusios, pasiliks...“ (ten pat, 1930 06 09). „Ir taip, rodos, yra, kad reikia pasirinkti malonumus ir tik kasdienius rūpestėlius – šeimos dalykėlius – ir ten išnykti, arba darbą visuomenei ar mokslui ir su tuo visų garbę. Aš mėginau derinti. [...] Teks, tur būt, katram nors labiau pasiduoti. Bet – kam? – pasilieka tas baisusis kančių klausimas!“ (ten pat, 1931 03 27).

„Sakykite man, gerbiamieji, ar su meile žūsta jaunystės idealai, saldūs dėl jų vargai, didi pasiryžimai, aukšti siekimai, galybių jūrės ???!!! Ar po jos tik žemės vabalėlio gyvenimas?.. O gal visa tai ir suderinama į puikią gyvenimo harmoniją?.. Aš nežinau. Gal tik atsakys ateitis...“ (ten pat, 1931 01 11).

„Kame ta moteris, kuriai aš gyvenimą, o ji savo man paaukos? Kame ji? [...] Sugyvenau 24 m., [...], nė kiek daugiau nepatyriau. Nepatyriau, nė kurią vesiu. O vesti norėčiau ne tik moterį, bet ir moterį – gyvenimo draugę. Nenorėčiau, kad ji man, o aš jai būčiau gyvenimo tormozas[37]. Geidu šimtą kartų labiau tokios moters, kuri būtų moteriška ir moteris. Moteriška, nors neragavęs, manau, kad negalėčiau pasitenkinti. Šalia jos matysiu ir gyvenimą. [...] Bijau tokios, nuo kurios į gyvenimą išeičiau sudrykusioms jėgoms, kaip musis šviesos nudegtais sparnais, kad nei skristi, nei lėkti negalėčiau, o kankinčiau[si] vietoje, kaip ta musis šalia lempos“ (ten pat, 1930 05 17).

Dienoraštyje pirmą kartą prabylama ir apie kaime „pamiltą mergaitę L[apaitę] Vandą“: „Kad aš ją mylėčiau taip, kaip namuose vaizduojama arba šiaip kitų pasipasakojama, nenorėčiau prisipažinti. Mylėti myliu daugiau todėl, kad ji mane myli. O pagaliau ir aš ją mylėti ir galėčiau: jauna, tur būt, dar nekalta, pažįstamų tėvų, ir dar pasiturinčių, bet svarbiausia, kad ji mane toje vienatvėje moka užjausti“ (ten pat, 1930 03 16).

Ta artimesnė pažintis bus prasidėjusi 1929 m. birželio mėn. (yra jos nuotrauka su užrašu „Atminčiai pirmos pažinties dienų Andr. Ašmantui nuo Vandos. 1929-VI-16. Tickinai“). Vanda Lapaitė buvo kilusi iš to paties Tickinų kaimo, už jį jaunesnė 3–4 metais, mokėsi Plungės gimnazijoje. Tų metų vasarą bendrauta, matyt, nemažai, yra dar viena jos liepos 16 d. kartu

[37] Stabdis, trikdis.

su drauge nuotrauka („Tamsta rašysi man. V. L.“). 1930 m. sausio 15 d. užrašyta dar viena nuotrauka. Tačiau vasarą „dabar šalstelėjo tas karštis“ (Dienoraštis, 1930 06 09), nes kitą įsižiūrėjo, ir prasideda svarstymai, kurią labiau mylėti: „Pakliuvau kaip asilas tarp dviejų šieno kūgių! [...] Viską laikas išspręs“ (ten pat). Su Vanda susitinka grįžęs į tėviškę, bet daugiau bendrauja laiškais, ir jam ypač trūksta tiesioginio bendravimo žodžiais: „Rodos, kad ji čia būtų, tuoj galėtum kur suklydęs pasitaisyti, sakinį kitu jausmu ar kitais žodžiais pasakyti. O ką dabar? Ji toli, kur tolimam kaime: sunkiai ir laiško pasiekiama. Kas tie žodžiai, jausmai ir tos mintys, kurios laiške parašomos, prieš tas, kurios arti sakomos. Be minties, kiek nekalto, nuoširdaus jausmo!“ (ten pat, 1930 08 06). Jaučia, kad „viskas, matyt, galop eina. Nyksta mūsų ryšiai, mažėja mūsų meilė ir neapykanta širdyse kyla“ (ten pat, 1930 09 24). „Jau greit (Kalėdoms) bus metai, kaip mes vienas kitam prisipažinom. Aš jaučiaus momento klaidą padaręs, kuri turėtų tuoj ir praeiti. Apsirikau. Daugiausiai mano gyvenime yra svėręs protas ir valia. Dideli yra ir jausmai. Bet jie būdavo klusnūs protui ir valiai. Stengiuos juos subordinuoti ir dabar, ypač manydamas, kad taip realiai jausti ir tiek gyvai galvoti dar per anksti: ji VII-os klasės gimnazistė, aš vėl šiais metais nebaigsiu universiteto. Taigi tos meilės rezultatai turi būti nukelti mažiausiai dviem metam. [...] Jos atsimetimu netenka man nė kiek abejoti. Daug daugiau paabejoju, ar aš pats tinkamą ją pasirenku. Ji pojuodė, ne tiek jau aktinga nei darbe, nei kad ir toj meilėje – rodytųsi šiuo atžvilgiu kiek patižusi. Bet traukia kas tai! Ji tikrai nekalta, švelnių mergaitiškų jausmų, myli gražiai motiną, savo kraštą, nėra išlepusi ect.“ (ten pat, 1930 10 31).

Nedaug praeina laiko, kai jausmai vėl užsiliepsnoja, gal kad susitikus pasišnekama ar laiškais kas išsiaiškinama. „Mūsų gyvenimai kreipiami į vieną pusę, viena linkme. Su tėvu ar broliais kartu nemanau amžių baigti, bet su ja. Todėl ji man ir „egoistiškai“ svarbiausia. Ji man paskutiniu laišku sukėlė daug gražių minčių ir puikių svajonių – pažadėjo gimnaziją baigus tik mano valioj likti. Tai viskas, ko iš mergaitės galima reikalauti. Ir kiek čia vilčių, lūkesčių ir džiaugsmo! [...] vaizduojuos, kad ji daug turi to, ką aš branginu. Ji savo biologiniu moteriškumu niekada manęs nepaveiktų, nes ji nėra gražiausia ir arti, kaip kitos. [...] Manęs tik kūniška mergaitė, be skaistumo, ikišiol negalėjo pavergti. Nebuvo ir ji manęs pavergus tol, kol ji neprisipažino, kad aš jai visų siekimų idealas, minčių ir svajonių centras. O aš pasitikinčiam žmogui ir šiaip gyvenime esu vergas. Tuo labiau mergaitei, kurią aš myliu, negalėjau būti kitoniškas“ (ten pat, 1930 12 01). Netrukus prisimena, kad prieš metus, per Kalėdų atostogas, ją pirmą kartą pabučia-

vo, – pirmą mergaitę savo gyvenime. „Susitikome ir šiemet ir atšventėme metines sukaktuves, nors mažą valandėlę ir kartu pabuvome, kaip du paukšteliai ant menkutės šakelės. Ši meilė man daug davė gero – patyriau daugiau jausmų, švelnumo, moters malonaus kilnumo ir gležnumo, bet ir kartybių – daug kankinaus dėl mūsų menkų nepasisekimų, neapsakomi ilgesiai raižė mano krūtinę, įvairūs negalimumai trukdė išlieti savo sielos skausmus ir džiaugsmus, pasidalinti jausmais ir mintimis, o svarbiausia – kartu pabūti“ (ten pat, 1931 01 04).

„Aš turėčiau būti laimingas. Turėjau laimės susilaukti savo mylimosios. Buvo nekaltaus glamonėjimosi, ir bučkių, bet be to didžiojo įspūdžio, kurio laukiau. Nežinau, kodėl nesukėlė ji man nei dvasios, nei kūno aistrų. Nebūčiau, rodos, galėjęs gauti spontaniškai tų pasiryžimų, kuriuos turi įsimylėję. Gal būt, ji dar neatitinka mano dvasios ir kūno troškimų. Nėra tų dviejų dalykų aiškios sintezės ir harmonijos gražumo. Todėl ne be reikalo kartais kyla visokių dvejojimų dėl jos“ (ten pat, 1931 02 18). „Kartais dingteli mintis į galvą – mesti ją, užmiršt – tik darbą prieš akis pasiimti!.. – Juk ji ir negraži: juoda, maža... Tad vėl iškyla man jos skaistumas, prisirišimas, malonumas... Ji – tikra laimė ir džiaugsmas šios žemės. Ji audrina ir ramina mano sielą. Gyslose kraują užverdina kunkuliais. Be jos šalia manęs nėra...“ (ten pat, 1931 01 11). „Tiesa, iš turimų pažįstamų ji širdžiai artimiausia, bet sielos ir kūno aistrų nemoka sukelti. Gal aš iš viso ne aistrų žmogus, bet valios. Visur tas šalta protas palieka vadovu, nors jo vadovavimas nėra švelnus ir malonus“ (ten pat, 1931 03 27). „Myliu savo kaimo mergaitę ikišiol visai platoniškai, tačiau visam jos apoteozavimui trūksta tos galios, kuria mane paklupdytų prieš save, – atvirkščiai – imu nuo jos nutolti. Jos meilei nepataria ir mano tėvas. Gal jis senas nujaučia mūsų nelaimingą gyvenimą? Daug pritarimo neturiu ir iš kitų. Tai sugestijai kartais pasiduodu ir aš. Gal delto, kad ji alkoholiko tėvo? Tas jos nepaprastas pasyvumas, atsidavimas dažnai dėl to, kad neturima jėgų su kliūtimis kovoti, o nėra tai sąmoningas valios aktas. Tokia pat jos didelė meilė motinai, gal ir man, ko, tačiau, aiškiai, ypač aktingai, nedrįstama pareikšti. Pasyvus „taip“ gali skambėti kas minutė“ (ten pat, 1931 04 10). „Labai liūdna, kad mylėtą savo kaimo mergelę nuolat labiau imu užmiršti [...]. Pasirodo, kad ji neauga tokia, kokios aš tikėjaus ir laukiau. Man tinka stipraus ir sveiko, nors ir nenutukusio, kūno moterys. Ji tokio kūno neišaugo: nuolat sirguliuoja ir silpnutė teišrodo. Kita – jos tėvas girtuoklis. Šis prastas tėvo linkimas daug yra paveikęs ir ją. Ji, žinoma, neina su tėvu girtuokliauti, bet joje reiškiasi silpna, neaktinga ir nedrąsi dvasia. Jai svetima bet kokia iniciatyva. Gal tai ir moteriška, bet, rodos, jai

jau nenormalu. Su ja galutinai nebaigti reikalai, bet nelabai džiugūs“ (ten pat, 1931 04 18).

Santykiai ima vis labiau šlyti ir, atrodo, 1931 m. vasarą galutinai sunyksta. O rudenį atsiranda kita...

Šioje istorijoje kiekvienam turbūt būtų galima Vandą nuoširdžiai užjausti. Ji jį bus tikrai smarkai ir ištikimai mylėjusi. Andriaus sesuo Emilija prisiminė, kad Vanda „labai kibo prie ano, pati atbėgdavo, ateidavo pas ano, bet kad ans dėmesio nekreipė“ (AA). Andriaus albume tik jos vienos yra kelios nuotraukos (3 portretinės, 3 su draugėmis, kažkokio ežero nuotrauka su jos užrašu, be to, dar trys grupinės nuotraukos – be užrašų ir datų, yra spaudas „Foto D. Lipšicaitės. Endriejavas“, kur tarp kitų ir Andrius su Vanda). Galima spėti, kad Andriaus su ja galėta ir apie tą jos „neaktingumą“ kalbėti: 1931 m. birželio 7 d. skaučių štabo nuotraukoje, kur kartu nusifotografavusi ir Vanda, antroje pusėje užrašyta: „„Istoriniam“ broliukui nuo snūstančios sesutės. Vanda“. Paskutinėje nuotraukoje, užrašytoje 1932 m. birželio 29 d., galima justi ir tam tikrą nuoskaudą, galbūt ir pagiežą: „J. M. P-nui Mokytojui Andr. Aš. Plungė. Kaiminėle, Prisimink pirmąją „vienetukų“ mėgėją baigusią gimnaziją. Vanda“. Nesiimsime šifruoti čia užšifruotų minčių, bet aišku, kad ši kiek graudi istorija baigėsi tik kaimyniškais santykiais.

Suprantama, aplink, Kaune, buvo ir kitų merginų, kurios nebuvo jam abejingos. Viena „linksmutė, kaip lakštingala, nors namie, rodos, negeriausiai klojas. [...] Bet aš jos, kaip mergaitės, negaliu pamilti [...], ypač kad šiuokart esu dar ir kitą pamilęs dar kiek labiau. Aš ją, sakau, galiu mylėti tik kaip mergaitę – žmogų, o ne kaip savo mergelę – žmoną. [...] Vis dėlto, kartais negera būti mylimam, kad pats negali mylėti“ (Dienoraštis, 1930 04 23). Nors jaučia jos gerą būdą ir kilnią sielą, bet mato ir fizinį trūkumą: „Čia, šiaip ar taip, daug nusveria ir mūsų biologinis instinktas, ieškojimas ir stengimasis pasirinkti sveiką ne tik dvasia, bet ir kūnu. Ypač sunku tuos dėsnius peržengti sveikam stipriam žmogui, kuris dar ligos stipriai nebuvo suklupdytas. Taigi kartais ir apgailėtinai tenka atmesti tas gražias šventas pastangas. Ir meilėje norėčiau būti humanistas, o ne pirklys“ (ten pat, 1930 10 09). Kita „[s]avo siekimais aktinga, kaip ir aš. Jos pasirinkta kita specialybė – iš gamtos – formacija. Ją lengviau, greičiau gal ir karščiau pamilčiau negu aną iš savo kaimo. Mat, šita didesnio ūgio, gražiau nuaugusi, daug turtingesnės dvasios, nors iš veido nėra gražiausia, ir jaučiu prie jos didelį patraukimą“ (ten pat, 1930 06 09).

Buvo dar viena pažįstama – mokytoja Adelė Butauskaitė iš Merkìnės. Ji buvo gerokai vyresnė už Andrių (g. 1896 10 13 Simnè). 1912 m. baigė Marijampolės gimnaziją, buvo lankiusi kelerius mokytojų kursus, nuo 1915 m.

dirbo įvairiose Alytaus apskrities pradinėse ir vidurinėse mokyklose, dėstė istoriją ir psichologiją (CVA F. 391, ap. 7, b. 857). Kada ir kaip juodu susipažino, nėra žinoma. Tėra išlikę du Butauskaitės laiškai Ašmantui, rašyti 1932 m. pradžioje. Juose autorė atsako į Ašmanto prašymą paieškoti priesagų *-inis, -iškas* ir *-ingas* žodžių tarminių pavydžių (be abejo, diplominiam darbui). Neatrodo, kad Andrius būtų jautęs jai kokį vyrišką potraukį, bet viename Adelės laiške gali jausti tam tikrų jos simpatijų ir net užuominų.

Taip ir bėgo laikas bendraujant su įvairiais žmonėmis, svarstant, bet vis nenusprendžiant, į kurią pusę pasukti. Posūkis, matyt, atėjo pats savaime, kai jau nebesvarstoma, visi racionalumai nueina į šoną ir pradedama veikti vadovaujantis tik jausmais, o ne protu ar išskaičiavimais. 1932 m. liepos 29 d. dienoraštyje pirmą kartą paminėta Onos Kizevičiūtės, būsimos žmonos, pavardė. Jiedu esą pažįstami jau beveik metai, bet „[a]š niekada nemaniau, kad aš mergaitei tiek nuolankauti galėsiu!“. „Tikrai, matyt, yra žmogaus gyvenime tokių būsenų, kada žmogus nustoji skaidraus proto ir ryškios sąmonės, o tik jausmai siūbuoja! Ta būsena – meilė!“ (Dienoraštis, 1932 07 29). „Šiandie man darbo daug, bet darbas daug malonesnis – viltis prieš akis. Jos tokis pat pasiryžimas – būsimo gyvenimo didysis pamatas – skaidrus pilnutinis gyvenimas“ (ten pat, 1932 08 06).

Ona Kizevičiūtė gimė 1908 m. gegužės 22 d. Marijampolės apskrityje, Klebìškio valsčiuje, Dambravõs kaime Marijonos ir Jurgio Kizevičių šeimoje. Augo 7 vaikai: 3 broliai ir 4 seserys. Anksti mirus motinai, vyresnioji sesuo su tėvu augino jaunesniuosius. Ona 1921 m. įstojo į Prienų „Žiburio“ gimnaziją ir ją baigė 1929 m. Tų metų rugpjūčio 28 d. jai buvo išduotas brandos atestatas Nr. 85. Tais pačiais metais įstojo į Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto istorijos skyrių. Mokantis antrame kurse mirė tėvas ir ji neteko lėšų toliau tęsti studijas. Rašytojo Vinco Mykolaičio-Putino remiama įsidarbino Valstybinėje bibliotekoje.

Ona Kizevičiūtė 1933 m.

Pirmieji gyvenimo metai kartu 1933 m. rudenį

Su Andriumi juodu susituokė 1933 m. birželio 24 d.

Ratas užsidarė. Dienoraštis nutrūko. Viskas taip panašu į mūsų liaudies dainose išdainuotą jaunystę, išgodotas godas. Paskui, žengus lemtingą žingsnį, prasideda kitoks gyvenimas ir kitokie rūpesčiai.

Šia proga galima prisiminti vieną įdomų Andriaus Ašmanto žingsnį, susijusį su senomis draugystėmis. 1934 m. sausio 24 d. jis gavo savo senos pažįstamos gal dar iš gimnazijos laikų tokios Janios laišką. Gavusi iš Vandos adresą ir išgirdusi, esą jis norintis, kad ji parašytų. Laiške iš Viekšnių prisimena kažkada draugiškai praleistas valandas, lieja savo vienišumą ir tikisi jo palankumo. „Parašyk daug, daug apie save. Gal jau esi vedęs? Tada aš norėsiu iš tolo paspausti Tau ranką ir iškeliaučiau iš Tavo širdies horizontų ir daugiau nieko apie mane negirdėtumei, kaip ir ligšiol, per trejus–ketverius metus nieko negirdėjai“ (AA). Andrius antroje voko pusėje užsirašė gavimo datą ir trumputę išvadą: „Ats[akymo] nebus“.

Svajonės ir idealai

Kol nebuvo artimo žmogaus, kuriam būtų galima atverti slapčiausias svajones ir didžiausias abejones, daugelį dalykų patikėdavo dienoraščiui – iš jo pažinsi autoriaus sielą ir kūną.

Niekada neabejojo, kad jam skirta sunki pažinimo našta, mokslo ir auklėjimo kelias. Tam įgyvendinti reikėjo nemažų pastangų, didelio darbo, nuola-

tinio budrumo, ar teisingu keliu eina, ar pagal jėgas imasi darbų. Nuolatinė įtampa dėl savo veiksmų, nors dažnai gana egzaltuota, padėjo ugdytis tvirtesnį charakterį ir aiškesnes nuostatas dėl visko, kas yra šalia, su kuo susiduria artimoje aplinkoje ir visoje visuomenėje. Svarstymų tikslas – gyvenimo prasmė, o klausimų ratas – nuo menkiausių sielos virpesių iki valstybės reikalų, net iki kosminių platybių.

„Kartais sukyla manyje energija, drąsa ir pasiryžimas dirbti ir praskinti nežino[mo] miško kampą, nusausinti tyro galą, kad ten mano dvasia galėtų gyventi, įsikurti, stiprėti, augti ir pajusti pati save ir kitus, tokius pat šios žemės padarėlius, su jais susidraugauti, jiems padėti ir iš jų laukti pagalbos. O kaip būtų malonu, kad pajusčiau visatos kvapą, patirčiau jos tekantį kraują ir pasijusčiau esąs maža [jos] dalelė“ (Dienoraštis, 1930 11 10).

„Aš negaliu gyventi, kad gyvenčiau ir valgyčiau, maža kuo tesirūpindamas. Aš turiu siekti žmonių idealų ir kartu išgyventi pagirtiną žmogaus gyvenimą. Žmogaus gyvenimą suprantu pilną: jis turi būti vaikas, suaugęs ir tėvas. Šiuos dalykus pati gamta yra įdiegusi žmogaus jausmuose ir aukštajame prote. Tik tada, rodos, yra jo gyvenimas prasmingas, kada jis dirba savo artimiesiems, tėvynei ir visai žmonijai, savęs nieku neužmiršdamas ir nepaniekindamas“ (ten pat, 1932 03 16). „Netekti aukštų siekimų – tik tenkinti kūno geidulius – yra didžiausia žmogaus nelaimė, skaudžiausia žmogaus dvasios tragedija“ (ten pat, 1931 02 18).

„Gyveni ir ne kartą pagalvoji žmogus, kur čia būtų gyvenimo prasmė?! Atsakymo vienodo visam gyvenimui neieškok – nerasi. Žmogus kiekvienu savo gyvenimo laikotarpiu savaip žiūri į gyvenimą ir kitų siekimų jis siekia. Pagal tuos siekimus jam ir atrodo tyriausi gyvenimo tikslai sutapę su jo siekimais. Todėl jis to reikalauja iš visų. Jo etinės pažiūros čia ir susidaro. Žmogus, norėdamas būti laimingas, turi, mano manymu, laiku išgyventi visus brendimo perijodus – nei skubėti, nei vėluoti. Kitu atveju griaužias, kamuojas, rūstauja ant gyvenimo, jaučias jo nuskriaustas“ (ten pat, 1932 01 05).

Visą savo buvimą šioje žemėje Andrius Ašmantas suvokia kaip darbą, veikimą, lavinimąsi. Pati didžiausia žmogaus pareiga ir savaiminė vertybė yra darbas. Tai ir viso buvimo šioje žemėje esmė, gyvenimo prasmė, užuovėja nuo visokių negandų ir asmeninių širdgėlų – „darbas yra geriausias sargas nuo pikto. Kaip bėgąs vanduo skaidrus, taip darbo žmogus skaistus“ (ten pat, 1930 04 06). „Dabar darbas ir jame aš viską turiu užmiršti, jei noriu toliau moksle kastis“ (ten pat, 1928 12 22). „Mano išganymas – darbas. Jei aš jį myliu ir prieinu prie jo, – nieko man daugiau nereikia“ (ten pat, 1932 07 29). „Darbo turiu daug. Tinkamai viską dirbti sunku. Blaškaus nuo vieno prie kito,

todėl ir nerimstu“ (ten pat, 1931 03 27). „Sunkiausia man, kad mano siela yra nerami, per daug godi, norinti viską aprėpti. Dėl to ir liūdžiu“ (ten pat).

Darbą Andrius Ašmantas suprato kaip labai plačios apimties individualų veikimą. Jis vertino ir gerbė visokį fizinį darbą, apie jį daug rašė prisimindamas tėvų namus. Save paskyręs protinio darbo sričiai, irgi matė jo ir teigiamybes, ir sunkumus. Jam nebuvo priimtina griežta fizinio ir protinio darbo atskirtis, kokią matė tėviškėje ir apskritai visoje visuomenėje, ir pats visur dirbdavo kiekvieną reikiamą darbą. Protinį darbą skyrė nuo kūrybos, tai yra tai, kas atliekama kaip kasdieninė pareiga visuomenei, nuo to, kas sukuriama nauja intelektine ar emocine prasme. „Matyt, kiekviena kūryba yra kentimas, skausmas, kaip ir motinai kūdikio gimdymas“ (ten pat, 1931 11 29). Šiuo atveju jam pačiam kūryba – ne grožinės literatūros rašymas, bet moksliniai, publicistiniai straipsniai ir darbai, kurie sukuriami taip pat per tam tikras kančias ir išgyvenimus.

„Man atrodo, kad kiekvienas žmogus, ką jis tik dirba, turi žinoti, ką, kodėl ir kaip dirba arba dirbti. Kad jam tas darbas būtų jo šventa, saldi žmogiškoji pareiga, tai mano didžiausias troškimas; kitas troškimas, kad kiekvienas darbas, reikalingas žmonijos kilimui ir tobulėjimui, būtų lygiai vertinamas ir branginamas, nors tai būtų mėšlo vežimas ar gatvės šlavimas“ (ten pat, 1930 01 10). „...darbas čia, žemėje, didžiausias laimės šaltinis. Žinoma, darbas, vis dėlto, tėra priemonė laimei pasiekti. Bet yra daug žmonių (dažnai ir man tenka tokiam būti), kurie pačiame darbe jau laimę randa. Bet visi, tur būt, per darbą laimės siekia“ (ten pat, 1930 06 04).

Ta priemonė laimei pasiekti ir pati patiriama laimė dirbant reikalauja išankstinio nusiteikimo ir vidinės drausmės. „Ar kada mane kas supras, ar žinos, jog aš daug daug dienų ir net naktų laisvai pasivergdavau save kuriam nors darbui. Nevisada ir darbui, tam plikam darbui, kad ir mokymuisi. Ne, daug daugiau aš esu pasivergęs savo idėjai, įsitikinimams“ (ten pat, 1930 08 10).

Dienoraštyje plačiai aprašytos tos „pasivergimo“ formos: mokymasis (jam skirta palyginti mažiau vietos), straipsnių rašymas, darbas mokykloje. Daug rašoma apie savarankišką lavinimąsi. Aiškiai suvokdamas save kaip kultūros srities žmogų Andrius Ašmantas stengiasi nuolat kilti kultūros laiptais, kaip pats sako, augti, tobulėti („jaučiu, jog po truputėlį augu kasdien. Bet vis tai tiek maža to prieaugio, kaip didžiam kalnui primestas iš rankutės piemeniuko akmuo. Kada tuo kalnu užaugti?! Užaugti ir pamatyti, kas dedas antroje jo pusėje“, – Dienoraštis, 1930 03 14). Viso to šaltiniai yra aplinkos stebėjimas ir kritiškas jos vertinimas, pavyzdžių ieškojimas savo artimoje aplinkoje ir tautos istorijoje, lavinimasis iš knygų.

Knygų pasaulis tampa jo apmąstymų objektu, dažnų jausmų iškrovų priežastimi, paskata remtis konkrečiais pavyzdžiais gyvenime. „Myliu knygas, kaip nieko kito pasaulyje. Ir kaip man jų nemylėti, nebranginti, jomis nesismaginti, jeigu tai pasaulio turtas, kuriam įvertinti pinigų matas netinka. Juk ten pasaulio grietinė! Geriausių, gyviausių, dažnai teisiausių ir energingiausių žmonių kalbos. Kaip tu gali jų, žmogus, atsižadėti? Jokiu būdu netrauksiu tų ryšių, kurie mus mezga! Knygos mano gyvenimas ir patirtis. Knygos mano tyriausias džiaugsmas, dėl kurio gėrėjimosi nė karto negailėjausi ir neapsivyliau. Tik džiaugsmas ir džiaugsmas būdavo“ (ten pat, 1930 03 14). Skaitomas Pranas Vaičaitis ir randama paralelių su savo gyvenimu, Pietario „Algimantas“, Krėvės „Sutemos“, iš užsienio literatūros Dikensas, Dostojevskis, kiti autoriai. Ne viskas, žinoma, susiję su tiesioginėmis studijomis, nemaža skirta tik savišvietai, bet iš visur semiamasi išminties, gyvenimo pažinimo, gėrio supratimo. Viena kita knyga jau ir nusiperkama, o įstojus į savarankiškesnį kelią, gavus darbą mokykloje, pradedama kaupti sava biblioteka (žr. p.157–158).

„Būtų man maloniausia, kad turėčiau daug daug laiko savęs ugdymui ir lavinimuisi. Koks aš dar menkas! Kaip aš dar netikęs savo darbui! Mokytojas – bet kiek aš pats temoku! Kaip skriaudžia gyvenimas tuos, kuriuos pavedė mano globai. Kiek jis privargina mane, uždėjęs man tokias sunkias pareigas. Koks mūsų dar vargas, kad neturime užtenkamai inteligentų. Kiek dar spragų lopoma tokiais, kaip aš. Juk mūsų visų pirmasis rūpestis turėtų būti mokytis, pažinti gyvenimą, patiems dar daug daug lavintis, o ne kitus jau imti lavinti. Man dar reikėtų laisvaus oro studijoms – mažiausiai kokių 4-5 metų. Tada, rodos, galėčiau jau drįsti bent kiek pradėti darbą“ (ten pat, 1930 09 23).

Tas savo palyginti menko pasirengimo dirbti suvokimas virsta didele graužatimi. Savigrauža apima ne tik dėl konkrečių darbo sričių, bet išeina toli į bendrojo išsilavinimo stoką, apskritai į mažą gyvenimo pažinimą: „[B]uvo ir tebėra mano širdyje kirminas, kuris nuolat mane graužia, kad aš per menkas, kad neatlieku tikrai savo pareigų, kad aš nežinau, kam aš mokytojas ir ką aš turiu mokyti!.. [...] Ar tu žinai, ko žmonija siekia? Ar tu supranti, kas tavo tautai yra reikalingiausio? Ar tu išmanai savo dėstomą dalyką? Ar tu moki nustatyti savo darbo, veikimo ir elgesio santykį su tauta, visuomene ir artimaisiais? Ar tu supranti, ko tau aplamai reikia... [...] Tu kuri gyvenimą ir vargsti, kaip skruzdėlė, prie savo darbo, bet nežinai, ar tas tavo tikras darbas ir taip turi būti dirbamas! Tu tik sausai žinai tą vardą, kad tu mokytojas, bet savyje esi dar paviržių piemeniukas, nykštukas – tikras dvasios pilksermėgis! Mokytojas! Mokytojas. Tu, didingas varde, aš menkas gyvenimo vėjo mėtomas lapelis, drįsau Tavim vadintis! Kiek mano čia prasikaltimo, to akiplėšiško išdidumo

ir drąsumo! Kuo aš galiu tai atpirkti? Tylus kužda man širdyje atsakymas – darbu, darbu, darbu, rūpestingumu, atsidėjimu, pasiaukojimu...“ (ten pat, 1931 01 21). „Mokytojas pats pirma turi turėti tų dorybių, kurias nori įdiegti į jaunuolio širdį, kad jis nešiotųsi jas visą amžių“ (ten pat).

Graužiamasi ir liūdima dėl visko, ne tik dėl vienatvės: „Iš tikrųjų liūdesys yra nuolatinis svečias. Kada aš jo neturiu? Retai dienelė teišaušta, kada aš jo neturiu? [...] Jis – mano brolis. Daug liūdžiu dėl įvairių nepasisekimų. Bet neretai liūdžiu ir dėl vienatvės, dėl neiškalbėtų jausmų, dėl neišreikštų savo nuomonės ir minčių ir dar dėl įvairiausių širdgėlų...“ (ten pat, 1931 02 02). „Ana, anksčiau mano nepasakytoji priežastis bus bene ta, kad juo augi, juo jauti tą prakeiktą vienatvę, tuštumą, atstūmimą nuo gyvenimo, lyg savotišką paniekinimą“ (ten pat, 1930 06 09).

Stiprios prigimties ir blaivaus proto žmogui tokie savianalizės seansai tik išeina į naudą: materializuojant raštu savo abejones, silpnybes ir trūkumus grūdinami jausmai ir valia, tiksliau įvardijami siekimai ir gyvenimo tikslai. Juose nustatomos aiškesnės veikimo gairės, santykiai su artimais žmonėmis ir visuomene. Svarbu dar suprasti ir šios veiklos savitumą, kad ją galėtum geriau kontroliuoti. Vienas iš tokių atvejų aprašytas dienoraštyje 1930 m. gegužės 17 d.: „Jei pasijaučiu sveikas ir krūtinėje pakyla daug įvairių norų, tada užmirštu vėl moterį – mano akis nutolsta į tuos žmonijos siekiamus amžinų idealų tolius ir pasineriu juose kaip leidžiančios saulės spindulys medžių šešėliuose. Apsvaigstu ta vizija ir džiaugiuos to momento būkle. Tokia egzaltacija neilga: nuo 1 min. iki kelių valandų. Nervai tokio įtempimo neišlaiko. Bet tada jaučiu, kad, rodos, visas pasaulis klojas po kojų, kaip piovėjui žalia graži žolė, o aš ja grožėjuos ir jos kvapą geriu smegenimis ir dvasios plaučiais. Tais momentais jaučiuos esąs laimingiausias pasaulyje, bet ir liūdesys netoli... kad tokio manęs niekas nesupranta iš tų „mirštuolių“ žmonių“.

Viena iš Andriaus Ašmanto galvojimo ir svarstymo sričių yra su tam tikra mistika susijusios dienoraščio eilutės apie mirtį ir ilgą žmogaus gyvenimo amžių. Gal tai sietina su jo paties sveikata, gal tai tiesiog nepaaiškinama nuojauta, kad likimo jam nėra atseikėta pernelyg ilgai gyventi. Kaip paprastai, bėdodamas apie savo išsilavinimo stoką, dienoraštyje rašo: „Trūksta žinių ir aprašomų dalykų dar didesnio su tokiu pat pamėgimu išstudijavimo. Studijavimo, rodos, nebijočiau, bet nežinau, kas tai verčia mane rašyti, skelbti ir savo menką žodį, lyg rytoj mirčiau. Jei tai būtų tikrai pranašystės žodžiai, neapsidžiaugčiau jų išsipildymu“ (1930 01 10).

Dienoraštyje Ašmantas rašo, kad sunkiomis ligomis nebuvo sirgęs: vaikiškomis ligomis „mažas išsirgau. Bet sirguliuote sirguliuoju jau nuo V kl., t. y.

nuo 1924 m. žiemos. Turėjau šaltą kambarį, spėju, kaip ir gydy[toj]ai mano, gavau reumatą. Gydytojo [...] patariamas gulėjau net savaitę, Užgavėnių atostogų pasigavęs. Na, lyg pagijau. Bet ne tiesa. Kada teko man laidoti savo mamą tais pačiais metais balandžio 28 d., negalėjau kaip reikiant priklaupti [...]. Bet šiaip nei man skaudėdavo, nei labai vargindavo" (1930 05 17). Tą reumatizmą dienoraštyje dar ne kartą prisimena, pavyzdžiui, rašo apie bala nežino kokį gyslų išpūtimą ar ištempimą (1930 01 28; 03 13; 04 23), – tai bus buvęs bene reumatoidinis artritas; vėlesnei sveikatai ir mirčiai 1941 m. neturėjęs turėti kokios reikšmės[38]. Studijuodamas Kaune patyrė nosies operaciją – *Deviatio saepti nasi* (1929 10 13). „Tačiau mano sveikata nei šį, nei tą rodo. Dieną ar vieną momentą, rodos, grabo lentos ieškotis bereikia, kitą dieną – be 100 metų nė iš pėdos. Paskutinės teisės turėjau, nes visai teisingai buvau laikomas mūsų šeimos sveikiausiu" (1930 01 06). Būta dar kitokių nedidelių negalavimų. 1928 m. pabaigoje pradėjo nešioti akinius, bet tai ne kokia tikra liga.

Noras ilgai gyventi minimas daug kartų. „Kita mano ypatybė – vaikiškai džiaugtis žmonių ilgu amžiu. Rodos, tas, kuris daugiausia metų nugyveno, laimingiausias žmogus pasaulyje. Ir kodėl man jaunam taip aimanuoti, kada viską už akių tebeturiu? Gal, sakau, ir čia būtų koks nujautimas, kurio aš pats bijau" (1930 01 10). „Mano šeimos nariai visi ilgai gyveno, tik mano mama, vėžį įgavusi, anksti pasimirė. Bet jų abiejų tėvai nė vienas anksčiau 60 m. nemirė. Mano mamos mama ir tėvas mirė apie 80 m. ar su viršum būdami. Taigi galėčiau ir aš, anot „planetų", gyventi 82 m." (1930 05 17).

„Jaučiu didelį malonumą, kada, tuo troškimu degdamas, prisimenu ilgą, sveiką žmonių amžių. Pavydžiu tiems žmonėms, lyg aš ryt dieną mirsiu. Sakau dar kartą, vaikiškai jiems pavydžiu. Iš tiesų, kad aš pavydžiu jiems ilgo amžiaus ir pats jo geidžiu, yra pagrindo. Mano galvoje, kada bent kiek nurimsta nuo kasdienio darbo, kyla begalės minčių, kurioms išspręsti, tur būt, būtų neilgas ir 80 metų amžius. [...] Tam išstudijuoti ir išspręsti, Dieve, duok ilgą, sveiką ir energingą amžių!" (1930 06 30).

Mistika, atrodo, pamažu nyksta, bet kur ji pasibaigia ir kas žmogui skirta, kai prisimeni, kad jam buvo atseikėta tik 35-eri to gyvenimo metai...

Manytina, kad Andriui Ašmantui tie svarstymai ėjo tik į naudą. Iš jų jis išėjo sustiprėjęs, labiau subrendęs, geriau suformulavęs savikūros uždavinius. Gal tai, kad saviauklai buvo skiriama tiek dėmesio, vėliau ir darbus dirbti buvo lengviau ir paprasčiau. Gal ir dėl to tiek daug per tiek mažai metų pasisekė padaryti.

---

[38] Dėkoju med. m. dr. doc. Editai Janulionytei už konsultaciją.

Idealistas

Dienoraštyje Andrius Ašmantas ne tik graužiasi dėl savo nebrandumo deramai dirbti mokytojo darbą ar liūdi neišsirinkdamas moters, bet ir drąsiai reiškia savo siekimus, tiesa, kartais pernelyg romantiškus, svarsto įvairius visuomeninius reikalus.

Kartais tie siekimai išsakomi romantiškais šūkiais, skirtais tarsi visai savo kartai: „Ženkim visi į teisybės kalną, užžiebkim teisybės žiburį tamsos rūme, nesibijokim, jei kuriam teks nukentėti, kad eita ne tuo keliu, nes – errare humanum est[39]. [...] Atvirumas, atvirumas visur! Teužviešpatauja sielos grynumas! Teišnyksta kitų baimė dėl teisybės, tepradingsta prasižengimų manija!“ (Dienoraštis, 1930 01 06). „Drąsus, teisingas ir nuoširdus eik per pasaulį, o vartai tau bus atkelti“ (ten pat, 1930 03 14).

Autorius nuo pirmos iki paskutinės dienoraščio eilutės idealistas pačia plačiausia prasme – išsikelia sau uždavinį auginti save dorą, teisingą, atvirą kitiems, aukotis artimiesiems ir tėvynei, būti tikru kovotoju dėl žmonijos idealų. „Dabar jau jaučiu, kad pasauliui padaryti tokiam idealiam, kaip aš jį vaizduojaus anksčiau, reikia daugiau laiko“ (ten pat, 1930 06 18). „Aš vis dar vaikiškai užsikrečiu idealizmu ir jį noriu realiai išgyventi ir net gyvenime įvykdyti“, – rašė jis 1938 m. balandžio 22 d. laiške savo draugui Petrui Navardaičiui (AA) praėjus nemaža laiko nuo dienoraščio rašymo dienų. „To skaidraus idealizmo, rodos, daugiausia turi šie minėti žurnalai“, tai yra „Naujoji romuva“ ir „XX amžius“, o jis neslepiantis, kad jiems simpatizuoja (ten pat). Taigi jaunojo idealisto siekimai sutapo su jaunųjų tautininkų platformos (Juozo Keliuočio, Igno Skrupskelio ir kt.) idėjomis ir tapo jo pasaulėžiūros ir ideologijos pamatu. Andrius Ašmantas savo gausioje kultūrinėje publicistikoje buvo kaip tik tos platformos idėjų propaguotojas.

Svarbiausia – sau pačiam išsikelti didelius uždavinius: „Jeigu aš nebeturėsiu čia, žemėje, ko siekti, viltis, dėl ko dirbti, teateina mirtis kuo greičiausiai. Jau tada gyvenimui būsiu tikrai miręs, tik viso ko teršlas iš manęs bus likęs“ (Dienoraštis, 1930 04 26). Susirgus „ne tiek baisūs tie skausmai ir šaltoji mirtis, kiek tas nykumas, kad tavęs, vargusio nuo pat piemenuko, kūdikystės dėl mokslo, niekas nė nežinos – nė vėjas nepūs. O jaučiuos daug turįs žmonėms skelbti [...]. Jei tik visai nenustočiau sveikatos, manau – daug padirbčiau, paskelbčiau žmoniškumo žinių“ (ten pat, 1930 03 13). Palikti ženklą žemėje – „[g]al čia ir instinkto labai modifikuotas balsas. Bet šiaip daugiausia norėčiau palikti „didvyrišką“ žymę: gražų žmonėms ir tėvynei darbą“ (ten

[39] Lot. – klysti žmogiška.

pat, 1930 04 19). „Rodos, norėčiau tada tuoj prabilti savo tautai, nurodyti jai kelius ir stoti jos vadu“ (ten pat, 1930 01 06).

Andrių Ašmantą žavi ne tik tragiški ir romantiški literatūros veikėjai, bet ir gyvi savo meto žinomų, žymių žmonių pavyzdžiai.

Didelį įspūdį jam padarė apsilankymas pas gydytoją prof. Bagdoną[40]. Jaunuolį sužavėjo kilnus profesoriaus poelgis, jo humaniškumas: „Kaip „savo“ – liet. žmogaus paklausė, kiek aš galėsiu mokėti [už sveikatos patikrinimą]. Ir patyręs mano būklę beveik nieko nenorėjo imti. Klausia, kiek galiu. Aš tyliu. „Duok“, sako, „penkis litus“. Ir tuo momentu pasijutau lyg esąs piemeniukas prieš savo gerą dėdę, kuriam rūpi ir mano reikalai ir dar daugiau: vaike, mokykis mylėti savo tautos žmones, kurie dar ir dabar savo tėvynėje gerokai yra skriaudžiami. Taigi šitas man smigo gana giliai į širdį. Tuo būdu jis man ne tik gydytojas, bet didelis praktikas patriotas, kokių maža. [...] Duok, Dieve, daugiau tokių „žilagalvių senelių“!“ (Dienoraštis, 1930 04 23).

Ne mažesnis įspūdis buvo Jono Jablonskio mirtis 1930 m. vasario 23 d.: „Sukrečia liūdesys tautą, kada vienas didelis jos šulas išvirsta iš savo stovimosios vietos. Užvakar pašlijo iš gyvųjų tarpo Lietuvos Universiteto garbės prof. J. Jablonskis. Vakar jau visas miestas liūdėjo ir nuliūdęs lydėjo į Baziliką. Visur ir visų liūdna nuotaika. Skaudu prisiminus, kad šis žmogus ėmės anais laikais nedėkingiausio darbo – lietuvių kalbos, kuri didžiausiomis bausmėmis buvo draudžiama vartoti. Šis žmogus, visiškai nematydamas iš to jokio pelno, stvėrės jos, nepabūgdamas dar už tai bausmių. Tik šiokie pavyzdžiai tautą auklėja, ir ji gali tokioj dirvoje gerai tarpti ir be baimės tiekti savo viršūnę į aukštį. [...] Kas man labiausiai krito ir krinta į akis, kad tauta, kol turės marinti savo senų veteranų, mokės susijungti ir juos tinkamai [pagerbti] nors per jų laidotuves“ (ten pat, 1930 02 25). Jablonskio netektis pati savaime turi auklėjamą reikšmę: „Kiek tada jaunų žmonių susigraudinę pasižada eiti šių didelių žmonių pėdomis. Daug kam gal parūpsta garbė, bet, man rodos, kad daugumas užsidega visuomeninių darbų ir pareigos karščiu. Juk dar kaip ant delno matyti mūsų tautos griuvėsiai, verguvės ir pasyvumo pančiai širdyje. Be šiokių tautos sukrėtimų tiesiog imtų žmonės nuomaru sirgti, įsitraukdami, kaip sraigiai, į savo atlyginamas pareigas, ir visa kita užmirštų. Gražu, kad tautos ir žmonija moka dar gerbti savo geradėjus, jos vargų lengvintojus! Jeigu šių žmonių mirtis jos nebegraudins, ji sužvėrės ir bus baisi sau ir kitiems.“ (ten pat). „Mane labiausiai džiugino, kad mūsų kilstama kultūroje, kad mes jau mokame įvertinti tylius,

[40] Juozas Bagdonas (Bagdonavičius) (1866–1956), gydytojas, visuomenės veikėjas, varpininkas, publicistas. Kai Andrius Ašmantas pas jį lankėsi, Juozas Bagdonas buvo Lietuvos universiteto profesorius (VLE II 435).

ramius, bet rūpestingai atsidavusius savo dalykams kultūros darbininkus. Toks buvo didž. gerb. prof. J. Jablonskis“ (ten pat, 1930 02 27).

Su Jablonskio mirtimi susijęs ir „pirmas rimtesnis straipsnis“ (Dienoraštis, 1930 03 14) spaudoje – Jablonskio nekrologas (Lietuvos mokykla, nr. 2, p. 77–89), kurį parašė „įprašytas savo seminarijos direktoriaus Dr. K. Ruginio“ (Dienoraštis, 1930 03 02). Šiaip nedidelių straipsnių jau buvo paskelbęs keletą. „Spaudoj dirbu nuo 1928 m., rašydamas daugiausia pedagoginiais, metodiniais ar kultūriniais klausimais“ (CV. – CVA F. 391, ap. 1, b. 174, lp. 25).

Taigi tą Jablonskio nekrologą turintis parašyti per dvi dienas (Dienoraštis, 1930 03 02), bet dirbti teko daug: „ir Užgavėnes praleidžiau namie prof. J. Jablonskio nekrologą berašydamas“ (ten pat, 1930 03 13). Pamatęs darbą išspausdintą, ne taip labai ir apsidžiaugė – „Būčiau, rodos, galėjęs ir geriau parašyti. Gal būčiau ir parašęs, jei ne tas p. redaktoriaus begalinis manęs skubinimas. Per 3 dienas surinkta medžiaga ir parašyta! Prirašyta taip sau – 11 pilnų puslapių. Jei būtų visas (be bibliografinių žinių) savas kūrinys, būtų daug maloniau, negu dabar. Tiek to, pakaks pradžiai. Rašyti noriu, parašysiu kada ir daugiau“ (ten pat, 1930 03 14). Tas „daugiau“, matyt, jau tvyrojo ore, nes per Velykų atostogas sumano parašyti daug straipsnių į įvairius laikraščius: apie biurokratišką stipendijų skirstymą universitete, straipsnį „Mokėkime vertinti gimtosios kalbos rašinius“, kuriam „medžiagos susimedžiojau iš prof. J. Vabalo-Gudaičio „Handbuch der Pädagogik“. Band III, Lieferung 18 ir 19. Be to, iš jo gavau daug nurodymų ir antraščių tų veikalų, kuriuos galėčiau rasti Universiteto Bibliotekoje. [...] Vieną straipsnį: „Rodos, teisybė kyla“ parašiau[41] ir šiandie „Liet. Aidui“ nunešiau“ (ten pat, 1930 04 16).

Pradėjęs dirbti mokykloje Andrius Ašmantas pasijautė pajėgus ir kitiems kalbėti apie mokyklos ir pedagoginio darbo reikalus. Tai svarbiausios to meto temos, nagrinėjamos periodinei spaudai rašomuose straipsniuose. Apie planuojamus straipsnius dienoraštyje sako: „Mano dabartinis ilsėjimas – įsitraukimas į naują darbą, jo planavimas ir sekimas, kas man būtų geriausia tuoj dirbti. Jau dabar esu suplanavęs parašyti didelį straipsnį „Gimtoji kalba mūsų mokyklose“, kitus mažesnius: „Mokytojo asmenybė“, „Pedagoginio darbo tragizmas“, „Mokytojo paruošimas aukštesnioms mokykloms – Užmirštas kampelis“ ir kitus, dar gerai nesuformuluotus. Tat ir poilsio dienos. Nors neramu į ateitį žvilgterėti, bet jaučiuos galėsiąs dabar daugiau padirbėti“ (1930 10 14). Nors straipsnių tokiomis antraštėmis neparašė, bet rašinių mokyklos ir pedagoginiais klausimais spaudoje vis pasirodydavo. Antai 1930 ir 1931 m. parašė po vieną šios srities straipsnį, 1933 m. – du, 1934 m. – tris

[41] Straipsnio tokia antrašte spaudoje neteko aptikti.

(neskaitant straipsnelių apie Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungą), o 1935 m. net dešimt (be to, dar 3 su švietimo dalykais susijusius straipsnelius). Pamažu tapo vienu iš produktyvesnių pedagoginių straipsnių autorių.

Jam nuoširdžiai rūpėjo ne tik bendrieji švietimo ir pedagogikos klausimai, bet ir gimtųjų Žemaičių mokyklų reikalai. 1935 m. kovo 11 d. laiške nenustatytam dvasininkui į vieną žemaičių parapiją (AA) rašo: „Esant to [Rietavo] krašto žmogui, labai rūpi man, kad nebūtų nuskriaustos tos apylinkės švietimo reikalai. Panaikinus gimnazijas Rietave ir Plungėje, visas Žemaičių krašto centras palieka be aukštesnės mokyklos. Tai ilgainiui, savaime aišku, turės skaudžiai atsiliepti ir žmonių kultūrai. Tuo reikalu rašiau ir laikraščiuose. [...] Tie visi straipsneliai bus niekis, jei vietos žmonės neprašys tų mokyklų. [...] Todėl aš ir nerandu čia nieko geresnio, kaip Tamstą, kuris jau dirbęs ir toliau galėtų dirbti toje srityje, jau ir kitų mūsų, žemaičių, padedamas. Aš darau, ką galiu“ (AA. – Didžiai Gerbiamas Kunige Kanauninke!).

Šiuose savo apmąstymuose ir straipsniuose Andrius Ašmantas iškyla jau kaip subrendęs, visuomeniškai angažuotas žmogus, žiūrintis į aplinką kultūrininko ir pedagogo auklėtojo akimis. Jam rūpi ir pačios visuomenės švietimo reikalai, ir tos visuomenės dorovė kaip visų žmogaus vertybių matas, pagrindas tvarkyti tarpusavio santykius ir jais remiantis eiti į tautos kultūros darbą.

Nors jis mato tam tikrą visuomenės pakrikimą, jos netobulumus ir ydas, bet aukščiausios vertybės jam yra tauta, jos vienybė, kultūros priemonėmis kuriama pažanga. „Man rodos, kad mūsų lietuvių tautos likimas pareis nuo to, kaip mes suprasime savo padėtį pasaulyje ir uždavinius ir kiek galėsime pasiruošti kliūtims nugalėti ir kultūros žygių laimėjimams“ (Dienoraštis, 1930 01 06).

„Sunkus tas mūsų tautos kultūros gyvenimas, kada jauniems ir nepasiruošusiems tenka sunkus ir atsakingas darbas dirbti. Jeigu mes tą plūgą ta vaga ištempsim, kada gražiam kultūros darbui galėsim duoti kelis visiškai pasiruošusius energingus vyrus, tada sparčiai žengsim kultūroje. Didžiausias pavojus tai pažangai [grėstų] – tai didelis per anksti mūsų suponiškėjimas ir išlepimas. Šie dalykai darbui netinka, ir ne jie kultūros darbo pažymiai ar ramsčiai. Pats kultūros darbas nėra savaime malonus: tik jo vaisiais besivildami saldžiai jį dirbame. Lepūnėliai ir ištižėliai kultūros idealų neturi. Jie negali tuščiai pavargti keletą metų, laukdami abejotinių darbo vaisių. Jie realistai. O tokie net materialistinei kultūrai netinka. Kiek dar tautoj ir žmonijoj būtino tokio darbo, už kurį niekas nė nemano atlyginti. Turiu galvoj gražų, kilnų savo idėjų skleidimą, kuris dažnai nulemia tautos likimą. Juk jei mes atskiri žmones sumenksime, kas besudarys tautos didvyrius. Be jų tautos gyvenimas neįmanomas. Negali tauta su tokiais savo vaikais atstovauti tą kraštą prieš žmonijos kultūrą. Visų kultūrų šaknis individualybėj, o

jai artimiausias tautos kolektyvinis individas. Todėl aš esu neperkalbamas širdyje idealistas, kad matau, kad tikru sausu materializmu netoli nuvažiuosim, o juo užsimuilinę akis nė kelio nesurasim, kur grįžti“ (ten pat, 1930 03 02).

Jaunuomenė labiau gerbia triukšmadarius, siekiančius rezultato čia pat. „Kultūros – ištisus dešimtmečius tenka padirbėti, kol kitam gali parodyti to darbo bent per nago juodymą. Taigi mes turėtume atvirkščiai auklėti jaunuomenę ramiam kultūros darbui, o patriukšmauti kiekvienas mokės“ (ten pat, 1930 02 27). Tam ramiam kultūros darbui reikia tinkamo ekonominio pagrindo (ten pat, 1930 04 13) ir ramių politinių aplinkybių: „Nejauku tai, kad daug daug reiškia ir mūsų nenormalios politinės sąlygos. Juk mes amžius negyvensim, įsikibę į šio žmogaus, dabartinio prezidento, skvernus. Turi būti aiškesnis ir teisingesnis politinio gyvenimo pagrindas. Didelis minusas ir užsienio politikos pasisekimui. Tai jau jaučia ir kraštas. Nežinau, kaip galvoja ir jaučia tie žmonės, kurie sėdi viršūnėse. Mano nuomone, kad jų yra didelis išdidumas, išsipūtimas; manymas, kad jis geriausias ir tinkamiausias. Vis tai nesveikos iliuzijos, ir menko žmogaus veidas“ (ten pat, 1930 10 09).

Andrius Ašmantas nepritaria ir valdininkų politikavimui (švietimo ministras „į mokyklą ėmė žiūrėti, kaip į kažin kokį įrankį siekti ir ne visai švariems politiniams tikslams“, – Dienoraštis, 1930 10 09, ir apskritai „seniai valdžioj jokio patriotizmo neturi“ – ten pat, 1930 08 25). Jį piktina ne tik valdžios žmonių „išsipūtimas“, bet ir naujosios aukštuomenės išglebimas (ten pat, 1929 08 19). Mato daug neapgalvotų valdžios žingsnių, šiaip visokios netvarkos, pavyzdžiui, beprasmiškai kaitaliojant įstatymus: „toks mūsų mėtymasis ir nežinojimas rytdienos rimtam inteligentui yra tiesiog nepakenčiamas dalykas. Iš valdžios turi žmogus laukti malonės ar bausmės, visai tau nežinomos, kaip tai buvo rusų laikais ar okupacijos metu. Šiandie gražūs įstatymai – pažymis valstybės kultūringumo“ (ten pat, 1930 05 15). Žeidžia ir valdininkų pasipūtimas bei jų darbo aplaidumas (ten pat, 1931 01 21). Ir jaunuomenė bus ne kitokia: „Mano draugai (amžininkai) dailiai kartais „baliavoja“ plačia prasme, kur jų gyvenimo smulkmenas nulemia momentas ir kūnas. Jų poelgiuose, be oficiališkumo, maža dvasingumo. Gal dar daug mažiau dvasingos nuotaikos“ (1930 07 30). „Juk mūsų jaunuomenė, tematydama gerbiant gerus triukšmadarius, veršis į jų eiles iš paskutiniosios“ (1930 02 27). „Aš vis dar neįprantu žiūrėti į mokytą žmogų, kaip į kurpių, kuriam nė kiek širdies neskauda, kada jis mato gyvenime daug blogybių. Ypač negaliu pakęsti mokyto žmogaus, kuris nesistengia tapti geresnis. Kam tas jam ir mokslas ir mokyto vardas, jei jis nė kuo nesiskirs savo būdu, charakteriu, siekimais, jausmais nuo paprastų žmonių“ (1930 03 13).

Į ekonominio socialinio gyvenimo negeroves irgi žiūrima kultūros kūrėjo

akimis. Viename iš pirmųjų publicistinių straipsnių „Žmonės džiaugiasi“ (RR 296–297) rašo apie gerų kelių svarbą ir jų reikšmę žmonių socialiniams santykiams ir kultūros plėtrai. Manoma, kad tais dalykais ir žmonių gerove turinti pasirūpinti valdžia, bet ir visuomenė neturi būti skurdui abejinga. Pats nepritekliuje gyvendamas, ir mokyklos suole, ir universiteto auditorijoje nuolat patirdamas duonos kąsnio stygių, „[a]š kenčiu visada nuskurdėlį pamatęs. Tie jausmai mane persekioja, kamuoja iš pat jaunumės“ (Dienoraštis, 1930 04 21). Andrius Ašmantas ir pats sau kelia uždavinį – rūpintis, „kaip palengvinti skurdžiųjų gyvenimą ir kaip jiems parodyti nekaltąją, visokių erezijų įvairiais sumetimais nefalsifikuotą tiesą“ (ten pat, 1930 01 10).

Taigi tiesos sakymas, „[t]eisingumas ir moralė turi kartu žengti su technika ir civilizacija“ (ten pat, 1930 03 13), tačiau dėl prieštaringos žmogaus prigimties, dėl visuomenės ir kiekvieno žmogaus ydų pasaulis yra netobulas ir nuodėmingas: „Aš nesuprantu, kodėl tas pasaulis yra toks dviveidis: tarp dieviškos švelnybės ir velniškų žiaurybių nemato ribos. Vienoj vietoje sako: „Nežudyk“, kitur – kardus šventina ir laimina į kovą!“ (1930 04 21), tačiau veikiausiai „nežinojimas ir silpna valia [yra] nusižengimų šaltiniai“ (1930 03 14), o visuomenės ydos „plaukte plaukia iš individualių ydų“ (1929 10 13). „Neteisybės ir visokių apgaulingų suviliojimų, nors ir gerais tikslais, nepakenčiu kaip ugnis vandens“ (1930 01 10), taip pat poniškumo ir išlepimo (1930 03 02), žmonių nykumo, nykštiškumo (1930 06 18), girtavimo (1929 10 13 ir kt.), beprasmio pilvo kimšimo (1930 04 21), keršto, veidmainiškumo (1930 05 31), dviveidiškumo (1930 04 21), savavaliavimo (1930 05 15), sukčiavimo (1930 03 13), apkalbų (1931 07 29), žodžio nesilaikymo (1930 08 12) ir kitų blogybių bei ydų. Didelės silpnybės yra kelti kitų ydas, bet vengti save nagrinėti (1929 10 13), ką neapgalvojus daryti (1930 01 06), perdėtos ambicijos ir puikybė (1930 09 17). Kartais atrodo, kad Andrius Ašmantas mato jau ne tik savo laiko, bet ir ateities – mūsų dienų visuomenės ydas: „Pagavęs žmogus tą modernišką kultūrą kemša, vartoja visur, kur tik gali, nors jos ten visiškai nereikia“ (1930 04 21). Vienintelis būdas atsikratyti tų ydų ir negerovių yra ne bausmės, o auklėjimas. „Kalėjimai tuoj turi būti paversti mokyklomis ir neturtėlių ar palėgėlių prieglaudomis“ (1930 01 10).

Kaip priešprieša visoms negerovėms nurodoma visuotinė pagarba darbui, tiesai, kiekvienam žmogui. Didžiausios vertybės yra dvasinių dalykų prioritetas prieš materialius (1930 01 10), atvirumas (1930 01 06; 05 31), savigarba ir išdidumas (1930 05 05), atkaklumas (1930 10 10), pasiaukojimas, rūpestingumas (1930 01 21), iniciatyvumas (1930 06 30), o svarbiausi uždaviniai – skleisti tiesą (1930 01 10 ir kt.), teisingumą, siekti tobulumo („Tai

yra dieviškas instinktas – tobulumo instinktas“, –1930 05 31), visapusiško pažinimo ir išsilavinimo, nuolat augti.

Šie moralinio kodekso reikalavimai dėstomi išeinant iš konkrečių gyvenimo atvejų, kartais iš abstrakčių svarstymų ir apmąstymų, vienu kitu atveju formuluojami kaip uždaviniai sau pačiam, pavyzdžiui, dėl puikybės. Uždaviniai irgi keliami daugiausia sau ir jie yra dvasinė atsvara savo jaučiamam tariamam menkumui ir silpnumui. Atrodo, kad tie visuomeniniai ir asmeniniai dalykai dienoraštyje pasiekia tam tikrą pusiausvyrą ir vieni kitus determinuoja. Įdomu, kad net tam tikrus perdėm asmeninius klausimus jis nagrinėja atsiremdamas į šią pusiausvyrą ir nuo jos nenutolsta.

Keliose dienoraščio vietose yra rašyta apie autoriaus religinio tikėjimo dalykus ir savo santykį su jais. Kaip tvirtino artimieji, Andrius buvo tikintis žmogus, stropiai ėjo į bažnyčią, religinės praktikos laikėsi ir sukūręs šeimą (visi eidavo į bažnyčią). Dienoraštyje perdėto religingumo nematyti, čia atsispindi daugiau jo bendrieji elgsenos ir požiūrio dalykai. „Šiandie man susikaupimo dienelė: buvau išpažinties – velykinės. Turėjau prisiversti perkrėsti visus metus, nes pirmą sykį savo gyvenime susilaukiau metų be išpažinties. Teko padirbėti. Bet baisybių didelių neradau. Nebuvo kada jas ir daryti“ (Dienoraštis, 1930 04 06). 1930 m. Didįjį penktadienį prieš Velykas rašoma: „Šiomis dienomis ir religinė nuotaika maža. Kai kada kiek suspaudžia širdį, pamanau apie tą begalinę krikščionių tikėjimo paslaptį, bet daug neturėdamas tikėjimo žinių, greit metu ir nuklystu į žemiškus dalykus. Tada jau rūpesčių visokių galvoj kyla“ (ten pat, 1930 04 18). Kaip ir kiekvienu atveju, su kuriuo susiduriama, ir čia jam reikia svarstyti, pažinti, neretai ir kentėti. „Rodos, niekad nesididžiavau ir nesigyriau, kad štai aš „tikėti negaliu“. Niekad nebuvo tie žodžiai tuščia demonstracija, bet visada skausminga vidaus kančia. Tą kančią tik patikimiems draugams tepareikšdavau ir tepareiškiu, todėl visi mano, kad aš giliausiai ir tvirčiausiai tikįs žmogus esu. Absoliučių sąvokų, šiuo atveju, aš nemoku suprasti. Todėl aš nerimtais laikau tuos, kurie skelbte skelbia savo netikėjimą. Esti valandų žmogaus gyvenime, kad jis dėl darbo ar šiaip dėl įtempto stebėjimo-mąstymo užmiršta laikinai artimuosius, nebejaučia tėvynės ilgesio, brolių, tėvų ar net mylimosios meilės. Jei gali būti atoslūgio tokių, rodos, beveik bijologinių dalykų, tai ką bekalbėti apie tikėjimą, kuris skaidrus tegali būti tik momentais. Tos priežastys verčia mane geriau tylėti ir tada, kada siaubingai banguoja mano siela, drumsdama tikėjimo gelmes. Tada užeina daug bevilčių valandų, skausmo valandų. Gal jos žmogaus dvasiniam brendimui ir reikalingos? [...] Aišku, kad didelis džiaugsmas būtų, jei žmogus greit išsyk galėtum susidaryti pasaulėžiūrą“ (ten pat, 1931 11 29). Dar išraiškingiau svarstoma beveik po pusės metų: „Šį vakarą einu išpažinties.

Rodos, paprastas daiktas, bet kai nori viską sintezuoti, viską pamatyti, pasidaro daug sunkumų ir didžių spragų. Pati išpažintis – savęs nuolatinis sekimas – yra malonus man daiktas. Aš jį teigiu asmens kultūrai, bet pati forma nevisada man patinka. Pats pasisakymas yra ne kas kitas, kaip [...] sąskaitas suvesti. Gal kai kam yra svarbus ir reikalaujamas pasiryžimas, tačiau man jau kelinti metai lėmimo nebeturi. [...] Gal būt, taip yra ne dėl fariziejizmo, bet todėl, kad žmogus susidarai gyvenimo normas ir pagal jas stengies gyventi. Kartais tos normos gali ir nesutapti su ortodoksiška bažnyčios etika, tačiau spragų, nei vienos, nei antros lyginančiai nestudijuodamas, – nejauti. Lygiai yra ir su manim" (ten pat, 1932 03 22). „Jau dveji metai iš eilės, per kuriuos išpažinties tenueinu po kartą, t. y. velykinės. Bet nuostabu: kiekvieną sekmadienį ir šventę nueinu į bažnyčią. Šioje srityje nėra nuosaikumo, kaip kad nėra gerų studijų. Gal ateis laikas, kada šiuos dalykus rimčiau pastudijuosiu. Dabar nėra laiko" (ten pat).

Taigi šios mintys tik papildo Andriaus Ašmanto charakteristiką jau minėtomis ypatybėmis: viską gerai, nuodugniai apgalvoti, į kiekvieną dalyką nuosekliai gilintis, laikytis susidarytųjų moralės principų net jei jie kuo nors skirtųsi nuo oficialiai propaguojamų bažnyčios ar visuomenės normų.

Veiklumas

Nors iš Andriaus Ašmanto dienoraščio ir čia cituotų ištraukų gali susidaryti įspūdis, kad daugiausia laiko būdavo skiriama apmąstymams ir svajonėms, vis dėlto jo būta veiklaus žmogaus. Dalyvavo universiteto Humanitarų draugijos, Studentų pedagogų draugijos veikloje, buvo Studentų ateitininkų Abstinentų korporacijos narys, kaip ateitininkų ir pavasarininkų atstovas važinėjo į provinciją, daugiausia į gimtuosius Žemaičius. Pradėjęs dirbti mokykloje dar daugiau visur veržėsi ir dalyvaudavo. „Kur manęs nėra? Visur aš noriu būti, dalyvauti ir viską žinoti. Ir studentas, ir mokytojas, ir laikraštininkas, ir organizatorius ... esu, kuo tik nori" (Dienoraštis, 1930 12 06). Neaplenkdavo meno renginių, – yra žinoma, kad 1930 m. balandžio mėnesį buvo paveikslų parodoje universitete, kitose parodose (AA yra vienas parodos katalogas). „Aš, tiesa, landus, nors neperlandžiausias, kaip dažnai mėgsta kalbėdami apie mane perdėti tėvas, ypač giminės. Gal iš jų visų ir landžiausias, nes vienas pats pramyniau tuos grubius ir sunkius takus, kuriais ir dabar tebežengiu" (ten pat, 1930 02 27). Čia pat pasakojasi apie labai sau būdingą elgesį per Jablonskio laidotuves: „Taigi įlindau nekviestas į laidotuvių komisijos pasitarimą. Svarsto galvoja žmonės, bet vis negerai, nepatinka. Pagaliau iškaitęs pradrįsau ir aš burbtelėti, kad geriausia būsią tik mokyklų, baigiant universitetu, leisti prieš karstą eiti, o visos kitos organizacijos teeinie po karstu. Pajuokė mane doc. Pr. Augustaitis,

matyt, universiteto atstovas tartis šioj komisijoj, kad, girdi, bažnytinės ceremonijos neleidžiančios nieko daugiau užpakalyje eiti, kaip tik kunigą, tėvus ir prasklaidą minią. Tiek to, aš nežinau, jis – ekskunigis... Bet pagaliau, parėmus kariuomenės atstovui, mano pajuoktas pasiūlymas praėjo gana šauniai, o tai matė ir dar vakare dešimttūkstantinė minia. [...] dabar pats buvau tvarkdarys: kitus rikiavau ir rikiuodamas žvilgterėdavau, kur gražu..., tik į mergaites bijojau kaip reikiant pažiūrėti, kad nesugadinčiau sau ir joms laidotuvių nuotaikos. O aš čia sau ir kitiems labai griežtas" (ten pat, 1930 02 27).

Viena iš veiklos sričių – kelionės ir ekskursijos. Pirmiausia tai nuolatinės kelionės į tėviškę, paskui į tarmes rinkti duomenų savo seminariniams rašiniams, gal ir diplominiam darbui. Štai turime nuotrauką, kurioje 1931 m. liepos 12 d. nusifotografavę gegužinės dalyviai Ašmontų kieme prie gimtosios sodybos. Be to, dienoraštyje rašyta, kad 1931 m. vasaros atostogos buvusios „audringos". „Daug ko būtų [galima] prirašyti, atsiminti, bet šį kartą nutylėsiu ir tas didžiąsias kalbines keliones po Žemaičių, Zanavykų, Kapsų ir Dzūkų kraštus" (1931 07 29). Deja, apie tas keliones nedaug teturime žinių. Galima spėti, kad Andriaus Ašmanto archyve išsaugotas storas tarminių faktų užrašų sąsiuvinis yra kaip tik iš tos vasaros kelionės, nors jame jokių datų nėra pažymėta. Viršelio antroje pusėje parašyta: „Priesagos. 1) -inis. 2) -iškas. 3) -ingas.". Sąsiuvinio pradžioje

Gegužinės dalyviai prie Ašmontų trobos 1931 m. liepos 12 d.
Andrius Ašmantas stovi antras iš dešinės

12-a puslapių skirta priesagos *-inis* vediniams, viduryje – pusseptinto puslapio *-iškas* būdvardžiams, o dar kiek pravertus – pustrečio puslapio *-ingas* žodžiams. Užsirašyta žodžių, jų junginių ir kartais reikšmės aiškinimų iš Švė́kšnos apylinkių, Žviñgių, Pãgramančio, Tickinų̃; iš Bagótosios, Naũmiesčio, Vilkavì̇škio apylinkių, Vyžpinių̃ ir Žvirgždáičių; dzūkų iš Alytaũs, Merkìnės ir Miroslãvo apylinkių. Nežinoma, nei kada tiksliai važiuota, nei kiek laiko kur būta. Žinoma tik, kad kartu važiavo Antanas Jonikaitis: jis, „kaip vietinis, man padėjo kelionėse stebėti to krašto kalbą“ (RR 150). Tuo metu ir Antanas Salys daug važinėjo po tarmes, bet jo kelionės nesutampa su Ašmanto kelionių geografija.

Taip pat mažai ką sužinome apie 1931 m. ekskursiją į pajūrį; dienoraštyje teparašyta: „Aš nutylėjau visus egzaminus, nieko neparašiau ir apie garsiąją ekskursiją į Klaipėdą ir Nidą. O būtų ir iš ten daug įdomumo ir vėliau malonumo pasiskaityti. Gal kada nors vėliau paminėsiu“ (1931 06 16). Daugiau apie tai išsamesnės informacijos nepavyko aptikti, išskyrus tai, kad 1931 m. birželio 3–7 d. vykusios SELL[42] VIII konferencijos dalyviai birželio 5 d. vyko garlaiviu į Klaipėdą, Rambyną, Nidą (Lietuvos studentas, 1931 06 01). Nėra žinių, ar kaip tik su jos dalyviais į pajūrį važiavo ir Ašmantas.

Dienoraštyje, savaime suprantama, negalėjo atsispindėti visa Andriaus Ašmanto veikla, tai ne gyvenimo metraštis. Bet šiuo kartu, ypač turint galvoje energingą įsitraukimą į Jablonskio laidotuvių reikalus, gerokai stebina tas dalykas, kad niekur neteko aptikti Vytauto Didžiojo jubiliejinių iškilmių ir renginių aprašymų. Tad šiuo kartu gal svarbiau ne tiek konkretūs veiklos faktai, kiek savęs paties apibūdinimas, kokių individualių savybių nurodymas. Iš jų įvardijamas tam tikras būdo uždarumas, bet ir laisvas, nesukaustytas bendravimas su kitais žmonėmis.

Tam tikrą Andriaus Ašmanto charakterio uždarumą bus suformavusi aplinka, kurioje nelabai buvo kam suprasti jo svajones. Antai dar 1929 m. vasarą dienoraštyje rašė: „Rodos, mane suprato tik viena gamta. Rodos, ji gali viena prisiminti tuos laikus, kada aš piemeniukas svajodavau ir daug galvodavau, kaip reik čia žmogui gyventi. Turėjau puikių svajonių, bet šimtą kartų daugiau beviltiško baisumo. Oi, kas aprašys tuos mano širdies skausmus, kuriais sutikdavau kiekvieną savo gyvenimo pažangą ar kryptį. Oi, kiek daug jos man skausmo kaštuoja. Neišsemiamos marės, išlietos valios tvirtumo, padarė mane iš paviršiaus žmonėms šaltuoliu, kuris, rodos, ne širdį, o akmenį krūtinėj nešiojas. Taip mano daugelis, nors aš nė vienam nė menkiausios skriaudos nepadariau ir nenorėjau ir nenoriu daryti“ (1929 07 24).

[42] SELL – Suomijos, Estijos, Latvijos ir Lietuvos studentų organizacija. Vėliau jos konferencijos vyko Rygoje – 1936 m.,1937 m. Tartu, 1939 m. Kaune, pastarajai vadovavo VDU (Sliesoriūnas 1998: 39).

Tas uždarumas galėjo būti ir iš dalies tariamas, savo paties įsikalbėtas. Neatrodo, kad su savo mergaite Vanda, su artimesniais draugais (Petru Navardaičiu ir kitais) būtų buvęs visai uždaras, užsisklendęs tik į save. Jam juk buvo labai svarbu išsikalbėti, nebūti vienam ir vienišam. Atrodo, Andrius Ašmantas visur lengvai pritapdavo, savo „landumu" nesunkiai rasdavo vietą kitų tarpe, buvo kitų mėgstamas. „Juk tiems žmonėms, kurie manimi džiaugias ir mane naudoja, esu reikalingas. Juk jie mane savo tarpan kviečia ne kaip paklydusį, be draugo ir bičiulio, klajūną, bet kaip sau naudingą ir reikalingą. O gal ir žmonės gerą širdį kartais turi? Ne, dėl jų aš niekuo negaliu nusiskųsti: jie manim pasitiki, kaip savo vaiku ar broliu seseria. Ir tokiems žmonėms aš savo gyvenime nenorėčiau nė aguonos grūdu nusikalsti" (Dienoraštis, 1928 07 26). Jis pats rašo apie savo drąsą, lengvą prisitaikymą prie aplinkos. „Jei aš visur būčiau taip baidęsis, gal būčiau tebesėdįs dar tolimuose Tickinuose ir nė kieno nežinomas... Ta savo drąsa, manau, daug laimėjęs" (ten pat, 1930 09 09). „Buvau, rodos, visų lankstomas, bet kažin kodėl neįpratau lankstytis. Nemokėjau nusilenkti" (ten pat, 1930 10 10). „Aš akiplėšiškai moku jaustis lygus su daugeliu žmonių, kurie užima gana aukštą vietą. Bet ne su visais. Mokslo žmonės ar meno kūrėjai mane paklupdo. Ir prieš tuos, ypač kurie patys nori, žemai lenkiuos. Bet jau turi būti šios rūšies žmogus!" (ten pat, 1930 09 01).

Taigi apibendrinant būtų galima sakyti, kad Andrius Ašmantas iš savo gimtųjų namų aplinkos skyrėsi nepaprastu mokslo troškimu ir pasiryžimu nugalėti visas kliūtis kelyje į pažinimo pasaulį. Jaunystėje patirdamas daug vargo ir rūpesčių dėl duonos kąsnio, savo charakteryje ir elgsenoje sutvirtino dar iš namų atsineštas dorovines nuostatas – fizinę ir dvasinę dorą, nepakantumą visuomenės ir savo ydoms, netiesai ir visokioms neteisybėms, ir jas griežtai taikė ne tik sau, bet ir vertindamas kitų moralę ir elgseną. Nors ilgai jautėsi neturintis tinkamo išsilavinimo bei pasirengimo imtis kokių didesnių darbų ir nuolatos kankinosi dėl tariamo ar įsikalbėto menkumo, bet stengėsi nuosekliai dirbti, tobulėti, kelti savo bendrąją ir profesinę kultūrą. Visą laiką jausdamas iš namų atsineštą prisirišimą prie savo artimųjų ir gimtosios vietos, kitur gebėdavo nesunkiai prisitaikyti ir jaustis laisvas ir nepriklausomas. Išskirtinis veiklumas ir trykštanti energija, mokėjimas visur tinkamai elgtis, gebėjimas lengvai susitvardyti sunkiose situacijose, be to, savarankiškas mąstymas jį darė patrauklų kitiems ir universiteto studijose, ir visuomenės veikloje, ir tiesioginiame darbe mokykloje bei universitete. Šie Andriaus Ašmanto charakterio ir veiklos bruožai gražiai tinka apibūdinti ir kitų laisvų, nepriklausomų, atsidavusių savo tautos idealams, veiklių ir energingų tarpukario Lietuvos išugdytų inteligentų charakteristikoms.

Mokytojas

Simono Daukanto mokytojų seminarijoje

Simono Daukanto mokytojų (vyrų) seminarija buvo įkurta 1924 rugsėjo 15 d., steigėja – Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga. Nuo 1926/27 m. m. sukomplektuotos visos klasės. Seminarija buvo įsikūrusi „Saulės“ draugijos namuose (Kaunas, Ukmergės pl. 32). 1930 m. I pusmetį patalpas samdėsi „Aušros“ berniukų gimnazijos rūmuose (Laisvės al. 55), II pusmetį – „Saulės“ namuose. Tų metų pabaigoje buvo 15 mokytojų, paskutiniame (IV) kurse – 35 mokiniai (išlaikė 28) (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828). Darbas seminarijoje vykdavo vakarais.

1930 m. sausio 15 d. Andrius Ašmantas pradėjo dirbti mokytoju Simono Daukanto mokytojų seminarijoje. Jam pačiam tas pakvietimas dėstyti buvo netikėtas, bet labai malonus. „Gyvenimo perversmą gyvenu. Tai didelis

Anuometinis atvirukas – „Saulės“ rūmai

smūgis mano gyvenime. Nežinau, ar aš jį perkęsiu? Juk man tas pats, kas nėščiai moteriai gimdyti kūdikį be laiko: imtis mokytojo darbo, pačiam nebaigusiam [universiteto]. Pajutau savyje tokią silpnybę, net baugią menkybę, kad jos ėmiau bijoti. Ta baimė: taip ar ne prasidėjo nuo trečiadienio (I-15 d. 9 val. v.), kad mane pakvietė dėstyti lietuvių kalbos į mokytojų seminariją čia pat, Kaune. Taip, be laiko man per didelė karjera, ypač kad nelaukta. [...] Bet dėl šio klausimo kelias naktis nemigau" (Dienoraštis, 1930 01 23). „Niekada nesvajojau taip greitai tapti mokytoju. Bėgu patarimo pas dekaną prof. V. Krėvę. Griežtas jo patarimas mane padaro 1930 m. sausio mėn. 15 dieną mokytoju. Nuo čia jau mokytojas ir studentas" (CV. – TUTK 186). Antra vertus, vėliau visa tai atrodys lyg užtarnauta bei logiška: nors ir slapyvardžiu, išleista prancūziškai lietuviškų pasikalbėjimų knygelė, paskelbta straipsnių spaudoje, gana sklandžiai eina darbas universitete, „Tik, mano nelaimei, kyla kartu „garsas" [...] Ir aš kviečiamas [...] mokytoju" (ten pat). Be to, apie darbą mokykloje ne nuo tos dienos galvota. Juk ne be reikalo 1924 m. vasarą važiuota į mokytojų kursus Palangoje. 1929 m. tvirtai apsispręsta: „Aš turiu suteikti ir atnaujinti pasenusią mūsų mokyklų tvarką ir auklėjimą. Tiems uždaviniams aš save jauną aukoju jau 11 metų" (Dienoraštis, 1929 07 24). Jam seniai patinka skaityti moksliškus optimistiškus raštus, ypač iš pedagoginės srities (ten pat, 1929 07 02).

Galimas daiktas, kad Andrius Ašmantas atėjo į mokytojų seminariją vietoj mokytojo Jurgio Talmanto. Seminarijos archyve yra Talmanto 1929 m. lapkričio 30 d. prašymas atleisti jį iš seminarijos dėl per didelio pamokų skaičiaus (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828). Gal jo ir buvo rekomenduota kviestis Andrių Ašmantą, gal buvo sugalvota seminarijos direktoriaus Klemenso Ruginio, kuris buvo ir Studentų ateitininkų sąjungos vadovas, Mokytojų sąjungos pirmininkas, „Lietuvos mokyklos" redaktorius ir turėjo būti jau girdėjęs apie Ašmantą.

Klemensas Rugìnis gimė 1893 m. vasario 6 d. Pìkeliuose, Mažeĩkių apskrityje. 1912–1915 m. mokėsi Veiveriũ mokytojų seminarijoje, 1919–1920 m. studijavo Fribūro universitete ir jį baigė daktaro laipsniu už darbą „Tolstojaus pedagoginis mokymas" (vok. k., išsp. 1938 m.). 1926–1932 m. buvo Daukanto mokytojų seminarijos mokytojas (dėstė logiką, psichologiją, pedagogiką, – CVA F. 391, ap. 3, b. 1828, lp. 81) ir direktorius, 1933–1935 m. – Marijos Pečkauskaitės gimnazijos direktorius ir Kauno konservatorijos lektorius. Nuo 1935 m. dirbo Klaipėdos pedagoginio instituto lektoriumi ir bibliotekos direktoriumi. 1941 m. buvo išvežtas į Sibirą (LE XXVI 86). Iš tremties Altajaus krašte ir Jakutijoje paleistas 1956 m., po metų grįžo į Lietuvą. Mirė 1987 m.

Su Klemensu Ruginiu Andriui Ašmantui teko ilgai bendrauti ne tik Mokytojų seminarijoje, bet ir Pedagoginiame institute. Kokie buvo jų tarpusavio santykiai, šiandien sunku pasakyti, bet aišku, kad vyresnysis pedagogas jaunesniajam yra daręs nemažą įtaką. Štai direktorius jaunąjį mokytoją įprašo rašyti Jablonskio nekrologą. Jablonskio laidotuvių komisijoje Ašmantas irgi galėjo sukinėtis Ruginio prašytas ar jo patartas. Vėliau, tiesa, Ašmantas direktoriui pasako piktokų žodžių dėl netvarkos seminarijoje ir dėl netinkamai mokamo atlyginimo (dienoraštyje bene pirmą kartą kritiškai apibūdina vyresnįjį kolegą: „Mūsų direktorius Dr. Kl. Ruginis, mūsų branginamas ir mylimas žmogus kaip geras pedagogas, nevisuomet man tetinka. Jis man atrodo per minkštas, dažnai nedrąsus geriems žygiams, švelnus. Jo būde daug moteriškų ypatybių ir valdininko charakterio bruožų. Tas gera, gal silpniems berneliams mokiniams, bet toks mokytojo būdas neugdo pažangininkų, pradininkų“, – 1930 06 30), bet tai buvo ne asmeninių, o darbinių santykių atvejis.

Vienas iš žinomesnių mokytojų seminarijoje buvo Ignas Malináuskas (po Antrojo pasaulinio karo Malénas). Jis gimė 1900 m. vasario 14 d. Alytaũs apskrities Ūdrìjos valsčiaus Jackoniũ kaime. Nuo 1916 m. mokėsi „Saulės“ mokytojų seminarijoje Voroneže, ją baigė 1921 m. Kaune. 1921–1922 m. Kauno aukštuosiuose kursuose studijavo matematiką. 1923 m. baigė Leipcigo (Vokietija) mokytojų seminariją, 1929 m. – Lietuvos universiteto pedagogikos ir psichologijos skyrių. 1932–1933 m. kaip Švietimo ministerijos stipendininkas tobulinosi Hamburge (Vokietija), kur studijavo praktinę pedagogiką. Dirbo pradinėse mokyklose, 1924–1932 m. – Simono Daukanto mokytojų seminarijoje, kitose mokyklose. 1937–1944 dėstė Vytauto Didžiojo universitete. Teologijos-filosofijos fakultete skaitė mokyklinę, priešmokyklinę pedagogiką, eksperimentinę didaktiką (CVA F. 631, ap. 13, b. 137, lp. 11, 46–47, 58), lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodiką (Bukauskienė 1993:25). 1944 m. pasitraukė į Vakarus, ten ir mirė.

Ignas Malinauskas buvo anuo metu garsus pedagogas. Jis daug rašė pedagogikos ir metodikos klausimais pedagogų ir bendrojoje spaudoje, yra parašęs grožinių kūrinių, puspenktų metų redagavo „Lietuvos mokyklą“. Plačiai buvo žinomi jo su kitais parašyti vadovėliai: „Lietuvių kalbos gramatika pratimais“, skaitymų knygos įvairioms mokykloms, „Lietuvos istorija“ IV skyriui ir kt. (LE XVII 180–181; CVA F. 391, ap.7, b. 3489). Ašmantui dirbant seminarijoje, Malinauskas ten dėstė lietuvių kalbos metodiką, aritmetikos metodiką ir kraštotyros metodiką (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828). Galimas daiktas, kad metodikos klausimais jiems yra tekę kalbėti ar diskutuoti, bet apie artimesnius santykius neteko rasti informacijos. Žinoma, kad Andrius Ašmantas yra recenzavęs pradinei mokyklai skirtą Malinausko ir Talmanto „Lietuvių kalbos

gramatiką pratimais“ (Tautos mokykla, 1935, nr. 10, p. 238–239), bet jau vėliau, nebedirbdamas seminarijoje.

Mokytojų seminarijoje Ašmantui teko dirbti su kitu žinomu žmogumi Vytautu Bičiūnu (1893–1943), dailininku, teatro veikėju, rašytoju, kritiku. Seminarijoje jis dėstė piešimą (paišybą), braižybą, dailę ir šių dalykų metodiką (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828, lp. 21).

Atėjęs dirbti į seminariją Andrius Ašmantas gavo lietuvių kalbos ir literatūros pamokų I klasėje 4, II – 4, III – 2, IV – 2, pasaulinės literatūros III klasėje – 2, IV – 2. Be to, buvo II klasės auklėtojas (4 valandos) ir pedagogų tarybos sekretorius (3 valandos). Iš viso susidarė 23 valandos, jaunam, tik pradedančiam pedagogui tai labai daug. Taip pat tekdavo dalyvauti egzaminuose ir kituose darbuose: einamosios pareigos yra sunkios, mokykla reikalauja daug laiko; „dirbu daug namie – ruošiuos“. – Dienoraštis, 1930 03 13). Sausio mėn. išmokėtas atlyginimas buvo 196 Lt ir 28 ct, vėlesniais mėnesiais po 392,56 Lt (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828), pagal krūvį tai išties nedaug. Reikia turėti galvoje, kad įstojęs į tarnybą Ašmantas neteko teisės būti atleistas nuo mokesčio už mokslą universitete ir gauti stipendiją, todėl visai suprantamas jo ir kitų mokytojų protestas dėl atlyginimo nepriemokų („Seminarija algą beišmokėjo 25% mažesnę“, – Dienoraštis, 1930 03 15). Direkcija teisinosi, kad spaudžiančios privačios mokyklos, atimančios patalpas, reikią teismų. „Aš šį vakarą pat keletą žodžių skaudžių tiesiog direktoriui ir sekretoriui pasakiau“ (ten pat). Dėl tų 75% mokamos algos, tiesiog sukčiavimo, dienoraštyje pasiskundžiama, kad „tai socialinio gyvenimo vėžys“ (ten pat, 1930 04 13). „Aš seniai įspėjau vadovybę, kad mano idealizmas nėra toks didelis, kad pats neturėdamas, o pasiskolindamas galėčiau dirbti pusvelčiui ir dar savo pridėdamas. Iš idealizmo į kapus važiuoti ne kas tesutiks“ (ten pat, 1930 08 25). Vasarą niekam neaišku, ar seminarija dar gyvuos, ar nebus uždaryta. Nors jau baigiasi rugsėjis, bet dar už rugpjūtį nemokėta ir nežinia, kada mokės. „Taip vargsta mūsų mokykla jau antrieji metai. Mokytojų atlyginimas paliktas Dievo valiai: jei gaus iš Šviet. Ministerijos, mokės, jei ne, tai ir nė cento. Aš nuo pat pirmo algos pasirašymo direktoriui sakau į akis (nors aš jaunas), kad turi būti griežtesnis ir aiškiau darbą planuoti. Ne – atsiduok kažkokiam laukimui. O kada ko sulauksi, niekada nė pusės žodžio neprasitaria. Tik lyg juokias: „Kad Tamsta toks jaunas taip greit netenki to ūpo, energijos ir noro dirbti“. Energijos ir ūpo aš nenustoju, jei matau, kad tas darbas turi būti sunkus, kad turiu tas kliūtis nugalėti, kad kitaip šiuo momentu negalima, o to reikalauja mano siekiamasis tikslas. Čia esu jau užtenkamai parodęs energijos ir drąsos. Bet ta seminarija per metus mano jėgas visai pakirto. Man rodos, jei aš bū-

čiau direktorius, padaryčiau galutinę išvadą ir griežtai pasiryžčiau. [...] Todėl jau aiškiai nusprendžiau, kad, jei tebus vėl nenormalus atlyginimas, tuojau išeiti. Tą pasiryžimą, tur būt, įvykdysiu“ (ten pat, 1930 09 27). Netrukus dienoraštyje jau atsiranda galutinis sprendimas: „Išeinu iš seminarijos, kurioje pradėjau savo mokytojo karjerą. Išeinu, kad galėčiau studijuoti, daugiau atsidėti mokslui ir savęs lavinimui, nes jaučiu didelį didelį trūkumą. Daug daug reikia ir gyvenimo prityrimo, kad galėtum jau suaugusius kuo sudominti. Tegu padirbėsiu sau. Šiandie buvo priešpaskutinė baigiamoji diena, nes nuo 10 d. esu atleidžiamas ir mano įpėdinis, Bronis Paliakas, davė sutikimą, net prašymus jau parašė. Galiu palinkėti jam gražaus darbo“ (1930 10 09). Iš tikrųjų naujasis mokytojas tuojau pat pradėjo dirbti ir ėmė dėstyti lietuvių kalbą, tapo II klasės auklėtoju ir pedagogų tarybos sekretoriumi (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828, lp. 20).

Bronius (Bronislovas) Pãlekas (vienur kitur ir Paliakas) buvo Ašmanto kraštietis ir bendramokslis. Gimė 1904 m. sausio 24 d. Tauragė̃s apskrities Kvė́darnos valsčiaus Padvárninkų kaime. Kvėdarnos pradinę mokyklą baigė 1919 m. 1920 m. sausio 10 d. įstojo į Rietavo I klasę ir V klasę baigė 1923 m. Dvejus metus dirbo Medingė́nų ir Stum̃brių pradinėse mokyklose. 1925–1926 m. mokėsi „Pavasario“ suaugusiųjų gimnazijoje Kaune ir ją baigė. 1926 m. sausio 15 d. buvo priimtas į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, bet dėl suklastoto Rietavo progimnazijos pažymėjimo buvo išmestas (CVA F. 631, ap. 7, b. 3190, lp. 4, 9). 1927 m. grįžo į universitetą studijuoti lietuvių literatūros, taigi buvo Andriaus Ašmanto bendrakursis (CVA F. 391, ap. 1, b. 3765, lp. 2, 3, 4). Su juo nusifotografavęs bendroje Humanitarinių mokslų fakulteto vinjetėje. Universitetą baigė 1932 m., diplominį darbą tema „Aušros“ publicistika“ apgynė 1934 m. Gyvenimo aprašyme teigė rašinėjantis į spaudą bendraisiais klausimais, turintis gabumų ir noro dirbti mokytoju (ten pat, lp. 4). Su Broniumi Paleku Ašmantui veikiausiai tekdavo susitikti gimtosiose vietose, bendrauta Juodkrantės mokytojų lituanistų kursuose, galbūt ir vėliau. Palekas yra dirbęs įvairiose Lietuvos gimnazijose, tarp jų Raséiniuose, paskui Vilkavìškyje, kur buvo ir Lietuvos mokytojų sąjungos apskrities skyriaus pirmininkas (Tautos mokykla, 1937, nr. 8, p. 198). 1940 m. liepos 13 d. Palekas buvo suimtas, kalintas, nuteistas 8-erius metus, į Lietuvą grįžo 1956 m. (Paulavičienė 1996).

Tik pradėjus dirbti Mokytojų seminarijoje imta nuosekliau pirkti knygų – norėta susidaryti savo biblioteką. Knygos kaip didžiausia vertybė, mokslo ir studijų, taip pat pažinimo šaltinis buvo vertinamos iš mažų dienų. Ta pagarba atsinešta dar iš namų, bet turėti savo knygų anais laikais buvo ir nemaža

prabanga. Ypač žinant Andriaus Ašmanto nelengvą materialią padėtį ir menkus piniginius išteklius, taip pat nemažas knygų kainas stebina tos bibliotekos kaupimo mastas. Vien 1930 m. sausio mėnesį jo nusipirkta ne mažiau kaip 7 knygos (sprendžiama pagal knygose Ašmanto ranka pažymėtas datas; dalis pirktų knygų galėjo likti be datų ar išvis niekaip nepažymėtos), vasario – ne mažiau kaip 3, kovo – ne mažiau kaip 2, vėlesniais mėnesiais – ne mažiau kaip 13. Jų autoriai ir antraštės rodo, kad visos buvo susijusios su pradėtu darbu mokytojų seminarijoje. Tai Adomo Jakšto „Mūsų naujoji literatūra“ (I, 1923), Esmaičio „Pedagogikos istorija“ (1930), Vaižganto, Krėvės, Lazdynų Pelėdos raštai (kai kurie tomai), Jono Biliūno raštų rinkinys, Sruogos, Iešmantos, Bičiūno literatūros mokslo knygos, „Rolando giesmė“, Moljero, Servanteso, Žorž Sand, Turgenevo kūriniai. Daugelis iš jų išleista ankstesniais metais, tik viena kita 1930 m.

Knygų pirkta ir anksčiau. Jau buvo minėtas Antano Vireliūno „Mūsų kalbos ugdymas“, įsigytas Telšiuose 1926 m. kovo 4 d. Taip pat Telšiuose 1926 m. liepos 17 d. (1927 02 30 – yra dvi datos) nusipirko Frydricho Fiorsterio (Förster) „Jaunuomenės auklėjimą“ (1926) – jos jau rodo Andriaus Ašmanto pedagoginius polinkius. 1928 m. įsigijo Jurgio Gerulio parengtus Mažvydo raštus, be abejo, studijų reikalui, dar Maironio raštų V tomą (1926). VDU bibliotekoje dabar yra jo 1928 m. spalio 12 d. data pasirašytas Alfredo Seno straipsnio „Keleto Dievo pavadinimų etimologija“ (iš „Soter“ žurnalo) atspaudas („Stud. Andr. Ašmantas“). 1929 m. nusipirko „Latvijos istoriją“ (1927), Henriko Senkevičiaus „Quo vadis“ (t. 1–3), Kamantausko kirčiavimo knygelę. Bet sistemingai jau kaupė nuo 1930 m. ir šitaip susidarė didoka biblioteka. Be to, ji buvo nuolat pildoma, į ją gulė žurnalų komplektai (juos stengdavosi tvarkingai įrišti), „Lietuviškosios enciklopedijos“ tomai, naujausia lietuvių ir užsienio autorių grožinė ir mokslinė literatūra. Ji turėjo būti nemažas rūpestis kraustantis iš buto į butą, o ypač keliantis į Klaipėdą, paskui atgal į Kauną, o iš Kauno į Vilnių. Šitaip kai kas galėjo ir nusimesti, dalis pateko kitiems asmenims ar pakliuvo į antikvariatus. Tačiau ir tai, kas liko išsaugota Onos Ašmantienės ir Joalitos Kočanienės, nusipelno didelės pagarbos kaip geras Andriaus Ašmanto veiklos ir interesų šaltinis.

Tie 9 mėnesiai Simono Daukanto mokytojų seminarijoje Andriui Ašmantui buvo ypatingi daugeliu atžvilgių. Tai pirmoji jo pedagoginio darbo vieta, leidusi ne tik pajusti ir įvertinti savo sugebėjimus ir jėgas, bet ir patirti pedagoginio darbo subtilybes paties to darbo procese, ne iš knygų ar pedagogikos paskaitų ar pratybų. Į šį darbą kaip į savo pašaukimą jis žiūrėjo labai atsakingai ir stengėsi jam atsidėti visomis savo fizinėmis ir dvasinėmis jėgo-

mis. Kad visa tai jam buvo be galo svarbu ir reikšminga, rodo dienoraštyje „paminėtos“ (apsvarstytos) to darbo sukaktuvės: savaitės, mėnesio, pusės metų, metų. Daugelyje tų svarstymų vis reiškiamas per menkas pasirengimas dirbti pedagoginį darbą, daugiur kamuojamasi dėl savo menkumo, dalykinio silpnumo (Dienoraštis, 1930 01 23; 02 23; 03 02; 04 06; 06 18 ir kt.). Bet apsiprantant pamažu ta savigrauža mažėja, imama daugiau rašyti apie kitus dalykus, šviesesnius ir malonesnius. Antai apmąstant pirmosios savaitės darbą mokykloje, dar vis labai nepasitikima savimi („Iš suolo – už stalo atsisėdau! Visai kiti jausmai. Kitos pareigos, kitas ir galvojimas. Tik gaila, kad nėra daug kuo nuo savo mokinių skirtis: amžius – jų didesnis, mokslas, gal tik lietuvių kalbos, kaip per nago juodymė teprasikiša“ (ten pat, 1930 01 28), bet mokykla jam maloni, „malonesnio darbo dar neaptikau“ (1930 01 28).

Jaunasis mokytojas jaučia, kad nemaža dalykų jam visai gerai išeina, „[m]okykloje, kiti sako, gerai man sekas“ (1930 02 23) ir pačiam atrodo, kad „darbas mokykloj eina neprastai“ (1930 03 13). „Štai šiandien nueinu į klasę, mokiniai linksmučiai, džiaugsmingi, kaip pavasario gėlelės. Džiaugiuos ir aš, kad aš tokį darbą dirbu, kur daug tyro jaunatvės džiaugsmo ir daug ir stiprios vilties. Senis atjaunėji, pavirsti plepiu jaunučiuku vaikeliu, kurio šypsniui tik mamos veido betrūksta. Oi kaip aš laimingas, paėmęs mokytojo darbą! Dirbk, stenkis, rūpinkis, – vaisius tuoj pamatysi: nekaltos mokinių širdys tau padėka ir pagarba sublizgės. [...] To neįsivaizduosi, žmogau, jei nėsi buvęs mokytojas; neturėsi tų jausmų, jei nėsi nuoširdžiai mokęs ir pataręs“ (1930 04 11).

Dienoraštyje randame ir bendresnių minčių apie mokyklos ir mokytojo darbą. Jausdamas menką savo pasirengimą, autorius rašo, kad tokių darbininkų mokykla turėtų atsikratyti, bet supranta, kad Lietuvoje dar nėra užtenkamai pasirengusių dirbti mokykloje mokytojų. „Nieko nepadarysi. Gal jau netoli tie laikai, kada į mokyklą dirbti nueis žmonės su tam tikra nuotaika, palaukę prie durų keletą metų. Tokie turėtų jau aiškų planą visam būsimam darbui, prityręs gyvenimo, subrendęs. [...] turim ir tuo tenkintis, kad galim patys dirbti, kad nebereikia importuoti iš užsienių vidurinėm mokyklom. Įsidirbę gal galėsim dirbti patys vieni“ (1930 02 23). „Daug kartų nuliūstu, ir pasidaro man neramu, kad mes savo jaunimui tokius mokytojus dar tegalim duoti. Kitos tautos jau daktarų ieško savo aukštesnei mokyklai, o mes... turim pasitenkinti su penkių semestrų studenčiokais!“ (1930 07 21).

Vis dėlto tie studenčiokai, o jų buvo pilnos Lietuvos mokyklos, dažniausiai jauni iš kaimo kilę idealistai, nors ir maža turėdami patirties, klasėje aiškina, klausia, klasės tvarką „daboja“, egzaminuoja (1930 07 21), įsigyvena į mokyklos kasdienybę.

Mirus Jonui Jablonskiui, mokytojas Ašmantas seminarijos mokiniams pasakoja apie didžiojo kalbininko nuopelnus, per laidotuves juos rikiuoja bendroje laidotuvių eisenoje.

Dienoraštyje parašyta, kad kovo 14 d. klasėje rašė lietuvių kalbos ar literatūros rašinį, bet tema nepasakyta. Balandžio 11 d. irgi rašinys, o mokytojui – gilių apmąstymų laikas. Gegužės 9 d. – „paskutinė diena IV kursui: jį leidžiame egzaminų. Aš vakare dar turėsiu net dvi pamoki: kiek paaiškinsiu toliau, paklausinėsiu ir pasitarsime dėl egzaminų. Po pamokų – mokytojų posėdis, kuris ir nulems, kas prieis prie egzaminų, o kas ne. Man teks spręsti atstovauti, bene, svarbiausias dalykas – lietuvių kalba su literatūra. Tedėsčiau jame labai maža, todėl norėčiau, kad mano balsas kuo mažiausiai tenulemtų mokinio likimą“ (1930 05 09). „Ministerijos atstovu mums paskirtas p. Kaunas, „Aušros“ gimnazijos vice-direktorius. Jis – matematikas. Bet specialiems dalykams jie (atstovai) Kaune paprastai keičiasi. Ką gausiu lietuvių kalbai – Durickį ar Kuzmickį – nežinau. Žinoma, baisaus ir aš pats bijau, ypač pirmais metais. Pamatysiu. Lietuvių rašomasis darbas bus jau gegužės 14 d. Aš turėsiu patiekti tris temas direktoriui. Tur būt, duosiu iš Maironio, Krėvės ir Vaižganto“ (ten pat).

„Vakar buvo mokytojų posėdis. Maniau, kad tas posėdis bus žymiai rimtesnis. Vis dėlto, pasirodo, kad to rimčio nėra ir nebuvo. Mokinius labai lengvai prileidinėjome prie egzaminų. Taip silpnų pakliuvo ir iš lietuvių kalbos. Žinoma, pirmais metais man daug kur užsispirti nėra patogu. Nutarė daugumas – ir nepasipriešinau, nors labai abejojau ir abejoju, ar jis egzaminus išlaikys. Posėdis ėjo greit ir su juokais, ypač, kad Dr. Scholz'ą[43] paskyrė tikybos asistentu, gražiai nusikvatojom. Man teks, žinoma, savo dalyke dalyvauti: V-14 d. – rašomasis ir V-27 d. atsakomasis; be to, lietuvių kalbos metodikos egzamine V-30 ir istorijos – VI-10. Aš tų egzaminų bijau. Man, vis dėlto, ir baisiausi: esu jaunas mokytojas, niekada viešai neegzaminavęs ir be to, pats jaučiuos silpnas“ (1930 05 10). Tame posėdyje taip pat patvirtinta ir lietuvių kalbos egzamino komisija: direktorius, Andrius Ašmantas, Ignas Malinauskas ir Vytautas Bičiūnas (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828).

„Vakar Kaune buvo audra (kritulių net 75 cent.!), man buvo audringas ir darbas – egzaminavau IV kursą iš lietuvių kalbos. Džiaugtis, kad mokiniai gerai laikė, nėra ko. Pasirodė visi silpnoki. [...] Dėl jų nemokėjimo daug liūsti

[43] Galimas daiktas, turimas galvoje Alfonsas Šolcas (g. 1896 09 27); jis buvo studijavęs Breslaujõs ir Frankfurto prie Maino universitetuose. Dirbo Daukanto mokytojų seminarijose, Jėzuitų gimnazijoje dėstė vokiečių kalbą, o „Aušros“ mergaičių gimnazijoje – gimnastiką (CVA F. 391, ap. 7, b. 5550). Kartu su kitais (ir Jurgiu Talmantu) buvo išleidęs lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynų.

nėra ko – jie dar ne mano mokiniai. Džiaugiuos nors tuo, kad neatsitiko koks kompliktas“ (Dienoraštis, 1930 05 28). Vėliau „[m]okykloje baigiamųjų ir keliamųjų egzaminų įvairūs posėdžiai. Juose dalyvauju pirmą sykį. Visur įdomu ir įvairu, ir švelnus mano pasitenkinimo jausmas glosto man širdį, kad aš, toks menkas, dirbu jau labai atsakomingą darbą – einu lietuvių kalbos mokytojo pareigas. [...] Visur stengiuos laisvai elgtis ir už elgesį atsakyti, nes visiems darbams ieškau pagrindo“ (ten pat, 1930 06 18).

Rudenį Andriui Ašmantui skiriama 16 lietuvių kalbos ir pasaulinės literatūros pamokų; protokole prirašoma pastaba, kad „Aušros“ mergaičių gimnazijoje jis turintis 8 pamokas (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828). Jam dar teko būti naujai stojančių į seminariją egzaminų komisijoje, buvo paskirtas II klasės auklėtoju. Bet labai vargina seminarijos statuso neapibrėžtumas: „daug dar mane kamuoja ir tas nežinojimas, koks bus mano likimas nuo rugsėjo pirmos. Dabar neaišku, ar mūsų seminarija liks po senovei su visais keturiais kursais, ar tik su dviem ar trimis... Tokia neaiški padėtis mane ir be galo kamuoja. Neišmanau, kaip turiu tvarkytis savo gyvenimą, kokia mano ateitis, koks darbas ir kokiose sąlygose? Ryt egzaminai, bet nežinau, net kuriame name bus!“ (Dienoraštis, 1930 08 25). Rugpjūčio 28 d. dienoraštyje rašo: „Šiandie tik viena žinau, kad dirbsiu mokytojų seminarijoj už pusę atlyginimo. Jau dirbu: egzaminavau porą dienų po 4–7 val. Kaip susikristalizuos mano gyvenimas šią vasarą, dar nieko nežinau...“. „Mūsų seminarija kraustos į naują butą, į „Saulės“ rūmus. Man bus didelis patogumas: netoli ir nereikės žemyn leistis, laipioti į kalną. Šiandie danginomės“ (ten pat, 1930 09 01).

Vis dėlto po mėnesio, spalio 10 d. savo prašymu iš pareigų seminarijoje buvo atleistas. „[Š]iandie buvau paskutinį kartą mokytojų seminarijoj. Tik su ketvirtuoju kursu teatsisveikinau. Visi kursai kaip ir nežino. Ketvirtasis kursas pasakojo tik savo įspūdžius. [...] Ir ketvirtam kursui tik po skambučio tariau: „Taip, matote, vyrai! Visur reikia atsidėjimo, visur reikia darbo. Jūs patys jau dirbate ir kuriate: daugelis esate jau mokytojai. Todėl ir man teko praleisti tarp jūsų kurį laiką. Tikiu, kad jūs ir naujam mokytojui tokį pat malonumą sudarysite, kad jis džiaugsmingas atsisveikins!“ Didžiausias valio ir rankų plojimas. Tas ir sutartinas jų plojimas ir riksmas net mane švelniai, bet giliai sujaudino“ (ten pat, 1930 10 11).

Tame prašyme išeiti iš seminarijos Ašmantas be kita ko rašo, kad „pedagoginė aplinka buvo man švelni ir daug ko gražiai pamokė mane, jauną mokytoją. Todėl visada būsiu dėkingas mokyklos vadovybei ir stengsiuos už tai atsilyginti taip, kad tuos puikius pamokymus ir gražius patyrimus panaudosiu ateityje, dirdamas tą patį pedagoginį darbą Lietuvos mokykloje“ (CVA

F. 391, ap. 3, b. 1828, lp. 129). Seminarijos direktoriaus Klemenso Ruginio išduotame pažymėjime rašoma, kad „dirbdamas Seminarijoje A. Ašmantas parodė gerą dėstomo dalyko mokėjimą ir sugebėjimą jį dėstyti. Be to, visados pasižymėdavo sąžiningu savo pareigų ėjimu“ (AA. – 1930 11 04, nr. 344).

Iš tikrųjų, tie pamokymai ir patyrimai buvo svarbūs tolesniam Andriaus Ašmanto pedagoginiam darbui. Juk, galima sakyti, į mokyklą jis nuėjo kaip savamokslis mokytojas, neturintis nė kokios to darbo patirties. Dalykinių žinių gal ir užteko, nors kai ko gal ir reikėjo papildomai mokytis, bet nebuvo gerų dalyko dėstymo metodikos pagrindų (1924 m. mokytojų kursuose kažin ar ką labai naudinga buvo daug gavęs, o universitete dar nebuvo klausęs tos metodikos paskaitų; šiokios tokios patirties buvo įgijęs tik privačiose pamokose), neturėjo jaunosios kartos auklėjimo įgūdžių. Bet jis visomis jėgomis stengdavosi pats tobulintis: skaitė pedagoginę literatūrą, dėjosi į galvą bendradarbių patarimus, ieškojo kitokių progų augti kaip mokytojui ir jaunimo auklėtojui. Tai rodo ir jo apmąstymai dienoraštyje kai kuriais auklėjimo klausimais.

Pirmiausia prisimintina, ką Andrius Ašmantas rašė dienoraštyje mirus Jonui Jablonskiui (žr. p. 143–144). Jam ta mirtis pirmiausia turėjo auklėjamą reikšmę: ja buvo mokomasi pajusti didžiųjų žmonių praradimą ir sutelkti jaunuomenę tęsti jų žygius. Apie tai jis kalbėjo ir savo seminarijos auklėtiniams – jiems diegė tuos pačius idealus, kuriems pats buvo pasiryžęs aukotis. Užsidegęs Kazio Pakšto mintimis apie iniciatyvos svarbą, Ašmantas formuluoja ir mokytojų uždavinį: „mums, mokytojams, iniciatyva labiausiai rūpi ugdyti mokiniuose. [...] Man rodos, kad mokytojas gali griebtis ir nenaturalių arba, geriau pasakius, nematerialių dalykų, bet dvasinių, ypač socialinių. Ypač tas lengva ir būtina demokratinėje valstybėje. Kiek čia mes plyšių, kiek spragų turime! Jomis lengva sukurstyti uždegti darbui jauni žmonės!“ (Dienoraštis, 1930 06 30). Po pusmečio dienoraštyje pabrėžia, kad mokytojas turi ne tik gerai išmanyti savo dėstomą dalyką, bet ir nusistatyti savo darbo, veikimo ir elgesio santykį su savo tauta, mokykla, visuomene ir artimaisiais ir to siekti kantriu darbu, rūpestingumu, sąžiningumu, atsidėjimu, pasiaukojimu. „Mokytojas pats pirma turi turėti tų dorybių, kurias nori įdiegti į jaunuolio širdį, kad jis nešiotųsi jas visą amžių“ (ten pat, 1931 01 21).

Taigi mokytojas, arba kaip dažnai sako Andrius Ašmantas – auklėtojas, turi susidaryti tvirtą pasaulėžiūrą. Bet tai nelengvas dalykas ir ne per dieną kitą susikuriamas. „Visai teisingai Dr. Kl. Ruginis sakė, kad žmogus savo pasaulėžiūrą tegali susidaryti tik po 40 m. apie 45–50 m. Savo pasaulėžiūrą turėti žmogui inteligentui yra būtina. Tačiau su ja darbo begalės. Juk į kiekvieną klausimą turi mokėti pamatuotai atsakyti. Kada ir kaip pamatuoti? Vis tai nuolatinis darbas,

Simano Daukanto Mokytojų seminarijos
Direktoriui

Andriaus Simanto,
lietuvių kalbos ir literatūros
mokytojo, gyv. Kaune, Prūsų
g-vė 6, b. 3,

Prašymas.

Turėdamas prieš akis didelį darbą – kuo greičiau baigti universitetą – ir matydamas, kad mano einamosios pareigos yra sunkios, atsakingos ir reikalauja ypatingai daug laiko ir be to kad atlyginimas yra tiek mažas, kad negalima susidaryti tinkamų darbo sąlygų, kokių reikalauja šios pareigos ir mano būklė – esu viso to priverstas iš einamųjų pareigų atsisakyti ir visai išeiti iš seminarijos, kurios pedagoginė aplinka buvo man švelni ir daug ko gražiai pamokė mane jauną mokytoją. Todėl visada būsiu dėkingas mokyklos vadovybei ir stengsiuos už tai atsilyginti taip, kad tuos puikius pamokymus ir gražius patyrimus panaudosiu ateityje, dirbdamas tą patį pedagoginį darbą Lietuvos mokykloje.

Šiuokart nuolankiai prašau priimti iš manęs aukštos pagarbos pareiškimus, maloniai sutikti atleisti mane iš einamųjų pareigų nuo š. m. spalių mėn. 1 d. ir išduoti mano pedagoginio darbo pažymėjimą – atestaciją.

Su aukšta pagarba Andr. Simantas.

Kaunas, 1930 – V. D. – m. rugsėjo mėn. 27 d.

Prašymas atleisti iš Daukanto seminarijos mokytojo pareigų

darbas ir darbas...“ (Dienoraštis, 1931 06 16). „Aišku, kad didelis džiaugsmas būtų, jei žmogus greit išsyk galėtum susidaryti pasaulėžiūrą. Tačiau į skubią pasaulėžiūrą lengvai įsibrauja baisios spragos“ (ten pat, 1931 11 29).

Kokios turi būti jaunimo auklėjimo kryptys? – „kam mes jaunuomenę ruošiame – mokslininkams ar prabangininkams? Jeigu mums rūpi tolimesnė kultūros raida, tai turim ruošti mokslininkams. O prabanga ir komportu naudotis žmonės moka instinktyviškai. Tačiau šie paskutinieji dalykai yra kenksmingi žmogaus būdui. Toks žmogus jau nebekuria pats gyvenimo, bet laisvai jam pasiduoda ir su juo kartu plaukia. Mokslo žmogus visad stengias, kaip jam rodo protas, protas, kuris moka suvaldyti jausmus, neužsimiršdamas ir jų svarbios rolės kūrybai ir darbui“ (ten pat, 1931 08 16).

Apmąstydamas Lietuvių katalikų mokytojų 1-ąjį kongresą, vykusį Kaune 1930 m. rugpjūčio 21–23 d., rašo: „[M]an, kaip pedagogui, dažnai ateina į galvą, kad daug reiškia jaunuomenės auklėjimui ir visuomenės šlykštybės. Jos pakerta jų jauną, nekaltą idealizmą, darbštumą ir gyvenimo džiaugsmą. To daugumas nesupranta. Mano manymu, reikėtų pedagogams ir kelti balsą, kad ne tik mokykla turi jaunuomenę auklėti, bet ir gyvenimas. Ir iš tiesų, jei galėtų geresnioji visuomenės dalis sudaryti tokią visuomenės opiniją, net tų suktumų neapykantą, būtų daug laimėta mūsų visuomenės tobulinimui“ (ten pat, 1930 08 25).

Su Lietuvių katalikų mokytojų konferencijos dalyvėmis 1930 m. rugpjūtį

Kaip vieną iš svarbių auklėjimo dalykų Ašmantas kelia vyrų ir moterų santykių klausimą. Tiesa, jį svarsto daugiausia išeidamas iš savo paties pojūčių ir poreikių, bet, supratęs to dalyko svarbą, jį išplečia iki visos jaunuomenės ugdymo reikalų.

Apie galingą lytinį instinktą reikėtų svarstyti kaip galint anksčiau ir rimtai. Ir ne slaptai, kaip dabar dažniausiai daroma. „Šiandie į jį žiūrima, kaip į nereikalingą priedą, kurio kiekvienas kuklesnis berniukas ar mergaitė turi vengti. [...] Dabar viskas suvedama į šlykštų instinktą, kuris, rodos, jokios teigiamos įtakos neturi žmogaus kūrybai. Pirmiausia turėtų susirūpinti auklėtojai, kad ši milžiniška jėga būtų išeikvota produktingam darbui ir

žmonijos pažangai. Man rodos, čia potencialės jėgos gana daug...“ (Dienoraštis, 1931 04 18). Vyrų ir moterų „santykiavimo patraukimą reikėtų išnaudoti geriems siekimams arba bent žmogaus tobulinimuisi. [...] Todėl auklėtojui, jei ne idealiai, tai bent tinkamai reikia mokėti teoriją taikyti su praktika. Žodžiu, reikėtų šią didžiąją žmonijos jėgą transformuoti ir panaudoti jai pačiai tobulinti“ (ten pat, 1931 06 16). „Mano manymu, kad šis dalykas mūsų visuomenėje nėra rimtai keliamas ir sprendžiamas. Čia įžiūrima daug slaptybės, gėdingumo, nereikalingumo – dalykas labai svarbus paverčiamas niekais. Atvirkščiai, manau, čia turėtų tėvai ir mokytojai jau visuomenei kaip tik padėti ir tuo jau parodyti, kad čia dalykas yra labai svarbus ir reikalingas rimto pasiruošimo“ (ten pat, 1931 11 29).

„Aušros“ mergaičių gimnazijoje

Nuo 1930 m. rugsėjo 5 d. iki 1934 m. rugpjūčio 1 d. Andrius Ašmantas dirbo Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijoje laisvai samdomu mokytoju (1933 m. baigus universitetą 1934 m. sausio 8 d. švietimo ministro rezoliucija buvo pripažintas aukštesniosios mokyklos mokytojo vardas; – AA. Švietimo ministerijos raštas Nr. 552). Tai ilgiausiai jo išdirbta pedagoginio darbo vieta. Joje jis greitai prigijo, įgijo mokinių ir bendradarbių pasitikėjimą, iškilo kaip vienas iš geriausių lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų visoje šalyje.

Anuometinė „Aušros“ mergaičių gimnazijos (buvusių Seimo) rūmų nuotrauka

1930 m. birželio 3 d. Mokytojų seminarijos inspektorius Ignas Malinauskas Ašmantui pasakė, kad jį pamokų reikalu kviečia pasikalbėti Dr. Jokantas, „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktorius. „Pasirodo, kad jis tiek jau apie mane žinąs, kad man pačiam aiškinti nieko ir nebereikėjo. Jis kviečia mane į savo gimnaziją lietuvių kalbos ir literatūros mokytoju. Pamokų duosiąs 24 su viršum. Dėstyti teksią nuo IV kl. iki baigiant VIII kl. Gražus dalykas. Gal, ne tiek dėl to, kad daugiau darbo ir atlyginimo gaučiau, bet neapsakomai man malonu, kad aš menkas berniukas esu rimtai kviečiamas tokių rimtų žmonių ir tokiam darbui! Tada tikrai žmogus pajunti ir džiaugies, kad imi jau reikšti šį tą visuomenei, kad tave ima branginti, mato darbą ir vertina. [...] Noriu pasikalbėti dar su dabartiniu direktoriumi, kuris mane, matyt, labai gražiai jam rekomendavęs, kad net pasakęs, – galėsiąs mane, tokį gerą (?!), tik aukote paaukoti. Mat, jų tos visos aukos ir vargai kyla iš tos priežasties, kad vienas ir kitas yra krikščionys demokratai ir geri pedagogai. Nenori ir šis (Aušros g. dir.) gauti kokio mokytojo iš generalinio štabo ar kitų panašių viršininkų rekomendacijomis“ (Dienoraštis, 1930 06 04).

Su „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktoriumi apie būsimą darbą dar ne vieną kartą buvo kalbėtasi (jau 4 kartus iki liepos 21 d.). „Kuo maloniausiai visada kviesdavo, savo jokių reikalavimų nestatydamas. Tat man daug jau pasako apie mano darbą. Dieve, duok, kad aš, vis kas kartas stiprėdamas, galėčiau likti geru mokytoju, kad savo jaunutei tautai aš, menkas jos sūnus, padėčiau iškilti, kad ji pasiektų žmonijos kultūros aukuro briauną ir ten padėtų sau skirtą dalį!“ (ten pat, 1930 07 21).

Bet ne viskas sklandžiai eina – tai priimamas, tai ne, žadama kitais metais (Dienoraštis, 1930 08 28). Bet greitai aiškėja, kad lietuvių kalbos mokytojas Juozas Ambrazevičius, negavęs metinių atostogų, prašo sumažinti pamokų ir tenori pasilikti jų tik 12, tad Ašmantui liktų 18. Direktoriui Ašmantas įteikia išlaikytų egzaminų sąrašą ir gyvenimo aprašymą, o šis žadantis eiti pas ministrą. „Dir. Dr. Jokantas pažiūrėjęs mano curriculum vitae ir pamatęs, kad aš gimęs tik 1906 m., nustebo, kad toks dar jaunas (tur būt, jam žymiai senesnis atrodžiau) ir pasakė: „Tokiam pavojinga Mergaičių gimnazijoj. Atsimink, – čia visur 100 akučių seka kiekvieną žingsnį ir krustelėjimą. Neduok, Dieve, kuriai nusišypsoti! Tuoj skandalas kiltų“ (ten pat, 1930 08 30). Tos akutės jaunajam mokytojui padarė didelį įspūdį ir davė progų gerokai apie save pasvarstyti. Rugsėjo 2 d. direktorius rašo raštą Švietimo ministerijos III departamentui ir nurodo, kad kandidatu esąs numatęs seminarijos mokytoją Andrių Ašmantą ir prašo jį tvirtinti (CVA F. 391, ap. 2, b. 317). Bet pas ministrą ėjo ne direktorius, o pats pretendentas. „Priėmė kaip ir visus tos rūšies klientus: oficiališkai,

bet teigiamai išsprendė dalykus. Tai svarbiausia. Buvo toks dalykas. „Aušros" gimnazijos direktorius, nors norėdamas mane gauti mokytoju, elgės kažin kaip ne aktingai ir su didele baime, kad, jam mane pristačius, gali manęs, tačiau, nepatvirtinti. Būtų jam įžeidimas. Todėl jis siuntė mane patį tos laimės išmėginti. Mėginau ir laimėjau" (Dienoraštis, 1930 09 01).

1930 m. rugsėjo 11 d. švietimo ministro įsakymu B/Nr. 58 Andriui Ašmantui leista nuo rugsėjo 5 d. eiti Kauno „Aušros" mergaičių gimnazijos laisvai samdomo mokytojo pareigas. Kartu leista palikti pareigas Mokytojų seminarijoje (CVA F. 391, ap. 3, b. 1828, lp. 177).

„Aušros" mergaičių gimnazija kaip savarankiška mokymo įstaiga gyvavo nuo 1927 m. (plačiau žr. šio darbo p. 211–212).

Rugsėjo 9-oji – pirmoji pamokų diena gimnazijoje. „Buvo man skirtos pirmosios pamokos IIIa ir IIIb klasėje. Tokios jos ir liks. Įspūdis...? Tur būt, nedidelis... Jau kažin kaip įprasta, per daug paprasta, [...], manaus galįs jau tą darbą dirbti. Mano pakvietimas, rodos, tik būtino, paprasto eilinio darbo atlikimas. Gal čia per daug didžiuojuos, bet, matyt, toks mano prigimimas. Jei aš visur būčiau taip baidęsis, gal būčiau tebesėdįs dar tolimuose Tickinuose ir nė kieno nežinomas... Ta savo drąsa, manau, daug laimėjęs" (Dienoraštis, 1930 09 09).

Pradėjęs dirbti „Aušros" mergaičių gimnazijoje pamato, kad „mokiniai kiti negu seminarijoje. Čia jaunos mergaitės. Mamų globiamos vienos, kitos vargstančios. Kiekvienos norai vis kiti. Sulipdyk dabar jas visas lietuvių kalbos cementu. Sunku, nes dar į jas toks cementas nekimba. Pagaliau žymiai ir jaunesnės. Neilga tegali jos ramiai nusėdėti: čiauška, tarška – visada gyvos, ar jų gyvumo kas prašo, ar ne. Toliau, manau, įprasiu ir aš su jomis žmoniškai sugyventi.

IIIa žymiai ramesnė ir labiau ji man patiko. Mat, mano giminės – kalbininkės. IIIb – komersantės ir neramios sutvėrimai. Reikės griežčiau paimti: daugiau žiūrėti tvarkos. Šiaip, manau, galėsiąs dirbti" (ten pat, 1930 09 09).

„Šį vakarą, 16:30, buvo pedagogų tarybos posėdis. Nuėjau ir aš. Susirinko vienos moterys: mat, jos klasės auklėtojos. Vyrų, rodos, keturiese tebuvome. Daugumas, kurie nėra auklėtojai, visai neina. Gal, ir man teks jų keliais pasekti...

Pirmasis posėdžio punktas – pamokų pasiskirstymas. Čia aš – svarbiausias asmuo. Dėl manęs ir tas „skirstymasis". Direktorius tuoj paskelbė, kad dėl pono Ambrazevičiaus atsisakymo nuo dalies pamokų buvęs aš pakviestas ir jau ministerio patvirtintas. Žinoma, mane visos ir visi jau pažįsta, nors aš, nieko nepažindamas (beveik ir nesistengdamas), tebesidairau. O kam man tos

didelės pažinties ir reikia? Negi su visais turėsi bendrų reikalų? Ateis laikas, ir susipažinsiu“ (ten pat, 1930 09 09).

Kai nėra pamokų, suradus laisvesnio laiko, vėl puolama į apmąstymus ir vėl kamuoja sunkios mintys. „Malonus man mokyklos darbas. Tik aš jai nemalonus, netikęs, ir tai taip giliai jaučiu, kad man širdį prislėgia tiek, kad kvapą sulaikau ir pabundu po kelių sekundžių gerokai užtroškęs. Oi kaip baisus tas vaizdas, kad save matai tuščią, o į tave dar tiesias šimtas rankų ir prašo, kad duotum! [...] Bet man malonu... Man malonu, kad aš užmirštu savo niekybę, tą begalinę menkybę ir matau, – 100 spindinčių, viltingų, su didžiausiu pasitikėjimu akučių seka kiekvieną mano judesį, žodį, grobsto juos ir džiaugias gavusios. [...] Koks tada ir man malonumas, kada aš matau, kad joms esu naudingas ir brangus, laukiamas ir mėgiamas. Jos apspinta mane po pamokos ir klausinėja mažučiukus mokslo dalykėlius, čiauška terška – ir joms, ir man malonu. Kad jos būtų dar mažesnės, man būtų tada dar maloniau. Mat, yra jau ir tokių, kurios jaučias jau nebeatviros man, kaip mokytojui. Jas jau vilioja kartu ir mano vyriškumas. Gal tas joms daugiau rūpi, negu mano mokytojiškumas“ (ten pat, 1930 09 23).

„Vakar atsitiko man IIIa klasėje menkas nemalonumas. Dvi galinės mergaitės sėdėjo neramiai. Jas sekiau ir įspėjau, gal per maža, nes jos vis nesiliovė. Pagaliau kiek įpykau ir, paėmęs sąsiuvinius pavardėms susekti, parašiau po dvejetuką. Šiandie jau man nemalonu. Kad buvau tiek ištižęs, kad tuo sužadinau jų norą išdykauti. Ar tai ne mano kaltybė? Nors daugelis mergaičių liepė joms mane atsiprašyti. Vadinas, mane jos nekaltina. Bet aš čia esu daugiausia kaltas. Žadu rytoj nuėjęs pasakyti joms gražų pamokymą ir pats lyg atsiprašyti, nurodydamas, koks yra nemalonumas toks įvykis mokytojui, nusikaltusioms ir visai klasei. Pamatysiu, ar pavyks ir kaip jas tai paveiks“ (ten pat).

Tai tiek maždaug yra dienoraštyje „Aušros“ mergaičių gimnazijos darbo apmąstymų ir įspūdžių. Kiti faktai protokoliškai šalti ir emociškai neinformatyvūs. Vis dėlto jie praplečia Andriaus Ašmanto pedagoginės biografijos lauką ir leidžia plačiau matyti veiklos ir darbo pradalges. Daugiausia tų faktų – iš „Aušros“ mergaičių gimnazijos archyvų (CVA F. 391, ap. 2, b. 317–321, 2394–2396).

Gimnazijos direktorius Kazys (Kazimieras) Jókantas (gim. 1880 10 23 Valiuškyje, Kupiškio valsčiuje – 1942 08 25 sušaudytas tremtyje Sverdlovske) – žinomas Lietuvos valstybės veikėjas, gydytojas, pedagogas. 1920–1927 m. buvo Seimo atstovas, 1922–1927 m. (su pertrauka) – „Lietuvos“ dienraščio redaktorius, 1925–1926 ir 1939–1940 m. – švietimo ministras. 1927–1939 m. vadovavo „Aušros“ mergaičių gimnazijai. Parašė „Lotynų kalbos vadovėlį“ (1922)

„Aušros" mergaičių gimnazijos direktorius Kazys Jokantas 1930 m. rudenį

ir „Lotyniškai lietuvišką žodyną" (1936) (VLE VIII 681). Gimnazijoje dėstė lotynų kalbą ir higieną (CVA F. 391, ap. 2, b. 317). Andriaus Ašmanto archyve yra ne tik 1930 m. direktoriaus nuotrauka, bet ir jo versta Chr. V. Schmid'o knyga „Šimtas atsakymėlių" (1922) su Ašmanto autografu ir data 1931 11 27.

Tais pačiais 1930–1931 m. m. Juozas Ambrazevičius dėstė lietuvių kalbą ir komercinę korespondenciją, Alina Petrauskaitė (Skrupskelienė)[44] ir Leokadija Daniliauskienė[45] – lietuvių kalbą, Juozas Vosylius[46] – lotynų ir lietuvių

[44] Alina Petrauskaitė gimė 1904 m. kovo 20 d. Maskvoje. Baigė „Aušros" gimnaziją, studijavo Lietuvos universitete literatūrą. 1932 m. ištekėjo už Igno Skrupskelio (CVA F. 391, ap. 7, b. 5038). Kartu su Juozu Ambrazevičiumi ir Antanu Vaičiulaičiu mokykloms parengė „Naujuosius skaitymus" (1936 m. I klasei, 1939 m. II ir 1941 m. III klasei). Šeimoje užaugo sūnus žinomas filosofas Kęstutis Skrupskelis.

[45] Leokadija Daniliauskienė (g. 1900 05 16) buvo baigusi Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją, studijavo Humanitarinių mokslų fakultete. Nuo 1928 09 14 dėstė „Aušros" mergaičių gimnazijoje (CVA F. 391, ap. 7, b. 1093).

[46] Juozas Vosylius (g. 1900 02 15) buvo kilęs iš Marijampolės apskrities Kvietìškio valsčiaus Dženčialáukos kaimo. Universitete baigė senųjų kalbų šaką Teologijos-filosofijos fakultete. 1934 m. buvo paskirtas Biržų gimnazijos direktoriumi, 1940 m. atkeltas į Kauno X vidurinę mokyklą (CVA F. 391, ap. 7, b. 6260).

kalbas, Zigmas (Zigmantas) Kuzmickis[47] – lietuvių kalbą, filosofijos propedeutiką, komercinę korespondenciją. Iš jų Ašmantui šioje gimnazijoje ir vėliau daugiau teko bendrauti su Zigmu Kuzmickiu ir Juozu Ambrazevičiumi.

Zigmas Kuzmìckis (1898 03 10 Rembuve, Lenkijoje – 1976 07 30) – literatūros tyrėjas, kalbininkas, redaktorius, pedagogas, žymi to meto pedagoginio gyvenimo figūra (1933–1937 m. Švietimo ministerijos inspektorius). Buvo baigęs Voronežo gimnaziją, Kaune lankęs Jablonskio vadovaujamus lietuvių kalbos kursus. 1922 m. įstojo į Lietuvos universitetą studijuoti lituanistikos ir 1926 m. jį baigė (diplominis darbas „Prano Vaičaičio kūryba"). Paskelbė straipsnių iš pedagogikos ir metodikos, literatūros ir kalbotyros (buvo vienas iš aktyviausių 4-o dešimtmečio kalbos mokslo ir kultūros rašytojų ir propaguotojų (dalį kalbos straipsnių pasirašė B. Kantvydžio slapyvardžiu). Parašė vadovėlius „Lietuvių kalbos sintaksę" (1930), „Lietuvių kalbos gramatiką" (1933), „Lietuvių literatūrą" (5 dalys, 1931–1934), parengė mokyklinių chrestomatijų.

Andriui Ašmantui Kuzmickis 1930 m. rugsėjo 5 d. padovanojo neseniai išėjusią savo sintaksės knygą su užrašu „Darbo Draugui" ir tai jaunajam mokytojui padarė didelį įspūdį (Dienoraštis, 1930 09 05). 1934 m. jiems teko daug bendrauti mokytojų lituanistų kursuose Juodkrantėje, o paskui kuriamoje ir jau įkurtoje Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungoje. Vėliau, Klaipėdoje, jie abu kartu dirbo Pedagoginiame institute (Sliesoriūnas 1998: 60–61). Kuzmickis yra parašęs pluoštelį atsiminimų iš Ašmanto Klaipėdos darbo metų (TUTK 188–189).

Daug bendrauta su kitu lituanistu Juozu Ambrazẽvičiumi (nuo 1955 m. Brazaitis). Jis buvo gimęs 1903 m. gruodžio 9 d. Marijampolės apskrities Trakìškių kaime. Studijavo literatūrą Lietuvos universitete (1922–1927) ir Vokietijoje, Bonos universitete (1931–1932). Ašmanto darbo metais mergaičių gimnazijoje Ambrazevičius nuo 1927 m. dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą. Pamokų mokykloje jis norėjo pasimažinti ir dalis jų teko Ašmantui. Paskui juodu susitiko Juodkrantės mokytojų lituanistų kursuose 1934 m. vasarą, ir reikia kiek stebėtis, kaip stropiai Ašmantas konspektavo buvusio bendradarbio, o kursuose jau universiteto dėstytojo paskaitų kursą apie pasakas ir padavimus. Vėliau jiems tekdavo susitikti Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos renginiuose, kur Ambrazevičius buvo vienas iš tos sąjungos vadovų (ir valdybos pirmininkas), taip pat Lietuvių kalbos draugijos susirinkimuose (CVA F. 391, ap. 7, b. 95, lp. 2).

[47] VLE XI 350 rašoma, kad Kuzmickis „Aušros" mergaičių gimnazijoje dirbo 1937–1939 m. Iš tikrųjų nuo 1927 m. rugsėjo 7 d. ten jis dirbo ir kalbamaisiais Ašmanto darbo metais laisvai samdomu mokytoju (CVA F. 391, ap. 2, b. 317, lp. 74; b. 319, lp.134 ir kt.), be to, buvo „Aušros" berniukų gimnazijos etatinis mokytojas (ten pat, b. 318, lp. 26).

Lietuvą okupavus sovietams, Ambrazevičius įsitraukė į antisovietinį pasipriešinimą, 1941 m. birželio 23 d. tapo laikinosios vyriausybės vadovu, buvo ir švietimo ministras. Pasitraukęs į Vakarus, vėliau Amerikoje dalyvavo lietuviškų organizacijų veikloje, dirbo laikraščių redaktoriumi, rašė straipsnius ir knygas.

Lietuvoje Ambrazevičius buvo vienas iš literatūros mokslo ir kritikos autoritetų. Parengė lietuvių literatūros vadovėlių, chrestomatijų, straipsnių rinkinių, studijų, lietuvių rašytojų raštų leidimų. Vakaruose parengė politinių darbų, atsiminimų. JAV išleisti jo raštų 6 tomai (VLE III 438).

Atrodo, kad Andrių Ašmantą ir Juozą Ambrazevičių siejo draugiški, net bičiuliški santykiai. Turbūt bendravo ir jų šeimos. Viename Andriaus laiške žmonai iš Klaipėdos kalbant apie persikraustymo į uostamiestį reikalus rašoma: „Visomis bėdomis kreipkis į Ambrazevičių ar Nav[ardaitį]. Jie tau su malonumu padės, patars, bet palakstyti teks ir Tau. Ką dabar padarysi!“ (AA. – 1935 10 23 laiškas žmonai). Daugiau bendravimo pėdsakų nepavyko aptikti. Ambrazevičiaus darbuose Ašmantas, rodos, niekur nėra paminėtas.

Vos atėjus dirbti į „Aušros“ mergaičių gimnaziją Ašmantui pavedama dėstyti lietuvių kalbą IIIa ir IIIb klasei. Už rugsėjo mėnesio 25-ių dienų darbą (pamokas ir sąsiuvinių taisymą) gauna 110,78 Lt atlyginimą, vėliau kas mėnesį po 132,78 Lt (CVA F. 391, ap. 2, b. 317). 1931 m. rudenį gauna dėstyti IIIa, IIIb, IVa, IVb, Va ir Vb klasėms (iš viso 24 pamokos, atlyginimas – 386,36 Lt; vasaros mėnesiais mažiau) (CVA F. 391, ap. 2, b. 318). 1932 m. rudenį Ašmantui skiriama dėstyti lietuvių kalbą Ib, IIIb, IVa ir b, istoriją Ia, b ir c klasėms (21 pamoka). Atlyginimo tais mokslo metais gauna nuo 299,35 iki 386,36 Lt per mėnesį (CVA F. 391, ap. 2, b. 319). 1933 m. rudenį gauna dėstyti lietuvių kalbą Ia, IIIa, IIIb, IVa, IVb, VIb klasėse (IVa ir VIb perėmė iš Ambrazevičiaus, pakviesto dėstyti Vytauto Didžiojo universitete) ir filosofijos propedeutiką VIIa ir VIIIa klasėse, atlyginimas padidėja iki 423,49 Lt per mėnesį, o po naujų metų jau gauna daugiau kaip po 500 litų (CVA F. 391, ap. 2, b. 320, 321).

Kaip ir kitose mokyklose, „Aušros“ mergaičių gimnazijoje reikėdavo dalyvauti keliamuosiuose, baigiamuosiuose ir stojamuosiuose egzaminuose, įvairiose komisijose, pedagogų tarybos posėdžiuose, būti klasės auklėtoju. Andrius Ašmantas yra dirbęs gimnazijos inventoriaus ir mokslo priemonių tikrinimo komisijoje ir ūkio komitete. 1932 m. vasarą, rugpjūčio 1–20 d., pavadavo atostogaujantį laikinąjį direktorių kun. Antaną Kiesỹlį[48]. Pedagogų

[48] Antanas Kiesylis (g. 1883 02 25) buvo baigęs dvasinę seminariją ir akademiją, turėjo teologijos kandidato laipsnį. „Aušros“ mergaičių gimnazijoje dirbo nuo 1927 m., buvo vicedirektorius, dėstė tikybą ir istoriją (CVA F. 391, ap. 7, b. 2639).

posėdžiuose ne visuose dalyvavo, iš pradžių praleisdavo daugiau (turėjo darbų kitose mokyklose), vėliau mažiau. 1930 m. lapkričio 24 ir 25 d. posėdžio protokole Nr. 66 įrašyta Andriaus Ašmanto informacija apie lietuvių kalbos mokymąsi: „IIIb kl. Dėstau šioj gimnazijoj pirmus metus. Klasė dar mažai pažįstama. Nepatenkinamų pažymių 24%. Didelis procentas yra iš likusių antrus metus“ (CVA F. 391, ap. 2, b. 317, lp. 151). 1931 m. lapkričio 21 d. posėdžio protokole skaitome: „IVb kl. turi 30% nepatenkinamų pažymių dėl šių priežasčių: 1. Klasė buvo silpna lietuvių kalbos ir pernai. 2. Mokinių 73% gimtoji kalba yra nelietuvių. 3. Apie 50% kalba namie ir dabar maišyta kalba (ne vien tik lietuvių kalba)“ (CVA F. 391, ap. 2, b. 319, lp. 73–74).

Dėl Andriaus Ašmanto darbo „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, rodos, tik vieną kartą buvo kilę neaiškumų. Dienoraštyje įrašyta tokių pasvarstymų: „[Š]eštadienį pasirašiau raštą, kuriuo esu įspėjamas, kad nuo rudens galiu būti iš mokyklos pašalintas, jeigu neįsigysiu cenzo. Cenzą įsigyti sunku iki rudens. Bet daug nusigąsti ir neturėčiau. Ten yra pasakyta, kad bus šalinami tie, kurie neparodys noro tą cenzą įsigyti, kurie nelaikys egzaminų Švietimo Ministerijos Egzaminų Komisijoj arba Universitete. Egzaminus laikyti esu pasirengęs, bet ar jie vyks?“ (1931 02 02). Matyt, kažkas buvo svarstoma, rengiamasi daryti, kad direktoriui Jokantui teko rašyti raštą ministerijos III departamentui. Jame 1931 m. birželio 25 d. nurodoma, kiek egzaminų Ašmantas yra išlaikęs, ir daroma išvada: „Nėra abejojimo, kad cenzą kitais metais įsigys. Darbštus žmogus, dėsto patenkinamai. Įgijęs daugiau patyrimo, bus visai geras mokytojas“ (CVA F. 391, ap. 2, b. 318, lp. 388). Daugiau kokių neaiškumų, rodos, nekilo.

1930 m. vasara ir ruduo Andriui Ašmantui buvo didelių vilčių ir dar didesnių rūpesčių dėl savo pedagoginio darbo metas. Reikalai Mokytojų seminarijoje klostėsi nekaip ir nebuvo aišku, ar jis ten liks dėstyti, ar teks pasitraukti. Dar pavasarį kvietė „Aušros“ mergaičių gimnazija („į ją patekti – mano semestro studentui laikoma visiškai negalimu daiktu. Man buvo nusišypsojusi saulutė ir švietė skaidriai per visą vasarėlę, gaivindama mano drąsą, pasitikėjimą savim, kėlė viltingus ateities bruožus, glostė savigarbą iki pasididžiavimo, pasipūtimo“, – Dienoraštis, 1930 08 28), o rugpjūčio 27 d. gauna kvietimą paduoti prašymą į Rusų gimnaziją. Tuoj pat jį paduoda, bet neaišku, kodėl ten nepradeda dirbti. Kviečia dar Moterų kultūros mergaičių mokytojų seminarija („Man būtų naujiena, kad čia mergaičių seminarija, nes su jomis nesu dirbęs. Bet man daug malonesnis pats faktas, kad esu kviečiamas, ne tik jau pats darbas. Daviau sutikimą su ta sąlyga, kad būtų pilnas atlyginimas. Pamatysiu, kai imsiu galutinai tartis. Man svarbu, kiek pamokų ir koks atlyginimas“, – ten pat, 1930 09 05). Bet ir čia nieko neišeina. Gal

nulėmė tai, kad jau susitarta „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, bet juk ten mažai pamokų ir mažas atlyginimas. Negana to, Pranas Brenderis jo klausia, ar galėsiąs nuo kitų mokslo metų (1931–1932?) paimti dėstyti lotynų kalbą Vokiečių realinės mokyklos žemesnėse klasėse („Vėl nelauktas dalykas ambicijai! Šiokie dalykai žmogaus ir patvarų charakterį lepina ir ima skverbtis į šaknis. [...] O kas joje paskęsta, nebemato realaus tako! Ir man tokių miglų kas kartas renkas daugiau. Ir jei aš čia pralaimėsiu, bus sunku kada atskirti, ar aš puikybės ir tuštybių suviliotas nuėjau šunkeliais, ar, painiavose susivėlęs, nuklimpau į bedugnę“ (ten pat, 1930 09 17).

Su Vokiečių gimnazija buvo taip. Sužinoję, kad Ašmantas išeina iš Mokytojų seminarijos, „tuoj telefonu pakvietė pas save vokiečiai. Nuėjau patirti, ko jie nori. Sužinau, kad jiems reikią gimnazijos mokytojo. Tam aš ir pakviestas. Prašomas tuoj surašau visus dokumentus ir tą pačią dieną (š. m. spalių 3 d.) nunešu. Parašau pareiškimą, kur nurodau sąlygas. Dėl tų sąlygų ėmėm ir gerokai susiginčijome. Ginčas, gal, buvo per smarkus pirmą kartą susitikusiems žmonėms. [...] Tas mūsų smarkus pirmas susitikimas nulėmė mano nepatekimą į gimnaziją“ (ten pat, 1930 10 11).

Dar vienas mėginimas buvo sėkmingesnis: 1930 m. lapkričio 5 d. pradeda dirbti Jėzuitų gimnazijoje, bet apie tai vėliau.

Skaitant Andriaus Ašmanto dienoraštį šitie jo pedagoginiai viražai gali atrodyti ir keistoki. Ar čia būta noro ir pastangų kur nors kaip reikiant įsitvirtinti, ar jį buvo pagavęs azartas imti viską, už ko tik galima užsikabinti? Darbo jis nebijojo, nors yra pasiskundęs, kad tokia našta mokykloje labai nuvargina, išsiurbia jėgas. Gal norėta taip susitvarkyti materialią padėtį, kad nereikėtų imti privačių pamokų (darbas mokykloje jam, atrodo, bus buvęs malonesnis) ir suderinti darbą su studijomis universitete? O gal tai būta vieno iš daugelių jam būdingų energijos proveržių, kai visa kūno ir dvasios esybė reikalaute reikalauja veiklos? Neklystant gal būtų sunku atsakyti į šiuos klausimus, o tie atsakymai gal nė nebūtų kokie reikšmingi. Dabar svarbu grįžti prie „Aušros“ mergaičių gimnazijos ir pasakyti, kad joje jis tikrai įsitvirtino, tapo „tikru“, tai yra diplomuotu etatiniu mokytoju, joje galutinai subrendo kaip pedagogas. Andriaus Ašmanto archyve esantys dokumentai praplečia mūsų žinias apie tą jo šios srities darbą, leidžia atidžiau pažvelgti į kai kuriuos jo pedagoginio darbo momentus.

Kalbamajame archyve yra dvejopos rūšies medžiagos: rašytinių dokumentų ir fotonuotraukų.

Bene įdomiausi iš rašytinių dalykų yra psichologijos pamokų planai (iš viso 34). Jie rašyti į įvairaus formato lapelius paprastai abiejose pusėse nuo

1933 m. rugsėjo 16 d. iki 1934 m. birželio 6 d., dalis pieštuku, kiek didesnė pusė – įvairių spalvų rašalu. Tai rodytų, kad pamokoms, vykdavusioms du kartus per savaitę, rengtasi kiekvieną sykį atskirai, ne iš karto. Svarbesnės planų temos būtų šios: fiziologijos ir sielos reiškiniai; nervų veikimas ir jutimai (girdėjimas, lytėjimas, uoslė) ir vaidiniai; vaizduotė; sąvokos (erdvės, laiko, skaičiaus, priežastingumo sąvokos, substancija); mąstymas ir kalba; jausmai (individualūs ir socialiniai; užuojauta, simpatija, dora, religija, intelektiniai jausmai); valia; temperamentas; psichiniai iškrypimai.

1933-IX-16.

I. Atminties reikšmė

a) be atminties tuos įspūdžius suvoktume kuriuos dabar išgyvename

b) atmintis sujungia praeitį su dabart.

II. Atmintis ir žmogaus amžius.

a) prieš mokyklinio amžiaus vaiko atmintis

b) mokyklinio amžiaus vaiko atmintis

c) jaunuolio amžiaus atmintis

b) subrendusio žmogaus atm.

d) senio amž. atmintis.

III. Mnemonika.

Nurodo priemones kaip geriau lengviau atsiminti.

IV. Atminties tobulinimas

a) dėmesingas mokymasis

b) nuo senų prie naujų dalykų

c) kartojimas sustiprinant medžiagą ir t. t.

d) lengvu tempu.

Psichologijos pamokos planas

Archyve yra irploname sąsiuvinyje ranka juodu rašalu rašyta psichologijos programa (7 psl., 25 bilietai), be datos. Bet ji tikriausiai sudaryta ne Ašmanto, nors rašysena panaši. Yra keletas nedidelių įterpimų Ašmanto ranka, pavyzdžiui, prie „sprendimas“ prirašyta „analitiniai ir sintetiniai“. Gerokai skiriasi klausimų formuluotės nuo paskaitų planuose surašytų formuluočių; programoje vartojamas terminas „vaizdinys“, o planuose – „vaidinys“.

Patys pirmieji planai surašyti į 4 kartus sulenkto reklaminio lapelio pusę, kurio pagrindinėje pusėje yra reklaminis profesinio švietimo, profesinės konsultacijos ir psichotechnikos literatūros sąrašas. Sąrašo išnašoje parašyta, kad jis „sudarytas Dipl. Bb. Karl Kocho[49] paskaitoms papildyti“. Knygas platina „Pribičio“ Vakarų Europos literatūros knygynas (Laisvės al. 48). Tarp knygų tikriausiai Ašmanto ranka pieštuku pasibraukta: „Bogen H.: Psychologische Grundiegung der praktischen Berufsberatung; Langensalza, 1927“ ir parašytas ženkliukas 1). Galimas daiktas, tą knygą jis galėjo būti įsigijęs ir iš jos rengęsis paskaitoms.

Vartant šiuos planus kyla nemaža klausimų. Vienas iš jų – kam buvo skaitytos tos paskaitos. Kalbamuosiuose dokumentuose neteko rasti informacijos, kad Andrius Ašmantas būtų kam skaitęs psichologijos kursą. Iš jo pedagoginės biografijos žinoma, kad 1933–1934 m. m. niekur kitur nedirbo, tik „Aušros“ mergaičių gimnazijoje. Tad galima spėti, kad galbūt šis kursas buvo skaitomas kaip dokumentuose nurodomas filosofijos propedeutikos kursas. Tai galėtų patvirtinti arba paneigti filosofijos ir psichologijos dėstymo Lietuvoje istorijos tyrėjai. Antra vertus, kurso planai aiškiai rodo Andriaus Ašmanto polinkį į akademinį analitinį mokomąjį metodą, būdingesnį ne aukštesniajai, bet aukštajai mokyklai. Tad ir jo pasisakymas dienoraštyje, kad maloniausia skaityti psichologijos, filosofijos ir sociologijos knygas (1930 01 06), tik patvirtina, kad svajonė tapti pedagogikos psichologijos profesoriumi (ten pat, 1930 02 23) nebuvo vien niekuo nepagrįsta studento ambicija. Norėta sudijuoti kalbos vartojimą ir jos mokymą mokykloje – labai plačia prasme: su kalbos ir mokymo filosofija ir praktika (ten pat, 1930 06 30).

Tuo pačiu metu jo skaitytas ir visuotinės (pasaulinės) literatūros su lietuvių literatūros intarpais kursas. Andriaus Ašmanto archyve yra išlikę 9 lapeliai (kai kuriuose rašyta abiejose pusėse) su surašytais paskaitų planais, pavyzdžiui, Rolando giesmė; trubadūrų poezija; vidurinių amžių vaidinimai; Renesansas; Dantė ir kt.; Žemaičių bajorų poezija, Strazdas, Daukantas ir kt. Šie planai, palyginti su psichologijos, ne visi (nuo 1933 10 05 iki 1934 03 14), su nemažais laiko tarpais, t. y. fragmentiški.

[49] Apie Karlą Kochą dar žr. p. 101.

Toliau eina lietuvių kalbos programos. Jų yra 8: keturios spausdintinės, trys rašytos Ašmanto ranka ir viena rašyta kažkieno kito. Pastaroji nuo kitų gerokai skiriasi, tad apie ją daugiau nekalbėsime. Kitos keturios yra iš esmės tokios pačios, daugiau skiriasi tik antraštės. Pirmosios antraštė – „Programa. 1931/32“ ir prierašas ranka „Lietuvių kalbos [programa] IV-tųjų klasių keliamiesiems egzaminams“. Antrosios – „Valstybinės Kauno „Aušros“ Mergaičių Gimnazijos lietuvių k. mokslo programa“. Rašytinių programų antraštės panašios arba tokios pačios: „Lietuvių kalbos programa ketvirtosioms klasėms (IVa ir IVb). 1933“. Tai iš tikrųjų ne programos dabartiniu supratimu, o egzaminų bilietai. Jų iš viso yra 27–29 ir kiekvienas susideda iš trijų klausimų: morfologijos, sintaksės ir literatūros dalykų. Kai kurių programų pabaigoje yra pastaba: „Kiekviename biliete gali būti nagrinėjamas sakinys kalbos ir sakinio dalių atžvilgiu“.

Archyve yra 8-iuose mokyklinio sąsiuvinio puslapiuose surašytos rašinių „tėmos“: 1–4-ame psl. – 47 temos, kituose – 24 ir 27 (+1). Tai laisvosios temos, pvz., „Auksas ir purve žiba“, „Kur trumpa, ten trūksta“, „Nėr namų be dūmų“, „Mano gyvenimo laimingiausia diena“, ir literatūrinės, pvz., „Žemaitė ir jos kūryba“, „Kultūros vaizdai Vaižganto „Pragiedruliuose“ ir kt. Pastarųjų gerokai mažiau negu laisvųjų.

Didelis pluoštas diktantų tekstų, net 34, visi rankraštiniai, išskyrus vieną. Jie nevienodo ilgumo, matyt, priklausė nuo klasių ar užduočių. Datos ir klasės, kurioms skiriama, nurodytos tik kartkartėmis, pvz., „1934-I-31. IIIa, IIIb“, „Aiškinamasis diktantas. 1932-I-14. IIIa ir IIIb“ ir pan. Retas kuris tekstas turi antraštę, pvz., „Kaip Marytė kelią rado“, „Berniukas ir roželė“, „Šuo deimantas“. Taip pat retai kada nurodytas teksto šaltinis, vos keliuose parašyta, kad tai iš Vaižganto raštų, iš Anderseno pasakų ir kt. Kai kurie diktantų tekstai buvo panaudoti ir kitose mokymo įstaigose. Antai viename tekste (be antraštės ir šaltinio) parašyta data ir klasė: „1934–III–22. IIIb kl.“ ir po apačia pieštuku: „Kl[aipėda]. 1936-III-25. Va ir Vb“. Kitur matyti, kad tas pats tekstas buvo duotas „Aušros“ ir mergaičių, ir berniukų gimnazijose. Nedidelėje dalyje čia apžvelgiamų tekstų pažymėtos datos jau iš „Aušros“ berniukų gimnazijos laikų.

Dar vienas iki šiol nežinotas Andriaus Ašmanto pedagoginio darbo baras – dalyvavimas studentų praktikantų pamokose ir jų vertinimai.

Vytauto Didžiojo universiteto studentai mokyklose turėdavo atlikti tam tikrą praktiką (ji vadinosi lietuvių kalbos (metodikos) praktikos pamoka): vesti nustatytą skaičių pamokų, stebėti kitų pamokas, dalyvauti pamokų aptarimuose. 1931 m. tokiai praktikai vadovavo docentas Juozas Balčikonis. Nors jis neseniai, 1930 m. gruodžio 1 d., buvo paskirtas „Lietuvių kalbos žodyno“ redaktoriumi, bet kurį laiką dar tęsė darbą universiteto Teologijos-filosofijos

fakultete (iš jo galutinai pasitraukė 1931 m. rudenį). Lietuvos centriniame valstybės archyve yra išlikę keletas tokių aptarimų protokolų, kurie įdomūs ir Andriaus Ašmanto pedagoginei veiklai nušviesti.

1931 m. kovo 18 d. pamokos, atliktos („duotos") „Aušros" mergaičių gimnazijos IIIb klasėje. Protokole Nr. 4 rašoma, kad pamoką vedė praktikantė St. Lapėnaitė tema „Sujungiamieji sakiniai", dalyvavo pratybų vedėjas doc. J. Balčikonis ir filosofijos skyriaus studentai. Per aptarimą kalbėjo praktikantai J. Senkus[50], J. Bružas[51], A. Kirtiklis[52], J. Katinas[53], J. Slapšinskas[54] ir J. Mikeliūnas[55]. „Praktikantams daugiau nekalbant dėl pamokos kalbėjo p. A. Ašmantas gimnazijos mokytojas. Jis pažymėjo, kad reikia laikytis vidurio per daug nesigilinant į teoriją, nes dažnai pamokų vedimo teorija rodo vienaip, o praktikoj reikia pasielgti kitaip. Pastebi, kad pamokoje būta trūkumų, bet būta ir pasisekimo.

Iš gerųjų pusių praktikantei pripažintos šios: praktikantė nesijaudino, buvo matyti nuoširdumo ir šiaip taip pasiekė tikslą" (CVA F. 631, p. 12, b. 550).

Dar viena panaši pamoka buvo Jėzuitų gimnazijos III klasėje 1931 m. gegužės 18 d. Pamoką vedė studentas D[omas] Vaičius[56] tema „Skiriamieji ženklai ištisiniuose sakiniuose". Per aptarimą gimnazijos mokytojas „ponas Ašmantas padaro šiuos priekaištus: 1) per mažai rašyta lentoje, kas būtinai

[50] Juozas Senkus (1907 07 18 Teiberių̃ k., Vilkaviškio apskr. – 1970 Vilniuje), Vytauto Didžiojo universiteto absolventas kalbininkas, „Lietuvių kalbos žodyno" bendradarbis, dialektologas, kalbos praktikos straipsnių autorius, vienas iš žymiausių pokario lietuvių kalbininkų (Morkūnas, Sabaliauskas 2006).

[51] Jonas Bružas (g.1891 10 25 Dū̃diškių k, Biržų v.) – pradinių klasių ir lietuvių kalbos mokytojas. Studijavo Vytauto Didžiojo universitete, dirbo Biržų gimnazijoje (CVA F. 391, ap. 7, b. 750).

[52] Antanas Kirtiklis (g. 1901 01 10 Plýnių k., Pãdovinio v., Marijampolės apskr.), Vytauto Didžiojo universiteto absolventas (diplominis darbas „Liaudies kūrybos motyvai mūsų naujojoj literatūroj"). Buvo lankęs Gerulio dialektologijos kursus, dirbo mokytoju Kretingoje, Plungėje ir kt. (CVA F. 391, ap. 1, b. 2483).

[53] Jonas Katinas, mokytojas lituanistas. Sovietmečiu aktyvus kalbos sekcijų (Anykščių̃) darbininkas.

[54] Juozas Slapšinskas (nuo 1940 m. Juozas Rimantas) (1908 03 18 – 1973 01 08), aktyvus universiteto sudentų veikėjas, vėliau žymus knygotyrininkas, kultūros veikėjas (TLE III 548).

[55] Jonas Mikeliūnas (g. 1908 03 29 Mẽškalaukio k., Joniškė̃lio v.) 1927 m. baigė Panevėžio gimnaziją ir įstojo į Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakultetą, sudijavo lietuvių kalbą ir literatūrą, germanistiką, pedagogiką ir filosofiją. Ilgametis „Lietuvių kalbos žodyno" redakcijos darbuotojas. Juozui Balčikoniui rinko Jablonskio straipsnius iš periodinės spaudos jo raštų leidimui (CVA F. 391, ap. 7, b. 3757). Pedagogikos klausimais rašė mokytojų spaudoje.

[56] Su viekšniškiu Domu Vaičiumi (g. 1902 10 05) Ašmantui kartu teko bendrauti „Aušros" mergaičių gimnazijoje, kur Vaičius dirbo raštininku (CVA F. 391, ap. 7. b. 5859).

Lietuvių kalbos metodikos praktikos pamokos, duotos 1931 m. gegužės 18 dn.
T. Jėzuitų gimnazijos III klasėj.

protokolas Nr. 7.

Pratybose dalyvavo pratybų vedėjas doc. J. Balčikonis, T. Jėzuitų gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas p. Ašmantas ir 18 studentų.
Pamoką davė stud. D. Vaičius. Pamokos tema „Skiriamieji ženklai ištisiniuose sakiniuose.
Skaitytas 1931 m. kovo mėn. 18 dn. pratybų protokolas, priimtas be pataisų.
Pamoką vertinant pirmas kalba praktikantas Vaičius. Jis pasiaiškina, kad pamokoje pasitaikė netikslumų dėlto, kad jis griežtai norėjo laikytis konspekto ir kad mokiniai dėstomą dalyką jau gerai žinojo.
Kalba studentai: Alenaitė, Dirsytė, Kinderis, Mačiulaitytė.
Kalbėjusieji nurodo šiuos pamokos trūkumus:

1) praktikantas kalbėdamas darė kalbos klaidų,
2) nedavė tinkamai pasireikšti mokinių iniciatyvai,
3) nepakankamai išaiškino skiriamųjų ženklų taisykles ištisiniuose sakiniuose.

Ponas Ašmantas padaro šiuos priekaištus:

1) per mažai rašyta lentoje, kas būtinai reikalinga norint išmokyti taisyklingai rašyti,
2) mažai bendradarbiauta su klase,
3) išvedant taisykles trūko aiškaus pamatavimo.

Pratybų vedėjas sutinka su padarytais praktikantui priekaištais. Papildydamas pabrėžia, kad reikėjo daugiau rašyti lentoje ir leisti daugiau dirbti patiems mokiniams.
Vertindamas praktikanto rimtą ir kartu laisvą elgesį, gerą tvarkos palaikymą klasėje ir ne blogą žinių perteikimą pamoką įvertina laipsniu – gerai.

Protokolą rašė – P. Jurgilaitė.

Lietuvių kalbos metodikos praktikos pamokos protokolas (CVA F. 631, ap. 12, b. 550)

reikalinga norint išmokyti taisyklingai rašyti, 2) mažai bendradarbiauta su klase, 3) išvedant taisykles trūko aiškaus pamatavimo“ (CVA F. 631, ap. 12, b. 550).

Nors ši trumpa informacija neteikia daug galimybių vertinti mokytojo Ašmanto pedagoginį darbą ir kompetenciją, vis dėlto ir tos trumpos eilutės rodo jį jau turint tam tikrą šios srities darbo patirtį, blaiviai ir protingai vertinant studentų darbą.

„Aušros“ mergaičių gimnazijos Va klasės mokinės su mokytoju Ašmantu 1931 m. rudenį

Andriaus Ašmanto archyve yra išlikę keletas nuotraukų iš „Aušros“ mergaičių gimnazijos laikų. 1930 m. yra dvi nuotraukos: IIIa klasės su mokytoju Vosyliumi ir IIIb su mokytoja Vaičiūniene (Andriaus Ašmanto užsirašyta lapkričio 30 d. data). 1931 m. – „Aušros“ mergaičių gimnazija rugsėjo 8 d. kariuomenės parade ir tų metų rudenį gimnazijos Va klasės mergaitės su mokytoju Ašmantu. 1932 m. pavasarį – ekskursijoje prie Pùntuko akmens ir tų metų gimnazijos abiturientės ir mokytojai. Trys nuotraukos yra iš 1934 m. ekskursijos į Kuláutuvą su VIb klase.

„Aušros“ mergaičių gimnazijos abiturientės su mokytojais 1932 m. Andrius Ašmantas 3-ioje eilėje trečias iš dešinės

Taigi tie ketveri darbo metai „Aušros“ mergaičių gimnazijoje buvo didžiai reikšmingi jo gyvenime. Ten jis galutinai subrendo kaip asmenybė, iki galo susiformavo jo etinės ir pedagoginės pažiūros, veikla įgavo aiškią kryptį dirbti pedagoginį darbą ir darbuotis lietuvių kultūros labui. Susidarė tvirta nuostata bristi į kūrybinio darbo vandenis, nors jo formos dar nebuvo kaip reikiant išryškėjusios. Iš visko matyti, kad toje gimnazijoje jis jautėsi gerai, turbūt net puikiai, buvo mokinių ir bendradarbių mėgstamas ir visur laukiamas dėl sąžiningo požiūrio į darbą ir nepriekaištingai atliekamų pareigų. Be viso to teigiamo išorinio pasaulio, sau pačiam nuolat kėlė pačius didžiausius reikalavimus, stengėsi vertinti save kritiškai ir siekti tobulėti ir augti dvasiškai. Visa tai darė jo asmenybę vientisą ir patrauklią visiems, kurie su juo susidurdavo.

Antra vertus, „Aušros“ mergaičių gimnazijos metai – ir didelių gyvenimo permainų metai. Tada buvo sutikta moteris, kuriai galėjo atverti sielą ir kuria visiškai pasitikėjo, o paskui ir sukūrė šeimą. Dirbdamas susikūrė šiokį tokį materialų pagrindą daugiau atsidėti kūrybai, baigė universitetą ir įgijo kvalifikuoto mokytojo vardą. Atliko pareigą valstybei – atitarnavo būtinąjį laiką kariuomenėje. Universiteto baigimas tarsi atrišo rankas imtis naujų darbų – į jų paiešką jis šoko kaip į gaisrą tarsi pasąmoniškai jausdamas, kad likimo jam nebedaug skirta metų gyventi.

Jėzuitų gimnazijoje

Nuo 1930 m. lapkričio 1 d. Andrius Ašmantas pradėjo dirbti lietuvių kalbos ir literatūros mokytoju ir Kauno jėzuitų gimnazijoje.

Jėzuitų gimnazija, atidaryta 1924 m. rugsėjo 1 d., buvo klasikinio tipo, nuo 1929 m. sukomplektuotos visos klasės. Buvo įsikūrusi Rotušės aikštės 12 nr. (CVA F. 391, ap. 2, b. 444).

Nėra aišku, ar į šią gimnaziją Andrių Ašmantą kas pakvietė, ar pats tą darbą susirado. Iš dokumentų žinoma, kad Švietimo ministerija gimnazijai pranešė, jog švietimo ministro 1930 m. spalio 31 d. įsakymu B/Nr. 67 Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos mokytojui Andriui Ašmantui nuo lapkričio 1 d. leista eiti laisvai samdomo mokytojo pareigas Kauno jėzuitų gimnazijoje (CVA F. 391, ap. 2, b. 443). Ašmanto dokumentai gimnazijai rašyti anksčiau: gyvenimo aprašymas spalio 18 d., o prašymas spalio 19 d. Jame, be kita ko, rašoma, kad „[n]orėdamas kuo greičiau baigti universitetą, daug pamokų paimti nenorėčiau“ (CVA F. 391, ap. 2, b. 443). Iš tiesų, pamokų gavo nedaug: VII kl. 3 ir VIII taip pat 3, taigi iš viso 6. Atlyginimo už jas gaudavo po 99,72 Lt. Nuo 1931 02 15 pamokų turėjo po

9 (III kl. 4 ir IV kl. 5), atlyginimas buvo 149,58 Lt. (kai kuriais mėnesiais priklausomai nuo darbų apimties sumos skirdavosi). Be pamokų, tekdavo dalyvauti egzaminuose.

Iš gimnazijos Ašmantas išėjo 1931 m. rugpjūčio mėnesį. Savo prašyme nurodė, kad „Aušros“ gimnazijoje Ambrazevičiui gavus metus atostogų teko paimti jo pamokas, todėl prašo atleisti jį nuo pamokų Jėzuitų gimnazijoje. Kitais metais, jei reikėtų, galėtų grįžti (CVA F. 391, ap. 2, b. 444).

Dienoraštyje įspūdžių iš Jėzuitų gimnazijos nedaug. „Nuo kitos savaitės pradžios einu, tur būt, dirbti į Jėzuitų gimnaziją, kur teks dėstyti liet. kalbą ir literatūrą VII ir VIII kl. Nauja aplinkuma, darbo daug, o kiti darbai vysis iš paskos. Mane neaprėpiamas darbas yra labai jau įkamavęs. Bijau ir vėl pakliūti į tokias pat sąlygas“ (1930 10 31). „Jau dvi dieni išdirbau pas jėzuitus. Gavau VII ir VIII kl. Įspūdžiai nebe tokie dideli, kaip pirma buvo. Mat, ši gimnazija – jau trečia mokykla. Mokiniams mane pristatė trečiadienį (XI-5) pats Tėvas Rektorius Kipp'as[57], žilas, baltas, raudonas, gyvas, aiškus, kaip 20–25 m. jaunuolis. Savo gyvumu ir senio gražumu antrasis kan. Tumas. Toks pat simpatiškas malonus. Jis, rodos, visų Lietuvos jėzuitų vyriausias“ (1930 11 07). Bet „[g]imnazijoj – kita dvasia. Didelis visur paklusnumas ir griežtumas. Daug ko pasakyti šį kartą negalėčiau. Mažai tepatyriau. Mokiniai ne iš tų stipriųjų. Ir pats mokytojų personalas ne geriausias – daugelis jauni, universiteto nebaigę, net nestudijavę nė jokios mokyklai reikalingos specialybės. Jie dirba gerai, kad jie dieną ir naktį mokykla tesirūpina. Kitų pašalinių darbų jie neturi. Tokie ir mokiniai. Grakštumo, švelnumo jokio neturi. Lygiai labai paprastai ir prie lentos išeina. Abejoju, ar jie būtų tokie sukčiai. Gal..., nes, matyt, surinkti visi tie, kurie kitose mokyklose nerado sau vietos. Toks jų garsas jau nuo seno girdimas. Todėl nedidelis jų ir mokėjimas, kiek spėjau patirti. Toliau, pamatysiu daugiau“ (ten pat).

Su kuo Andrius Ašmantas pasižino Jėzuitų gimnazijoje, randame informacijos gimnazijos dokumentuose. Pirmiausia tai gimnazijos direktorius kunigas Jonas Bružikas. Jis buvo vyresnis už Ašmantą (g. 1897 05 20 Tvaȓkiškių kaime, Garliavõs valsčiuje), išėjęs aukštąjį mokslą. Baigęs Pažė̃rų pradinę mokyklą, 1913 m. įstojo į Veiverių̃ mokytojų seminariją. Prasidėjus karui su seminarija pasitraukė į Rusiją ir ten ją baigė 1917 m. Studijavo Seinų̃ dvasinėje seminarijoje, Lietuvos universitete, Olandijos aukštojoje dvasinėje mokykloje. Į Jėzuitų gimnaziją paskirtas direktoriumi 1926 m. rugpjūčio 21 d., atleistas 1931 m. rugpjūčio 1 d., dėstė lietuvių kalbą ir istoriją (CVA F. 391, ap. 7, b. 753). 1931–1937 m. buvo Jungtinėse Amerikos Valstijose misijose, grįžęs

[57] Johanas Kipas (Kipp; 1884–1958), kunigas, jėzuitų veikėjas (VLE X 132).

į Lietuvą pasižymėjo kaip religinis jaunimo auklėtojas. 1944 m. pasitraukė į Pietų Ameriką (LE III 295).

Be kitų, ten vėl susitiko su senu pažįstamu Tal̃mantu. Jurgis Tal̃mantas buvo gimęs 1894 m. spalio 18 d. Stančáičių k. dab. Klaĩpėdos rajone. Mokėsi rusiškoje Endriejavo mokykloje, Telšių progimnazijoje. 1929 m. baigė Lietuvos universitetą. Nuo 1919 m. dirbo mokytoju Krãžiuose, paskui Kel̃mėje, vėliau Kaunè (CVA F. 391, ap. 1, b. 5252). Be savo pagrindinio darbo Meno mokykloje (ten buvo etatinis mokytojas ir turėjo 12 pamokų), Talmantas dar turėjo lietuvių kalbos pamokų (9) Kauno aukštesniojoje vokiečių mokykloje ir dėstė lietuvių kalbą Jėzuitų gimnazijos VI–VIII klasėms (CVA F. 391, p. 2, b. 447).

Jurgis Talmantas buvo vienas iš aktyviausių ir produktyviausių tarpukario Lietuvos kalbininkų, taip pat produktyvus vertėjas iš įvairių kalbų. Sėkmingai dirbo kalbos kultūros srityje ir leksikografijos baruose, buvo vienas iš Lietuvių kalbos draugijos kūrėjų, 1933–1935 m. „Gimtosios kalbos“ redaktorius. Po karo dirbo įvairiose redakcijose, mirė 1955 m. Kaune (Pupkis 1995a: 28–29).

Turbūt pas jėzuitus Andrius Ašmantas susipažino su būsimuoju akademiku Kaziu Ulvydu, Jėzuitų gimnazijos absolventu (mokymosi metais vadovavo mokyklos ateitininkams), tuometiniu universiteto studentu ir Jėzuitų gimnazijos mokytoju (turėjo 12 pamokų). Galbūt ten pasižino su kitu būsimuoju akademiku sovietiniu istoriku Juozu Žiugžda, žurnalistu Juozu Belecku[58], taip pat su mokytoju Pranu Samulioniu[59] ir kt.

Kita veikla

Išlaikius valstybinius egzaminus ir apgynus diplominį darbą reikėjo atlikti būtinąją karinę tarnybą. Pagal to meto įstatymus universiteto studentams karinė tarnyba paprastai būdavo atidedama iki 28 m. amžiaus. „Tačiau baigę universitetą anksčiau arba pasibaigus atidėjimams turi neatidėliojant stoti į komisiją“ (Kauno m. ir apskr. viršininko Juliaus Čapliko paaiškinimas. – CVA F. 974, ap. 7, b. 278, lp. 187).

[58] Juozas Kazys Beleckas (1905 08 26 – 1942 06 03), Kauno žurnalistas (VLE III 11), tuo metu dirbo Jėzuitų gimnazijoje.

[59] Pranas Samulionis (g. 1904 01 19), Lietuvos universiteto absolventas, literatas, dirbo mokytoju Kaunè, Jurbarkè, Príenuose, Švė́kšnoje, Telšiuosè, Šiauliuosè, Jõniškyje (CVA F. 391, ap. 7, b. 4908), spaudoje paskelbė pedagoginių straipsnių. Sovietmečiu pasižymėjo kalbos sekcijų (Joniškio) veikloje (Kadžytė 1983: 31–32). Žinomų lituanistų Algio ir Gedimino Samulionių tėvas.

Kokių nors dokumentų apie Ašmanto tos tarnybos atidėjimus nepavyko aptikti. Andriaus Ašmanto archyve yra išlikęs VDU Humanitarinių mokslų fakulteto liudijimas Nr. 608 (1933 06 19), pasirašytas dekano V. Krėvės-Mickevičiaus, kad Ašmantas [rašoma oficialiai – Ašmontas] yra išlaikęs baigiamuosius egzaminus ir fakulteto komisijai įteikęs diplominį darbą. Liudijimas duotas įteikti Krašto apsaugos ministerijai. Fakultetas taip pat išsiuntė 1933 m. birželio 22 d. pasirašytą raštą Kretingõs apskrities Naujokų ėmimo komisijai, kad Ašmantas laikomas išstojęs iš universiteto (CVA F. 631, p. 7, b. 5520). Neilgai trukus Ašmantas Endriejavo valsčiuje buvo įrašytas į Endriejavo valsčiaus 1906 m. I pusmetį gimusių naujokų sąrašą Nr. 5 (1933 m. liepos 5 d. Andriejavo valsčiaus viršaičio liudijimas. – AA). Taip pat yra „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktoriaus 1933 m. rugpjūčio 29 d. pažymėjimas Nr. 572 Naujokų ėmimo komisijai, kad Andrius Ašmantas yra tos gimnazijos laisvai samdomas lietuvių kalbos mokytojas (AA), ir Krašto apsaugos ministerijos Klaipėdos krašto komendanto Mobilizacijos skyriaus 1933 m. rugpjūčio 30 d. pažymėjimas Nr. 6419, kad Andrius Ašmontas tų metų rugpjūčio 30 d. „stojo Klaipėdos krašto komendantūron nustatymui tinkamumo kandidatu į aspirantus, tačiau kandidatu į aspirantus pripažintas netinkamu. Pažymėjimas duotas jam pačiam prašant, pristatymui savo viršininkui – gimnazijos direktoriui“ (AA).

Šie Andriaus Ašmanto archyve išlikę raštai būtų tarsi paprasti biurokratinės tvarkos dokumentai, be kurių negalėjo apsieiti ir Krašto apsaugos ministerijos kanceliarijos. Tačiau juos skaitant kyla bent du klausimai. Pirma, kodėl Andrius Ašmantas juos buvo išlaikęs ir pasilikęs prie kitų asmeninių dokumentų? Gal tai buvo jam itin svarbu? Antra, ką reiškia Klaipėdos komendantūros teiginys apie netikimą aspirantūrai?

Kaip rašoma „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“, „aspirantas 2. Kai kuriose valstybėse (pvz., Prancūzijoje) karo m-los auklėtinis, būsimasis karininkas. Lietuvoje 1926–39 buvo Δ tarnyba atsargos karininkams rengti“ (VLE II 90). Taigi šis paaiškinimas rodytų, kad Ašmanto turbūt norėta ne šiaip atlikti privalomą karinę tarnybą, bet tapti atsargos karininku. Kokie buvo to motyvai, kodėl netiko būti priimtas, tegalima spėlioti, nes jokių dokumentų šiais klausimais neteko aptikti. Atsargi išvada galėtų būti nebent tokia, kad čia jo kaip ir visur siekta maksimumo, nors pasiekti ir nepavyko. O gal galvota apie nuolatinę karinę tarnybą, karininko karjerą, turėta kokių didelių ambicijų? Kas dabar žino.

Būtinąją karinę tarnybą Ašmantas atliko nuo 1933 m. lapkričio 1 d. iki lapkričio 14 d. Kaune, Šančiuose, 3-iame artilerijos pulke, 5-oje baterijoje.

Atvykęs į pulką buvo įtrauktas į kareivių sąrašus, nuo lapkričio 5 d. paskirta alga ir mityba (o muilas nuo lapkričio 1 d.) (CVA F. 529, ap. 1, b. 192, lp. 533). Lapkričio 19 d. pripažintas tinkamas tarnauti kariuomenėje ne rikiuotėje ir paleistas į naujokų rezervą, „išskirtas" iš mitybos ir algos nuo lapkričio 19 d., o nuo muilo – nuo šio mėnesio 15 d. Išduotas „pasiliuosavimo" liudijimas ir kario leidimas važiuoti geležinkeliu trečia klase (ten pat, lp. 568–569).

Išlikusiame naujokų rezervo liudijime Nr.198 ne tik nurodyti fiziniai Andriaus Ašmanto duomenys, bet ir pateiktas rezervavimo laikas: nuo 1942 m. sausio 5 d. perkelti į apsaugą, o nuo 1952 m. sausio 1 d. paleisti iš tarnybos kariuomenės apsaugoje. Rašydinimosi (registracijos) pažymėjimų skyriuje yra šios žymos: užregistruotas Klaipėdos krašto komendantūroje 1934 08 02; įrašydintas Klaipėdos krašto komendantūroje 1937 04 09; įsirašydino Klaipėdos krašto komendantūroje 1937 10 23; vizuota 1938 03 10; išsirašydino iš Klaipėdos krašto komendantūros 1939 02 28; įsirašydino Kauno karinėje įstaigoje 1939 m. kovą; vizuota 1940 02 24; išsirašydino

Karinėje tarnyboje 1933 m.

Naujokų rezervo liudijimas

Kauno karinėje įstaigoje 1940 06 16; įregistruota Vilniaus komendantūroje 1940 09 27.

Šia pačia proga pridurtina, kad iki baigdamas universitetą Andrius Ašmantas savo gyvenamąją vietą nurodydavo gimtąjį kaimą, o jo pavardė ir toliau buvo rašoma dvejopai: oficialiuose dokumentuose su tarminiu dvigarsiu *on*, o kitur, ne dokumentuose, – su bendriniu *an*. Oficialiai jis taip ir gyveno nepasikeitęs pavardės.

Baigęs universitetą Andrius Ašmantas parašo vieną kitą straipsnį į spaudą, temos daugiausia iš kalbotyros ir metodikos, bet ko nors itin reikšminga nepaskelbia. Atrodo, kad tie metai buvo intensyvių veiklos paieškų laikas, kada, be pedagoginio darbo, norėta tvirčiau rinktis kitų perspektyvių veiklos sričių.

Matyt, ilgokai neapsisprendžiant daugiausia bendraujama su kauniečiais mokytojais, lankomasi įvairiuose jų suėjimuose ir renginiuose. Vienas iš tokių – Kauno mokytojų antradieniai. Jie atsirado Kauno pradžios mokyklos mokytojų iniciatyva, galima spėti, kad galbūt Jono Jablonskio pradžios mokyklos vedėjo Antano Jonikaičio sumanymu, prasidėjo 1933 m. vėlyvą rudenį ir tęsėsi gerą

pusmetį. Mokytojai paprastai rinkdavosi toje mokykloje ir svarstydavo aktualius švietimo ir mokyklos klausimus. Pavyzdžiui, buvo referuojama ir diskutuojama apie sumanytąją švietimo reformą, rašybos reformą ir kt. Kaip dažnai juose lankydavosi Andrius Ašmantas, šiuokart neturime tikslių duomenų, žinoma tik, kad jis kalbėjo penktojo antradienio (1934 02 20) diskusijose. Kalbant apie mokyklos ateitį (dabar sakytume – koncepciją), Ašmantas teigė, kad netikslu visada remtis mokinių interesais, ypač aukštesnėse klasėse, taip pat nereikėtų siekti vieningos [= unifikuotos] mokyklos, geriau būtų turėti diferencijuotas mokyklas (V Kauno mokytojų antradienis (1934 02 20). – Tautos mokykla, 1934, nr. 5, p. 97).

Be šių suėjimų, rašytiniuose šaltiniuose minima Andrių Ašmantą ėmusis rengti knygą apie tuo metu garsią aktorę Oną Rymaitę („Rymaitė rolėse“). Bet atidžiau pasižiūrėjus į tuos šaltinius pasirodo, kad Andrius Ašmantas ten buvo niekuo dėtas: tų šaltinių autoriai supainiojo Andrių Ašmantą su kitu, mums nežinomu žmogumi, pasirašiusiu B. Ašmanto vardu[60].

1934 m. pavasarį Švietimo ministerija išsiuntinėjo mokykloms raštus dėl mokytojų lituanistų mokytojų vasaros kursų. „Aušros“ mergaičių gimnazijos direktorius Kazys Jokantas savo rašte dėl mokyklos lituanistų atsakė, kad Ašmantui važiuoti nesą reikalo – jis esąs ką tik baigęs universitetą (CVA F. 391, ap. 2, b. 3056, lp. 109). Tačiau Ašmantas užsirašo važiuoti. Bet birželio 14 d. rašo pareiškimą, kad į kursus važiuoti negalėsiantis: brangu, serga

[60] Istorija tokia. 1934 m. vasario 12 d. rašytojui Antanui Žukauskui-Vienuoliui į Anýkščius iš Kauno buvo išsiųstas laiškas, kuriame prašoma monografijai „Rymaitė rolėse“ parašyti atsiliepimą ir pateikti šiaip įvairių duomenų. Laišką pasirašė B. Ašmantas ir nurodė tokį savo adresą: Kaunas, Telšių 2b, bt. 4. Vienuolis po kelių dienų autoriui atsakė. Laiško pradžioje parašė: „P[onui] B. Ašmantui. Į laišką iš 1934-II-12“ (originalas LLTIB RS F. 16–420). Pačiame laiške ir laiške Onai Rymaitei Vienuolis painiojo pavardės ir vardo formas (vadindamas Ašmanta, A. Ašmanta). Vienuolio raštų VI tome II knygoje tas laiškas paskelbtas, bet jau kaip 92 laiškas, rašytas Andriui Ašmantui (Vienuolis 1988: 663). Rengėjų paaiškinimuose (ten pat, p. 664) laiško adresatas nurodytas Andrius Ašmantas (1906–1941) – kalbininkas lituanistas.

Šis apsirikimas perkeltas ir į Julijono Lindės-Dobilo (1999: 303, 305) laiškų knygą, o joje apie tariamąjį Onos Rymaitės albumo rengėją Andrių Ašmantą jau paaiškinta plačiau.

Šį neaiškumą narplioti padeda dar keli faktai. Iš dokumentų žinoma, kad Andrius Ašmantas 1934 m. vasario 6 d. gyveno Giedraičių g. 6, b. 6, o tų metų birželio 4 d. – Žemaitės g. 3. Tuo metu Andrius neturėjo rašomosios mašinėlės ir jo archyve nėra kokių paties mašinėle rašytų to meto tekstų, nėra jokių užuominų apie Oną Rymaitę ar apie ją rengiamą monografiją. Pagaliau viską patvirtina skelbiamoje faksimilėje esantis B. Ašmanto parašas. Kas buvo tas asmuo, tuo tarpu nustatyti nepavyko. Bibliografijoje niekur neminima ir sumanytoji rengti monografija.

Kaunas,1934m.vasario m.12d.

GERBIAMASIS IR MIELASIS RAŠYTOJAU,

Šį pavasarį leidžiama monografija "RYMAITĖ ROLĖSE",kurioje norima pavaizduoti mūsų populiariosios ir publikos taip mylimos artistės nueitąjį scenos meno kelią.Tame leidiny ypač pageidautini mūsų žymiųjų žmonių atsiliepimai apie artistę O.Rymaitę. Tat,leidėjų pavedamas,drįstu kreiptis į Tamstą neatsisakyti parašyti šiam leidiniui savo atsiliepimą.Tamstos atsiliepimas leidėjams bus itin brangus,todėl prašyčiau atsakyt į šiuos dalykus:O Rymaitė Maskvoje -Tamstos pirma pažintis su ja,jos dalyvavimai spektakliuose,koncertuose su deklamacijomis ir t.t.Juo platesnis būtų Tamstos atsiliepimas,juo labiau mus nudžiugintų. Be to,gal kartais turėtumėt fotografijų iš Maskvos laikų sąryšy su artiste O.Rymaite(ar bent galėtumėt nurodyt žmonių,iš kurių būtų galima tikėtis) -už viską iš anksto širdingai dėkoju, tikėdamas,kad šis mano kreipimasis Tamstos neapsunkins.Savo atsiliepimą prašyčiau atsiųsti iki š.m.kovo mėn.10d.Jei greičiau sulaukčiau,būtų dar maloniau.

Linkėdamas gražios sekmės Tamstos darbams,siunčiu gilios pagarbos pareiškimą ir nekantraudamas laukiu

B. Ašmantas

B.AŠMANTAS,
Kaunas,Telšių 2b,bt,4

B. Ašmanto laiško Antanui Vienuoliui faksimilė

žmona (CVA F. 391, ap. 2, b. 3056, lp. 110)[61]. Vis dėlto vėliau į tuos kursus išvažiavo ir neapsiriko.

Švietimo ministerija kartais kasmet, kartais kas keleri metai rengdavo įvairių lygių mokytojų dalykininkų (lituanistų, matematikų...) kursus. Ji pati rūpindavosi organizaciniais reikalais, surinkdavo klausytojus, lektorius, pasirūpindavo apgyvendinimu. 1934 m. vasarą, nuo liepos 5 d. iki rugpjūčio 4 d., lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursai vyko Júodkrantėje. Jie buvo aprašyti spaudoje, be to, Lietuvos centriniame valstybės archyve ir Andriaus Ašmanto archyve yra išlikę vertingų dokumentų.

Pirmiausia įdomus dalyvių sąrašas (rašytas ne Ašmanto ranka). Jame surašyti iš viso 89 žmonės – klausytojai ir lektoriai; nurodyta pavardė, vardas, profesija, darbo vieta („Iš kur?“), kur gyvena [Palangoje], [ar] šeima, kada atvyko, išvyksta, pastabos. Tarp lektorių užrašyti Juozas Ambrazevičius, Juozas Balčikonis, Enrikas Kačinskas, Zigmas Kuzmickis (kursų vedėjas), Julijonas Lindė, Klemensas Ruginis, Pranas Skardžius. Iš klausytojų žinomesni mokytojai Jonas Adomaitis (1903 01 12 – 1981 01 25) iš Šiaulių, Kazys Akelis iš Marijampolės, Stasys Barzdukas iš Prienų, Petronėlė Bylaitė[62] iš Panevėžio, Jonas Bružas iš Biržų, Aldona Jarumbavičiūtė[63], Feliksas Kudirka iš Telšių, Kulbokas-Kulbočiauskas iš Plungės, Jurgis Kutra iš Biržų, Petronėlė Orintaitė (vėliau pagarsėjusi rašytoja) iš Šiaulių, Bronius Palekas iš Raseinių, Juozas Paukštelis (vėliau žinomas rašytojas) iš Kėdainių, Vaclovas Rubaževičius iš Šiaulių, Salys Šmerauskas (Salys Šemerys 1898 05 21 – 1981 05 14) iš Klaipėdos, Gražina Tulauskaitė (poetė) iš Vilkijos, Kazė Žėkonytė[64] iš Joniško, Kajetonas Žievys[65] iš Utenos, Juozas Žiugžda iš Kauno, Julija Žukauskaitė iš Jonavos. Suprantama, ir Andrius Ašmantas iš Kauno, apsigyvenęs May viloje kartu su Ambrazevičiumi, Balčikoniu, Barzduku, Bružu, Kuzmickiu ir kitais, atvykęs liepos 5 d., išvyksiąs rugpjūčio 4 d.

[61] Žmonos negalavimo faktą patvirtina ir Andriaus Ašmanto iš Juodkrantės jai rašyto laiško eilutės: „Pagaliau, Nytute, nesisielok nei dėl savo ligų, kad pupuliuko neturėsi, nei dėl kitų bėdų. Būk rami ir lauk dienos, kada atvažiuosi pas zuikiuką“ (AA. – Laiško iš Juodkrantės išlikusi dalis (3 ir 4 psl.), be datos.

[62] Petronėlė Bylaitė-Bernadišienė (1910 04 12 – 1993 07 24) 1933 m. baigė Vytauto Didžiojo universitetą, mokytojavo, po karo dėstė Vilniaus pedagoginiame institute (LKE 83).

[63] Aldona Jarumbavičiūtė (1907 05 14 – 1975 09 12), viena iš garsiosios pedagogų Jarumbavičių giminės mokytojų (Šviesuoliai 2003: 428–449).

[64] Kazė Žėkonytė (g. 1895 m.), prof. Juozo Balčikonio mokinė iš Panevėžio mokytojų seminarijos laikų, visą laiką artimai su juo bendravo (Dėk žodį 2006: 313–314).

[65] Kajetonas Žievys (g. 1902 12 31 Sintautų̃ valsčiuje – 1966) 1932 m. baigė Vytauto Didžiojo universitetą, mokytojavo, po karo paskelbė kalbos kultūros ir metodikos straipsnių.

Ponui

„Aušros" Mergaičių Gimnazijos
Direktoriui

Ašmanto Andriaus,
lietuvių kalbos ir literatūros dėstytojo,

pareiškimas.

Seniai lauktųjų vasaros mokytojų kursų, ruošiamų šiemet nuo liepos 5 d. iki rugpiūčio 5 d. Juodkrantėje, lankyti, deja, negalėsiu dėl šių priežasčių:

I. Kursai bus visą mėnesį ir griežtai privalomi lankyti nuo pradžios iki pabaigos. Čia dvi kliūtys: 1) daug sugaištama poilsio ir šiaip kitų vasaros reikalų laiko – ištesėti griežtai visus kursus lankyti labai sunku; 2) pragyvenimas, kaip žinia iš ankstesnių metų, ten labai brangus: per tik dviem šeimos nariams – 540 lt. be kelionės ir kitų išlaidų. Be avansų pagrindinės algos neužteks, o man sutaupyti, kada mokamos studijų laikų skolos ir išskaitoma iš algos stipendijos dalis, negalima.

II. Šiuo metu serga žmona ir, gydytojo manymu, vargu pagis iki to laiko.

III. Kursams ryžtis (skolinti, atsižadėti kitų darbų...) labai sunku ir dėl to, kad nežinoma smulki kursų programa ir lektoriai. Sakysime, neseniai klausytųjų profesorių tų pačių paskaitų (universitete) greitas pakartojimas nėra įdomus ir tiek laiko gaišaties vertas.

Su malonumu lankyčiau trumpesnius kursus arba ir šių kursų dalį, jei tai būtų galima.

Su didžia pagarba Andr. Ašmantas.

Kaunas, 1934 m. birželio 11 d.

Andriaus Ašmanto pareiškimas dėl vasaros mokytojų kursų

Lietuvių kalbos ir literatūros kursų (1934-VII-5 – VIII-5 d.) dalyvių sąrašas

Eil. Nr.	Pavardė, vardas	Profes.	Iš kur?	Kur gyvena?	Šeima	Atvyko?	Išvyko?	Pastaba
1	Adomaitis, Jonas	Mokyt.	Šiauliai	Bastik, Karvaič	–	VII-5	VIII-4	
2	Adomaitytė s. Teofilė	„	Kaunas	Redveikis	–	–„–	–„–	
3	Akelis Kazys	„	Marijampolė	Dianos vila	–	„ „	„ „	
4	Ambrasevičius Juozas	Docent.	Kaunas	May vila	–	„ „	VII-12	
5	Ašmantas Andrius	„	Kaunas	„ „	–	„ „	VIII-4	
6	Balčiūnas Petras	„	Kražiai	„ „	–	„ „	„ „	
7	Balčikonis Juozas	Profes.	Kaunas	„ „	–	VII-16	VII-23.	
8	Barzdukas Stasys	Mokyt.	Prienai		–	VII-5	VIII-4	
9	Bernotas Jonas	„	Marijampolė	Hubertus	šeima	VII-9	„ „	
10	Bernotienė Izabelė	Mokyt.	„ – „	„ – „	šeima	VII-20	„ „	
11	Birietaitė Ona	„	Alytus	Kairies, Karvaičiai	–	VII-5	„ „	
12	Bylaitė Petronelė	„	Panevėžys	May vila	–	„ „	„ „	
13	Butkus Vladas	„	Kaunas	Mart. Reza	šeima	„ „	„ „	
14	Butkienė Linda	„	„ „	„ „	šeima	„ „	„ „	
15	Bružas Jonas	„	Biržai	May vila	–	„ „	„ „	
76	Zaleskytė Elegija	„	Žeimelis	Pietsch II	–	VII-5	VIII-4	
77	Zablockienė Genė	„	Šiauliai	Engelin, Jevskh.	šeima	„ „	„ „	
78	Zablockis Petras	–	„ „	„ „	šeima	„ „	„ „	
79	Zenkevičiūtė Ona	Mokyt.	Kaunas	Redveikis	–	„ „	„ „	
80	Zubkuvienė Angėlė	„	Radviliškis	May vila	–	„ „	„ „	
81	Zekevičius Jonas	„	Alytus	„ „	–	VII-16	„ „	
82	Žekonytė Kazė	„	Joniškis	„ „	–	VII-5	„ „	
83	Žižys Jonas	„	Mažeikiai	„ „	–	„ „	„ „	
84	Žievys Pranas	„	Kybartai	Jakšys	–	„ „	„ „	
85	Žievys Kajetonas	„	Utena	Pasien. polic. punkt.		„ „	„ „	
86	Žingžda Juozas	„	Kaunas	Pietsch II	šeima	„ „	„ „	
87	Žingždienė Natalija	„	„ „	„ „	šeima	„ „	„ „	
88	Žiurlys Juozas	„	Linkuva	Jakšys		„ „	„ „	
89	Žukauskaitė Julija	„	Jonava	May vila	–	„ „	„ „	

Juodkrantės kursų dalyvių sąrašas

Kursų vadovo Zigmo Kuzmickio ataskaitoje Švietimo ministerijai (CVA F. 391, ap. 2, b. 3056, lp. 56–57) rašoma, kad kursai vyko liepos 5 – rugpjūčio 4 d., bet atliko tik pusę darbų, pusė likusi 1935 metams. Paskaitos vykdavo 7–11 ir 16–18 val., iš viso dirbta 138 valandos. Skaityti dalykai: lietuvių kalbos tartis – 16 val. (A. Salys), bendrinė kalba, jos gramatika ir vartojimas –16 val. (Pr. Skardžius), rašomieji darbai – 16 val. (J. Balčikonis), lietuvių literatūra ir jos metodika – 24 val. (Z. Kuzmickis), tautosaka ir jos metodika – 20 val. (J. Ambrazevičius), visuotinė literatūra ir jos metodika – 16 val. (Lindė Dobilas), auklėjamieji darbai ir literatūros mokymo uždaviniai – 12 val. (dr. K. Ruginis), kalbėjimo menas – 12 val. (E. Kačinskas[66]), lietuvių kalba Mažosios Lietuvos mokyklose – 2 val. (Mikas Šlaža[67]), Klaipėdos krašto mokyklų organizavimas – 2 val. (Kriukis [Martynas Krukis?]), kokia turėtų būti Klaipėdos krašto mokykla – 2 val. (Purvinis [Purvinas?]). Diskusijose esą gyviau kalbėję tik trys žmonės: V. Rubaževičius[68], J. Čiuta[69] ir A. Ašmantas (ten pat, lp. 57).

Apie kursus buvo rašyta spaudoje. Plati informacija paskelbta „Tautos mokykloje“ kronikos skyriuje (Lietuvių kalbos ir literatūros vasaros mokytojų kursai. – 1935, nr. 19, p. 371–372). Tame žurnale ten pat spausdinamas pranešimas iš Juodkrantės, kur kursų seniūnas mokyt. Ašmantas dėkoja kolegoms ir kolegėms prisidėjusiems, kad darbas būtų sklandesnis ir gyvesnis (p. 372).

Informacijos apie kursuose skaitytas paskaitas turime išlikusiuose Andriaus Ašmanto klausytų paskaitų konspektuose. Tų konspektų yra du apystoriai sąsiuviniai. Juose sukonspektuota daugelis tada Juodkrantėje skaitytų

[66] Aktorius Henrikas Kačinskas (1903 01 23 Vidùklėje – 1986 09 29 Amerikoje), žymus teatro veikėjas ir aktorius (VLE IX 113), nuolatinis mokytojų lituanistų vasaros kursų sceninės kalbos dėstytojas. 1940–1941 m. Vilniaus universitete dėstė sceninės kalbos techniką ir vedė teatro seminarą (Tvarkaraščiai 1941: 30), parašė straipsnių apie sceninę kalbą.

[67] Mokytojas Mikas Šlaža (1897 m. Klaipėdos apskr. Lankùčių k. – 1956 m. Vokietijoje) aktyviai dalyvavo Klaipėdos krašto lietuviškų organizacijų darbe (LE XXX 44). Klaipėdoje Andriui Ašmantui ir Mikui Šlažai tų organizacijų darbe teko nuolat bendrauti.

[68] Vaclovas Rubaževičius, Šiaulių berniukų gimnazijos mokytojas. Gimė 1908 09 28 Žarėnų valsčiuje, 1922 m. baigė Telšių gimnaziją. Lietuvos universitete įgijo rusų kalbos ir literatūros specialybę, dėstė lietuvių kalbą. Buvo dėstęs lietuvių kalbą 1923 ir 1924 m. mokytojų vasaros kursuose Telšiuose. Nuo 1940 m. rudens Telšių Valančiaus gimnazijos direktorius (CVA F. 391, ap. 1, b. 4378; ap. 7. b. 4801). Aktyviai dalyvavo Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos veikloje.

[69] Julius (Julijonas) Čiuta, g. 1907 08 11 Joniškio valsčiuje, buvo baigęs Šiaulių gimnaziją ir Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą (1932 m., diplominis darbas „Mūsų dainuškos“). Dirbo Marijampolės Rygiškių Jono gimnazijoje kartu su žmona lituaniste literate Brone Akelyte-Čiutiene (CVA F. 391, ap. 7, b. 1039; ap. 1, b. 62).

paskaitų ir nemaža dalis turi reikšmės kaip tam tikri tuometinio mokymo ir mokslo dokumentai.

Pirmasis apystoris sąsiuvinis pradedamas Juozo Ambrazevičiaus skaityto kurso „Pasakos ir padavimai“ paskaitų[70] konspektais. Pirmosios paskaitos, kurią konspektavo kažin kas kitas, ne Ašmantas, data apsirikus parašyta 1934.VI.5, turi būti VII mėnuo, liepa. Antroji paskaita rašyta jau Ašmanto, bet mėnuo iš inercijos vėl parašytas VII, tik nuo liepos 7 d. jau eina gerai. Kursas baigiamas „Metodikos dalykais“, data nepažymėta.

Toliau eina Prano Skardžiaus „Lietuvių bendrinė kalba, jos gramatika ir vartojimas“. Pirmoji paskaita pažymėta liepos 10 d. data. Į šias paskaitas pridėta visko po truputį: apie naujadarus, kalbos formą ir reikšmę, bendrinę kalbą ir jos taisyklingumą, šis tas iš garsyno ir kirčiavimo, pasakota apie kalbos dalis ir žodžių darybą (čia apie kai ką ir platokai), žodžių grupes ir kt. Atrodo, tarsi tai būtų sutrauktas dabartinės bendrinės kalbos kursas, orientuotas į praktinę vartoseną. Kurso pradžioje nurodyta vokiečių kalbininko Veisgerbe-

Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursų 1934 m. Juodkrantėje klausytojai. Andrius Ašmantas sėdi 3-ioje eilėje penktas iš kairės

[70] Čia pateikiami Ašmanto konspektuose pasirašyti pavadinimai; vienu kitu dalyku jie skiriasi nuo Kuzmickio nurodytų paskaitų pavadinimų.

rio[71] knyga „Der Stellung der Sprache im Aufbau der Gesamtkultur“, I dalis, Heidelberg,1933, konspektų pabaigoje – Veimerio[72] knygos „Psychologie der Fehler“ II leidimas.

Į Skardžiaus paskaitų konspektus įterpta Krukio 1934 m. rugpjūčio 12 d. skaityta paskaita, kiek mokinių turi būti klasėje, kaip (Vokietijoje) mokytojai buvo keliami iš vienos vietos į kitą, kada eidavo į pensiją.

Toliau eina Juozo Balčikonio „Rašomieji darbai“ (1934 07 18, 19 ir 23). Pirmoje paskaitoje aiškintasi, kaip rašyti planus, kitose dviejose taisytos kalbos klaidos.

Iš kitos sąsiuvinio pusės rašyta Antano Salio „Bendrinės kalbos tartis“. Nors Salio pavardės nėra minėtame dalyvių sąraše, bet kad jo tikrai būta tuo metu Juodkrantėje (gal į kursus atvažiavo vėliau), rodo šiuose konspektuose įrašytos datos (tiesa, ne nuo pat pradžių): 1934 07 14 ir 16. Konspektuose po bendrųjų dalykų eina atskirų garsų (balsių ir priebalsių) nagrinėjimas, priebalsių lentelė, garsų junginių skyrius ir pratimas (užsirašytas nedidelis transkribuotas tekstelis). Šis kursas svarbus keliais požiūriais. Tai turbūt bene pirmasis mums žinomas modernus bendrinės tarties kursas, svarbus ir Andriaus Ašmanto kūrybiniam palikimui nagrinėti, taip pat lietuvių fonetikos terminijos istorijai. Iš jo taip pat galima matyti anuometinę tarties normų kodifikacijos būklę ir tų normų raidą.

1934 m. liepos 20 d. dr. Klemensas Ruginis pradėjo skaityti kursą „Auklėjamieji kalbos ir literatūros dalykai“. Šiuo kursu pradedamas antrasis Ašmanto konspektų sąsiuvinis. Pradžioje nurodyta literatūra (5 pozicijos), toliau eina bendrieji dalykai, kalbos ir literatūros ugdymo elementai ir įvairūs auklėjamieji uždaviniai, skyrelis apie literatūros nagrinėjimą ir bendros pastabos. Šis kursas svarbus Andriaus Ašmanto metodikos darbams nagrinėti.

Toliau eina neaišku kokio dėstytojo (galbūt Balčikonio) duoti kalbos taisymai, rašyti jau kitu, raudonu rašalu. Gal tai net ir ne šių kursų darbas, nes nėra jokių datų. Taisymai užsirašyti pagal tam tikras grupes: stiliaus dalykai (13 sakinių), žodžių vartojimas (13), skyryba (14), linksniai (11), sintaksės dalykai (9).

Kitas sąsiuvinis pradedamas artisto Kačinsko „Kalbėjimo menu“. Pradžioje aiškinamasi, nuo ko priklauso žodžio meistriškumas, toliau kabama apie balsą ir alsavimą, rašoma apie deklamavimą ir prozos skaitymą. Šis konspektas pravartus Ašmanto darbui „Vaizdinė tartis“ apibūdinti. Julijono Lindės-Dobilo

[71] Leo Veisgerberis (Weisgerber, 1899–1985), vokiečių kalbininkas, vienas iš žymiausių neohumboltininkių mokyklos kūrėjų.

[72] H. Weimer. Psychologie der Fehler. 2 Aufl. Leipzig, 1929.

paskaitų konspekte „Visuotinė literatūra ir jos metodika“ trumpai apžvelgtos literatūros kryptys, panagrinėtas vienas kitas autorius.

Tame pat sąsiuvinyje pieštuku dar užsirašyta Klaipėdos krašto kelių žmonių (informantų?) adresai, o toliau eina didelis pluoštas puslapių su Klaipėdos krašto šnektų užsirašytais pavyzdžiais (rašyta veikiausiai jau dirbant Klaipėdoje ir rengiantis skaityti Klaipėdos krašto tarmių kursą). Iš kitos sąsiuvinio pusės – dar vienas puslapis tarminių pavyzdžių.

Konspektų sąsiuviniuose nėra konspektuota Kuzmickio paskaitų (gal buvo dar vienas sąsiuvinis?) ir kelių paskaitų apie Klaipėdos kraštą (Mažąją Lietuvą). Gal pastarosios jam atrodė neaktualios? Bet paradoksas – vos daugiau kaip po metų jam pačiam teko atsidurti tame krašte ir, be abejo, vienaip ar kitaip patirti problemų, apie kurias kalbėjo Juodkrantėje to krašto mokytojai.

Įspūdžių iš Juodkrantės kursų buvo daug. Pluoštelis jų parašytas laiške žmonai (AA). Pasakojama, kad tenka daug dirbti, o salėje šilta, tvanku. Įdomu, kad net toks rimtas klausytojas kaip Andrius Ašmantas buvo iš prof. Balčikonio paskaitos pabėgęs. Pasibaigus kursams jųdviejų su žmona buvo manyta dar pajūryje paatostogauti. Grįžęs iš kursų Ašmantas skuba rašyti įspūdžius spaudai (žr. TUTK 32–34, 34–36). Juose nemaža ir vertinamųjų pastabų. Vienas iš kursų trūkumų nurodomas tas, kad jų dalyviai nebuvę iš anksto supažindinti su paskaitų programomis: „iš tikrųjų lektoriai skaitė tai, kas jiems buvo malonu ir lengva, nežiūrėdami, ar tai įdomu klausytojams ir ar reikalinga mokyklai [...] reikėtų ir dėstomus dalykus grupuoti atsižvelgiant į klausytojus“ (TUTK 32). Trūkę ir pačių mokytojų referatų. Tarp teigiamų dalykų ypač iškeliamas pavykęs pirmas teatro ir mokyklos bendradarbiavimas. „Juk mes jau beveik visi sergame neiškalbos liga ir dar tos ligos nejuntame! Per daug raštu pasitikime! – mokytojai ne tik rašto, bet ir gyvajam žodžiui plisti ir tobulėti turi praskinti kelius. Čia bene teatro darbininkai bus geriausi padėjėjai.

Mokytojui reikia nusimanyti ir deklamacijos, ir vaidybos, ir net scenos technikos. Jų išvengti nė vienas mokytojas negali. Čia tik teatras gali ateiti į pagalbą!“ (TUTK 33).

Šiuose dviejuose rašiniuose ar ne pirmą kartą Andrius Ašmantas suformuluoja būtinumą mokytojams mokytis iškalbos dalykų. Jį čia bus paveikusios Antano Salio bendrinės tarties paskaitos, bet bene labiausiai – aktoriaus Henriko Kačinsko žodžiai. Apie tai Ašmanto, matyt, galvota jau ir anksčiau. Gal jau ir buvo apie tai kur mokykloje ar kitur kalbėta, bet viešai tos mintys reiškiamos pirmą kartą. Beje, kalbamuose rašiniuose visas mokyklos darbas ir jo gerinimas apžvelgiamas visos mūsų kultūros kontekste.

Juodkrantės mokytojų kursai reikšmingi dar vienu požiūriu: juose buvo pakloti pamatai būsimajai Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungai ir Andrius Ašmantas buvo vienas iš aktyviausių, jei ne iš pačių svarbiausių, tos sąjungos kūrėjų.

Tuo metu šalyje įtakingiausios pedagogų organizacijos buvo trys: Lietuvių katalikų mokytojų sąjunga (leido „Lietuvos mokyklą", įsteigė Simono Daukanto mokytojų seminariją; 1926–1936 m. valdybos pirmininkas buvo Klemensas Ruginis), 1927 m. įkurta Lietuvių mokytojų tautininkų dr. J. Basanavičiaus vardo sąjunga, nuo 1935 m. pradžios vadinta tiesiog Lietuvių mokytojų sąjunga (ilgametis pirmininkas Kazys Masiliūnas[73]; tvarkė Jono Basanavičiaus universiteto reikalus, Kaune rengė mokytojų dienas, 1938 m. perėmė „Tautos mokyklos" leidimo reikalus) ir Lietuvos mokytojų profesinė sąjunga. Visos jos gyvavo ideologiniu pagrindu ir daugiau rūpinosi bendraisiais, o ne profesiniais dalykiniais mokytojų reikalais. Antra vertus, tos sąjungos nebuvo ir visiškai vieningos. Antai 1933 m. nuo Mokytojų profesinės sąjungos atskilo grupė narių ir įkūrė savarankišką Pedagogų draugiją (VLE XIII 274). Mėginimų kurti kitas, savarankiškas organizacijas būta ir anksčiau. Andriaus Ašmanto archyve yra šešių jaunuolių (turbūt mokytojų) nuotrauka, kurios antroje pusėje Ašmanto ranka užrašyta: „Pedagogų draugijos iniciatoriai 1931-VI-15 Kaune". Kokių nors žinių apie tokią draugiją ar jos kūrimo dalykus neteko aptikti. Galėjo tai buvo tik šnekų ir entuziazmo išraiška, nedavusi jokių rezultatų.

Mokytojų visuomenėje vis labiau brendo mintis vienytis ne ideologiniu, o profesiniu dalykiniu pagrindu. Pirmiausia sujudo žemesniųjų, pradinių klasių mokytojai (Matulaitienė 1993: 27). Aukštesniųjų mokyklų mokytojai lūkuriavo, kol organizacinio darbo ėmėsi „Aušros" mergaičių gimnazijos mokytojas, Juodkrantės kursų klausytojas Andrius Ašmantas (ten pat). Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga buvo sėkmingai įkurta ir su pertraukomis gyvuoja iki šiol.

Mintis steigti tokią sąjungą veikiausiai buvo kilusi anksčiau, dar prieš prasidedant Juodkrantės mokytojų kursams. Kursai pradėjo dirbti liepos 5 d., o jau 10 d. rašomas pareiškimas dėl tos sąjungos steigimo – sunku įsivaizduoti, kad įskaitant įsikūrimo rūpesčius taip greitai, per penkias dienas, būtų buvusi subrandinta ir išdiskutuota sąjungos idėja. Tame pareiškime,

[73] Kazys (Kazimieras) Masiliūnas (1902–1973), kalbininkas, Lietuvos universiteto absolventas, Švietimo ministerijos generalinis sekretorius. Parengė „Antano Smetonos raštų žodyną" (1934, 112 p.), dalyvavo Lietuvių kalbos draugijos veikloje, po karo rašė disertaciją apie Ievos Simonaitytės raštų kalbą, paskelbė straipsnių iš kalbos kultūros.

adresuotame Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursų vedėjui Juodkrantėje Zigmui Kuzmickiui, prašoma leisti jau čia susiburti ir pasitarti sąjungos steigimo reikalais ir tarpininkauti, kad Švietimo ministerija sutiktų sąjungą steigti ir ją remti. Kartu pažymima, „kad mūsų sąjunga aukščiausiu tikslu laikys kelti mūsų tautos pilnutinę kultūrą, ypač tą kultūros specifinę dalį, kurią esame pratę vadinti lituanistika ir kuri beveik išimtinai priklauso mums, lietuviams, ir už kurios mokslinį lygį jaučiame patys daugiau atsakomybės, ypač už mokyklos darbą ir jo vaisius.

Mūsų sąjunga, būdama kultūrinė, pedagoginė ir dar specialiai dalykinė ir profesinė, stengsis autoritetinės tvarkos laikytis savo organizacijoje ir ypatingo dėmesio kreipti mokytojo išsilavinimui, pasirengimui ir autoritetui, iš kurio plauktų jau savaime akademinis objektyvumas, rimtumas, solidarumas ir pasiaukojimas tiesai“. Pareiškimą steigėjų vardu pasirašė Andrius Ašmantas.

Šio rašto du variantai yra Andriaus Ašmanto archyve. Pirmas iš jų juodraštinis, rašytas ir taisytas Ašmanto ranka, antras švarraštis, perrašytas taip pat Ašmanto.

Kursų vedėjo, matyt, leista susiburti ir tartis, o tariantis nuspręsta veikti toliau. 1934 m. liepos 29 d. pareiškime kursų vedėjo prašoma rugpjūčio 1 d. leisti sušaukti kursų dalyvių susirinkimą ir jame apsvarstyti sąjungos steigimo klausimus. Šio pareiškimo yra išlikę taip pat du variantai. Pirmajame, rašytame turbūt ne Ašmanto ranka, pabaigoje, galbūt jau Ašmanto ranka, surašytos pareiškėjų pavardės: A. Ašmantas. St. Barzdukas, K. Akelis, J. Čiuta, P. Orintaitė, J. Žiugžda, O. Tarvydaitė, J. Žekevičius, [V.] Maknickas, P. Balčiūnas, [B.] Palekas, V. Rubaževičius, P. Bylaitė, J. Tarvydas, J. Valiukonis, Gražina Tulauskaitė, J. Danyla, F. Kudirka, P. Lapienė. Šis pareiškimas yra Andriaus Ašmanto archyve. CVA esančiame egzempliore tokiame pačiame Ašmanto rašytame tekste, pabaigoje, yra visų aname egzemplioriuje minėtų mokytojų parašai ir tos pačios dienos kursų vedėjo rezoliucija: „Ponui III Departamento Direktoriui. Pristatau Tamstos nuožiūrai“ (CVA F. 391, ap. 2, b. 3056, lp. 5).

Žinoma, kad tas bendras susirinkimas Juodkrantėje įvyko (TUTK 194), bet jame pasirodė, kad „su mūsų mokytojais nelengva ką geresnio padaryti“ (K. Akelis. – TUKK 194). Galima spėti, kad ten buvo pradėta rašyti sąjungos įstatų apmatai. Pačių įstatų rengimas jau turi ir nemažą istoriją: ji aprašyta Andriaus Ašmanto darbų rinkinyje „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ (žr. p. 193–196, taip pat p. 117–122). Rengiant įstatus numatyta ir steigiamosios komisijos sudėtis: Akelis (Marijampolė), Žiugžda (Kaunas), Paukštelis (Kėdainiai), Kutra (Biržai), Ašmantas (Kaunas), P. Orintaitė (Šiauliai), Žižys (Mažeikiai) (TUTK 193–194). Vėliau spaudoje paskelbta, kad Juodkrantėje

Ponui
Lietuvių kalbos ir literatūros kursų Vedėjui

Pareiškimas.

Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų iniciatyvinė grupė prašo Tamstą, Pone Vedėjau, leisti sušaukti lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursų dalyvių susirinkimą š. m. rugpiūčio 1 d. 18 v. Susirinkimas turėtų aptarti lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos steigimo klausimą, apsvarstyti tos sąjungos įstatų projektą, numatyti reikiamų formalumų atlikimą ir iš viso apsvarstyti visus su tokios sąjungos reikalingumu ir būsimu veikimu susijusius klausimus.

Šiuo reikalu kreipiamės į Tamstą pakartotinai, nes tokia sąjunga mokytojams yra aktuali ir reikalinga, ir būtų labai svarbu jos reikalai aptarti, kol lietuvių kalbos ir literatūros kursų proga yra vienoje vietoje susibūręs didesnis to dalyko mokytojų skaičius.

Juodkrantė,
1934. VII. 29.

Ponui III Departamento Direktoriui.
Pristatau Tamstos nuožiūrai

Švietimo Inspektorius, Kursų Vedėjas.
1934. VII. 29.

Andriaus Ašmanto ranka rašytas pareiškimas dėl mokytojų lituanistų sąjungos (CVA F. 391, ap. 2, b. 3056)

buvusi išrinkta komisija (K. Akelis, A. Ašmantas, J. Kutra, J., Paukštelis ir J. Žiugžda) parengti įstatus, juos įregistruoti ir sušaukti mokytojų suvažiavimą (TUTK 38). Pastaroji informacija yra iš Andriaus Ašmanto straipsnio „Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojai organizuojasi“, paskelbto 1934 m. „Gimtojoje kalboje“ (sąs. 5–8, p. 94–95), kuris yra ir tam tikra idėjinė tos sąjungos veiklos deklaracija, apibūdinanti jos tikslus ir uždavinius naujoje Lietuvos mokykloje (plg. dar Matulaitienė: 26–27).

Iš tuometinės spaudos galima sužinoti apie tolesnius parengiamosios komisijos darbus. Parengtas įstatų projektas lapkričio 19 d. buvo įteiktas Švietimo ministerijai ir jos komisija buvusi maloniai sutikta. Sutarta artimai bendradarbiauti ir nutarta 1935 m. sausio 3 d. šaukti lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų suvažiavimą („Steigiama lietuvių k. ir literatūros mokytojų sąjunga“[74]. – Rytas, 1934 11 21; panaši informacija paskelbta ir „Lietuvos aide“: Mokytojai organizuojasi. – 1934 11 26).

Steigiamasis (pirmasis) sąjungos suvažiavimas, kaip ir numatyta, įvyko 1935 m. sausio 3 d. „Aušros“ mergaičių gimnazijoje. Atvyko Švietimo ministerijos atstovų, į darbo prezidiumą buvo pakviestas mokyklos direktorius Kazys Jokantas. Buvo pagerbtas neseniai mirusio rašytojo ir mokytojo Julijono Lindės-Dobilo atminimas. Suvažiavimą sveikino ministerijos departamento direktorius L. Vaitiekūnas, Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos vardu dr. Jonas Grinius, perskaityti Biržų gimnazijos lituanistų ir mokytojo Petro Būtėno sveikinimai. Apsvarstyti sąjungos įstatai, juos referavo Kazys Akelis. Išklausyti du pranešami: Prano Skardžiaus „Kazimieras Būga ir rašomoji kalba“ ir Mykolo Biržiškos „Mokyklinių literatūrinių monografijų reikalas“. Į sąjungą įsirašė 52 mokytojai. Buvo išrinkta centro valdyba: Juozas Ambrazevičius, Pranas Skardžius, Andrius Ašmantas, Zigmas Kuzmickis ir Juozas Žiugžda, kandidatai Gražina Tulauskaitė, Juozas Petrulis ir Petras Lapienė; revizijos komisija: Kazys Akelis, Petronėlė Orintaitė, Vladas Butkus; garbės teismas: Pranas Samulionis, Antanas Salys ir Alina Skrupskelienė (Jž.: 1935; Matulaitienė 1993; čia ir toliau apie suvažiavimus referuojama daugiausia pagal: Matulaitienė 1993).

Neilgai trukus po suvažiavimo spaudoje buvo pranešta, kad valdyba įregistravo sąjungos įstatus ir pradėjo kai kuriuos darbus: 1) kreipėsi į Švietimo ministeriją, kad sudarant lietuvių kalbos ir literatūros programas būtų kviečiamas ir sąjungos atstovas, 2) apsvarstė, kas turėtų būti dėstoma 1935 m.

[74] Šis ir dar keli straipsneliai spaudoje išspausdinti kaip nepasirašyta informacija. Galima spėti, kad juos bus parašęs Andrius Ašmantas; taip leistų teigti ir jų stilius, artimas Ašmanto raštų stiliui.

vasaros mokytojų kursuose ir pareiškė savo nuomonę ministerijai, 3) svarstė mokyklinių literatūros monografijų rengimo ir leidimo darbą, 4) kreipėsi į ministeriją, kad kuo greičiau būtų nustatyta norminė rašyba, 5) susitarė bendradarbiauti su „Gimtosios kalbos“ žurnalu mokytojų keliamais lietuvių kalbos ir jos dėstymo klausimais, 6) artimiausioje ateityje valdyba užsimojusi svarstyti mokyklinės lektūros, vadovėlių klausimus, rašomųjų darbų taisymo reikalus ir kt. („Nori suorganizuoti visus liet. katalikus mokytojus“. – Rytas, 1935 04 09[75]). Čia taip pat pateikta informacija apie nario mokestį ir kvietimas visiems mokytojams įsitraukti į darbą. Panaši informacija paskelbta ir „Lietuvos aide“ („Iš pirmųjų lituanistikos mokytojų s-gos darbų“ (Lietuvos aidas, 1935 04 15[76]).

Mus turėtų sudominti dar I suvažiavime keltas (Mykolo Biržiškos pranešime) ir į valdybos darbotvarkę įsitrauktas klausimas imtis rengti mokyklines literatūros monografijas. Iš tikrųjų tokių monografijų XX a. 4-ame dešimtmetyje pasirodė kelios, pavyzdžiui, Juozo Žiugždos apie Žemaitės kūrybą (1935), Juozo Ambrazevičiaus apie Vaižgantą (1936), Juliaus Būtėno apie Povilą Višinskį (1936), Vincą Kudirką (1937), Žemaitę (1938), Adolfo Nezabitauskio (Nezabitausko) apie Joną Basanavičių (1938) ir kt.[77], nors tiesioginių Būtėno ir Nezabitausko ryšių su Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga nepavyko aptikti (Ambrazevičius buvo aktyvus tos sąjungos narys). Jausdamas tokio darbo aktualumą vieną monografiją buvo užsimojęs parašyti ir Andrius Ašmantas – darbą apie Motiejų Valančių. Tai rodo tarp jo rankraščių išlikęs laiškas nenustatytam asmeniui, vienam Žemaičiuose dirbančiam kanauninkui, rašytas 1935 m. kovo 11 d. Laiško antroje dalyje rašoma, kad apie vysk. M. Valančiaus literatūrinę monografiją „esu jau seniai galvojęs, bet dabar esu beveik verste priverstas realizuoti. Šito skatinamojo darbo ėmės dabar įsisteigusi Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga, kurios Centro Valdyba man šį darbą net protokoluote užprotokolavo“. Laiško autorius teigia, kad Rietavo parapijoje dar yra likę daug Valančiaus veikalų,

[75] Balandžio10 d. „Ryto“ nr. pateiktas patikslinimas, kad Lietuvių kalbos ir literatūros sąjunga nori sutelkti ne visus lietuvius katalikus mokytojus, o tik lituanistus ir sąjunga palaikanti ryšius ne tik su ministerija, bet ir su kitomis organizacijomis, pirmiausia su Lietuvių kalbos draugija, į kurios valdybą išrinkti A. Salys, Skardžius, J. Talmantas, Alminauskis ir Laurinaitis, o į revizijos komisiją Avižonis, Masiulis ir A. Vaičiulaitis („Liet. Kalbos ir Literatūros Mokyt. S-ga“. – Rytas, 1934 04 10).

[76] Ši informacija pagal kalbos ir stiliaus ypatybes priskirtina Andriui Ašmantui ir išspausdinta jo „Rinktiniuose raštuose“, p. 313.

[77] Tose knygose nėra pažymėta, kad tai Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos leidinių serija; jose apie sąjungą išvis nieko nepasakyta.

net pirmojo leidimo. Tai ir pats esąs matęs ir vienas senelis turėjęs beveik visus Valančiaus raštus. Iš universiteto tuos raštus ilgesniam laikui pasiimti esą sunku, o įsigyti privačiai niekur neaptinkantis. Autorius būtų dėkingas, jei sulauktų pagalbos, o su knygomis pasielgtų, kaip būtų pageidauta ar leista.

Tai ir viskas, ką žinome apie šį Andriaus Ašmanto užmojį (AA yra išlikę trys su Valančiumi susiję atvirukai: „Žem. vyskupai Giedraičiai Varniuose 1935 m.“, „Varnių kunigų seminarijos rūmai iš 1935 m.“ ir „Vysk. Valančiaus sodelis ir paminklas Varniuose. 1935 m.“, visuose užrašai Ašmanto ranka). Nei spaudoje, nei archyvuose daugiau duomenų nepavyko aptikti ir tai belieka laikyti tik dar vienu neįgyvendintu Andriaus Ašmanto sumanymu. Galima dar pridurti, kad pagarba Valančiui išliko visą gyvenimą; žinoma, kad savo bute turėjo Valančiaus biustą (AA. – Leono kalbos dienoraštis, 1940 09 29).

Po suvažiavimo ir nepavykus prisėsti prie Valančiaus monografijos Andriaus Ašmanto veikla mokytojų lituanistų sąjungoje nebuvo itin ryški. Gal lėmė nesėkmė dėl Valančiaus studijos, jei tai ir buvo nesėkmė, o gal labiau patraukė Lietuvių kalbos draugija, prie kurios kūrimo jis šoko ne mažiau entuziastingai, kaip prieš pusmetį prie mokytojų lituanistų sąjungos steigimo. Gal pajuto savyje daugiau mokslininką, kalbos normintoją, ne mokytoją, gal norėta ieškoti naujų dirvonų, nes mokykloje lyg apsiprasta, pasiekta tam tikra riba? Nors vėliau mokytojų sąjungą prisimins kaip savo mylimą kūdikį, bet ištikimas liko ne jai, o Lietuvių kalbos draugijai – iki pat jos sunykimo sovietinės okupacijos metais. Suprantama, tam tikrą nutolimą nuo profesinės sąjungos lėmė ir iškeldinimas į Klaipėdą. Persikėlęs dirbti į uostamiestį, spalio 5 d. Centro valdybai parašė pareiškimą negalintis eiti mokytojų lituanistų sąjungos iždininko pareigų. Dokumentus, kurie esantys palikti pas sekretorių J. Žiugždą, prašo perimti kad ir be jo (AA).

Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos suvažiavimai vykdavo kasmet, išskyrus 1938 m. 1935 m. vasarą įvyko neeilinis suvažiavimas, sušauktas per lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursus Palangojè. Tuose kursuose dalyvavo ir Andrius Ašmantas[78], – jis įrašytas kursų dalyvių sąrašuose (CVA F. 391, ap. 2, b. 3056, lp. 3), gavo 1934 ir 1935 m. lankytų kursų pažymėjimą[79]. Mokytojai apsvarstė rašybos klausimus, išrinko 5-ių asmenų komisiją (J. Ambrazevičius, A. Ašmantas, St. Barzdukas, A. Jonikaitis ir J. Žiugžda) ir jai pavedė perduoti Švietimo ministerijai mokytojų nuomonę reformuojamos

[78] Iš šių kursų nėra išlikę jokių paskaitų konspektų ar kitokių užrašų.

[79] Švietimo ministerijos pažymėjimas Nr. 21294, kuriame nurodoma, kad Andrius Ašmantas 1934 ir 1935 m. Juodkrantėje ir Palangoje išklausė 10 kursų (CVA F. 1079, ap. 1, b. 1141, lp. 52).

rašybos klausimais (Mokytojai rašybos reikalu. – Gimtoji kalba, 1935, sąs. 10, p. 119–121).

Nėra duomenų, kad Andrius Ašmantas būtų dalyvavęs 2-ame suvažiavime 1936 m. (tuo metu dirbo Klaipėdoje), bet buvo 3-iame suvažiavime 1937 m. sausio 4 d. Jame jis kalbėjo dėl lietuvių kalbos ir literatūros programos: joje esą kurių ne kurių neaiškumų, pavyzdžiui, medžiaga tvarkoma koncentrais, bet operuojama tais pačiais terminais. Priegaidžių dalykas nukeltas į III klasę, nors su juo reikėtų supažindinti dar pradinėje mokykloje. Skaitymų esą per daug, jie turėtų mokinį parengti eiti literatūrą, be to, reikėtų labai susirūpinti skaitymo technika (Barzdukas 1937: 50; prie šios informacijos pridėta dalyvių nuotrauka, joje ir Andrius Ašmantas).

Iš spaudos žinome, kad Ašmantas dalyvavo 4-ame sąjungos suvažiavime, vykusiame 1939 m. sausio 5 d. toje pačioje „Aušros“ mergaičių gimnazijoje – jis kalbėjo diskusijoje dėl vidurinių mokyklų rašomųjų darbų (Tautos mokykla, 1939, nr. 4, p. 86). Bet neturime duomenų, ar buvo 5-ame (1940) suvažiavime Vilniuje, nors pagrindinė jo tema – skaitymo uždaviniai – jam kaip tik buvo gana artima (plg. Tautos mokykla, 1940, nr. 2, p. 60–61).

Taigi Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungoje Andriaus Ašmanto veikla nėra nuosekli ir vienalytė. Pradžioje buvęs karštas jos kūrėjas, pirmuosius metus dirbęs stropiai ir atkakliai – rašė į spaudą, dalyvavo šiaurės kraštų mokytojų kongrese Švedijoje kaip Sąjungos atstovas (žr. toliau, p. 218), vėliau dėl objektyvių priežasčių (išsikėlimo į Klaipėdą) nuo jos veiklos nutolo ir darbe dalyvaudavo epizodiškai. Vis dėlto sąjungos istorijoje jis paliko ryškų pėdsaką: buvo vienas iš jos sumanytojų, svarbiausias kūrėjas ir pirmųjų darbų organizatorius, „metodinių ir dalykinių naujovių“ populiarintojas (Matulaitienė 1993: 30). Atkreiptinas dėmesys į tai, kad sąjungoje jis neužėmė kokio aukštesnio posto (tebuvo valdybos iždininkas), jau nekalbant apie pirmininko pareigas, nors tikrai buvo nusipelnęs jas eiti kaip jos kūrėjas, be to, ir kaip geras organizatorius. Matyt, čia kaip ir kitur jo tenorėta pareigingai dirbti, o ne vadovauti.

Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos veikloje Andriui Ašmantui teko bendrauti su daugeliu mokytojų lituanistų, iš kurių ne vienas paliko didesnį ar mažesnį pėdsaką mūsų pedagogikos ir apskritai kultūros baruose. Bet neatrodo, kad su jais būtų buvusios užsimezgusios asmeninės draugystės, – santykių būta, matyt, darbinių, susijusių daugiausia su pedagogine veikla.

Vienas iš tokių žmonių buvo Marijampolėje dirbantis mokytojas Kazys (Kazimieras) Akēlis. Jis buvo gimęs 1903 m. sausio 9 d. Meškùčių kaime, Marijampolės valsčiuje. Tėvai buvo vidutiniai ūkininkai, užaugino 7 vaikus.

Kazys 1924 m. baigė Marijampolės valstybinę gimnaziją ir įstojo į Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto filosofijos skyrių (šalutiniai dalykai pasirinkti pedagogika, psichologija ir vokiečių literatūra). Neturėdamas lėšų studijoms mokytojavo Tauragės mokytojų seminarijoje (1925–1926), dėstė Kauno žydų progimnazijoje. Universitetą baigė 1928 m. ir pradėjo dirbti Marijampolės mokytojų seminarijoje (plačiau: Tiešis 1988: 35), vėliau Marijampolės I vidurinėje mokykloje. 1938–1939 m. buvo išvažiavęs į Latviją ir Rygos lietuvių gimnazijoje dėstė lietuvių kalbą ir istoriją. Priklausė Švietimo ir meno darbuotojų profesinei sąjungai, Ateitininkų sendraugių sąjungai, Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungai (CVA F. 391, ap. 7, b. 52), buvo šios sąjungos Marijampolės komisijos pirmininkas. Šiame mieste jis daug prisidėjo prie mokytojų kalbos kultūros kėlimo ir gimtosios kalbos ir jos meilės ugdymo. Po karo kolegos Alfonso Tiešio pakalbintas pradėjo bendradarbiauti Grožinės literatūros leidykloje, vertė grožinius kūrinius, darbavosi kaip redaktorius. (Įdomumo dėlei pasakytina, kad kartu su Tiešiu yra išvertęs populiarųjį Hašeko kūrinį „Šauniojo kareivio Šveiko nuotykiai".) Akelis buvo vienas iš darbščiausių ir pareigingiausių kalbos sekcijų darbininkų: kurį laiką vadovavo Marijampolės (tada Kapsuko) kalbos sekcijai, tvarkė kalbos skyrelį rajono laikraštyje, organizavo vietovardžių rinkimo talką, nagrinėjo įvairių įstaigų ir organizacijų raštų kalbą, apskritai daug nusipelnė anuometinės Marijampolės kalbos kultūrai (Tiešis 1988: 36–37). Šios monografijos autoriaus paprašytas įkalbėjo savo žmoną, Klaipėdos pedagoginio instituto auklėtinę Lenkaitytę parašyti atsiminimus apie Andrių Ašmantą (žr. TUTK 189–190). Kazys Akelis mirė 1988 m. gegužės 15 d.

Vienas iš aktyviausių Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos darbininkų buvo Juozas Žiugždà. Jis buvo gimęs 1893 m. vasario 7 d. Marijampolės apskrities Pãdovinio valsčiaus Plýnių kaime. 1911 m. baigė Veiverių mokytojų seminariją, paskui mokytojavo Vilkaviškio rajono pradinėje mokykloje. 1916–1917 m. studijavo Maskvos universiteto istorijos ir filologijos fakultete. 1920–1925 m. dirbo Marijampolės realinės gimnazijos mokytoju. 1923 m. įstojo į Lietuvos universitetą studijuoti filologijos ir istorijos. Kartu 1926–1940 m. mokytojavo Kauno mokyklose, tarp jų ir „Aušros" mergaičių gimnazijoje. Universitetą baigė 1929 m.

Galima spėti, kad Žiugždos pastangomis mokytojų lituanistų sąjungos suvažiavimai buvo rengiami kaip tik „Aušros" mergaičių gimnazijoje. Jis pats aktyviai juose dalyvaudavo, skaitydavo pranešimus, buvo renkamas į valdybą. Žiugžda reiškėsi ir kaip pedagoginių straipsnių autorius, yra parašęs lietuvių kalbos vadovėlių. Iš jų išskirtinis yra 1938 m. išėjusi „Lietuvių

kalbos gramatika" (1–2 d.), parašyta kartu su Jurgiu Ambraška[80]. Po karo ta gramatika vieno Žiugždos vardu buvo beveik kasmet perleidžiama kaip vidurinių mokyklų vadovėlis[81] ir iš jo mokėsi lietuvių kalbos kelios mokinių kartos. Neoficialiuose pedagogų pokalbiuose Žiugždos gramatika buvo vadinama vienu iš pačių geriausių kada nors išėjusių mokyklinių lietuvių kalbos vadovėlių.

Sovietams okupavus Lietuvą Žiugžda reiškėsi kaip aktyvus naujosios valdžios šalininkas ir veikėjas. Jis buvo paskirtas švietimo ministro pavaduotoju, o po karo įsitraukė į Lietuvos istorijos studijas. Šioje srityje jis pasireiškė kaip vienas iš aktyviausių rusifikuotos Lietuvos istorijos ideologų ir propaguotojų. Jo redaguota „Lietuvos TSR istorija" (4 t., 1957–1975) yra vienas iš ryškiausių istorijos falsifikavimo pavyzdžių. Juozas Žiugžda mirė 1979 m.

Kiti žmonės, su kuriais darbuotasi Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungoje, pirmiausia buvo Zigmas Kuzmickis (apie jį jau rašyta šio darbo p. 170 ir kt.) ir Juozas Ambrazevičius (žr. šio darbo p. 170–171 ir kt.), taip pat Jurgis Kutrà[82], Ignas Malinauskas (žr. p. 155) ir kt.

Tuo metu, 1935 m. pradžioje, Andrių Ašmantą patraukė sumanymas kurti Lietuvių kalbos draugiją ir jis į tą darbą mielai įsitraukė. Reikia pasakyti, kad ši veikla jam pasirodė gana patraukli (ir iš kitų atvejų žinome buvus jį puikų organizatorių) ir visą savo trumpą amžių jis liko ištikimas jos darbams

[80] Jurgis Ambraška g. 1906 08 19 Survìliškio valsčiuje, Kū̃jėnų k., 1931 m. baigė VDU Humanitarinių mokslų fakulteto filosofijos skyrių, dirbo švietimo sistemoje, parengė mokyklinių skaitinių ir vadovėlių. Žuvo neaiškiomis aplinkybėmis 1945 10 26.

Minimo vadovėlio, „Lietuvių kalbos gramatikos", bibliografiniai duomenys ir autorystė įvairiuose šaltiniuose (MLTE, LTE, VLE) pateikiami nevienodai. Remiantis lietuvių kalbotyros bibliografine rodykle (Ubeikaitė 1990), 1937 m. išėjo Ambraškos ir Žiugždos „Lietuvių kalbos gramatika", d. 1: fonetika ir morfologija, 184 p. 1938 m. išleista toji pati gramatika kaip vadovėlis 5-am pradinės mokyklos skyriui ir tais pačiais metais 2-as leidimas. Abiejų autorių „Trumpa lietuvių kalbos gramatika", d. 2: sintaksė, 96 p., išėjo 1940 m. MLTE (III 926) 1937 m. leidimo nemini. VLE I 425 mini Ambraškos su kitais parašytą „Trumpą lietuvių kalbos gramatiką", dvi dalys, 1937–1940. Nepatikimi duomenys pateikti ir „Lietuvių kalbos enciklopedijoje (p. 23).

[81] Jo leidimų numeracija gerokai supainiota, plg. Lietuvių kalbotyra 1961–1964 (V., 1965): d. 1 – 16-as leid., 1964; d. 2 – 17-as leid., 1964; Lietuvių kalbotyra 1965–1968 (V., 1971): d. 1 – 16-as leid., 1966; 17-as leid., 1967 ir 1968; d. 2 – 17-as leid., 1966.

[82] Biržų gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas ir kultūrininkas Jurgis Kutra (1889 Biržų apskrityje –1943 Sibire) buvo baigęs Bauskės vidurinę mokyklą, klausęs paskaitų Voronežo mokytojų kursuose. Dirbo Biržų gimnazijoje. Uoliai talkino Balčikonio „Lietuvių kalbos žodynui" (LE XIII 446–447). Į lietuvių kalbą išvertė Dikenso, Ibseno, Servanteso, Šekspyro ir kt. kūrinių. Turėjo sukaupęs nemažą tautosakos (pasakų, dainų, priežodžių, mįslių) rinkinį (CVA F. 391, ap. 1, b. 2799, lp. 25).

ir idėjoms. Nebuvo nei kokio didesnio atsitraukimo, nei nutolimo, kaip kad atitolo nuo Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos reikalų.

Iš savo buvusių dėstytojų ir bendradarbių, galbūt ir Jurgio Talmanto ar Prano Skardžiaus, Ašmantas turėjo gerai žinoti kalbininkų norą kurti (atkurti) kalbos draugiją. Spaudoje apie tai buvo senokai rašyta (Laurinaitis 1930a), ta mintis tikriausiai sklandė „Gimtosios kalbos" redakcijoje, su kurios žmonėmis Ašmantas negalėjo būti svetimas. Tai patvirtina ir šio žurnalo 1935 m. 1–2 sąsiuvinyje išspausdinta jo recenzija apie Liudo Dovydėno romaną „Ieškau gyvenimo draugo" (p. 30–31). Ir štai spaudoje paskelbiama, kad „[s]ausio 26 d. buvo kalbininkų susirinkimas, kuriame pasitarta aktualiaisiais kalbininkų ir kalbos reikalais. Susirinkę buvo: Lietuvių kalbos žodyno redaktorius Balčikonis, dr. Salys, dr. Skardžius, kariuomenės štabo spaudos dalies vedėjas plk. ltn. Laurinaitis, mokyt. Talmantas" ir nutarta atgaivinti kalbininkų draugiją (Kalbininkai telkiasi organizuotam darbui ir perima „Gimtosios kalbos" redagavimą. – Lietuvos aidas, 1930 01 29). Kaip minėta šios monografijos pradžioje (p. 12–13), Andriaus Ašmanto archyve yra šios informacijos laikraščio iškarpa, kurios paraštėje Ašmanto ranka raudonu pieštuku prirašyta: „Dar buvo Alminauskis ir Ašmantas". Tai patvirtina ir Lietuvių kalbos draugijos protokolai. I posėdžio 5-ame protokole (skaičiuojant anksčiau buvusios Kalbos draugijos protokolus) parašyta, kad „Astos" kavinėje 1935 m. sausio 26 d. įvyko draugijos iniciatorių pasitarimas, kuriame dalyvavo Balčikonis, Salys, Skardžius, Talmantas, Laurinaitis, Ašmantas, Alminauskis (MAB RS F. 63), tos pačios pavardės, tik abėcėlės tvarka, surašytos ir „Gimtosios kalbos" žurnalo informacijoje (Persitvarkant. –1935, sąs. 1–2, p. 1; taip pat žr. Laurinaitis 1935: 59).

1935 m. sausio 31 d. Vyriausiojo kariuomenės štabo švietimo (spaudos) skyriuje (ten dirbo Laurinaitis) įvyko LKD steigėjų susirinkimas. Jame dalyvavo Balčikonis, Salys, Skardžius, Talmantas, Laurinaitis, Ašmantas ir Alminauskis. Buvo svarstomas Laurinaičio parengtas LKD įstatų projektas, tartasi dėl „Gimtosios kalbos" sutarties su „Sakalo" leidykla, paminėti Jablonskio mirties metines radiofone pavesta Skardžiui (MAB RS F. 63–2).

1935 m. balandžio 4 d. įvyko steigiamasis LKD susirinkimas. Ašmantas jame buvo renkamas į valdybą, gavo 6 balsus ir buvo įtrauktas į kandidatus (MAB RS F. 63–3, lp. 30). Buvo patvirtintas tikrųjų narių sąrašas, tarp jų ir Andrius Ašmantas; jis taip pat išrinktas kandidatu į valdybą (Laurinaitis 1935: 60). Gegužės 2 d. LKD valdybos posėdyje patvirtintos komisijos. Ašmantas įėjo į mokyklinę komisiją kaip jos sekretorius (pirmininkas Jokantas, nariai Čiurlionienė ir Antanas Giedrius) (ten pat). Ta komisija, matyt, buvo kiek

pertvarkyta, nes „Gimtojoje kalboje“ vėliau paskelbta kita sudėtis: pirmininkė Čiurlionienė, sekretorius Ašmantas (gyv. Kaune, Žemaitės g. 3, b. 2), nariai Mašiotas, Jokantas ir Giedraitis (Giedrius) (GK 1935 6 95).

Gegužės 27 d. susirinkime svarstytas pavardžių, vardų ir vietovardžių tvarkymo klausimas, užsibrėžtas tikslas atlietuvinti vardyną; šiuo klausimu rūpintis įpareigotas Antanas Salys. Taip pat svarstyta mokyklinės kalbos komisijos veiklos programa, Andrius Ašmantas paskiriamas rūpintis literatūros vadovėlių kalba (MAB RS F. 63–3, lp. 32). Be to, diskusijose „A. Ašmantas iškelia reikalą surašyti mokykloj (mokytojų) vartojamų svetimybių indeksą ir paskelbti Gimtojoj Kalboj“ (ten pat, lp. 33). Spalio 7 d. susirinkimui pirmininkavo Andrius Ašmantas, jame svarstyti rašybos dalykai.

Ašmantui išvykus dirbti į Klaipėdą 1935 m. spalį, santykiai su Lietuvių kalbos draugija keitėsi, bet ne nusilpo, kaip su Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga, o įgavo kitokių formų. Bendraujama buvo laiškais, kartais atvažiuojama į Kauną, dalyvaujama susirinkimuose. Antai gavęs kvietimą dalyvauti metiniame susirinkime, 1936 m. sausio 26 d. rašo jam sveikinamąjį laišką („Didžiai Gerbiamas Susirinkime!“) ir linki, „kad mūsų kalbos tobulinimas ir ugdymas šiais darbo metais pasuktų ir nauja horizontine kryptimi, kad lietuviškas žodis būtų branginamas ir gerbiamas visose mūsų tėvų žemėse!“ (MAB RS F. 63–6). Tų metų kovo 12 d. atviruke dėkoja LKD sekretoriui [Kaziui Alminauskiui] už kvietimą dalyvauti susirinkime kovo 23 d. ir pareiškia savo nuomonę dėl numatomų keisti draugijos įstatų (ten pat, F. 63–10).

1937 m. Andrius Ašmantas „Gimtajai kalbai“ parašo straipsnius „Lietuvių kalba Klaipėdos krašte“ (sąs. 3, p. 41–43) ir „Sakomojo žodžio kultūra“ (sąs. 4, p. 57–59), o draugijai atsiunčia porą laiškelių. Gegužės 29 d. dėkoja, kad draugijos nariams išrūpintas papigintas geležinkelių tarifas, siunčia savo nuotrauką ir prašo greičiau atsiųsti pažymėjimą, kad galėtų daugiau važinėti traukiniu norėdamas pažinti Klaipėdos krašto tarmes (MAB RS F. 63–6). Tų metų gruodžio 18 d. prašo perregistruoti savo LKD nario pažymėjimą (ten pat).

1937 m. gegužės 9 d. LKD sekretoriui Alminauskiui rašytame atviruke dėkoja už atsiųstąjį „didįjį mūsų draugijos darbą“, Stasio Šalkauskio parengtą „Filosofijos terminiją“: „Jis mane tiek pradžiugino, kad sakau, jog tai įrodymas, kaip vertinga mūsų draugija lietuviškai kultūrai, į kurią subėga visi mūsų tautos keliai. [...] Malonu būtų, kad šis darnus ir darbštus kolektyvas, kad ir papildytas, eitų toliau, parengtų ir išleistų mokyklinę terminę[83], į kurią galėtų būti įglausti visi trūkstamieji human. mokslų terminai “ (MA CB RS F. 63–6).

[83] Terminų indeksą, žodyną, žodynėlį.

Grįžęs iš Klaipėdos į Kauną, Andrius Ašmantas buvo itin populiarus tarp draugijos narių. 1939 m. vasario 27 d. vykusiame visuotiniame susirinkime buvo renkamas į valdybą ir gavo neįtikėtinai daug balsų –12, plg. Pranas Skardžius –12, Antanas Salys –11, Petras Jonikas –11, Kazys Alminauskis –11 (MAB RS F. 63–3, lp. 59).

Kaune Andrius Ašmantas vėl lanko susirinkimus, dirba įvairų LKD darbą. 1938 m. spalio 3, 11 d. svarstant Petro Joniko pranešimą „Bendrinės kalbos taisyklingumas“, pastarajame susirinkime „Ašmantas mano čia nereikiant pamiršti tarmėse esamo turto“ (MAB RS 63–3, lp. 48). Lapkričio 11 d., Čiurlionienei atkreipus dėmesį į padažnėjusius blogos kalbos vertimus, buvo išrinkta vertimų kalbos komisija: Ašmantas, Balčikonis, Čiurlionienė, Leonardas Dambrauskas ir Jonikas. Ji nutarė tartis dėl to su Lietuvių rašytojų draugija (Gimtoji kalba, 1938, sąs. 10, p. 155). Svarstant didžiųjų raidžių rašymą, lapkričio 28 ir gruodžio 12 d. Ašmantas taip pat dalyvavo, o pastarajame susirinkime ir pirmininkavo (MAB RS F. 63–3).

1939 m. vasario 27 d. įvykusiame metiniame LKD susirinkime rikimuose į valdybą Ašmantas tapo sekretoriumi (MAB RS F. 63–3, lp. 39). „Gimtoji kalba“ informavo, kad naująją valdybą sudarė: pirmininkas Skardžius, pava-

LIETUVIŲ KALBOS DRAUGIJA

NARIO PAŽYMĖJIMAS

Ašmantas, Andrius

yra Lietuvių Kalbos Draugijos narys

Pirmininkas Pr. Skardžius

Sekretorius K. Alminauskis

1937 m. gruodžio mėn. 20 d.

Kaunas

V. a.

Nr. 2

Liudijamojo parašas A. Ašmantas

Andriaus Ašmanto Lietuvių kalbos draugijos nario pažymėjimas

duotojas Žiugžda, sekretorius Ašmantas (Hipodromo g. 13, b. 2), iždininkas Alminauskis, knygininkas Jonikas (1939, sąs. 3, p. 48). Tapęs sekretoriumi, jis stropiai ėmėsi darbo: rašė protokolus, siuntinėjo pranešimus apie draugijos susirinkimus, tvarkė kitus popierius. Mokslų akademijos bibliotekos rankraštyne esančiuose LKD dokumentuose yra Juozo Laukaičio 1939 m. kovo 17 d. prašymas priimti į draugiją ir jame užrašyta Ašmanto rezoliucija: „LKD nariu priimtas 1939.VI.5 visuot. narių susirinkime. A. Ašmantas“ (MAB RS F. 63–6). Vėliau Ašmantas dalyvavo visuose kituose draugijos susirinkimuose: 1939 05 08; 06 05; 11 27; 1940 03 18 ir 12 01. 1939 m. birželio 5 d. susirinkimo protokole nurodyta, kad su kitais mokyklų kalbą sekė ir Ašmantas (ten pat, F. 63–3, lp. 62). Tame archyve išlikusiame 1940 m. lapkričio mėn. (be dienos) Ašmanto rašte nenustatytam „Tarybų Lietuvos“ dienraščio darbuotojui prašoma paskelbti apie LKD susirinkimą. Laiškas beveik privatus, nes kreipiamasi į mielą bičiulį ir siunčiama jam gražiausius savo linkėjimus; pasirašęs kaip LKD sekretorius (gyv. Didžiojoje g. 17, b. 2). Andriaus Ašmanto archyve tarp įvairių nuotrupų yra vienas veikiausiai paskutinio LKD susirinkimo protokolo juodraščio lapas (lp. 5), kuriame jo ranka rašoma apie dabartinių spaudos naujadarų svarstymą pagal Petro Joniko pranešimą (plačiau: Pupkis 2006: 9–10). Štai to protokolo juodraščio reikšmingesni sakiniai: „[...] Čia turime apsispręsti, kad naujadarai būtų priderinti prie kalbos dvasios.

P. Jonikas atsako, kad čia reikia derinti socialistinę ideologiją su mūsų kalbos forma. Plitimui gali būti kliūčių iš motyvavimo tuo atžvilgiu, kad sutrumpinimai yra dažnai daugiareikšmiai.

4. Klausimai ir sumanymai.

S. Čiurlionienė primena, kad būtų gera nuoširdžiai pasisakyti, ką kur galime padaryti. Aš sutinku, sako, dėl vadovėlių paskambinti Valst. Leid. direktoriui ir parašysiu straipsnį „Tiesai“ apie gimtosios kalbos mokėjimo reikšmę ir svetimoms kalboms išmokti.

Pr. Skardžius paprašo, kad visuotinis draugijos susirinkimas pritartų dėl kai kurių [neįskaitoma]“ (AA)[84].

Šie sakiniai ne kažin kiek papildo jau anksčiau reikštus (Pupkis 2006) teiginius apie tam tikrą LKD valdybos pasidavimą lietuvių kalbos rusifikacijai. Vis dėlto jie kiek papildo protokolo švarraštyje (MAB RS F. 63–3, lp. 67) esančias mintis.

Iš Andriaus Ašmanto veiklos Lietuvių kalbos draugijoje dar minėtinos

[84] MAB RS yra LKD protokolų du variantai – vienas pirminis, juodraštinis (F. 63–2), kitas pagrindinis, rašytas į atskirą knygą (F. 63–3). Cituotieji sakiniai yra iš to juodraštinio protokolo; archyve kaip tik 1940 m. gruodžio 1 d. protokolas yra be pabaigos.

paskaitos per Kauno radiofoną. „Gimtoji kalba“ LKD kronikoje 1939 m. pranešė, kad GK ketvir̃čiai bus skaitomi antradieniais 19.45–20 val., ir nurodė jų eilę. Gruodžio 5 d. – A. Ašmanto pusdalyvių ir padalyvių vartojimas, o 1940 m. sausio 2 d. – dažnesnės sakinių klaidos (1939, sąs. 8, p. 128).

Paskutiniame okupacijos metais išėjusiame „Gimtosios kalbos“ numeryje (1941, sąs. 1–3, p. 48) kronikoje paskelbta: „Mirė Andrius Ašmantas. Šį GK numerį surinkus, gavome liūdną žinią, kad 1941 m. gegužės 19 d., neilgai sirgęs, Vilniuje, ligoninėje, mirė jaunas kalbininkas Andrius Ašmantas, Vilniaus Universiteto lietuvių kalbos dėstytojas. Plačiau parašysime kitame GK n-ryje“. Deja, kitas numeris jau neišėjo...

Taigi Andriaus Ašmanto mirtis tarsi simbolizavo ir Lietuvių kalbos draugijos bei „Gimtosios kalbos“ žurnalo mirtį okupuotoje Lietuvoje. Kalbėdami apie jo nuopelnus draugijai ir lietuvių kalbos puoselėjimui, turėtume prisiminti, kad Lietuvių kalbos draugija jam buvo vienintelė visuomeninė organizacija, kuriai jis ištikimai tarnavo visą trumpą savo amžių, buvo vienas iš jos kūrėjų ir ištikimųjų darbininkų. Galėtume sakyti, kad jis visada įėjo į tą nedidelį kelių žmonių (Skardžiaus, Salio, Joniko, Alminauskio, Laurinaičio) būrelį, kuris sėkmingai traukė LKD vežimą ir vaisingai dirbo lietuvių bendrinės kalbos ugdymo ir tobulinimo darbą. Tas darbas daugeliu požiūrių neturėjo pavyzdžių praeityje ir kai kuo nėra pralenktas ir šiandien.

Lietuvių kalbos draugijoje Andriui Ašmantui teko bendrauti su daugeliu žymių to meto lietuvių kalbotyros kūrėjų, kalbos kultūros teoretikų ir praktikų. Daugumas LKD narių buvo arba Vytauto Didžiojo universiteto dėstytojai, arba įvairių mokyklų mokytojai, iš kurių daugelis buvo arba to universiteto studentai, arba jo auklėtiniai.

Lietuvių kalbos draugijos įkvėpėjas, ilgametis jos pirmininkas ir idėjinis vadovas buvo Andriaus Ašmanto mokytojas Pranas Skardžius. Jo nuopelnai draugijai sunkiai pasveriami, – tokie jie dideli. Šiuo kartu derėtų pabrėžti vieną išskirtinį Skardžiaus talentą – gebėjimą burti į bendrą darbą bendraminčius, net mažesnio išsilavinimo ir menkesnės lingvistinės patirties lituanistus. Tačiau suburtoje draugijoje Skardžius turėjo ir lygiaverčių partnerių, pirmiausia Antaną Salį. Galėtume net sakyti, kad draugija turėjo du vadovus – Skardžių ir Salį, ir jų vadovavimas leido siekti tų tikslų, kurie greitai pradėjo nešti našius vaisius. Tiesa, būta jųdviejų ir šiokių tokių nesutarimų (Pupkis 2006a: 13), išėjusių net į viešumą, bet blaivus protas ir bendras tikslas leido nesunkiai atsiriboti nuo asmeniškumų.

Trečiuoju Lietuvių kalbos draugijos žmogumi galima laikyti Petrą Joniką. Tai jį Skardžius išsiugdė kaip vieną iš žymiausių bendrinės kalbos kultūros teoretikų ir praktikų. Draugijoje Jonikas buvo ne tik valdybos sekretorius,

kuriam, kaip įprasta, tenka didžiausias „juodas“ darbas, bet ir pranešimų rengėjas, rašytojas į spaudą ir kt.

Svarus kito kalbininko – Kazio (Kazimiero) Alminauskio (Almino) įnašas į Lietuvių kalbos draugijos veiklą. Jis buvo gimęs 1904 m. balandžio 15 d. Páulaičiuose, Švė́kšnos valsčiuje. 1925–1929 m. studijavo Lietuvos universitete, 1929–1934 m. tobulinosi daugelyje Vokietijos ir Austrijos universitetų, apsigynė disertaciją apie lietuvių kalbos germanizmus. Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose dėstė įvairius vokiečių ir lietuvių kalbų kursus. Lietuvių kalbos mokslo istorijoje Alminauskis (Alminas) žinomas kaip vardyno rinkimo ir tyrimo specialistas, vokiečių ir lietuvių kalbų žodyno autorius (1943), be to, labai svarbūs jo paskelbti Baranausko laiškai vokiečių kalbininkui Hugo Vėberiui (Weber) (ArPh 1931–1939). 1944 m. pasitraukė į Vakarus, mirė 1986 m. (žr. LKE 22 ir ten nurodytą literatūrą).

Dideli Alminauskio nuopelnai Lietuvių kalbos draugijai. Jis buvo vienas iš jos kūrėjų, stropiai lankė visuotinius susirinkimus, ilgą laiką buvo valdybos sekretorius. Andrius Ašmantas tas pareigas iš jo perėmė grįžęs iš Klaipėdos, o jų santykiai buvo dalykiški ir gražūs.

Be Alminauskio, kiti Lietuvių kalbos draugijos nariai buvo pažįstami iš darbo mokyklose, kitose draugijose, susitikimuose įvairiuose renginiuose. Tai Juozas Ambrazevičius, gydytojas Petras Avižonis (1875–1939), Juozas Balčikonis, Stasys Barzdukas, Pranas Brenderis, Julius Būtėnas, Leonardas Dambrauskas, Kazys Jokantas, Antanas Jonikaitis, Alfonsas Kalnius, Jonas Kruopas, Leonas Kuodys, Zigmas Kuzmickis, Juozas Labokas, Kazys Masiliūnas, Pranas Mašiotas, Pranas Meškauskas, Juozas Senkus, Martynas Stonys, Stasys Šalkauskis, Juozas Žiugžda. Tiesa, su kai kuriais iš jų galėjo tekti pirmąkart susitikti draugijos susirinkimuose kaip ir dar su būriu kitų LKD narių. Tarp jų būdavo rašytojas Antanas Giedrius (Giedraitis) (1892–1977), gyvenantis Jurbarkė (VLE VI 642), Napalys Grigas (1896–1972), majoras Petras Jakštas (1899–1988), VDU absolventas, Kariuomenės štabo spaudos ir švietimo skyriaus kalbos taisytojas (VLE VIII 484), taip pat kalbos redaktorius Juozas Kalnėnas, Jonas Martynas Laurinaitis (1894–1966) (LKE 304), pedagogas ir kalbininkas Juozas Lazauskas, „Lietuvių kalbos žodyno“ darbuotojas Aleksandras Lengvinas (g. 1907), VDU absolventas lituanistas (CVA F. 631, ap. 7, b. 5795). Be jų, dar Valstybės tarybos teisininkas Boleslovas Masiulis (g. 1889 m.), Elzbieta Mikalauskaitė (1899–1970), pedagogas ir vadovėlių autorius Jonas Murka (1889–1945), kraštotyrininkas ir kalbos praktikas Adolfas Nezabitauskas (1905–1968; žr. Pupkis 1969), VDU HMF docentas archeologas Jonas Puzinas (g. 1905 m.), Gražutė Šlapelytė (1909–2009) ir dar vienas kitas.

Ypatingi buvo Andriaus Ašmanto ir Juozo Lazausko santykiai, nors apie juos žinome nedaug. Juozas Lazauskas buvo gimęs 1892 m. vasario 14 d. Daukšiuosè, Pãdovinio valsčiuje. Baigęs Daukšių pradinę mokyklą (joje bičiuliavosi su Juozu Žiugžda), toliau mokėsi Veiverių mokytojų seminarijoje ir ją 1911 m. baigė. Dirbo įvairiose mokyklose, 1929 m. įgijo pradžios mokyklos mokytojo cenzą. Studijavo Lietuvos universitete, 1942 m. Vilniaus universitete baigė filosofijos skyrių. Spaudoje daug rašė lietuvių kalbos, įvairiais metodikos ir filosofijos klausimais. Po karo dirbo Valstybinėje enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykloje, buvo „Lietuvių kalbos rašybos žodyno“ (1948) atsakomasis redaktorius (Žirgulys 1979: 41). Mirė 1970 m. gegužės 28 d. (Kučinskaitė 1972). Kiek jis buvo artimas su Andriumi Ašmantu, sunku spręsti. Juos galėjo suartinti Lietuvių kalbos draugija. Lazauskas buvo itin palankus Ašmantui: bene vienintelis spaudoje bent kelis kartus palankiai vertino jo veiklą ir darbus. 1939 m. teigiamai parašė apie padavimų knygos kalbos redagavimą (žr. p. 253), o 1940 m. net trijuose straipsniuose (Lietuvos žinios, 1940 01 20 ir 04 17; Mokykla ir gyvenimas, 1940 nr. 3) kėlė Ašmantą kaip šnekamosios kalbos kultūros ir taisyklingos tarties autoritetą.

LIETUVIŲ KALBOS DRAUGIJA

LKD

NARIO PAŽYMĖJIMAS

Lazauskas, Juozas

yra Lietuvių Kalbos Draugijos narys

Pirmininkas Pr. Skardžius

Sekretorius A. Ašmantas

193[illegible] m. birželio mėn. 3 d.

Kaunas

Nr. 24

Liudijamojo parašas J. Lazauskas

Juozo Lazausko LKD nario pažymėjimas (iš MAB RS F. 63–13)

„Aušros“ berniukų gimnazijoje

1934 m. vasarą Andrius Ašmantas iš „Aušros“ mergaičių gimnazijos buvo nukeltas į „Aušros“ berniukų gimnaziją, tiksliau, jis buvo sukeistas vietomis su berniukų gimnazijos mokytoja Marija Skardžiuviene. Švietimo ministro įsakymas Nr. B/45 atlikti šią procedūrą buvo pasirašytas 1934 m. rugpjūčio 29 d. (pareigos einamos nuo rugpjūčio 1 d.). Spalio 8 d. ministro įsakymu Ašmantui leista 1934/35 m. m. eiti klasės auklėtojo pareigas. Spalio 22 d. įsakymu Nr. B/58 kaip įgijęs aukštesniosios mokyklos mokytojo cenzą (pažymėjimas EK Nr. 1158) nuo lapkričio 1 d. jis laikomas etatiniu mokytoju (Tarnybos lapas. – AA).

Tie du lietuvių kalbos mokytojai sukeisti vietomis galėjo būti dėl įvairių priežasčių. Neatrodo, kad čia turėjo lemti mokytojo cenzas: Skardžiuvienė aukštesniosios mokyklos mokytojo vardą gavo 1933 m. rugpjūčio 23 d., o Ašmantas tik po metų. Gal skirtumą sudarė tai, kad berniukų gimnazijoje ji dirbo praktikantės teisėmis ir į mergaičių gimnaziją nukelta tokiomis pačiomis teisėmis, o Ašmantas buvo laisvai samdomas mokytojas? Bet gali būti, kad bus lėmusios ir kokios asmeninės pačios Skardžiuvienės priežastys: tinkamesnė (artimesnė?) darbo vieta, koks nesutarimas su bendradarbiais ar mokiniais, nėštumas ar dar kas nors. Intuicija sako, kad čia galėjo būti prisidėjęs ir jos vyras, jau plačiai žinomas kalbininkas Pranas Skardžius; jam nesunku buvo paprašyti žmonai tinkamesnės vietos.

Marija Krygerýtė-Skaȓdžiuvienė buvo gimusi 1902 m. kovo 1 d. Vilkaviško apskrities Kybártų valsčiaus Daugėláičių kaime. Pradinę mokyklą baigė Kybartuose, mokėsi Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijoje, 1922 m. įstojo į Lietuvos universitetą. Studijuodama tarnavo Vidaus reikalų ministerijos kanceliarijoje. 1923–1927 m. dirbo mergaičių mokytojų seminarijoje lietuvių kalbos mokytoja, 1928–1933 m. ten tarnavo praktikantės teisėmis (CVA F. 391, ap 1, b. 4604, lp. 12). Universitetą baigė 1933 m., diplominio darbo tema „Visuomeninės Žemaitės idėjos“. Ištekėjo už Pranciškaus Skardžiaus 1930 m. birželio 28 d., sutuoktuvės vyko Kauno Vytauto bažnyčioje (ten pat, lp. 11). Duktė Dalia Marija gimė 1934 m. gruodžio 6 d.

Vėliau, 1936 m., Skardžiuvienė buvo paskirta „Aušros“ mergaičių gimnazijos inspektore, o 1939 m. jai suteiktas vyresniosios mokytojos vardas. Nuo 1940 m. dirbo Vilniaus II vidurinėje mokykloje, baigiantis karui su vyru išvažiavo į Vakarus.

„Aušros“ berniukų gimnazija – seniausia lietuviška gimnazija Kaune. Ji buvo įkurta 1915 m. spalio–lapkričio mėn. Nukentėjusiesiems nuo karo šelpti draugijos iniciatyva, daugiausia Saliamono Banaičio (1866–1933) pastangomis

ir buvo pavadinta Kauno „Saulės“ lietuvių gimnazija. 1920 m. rugpjūčio 22 d. suvalstybinta ir pavadinta Kauno 1-ąja gimnazija. Minint „Aušros“ laikraščio 40-metį, 1923 m. kovo 2 d. Švietimo ministerija pavadino ją Kauno valstybine „Aušros“ gimnazija. 1927 m. berniukai ir mergaitės buvo atskirti ir Kauno „Aušros“ berniukų gimnazija (su komercinėmis klasėmis) išsikėlė į Seimo rūmus (Seimo g. 2). (CVA F. 391, ap. 2, b. 309). 1949 m. gimnazija pavadinta Komjaunimo vidurine mokykla, dabar vadinasi vėl senu vardu – „Aušros“ gimnazija.

Kai Ašmantas atėjo dirbti į šią gimnaziją, laikinai direktoriaus pareigas ėjo Alfonsas Šiménas[85], pavaduodamas nuolatinį direktorių Matą Krikščiūną[86]. Lietuvių kalbą tuo metu ten dėstė Stasys Paliulis, Vytautas Tumėnas, Alfonsas Kalnius (apie juos žr. žemiau). Iš pradžių Ašmantas gavo dėstyti lietuvių kalbą ir literatūrą Ib klasėje 6 pamokas, IIa – 5, Va – 4, Vb – 4, globojo I klasę; iš viso susidarė 27 valandos. Už darbą rugsėjo mėn. gavo 433,64 Lt (neatskaičius mokesčių), vėliau atlyginimas kiek viršydavo 500 Lt (vasarą išeidavo mažiau), be to, gaudavo priedą už niekur nedirbančią ir pajamų neturinčią žmoną (CVA F. 391, ap. 2, b. 309, 310, 2405, 2407). Be pamokų ir klasės auklėjamojo darbo, Andrius Ašmantas uoliai lankė pedagogų tarybos posėdžius, dalyvaudavo keliamųjų ir baigiamųjų egzaminų komisijų darbe (taip pat lotynų kalbos egzaminų komisijose).

Su kolegomis mokytojais gimnazijoje Andrių Ašmantą siejo gražūs santykiai. Šiaip ar taip, „Aušros“ berniukų gimnazija mieste turėjo gerą vardą, dabar pasakytume, buvo prestižinė, mokytojais dirbo žinomi žmonės, daugelis – mokyklinių vadovėlių autoriai. Juozas Savickas prisimena (AA), kad Ašmanto atėjimas į mokyklą buvęs žymus jo įvertinimas, pareigų pakėlimas.

Tikras „Aušros“ senbuvis buvo Vytautas Tuménas. Jis buvo Andriaus Ašmanto bendraamžis, gimęs 1906 m. vasario 23 d. (Ašmantas vasario 24 d.) Kalvarìjos miestelyje. 1914–1918 m. mokėsi Voroneže, 1919 m. įstojo į „Sau-

[85] Alfonsas Šimėnas (g. 1899 m. Ukmergẽs apskrityje, Žélvos valsčiuje, Pavorų vienkiemyje; LE XXIX 523 duomenimis, 1901 m.), ilgametis „Aušros“ gimnazijos prancūzų kalbos mokytojas, dėstęs ir lietuvių kalbą, vertėjas, su Šmitlenu parašęs prancūzų kalbos vadovėlį (1939). Buvo mokęsis Voroneže pas Jablonskį ir Balčikonį. Nuo 1922 m. pradėjo studijas Lietuvos universitete, baigė Prancūzijos Liono universitete rusų filologijos, rusų literatūros ir prancūzų literatūros mokslus (1927) (CVA F 391 ap. 1, b. 5068).

[86] Matas Krikščiūnas (g. 1886 m. Ašmintojè, Marijampolės valsčiuje) buvo baigęs Petrapilio universiteto fizikos ir matematikos fakultetą, dirbo mokytoju Marijampolės mokyklose, direktoriumi Biržų, Vilkaviškio gimnazijose. 1931–1940 m. – „Aušros“ berniukų gimnazijos direktorius. Paskui dirbo Švietimo valdyboje, Vilniaus pedagoginiame institute. 1944 m. pasitraukė į Vakarus, ten reiškėsi lietuviškoje veikloje (CVA F. 391, ap. 7, b. 2913; LE XIII 115–116).

lės“ gimnaziją, vėliau pavadintą „Aušros“ vardu. 1926 m. ją baigęs pradėjo dirbti Kauno 32-ojoje pradžios mokykloje mokytoju ir kartu įstojo studijuoti į Lietuvos universiteteo filosofijos ir pedagogikos skyrių. 1934–1935 m. m. dirbo „Aušros“ berniukų gimnazijoje (CVA F. 391, ap.1, b. 5388), ten dėstė prancūzų kalbą, turėjo ir lietuvių kalbos pamokų. Mokytojas buvo ramus, „mažutis, smulkus žmogelis“ (AA. – Juozo Savicko atsiminimai). Vėliau dirbo įvairiose mokyklose, Knygų leidimo komisijoje, 1939–1940 m. buvo „Tautos mokyklos“ redaktorius. 1942 m. baigė Vilniaus universitetą (diplominis darbas „Absoliutinės monarchijos žlugimas Prancūzijoje“, vadovas Levas Karsavinas), vokiečių suimtas mirė Štuthofo koncentracijos stovykloje 1944 m. (LE XXXII 37–38).

Atėjęs į „Aušros“ berniukų gimnaziją Ašmantas ten rado jau dirbantį diplomuotą lituanistą Stasį Paliulį – „muzikantą, birbynininką“ (AA. – Juozo Savicko atsiminimai). Jis buvo gimęs 1902 m. gegužės 7 d. Vabalniñko valsčiuje, Savùčių kaime. 1923 m. baigė Panevėžio vyrų gimnaziją, dirbo įvairiose gimnazijose ir mokyklose. 1929–1932 m. studijavo universitete pagrindine šaka pasirinkęs lietuvių literatūrą, o šalutinėmis – rusų literatūrą ir pedagogiką. Diplominis darbas tema „Mūsų giesmės (sutartinės)“ įvertintas labai gerai. Diplomą ir aukštesniosios mokyklos mokytojo cenzą gavo 1933 m. birželio 2 d. (CVA F. 391, ap. 1, b. 3769). 1933–1937 m. dirbo „Aušros“ berniukų gimnazijos mokytoju, paskui Vilkaviškio, Zarasų gimnazijų direktoriumi, kitose mokyklose mokytoju. Po karo paskirtas į Vilniaus universiteto lietuvių kalbos katedrą, dėstė lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodiką ir lietuvių kalbą kitataučiams, Vilniaus pedagoginiame institute – rusų literatūrą, Partinėje mokykloje lietuvių kalbą. Buvo paskelbęs straipsnių iš tautosakos, surinkęs liaudies melodijų (CVA F. 391, ap. 7, b. 3769).

Apie artimesnius Stasio Paliulio ir Andriaus Ašmanto ryšius ir santykius neturime jokios informacijos. Galima tik spėti, kad juos galėjo sieti bendra pagarba liaudies kūrybai. Gal Paliulis galėjo skatinti Ašmantą rinkti tautosaką, gal Andriaus Ašmanto mokinių surinkti kūrinėliai (žr. toliau) galėjo būti bendras jųdviejų darbas, dabar pasakytume – projektas?

Vytautas Tumėnas ir Stasys Paliulis buvo nors lituanistai, bet literatai, o tikras kalbininkas su Ašmantu dirbo Alfonsas Kalnius. Jie abu buvo žemaičiai, universitete pagrindine šaka pasirinkę lietuvių kalbą, o šalutine pedagogiką, tik Andrius Ašmantas studijavo ir mokslus baigė anksčiau, o Kalnius vėliau.

Alfonsas Kal̃nius gimė 1907 m. sausio 7 d. Áuksūdžio kaime, Darbénų valsčiuje. Mokėsi Darbėnuose, Palangos progimnazijoje, Plungės gimnazijoje, 1931 m. baigė Telšių kunigų seminariją. 1932–1936 m. studijavo Vytauto

Alfonsas Kalnius
(CVA F. 391, ap. 7, b. 2361)

Didžiojo universitete. 1937 m. apgynęs diplominį darbą „Simano Daukanto raštų žodynas“ tapo diplomuotu lituanistu. Tais pačiais metais pusmetį tobulinosi iš gimtosios kalbos dėstymo metodikos Austrijoje, Vienoje. Pirmoji darbovietė – „Aušros“ berniukų gimnazija. Skirti kokios nors aukštesnės mokyklos mokytoju Švietimo ministeriją Kalnius prašė dar 1934 m. vasario 24 d., bet leidimą dirbti gavo tik tų metų rugpjūčio 30 d. (CVA F. 391, ap. 2, b. 309, lp. 410). Taigi toje gimnazijoje mokyti pradėjo kartu su Andriumi Ašmantu, bet apie jų artimesnį bendravimą nėra žinių. Manytina, kad santykiai buvo dalykiški, yra išlikęs vienas spėjamas jo laiškas Andriui Ašmantui (žr. p. 233). Daugiausia susitikta „Aušros“ gimnazijoje ir Lietuvių kalbos draugijoje, kurios veikloje abu stropiai dalyvaudavo, kartu darbavosi LKD mokyklinės kalbos sekcijoje. Be to, bendrauta per studentų pedagoginę praktiką Kauno VI gimnazijoje. Andriaus Ašmanto bibliotekoje buvo chrestomatija „Tėvynės žiedai“ (I kl.), kurioje savininko ranka 1938 10 22 užsirašyta, kad tai vieno iš autorių (tikriausiai Kalniaus) dovana. Iki karo Kalnius dirbo mokyklose, prasidėjus karui – Švietimo ministerijoje, Vilniaus universitete dėstė lietuvių kalbos metodiką ir bendrąjį lietuvių kalbos kursą. Po karo dirbo redakcinį darbą ir Kauno mokyklose. Mirė 1981 m. (Pupkis 2010: 244–245).

Alfonso Kalniaus kūrybinis palikimas didelis ir svarbus kalbotyros istorijoje. Be gausių straipsnių lietuvių kalbos ir metodikos klausimais, jis išleido mokyklinę „Lietuvių kalbos sintaksę“ (1943), kartu su Kuzmickiu ir Talmantu parengė „Lietuvių kalbos rašybos vadovėlį“ mokykloms (1938), kuris buvo pravartus ir visuomenei. Šiame darbe buvo įtvirtintos Lietuvių kalbos draugijos funkcinio kalbos reiškinių vertinimo nuostatos, kurios paskui buvo patvirtintos 1950 m. Vokietijoje išėjusiame „Lietuvių kalbos vadove“ ir atsispindėjo „Lietuvių kalbos rašybos žodyne“ (Kaunas, 1948). Didžiąją pastarojo žodyno dalį parengė Kalnius. Jo parašyti skyriai apie lyčių vartojimą ir kirčiavimą turi ir išliekamąją vertę. Be to, Kalnius žinomas kaip originalus Valančiaus ir Žemaitės raštų redaktorius, savo redagavimo samprata sukėlęs didelį sujudimą pokario leidyboje (plačiau: Pupkis 2010: 252–256).

Andriaus Ašmanto atėjimas į „Aušros“ berniukų gimnaziją jos moksleiviams buvo nemažas įvykis. Kaip pasakoja savo atsiminimuose Juozas Savickas (Savickas 2008), „[į] mūsų penktąją klasę 1934 m. atėjo naujas mokytojas – Andrius Ašmantas, ką tik Vytauto Didžiojo universitetą baigęs lituanistas. [...] Naujas mokytojas atėjo su geromis žiniomis – nebūsime daugiau varginami gramatikos ir sintaksės pratimais. Pradėsime literatūros mokslą – skaitysime „Iliadą“ ir „Odisėją“.

Ašmantas ateidavo į klasę visada pasitempęs – tai iš karto matėsi. Neatsimenu, kad jis būtų sutrikęs, išmuštas iš vėžių ar pratrūkęs iš pykčio.

Mūsų klasėje nebuvo nė vieno literato ar pasigarsinusio „poeto“. Taigi penketo iš rašinių lyg ir nebuvo kam rašyti. Aš, nuolat gaudamas tvirtą ketvertą, beveik galėjau didžiuotis. Ir štai naujasis mokytojas išdalija susipažinti su klase skirtus rašinius ir atiduodamas man sąsiuvinį skelbia pažymį – 2+. Klasė net aikteli. Sėdžiu išraudęs ir tyliu. Vėliau man pradėjo rašyti geresnius pažymius. [...]

Vieną dalyką bendraudamas su mokytoju A. Ašmantu įsiminiau visam gyvenimui. Pasakodamas apie Homerą jis ne kartą citavo senovės graikų sentenciją: „Kerštas – tai strėlė, atsukta į save patį“. Kažkodėl ją tardavo pabrėžtinai, susimąstęs, tarsi turėdamas omeny kažkokį jam žinomą įvykį.

Vėliau man ne kartą gyvenime teko įsitikinti šio posakio teisingumu“.

Rambyno ekskursijoje 1935 m. gegužės 19–21 d.

Iš šios gimnazijos darbo Andriaus Ašmanto archyve yra išlikę šiek tiek dokumentų. Pirmiausia minėtinos 4-ios mažo formato nuotraukos, Ašmanto žodžiais tariant, „Iš Rambyno ekskursijos 1935 m. geg. 19–21 d.“. Matyt, keliauta su mokiniais ir mokytojais, būta Geĩgaudiškyje, Veliuonojè, Vilkijojè.

Yra užrašų knygutė, kurioje abėcėlės tvarka papuslapiui surašytos 1934–1935 m. m. vienos (žemesnės auklėjamos) klasės mokinių pavardės. Jos rašytos ne mokytojo ranka, bet jo ranka prisirašytos

pastabos apie mokinių elgesį. Vėlesniais metais į šią kygutę buvo užsirašomi rusų kalbos (1937) ir lenkų kalbos (1940) žodžiai.

Yra literatūros pamokų planų nuotrupų: 4 lapeliai užsienio literatūros pamokų planų (1934 11 06 – 1935 02 06) ir 1 lapelis be datos „Mitologinės dainos“. Yra 1 lapas kirčiuoto pasakos teksto, tikriausiai diktanto, viršutiniame kairiajame kampe parašytos datos: „1935–II–1. VIb kirč. d.“ ir „1935–II–13 IIa“.

Tam tikras netikėtumas tarp rankraštinių darbų yra surinktos tautosakos pluoštas. Tai 15 vienetų įvairios tautosakos (pasakų, padavimų, dainų, patarlių), rašytų, matyt, ne vienu laiku, tikriausiai Ašmanto mokinių. Tik 4 tautosakos užrašymai tikrai sietini su „Aušros“ berniukų gimnazijos mokiniais[87]. Tai 3,5 psl. „Pasaka“, užrašyta 1934 m. lapkričio 25 d. Va kl. mokinio B. Zokaičio, „Padavimas“, užrašytas V. Šileikos 1935 11 25, dvi dainelės – Ch. Livšico, „Aušros“ bern. gimn. mokinio, ir 57 patarlės, kur lapo viršuje Ašmanto ranka pieštuku užrašyta: „Masiulis Va kl. „Aušros“ b. g.“. Dar 2 užrašymai yra jau minėtų Livšico ir V. Masiulio, tik nepažymėta datos. 6-i užrašymai be datų – St. Budėjaus, Ant. Butkaus, Pr. Jankaičio (?), B. Palaimos, P. Povilaičio ir J. Žilionio; 1-as be užrašytojo pavardės, 1934 m. data. Vienas lapas – pasaka „Baltrus ir Alzė“, užrašytas Jono Juodeškos Jùrgežeriuose (Marijampolės apskrityje) su data 25/IV–30 m. ir mašinėle perrašytas eilėraštis „Negaliu...“, užrašytas A. Jonūnaitės Prienų apylinkėje 1927 m. (viršuje užrašas: Sim. Miglinas).

Tautosakos kūriniai rašyti iš įvairių vietų, matyt, priklausė nuo užrašytojo kilimo vietos. Būtina pasakyti, kad dalis tekstų, iš viso 7, sukirčiuoti (vieno teksto sukirčiuota pusė), rašyti bendrine kalba (rašyba), tik viena pasaka iš Ukmergẽs apskrities Vẽprių valsčiaus Kunigìškių kaimo – tarmiškai (morfologijos lygmeniu). Kirčiuota visai neprastai, nors priegaidžių klaidų pasitaiko.

Tarp tautosakos tekstų yra vienas lapelis su priesaginių žodžių pavyzdžiais. Tai *-inis (-ė), -iškas (-a), -iškis (-ė), -ingas (-a)* priesagų būdvardžiai ir daiktavardžiai, užrašyti Agės Andriuškevičiūtės Vilkaviškyje (metrika Ašmanto ranka pieštuku), datos nėra. Tarp visų tautosakos ir kalbos faktų užrašytojų nėra nė vieno, kurių pavardės buvo užsirašytos minėtoje užrašų knygutėje. Tai leistų manyti, kad tautosaką rinkti buvo skatinami aukštesnių klasių moksleiviai.

[87] Juozas Savickas, klausiamas, kokio neklasinio darbo mokiniai galėję gauti, sakė, kad mokytojas kažką liepdavęs užrašinėti, bet neprisiminė ką. Taip pat neprisiminė, ar ką šitokiems reikalams pats būtų rašęs.

* * *

1934–1935 mokslo metai buvo kupini ne tik pedagoginių bei organizacinių rūpesčių, bet ir žurnalistinio darbo, šeimos reikalų, profesinių kelionių.

Prisimintina, kad grįžus iš Juodkrantės mokytojų kursų 1934 m. rugpjūtį reikėjo kibti į Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos organizacinį darbą. Netrukus gaunamas paskyrimas į „Aušros" berniukų gimnaziją, o žiemą, tuojau po Naujųjų metų, puolama į Lietuvių kalbos draugijos organizavimo barus. Trumpomis pertraukomis tarp darbo mokykloje ir organizacinių reikalų rašomi straipsniai spaudai.

Sausio mėn. 12–20 d. Kauno mokyklose Lietuvių mokytojų sąjunga surengė pedagoginę savaitę. Ji buvo pradėta „Aušros" berniukų gimnazijoje sausio 12 d. Joje ir kitose mokyklose buvo skaitomos pedagoginės paskaitos, rengiamos parodomosios pamokos. Įvairiuose renginiuose dalyvavo nemaža Andriaus Ašmanto bendradarbių ir šiaip pažįstamų mokytojų, kaip antai Vaclovas Čižiūnas, Zigmas Kuzmickis, Ignas Malinauskas, Petras Navardaitis, Stasys Paliulis, Klemensas Ruginis, Edvardas Viskanta, Juozas Žiugžda ir kt., taip pat Jonas Vabalas-Gudaitis. Iš informacijų „Lietuvos aide" matyti, kad Andrius Ašmantas nei paskaitų, nei pamokų neturėjo, bet pažymėta, kad jis dalyvavo diskusijoje dėl Juozo Žiugždos parodomosios literatūros istorijos pamokos Jėzuitų gimnazijos VII klasėje (Lietuvos aidas, 1935 01 17).

1935 m. gegužės 1 d. Ona Ašmantienė privačioje gydytojo E. Rabinovičiaus ligoninėje prižiūrima akušerės M. Žakevičienės pagimdė dukterį. Andriaus Ašmanto archyve išlikęs juodraštinis 1935 m. gegužės 15 d. prašymas „Aušros" berniukų gimnazijos direktoriui tarpininkauti, kad Švietimo ministerija skirtų pašalpą žmonai gydyti ir kitoms išlaidoms atsiteisti. Dukterį Ašmantai pavadino Joalitos Julijos vardu, o šeimoje paprastai vadindavo Lita. Tiesa, dėl vardo iš pradžių, kaip ir daugelyje šeimų, buvo gerokai ginčytasi ir galutinis variantas pasirinktas turbūt prieš pat krikštynas. Jau išvažiavęs į Klaipėdą Ašmantas rašė žmonai: „Su Lituku man ne visai tepatinka. Svarbiausia vardas. Tu nenori patikrinti, ar jis krikščioniškas. Paklaustumi kunigo ar ko kito. Jei būtų krikščioniškas, tai mano antras vardas būtų Daiva. Jei Tu jo taip laikais ir jis nėra krikščioniškas, tai aš siūlyčiau krikšč. Juliją ir atsisakyčiau nuo Daivos, nes nepatogu 3 v[ardai]. Gal, pagaliau, jei sveika atsivežtum į Klaipėdą ir čia pakrikštytume per Kalėdas" (AA. – 1935 10 23 laiškas žmonai).

Vaikui dar tik pora mėnesių, o čia laukia kelionės. 1935 m. birželio mėn. 10 d. Vaŕniuose vyko Lietuvos mokytojų sąjungos kongresas ir jame jam teko dalyvauti. Iš jo parašo informaciją į „Tautos mokyklą" (Gyvas Valančius ir mokytojuose! LMS kongresas Varniuose. – 1935, nr. 13–14, p. 321–322).

Liepos mėnesį vykstama su ekskursija į Latviją. Kas ją organizavo (gal Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga?), kas buvo keleiviai, nežinome. Vienintelė turima informacija – Andriaus Ašmanto atvirlaiškis žmonai, rašytas iš Rygos liepos 20 d. Jame trumpai aprašomi įspūdžiai, minima buvus Rygoje, Liepojoje, Mintaujoje, perduodami linkėjimai iš p. St. Barzduko. Taigi sužinome, kad šeimos bendrauta ir su lituanistu kalbininku Stasiu Barzduku.

Čia pat laukia kelionė į Švediją: gautas kvietimas važiuoti į šiaurės šalių XIV mokytojų kongresą. Vyksta kaip Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos atstovas. Kadangi jis vienintelis žmogus iš Lietuvos, jaučiasi atstovaujantis visiems Lietuvos mokytojams. Tvarkomi kelionės dokumentai, rūpinamasi nepalikti šeimos be pinigų: pats mokykloje negavęs liepos mėn. atlyginimo, liepos 31 d. rašo įgaliojimą algą paimti žmonai. Į Stokholmą važiuoja per Latviją, o iš ten turbūt su latvių atstovu plaukia į Švediją. Kongresas vyksta 1935 m. rugpjūčio 6–8 dienomis[88]. Savo įspūdžius jau grįžęs į Lietuvą aprašo „Ryto“ dienraštyje (XIV-tas šiaurės kraštų mokyklų kongresas, – 1935 08 20).

Andrius Ašmantas sėkmingai pradėjo ir antrus – 1935–1936 mokslo metus „Aušros“ berniukų gimnazijoje. Bet netikėtas Švietimo ministerijos pasiūlymas važiuoti dirbti į Klaipėdą visą jau nusistojantį gyvenimą apvertė aukštyn kojomis.

1935 m. rudenį Klaipėdoje buvo atidarytas Pedagoginis institutas (apie jį žr. žemiau). Kadangi tai nebuvo pilna aukštoji mokykla, dėstytojus rinko daugiausia iš aukštesniųjų ir vidurinių mokyklų. Lietuvių kalbos lektoriumi asistentu iš pat pradžių buvo paskirtas Panevėžio berniukų gimnazijos mokytojas Leonas Kuodys (plg. jo 1935 m. rugpjūčio 17 d. prašymą Švietimo ministerijai skirti Klaipėdos pedagoginio instituto lektoriumi. – CVA F. 391, ap. 3, b. 2167). Bet trumpai pabuvęs Klaipėdoje Kuodys pajuto, kad pajūrio klimatas netinkantis jo sveikatai, todėl 1935 m. rugpjūčio 31 d. švietimo ministrui parašė prašymą priimti dirbti į kurią nors gimnaziją Kaune, nes sveikata neleidžianti gyventi Klaipėdoje. Kaune norėtų baigti universitetą ir įgyti doktoratą. Jei neatsirastų vietos Kaune, norėtų grįžti į tą pačią Panevėžio gimnaziją.

Leono Kuodžio prašymas buvo patenkintas: kaip ir neseniai, buvo pasinaudota mokytojų sukeitimo būdu. Švietimo ministras 1935 m. spalio 14 d. įsakymu A.I Nr. 7[89] mokytoją Andrių Ašmantą tarnybos reikalu nuo spalio 16 d. nukėlė Klaipėdos pedagoginio instituto lektoriumi (CVA F. 391, ap. 2,

[88] „Ryto“ laikraštyje autorius rašo kongresą vykus rugpjūčio 5–8 d.

[89] Kitais duomenimis (CVA F. 391, ap. 3, b. 2764), ministro įsakymas AI/7 Nr. buvo pasirašytas 1935 m. spalio 16 d.

LIETUVOS RESPUBLIKA
Š. M.
KLAIPĖDOS
PEDAGOGINIS INSTITUTAS
Nr. 704

Klaipėda, 1935 m. spalių mėn. 19 d.

Ponui
A. AŠMANTUI.

Pranešu, kad Švietimo Ministerio š/m. spalių mėn. 14 d. įsak. A.I Nr.7 Tamsta paskirtas Klaipėdos Pedagoginio Instituto lektoriu lietuvių kalbos pamokoms dėstyti nuo š/m. spalių mėn. 16 d.

V. SOBLYS
Instituto Direktorius.

A. Kovaliūnas
Raštinės Vedėjas.

Pranešimas Andriui Ašmantui
apie jo paskyrimą dėstyti Klaipėdos pedagoginiame institute

b. 310). Leonas Kuodys buvo nukeltas į Kauno „Aušros“ berniukų gimnaziją (vietoj Andriaus Ašmanto). Mokiniai greitai pajuto buvusio mokytojo Ašmanto netektį ir nelabai buvo patenkinti naujuoju mokytoju (Savickas 2008). Bet tai jau kita tema.

Leonas Kuodỹs buvo gimęs 1902 m. kovo 29 d. Panevėžio krašte. Mokėsi Ramýgaloje, 1922 m. baigė Panevėžio vyrų gimnaziją. Tarnavo savanoriu Lietuvos kariuomenėje, Lietuvos universitete išklausė lituanistikos kursą. Buvo įgijęs aukštesniosios mokyklos mokytojo cenzą (CVA F. 391, ap. 7, b. 3027). 1927–1935 ir 1949–1950 m. dirbo Panevėžyje lietuvių kalbos mokytoju, be to, yra mokytojavęs Alytujè, Ukmergėjè, Linkuvojè, Kaunè. Kaip mokytojas būdavo vertinamas gana prieštaringai. Antai Panevėžyje pirmiausia nusipelnė teigiamo savo gimnazijos direktoriaus vertinimo: „Tai tvirto tautiško nusistatymo žmogus, mylįs ir mokąs gerai savo dalyką, darbštus ir rodąs gerokai pedagoginių gabumų“ (ten pat, lp. 8). Bet vėliau, 1936 m., jau kito direktoriaus rašoma: „visiškai nesugeba palaikyti disciplinos ir nemoka dėstomuoju dalyku, ypač žemesnėse klasėse, sudominti. Ištižęs, trūksta griežtumo, šiaip gerų norų. Trūkumai neleidžia jam turėti geros auklėjančios įtakos“ (ten pat, lp. 5). Kad Leonui Kuodžiui mokykloje iš tikrųjų ne visada gerai sekdavosi,

savo atsiminimuose rašo ir buvęs anuometinės Kauno „Aušros“ berniukų gimnazijos moksleivis Juozas Savickas (2008). Atsiminimų autoriui nekokią nuomonę apie buvusį mokytoją, galimas daiktas, sustiprino ir prieš tai buvusio mokytojo Andriaus Ašmanto autoritetas.

Mokykla Leonui Kuodžiui gal ir nebuvo tikrasis pašaukimas, – jis daugiau buvo poetas, publicistas, kalbininkas, redaktorius. Primintina, kad tai jis parašė populiarųjį eilėraštį „Burkuoja balandis palangėj“, virtusį liaudies daina (pomirtinis eilėraščių rinkinys „Pro žydinčius langus“ išėjo 1994 m.). Kaip redaktorius pirmiausia dirbo „Lietuvos“ dienraštyje, kur redagavo kalbos praktikos priedą „Mūsų kalba“ (1925–1927). Kaune redagavo mokslo jaunimo žurnalą „Mokslo dienos“, Panevėžyje – „Mūsų kraštą“. 1931 m. parašė knygą „Biržų gimnazija“. Kaip kalbininkas daugiausia reiškėsi kalbos kultūros srityje, visą gyvenimą nuosekliai rėmėsi Jablonskio ir Balčikonio propaguojamu gyvosios kalbos principu. Be straipsnių savo redaguojamoje „Mūsų kalboje“, kalbos klausimais rašė kitoje spaudoje, taip pat bendradarbiavo sovietmečiu leistoje „Mūsų kalboje“ (Urnėžiūtė 2002: 16–21). Be to, spaudoje rašė įvairiais pedagoginiais klausimais.

Su Andriumi Ašmantu Leonas Kuodys gal nebuvo labai artimas. Pirmiausia juodu pasižino turbūt Lietuvių kalbos draugijoje, o kiti, vėlesni susitikimai veikiausiai buvo atsitiktiniai.

Klaipėdoje

Andriui Ašmantui prasideda naujas, nepatirtas gyvenimo etapas.

Atrodo, kad paskyrimas į Klaipėdą jam buvo visiškai nelauktas ir netikėtas. Jis jau buvo tvirtai įleidęs šaknis Kaune: su malonumu dėstė „Aušros“ berniukų gimnazijoje, sėkmingai darbavosi Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungoje ir Lietuvių kalbos draugijoje, aktyviai reiškėsi spaudoje, rašydamas daugiausia pedagoginiais klausimais ir vieną kitą dalykėlį iš kalbos. Be to, šeimos pagausėjimas neleistų manyti apie savanorišką Klaipėdos pasirinkimą – mažajai Joalitai spalį teprasidėjo šeštas mėnuo. Atrodo, jo niekada net nebuvo plačiau ar išsamiau galvota ar tuo labiau rašyta apie Klaipėdos problemas, nei apie politinę ar ekonominę krašto būklę, nei apie jo švietimo dalykus. Tad reikėjo greitai persiorientuoti visais atžvilgiais: ir materialiu – persikėlimu į kitą Lietuvos kraštą, ir moraliniu dvasiniu – mėginti įsiterpti į visai kitokią, neįprastą aplinką ir stengtis joje bent kiek susigaudyti. Tam prisitaikymui prireikė kelių mėnesių, ir tik 1936 m. pavasarį spaudoje pradėjo rodytis Ašmanto straipsnių, susijusių su Klaipėdos krašto aktualijomis. Gana greitai tų rašinių gausėjo tiek Klaipėdos laikraščiuose, tiek Kauno spaudoje. Norint geriau suprasti tų rašinių tikslus ir idėjas, reikia bent trumpai žvilgtelėti į ano meto Klaipėdos ir jos krašto politinius ekonominius reikalus ir kultūrinę dvasinę būklę.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, pagal kariavusių šalių pasirašytą Versalio sutartį (1919 06 28) Klaipėdos kraštas buvo atskirtas nuo Vokietijos ir laikinai perduotas Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos žiniai, o 1920 m. sausio 25 d. atstovauti gyventojams pavesta Prancūzijai. Klostantis palankiai tarptautinei padėčiai, Lietuvoje vis plačiau galvota, kaip prie Lietuvos Respublikos valstybės prisijungti nuo seno lietuvių gyvenamą Mažosios Lietuvos šiaurinę dalį, vadinamąjį Klaipėdos kraštą, juolab kad buvo precedentas – 1918 m. lapkričio 30 d. Mažosios Lietuvos tautinės tarybos nutarimas, vadinamasis Tĩlžės aktas, Mažąją Lietuvą prijungti prie Lietuvos. Taip pat Lietuvos Respublikos Steigiamasis seimas 1921 m. lapkričio 11 d. priėmė nutarimą Klaipėdos kraštą prijungti prie Lietuvos. Buvo suorganizuotas vadinamasis Klaipėdos krašto sukilimas ir 1923 m. sausio 15 d. sukilėliai

užėmė Klaipėdą. Po kelių mėnesių trinties su užsienio valstybėmis 1923 m. gegužės 8 d. tarp Antantės šalių ir Lietuvos buvo pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija ir Klaipėdos kraštas tapo sudedamąja Lietuvos Respublikos dalimi, funkcionuojančia autonomijos pagrindais. Įstatymų leidžiamąja valdžia tapo seimelis, o vykdomąja – direktorija. Kraštas turėjo savo vidaus pasus, oficialiomis kalbomis pripažintos lietuvių ir vokiečių kalbos (VLE X 209–210, plačiau: Žostautaitė 1992: 52–54; Ivanovas 2005: 218–281; Juška 2007; Vareikis 2008; 2009). 1926–1938 m. krašte galiojo nepaprastosios padėties įstatymas.

Literatūroje teigiama, kad Klaipėdos krašto prijungimas buvęs vienas iš pačių drąsiausių ir sėkmingiausių Lietuvos politinių žingsnių per visą tarpukario nepriklausomybės laikotarpį (VLE X 210). Apie prijungto krašto integravimą į valstybės gyvenimą galvota daug ir kurta įvairių planų. Nors buvo nemažai padaryta, bet, matyt, ne viskas iki galo apgalvota ir numatyta galimos aplinkybės. Tikriausiai nesitikėta kardinalių politinių permainų Vokietijoje, kad atėjus į valdžią Hitleriui (1933 01 30) prasidės atviros provokacijos prieš lietuvių valdžią Klaipėdos krašte. Nors iš pradžių Lietuva puikiai susidorojo su hitlerininkų užmačiomis (uždraudė nacių partijas ir vokiškąjį veikimą, 1935 m. kovo mėnesį nuteisė nacių vadovus – tai buvo pirmasis Europoje nacių teismas: VLE X 211), bet hitlerininkus sustabdė tik iki 1939 m. kovo mėnesio – Lietuvos kapituliacijos, kai Vokietijai teko atiduoti visą Klaipėdos kraštą.

Reikia prisiminti, kokia tuo metu buvo Klaipėdos krašto demografinė padėtis ir tautybių santykiai. 1925 m. sausio 20 d. gyventojų surašymo duomenimis, Klaipėdos krašte gyveno 141 650 žmonių. Iš jų 50,8% užsirašė lietuviais, bet 24% jų save laikė klaipėdiškiais, pabrėždami, kad skiriasi nuo Didžiosios Lietuvos gyventojų. 41,9% buvo vokiečiai (VLE X 210). Nors po 1923 m. apsisprendusių lietuvių vis gausėjo, bet senieji klaipėdiškiai daugeliu klausimų rėmė vokiečių inspiruojamą antilietuvišką veiklą. Tarp antilietuviškų jėgų vieni iš aktyviausių buvo Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų bažnyčios atstovai (Piročkinas 2008). Turėdama neabejotiną poveikį vokiškos orientacijos spaudai, vokiečiams mokytojams ir įstaigų tarnautojams, evangelikų bažnyčia orientavo kraštą į motiną bažnyčią Vokietijoje, taigi ir į pačią Vokietiją. Lietuvos valdžiai nepavyko deramai susitarti su bažnyčia dėl jos statuso valstybėje ir tai buvo viena iš nesėkmių, leidusių palaikyti įtampą daugelyje Klaipėdos krašto gyvenimo sričių.

Iš tikrųjų Lietuvos valstybė darė itin daug norėdama integruoti Klaipėdos kraštą į visos šalies politinį, ekonominį ir dvasinį kultūrinį gyvenimą. Ten

buvo siunčiami geri savo sričių specialistai, teikiama didelė materiali pagalba. Tarp visų sričių svarbią vietą užėmė švietimo reikalai. Nekalbėsime čia apie žemesnes mokymo pakopas (dėl to žr. Piročkinas 2009), imkime pavyzdžiu aukštąjį mokslą. Nuo pat Klaipėdos krašto prijungimo pradžios buvo pradėta kalbėti apie lietuviškos aukštosios mokyklos steigimą Klaipėdoje, svarstyta galimybė ten kelti kai kuriuos Lietuvos universiteto fakultetus ar konservatoriją, bet ilgai neapsispręsta. Tik po dešimtmečio ryžtasi steigti prekybos ir pedagoginius institutus.

Klaipėdos prekybos institute

Klaipėdos trimetis prekybos institutas atidarytas 1934 m. spalio 14 d.[90] Jo iniciatorius inžinierius ir politikas Ernestas Galvanauskas (1882–1967) tapo instituto rektoriumi. Institutas funkcionavo kaip privati institucija, finansuojama valdžios ir veikianti finansų ministro žinioje. Jis turėjo teisę teikti ekonomikos daktaro laipsnį, dalį studentų galėjo atleisti nuo mokesčio už mokslą. Institute mokydavosi apie 200 studentų, dirbo apie 25–30 žmonių mokslo personalo, daugiausia praktikų, turėjusių pagrindinį darbą kitose įstaigose, tarp jų buvo ir įvairių kalbų dėstytojų (Prekybos instituto statutas. Klaipėda: 1935; LE XXIII 524–525; Mančinskas 1996: 121–125). Per visą darbo laiką institutas – vienintelė tuo metu prekybos mokykla Lietuvoje – parengė 140 specialistų. Joje dėstė vėliau tapę žinomais mokslininkais dėstytojai Povilas Snarskis, Andrius Ašmantas, Konstantinas Avižonis ir kt. (Juška 2003: 680).

Atrodo, kad Andrius Ašmantas Prekybos institute pradėjo dėstyti ne iškart persikėlęs į Klaipėdą, bet kitais mokslo metais ir tas darbas jam buvo šalutinis, o ne pagrindinis. Jo archyve yra išlikęs 1936 m. rugsėjo 9 d. rašytas prašymas instituto rektoriui leisti dėstyti lietuvių kalbą. Šiaip dokumentų iš to instituto darbo išlikę nedaug.

Ką dėstė Prekybos institute Andrius Ašmantas, matyti iš 1936 m. išspausdintos jo kurso programos (Prekybos institutas Klaipėdoje 1936: 51–52). Lietuvių kalbai (A. Ašmantas) skiriamos 2 savaitinės valandos, kursas einamas visus trejus metus. Programa suskirstyta į 4-is skyrius. I skyrius: Pagilintos fonetikos bei morfologijos žinios ir jų praktiškasis vartojimas (garsai, dvibalsiai, nosinės balsės, žodžių daryba, žodžių priesagos; diktantai, pratybos, žodžių nagrinėjimas); II. Sintaksės pratybos (sakinys, linksniai, prielinksniai, laikų

[90] Kitais duomenimis (Tautos mokykla, 1934, nr. 20, p. 394), institutas atidarytas spalio 2 d. naujuose Vytauto Didžiojo gimnazijos rūmuose; plg. dar Alberto Juškos (2003: 679) nurodytą datą – spalio 4 d.

vartojimas, dalyviai, pusdalyviai ir padalyviai, jų laikų vartojimas; dažniausiai pasitaikančios sintaksės klaidos, jų taisymas ir aiškinimas); III. Kirtis ir priegaidė (kirčio ir priegaidės kategorijos linksniavimuose ir asmenavimuose, dažniausiai daromos klaidos, tekstų kirčiavimas); IV. Stilistika (literatūrinė ir praktinė kalba, kalbos taisyklingumas, aiškumas, grynumas, tikslumas, rašinio rašymo dalykai). Programoje taip pat kaip mokymo objektas nurodomi rašiniai ir straipsniai apie Lietuvos ir pasaulio ūkį, prekybą ir pramonę, vertimai iš kitų kalbų, pavyzdingųjų lietuvių rašytojų raštų nagrinėjimas kalbos ir stiliaus atžvilgiu (p. 51–52).

Apie lietuvių kalbos mokymą ir atlyginimą už darbą Andriaus Ašmanto archyve išlikęs raštas – 1937 m. balandžio 19 d. pranešimas Prekybos instituto reikalų valdytojui apie studentų paskaitų lankymą ir mokymąsi. Jame rašoma, kad „studentų nerūpestingumas lietuvių kalbos pamokoms nė kiek nėra pakitęs. [...] Pranešdamas Tamstai daug kartų žodžiu, o šį kartą ir raštu apie šią studentų darbo netvarką, už pasėkas nesijaučiu būsiąs atsakingas. [...] Lygiai pareiškiu, kaip jau esu sakęs žodžiu p. Rektoriui, kad kiekvienu momentu su malonumu atsisakyčiau nuo šio darbo, minėtomis sąlygomis dirbamo, kai tik surasite žmogų mano darbui, nes toli gražu nesijaučiu dabar atlyginamas tiek, kiek aš dėl darbo netvarkos kenčiu morališkai ir pavargstu intelektiškai“. Galutinis sprendimas atsisakyti darbo Prekybos institute rašomas 1938 m. birželio 8 d. pareiškime rektoriui. Pareiškėjo teigiama, „kad kitais metais atsisakau dėstyti Prekybos Institute lietuvių kalbą tomis sąlygomis, kokias turėjau 1937/1938 mokslo metais, būtent: laikau nepatenkinamu atlyginimu 10 Lt tik už faktinę pamoką, nemokant per visus metus nuolatinio atlyginimo, kad ir kintamo pagal studentų skaičių. Tokiu būdu galėčiau sutikti dirbti, jei būtų reikalas, tik gaudamas didesnį, nuolatinį ir pastovų atlyginimą“. Toliau dėstomi motyvai, kodėl reikėtų to pastovumo. Pirma, šiam darbui reikia aukštąjį mokslą turinčio žmogaus ir jam dera taip atlyginti, kad būtų suinteresuotas ekonomiškai ir galėtų laisvai domėtis dėstomo dalyko tobulinimu, naudingu pačiam institutui. Antra, atlyginimą reikia supastovinti dėl to, kad būtų atlyginami ir atsitiktiniai darbai, pavyzdžiui, egzaminai negali būti atlyginami 10 Lt, kai reikia namie ištaisyti 50–60 rašomųjų darbų. Trečia, atlyginimas pakeltinas ne tik dėl to, kad Klaipėdoje pragyvenimas brangiausias iš visos Lietuvos, bet ir todėl, kad niekur aukštosiose mokyklose nemokamas toks žemas atlyginimas. Pedagoginis institutas, norėdamas turėti geresnius lektorius, net svetimų kalbų pamokas prilygino teorinėms paskaitoms ir moka 100 Lt už savaitinę pamoką, nors ten einamasis tų kalbų kursas yra daug elementaresnis už lietuvių kalbos

kursą, einamą Prekybos institute. Taigi minimumas galėtų būti bent 50 Lt. „Jei sąlygos bus pakeistos ir likčiau, tikiuos, kad bus paieškota ir rasta lėšų ir už šią vasarą atlyginti, nes morališkai jaučiuos turįs teisę, čia išdirbęs dvejus metus ir savo nepasitenkinimą pareiškęs raštu ir žodžiu žymiai anksčiau“. (Visi trys raštai iš AA.)

Šiuose raštuose reiškiamas nepasitenkinimas instituto tvarka, ypač dėl atlyginimo, rodos, labiau nepaveikė rektoriaus ir dėstytojo tarpusavio santykių. Nuo 1936 m. pavasario Andrius Ašmantas pradėjo rašinėti straipsnius į Prekybos instituto rektoriaus Galvanausko 1936 m. įsteigtą ir redaguojamą Klaipėdos krašto dienraštį „Vakarai“[91] ir išbuvo laikraščio bendradarbiu iki pat jo leidimo pabaigos (1939).

Pedagoginiame institute

Po metų – 1935 – buvo įsteigta dar viena aukštoji mokykla – Pedagoginis institutas. Instituto steigimo Klaipėdoje motyvai buvo politiniai ir pedagoginiai.

Po Pirmojo pasaulinio karo pradžios mokytojus rengė mokytojų seminarijos, jos dirbo Marijampolėje, Panevėžyje, Šiauliuose, Tauragėje, Kėdainiuose ir kelios Kaune. Bet jos nepajėgė parengti visų kraštui reikalingų kvalifikuotų mokytojų. Antai 1925 m. mokyklose iš daugiau kaip 4000 mokytojų tik 2000 buvo baigę mokytojų seminarijas, ir tai negalėjo tenkinti krašto švietimo poreikių. Antra vertus, 1928 m. buvo paskelbtas projektas pereiti prie šešiametės pradžios mokyklos, o 1936 m. buvo įteisintas dviejų pakopų pradžios mokyklos modelis, tad reikėjo pertvarkyti ir mokytojų rengimo įstaigas. 1933 m. pradėtos uždaryti mokytojų seminarijos – nebepriimama į I kursą, o 1936 m. baigė paskutinės laidos (Tijūnėlienė 1996: 6–7). Manyta atidaryti pedagoginius institutus Klaipėdoje ir Kaune. Klaipėdos atvejis valdžios ir pedagoginės visuomenės lūkesčius tenkino labiau, nes sutapo su pastangomis politiškai ir kultūriškai tvirtintis Klaipėdos krašte, plėsti ten lietuvišką įtaką.

1935 m. gegužės 22 d. buvo patvirtintas pedagoginių institutų įstatymas. 1935 m. rugsėjo 10 d. švietimo ministras Juozas Tonkūnas, remdamasis šiuo įstatymu, pasirašė įsakymą AI/Nr. 3, kuriuo nuo tų metų liepos 1 d. steigiamas Klaipėdos pedagoginis institutas (oficialiai – Respublikos pedagoginis institutas Klaipėdoje). Tą pačią dieną prezidento aktu instituto direktoriumi

[91] MLE II 178 nurodo „Vakarus“ ėjus 1937–1938 m. (MLE II 640 jau nurodyta, kad „Vakarai“ ėjo 1936 01 – 1939 03). Beje „Vakarus“ leido Lietuvos vakarų sąjunga, kuriai priklausė ir Andrius Ašmantas (žr. p. 243).

paskirtas Vytautas Soblys, o liepos 15 d. švietimo ministro įsakymu instituto inspektoriumi (tai yra direktoriaus pavaduotoju) – Mečys Mačernis. Soblys direktoriaus pareigas Pedagoginiame institute ėjo iki 1937 m. spalio 1 d., o jo vietą tada užėmė Mečys Mačernis.

Instituto steigimo reikalai buvo suderinti su Klaipėdos krašto direktorija (pirmininkas Jurgis Bruvelaitis). Direktorija iškėlė keletą sąlygų: ji steigia ir sau pavaldų (vokišką) pedagoginį institutą, Švietimo ministerijos pedagoginio instituto Klaipėdos krašto pradžios mokykloms rengiami mokytojai turi išeiti papildomai Klaipėdos krašto tarmes, istoriją, geografiją ir kt., į Klaipėdos krašto mokyklas turi būti skiriami tik pedagoginio instituto absolventai (Kavaliūnas 1995: 4).

Laikinojoje sostinėje ir Klaipėdoje sparčiai rengtasi instituto atidarymui: tvarkomos patalpos (institutui perduotas buvusios pedagoginės mokyklos rūmų Stoties g. 12 III aukštas; I aukšte buvo Klaipėdos krašto direktorijos pedagoginio instituto pavyzdinė mokykla, II – vokiečių pedagoginė mokykla, nuo 1936 m. vokiškas pedagoginis institutas, apie jį: MLE II 213), komplektuojami dėstytojai, renkami studentai. Į institutą priimami baigusieji gimnazijas, mokytojų seminarijas ar kitas atitinkamas mokyklas. Norinčiųjų studijuoti buvo 225, priimta 140. 1935 m. rugsėjo 18 d. įvyko instituto atidarymo iškilmės. Jos buvo plačiai aprašytos Lietuvos spaudoje, išspausdintos vadovų kalbos, paskelbtas atidarymo aktas (Kavaliūnas 1995: 12–17).

Pedagoginiam institutui buvo keliami dvejopi uždaviniai: rengti mokytojus pradžios mokykloms ir kurti bei plėtoti pedagoginius mokslus (Tautos mokykla, 1935, nr. 19, p. 442–443). 1936 m. pabaigoje buvo gautas Švietimo ministerijos leidimas leisti periodinį mokslo darbų rinkinį, numatyta jį pavadinti „Pedagoginės studijos“. 1937 m. tikėtasi išleisti 1 knygą, 1938 m. 2, o toliau po 3 (CVA F. 391, ap.3, b. 2766). Tas rinkinys ėjo pavadinimu „Pedagoginis metraštis“, jo išėjo iš viso dvi knygos.

Institutas turėjo savo biblioteką ir pavyzdinę pradžios mokyklą (nuo 1937 m. sausio 1 d.) moksleivių praktikai atlikti. Darbuotojų atlyginimai buvo mažesni negu Vytauto Didžiojo universitete ir Žemės ūkio akademijoje (nuo 1936 m. rudens padidinti), institutas neturėjo fakultetų, skyrių nei katedrų, pagal pareigas buvo direktorius, inspektorius, lektoriai ir asistentai (CVA F. 391, ap.3, b. 2765, lp. 164).

Mokymo turinys keliskart keistas, vis tobulintas (Juška 2003: 683). Pagal nustatytą tvarką dėstomieji dalykai buvo suskirstyti į dvejų metų keturių semestrų privalomuosius ir pasirenkamuosius kursus. Buvo dar neprivalomas V semestras norintiesiems dirbti Klaipėdos krašte (1937 ir 1938 m. V se-

mestre iš viso studijavo 44 asmenys. – Sliesoriūnas: 1995). Iš privalomųjų galima paminėti lietuvių kalbos seminarą – kiekviename semestre po 1 val. pratybų, lietuvių kalbos metodikos – I ir II semestre po 2 val. teorijos, kalbos technikos – II ir III semestre po 1 val. pratybų. Iš pasirenkamųjų dalykų, lituanistikos grupės – lietuvių kalbos – I ir II sem. po 2 val. teorijos, lietuvių literatūros – po 1 val. I ir II sem. ir po 2 val. III ir IV sem. teorijos, lietuvių kalbos ir literatūros seminaro – II ir III sem. po 1 val. ir IV sem. po 2 val. pratybų, be to, šioje grupėje dar buvo dėstoma Lietuvos kraštotyra, istorija ir tautotyra (Mokslo dalykai (planas). – Kavaliūnas 1995: 18–19). Nuo 1936 m. vasario 16 d. numatyta dirbti pagal pertvarkytą programą ir, be kitų dalykų, įvestas ir Klaipėdos krašto lietuvių tarmių kursas. Vėliau programa iš lituanistikos iš esmės nekeista (Kavaliūnas 1995: 17). Nuo 1938 m. vasario 16 d. Ašmantui suplanuotos 3 teorinės ir 6 praktinės pamokos: lietuvių kalba II sem. 2 teorinės pamokos, epizodinė paskaita II sem. 1 val., lietuvių kalbos seminaras 3 grupėms 6 val. Nuo 1938 m. rugpjūčio 1 d. planuota lietuvių kalba I sem. 1 teor. val., vokiečių kalba[92] I sem. 1 teor. val., Klaipėdos krašto tarmės V sem. 2 teor. val., lietuvių kalbos seminaras III sem. 4 praktinės val. (4 gr.), iš viso 4 teor. ir 4 prakt. pamokos (CVA F. 391, ap. 3, b. 2768).

Iš Klaipėdos pedagoginio instituto dėstytojų pirmiausia minėtinas direktorius Vytautas Soblys, jis dėstė psichologiją ir sociologiją. Soblys buvo gimęs 1905 m. Kel̃mėje. Studijavo Berlyno, Tulūzos ir Sorbonos universitetuose, baigė aukštuosius psichologijos mokslus. Grįžęs iš studijų tarnavo Užsienio reikalų ministerijoje. Švietimo ministerijos Aukštuosiuose kūno kultūros kursuose dirbo inspektoriumi ir skaitė psichologijos ir pedagogikos paskaitas. Buvo aktyvus daugelio organizacijų vadovybės narys, tarptautinių konferencijų dalyvis, švietimo ir kultūros klausimais daug rašė pedagoginėje ir bendrojoje spaudoje (Kavaliūnas 1995: 8–9; CVA F. 391, ap. 7, b. 5075).

Instituto inspektorius Mečys Mačernis dėstė matematiką, metodologiją, įvairių dalykų metodiką. Jis buvo gimęs 1897 m. spalio 30 d. Alsė́džių valsčiuje, Gedrimũ kaime, stambių ūkininkų šeimoje. Baigė „Ryto" gimnaziją Vilniuje, studijavo fiziką ir matematiką Berlyno universitete. Nuo 1919 m. dirbo mokytoju Telšiuose, Palangoje. Nuo 1927 m. rudens iki paskiriamas į Klaipėdą buvo Tauragės mokytojų seminarijos direktorius. Nuo 1937 m.

[92] Nėra aiškūs Ašmanto motyvai dėstyti vokiečių kalbą; gal norėta geriau ją išmokti, pedagoginiame darbe pačiam tobulintis. Žinoma tiek, kad dėstyti norėjo pats, ne kieno verčiamas iš šalies ar prašomas. Tą patvirtina bičiulio iš Kauno Gotlybo Studeraus dar 1936 m. vasario 11d. parašytas teikimas, kad Ašmantas galintis dėstyti vokiečių kalbą („atitinka aukštus reikalavimus") ne tik Didžiojoje Lietuvoje, bet ir Klaipėdos krašte (AA).

vietoj iškelto Vytauto Soblio paskirtas Pedagoginio instituto direktoriumi (CVA F. 391, ap. 1, b. 3098, lp. 2). Bendradarbiavo pedagoginėje spaudoje. 1940 m. liepos mėn. pabaigoje Mačernis buvo bolševikų suimtas ir išvežtas į Vorkutą (Sliesoriūnas 1995).

Iš Daukanto mokytojų seminarijos Andriui Ašmantui pažįstamas buvo įvairių pedagogikos ir psichologijos dalykų dėstytojas Klemensas Ruginis (žr. p. 154–155), o iš Kauno „Aušros“ mergaičių gimnazijos ir iš Juodkrantės mokytojų kursų – lietuvių literatūros dėstytojas Zigmas Kuzmickis (žr. p. 170). Iš universiteto laikų ir iš Kauno mokytojų renginių Ašmantas turėjo pasižinti su dar vienu lituanistu, lietuvių kalbos dėstymo metodikos specialistu Juozu Budzinskiu (spaudoje yra pasirašinėjęs ir Budzinskas). Budzinskis buvo gimęs 1903 m. gegužės 7 d. Kaltinėnuose (Šilalės raj.). Lietuvos universitete studijavo prancūzų literatūrą (pagrindinė šaka; diplominis darbas „Tartiufo problema“), lenkų literatūrą ir pedagogiką. 1930 m. baigė universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą (CVA F. 391, ap. 1, b. 646, lp. 122, 132). 1922–1926 m. dirbo Kauno pradžios mokykloje, 1926–1936 m. dėstė Kėdainių, Telšių, Plungės ir Šiaulių mokytojų seminarijose, nuo 1936 m. – Klaipėdos pedagoginiame institute (čia – lietuvių kalbos dėstymo metodiką, dar buvo lietuvių kalbos ir skaičiavimo mokyklinės praktikos asistentas) ir vėliau visą gyvenimą – Vilniaus pedagoginiame institute. Mirė 1986 m. Nuo studijų laikų reiškėsi pedagoginėje spaudoje, yra parašęs kelis lietuvių kalbos mokymo metodikos vadovėlius (VLE III 566).

Minėtoje Adolfo Kavaliūno knygoje (1995) kaip lietuvių kalbos dėstytojas nurodytas Andrius Ašmantas (1995: 21). Tačiau, kaip minėta, jis ne iš pat pradžių pradėjo ten dirbti. Pirmasis lietuvių kalbos dėstytojas buvo Leonas Kuodys. Oficialiai Kuodys Klaipėdoje dėstė nuo 1935 m. rugsėjo 1 d. iki tų metų spalio 15 d. Tik jam kiek pabuvus Klaipėdoje ir to darbo atsisakius buvo sukeistas su Kauno „Aušros “ berniukų gimnazijos mokytoju Andriumi Ašmantu.

Nelengvi buvo Ašmanto persikėlimo į Klaipėdą reikalai. Iš pradžių manyta šeimą kurį laiką palikti Kaune, bet paskui suskasta kraustytis. Šie rūpesčiai gulė ant žmonos pečių. Laiškuose žmonai Andrius pedantiškai rašė, ką ir kaip daryti. Vienas iš svarbiausių dalykų jam – žurnalų komplektai, kai kurie dar neįrišti, reikią perrašyti spaudos pristatymo adresą. Pats rūpinasi butu Klaipėdoje. „Su butais Klaipėdoje yra nepaprastas vargas. Juos čia keičia du kartu: balandžio 1 d. ir spalių 1 d., vadinas, mes esame pavėlavę“ (AA. – 1935 10 23 laiškas žmonai). Kol kas įsikuria Sembrickio gatvės 11 name (dėl adreso neaišku, nes 1935 m. spalio 25 d. Ašmanto surašytoje persikėlimo

išlaidų sąskaitoje nurodytas kitas adresas: Kanto g. 4a), svarsto jo sutvarkymo, remonto klausimus, o šeimyna rengiasi atsikraustyti.

Dėl mažo pamokų skaičiaus pirmaisiais mokslo metais buvo laikomas laisvai samdomu darbuotoju, o etatiniu lektoriumi paskirtas nuo 1936 m. rugpjūčio 16 d. (CVA F. 391, ap. 1, b. 174, lp. 21). Iš pradžių dėstyti suplanuota lietuvių kalbą I semestre 1 valandą, II sem. – 2 val., lietuvių kalbos tarmes V sem. 1 val. (nors V semestro klausytojų dar nebuvo), vesti lietuvių kalbos seminarą III sem. 4 val., V – 1 val. Iš viso buvo 3 teorinės ir 10 pratybų valandų (CVA F. 391, ap.3. b. 2764), nors iš tikrųjų teturėjo 2 valandas (pamokas): antradieniais 10–10.45 ir penktadieniais 8–8.45 val. (CVA F. 391, ap. 3, b. 2166; kiek kitoks tvarkaraštis: Kavaliūnas 1995: 161). 1936 m. rudens semestre jam suplanuota lietuvių kalba ir literatūra I ir III semestre po 2 teorines valandas (iš viso 4 val.) ir lietuvių kalbos seminaras (4-ios grupės) III semestre 8 praktinės valandos. 1937 m. rudenį, be kitų pamokų, dar gauna dėstyti lietuvių literatūrą, paskui ir Klaipėdos krašto tarmes. Atlyginimas už darbą iš pradžių buvo menkas, pavyzdžiui, 1935 m. spalio mėnesį gavo 69,77 Lt., lapkričio ir gruodžio mėn. – po 139,55 Lt (CVA F. 391, ap. 3, b. 2166). Vėliau daugėjant darbo ir alga išeidavo nemaža, pavyzdžiui, 1936 m. gruodžio mėnesį gavo 637,35 Lt (CVA F. 391, ap. 3, b. 2765). Tad pirmaisiais metais buvo itin sunku materialiai. Nors atrodo, kad valstybė mokėjo persikėlimo iš Kauno išlaidas (1935 rugsėjo 25 d. sąskaitoje Švietimo ministerijai nurodė jų sumą 747,92 Lt. – AA), butpinigius, bet reikėjo išlaikyti šeimą (žmona niekur nedirbo), įsikurti, todėl teko visaip suktis. Gavo kiek dėstyti Prekybos institute, dirbo Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Įsikūręs Klaipėdoje vis daugiau rašė į spaudą ir šitaip prisidurdavo prie pagrindinių pajamų.

Pedagoginiame institute turėdamas mažai pamokų Ašmantas kartu dirbo ir Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Dėl to darbo buvo visokių neaiškumų ir nesusipratimų, ypač su Klaipėdos krašto magistratu. Mat Vytauto Didžiojo gimnazija priklausė Klaipėdos krašto direktorijai, o Pedagoginis institutas – Švietimo ministerijai. Dėl to tarp dviejų žinybų būta nemaža nesusikalbėjimo.

Iš dokumentų žinoma, kad Andrius Ašmantas, atkeltas į Klaipėdą vietoj Leono Kuodžio, iškart užėmė abejas jo eitas pareigas – ir Pedagoginiame institute, ir Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Dėl jo paskyrimo į Pedagoginį institutą jau buvo nurodyti dokumentai (žr. p. 219). Andriaus Ašmanto archyve yra ir Klaipėdos krašto direktorijos raštas dėl jo paskyrimo nuo 1935 m. spalio 16 d. eiti studijų patarėjo pareigas Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Tai turėjo būti gimnazijos inspektoriaus pareigos, bet ar gavo jis ten

Klaipėdos Krašto Direktorija

Direktorium des Memelgebiets

Nr. VI 1562

Klaipėda, Memel, 1935 m. spalių mėn. 24 d.

Ponui

Andriui A š m a n t u i

per poną stud.dir. Dr. T r u k a n ą

K l a i p ė d a

Tamstai šiuo pavedama nuo 1935 m. spalių mėn. 16 d. eiti studijų patarėjo pareigas Vytauto Didžiojo Gimnazijoj – Klaipėdoje.

Tarnybos atsakymo laikas 3 mėnesiai vienai ir antrai pusei.

Tarnybinis atlyginimas Tamstai bus mokamas sulig kaslaik Klaipėdos Krašto valdininkams veikiančios algos tvarkos X kategorija.

Tarnybinio atlyginimo metai skaitomi nuo 1935 m. spalių mėn. 16 d.

Direktorijos Pirmininkas

Klaipėdos direktorijos raštas Andriui Ašmantui

kiek pamokų, neteko rasti dokumentų. Gimnazijoje dirbo neilgai, iš viso vienus mokslo metus.

Vytauto Didžiojo gimnazija turi nemažą ir gana spalvingą istoriją. Jos pradžia laikytini 1922 m., o 1923 m. gavo valstybinės gimnazijos statusą. Nuo 1929 m. direktorius buvo Kazys Trukanas, su kuriuo Andriui Ašmantui teks susidurti ir dirbant Klaipėdos visuomeninėse organizacijose. 1930 m. gimnazijai suteiktas Vytauto Didžiojo vardas. 1934 m. pastatytas didelis modernus pastatas, valstybei kainavęs tuo metu fantastišką pinigų sumą (1 200 000 Lt). Jame paskiau vykdavo ir daug kitų įstaigų ir organizacijų renginių. 1955 m. mokyklai suteiktas Donelaičio vardas, o 1996 m. grąžintas Vytauto Didžiojo gimnazijos vardas (plačiau: MLE II 145–146).

Apie Andriaus Ašmanto darbą Vytauto Didžiojo gimnazijoje nepavyko rasti kiek daugiau dokumentų. Liko neaišku, su kuo ten buvo daugiau bendrauta, kas ten, be jo, dar mokė lietuvių kalbos ir literatūros. Tikras tik vienas faktas: nuo 1934 m. ten dėstė poetas ir rašytojas Antanas Venclova. Jis buvo kilęs iš Marijampolės apskrities, Liubãvo valsčiaus, Trempìnių kaimo, baigęs Marijampolės Rygiškių Jono gimnaziją ir nuo 1925 m. studijavęs Lietuvos universitete. Jame buvo pasirinkęs pagrindine šaka lietuvių literatūrą, o šalutinėmis – rusų ir prancūzų literatūras. VDU baigė anksčiau už Andrių Ašmantą, bet jie kartu nusifotografavę absolventų vinjetei (žr. nuotr. p. 106). Mokytoju Venclova pradėjo dirbti 1933 m. Kauno žydų gimnazijoje. Po metų buvo paskirtas į Klaipėdą ir ten 1934–1939 m. Vytauto Didžiojo gimnazijoje dėstė lietuvių kalbą ir literatūrą (CVA F. 391, ap. 1, b. 6063, lp. 11). Kiek jis ten bendravo su Ašmantu, nėra aišku, gali būti, kad ir nedaug, nes smarkiai skyrėsi jų politinės pažiūros. Žinoma tik tiek, kad jau okupuotoje Lietuvoje pildydamas anketą Andrius Ašmantas Antaną Venclovą kartu su Juozu Žiugžda nurodo kaip pažįstamus ir kartu dirbusius asmenis, galinčius laiduoti jo lojalumą tuometinei valdžiai.

Atrodo, kad Klaipėdoje turėta keletas artimų draugų. Vienas iš jų buvo Klaipėdos pedagoginio instituto pavyzdinės pradinės mokyklos mokytojas ir vedėjas Pranas Naujokáitis (g. 1905 01 25 Klepuosè, Šakių rajone – 1976 06 24 Kaune). Baigęs Marijampolės mokytojų seminariją joje dirbo, paskui buvo nukeltas į Klaipėdą, ten dirbo ir mokėsi pedagoginiame institute, nuo 1939 m. dėstė Vilniaus pedagoginiame institute. Vėliau, po karo, dirbo įvairiose mokyklose, Vilniaus universiteto Kauno fakultete. Daug rašė spaudoje pedagoginiais klausimais. Parašė dvi pradinio mokymo metodikos knygas, vadovėlių, 1968 ir 1977 m. išėjo jo parengtos bibliografijos rodyklės „Pedagogika ir metodika“ (1940–1970) dvi knygos (TLE III 187–188). Su Ašmantu susipažino Klaipėdoje, tapo draugais, bendravo šeimomis (žmona Anelė Naujokaitienė, 1907–1997, buvo pradinių klasių mokytoja, vėliau dėstė rusų kalbą). Per įvairias šventes ir šiaip ypatingesnėmis progomis vis susieidavo Ašmantų, Rimų ir Naujokaičių šeimos. Per karą Naujokaičiai gyveno Ašmantų bute.

Kitas artimas žmogus buvo geografas Antanas Bendorius. Jis buvo gimęs 1904 m. gegužės 14 d. Lazdìjų valsčiuje, Giraitẽlių kaime. Mokėsi Seinų „Žiburio“ gimnazijoje, 1932 m. baigė Vytauto Didžiojo universitetą, tobulinosi Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose. Kaune dirbo geografijos mokytoju, Klaipėdos pedagoginiame institute dėstė įvairius kursus. Baigiantis karui emigravo į Vakarus. Parašė geografijos vadovėlį, tvarkė „Lietuviškosios

enciklopedijos“ ir „Lietuvių enciklopedijos“ (JAV) geografinį vardyną, daug rašė spaudoje (LE II 375). Ašmantų ir Bendorių šeimos buvo labai artimos, Antanas Bendorius buvo Leono Ašmanto krikštatėvis. Sužinoję apie Andriaus mirtį Bendoriai kartu su Ambrazevičiumi šeimai atsiuntė užuojautos telegramą (žr. p. 301).

1936 m. pavasarį prasideda Andriaus Ašmanto žodiniai aiškinimaisi ir biurokratiniai susirašinėjimai su Klaipėdos direktorija, katra Andriaus Ašmanto tarnyba esanti pagrindinė ir kur reikia leidimo dirbti. 1936 m. gegužės 15 d. direktorija Ašmantui rašo raštą, kad pagal gimnazijos direktoriaus pranešimą „Tamsta nurodomas į tai, kad Tamsta kaipo Vytauto Didžiojo Gimnazijos mokytojas privalai turėti Klaipėdos Krašto Direktorijos leidimą užsiimti antraeile tarnyba. Tokį Direktorijos leidimą Tamsta neįsigijai. Tamstai įsakoma dėl šito pasiaiškinti“ (AA). Po kelių dienų, gegužės 20 d., Ašmanto pareiškime rašoma, kad į abi įstaigas buvęs kviečiamas, matyt, „abiejų vadovybių susitarimu ir žinia, nes į abi šias vietas buvau skirtas nuo tos pat dienos. [...] dėl to buvau neįspėtas, kad šiam mano darbui reikia dar gauti asmeninį leidimą. Paaiškėjus, kad tokio leidimo man reikia asmeniško, tuo raštu kartu prašau Klaipėdos Krašto Direktoriją leisti man dirbti Respublikos Klaipėdos Pedagoginiame Institute, kur teturiu tik 2 val. per savaitę“ (AA). Šį prašymą direktorija birželio 27 d. patenkino tik iki tų metų liepos 1 d. Taigi pagrindinė tarnyba liko Vytauto Didžiojo gimnazija. Bet Andrius Ašmantas nesiryžo palikti Pedagoginio instituto ir nusprendė dirbti tik jame viename. 1936 m. rugpjūčio 16 d. pareiškimu direktorijai pranešė, kad „Respublikos Klaipėdos Pedagoginiame Institute tarnybos negaliu nutraukti ir sutinku būti Tamstų atleidžiamas iš Vytauto Didžiojo Gimnazijos nuo š. m. rugsėjo mėn. 1 ar 15 dienos, nes šioms mano eitoms pareigoms, rodos, žmonių netrūksta. Tuo pačiu noriu pareikšti, kad atskiras pamokas paimti mano anoji tarnyba nekliudys“ (AA). Bet ar turėjo tų pamokų, nežinoma. Pedagoginio instituto direktorius Ašmantui 1936 m. rugsėjo 1 d. raštu pranešė, kad pagal valdininkų pareigų įstatymą „be Instituto vadovybės leidimo Instituto mokomojo personalo nariai ir administracijos tarnautojai kitose įstaigose pareigų negali eiti“ (AA).

Savo abejones ir svarstymus dėl Pedagoginio instituto Ašmantas buvo surašęs laiške savo draugui Petrui Navardaičiui į Kauną. „Po didžių svyravimų aš vis dėlto apsisprendžiau likti Ped. Institute. Tiesa, alga nebus didesnė, kaip gimnazijoje gaudavau. Vargu susidarys 550 lt. Paklausiau senų žmonių: į gimnaziją kelias visada atdaras, o į institutą yra tik proga. Gal būt, pamatysime? Šitas svyravimas, reikia prisipažinti, nedavė man visą vasarą ramybės.

Keli projektai buvo. Būčiau beveik likęs gimnazijoje, kad bent kiek Švietimo Ministerija būtų rimčiau tuo reikalu susirūpinusi“ (1936 08 31 laiškas Petrui Navardaičiui. – AA). Ir toliau: „Kada aš nuvykau į Kauną tartis, kokiu būdu aš turiu formalumus sutvarkyti, pasirodo, jie jokio plano neturį Klaipėdai „sulietuvinti“. Mat, aš norėjau gauti atostogų, žinoma, be algos. Jie tai palaikė per daug didele auka iš valstybės pusės. Mano asmeninė rizika piautis su Baldschumi[93] buvo, rodos, mažesnė. Kai jie prasitarė, kad tai mano asmeninis dalykas, nes niekas ir iš instituto nevarąs. Iš jo jei kada kels, vis nukels kad ir į gimnaziją mokytoju. Tokiu būdu iš gimnazijos nuo ryt gal ir visai išeisiu. Į mano vietą, rodos, paskirsią kažin kokią p. Žukauskaitę[94], teturinčią tik vid. mokyklos cenzą. Gaila, kad taip gimnazija turės nusigyventi. Ar Patsai nebūtum grįžęs? Būtų gaila Kauno?“ (ten pat).

Kad Ašmanto buvo tikrai labai svyruojama, rodo dar viena detalė: pasirodo, direktorius jau ieškojo, ką vietoj jo kviestis į institutą. Bene Alfonso Kalniaus Ašmantui atsiųstame laiške iš Kauno rašoma: „Turi būti jau girdėjote, kad aš vasaros pabaigoje buvau pono Soblio kviečiamas į mokytojų institutą: mat, Jūs žadėjote jame nebebūti. Dabar nežinau nė kam dėkoti, kad į jį nepatekau: viena, tam darbui jaučiuos nepasirengęs, antra, galutinai susitvarkė mano šeimyninis gyvenimas (aš, kaip žinote, susituokiau su p. Gaidamavičiūte). Vadinasi, dabar esu pilnas žmogus, net Respublikos prezidentu galiu būti“ (Alfonso Kalniaus (?) laiškas Andriui Ašmantui, be datos. – AA).

Tikėdamasis įsitvirtinti aukštojoje mokykloje, Ašmantas rūpinosi jos mokymo turiniu. Savo mintis dėl Pedagoginio instituto jis išdėstė 1936 m. „Vairo“ žurnalo 4-ame numeryje paskelbtame straipsnyje „Kelios pastabos dėl pedagoginių institutų“ (p. 443–444). Nors antraštėje kalbama apskritai apie pedagoginius institutus, bet turima mintyje Klaipėda, nes daugiau krašte tokių institutų nebuvo. Rašoma iš metų darbo jame patirties ir nurodomos gairės, kaip ir ką reikėtų dėstyti iš lituanistikos, ir šiaip įvardijami lituanistinių disciplinų dėstymo uždaviniai. Straipsnyje bene pirmą kartą iškeliama tautosakos dėstymo pedagoginiame institute svarba, keliamas uždavinys imti dėstyti vaikų literatūrą, o kalbos dalykuose pabrėžiama svarba pažinti kalbos prigimtį. Taigi šį straipsnį apskritai galima laikyti programiniu, kuris lėmė kelerių metų lituanistinių dalykų dėstymo turinį Pedagoginiame institute.

[93] Tikriausiai turimas galvoje Augustas Baldžius. 1935 11 27 – 1939 01 20 jis buvo Klaipėdos direktorijos pirmininkas (plg. MLE I 208).

[94] Julija Žukauskaitė (1909–2002), Panevėžio mokytojų seminarijos auklėtinė, nuo 1947 m. Vilniaus universiteto Lietuvių kalbos katedros dėstytoja (Venckutė 2002). Andrius Ašmantas ją lyg ir turėjo pažinti iš bendrų lietuvių kalbos ir literatūros kursų pajūryje.

Lituanistikos dėstymo dalykai atsispindi ir 1936 m. balandžio mėn. rašyto laiško nežinomam asmeniui juodraštyje (AA). „Mano šių metų praktika, be abejo, kelia daug įvairesnių ir platesnių planų, negu regulaminas numato. Kiek jų paskelbiau ir š. m. „Vairo" 4 Nr. Ten nieko, tiesa, neliečiau seminarų ir praktikos. Iškėliau tik tautosakos, vaikų literatūros ir kalbos įvado reikalą. Bet tuo pačiu nusiskundžiau, kad 2 val. fonetikai, morfologijai, sintaksei ir net kartu dialektologijai yra per maža. Bet tuo tarpu išgirdau iš kitų, kad tikimasi iš instituto žymiai daugiau – net lyginama su universitetu. Kiek čia yra racijos, Tamstai, be abejo, bus aišku iš regulamino, kuris per du kursus teskiria iš viso lituanistikai tik 4 val. teorijos ir 2 seminaro. Joks lyginimas su universitetu neįmanomas dar ir dėl kitų priežasčių!" (pabr. A. A.). Viena iš svarbiausių priežasčių esanti nesutvarkyti etatai. Etatų klausimą „keliu ne tik dėl to, kad skaudi man pačiam ir žalinga rimtam mokslo darbui yra ši auka, bet ir iš to rūpesčio, kad mūsų šioks ekonominis ir kultūrinis gyvenimas yra išnaudojamas propagandai ir tuo ardomi mūsų kultūriniai santykiai su kraštu, žeminamas mūsų instituto ir net valstybės autoritetas".

Iš minėtų Pedagoginiame institute dėstomų dalykų atrodo, kad kaip ir anksčiau Kauno mokyklose jame teko dėstyti ir kalbą, ir literatūrą. Vis dėlto Klaipėdoje tie dalykai ėjo atskirai ir pirmą kartą savo karjeroje Andrius Ašmantas aiškiai pajuto tų dalykų atskirtumą ir kitokius dėstymo poreikius. Bene svarbiausia to dėstymo (ir kalbos, ir literatūros) ypatybė – jo pakėlimas į naują, daug aukštesnį dalykinį lygį, – jis orientuotas jau į aukštąjį, o ne į aukštesniosios mokyklos ar gimnazijos išsilavinimą. Antra vertus, į dėstymo turinį įtraukta ir naujų dalykų, tarp jų ir tokių, kokių nebuvo net Vytauto Didžiojo universiteto programose. Tai rodo ir išlikusios tų kursų programos, ir skaitytų kursų tekstų fragmentai.

Paskaitoms rengtis teko naudotis savo ir instituto bibliotekos knygomis. Bibliotekoje, kuriai iš pradžių vadovavo lektorius dailininkas Bronius Murinas, o vėliau Klemensas Ruginis, buvo visos didžiosios pedagogikos ir bendrosios enciklopedijos prancūzų, anglų, vokiečių, lenkų kalbomis, jos vadovai vis užsakydavo naujos mokslo ir mokymo reikalams reikalingos literatūros (Kavaliūnas 1995: 25–27). Knygų įvairiomis kalbomis sąrašus teikė dėstytojai; tai buvo lietuvių ir užsienio autorių grožiniai kūriniai, filosofijos, psichologijos, pedagogikos ir metodikos literatūra. Tarp knygų užsakyta, pavyzdžiui, Antano Busilo (1889–1951) „Pedagogikos pagrindai", „Lietuvių kalbos metodika", Mečislovo Vasiliausko (1977–1957) „Ištisinio mokymo praktika", Stasio Šalkausko „Lietuvių tauta ir jos ugdymas", „Bendrieji mokslinio darbo pagrindai", užsienio autorių filologo Karlo Foslerio (Vossler), psichologo Vil-

jamo Šterno (Stern) ir kitų autorių knygų (CVA F. 391, ap. 3, b. 2765) arba prašoma užsakyti Leo Veisgerberio (Weisgerber), Ericho Dracho, Heinricho Fogelio (Vogel) ir kitų psichologų, filosofų, kalbininkų darbų (CVA F. 391, ap. 3, b. 2766). Ir Andriaus Ašmanto archyve yra du tokie sąrašai, kuriuose „surašytos lyg svarbiausios knygos, kurios būtinos normaliam mūsų darbui“. Viename sąraše – senųjų autorių kūriniai, kitame – naujesniųjų laikų žurnalai ir knygos iki pat 1936 m. Daugeliu bibliotekos knygų naudojosi ir Andrius Ašmantas savo paskaitoms rengti ir mokslo darbams rašyti.

1936 m. naktį iš gegužės 20 į 21 dieną biblioteka buvo padegta, manoma, kad antilietuviškai nusiteikusių asmenų. Nuostoliai viršijo 15 tūkstančių litų. Buvo sudarytas bibliotekos atkūrimo komitetas, rinko gyventojų aukas (Kavaliūnas 1995: 25–26).

Svarbiausias Andriaus Ašmanto darbas Pedagoginiame institute buvo rengti dėstomų dalykų programas, paskaitas, jų tekstus ar planus ir kursus perteikti savo studentams.

Lietuvių kalbos dalykai, kuriuos Andrius Ašmantas dėstė pedagoginio instituto studentams, buvo pakelti į gerokai aukštesnį dalykinį lygį, negu jie buvo einami gimnazijoje. Sunku spręsti, kiek jie lygiavosi į Vytauto Didžiojo universiteto tų disciplinų dalykinį lygį, bet, matyt, stengtasi nuo jo labai neatsilikti.

Iš Andriaus Ašmanto sudarytų dėstomų kursų programų žinomos dvi: 1936–1937 m. m. lietuvių kalbos, lietuvių literatūros ir lietuvių kalbos seminaro programos, sudėtos į vieną knygą kartu su kitų dalykų programomis (CVA F. 391, ap. 3, b. 2764 a, lp. 2–5), ir 1937 m. sudarytos bei 2005 m. paskelbtos rinkinyje „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ lietuvių kalbos ir literatūros programos, skirtos veikiausiai 1937–1938 m. m. I ir II kurso moksleiviams (p. 108–110). Daugeliu atvejų jos sutampa, tad čia toliau daugiau remsimės spausdintais tekstais.

Lietuvių kalbos programa pedagoginio instituto I kursui (ten pat, p. 108–109), pagal kurią dėstyta du semestrus po 2 valandas, didele dalimi atsispindi jo paskaitų konspektuose, pavadintuose „Kalbos mokslas ir indoeuropiečių kalbų šeima“ (rašyta ne vėliau kaip 1936 m. rugsėjo mėn., iki šiol neskelbta), „Įžanga į bendrinės šnekamosios kalbos fonetiką“, „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetika“ (RR 163–192 ir 193–212) ir „Žodžių daryba“ (neskelbta). Iš tikrųjų tie konspektai ne visai atitinka nurodytą programą. Galima spėti, kad jie rašyti skirtingu laiku, bet neabejotinai 1936–1937 m. ir orientuoti į panašaus lygio klausytojus. Nėra išlikę kitų dalių paskaitų tekstų: nei gramatikos su sintakse, nei dialektologijos. Pridurtina, kad „Rinktiniuose raštuose“ paskelbtų

Andriaus Ašmanto paskaitų antraštė „Įžanga į bendrinės šnekamosios kalbos fonetiką“ (p. 163) ne visai atitinka turinį, – jose iš pradžių pradedama nuo tolimų fonetikai dalykų ir kalbama bendromis temomis. Galėtume manyti, kad šių paskaitų skyrius „Mūsų bendrinės kalbos istorija“ vėliau tapo pamatu parašyti straipsniams apie Kazimierą Jaunių ir „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje“ (1939). Nekelia abejonių, kad straipsnis „Jaunius – gramatikas“ parašytas dar dirbant Klaipėdoje, nes jo prieraše pažymėta, kad tai esanti paskaita, skaityta 1938 m. rugpjūčio 14 d. Kvėdarnoje minint Jauniaus mirties 30-ąsias metines (RR 48).

Iš gramatikos, kuri programoje suskirstyta į C. Lietuvių kalbos gramatiką (joje dvi dalys: Kaitomieji ir nekaitomieji žodžiai ir Žodžių daryba) ir Č. Lietuvių kalbos sintaksę, įžiūrėti kokių naujovių sunku. Gerokai originalesnė atrodo lietuvių kalbos dialektologijos programa (D skyrius). Be to, programoje tarsi pastaba prirašyta V semestre skaityti Klaipėdos krašto lietuvių kalbos tarmių kursą, bet jo paskaitų tekstų Andriaus Ašmanto palikime nėra. Yra išlikę tik du to kurso išplėstiniai planai. Vienas rašytas 8-iuose lapeliuose 1936 m. (vienur yra data 1936 05 12). Kitas, daugiausia su pavyzdžiais, rašytas 1937 m. (vienur pažymėta data 1937 10 11), iš viso 29-i užrašų knygutės lapeliai, prirašyti pieštuku vienoje pusėje (tik trijuose abiejose pusėse). Vadinas, šios paskaitos skaitytos 1937 m. rudens (V) semestre. Be to, jau minėta, kad Juodkrantės mokytojų kursų užrašuose keliolikoje puslapių buvo užsirašyta to krašto žmonių kalbos pavyzdžių (gaila, kad prie jų nepažymėtas užrašymo laikas). Gal jie rašyti kokiais 1936–1937 m., kada reikėjo rengtis skaityti tą kursą, gal anksčiau, būnant Juodkrantėje ar kur kitur, bet tai rodo, kad tais užrašais naudotasi ir dirbant Klaipėdos pedagoginiame institute; jie galėjo būti orientyras rengti savo paties paskaitas.

Andriaus Ašmanto archyve tarp kitų popierių yra išlikęs lapelis, kur parašyta: „Epizodinės paskaitos mano siūlomos:

1. Žodžių daryba.
2. Sakomojo žodžio kultūra.

1937.IV.24. A. Ašmantas.“

Vėliau raudonu pieštuku autoriaus ranka skaitmenys nubraukti ir vietoj 1 parašyta 2, o vietoj 2 – 1. Tai rodytų, kad sakomojo žodžio kultūrai, bent Pedagoginiame institute, teikta pirmenybė, nes šia tema dirbant institute spaudoje paskelbti keli darbai: straipsniai „Kelią sakomajam žodžiui“ (Lietuvos mokykla, 1937, nr. 3, p. 241–242), „Sakomojo žodžio kultūra“ (Vakarai, 1937 05 18, ir Gimtoji kalba, 1937, nr. 4, p. 57–59) ir studija „Sakomojo

žodžio kultūra mokykloje“ (Tautos mokykla, 1938, nr. 18 ir 19, p. 421–425, 443–447). Šių straipsnių autografų nėra išlikę (spausdintų darbų rankraščių autorius paprastai nepasilikdavo). O šia tema paskaitos, atrodo, iš tikrųjų buvo skaitytos. Tai rodytų AA esantis „Sakomojo žodžio kultūros“ smulkus planas, surašytas į 11 mokyklinio sąsiuvinio formato neliniuotų lapų su pradžioje po antraštės nurodyta data: 1938.III.18.

Gali būti, kad Pedagoginiame institute skaitytas ir epizodinis žodžių darybos kursas. AA yra išlikęs „Žodžių darybos“ paskaitų tekstas (didelio formato 19 puslapių, rašyta vienoje lapo pusėje). Bet tai gali būti ir bendrojo lietuvių kalbos kurso žodžių darybos dalis. Jokių datų ar kitokių papildomų įrašų rankraštyje nėra.

Iš literatūros dėstymo naujovių, kurios buvo deklaruojamos minėtame straipsnyje „Vaire“, institute pirmiausia buvo įdiegtas vaikų literatūros kursas. Įdomu tai, kad šio kurso programoje daugiau buvo orientuojamasi ne į pasaulinę, o į lietuvių vaikų literatūrą (joje nurodomi autoriai Valančius, Šatrijos Ragana, Vaižgantas, Binkis, Mašiotas, Giedrius, premijuoti vaikų literatūros kūriniai). Gaila, kad nei kurso paskaitų, nei kokių planų, nei šiaip kokių užrašų nėra išlikę. Programos pastaboje autoriaus pridurta, kad šiais [1937] metais vaikų literatūra vargu ar bus spėta išeiti. Lieka manyti, kad galbūt kursas buvo pradėtas eiti, bet gal liko nebaigtas. Genovaitė Raguotienė šį kursą laiko vaikų literatūros dėstymo pradžia Lietuvoje (Raguotienė 2001: 174).

Literatūros programoje (TUTK 110) nėra Ašmanto minėtame straipsnyje propaguotos tautosakos dėstymo dalies. Matyt, ji nė nebuvo skaitoma gal dėl ir taip jau per didelės kurso apimties. Andriaus Ašmanto archyve taip pat nepavyko aptikti jokių šio kurso dėstymo ar pasirengimo jam pėdsakų.

Įdomi tos programos pirmoji dalis (A) „Meno ir literatūros programos“. 1-ame skyriuje surašyti tie dalykai, kurie sudėti į paskaitų konspektą, pavadintą „Įvadas į literatūros paskaitas“ (TUTK 124–143). Nėra tiktai skyrelio „Žodinis menas – literatūra“ paskaitų teksto. Šis kursas, vėlesniais laikais vadinęsis literatūros mokslo įvadu, Ašmanto irgi buvo skaitomas vienas iš pirmųjų Lietuvos aukštosiose mokyklose. Jis, pavyzdžiui, iš esmės skiriasi nuo Lindės-Dobilo skaityto kurso Juodkrantės mokytojų kursuose.

Antroje tos programos dalyje (B) nurodomas nagrinėti lietuvių literatūros autorius, šį kartą Vincas Mykolaitis-Putinas. Pastaboje rašoma, kad autorius kasmet keičiamas ir kitais (1938) metais numatomas Vydūnas (1937 m. buvo nurodyti Vydūnas ir Maironis). Nėra abejonės, kad iš šio kurso išaugo Andriaus Ašmanto studija „Kūrybinis Putino pasaulis“. Ji išspausdinta Klaipėdos pedagoginio instituto „Pedagoginiame metraštyje“ (t. 1, p. 181–213).

Nespausdintoje lietuvių kalbos seminaro programoje – III ir IV semestre po 2 savaitines valandas – yra 3 dalys: A. Kalbos pratybos (fonetika, gramatika, sintaksė, dialektologija), B. Literatūros pratybos (autorių kūrinių nagrinėjimas ir vaikų literatūros nagrinėjimas), C. Kalbos technikos ugdymas (bendros teorinės žinios apie tareną, pratimai aiškiai ir ryškiai kalbėti, pratimai aiškiai, ryškiai ir vaizdžiai skaityti ir deklamuoti) (CVA F. 391 ap. 3, b. 2764a, lp. 5). Pastaroji dalis tiesiogiai susijusi su fonetikos dėstymu ir pratybomis, straipsniais spaudoje apie fonetikos ir tarties dalykus. Jos įrašymas į programą buvo didelis akstinas siekti važiuoti į užsienius semtis tų dalykų informacijos ir išminties.

Dar viena įdomi detalė iš Andriaus Ašmanto pedagoginio darbo institute. Viename jo archyve esančiame lapelyje pieštuku surašytas vasaros I kurso moksleivių darbo planas. Jis susideda iš 4-ių dalių. I dalyje nurodytos 6-ios temos, pagal kurias reikėdavo parašyti rašomąjį darbą („Pirmos spausdintos lietuviškos knygos", „Gamta Duonelaičio „Metuose", „Kodėl aš noriu būti mokytojas" ir kt.). II dalis – parašyti 10 diktantų ir išnagrinėti sintaksės ir gramatikos atžvilgiu. III – „Nurašyti iš Jablonskio ir Balčikonio 5 puslapius ir išnagrinėti linksnių mokslo atžvilgiu". IV – „Užrašyti pasaką ir penkias dainas iš liaudies kūrybos ir nurodyti dainuotojus ir vietą". Pastaboje pridėta – laisvai pasirinkti temą ir du diktantu.

Kaip sekėsi moksleiviams šiuos darbus dirbti, duomenų neturime. Tik žinoma, kad jiems tekdavo atlikti ir kitų darbų. Yra išlikę trijų moksleivių darbeliai (lapeliai), kuriuose atliktos dvi užduotys: 1. Ar daiktavardžiai, padaryti iš bendraties, palaiko kirtį toj pačioj vietoj ir ar yra tos pačios priegaidės? (pvz., *durti – dūris, skilti – skiltis* ir pan.). 2. Kirčio vieta būdvardžių ir daiktavardžių galūnėmis *inis, inė*. Atsakymai surašyti I kurso studento Stasyčio Adomo 1937 m. sausio 12 d. iš Kvėdarnos, Napoleono Bernoto 1936 m. gruodžio 23 d. iš Švėkšnos ir Julės Lukoševičiūtės iš Raseinių apylinkės (be datos ir tik I dalis). Tai rodo, kad Andriaus Ašmanto tuo metu aktyviai domėtasi ir subtilesniais kirčiavimo dalykais.

Atrodo, kad pedagoginis darbas Ašmantui sekėsi gerai. Pirmą buvimą su studentais jis trumpai paminėjo laiške žmonai: „Ped. Institute pradėjau vakar, sp. 22 d. 10 val. ryto. Su plojimais buvau sutiktas. Nemalonu, kad daug mano net kolegų studentų, -čių. Šiaip išėjo gana sklandžiai" (AA. – 1935 10 23 laiškas žmonai). Amžininkų atsiminimuose Andrius Ašmantas prisimenamas kaip mielas ir malonus dėstytojas. Rašytoja Alė Rūta (g. 1915 11 03) rašė, kad Klaipėdoje „[k]lausiau įdomių A. Ašmanto ir dr. Klemenso Ruginio paskaitų" (Rašytojo kūryba – vienišiaus darbas. – Literatūra ir menas, 2005 11 18).

Studentai jį mėgo, ypač merginos: „Ką čia kalbėti, mums, studentėms, jis patiko. [...] mes jaunos, gražios, ir jis taip pat jaunas, gražus, simpatingas. Nesistengė išlaikyti didelės distancijos tarp savęs – profesoriaus – ir studentų, kaip tai darydavo kai kurie kiti. Gal todėl ir jo dėstymas mus į jį lenkė. Gal ši aplinkybė padėjo ir mūsų patriotizmui, nes hitlerjugendų įžūlumas žeidė mūsų lietuviškumo jausmą. Pats Ašmantas ir jo lietuvių kalbos kurso paskaitos buvo lyg kažkokia vėliava, kuri toj aplinkoj (pusiau vokiškoj Klaipėdoj) mums švietė“, – prisiminė 1937 m. pradėjusi mokslą pedagoginiame institute I. Lenkaitytė-Akelienė (TUTK 189). Su šypsena papasakojo, kaip Ašmantui buvo sugalvota pravardė – *Įvardis,* tai skiemenimis išskaidyta jo pavardė *Aš-man-tas* (ten pat). Gal tai sutapimas, bet šita graži pravardė turėjo savo giminaitę dar iš „Aušros“ mergaičių gimnazijos laikų. Zigmo Kuzmickio atsiminimu, ten jį vadino *Trilypiu įvardžiu* (ten pat, p. 188).

Apie Ašmanto paskaitas Lenkaitytė-Akelienė rašė: „Jis mus patraukė dalyko išmanymu, nuoširdumu, dideliu taktiškumu. Jo dėstymas buvo aiškus, suprantamas, nuoseklus. Jis nenutoldavo nuo pagrindinės minties; ištraukos ir pavyzdžiai visada būdavo aiškūs, suprantami, išdėstytą mintį paremiantys. Lektorius sugebėjo valdyti mūsų dėmesį, ir be didelių pastangų nejučiomis mes sekdavom paskui jį. Duodami iš grožinės literatūros ir gyvosios kalbos pavyzdžiai būdavo artimi mūsų protui ir širdžiai.

Dėstytojas mus skatino kreipti dėmesį į savo šnekamąją kalbą, siekti, kad ji būtų patraukli, išraiškinga“ (ten pat, 190).

Zigmas Kuzmickis prisiminė ir didelį Andriaus Ašmanto pedagoginį taktiškumą: „Vienai iš absolvenčių buvau parašęs iš lietuvių literatūros rašomojo darbo nepatenkinamą pažymį. Ji buvo pažodžiui nurašiusi mano straipsnio dalį iš „Švietimo darbo“. Į incidentą buvo įtrauktas ir ano meto instituto direktorius Mačernis. Norėdamas likviduoti nesusipratimą, jis paskyrė naują komisiją, į kurią, be direktoriaus, įėjome ir mudu su Ašmantu. Kadangi rašomajame darbe kartojosi tas pats mano straipsnio „citavimas“, tai aš pakartotinai parašiau absolventei už jį nepatenkinamą pažymį. Viskas priklausė nuo Ašmanto. Jis parašė savo atskirą nuomonę, kuri skambėjo maždaug taip: „Rašinio autorė mokėjo glaudžiai susieti savo mintis su išsakytomis straipsnyje mintimis, todėl jos darbą vertinu patenkinamai“. Tuo būdu, direktoriui pritarus Ašmanto nuomonei, absolventė gavo diplomą. Ašmantas čia parodė nemažą pedagoginį taktą ir surado išeitį iš sunkios darbo įvertinimo padėties“ (ten pat, p. 188–189).

Tuose savo trumpuose atsiminimuose Zigmas Kuzmickis Andrių Ašmantą vadina savo jaunesniuoju draugu ir negaili jam gražių žodžių. „Buvo

kalbininkas, lituanistas tikra šio žodžio prasme. Visuomenininkas, tėvynės mylėtojas, demokratas.[...] Buvo kuklus, tvarkingas, darbštus. Niekad nesigirdavo, nesipuikavo. Tuo atžvilgiu buvo pavyzdingas pedagogas, jaunosios kartos auklėtojas. Apsivilkęs paprastai, bet tvarkingai. Rimtas, be galo darbštus ir kruopštus.[...] Ašmantas veikė visuomet rimtai ir apgalvotai. Tatai patvirtina ir jo straipsniai, pasirodę Kauno „Gimtojoje kalboje", Klaipėdos „Pedagoginiame metraštyje", „Vakaruose" ir kituose žurnaluose bei laikraščiuose" (ten pat).

Atrodo, Andrius Ašmantas mokėjo ypatingai bendrauti su savo auklėtiniais, patraukti juos prie savęs. Jis yra vadovavęs studentų korporacijos Literatūros ir meno mėgėjų sekcijai (Sliesoriūnas 1998: 34). Sekcijos nariai skaitydavo ir deklamuodavo savo kūrybą, klausydavo lietuvių literatūros referatų, rengdavo minėjimus. Laikraščiuose studentai, rašydami apie korporacijos veiklą, neužmiršdavo paminėti savo mėgstamų vadovų. Antai „Vakarų" dienraštyje rašoma, kad tos sekcijos globėjas yra A. Ašmantas; 1935–1936 m. m. joje buvę 50 narių, o 1937 m. pradžioje – jau 90. Pavasarį gegužinėje Smiltynėje jis jiems skaitęs paskaitą (A. Saulytis. Pedagoginiame institute. Ką dirbo P. I.

Klaipėdos pedagoginio instituto absolventų I laida ir dėstytojai 1937 m.
Centre sėdi direktorius Vytautas Soblys (šviesiu kostiumu su akiniais),
greta inspektorius Mečys Mačernis, už neatpažinto asmens Andrius Ašmantas

studentai korporantai iki šių metų. – 1937 01 28). Lenkaitytė-Akelienė prisiminė, „kaip mes gražaus pavasario metu rengėmės ekskursijon į Čičinsko dvarą. Puikiai pavasario nuteikti, rengėmės jai kaip kas išmanėme: mokėmės ištraukų iš Maironio baladės, Čičinsko puotos svečius mėginome inscenizuoti, žinoma, kartu ir taip pašokti, kaip Čičinsko ir Liauda šoko; išrinkome iš poemos įvairių posakių ir tarpusavy stengėmės ekskursijoje tuo stiliumi kalbėtis. Taip dėstytojas Ašmantas sugebėjo mus patraukti į kalbą ir literatūrą“ (TUTK 190).

Populiarumo Andriui Ašmantui galėjo teikti ir kiti Klaipėdos darbai – ne tik auditorinės paskaitos, bet ir dalyvavimas visuomenės veikloje, susijusioje tiek su Pedagoginiu institutu, tiek ir visuomeninėse organizacijose. Be to, žmonėms buvo žinomi jo straipsniai spaudoje, kai kam ir tie, kurie buvo pasirašomi slapyvardžiais.

Andrius Ašmantas buvo didelis įvairių mokinių renginių organizatorius (plg. ir minėtus Lenkaitytės-Akelienės atsiminimus), vadinamųjų mokinių pirmenybių, dabar sakytume, olimpiadų, propaguotojas. Tose pirmenybėse jis matė dideles auklėjimo galimybes, todėl ir pats jose dalyvaudavo kaip teisėjas, ir apie jas rašė į spaudą, visaip propagavo, nors nebuvo vienintelis tuo klausimu rašytojas. Jo archyve yra išlikę keletas raštų, kuriuose jis kviečiamas dalyvauti 1937 m. vasarą Vytauto Didžiojo gimnazijoje rengiamose baigiamosiose žaidynėse dėl Kanados taurės humanitarinių dalykų teisėjų ir mokytojų posėdyje birželio 15 d. ir lietuvių kalbos eilėraščių skaitymo pirmenybėse birželio 14 d. 1938 m. balandžio 30 d. Švietimo ministerijos prašomas neatsisakyti būti gegužės 27 d. vyksiančių Klaipėdos apygardos lietuvių kalbos skaitymo ir deklamavimo pirmenybių teisėju. (Rašte pieštuku prirašyta: „Tėvo mirtis iškvietė tiesiog iš teisėjų suolo. Ašm.“). Švietimo ministerija 1938 m. spalio 6 d. patvirtino Ašmanto Klaipėdoje parengtus „1938/39 m. m. lietuvių kalbos, istorijos, prancūzų kalbos ir darbelių pirmenybių nuostatus“ (TUTK 105–107).

Andrius Ašmantas buvo ir Susisiekimo ministerijos prekybos laivų vadovų egzaminų komisijos narys. Žinoma, kad jis dalyvavo 1937 m. egzaminuose. Yra Jūreivystės inspektoriaus kvietimas dalyvauti 1938 m. birželio 24 d. komisijos posėdyje, kuris numatytas rengti Klaipėdos uosto valdybos patalpose.

Visuomeninėse organizacijose

Kita jo veikla – visuomeninėse organizacijose. Pirmiausia jis nenutraukė savo narystės Lietuvių kalbos draugijoje ir palaikė su ja santykius (pavyzdžiui, kaip LKD narys gavo leidimą pigiau važinėti geležinkeliu Klaipėdos krašto tarmių tyrimo reikalais). Klaipėdoje įstojo į kelias visuomenines organizacijas.

Bene daugiausia buvo dirbta Visuomenės sąjungoje. Tai buvo viena iš daugelio Klaipėdoje veikusių lietuviškų organizacijų, kurių bendras tikslas buvo tvirtinti lietuvybę Klaipėdos krašte, priešintis vokiškoms organizacijoms, skleisti lietuviškumą krašto gyvenime. Sąjunga įkurta 1928 m. (žr. Ašmanto RR 442), jai vadovavo dr. Kazys Trukanas[95]. Daugiausia rūpinosi rinkimų į seimelį akcijomis, nors įstatuose numatytas tikslas gana bendras: „apginti lietuvių kultūrinius ir ekonominius reikalus Klaipėdos krašte ir sudaryti čia patogias sąlygas lietuvių tautinei kultūrai augti“ (ten pat, p. 442–443). Jis sutapo su idėjinėmis Ašmanto nuostatomis, tad nieko nuostabaus, kad tai veiklai skyrė daug dėmesio ir laiko. Šiaip Visuomenės sąjungos uždavinius gana aiškiai ir nuosekliai apibūdino jos pirmininkas savo pranešime 1936 m. balandžio 2 d. vykusiame Lietuviškų organizacijų komiteto prezidiumo posėdyje. Krašte esą nusveria didelė dalis vietos gyventojų, vadinamieji memelenderiai: jie yra lietuviškos kilmės, bet pasidavę vokiečių įtakai. Iš to ir einančios varžytinės. Vokiečiai esantys tautiškai sąmoningesni už mus, veiklesni, turi daugiau materialių išteklių, gauna paramos iš Vokietijos. Vokiečių niekada nepadarysi Lietuvos patriotais, net lojaliais piliečiais, bet paveikti esą galima tik memelenderius (CVA F. 1498, ap. 1, b. 7).

Tačiau kaip tik ar ne didžiausia Sąjungos klaida bus buvusi ta, kad ji pripažino patį klaipėdiškių buvimo faktą, bet nenorėjo pripažinti jiems teisių būti patiems savimi ir brėžė uždavinius atvesti juos į savo „tikėjimą“, tai yra paversti lietuviais. Dėl šitokios nuostatos takoskyra tarp atvykusių iš Didžiosios Lietuvos žmonių, daugiausia valdininkų ir šiaip tarnautojų, ir vietinių klaipėdiškių ne mažėjo, o tik didėjo. Tai rodo ir tas faktas, kad Vokietijos agresijos akivaizdoje vietiniai klaipėdiškai beveik vieningai palaikė Vokietiją, o ne Lietuvos valstybę.

Atrodo, kad ir Andrius Ašmantas buvo pasidavęs bendroms Visuomenės sąjungos nuostatoms. Savo straisniuose apie Visuomenės sąjungos veiklą jis kalbėjo tik apie bendrąjį ėjimą tautiškumo keliu, kaip ir kiti veikėjai tematė perskyrą tarp lietuvių ir vokiečių ir siekė „mūsų tautos dalių suartėjimo“ (RR 371). Tiesa, būdamas tikras demokratas kultūrininkas, jis nepripažino smurtinės kovos su vokiečiais, bet skatino idealistinį priešinimąsi vien kultūrinėmis priemonėmis. „Pajūrio kova eina už teisingumą bei natūralumą ir tikrą bei kultūringą demokratiškumą: kas vokiečių – vokiečiams, kas

[95] Kazys (Kazimieras) Trukanas (1892 02 28 Undrulėnų (Andrulėnų?) k. Dűkšto v. – 1957 09 18 Klaipėdoje), evangelikų kunigas, pedagogas, visuomenės veikėjas. Buvo baigęs Vilniaus kunigų seminariją ir filosofijos studijas Vokietijoje, įgijęs daktaro laipsnį. Dirbo Švenčionių gimnazijoje, Klaipėdoje, nuo 1929 m. buvo Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijos direktorius (CVA F. 391, ap. 7, b. 5760).

lietuvių – lietuviams“ (RR 402). Vėliau, atrodo, šios pažiūros kiek keitėsi, daugiau krypo į politiką: įstojo į Šaulių sąjungą, nusprendė eiti į seimelį (žr. 258–259).

Visuomenės sąjunga 1937 m. rudenį turėjo 22 skyrius, buvo 1779 nariai (CVA F. 1498, ap. 1, b. 20), 1938 m. – 32 skyrius ir 1373 narius (ten pat, b. 27). Sąjungai priklausė daugiausia centro įstaigų tarnautojai. Andrius Ašmantas nuoširdžiai darbavosi Sąjungoje, buvo išrinktas į Centro valdybą. Iš jos atsisakė 1938 m. pavasarį. Tų metų balandžio 22 d. pareiškime Sąjungos Klaipėdos skyriaus pirmininkui rašė, kad esąs priverstas atsisakyti iš valdybos dėl padidėjusio darbo Centro valdyboje, „ypač dėl suaktyvinto skyrių lankymo, kuriam dažnai neužtenka per savaitę vienos dienos dėl skyrių tolumo ir gausumo“ (AA). Bet jo, matyt, tuo kartu neišleido, tad vėliau dar kartą rašo pareiškimą Sąjungos pirmininkui dr. Trukanui, nurodydamas, kad dėl iškėlimo į Kauną esąs priverstas atsisakyti valdybos nario pareigų, bet pabrėžia, kad „lietuviškos Visuomenės sąjungos pastangos ir idėjos liks mano prote ir širdyje, o mano jėgos visada bus skirtos mūsų pajūrio lietuviškai idėjai ir jo sunkiosioms problemoms bei realiesiems darbams“ (1938 09 29 pareiškimas. – AA).

Andrius Ašmantas yra dirbęs ir 1935 m. įsisteigusioje idėjiškai jam artimoje Lietuvos vakarų sąjungoje. Jos centras buvo Kaune, tikslai – plėsti Klaipėdos krašto ir Lietuvos sričių kultūrinius ryšius, atremti vokietininkų propagandą (MLE II 640; Žostautaitė 1992: 231–232). Kada Ašmantas į ją įstojo, nėra žinių, žinoma, kad joje darbavosi ir grįžęs dirbti į Kauną. Dirbo Kauno skyriuje, – buvo skyriaus iždininkas. Jo archyve yra pluoštas įvairių sąjungos raštų, kvitų ir sąskaitų (1936 12 02 –1937 12 14), iš kurių matyti, kad buvo renkamos lėšos neturtingiems Nìdos, Pérvalkos, Préilos ir kitų vietų vaikams, perkamos dovanėlės. 1939 m. vasario 9 d. skyriaus susirinkime Ašmantas skaitė pranešimą aktualiais Mažosios Lietuvos kultūrinio gyvenimo klausimais (Dienos žinios. – XX amžius, 1939 02 07). Tačiau pasikeitus aplinkybėms parašė prašymą iš iždininko pareigų atleisti. Motyvus išdėstė tokius: esąs išrinktas Vakarų sąjungos Centro valdybos nariu, teko perimti Lietuvių kalbos draugijos sekretoriaus pareigas, įvyko esminių pakitimų tarnyboje, tad reikią prie to priprasti ir daugiau padirbėti (1939 03 04 pareiškimas Vakarų sąjungos Kauno centrinio skyriaus pirmininkui. – AA).

Dar viena Klaipėdos organizacija, su kuria buvo susijęs Andrius Ašmantas, buvo Klaipėdos krašto mokytojų draugija (Purvinas 1995). Ji buvo įkurta 1926 m. (MLE II 213 duomenimis, 1932 m.), jos tikslas buvo steigti ir išlaikyti privačias lietuviškas mokyklas. 1938 m. pabaigoje ji turėjo 60 pradinių

mokyklų, be to, išlaikė ir Vytauto Didžiojo gimnaziją (MLE II 211). 1936 m. buvo švenčiamas draugijos dešimtmetis. Andrius Ašmantas „Vakaruose" paskelbė entuziastingą straipsnį, kuriame ypač džiaugėsi lietuviškos mokyklos stebuklu Klaipėdos krašte, Klaipėdos gatvėmis žygiuojančiomis gražiomis moksleivių eilėmis, skambėjusiomis jų dainomis (RR 332–335). 1936 m. rugsėjo 5 d. Vėžininkų pradinėje mokykloje įvyko Pagėgių skyriaus visuotinis susirinkimas, kuriame Andrius Ašmantas skaitė pranešimą „Mūsų rašybos pagrindai". Pranešimas buvęs atidžiai išklausytas, pateikta daug klausimų (KKMD Pagėgių skyriaus susirinkimas. – Tautos mokykla, 1936. nr. 19, p. 468). Apie kitą Ašmanto veiklą šioje draugijoje nežinome, jo archyve tėra išlikę du draugijos Klaipėdos apskrities mokytojų sąrašai, vienas rašytas mašinėle, kitas (ne Ašmanto) ranka.

Reikia pridurti, kad Klaipėdos krašto lietuviškų organizacijų gausa neprisidėjo prie tų draugijų veiklos kokybės, skaidė ne taip gausių jų aktyviausių narių gretas. Kilo mintis tas draugijas vienyti, tad 1934 m. pradžioje buvo įsteigtas Lietuviškų organizacijų komitetas. Jis vienijo iš viso 9 tokias sąjungas ir draugijas (1934 m.; vėliau, 1936 m., nurodoma jų buvus 13), tarp jų buvo Visuomenės sąjunga, Klaipėdos krašto mokyklų draugija, Laukininkų centras, Amatininkų susivienijimas ir kt. (CVA F. 1498, ap. 1, b. 18; Atodangos 2007: 12–13). Komiteto pirmininkas buvo bankininkas Jonas Kybrancas (1897 06 27 – 1967 08 02; plačiau: MLE II 90–91), vienas iš aktyviausių darbininkų – Kazys Trukanas. Ašmanto pėdsakų komiteto veikloje nepavyko aptikti. Vis dėlto, matyt, ne be pagrindo „Mažosios Lietuvos enciklopedija" (II 142) Andrių Ašmantą yra įvardijusi kaip lingvistą ir visuomenės veikėją, tiesa, rašydama apie Pedagoginio instituto dėstytojus, o ne apie Klaipėdos visuomenines organizacijas.

Be darbų šiose visuomeninėse organizacijose, reikėtų paminėti ir kitą Andriaus Ašmanto veiklą Klaipėdoje. Ten jis buvo aktyvus teatro lankytojas ir tai galėjo būti susiję su profesiniais interesais. Norint pagyvinti pajūrio kultūrinį gyvenimą, 1935 m. liepos 1 d. į Klaipėdą buvo perkelta Šiaulių dramos teatro grupė. Jame vaidino tokie žinomi ar vėliau išgarsėję aktoriai kaip Elena Bindokaitė, Valerijonas Derkintis, Stepas Jukna, Henrikas Kačinskas, Alfonsas Radzevičius, Juozas Rudzinskas ir kt. (MLE II 146–147). Teatras turėjo savo studiją, su kuria bendravo ir Ašmanto vadovaujami pedagoginio instituto studentai (Ašmanto RR 368–369). Čia jis matė svarbų auklėjamąjį momentą, be to, nereikia abejoti, kad pats sėmėsi vaizdinės tarties mokymo ir mokymosi įgūdžių. Apie teatro spektaklius, taip pat apie Kauno teatrų gastroles Klaipėdoje yra parašęs keletą atsiliepimų, kurie buvo paskelbti „XX amžiaus"

dienraštyje. Su teatru jis nenutraukė ryšių ir vėliau, jau persikėlęs į Kauną. AA išlikęs operos solistės Veronikos Dagelytės-Valatkienės (1911–1956) kvietimas dalyvauti „Pikų damos“ spektaklyje, kur ji atlieka debiutinę Lizos partiją (1938 04 29).

Iš kitų organizacijų minėtina narystė Klaipėdos kooperatinėje prekybos bendrovėje „Gerovė“ (apie ją žr. MLE I 464; AA yra išlikusių vyro ir žmonos mokėtų nario mokesčių kvitų), Andrius buvo ir Klaipėdos krašto mokytojų draugijos ligonių šelpimo kasos narys.

Kad ir turėdamas daug tiesioginio darbo, visokių rūpesčių visuomeninėse organizacijose, nuolat rašydamas į spaudą, Ašmantas niekada neužmiršo būtinumo pačiam lavintis, siekti didesnio mokslo.

Atkreipia dėmesį jo užrašų knygutė (AA), iš kurios matyti, kad 1937 m. jo mokytasi rusų kalbos. Tų metų gegužės 13, 19, 20, 27 d. užsirašyta vis po kelis rusų kalbos žodžius su vertimais į lietuvių kalbą. Iš tų žodžių atrodo, kad šioje srityje dar nebuvo toli pažengta į priekį, nes rašytasi paprasti, beveik kasdieniniai žodžiai.

Į Prancūziją

Matyt, jis niekada nepamiršo seno savo įsipareigojimo baigus universitetą „dumti į užsienius ir ten sustiprėti“ (Dienoraštis, 1930 01 23). Baigiant universitetą būta konkurencijos dėl užsienių su Petru Joniku ir dėstytojai pasirinko Joniką. Andrius Ašmantas vis tiek nenuleido rankų ir visą laiką tą reikalą turėjo galvoje. Atrodo, kad vos įsikūręs Klaipėdoje vėl pradėjo tais dalykais rūpintis. Neabejotina, kad kalbino savo senus pažįstamus Gotlybą Studerų, Praną Brenderį, Raimoną Šmitleną (Raymond Schmittlein)[96] ir kitus. Tai rodo keletas jo archyve išlikusių dokumentų.

1936 m. balandžio 17 d. nenustatytam asmeniui rašytame laiško juodraštyje pasakojama, kad balandžio 15 d. būdamas Kaune pasižadėjęs tam asmeniui pranešti, ką sužinosiąs iš Šmitleno ir Studeraus dėl savo kelionės studijų reikalais į Prancūziją. „Man malonu pranešti Tamstai, kad Schmittlein'o rūpesčiu jau daug padaryta. Jis anksčiau jau kreipęsis į p. Dulong'ą, įgaliotą Prancūzijos ministerį Lietuvai, ir dabar sužinojęs, kad p. ministeris Dulong neseniai buvęs Prancūzijoj ir net jau mano reikalais taręsis su švietimo vadovybe. Ten švietimas palyginti decentralizuotas, ir man parinko Nansy miestą, kuriame esąs universitetas ir l'ecole normale mokytojų rengimo įstaiga. Tiesa, šio miesto

[96] Prancūzų kalbininkas Raimonas Šmitlenas (1904–1974) 1934–1938 m. dėstė Vytauto Didžiojo universitete, nemažai nusipelnė lituanistikai ir Lietuvai (LKE 480). Andrius Ašmantas su juo susipažinti galėjo per minėtus savo bičiulius Brenderį ir Studerų.

parinkimą nulėmė ir tai, kad aš prašiau kartu patarti, kur man būtų patogiau prancūzų kalbos kursus lankyti. Nansy srities tarmė esanti artimiausia jų bendrinei kalbai.

Pono Schmittlein'o tvirtinimu, būsią man parodyta daug nuoširdumo ir rūpesčio: būsiąs specialiai man skirtas tos srities žinovas, kalbąs net vokiškai. Žodžiu, daug jau ten padaryta ir būsią viskas padaryta, kad tik aš nuvykčiau, ypač dar kiek anksčiau. Mat, mokykla dirba net visą liepos mėnesį“ (AA).

Turint tokios informacijos į kelionę rengtasi rimtai. Reikalai svarstyti su Studerumi laiškuose (1936 03 02 Studeraus laiške Ašmantui patariama, kur vykti, įkalbinėjama būtinai pasirinkti Šveicariją, duodama kitų patarimų. – AA). Išlikęs Andriaus Ašmanto 1936 m. gegužės 18 d. prašymas Pedagoginio instituto direktoriui tarpininkauti, kad Švietimo ministerija skirtų šią vasarą komandiruotę susipažinti su Prancūzijos ir Šveicarijos mokytojų rengimo įstaigomis. Prie prašymo pridėtas kelionės ir darbo planas (žr. TUTK 104–105), kuriame išsamiai nurodyti kelionės tikslai ir uždaviniai.

Planas suskirstas į dvi dalis: Gimtoji kalba mokyklose ir Vietos, kuriose numatyta informuotis. I dalis suskirstyta smulkiau. Pradžioje kalbama apie gimtosios kalbos mokymą pradinėse mokyklose. Čia, be kitų, ypač įdomūs klausimai, kaip ir kiek remiamasi tarme, koks mokykloje ir už mokyklos ribų palaikomas tarmės ir bendrinės kalbos santykis. Antrame skyrelyje kalbama apie gimtąją kalbą gimnazijose, trečiame – apie mokytojų rengimą pradinėms mokykloms (kaip atrenkami kandidatai į mokytojus, gimtosios kalbos programos, mokymo metodai, mokyklinė praktika ir pasiekiami rezultatai, bendrieji gimtosios kalbos [mokymo] tikslai ir svarbiausia literatūra). Antroje dalyje rašoma apie ilgiausią sustojimo vietą – Nansi universitetą, kur „prie progos“ norėtų išklausyti prancūzų kalbos fonetikos kursą, atlikti praktiką ir pažinti dėstymo metodus. Šveicarijoje norėtų aplankyti „šiuos centrus: Neuchätel, Bern, Lücern, ir Zürich ar Basel“. Autorius taip pat pažymi, kad informacijų sėkmingumu Prancūzijoje rūpinosi ir dabar rūpinasi Raimonas Šmitlenas, o Šveicarijoje – Studerus ir Brenderis. „Iš jų, manau, maloniai galėtų informuotis mano reikalais ir Švietimo ministerija“ (TUTK 105). Atkreiptinas dėmesys į dar kelis necituotus šio rašto dalykus. Autorius pažymi, kad suminėti uždaviniai kartais gali būti ir nebaigti per vieną vasarą, vadinas, užmojai buvo labai dideli. Be to, prie II skyrelio apie gimtąją kalbą gimnazijose pridėta pastaba, kad ši sritis jam esanti antraeilė. Taigi jo stengtasi susikaupti prie pradinės mokyklos reikalų, tai yra tobulintis darbui Klaipėdos pedagoginiame institute. Ši mintis leidžia kalbėti apie tam tikrą gana tvirtą mokslinės ir pedagoginės veiklos krypties pasirinkimą, pasiryži-

mą dirbti lituanistikos darbą turimoje vietoje. Matyt, jį tenkino tas darbas ir jame matė sąlygas ir sau pačiam tobulėti, ir galimybes kelti mokymo turinį į europinį lygį.

Tačiau 1936 m. vasarą išvažiuoti nepasisekė dėl lėšų stokos, gal dėl dar kokių aplinkybių. 1937 m. vėl rūpinasi kelione, kalbina savo pažįstamus ir ministeriją. Antai 1937 m. gegužės 19 d. laiške Raimonui Šmitlenui (AA) prašo informuoti apie 1937 m. kursus, sąlygas į juos patekti. „Man svarbu pažinti prancūzų filologinis, literatūrinis ir šiaip kultūrinis pasaulis, kuriame mes, lietuviai, galėtume semtis medžiagos savo kultūrai. Anais metais buvo didžiausias kliuvinys – finansai. Šiemet spėjau aš pats kiek susitaupyti. Todėl jaučiu, kad jokių kliūčių nebus. Lieka tik sutvarkyti dokumentus. [...] Mokaus pranc. kalbos šiemet toliau. Beveik jaučiu, kad didžių sunkumų nebus man klausyti paskaitų prancūziškai“ (AA). Neilgai trukus rašo prašymą Pedagoginio instituto direktoriui, prašydamas tarpininkauti Klaipėdos krašto gubernatūroje gauti nemokamą vizą važiuoti į Prancūzijoje rengiamus vasaros kursus (AA).

Šį kartą buvo viskas gerai, pastangos davė savo vaisių ir Andrius Ašmantas išvažiavo į Prancūziją. Bet natūraliai gali kilti klausimas, kodėl veržtasi kaip tik į Prancūziją, o ne, pavyzdžiui, į Vokietiją, kur buvo mokslų sėmęsi jo mokytojai Skardžius ir Salys, kur studijavo daug kitų jaunų lietuvių mokslininkų, pagaliau pats Andrius Ašmantas daug geriau mokėjo vokiečių kalbą negu prancūzų ir net atstumai buvo kiti? Tai lengvai paaiškinama ano meto viešuoju kultūriniu diskursu ir pastangomis apsibrėžti lietuvių kultūros kūrimo turinį ir jos orientacijos gaires.

Nors XX a. 4-o dešimtmečio kultūrinėse diskusijose vyravo Stasio Šalkauskio rytų ir vakarų kultūrų sintezės idėja, vis dėlto ne visi jai pritarė ir ieškojo kitų tautinės kultūros atramos taškų. Buvo atmetama kitų tautų kultūrinės įtakos hipotezė ir mėginama propaguoti vidinių resursų pirmenybę, pirmiausia lietuviškąjį kultūrinį paveldą. Kartu reikalauta „išsivaduoti nuo svetimtaučių globos“ (Juozas Keliuotis), bet suprasta, kad be kitų tautų kultūrų pamokų neįmanoma kurti savo tautinės kultūros. Artimiausių kaimynų pavyzdys buvo griežtai atmetamas. Lenkų – dėl vienų priežasčių, rusų dėl kitų, vokiečių dar dėl kitų. Žvilgsniai krypo į Italiją ir Prancūziją. Pasirinkta Prancūzija, ir jos kultūrinė ir kitokia įtaka pradėjo pastebimai didėti (plačiau: Mačiulis 2005: 247–250). Taigi Andrius Ašmantas, pasirinkdamas važiuoti į Prancūziją, jokių Amerikų neišrado; jis tik stengėsi praktiškai įgyvendinti vieną iš tautinės kultūros kūrimo elementų to meto kultūrinio diskurso rėmuose, tai yra vykdė jaunųjų tautininkų kultūrininkų idėjines nuostatas.

TESSERA DI RICONOSCIMENTO IDENTITY CARD CARTE D'IDENTITÉ AUSWEIS TARJETA DE IDENTIDAD

NOM : M. Ašmontas
Surname. Name. Cognome. Apellido.

Prénoms : Andriejus
Christian names. Vornamen. Nome. Nombre.

Profession ou qualité : instituteur
Profession or ranck. Beruf. Professione. Profesión.

Lieu et date de naissance : Date and place of birth. Ort und Datum der Geburt. Luogo e data di nascita. Lugar y fecha de nacimiento.
1906, distr. de Kretinga

Adresse personnelle : Klaipėda, Kanto g-vė 4 a.
Home address. Persönliche Anschrift. Indirizzo personale. Senas.

Nº du passeport ou indication des pièces justifiant la résidence à l'étranger sur le vu desquelles la présente carte a été délivrée : passep. lithuan. No 8316.

Nº of passport or particulars of documentary evidence that the holder is resident outside France, on presentation of which this card has been issued.

Passnummer oder sonstige Beweisstücke über den Wohnort im Ausland, auf Grund deren der vorliegende Ausweis gegeben wurde.

Numero del passaporto od elenco dei documenti che comprovino la residenza all'estero e sulla presentazione dei quali venne rilasciata la presente tessera.

Nº del pasaporte o indicación de los documentos justificando la residencia en el extranjero, a la vista de las cuales ha sido expedida la presenta tarjeta.

Nationalité : Lithuanien
Nationality. Staatsangehörigkeit. Nazionalità. Nacionalidad.

Signature : Signed. Unterschrift. Firma. Firma.

Déclare se rendre à l'Exposition Internationale de Paris 1937.
I hereby declare that I am travelling to Paris to visit the 1937 International Exhibition.
Erklärt seine Absicht, zur Internationalen Ausstellung 1937 nach Paris zu fahren.
Dichiara di recarsi all'Esposizione Internazionale di Parigi 1937.
Declara acudir a la Exposición Internacional de Paris de 1937.

Visa
Visum
Visto
Visado

...SITION ...NATIONALE PARIS 31 JUIL. 1937

LEGATION ... KAUNAS

Timbre à date des commissaires spéciaux aux frontières.

Timbre à date des commissaires spéciaux aux frontières.

Andriaus Ašmanto prancūziškasis užsienio pasas

Kursai vyko 1937 m. liepos mėnesį. Apie juos, deja, turime mažai informacijos, tad belieka paminėti AA archyve išlikusius dokumentus, laiškus ir kitas nuotrupas. Atrodo, kad į Prancūziją Ašmantas važiavo ne vienas, tikriausiai gal su būreliu ekskursantų, o gal kursų dalyvių. Tuo metu Paryžiuje vyko pasaulinė pramonės paroda, tad į ją galėjo būti važiuojama

Kartu su kolegomis Prancūzijoje Nansi mieste
1937 m. liepos 14 d. Andrius Ašmantas trečias iš kairės

viso būrio žmonių. Dviejose Andriaus Ašmanto parsivežtose nuotraukose antroje pusėje užrašyta „Lietuvių kursistų grupė Verdene prie paminklo, kuris simbolizuoja visas ginklų rūšis, vartotas per Didįjį karą. 1937.VII.17", – išeitų, kad kursuose buvo visas lietuvių būrys. Iš viso Ašmantas iš kelionės parsivežė (ar išsiuntė žmonai) 8 nuotraukas, 2 atvirukus, yra išlikę 3 atvirlaiškiai žmonai.

Pirmame atvirlaiškyje liepos 14 d. rašo pirmąjį laišką iš Nansi išsiuntęs liepos 6 d. iš ryto. Dirbantis labai daug, nes „suvažiavo iš visų kraštų daugiausia prancūzų k. mokytojai. Aš jaučiuos lyg mažiausias. Šiandie (VII.14) pas mus didelė šventė [Bastilijos paėmimo diena]. Vakar ir šiandie stengiaus toje šventėje dalyvauti, bet šventės įspūdis menkas: krautuvės atdaros, žmonės beveik visi dirba, mumis kursistais nesirūpina. Tur būt, įdomiausias šios dienos kariuomenės paradas. Bet mūsų kariuomenė, bent kareiviai, daug dailiau atrodo". Iš Paryžiaus išvažiavo rugpjūčio 4 d.: „Šiandie 12.50 apleidžiam tą milžinišką miestą, kur tiek daug visokių įspūdžių, nuo kurių žmogus tiek nuvargsti, kad nori bėgte iš čia išbėgti. Miela Lietuva nemiegančiame ir triukšmingame Paryžiuje! Ilgesys savo šeimos ir savo krašto dar didesnis, kai matai, koks čia menkas žmogus!" (1937 08 04 atvirlaiškis. – AA). Dar vieną žinutę parašo rugpjūčio 8 d. (atvirlaiškyje apsirikta, parašyta VII. 8) traukinyje į Berlyną ir praneša greitai būsiantis namie.

RÉPUBLIQUE FRANÇAISE

UNIVERSITÉ DE NANCY

FACULTÉ DES LETTRES

COURS SPÉCIAUX DE FRANÇAIS

*Je soussigné, Directeur des Cours spéciaux de Français, certifie que M*onsieur André ASMANTAS

Professeur, de nationalité Lithuanienne -

a suivi les Cours de Vacances du 5 Juillet à fin Juillet I937, avec la plus grande assiduité.

Le Directeur des Cours,

Nancy, le 3I Juillet *19*37

J. C. ET FILS - 1.000 - 6-28

Andriaus Ašmanto Nansi kursų baigimo pažymėjimas

Kursų Prancūzijos mieste Nansi dalyviai.
Andrius Ašmantas viršutinėje eilėje šeštas iš dešinės

Kursai oficialiai baigėsi 1937 m. liepos 31 d. Tą dieną klausytojams buvo įteikti pažymėjimai. Ko ten kursų dalyviai išmoko, kokias sritis patobulino, sunku dabar susekti. Iš jų yra išlikęs vienas Andriaus Ašmanto užrašų sąsiuvinis, bet ir jis nedaug ką pasako. 15-oje jo puslapių, rašytų liepos 12 – liepos 22 d., konspektuoti įvairūs prancūzų kalbos gramatikos dalykai. Toliau eina 3 fonetikos puslapiai, bet kada jie rašyti, datos nėra. Gali būti, kad net ne Prancūzijoje, nes bendrosios fonetikos iš tiesų tėra 1 puslapis apie kvėpavimą, o toliau eina „Kalbos pratimams – sakiniai", pavyzdžiai tik lietuviški. Tarsi jų tęsinys – 22 puslapiai – žodžių poros garsų (fonemų) ir priegaidžių skiriamosioms funkcijoms nustatyti, pvz., *meta – metė, žabai – žaibai, ponia – vonia* ir t. t. Iš kito sąsiuvinio galo yra „Pastabos fonetikos klausimais" (4 psl.), kur vėl rašoma apie kvėpavimą. Galėjo tai būti rašoma ir Prancūzijoje išklausius fonetikos kursą, ir Lietuvoje rengiantis tai pritaikyti lietuvių kalbai.

Spaudoje ir visuomenėje

Klaipėdoje Andriaus Ašmanto gyventas intensyvus darbo, veikimo ir mąstymo gyvenimas. Įsižiūrėjus į viską atidžiau net sunku suvokti, kada tas viskas ir suspėta, o juk kiekvienam darbui, kiekvienam veiksmui atiduota

visa energija ir turimas laikas, niekas nedaryta atmestinai. Ypač stebina publicistinių rašinių gausa. Klaipėdos metu jų parašyta daugiausia per visą gyvenimą – beveik pusantro šimto. Daugiausia rašė „Vakarų“ dienraščiui, dar kiek į Kauną „XX amžiui“, kartkartėmis kitiems. Andriaus Ašmanto archyve išlikę keletas periodinių leidinių redakcijų raštų su prašymais jiems rašyti apskritai ar konkrečiais klausimais. Pavyzdžiui, yra „Židinio“ žurnalo redaktoriaus 1936 m. kovo 6 d. raštas su prašymu rašyti apie mokyklų ir mokytojų gyvenimą, taip pat iš kalbotyros, ir 1936 m. lapkričio 28 d. prašymas recenzuoti Klaipėdos teatro spektaklius. Bet „Židiniui“ Ašmantas nerašė – gal neturėjo laiko, gal netiko jo idėjinė kryptis, gal jautė, kad jo straipsniai daugiau laikraštiniai, o ne žurnaliniai. Todėl daugiau siuntė „XX amžiui“. 1937 m. jam išsiuntė į laikraštį įdėtų straipsnių sąrašą (iš viso 8), nurodydamas kiekvieno numerį ir eilučių skaičių (be abejo, honoraro reikalu). „Židinyje“ tik 1938 m. buvo paskelbtas Ašmanto straipsnis apie Kazimierą Jaunių (nr. 10, p. 369–378). 1936 m. balandžio 30 d. „Jūros“ žurnalą leidžianti Lietuvos Jūrininkų sąjunga prašė būti nuolatiniu bendradarbiu ir laukė pažadėtojo straipsnio „Ūgdykime jūrinę sąmonę per mokyklas“. To žurnalo 5 nr. išspausdintas Ašmanto straipsnis „Jūra – auklėjimo veiksnys mokykloje“ tikriausiai ir bus tas redakcijos minėtas rašinys. 8-ame tų metų numeryje yra dar vienas Ašmanto straipsnis „Jūra ir žemynas“. 1936 m. kovo 26 d. „XX amžiaus“ redaktoriaus laiške dėkojama, kad jų nepamirštama, ir apgailestaujama, kad dėl nuo jų nepriklausiusių priežasčių negalėję išspausdinti kažkokio nenurodomo Ašmanto straipsnio. „Dabar cenzūra dar paaštrėjo. Pasakyti ką nors beveik nebegalima“ (AA).

Svarbiausias leitmotyvas, iš esmės einantis per visus straipsnius straipsnelius, yra tautinės kultūros gynimas, jos ugdymas ir puoselėjimas. Ne veltui prof. Vanda Zaborskaitė šią jo kūrybos dalį yra pavadinusi kultūrine publicistika. Tematiškai ji, suprantama, išsišakojusi: tai bendrieji kultūros dalykai, veiksniai, padedantys ją ugdyti ir kelti, visokie kultūros stabdžiai ir trikdžiai, dviejų kultūrų sambūvis Klaipėdos krašte. Jam rūpi ir kalbos dalykai (lingvistinė publicistika, daugiau kaip 10 straipsnių), ir teatro reikalai (teatrologinė publicistika, daugiau kaip 10 straipsnių; teatro recenzijų yra prašęs ir „Židinio“ redaktorius. – AA. 1936 11 28 laiškas), įvairūs švietimo ir auklėjimo klausimai (pedagoginė publicistika, apie penkiasdešimt straipsnių). Vis dėlto per tą didelį rašymą kai kas pradėjo kartotis, viena kita mintis ėjo iš straipsnio į straipsnį ir kai kurie rašiniai ėmė darytis nebe tokie patrauklūs ir originalūs, kaip būdavo anksčiau. Šių straipsnių turinys apžvelgiamas II šios knygos dalyje, o čia reikėtų atkreipti dėmesį į kelias ypatingesnes temas.

1937 m. kovo 5 d. Ašmantas „Vakaruose“ paskelbė straipsnį „Mažosios Lietuvos tautosakos likimas“ (RR 404–406), kuriame ragino į tautosakos rinkimą įtraukti jaunimo organizacijas, suorganizuoti rinkimo centrą. Autoriui jau pavykę gauti teigiamą atsakymą kurti tokį centrą prie Pedagoginio instituto, tad laukiantis visų, kurie norėtų prie to darbo dėtis, ir prašo rašyti į institutą ar savo namų adresu. Į laišką atsiliepė mokytojas Jonas Bicka[97] iš Laũksargių (1937 03 09 laiškas Andriui Ašmantui. – AA). Jame rašoma, kad jis ir mokytojas Tumosas jau vieną tautosakos knygelę atidavę spaudai ir renkantys medžiagą antrai. Jie domisi tik padavimais ir pasakomis.

Gali būti, kad laiške minima atiduotoji spaudai knygelė vis dėlto pirma pateko į Ašmanto rankas, – ji išėjo 1939 m. Lauksargiuose antrašte „50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų“ (157 p.) ir jos kalbos redaktoriumi nurodytas lektorius A. Ašmantas (p. 151). Rinkinio pradžioje pažymėta, kad Švietimo ministerijos Knygų tikrinimo komisijos sprendimu knyga tinka mokyklų knygynams (1937 m. protokolas Nr. 581), o Rinkėjų žodis pasirašytas 1938 m. kovo mėnesį. Dar pridurtina, kad Lietuvių mokytojų draugijos Pagėgių skyriaus narių susirinkime mokytojai pageidavo, kad draugijos Centro valdyba greičiau išleistų Fr. Tumoso ir Bickos surinktus Klaipėdos krašto padavimus (Tautos mokykla, 1938, nr. 9, p. 244). Apie antrąjį darbą girdėti neteko, taip pat neaptikta informacijos apie antrąjį rinkinio rengėją Fr. Tumosą. Išėjusi padavimų knyga buvo teigiamai įvertinta pedagogų spaudoje (J. Lazauskas. – Tautos mokykla, 1939, nr. 13, p. 314), kur pažymėta, kad kalba taisyklinga ir graži, peržiūrėta Vytauto Didžiojo universiteto lietuvių kalbos lektoriaus A. Ašmanto.

Kitas dalykas – Andriaus Ašmanto nesutarimai su Klaipėdos miesto valdžia. Jie prasidėjo, kaip ir galima numanyti, nuo lietuvių kalbos reikalų. Jį erzino valdininkų lietuvių kalbos nemokėjimas ir tos kalbos darkymas įvairiuose gyventojams siunčiamuose raštuose ir dokumentuose. Antai straipsnyje „Kalbų lygybė“ (RR 326–328) cituoja dar 1936 m. valdininkų rašytą raštą (gali būti, kad jo šeimai), kuriame iškraipyta pavardės, o žodžiai nesiriša vienas su kitu. „Taip gali rašyti tik menkos kultūros žmogus, negerbiąs pats savęs ir to, kuriam rašo“ (p. 327). Toliau autorius nurodo, kad valdininkams reikėtų skelbti egzaminus, padėti jiems pasirengti. „Čia bereikia tik pačiai direktorijai apdairumo, rūpesčio ir geros valios“ (p. 328).

[97] Ilgametis Lauksargių pradinės mokyklos mokytojas (1932–1939) Jonas Bicka buvo gimęs 1900 m. gruodžio 1 d. Tauragės apskrityje, baigęs Tauragės mokytojų kursus ir Kėdainių mokytojų seminariją. Domėjosi drama, kraštotyra, tautosaka. Per Antrąjį pasaulinį karą buvo patekęs į Hanau (Vokietija) tremtinių stovyklą, bet 1948 m. sėkmingai grįžo į Lietuvą (CVA F. 391, ap. 7, b. 561a). Mirė 1977 m. (MLE I 172).

Galima spėti, kad kaip tik Andriaus Ašmanto iniciatyva direktorijoje 1936 m. gegužės 27 d. buvo sudaryta lietuvių kalbos komisija, kuri turėjo tikrinti valdininkų lietuvių kalbos mokėjimą; į ją įėjo gubernatūros patarėjas Mikas Šlaža, direktorijos mokyklų referentas Paulius Vaičys ir pedagoginio instituto dėstytojas Andrius Ašmantas. Valdininkai boikotavo komisijos darbą. 1936 m. rudenį delegacija išdėstė Baldžiui, kad ja nepasitiki, ir šitaip sužlugdė visą darbą (Žostautaitė 1992: 253).

O Andrius Ašmantas spaudoje skelbia vieną straipsnį po kito, tačiau rezultatų nėra jokių. Galų gale ir jam kantrybė išsenka ir rašo jau piktai: „Klaipėdos magistratas, kuris vadovaujamas vokiečių ir vokiškos kultūros žmonių, elgiasi taip šlykščiai nekultūringai, kad imi žmogus abejoti, ar čia vokiškoji kultūra nėra visai išsigimusi lietuviškos kultūros prieglobstyje?“, – rašo jis straipsnyje „Kur kultūra?“ (RR 376–379). Tokių jausmų proveržį sukėlė gauta mokesčių knygutė, kurioje visiškai sumaitota lietuvių kalba. Knygutę jis grąžino magistratui, pasirašė raštelį: „Šiuo raštu pažymiu, kad 1937 m. Mokesčių knygutė, pažymėta 325 num., grąžinta Klaipėdos Miesto Magistratui, kad būtų ištaisyta kalba“, gavo valdininko parašą ir pats savo ranka parašė datą 1937 12 22. O pačiame straipsnyje viešai agituoja „grąžinti magistratui visas anokias mokesčių knygutes ir pareikšti, kad tokių mokėtojų visai nėra. Tik pati visuomenė galės sukultūrinti magistrato valdininkus [...], sukelti jų kultūrinę pagarbą savo darbui ir teisingumo jausmą viso miesto abiejų tautybių piliečiams, kurie moka lygius mokesčius“ (RR 379; šios eilutės laikraštyje išspausdintos juodu šriftu). Pataisytą mokesčių knygutę burmistras grąžino kartu su 1937 m. sausio 22 d. pasirašytu lydraščiu, kuriame mėginama pasiteisinti dėl tokio aplaidumo (AA).

Po poros mėnesių, 1938 m. kovo 7 d., Ašmantas rašo naują skundą Klaipėdos krašto direktorijos pirmininkui. Jame skundžiasi, kad valdininkai neleistinai ilgai laiko nesutvarkytus jo ir žmonos pasus. Pareiškimas gauti Klaipėdos krašto pasus buvęs įregistruotas sausio 25 d.[98], bet valdininkai vėl nevykdė savo pareigų. „Vėl per valdininką man praneša, kad su skundu turiu kreiptis į Miesto Valdybos Direktorių – p. Damisch'ą. Su juo nesusikalbu lietuviškai. Vertėjo neprašiau, laikydamas sau ir įstaigai negarbe, kad tokias pareigas galėtų eiti žmonės, dar nemoką valstybinės kalbos. Vėl buvau priverstas grįžti pas vyr. burmistrą Dr. Brindlinger [...]. Tik vėl [jis] pranešė per valdininkus,

[98] Pastangos gauti Klaipėdos krašto vidaus pasus gali būti susijusios ir su noru galutinai susitvarkyti pavardės formą. Dėl savo pavardės rašymo jau buvo vienur kitur kreipęsis. AA yra Endriejavo valsčiaus savivaldybės viršaičio 1938 m. sausio 20 d. atsakymas į Andriaus Ašmanto pašymą (adresuota Ašmontui Andriejui): „pranešu, kad paso davimo byloje esančios metrikos ir pagal jos duotą pasą savivaldybė pavardės bei vardo ištaisyti negali“.

kad aš jam esąs persona ingrata todėl, kad aš rašąs apie Magistrato trūkumus laikraščiuose“ (AA). Kokius ėjo vargo kelius, matyti iš jo archyve esančio lapelio: kreiptasi pirmą sykį II. 21, antrą – III. 7, trečią – III. 8, gautas atsakymas iš Direktorato IV. 22, kreiptasi ketvirtą kartą IV. 25, IV. 26 gautas iš pasų skyriaus kvietimas (pastaruoju atveju gal supainiota, gal tai Policijos valdybos raštelis). Be to, AA yra direktorijos 1938 m. balandžio 8 d. atsakymas į dar vieną Ašmanto skundą, rašytą 1938 m. kovo 7 d. Jame rašoma, kad Klaipėdos miesto Policijos valdyba jam jau pranešusi, jog Klaipėdos krašto vidaus pasas negalėta duoti, nes Endriejavo valsčiaus valdybos išduotame pase pavardė parašyta Ašmontas, o jungtuvių metrike Ašmantas. „Kaip bus pase pavardė ištaisyta ar pristatytas gimimo metrikas, nėra kliūčių Tamstai išduoti Klaipėdos Krašto vidaus pasą“ (AA).

Suprantama, pavardės formos rašymas pase buvo viena, o biurokratiniai dalykai, nepagarba kitos tautos žmonėms, šiuo atveju lietuviams, visai kas kita. Kova su tokiu biurokratizmu, aišku, buvo kova su vėjo malūnais, gana panaši į tą, kurią vėliau dėl lietuviškų užrašų mėgino kovoti Vilniaus universiteto studentai pirmaisiais bolševikinio pokario metais ir vėliau; su visai panašiais reiškiniais susidurta lietuvių kalbos sąjūdžio metais XX a. 7–8 dešimtmetyje. Visais atvejais tiems kovotojams turėjo darytis aišku, kad gera valia padėties

Miesto Policijos Valdyba
Stadtpolizeiverwaltung
P. VII 83 /38

Klaipėda
Memel, 25.4.38

Jūsų paso reikalu Jūs prašomas vieną artimiausiųjų dienų prieš pietus ateiti į Magistrato rūmus, 21-ą kambarį, pas čia pasirašiusįjį.
In Ihrer Passangelegenheit werden Sie ersucht an einem der nächsten Vormittage im Magistratsgebäude, Zimmer Nr. 21 bei dem Unterzeichneten vorzusprechen.

Reikia atsinešti:
Es sind mitzubringen:

I. A.

Klaipėdos miesto policijos valdybos raštelis Andriui Ašmantui

nepataisysi, reikia kardinalių sprendimų. Andrius Ašmantas tikriausiai jų taip pat ieškojo ir esamomis sąlygomis turbūt matė vieną išeitį – pačiam eiti į politiką. Nors šiaip savo prigimtimi jis buvo neprievartinės, o tik aiškinamosios ir auklėjamosios pakraipos žmogus, bet tuo metu vienintelę išeitį tematė, matyt, tik politikoje.

Vis dėlto teigti, kad jaunystėje ir vėliau Andrius Ašmantas buvo visai apolitiškas, negalėtume. Klaipėdoje, vokietininkų veiksmai, vietos valdžios arogancija santykiuose su gyventojais lietuviais, pagaliau paties nesusipratimai su vietine valdžia negalėjo neskatinti ką nors daryti kitaip negu iki tol gražiais kultūriniais pamokymais mėginti kitus atvesti į protą. To meto jo nuotaikas ir pažiūras gana nemenkai atspindi laiškas bičiuliui Petrui Navardaičiui, rašytas 1938 m. balandžio 22 d. Jis rašo, kad „vargina „broliai" ir vakarų kaimynas nerimastimi" (AA), bet daugiausia kalba apie naujausius politinius įvykius. Sunku buvę išgyventi kovo 17–19 dienas, kada teko priimti Lenkijos ultimatumą ir faktiškai atsisakyti teisių į Vilniaus kraštą. „Kad tie įvykiai atsitiko, rodo mūsų politikos siaurumą ir trumparegiškumą. [...] Be abejo, stambi diplomatinė klaida – suplakti dipl. santykius su Vilniaus klausimu. Atnaujinome santykius – atsisakėme nuo Vilniaus. Ši mintis taip giliai žmonėms įkalta į galvą, kad yra dar ir šiandien netikėlių [=netikinčių], kas viešai skelbiama. Be abejo, lenkai visada galės iš mūsų pasišaipyti per derybas.

Dar liūdniau, kad iš to mes tiek maža tepasimokėme. Visi laukė [ministrų] kabineto ne srovinio, kaip „L. A." bijojo, bet išėjo sroviškiausias ir be rimtų asmenybių, kuriomis galėtų tauta pasitikėti[99]. Tas kabinetas toks sukiužęs, kad sunkiomis dienomis vėl neteksim vadų. Šis nujautimas tautą akmeniu slėgia. Kur mes nueisim, pasikliaudami tik bukapročiais pataikūnais, kurie neturi savo minčių ir nusistatymo? Liūdna man, Petrai, pažvelgus į ateitį. Teko girdėti iš rimtų idealistų tautininkų, kurie dabar nepersveria per 11 kateg., kad Antanas [Smetona] ima jau rimtai suvaikėti. Jei nepatinka, tuoj matąs tik blogą valią ir tautininkus apšaukiąs voldemarininkais. Vadinas, kada reikia ir reikės blaivaus proto, mes jo kaskart neteksime. Dar prasčiau, kad jokių priemonių pakeisti tam blogiui mes neturime. Kur mes nueisim su tuo autoritetu? Duok, Dieve, kad mes greičiau nuo jo išsivaduotume be žalos sau ir savo tėvynei, o ypač mūsų nepriklausomybei".

[99] Ministrų kabinetas buvo pertvarkytas 1938 m. kovo 24 d. kaip tik dėl krizės su Lenkija. Prezidentas sudaryti vyriausybę pavedė Vladui Mironui. Nors iš senosios vyriausybės buvo atleisti tik du ministrai, ji vis tiek liko „srovinė", kitaip sakant, jos daugumą sudarė tautininkų sąjungos nariai ir jiems lojalūs asmenys (plg. Vitkus 2004: 270).

Toliau rašoma apie kūrybinį darbą, įvairius savo straipsnius. „Noriu išsivaduoti iš tos depresijos ir dirbti rimčiau, bet nervai neišlaiko. [...] Būtų daugiau vertingų darbų, bet viską gadina politika, į kurią įsitraukiau. Juk esu „Visuomenės Sąjungos" net C. V-dyboj. Lankau skyrius ir net kandidatuosiu į Krašto ir miesto seimelius. Et nepakeliui man su politika. Dirbu iš didelio pasiaukojimo tėvynės labui, kurio ji ir nesulaukia" (AA).

Reikia pasakyti, kad Andrius Ašmantas dėl tokių savo pažiūrų, kurios vienokiu ar kitokiu būdu prasiskverbdavo ir į viešumą, negalėjo likti be valdžios dėmesio. Antai Valstybės saugumo departamentas tarnybiniam naudojimui leido rotatoriumi dauginamą leidinį „Spaudos dienynas". Jį redagavo Spaudos skyriaus viršininkas Pranas Meškauskas[100]. Dienyne būdavo referuojami (ne vertinami) spaudoje pasirodę valstybei aktualūs straipsniai, radijo laidos iš Lietuvos ir daugelio pasaulio kraštų. Ir Andrius Ašmantas į tuos referatus yra pakliuvęs su savo kovingais straipsniais iš Klaipėdos tematikos. Pavyzdžiui, šitaip referuotas jo straipsnis „Lietuvių kalba Klaipėdos krašte" (1937 04 09, – nr. 3, iš „Gimtosios kalbos", – CVA F. 378, ap. 5, b. 3104). 1938 m. vasario 24 d. 45-ame numeryje antrašte „Klaipėdos kraštas gyvenąs tautinio apsisprendimo dienas" referuotas jo straipsnis „Klaipėdos visuomenė" iš „XX amžiaus" vasario 23 d. numerio; 1938 m. kovo 5 d. Nr. 51 – antrašte „Kaip šeimininkaujama Klaipėdoje" straipsnis „Kur magistrantūra veda miestą" iš „XX amžiaus" kovo 1 d. ir kt.

Žinoma, iš tų referatų sunku spręsti apie valdžios požiūrį į Ašmanto lojalumą valstybei, bet stebina kitkas. Kaip tik tuo metu jis buvo įregistruotas Valstybės saugumo departamento kartotekoje kaip stebėtinas asmuo. Jam buvo užvesta speciali kortelė, kurioje pažymėta vardas, pavardė, gimimo metai ir vieta, dabartinė gyvenamoji vieta ir pareigos, registracijos priežastis – krikdemas, data 1938 03 10, asmens bylos numeris 2803 i/a (CVA F. 378, ap. 14, b. 1, Valstybės saugumo departamento registruotų asmenų kortelės). Tos bylos archyve neteko aptikti, o teiginys jį tuo metu priklausius uždraustai krikščionių demokratų partijai[101] kiek stebina, nes niekur neteko rasti duomenų, patvirtinančių šį faktą. Gal čia turėta omenyje ne tikrasis

[100] Nuo 1940 m. Pranas Germantas. Jis buvo gimęs 1903 04 22 Puškoriuose (Telšių apskr.), baigęs Kauno ir Leipcigo universitetus. Dirbo Alytaũs, Plùngės, Krãžių gimnazijose, 1936–1940 m. – Valstybės saugumo departamente, per karą – Švietimo valdyboje, rūpinosi lietuviškomis mokyklomis. Mirė 1945 m. Štuthofo koncentracijos stovykloje. Parašė kelias kalbotyros ir politikos knygas (VLE VI 605).

[101] Krikščionių demokratų partijos, buvusios valdžioje 1919–1926 m., veikla 1935 m. valdžios buvo sustabdyta ir ji veikė neoficialiai. 1923–1936 m. leido laikraštį, į kurį kartais rašydavo ir Ašmantas.

priklausymas tai partijai, tik jo dalykinis (politinis) palankumas tos partijos idėjinėms nuostatoms?

Gali būti, kad tas dėmesys taip pat buvo viena iš priežasčių 1938 m. vasarą Ašmantą iškelti iš Klaipėdos į Kauną. Gal buvo ir Klaipėdos valdininkų skundų centrui apie tą jiems atrodantį nelengvai sugyvenamą žmogų? Gal kam atrodė patikimiau jį laikyti po akių Kaune, negu leisti kaitinti ir taip karštus tarptautinius santykius Klaipėdoje?

Bet įdomiausia tai, kad tais metais Andrius Ašmantas įstojo į Šaulių sąjungą. Lietuvos centriniame valstybės archyve yra jo 1938 m. balandžio 16 d. užpildytas pareiškimas priimti į Šaulių sąjungą (F. 561, ap. 12, b. 2203, lp. 1). Jame pateikti anketiniai duomenys, be kitų, nurodyta mokant lietuvių, vokiečių ir prancūzų kalbas, esant Visuomenės sąjungos ir Klaipėdos krašto mokytojų draugijos nariu, prašoma priimti nariu rėmėju. II lapo pusėje yra pažįstamų asmenų, Klaipėdos Šaulių rėmėjų būrio narių Erdmono Simonaičio[102] ir P. Karečiaus [? – sunkiai įskaitoma] liudijimai, kad Andrius Ašmantas jiems žinomas kaip sąžiningas ir doras, ką tvirtinantys savo parašais. Išbuvo ... [neužpildyta] mėnesių bandomąjį laiką ir būrio tarybos protokolu Nr. 9 1938 m. gegužės 1 d. nutarta priimti į šaulius. 1938 m. gegužės 12 d. XX rinktinės vadas savo parašu patvirtino, kad Andrius Ašmantas priimtas į šaulius.

Šaulių sąjunga buvo įkurta 1919 m. birželio 27 d. kaip savanoriška, karinė, nepolitinė organizacija. Jos tikslas buvo kovoti dėl tautos laisvės ir ją iškovojus išsaugoti. Veiklos sritys buvo 5-ios: karinė, kultūrinis ugdymas, fizinis lavinimas, ugniagesyba ir moterų veikla. Organizacijos nariai, susiskirstę pagal rinktines į kuopas, rengdavo minėjimus, valstybines šventes, globojo istorinį paveldą, turėjo savo chorų, teatro kuopelių, bibliotekų, šaulių namų, leido „Trimito“ žurnalą, knygas (LE XXIX 375–383).

Dabar sunku tiksliau nustatyti tikruosius Andriaus Ašmanto stojimo motyvus. Nėra abejonės, kad turėjo reikšmės jau minėti faktai, pasiryžimas balotiruotis rinkimuose į seimelį, galbūt galėjo pakalbinti stoti bičiulis Petras Navardaitis, kuriam atvirai dėstė savo politines pažiūras (Navardaitis į Šaulių sąjungą įstojo dar studijuodamas universitete, plg. CVA F. 561, ap. 2, b. 2654, ten pat ir duomenys, kad sąjungos nariu nuo 1920 m. buvo Kazys Akelis). Gali būti, buvo ir kitų paskatų iš pačios Klaipėdos, neužmirština, kad aštrėjant

[102] Galbūt tai Erdmonas Simonaitis (1888–1969), vienas iš Klaipėdos krašto veikėjų, buvęs ir Klaipėdos apskrities viršininku, Klaipėdos miesto burmistru (CVA F. 561, ap. 2, b. 1835, lp. 7; LE XXVII 465–466; MLE IV 246–249). Jeigu tai tiesa, tai tas faktas rodytų plačias Andriaus Ašmanto pažintis su žymiausiais Klaipėdos krašto kultūros ir politikos veikėjais.

tarptautinei padėčiai buvo skatinama kuo daugiau žmonių stoti į šią patriotinę organizaciją. Antai 1939 m. sąjungą papildė 10 000 naujų narių ir 1940 m. pradžioje jų buvo 62 000 (Vitkus 2004: 275).

Korespondencija

Iš Klaipėdos laikotarpio Andriaus Ašmanto archyve esama per visą gyvenimą gausiausios korespondencijos, rašytos artimiems žmonėms ir jo gautos iš įvairių asmenų. Čia apžvelgiami neminėti laiškai ir tie jau minėtuose laiškuose nekelti dalykai, kurie gali būti svarbūs jo biografijai ar gyvenamosioms aplinkybėms papildyti.

Bene reikšmingiausias įvairiais atžvilgiais yra Andriaus Ašmanto ir Petro Navardaičio susirašinėjimas. Išlikę trys Andriaus laiškai (juos išsaugojo ir atidavė AA Stefa Navardaitienė) ir du Petro laiškai Andriui.

1936 m. rugpjūčio 31 d. Andrius Ašmantas rašė: „Jau seniai išsiskyrėme, tačiau širdingu žodžiu nepasidalinome. Skaitau kiekvieną naujieną laikraščiuose, apie mokytojų skyrimus ar kilnojimus, bet Tavo pavardė, rodos, niekur neužkliuvo. Manome, kad trečiojoje Kauno gimnazijoje ir liksi“. „Gal kandidatuoji kur į direktorius? P[onas] Orvydas[103] jau Joniškio direktorius. Jam, tur būt, kas padėjo, ar jau praeina politiniai vėjai. Jis sąžiningas ir rūpestingas žmogus, bet „siauras“ visuomenininkas. Kitų žymesnių pakeitimų neteko laikraščiuose skaityti, šiaip iš kitur nieko nesužinau“. „Klaipėdoje mokslo metus pradėjome 12 d. rugpjūčio. Aš visą šį mėnesį dirbau. Dabar norėčiau net kiek ir pasilsėti. Reikia pagaliau kiek ir pasiruošti pačiam. Džiaugiuosi, kad praktikos pamokų nereikės man vesti: jas tvarkys p. Budzinskas, buvęs Plungės ir paskiau Šiaulių mokytojų seminarijos mokytojas“. Laiško pabaigoje autorius dėkoja už vaišes Sausiuosè, gimtajame Navardaičio kaime, perduoda linkėjomus Viskantai ir kitiems. Postsriptume pranešama, kad nusipirko rašomąją mašinėlę ir jam pirmam rašantis (AA). Ašmanto archyve išsaugota ir tos mašinėlės pirkimo sąskaita, išrašyta 1936 m. rugpjūčio 31 d., kaina 370 litų.

1936 m. gruodžio 14 d. laiške rašoma: „Su malonumu būsi laukiamas pas mus per Kalėdas keletą dienų pagyventi pasiilsėti“. Toliau prašoma Kaune užsakyti laikraščių, žurnalų ir „Lietuviškosios enciklopedijos“ VI tomą. Be to, įvairių laikraščių ir žurnalų prašoma užsakyti ir artimiesiems į Endriejavą, pasiteirauti Viskantą, ar spausdins „Vaire“ jo straipsnį

[103] Tikriausiai turimas galvoje Adolfas Orvydas (Orvidas), „Aušros“ mergaičių gimnazijos mokytojas. Jis buvo gimęs 1899 08 10 Šiauliuose, ten baigęs gimnaziją, o 1929 m. – Lietuvos universiteto Gamtos fakulteto matematikos-fizikos skyrių (CVA F. 391, ap. 1. b. 3720).

„Mūsų bendrinės šnekamosios kalbos kūrimas“[104]. „Jis nėra kokia studija, bet jei nespausdintų, būtų galima duoti Liet. ar Taut. Mokyklai“. Toliau samprotaujama turbūt apie Navardaičio straipsnį „Tautos mokyklos“ 12 nr.: „Tikrai nutilai Pats per daug. Tik dabar išgirdau balsą. Bet, rodos, šis straipsnelis jau seniau parašytas? Aš ir nebesuprantu Tautos M. Kodėl ji taip išdido? Aš pasiunčiau tuoj mažutį straipsnelį apie liet. kalbos programą, kai ji tik pasirodė, – neįdėjo. Vėliau skaitau p. Kalniaus lyg man atsakymą. Kodėl kritikos bijoti? Juk ten tik projektas ir nėra kokia šventenybė? Juk prašiau patį V. Tumėną. Ar jis toks kiaulė būtų ir neperduotų? Jei patogu, prie progos pasiteirauk jo dėl jo likimo“. Ir toliau: „Nieko negirdžiu apie mano įsteigtą Liet. k. ir literatūros mokytojų sąjungą. Gal ir ji jau pusiau ilsisi po tėvynės žemele?“

1937 m. rugsėjo 9 d. laiške Ašmantui Navardaitis aprašo savo atostogas, giminių reikalus, pamini, kad „Paliulis jau Vilkaviškio gimn. direktorius, taigi Paleko viršininkas“ (AA). Tų metų lapkričio 29 d. laiške sveikina Andrių su vardadieniu ir linki šypsotis, „nes jau gražų gyvenimo barą esi išvaręs: savo darbu pasiekei aukštos vietos, sukūrei šeimą, parašei daug straipsnių, savo paskaitomis ir patarimais visuomenę judini. Malonu man tave sveikint ir linkėti dar didesnių laimėjimų“. „Šviet. Ministr. apie Tave nieko negirdėjau (su p. Vait[iekūnu] nesikalbėjau). Inspektoriai ne ką težino. Matyt, kad Tave iš Klaipėdos nenori judinti. Kažkas prisiminė, kad Tu numatomas į Telšius, Jagaudo vieton nuo ateinančių mokslo metų. Nebloga vieta, galėtum mainytis. Šiaip nieko, gali ramiai Klaipėdoj gyventi“. „Mokytojų S-gos skyriuj taip pat tylu. Ponui Kuzm[ickiui] vadovaujant, skyrius beveik užmigo. Jis gražiai pakalbėdavo, bet darbo beveik jokio nebūdavo. Girdėjau, kad pirmininku skiria Spudą[105]“. Postskriptume rašo nupirkęs knygą „Motina ir vaikas“[106], verstą Lapienės[107], ir siunčiantis ją seseriai į kaimą. Ir Andriui pataria nusipirkti, „nes labai reikalinga ir praktiška knyga, ypač auklėjant vaiką“ (AA).

[104] Straipsnio tokia antrašte neteko spaudoje aptikti, AA taip pat nėra jokių tokio straipsnio juodraščių.

[105] Gali būti, kad tai „Aušros“ berniukų gimnazijos mokytojas Povilas Spudas (g. 1896 01 13 Gustaičių k., Linkuvos v.). Jis buvo baigęs Mintaujos gimnaziją ir Lietuvos universiteto istorijos skyrių, gimnazijose, be istorijos, yra dėstęs ir lietuvių kalbą (CVA F. 391, ap. 7, b. 5102).

[106] B. N. Orlovo ir M. Z. Špacho knyga „Motina ir vaikas: moterų vadovas“ išėjo Kaune 1938 m. data, lietuvišką vertimą peržiūrėjo ir papildė A. Birutavičienė ir V. Bajoras.

[107] Veikiausiai abiejų pažįstamas iš studijų laikų Petras Lapienė (1904–1943), universitete studijavęs lituanistiką, germanistiką ir pedagogiką, vėliau įvairių gimnazijų mokytojas, pasižymėjęs tautosakos rinkėjas, esperantininkas (LE XIV 168).

Andriaus Ašmanto 1938 m. balandžio 22 d. laiško ištraukos jau buvo cituotos (p. 142), dar pridurtina, kad ten prašoma nueiti į Kauno kurijos archyvą jo gimimo metrikų, nupirkti knygų, ypač 1937–1938 m. „Attheneum“, kur esanti Ereto studija apie Rėzą (AA).

Iš kitų Andriui Ašmantui rašiusių asmenų yra turbūt Leonardo Dambrausko, pasirašiusio „Tavo Levukas“, laiškas be datos; ant voko Ašmanto ranka parašyta gavus 1936. III. 13. Dėkoja už linkėjimus redaktoriauti, veikiausiai „Gimtojoje kalboje“[108]. „Dėl LKD valdybos dekliaracijos[109], man rodos, nėra ko nusiminti. Mokyklinės kalbos dalykams GK bus pakankamai vietos, kad tik būtų kam apie tai rašyti. Iš viso, man rodos, žymesnių pakeitimų GK nebus. O jeigu ir kiek supraktiškėtų, tai nuostolių vis tiek, manau, nebus, nes praktiškumas su moksliškumu čia piautis negali. Pagaliau kas gryno mokslo nori, tam yra Archivum Philologicum. Šalia jo kokia nors nauja „Kalba“, man rodos, neturėtų ką veikti. Parašyk ką nors ar parecenzuok G. Kalbai. Medžiagos ji, rodos, niekad per daug neturėjo. Dėkui už pastabas G. K. Prašome jų daugiau“. „Mokykloj darbas kaip darbas: nei jis manęs labai vilioja, nei gąsdina. Tokio aš ir tikėjaus“ (AA).

Dar vienas laiškas, veikiausiai Alfonso Kalniaus, rašytas 1936 m. vasaros pabaigoje ir šioje knygoje (p. 233) jau buvo minėta, kad Pedagoginio instituto direktorius Vytautas Soblys jį kvietęsis į institutą. Laiške dar rašoma, kad „[š]iais metais mūsų gimnazijoje dėsto R. Mironas, „gyvo kraujo klasikas“, užsienyje studijavęs sanskritą. Maciūnas nedėstantis, nes rašantis disertaciją. O jis pats, „Jūsų Alfonsas“, važiuosiantis į užsienius, bet pirma norintis baigti diplominį darbą ir kiek pasimokyti prancūzų kalbos (AA).

Dar vienas laiškas Andriui Ašmantui rašytas nenustatyto asmens (pasirašęs – Kunigaikštis) iš Klaipėdos 1938 m. spalio 16 d. Apgailestauja dėl Ašmanto iškėlimo į Kauną: „Malonu, kad Centre šišoniškiai pasisakė dėl Jūsų iškraustymo iš šišon. Gal ateity tie ponai bus atsakingesni su savo pavaldiniais. Fonetikai dėstyti kviečiamas tūlas Kruopas [neįskaitoma], kas tai panašaus“. „Žinai, dažnai pasigendu paties. Prisimena gatvė, namas ir miškas, kurį retkarčiais aplankydavom. Dabar neturiu su kuo pavaikščioti, pasidalinti viena kita mintimi ir t. t.“ (AA).

Iš turimų dokumentų matyti švelnūs Andriaus Ašmanto santykiai su

[108] Dėl nesutarimų su Lietuvių kalbos draugijos vadovais iš „Gimtosios kalbos“ atsakomojo redaktoriaus posto pasitraukus Jurgiui Talmantui, 1936 m. sausio 31 d. LKD visuotinis susirinkimas GK redaktoriumi išrinko Dambrauską („Pagal Spaudos Įstatymą jis vienas ir redaktorium tepasirašinės“. – GK 1936 27).

[109] Turimas galvoje LKD valdybos pareiškimas „Bendrinės kalbos kultūra ir LKD“, paskelbtas „Gimtosios kalbos“ 1936 m. 1–2 nr., p.1–3.

savo šeima ir tėviškės artimaisiais. Žmonai švelnus ir atidus, nepamirštantis sutuoktuvių sukakčių. Vadindavo ją Nyte ar maloniniu Nytute, veikiausiai pasidarytu trumpiniu iš *Onytė.* Atrodo, kad ir šeimoje buvo linkęs pirmauti, bet diktatūros veikiausiai nebuvo. Pirmuosiuose išlikusiuose laiškuose iš Klaipėdos (1936 10 23 ir 25) daug visokių nurodymų dėl kraustymosi (atrodo, kad svarbiausia jam buvo knygos ir žurnalai!) ir piniginių dalykų, dar remonto. Atvirukuose iš kelionės į Prancūziją trumpai informuojama apie kelionę ir reikalus, rašoma, jog „netikėjau, kad aš galėsiu taip Tavęs dar pasiilgti po 4 m. mūsų bendro gyvenimo" (1937 07 17. – AA). Penktųjų sukaktuvių metinių išvakarėse prisimindamas bendro gyvenimo „penketuką" rašo: „Juk iš tikro džiugu! Jau Litelė ir kitas... grumdosi" [turima galvoje žmoną laukiantis antro vaiko – Leono Vaidoto]! „Pagaliau ir nugyvenome tuos metelius, jei ir ne be pyktelėjimo, bet ir be didžių barnių. Galėtume džiaugtis, jei kiekvienas penketukas [metų] taip prasiristų. [...] Tegu birželio 24 d. bus atnaujinto džiaugsmo valandėlė! Jei šeimoje nesusidarys tokių gyvenimo šventadienių, tai ir pilkoje valandoje bus sunkiau išpainioti kokius kliuvinius, kurie pasitaiko visada ir šeimos gyvenime" (1938 06 17 laiškas žmonai. – AA).

Joalitą, kurią švelniai vadino Litele, tėvas labai mylėjo, apie ją žinojo visi artimesni žmonės. To meto artimesnių žmonių korespondencijoje visada duktė paminima. Studerus laiškuose vis perduoda labų dienų žmonai ir dukrytei, daug linkėjimų šeimai siunčia Petras Navardaitis, beje, Joalitos krikštatėvis kartu su krikštamote teta Agute. Joalita žemaitiškai juodviem *podė*, taip ir vadinama laiškuose. „Podė auga greičiau, negu laukiame" (1936 08 31 laiškas Navardaičiui. – AA). Į Klaipėdą „[a]tvažiuos ir kūma p. Agutė, ir podė bus jau užaugusi. Laukiame visi" (1936 12 14 laiškas Navardaičiui. – AA).

Teta Agutė (Aga, Agota) Kizevičiūtė buvo jaunesnioji Andriaus žmonos Onos sesuo, gimusi 1909 m. spalio 9 d. Kaune studijavo aukštesniojoje meno mokykloje ir ją baigė. Susipažinusi su aviacijos kariuomenės moksleiviu, vėliau aviacijos instruktoriumi kapitonu Kaziu Rimu (1911–1993), už jo ištekėjo, susilaukė sūnų Šarūno ir Arvydo. Artėjant į Lietuvą antrajai sovietų okupacijai emigravo į Vakarus (E. J. 1993). Aga ir Ona buvo ypač artimos tarpusavyje, jas siejo švelniausi, geriausi santykiai (AA. – Sūnaus Leono atsiminimai). Gražiai bendravo ir abi šeimos, Vilniuje apsigyveno tame pačiame Ašmantų bute. Aga daug padėjo Ašmantams kraustantis į Klaipėdą, pajūryje būdavo dažna jų viešnia. Per Andriaus laidotuves svarbiausius reikalus tvarkė kaip tik jos vyras Kazys Rimas. Ona Ašmantienė buvo išsaugojusi vieną Agos tapytą paveikslą,

laikė jį pasikabinusi savo namelyje Prienuose, dailės istorikams atskleidė to kūrinio autorystę. Agota Kizevičiūtė-Rimienė mirė 1997 m. lapkričio 9 d. Čikagoje, ten ir palaidota.

Agotos Kizevičiūtės-Rimienės paveikslo „Žvejai“ reprodukcija

Andrių Ašmantą ir toliau be galo traukė savas Žemaičių kraštas, gimtos vietos, tėvų namai. Iš jo archyvo sužinome apie jaudinantį atsitikimą minint Endriejavo pradžios mokyklos dvidešimtmetį. 1938 m. birželio 11 d. Kretingos apskrities pradžios mokyklų inspektorius Juozapas Žilvitis į Klaipėdos pedagoginį institutą išsiuntė Ašmantui kvietimą dalyvauti to minėjimo iškilmingame akte ir įteikti mokiniams Švietimo ministerijos skiriamas dovanas (AA). Tačiau institute laišką adresatui įteikė tik birželio 18 d. ir tai labai nuliūdino ir įžeidė 1919 m. pirmosios Endriejavo mokyklos laidos auklėtinį. Tą pačią dieną jis išrašė atsiprašymo laiškus ir inspektoriui Žilvičiui, ir Endriejavo mokyklos vedėjui (AA). „Šis be galo nemalonus, matyt, mūsų Instituto raštinės apsileidimas (Kretingos pašto data: 1938.VI.11) skaudžiai įžeidė ne tik mane, kurio vardas kaip tik 20-tais metais nuskambėjo su pasišlykštėjimu mano pirmojoje mokykloje, bet ir

Tamstą, kad buvo sukliudytas darbo sklandumas ir lauktas iškilmingumas", – rašė jis inspektoriui. Mokyklos vedėjui padėkojo karštais žodžiais: „[I]š savo pusės reiškiu Tamstai ir visiems Endriejavo mokytojams nuoširdžią padėką už stengimąsi parodyti man pagarbą toje mokykloje, kurią aš pradėjau lankyti kaip tik lygiai prieš 20 metų – 1918 metų rudenį, kai ta mokykla buvo įsteigta tuoj po karo tarp pelenų krūvų. Šioji mokykla yra pirmoji mokykla, kurią aš pradėjau lankyti. Joje teko man per metus išlyginti naminio mokymo kursą ir pasiruošti egzaminams į gimnaziją. Tokiu būdu aš lyg būčiau Endriejavo lietuviškos mokyklos pirmos laidos auklėtinis, išėjęs jau lietuvišką mokslą nuo pirmo skyriaus iki lietuviško universiteto baigimo. Gaila, kad toji pagarbos diena virto ne dėl Tamstos ir mano kaltės lyg mano vardo pažeminimu jaunučiuose drauguose, kurie varo tą patį darbą po 20 metų jau puikioje ir erdvioje savoje mokykloje" (AA).

Atkreiptinas dėmesys, kad jis pagal išgales stengėsi remti Telšių „Alkos" muziejaus statybos darbus. Jo archyve išlikęs to muziejaus statybos vadovų 1936 m. gruodžio 31 d. atvirukas sveikinimas su tokiu spausdintu tekstu: „Iš šio augančio muziejaus rūmo atvaizdo teikitės įžiūrėti, kaip realiai yra sunaudojamos visuomeninės sudėtos aukos, prie kurių ir Tamsta neabejotinai būsi prisidėjęs ir įsirašęs į mūsų pasiųstą Garbės Lapą". Kiek materialiai Ašmantas yra parėmęs tą statybą, nežinoma, archyve tėra pinigų perlaidos iš Klaipėdos 1937 II 1d. antspauduotas kvitas, kuriame nurodyta, kad „Alkos" muziejaus reikalų vedėjui Dr. J. Mikulskiui siunčiama 61,55 Lt perlaida.

Dirbdamas Klaipėdoje Andrius Ašmantas galėjo dažniau lankytis tėviškėje. Iš Klaipėdos į Endriejavą ar Tickinus tai ne iš Kauno, bet tuo metu buvo tiesiamas didysis Žemaičių plentas, kurio darbai kartais sunkindavo kelionę, tačiau vėliau labai palengvino. Prisimintina, kaip entuziastingai jis sveikino šiuos darbus ir pats džiaugėsi kartu su vietos žmonėmis (Kinta Žemaičių žemė... – RR 426–429). Tėviškėje lankosi dažnai – vienas ir su šeima. Dalyvauja apylinkėje vykstančiuose renginiuose, pavyzdžiui, 1938 m. pavasario sporto šventėje Endriejave. Namiškiams užsako Kauno laikraščių ir žurnalų, taip pat Klaipėdos „Vakarus" ir „Lietuvos keleivį" (šio tėvas nenori – sunku skaityti). Laikraščių į Endriejavą vis bėga parnešti jauniausioji Barbora. Skaityti ypač mėgsta tėvas. Kai būna kartu, jiedu užsidaro kelias valandas kambarėlyje, ilgai apie viską šnekasi (Sesers Barboros atsiminimai. – AA). Namiškius vis šelpia pinigais. „Štai susirgo br. Antanas – ir siunčiu 50 lit. Taip išsimėtai žmogus, kad net sau knygų ir laikraščių negali nusipirkti" (1936 12 14 laiškas Navardaičiui. – AA).

Sporto šventėje Endriejave 1938 m. pavasarį.
Andrius Ašmantas antras iš dešinės

Į tėviškę jau tiek pinigų sukišta, kad ji darosi kaip savo, nors nežinia, kaip viskas galų gale apsivers. „Tiesa, iškyla sunkumų ir su tėviške Tickinuose. Gali tekti man ją perimti?! Sakyk, kaip čia pasielgti? Turiu aš daug brolių ir seserų, bet jais nepasitiki senas tėvas. Jie ir patys bijos imti ūkį, kad būsią daug išmokėjimo. Pelno iš jo ir aš tuo labiau nematau. Tik būtų proga broliams ir seserims geresnes dalis gauti ir vieta pinigams sukišti. Mes iš kaimo, gal ir turim grįžti į kaimą su savo kapitalu? Miestiečiai tegu miestu rūpinas. Pagaliau Europos neramumai gali ir mus kada grąžinti į tėvų šiaudinę pastogę? Reikėtų ją stiprinti ir sutvarkyti. Jei mus kas okupuotų, tai būtinai turėtume bent žemę išsaugoti. Ji lengviausia išlaikyti. Patark man! [...] Man dabar kiek aktualesnė tėviškė, kad per jos žemę eis didysis Žemaičių plentas. Kaip Tu žiūri?“, – klausia patarimo savo bičiulį Petrą Navardaitį (1938 04 22 laiškas. – AA).

Kai ilgiau nesusitinka su namiškiais, susirašo laiškais. Savo archyve Andrius išsaugojo du tėvo laiškus, iš kurių matyti gražūs jų santykiai. Prieš tėvo

Paskutinis Tėvelio laiškas. 13-IV-38

Brangus sunau

Ačiou uz lajkraštiuos gauno nu 1d. Balondi. (Vakarus!)
Kajp zinai iau Povils pariaje, dabar ira pri muso, no na
zinia kajp ilgai. Ano draugai pasako kad na butė pri
muso, ans sakas kad bustas. Matisma toliau kitmo bus tejsibė
Tag iau gierdėjej kad Stasėtė apsėzanėje. Bapol
kas giviena grasiai, ira patenkinta. Su senoje Saulėtėnė
surokau, su viro ir tiepat surokou, kieta botė nieka
ir niera. Daunas ta pavielgos tos, ko kitko ir barejk.
Nors niera virs koks grazolis. Bet vesas svieta, niet ir
zidai vadėn ušmintingo. Ego napablus kajp Knupštėnė.
Tos duonetės tores viesą amzė. Mat dakterės gierau ridos kajp
sunai, kad Tieva klausa. Mat ir sunams kajp antai
Kastantėnou. Atsejt na maras ukis. Uz Rozkitės
ur Stankajtės. Anas noretus kad tik ąs lejstono, vo kad
ąs nazado nieka dotė ir anas naviad. Pasakiou
Rozkituj į akis iavanajej. Kad manes naklausa pri
manęs na stova, ir ąs na riedišo (taj nieka na dauso)
ir ąs pasakau kajp tamsta, rejk pirmo usederptė.
Tagol pamata ajškioj ir visomenė kas ir kaltas ar
tievas ar vajkaj. Bieda kad mona sunoj prasto
vėjo giemosi, visė skolosė ir biednė.
Kajp iau artėnas Šv. Vielikas, ir rengamoms kajp
iau linksmiau sulauktė. Tiejp ir tamstaj ir tam-
stas, šejmaj linko kou linksmiou pralestė ton
brangė šventė.

Sudiejvo Sudiejvo. Brangus mona vajkaj
paselejktan vajkoj ko ir tamstoms rejkalaujam
svejkatiolės nu Pona Dieva.
T. T. A Ašmontas

Tėvo paskutinio laiško faksimilė

mirtį gautame 1938 m. balandžio 13 d. rašytame laiške sūnaus ranka užrašyta: „Paskutinis Tėvelio laiškas“. Tėvas mirė tų metų gegužės 26 d. Andrius į laidotuves buvo iškviestas tiesiai iš Klaipėdos moksleivių pirmenybių. Vėliau dar prašė Švietimo ministerijos tarnautojų Taupomosios skolinamosios kasos valdybą skirti pašalpą tėvo laidotuvių išlaidoms padengti, bet kasa pinigų nedavė (pagal jos įstatus pašalpa skiriama tik velionio išlaikytam, o ne šelptam asmeniui) (1938 06 08 prašymas. – AA).

Ir po tėvo mirties dažnai lankosi tėviškėje, rūpinasi artimųjų reikalais. „Šį trečiadienį vėl buvau Tickinuose. Broliai dirba daug sklandžiau. Jau ir apie sodybą švaru ir tvarka daug didesnė, nors jie teūkininkavo vos pusantros savaitės. Žinoma, jie neamžini gaspadoriai, ypač Povilas. Pranas bus greičiau amžinas ir be galo sąžiningas darbininkas. Kostas dar sutiktų porą metų pabūti. Jis, mat, nenori vesti bet kaip. Ieško žmogus ne tik turtingos, bet ir padorios. Visaip galvoja. Mat, Kostui ir Povilui būtų galima gauti ūkius Klaipėdos krašte. Pagaliau anapus plento galėtume atiduoti kuriam nors vienam ir būtų vėl naujas ūkelis. Kostas nesispiaudo, ypač Juozo Dirgėlo žemę pripirkus. Visaip jis galvoja, bet nenori išeiti bet kaip“ (1938 06 17 laiškas žmonai. – AA).

Atgal į Kauną

Bet ateina laikas iš Klaipėdos išvažiuoti, keltis atgal į Kauną. Žinant, kaip giliai ten jo šaknys įleista, nieko nestebina, kad iškeliamą iš Klaipėdos mėgstamą dėstytoją apgailėjo visi, kurie jį pažinojo. Ar ne pirmieji apie tą iškėlimą paskelbė „Vakarai“ ir rašė, kad „Lekt. Ašmantas Klaipėdoje buvo nuo pat pedagoginio instituto įsteigimo ir per 3 metus spėjo įgyti Klaipėdos visuomenėje simpatijų ir pasitikėjimo. Jis aktyviai dalyvavo visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime, buvo išrinktas Visuomenės Sąjungos centro valdybon. Be to, aktingai dalyvavo Klaipėdos lietuviškoje spaudoje, kur yra parašęs daug straipsnių aktualiais vietos klausimais“ (Iš Klaipėdos iškeliamas lekt. A. Ašmantas. – 1938 08 25). Tą pačią informaciją rugpjūčio 27 d. su nuoroda į „Vakarus“ perspausdino „XX amžius“ ir be nuorodos „Lietuvos keleivis“. Studentų laikraštis vėliau rašė: „Studentams pedagogams dar ir dabar neaišku, dėl ko iš instituto buvo iškeltas studentų mylimas liet. k. lektorius p. A. Ašmantas, puikus savo dalyko specialistas. Studentai pedagogai sostinėj jam linki šviesios laimužės!“ (Iš Pedagoginio Instituto. – Studentų dienos, 1938 11 01).

Tas iškėlimas Andriui Ašmantui galėjo būti ir nelauktas, visai netikėtas. Bet tai tik spėjimas, grindžiamas ne visai patikimomis prielaidomis.

Andriaus Ašmanto archyve tarp spaudos iškarpų yra sąvaržėle susegtos 4-ios laikraščių iškarpos[110] apie iškėlimą ir savininko ranka „Vakarų" puslapio viršuje pieštuku parašyta: „Žinios paskelbtos man esant Kaune rugs. 24–25 d.". Čia nesueina mėnuo – gali būti, kad turėtas galvoje rugpjūtis, nes rašyti rugsėjį nebūtų buvę jokios logikos. Šiaip panašiais atvejais rašant datas apsirikimų beveik nebūta.

Tą datos rašymo apsirikimą lyg paliudytų nenustatyto asmens 1938 m. rugpjūčio 25 d. žaliu pieštuku rašytas laiškas Ašmantui, kur viršuje Ašmanto ranka paprastu pieštuku parašyta „Laiškas iš Klaipėdos iškėlimo proga. 1938.VIII.1." Tai būtų antras su tuo pačiu dalyku susijęs apsirikimas. Pačiame laiške, be kita ko, rašoma: „Žinutės be galo liūdnos. Tokio finalo nelaukiau. Ne tiktai nemalonu, bet ir skaudu. Tai padėka už ščyrai nuoširdų darbą tiek institute, tiek spaudoje ir draugijose. Labai liūdna ir skaudu gauti tokį atpildą. Dideliu pasiryžėliu reikia būti, kad po viso to nenuleisti rankų. Liūdna ir tai, kad šuntakais einą pasiekia daugiau už tuos, kurie sunkiu darbu skina sau gyvenimo taką. Jūsų žinukės giliai įsiskverbė man į galvą ir net į širdį".

Tie Andriaus Ašmanto datų rašymo apsirikimai gal rodytų nemenką jo paties sutrikimą? Laiško žodžiai tarsi liudytų, kad pačiam Ašmantui tas perkėlimas buvęs ne visai malonus dalykas. Tai patvirtintų ir jo užsimoti dirbti darbai Klaipėdoje, ypač pasiryžimas eiti į Klaipėdos seimelį.

[110] 4-oji iškarpa – iš „XX amžiaus" rugpjūčio 30 d. numerio. Informacijoje rašoma, kad Kauno VI gimnazijos mokytoju atkeltas Klaipėdos pedagoginio instituto lektorius A. Ašmantas.

Kauno VI gimnazijoje

Nuo 1938 m. rugsėjo 1 d. tenka vėl grįžti į žemesnį mokomąjį lygį ir imtis gimnazijos mokytojo darbo. Ši mokomoji įstaiga buvo įkurta 1920 m. rugsėjo 20 d. kaip Kauno 2-oji dviklasė vidurinė mokykla. 1922 m. peraugo į keturmetę progimnaziją. 1938 m. ji oficialiai baigė darbą ir nuo rugsėjo 1 d. įsteigta kaip Kauno 6-oji gimnazija. Įsikūrusi naujai pastatytuose moderniuose rūmuose Šančiuose. 1938 m. pabaigoje buvo 14 tarnautojų: 5 etatiniai ir 9 neetatiniai, mokinių nesiekė 200. Direktorių Joną Eiduką[111] pakeitė buvęs

Kauno VI gimnazija 1939 m. rudenį anuometiniame atviruke

[111] Jonas Eidukas buvo gimęs 1891 08 29 Marijampolės apskrityje, Javarãvo valsčiuje, Gudìškių kaime. Baigęs Veiverių mokytojų seminariją dirbo pradinėse mokyklose, vėliau įgijo vidurinės mokyklos mokytojo vardą. 1921 m. tapo Kauno II vidurinės mokyklos direktoriumi (nuo 1936 m. tai Kauno progimnazija, o nuo 1938 m. VI gimnazija, joje Eidukas liko dirbti inspektoriumi, o 1939 m. atleistas iš tarnybos kaip ištarnavęs pensiją) (CVA F. 391, ap. 7, b. 1297).

Švietimo ministerijos inspektorius Stasys Kairiūkštis[112], lietuvių kalbą dėstė Juozas Tarutis[113], Alfonsas Kalnius; Ričardas Mironas[114] mokė matematikos ir istorijos, Antanas Dambrauskas[115] – lotynų kalbos (CVA F. 391, ap. 2, b. 2426).

1945 m. gimnazija pertvarkyta į Kauno 6-ąją berniukų ir Kauno 7-ąją mergaičių gimnazijas, nors neformaliai tai buvo viena mokykla. Nuo 1974 m. vadinosi TSRS didvyrio Alfonso Čeponio vardu, o atkūrus nepriklausomybę tai Kauno Vaižganto vidurinė mokykla. Iš jos absolventų žinomi istorikas Juozas Galvydis, poetas Eduardas Mieželaitis, aktorė Monika Mironaitė ir kt.

Tiesiogines pareigas VI gimnazijoje Andrius Ašmantas ėjo tik 4-is mėnesius, nes nuo 1939 m. sausio 15 d. pradėjo dirbti Vytauto Didžiojo universitete lietuvių kalbos lektoriumi. Bet gimnazijoje pamokų turėjo iki 1940 m., iki VDU Humanitarinių mokslų fakultetui išsikeliant į Vilnių. Kaip toje gimnazijoje jis buvo priimtas, kaip ten sekėsi dirbti, duomenų neturime, bet nereikėtų abejoti, kad viskas ėjosi gerai. Iš to darbo teturime vos vieną kitą netiesioginį liudijimą. Su kolegomis mokytojais santykių nežinome, tėra vienas liudijimas – Ričardo Mirono verstų „Dvylika Rig-vedo himnų" knyga (1939), buvusi Andriaus Ašmanto bibliotekoje su vertėjo įrašu „Kolegai A. Ašmantui. Vertėjas". Nieko neteko patirti apie bendradarbių Ašmanto ir Kalniaus santykius 6-ojoje gimnazijoje, o jie turėjo būti įdomūs, juolab kad abu susitikdavo Lietuvių kalbos draugijos susirinkimuose. Gražius Ašmanto santykius su bendradarbiais rodo jo albume išlikusi VI gimnazijos darbuotojų

[112] Stasys Kairiūkštis (g. 1889 04 12 Seinuosè) buvo baigęs Veiverių mokytojų seminariją, dirbo įvairių mokyklų ir gimnazijų mokytoju, direktoriumi, rašė pedagogikos klausimais. 1941 m. ištremtas į Sibirą (LE X 257– 258).

[113] Juozas Tarutis, g. 1895 10 31, buvo baigęs Veiverių mokytojų seminariją, studijavęs VDU literatūrą. Anketoje buvo pažymėjęs, kad palinkimo į mokslus neturintis (CVA F. 391, ap. 7, b. 5672, lp. 19).

[114] Ričardas Gabrielius Mironas gimė Zaisano mieste Rusijoje 1908 m. balandžio 7 d. 1933 m. baigė VDU klasikinę filologiją (diplominis darbas „Sanskrito ir lietuvių kalbos daiktavardžių linksniavimo bendrybės"), 1935 m. – Paryžiaus Indijos civilizacijos institutą. Grįžęs „Aušros" berniukų gimnazijoje dėstė lotynų ir prancūzų kalbas (CVA F. 391, p. 7, b. 3822). Buvo vienas iš didesnių „Gimtosios kalbos" pozicijų priešininkų ir kritikų. Pokariniais metais užėmė vadovaujamus partinius postus Vilniaus universitete ir Istorijos-filologijos fakultete, buvo vienas iš aktyviausių sovietinės ideologijos diegėjų, prof. Juozo Balčikonio kritikų. Parašė lyginamosios kalbotyros straipsnių ir kalbos kultūros kritinių rašinių, mokomąsias knygeles „Kalbotyros įvadas" (V.: VU, 1969, 106 p. ir „Kalbos mokslo pagrindai" (1971), vadovėlių, iš įvairių kalbų išvertė grožinių kūrinių. Mirė 1979 m. balandžio 26 d. (dar žr. VLE XV 205).

[115] Antanas Dambrauskas (1911 02 10 Rokiškio valsčiuje – 1995) 1936 m. baigė klasikinę filologiją VDU, po karo 10 metų kalintas, išgarsėjo kaip vienas iš žymiausių antikinės literatūros vertėjų į lietuvių kalbą (VLE IV 439).

nuotrauka, daryta 1940 m. sausio 31 d., su Ašmanto užrašu „Kauno VI-tosios (Šančių) gimnazijos 1940 m. pedagogai ir administracija“ (nuotraukoje paties Ašmanto nėra).

Iš įvairių AA dokumentų žinoma Ašmantą dirbus IIa, Va, b ir c, VIa ir b klasėse, turėjus globojamą (auklėjamą) Vc klasę. Su ta klase išliko 2 nuotraukos iš 1938 m. rugsėjo 28 d. dienos ekskursijos po Kauną ir jo apylinkes.

Šiaip atrodo, kad Kaune Andrius Ašmantas dar ilgokai gyveno Klaipėdos nuotaikomis. Jis tebelaukė pasirodant dar Klaipėdoje atiduotų „Vakarams“ straipsnių, rašė naujus rašinius apie Klaipėdos reikalus „XX amžiui“, stengėsi palaikyti santykius su klaipėdiškiais. Tą ypatingą ryšį gražiai rodo jo 1938 m. gruodžio 12 d. laiškas paskirtajam Klaipėdos krašto gubernatoriui Viktorui Gailiui[116]. Jame rašoma: „Aš, turėjęs laimės pažinti abu mūsų tėvynės kraštus ir jų žmones, nuoširdžiai jungiuosi prie bendro džiaugsmo, ir į Jūsų asmenį plaukia skaidrios mano viltys, kad šis sunkus darbas Jums geriausiai iš visų mūsų tėvynės sūnų pasiseks, nes Jūs jungiate savyje Klaipėdos krašto likimo istoriją ir kartu gyviausiai jaučiate visos tautos dvasios pulsą ir jos

Ekskursijoje su Kauno VI gimnazijos moksleiviais 1938 m. rugsėjo 28 d.

[116] Viktoras Gailius (1893 08 27 – 1957 07 07 Vokietijoje), žymus valstybės ir visuomenės veikėjas, 1938–1939 m. Klaipėdos krašto gubernatorius ministro teisėmis (MLE 5 417– 418).

linkmes, kurios visos teka į mūsų Tautos Nepriklausomybę“ (AA). Toliau laiško autorius kalba apie sunkumus, su kuriais tenka susidurti Klaipėdos krašte. „Vietos žmonės yra didžiai nusistatę ir prieš savo brolius, kurie ne tame krašte gimę. Šiuo metu ši nuotaika, dažnai dar pakurstoma ir iš pašalio, bus dar labiau padidėjusi. Aš savo pajūrio brolius supratau ir dabar suprantu, kad čia yra daug skaudžių vietų ir atsiminimų. Jie yra opūs. Tik gaila, kad tas noras būti savarankiškai, kiek man teko pastebėti, aitriai jaučiamas savo brolių atžvilgiu, bet dideliu nuolaidumu sutinkamas svetimos tautos ir net svetimos šalies žmogus, kurio tėvai niekada nėra kojos įkėlę į tą kraštą, kurio pasitikėjimu naudojasi anų žmonių būrys. Čia pajūrio lietuvis, jei turėtų jėgų visiškai pabusti, turėtų, anot Vydūno, skaidriai išlaisvėti visais atžvilgiais. Bet čia, gaila, brolis broliui nelygus savo tautinės sąmonės skaidrumu“. Pasamprotavęs šiuo skaudžiu klausimu, autorius linki gubernatoriui sėkmės ir patikina, kad „[v]isa tauta su Jumis“ (AA). Klaipėdos krašto gubernatūra padėkojo autoriui už tuos sveikinimus (1938 12 28 gubernatūros reikalų vedėjo padėka. – AA).

Persikėlus į Kauną ilgokai nebuvo kada atsidėti rimtesniam kūrybiniam darbui. Kaip minėta, parašyta keli straipsniai Klaipėdos klausimais, išėjo didesnis darbas „Sakomojo žodžio kultūra mokykloje“ (Tautos mokykla, 1938, p. 421–425, 443–447), bet jis buvo rašytas dar Klaipėdoje. Nežinoma, kada pradėta rengti pranešimą Lietuvos katalikų mokslo akademijos III suvažiavimui „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje“, tikriausiai dar Klaipėdoje. Kaune, aišku, jis pildytas, dailintas, nes pats pranešimas skaitytas suvažiavimo kalbos ir literatūros sekcijoje, kurios posėdžiai vyko 1939 m. vasario 20–21 d. (išspausdintas „Suvažiavimo darbų“ III tome 1940 m., p. 219–233).

Galima neabejoti, kad Andrių Ašmantą iš pradžių Kaunas gerokai blaškė. Pirmiausia jis buvo atskirtas nuo pamėgto pedagogikos ir metodikos darbų šaltinio Pedagoginiame institute, į kurį buvo labai įsigyvenęs, o gimnazijoje reikėjo persiorientuoti tiek dalykiškai, tiek fiziškai. Be abejo, daug jėgų atėmė kraustymasis, šeimos reikalai ir kiti smulkūs buitiniai dalykai, kurie kūrybai neretai būna bene pats didžiausias kliuvinys. Jau įsivažiuojant dirbti lapkričio 7 d. skarlatina susirgo duktė, sausio 1 d. į ligoninę gimdyti atsigulė žmona (žr. jo 1939 01 09 prašymą gimnazijos direktoriui tarpininkauti, kad Švietimo ministerija skirtų pašalpą šeimos narių gydymo išlaidoms (iš viso 545 Lt) padengti. – AA). Be to, labai rūpėjo universitete atsilaisvinanti lietuvių kalbos lektoriaus vieta, dėl ko irgi reikėjo gaišti laiko (apie tai žr. žemiau).

Vytauto Didžiojo universitete

Kaip jau minėta, 1939 m. sausio 15 d. Andrius Ašmantas buvo patvirtintas Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių kalbos ir literatūros katedros lektoriumi. Prisimintina, kaip visa tai vyko.

Ši laisva, arba vakuojanti, vieta atsirado iš universiteto išėjus Sofijai Kymantaitei-Čiurlionienei. Tas Čiurlionienės universiteto darbas nuo pat paskyrimo 1926 m. buvo su dideliu klaustuku. Mat ji, nors ir studijavo Krokuvos universitete, bet jo nebuvo baigusi ir neturėjo aukštojo mokslo diplomo. Tad ilgus metus darbas buvo pratęsiamas, bet vis su tam tikromis išlygomis, kol pagaliau 1938 m. teko iš universiteto išeiti (Karmalavičius 1992: 210–214). Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto taryba savo rugsėjo 16 d. posėdyje patvirtino Sofijos Čiurlionienės prašymą atleisti ją iš universiteto pareigų nuo tų metų rugsėjo 1 d. (VUB RS F. 96–116, protokolas Nr. 220, §13). Manytina, kad tada į jos vietą ir buvo pakviestas Andrius Ašmantas. Skaityti universitete lietuvių kalbos dėstymo metodiką jis galėjo pradėti jau rugsėjo pradžioje (plg. toliau minimus fakulteto paskaitų tvarkaraščio pakeitimus ir papildymus), bet tikslių duomenų neturime.

1938 m. spalio 10 d. jis parengia dokumentus dalyvauti konkurse užimti tą laisvą vietą: parašo pareiškimą, gyvenimo aprašymą ir prideda spausdintų darbų sąrašą. Pareiškime Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui rašoma: „Atsiliepdamas į paskelbtą konkursą užimti vakuojančiai lietuvių kalbos lektoriaus vietai Tamstos vedamame Fakultete, turiu didžią garbę šia proga pareikšti Tamstai, kad sutinku užimti minėtą vietą ir sąžiningai atlikti jai skiriamas pareigas, jei mano kandidatūra bus rasta tinkama reikiamam darbui“ (Pareiškimas. – AA).

1938 m. lapkričio 25 d. fakulteto posėdžio protokole Nr. 222 5-uoju eilės numeriu įrašytas klausimas „Lietuvių kalbos lektoriaus rinkimai“. Protokole rašoma, kad fakulteto komisijos „motyvuotu pasiūlymu, slaptu balsavimu, 18 balsų 2 susilaikius, nutariama rinkti į vakuojančią lietuvių kalbos ir literatūros katedros jaunesniojo mokslo personalo vietą, lektoriaus titulu vieneriems metams, nuo 1939 m. sausio 1 d. iki 1940 m.

sausio 1 d. Andrių Ašmantą ir pateikti Švietimo ministrui jį tose pareigose tvirtinti. Motyvuotas komisijos pasiūlymas pridedamas prie šio protokolo“ (VUB RS F. 66–116, lp. 261–262). To komisijos pasiūlymo prie protokolo nerasta.

Kad universitete dėstyti Ašmantas padėjo anksčiau negu buvo į jį oficialiai priimtas, rodo Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos 1938 m. gruodžio 9 d. posėdyje vienu iš klausimų svarstyti paskaitų pakeitimai ir papildymai. Protokolo 6-o punkto a skirsnyje įrašyta, kad „And. Ašmontui, vieton lietuvių k. dėstymo metodikos, pavesti lietuvių kalbos 2 val. savaitėje“ (VUB RS F. 96–116, lp. 280).

1938 m. gruodžio 27 d. Ašmantas, jau pasirašydamas kaip lietuvių kalbos lektorius, rašo pareiškimą fakulteto dekanui, prašydamas tarnybą Humanitarinių mokslų fakultete laikyti pirmąja ir etatine, o gimnazijoje leisti pasilikti tik porą klasių su 8–9 savaitinėmis pamokomis (Pareiškimas. – AA). Šį prašymą fakulteto taryba patvirtino 1939 m. sausio 27 d. posėdyje (VUB RS F. 96–116, lp. 288) ir fakulteto dekanas apie tai raštu informavo rektorių (CVA F. 391, ap. 3, b. 26, lp. 11).

Visa ši informacija leidžia svarstyti, ar tikrai Ašmantas buvo iškeltas iš Klaipėdos dėl politinių motyvų. Gal jau baigiantis vasarai buvo pradėta galvoti, kuo universitete pakeisti Sofiją Čiurlionienę, ir žvilgsniai galėjo krypti į Andrių Ašmantą. Visai gali būti, kad spausdinti darbai, geri Klaipėdos pedagoginio instituto kolegų atsiliepimai ir šiaip garsas apie jį bus buvusios svarbesnės priežastys už politines susigrąžinti jį į Kauną, kad būtų galima kviestis dirbti į universitetą. Kas dabar pasakys, kam pirmam kilo mintis dėl jo universitetinio darbo, gal Vabalui-Gudaičiui, Antanui Saliui, gal Pranui Skardžiui (nelabai tikėtina), gal kam nors iš Švietimo ministerijos... Rodos, ta mintimi kaip tik ir buvo deramai įvertintos jauno perspektyvaus dėstytojo ir mokslininko jėgos ir sugebėjimai dirbti aukščiausioje mūsų mokslo ir mokymo įstaigoje – Vytauto Didžiojo universitete. Antra vertus, galima neabejojant teigti, kad jo pedagoginio darbo pradžia Vytauto Didžiojo universitete – ne 1939 m. sausio 15 d., o keliais mėnesiais anksčiau, tai yra 1938 m. rugsėjis.

1939 m. sausio mėnesį Andrius Ašmantas tampa etatiniu Lietuvių kalbos ir literatūros katedros lektoriumi, išrinktu metų laikui. Švietimo ministras paskyrimo įsakymą D/3 pasirašo 1939 m. sausio 12 d., o universiteto rektorius – sausio 14 d. Pagal tarnautojo XII kategoriją sausio mėnesį atlyginimo gavo 326,16 Lt, vasario – 650,37 Lt (atskaičius mokesčius – 551,83 Lt) ir toliau visus metus per pusšešto šimto (CVA F. 631, ap. 12, b. 1216).

Nuorašas

KAUNAS, 1939 m. sausio mėn. 14 d.

VYTAUTO DIDŽIOJO
UNIVERSITETAS

Žs/Žk NR. 816

Ponui
Humanitarinių Mokslų Fakulteto
Dekanui

/ nuorašas lekt. A. Ašmantui /

Į 1938 m.r.1219

P. Andrius A š m a n t a s patvirtintas lietuvių kalbos ir literatūros katedros lektoriumi nuo 1939 m. sausio 15 d. ligi 1940 m.sausio 1 d. -

Nuorašas tikras

Vytauto Didžiojo Universiteto
Kanceliarijos Sekretorius

Prof.Pr.Jodelė,
Prorektorius,
L.e.Rektoriaus p.

Raštas dėl Andriaus Ašmanto patvirtinimo
Vytauto Didžiojo universiteto lektoriumi

1939 m. rudens semestre Andriui Ašmantui buvo numatyta skaityti lietuvių kalbos metodiką 2 teorines valandas, bendrąjį lietuvių kalbos kursą 2 teorines valandas ir lietuvių kalbos kursą užsieniečiams lietuviams 4 teorines valandas (CVA F. 631, ap. 12, b. 1174, lp. 10). Be to, teko dalyvauti stojamųjų egzaminų į universitetą iš vidurinių mokyklų su nelietuvių dėstomąja kalba komisijos darbe; Ašmantui teko Technikos fakultetas, kur dirbo kartu su prof. V. Mošinskiu (Ponui Lekt. A. Ašmantui. – AA). Centriniame valstybės archyve saugomi stojančiųjų į įvairius fakultetus rašiniai, tarp kurių yra ir Ašmanto taisyti rašiniai temomis „Kodėl aš pasirinkau Technikos fakultetą" ir „Technika lengvina žmonių gyvenimą" (F. 631, ap. 12, b. 1193, lp. 28–77 ir 177–198). Pažymiai daugiausia trejetai, nemažai ir dvejetų.

Humanitarinių mokslų fakulteto taryba rugsėjo 22 d. posėdyje Ašmantui pakeitė lietuvių kalbos kursą užsieniečiams bendrojo lietuvių kalbos kurso papildomomis 4-iomis valandomis (iš viso 6 savaitinės valandos) (CVA F. 631, ap. 12, b. 1175, lp. 22). Taryba taip pat patenkino Ašmanto prašymą nemokamai duoti jam pagal pridėtą sąrašą po 1 egzempliorių fakulteto leidinių (ten pat, lp. 20). 1940 m. pavasario semestre Ašmantui buvo numatyta dėstyti lietuvių kalbos dėstymo metodiką 3 teorines valandas, vaizdinę tartį

1 teorinę valandą ir bendrąjį lietuvių kalbos kursą 4 teorines valandas (ten pat, lp. 6).

1939-ieji metai – intensyvaus ir įvairiapusiško gyvenimo ir darbo metai.

Pedagoginam darbui reikėdavo parengti dėstomo dalyko programą. Antai įdomi 1939 m. pradžioje parengta bendrojo lietuvių kalbos kurso programa (programos viduryje yra data: 1939-II-4; visa rašyta pieštuku). Joje nurodoma, kad kursas nesantis mokslinis tyrinėjimas, o tik praktinis kalbos mokymasis. Toliau eina bendrieji dalykai apie bendrinę kalbą, raštų kalbos istorijos apžvalga, nurodomas kurso tikslas; jis esantis „ne tik kalbos mokslo dalykus pasisavinti, bet kartu padėti individualiai įsijungti sąmoningai į mūsų kalbos kūrybą bent tiek, kad kiekvienas žodis būtų jauste pajaučiamas ir gyvu vaizdu palydimas“. O konkretus darbas – tai „1) rašomieji darbai: a) kalbinės ir stiliaus klaidos, b) rašinio minties pagavimas ir plėtojimas, 2) sakomojo žodžio kultūra: a) kalbinis garso ištarimas, b) fiziologinis sugebėjimas, c) pats sakomojo žodžio kultūros objektas – tik garsas ir žodis“ (AA).

Galima spėti, kad iš vėlesnio laiko išlikęs Andriaus Ašmanto užrašų sąsiuvinis – studentų rašomųjų darbų taisymai. Kaip jie siejasi su visu pedagoginiu krūviu, kelintame semestre ir kurios specialybės kurse dirbta, nežinoma, bet tame storame užrašų sąsiuvinyje susirašyta įvairių studentų kalbos, rašybos ir skyrybos klaidų – sakinių, kurie, matyt, būdavo nagrinėjami auditorijoje. Kad tai universiteto darbų sąsiuvinis, rodo datos; pavyzdžiui, pradžioje, be datos, išsirašyta 18 skyrybos dalykų – sakinių, kur prie kiekvieno pasižymėta pavardė ir studento baigtoji mokykla (pvz., Alseikaitė, „Aušros“ merg. gimn.; Klikūnaitė, Panev. gimn.; Izaksonaitė, Vilkav., žyd. g.). Paskui eina data: 1939/40 m. m. ir išsirašyta 19 + 9 + 8 + 4 sakiniai (iš eilės, bet vis nauja numeracija). Šitaip yra visuose taisytinų dalykų skyreliuose: ir minėtame skyrybos, ir II – Linksnių vartojimo, III – Žodžių netikslumo, IV – Žodžių stiliaus (+ sak. stil.), V – Sakinių stiliaus, VI – Žodžių formų, VII – Įvairių kalbos netaisyklingumų, VIII – Laikų ir sakinių. Nenumeruoti du paskutiniai skyreliai: Darybos dalykų ir Priešdėlių ir prielinksnių vartojimo. Sakiniai vieni rašyti juodu rašalu, kiti raudonu. Sakiniuose kitu rašalu (arba pieštuku) pasibraukti netaisyklingi dalykai. Yra pastabų ir paraštėse, pvz., ž[odžių] tv[arka], skl[andumas], laikai ir pan. Šis užrašų sąsiuvinis primena žinomą Jablonskio ir Balčikonio mėgtą kalbos mokymo būdą. Pridurtina, kad iš kito sąsiuvinio galo su antrašte „Veter. gydytojų kalbos taisymai“ užsirašyta 10 sakinių su pasibrauktomis kalbos klaidomis, datos nėra. Gal Andrius Ašmantas dar dėstė lietuvių kalbą Veterinarijos akademijoje Kaune? O gal tai šiaip kokių veterinarų kursų kalbos pratybos?

Be teorinų paskaitų ir pratybų, teko vadovauti sudentų pedagoginei praktikai. Iš jos 1939 m. rudens semestro AA yra išlikę 9 Andriaus Ašmanto pamokų stebėjimo užrašų lapai, rašyti spalio 18 – lapkričio 16 d. Pamokos vykdavo įvairiose Šančių (Kauno VI) gimnazijos klasėse, kur ir pats dar turėjo pamokų. Tie užrašai tai Ašmanto ranka užrašyta data, antraštė (pvz., „Pamokų stebėjimo studentų sąrašas“, „Pamokų stebėjimas“), toliau tema (pvz., „Pereiti iš gramatikos kartojimo prie naujo gramatikos dalyko“, „Rašinio technikos ir stiliaus ugdymas, pasinaudojant pačių mokinių rašiniais“, „Mėginimas ieškoti žodinės išraiškos skaitomam vaizdui ir jausmui“, „Koks sintaksės dalykas“ ir kt.), vieta (Šančių gimnazija ir klasė) ir pamokos laikas. Paskui lape studentai užsirašydavo savo pavardes ir vardus ir pabaigoje eidavo kelios vadovo pastabos (jų yra ne visuose lapuose). Prie temos pavadinimo vienur kitur parašyta mokytojų pavardės, tai Alfonsas Kalnius ir E. Kaunienė. Iš praktikantų 2 kartus užsirašiusi ir Antanina (vėliau Antanė) Kučinskaitė. Vadovo pastabos trumpos ir neteikia daug informacijos, pvz., „Šioji studentų grupė atlankė Id kl. gram. kartojimo pamoką ir VIIa kl. vis. literatūros pamoką – Kornelio „Sid.“. A. Ašmantas. 1939.X.18“, „Studentai matė deduktyviniu būdu dėstomą svetimybių kirčiavimą“ (vedė mokytojas Alfonsas Kalnius), „Ši grupė išklausė Maironio „Čičinską“, kuris ėjo baladės pavyzdžiu ir paruoštas mintinai išmokti. A. Ašmantas.“ (1939.XI.13).

Kaip žinome iš ankstesnių dokumentų, ir pradėjęs dirbti universitete Ašmantas dar turėjo keletą pamokų Kauno VI gimnazijoje. Kai reikėjo kraustytis į Vilnių, gimnazijos direktoriui jis parašė prašymą tarpininkauti, kad Švietimo ministerija perkeltų jį iš Kauno VI gimnazijos į Vilniaus Vytauto Didžiojo ar Birutės gimnazijas, kur norėtų gauti porą klasių. „Tos klasės man būtų lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos tam tikra laboratorija ir kartu praktikos vieta studentams, kurie rengias būti mokytojais ir klauso lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikas. Tos linkmės darbą yra jau patvirtinusi praktika“ (1939 08 18 prašymas. – AA).

Iš dokumentų žinoma, kad Humanitarinių mokslų fakulteto taryba svarstydavo pedagoginės praktikos klausimus, nustatydavo jos tvarką. 1941 m. balandžio 24 d. posėdyje buvo sudaryta komisija, kuri turėjo parengti praktikos vykdymo projektą ir jį pateikti tvirtinti kitam fakulteto tarybos posėdžiui. Į komisiją įėjo prof. Jonas Vabalas-Gudaitis, vyr. dėstytojas Juozas Jakštas ir dėstytojas Andrius Ašmantas (VUB RS F. 98–1, lp. 60). Tačiau gegužės 16 d. posėdyje Andrius Ašmantas jau nedalyvavo...

Iš tų metų turime išlikusių keletą jo dėstytų dalykų programų bandymų ir du svarbius paskaitų rankraščius: „Lietuvių kalbos dėstymo metodiką“ (TUTK

70–102) ir rudenį rašytus „Akcentologijos užrašus“ (RR 213–259), kelis kalbotyros straipsnių rankraščius: „Dažnesnės sakinių klaidos“ (skaityta per radiją 1940 01 09. – RR 87–93), „Kalbos turtinimas“ (1939? – ILKKI 64–69), „Padalyvių ir pusdalyvių vartojimas“ (paskaita per radiją 1939 12 05, tekstas neišlikęs; – GK, 1939, p. 8). Pastarosios pãskaitos – Lietuvių kalbos draugijos radijo valandėlės (LKD tada jis darbavosi iš peties – buvo jos sekretorius). Tais metais parašė ir paskelbė straipsnį „Lietuviškoji tartis ir svetimos įtakos“ (Tautos mokykla, nr. 11, p. 239–241), parašė Petro Joniko knygos „Pagramančio tarmė“ recenziją (išspausdinta Židinyje, 1940, nr. 1, p. 136–139), paskelbė nemaža publicistinų straipsnių.

Gali būti, kad tais metais arba 1940 m. jau persikėlus į Vilnių imtasi rinkti medžiagą daktaro disertacijai, plg. Prano Skardžiaus prisiminimus: „1939 m. A. Ašmantas buvo išrinktas lietuvių kalbos bei jos metodikos lektoriumi ir mano pasiūlymu buvo pasirinkęs disertacinę temą apie M. Daukšos kalbą, bet ankstyva epideminė mirtis (1949 [=1941].V.19) jam sukliudė tą darbą“ (Skardžius 1997: 23). AA yra 17 didelio formato lapų (4-iuose rašyta ir antroje pusėje) įvairių išrašų, kur formaliai lyginamas Daukšos postilės vertimo ir originalo santykis, ir vienas lapas, kur nurodoma, iš ko verstas Daukšos katekizmas. Išrašai daryti Vilnaus universiteto ir Vrublevskio bibliotekose, datos nenurodytos. Be to, AA yra Mokslų akademijos raštas, kuriame teigiama, kad Andriui Ašmantui mokslo reikalams leidžiama naudotis buv. evangelikų reformatų, buv. Vilniaus kunigų seminarijos ir II muziejaus bibliotekomis ir prašoma padėti jam susiieškoti reikalingas knygas ir rankraščius. Rašto registravimo data –1941 m. balandžio 7 d. – kaip ir anos nurodytos Vilniaus bibliotekos rodytų Daukšos tiriamąjį darbą pradėjus kaip tik Vilniuje, tai yra čia atsikrauščius 1940 m. rugpjūčio mėnesį. Suprantama, pačią temą Skardžius galėjo būti paskatinęs imtis ir dar būnant Kaune.

Be pedagoginio ir mokslinio darbo, minėtini dar du svarbūs renginiai, kuriuose Andriui Ašmantui teko darbuotis. Tai mokytojų vasaros kursai Palangojè ir komandiruotė į atgautą Vilniaus kraštą tvarkyti vietovardžių ir pavardžių formų.

Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursai 1939 m. vasarą vyko nuo rugpjūčio 7d. iki 19 d. Spaudoje buvo pranešta apie jų pradžią (J. B-tas. Palanga (Kronika). – Tautos mokykla, 1939, nr. 16, p. 369): pirmą dieną Henrikas Kačinskas skaitė paskaitą apie dailųjį skaitymą. Nurodoma, kad dar skaitys Antanas Salys, Andrius Ašmantas ir „Valst. teatro artistai Kadaravičius ir Lukošius“. Numatyta 46-ios paskaitos, daug būsią praktikos – skaitymo, deklamavimo, tarties. Mokytojų esą 105.

Iš tų kursų turime kelis liudijimus. Andriaus Ašmanto albume išlikusi grupinė kursų dalyvių nuotrauka su jo paties ranka rašytu užrašu: „Gimnazijos mokytojų kursai Palangoje 1939.VIII.7–19 d., kuriuose aš lektoriavau, dėsty[da]mas skaitymo metodiką ir bendr. liet. k. tartį. A. Ašmantas."

Dar vienas faktas – Ašmanto skaityto kurso užrašų knygelė su paskaitų planais. Pirmoji paskaita, kurios data nepažymėta, apėmė tokias temas: Skaitytojas, autorius ir aplinkybės; Skyrybos ženklai; Skaitymo ženklai; Laiko pajautimui (pauzėms); Loginė ir psichologinė pauzė; Skaitymo spūdis. 1939. VIII.12 tema – Intervalai kalboje; VIII. 14 – Tembras; VIII. 16 – (ritmas); VIII.17 – (sudominti skaitytoją), Pokalbis; VIII. 18 – Skaitytojo santykis su kūriniu; VIII.19 – Lyrika; išvados (AA).

Nepavyko rasti tų metų kursų dalyvių sąrašų. Žinoma, kad juose dalyvavo vėliau pagarsėjęs vertėjas, redaktorius, tekstologas Aleksandras Žirgulys (CVA F. 391, ap. 7, b. 6463), mokytojas ir rašytojas Rapolas Šaltenis, kurio turime gyvą prisiminimą iš tų kursų (Šaltenis 2007). Autorius rašo, kad kursų dalyviai apsigyveno mokyklos klasėse ir palapinėse toli už miesto. Aktoriai Kačinskas ir Chadaravičius mokė „gražaus skaitymo". Atrodytų, tai menka smulkmena mokytojo darbe, bet siekiant mokytojų tobulumo ir tokias smulkmenas stengtasi šalinti. „Taisyklingo kirčiavimo mokė jaunas šios

Palangos mokytojų kursuose 1939 m. rugpjūčio mėn.
Andrius Ašmantas sėdi priekyje tarp moterų

srities specialistas, neseniai baigęs universitetą, atrodo, Ašmantas (?), miręs vokiečių okupacijos metais. Jis daug laiko skyrė mus mokydamas taisyklingo alsavimo, tai krūtininio, tai diafragminio, tai pilvinio ir dar kažkokio, nuo kurių priklausanti gražaus kalbėjimo tėkmė. Tai esąs visai naujas Vokietijoj kuriamas mokslas, labai svarbus, nes mes visi nemoką teisingai alsuoti... Paskui mokytojai vietoj „labas rytas“ ar šiaip kur susitikę klausdavo: „Na, kaip alsavimas?“ – „Jau pramokau!“ – atsakydavo“ (Šaltenis 2007: 29).

„Tiek abu aktoriai, tiek alsavimo-kirčiavimo mokslininkas vedė pratybas: pagal sąrašą kviesdavo mokytojus paskaityti kokį nors tekstą“. Petras Būtėnas atsisakė, nes mokantis tik teoriškai, tegu einanti Salomėja Nėris, ji irgi atsisakė. Ėjo atsiminimų autorius ir „Skardžiuvienė ištrimitavo visas mano rytietybes“ (ten pat).

Po pusės amžiaus Rapolui Šalteniui buvo sunku viską teisingai prisiminti. Į tuos atsiminimus prasibrovė ir keletas netikslumų. Nors Andrius Ašmantas jau senokai buvo baigęs universitetą, su Šalteniu jie galėjo susitikti tame pačiame Humanitarinių mokslų fakultete, kur nuo 1927 m. Šaltenis studijavo germanistiką (1929 m. perėjo į lituanistiką) (CVA F. 391, ap. 1, b. 4955, lp. 30), bet Universitetą baigė tik 1938 m. ir buvo už Ašmantą jaunesnis dvejais metais. Antra, Ašmantas mirė dar neprasidėjus vokiečių okupacijai ir trečia, vargu ar tada jis tuose kursuose dėstė kirčiavimo dalykus, nes jiems alsavimo taisyklingumas neturi tiek reikšmės kaip tarties reikalui. Ir Skardžiuvienė atrodo kiek dirbtinai tame kontekste prisiminta. Vis dėlto žmogui išlieka atminty tokie dalykai, kurie kažkada buvo padarę didžiausią įspūdį. Tas taisyklingo alsavimo įspūdis buvo toks didelis, kad Šaltenis jį gražiai prisiminė ir patį Andriaus Ašmanto paveikslą nuspalvino ypatinga mokslininko aistruolio spalva.

Apie komandiruotę į Vilniaus kraštą turime mažai informacijos. Apie ją savo dokumentuose yra minėjęs pats Ašmantas. Tarnybos lape (CVA F. 631, ap. 3, b. 26) yra įrašęs, kad 1939 m. lapkričio 28 d. buvęs komandiruotas į Vilnių pasų reikalu. Andriaus Ašmanto archyve yra išlikę du dokumentai apie tą komandiruotę. Tai 1939 m. lapkričio 28 d. išduotas Švietimo ministerijos generalinio sekretoriaus K. Masiliūno pažymėjimas Nr. 31626, kad Andrius Ašmantas yra Švietimo ministerijos valdininkas ir vyksta į Vilniaus kraštą tarnybos reikalais. Pažymėjimas galioja iki 1939 m. gruodžio 31 dienos (AA). Antrasis dokumentas tai Švenčionėlių apskrities viršininko lapkričio 28 d. pažymėjimas Nr. 922, kad Andrius Ašmantas vidaus reikalų ministro yra komandiruojamas į Ignalinos valsčių nustatyti vietovardžių ir pavardžių lietuviškų lyčių (AA).

Kaip ir kiek ten darbuotasi, nepavyko rasti informacijos. Įdomu tai, kad jam galėjo tekti dirbti ir pačiame Vilniaus mieste ir kalbėtis su jo gyventojais apie pavardžių keitimą. Iš jo straipsnio „Mūsų kultūros baras rytuose" (Lietuvos mokykla, 1940, nr. 1, p. 45–50) matyti, kad yra tekę susipažinti su Vilniaus miesto archyvu ir jame ieškoti lietuvių pavardžių lyčių. Jį, žinoma, stebino dokumentuose išlikusios senosios nesugadintos lietuviškos pavardės ir jis buvo gana griežtas pavardžių lietuvinimo šalininkas.

Pavardžių lietuvinimo ir vietovardžių norminimo reikalais dirbti Vilniuje ir Vilniaus krašte Andriui Ašmantui teko tikriausiai ne vieną dieną ir ne vienoje išvykoje. Jo archyve yra Švietimo ministerijos raštas Vilniaus universitetui, kad pagal ministro 1940 m. rezoliuciją nuo kovo 5 d. į Vilniaus apskritį padėti Vidaus reikalų ministerijos pasus duodančioms įstaigoms taisyklingai surašyti pavardes ir vietovardžius komandiruojami Antanas Salys, Kazimieras Alminas, Andrius Ašmantas ir Petras Jonikas.

Taigi neabejotina, kad Andrius Ašmantas buvo svariai prisidėjęs prie Vilniaus krašto pavardžių ir vietovardžių rinkimo ir pirminio jų norminimo. Visam rinkimo ir tvarkybos darbui vadovavo Antanas Salys ir jam tame darbe priklausė „svarbiausias vaidmuo ir paskutinis specialisto žodis" (Petras Jonikas.

N u o r a š a s.

LIETUVOS RESPUBLIKA
ŠVIETIMO MINISTERIJA

Kaunas, 1940 m. vasario mėn.29 d.

Nr.5718.

Vilniaus Universitetui.

Suinteresuotiems asmenims per F-ta (Pas.) M.Biržiška.

P.Švietimo Ministro š.m.II.28 d. rezoliucija, p.p. A.Salys, K.Alminas, A.Ašmantas ir P. Jonikas nuo š.m. kovo mėn.5 d. komandiruojami kelioms dienoms į Vilniaus apskritį padėti Vidaus R.M-jos pasus duodančioms įstaigoms taisyklingai surašyti pavardes ir vietovardžius.

(Pas.) J.Šalučka,
Kanceliarijos Viršininkas.

VILNIAUS UNIVERSITETAS
1356
1940.III.2

Nuorašas tikras:
Vilniaus Universiteto
Kanceliarijos Sekretorius

p. A. Saliui

Švietimo ministerijos pranešimas dėl komandiruotės į Vilniaus apskritį

Redakcinės pastabos. – Salys 1983: 305). Gali būti, kad Andrius Ašmantas dalyvavo ir 1939 m. rudenį surengtos pagrindinės rinkimo ekspedicijos darbe (plg. Petro Joniko paminėtus ekspedicijos dalyvius: K. Alminas, J. Balčikonis, P. Jonikas, M. Jurkynas, A. Ronkus, J. Senkus, G. Šlapelytė..., – daugtaškis rodo nebaigtinį sąrašą, žr. Salys 1983: 305).

Surinkti ir sunorminti Vilniaus krašto pavardžių ir vietovardžių žodynai buvo redaguojami ir rengiami spausdinti, bet taip ir liko nebaigti. Po karo jie buvo paskelbti Antano Salio rinktiniuose raštuose (t. II, 1983, p. 305–488 ir 571–670).

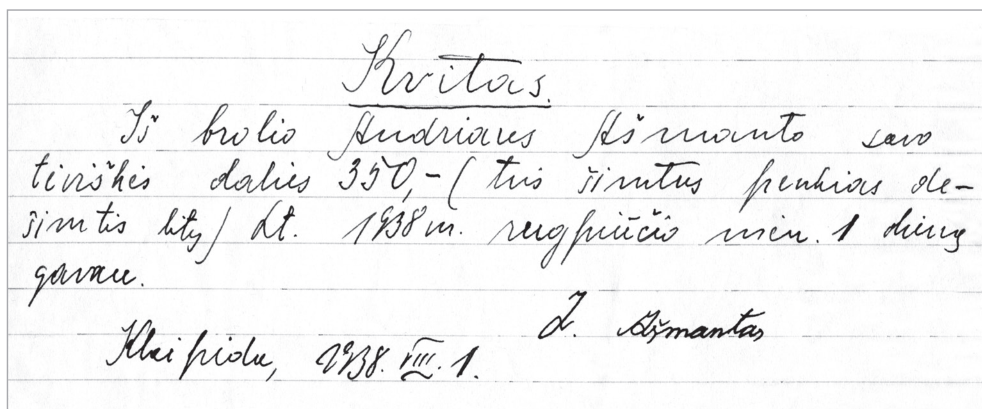
Iš tų metų vasaros AA yra išlikęs „Laiško nuorašas sesutėms vienuolėms Bonaventūrai ir Gabrielei Marijai, J. C. Amerikoje“ (mašinraštis), rašytas 1939 m. liepos 2 d. Iš jo turinio atrodo, kad vienuolės ar viena iš jų neseniai buvusios Lietuvoje lietuvių kalbos kursuose (turbūt universitete), norinčios tartis dėl kitų kursų ir galvojančios apie panašius kursus ir Amerikoje. Andrius Ašmantas buvęs dėl to ir pas švietimo ministrą dėl stipendijų ir pasiryžęs toliau rūpintis tais reikalais. „Bent šiuo kartu, jei nebus kokios katastrofos mūsų tėvynėje, Europoje ar pasaulyje, jokių kliūčių nematau abiem mūsų gražiems planams, kuriuos taip širdingai sutiko ir Jūsų miela Motinėlė“. „Pats, kaip žinote, esu dar Jums davęs žodį, kad bent kiek pramokęs angliškai tevyksiu į Ameriką – į Jūsų rengiamus lituanistikos kursus. Va viena [sesuo] galėtų mane mokyti angliškai, jei tai būtų galima“. „Džiaugiuos, kad aš ir mano šeima būsime įdėję mažą krislelį į Jūsų įspūdžių jūrą. To nesitikėjome. Gaila, kad šiuo kartu negalime ištesėti Jūsų ir Jūsų Motinėlės prašymo: dukrelės didesnės fotografijos neturime, o aš labai skubu su laišku“ (AA).

Andrius Ašmantas ir gyvendamas Klaipėdoje, ir grįžęs dirbti į Kauną palaikė nuolatinius ryšius su tėviške. Jis ne tik vienas ar su šeima ten dažnai lankydavosi, atostogaudavo, bet ir visaip padėdavo materialiai: užsakydavo laikraščių ir žurnalų, siųsdavo pinigų. AA yra išsaugota keliolika pinigų perlaidų kvitų ir išsiųstų pinigų užrašų knygelė. Antai žinoma, kad dar 1933 m. A. Ašmantui (tikriausiai tėvui) į Endriejavą, Tickinų kaimą, išsiųsta sausio ir kovo mėnesiais po 50 litų, 1934 m. išsiųsta tėvui 50 ir 100 litų, o broliui Jonui 50 litų. 1935 m. Emilijai Ašmantaitei adresuota 25 litų perlaida kelionei į Kauną, bet ji nevažiavo sudrausta tėvo. 1936 m. iš Klaipėdos išsiųsta 50 litų (apie tai rašoma ir tų metų gruodžio 14 d. laiške Petrui Navardaičiui. – AA). Užrašų knygelėje pasižymėta, kad 1938 m. ūkiui duota 271 Lt 50 ct (Kostui, Povilui tėvo laidotuvėms, Antanui), be to, kitoje tos knygelės vietoje įrašyta, kad 1938 m. dalių išmokėta 550 litų

Per atostogas 1940 m. vasarą Tickinuose

(Antanui 150, Jonui 400; šių sumų gavimo raštiški patvirtinimai pavadinti kvitais). 1939 m. ūkiui duota 1505 litai (visi broliui Antanui; yra vienas 180 litų raštiškas kvitas), 1940 m. – 2376,50 litų (vienas 100 Lt kvitas). Visi tie davimai ir siuntimai buvo susiję su tėviškės paveldėjimu ir dalių išmokėjimu broliams ir seserims. 1939 m. sausio 6 d. visi broliai ir seserys pasirašė tėviškės paveldėjimo sutartį, pagal kurią tėviškė pereina Antano ir Andriaus

Kvitas.
Iš brolio Andriaus Ažmanto savo tėviškės dalies 350,- (tris šimtus penkias dešimtis litų) Lt. 1938 m. rugpiūčio mėn. 1 dieną gavau.

J. Ažmantas

Klaipėda, 1938. VIII. 1.

Tėviškės dalies mokėjimo kvitas

Tėviškės paveldėjimo sutartis

Mes, žemiau pasirašę broliai ir seserys, laisva valia sutinkame pavesti tėviškės paveldėjimo dalis savo tikriems broliams Antanui ir Andriui Ašmantams už štokį pamokestį visiškon jų teisėn:

1.) Ona Ašmantaitė-Kniukštienė už ~~700~~ 600 (šešis šimtus) litų. 1940 I. 2. 300 ir 1941 II. 2. 400

2.) Jonas Ašmantas, ~~be jau gautų~~, už vieną arklį (= 300 – trims šimtams – litų), už vieną bekoną (= 60 litų), už dvi avis po 15 litų (viso = 30 lt.) ir už ~~960~~ 970 (devynis šimtus septyniasdešimt) litų. Viso dalies pinigais iš viso 1350 (tūkstantis trys šimtai penkiasdešimt) litų. ——

3.) Kostas Ašmantas už vieną arklį (= 300) lt., už vieną karvę (= 150), už vieną bekoną (= 60) lt., už dvi avis (= 30) lt. ir pinigais ~~960~~ 1000 lt. Viso dalies verti pinigais 1500 (tūkstantis penki šimtai) litų. ——

4.) Pranas Ašmantas už vieną arklį (= 300) lt., už vieną karvę (= 150) lt., už vieną bekoną (= 60) lt., už dvi avis (= 30) lt. ir pinigais ~~960~~ 1000 lt. Viso dalies verti 1500 (tūkstantis penki šimtai) litų. ——

5.) Emilija Ašmantaitė už vieną arklį (= 300) lt., už vieną karvę (= 150) lt., už vieną bekoną (= 60) lt., už dvi avis (= 30) lt. ir

Sutartį sudarėme ir pasirašėme tėviškėje Jickiniuose 1939 metais sausio mėn. 6 dieną.

Pastaba: išbraukta 2) (antrojoj skiltyje) šie žodžiai: be jau gautų.

O. Kniukštienė J. Ašmantas K. Ašmantas A. Ašmantas

E. Ašmantaitė B. Ašmantaitė.

Tėviškės paveldėjimo sutartis

Privatus susitarimas ūkio reikalu.
Imdami tėviškę visiškai sau nuosavybėn kartu, mudu broliai Antanas ir Andrius Ašmantai, pasižadame vienas kitam šiaip:
A. Andrius Ašmantas, pasižada sumokėti broliui Antanui Ašmantui 7500 Lt (septynis tūkstančius penkis šimtus litų) į dabartinio ūkio pusės vertę. Sumokėti pagal ūkio reikalus per 5 (penkerius) metus.
Brolis Antanas Ašmantas ūkį valdo savarankiškai, rūpindamasis šeimyna visais priklausančiais ūkiškais dalykais. Procentai eina ūkio pagerinimui iki atskiro susitarimo.
Šis susitarimas sudarytas ir pasirašytas dviejuose egzemplioriuose 1939 m. sausio mėn. 7 d. Kietave.
A. Ašmantas A. Ašmantas.

Privatus brolių susitarimas dėl tėviškės

nuosavybėn, išmokėjus broliams ir seserims bendros vertės po 1500 litų. Rytojaus dieną abu broliai paveldėtojai pasirašė privatų susitarimą, pagal kurį Andrius pasižadėjo Antanui per penkerius metus sumokėti 7500 litų (pusę ūkio vertės), o Antanas ūkį valdys savarankiškai rūpindamasis šeimyna ir visokiais ūkio reikalais.

Po Andriaus mirties ūkis tapo vieno Antano nuosavybe, kiti broliai ar seserys nereiškė kokių pretenzijų. Pagal senojo Ašmanto testamentą tėvas buvo užrašęs ūkį Povilui. Šis buvo neseniai parėjęs iš kariuomenės, anie vaikai turėjo kur gyventi, tai tėvas parašė Povilui tetamentą. Už kokio mėnesio tėvas mirė, didieji nebuvo patenkinti, tai tas testamentas sugriuvo (AA. – Sesers Barboros pasakojimas).

Paskui prasidėjo didžiosios sumaištys ir, grįžus antrajai sovietinei okupacijai, ir ūkis, ir žemė tapo niekieno. 1948 m. gegužės 22 d. Antano šeimą kartu su broliu Pranu išvežė į Sibirą. Pranas Sibire mirė tais pačiais 1948 m. Dar anksčiau, 1945 m., brolis Kostas kaip buvęs šaulys irgi išvežtas į Kareliją ir ten tais pačiais metais mirė. Antano šeima grįžo į Lietuvą 1958 m.

1960-II-12.

Miela Brolienėle!

Begalo apsidžiaugiau gavęs iš Jūsų laiškutį, ir labai malonu kad jus Jūs visi sveiki ir gyvi. Mes ir cibire gyvendami nekarta perkalbėdavom apie Jus, kaip begyvenate, ar gyvi ar sveiki. Stasiukas buvo susirašęs „Jaunymo žaidimė" su viena mergina iš Alitaus, dar tebebuvome cibire. Tai ji klausė per laiška, ar nėra palikusi tavo sesutė lietuvoje, sako, tolos kur girdėjau kaž kame mergaitė tokia pavardė. Paskiau parašėm laiška ir prašiem kad ji tikrai sužinotu, ir mus surašydintu, mes pagalvojom kad ji su Lėtele yra kur nors pasitikusi. Bet paskiau teip ir dingo nieko nebatsakė. Teip ir palikom nieko nesužinoje apie Jumis, laiška rašyti nežinom kur.

Dabar pradėsiu atsakyti į jūsų klausimus. mes cibire išbuvom 10 metu be aštuonių dienų. Išvežė 1948 m. gegužio 22 d. o gryžome 1958 m gegužio 14 d. Buvo išvežtas su mano šeima ir Franas mano brolis, jis mirė cibire tais pačeis metais 30 spalio.

Brolio Antano laiškas Onai Ašmantienei

gegužės 14 d. Po metų mirė žmona, o jis dirbo kolūky. Įsikūrė tėviškėje buvusiuose jau ne savo namuose, turėjo du kambarius, o visam name gyveno trys šeimos. Sodyba buvo nusiaubta, apleista. Antanas mirė 1981 m. rugpjūčio 8 d. Jo sūnus Stasys (g. 1937 01 17), gyvenantis Klaipėdoje, vis dar lanko tėviškę, patvarko stogą. Atkūrus nepriklausomybę atsibylinėjo žemę, bet sodyboj jau niekas negyvena.

Vilniaus universitete

Lietuvai atgavus Vilnių ir dalį jo krašto, stengtasi jį kaip galima geičiau ir visapusiškiau lietuvinti. Kaip jau matėme, kiek daugiau nei po pusantro mėnesio siunčiami specialistai vietovardžių ir pavardžių tvarkymo reikalu, o vyriausybė numatė nukelti du Vytauto Didžiojo universiteto fakultetus į Vilnių, į tuometinį Stepono Batoro universitetą, kitaip sakant, tą universitetą lituanizuoti. 1939 m. gruodžio 13 d. Seimas priėmė specialų universitetų įstatymą, pagal kurį yra du universitetai: Vytauto Didžiojo ir Vilniaus. Pastarasis turėjo laikinai vadovautis VDU statutu. Švietimo ministerija Vilniaus universiteto valdytoju paskyrė Igną Končių. 1940 m. sausio 13 d. Humanitarinių mokslų ir Teisių fakultetai su visa profesūra ir studentais perkelti į Vilnių. Sausio 15 d. įvyko rektoriaus rinkimai, sausio 18 d. išrinktąjį rektorių Mykolą Biržišką savo aktu patvirtino prezidentas. Vasario 8 d. įvyko iškilminga naujojo rektoriaus inauguravimo ceremonija (Pšibilskis 2008: 14–16). Atskiru švietimo ministro 1940 m. sausio 1 d. įsakymu D/13 Humanitarinių mokslų fakulteto dėstytojai, tarp jų ir Andrius Ašmantas, perkelti į Vilniaus universitetą (CVA F. 631, ap. 3, b. 26, lp. 8).

Studijos Vilniaus universitete prasidėjo 1940 m. sausio 15 d. Lituanistams dėstė tie patys iš Vytauto Didžiojo universiteto kartu su Humanitarinių mokslų fakultetu perkeltos Lietuvių kalbos ir literatūros katedros dėstytojai, tik prie jų dar prisididėjo Vilniaus universiteto bibliotekos direktorius Vaclovas Biržiška (Viliūnas 2002: 170). Atėjus okupacijai paskelbtas švietimo ministro Antano Venclovos projektas atskirti lietuvių kalbos ir literatūros katedras. Tai padaryta 1940 m. rugsėjo 11 d. Liaudies komisarų Tarybos nutarimu. Į Lietuvių literatūros katedrą paskirti dirbti Mykolas Biržiška, Vincas Mykolaitis ir Vincas Maciūnas, Į Lietuvių kalbos – Pranas Skardžius, Antanas Salys, Petras Jonikas ir Andrius Ašmantas (Viliūnas 2002: 175).

Andrius Ašmantas kaip etatinis universiteto dėstytojas kasmet buvo perrenkamas Humanitarinių mokslų fakulteto lektoriumi. Antai 1940 m. sausio 5 d. jis buvo perrinktas toms pačioms pareigoms metams, tai yra iki 1940 [= 1941] m. sausio 1 d. (VUB RS F. 98–1, lp. 1), vėliau – 1940 m.

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Tarnautojo asmens liudijimas

Andrius Ašmantas yra Humanitarinių Mokslų Fakulteto dėstytojas

Vilnius, 1941 m. III mėn. 24 d.

Nr. 224

REKTORIUS

Administracinio Ukinio Sektoriaus Viršininkas

Liudijamojo parašas

Išstojant iš tarnybos liudijimas grąžinamas

Andriaus Ašmanto tarnautojo pažymėjimas

gruodžio 6 d., iki 1942 m. sausio 1 d. (ten pat, lp. 44). 1940 m. lapkričio 1 d. universiteto personalas perkeltas į sąjungines (sovietines) mokslo kategorijas. Tos dienos senato posėdyje Andrius Ašmantas įvardijamas kaip dėstytojas, neturintis mokslų kandidato laipsnio (VUB RS F. 98–52, protokolas Nr. 26, 9).

Kokius dalykus Ašmantas dėstė 1940 m. pavasario semestre, paskelbta 1941 m. išleistoje knygoje „LTSR Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai“ (Tvarkaraščiai 1941). Jame pateikta daug vertingų duomenų apie tuometinio Vilniaus universiteto struktūrą, fakultetus ir dėstytojus. Universiteto rektorius buvo prof. dr. Mykolas Biržiška, prorektoriai – prof. Juozas Bulavas, prof. dr. Kazys Bieliukas, sekretorius – prof. Vytautas Jurgutis. Humanitarinių mokslų fakulteto dekanas – prof. dr. Pranas Augustaitis, pavaduotojai prof. dr. Pranas Skardžius ir prof. dr. Jonas Puzinas.

Humanitarinių mokslų fakultete dirbo šie seminarai: lietuvių kalbos ir literatūros (vedėjas prof. dr. Vincas Mykolaitis), rusų, lenkų, žydų, vokiečių, anglų, prancūzių kalbų ir literatūrų, lyginamojo kalbų mokslo (vedėjas prof. dr. Antanas Salys), klasikinės filologijos (globėjas prof. dr. Pranas Skardžius), teatro, istorijos, archeologijos, meno istorijos, filosofijos, fizinio auklėjimo

seminarai, taip pat eksperimentinės pedagogikos (vedėjas prof. Jonas Vabalas-Gudaitis) ir psichologijos laboratorijos (p. 6–8).

1940 m. rudens semestro paskaitų ir pratybų skyriuje nurodyta, kad Humanitarinių mokslų fakultete visiems klausytojams privalomi kursai yra vyr. dėstytojo Petro Joniko bendrinės lietuvių kalbos kursas (2 val.) ir karinis rengimas. Visi filologijos skyriaus klausytojai turėjo klausyti prof. dr. Krėvės-Mickevičiaus ir prof. dr. Mykolaičio literatūros paskaitų. Lyginamojo indoeuropiečių kalbų mokslo grupei reikėjo klausyti doc. dr. Antano Salio, prof. dr. Prano Skardžiaus, prof. dr. Jano Otrembskio, prof. Jono Oko (lotynų autorių kurso), vyr. dėst. dr. Kazimiero Almino ir vyr. dėst. Petro Joniko (bendrinė kalba ir tarmės) paskaitų. Lietuvų kalbos ir literatūros grupės lietuvių kalbos šakos studentams dėstė Pranas Skardžius (istorinę lietuvių kalbos gramatiką, prūsų kalbą, senovinę bažnytinę slavų kalbą ir turėjo lietuvių kalbos proseminarą), Antanas Salys (latvių kalbą, Vilniaus krašto vietovardžius ir turėjo baltų kalbotyros proseminarą), Petras Jonikas (bendrinę kalbą ir tarmes ir turėjo lietuvių kalbos proseminarą) ir dėstytojas Andrius Ašmantas (vaizdinę tartį, epizodinį kursą, 2 val. ketvirtadieniais 13–15 val. VI auditorijoje). Be to, visiems dar reikėjo mokytis privalomų ar pasirinktų kalbų (p. 24–25). Kalbų lektūros skyriuje nurodyta, kad dėstytojas Ašmantas dėsto lietuvių kalbą 6 valandas: trečiadieniais 15–17 val. VI auditorijoje, penktadieniais 13–15 val. VI aud. ir šeštadieniais 13–15 val. VI aud. (p. 34). Vadinasi, lietuvių kalbos šakos studentams jis skaitė vaizdinės tarties kursą, o kitų šakų ir grupių klausytojams, kai kuriems, atėjusiems iš ne lietuvių kalba dėstomų mokyklų – lietuvių kalbos kursą.

1941 m. pavasario semestre Andrius Ašmantas turėjo tik lietuvių kalbos kursą pradedantiesiems (8 val.): antradieniais 9–11 val., trečiadieniais 15–17 val., penktadieniais ir šeštadieniais 13–15 val., viskas VI auditorijoje (p. 45).

Kaip minėta, Petras Jonikas specialistams abu semestrus skaitė bendrinės lietuvių kalbos kursą. Tam buvo sudaryta programa, kuri TUTK 111–117 priskirta Andriui Ašmantui. Tai nėra visai tikslu, todėl reikia šį tą paaiškinti.

Andriaus Ašmanto archyve yra du šio kurso programos variantai. Vienas rašytas ranka ir visai gali būti, kad priklauso Joniko plunksnai. Palyginus programos rašyseną su Joniko asmens byloje (CVA F. 631, ap. 7, b. 3979) esančiu jo autografu (1935 03 01 rašytu prašymu, lp. 15) tokia išvada neatrodo neįmanoma. Antrasis variantas rašytas mašinėle (galima spėti, kad Andriaus Ašmanto) ir vienu kitu smulkiu dalykėliu skiriasi nuo to rankraš-

čio. Pirmiausia rankraštyje užrašyta „Lietuvių bendrinės kalbos programa“, o mašinraštyje pirmieji du žodžiai sukeisti vietomis (taip ir Tvarkaraščiuose 1941: 24, bet p. 34 jau ir vėl kaip rankraštyje). Rankraštyje (tekste ir literatūros sąraše) neužpildytas fonetikos skyrius, o mašinraštyje jis parašytas ir nurodyta literatūra. Paskutinis literatūros skyrius („Trumpos lietuvių kalbos istorijos žinios“) papildytas trimis pozicijomis: Ašmanto straipsniu apie Jaunių (iš 1938 m. „Židinio“) ir Salio apie Baranauską ir apie Būgą (iš LE II ir IV). Rankraštyje dar yra pora Ašmanto ranka darytų korektūrinių papildymų, viena kita tokia smulkmena matyti ir mašinraštyje. Tai leistų manyti Andrių Ašmantą veikiau buvus redaktoriumi, o ne tiesioginiu autoriumi arba bent bendraautoriu (turint galvoje fonetikos skyrių). Antra vertus, ši programa rodytų abiejų kalbininkų gražų bendradarbiavimą, kurio vienas iš atvejų galėjo būti tame kurse Joniko Ašmantui perleista (paprašyta) skaityti fonetikos dalis. AA yra Ašmanto ranka dviejuose dideliuose puslapiuose pasirašytas „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetikos“ kurso planas su nurodytomis datomis: 1941. II.11, „Iki 1941.II.11.“ ir 1941.II.18. Turimomis žiniomis, tuo metu Andrius Ašmantas fonetikos kurso niekam daugiau neskaitė.

Nors paskaitų universitete buvo palyginti nedaug ir bendras pedagoginis krūvis nebuvo labai didelis, bet mokslinės produkcijos nebuvo parašyta daug. 1941 m. „Gimtosios kalbos“ 1–3 sąsiuvinyje tepaskelbtas Andriaus Ašmanto straipsnis „Dainavimas ir mūsų šnekmosios kalbos kultūra“ (p. 34–39). Bet šiaip dirbta daug, su dideliais užmojais. Iš to laiko liko jo nebaigti paskaitų tekstai „Vaizdinė tartis“ (RR 260–292 ir tolesnis tekstas AA), „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetika“ (RR 193–213), jau sovietmečiu parašyta „Bendrinės kalbos programa“ (TUTK 111–117).

„Vaizdinę tartį“ jis tikriausiai tikėjosi suvartoti savo sumanytai knygai „Sakomojo žodžio kultūra“ (arba tiesiog „Sakomasis žodis“). Tuo reikalu atsiliepdamas į tuometinės Valstybinės leidyklos skelbimą apie sudaromus 1941 m. leistinų knygų planus 1940 m. lapkričio 25 d. jis rašo raštą leidyklai, teikdamas jai savo knygą, kuri galutinai galėtų būti parengta 1941 m. vasario mėnesį ir būtų vadovėlinio formato 150–200 puslapių apimties. Į tą knygą būtų „sudėtos visos tos problemos, kurios kitur yra sprendžiamos ir atskiromis knygomis, būtent: garso fiziologija ir akustika, kalbinė dalis, kuri apspręstų tos kalbos tarimo normas ir dailiojo bei ryškiojo skaitymo klausimus. Viskas būtų skirta praktikai, nors paremta paskutinių dienų tų klausimų sprendimais. Tokios knygos dar lietuvių kalba neturime“. Rašto autorius teigia tuo klausimu besidomintis nuo 1936 m., yra skaitęs atskirus kursus Klaipėdos pedagoginiame institute ir Vilniaus universitete (AA).

Nėra žinių, ar leidykla parėmė šį jo pasiūlymą, neišlikę nei knygos plano, nei apmatų, bet nuostabą kelia autoriaus užmojis ją parengti iš esmės per du mėnesius. Gal čia pasąmonė diktavo reikalą skubėti, gal buvo pervertintos jėgos, dabar tegalima tik spėlioti. Dar nuostabiau, kai sužinome, kad tuo pačiu metu (lapkričio 26 d.) tai pačiai leidyklai jis siūlė dar vieną kartu su Vilniaus universiteto lenkų kalbos lektore Elena Šveikauskaite rengiamą knygą – lietuvių ir lenkų kalbų žodyno lenkiškai lietuvišką dalį. Šis žodynas esąs rengiamas nuo 1938 m. ir I dalis „jau visai baigiama apdirbti gramatiškai, semantiškai ir frazeologiškai. Galutinai spaudai jau paruošta šios raidės: A, B, C, D ir E. Jos sudarytų ne mažiau 5–6 spaudos lankus, nes viso žodyno bus apie 35–40 lankų. Tas mūsų rengiamasis žodynas yra apdirbamas moksliškai ir praktiškai pagal šių dienų žodynų naujausius tipus su visais gramatiniais ir vartojimo nurodymais. Jo tikslas – pasitarnauti abiejų tautų mokslo ir meno žmonėms ir būti naudingam įvairiausiai praktikai. Jo nė iš dalies negali atstoti dabar pasirodę žodynėliai jau vien dėl savo medžiagos negausumo, nekalbant jau apie medžiagos sudorojimą“. Autoriai tikisi, kad jis galėtų būti pradedamas pamažu spausdinti 1941 m. (AA). Pačiame rašte, kuris rašytas abiejų autorių vardu, pasirašyta vieno Ašmanto ir nurodytas jo namų adresas.

Deja, ir šio darbo likimas nėra žinomas. Andriaus Ašmanto archyve nėra nieko, kas rodytų jį tą darbą tiesiogiai dirbus, – rašius, redagavus ar kaip kitaip tvarkius. Tėra išlikę keliolika užrašų kygelės puslapių (iš viso 37), kuriuose užsirašyta lenkiškų žodžių su jų vertimais į lietuvių kalbą (rašyta diena ar kelios prieš 1940 09 24 iki1940 11 12 kasdien ar dieną kitą praleidžiant). Gali būti, kad svarbioji darbininkė buvo Šveikauskaitė, o Ašmantas tik prisidėjo prie lietuviškos dalies tvarkymo (vertimo, redagavimo). Ateityje galbūt paaiškės kas daugiau, o dabar tegalima pasakyti, kad Elena Šveikauskaitė ir po Andriaus Ašmanto mirties savo anketoje įrašė, kad dabar (1941 06 23) rengianti lenkiškai lietuvišką (kitur parašyta, kad mokslinį) žodyną (CVA F. 391, ap. 7, b. 5624, lp. 6), bet nėra nurodymų į bendraautorystę. Šveikauskaitė buvo gimusi 1904 m. balandžio 22 d. Ukmergẽs apskrities Viešintų̃ valsčiaus dvarininkų lenkų šeimoje (tik viena močiutė buvo lietuvė). 1924 m. baigė Panevėžio lenkų gimnaziją, 1930 m. Krokuvos universitetą, lenkų filologijos skyrių. Nuo 1932 m. buvo VDU lenkų kalbos lektorė, 1940 m. persikėlė į Vilniaus universitetą. Studijuodama Krokuvoje 3-jus metus dirbo lietuvių kalbos lektore. 1935 m. išleido „Lenkų kalbos gramatiką“ (ten pat, lp. 1, 7).

Gali būti, kad žodyno autoriai bendraudavo, konsultuodavosi universitete, galbūt ir kurio namuose, nes gyveno netoli vienas kito: Elena Šveikauskaitė –

Namas, kuriame Vilniuje apsigyveno Ašmantai

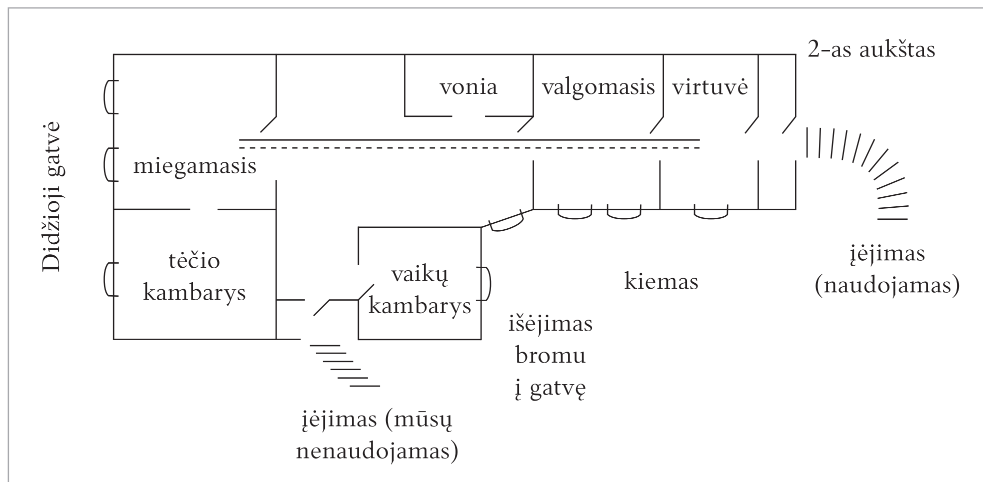
Vokiečių g. 3–9, o Andrius Ašmantas – Didžiojoje g. 17–2. Į tą butą Andrius Ašmantas su šeima atsikraustė 1940 m. viduryje kartu su kitais universiteto darbuotojais, kai Humanitarinių mokslų fakultetas jau buvo perkeltas iš Kauno į Vilnių. Vilniaus universiteto vadovybė gavo teisę savo darbuotojams nuomoti butus keliuose senamiesčio namuose. Antai Didžiosios gatvės 17-ame name (dabar Prancūzijos kultūros centras) apsigyveno 1-ame bute Levas (Leonas) Karsavinas, 2-ame – Andrius Ašmantas, 6-ame – Adolfas Jucys, 8-ame – Antanas Salys (tas pats butas nurodytas ir archeologijos seminaro vedėjo prof. Jono Puzino), 12-ame – Povilas Brazdžiūnas ir kt. Netoli butą gavo ir Pranas Skardžius – Didžiojoje g. 24–26, tame name dar apsigyveno Ignas Jonynas, Vladas Jurgutis, Marcelinas Ročka, Vosylius Sezemanas, Pranciškus Šivickis ir kt. (Tvarkaraščiai 1941: 97–107).

Ašmantų butas turėjo 4-is kambarius, vonią ir virtuvę. Kambariai buvo valgomasis, miegamasis, vaikų kambarys ir Andriaus darbo kabinetas.

Visi trys vaikai dar buvo gimę Kaune. Vyriausioji – Joalita, prisiminė: „Man buvo 3,8 metai, kai gimė brolis Leonas. Ligoninėje, plačiu, tuščiu koridoriumi, pilnu xeroformo kvapo, einu vedina Tėčio su batikos paltu. Mama gulėjo palatoje, tik įėjus, dešinėj pusėj. Paskutinis mamos gulėjimas buvo tiksliai toje vietoje. Mama nustebo, kad aš tai prisimenu. Leono atvykimas namo įspūdžio nepaliko, bet kuomet mus fotografavo: Leonas vežime ir aš su lėle, prisimenu. Gyvenome Kaune, Šančiuose. Pušys. Saulutė, besileidžianti už kalniuko. Tėtis žadėjo mane ten nuvesti, kur saulutė ant žemės gulėjo“ (Ašmontų giminė. – AA).

Kai gimė trečiasis vaikas sūnus Jurgis Ramūnas (1940 m. sausio 16 d.), jie vis dar gyveno Kaune, Hipodromo g. 13–2. Tuo adresu universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto dekanui tėvas parašė prašymą skirti tokiais atvejais

priklausančią pašalpą gimdymo išlaidoms apmokėti (1940 01 31 prašymas. – AA). Universitetas tą prašymą patenkino, be to, pradėjo mokėti atlyginimo priedą už tris vaikus (VUB RS F. 98–14, lp. 12).

Ašmantų buto schema (pagal darbą „Ašmontų giminė“)

Į Vilnių kraustėsi, atrodo, baigiantis vasarai, rugpjūčio mėnesį (AA. – Leono kalbos dienoraštis, 1940 09 29). Duktė Joalita prisiminė: „Džiaugėmės gyvenimu Vilniuje. Tėtis leisdavo man susirangius ant kėdės gale rašomojo stalo vartyti knygas. Stalinė lempa švietė mums abiems. Man atrodo, kad tai buvo enciklopedijos, iš kur matėsi man naujas pasaulis. Pasiausdavom ir lovoje. Tėtis guldė ant nugaros [ir] sulenkęs kojas man padarydavo „kalniuką“. Kaip vikriai aš juo čiuoždavau! Matau laimingą tėtį. Laiminga buvau ir aš“ (Ašmontų giminė. – AA).

Vaikai buvo laimingi, juoba šalia buvo bendraamžių draugų. Kartu su Ašmantais tam pačiam bute persikėlę iš Kauno apsigyveno sesers Agos ir svainio Rimų šeima su vaikais Arvydu ir Šarūnu. „Ašmontų giminės“ darbe įdėta ir abiejų šeimų vaikų nuotrauka.

Įdomu, kad 1940 m. kovo 30 d. Andrius Ašmantas pradėjo rašyti sūnaus Leono (Levo), o rugsėjo 29 d. ir sūnaus Ramūno kalbos (vaikų raidos) dienoraščius. Abiejų vaikų dienoraščiai baigiasi ta pačia 1941 m. balandžio 13 d. Rašyti jie į apystorį sąsiuvinį iš abiejų pusių, kas kelios dienos. Dažniausiai įrašai daryti ne tą pačią akimirką, o po kelių valandų ar net dienų. Leonui skirta 18 su trupučiu puslapio, o Ramūnui 15 su puse. Fiksuota ne tik kalbos, bet ir judesių, mąstymo raida. Iš Andriaus Ašmanto kūrybinio palikimo tai vienas iš įdomesnių jo tekstų.

* * *

Pastarieji Andriaus Ašmanto Klaipėdos, Kauno ir Vilniaus gyvenimo metai buvo kupini didelių pasaulio ir mūsų tautos gyvenimo pervartų. Tai buvo tragiškas tautų likimų traiškymo laikas ir milijonų žmonių tragedijų laikai. Atsidūrusi dviejų žvėriškų agresyvių valstybių kelyje ir Lietuva buvo mindoma kaip šapelis pasaulio užkariautojų kojomis. Visi tie įvykiai, atsitikę per maždaug pustrečių metų, rado gyvą atgarsį Andriaus Ašmanto mintyse ir širdyje. Apie juos tikriausiai ne kartą buvo skaudžiai galvota, dalytasi mintimis su artimais žmonėmis. Dar kartą prisimintina mintis iš laiško draugui Petrui Navardaičiui, kuri negali nejaudinti ir savo neįtikėtinai aiškiai suvokta grėsme tautai, ir pačios minties blaivumu ir skaudumu: „Jei kas mus okupuotų, tai būtinai turėtume bent žemę išsaugoti“ (1938 04 22 laiškas Petrui Navardaičiui. – AA).

Tris iš tų didžių įvykių jam, galima sakyti, teko tiesiogiai pačiam išgyventi. Tai Klaipėdos atplėšimas ir Vilniaus krašto sugrįžimas Lietuvai bei sovietinė Lietuvos okupacija. Tie dalykai jam nepaprastai rūpėjo kaip sąmoningam lietuviui, dideliam patriotui ir piliečiui. Deja, beveik neturime liudijimų, kaip jis vertino visus tuos įvykius, – ar stengėsi ką nors konkrečiai daryti, ar tik stebėjo juos iš šalies neturėdamas ir nepuoselėdamas vilčių kaip nors įsikišti į jų eigą.

Nors nėra tiesiogiai paliudyta, bet nereikia abejoti, kad jis labai skausmingai vertino Klaipėdos krašto atplėšimą nuo Lietuvos. Juk Klaipėdos gyvenimo aplinką pažino tiesiogiai, ne iš kokių pasakojimų ar laikraščių informacijų. Pats savo akimis matė ir gal net fiziškai patyrė fašistų siautėjimus mieste ir visame krašte, jauste jautė gretimos agresyvios valstybės pasiryžimą brautis į svetimas žemes, bet vis tiek visą laiką išliko demokratas. Jo raštuose nerasime kaltinimų agresyviai Vokietijos politikai ar tuo labiau vokiečių tautai, – čia jis nepasidavė plikam nacionalizmui, didžiai vertino vokiečių tautos indėlį į pasaulio kultūrą, bet gynė pirmiausia prigimtines savo tautos teises. Rodos, niekur nėra smerkęs fašizmo kaip agresyvios ideologijos, o visas bėdas matė mūsų pačių viduje. Jam atrodė, kad Klaipėdos netekome tik dėl to, kad nesupratome to krašto gyventojų materialios ir dvasinės kultūros savitumo ir nemokėjome jų įtraukti į savo valstybės reikalus. „Vadinas, visos tautos ir valdžios santykiavimas yra vertas didžių priekaištų, kurių ateityje turėtume išvengti“ (Mūsų kultūros baras rytuose. – Lietuvos mokykla, 1940, nr. 1, p. 48).

Iš Andriaus Ašmanto rašinių įvairiais Klaipėdos reikalų klausimais matome jį buvus tikrą tautinės kultūros idealistą, šventai tikėjusį, kad kultūringu

dialogu ir auklėjimu galima išspręsti visus net tarptautinius nesusipratimus nesigriebiant nei smurto, nei agresijos. Konkretūs įvykiai turėjo griauti tuos idealus, versti persvarstyti savo įsitikinimus ir nuostatas. Atrodo, kad to jis nepajėgė padaryti ir iki pat mirties liko demokratas idealistas, gyvenantis likimo suteikta duotybe, iš kurios nepajėgė išsivaduoti ir nemaža idealistiškai išauklėtos tautos dalis.

Kad tikrai tos tautos dalies iš tų skaudžių įvykių nebuvo kaip reikiant pasimokyta, rodo tik ką minėtas straipsnis apie mūsų kultūros reikalus rytuose – atgavus Vilniaus kraštą. Tvirčiausiu jo įsitikinimu, tautos ateitis – ugdyti nepriklausomą valstybę ir savarankišką tautinę kultūrą, „be kurios šiandien nėra lemta gyvai išlikti nė vienai tautai“ (ten pat, p. 51). Čia nerasime nė žodžio nei apie materialią – karinę valstybės gynybą, nei apie politinius valdžios žingsnius, tai veikiausiai atrodė ne jo galiai ir ne jo galvai. Pasirodė, kad tie žaidimai tautų likimais ir jo perspėjimas, kad „mes turime būti atsargūs“ (ten pat, p. 46), niekam nieko nereiškė, – atėjus laikui Lietuva per kelias valandas buvo išbraukta iš Europos žemėlapio.

Nėra išlikę jokio dokumento, kaip Andrius Ašmantas sutiko ir išgyveno visos valstybės okupacijos faktą. Šitokiomis aplinkybėmis iš šalies galima pamanyti, kad gal nebuvo nei kokių didelių sielvartų, nei nepaprastų išgyvenimų. Bet neabejotina, kad savo idealistine pasaulėžiūra, tautinės valstybės kaip vienintelio kultūros lopšio aukštinimu jis nieku būdu negalėjo pritarti tam valstybingumo praradimui, tik santykis su tuo faktu galėjo būti labai komplikuotas. Gerai žinome to meto dalies svyruojančios ir kairiosios inteligentijos nuotaikas, nepasitenkinimą Smetonos į autoritarizmą vis labiau klimpstančiu režimu, pagaliau dalies ne taip tolimų jam žmonių tiesioginį perėjimą tarnauti okupacijos struktūroms, tad nereikėtų abejoti, kad paties Ašmanto apsisprendimas buvo sunkus ir skausmingas. Bet ką ir kaip jis apsisprendė? Atsiriboti? Bendradarbiauti? O gal tiesiog plaukti pasroviui, priimti naujas sąlygas kaip duotybę, iš kurios nėra jokios išeities?

Nesiimant teigti ką nors kategoriškiau, vertėtų prisiminti kelis, atrodo, nelabai reikšmingus jo biografijos faktus.

Pirmas dokumentas iš jau okupuotos Lietuvos gyvenimo dienų yra 1940 m. liepos 27 d. išduotas asmens liudijimas – vietoj vidaus paso. Jis lyg ir nieko nesako, bet pagalvotina, ar be jo buvo galima tvarkyti buitinius ir tarnybos reikalus. Atkreiptinas dėmesys, kad tai pirmas žinomas oficialus dokumentas, kur pavardės forma užrašyta bendrine, o ne tarmine lytimi (su *an*). Prisimintina, kad ta pavardės forma jį kamavo beveik visą gyvenimą. Oficialiuose dokumentuose iki pat 1940 m. buvo išlikusi tarminė lytis, o

Dublikatas

Andriejavas, 1940.VII.27 d.
(davimo vieta ir data)

ASMENS LIUDIJIMAS № 177840
(Vietoj vidaus paso)

Pavardė Ašmantas Vardas Andriejus
Antanas (tėvo vardas) Nuolatinė gyv. vieta Kretingos ap.
Andriejavo val. Tickinų kaimo
(miestas, apskr., valsč., kaimas, gatvė ir Nr.)
Užsiėmimas Universt. lektorius, Tikyba R.K., Tautybė liet., Šeimos padėtis vedęs
Gimimo data (arba amžius) ir vieta 1906.II.24 d. (data) Kretingos (miestas ar apskr.) Andriejavo (valsčius)
Tickinų (kaimas)

ASMENS ŽYMĖS:

Ūgis aukštas Veidas pailgos Plaukų spalva tamsūs
Akių spalva žydrios Ypat. žymės —
Į liudijimą įrašyti vaikai
Karinės prievolės atlikimo pažymėjimas naujokų rezerve. liudijimas 198 Nr.

Dokumentai, kuriais pasirėmus šis liudijimas duotas gimimo metrika Andriejavo R.K. bažnyčios.
vietoj vid. paso 1003954 / 2653

Ašmantas
(liudijimo savininko parašas)

A. Šlevinskis
Viršaitis
Įstaigos vedėjo parašas

Sekretorius

Andriejavo valsčiaus Viršaitis

Andriaus Ašmanto asmens liudijimas

neoficialiuose bendrinė (ir santuokos dokumentuose, kuriuos išduodavo ne valstybės įstaigos, o bažnyčios raštininkai). Antra vertus, įdomu, kad nuolatinė gyvenamoji vieta nurodyta ne Vilniuje, o Tickinuose.

Antras dalykas – 1940 m. gruodžo 1 d. Kauno VI gimnazijoje užpildyta anketa jo asmens byloje (CVA F. 391, ap. 7, b. 204). Be kitų būtinų dalykų, nurodomos draugijos – Lietuvių kalbos draugija, Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga, Švietimo ir meno darbuotojų profesinė sąjunga, bet nė žodžio apie partijas ar Šaulių sąjungą (dokumentuose priimti dirbti Vytauto Didžiojo universitete Šaulių sąjunga buvo nurodyta). Skiltyje „Kas rekomenduoja“ įrašyta: „Iš studijų ir bendro darbo mane gerai pažįsta švietimo komisaras A. Venclova ir švietimo komisaro pavaduotojas J. Žiugžda“.

1941 m. pradžioje Andrius Ašmantas buvo komandiruotas į Kauną versti RTFSR kodeksų iš rusų kalbos į lietuvių kalbą. AA išlikęs 1941 m. sausio 21 d. Vilniaus universiteto ūkinio sektoriaus viršininko raštas Ašmantui, kad

Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika
TEISINGUMO
LIAUDIES KOMISARIATAS

Литовская Советская Социалистическая Республика
НАРОДНЫЙ
КОМИССАРИАТ ЮСТИЦИИ

Nr. 1177

Kaunas 1941 m. vasario mėn. d.
Каунас г. мес. д.

P A Ž Y M Ė J I M A S

Pažymima, kad Vilniaus Universiteto Humanitarinių Mokslų Fakulteto Lietuvių kalbos ir literatūros katedros dėstytojas drg. Andrius A š m a n t a s, mūsų Komisariatui kviečiant, buvo Vilniaus Universiteto prorektoriaus mokslo reikalams komandiruotas į mūsų žinią, prie RTFSR Kodeksų vertimo į lietuvių kalbą, ir čia dirbo nuo 1941 m. sausio mėn. 24 d. iki 1941 m. vasario mėn. 6 d., viso 116 darbo valandų.

TEISINGUMO LIAUDIES KOMISARAS

KODIFIKACIJOS SKYRIAUS VIRŠININKAS

Teisingumo liaudies komisariato pažymėjimas apie Andriaus Ašmanto komandiruotės darbą

jį komandiruoja prorektorius J. Bulavas, remdamasis teisingumo liaudies komisaro P. Pakarklio telegrama. Savo rašte komisariatui Andrius Ašmantas rašė, kad nuo sausio 24 d. iki vasario 6 d. prie to darbo išdirbo 116 darbo valandų ir prašo už tai atlyginti. Be to, iš to rašto sužinome, kad prie tokio paties darbo 1940 m. vasarą išdirbo taip pat dvi savaites dirbdamas per dieną po 10 darbo valandų. Taip pat yra komisariato išduotas pažymėjimas, patvirtinantis tas išdirbtas valandas (AA).

Kiek jis mokėjo rusų kalbą, nėra žinoma, tik 1940 m. gruodžio 1 d. pildytoje anketoje yra įrašęs, kad žodžiu mokantis silpnai (CVA F. 391, ap. 7, b. 204). Galima prisiminti, kad AA yra likę lapelių, iš kurių matyti, kad jis dar iki okupacijos (1937 m.) yra mokęsis rusiškų žodžių.

Taigi šie faktai neleidžia ką nors konkrečiau pasakyti apie Andriaus Ašmanto santykius su okupacine valdžia. Viena aišku, kad jis tiesiogiai tarnauti režimui nenuėjo kaip kad buvę jo mokslo ir bendro darbo pažįstami Venclova ir Žiugžda, iš naujos valdžios jokio tarnybos paaukštinimo negavo. Tai galėjo būti susitaikymas su naujomis aplinkybėmis, prisitaikymas prie neišvengiamos padėties. Kiek buvo tikėta, kad naujoji valdžia žada rūpintis kultūros reikalais, dabar neįmanoma pasakyti. Ar tą laikyseną galėtume pavadinti kolaboravimu (plg. Klumbys 2004), tiksliau ką nuspręsti dabar būtų išties sunku. Būtų tuščias darbas spėlioti ir tai, kaip jis būtų sutikęs nacistinės Vokietijos atėjimą, juolab kad tuo metu daugelio tikėta, kad lietuviai, birželio 23 d. savarankiškai nuvertę sovietų valdžią, atkūrė tikrąją Lietuvos nepriklausomybę. Pridurtina, kad jo bičiulis Juozas Ambrazevičius buvo vienas iš antisovietinio pasipriešinimo vadovų ir po sukilimo tapo laikinosios vyriausybės ministru pirmininku.

Suprantama, kad sovietinė okupacija buvo visapusiškai apmąstyta, gal ieškota ir kokios išeities. Neabejotina, kad visos istorinės pervartos sunkia ranka prislegia mąstančių žmonių mintis ir širdis. Bet visas tas slogias mintis, o manytina, kad jos tokios ir buvo, kiek atsvėrė darbas ir šeima. Graži šeima, kiekvienas vaikas – vis kitas džiaugsmas. Galvoje – šimtai planų, malonus buvimas su studentais universitete, tikėjimasis išleisti knygų, parašyti straipsnių, tik ką rimtai pradėta dirbti prie disertacijos... Bet nelaimė atėjo iš visiškai netikėtos pusės.

Tą patį balandžio mėnesį Vilniuje prasidėjo šiltinės epidemija. Balandžio 25 d. „Vilniaus balso“ dienraštyje paskelbiamas toks Vilniaus miesto vykdomojo komiteto sveikatos apsaugos skyriaus pranešimas (perspėjimas): „Pakilus vandeniui Neryje dėl vandentiekio tinklo gedimo Vilniaus mieste užterštas geriamasis vanduo. Tai sukėlė masinius skilvio ir žarnų susirgimus,

kurie pasireiškia vėmimu, viduriavimu ir temperatūros pakilimu; atsitikimais pastebima net kraujuotų viduriavimų.

Yra aiškiai nustatyta, kad aukščiau minėtų susirgimų priežastis yra vandentiekio vanduo, todėl laikinai draudžiama vartoti žalią vandenį ne tik gerti, bet ir plauti juo indus, daržoves, burną ir kt. Aukščiau nurodytam tikslui reikia būtinai vartoti tik gerai išvirintą vandenį.

Skilvio ir žarnų susirgimai dabartiniu metu pasireiškia tik lengva forma; tačiau gali būti, kad dėl vandens pakilimo, kol vandentiekio tinklas nebus tvarkoje, vanduo gali užsiteršti net žmogaus gyvybei pavojingais mikroorganizmais.

Todėl iki atskiro pranešimo vartoti žalią vandenį draudžiama".

Balandžio 29 d. „Vilniaus balsas" praneša apie paskelbtą epidemiją, organizuojamas sanitarines brigadas. Balandžio 30 d. rašoma, kad dėl epidemijos gegužės švenčių metu (01–03) bus atidarytos visos medicinos įstaigos. Gegužės 4 d. dienraštyje skelbiamas pranešimas, kad dėl epidemijos pradėti dezinfekavimo darbai, gegužės 5 d. rašoma apie dezinfekavimą. Gegužės 7 d. pranešama, kad į vakarinius spektaklius neįleidžiami vaikai. Gegužės 9 d. paskelbiamas pranešimas, kad „[g]ydytojai sergančius viduriais aprūpina vaistais", 10 d. pranešama apie vandens dechloravimą. Gegužės 13 d. pranešime skelbiama, kad kreiptasi į parduotuves su prašymu skelbti, kaip išvengti epidemijos, taip pat pranešama, kad pradėta nuo šiltinės skiepyti žmones. Apie apsisaugojimą skiepijimu gegužės 14 d. išspausdinamas platus pranešimas, nurodoma, kada ir kur reikia kreiptis. Gegužės 16 d. skelbiama apie tą dieną šaukiamą visų Vilniaus miesto gydytojų susirinkimą. Gegužės 21 d. „Vilniaus balsas" išspausdina Andriaus Ašmanto nekrologą...

Žinoma, kad Andrius Ašmantas susirgo gegužės 6 d., bet neaišku, kelintą dieną buvo paguldytas į ligoninę. Duktė Joalita yra užrašiusi: „Prisimenu, kaip sunegalavęs grįžta į namus. Išveža greitoji. Jam susirgus, prie durų pastato šiaudų kūlį, reiškiantį šiltinės židinį" (Ašmontų giminė. – AA). Sesuo Emilija pasakojo: „Kunigs stovėjo su švenčiausiu prie ano. Ans prašės, kad įleistų kunigą, kad ans buvo ligoninė[je] prieš mirtį. Labai buvo tikintis žmogus" (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas). Sūnus Leonas prisiminė Naujokaitienės pasakojimą, kaip su keletu bičiulių ligoninėje lankę ligonį ir bendravę su juo per langą. Pradėję kalbėti apie rusų okupaciją užsiminė, kad galintis kilti karas ir rusus išvysiantys vokiečiai. „Okupantas yra okupantas, koks jis bebūtų", – tokį prisiminė Leonas Ašmantas iš Naujokaitienės girdėtą trumpą bičiuliams ištartą atsakymą.

Vietinių Vilniaus miesto lenkų kalboje ta liga vadinta cholerinka, o lietuviai sakydavo cholera. „Cholera nėra pati iš savęs mirtina liga, jei rūpestingai ligonis slaugomas. Mirštama nuo komplikacijų, prikimbančių prie žmogaus, kai ilgesnį laiką esti aukšta temperatūra. Dažniausiai ligonis, ypač kai neturi sąmonės, nusispardęs antklodę peršąla ir suserga plaučių uždegimu, kuris anuomet, nesant antibiotikų, nuvarydavo žmogų į kapus. Besiblaškančiam be sąmonės ligoniui dar kartais suplyšdavo žaizdotos žarnos. [...] Dieną trumpindavo ligoninės monotonija: temperatūros matavimas, injekcijos, kuriam reikia, valgio atvežimas. Vizituojančiam gydytojui parodydavom kas rytą savo patinusį ir apneštą liežuvį. Prieš numirdami vyrai dienai kitai netekdavo sąmonės. [...] Dažniausiai buvo mirštama naktį, o mes, prigirdyti migdomųjų, kietai ir miegodavom. Gydytojai, neblogai numatydami ligonio galą, kuria nors dingstimi jį išveždavo iš palatos. Kad mirtis jau sėlina prie kurio nors iš mūsų, suprasdavome iš to, kad prie jo lovos atveždavo lašelinės aparatą ir į šlaunį suleisdavo litrą fiziologinio tirpalo. Tai mūsų akyse reikšdavo lyg ir paskutinį patepimą“ (Savickas 1995).

Ligonius guldydavo į daugelį mieste laikinai įrengtų ligoninių. Andrius Ašmantas buvo paguldytas Antakalnyje, Smėlio gatvėje esančios mokyklos patalpose. „Iš visur surankiotas personalas toje Smėlio gatvės ligoninėje, kur ir aš patekau, buvo lenkai – pradedant vyr. gydytoju, baigint slaugėmis. Sunkiai sekėsi susikalbėti. Darbuotojų kvalifikacija buvo įvairi. Buvome visiškai izoliuoti nuo išorino pasaulio. [...] Besveikstąs buvo ir A. Ašmantas. Namiškiai pasakojo, kad jau pajėgdavęs prieiti prie lango. Jis mirė dar nepraėjus manajai krizei. Taip ir nesusitikome.

Pirmiausia mirdavo stiprūs raumeningi vyrai. Ašmantų vyrai kaip tik buvo iš tokių. [...] Lituanistikos mokslui didelė netektis buvo A. Ašmanto mirtis, o Lietuvos teatras gedėjo [tuo pačiu metu mirusio] plačios erudicijos režisieriaus A. Jakševičiaus[117]“ (Savickas 2008).

Tas baisias dienas prisiminė ir poetas Kazys Bradūnas: „Tą epidemiją vadino „cholerinka“, gal todėl, kad ne taip baisiai skambėtų, kaip „cholera“. Suremia vidurius, temperatūra didžiausia – ir po kelių dienų žmogus numiršta... Iš pradžių karstą veždavo dieną. Tie arkliukai eina ir eina į vieną vietą – ir laidodavo naktį, kad panika mieste nekiltų. Mirė žmonių ir iš Universiteto. Pamenu, toks geras kalbininkas Ašmantas... Reikia skiepyt, o skiepų nėra.

[117] Aktorius Algirdas Jakševičius (1902 03 25 – 1941 05 30) buvo ne tik žymus artistas, bet ir VDU Studentų teatro vadovas (1937–1940), 1940–1941 m. Vilniaus universitete dėstė vaidybos sistemą (VLE VIII 481–482) ir vedė teatro seminarą (Tvarkaraščiai 1941: 30).

Paskui skiepų atsirado, ir visus mus Universitete skiepijo... Skiepijo ir studentus, ir miesto žmones“ (Sakalauskas 1996: 317).

Duktė prisiminė: „Mirus Tėčiui, Mama su juodais rūbais valgomajam, pasirėmus ant stalo taip verkė, o aš nežinojau, ką daryti. Pašarvotas buvo kokioj tai atviroj pastogėj. Žmonių daug, pušys. Buvo keli karstai. Kažkas pakėlė mane parodyti ir paklausė kur Tėtis. Pažinau. Kelionė į Rasų kapus. Karstas vežamas arkliais. Viskas juoda.

Kapuose žmonių daug. Klykiau iš baimės, kad Mama neįkristų į duobę“ (Ašmontų giminė. – AA).

„Davė telegramą, kad yr miręs ir atvažiuotumėm laidot. [...] Visi buvom. [...] Buvo labai skaudu, labai liūdna. Kad kažkap dar nuvažiavom, netikėjom. Brolis tas Antanas ans sako: „Ans norėjo mus apgaut, nė ans mirė, nė ką“ (AA. – Sesers Emilijos pasakojimas).

Gegužės 20 d. iš Kauno ateina tokio turinio telegrama: „begaliniai sujaudinti drauge verkiame nesirupinkite ateitimi mes neapleisime ir neleisime naslaiciams vargti = ambrazevicius bendoriai“.

Iš Vinco Mykolaičio-Putino užrašų:

„1941, gegužės 19. Pirmadienis.

Šiltinė jau ir Universitete suspėjo švystelėti dalgiu: mirė pora studentų, viena tarnautoja, o šiandien 6 val. lietuvių kalbos lektorius A. Ašmantas. Ši mirtis mums visiems buvo labai netikėta – ir niekaip negalime su ja apsiprasti. Dar visai neseniai mačiau Ašmantą profesoriume kaip visuomet gyvą, gerai nusiteikusį ir sveiką, kaip ridiką. Kaip absurdiška būtų tuomet atrodžiusi mintis, kad tas stiprus, jėgų kupinas žmogus po dviejų savaičių atsiguls į karstą! Pažinojau jį tik iš trumpų susitikimų Universitete, bet mėgau jį kaip dorą, atvirą, skaisčios sielos draugišką kolegą ir tikrą lietuvį.

1941, gegužės 21. Trečiadienis.

Neseniai grįžau iš A. Ašmanto laidotuvių. Dar ir dabar skamba ausyse žmonos, vaikų, giminių raudos ir klyksmai, leidžiant karstą į duobę. Slėgiantis, klaikus įspūdis iš viso to beprasmiško skausmo didybės. Mirtis baisi ne tiek tam, kuris miršta, kiek tiems, kurie liekasi“[118].

Tą pačią dieną „Vilniaus balse“ buvo išspausdintas Petro Joniko parašytas Andriaus Ašmanto nekrologas. Jame rašoma: „Ašmantas buvo dar

---

[118] Cituojama iš Irenos Kostkevičiūtės Leonui Ašmantui duoto išrašo iš Vinco Mykolaičio-Putino užrašų. Tie užrašai, kuriuos turėjo turėti Kostkevičiūtė, po jos mirties (2007 m. liepos 21 d.) globėjų pavedimu su visu palikimu perduoti Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyriui. Savininkės testamentu palikimas kurį laiką negali būti prieinamas skaitytojams. Kol nėra teisiškai įsigalėjęs testamentas, universitete gautos dėžės laikomos nejudinamos ir neliečiamos.

Andriaus Ašmanto kapas Vilniaus Rasų kapinėse

jaunas žmogus, visas darbas jam dar buvo prieš akis ir jo kalbinės pažiūros tebesiformavo". „Jauno, dar tepradedančio reikštis žmogaus netekimas yra didelis nuostolis bendrinės lietuvių kalbos praktikai ir mokslui". Nekrologe paminimos ir svarbesnės Andriaus Ašmanto mokslinės ir praktinės veiklos sritys. Joniko nuomone, Ašmantas rašęs iš tų sričių, kurias jam diktuodavusi mokykla, vienas iš pirmųjų „pagrindiniau ima kreipti dėmesį į šnekamojo žodžio, tarties kultūrą ir jos kėlimą" ir tą poreikį jam kėlusi pedagoginė veikla. (Atsargiai vertintini nekrologe Joniko nurodyti Ašmanto diplominio darbo šaltiniai: „jis gausiai buvo surinkęs medžiagos iš gyvosios kalbos, tuo tikslu apkeliavęs įvairias tarmes". Iš tikrųjų tame darbe remiamasi senųjų ir naujesniųjų raštų duomenimis, o gyvosios (tarmių) kalbos duomenimis operuojama minimaliai.)

Iš 1941 m. birželio 20 d. Vilniaus universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto tarybos posėdžio protokolo: „Dekanas praneša apie neseniai mirusius mokslo personalo narius A. Ašmantą ir Al. Jakševičių, ir prašo juos pagerbti atsistojimu. Visi posėdžio dalyviai juos pagerbia atsistodami. P. Jonikas praneša, kad našlei Ašmantienei paremti surinkta 883 rubliai" (VUB RS F. 98–1, lp. 66).

Prasidėjus karui apie platesnį paminėjimą ar kitokį pagerbimą negalėjo būti nė kalbos. Tepavyko rasti vieną vienintelį atminimo straipsnelį laikraš-

tyje „Žemaičių žemė". Jame 1942 m. vasario 28 d. buvo išspausdintas Jurgio Vaidelio rašinys „Andrių Ašmantą atsimenant". Ten Ašmantas prisimenamas kaip studijų kolega, su kuriuo tekę ir Vilniuje slapstantis susitikti, kur kalbėta, kad „žydiškai komunistinis rėžimas ilgai nebus ir išvadavimas artėja". Režimas esą tiek Ašmantą paveikęs, kad įsinarpliojusi belaikė liga ir dėl to pernai miręs. Rašoma, kad jo diplominis darbas apie priesagas *-inis* ir *-iškas* esąs parengtas spaudai[119].

[119] Jurgis Vaidelys buvo gimęs 1895 m. vasario 3 d. Zapýškio valsčiaus Pãpiškių kaime. Kaune tarnavo įvairiose Teisingumo ministerijos įstaigose. 1928 m. laikė brandos atestato egzaminus (CVA F. 391, ap. 1, b. 5427), studijavo universitete. Karo metais daug rašė kultūros klausimais „Žemaičių žemėje", be kita ko, informavo jos skaitytojus apie apgintą Petro Joniko disertaciją (Filologijos dr. P. Jonikas. – 1942 02 21). Atsiminimuose apie Andrių Ašmantą vienintelis liudija griežtą velionio nusistatymą prieš sovietinį režimą. Neaišku, kuo remiamasi teigiant, esą diplominis darbas esantis parengtas spausdinti. Tiriant Ašmanto gyvenimo faktus nepavyko rasti duomenų nei apie ketinimus publikuoti tą darbą, nei apie to publikavimo parengiamuosius darbus. Tiesa, yra žinoma, kad apgintame diplominiame darbe aprašytų priesagų būdvardžių vartojimu tarmėse yra domėjęsis ir vėliau.

Simptomiškas ir Vaidelio spėjimas dėl Andriaus Ašmanto mirties priežasties: tai vienas iš daugelio tuo metu plačiai sklandžiusių gandų. Net duktė Joalita kažkiek buvo pasidavusi tiems gandams: „O, Vilniau, jei ne tu, gal būtum gyvas! Bet, manau, iš kitur būtų Sibiras visiems. Negi Vilniaus Universiteto profesūrą veši į Sibirą! Kaip ten greitai 1941 m. suorganizavo vidurių šiltinės epidemiją?" (AA. – Ašmontų giminė). „Tai pirmas rusų užėjimo rezultatas giminėj. Po tėčio mirties, eidamos su mama, sutikom pažįstamą. Aš prisimenu tai, kaip jos stebisi, kad universitete dėstytojai miršta pagal alfabetą" (ten pat).

Tokie gandai buvo pradėję virsti tautosaka. Laikraštyje „Į Laisvę" 1941 m. nr. 23 buvo išspausdintas anekdotas apie sovietinę kultūrą: „Vilniuje šiemet siautė sovietų atvežta vidurių šiltinė. Gyventojai turėjo skiepytis, ko pirmiau nereikėjo, nes ši liga nesisvečiuodavo pas mus. Ta proga rusų politrukas aiškina: – Kokia čia pas jus kultūra, kokia menka medicina. Pas mus kasmet nuo šiltinės skiepija".

Ir mūsų laikais, dalyvaujant įvairiuose Andriaus Ašmanto pagerbimo renginiuose, ne kartą yra tekę atsakinėti į klausimus, ar jo mirtis nebuvusi nuo KGB rankos.

Šeimos likimas

Likusi našlė su trimis mažais vaikais, Ona Ašmantienė turėjo ko nors griebtis, nes liko be maitintojo, o pati niekur nedirbo. AA yra išlikęs jos prašymo Vilniaus miesto vykdomojo komiteto socialinio aprūpinimo skyriui juodraštis, rašytas bene 1941 m. birželio 9 d. (jos parašyta 1941.V-9), kuriame rašoma, kad universitetas nuo gegužės 15 d. atlyginimo nemoka, tad prašoma visiems trims mažamečiams vaikams skirti pensiją, aukščiausią jos normą. Prie prašymo pridedami reikalingi dokumentai. Deja, archyvuose nepavyko rasti nei to prašymo švarraščio, nei kokio sprendimo apie pagalbą našlės vaikams. Nei per karą, nei vėliau, jau sovietiniais metais, jokių pensijų ar šiaip kokios materialios pagalbos nesulaukta. Viena pasisekė, kad pavyko įsidarbinti Vrublevskio (dabar Lietuvos Mokslų akademijos Vrublevskių) bibliotekoje. Čia padėjo tos bibliotekos direktorius Petras Vaičiūnas, žinomas dramaturgas. „Mus padėjo auginti Katrytė Mačiulytė, kilimo iš Prienų rajono. Iš jos Tėtis sėmėsi teisingo tarimo“ (AA. – Dukters Joalitos atsiminimai iš „Ašmontų giminės“). Galima spėti, kad kokiu nors būdu galėjo padėti ir Juozas Ambraze-

Ona Ašmantienė su vaikais 1944 m.

vičius, 1941 m. birželio 23 d. tapęs Lietuvos laikinosios vyriausybės ministru pirmininku ir švietimo ministru (iki 1941 m. rugpjūčio 5 d.). Tačiau apie kokią nors konkrečią pagalbą duomenų neturime.

Vokiečių okupacijos metais šeima gyveno tame pačiame universiteto duotame bute Didžiojoje gatvėje. Kartu glaudėsi ir į Vilnių persikėlusi sesers Agos (Agutės) Kizevičiūtės-Rimienės šeima. „Butas buvo didelis. Langas virš bromo, tai vaikų kambario. Aš, norėdama, kad mane pamatytų Adolfas Jucys, kaip šoktelėjau ir kakta išmušiau lango stiklą. Kaltę suverčiau Šarūnui [Rimų sūnui – A. P.], mat jis turėjo tėtį, o aš jau ne“ (dukters Joalitos atsiminimai. Ašmontų giminė. – AA).

Frontui grįžtant prie Lietuvos visiems buvo baimės, koks likimas laukia vėl atėjus bolševikams. Rimai kalbina Ašmantienę trauktis į Vakarus. Kaziui Rimui tai itin aktualu – jis Lietuvos aviacijos karininkas. Bet Ona Ašmantienė nepasiduoda – kur su mažais vaikas nubėgsi... Jų keliai išsiskiria: Rimai patraukia Vakarų link, o našlė su visais trimis vaikais bėga į kaimą pas vyriausią seserį Marytę Jakinevičienę, į Skuĩgės kaimą Prienų rajone. „Mama palieka namus Vilniuje ir tetėno dėka gavę kokią tai platformą, pakrauna būtinus daiktus, vaikus, suaugusieji pėsti, ir išeina iš Vilniaus link Prienų į Aukštadvarį. Dalis žmonių pakeliui lieka pas savus. Mamą su trejetu vaikų priima jos vyriausia sesuo Marija“ (ten pat). Namai lieka kaip stovi, kiek su vaikais viena moteris pasiimsi. Lieka baldai, Joalitos pianinas, knygos, enciklopedijos, žurnalų komplektai, daug būtinų daiktų ir drabužių. Raktus palieka bičiuliui Adolfui Juciui, jis saugoja namus ir visą turtą. Tai jo dėka išlieka beveik nenukentėjęs Andriaus Ašmanto rankraštinis palikimas, dalis bibliotekos. Vėliau, jau karui pasibaigus, našlė dalį daiktų parsivežė į Prienus, tarp jų ir tą palikimą. Leonas Ašmantas prisiminė, kaip dar kaime atkasė iš po žemių paslėptą rašomąją mašinėlę ir su malonumu ją narstė. „Iš tėčio asmeninių daiktų išlikęs parkeris, kišeninis laikrodis, portfelis, skėtis, darbo kabineto baldai, stalinis komplektas, 1 miegamojo lova su spintele ir 4 kėdės. Koks man buvo džiaugsmas, kuomet Mama parsivežė likusius daiktus iš Vilniaus. Už jų išlaikymą tenka dėkoti akad. Adolfui Juciui. Kiek dar buvo knygų! Tėčio ir mano vaikiškos!“ (Dukters Joalitos atsiminimai. – Ašmontų giminė. AA).

Skuigėje, nors pavalgyti nestokojo, bet gerai nebuvo. Vaikai prisiminė, kaip ten šeimininko būdavo reikalaujama ne tik sekmadieniais ištisai melstis; nori nenori visus suklupdydavo ir tekdavo iškentėti tas nelengvas valandas. Vaikai ganė žąsis, avis, kiaules, karves, vis tiek nusipelnydavo benkartų vardo, kad šerti juos reikia... Kai atėjo laikas kam eiti į mokyklą, arčiausia

buvo Mačiùliškių pradinė mokykla Šilavóto apylinkėje. Paskui motina pradėjo dirbti Prienų vaistinėje, ten ją priglaudė buvusi klasės draugė Aurelija Ventaitė-Dakinevičienė. Taip toje „Senojoje Ventaitės vaistinėje" (kaip vadino žmonės) ji ir apsibuvo, išdirbo iki pensijos. Prienuose apsigyveno pas mokytoją Juozą Eidukevičių, pamažu persikėlė vaikus. Paskui motina gavo neįrengtą namelį, pamažu susitvarkė, įsigyveno. „Paprienėje įsigyjam varganą namelį su dviem seneliais (sesuo Marija ir brolis Antanas Mačiuliai). Mama jais rūpinosi, yra sąrašas to, ką jiems duodavo. Antanėlis buvo pašarvotas šiuose namuose. Kambarėliai aukšti, nes norėjo daryti vargonus [jis buvo dailidė]. Mamai buvo sunku. Pilna pretenzijų, kad išėjo į senelių prieglaudą. Ji buvo grįžus iš Amerikos, turėjo pirkus namą Marijampolėje... Jis buvo nacionalizuotas, viskas susimaišė" (Dukters Joalitos atsiminimai. – Ašmontų giminė. AA).

Troba paprienėje 6-o dešimtmečio pradžioje

„Mano brolužiai grįžę iš mokyklos važiuodavo į mišką malkauti. Vasarą iš Nemuno rinko tokias geldeles (moliuskai). Mama jas plikydavo. Jos atsidarydavo ir vidų šėrė kiaulėms. Su Mama važiuodavom į mišką pušų spyglių greboti, pakloti kiaulėms. Leonas vasarą dirbo Velniabliūdžio durpyne. Kiek Mama jaudindavosi, kai būdavo karštos dienos. Nešdavo gert ar ir valgyt, o

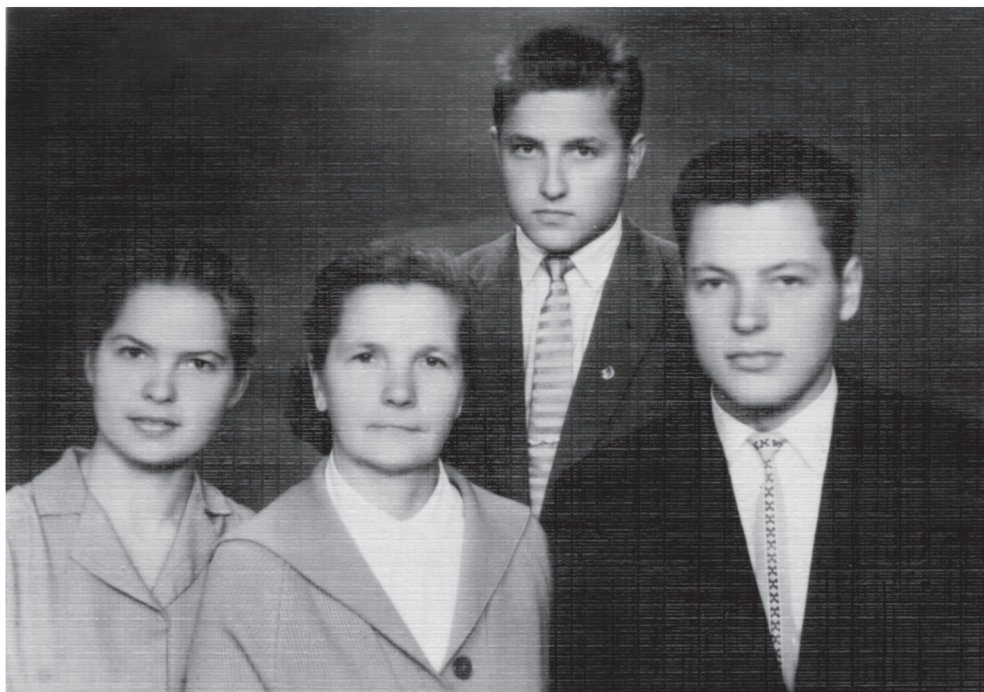

Leonas, Joalita ir Ramūnas 1954 m.

manęs tas nejaudindavo. Aš atostogų metu dirbau Birštono valgykloj padavėja truputį, na ir pas tetą Antosėlę skalbykloj“ (ten pat). Brolių darbas dar buvo žuvauti, – kiek jų tų žuvų prigaudyta, kiek prisūdyta žiemai, kad būtų kuo alkį nuraminti užėjus sunkesnėms dienoms (ten pat).

Joalita Ašmantaitė Prienų vidurinę mokyklą baigė 1954 m. Mėgino stoti į stomatologiją Kauno medicinos institute, bet nepasisekus pasirinko farmaciją Kauno medicinos mokykloje. 1956 m. baigusi mokyklą gavo paskyrimą į Prienų vaistinę, kur dirbo mama. Prienuose ištekėjo už Vytauto Kočano. Išvažiavo dirbti į Vilnių, paskui dirbo Panevėžyje 10 metų, Tauragėje irgi 10 metų. Iš Kauno, 1985 m. mirus mamai, persikėlė į Prienus. 2008 m. birželio 14 d. iškeliavo į amžinybę.

Leonas Vaidotas Ašmantas 1956 m. baigė Prienų vidurinę mokyklą. Tais pačiais metai įstojo į Kauno politechnikos institutą ir po dviejų kursų buvo išsiųstas tęsti studijų į Maskvos energetikos institutą. Baigęs studijas iki 1990 m. dirbo Lietuvos energetikos institute (su 3-ejų metų pertrauka). Reiškėsi kaip atominės energetikos mokslininkas (apgintos daktaro ir habilituoto daktaro disertacijos), pedagogas (docentas, profesorius), valstybės veikėjas (pirmosios atkurtosios Lietuvos Respublikos vyriausybės narys – energetikos ministras,

Joalita, motina, Ramūnas ir Leonas 1963 m.

Sūnaus Leono šeima (Vida Laukevičiūtė-Ašmantienė, Leonas Vaidotas Ašmantas, Vilija Ašmantaitė-Gedminienė, Jurga Ašmantaitė ir jos sūnus Vaidotas Budreika)

dirbo penkiose vyriausybėse), Lietuvos ir užsienio mokslinių ir visuomeninių draugijų ir asociacijų narys, daug nusipelnęs Lietuvos aplinkosaugai, Lietuvos elektronikos pramonei. Su kitais yra išleidęs 6-ias monografijas (trys išverstos į anglų kalbą ir išleistos JAV), daugelio mokslo straipsnių ir išradimų autorius. Buvo renkamas Lietuvos Mokslų akademijos nariu ekspertu. 1989 m. jam suteiktas Lietuvos TSR nusipelniusio mokslo veikėjo vardas, 2006 m. apdovanotas Lietuvos mokslo premija. Kartu su kitais rengė ir išleido knygą „Pirmoji vyriausybė, 1990–1991“ (2000), parašė atsiminimų knygą „Laisvės skausmas“ (1996). Ypač daug yra prisidėjęs prie tėvo atminimo saugojimo.

Jurgis Ramūnas Ašmantas, baigęs Prienų vidurinę mokyklą, studijavo miškininkystę Lietuvos žemės ūkio akademijoje. Ją baigęs nuo 1963 m. visą gyvenimą dirbo Prienų rajono Stãkliškių girininku (miškų ūkio, miškų pramonės ūkio, miškų urėdijos darbuotojas). Jo pastangomis su kitais įveista 462 hektarai miško kultūrų, įrengta įspūdinga poilsiavietė prie Guostaũs ežero. 1996 m. išėjo jo straipsnių ir atsiminimų rinkinys „Girininko užrašai“. Mirė 2008 m. sausio 20 d.

Kūrybinio palikimo apžvalga

II dalis

Kalbotyros darbai

Lietuvių kalbos mokslas ir praktika nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)

3-ias dešimtmetis

L i e t u v i ų k a l b o s m o k s l a s. Lietuvos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto vadovybė (dekanai buvo: 1922 06 06–1925 09 01 Mykolas Biržiška, 1925–1937 m. Vincas Krėvė-Mickevičius), be lietuvių filologijos studijų, stengėsi organizuoti ir mokslo darbą. Fakultetas leido mokslo darbų rinkinius „Humanitarinių mokslų fakulteto raštai“, 1925–1939 (išėjo 22 tomai), redagavo Vincas Krėvė-Mickevičius, Levas Karsavinas; „Tauta ir žodis“, 1923–1931 (išleista 7 knygos), red. Kazimieras Būga (I kn.), Vincas Krėvė-Mickevičius. Juose straipsnius skelbė ir kalbininkai Kazimieras Būga, Pranas Skardžius, Antanas Salys, Ernstas Frenkelis (Fraenkel), Alfredas Senas (Senn), Maksas Nydermanas (Max Niedermann), Pranas Brenderis (Franz Brender) ir kt. Tačiau pats mokslo darbas, jo kryptys ir perspektyvos buvo paliktos savieigai ir teko privačiai pačių mokslininkų iniciatyvai.

Nors mokslinė veikla klostėsi stichiškai ir buvo dirbama individualiomis pastangomis, trečiąjį XX amžiaus dešimtmetį pasiekta gražių mokslo rezultatų, ir patys žymiausi buvo susiję su Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio darbais. Būga ne tik įtvirtino lietuvių kalbos mokslą pasaulinės indoeuropeistikos kontekste, bet ir kartu su Janiu Endzelynu ir kitais mokslininkais plėtojo šiuolaikinį baltistikos mokslą (plg. jo veikalą „Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai“. – Būga 1961: 85–282), lietuvių kalbą padarė to mokslo ašimi ir pakėlė ją iki pasaulinio lygio. Būgos pastangomis Lietuvos universitetas iš buvusios Rusijos imperijos periferijoje ką tik atsiradusios mokymo ir mokslo įstaigos pamažu virto patraukliu mokslo centru, į kurį su noru vykdavo dirbti įvairių šalių mokslininkai, kitų kraštų kalbininkai nevengdavo savo mokslo darbus skelbti Lietuvoje. Tokie ryšiai ypač su Vakarų Europos kalbos mokslo įstaigomis ir atskirais kalbininkais greitai ėmė

duoti vaisių ir jų vis daugiau pradėjo rodytis 4-ame dešimtmetyje ir ypač jo antroje pusėje.

Nors Kazimierui Būgai artimesnė kalbos tiriamoji sritis buvo kalbos istorija (tobulai naudojosi lyginamojo istorinio kalbos tyrimo metodika), atrama jam buvo dabartinė kalba (kartu su senųjų raštų duomenimis), ir jo nuopelnai dabartinei lietuvių kalbai išties labai dideli. Juolab kad jis dirbo ranka rankon su kitu dabartinės lietuvių kalbos specialistu, didžiuoju lietuvių kalbos normintoju Jonu Jablonskiu, anksčiau kitų vadintu tiesiog lietuvių kalbos tėvu. Iš tiesų galima sakyti, kad Jablonskis galutinai aprobavo lietuvių bendrinės kalbos sistemą (1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikoje"), nustatė pagrindines bendrinės kalbos raidos kryptis, dėjo pagrindus tos kalbos tvarkybos ir ugdymo strategijai. Visa Jablonskio veikla XX a. 3-ią dešimtmetį kaip tik buvo skirta šiems uždaviniams spręsti ir konkretiems kalbos norminimo ir ugdymo tikslams įgyvendinti.

Didžiuosiuose Jablonskio darbuose „Lietuvių kalbos gramatikoje" (1922), kuri buvo skirta vidurinėms mokykloms, bet toli prašoko savo paskirtį, ir „Linksniuose ir prielinksniuose" (1928) buvo išdėstyti dabartinės bendrinės kalbos gramatikos pagrindai – sutvirtinta sistema, nubrėžti kaitybos ir darybos griaučiai, nusakytos linksnių ir prielinksnių vartojimo ribos, kitaip sakant, pakloti bendrinės kalbos sinchroninės gramatikos pamatai. Be to, nubrėžtos bendrinės kalbos fonetikos gairės ir bendrinės tarties kūrimo linkmė. Reikia pasakyti, kad nei Jablonskio gyvenamu metu, nei kada nors vėliau niekada nebuvo suabejota ar diskutuojama dėl tų pagrindų ar gairių, o nesutikta ar ginčytasi tik dėl periferinių dalykų, kurie pačios sistemos pastovumui jau nebegalėjo turėti kokios didesnės reikšmės.

Trečiame dešimtmetyje periodinėje spaudoje kiek daugiau rašyta apie linksnių ir asmenų galūnes (daugiausia apie ilgąsias ir trumpąsias formas), įvardžių vartojimą, sudurtinius žodžius ir kt., bet tie visi straipsneliai neprašoko praktinės vartosenos svarstymo lygio. Kiek daugiau svarstyti žodžių (daugiausia daiktavardžių ir būdvardžių) darybos dalykai, bet irgi susiję daugiau su praktinės vartosenos poreikiais.

Tuo metu užsienyje vokiškai išleista keletas istorinės sintaksės darbų: Eduardo Hermano (Hermann) „Lietuvių kalbos studijos" („Litauische Studien", 1926), Ernsto Frenkelio (Fraenkel) lietuvių kalbos linksnių, prielinksnių ir polinksnių tyrimai („Syntax der litauischen Kasus", 1928, „Syntax der litauischen Postpositionen und Präpositionen", 1929). Lietuvoje išėjo net 4 didesni sintaksės darbai, bet visi buvo skirti „praktiškam vartojimui" ir Jablonskio 1911 m. „Lietuvių kalbos sintaksės" nubrėžtų ribų nėmaž neišplėtė (Petro Klimo sintaksė net turėjo paantraštę: Rygiškių Jono sintaksės turiniu naudodamasis parašė...).

Nei Mykolo Durio (1927), nei Prano Meškausko (1928) mokykliniai sintaksės vadovėliai kokio didesnio poveikio sintaksės mokslui neturėjo. Keletas sintaksės straipsnelių periodinėje spaudoje irgi negalėjo kuo nors reikšmingiau prisidėti prie sintaksės mokslo raidos. Galima pridurti, kad, palyginti su Jablonskio sintaksės darbais (su „Lietuvjų kalbos sintakse“ 1911 m. ir „Linksniais ir prielinksniais“ 1928 m.), kokybinio šuolio reikėjo laukti maždaug pusę šimtmečio iki pasirodant Jono Balkevičiaus „Dabartinės lietuvių kalbos sintaksei“ (1963).

Nepaprastai didelę reikšmę visam lietuvių kalbos mokslui ir ypač akcentologijai turėjo Kazimiero Būgos studija „Kirčio ir priegaidės mokslas“ (Būga 1961: 19–84). Joje ne tik apibendrinti ankstesni lietuvių kalbos kirčiavimo tyrimai, bet ir galutinai įtvirtinta dar Frydricho Kuršaičio pateiktoji vakarietiškoji bendrinės kalbos sistema, aprašyti svarbiausi lietuvių kalbos kirčiavimo sandaros dalykai. Šiuo Būgos darbu naudojosi ir rėmėsi visi vėlesnieji lietuvių kalbos akcentologai, to darbo svarba nėra praradusi vertės ir mūsų laikais. Po Būgos mirties pradėta rašyti ir leisti praktiniam vartojimui skirtų kirčiavimo vadovėlių. Pirmiausia išėjo Panevėžio mokiniams skirtos rotatoriumi išspausdintos Petro Būtėno „Kirčio ir priegaidės žinios“ (1926; 1931 m. autorius išleido gerokai perdirbtą ir išplėstą „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlį“), 1928 m. išleistas Viktoro Kamantausko „Trumpas lietuvių kalbos kirčio mokslas“ (1929 m. išėjo II darbo dalis „Kirčio žodynas“), kaip rašė pratarmėje pats autorius, Kuršaičio ir Būgos „kompiliacija. Nieko ypatingai savito ir naujo jame nėra“. Be to, 1929 m. išėjo Kamantausko sudaryta „Kirčiuota lietuvių literatūros chrestomatija aukštesniajai mokyklai“.

Su praktine vartosena ir leksikografijos raida susijusios keliolika įvairių žodyno dalykų publikacijų. Nereikia pamiršti, kad kalbininkų bendruomenės ir visos visuomenės susidomėjimą ir aktyvumą kėlė žinios apie Kazimiero Būgos rašomą lietuvių kalbos žodyną (I sąsiuvinis išėjo 1924 m. pradžioje) ir 1926 m. pradėtą leisti Nydermano (Niedermann), Seno (Senn) ir Brenderio (Brender) „Lietuvių rašomosios kalbos žodyną“ („Wörterbuch der litauischen Schriftsprache“). Be to, buvo leidžiama nemaža dvikalbių žodynų. Tai skatino plačiau rašyti įvairiais leksikologijos klausimais. Poreikį kiek stiprino ir Jablonskio nuolat kartojami žodžių reikšmių taisymai. Galima sakyti, kad leksikologija ir leksikografijos mokslas ir praktika nepriklausomoje Lietuvoje tą dešimtmetį plėtojosi gana sparčiai ir pasiekė apčiuopiamų rezultatų.

Kazimiero Būgos darbai davė stiprią paskatą plėtotis onomastikos mokslui, rinkti ir nagrinėti įvairius tikrinius žodžius, spaudoje diskutuoti dėl jų norminių lyčių.

Būga Lietuvos universitete toliau plėtojo lietuvių kalbos tarmių mokslą. Kaip minėta, Humanitarinių mokslų fakultete jis skaitė lietuvių dialekto-

logijos kursą, visaip skatino kitus tirti tarmes, parengė ir išleido 4-ias tarmių tyrimo anketas, pavadintas „Klausimų lapais“ (1924). Didelė parama dialektologijos mokslui buvo užsienio kalbininkų darbai: stambus vokiečių mokslininko Franco Špechto (Friedrich Wihelm Franz Specht) dviejų dalių veikalas vokiečių kalba „Lietuvių kalbos tarmės, surinktos A. Baranausko“ („Litauische Mundarten gesammelt von A. Baranowski“, 1920, 1922), vokiečio Ernsto Zitigo (Sittig) paskelbti įvairių lietuvių kalbos tarmių tekstai (1928–1935), Pėterio Arumos lietuviški tarminiai Vilniaus apylinkių tekstai (1930), Ernsto Frenkelio, Jano Otrembskio (Otrębski), Boriso Larino ir kitų straipsniai užsienio lingvistinėje spaudoje.

Vis dėlto Lietuvoje nepavyko plačiau įsiūbuoti nei lietuvių kalbos tarmių duomenų rinkimo, nei tų duomenų sistemingesnio tyrimo. Šioje srityje į priekį pasistūmėta tik XX amžiaus 4-ame dešimtmetyje. Tam ypač daug reikšmės turėjo Lietuvos mokslininkų bendravimas su Vokietijos universitetuose dirbančiu lietuvių kilmės profesoriumi Jurgiu Geruliu (Georg Gerullis) ir paties Gerulio dialektologijos darbai. Po Būgos mirties Gerulis buvo kviečiamas į Lietuvos universitetą skaityti dialektologijos kurso, bet susidėjus aplinkybėms pradėjo dirbti Leipcigo universitete. Kaip tik ten 1925 m. rudenį nuvyko tobulintis kalbotyros mokslus Lietuvos universitete įpusėję jauni kalbininkai Pranas Skardžius ir Antanas Salys. Jurgis Gerulis juos įtraukė ir į tarmių tyrimo darbą: kartu su žymiuoju vokiečių fonetiku Eduardu Zyversu (Sievers) ir kitais jie svarstė lietuvių kalbos kirčio ir priegaidžių klausimus, nustatė lietuviškų tarminių tekstų transkribavimo principus – lietuvių kalbai pritaikė 1925 m. sukurtą vadinamąją Kopenhagos tarptautinę fonetinę transkripciją, išmoko naudotis naujausia eksperimentinės fonetikos metodika. Gerulis pats atsidėjęs tyrė lietuvių kalbą: išsamiai aprašė bendrinės kalbos ir tarmių priegaides, taip pat 11-os tarmių garsyną. Visa tai sudėta į labai vertingą jo knygą „Lietuvių dialektologijos studijos“ („Litauische Dialektstudien“), išėjusią Leipcige 1930 m., kuri padėjo tvirtus pagrindus moderniajai lietuvių dialektologijai. Be to, bendrinės, ypač šnekamosios kalbos istorijai svarbi Gerulio knygos įžanginė dalis, pavadinta „Rašomoji kalba“. Joje, be trumpų pastabų apie rašomosios kalbos susidarymą, įdėtas Gerulio sutranskribuotas tekstas, pavadintas „Kaip Jonas Jablonskis rašomosios kalbos garsus taria“ (p. 5–9). Juo buvo patvirtintas ir anksčiau Jablonskio skelbtas vakarietiškasis bendrinės tarties pagrindas, sudarantis sąlygas imtis aprašyti dabartinės bendrinės kalbos fonetikos sistemą. Tiesa, aprašyti ją buvo bandyta ir anksčiau, – 1922 m. Stokholme prancūzų kalba išėjo švedų mokslininko Richardo Ekblomo „Lietuvių kalbos fonetikos vadovėlis“ („Manuel phonétique de la langue lituanienne“), bet dėl ne visai sėkmingai pasirinkto

informanto ir dėl tam tikrų abejotinų fonologinių sprendimų darbas negalėjo padaryti kokios didesnės įtakos tolesniems lietuvių kalbos fonetikos tyrimams.

Trečiame XX amžiaus dešimtmetyje ir Lietuvos universitete, ir užsienyje lituanistų žvilgsnis ypač krypo į lietuvių rašomosios kalbos istoriją. Čia buvo dirbama trimis kryptimis: skelbiami rašytiniai lietuvių kalbos paminklai, nagrinėjama senųjų raštų kalba, tiriamas senesniųjų kalbos tyrėjų palikimas ir jų nuopelnai lietuvių kalbotyrai.

Senųjų ir senesniųjų raštų leidimo pradžia tą dešimtmetį galima laikyti 1919 m. Vokietijoje išleistus „Lietuvių kalbos skaitinius" („Litauische Lesebuch mit Grammatik und Wörtebuch"), išėjusius jau mirus jų sudarytojui Augustui Leskynui (Leskien). Pirmoje darbo dalyje išspausdinta lietuvių tautosakos pavyzdžių, Donelaičio, Baranausko, Valančiaus ir kt. rašytojų kūrinių ištraukų, antroje įdėta nedidelė lietuvių kalbos gramatika ir žodynas. Iš to darbo lietuvių kalbos mokėsi daugelis užsienio indoeuropeistų. Lietuvos skaitytojams pasiekiamesni buvo Kaune išleisti du svarbūs Jurgio Gerulio parengti darbai: „Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams" (1922) – tai Martyno Mažvydo raštų leidimas, ir „Senieji lietuvių skaitymai" (1927) – senosios lietuvių literatūros chrestomatija, ilgus metus (iki pasirodant Kosto Korsako ir Jurgio Lebedžio redaguotai „Lietuvių literatūros istorijos chrestomatijai" 1957 m.) buvusi parankinė lietuvių literatūros istorijos ir rašomosios kalbos istorijos studijų knyga. 1927 m. buvo išleista dar viena tokio tipo chrestomatija – Mykolo Biržiškos „Rinktiniai mūsų senovės raštai: medžiaga lietuvių raštijos mokslui aukštesn. m-klose".

Išėjus Mažvydo raštams Būgos buvo linkima (Būga 1961: 691) imtis leisti Mikalojaus Daukšos darbus. Iš tiesų gana greitai – 1926 m., Kaune buvo išspausdintas fotografuotinis Daukšos postilės leidimas, o 1929 m. Vokietijoje, Giotingene, išleistas Ernsto Zitigo (Sittig) parengtas Daukšos ir anoniminio 1605 m. katekizmų bei lenkiško originalo tekstų leidinys. 1929 m. vokiečių kalbininkas Francas Špechtas (Specht) išleido fotografuotinį Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų" leidimą (II darbo dalyje įdėta plati Sirvydo kalbos studija).

Daugiau ar mažiau buvo tiriama senųjų autorių išleistų ir papildomai neskelbtų tekstų kalba[120]. Rašomosios kalbos istorijai itin svarbi Mažvydo kate-

[120] Senųjų raštų kalba kalbotyroje nagrinėjama dviem aspektais: kaip istorinės gramatikos (fonetikos, morfologijos, sintaksės) objektas ir kaip rašomosios kalbos istorijos (tarminio pagrindo klausimas, rašybos sistemos formavimasis, tekstų sunorminimo laipsnis, stilių raida, kalbos raiškos priemonių plėtra ir kt.) objektas. Prie kalbos istorijos kaip sudedamoji jos dalis šliejasi kalbotyros istorija. Šioje apžvalgoje, turint omenyje jos paskirtį, istorinės kalbotyros tyrimai (juos aiškiau atriboti nuo kalbos istorijos studijų daugiur nėra lengva ir paprasta) plačiau neminimi, o apžvelgiami tie rašomosios kalbos ir gramatikos istorijos dalykai, kurie kiek susisiekia su Andriaus Ašmanto šios srities kalbotyros darbų problematika.

kizmo kalbos studija – Christiano Stango Oslo mieste, Norvegijoje, 1929 m. išleista „Mažvydo lietuviško katekizmo kalba“ („Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas“). Joje norvegų mokslininkas nustatė Mažvydo katekizmo šaltinius (iš ko versta), plačiai ištyręs pirmosios lietuviškos knygos kalbą – fonetiką ir morfologiją, mėgino lokalizuoti autoriaus tarmę, parodyti to meto bažnytinės kalbos poveikį katekizmo kalbai.

Apie kito senųjų raštų autoriaus Konstantino Sirvydo „Punktų sakymų“ kalbą, jos santykį su autoriaus tarme ir to meto raštų kalba rašė 1929 m. Sirvydo knygos leidėjas Francas Špechtas. Tai, galima sakyti, ir viskas, kas tuo metu svariau padaryta rašomosios kalbos istorijai. Buvo ir mažesnių darbų, įvairių straipsnių apie senųjų raštų (pavyzdžiui, Mikalojaus Daukšos) kalbą, bet juose į kalbą žvelgiama daugiau istorinės gramatikos specialistų akimis. Kiek arčiau rašomosios kalbos istorijos yra Gerulio straipsniai apie atrastus anksčiau nežinomus lietuviškus tekstus.

Naujas darbas šioje srityje buvo vokiečių kalbininko Eduardo Hermano (Hermann) studija „Lietuvių bendrinė kalba kaip bendrosios kalbotyros problema“ („Die litauische Gemeinsprache als Problem der allgemeinen Sprachwissenschaft“), išleista vokiškai Giotingene 1929 m. (žr. žurnale: Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. klasse, 1). Ji reikšminga pirmiausia kaip pirmasis savitas lietuvių bendrinės kalbos istorijos aprašas, antra vertus, jame pirmą kartą indoeuropeistikos kontekste tipologiškai lietuvių bendrinė kalba iškeliama kaip bendrosios kalbotyros problema.

Tuo metu įvairaus pobūdžio spaudoje gana daug rašyta apie lietuvių kalbos mokslininkų įnašą į lietuvių rašomosios kalbos kūrimą, jų nuopelnus jos ir apskritai lietuvių kalbos istorijai. Vis dėlto daugelis tų rašinių neperžengė proginės informacijos ir populiarinamosios literatūros lygio. Antai daug rašyta apie 1924 m. mirusį didįjį kalbininką Kazimierą Būgą, bet tik nedaugelyje iš jų mėginta nuodugniau pažvelgti į mokslininko palikimą. Pavyzdžiui, tokie buvo Alfredo Seno („Humanitarinių mokslų fakulteto raštai“, 1925[121]), Antano Salio („Tauta ir žodis“, 1925), Jurgio Gerulio („Indogermanische Foschungen“, 1926), iš dalies Petro Būtėno („Ateitis“) straipsniai. O mirus Antanui Vireliūnui (1925) tarp gausių rašinių neatsirado nė vieno, kuriame būtų mėginta nors kiek moksliškau vertinti velionio palikimą. Panašūs jubiliejiniai ar memorialiniai straipsniai buvo skirti Janui Boduenui de Kurtenė (Baudouin de Courtenay), Adalbertui Becenbergeriui (Bezzenberger), Eduardui Volteriui ir kt. Iš senesniųjų kalbininkų mokslinio vertinimo nusipelnė

[121] Straipsnių antraštes ir jų metriką žr. kn.: A. Ubeikaitė. Lietuvių kalbotyra: 1917–1929. Literatūros rodyklė. V., 1987.

bene vienintelis Kazimieras Jaunius 1919 m. „Lietuvių tautoje“ Jablonskio ir 1928 m. „Švietimo darbe“ Balčikonio išspausdintuose straipsniuose.

Lietuvių kalbos praktika. Kalbos kultūros srityje ir kalbos praktikos baruose centrinė ašis, apie kurią sukosi visas darbas, be abejo, buvo Jonas Jablonskis. Trečiasis dešimtmetis buvo bene kūrybiškiausias kalbininko gyvenime: jis parašė 1922 m. gramatiką, 1928 m. „Linksnius ir prielinksnius“, laikraščiuose ir žurnaluose skelbė vadinamuosius visuomenės straipsnius, rašė apie švietimo reikalus, recenzavo mokyklinius vadovėlius ir šiaip mokyklai skirtas knygas, kitokių originalių ir verstinių knygų, laikraščių ir žurnalų kalbą, diskutavo su kitais kalbininkais įvairiais kalbos klausimais.

Dešimtmečio pradžioje Jablonskis dar galėjo remtis Kazimiero Būgos autoritetu ir raštais, ypač jo „Švietimo darbe“ skelbiamais straipsniais, vėliau sudėtais į vieną knygą ir pavadintais „Kalba ir senovė“ (išleista Kaune 1922 m.). Šis Būgos darbas ir Jablonskio rašiniai nepaprastai daug prisidėjo prie bendrinės kalbos normų stabilizavimo, prie mokslinio kalbos praktikos dalykų vertinimo ir kalbos normų sklaidos. Mirus Būgai, Jablonskiui teko vienam vairuoti bendrinės kalbos raidą, tvirtinti teorinius tos kalbos norminimo principus, grumtis dėl kalbos kultūros keliais frontais: su literatais (rašytojais), iškreiptai supratusiais Jablonskio kritiką, ir su kitais kalbininkais, daugiausia kalbos eklektikais ir diletantais, nepajėgusiais suvokti Jablonskio mokymo esmės ir jo norminimo principų universalumo. Tiesa, dešimtmečio viduryje į kalbos kultūros darbą aktyviau įsitraukė iš Panevėžio persikėlęs kalbininkas Juozas Balčikonis: jo pirmieji kovingi kalbinės publicistikos rašiniai Kauno spaudoje buvo kaip tik Jablonskio ir jo mokymo apologija žinomoje kalbininkų ir literatų diskusijoje dėl kalbos ir stiliaus dalykų ir apskritai dėl mūsų raštų kalbos kultūros.

Jablonskio, didžiausio tuo metu kalbos praktikos autoriteto, „lietuvių kalbos tėvo“, reikėjo visur: valstybinėse šventėse, įvairiuose minėjimuose, susirinkimuose, mokytojų konferencijose. Jis buvo vienas iš aktyvių Lietuvos universiteto darbo kūrėjų ir Humanitarinių mokslų fakulteto narių bei dėstytojų, neatsisakydavo talkinti Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijai, konsultavo būrius rašto žmonių, prašančių dalykinės kalbos praktikos autoriteto pagalbos.

Pasikeitusi lietuvių kalbos padėtis atkūrus Lietuvos nepriklausomybę reikalavo plataus valstybinės kalbos tvarkybos darbo, apimančio visas viešojo vartojimo sritis. Įvairioms kalbos vartojimo sritims verkiant reikėjo daugybės naujų terminų, sutvarkytų ir aprobuotų mokyklų vadovėliams, mokslo darbui, praktinei vartosenai. Tokie dideli poreikiai negalimi pakelti vieno žmogaus

pečiams, tad valdžia iš pradžių suskato steigti kolektyvinio terminų tvarkymo grupę. 1921 m. kovo 14 d. paties Jablonskio pasiūlymu Ministrų kabinetas prie Švietimo ministerijos įkūrė Terminologijos komisiją. Joje, be Jablonskio, dar buvo Kazimieras Būga, Aleksandras Dambrauskas, Pranas Mašiotas, Antanas Smetona, Antanas Vireliūnas ir kt. Komisijos darbo kelias buvo gana vingiuotas, ne kartą keitėsi jos sudėtis, o Jablonskis čia iškilo kaip nepalenkiamas kai kurių terminologų oponentas. Nesiimant plačiau nagrinėti komisijos veiklos (tai jau padaryta kitų kalbininkų[122]) reikia pasakyti, kad Jablonskis komisijos posėdžiuose ir spaudoje prieštaravo ne dėl kokių konkrečių jam galėjusių neįtikti terminų, o dėl principinio požiūrio į gausiai Terminologijos komisijoje veisiamus naujadarus. Jis griežtai nepritarė ne apskritai visiems naujadarams, o tik nevykusiems, ne pagal žmonių kalbos dėsnius padarytiems žodžiams ir, jo žodžiais, nereikalingiems naujadarams, teikiamiems vartoti vietoj įprastų tarptautinių žodžių (pvz., *lygmata* vietoj *simetrija, lygdera* vietoj *proporcija, moksnis* vietoj *etiudas* ir t. t.). Jablonskio nuopelnas čia kaip tik tas, kad jis atšaldė naujadarų kūrėjų galvas, sutūrėjo naujų ir niekam nesuprantamų žodžių srautą ir padėjo įtvirtinti protingą pusiausvyrą tarp tarptautinių žodžių ir naujai sukurtų terminų.

Terminologijos komisijos veikla nutrūko 1926 m. pabaigoje ir gana sėkmingai dirbtas terminų tvarkybos darbas keletą metų sustojo. Reikia pripažinti, kad, be tų kliuvinių, kurie buvo iškilę dėl perdėto tarptautinių žodžių lietuvinimo, buvo apsvarstyta ir sunorminta nemaža įvairių sričių (medicinos, veterinarijos, žemės ūkio, kariuomenės, raštinės ir kt.) terminų. Taip buvo pakloti gana patvarūs pamatai tolesniam terminų tvarkybos darbui ir apskritai lietuvių terminologijos raidai.

Terminologijos komisijos darbe 1925 m. kilo mintis steigti kalbos draugiją, kuri rūpintųsi lietuvių kalbos tyrimu ir jos tobulinimu (Laurinaitis 1930a: 37). Steigiamasis susirinkimas įvyko tų metų gruodžio 4 d.: prelatas Aleksandras Dambrauskas-Adomas Jakštas skaitė paskaitą apie rašomosios kalbos ir lietuviškos rašybos raidą (Lietuva, 1925 12 09), buvo išrinkta draugijos valdyba (pirmininkas Juozas Balčikonis, sekretorius Jonas Martynas Laurinaitis).

Draugijos[123] pastangos į bendrą darbą telkti ne tik kalbininkus ir kalbos mėgėjus, bet ir kitus lituanistus ir šiaip inteligentus buvo išties naujas ir sveikintinas dalykas, o jos veiklos užmojai atrodė tikrai gražūs ir dideli. Tikėtasi iš

[122] Plačiau žr. Laurinaitis 1930: 27–31, Piročkinas 1978: 175–182, Gaivenis 1982: 20–24, Palionis 1995: 281–282.

[123] Raštuose ir dokumentuose vadinta nevienodai: Kalbos Draugija, „Kalbos“ Draugija (draugija) ir kt.

Būgos žodyno kartotekos sudaryti rašomosios kalbos žodyną, tvarkyti rašybos dalykus, leisti kalbos laikraštį (bent tokį, kokia buvo „Mūsų kalba“, pradėta leisti (ir ėjusi iki 1927 m.) kaip „Lietuvos mokyklos“ priedas). Tačiau dėl įvairių aplinkybių draugijos veikla buvo blausi ir ne kažin ką tepavyko konkretaus nudirbti (Laurinaitis 1930a: 37-39, Pupkis 1995: 2–4). Vis dėlto draugijos nuopelnas buvo tas, kad ji aiškiai iškėlė kolektyvinio kalbos tyrimo ir ugdymo idėją ir pribrendusią būtinybę, privertė daugelį inteligentų susimąstyti apie kalbos reikalus, kėlė bendrinės kalbos prestižą. Draugijos būtinumo mintis nuolat buvo gyva ir turbūt kartkartėmis vis pasvarstoma, bet turėjo praeiti visas dešimtmetis, kol idėja įgavo savo formą ir pradėjo duoti konkrečių vaisių.

Draugijai tarpti galėjo trukdyti 1926 m. pradžioje prasidėjusi vadinamoji rašytojų ir kalbininkų diskusija, kuri kilo dėl Jablonskio kritikuotos įvairių raštų kalbos[124]. Didžiausioje ir, Piročkino žodžiais tariant, „bene įnirtingiausioje ir ilgiausioje visoje lietuvių kultūros istorijoje“ vykusioje diskusijoje, kur iš vienos pusės dalyvavo tik Jablonskis ir Balčikonis, o iš kitos pusės – didelis būrys rašytojų ir šiaip literatų, galų gale buvo pasiektas kompromisas, kuris buvo įtvirtintas jau 4-ame dešimtmetyje Balio Sruogos straipsnio „Rašytojas ir gramatika“ (Gimtoji kalba, 1937, sąs. 7, p. 105–108) teiginiuose. Šios diskusijos svarbiausios pamokos veikiausiai būtų tokios (remiamasi min. Piročkino knygos išvadomis): parodyta, kad kalbos kuriamajame darbe reikia remtis ne savo pačių skoniu, o kalbos mokslo specialistų nustatytomis gramatikos taisyklėmis; būtina aiškiai skirti kūrinio kalbos (gramatikos) ir stiliaus dalykus, atsižvelgti į žanrinę kūrinių kalbos įvairovę. Šiais teiginiais buvo įtvirtintos modernios nuostatos dėl grožinės ir kitokios kalbos santykio su stiliaus dalykais, kitaip sakant, iškeltas funkcinis požiūris į kalbą, taip pat nusistatytas padorus santykis tarp rašytojų ir kalbininkų, atitinkantis jau modernėjančios tautos kultūrinius poreikius. Jablonskio, taip pat Balčikonio nuopelnai čia be jokios abejonės turi istorinę vertę.

Jablonskis ne visada sutardavo ir su jaunesnių kartų kalbininkais. Bet svarbiausia čia buvo ne kartų klausimas, o skirtingas išsilavinimas ir kitokia kalbos kultūros darbo patirtis, – dalis tų jaunųjų net nebuvo išėję deramo kalbos mokslo. Nesutarimų būta tarp Jablonskio iš vienos pusės ir Antano Vireliūno, Viktoro Kamantausko, Petro Būtėno, jaunojo Prano Skardžiaus iš kitos. Ypač didelės Jablonskio nemalonės sulaukė Vireliūnas.

Neturėdamas deramo lingvistinio išsilavinimo, būdamas kalbotyros mėgėjas, o ne profesionalas, Vireliūnas buvo aklai įtikėjęs kiekvienu Kazimiero Būgos žodžiu ir nekritiškai pasikliovė tik jo teiginiais: Jablonskį laikė tik

[124] Plačiau: Piročkinas 1978: 182–199.

kalbos praktiku, o Būgą – tikruoju kalbos mokslo žmogumi. Vireliūnui buvo būdinga nemaža kalbos reiškinių vertinimo eklektika, neistoriškos pažiūros į kalbos norminamąjį darbą. Bene pirmą kartą Jablonskį jis užsipuolė 1925 m. pradžioje dėl rašybos (Lietuvos mokykla, nr. 2) – jis pasirodė kaip „smarkiausias Jablonskio priešininkas" (Alfredas Senas). Paskui tame pat žurnale paskelbė didelę Jablonskio 1922 m. gramatikos recenziją (nr. 3 ir 4) – ištisą tos gramatikos kritiką. Greitai Jablonskis jam gana piktokai atsakė „Švietimo darbe" (nr. 5), o praėjus trejiems metams smarkiai atsimokėjo jam (jau po šio mirties) už nepaprastą naujadarų pamėgimą. Sakytume, ta diskusija buvo labai nelygiaverčių varžovų dvikova ir paženklinta nemažų ambicijų, o joje išryškėjo dar ir mūsų laikais kartais pasitaikantis aiškus neatitikimas tarp deklaruojamų pažiūrų ir praktinio jų taikymo. Atkreiptinas dėmesys, kad 1928 m. paskelbtoje Vireliūno „Mūsų kalbos ugdymo" recenzijoje Jablonskis nė vienu žodžiu neužsiminė apie autoriaus skelbiamus kalbos ugdymo principus, kurie, atskirai paimti, buvo tarsi nepriekaištingi (plg. Skardžius 1997: 54, 83), bet aiškiai kirtosi su paties skelbėjo praktine veikla. Jablonskis nukreipė visą savo pasipiktinimą prieš Vireliūno teikiamus naujadarus, o ne prieš jo skelbiamus kalbos ugdymo principus.

Jablonskis ne vieną kartą yra kritikavęs kalbininkų eklektines pažiūras į kalbos norminimą ir apskritai paviršutinišką kalbos kultūros darbą. Nebuvo jis švelnus bene ryškiausiam anų laikų kalbos kultūros eklektikui Stasiui Dabušiui (plačiau žr. Piročkinas 1978: 190–194), ne mažiau priekabiai ir vietomis net užgauliai recenzavo Viktoro Kamantausko „Trumpą kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlį" (1928). Bet pastaroji recenzija svarbi ne tiek Jablonskio nuotaikoms atskleisti ar kalbininko būdo nelygumams parodyti, kiek jo kaip didžio kalbos normintojo pažiūroms nusakyti ir parodyti jo keliamus reikalavimus kalbos kultūros darbui. Taigi kalbamasis žodynėlis esąs „tikras s k u b o s d a r b a s" ir painiotasi skubant dirbti (Jablonskis 1959: 511; ret. J. J.). Dėl to ir atsiradę tiek nelygumų, vienpusiškumo ir daugeliu atvejų tiesiog eklektikos. Jablonskį žeidė Kamantausko pastangos nuolat priešinti jo ir Kazimiero Būgos nuomones („prašau čia nekiršinti manęs su velioniu", ten pat: 472), taip pat nekritiškas pasitikėjimas jauno kalbininko Prano Skardžiaus kartais ne visai pagrįstais teiginiais.

Taigi XX amžiaus 3-ias dešimtmetis kalbos kultūros srityje pirmiausia pažymėtas didžiais Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio darbais ir kitų toli gražu jiems neprilygstančių nei talentu, nei išsilavinimu, nei patirtimi jaunesnių kalbininkų pastangomis imtis kalbos kultūros darbo ir tarti savo žodį jos istorijoje. Bet čia ypač trūko aiškesnės koordinacijos ir visuomeniškai brandžios

organizacijos, kuri tą darbą planingai kreiptų vartosenos tobulinimo kryptimi. Dirbama buvo daugiausia kas sau ir pagal kalbininkų pomėgius, patinkamomis temomis ir kryptimis. Tačiau kad ir kaip buvo, tas kryptis dažniausiai diktavo pats gyvenimas ir pati bendrinės, tuo metu jau ir valstybinės kalbos funkcija.

Šioje srityje plačiausiai buvo rūpinamasi periodinės spaudos kalba. Daugiausia darbuotasi ir padaryta Jono Jablonskio, kitų čia ne tiek daug ir nuveikta. Jablonskis itin daug rašė apie įvairių knygų, ypač skirtų mokyklai leidinių ir vadovėlių kalbą. Kitos kalbos vartojimo sritys jam nelabai tebuvo pasiekiamos, todėl ten daugiau krypo kitų žmonių akys. Iš tikrųjų reikia net stebėtis, kiek daug tokių sričių sulaukė kalbininkų ir šiaip kalbos mėgėjų dėmesio. Tiesa, periodinėje spaudoje paskelbtuose straipsniuose straipsneliuose nebuvo nei kokio didesnio kalbos mokslo, nei kokių aiškesnių apibendrinimų, – tiesiog į viešumą buvo keliami aiškūs kalbos darkymai, kurių tuometinėje vartosenoje niekur netrūko.

Tokių straipsnių ir straipsnelių autoriams daugiausia kliuvo iškabų kalbos klaidos ir tiesiog neraštingumo dalykai. Tą dešimtmetį apie iškabų ir skelbimų kalbos negeroves Kauno ir periferijos laikraščiuose išspausdinta gerokai daugiau kaip pusšimtis straipsnių. Juose rašyta ne tik apie Kaũno mieste, bet ir Bìržuose, Klaĩpėdoje, Kretingojè, Plùngėje, Šiauliuosè, Šilùtėje, Ukmergėjè ir kitur pastebėtus viešosios kalbos darkymo atvejus. Po kelis straipsnius paskelbta apie radijo, kino, teatro, teismų, geležinkelio viešąją kalbą, rašyta apie pašto, kariuomenės ir kitų sričių kalbos negeroves. Visa tai rodo, kad kultūringoji visuomenės dalis jau ėmė nebesitaikstyti su viešosios kalbos darkymu ir nors dar stichiškai, bet gana atkakliai pradėjo reikalauti pagarbos viešajam žodžiui ir apskritai bendrinei kalbai. Šis savotiškas nedidelis sąjūdis, paimtas į geras rankas, galėjo duoti apčiuopiamų vaisių, ir to jau organizaciškai pradėta siekti XX amžiaus 4-ame dešimtmetyje. Prie to galėjo prisidėti ir išmaningai tvarkomi kalbos skyreliai periodinėje spaudoje. Ir 3-iame dešimtmetyje jau tokių būta, tik dar gana stichiškų ir savo turiniu gerokai palaidų.

Laikraščiai ir žurnalai nevengdavo spausdinti kalbos kultūros straipsnių, kiti net kviesdavo specialiai jiems rašyti kalbos klausimais. Kai kur tokie straipsniai buvo skelbiami su antraštėmis „Mūsų kalba“ („Lietuvoje“ 1926–1927 m.), „Kalbos dalykai“ („Židinyje“) ir pan. Bet, rodos, niekur tie skyreliai nebuvo kaip nors kryptingiau tvarkomi ir juose būdavo spausdinami daugiausia atsitiktiniai iš asmeninių paskatų atsiradę rašiniai. Vienas iš nedaugelio kryptingos veiklos pavyzdžių buvo „Švietimo darbo“ redakcijos sumanymas pradėti rengti „Kalbos dalykų“ skyrelį. Jam vadovauti pasikviestas pats Jablonskis. Skyrelį jis pradėjo 1926 m. 4-ame numeryje: parašė trumpą įvadą „Įžengiamojo straipsnio

vietoje“ (Jablonskis 1936: 40) ir įdėjo du ilgokus savo straipsnius. Bet skyreliui nebuvo lemta nuosekliai ugdyti raštų kalbą (toks užmojis buvo išsikeltas įžengiamajame žodyje). Čia buvo paskelbti dar keli Jablonskio straipsniai, vėlesniais metais po Salio ir Skardžiaus straipsnį, ir skyrelis pamažu sunyko.

Gerokai sėkmingesnis buvo „Lietuvos mokyklos“ bandymas: 1925–1927 m. ji leido specialų kalbos kultūros priedą „Mūsų kalbą“. Žurnaliukas ėjo kaip Kalbos draugijos leidinys, turėjo savarankišką puslapių numeraciją; iš pradžių leistas po 16 puslapių, vėliau po 8. Oficialiai nepaskelbtas jos redaktorius buvo Antanas Vireliūnas, o po jo mirties 1925 m. liepos 23 d. – Leonas Kuodys[125]. „Mūsų kalboje“ buvo paskelbta nemaža įvairių kalbos kultūros rašinių, bet tik nedaugelis iš jų buvo kiek aukštesnio mokslinio lygio. Nebuvo ir kokios ryškesnės orientacijos į kurias nors konkrečias kalbos vartojimo sritis. Vis dėlto ypač Petro Būtėno straipsnių ciklai „Mūsų kalboje“, pavadinti „Mūsų kalbos pokalbiai“ (1925) ir „Lietuvių kalbos pokalbiai“ (1926), buvo įdomiai sumanyti ir darė poveikį leidinio skaitytojams. Vertinga buvo ir Būtėno „Kalbos kertelė“ „Panevėžio balse“ 1927–1928 m. (vėlesnieji straipsniai kartu su Matu Grigoniu).

* * *

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę 1918 m. ir 1922 m. įsteigus Lietuvos universitetą atsirado sąlygos pačioje Lietuvoje dirbti lietuvių kalbos tiriamąjį darbą ir daugiau rūpintis lietuvių kalbos kultūra. Bet sunkios materialios valstybės gyvenimo sąlygos, mokslininkų stoka tą darbą gerokai trikdė ir neleido greitai kilti nei kiekybės, nei kokybės laiptais. Visą dešimtmetį ir mokslas, ir kalbos praktika plėtojosi netolygiai ir ėjo tam tikrais vingiais, kol įžengė į lygesnį kelią jau 4-ame dešimtmetyje ir ypač antroje jo pusėje. Prie visų negerumų daug prisidėjo ankstyva Kazimiero Būgos mirtis 1924 m., sutrikdžiusi jau bebaigiantį nusistovėti kalbos mokslo darbą.

1. Kalbos mokslo srityje pamažu klostėsi sąlygos patiems lietuviams daugiau įsitraukti į mokslo tiriamąjį darbą. Įkurta tęstinių leidinių, kviestasi užsieniečių dėstytojų, kurie stiprino ir mokslinį potencialą. Lietuvos universitetas darėsi patrauklus kitų šalių kalbininkams ir dėstyti kalbotyros dalykus, ir jo leidiniuose skelbti savo mokslo darbus. Tačiau pačių lietuvių indėlis į lietuvių kalbos sandaros ir kalbos istorijos tyrimus buvo palyginti nedidelis, – čia daugiau nudirbo užsienio kalbininkai.

2. Kalbos kultūros srityje didžiausias autoritetas buvo Jonas Jablonskis. Jaunesnieji kalbininkai arba nuolankiai sekė savo mokytojo keliu, arba pamėginę

[125] Žurnalistikos enciklopedijoje (Vilnius: Pradai, 1997, p. 344) nurodoma buvus Red. komisiją: J. Balčikonis, P. Dovydaitis, A. Dambrauskas-Jakštas ir A. Vireliūnas.

skelbti savo pažiūras dažniausiai gaudavo iš Jablonskio pylos dėl kalbos pažiūrų ribotumo, darbo paviršutiniškumo, menko įsigilinimo ir kitų negerovių. Nauja, pasikeitusi lietuvių kalbos padėtis reikalavo kolektyvinio kalbos tvarkybos darbo, bet organizuoti jį nelabai buvo kam. Tiesa, nepertraukiamai dirbo Švietimo ministerijos knygų leidimo komisija, kelerius metus gana sėkmingai tvarkė terminus Terminologijos komisija, buvo įkurta Kalbos draugija, bet nesant vieno koordinavimo centro (instituto, akademijos) buvo dirbama nenuosekliai, nekryptingai. Didėjant bendrinės kalbos prestižui ir visuomenės poreikiams, reikalas imtis kolektyvinio kalbos tvarkybos darbo nuolat stiprėjo, o konkrečią savo formą ir turinį galėjo įgauti tik 4-ą dešimtmetį.

Praėjusio amžiaus 3-iame dešimtmetyje kalbos kultūra klostėsi kaip speciali taikomoji lietuvių kalbos mokslo sritis. Joje darbuotis buvo pasiryžęs visas būrys jaunų kalbininkų ir šiaip kalbos entuziastų. Daugiausia čia, žinoma, nudirbo Kazimieras Būga ir Jonas Jablonskis: juodu ne tik atliko didelį kalbos norminamąjį darbą, bet ir sukūrė savitas kalbos kultūros teorijas ir nustatė mokslinius kalbos ugdymo principus (Kniūkšta 1977: 9–24, Ulvydas 1980: 14–23; Piročkinas 1970: 5–11; Pupkis 1987: 128–134). Be jų, šioje srityje vieni sėkmingiau, kiti ne taip sėkmingai dirbo ir daugiausia spaudoje rašė Petras Būtėnas, Stasys Dabušis, Adomas Jakštas, Zigmas Kuzmickis (nemaža rašinių pasirašyta B. Kantvydžio slapyvardžiu), Leonas Kuodys, Antanas Vireliūnas. Dešimtmečio 2-oje pusėje vis daugiau pradėjo rodytis Prano Skardžiaus straipsnių. Nereikėtų užmiršti, kad šį dešimtmetį išėjo ir palyginti gana didelių kalbos kultūros darbų (Būgos, Jablonskio, taip pat Prano Meškausko „Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlis“ 1926 m., Vireliūno „Mūsų kalbos ugdymas“ ir Kamantausko „Trumpas kalbos netaisyklingumų ir barbarizmų žodynėlis“). Pridurtina, kad 1923 m. išėjo Motiejaus Gustaičio „Stilistika“ ir nors teigiama, kad tai buvo literatūros teorijos vadovėlis, bet jame keliamos mintys orientavo ir į lietuvių kalbos stilistikos tyrimus. Nors visos tos knygos buvo nelygiaverčiai darbai, bet pats jų pasirodymas kėlė bendrinės lietuvių kalbos prestižą, skatino plėtoti lietuvių kalbos kultūros darbą.

3. Apskritai imant 3-ias dešimtmetis lietuvių kalbos studijų, mokslo tiriamojo darbo ir kalbos kultūros srityje buvo žvalgomasis kuriamasis, kai daug ieškota, svyruota, bet stengtasi kilti aukštyn, nors ne visada sėkmingai. Neskaitant Būgos ir Jablonskio darbų, visa to meto kalbininkų bendruomenės veikla atrodo kaip parengiamasis etapas kiekybiškam ir kokybiškam šuoliui visose kalbos mokslo ir praktikos srityse, koks buvo padarytas jau dvidešimto amžiaus 4-ą dešimtmetį.

4-as dešimtmetis

Lietuvių kalbotyroje XX amžiaus 3-io ir 4-o dešimtmečio sandūra – kiekybinio ir kokybinio persilaužimo metai. Tai lėmė daugelis veiksnių: ir gana toliaregiška švietimo politika, ir palankiai susiklosčiusios aplinkybės, ir įvairūs neretai formalūs sutapimai, bet gal svarbiausia, kad visuomenė jau buvo dvasiškai ir intelektualiai subrendusi kokybiniam šuoliui ne tik kalbotyros ir kitų humanitarinių mokslų srityse, bet ir kituose moksluose, įvairiuose kultūros baruose. Nepriklausomos valstybės sąlygos pradėjo nešti savo vaisius.

Lietuvių kalbos mokslas. Į kokybiškai naują lygį kyla visas lietuvių kalbos mokslas – plečiasi dabartinės lietuvių kalbos sandaros, istorinės fonetikos ir gramatikos, bendrinės rašomosios kalbos tyrimai. Lietuvių kalbos tiriamasis darbas pamažu iš užsienio šalių pradeda koncentruotis Lietuvoje, o jo centru tampa Vytauto Didžiojo universitetas (tam tikras, bet gerokai siauresnis centras kuriasi „Lietuvių kalbos žodyno“ redakcijoje). Visose mokslo srityse pasiekiama apčiuopiamų, kartais įspūdingų rezultatų.

Dabartinės lietuvių kalbos sandaros tyrimuose vis labiau matyti polinkis atriboti sinchroninį ir diachroninį žvilgsnį į tiriamus kalbos reiškinius. Sinchroninį požiūrį ypač skatino praktiniai poreikiai, susiję su varijuojančių kalbos normų vertinimu. Tai daugiausia matyti morfologijai skirtuose straipsniuose, taip pat sintaksės darbuose. Fonetikoje atsiribojama griežčiau ir tai jau gana ryšku 3-iame dešimtmetyje, o 4-ame šios dvi tyrimo plotmės visai atsiskiria daugiausia dėl eksperimentinės fonetikos tyrimų populiarumo. Būdinga, kad tik ką grįžęs iš užsienio studijų Antanas Salys pradėjo skaityti bendrosios fonetikos kursą, bet jame vyraujantys dalykai buvo lietuvių kalbos duomenys.

Reikia pasakyti, kad 4-ame dešimtmetyje kokių didesnių dabartinės lietuvių kalbos gramatikos sandaros tiriamųjų darbų nebuvo paskelbta. Iš morfologijos ir sintaksės daugiausia rašyta apie kalbos praktikai svarbesnius dalykus, pvz., apie dauginių skaitvardžių, įvardžiuotinių formų, veiksmažodžių ir jų veikslų, prieveiksmių vartojimą, kai kuriuos žodžių darybos dalykus. Žodžių darybos studijas skatino ne tik praktiniai poreikiai, bet ir didelis Prano Skardžiaus interesas išsamiai tirti lietuvių kalbos žodžių darybos dėsningumus. Pirmas didesnis lietuviškas žodžių darybos tyrimas baigtas rašyti 1933 m., – tai Skardžiaus diplomanto Andriaus Ašmanto diplominis darbas „Priesagos *-ini-s (-inė)* ir *-iška-s (-iška)* mūsų bendrinėje kalboje nuo „Auszros“ laikų“ (RR 120–162) (deja, jis ilgai liko rankraštinis), o po 10 metų (1943) buvo išleistas didžiausias paties Skardžiaus darbas „Lietuvių kalbos žodžių daryba“. Tad ir nieko keista, kad 4-o dešimtmečio spaudoje išties daug rašyta iš šios srities, ypač vardažodžių darybos klausimais.

Iš sintaksės nagrinėti kai kurie linksnių (daugiausia vietininko), padalyvių, prielinksnių vartojimo atvejai, žodžių tvarkos dalykai ir kt.

Į Lietuvą kartu su Saliu iš Vakarų Europos ateina modernieji fonetinės sandaros tyrimo metodai. Apskritai Salio sugrįžimas buvo garsiai išreklamuotas laikraščiuose, atpasakotas jo įžengiamosios paskaitos universitete turinys. Adomas Jakštas, „Ryto“ laikraštyje (1930 01 22) atpasakojęs tos paskaitos turinį, linkėjo ir mums įsigyti eksperimentinės fonetikos prietaisų ir net spėjo, kad tam užtektų kokių 5000 litų. Pati paskaita buvo išspausdinta žurnale „Athenaeum“ 1930 m. nr. 1 (Fonetika ir rašyba, p. 65–73), prie jos pridėta fonetikos literatūros bibliografija (iš viso 53 pozicijos).

Tiriamojo fonetinės sistemos sandaros darbo Salys ėmėsi tuojau pat. Greitai universitete buvo įkurta eksperimentinės fonetikos laboratorija, joje prasidėjo tyrimai. Žinoma, kad pirmosios palatogramos Kaune buvo padarytos 1930 m. balandžio 6 d. (Pakerys 1976: 87). Laboratorijoje atliktų tyrimų duomenimis Salys naudojosi per savo fonetikos paskaitas (Ulvydas 1994: 25), lietuvių kalbos tarmių garsus ir priegaides čia tyrė kiti lietuvių kalbininkai (Pakerys 1976: 87). Laboratorijoje 1931–1933 m. buvo rengiami Jurgio Gerulio vedami tarmių tyrimo ir dialektografijos kursai, kuriuose jaunieji tarmių tyrėjai mokėsi tarmių tyrimo metodikos ir tarminių tekstų užrašymo technikos (transkripcijos) (Morkūnas 2000: 283–290). Pridurtina, kad laboratorijoje nuo 1935 m. vykdavo Lietuvių kalbos draugijos susirinkimai.

Pačių tiriamųjų bendrinės kalbos fonetikos darbų tą dešimtmetį buvo mažai paskelbta. Minėtini galbūt tik Gerulio straipsniai apie balsių ir priebalsių tyrimus rentgenografijos metodais (IF 1930, ArPh 1935). Nėra išlikę Salio skaitytų paskaitų tekstų, nebent čia praverstų 1934 m. Juodkrantės mokytojų vasaros kursuose Andriaus Ašmanto sukonspektuotos Salio skaitytos paskaitos (AA). Daugiau rašyta apie lietuvių kalbos ortoepiją – bendrinės tarties dalykus, bet juos apžvelgti derėtų prie kalbos praktikos klausimų. Svarbu dar tai, kad bendrosios fonetikos klausimams vietos atsirado 1931 m. pradėtoje leisti visuotinėje „Lietuviškojoje enciklopedijoje“. Straipsnius apie balsius, garsus ir jų dėsnius, fonetiką ir fonemą ir kt. parašė Antanas Salys ir Petras Jonikas (apie gramatikos dalykus rašė Pranas Skardžius). Šitaip Lietuvoje buvo klojami bendrosios kalbotyros pamatai. Čia priskirtini ir Prano Brenderio straipsniai apie reduplikaciją (Kalba, sąs. 3, p. 12–15), kalbą ir kalbėjimą (ten pat, sąs. 1, p. 6–9), naujas sroves kalbotyroje (Vairas, 1930, nr. 5, p.156–161) ir kt.

Kalbos praktikai ypač reikėjo akcentologijos darbo, ir tiriamojo, ir norminamojo. Pagal išankstinį Skardžiaus ir Salio kalbotyros sričių pasiskirstymą kirčiavimas atiteko Skardžiui. Pirmiausia jis parašė istorinės akcentologijos

studiją – habilitacinį darbą „Daukšos akcentologiją" (išspausdintas 1935 m. kaip Humanitarinių mokslų fakulteto raštų 17-tas tomas), o po metų, 1936 m., išleido praktinei vartosenai skirtą „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimą". Jo, matyt, netenkino nei 3-iame dešimtmetyje išleisti kirčiavimo vadovėliai, nei 1931 m. išėjęs Petro Būtėno „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis". Šiaip straipsnių atskirais kirčiavimo klausimais, dažnai susijusiais su konkrečių žodžių norma, to meto spaudoje buvo paskelbta nemaža. 1939 m. išėjo nedidelė Benio Babrausko knygutė „Kirčiavimo taisyklės".

Leksikologijos srityje, be straipsnių straipsnelių, kuriuose aiškinama lietuviškų ir skolintinių žodžių kilmė, atskirų žodžių reikšmės ir jų vartojimas, vis daugiau radosi mėginimų sistemiškai aprašyti tam tikras semantines žodžių grupes. Minėtini straipsniai apie kortų vardus (Petras Būtėnas, Antanas Salys), drabužių, arklo dalių pavadinimus (Jurgis Elisonas, Jonas Krikščiūnas-Jovaras), lietuviškus gentivardžius (Salys) ir kt. Bet viską gožė didžiojo „Lietuvių kalbos žodyno" rinkimo, rengimo ir leidimo reikalai. Nuo 1931 m. laikraščius ir žurnalus užplūdo Balčikonio ir redakcijos pasirašyti straipsniai, kuriuose kviečiama į žodžių rinkimo talką, teikiama paaiškinimų žodžių rinkėjams, duodama rinktinų žodžių pavyzdžių. Tai kėlė nemažą visuomenės susidomėjimą, tam tikrą šurmulį krašto mokyklose, apskritai didino lietuvių kalbos ir tarmių prestižą. Neužmirština, kad tuo metu visuomenėje ir spaudoje vyko karšta rašybos reformos diskusija, buvo prasidėjęs vajus lietuvinti pavardes, tad suprasime, koks buvo didelis visos visuomenės sujudimas dėl lietuvių kalbos norminimo ir ugdymo reikalų.

Iš leksikografijos srities minėtina, kad toliau buvo rengiamas ir leidžiamas Nydermano, Seno ir Brenderio lietuvių rašomosios kalbos žodynas, 1934 m. išėjo Antano Smetonos raštų žodynėlis. Spaudoje kelta būtinybė rengti rašytojų kalbos žodynus. Universiteto studentas Alfonsas Kalnius 1936 m. parašė solidų diplominį darbą apie Daukanto raštų kalbos ypatybes ir sudarė jų žodyną (liko nespausdintas; darbas yra CVA F. 631, ap. 10, b. 102). 1936 m. išėjo pirmasis lietuviškas tarptautinių žodžių žodynas, pajudėjo terminų žodynų rengimo ir leidimo reikalai (žr. toliau). 1938 m. buvo išleistas Alfonso Kalniaus, Zigmo Kuzmickio ir Jurgio Talmanto sudarytas „Lietuvių kalbos rašybos vadovėlis su kirčiuotu žodynu", kuris tapo pagrindu rengti 1948 m. „Lietuvių kalbos rašybos žodyną" ir 1950 m. „Lietuvių kalbos vadovą" (Pupkis 2006a: 17; 2010: 250–252. Buvo rengiami pavardžių ir vietovardžių, lietuviškų slapyvardžių žodynai, pradėta vis plačiau kalbėti ir rašyti apie bendrinės rašomosios kalbos žodyno rengimo reikalą. Savaime suprantama, toliau vyko intensyvus dvikalbių žodynų rengimo ir leidimo darbas.

4-ame dešimtmetyje vaisingai buvo dirbama onomastikos srityje. Kazimiero Būgos paklotais pamatais ir nutiestu keliu buvo sparčiai einama į priekį, apimamos vis naujos tiriamojo objekto dalys, daug kas daroma praktinės vartosenos reikalui.

1933 m. viduryje „Gimtosios kalbos" žurnalo iniciatyva susiburia vadinamoji pavardžių komisija, kuri svarbiausiu savo tikslu laikė lietuvinti pavardes. Po kurio laiko nuspręsta rūpintis ir vietovardžių tvarkymo reikalais. Gauta nemaža finansinė valstybės parama, komisija įgijo valstybinės institucijos statusą („Vidaus reikalų ministerijos Pavardžių ir vietovardžių komisija"). Komisijos pirmininku visą laiką buvo Juozas Balčikonis, nariais – Antanas Salys, Jurgis Talmantas, kun. Petras Veblaitis[126] ir kt. Pirmininkas daugiau rūpinosi vietovardžių reikalais, Salys tvarkė pavardžių dalykus. Komisijos pastangomis pirmiausia buvo surinktos viso krašto žmonių pavardės, paskui vietovardžiai (daugiausia gyvenamųjų vietų vardai). Daugelis dalykų papildomai tikrinta vietoje, tada pradėta svarstyti jų norminimo reikalai. Posėdžiauta 201 kartą (apie komisijos darbą žr. Vanagas 1994: 64–71). Nusistatyta nediskutuojama kryptis lietuvinti „pagadintas", daugiausia suslavintas lietuvių pavardes ir ši mintis plačiai skleista visuomenėje (spaudoje paskelbta dešimtys informacinių ir agitacinių straipsnių). Teikta tą reikalą svarstyti Seime, visuomenės nekantriai laukta galutinio sprendimo. Pavardžių įstatymą Seimas priėmė 1938 m. gruodžio 6 d. Inteligentai pradėjo keisti savo pavardes. Ta banga nuvilnijo ir į užsienius kartu su karo pabėgėliais ir nemaža žmonių savo pavardes susilietuvino jau įsikūrę gyventi Amerikoje ar kitose šalyse.

Pavardžių tvarkybos darbas skatino kitų asmens vardų tyrimus. Antanas Salys „Gimtojoje kalboje" paskelbė platų straipsnį „Mūsų lietuviškieji vardai" (1933), parašė darbą „Vilniaus krašto pavardės" (dėl jo parašymo aplinkybių žr. Salys 1983: 305–306 išnaša), kitų straipsnių. Pavardžių komisija buvo užsimojusi parengti išsamų lietuvių pavardžių žodyną ir šioje srityje jau buvo kiek pasivaryta į priekį.

Minėtoji komisija plačiai svarstė vietovardžių norminimo dalykus. Buvo nusistatyti norminimo principai, apsvarstyti daugelio gyvenamų vietų vietovardžiai, tačiau galutinis sprendimas priimtas tik dėl nedaugelio vardų. Apsvarstyti naujų vardų teikimo gyvenamosioms vietoms principai, nomenklatūriniai vietovardžių žodžiai. Galvota apie didelį vietovardžių žodyną, tačiau sugebėta parengti tik „Vilniaus krašto gyvenamųjų vietų vardų" žodyną (jo

---

[126] Kunigas Petras Veblaitis (Veblauskas) (g. 1895 m.) žinomas kaip bažnyčios istorikas, aktyvus pavardžių lietuvinimo šalininkas. Tais klausimais plačiai reiškėsi spaudoje (LE XXXIII 260).

korektūros yra Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje; išspausdinta: Salys 1983: 571–673).

Plačiai vietovardžių normos dalykai svarstyti spaudoje. Nagrinėti vietovardžių iškraipymo atvejai leidžiamoje enciklopedijoje, vadovėliuose, žemėlapiuose, knygose, šiaip viešojoje vartosenoje. Antanas Salys 1934 m. „Gimtojoje kalboje" paskelbė patikrintų (sunormintų) geležinkelio stočių vardų sąrašą (p. 8–15).

Grįžus iš užsienio į Kauną Antanui Saliui labai pagyvėjo lietuvių kalbos tarmių tyrimas. Studentas Juozas Labokas užrašė savo dėstytojo Salio skaitomą dialektologijos kursą ir 1935 m. šis buvo išleistas rotaprintu rankraščio teisėmis antrašte „Lietuvių kalbos tarmės" (pakartotas Vokietijoje 1946 m.). Salys su Geruliu skatino studentus imtis gimtųjų tarmių tyrimo; tam labai pasitarnavo surengti dialektologijos kursai. Diplominius darbus parašė Elzbieta Mikalauskaitė („Pakapsės dzūkų tarmės fonetika", 1933 m., išspausdintas jos darbų rinkinyje „Lietuvių kalbos fonetikos darbai" 1975 m.), Petras Jonikas apie Pagramančio tarmę (1939 m. išėjo atskira knyga), Izabelė Matusevičiūtė („Pietų kapsų [Geĩsteriškių] tarmė"; darbas iki šiol nerastas), Kazys Vėlyvis („Kapsų tarmės ribos ir jos pošnektės", 1939, darbas yra Nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyriuje, F. 63–103). Jurgis Gerulis sumanė leisti darbų seriją „Lietuvių kalbos tarmės" ir pirmuoju sąsiuviniu išėjo jo ir Christiano Stango „Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose" (1933). Antrasis sąsiuvinis išleistas 1939 m. – tai minėtoji Joniko Pagramančio tarmė, papildytas diplominis darbas. Juose vartojama Gerulio mokyta transkripcija, kai kuriuose pateikta eksperimentinio tyrimo duomenų. Antanas Salys paskelbė keletą aktualių straipsnių spaudoje (ypač vertingas straipsnis „Kelios pastabos tarmių istorijai". – ArPh, 1933, kn. 4), Petras Būtėnas – straipsnį „Aukštaičių tarmės okuojančios pašnektės sienos" (ArPh, 1932, kn. 3). Spaudoje vis plačiau rašyta apie bendrinės kalbos ir tarmių santykius, kalbėta apie bendrinės kalbos mokymą remiantis tarmės pagrindu.

Lietuvoje atliktų darbų sąrašą papildo užsienio kalbininkų darbai. Pirmiausia tai Jano Otrembskio (Otrębski) Tverẽčiaus tarmės aprašas – solidi dviejų dalių studija (1932 ir 1934 m.), taip pat Ernesto Zitigo (Sittig) darbai, iš dalies Valterio Fenclau knyga, Frenkelio (Fraenkel) straipsniai. Jurgis Gerulis jau kėlė lingvistinės geografijos idėjas – apie planą rengti lietuvių kalbos atlasą.

Istorinės kalbotyros (kalbos istorijos) srityje vis labiau ryškėjo takoskyra tarp istorinės fonetikos bei gramatikos ir rašomosios kalbos istorijos. Galima teigti, kad 4-ame dešimtmetyje rašomosios kalbos istorija jau susiformavo kaip atskira savarankiška lietuvių kalbos mokslo disciplina, turinti gana aiškų

savo objektą ir atskirą mokslinių interesų sritį. Kryptį šiam procesui bus davęs Pranas Skardžius, o daugiausia čia pasidarbavo jo mokinys Petras Jonikas.

Tą dešimtmetį buvo paskelbtas tik vienas senųjų raštų tekstas – 1939 m. išleistas fotografuotinis Juozo Balčikonio parengtas Merkelio Petkevičiaus 1598 m. katekizmas su įvadinėmis rengėjo pastabomis. Daug rašyta apie Rytų Prūsijos archyvuose surastų senųjų tekstų kalbą, jų autorius (Izabelės Matusevičiūtės, Elzbietos Mikalauskaitės, Petro Joniko, Jono Kabelkos, Aleksandro Briuknerio, Valterio Fenclau, Jurgio Gerulio, Konstantino Jablonskio ir kt. straipsniai).

Senųjų raštų tyrimo srityje einama 3-iame dešimtmetyje pramintais keliais, dar pagal savo pomėgius, nesistemingai. Tiriama Martyno Mažvydo (Ernstas Frenkelis), Jono Bretkūno (Jurgis Gerulis, Viktoras Falkenhanas), ypač Mikalojaus Daukšos (Pėteris Aruma, Ernstas Frenkelis, Alfredas Senas, Francas Špechtas, Adomas Jakštas, Konstantinas Jablonskis, Pranas Skardžius ir kt.) raštų kalba. Skardžius Daukšos raštus įstato į naują kontekstą; tai atspindi ir jo straipsnio antraštė „Daukša pirmasis bendrinės kalbos kūrėjas Didžiojoj Lietuvoj" (ArPh, 1933, kn. 4, p. 7–20). Apie išsamias Daukšos kalbos studijas jo galvojama nuolat: pats parašo darbą apie Daukšos akcentologiją (1935), 1939 m. paskatina Andrių Ašmantą imtis rašyti disertaciją apie Daukšos kalbą.

Petrui Jonikui bendrinės rašomosios kalbos istorija tapo pagrindiniu mokslinio darbo objektu. Iš šios srities jis paskelbė daug straipsnių, pavyzdžiui, apie Kleino gramatikų bendrinę kalbą, Mykolo Merlino Principus, Mažosios Lietuvos bažnytinės kalbos reformą, priešaušrinę ir „Aušros" bendrinę kalbą ir kt. (daugumas straipsnių išspausdinta ArPh leidinyje). Savo tyrimus apibendrino disertacijoje „Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis priešaušrio ir „Aušros" laikais" (apginta 1942 m., išspausdinta 1972 m. Čikagoje). Darbe tiriami du klausimai: bendrinės kalbos pamato nusistovėjimo ir rašybos susiformavimo istorija.

Jonikas taip pat paskelbė straipsnių apie kalbininkų darbus ir jų įnašą į lietuvių kalbos mokslą. Jis yra rašęs apie Joną Spudulį, Joną Jušką, Kuršaitį, Jablonskį ir kt. Minėtini kitų autorių straipsniai apie Šleicherį, Neselmaną, Kuršaitį (Maksas Nydermanas), apie Baranauską (Salys; Alminauskis ArPh paskelbė mokslui svarbius Baranausko laiškus Hugo Vėberiui), Jaunių (Salys, Skardžius, Ašmantas). Savotiška naujiena to meto literatūroje buvo Andriaus Ašmanto darbas „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje", paskelbtas 1940 m. Lietuvos katalikų mokslo akademijos darbuose.

Prisimenant Jono Jablonskio netektį ir jo nuopelnus gimtajai kalbai paskelbta daug proginių straipsnių, atsiminimų. Ėmė rastis mėginimų moksliškai

vertinti didžiojo kalbininko palikimą. Jų buvo Balčikonio, Skardžiaus, Ašmanto, Joniko, Kuzmickio ir kitų rašiniuose. Minint Kazimiero Būgos 10-ąsias mirties metines paskelbta daug proginių rašinių, atsiminimų. Būgos palikimą išsamiau nagrinėjo savo straipsniuose Alfonsas Kalnius, Julius Būtėnas, Petras Būtėnas, Antanas Salys, Pranas Skardžius ir kt.

Lietuvių kalbos praktika. 4-ame dešimtmetyje gilesne ir tiesesne vaga pradėjo tekėti kalbos kultūros darbas. Dar prieš mirštant Jablonskiui vis pasigirsdavo pageidavimų atnaujinti kalbos praktikos darbą, dirbti jį kitaip negu anksčiau, nuolat skambėdavo kolektyvinės veiklos ilgesys. Daug ką nauja čia skelbė mokslus baigęs ir universitete dėstyti pradėjęs Pranas Skardžius (jis – moderniosios bendrinės kalbos teorijos kūrėjas), bet nesėdėjo sudėję rankų ir ankstesnieji kalbos kultūros darbininkai, ypač nenustygstantis kalbos kultūros darbo organizatorius Jonas Martynas Laurinaitis. Kalbos draugijos ir terminologijos darbo gaivinimas buvo vienas iš jo keliamų uždavinių tik ką pradėtame leisti „Kalbos" žurnale. Dėl lėšų stokos neišgalint žurnalo leisti („Kalbos" teišėjo 3 numeriai 1930 m.), darbas nenutrūksta. Tiesa, dirbama individualiai, neturint nei organizacijos, nei kokių kryptingesnių planų. „Vairo" žurnale 1931–1932 m. spausdinamas Prano Meškausko straipsnių ciklas „Laikraštinės kalbos trūkumai", 1932 m. „Skautų aide" – Viktoro Kamantausko „Skautų kalbos kertelė", 1933–1940 m. „Panevėžio balse" – „Kalbos kertelė" (rašė įvairūs autoriai). 1933 m. išeina Viktoro Kamantausko parengtas skolinių ir jų pakaitų leidinėlis „Kalbėkime lietuviškai", 1932 m. pradedami leisti Balčikonio sudaryti „Jablonskio raštai" (išėjo 5 tomai, paskutinis 1936 m.).

Tačiau organizuotas kalbos sąjūdis kilo ne iš tų kalbininkų būrio, o vadinamuosiuose Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės lituanistiniuose šeštadieniuose. Juose dalyvaujant ne tik kalbininkams, bet ir rašytojams ir šiaip inteligentams subrendo mintis leisti bendrinės kalbos laikraštį ir imtis organizuoto kalbos kultūros darbo. Šitaip 1933 m. sausio mėnesį pasirodė periodinis bendrinės kalbos laikraštukas (žurnalas) „Gimtoji kalba" (atsakomasis redaktorius Jurgis Talmantas), įkūnijantis savo laiko užmojus rūpintis bendrine kalba remiantis nauja pažangia metodika ir darbą kreipiant aiškiai nusistatyta kryptimi. Tuos siekimus organizaciškai įtvirtino ir konkretų kalbos tvarkybos darbą dirbo 1935 m. įkurta Lietuvių kalbos draugija (LKD). Nors ši visuomeninė organizacija darbavosi vos daugiau kaip 6-erius metus, bet kalbos kultūros istorijoje ji paliko nepaprastai ryškią žymę ir dabar pagrįstai vadinama klasikine „Gimtosios kalbos" arba Lietuvių kalbos draugijos mokykla. Ji ne tik sukūrė pažangias Vakarų Europos kalbotyros idėjas atliepiančią kalbos

kultūros teoriją, bet ir nudirbo didelį kalbos norminimo ir bendrinės kalbos ugdymo darbą.

Lietuvių kalbos draugijos mokyklos nuopelnus galima vertinti keliais požiūriais. Dalis jų jau gana plačiai aprašyta (Palionis 1995: 288–292, Pupkis 1995: 3 5–13, Pupkis 2006a: 12–19), tad čia lieka trumpai apibendrinti svarbesniuosius teiginius.

Lietuvių kalbos draugijos mokykla sukūrė bendrąją kalbos norminimo teoriją. Jos pagrindu (pagrindiniu norminimo šaltiniu) paskelbta dabartinė visuotinė lietuviškoji vartosena, platesnė palyginti su Jablonskio pripažinta gyvosios kalbos vartosena, o svarbiausiu norminimo kriterijumi įvardytas funkcinis kalbos reiškinių vertinimo tikslingumo principas. Jungiant įvairius norminimo kriterijus mėginta nustatyti tų principų hierarchiją norminant įvairių lygmenų įvairuojančius kalbos reiškinius (variantus) (Miliūnaitė 1991: 17–20). Žymiausi LKD mokyklos teoretikai buvo Pranas Skardžius (Rosinas 2003: 12 12–17), Antanas Salys (Pupkis 1993: 1–4) ir Petras Jonikas (Pupkis: 2006: 6–10). Nors jų nuomonės vienu kitu smulkesniu klausimu skirdavosi, bet esminiais klausimais jie sutardavo ir visa kalbos kultūros teorijos kūryba buvo bendro darbo – kolektyvinio svarstymo – vaisius.

Funkcinį kalbos reiškinių vertinimo požiūrį LKD kalbininkai sėkmingai pritaikė atskiroms kalbos vartojimo sritims vertinti ir įvairiems kalbos lygmenims norminti. LKD mokykloje pradėjo vis labiau ryškėti kalbos ir stiliaus dalykų atskirtumas, nors tai ir nebuvo kaip nors specialiau įvardyta, imta vis daugiau paisyti žanrinių nagrinėjamų reiškinių ypatumų. Buvo nusistatyti teoriniai terminų norminimo principai (Keinys 1967: 25–33), bendrinių žodžių morfologijos norminimo (norminių lyčių nustatymo) pagrindai (Pupkis 2006a: 13–17), diskutuota dėl įvairių tikrinių žodžių norminimo dalykų (Garliauskas 2006: 20–27). Svarstyti taip pat daugelis teorinių bendrinės tarties ir kirčiavimo, rašybos norminimo klausimų.

Lietuvių kalbos draugijos susirinkimuose ir LKD sekcijų posėdžiuose apsvarstyta ir sunorminta daugelis aktualių bendrinei vartosenai kalbos reiškinių: filosofijos, teatro, raštinės, fotografijos ir kitų sričių terminų, taip pat kirčiavimo, morfologijos, sintaksės variantų.

Daugiausia iš teatro žmonių (Antano Sutkaus, Vlado Jakūbėno) sklido raginimai tvarkyti bendrinės tarties dalykus, imta skleisti mintį rūpintis tartimi ir mokykloje (Sutkus 1932, Kačinskas 1938, Šiaučiūnas 1938, taip pat Andriaus Ašmanto darbai). Lietuvių kalbos draugija buvo pasiryžusi išsamiai svarstyti tarties normas, išleisti tam reikalui skirtą vadovą. Šioje srityje daugiausia darbavosi Pranas Skardžius, Antanas Salys, o vėliau ir Andrius Ašmantas.

Draugijos nariai patys labai aktyviai dirbo praktinį kalbos kultūros darbą, rūpinosi įvairių kalbos vartojimo sričių kalba: rašė spaudoje, skaitė kalbos kultūros paskaitas per Kauno radiją. „Gimtoji kalba“ buvo svarbiausia LKD informavimo priemonė, – joje ne tik buvo rašoma visais aktualiais kalbos praktikos klausimais, bet ir referuojami kitoje spaudoje paskelbti kalbos straipsniai. Pačių LKD narių veikla nesiribojo tik draugijos susirinkimais. Pavyzdžiui, sunku įvertinti, ką reiškė visuomenei didžiuliu tiražu einančiame „Lietuvos aido“ dienraštyje beveik visus 1938 metus kasdien (!) spausdinama Antano Salio „Klausimų kertelė“, kurioje buvo nesudėtingai, bet įtikinamai mokoma bendrinės kalbos. Nemažą poveikį darė ir pačios „Gimtosios kalbos“ rašiniai, ypač jos „Klausimų kraitelė“. Praktinis kalbos kultūros darbas plito visoje šalyje: gerėjo mokyklų, spaudos, knygų ir vadovėlių, teatro, viešoji ir kitų sričių kalba, vis labiau stabilizavosi bendrinės kalbos vartosena. Prie to ypač prisidėjo bene žymiausias LKD kalbininkų darbas „Kalbos patarėjas“ (1939), sudarytas Leonardo Dambrausko ir suredaguotas Prano Skardžiaus ir Antano Salio. Jo rekomendacijų poveikis buvo didžiulis ne tik savo meto žmonėms, bet dar ilgai ir pokariniams bendrinės kalbos vartotojams.

Lietuvių kalbos draugijos darbo sėkmę lėmė pirmiausia įtakingiausių jos narių geras profesinis pasirengimas, mokamas ir kūrybiškas Vakarų Europos kalbotyros patirties taikymas Lietuvos sąlygomis, profesinis susiklausymas, daugelio kitų sričių inteligentų įtraukimas į kalbos praktikos darbą. Jo, kaip ir viso lietuvių kalbos mokslo, plėtros nė kiek nesutrikdė politinio ir kultūrinio centro kėlimasis iš Kauno į Vilnių 1938 m., tik jį išderino sovietinė šalies okupacija 1940 m. vasarą ir greitai visai jį nutraukė. Atsigauti lietuvių kalbos kultūrai, kaip ir visam lietuvių kalbos mokslui, prireikė kelių ilgų dešimtmečių.

* * *

Taigi trumpai apžvelgus lietuvių kalbos mokslo ir praktikos raidą XX amžiaus 4-ame dešimtmetyje galima padaryti tokias išvadas.

1. XX amžiaus 3-io ir 4-o dešimtmečio sandūra apibūdintina laiku, kai lietuvių kalbotyros istorijoje įvyko pastebimas lūžis, žymintis ir kiekybinį, ir kokybinį šuolį bemaž visose lietuvių kalbos mokslo ir praktikos šakose. Tai susiję su daugeliu aplinkybių, iš kurių svarbiausios bus buvusi išmintinga švietimo politika ir mokamas naujų kalbos mokslo kūrėjų parinkimas bei parengimas. Ta ryški pažanga prasidėjo Lietuvos universitete pradėjus dėstyti Pranui Skardžiui ir Antanui Saliui, taip pat įkūrus „Lietuvių kalbos žodyno“ redakciją ir valstybei skyrus jos darbui pakankamai lėšų.

2. Lietuvių kalbos studijos Vytauto Didžiojo universitete įeina į deramą akademinę vagą, universitetas parengia vis daugiau kvalifikuotų lituanistų, taip pat kalbininkų, kurių ne vienas įvairiu laiku tampa lietuvių kalbos mokslininkais. Žemesnio lygio, bet visai profesionali specialistų rengimo bazė kuriasi 1935 m. įsteigtame Klaipėdos pedagoginiame institute.

3. Lietuvių kalbos mokslo srityje atsiranda pastangų atriboti sinchroninius ir diachroninius tyrimus. Istorinėje kalbotyroje aiškiai atsiskiria bendrinės rašomosios kalbos istorija nuo istorinės gramatikos. Iš konkrečių sričių ypač matyti žodžių darybos tyrimų suintensyvėjimas ir Prano Skardžiaus kapitalinė studija „Lietuvių kalbos žodžių daryba". Daug padaroma dialektologijos, onomastikos, akcentologijos srityse. Itin sparčiai plėtojasi fonetinės sistemos tyrimai, vis plačiau remiamasi eksperimentiniais metodais. Naują žingsnį organizuotoje lietuvių kalbos mokslo srityje žymi 1938 m. pradžioje atidarytas Lituanistikos institutas – akademinis lietuvių kalbotyros centras.

4. Nauja vaga žengia kalbos praktikos darbas. Sukuriama šiuolaikiška bendrinės kalbos teorija, nustatomi modernūs kalbos norminimo pagrindai ir principai. Dirbamas platus kalbos praktikos darbas labai kelia bendrinės kalbos prestižą, padeda stabilizuoti visą bendrinės kalbos vartoseną.

5. Kalbamasis dešimtmetis – sparčios daugelio kalbotyros sričių plėtros metai, visos lietuvių kalbotyros ryškaus pakilimo ir modernėjimo laikas. Sovietinė okupacija sustabdė natūralų jos žengimą gilyn ir platyn ir naujo pakilimo reikėjo laukti ilgus dešimtmečius.

Bendrieji dalykai Ašmanto kalbotyros darbuose

Prieš apibūdinant Andriaus Ašmanto kalbotyros darbus būtina apsibrėžti tam tikrus jų vertinimo kriterijus, prisiminti atsiradimo aplinkybes, neišleisti iš akių tų darbų autoriaus mokslinių ir praktinių interesų. Antra vertus, svarbu nustatyti tų darbų mokslinį lygį ir praktinę vertę visame to meto kalbotyros mokslo, mokymo ir praktikos kontekste.

Iš Andriaus Ašmanto gyvenimo apžvalgos matyti, kad jis pačia savo prigimtimi buvo mokytojas, auklėtojas, gyvenimo praktikas, o ne uždaras kabinetinis, nuo gyvenimo atsiribojantis mokslininkas. Visa jo veikla, kurioje svarbią vietą užima patys įvairiausi, įvairių sričių ir žanrų rašiniai, buvo skirta krašto kultūrai ir mokslui kelti, turėjo tikslą vesti tautą civilizacijos ir kultūrinimo keliu, kitaip sakant, buvo daugiausia pragmatinio pobūdžio. Kultūrinė auklėjamoji prasmė buvo viso jo darbo alfa ir omega. Atrodytų, kad ta propagandinė prasmė bus nuolat stelbusi mokslininko uždavinius ir šiuos palaikydavo tik iš šalies kieno paskatinimas ar parėmimas. Vis dėlto

mokslinis darbas jam nebuvo kas nors svetima ar per prievartą brukama. Iš visko matyti, kad visur, kur pasiekdavo jo ranka, darbas eidavo kaip tam Vaižganto Napaliui – su meile ir visu atsidavimu. Universitete gavęs gana gerą, to meto lygį atitinkantį lingvistinį išsilavinimą, jis nė dienos nepamiršdavo toliau tobulintis, siekti mokslo gilumų iš visų jam pasiekiamų šaltinių ir nugyvenęs visai nedaug metų pakankamai subrendo kaip lietuvių kalbos tyrėjas ir rimtas mokslininkas. Vis dėlto prigimtis jam kaip ir neleido aiškiau atsiriboti nuo propagandos net tikruose kalbotyros straipsniuose, ir dažname iš jų vis prasiskverbdavo publicistinės gaidos, kartais įgydamos net beletristinę išraišką. Gal tik diplominiame darbe ir iš dalies žodžių darybos, fonetikos ir akcentologijos paskaitose jis liko „grynojo“ kalbos mokslo rėmuose, o vėliau ta didaktinė prigimtis vienokia ar kitokia forma prasiskindavo kelią į visus jo darbus. Tai darė tuos straipsnius itin patrauklius ir pagaulius skaitytojams, suteikė jiems tokią ypatingą spalvą, kokios neturėjo, rodos, nė vieno kito to meto kalbininko darbai.

Dėl visų tų priežasčių sunku skirstyti Andriaus Ašmanto kalbotyros darbus į mokslinius, mokomuosius ir publicistinius agitacinius. Atrodo, ir pats kalbininkas ne visada bus jautęs jų takoskyrą ir dėl to visai neišgyvenęs. Jam veikiausiai buvo svarbus ne žanro grynumas, o perteikiamos minties paveikumas ir įtaigumas. Vis dėlto neturėtume manyti, kad visi tie dalykai klostėsi visai stichiškai ir nebuvo kontroliuojami vidinės logikos nuostatų. Tai matyti ir iš jau cituotų minčių apie mokomuosius lietuvių kalbos kursus, – jie „nėra mokslinis tyrinėjimas“, o tik praktinis kalbos mokymasis. Čia trūktų dar vieno elemento, būtino bent jau aukštojoje mokykloje, – kalbos struktūros pažinimo, bet tai turbūt jam buvo savaime suprantamas dalykas. Taigi tikrų „mokslinio tyrinėjimo“ darbų Ašmanto bibliografijoje nedaug, o daugumą sudaro mokomieji dalykai (paskaitų konspektai) ir publicistiniai agitaciniai rašiniai, turėję tikslą apeliuoti į skaitytojų sąmonę ir paveikti jų pažiūras ar paskatinti imtis tam tikrų veiksmų (tai apskritai būdinga visai jo publicistikai).

Prigimtinis polinkis vadovauti ir keisti aplinką pagal savo susidarytą pasaulėžiūrą jo mokslinę ir publicistinę veiklą orientavo į dabartinės lietuvių kalbos vartoseną. Kalbos istorijos dalykai jį domino tik tie, kurie yra turėję įtakos dabartinei lietuvių kalbai. Todėl savo darbuose, straipsniuose ir paskaitose daugiausia kalbėjo apie dabartinės bendrinės lietuvių kalbos dalykus, iš kurių daugiausia dėmesio sulaukė bendrinė šnekamoji kalba ir jos kultūra. Šnekamoji kalba apskritai jam buvo pagrindinė žmonių bendravimo išraiška, todėl gyvajai, taip pat tarmių kalbai jis teikė nesvarstytiną pirmenybę. Daugumas

šios srities jo darbų turėjo tiesioginę taikomąją paskirtį, – jais buvo siekiama pakelti šnekamąją kalbą iki kultūrinės kalbos lygio ir įkvėpti jai estetinę dvasią, apskritai tą kalbą sugyvinti ir sudvasinti. Jeigu dar prisiminsime, su kokiu entuziazmu jis visa tai stengėsi įgyvendinti, matysime buvus jį tikrą šnekamosios kalbos kultūros riterį, nepaliovusį už ją guldyti galvos iki savo gyvenimo pabaigos.

Taigi Andriaus Ašmanto kalbotyros darbai apima dvi kalbos mokslo sritis: bendrinės (rašomosios) kalbos istoriją ir dabartinės lietuvių kalbos dalykus. Ypač pabrėžtina, kad jo beveik nieko nerašyta iš istorinės kalbotyros (gramatikos ir fonetikos), nors jo gyvenamu metu tie dalykai buvo itin populiarūs.

Šioje monografijoje neatrodo tikslinga atriboti mokslinius tiesiogine prasme Ašmanto darbus nuo mokomųjų (paskaitų tekstų), nes šiaip ar taip pastarieji atspindi tuometinės lietuvių kalbotyros lygį ir pastangas lygiuotis į pasaulinę kalbotyrą. Antra vertus, tie tekstai tuo reikšmingi, kad tokių iš anų laikų turime nedaug (vadovėlių, ypač aukštosioms mokykloms, galima sakyti, išvis nebuvo). Taigi norint geriau įsivaizduoti Andriaus Ašmanto įnašą į anuometinės mūsų kalbotyros istoriją, tenka remtis ir moksliniais, ir mokomaisiais, ir pagaliau publicistiniais jo kalbotyros darbais, nes ir šieji padės pažvelgti ir į anuometinės bendrinės kalbos funkcionavimo ypatumus.

Keletą žodžių pridera tarti apie bendrąsias Andriaus Ašmanto pažiūras į kalbą ir jo minėtus ar vartotus kalbos tyrimo metodus. Kai kurios jo šioje srityje pareikštos mintys leidžia geriau orientuotis anuometinėje mūsų kalbotyros situacijoje. Tokiems bendriesiems kalbotyros dalykams Andriaus Ašmanto kūrybiniame palikime rasime nedaug cituotinų darbų, ypač jei neimsime publicistinių agitacinių straipsnių. Bene daugiausia kalbamų minčių yra jo paskaitų Klaipėdos pedagoginio instituto studentams rankraštiniame tekste, pavadintame „Kalbos mokslas ir indoeuropiečių kalbų šeima" (AA; 31 p.).

Šios paskaitos turi kelis skyrius. Pirmame neįvardytame skyriuje rašoma apie kalbą apskritai: koks tai yra reiškinys, koks jos santykis su žmogaus prigimtimi, fiziniu ir dvasiniu pasauliu. II skyrius pavadintas „Kalba ir kalbos", III – „Kalbos mokslo metodai" (skyrius didelis, turi poskyrį „Lyginamojo kalbamokslio periodas"). IV (didžiausias) skyrius – „Kas ta indoeuropiečių kalbų šeima" (jame suskirstytos ir apibūdintos indoeuropiečių kalbos), V – „Aisčių kalbų šaka" (turi poskyrį „Aisčių tautų likimas" ir prūsams, kuršiams, žemgaliams, sėliams ir latviams skirtus poskyrius bei paskutinį poskyrį „Kalbų [lietuvių ir latvių prokalbės] skilimas"). Taigi pagal tai, kas čia išvardyta, tas paskaitas būtų galima vadinti kalbos mokslo įvadu, pradmenimis ar pagrin-

Kalbos mokslas ir indoeuropiečių kalbų šeima.

Kalba – didelė kasdienybė. Juk bet, nėra nė vieno daikto ar kito kokio reiškinio, kurį taip dažnai vartotume kaip kalbą. Bet iš kitos pusės, nuostabu, mažiau tuos dalykus tepažįstame, kaip tolimesnius. Čia pirmiausia palyginti su istorija. Kiekvienas, baigdamas gimnaziją, visai tiksliai moka papasakoti apie ~~apie~~ Romos įkūrimą ir vėlesnę jos istoriją, tačiau nė žodžio dažniausiai nemokės pasakyti apie savo gimtojo miestelio ar kaimo ~~istoriją~~ praeitį. Gal čia netikę mūsų mokymo metodai? Taip, yra čia ~~dalis~~ tiesos dalis. Bet pagaliau metodas ar metodai nėra lyg iš dangaus nukritę, lyg ne žmogaus padariniai. Kiekvienas mokslo metodas yra žmogiškas dalykas – jis eina iš žmogaus dvasios prigimties. Juk kaip tik ~~da~~ labiausiai nesidomime tuo kas mūsų ar pas mus. Tokia, mat, žmogaus prigimtis. Jam daug maloniau ieškoti Mėnulyje ar ar Marse žmogaus ~~pėdsakų~~ ar šiaip gyvybės pėdsakų, negu rinkti augalus savo kaimo miškelio.

Dabar lengva mums bus suprasti, kad ir kalbos gyvenimo mes nepažįstame, ~~nors visiškai be kalbos~~ nors kalba yra toks dažnas dalykas, kad be jos vargu ištvertume ir ~~kokią~~ kokią valandą.

Mokykla ir daug bus mus apleidusi, nedėstydama viso kalbos gyvenimo. Dėsnias mokė-

Paskaitų „Kalbos mokslas ir indoeuropiečių kalbų šeima“ fragmentas

dais. Jos kiek panašios į Mykolo Durio „Kalbos mokslo pagrindų" (1929) pirmuosius du skyrius („Bendros žinios apie kalbų mokslą" ir „Genealogiškoji kalbų klasifikacija"), bet rengtos savarankiškai, atrodo, į Durį visai nesižvalgant. Galima manyti, kad bent dėl aisčių (baltų) kalbų informacijos semtasi iš Kazimiero Būgos darbų. Šiaip indoeuropiečių kalbų apžvalga neturi kokių naujovių, tad prie tos dalies plačiau nesustosime. Svarbesnės turėtų būti bendrosios Andriaus Ašmanto pažiūros, išdėstytos šiame paskaitų tekste.

Iš tų Ašmanto paskaitų ir straipsnių nesunku susekti, kad savo mokslinėse (lingvistinėse) pažiūrose jis orientavosi į tuo metu populiarios psichologizmo mokyklos ideologiją. Psichologizmas kalbotyroje rėmėsi Vilhelmo Humbolto (Humbolt; 1767–1835) mokymu apie kalbą kaip žmogaus dvasios išraišką (atspindį, pasireiškimą). Iš naujahumboltininkių žymiausias psichologizmo mokyklos kūrėjas Hermanas Šteintalis (Steinthal; 1823–1899) nubrėžė perspektyvas tirti žmogaus dvasios pasireiškimą tiek individualaus kalbos akto plotmėje, tiek kolektyvinėje sąmonėje, kuri atspindi viso kolektyvo (tautos) dvasią (Heinz 1978: 167–168). Vėliau susiformavo plati, šios kalbotyros krypties viršūnes siekianti kalbininko ir literatūros tyrėjo Karlo Foslerio (Vossler; 1872–1947) mokykla, kartais dar vadinama estetiniu idealizmu. Kalba Fosleriui – individualios kūrybos aktas, kurį lemia prigimtinis žmogaus estetinis poreikis. Kūrybinis estetinis stimulas lemiantis ir įvairius kalbos faktų pasikeitimus, ir tam tikra dalimi pačią kalbos raidą. Foslerio idėjos stimuliavo įvairių kalbos tiriamųjų sričių raidą: kalbos akto tyrimą fizinėmis ir psichinėmis priemonėmis, stilistikos raidą, tautos ir kalbos istorijos santykių tyrimą ir daug kitų (Heinz 1978: 255–256). Iš kitų naujahumbolininkių minėtinas pirmosios eksperimentinės psichologijos laboratorijos kūrėjas Vilhelmas Vuntas (Wundt, 1832–1920), Humbolto teorijos atgaivintojas Leo Veisgerberis (Weisgerber, 1899–1985) (Heinz 1978: 310–312), daręs didelį poveikį lietuvių kalbininkams, ir kt. Apskritai psichologizmas kaip mokslo kryptis ir iš jos kylantys tiriamieji metodai ilgus metus XX a. I pusės Europos moksle buvo gyvas reiškinys ir apėmė ne tik kalbotyrą, bet ir kitus filologijos mokslus: estetiką, literatūros mokslą ir kritiką, įvairių mokomųjų metodikų kūrimą ir tyrimus ir kt.

Lietuvoje ar ne pirmas iš mūsų kalbininkų psichologizmo idėjas pradėjo skleisti dar būdamas Leipcigo universiteto studentu Pranas Skardžius. 1927 m. „Lietuvos" dienraštyje paskelbtame straipsnyje „Kalbos mokslas ir kalbininkai" (RR IV 18–23) Karlą Foslerį jis vadina žymiausiu „dabartinio ideališkojo kalbos mokslo" teoretiku ir nurodo „vyriausią šios srities obalsį": „Materialas yra niekai, dvasia viskas" (p. 18). Kitą didelį tų metų straipsnį „Bendrinė kalba ir jos vartojimas" (RR II 30–85) Skardžius pradeda dviem Hugo Šuchardo

moto, o pačiame darbe dažnai cituoja Foslerio darbus, pagal jų idėjas konstruoja naujosios lietuvių kalbotyros filosofiją. Tame darbe Skardžiui autoritetai ir kiti naujahumboltininkiai, daugiausia susiję su kalbotyros psichologizmo kryptimi: Hermanas Paulis (Paul; 1846–1921), Hugo Šuchardas (Schuchard; 1842–1927; apie jį: Heinz 1978: 181–182), Liudvikas Ziuterlinas (Sütterlin, 1863–1934), Otas Jespersenas (Otto Jespersen; 1860–1943; apie jį: Heinz 1978: 218–219) ir kt. Atrodytų, kad tas kalbos filosofijos „pamušalas" galėjo būti tik jaunojo Skardžiaus erudicijos paveikslas, bet žinoma, kad 1934 m. Juodkrantės mokytojų lituanistų kursuose tarp savo paskaitų literatūros yra nurodęs ir Veisgerberio darbą „Der Stellung der Sprache im Aufbau des Gesamtkultur" (1933). Taigi, matyt, tos krypties kalbotyros darbai nebuvo vien plika poza. Vėliau jų darbų citavimo neprireikė, nes buvo pasinerta į vienos lietuvių kalbos vandenis. Antra vertus, iš Vakarų Europos pamažu ėmė plisti struktūralizmo idėjos, socialinės kalbotyros mintys, kurios galbūt jam rodėsi priimtinesnės už kalbotyros psichologizmą.

Andrius Ašmantas sužinoti apie tuo metu itin populiarią kalbotyros kryptį galėjo tikriausiai iš Brenderio arba Skardžiaus. Galima spėti, kad greitai su ja jis nuodugniai susipažino ir mėgino taikyti savo darbuose. Tikra tai, kad ta mokykla jis rėmėsi iš originalo, o ne per Skardžiaus darbus. Tai rodytų jo apie 1937–1938 m. susidarytas literatūros sąrašas (AA), kuriame vyrauja kaip tik tos mokyklos mokslininkų darbai. Dėl to sąrašo reikia tarti žodį kitą plačiau.

Sąrašas neturi antraštės, jame mašinėle didelio formato 13-oje lapų (trūksta 2-o lapo) susirašyta 315 darbų (kai kurie kartojasi, prie kai kurių užsirašyta kainos). Literatūra fiksuota nuo XIX a. iki 1937 m. Autoriai rašyti atsitiktine, ne abėcėlės tvarka, daugiau tematiškai. Tai kūriniai vokiečių kalba apie šnekamosios kalbos meną, tartį, stilių, įvairių kalbos dalykų mokymo reikalus, bendrąją, kalbos ir mokymo psichologiją, bendrąją ir meno filosofiją, estetiką ir kt. Tarp autorių jau minėti psichologinės kalbotyros mokyklos mokslininkai ir daug kitų, kurių nebuvo citavęs Skardžius (tarp jų Gėtės, Hegelio, Nyčės, Sosiūro, Šarlio Bali ir kt. kūriniai). Tai rodytų universalią to sąrašo paskirtį. Rūpėtų nustatyti, kada ir kuriam tikslui jis buvo sudarytas, bet tai nėra lengva padaryti. Palyginę dviejuose paskelbtuose Ašmanto darbuose „Kūrybinis Putino pasaulis" (1937) ir „Lietuvių kalbos dėstymo metodika" (1939) cituojamą literatūrą matome, kad iš 1937 m. cituojamų autorių sąraše nedaug ir tų pačių minimi kiti darbai. 1939 m. iš to sąrašo cituojama daug daugiau, bet minima ir tokių darbų, kurių sąraše nėra. Tad galėtume spėti, kad buvo rengiamasi nuoseklioms būsimųjų darbų studijoms: jų objektas turėjo būti mokyklinio kalbos mokymo metodika, jau galvota ir vaizdinės

tarties kategorijomis, remiamomis psichologizmo teorijos postulatais. Kad tas sąrašas tiesiogiai pravertė jo darbuose, matyti iš dviejų 1939 ir 1940 m. parašytų jo darbų.

Straipsnyje „Kalbos turtinimas" (cit. pagal ILKKI) rašoma, kad kalba esanti taip suaugusi su žmogaus prigimtimi (plg. psichologizmo vartojamą terminą *Geist* „dvasia"), kad kartais ją tenka laikyti esmine žmogaus žyme, išskiriančia ją iš kitų gyvių (p. 64). Mokslui turėtų rūpėti tirti kalbos esmę, bet iki šiol esą neaišku, kas yra kalba: mokslas esantis atitrūkęs nuo savo objekto ir tenkinasi tik kai kuriomis kalbos apraiškomis, „neliesdamas pačios kalbos visu pilnumu. Štai kodėl mes kalbą tyrinėjame atitrauktą nuo žmogaus, nuo jo jausmų ir minties [...]. Tokiu būdu labiausiai užmirštamas, pasakytume, pats kalbos gimimas, jos atsiradimas" (p. 65). Darbe „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje" (cit. iš ILKKI) šios mintys plėtojamos toliau: „Kur jos [kalbos] tikroji užuomazga? Kur jos kelias nuo gyvo garsinio žodžio ir rašytinio ženklo, kurie yra juk tik viršiniai kalbos apdarai, iš kurių per greit dažnai sprendžiame jau pažįstą visą kalbą ir jos prigimtį. Reikia juk sutikti su Dr. L Weisgerberiu: „Trūksta tikrojo kalbos mokslo, kuris kalbą mėgintų suprasti jos apraiškos formose, poveikiuose ir santykiuose" (p. 76). Pirmame minėtame straipsnyje autorius atmeta nuomonę, kad kalba esanti tik sutartinė priemonė žmonėms bendrauti, nes taip neparodoma žmogaus prigimtis. Kalba tiesiog jungtina su žmogaus dvasiniu pajėgumu ir turtingumu. „Kiekvienas žodis turi būti pajustas ir išgyventas. Jis turi suaugti su žmogaus dvasia taip, kad jie vienas be kito neįmanomi" (p. 65–66). Tad kas esantis pirmesnis: kalba ar mintis ir jausmas? Pritariama nuomonei, kad atmestinas prisitaikymo [prie kolektyvo] principas ir keltinas kalbos savaimingumas, glūdintis žmogaus prigimtyje. „[K]alba yra mūsų dvasinio gyvenimo indas. Jei mes ką mąstome ar jaučiame, visa tai lydime kalba, nors dar neišreikšta dvasiniais pavidalais. [...] mūsų mąstymas ir jausmas yra visada lydimas tam tikrų vidinių kalbos pavidalų. Kol tų kalbinių pavidalų nėra, tol neaiški mums nei mintis, nei jausmas. Tada trūksta pilnutinio žmogaus dvasios gyvenimo. Čia ir yra kalbos esmė" (p. 66). „Juk žmogaus dvasia ir visas vidinis gyvenimas yra tiek glaudžiai sutapęs ir surizgęs siūlų siūlais su kalba, kad mes net ribų nežinome, kur čia kalba, o kur čia dvasinės abstrakcijos, nereikalaujančios kalbinio drabužio" (p. 67).

„Čia kalba yra lyg mūsų psichinio gyvenimo veidrodis, kurio spindulius pakreipiame tam, kuriam norime ką nors parodyti. Tik čia yra tas skirtumas, kad tarpininkas yra ne spinduliai, bet žodiniai garsai. Kaip veidrodis negali atspindėti daiktų, jei jų nėra prieš jį, taip lygiai ir kalbos negali būti, jei nėra

psichinio gyvenimo“ („Kalbos mokslas ir indoeuropiečių kalbų šeima“, – AA; pabr. A. A.).

Remdamasis šiomis bendromis psichologizmo mokyklos nuostatomis autorius neatmeta ir socialinių veiksnių svarbos kalbos raidoje. Šį dalyką, autoriaus nuomone, moksliškai ir plačiai iškėlė Antuanas Mejė (Antoine Meillet), kuris tvirtino, kad „nuo visuomenės gyvenimo atmainų įvyksta ir kalboje tam tikrų atmainų, ypač kad kartais mes esame linkę kitus pamėgdžioti iki kraštutinumo“ (ten pat). Bet tie pakitimai irgi determinuojami žmogaus dvasios: svetimųjų pažeista lietuvių tautos dvasia sužalojo ir kalbą, tad ji neteko įprastų sąlygų eiti savu normaliu kultūros gyvenimo keliu. Ir kalbininkų darbas tapo ne įprastai ugdyti kalbą, bet „atitaisyti tai, kas sužalota, ir dar skubiai – susiaurino ir mūsų plačiosios visuomenės pažiūras į kalbą ir į kalbininkų darbą. [...] Maža dar to: šios aplinkybės išmušė žmonėms pasitikėjimą savimi ir nuojauta, kas jų kalboje gera ir prasta. Žinoma, didžiausia priežastis bus ta, kad su gausiais kalbos taisymais nėjo kartu kalbos esmės aiškinimas. [...] Mano manymu, ir būtų jau laikas daugiau kreipti dėmesį ne tik į taisomąjį kalbos uždavinį, bet ir į ugdomąjį, kuris yra susijęs su visu pilnutiniu žmogaus brendimu“ (ILKKI 67).

Iš prigimties būdamas auklėtojas, mokytojas didaktas ir praktikas, Ašmantas ypač angažavosi darbuotis tame kalbos ir visuomenės santykių bare, kuriame matė pažangos ir tobulėjimo perspektyvą. Į visuomenės ir kalbos santykius jis žiūrėjo kultūrininko akimis ir visame savo darbe nuolat ieškojo kalbos tobulinimo būdų ir priemonių, kitaip sakant, jam daugiau rūpėjo ne kalbos struktūros dalykai, o pastangos kalbą ugdyti kaip dvasinio žmogaus tobulėjimo išraišką ir nuolat kelti vartosenos išgales bei kultūrinį jos lygį. Šiuo būdu Andriaus Ašmanto kalbotyros darbuose susiliejo kalbinio psichologizmo, kalbinės sociologijos (kalbos ir visuomenės santykių) ir kalbos kultūrinimo nuostatos, leidžiančios laikyti juos savita ir originalia lietuvių kalbotyros istorijos dalimi, kurioje ne tik originaliai aiškinamos žinomos tiesos, bet ir stengiamasi ieškoti paveikiausių būdų kelti gimtosios kalbos kultūrą. Nepamirština, kad tie darbai žavi ir savita kalbine raiška, savotišku ir nepakartojamu stiliumi.

Taigi kalba yra žmogaus dvasinio gyvenimo atspindys, ne tik fizinis, bet ir psichinis reiškinys, todėl jos tyrimas ir vartojimas susijęs pirmiausia su žmogaus psichika, o paskui ir su fizinių jos pusių pažinimu ir tyrimu. „Pati kalba yra savo šakomis ir šaknimis susipynusi su kitais žmogaus gyvenimo reiškiniais“, tad ir su fizika, fiziologija, psichologija, sociologija („Kalbos mokslas...“).

Kalbos mokslo objektas skaidomas į bendrąjį kalbos mokslą, „į kurį įeitų visos kalbos bendraisiais savo ypatumais“, ir į atskirąjį, kur tiriama viena kurios nors tautos kalba. Atskiros kalbos mokslo dalys yra fonetika, morfologija, etimologija, sintaksė, semasiologija, arba semantika, ir dialektologija. Autorius priduria, kad gali būti ir kitokių kalbos mokslo skirstymo būdų.

Mažiausias reikšminis kalbos vienetas yra žodis. „Žodžiui skirti nuo sakinio ar jo dalies [reikėtų] dėti du pagrindu: fonetinį ir psichinį“ („Žodžių daryba“. – AA). Čia labai daug reikšmės turi kirtis, „kuris suburia atskiras fonemas į tvirtesnį garsinį vienetą“ (ten pat). „Kitu atveju daug padėtų mūsų pažiūra, mąstymas, vaizdavimasis, tiesiog sprendimas ar sąvokojimas. Tiesa, čia dar fonetinis ir psichinis žodžio pagrindas gali ir nesutapti“ (ten pat). Mažiausias ritminis kalbos vienetas – sakinys. Juo reiškiama kalbos ritmika, kuri yra svabi gyvosios kalbos ypatybė (RR 87–88, 90).

Dar keli įdomūs bendrosios kalbotyros klausimai yra kalbos savitumas ir kalbos savarankiškumas. Indoeuropiečių kalbas savitas daro žodžių derinimas galūnėmis arba pakitimai žodžių šaknyse, tuo tarpu kitos kalbos „mintis reiškia palaidais žodeliais“, pavyzdžiui, turkų kalba. Kalbos savarankiškumą lemia keli veiksniai: tautinis, valstybinis, kultūrinis ir suprantamumas (mūsų terminais kalbant, komunikacinis). Tarmės neturi savarankiškų semantinių kategorijų ir skirtybės su kitomis tarmėmis esančios tik išimtys. Taigi savarankiška kalba turi kategorinių skirtybių fonetikoje, morfologijoje, žodžių daryboje, semantikoje ir sintaksėje (RR 164–165).

Kalbos „mokslo metodai pareina nuo paties tiriamojo objekto prigimties, bet labai dažnai ir nuo tam tikro pasukto mokslo laipsnio, kuris praplečia pažiūras į tiriamąjį dalyką ir dažnai nurodo naujus kelius – naujus metodus“ („Kalbos mokslas...“). Dabar moksle viešpatauja istorinis lyginamasis metodas, bet jis esantis nesenas. Antai senovės Graikijoje buvęs įprastas logikos ir kalbos atitikties aiškinimas. Indų mokslininkai ištobulino fonetiką ir etimologiją, bet europiečių tie dalykai nepasiekė. Dabartiniam metodui atsirasti reikšmės turėjo ir tautinių kalbų iškėlimas į kultūrinio gyvenimo akiračius, ir gamtos mokslų raida, ir didieji geografiniai atradimai, paskatinę lyginti įvairias kalbas. Kalbamajame savo darbe („Kalbos mokslas...“) Andrius Ašmantas plačiai aprašo lyginamosios istorinės kalbotyros atradimus, o apie kitus metodus daugiau beveik nieko ir nepasako. Tik priduria, kad vėlesniais laikais vis labiau iškyla psichologijos reikšmė ir imama atsižvelgti į socialinius kalbos kitimo veiksnius, – tai ir būtų tie aukščiau autoriaus minėti nauji keliai. Jo čia nieko nekalbama ir apie eksperimentinį (fonetikos) metodą, su kurio literatūra be jokios abejonės buvo gerai susipažinęs (minėtame literatūros sąraše tokių

darbų yra keletas). Nieko nerašoma apie naujausius struktūrinės kalbotyros darbus, iš kurių, pavyzdžiui, minimaliųjų porų metodas buvo ne kartą taikytas pačiuose Ašmanto darbuose. Matyt, jis nė nebuvo sau kėlęs uždavinio tuos metodus plačiau aprašyti.

Tokie yra bendrieji Andriaus Ašmanto teoriniai kalbos mokslo pagrindai. Reikia dar kartą pabrėžti, kad jie visi persmelkti tuo metu Europos kalbotyroje plačiai taikytos mokslo psichologizmo krypties idėjų ir Andrius Ašmantas yra ištikimiausias jų propaguotojas Lietuvoje. Antra vertus, reikia pasakyti, kad tos idėjos buvo persmelkusios ne tik jo kalbotyros darbus, bet reiškėsi ir literatūros moksle, taip pat pedagoginiuose darbuose (kalbos dėstymo metodikoje), o paskutiniame darbe – paskaitų „Vaizdinė tartis" konspekte pasiekė savo išraiškos viršūnę.

Jeigu vertintume šias Andriaus Ašmanto bendrąsias kalbos nuostatas to meto lietuvių kalbotyros kontekste, galėtume teigti, kad jos ne tiek daug skyrėsi, pavyzdžiui, nuo ankstesniųjų Prano Skardžiaus pažiūrų. Abu buvo gerai susipažinę su savo meto europinės kalbotyros idėjomis, tik Skardžius į viską žiūrėjo kiek plačiau, labiau stengėsi derinti psichinį ir socialinį kalbos supratimo momentą, o Ašmantas nuosekliai rėmėsi daugiausia tik psichologinės kalbotyros krypties nuostatomis, nukreiptomis į kalbos ugdomąjį aspektą. Tiesa, reikia pasakyti, kad Skardžius neilgai trukus atsitolino nuo psichologizmo mokyklos idėjų, o Ašmantas joms liko ištikimas visą gyvenimą. Didesnių dalykinių ir idėjinių skirtumų įžiūrėtume Mykolo Durio „Kalbos mokslo pagrindų" vadovėlyje (1929). Jo mokslinės minties lygis dar gerokai atsiliko ir nuo Skardžiaus jau anksčiau keltų minčių, ir nuo vėlesnių Andriaus Ašmanto teorinių nuostatų. Vien literatūros pažinimu, santykiu su naujesniais teoriniais kalbotyros minties atradimais Durio darbas neprilygo anų kalbininkų keliamoms idėjoms.

* * *

Teorinės Andriaus Ašmanto kalbinės nuostatos lėmė, kad jis mažiausiai kišosi į lietuvių kalbos istorinės gramatikos dalykus, o daugiausia domėjosi bendrinės kalbos problematika. Savo darbuose jis gana aiškiai nurodė bendrinės kalbos kaip palyginti dirbtinės sistemos skirtingumą nuo gyvosios kalbos vartosenos. Pastarąją laikė pirmine kalbos egzistavimo forma ir į ją orientavo bendrinės kalbos vartoseną, jai kėlė gyvosios kalbos kriterijų (apie tai žr. p. 365–366). Ši bendrinės kalbos ir gyvosios (tarmių) kalbos priešprieša matyti daugelyje jo darbų, bet gyvoji kalba visada pajungiama bendrinės kalbos reikalui, o ne atvirkščiai. Beveik visi Ašmanto darbai skirti bendrinei kalbai.

Išsiskiria tiktai Klaipėdos krašto lietuvių kalbos tarmių kursas, skaitytas Klaipėdos pedagoginio instituto studentams, – jame gyvoji (tarmių) kalba nagrinėjama kaip savaiminis objektas, nesusiliečiantis su bendrinės kalbos dalykais.

Bendrinės kalbos klausimai Andrių Ašmantą domino tie, kurie turi reikšmės dabarčiai. Net žvilgsnis į bendrinės (rašomosios) kalbos istoriją jam buvo ne savaiminis tos istorijos tyrimas, o tik atrama grįsti savo teiginius tos istorijos duomenimis.

Kalbos (kalbotyros) istorijos dalykai

Bendrinės (rašomosios) kalbos istorijai skirti 4 spausdinti straipsniai (Jablonskio nekrologas, 1930. – ILKKI 21–24; „Kas ta lietuvių kalba", 1936. – RR 25–29; „Jaunius – gramatikas", 1938. – RR 48–59; „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje", 1940. – RR 93–112), paskaitų konspektas, pavadintas „Įžanga į bendrinės šnekamosios kalbos fonetiką" (1936(?). – RR 163–192), ir radijo paskaitos tekstas „Kuo prisidėjo Mažoji Lietuva prie mūsų bendrinės kalbos kūrimo" (1937(?). – RR 39– 43). Be to, šiais klausimais AA yra keletas su šia tema susijusių paskaitų planų ir šiaip užrašų. Visi tie darbai sudaro palyginti kompaktišką studijų lygio gana populiarią apybraižą, apimančią lietuvių kalbos istoriją (tiksliau būtų – lietuvių kalbotyros istoriją) nuo pirmosios lietuviškos knygos iki pat šių dienų. Daugiausia dėmesio joje sulaukė vadinamasis žymusis lietuvių kalbininkų ketvertas: Antanas Baranauskas, Kazimieras Jaunius, Kazimieras Būga ir Jonas Jablonskis bei Rytų Prūsijos kalbininkai Augustas Šleicheris ir Frydrichas Kuršaitis. Jų darbų apžvalgose autoriaus daugiausia ieškoma to, kaip jie veikė visuomenės vartojamą kalbą, kiek buvo angažavęsi visuomenės reikalams ir kiek grynajam kalbos mokslui. Šie jo darbai, savaime suprantama, negali lygintis su išsamiais bendraamžio ir bendrakursio Petro Joniko straipsniais, kuriuose į bendrinės kalbos istoriją žiūrėta kitomis akimis ir kitokiais sumetimais. Vis dėlto ir Andriaus Ašmanto šios srities darbai verti kalbotyros istorikų dėmesio kaip originali, ne kompiliacinė lietuvių kalbotyros istorijos apybraiža, brėžianti gaires į dabartinės bendrinės kalbos vartojimo ir jos tobulinimo platumas.

Taigi čia derėtų pasakyti, kaip Andrius Ašmantas suprato bendrinės kalbos atsiradimo, jos susiformavimo aplinkybes.

„Kiekvienos tautos bendrinė kalba yra ėjusi savo keliu" (RR 40). Tas kelias ir sudaro tos kalbos istoriją. Kiekviena bendrinė kalba savo kilme daugiau ar mažiau susijusi su tarmėmis. Vieną kartą, galimas daiktas, ne visai apgalvotai pasižymėjęs, kad bendrinė kalba esanti visiškai dirbtinė (AA. – „Sakomojo žodžio kultūros" paskaitų planas, 1938 03 18), daugiau apie tą dirbtinumą,

rodos, nėra plačiau kalbėjęs ir dar prieš tai (1937 m.?) rašęs, kad „jos [bendrinės kalbos] nėra pramanytos ir visiškai dirbtinės“ (RR 40). O šiaip bendrinių kalbų santykis su tarmėmis galintis būti trejopas: politinis (pagal tautos valdovų gyvenamą vietą: prancūzų, rusų ir kt. kalbos), kultūrinis (vokiečių k.) ir tikybinis kultūrinis (lietuvių k.). Bet lietuviams vienos bendrinės kalbos ilgus amžius taip ir nepavykę sukurti: visi raštai išeidavę su aiškiomis tarmybėmis ir įvairiu laiku tarminis pagrindas vis keitęsis (RR 41–42). Andrius Ašmantas manė, kad Lietuvoje ilgai nepasisekė sudaryti vienos bendrinės kalbos ir buvusios kelios bendrinės kalbos keitusios viena kitą. Pirmoji spausdinta knyga buvo žemaičio žemaičių tarme parašyta, paskui atėjo vidurio Lietuvos Daukšos tarminė kalba, Sirvydo rytietiškoji ukmergiškių atšaka, pagaliau buvo plati Rytų Prūsijos bendrinė kalba. Nors būta pastangų raštų kalbą bendrinti, bet visi tekstai vis tiek išlikę tarmiški ir „gilių rašomosios kalbos tradicijų nesukūrė“ (RR 168).

Bendrinės rašomosios kalbos istorijoje Andrius Ašmantas linkęs tarsi atskirai kalbėti apie religinių ir kitokių raštų kalbos istoriją ir apie gramatikų, arba kalbotyros, istoriją. Pirmuoju atveju jo tenkinamasi bendromis pabiromis pastabomis ir ko nors originalaus beveik nepasakoma. Kas kita – gramatikų ir kitų kalbininkų darbų apžvalga, – joje randame įdomių minčių ir originalių įžvalgų.

Iš raštų istorijos autorius mini pirmą lietuvišką žodį buvus parašytą dar 1512 metais (ILKKI 22). Toliau iškeliama Martyno Mažvydo raštų reikšmė, Danieliaus Kleino darbai (giesmynas), Jono Bretkūno raštai, Naujojo testamento vertimai (1701, 1727, 1735). Minimi Mikalojaus Daukšos, Konstantino Sirvydo darbai, žemaitiškieji Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus raštai. Jo nuomone, vieningos rašomosios kalbos šūkis buvo iškeltas tautinio sąjūdžio veikėjų ir buvo sėkmingai įgyvendinamas „Aušros“ autorių ir redaktorių.

Kaip vieną iš įdomiausių ir originaliausių Andriaus Ašmanto šios srities svarstymų reikia nurodyti jo keltas rašomosios kalbos istorijoje fiksuotas mintis apie įvairių autorių pažiūras į gimtąją kalbą. Tai padaryta straipsnyje „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje“. Jame ypač iškeliamas Mikalojus Daukša, pabrėžęs „kalbos tam tikrą moralinę vertę“ (RR 98). „[J]o pažiūros į kalbą yra žymiai platesnės negu kitų jo amžininkų“ (RR 97). „Čia Daukša didžiu savo pastabumu ir gilia intuicija yra išvydęs gimtąją kalbą pilnesnę ir reikšmingesnę, negu mes sugebame ją suprasti ir išsiaiškinti. [...] Daukša yra pralenkęs keliais šimtmečiais kalbos mokslą, suteikdamas jam tokį platų turinį, kurio neapžioja ir šių dienų mokslinė kalbotyra“ (RR 97). Gimtąją kalbą ginti yra mėginę ir daugelis kitų autorių. Bet jų pažiūros, atliepusios XIX amžiuje

ypač populiarias romantizmo idėjas, buvusios tolimos moksliniam kalbos supratimui ir mūsų laikais laikytinos romantinės kalbotyros išraiška. Įdomu, kad tos kalbotyros atspindžių Ašmantas matė ne tik Ksavero Bogušo darbuose (lietuvių kalba esanti be galo tobula, savaiminga, ji – kitų kalbų motina), bet ir Daukanto, kuris „labai griežtai nusikreipė nuo lenkų ir jos kultūros“ ir dėl to griežtai vengė barbarizmų (ten pat, p. 100), etimologijose, Basanavičiaus etimologijose ir ypač kitų aušrininkų pažiūrose: „Aušra“ kvėpuote kvėpuoja grynu lietuvišku mūsų kalbos romantiškumu“ (ten pat, p. 104). Ryškiausios to romantizmo formos – retorinis klausimas: „Ar rojuje lietuviškai kalbėjo?“ (Vilius Bruožis), retorinis šūkis esą lietuvių kalba tai dangaus kalba (Andrius Vištelis (Višteliauskas). Bet „tas romantiškasis entuziazmas padėjo išsaugoti kalbą, o paklydusius kai kuriuos net grąžinti prie tos kalbos“ (RR 104). „Pats kalbinis romantizmas savo pažiūromis, nusiteikimu ir kalbos esmės nagrinėjimu eina ranka rankon su literatūriniu romantizmu“ (ten pat, p. 104–105).

Dėl kai kurių šio kalbinio romantizmo teiginių jau mūsų laikais yra suabejojęs Arnoldas Piročkinas (2005). Savo straipsnyje jis kritikuoja tuos autorius, kurie Basanavičiaus veiklą ir kai kuriuos darbus laiko romantizmo epochos idėjų atšvaitais. Apibūdinti Basanavičių kaip romantiką nesanti kokia naujiena. Antai ir Andrius Ašmantas savo referate „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje“ taip nusakė Basanavičiaus vietą lietuvių romantinėje kalbotyroje: „J. Basanavičius buvo vadas, bet lietuvių kalbos romantiško aukštinimo kelius skynė ne vienas“ (cit. iš „Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbų“ p. 326; žr. RR 103). Toliau teigiama, kad pranešėjo [Andriaus Ašmanto] lyg ir nepastebėta, kad išėję, jog kalbos aukštinimas esą sutampantis su romantizmu – kalbos aukštinimas padaromas romantizmo bruožu. Dėl to romantikais esą reikėtų laikyti ir Mykolą Lietuvį, Danielių Kleiną, Pilypą Ruigį ir kitus.

Čia straipsnio autoriaus bus ne viskas gerai įsiskaityta. Rodos, priderėjo matyti, kad Ašmanto mėginta skirti, kas yra patriotinis kalbos aukštinimas ir kas nepaisant kalbotyros faktų aukojama tam aukštinimui pagrįsti. Juk romantiškais Andrius Ašmantas laiko tokius teiginius, kaip lietuvių kalbos begalinis tobulumas, buvimas kitų kalbų motina (Ksaveras Bogušas), Basanavičiaus etimologijas (*Gierdap, Gierdop* kilmė iš „girdančios upės“, lietuviška *Dunojaus* ir *Kipro* kilmė) ir kt. (RR 103). Ašmantas nelaiko Basanavičiaus romantizmu žavėjimosi pagrįstais Šleicherio teiginiais dėl lietuvių kalbos svarbumo mokslui, dėl jos artumo slavų kalboms (RR 102–103), tik iškelia nepagrįstas etimologijas ir besaikį nutolimą nuo tikrovės. Net ir garsiosios

lietuvių kilmės teorijos iš romėnų Ašmantas nepriskiria prie romantiškų pažiūrų (RR 96), tad iš konteksto paimta citata neatspindi tikrosios Ašmanto straipsnio prasmės.

Iš kalbotyros istorijos darbų Andrius Ašmantas pirmiausia iškelia Danieliaus Kleino gramatikas, kurios „buvo anuomet tikra revoliucija“ (RR 97). „Jis ėmė laužti ledus, norėdamas sudaryti mūsų raštams pastovesnę bendrinę kalbą“ (ten pat, p. 98). Taip pat vertinga esanti 1737 m. gramatika „Universitas Lingvarum Litvaniae“. Toliau eina XIX a. Rytų Prūsijos kalbininkų gramatikos ir minėtasis Didžiosios Lietuvos kalbininkų ketvertas su savo gramatikomis ir kitais kalbos mokslo darbais.

Mūsų gramatikų istorijoje „nepajudinamas stulpas“ esantis Augustas Šleicheris (Schleicher). Pasaulinėje kalbotyroje jis sukūrė savitą naują kalbos mokslo kryptį, dažnai vadinamą jo vardu, o lietuvių kalbos gramatikas pasuko visai nauju keliu (RR 52). Parašė pirmąją mokslinę lietuvių kalbos gramatiką (RR 101), kuri anais lakais buvusi be galo tobula (RR 170). Gramatikoje plačiai išdėstytas lietuvių kalbos vaizdas (struktūra) yra geriausias lietuvių kalbos pažinimo šaltinis.

Šleicheris plačiai aprašė lietuvių kalbos garsus, paskirdamas fonetikai net 79 puslapius. Jis pirmiausia iškeldavo tarimą, o paskiau pasirinkdavo reikiamą ženklą. Kartu su Kuršaičiu nulėmė „Aušros“ laikraščio rašybą. Šleicheris pirmasis savo gramatikoje davė palyginti platų lietuvių kalbos sintaksės skyrių (RR 170). Didelis nuopelnas ir tas, kad gramatika buvo išaugusi „iš gryniausio vakarų aukštaičio žodžio“ (RR 170), tad daug lėmė pasirenkant tarminį bendrinės kalbos pagrindą. Ne viename straipsnyje Andrius Ašmantas parodo, kokį didžiulį poveikį Šleicheris yra daręs Antanui Baranauskui, padėjęs susidaryti jam mokslinius kalbos tyrimo pagrindus.

Beveik aklas Šleicherio mokinys buvęs Frydrichas Kuršaitis (RR 53). Jis ėjęs pramintu Šleicherio keliu, tik norėjęs būti lengvesnis ir aiškesnis už Šleicherį. Šio gramatika esanti labai moksliška ir tetinkanti daugiau kalbininkų studijoms, o jis, Kuršaitis, rašęs pirmiausia praktikai, kad padėtų praktiškai išmokti lietuvių kalbos. Lietuvių kalbą jis lygino su latvių, prūsų, lenkų kalbomis ir „davė kažkokią Rytų Europos regioninę gramatiką, neparemtą jokia tų sričių kalbine vienybe“ (ten pat). Vis dėlto ir Kuršaičio darbuose Ašmantas mato daug naujų ir teigiamų dalykų. Svarbiausia jam tai, kad „jis pirmasis surado mūsų kalbos žodžių kirčiui 3 (tris) priegaides. [...] Jis geriausiai ištyrė ir suprato ne tik mūsų kalbos garsus – fonetiką, bet ir akcentą, į kurį teko jam prasiskinti didžius miško tankumynus“ (RR 171). Tai buvę taip nauja, kad dėl to net tekę susipykti su Šleicheriu (RR 170–171). Apskritai Kuršaitis prie

mūsų kalbos daug kur savo piršus prikišo ir galima būti dėkingiems jam, kad lietuvių kalba nuėjo kaip tik tokiu keliu, kuriuo ir dabar ji eina (čia turimas galvoje ir Kuršaičio darbų tarminis vakarietiškasis pagrindas, padėjęs bendrinei kalbai pasirinkti vakarietiškąją raidos kryptį).

Mūsų mokslinės kalbotyros tėvas – Antanas Baranauskas. Kalbininku jis tapęs tik iš reikalo, pradėjęs dėstyti kunigų seminarijoje homiletiką. Šventajai iškalbai dėstyti reikėję lietuviško kalbamokslio ir todėl pradėjęs studijuoti Šleicherio gramatiką. Radęs joje nemaža trūkumų, pats ėmėsi rašyti gramatiką ir šitaip tapo kalbininku. Susipažino su daugeliu to metų kalbotyros įžymybių ir pats greitai tapo lietuvių kalbos autoritetu.

Andrius Ašmantas ypač iškelia Baranausko posūkį nuo raštų kalbos į gyvąją kalbą ir į lietuvių kalbos tarmes. „Šis kelias brangus ir be galo didelės vertės ir šiandie“ (RR 107). Nurodomi jo nuopelnai dialektologijai (ten pat, p. 174–175), apžvelgiama vadinamoji morų teorija.

Baranauskas yra darbavęsis ir bendrinės kalbos srityje. Apžvelgiama jo parašyta gramatika, nurodomi gramatikos terminai naujadarai, originali rašyba. Pabrėžiama, kad Baranauskas bendrinę kalbą įsivaizdavo tik kaip rašytinę, o sakytinės išvis nepripažino, teigė, kad kiekvienas turintis kalbėti tik savo tarme. Tam reikalui pritaikė ir savo rašybą, rašė taip, kad tą patį žodį galėtų kiekvienas perskaityti savo tarme.

Apžvelgdamas Baranausko kalbininko veiklą Ašmantas nurodo, kad jo idėjos nėjo į visuomenę ir ne jai buvo skiriamos. Jis mokė tik kunigų seminarijos auklėtinius, bendravo su užsienio kalbininkais, bet visuomenės reikalai jo nedomino. Dėl tos priežasties jis ir negalėjo padaryti kokį didesnį poveikį bendrinės kalbos raidai ir jos vartosenai. Didžiausias jo nuopelnas esąs tas, kad jis išauginęs kitą kalbininką – Kazimierą Jaunių, „toli pralenkusį savo mokytoją“ (RR 175). Beje, Ašmantas primena, kad Baranauskas, nors ir pradėjęs savo kalbinę veiklą dar prieš „Aušrą“, nė kiek nelinko prie jos kalbinio romantizmo ir stovėjo nuošaliai nuo jo idėjų.

Kazimierui Jauniui skirtas atskiras Andriaus Ašmanto straipsnis „Jaunius – gramatikas“. Jame kalbininko veikla ir nuopelnai apibūdinti plačiai ir gerokai išsamiau negu Baranausko.

Pirmiausia Jaunius pavadintas garsiausiu mūsų kalbininku, bet visuomenės nesuprastu ir dar ir dabar nesuprantamu genijumi. Vieniems jis genijus, kitiems keistuolis, atsiskyrėlis, prasimušėlis, o Jablonskiui – mūsų kalbininkų tėvas. Ašmantas jį iškelia kaip didį mokslininką, nusipelniusį lietuvių kalbos dialektologijai, akcentologijai, gramatikai. Svarbiausi Jauniaus darbai – „Lietuvių kalbos gramatika“, tarmių aprašai: „Lietuvių kalbos panevėžiškių šnektos“,

„Tarminės lietuvių kalbos ypatybės Raseinių apskrityje“[127], darbas „Lietuvių kalbos balsių intonacija“.

Savo kalbos mokslo darbuose Jaunius buvęs visiškai savarankiškas, tvirtai pasitikėjęs savo intuicija, be kurios neįmanoma jokia mokslo kūryba. „Jaunius buvo teoretikas. Kiekvieną problemą jis imdavo be galo giliai ir plačiai“ (RR 176). Bet būdamas keistuolis ir mokslo knibčius, jis nepajėgė visko išsamiai ir sistemingai aprašyti (be to, rašė ne pats, o jo studentai klierikai), ir daugiausia dėmesio skyrė tam, kas jam buvo įdomu. O įdomu jam buvę garsai, kurie ir pastūmę jį į fonetikos gelmes. Be to, Jaunius atidavė duoklę ano meto kalbininkų „etimologiniam karščiui“, tad „turėsime iš jo gramatikos lyginamąją lietuvių kalbos fonetinę studiją, aiškinančią garsų dėsnius istoriškai ir tarmiškai“ (RR 54).

Straipsnyje rašoma, kad Jaunius nustatė dabar vartojamus akcentologijos terminus *tvirtagalė* ir *tvirtapradė priegaidė*, susistemino kirčio ypatumus, atrado prieškirtinių ir pokirtinių skiemenų priegaidžių dėsnius (RR 177–178). „Jo priegaidės ir kirčio sistema yra nuostabus klasikinis kūrinys, kuris dar ilgus metus liks mums pamatu norminės kirčio sistemos, vartojamos mūsų mokykliniuose vadovėliuose“ (RR 54).

Įvairūs gramatikos klausimai Jauniaus esantys aprašyti nenuosekliai. Jo būdo savybės lėmusios ir jo kaip gramatiko „nepilnumą“. Antai nors veiksmažodžiui skirta beveik pusė gramatikos (120 psl.), bet Jaunių daugiau domino vientisiniai veiksmažodžiai, o neveikiamosios veiksmažodžių rūšies jis kaip ir nepažįsta. Pačioje gramatikoje mums turėtų būti svarbu ne tiek kalbos dalių paskirstymas pagal tam tikras kategorijas, kiek joje esantys įvairūs „prierašai arba įspėjimai“ po kiekvienos paradigmos. „Tos jo pastabos yra buvusios anų laikų mokslininkų studijos“ (RR 57). O štai jis „sintaksei skiria ne tik maža vietos savo gramatikoje (13–22 psl.), bet jis į ją eina tik tiek, kiek jam parankiau išsiaiškinti kai kuriuos fonetikos ir morfologijos dalykus“ (RR 56). Nebuvęs Jaunius stiprus ir žodžių daryboje, dėl to ir jo gramatikos terminai daugiausia nevykę, griozdiški. Rašyboje irgi nepavyko pasiekti ko nors pozityvaus. Nors buvo linkęs laikytis kilminės rašybos, bet tai daręs nenuosekliai, nes norėjęs raštu sužymėti net trejopas tarmybes (RR 54–55).

Jaunius buvo uždaras grynosios kalbotyros mokslininkas, nesugebėjęs eiti į visuomenę, nesidomėjęs jos kultūriniu gyvenimu. Jis taip ir liko „užsidarėlis ir mūsų bendrinės kalbos kūrybai“ (RR 59), buvo atitrūkęs nuo mūsų

[127] Iš šešių Jauniaus paskelbtų tarmių aprašų Ašmantas mini, jo nuomone, du svarbiausius (dėl to plg. Sabaliauskas 1979: 173), jų plačiau nenagrinėja ir savo darbo branduoliu laiko 1911 m. Jauniaus gramatiką (RR 50).

visuomenės kultūrinių pastangų sukurti jau anuomet gerą bendrinę rašomąją kalbą (ten pat). Apskritai Jaunius nesirūpino, kaip mes turėtume šnekėti ir rašyti, jam svarbiau buvę konstatuoti pačius kalbos faktus ir daryti plačias ir gilias išvadas. Jis net savo svarbiausius darbus rašė rusiškai. Mūsų bendrinei kalbai ir jos kultūrai Jaunius turėjo tik netiesioginę įtaką, tai yra per savo mokinius Kazimierą Būgą ir Joną Jablonskį.

Savo bendrinės kalbos istorijai skirtuose straipsniuose Andrius Ašmantas pirmiausia ieškojo pamato bendrinės kalbos ugdymui ir ypač bendrinės šnekamosios kalbos kūrimo ir ugdymo pagrindų. Neradęs tvirtesnės atspirties Baranausko ir Jauniaus darbuose jis patį didįjį ugdytoją įžvelgė Jono Jablonskio asmenyje. Šiuo atžvilgiu jis gerokai nuvertino Kazimiero Būgos darbus ir iškėlė Jablonskį kaip kone vienintelį bendrinės kalbos kūrėją ir normintoją.

Kazimieras Būga, jauniausias iš to kalbininkų ketverto, „sukūrė lietuvišką galingą mūsų kalbotyros srovę" (RR 109). Jis pasiekė garbingą naujųjų laikų mokslininko vardą ir buvo aiškiai linkęs į etimologiją, kurią iš dalies buvo paveldėjęs iš Jauniaus, tad tapo kalbininku istoriku (ten pat). Jo mokslinio darbo metodas lieka tvirtas, ypač dar jeigu jis jungiamas su anų laikų buvusiais kultūriniais tautų santykiais (RR 110).

Kazimiero Būgos darbai platūs ir dideli, bet jie „nėra tiesiogiai nukreipti mūsų bendrinei kalbai kurti" (RR 179). Vis dėlto Būga yra spėjęs tarti savo žodį ir dėl lietuvių kalbos rašybos, ir dėl pačios bendrinės kalbos. Palyginti su Jauniumi, jis buvo gerokai energingesnis dirbti spaudos ir visuomenės darbą.

Andrius Ašmantas gana išsamiai aprašo Būgos vartotą ir teiktą rašybą. Ją vadina kilmine, – tai balsių ir priebalsių rašymas pagal kilmę, pvz., *kįla, bųva, kęra, augštas, sluogsnis* ir pan. Tais atvejais, kai kas būdavo gerai ištirta, Būga būdavęs griežtas, bet tam tikrais abejojamais atvejais savo neaiškumus jis atvirai pasakydavęs, pavyzdžiui, dėl žodžių rašymo kartu ir atskirai, dėl skyrybos ir kitų dalykų (RR 179–180).

Kazimiero Būgos „darbo svoris mūsų bendrinei kalbai yra tas, kad jis sugebėjo geriau už visus išspręsti, kurie žodžiai tikrai yra skoliniai, ir tai, kurių žodžių daryba yra nelietuviška" (RR 180). Tame darbe jis nesitenkindavo tik lietuvių kalbos tarmių duomenimis, bet toli išeidavo už lietuvių kalbos sienų lygindamas lietuvių kalbos faktus su kitų kalbų duomenimis. „Mūsų kiti kalbininkai, tarp kurių ir J. Jablonskis, remiasi gryna daryba ar žodžių atitikmenų analogija. O toji analogija būdavo ne sykį per siaura" (RR 180).

Svarbiausias žmogus bendrinės kalbos istorijoje Andriui Ašmantui yra Jonas Jablonskis – „rašomosios kalbos tėvas". Jis mums svarbus dviem atžvilgiais: kaip mokytojas pedagogas, tauraus gyvenimo ir pareigos žmogus,

ir kaip kalbininkas mokslininkas. Kaip pedagogas jis buvo kietas ir griežtas, atsargus ir tiesus, o kaip mokslininkas – atsargus ir rūpestingas darbininkas, kuris kiekvieną dalyką išnarpliodavo iki mažiausio krislelio (ILKKI 21–22).

Kodėl Jablonskis vadinamas rašomosios kalbos tėvu? Ar anksčiau mes neturėjom kalbininkų? Turėjom, bet jiems mažai rūpėjo bendrinės kalbos reikalai, jie daugiausia kalbą tyrė mokslui o ne praktikai – vartosenai (ten pat, p. 23). „Todėl J. Jablonskis yra didelė priešingybė K. Jauniui ir net K. Būgai. Gyvenimo verčiamas jis turėjo domėtis ir rūpintis visais kalbos klausimais“ (RR 108) ir visas jo darbas buvo nukreiptas į plačiąją visuomenę. „Susintetino kalbos mokslą ir praktiką tik J. Jablonskis“ (ten pat).

Jablonskis buvo didis mokslininkas, „stambiausias mūsų kalbotyroje sintaksininkas“ (RR 109)[128] ir bendrinės kalbos kūrėjas bei ugdytojas. Jis buvo išėjęs gerą kalbotyros mokyklą, susipažinęs su Vakarų Europos ir Rusijos kalbos mokslu, o iš Rusijos atstovo Filipo Fortunatovo rankų esame gavę savo rašomosios kalbos tėvą (ILLKI 23). To mokslo kaip tik reikėjo mūsų bendrinei rašomajai kalbai kurti. Šioje srityje, pasirodo, reikia ne mažesnių kalbinių gabumų kaip lyginamojoje istorinėje kalbotyroje (RR 109). Grįžęs atostogų į Lietuvą, jis važiuoja į kaimus ir su didžiausiu moksliniu akylumu klauso ir ką išgirdęs savo nuostabia klausa sąsiuvinyje užsirašo. „Todėl pilnos jo gramatikos ir kalbos vadovėliai gražiausių gyvos kalbos pavyzdžių. Brangi medžiaga. Jautė lietuviška širdim – galvojo giliu talentingo mokslininko protu“ (ILKKI 24). Jablonskio kalbos jausmas skirti, kas sava ir kas svetima, buvo daug jautresnis kaip Jauniaus. Jis visur rankiojo kalbos grūdus, juos vykusiai atrinko, apibendrino ir paleido į apyvartą (RR 108). Iš jų sudarė „tvirtus mūsų bendrinės rašomosios kalbos pagrindus“ (RR 109). Jis visur rūpinosi parašytų žodžių ar sakinių lietuviškumu – taisyklingumu (RR 185). Jo kalbos kultūros kriterijus buvo liaudinis tarminis, ne knyginis (RR 109). Savo taisymuose Jablonskis rėmėsi „gyvosios kalbos faktais ir jos analogija“ (RR 185).

Jablonskiui teko darbuotis tada, kai kylant tautiniam atgimimui iškilo gyvas bendrinės rašomosios kalbos reikalas. Atgimimo veikėjai, daugiausia būdami kilimo iš vakarų aukštaičių, būrėsi apie „Aušros“ laikraštį. Tarp jų buvo ir Jablonskis. Kaip tik „Aušra“ „sukūrė ir mūsų bendrinę rašomąją kalbą, paremtą aukštaičių vakariečių, arba užnemuniečių, tarme, kurios centras buvo Vilkaviškio, Šakių ir Marijampolės apskritys“ (RR 27). Artimų šiai tarmei vietų yra gerokai daugiau. Jos siekia net Šiauliùs, Raséinius, Taũragę vakaruose, Kėdáinius, Kaũną rytuose, be to, plačiai nueina į Mažąją Lietuvą. Šia

[128] Čia turimi galvoje sinchroniniai sintaksės darbai, nes diachroninės sintaksės darbų jau būta nemaža (žr. p. 313).

tarme buvo išleista ir rimtų kalbotyros darbų: Kleino, Šleicherio, Kuršaičio gramatikos (ten pat).

Šitoks, jau daug platesnis Ašmanto apibūdintas bendrinės rašomosios kalbos pagrindas yra svarbi originali jaunojo kalbininko mintis, vėliau leidusi tuo platesniu pagrindu remtis bendrinės šnekamosios kalbos kultūros darbuose.

Nors Jablonskis nėra parašęs „sistemingų stambių veikalų", tačiau jo įtaka mūsų kalbos kultūrai ir jos krypčiai yra begalinė ir ji sklido iš jo straipsnių ir recenzijų periodinėje spaudoje. Tie visi jo raštai išmėtyti po visus laikraščius ir jiems įvertinti reikės laiko ir darbo (ILKKI 22). Jais, tais darbais, jis bendrinę rašomąją kalbą galutinai parengė periodinei ir mokslo kalbai bei mokyklos reikalams (RR 28).

Žymiausias Jablonskio darbas, kuris vėliau jam suteikė rašomosios kalbos tėvo vardą, yra 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatika". Joje nustatyta mūsų kalbos rašybos sistema ir pakloti pamatai tolesnei lietuvių kalbos raidai raštuose (RR 128). „1901 m. yra laikomi mūsų šių dienų rašomosios kalbos [atsiradimo] metais" (RR 183).

Kaip ir kituose savo straipsniuose, Ašmantas kiek nuklysta į šalį ir išsamiai papasakoja tos gramatikos atsiradimo aplinkybes (RR 182–183). Autorius pažymi, kad toje gramatikoje duodamas tam tikras lietuvių kalbos mokslas, tai yra aprašyta fonetinė ir gramatinė kalbos sandara, bet joje nėra metodikos dalykų, todėl ji greitai sulaukdavo populiarintojų, kurie vienaip ar kitaip jos tiesas pritaikydavo mokyklai.

Atkreiptinas dėmesys, kad Andrius Ašmantas, ypač rašydamas apie Jablonskį, dažniausiai vartoja *bendrinės rašomosios* arba rečiau *rašomosios kalbos* terminą. Tai išplaukė iš jo užmojų rūpintis bendrine šnekamąja kalba. Net ir šiame skyriuje cituojamas jo paskaitų tekstas pavadintas „Įžanga į bendrinės šnekamosios kalbos kultūrą". Taigi ir bendrinės kalbos (kalbotyros) istorija jam buvo apžvalgos aikštelė domėtis bendrinės šnekamosios kalbos ištakomis ir jos kultūra. Kaip tik kalbamų paskaitų pabaigoje pereinama prie Jablonskio pažiūrų į bendrinės šnekamosios kalbos dalykus.

Ašmantas kelia klausimą, ar Jablonskis buvo kiek rūpinęsis mūsų šnekamąja kalba, ir atsako, kad ja buvo domėjęsis daug mažiau negu rašomąja. To priežastys buvusios kelios. Pirma, neturėjome savo bendrinės šnekamosios kalbos ir jos tradicijų. Antra, Jablonskis nepažino po karo sukurtosios mūsų mokyklos ir jam nebuvo paaiškėjusi tos mokyklos raida. Jis „nespėjo nė pakenčiamos bendrinės šnekamosios kalbos pagrindų duoti – bent kiek juos aprašyti ir susisteminti" (ILKKI 31). Dėl to nedrįso niekur viešai bartis dėl šnekamosios kalbos dalykų. Vis dėlto padrąsino imti pamatu tai kalbai

„paprastąją suvalkiečių kalbą“ ir jos mokė sokratiškai – tik artimųjų ir savo mokinių būryje. „Tačiau jautė, kad šnekamoji ir rašomoji kalba mokytam žmogui yra lygiai privalomos“ (RR 187).

Po Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio mirties, rašo Andrius Ašmantas, prasideda naujas, šių dienų kalbotyros etapas. Jį sunkiausia esą apibūdinti, nes nė vienas iš tų kalbininkų nepaliko tiesioginių mokinių[129], be to, reikia turėti galvoje ypatingas šio meto darbo sąlygas. Individualiai kūrybai sąlygos dar nesančios palankios: kiekvienas turintis dirbti ne tik tai, ką jis mėgsta, bet ir tai, ko šiuo metu iš jo reikalauja visuomenė. „Dėl to grynosios kalbotyros ir kalbos kultūros sparta nėra didelė, kaip kad negausus dar ir pačių kalbininkų būrelis“ (RR 110). Laukiamų vaisių bus galima tikėtis vėliau, kai šalia universiteto įsidirbs Lituanistikos institutas kaip kalbos mokslo ir lietuvių kalbos kultūros centras.

Kokie artimiausi uždaviniai laukia mūsų kalbos mokslo ir kultūros? Andrius Ašmantas juos brėžia tokius. Pirma. Dėl nepalankių politinių aplinkybių net nežinome lietuvių kalbos ribų rytų pietuose ir vakaruose, tad reikia kelti klausimą, kur mūsų kalbos ribos. Čia glūdintys begaliniai mokslo darbai, kurie turėtų nauja šviesa nušviesti mūsų tautos praeitį ir santykius su kaimynais. Antra. Vertingas mokslo uždavinys – aprašyti gyvąsias tarmes. Be šio rūpestingo ir visuotinio darbo neįmanoma jokia didesnė pažanga kitais kalbos klausimais: žodyno, sintaksės, fonetikos, morfologijos, semantikos ir kitose srityse.

Be mokslo darbo, kuris turi būti remiamas tarmine ir dar visuotine jų medžiaga, brėžiami uždaviniai kalbos kultūros srityje. Pirmiausia nurodoma, kad labai stokojame įvairių mokslinių vadovėlių ir veikalų, skirtų visuomenei ir mokyklai. „Čia būtų galima surašyti visą litaniją: žodynų, gramatikų, sintaksių ir kitokių veikalų, kurie būtini kalbos kultūrai“ (RR 111). Bet visų aktualiausias ir sunkiausias esantis bendrinės kalbos kūrybos reikalas. Daug padaryta bendrinės rašomosios kalbos baruose, bet visiškai dirvonuoja bendrinė šnekamoji kalba. Todėl mokykloje temokoma rašto kalbos, o šnekamoji kalba nustumta į šalį. Jai ugdyti net neturime tinkamai parengtų specialistų. „Sakomojo žodžio kultūra beveik dar neįsivaizduojama“ (RR 112). „Mūsų kartos uždavinys – kelti kalbos kultūrą visapusiškai ir plėsti ta linkme net mokslines bei kultūrines įstaigas“ (ten pat). Tik tai leistų „ne tik pakelti mūsų kalbos kultūrą ir mokslinį lygmenį, bet ir įteisinti mus kitų kultūringųjų tautų tarpe“ (ten pat).

[129] Tai nėra visai tikslu: Jablonskio darbą tiesiogiai tęsė jo mokinys Juozas Balčikonis, bet jis irgi domėjosi daugiausia tik rašomosios kalbos kultūa, o šnekamajai kalbai skyrė mažai dėmesio.

* * *

Kaip jau minėta, rašiniai bendrinės rašomosios kalbos istorijos klausimais sudaro gana kompaktiško ciklo vaizdą, trumpą bendrinės kalbos (kalbotyros) istorijos apybraižą, kuri paskelbta visa ištisai galėjo būti mokslo populiarinamasis lietuvių kalbos skaitinys. Bet autoriaus apie tai veikiausiai negalvota. Tai liudija ir nevienodas tų darbų turinys, ir kitokia jų išorinė forma. Pirmoji išvada, kurią galima padaryta, būtų ta, kad smarkiai skiriasi publikuotų ir rankraštinių darbų turinys ir forma. Ir publikuoti darbai nėra vienodi; vieni publicistiniai, o kiti moksliniai. Moksliniai straipsniai „Jaunius – gramatikas" ir „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje" parašyti su reikiamu moksliniu aparatu (citatomis, literatūros nuorodomis), nuosekliai dėstomu turiniu ir be jokios abejonės turi išliekamąją vertę. Jie praplėtė to meto bendrinės kalbos ir kalbotyros istorijos kontekstą naujomis įžvalgomis ir mokamais apibendrinimais, gerokai išeinančiais už mokslo populiarinamosios literatūros ribų. Publicistiniai straipsniai orientuoti į plačiąją visuomenę ir skirti jos kalbiniam švietimui, bet jie gražiai papildo šios Ašmanto rašinių grupės kontekstą. Paskaitų tekstai irgi turėjo taikomąjį pobūdį, ypač minėtoji radijo paskaita. Studijų paskaitų tekstais, kaip minėta, mėginta ieškoti šnekamosios kalbos kultūros ištakų.

Kalbamuosiuose darbuose nėra daug originalių minčių, kokių didelių bendrinės kalbos ir kalbotyros istorijos atradimų. Bene originaliausia romantiškosios ir mokslinės kalbotyros studija, kurioje ir vykusiai iškelta pati problema, ir deramai nušviesta mokslinių ir romantinių pažiūrų į lietuvių kalbą raida. Be to, joje vykusiai formuluojami gyvenamo meto kalbotyros ir kalbos kultūros uždaviniai, tarp kurių ypač įsidėmėtina ryški orientacija į tarmių tyrimus ir bendrinės šnekamosios kalbos kultūros ugdymo reikalus.

Ašmanto bendrinės kalbos ir kalbotyros istorijos darbų šaltiniai buvo tiesioginis apžvelgiamų autorių darbų nagrinėjimas ir rėmimasis atitinkamos tematikos kitų kalbininkų straipsnių mintimis. Abejonių nekelia, kad minėtiems moksliniams straipsniams buvo nuosekliai studijuojami Kazimiero Jauniaus darbai, ypač jo gramatika, romantikų raštai, savo meto kalbininkų darbai. Tuose darbuose daugiau originalių temos plėtojimo būdų ir originalių minčių bei apibendrinimų. Bet neretoje vietoje galima matyti tenkinantis ankstesnių autorių darbų atpasakojimu. Antai Baranauskui skirtose vietose galima įžiūrėti nemaža ką ėmus iš Antano Salio straipsnio „A. Baranauskas kalbos darbininkas" (Naujoji romuva, 1935, nr. 9, p. 207–210). Rašiniuose apie Jablonskį galima manyti rėmusis Prano Skardžiaus straipsniais, kitur naudotasi Petro Joniko spausdintais darbais. Tačiau jokių kompiliacijų nie-

kur nėra, straipsniuose preciziškai pateikiamos citatos ir tiksliai nurodoma jų metrika. Vis dėlto net ir remiantis kitų darbais ar atpasakojant kitų nuomones viskas pajungiama savo tikslui ir daromos originalios išvados. Tą originalumą Ašmanto kūryboje mūsų laikais yra pastebėjęs ir gražiai įvertinęs Arnoldas Piročkinas. Jis rašo, kad trečio kurso studento Ašmanto parašytame Jablonskio nekrologe jis vertina ypač tai, kad jame kitaip negu daugelio kitų rašiniuose Jablonskis nebuvo priešinamas Būgai kaip kalbininkas praktikas kalbininkui mokslininkui. „Straipsnis rodo, kad jį rašęs Jablonskio mokinys su pagarba kalba apie savo mokytoją, puikiausiai suvokdamas ir jo didybę, ir jo silpnybes" (Piročkinas 1978: 252)[130].

Ašmanto straipsnį apie Jablonskį mini savo knygoje ir Teresė Bukauskienė (1993). Rašydama apie Jablonskio verstus „Visuomenės įnamius" ji remiasi Ašmanto teiginiu, kad Jablonskio paraginti mokiniai rinkę tautosaką, kurią mokytojas ketinęs „sunaudoti knygoms" (Bukauskienė 1993: 77).

Galima teigti, kad Andriaus Ašmanto bendrinės kalbos ir kalbotyros istorijos darbai atitiko to meto mokslinės minties lygį ir papildė lietuvių kalbotyros istoriją naujomis mintimis ir originaliomis įžvalgomis. Tačiau jie buvo palyginti vienpusiški, nes autorius per mažai gilinosi į senųjų raštų kalbos raidą (plg. jo Daukšos kalbos seminarinius darbus; žr. žemiau), matė tik jų tarminio pagrindo kaitą, bet ne jų kalbos vidinės sandaros pokyčius. Rašomosios kalbos istorijoje jis neįžiūrėjo senųjų raštų rengėjų (autorių, redaktorių, sudarytų komisijų) pastangų veržtis iš siaurų tarmiškumų, vienodinti ir bendrinti raštų kalbą, siekti tam tikrų kalbos priemonių perimamumo.

Spausdintuose Andriaus Ašmanto kalbos ir kalbotyros istorijos darbuose nesunku pastebėti ir tam tikro ribotumo, neišsamumo, bendrų deklaratyvių teiginių. Bet tai galima pateisinti tuo faktu, kad bendrinės kalbos istorija nebuvo tiesioginis jo tyrimo objektas, nes mintys krypo daugiausia į bendrinės šnekamosios kalbos kultūros tematiką. Gal dėl to nebuvo iki galo pasinaudota su konkrečiomis temomis susijusia literatūra, tiek lietuviška, tiek užsienio autorių. Pavyzdžiui, nebuvo paminėtas Jurgio Gerulio „Lietuvių dialektologijos studijose" („Litauische Dialektstudium", 1930) įdėtas svarbus transkribuotas tekstas „Kaip Jablonskis rašomosios kalbos garsus taria" (Gerullis 1930: 5–9), kuris būtų leidęs tiksliau vertinti Jablonskio nuopelnus bendrinės šnekamosios kalbos kultūrai, jos vakarietiškojo tarminio pagrindo įtvirtinimui.

[130] Nėra duomenų, kad Andrius Ašmantas būtų buvęs tiesioginis Jablonskio mokinys. Žinoma, kad jis Jablonskio paskaitų buvo klausęs 1924 m. Palangos mokytojų kursuose (žr. p. 48–49), bet ar yra tekę susitikti ar bendrauti vėliau, informacijos neturime.

Problemiškas atrodo tam tikras Kazimiero Būgos ir Jono Jablonskio priešinimas dėl santykių su visuomene. Nors teisingai nurodoma, kad savo metodika Būga papildė Jablonskį, bet niekur neužsimenama, kad jiedu dirbo ranka į ranką, niekada nėra vienas kito kritikavę ir kad be tų didžiųjų kalbininkų bendradarbiavimo nebūtume turėję tokią bendrinę kalbą, kokią įgijome jų abiejų pastangomis. Dėl to galima dar palyginti Ašmanto mokytojo Prano Skardžiaus nuomonę: „jo [Būgos], kalbininko praktiko, reikšmė yra beveik tolygi jo, kalbininko mokslininko, reikšmei, nes jo darbe praktika nėra griežtai skyrusis nuo teorijos“ (Skardžius 1997: 131).

* * *

Kaip jau buvo minėta šios monografijos I dalyje (žr. p. 93–94), Andrius Ašmantas, savo pirmuosius mokslinius bandymus pradėjęs senųjų raštų kalbos tyrimu, ir vėliau mėgino kiek darbuotis šioje srityje. Tikriausiai tai nebuvo jo paties iniciatyva ir tai darė savo universiteto dėstytojų skatinamas. Šiuose savo darbuose, išlikusiuose rankraščiuose, kokių didesnių atradimų nepadaryta, bet jie vis tiek verti šios monografijos dėmesio.

Pirmasis 4-ių puslapių darbelis „Kalbotyros seminaras. M. Mažvydo katekizmo, išleisto 1547 m. Karaliaučiuje, būdvardžiai ir skaitvardžiai, suskirstyti alfabetiškai ir pagal linksnius“ (žr. pav. p. 93) tėra plikas suklasifikuotų žodžių sąrašas, neturintis jokių vertinimų ar šiaip aiškinimų. Kitoks yra 1930 m. pabaigoje Skardžiaus seminare skaitytas 12 lapų darbas „M. Daukšos I-os ir II-os linksniuotės daiktavardžių kirčiavimas“ (AA). Pirmiausia jis įdomus ne tiek suklasifikuotais ir pateiktais kalbamų daiktavardžių pavyzdžiais, kiek bendraisiais samprotavimais, kurie gali turėti reikšmės ir Daukšos raštų kalbos tyrimo istorijai.

Studentas savo darbe rašo, kad mūsų kalbos kirčiavimas nėra kaip reikiant ištirtas, ir jis esantis sunkesnis nagrinėti kaip kiti kalbos dalykai. Ilgus metus mūsų kalbą tyrę kitų kraštų kalbininkai čia mažiausiai padarę. Darbą pasunkina ankstesnieji ir dabartiniai leidžiami nekirčiuoti raštai. Rašydamas šį darbą autorius patyręs daug sunkumų. Pirma, nemokėjęs pasirinkti tinkamo metodo, antra, iškilę daug neaiškumų ir kirčio moksle. „Man pačiam, turiu prisipažinti, nėra tekę klausyti sistematinio kirčio mokslo paskaitų. Šioj srity esu autodidaktas. Todėl gali pasitaikyti šiam darbe klaidų ir trūkti sistemos“ (AA, min. darbas, lp. 1).

Autorius apgailestauja, kad negalėjo remtis Daukšos 1599 m. Vilniuje išspausdintu originalu ir turėjo tenkintis 1926 m. universiteto išleistu fotografuotiniu leidimu.

Po įžangos eina skyrelis „Kirčio žymėjimas“, toliau pagal paradigmas apžvelgiami dviskiemeniai žodžiai (II skyrelis), daugiaskiemeniai žodžiai (III skyrelis, be antraštės) ir duodama trumpa, trijų eilučių išvada.

Iš įdomesnių minčių minėtina, kad autorius teigia Daukšą kirčiui žymėti vartojus du ženklus: ^ ir ′. „Kokią kirčio skirtybę Daukša žymėjo tais dviem ženklais, man susekti nepavyko. [...] Man rodos, kad Daukša cirkumplektiniu ženklu bus žymėjęs tam tikrą ilgį, tęsimą. Tačiau priegaidės, matyt, bus jis nepažinęs. Jei kartais sutampa kokiam žodyje jo cirkumplektinis ženklas su mūsų tvirtagale priegaide, tai yra tik atsitiktinis dalykas“ (ten pat, lp. 2). Ir toliau: „Iš tų pavyzdžių matome, kad apie priegaidės žymėjimą nė kalbos negali būti ir kad akūtas yra žymiai plačiau vartojamas negu cirkumplektas“ (lp. 3). Dar viena išvada ta, kad „Daukša nepažįsta mūsų senovinio galūninio ir šakninio kirčiavimo. Jis jau vartoja tokį pat atstumtinį nuo galo ant šaknies kirtį, kaip ir mes savo bendrinėje kalboje arba tarmėse“ (lp. 4). Bendroji išvada daroma tokia: „Taigi Daukša yra daug mažiau nutolęs šiuose daiktavardžių linksniavimuose nuo mūsų bendrinės kalbos kirčiavimo, kaip kai kurios šių dienų tarmės“ (lp. 12).

Kalbant apie Andriaus Ašmanto Daukšos akcentologijos seminarinį darbą galima daryti išvadą, kad daiktavardžių kirčiavimo tyrimas bus buvęs ir jo vadovo Prano Skardžiaus tyrimo laboratorija. Jaunojo kalbininko spėjimai galėjo tik sutvirtinti Skardžiaus mintis dėl tam tikrų teiginių ir leido juos sustiprinti ir išplėtoti habilitacijos darbe. Antra vertus, tas darbas rodo jau gerokai subrendusį kalbininką Andrių Ašmantą, gebantį spręsti sudėtingus rašomosios kalbos istorijos ir istorinės akcentologijos klausimus.

Su kalbos istorija Andriui Ašmantui tekdavo susidurti ir vėliau, jau baigus studijas universitete. Tokia paskata pirmiausia buvo susijusi su jo paties pavardės forma. Šios monografijos I dalyje jau rašyta (žr. p. 254–255), kiek turėta nepatogumų ir vargų dėl dokumentuose esančios tarminės savo pavardės formos *(Ašmontas)*. Daug rašyta į spaudą apie Klaipėdos krašte vokietinamas ir šiaip niekinamas lietuvių pavardes. Ašmantas visaip skatino kovoti su pavardžių kraipymu, ištaisyti tai, ką pagadino nekultūringi svetimtaučiai rusai ar vokiečiai (Vardai ir pavardės. – Vakarai, 1936 12 23). Jis retoriškai klausia, „[k]ada numesime vergo žymę nuo vardų ir pavardžių“ (straipsnio antraštė. – Vakarai, 1937 11 10), mėgina nustatyti pavardžių vokietinimo laiką pagal Klaipėdos krašto kapinių paminklų užrašus (Lietuvybė Klaipėdos krašto kapinėse. – Vakarai, 1937 04 02). Ašmantas visiškai pritaria Pavardžių ir vietovardžių komisijos nuostatai atlietuvinti ir šiaip sutvarkyti (sunorminti) mūsų pavardes, sveikina kiekvieną iniciatyvą. „Lietuvos aido“ puslapiuose

paskelbia straipsnį, kuriame kelia klausimą apie būtinybę turėti sunormintų pavardžių sąrašus, kurie padėtų užkirsti kelią visokiems pavardžių darkymams ir iškraipymams (Laukiame lietuviškos metrikos. – 1938 04 02). Šiuose kasdieninės praktikos reikaluose jis neužsidaro ir radęs progų eina į istoriją ir ten sako originalų savo žodį.

Dažnai pačios gyvenimo aplinkybės ar net atsitiktinumai nuveda prie istorijos šaltinių ir paskatina mesti žvilgsnį į kalbos istoriją. Toks vienas atsitikimas leido jam parašyti įdomų ir vertingą straipsnį „Senajame Rietave. Senąsias metrikas pavarčius“ (išspausdintas „Vakarų“ dienraštyje 1938 m. rugpjūčio 30 d.). Pats straipsnis nėra koks mokslinis tyrimas, tai publicistiniai samprotavimai, bet jie vertingi dėl pačios problemos kėlimo ir raginimo imtis tirti senąjį lietuvių vardyną.

Autorius rašo, kad Rietavè turėjęs progos atrasti vieną malonų deimančiuką – Krikšto metrikų 1612–1679 m. knygas, globojamas Rietavo klebono ir saugomas vietos altaristos. Knygos rašytos lotyniškai, puikiai išsilaikiusios. Autoriui nepamirštamai kritę į akis senųjų pavardžių lietuviškumas. Iš 1613 m. pakrikštytų 100 kūdikių vos trys pavardės esančios sulenkintos. Įdomų klausimą kelia ir pavardžių „-aitiškumas“: beveik visos pavardės baigiasi tik priesaga *-aitis*. Visoki anų laikų *Sungailaičiai, Girdvainaičiai, Bumšaičiai*... šiandien tėra *Songailos, Girdvainiai, Bumšai*... „Tos pavardės gal dar primintų mums buvus gyvą tėvavardžių priesagą ir kartu gal skelbtų, kad *aičių* plotas yra šiandie gerokai slinktelėjęs į pietus ir net persimetęs per Nemuną. Žodžiu, įdomus klausimas ne tik patronimikai, bet ir kalbos bei tarmių istorijai ir jų judėjimui“. Kitas įdomus klausimas, kad kaimai ir pavardės vadinami tais pačiais vardais: *Rudagalvis* (*Rudgalvys*) iš Rudagalvių kaimo, *Girdvainaitis* iš Girdvainių (ar Girdvainų) kaimo, net *Auksoris* iš Auksorių [dabar Áuksoro. – A. P.] kaimo, – tokia pavardė jau visai nebepažįstama ne tik Áuksore, bet ir visose apylinkėse. „Šitos pavardės duoda pažinti ir vietovardžių kitimą“.

Iš tų keliolikos pastabų apie vardyną (straipsnyje rašoma ir apie Rietavo istoriją) autorius daro išvadą, kad „daug yra dar mūsų praeities ir kultūros deimančiukų, pelėjančių klebonijų ar dvarų pastogėse. Šios metrikos yra be galo vertingas dokumentas atstatyti mūsų išdarkytoms pavardėms ir vietovardžiams. Iš jų nemaža galėtų gauti medžiagos ir istorikai“.

Straipsnyje keliami lietuvių vardyno rinkimo ir tyrimo klausimai tebėra aktualūs ir mūsų dienomis. Pirmiausia svarbu, kad minimos metrikų knygos apima palyginti ilgą laiko tarpą – nuo 1612 iki 1679 m., todėl tai nepamainomas dokumentas pavardžių raidai tirti. (Plg. Zigmo Zinkevičiaus tirtas 1611–1616 m. Vilniaus Šv. Jono bažnyčios krikšto registravimo knygas: Zinkevičius 1977:

38.). Antra vertus, lietuvių pavardžių tyrimuose iki šiol bažnyčių santuokų ir krikšto registravimo knygos buvo palyginti mažai panaudojamos. Jų nėra daug nurodyta ir Vitalijos Macijauskienės šiai temai skirtoje monografijoje (Maciejauskienė 1991: 312–319); joje neminima ir Rietavo parapija. Dėl per menkai mokslui iki šiol panaudojamų bažnytinių archyvų medžiagos ne taip seniai yra skundęsis Vidas Garliauskas (2009). Savo straipsnyje jis be kita ko parodė, kiek senųjų vietovardžių lobių galima rasti tuose šaltiniuose. O mums rūpi pasakyti, kad tos dvi Andriaus Ašmanto iškeltos idėjos (tirti „-aitiškumą" ir kitų tėvavardinių priesagų raidą bei pavardžių ir kaimų vardų santykį) ir šiandien prašosi savo darbininkų: šiais klausimais išsamesnių tyrimų, rodos, neturime iki šiolei.

Su pavardžių dalykais Andriui Ašmantui teko susidurti dar kartą, kai Lietuva atgavo Vilniaus kraštą ir vidaus reikalų ministerija ėmėsi tvarkyti to krašto žmonių asmens dokumentus. Tuo reikalu į Vilniaus kraštą buvo komandiruojamos grupės kalbininkų. Matyt, žinota, kad Andrius Ašmantas domisi pavardėmis, tad ir jis buvo pakviestas į tą darbą (žr. šios monografijos p. 280–282). Iš tos veiklos yra žinomas kultūrinės paskirties Ašmanto straipsnis „Mūsų kultūros baras rytuose" (Lietuvos mokykla, 1940, nr. 1, p. 45–50), kuriame, be kitų kultūrinių klausimų, rašoma ir apie pavardes. Pateikiama duomenų apie Vilniaus miesto archyvo dokumentuose užrašytas gyventojų pavardes. Ten daug seniausių mūsų pavardžių, bet dar daugiau vienaip ar kitaip iškraipytų (sulenkintų) – savo forma, vertimu į lenkų kalbą ir kt. „Kraipymai yra tokie nepaprasti, kad, tartum, norėta taip ir šiaip rašyti, kad tik nebeatpažintum, kad čia lietuvis" (p. 48). „Tų pavardžių dvilypumas lyg liudyte liudija, kad senovėje, be abejo, šių žmonių būta tik lietuvių. Kaip lietuviškos pavardės nyko, gražiausiai matyti taip pat iš dvilypių pavardžių, kur antroji dalis yra aiškus vertinys" (p. 49). Autorius tiki, kad lietuvių valdžios pastangomis pavardės Vilniaus krašte bus „aptvarkyta pagal mūsų kalbos dvasią" (ten pat), o šiaip tame krašte mūsų laukiantys dideli ir neatidėliojami darbai daugelyje socialinio ir kultūrinio gyvenimo sričių.

Taigi ir pavardžių susidarymo, jų formos ir vartojimo srityje Andrius Ašmantas buvo taręs savo žodį ir dažnai ne tik kaip kultūrininkas, bet ir kaip kalbininkas specialistas, įžvelgdamas šioje lietuvių kalbos srityje tikrąsias tirtinas problemas ir nagrinėtinus klausimus. Reikia apgailestauti, kad tomis jo mintimis nebuvo pasinaudota nei amžininkų, nei vėlesnių tyrėjų.

Domėtis kalbos istorija Andrių Ašmantą bus nuolat skatinęs jo universitetinis mokslinio darbo vadovas Pranas Skardžius. Kaip daktaro disertacija buvo pasirinkta tema apie Mikalojaus Daukšos kalbą. Kokia kryptimi buvo

numatyta dirbti, kuriuos Daukšos raštų kalbos dalykus daugiau nagrinėti, nėra žinoma, nes nėra išlikę nei darbo planų, nei beveik jokių dokumentų. Andriaus Ašmanto archyve yra tik 18 lapų žvalgomųjų užrašų (keturiuose rašyta ir antroje pusėje), skirtų kaip tik tam disertaciniam darbui. Deja, jie neleidžia kalbėti nei apie būsimo darbo pobūdį, nei apie jo kryptį ar metodiką. Matyt, tai buvo pati darbo pradžia bibliotekose, neleidžianti daryti kokių apčiuopiamesnių apibendrinimų.

Su Daukšos kalba Andrius Ašmantas susipažino dar universitete rašydamas seminarinius darbus, labai vertino postilės „Prakalbos į malonųjį skaitytoją" reikšmę. Tad galima manyti, kad grįžti prie Daukšos dar kartą, jau brandžiame amžiuje, turint prieš akis išsikeltą ar Skardžiaus iškeltą didelį ir platų uždavinį, jam nebuvo labai sunku ar sudėtinga. Juolab jis jau buvo kiek pramokęs lenkų kalbos, kad galėtų imtis lyginamųjų Daukšo vertimų ir originalo darbų, nuo kurių jo, matyt, ir norėta pradėti disertaciją.

Išlikę išrašai remiantis vienu paties Ašmanto įrašu (žr. pav. p. 361) vadintini teksto kritika (1596 m. Vujeko postilės leidimo ir Daukšos postilės vertimo lyginamoji analizė, AA, min. išrašų p. 1).

Neabejotina, kad Andrius Ašmantas buvo gerai susipažinęs su visa Daukšos raštų ir vertimų originalų tiriamąja literatūra. Pačiuose išrašuose remiamasi Kazimiero Kolbuševskio (Kazimierz Kołbuszewski) veikalu apie lenkų XVI ir XVII a. postiles[131]. Yra žinoma, kad lenkų teologas Jokūbas Vujekas[132] buvo parašęs dvi postiles: didžiąją ir mažąją. Didžioji buvo skirta dvasininkams, mažoji – neturtingiems kunigams ir mažiau išsilavinusiems skaitytojams. Kaip tik ją į lietuvių kalbą ir išvertė Mikalojus Daukša. Vujeko mažosios postilės išėjo 4 leidimai: I. 1579–1580 m., II. 1582 m., III. 1590 m., IV. 1596 m. Tyrėjus kaip tik domino, iš kurio leidimo Daukša vertė. Manoma, kad galėjo būti versta iš 1582 m. leidimo, bet neatmetama mintis, kad naudotasi ir 1590 m. leidimu (Lebedys 1963: 231–234). „Tiksliau apibūdinti M. Daukšos vertimo eigą ir nusakyti, kiek buvo panaudoti pirmieji J. Vujeko leidimai, būtų galima tik turint juos visus po ranka ir kruopščiai palyginus su lietuviškuoju tekstu" (Lebedys 1963: 235).

Taigi ir XX a. 4-o dešimtmečio pabaigoje, kada Daukšos kalbos ėmėsi Andrius Ašmantas, šis klausimas mokslo visuomenei dar toli gražu nebuvo aiškus. Gal kaip tik dėl to Prano Skardžiaus jis buvo orientuotas ar pats vienas

[131] Postyllografja polska XVI i XVII wieku. Kraków, 1921.

[132] Jokūbas Vujekas (Wujek) (1541–1597), Krokuvos universiteto bakalauras, Vienos jėzuitų kolegijos magistras, teologijos mokslų daktaras, vienas iš žymiausių kontrreformacijos veikėjų (Lebedys 1963: 226–227).

išsikėlė uždavinį imtis šio tyrimo ir mėginti nustatyti Daukšos postilės santykį su įvairiais Vujeko postilės leidimais. Tai rodo Ašmanto darytieji originalo ir vertimo teksto lyginamieji išrašai.

Kaip minėta, tų išrašų yra 18 didelių lapų. Lietuviškos postilės ir Vujeko 1582 m. postilės leidimo lyginamųjų išrašų yra 8 lapai (+ 1 psl. antroje pusėje), iš jų 2-uose lapuose surašyti antraštiniai (bibliografiniai) duomenys. Lyginamųjų atvejų iš viso 37. Dėl 1590 m. leidimo 1-ame lape išsirašyta teiginių iš Kolbuševskio knygos ir duota trumpų savo samprotavimų, be to, atskirai 4-iuose puslapiuose lyginamos 22 vietos. Su 1592 m. leidimu 6-iuose lapuose lyginamos 39 vietos. Kaip atrodo tie lyginimai?

Pavyzdžiui, iš 1582 m. išrašų: „3. Liet. post. 111 psl. [pamokslo paskirtis, lietuvių kalba] – Lenk. post. nėra, plg. 124 psl.“; „17. Lenk. post. 434 psl. yra pastaba skaitytojui, kurios nėra Liet. post. 375 psl. ir kitur nėra“.

Teksto kritika 1. 1596 m

II

1596 m. Vilniaus univ. bibl.

1596 m. post. II dalis (Paginacija bendra)

1. Ant dienos S. Thamoszaus Evangelijoje po pirmo IŠGULDIMAS skirsnio yra ranka prirašyta [Liet. post. 401]

2. Liet. post. 405 psl. Bernoto S. iš lenk. post. Bernárdá s.

3. Liet. post. 416 psl. Ant dienos nekaltuiu Bernelu = lenk. post. 409 psl. Ná dzień S. Młodziankow

4. Liet. post. 421 psl. Ant dienos Naujų Metu ... (bažnyčia Evangelija) mane wárda io Jésus. / o lenk. post. 414 psl. yra das ko

Išrašų disertacijai fragmentas

Taigi galima daryti išvadą, kad tyrėjo žiūrėta tik originalo ir vertimo pamokslų antraštės (paskirtys) ir tai, atrodo, ne ištisai, o tik pasirinktinai kai kurios (postilėje iš viso yra 111 pamokslų). Autoriaus pasirašytos trumpos pastabos kokios aiškesnės informacijos neteikia. Iš to, kas buvo išsirašyta, vargu ar galėjo būti daroma kokių svaresnių išvadų. Vadinasi, visas tas darbas turbūt vadintinas tik žvalgomuoju. Viena aišku, ir tai patvirtina paskutinio lapo įrašas (iš ko buvo verstas Daukšos katekizmas), kad Ašmanto buvo užsibrėžta tirti visų Daukšos vertimų – ir postilės, ir katekizmo, kalbą. To tyrimo krypties, deja, nėra pasakęs nei Pranas Skardžius, nei pats doktorantas.

Bendrinė (rašomoji) kalba ir jos kultūra

Savo darbuose Andrius Ašmantas skyrė bendrinę kalbą ir tarminę ir griežtai jas atribojo. Bendrinės kalbos mokomės todėl, kad „mes visi kalbame tarmiškai, kitaip net negu mūsų kaimynai – kito valsčiaus ar parapijos“ (Kas ta lietuvių kalba? – Vakarai, 1936 08 18). Būdamas bendrinės kalbos patriotas jis ir savo darbuose apie ją daugiausia rašė, o kitoms kalbos atmainoms laiko ir vietos skyrė palyginti mažiau. Prisimintina, kad savo straipsniuose jis yra rašęs apie ne bendrine kalba esančius įrašus Klaipėdos apylinkių kapinių paminkluose, buvo parengęs Klaipėdos krašto tarmių institutinį kursą, rašęs savo vaikų berniukų kalbos dienoraštį. Visur keldamas bendrinės kalbos reikšmę ir autoritetą, nieku gyvu tarminės kalbos nemenkino, gal net priešingai – joje įžiūrėjo bendrinės kalbos ugdymo ir tobulinimo priemonę, tikrąjį bendrinės kalbos gyvasties šaltinį. Šitą bendrinės kalbos gyvumo principą jis kėlė visur, kur rasdavo progų, ir juo mėgindavo grįsti savo paties rekomendacijas bendrinei kalbai gyvinti.

Kaip minėta, savo raštuose Andrius Ašmantas paprastai vartoja *bendrinės kalbos* terminą ir tik retai kada parašo senesnįjį *rašomosios kalbos* terminą. Jam pirmasis buvo priimtinesnis tuo labiau, kad jis savo žvilgsnį, net kalbėdamas kalbos istorijos klausimais, kreipė į šnekamąją kalbą, kuriai *rašomosios kalbos* terminas buvo aiškiai per siauras. Pati bendrinė kalba kaip reiškinys jam atrodo nesvarstytina vertybė ir apie ją jis kalba kaip apie duotybę, kuriai apibūdinti tarsi nereikia didesnių aiškinimų. Autorius tik pabrėžia, kad bendrinės kalbos poreikį iškėlusi pati tikrovė: „mūsų gyvenimas yra pasidaręs toks sudėtingas ir įvairus, kad nė vienas žmogus negali pasitenkinti tik viena savo parapija. [...] kariuomenė, mokykla, bažnyčia ir daugelis kitų įstaigų yra reikalingos vienos kurios tarmės ar kalbos, kad galėtų lengvai visi žmonės susikalbėti. Dar labiau yra reikalinga vienos kalbos knygos, laikraščiai ir kiti įvairių žmonių raštai. Štai šioji kalba, visiems privaloma, ir vadinama

bendrine kalba“ (RR 40, pabr. A. A.). „Vadinas, bendrinė kalba yra kultūrinio ir socialinio tautos gyvenimo padaras“ (ten pat, 41). Kalbininkas gerai jaučia ir šios kalbos statusą jos vartotojų sąmonėje, tik nesistengia jo tiksliai įvardyti: „Vadinas, šitoji kalba, kuria dabar vis stengiamės kalbėti, yra *kažkaip aukštesnė ir bendresnė už kurią vieną mūsų kalbos tarmę*“ (ten pat, 167, išskirta A. A.).

Ne vienoje vietoje Ašmantas yra nurodęs bendrinės kalbos reikalingumą valstybiniam gyvenimui (ILKKI 23 ir kt.). Apie bendrinės kalbos valstybinę funkciją yra kalbėjęs kitomis progomis, daugiausia publicistikoje rašydamas apie lietuvių ir vokiečių kalbų santykius Klaipėdos krašte.

Bendrinei rašomajai kalbai Andriaus Ašmanto palikime skirta nedaug vietos. Jei neminėsime žodžių darybai skirto diplominio darbo ir žodžių darybos rašinių bei paskaitų tekstų, tai didesnių darbų ir nerasime. Parašyta Alfredo Seno lietuvių kalbos gramatikos recenzijėlė, tiksliau anotacija (1929), vienas straipsnis iš rašybos reformos diskusijos (1934), Liudo Dovydėno romano „Ieškau gyvenimo draugo“ recenzija (1935), dar pora tekstų paskelbta jau mūsų laikais iš autoriaus paliktų mašinraščių („Kalbos turtinimas“, 1939(?) ir „Dažnesnės sakinių klaidos“, 1939). Ašmanto archyve dar yra kiek rankraštinių kalbos taisymų, ir tai būtų viskas iš bendrinės rašomosios kalbos srities. Čia jo įnašas iš tiesų atrodo nedidelis, neturintis kokios didesnės reikšmės nei lietuvių kalbotyros istorijai, bei paties Ašmanto darbų apibūdinimui. Gal tik vienas dalykas atkreiptų kalbotyros istorikų akis, tai jo samprotavimai bendrinės kalbos kultūros ir stilistikos klausimais.

Jo pažiūros šioje srityje buvo nulemtos tų pačių idėjinių metodologinių nuostatų, kurios lėmė ir sakomojo žodžio dalykų pagrindus, tai yra psichologinės mokyklos mokymas ir tautinės kultūros iškėlimas kaip pagrindas ugdyti bendrinę kalbą.

Ne vienoje vietoje Andrius Ašmantas yra pažymėjęs žmogaus vidinio pasaulio ir jo vartojamos kalbos ryšį. Paskaitos „Kalbos turtinimas“ tekste rašo, kad „[š]iandie atsiranda vis daugiau ir daugiau kalbininkų, kurie kalbą tiesiog jungia su žmogaus dvasiniu pajėgumu ir turtingumu. Kiekvienas žodis turi būti pajustas ir išgyventas. Jis turi suaugti su žmogaus dvasia taip, kad jis vienas be kito neįmanomi“ (ILKKI 65–66). „Juk žmogaus dvasia ir visas vidinis gyvenimas yra tiek glaudžiai sutapęs ir surizgęs siūlų siūlais su kalba, kad mes net ribų nežinome, kur čia kalba, o kur čia dvasinės abstrakcijos, nereikalaujančios kalbinio drabužio“ (ten pat, p. 67). „Į kalbą mes turime žvelgti kaip į neatskiriamą žmogaus prigimties dalį. [...] kalba yra sutapusi ir pinte susipynusi su žmogaus dvasiniu gyvenimu. Rodos, jei kieno turtingas

dvasios gyvenimas, to ir kalba turtinga“ (AA. – Kalbos mokslas ir indoeuropiečių kalbų šeima, p. 2). Antra vertus, gimtoji kalba pati lemia žmogaus dvasinį gyvenimą: „Gimtoji kalba ir yra toji didžioji kristalinė jėga, kuri daugiausia nulemia vaiko ir jaunuolio dvasinį ūgį vieningos ir patvarios asmenybės linkme“ (RR 61).

Remdamasis šiuo dvasinio gyvenimo ir žmogaus prigimtyje slypinčios kalbos ryšiu Andrius Ašmantas nuosekliai pereina prie dvasinio gyvenimo ir kalbos ugdymo dalykų. Jeigu ugdomas žmogus, o taip daroma nuo pat gimimo ir ugdoma(si) iki mirties, tai nuo pat mažumės ir ypač mokykloje reikia ir būtina ugdyti ir jo kalbą. Čia visą laiką svarbūs du dalykai: pirma, įdiegti amžinos kalbos kūrybos poreikį ir jį didinti kartu su žmogaus dvasios brendimu, pajėgumu ir kūrybingumu ir antra, ugdyti ir aštrinti kalbos jausmą, tai yra įsigyti tam tikrą kalbos skonį ir linkimą jį dar tobulinti (ILKKI 68). „Tokiu būdu mūsų kalbos jausmas ypač turi būti aštrinamas esamiems kalbos reiškiniams suprasti“ (ten pat, p. 69).

Taigi kalba ir jos kultūra neatmezgamai susijusi su žmogaus dvasinio pasauliu ir jo ugdymu ir vienas kitą lemia ir apibrėžia. Bet mūsų tauta negalėjo eiti tiesiu kalbos ir dvasinio gyvenimo ugdomuoju keliu, nes mūsų istorija buvusi kitokia negu daugelio kaimynų. „Jeigu mūsų tauta, ta didžioji kalbos bendruomenė, būtų visada turėjusi normalų savo kultūros gyvenimą, ir kalbininkų darbas galėtų eiti kitu keliu“ (ILKKI 66). Svetimųjų jungas „išplėšė mums progą ir teisę išmokti laiku savąją kalbą normaliu būdu – mokyklos suole“ (RR 33). „Sudarkė mums svetimieji tautinę sąmonę ir baisiai sužalojo kalbą, ypač tą, kuri skirta plačiajai visuomenei ar raštui. Mūsų kalbininkų darbas – atitaisyti tai, kas sužalota, ir dar skubiai – susiaurino ir mūsų plačiosios visuomenės pažiūras į kalbą ir į kalbininkų darbą. Ėmė ji manyti, kad kalbininkas yra nuolatinis rėksnys ir nepermaldaujamas taisytojas – ir tik taisytojas. Maža dar to: šios aplinkybės išmušė žmonėms pasitikėjimą savimi ir nuojautą, kas jų kalboje gera ir įprasta. Žinoma, didžiausia priežastis bus ta, kad su gausiais kalbos taisymais nėjo kartu kalbos esmės aiškinimas. [...] Šiandie iš tos negatyvinės linkmės galime pamažu pereiti į konstruktyvinį kalbos darbą [...]. Mano manymu, ir būtų jau laikas daugiau kreipti dėmesį ne tik į taisomąjį kalbos uždavinį, bet ir į ugdomąjį, kuris yra susijęs su visu pilnutiniu žmogaus brendimu“ (ILKKI 67; ret. A. A.).

Šiomis mintimis Andrius Ašmantas tiesiogiai susisiekia su „Gimtosios kalbos“ mokyklos nuostatomis. Pradėdami leisti kalbos laikraštį, jo redaktoriai įžanginiame straipsnyje „Darbą pradedant“ rašė: „Mums neužtenka

kapos kalbos taisytojų, bet reikia pačią visuomenę kalbos išmokyti“ (1933, sąs. 1, p. 1). Taigi pats būdamas tos mokyklos darbininkas, Ašmantas taip pat skatino nesitenkinti vien kalbos taisymais, bet ragino imtis platesnio kalbos ugdomojo darbo ir pirmiausia tikėjosi tai daryti per mokyklą. Galėtume sakyti, kad jis net ėjo plačiau už „Gimtosios kalbos“ mokyklą, nes griežčiau pabrėžė ugdomąjį kalbos kultūros pobūdį, ir dar daugiau – jos ryšį su visos asmenybės ugdymu.

Andrius Ašmantas nuolat primindavo, kad tautos kultūros kilimas neįmanomas be aktyvaus santykio su savo kalba. Kai svetimųjų priespaudos metais „nutrūko permanentinis kultūros ir kalbos gyvenimas“, mūsų šviesuomenė „ėmė nelietuviškai galvoti, jausti ir vaizduotis“ (AA. – Žodžių daryba, p. 4). „Mūsų kalba pradėjo nublukti, ir mes griebėmės gatavo, nors svetimo, dėl to, kad buvome jau bepametą mūsų kultūros sąsają su savąja didžios kultūros kalba“ (ten pat). Tik pagarba gimtajai kalbai gali sugrąžinti ir lietuvių kalbos, ir kultūros savitumą. Ta pagarba turi būti siejama su plačiai suprantama kalbos kūryba. „[T]autinės kultūros dirvose neužtenka paviršutiniškai įprasti pavartoti jau sukurtąsias vertybes, bet visur dar reikia kruopštaus ir didelio individualaus darbo. [...] Čia nei vienas tautos narys nėra laisvas nuo savo kalbos kultūrinio darbo. Nepamirština taisyklė: jo kalba – jo tautos kalba“ (RR 32). „Tik daugiau parodykime nuoširdumo savo tėvų kalbai, tik daugiau rūpestingumo savo žodžiui, leidžiamam į pasaulį, o kalbos šiukšlės mums be didelio vargo išnyks“ (RR 35). Tad visi įsitraukime „į tą amžinąjį kalbos kūrybos vyksmą, kuris didėja ir tobulėja tik kartu su žmogaus dvasios brendimu, pajėgumu ir kūrybingumu“ (ILKKI 68).

Andrius Ašmantas nuolat ilgėdavosi gyvo, ne knyginio žodžio, kuris tebėra stiprus kaime, „kuriame ir glūdi pačios gyvosios mūsų kalbos šaknys“ (ten pat, p. 67). „Mūsų kalba kaip tik gyva ir lanksti kaimo aplinkumoje“ (Gimtoji kalba, 1935, sąs.1–2, p. 31). Tas kalbos gyvumo principas eina per daugelį straipsnių ir paskaitų tekstų. Jis galėjo būti perimtas iš Jablonskio, gal per Balčikonio paskaitas, kurio buvo klausęs. Gal veikė tuo metu visuotinai gyvavusi nuostata gręžtis į tautos paveldą, bet greičiausiai sutapo su paties Ašmanto gyvojo žodžio ilgesiu, kurį jis taip propagavo bendrinės šnekamosios kalbos kultūrai skirtuose darbuose. Tą nuostatą jis ne kartą yra išsakęs savo skelbtuose žodžiuose. Antai Liudo Dovydėno romano recenzijoje pasiskundė, kad „daug kur mes vis dar stokojame gyvos ir visiems inprastos kalbos“ (Gimtoji kalba, 1935, sąs. 1–2, p. 31). Recenzuodamas Igno Malinausko ir Jurgio Talmanto „Lietuvių kalbos gramatiką pratimais“ pradinės mokyklos skyriams, rašė: „Dideliu autorių nuopelnu reikia laikyti

tai, kad jie gerai suprato gimtąją kalbą, jos tikslus ir tuo būdu atsisakė nuo nevykusių senovinių metodų, kurie paneigdavo vaiko atsineštąjį į mokyklą kalbos turtą ir versdavo iš gramatikos mokytis lyg naujos kalbos, kurios, tarytum, vaikas nė mažiausio sakinio nemoka sulipdyti...“ (Tautos mokykla, 1935, nr. 10, p. 238). Įdomu ir tai, kad Petro Joniko knygos „Pagramančio tarmė“ recenzijoje, be teigiamai vertinamo tarmės aprašo ir brangios kalbinės medžiagos, Ašmantas dar iškelia knygos [kalbos] nedogmatiškumą ir laisvumą, „kokiu pasižymi gyvoji kalba“ (Židinys, 1940, nr. 1, p. 139). Be to, nurodomi keli knygoje minimi gyvosios kalbos vartojimo atvejai (proklitikų ir enklitikų tarimas, žodžių sutraukimas ir kt.) ir sakoma, kad „[g]yvosios kalbos garsas yra visada veikiamas sakytojo jausmų įvairumo ir minties raiškumo. [...] Pagaliau tokie posakiai palengvina tarmės ritmą ar rimą perduoti“ (ten pat).

Minėtoje Liudo Dovydėno romano recenzijoje Andrius Ašmantas, be priekaištų dėl kurių ne kurių kalbos, skyrybos dalykų ir korektūros, nemaža vietos skiria kalbos gyvumui ir reiškiasi kaip kūrinio stiliaus vertintojas. Jis rašo, kad kalbos sklandumas, gyvumas ir vaizdumas daug priklauso nuo turinio. Kadangi rašytojas vaizduoja kaimą, tai jis ir sugebėjo pasinaudoti kalbos turtu, kurį atsinešė iš kaimo: „romano kalba ir dvelkia tuo lankstumu, gyvumu ir tikslumu“ (Gimtoji kalba, 1935, sąs. 1–2, p. 31). „Tiesa, autorius dar nedrįsta pasinerti į sodžiaus kalbos gelmes jos perlų ieškoti ir kitiems juos paskleisti. Jų tik vienas kitas“ (ten pat). Kartais rašytojas, norėdamas paryškinti iškalbius visuomenininkus, „leidžia jiems papilti tuščių žodžių ir pažarstyti nevykusių posakių, jau atkeliavusių iš miesto „inteligentų“ į kaimą. Visa daroma sąmoningai“ (ten pat). Kitur, kur to sąmoningo veiksmo nėra, reikia laikytis bendrinės kalbos normų, nuo jų nenutolti. Kur nutolta, ten vis nepagalvota, ar tai gyvas žodis, ar tai sklandu, nuoseklu, kaip sakytų kaimo žmonės. Beje, gyvumo pagrindu Ašmantas supeikia ir kelis Petro Joniko knygoje autoriaus vartojamus terminus naujadarus.

Gyva, sklandi žmogaus kalba visada ritmiška – ji lyg banguote banguoja. Kalbos ritmas reiškiamas sakiniais ir yra susijęs su kvėpavimu. Natūralaus kalbos ritmo neturi knyginiai sakiniai (pavyzdžiui, Daukanto). Gyvi sakiniai ritmiški, kaip kad Kėvės raštuose (RR 88–89). Ir rašytiniai sakiniai bus gyvi, kai pagal sakomąjį žodį išlaikys kalbos ritmą, kurį sudaro vietoje esančios pauzės ir deramai pabrėžiami svarbiausi sakinio žodžiai.

Su stilistikos dalykais susiję ir kiti Andriaus Ašmanto neskelbti kalbos taisymai. Jo archyve yra išlikęs tokių taisymų sąsiuvinis, kur susirašyta didelis pluoštas sakinių iš mokinių ir studentų rašinių, kuriuos nagrinėdavo

pamokose ir paskaitose ar šitaip mokydamas kalbos. Visi sakiniai suskirstyti į 10 skyrių: 1) skyrybos dalykai, 2) linksnių vartojimas, 3) žodžių netikslumas, 4) žodžių stilius, 5) sakinių stilius, 6) žodžių formos, 7) įvairūs kalbos netaisyklingumai, 8) laikai ir sakiniai, 9) rašybos dalykai, 10) priešdėlių ir prielinksnių vartojimas. Atidžiau įsiskaičius į tuos sakinius galima aptikti ir nelogiško tų dalykų skirstymo, ir šiaip neaiškumų, nes autorius paprastai nepateikia jokių aiškinimų ar taisymų pakaitų. Vis dėlto šitas taisymų sąsiuvinis rodo gerai jautus kalbos ir stiliaus skirtumus. Gerą stilių savo raštuose jis apibūdino tokiais ir dabar gerai stilistikoje žinomais požymiais: taisyklingumu, grynumu, aiškumu, kuris suprantamas plačiai – ir minties, ir fizinio garsumo prasmėmis, sklandumu (sakinio įforminimas, jo pilnumas, ritmingumas), tikslumu, gyvumu, vaizdumu. Tokių stilistinių priemonių randama tik grožinės literatūros kūriniuose. Ašmantas gerai suprato funkcinę stilistinių priemonių sklaidą ir apie ją kalbėjo recenzuodamas grožinės literatūros tekstą. Apskritai stilistiką jis laikė tokia kalbos sritimi, kurioje geriausiai galima pamatyti kalbos šilumą, gaivų lankstumą ir kalbos dvasios galybę (TUTK 54). Kalbos dvasia reiškiasi mąstymu, kalbos priemonėmis reiškiamu vaizdu, sujungtu su jausmine išraiška (ten pat).

Taigi Andrių Ašmantą galima būtų laikyti vienu iš lingvistinės stilistikos pradininkų Lietuvoje. Kartu su Aleksandru Žirguliu (žr. p. 474) jis panašiai apibūdino stilistikos uždavinius, svarbiausius stilingos kalbos reikalavimus. Deja, Juozo Pikčilingio žinomoje stilistikos monografijoje apžvelgiant lietuvių stilistikos raidą tai nėra paminėta (Pikčilingis 1971:16). Žinoma, kad Andrius Ašmantas studijavo užsienio mokslininkų stilistikos darbus: jo sudarytame literatūros sąraše Klaipėdos pedagoginio instituto bibliotekai yra ir stilistikos knygų, beje, nurodytų ir minėtoje Pikčilingio apžvalgoje (ten pat, p. 11), iš jų mokėsi ir mėgino dėstyti stilistiką aukštosiose mokyklose. Atkreiptinas dėmesys į 1936 m. Klaipėdoje išleistą Klaipėdos prekybos instituto knygelę „Studijų santvarka ir programa". Ten lietuvių kalbos programos kalbų skyriuje išspausdinta Andriaus Ašmanto sudaryta lietuvių kalbos programa. Ji suskirstyta į 4-is skyrius: 1) pagilintos fonetikos bei morfologijos žinios ir jų praktiškasis vartojimas, 2) sintaksės pratybos, 3) kirtis ir priegaidė, 4) stilistika. Pastarasis skyrelis toks: 1. Literatūrinė ir praktinė kalba. 2. Kalbos taisyklingumas, aiškumas, grynumas, tikslumas. 3. Rašinys, temos parinkimas, medžiagos suskirstymas ir išdėstymas. Kaip priedas nurodomi tokie darbai: rašiniai bei straipsniai apie Lietuvos ir pasaulinį ūkį, prekybą ir pramonę ir įvairiomis kitomis temomis, siekiant visų įgytųjų žinių srities; vertimai iš kitų kalbų; pavyzdingųjų lietuvių rašytojų nagrinėjimas kalbos

ir stiliaus atžvilgiu (p. 50). Tai ar ne pirmas bandymas aukštosiose mokyklose lietuvių kalbos dėstymo istorijoje įvesti kaip savarankišką kurso dalį ir stilistikos pradmenis. Tik reikia apgailestauti, kad šie pradmenys Andriaus Ašmanto nebuvo toliau plėtojami. Tiesa, „Bendrinės lietuvių kalbos kurso" programoje (1939. – AA) prie konkretaus rašomųjų darbų nagrinėjimo nurodytos kalbinės ir stilistinės klaidos. Bet atskiro stilistikos skyriaus nėra nei Klaipėdos pedagoginio instituto programoje, nei „Bendrinės lietuvių kalbos programoje", skirtoje Vilniaus universiteto studentams. Jose abiejose apie stilistiką visai neužsimenama.

Taigi nors ir neturime Andriaus Ašmanto tekstų, kuriuose būtų fiksuotas stilistikos kursas, iš pareikštų įvairių, kartais padrikų minčių galima daryti išvadą jį buvus vieną iš lingvistinės stilistikos kūrėjų Lietuvoje ir to kurso dėstymo pradininką aukštosiose mokyklose. Kaip kad neturėdami jo Klaipėdos pedagoginiame institute dėstyto vaikų literatūros kurso tekstų, laikome jį tos literatūros dėstymo pradininku (Raguotienė 2001:174).

* * *

Dabartinės bendrinės kalbos srityje Andrius Ašmantas yra palikęs liudijimų apie bendrinės kalbos struktūrą (fonetikos, akcentologijos paskaitos, žodžių darybos rašiniai ir diplominis darbas, taip pat žodžių darybos paskaitų tekstas), bet daugiausia darbų yra iš bendrinės šnekamosios kalbos kultūros, – jie sudaro ne tik gausiausią, bet ir vertingiausią palikimo dalį. Kadangi savo mokslinę kalbotyros veiklą jis pradėjo nuo žodžių darybos tyrimų, nuo jų ir tikslinga pradėti kalbos sandaros tyrimų apžvalgą.

Žodžių darybos tyrimai

Iš žodžių darybai skirtų darbų Andriaus Ašmanto archyve yra nemaža įvairių išrašų iš kalbos mokslo veikalų (Kuršaičio, Leskyno), žodynų, grožinių kūrinių (Henriko Senkevičiaus, Frydricho Šilerio ir kt.) vertimų į lietuvių kalbą, užrašų iš kelionių po žemaičių ir vakarų aukštaičių šnektas, kitokių išrašų. Žodžių darybai priklauso keturi rašiniai: seminarinis darbas „Priesagos -iškas ir -inis žemaičių tarmėje", referatas „Priesagos -inis, -iškas (-is, -ė), -ingas", diplominis darbas „Priesagos *-ini-s (-inė), -iška-s (-iška)* mūsų bendrinėje kalboje nuo „Auszros" laikų" ir paskaitų tekstai „Žodžių daryba". Be to, dar yra atskiras rašinėlis apie priesagos *-inis* būdvardžių reikšmes. Visi tie darbai ir užrašai rašyti ne vienu metu, nėra vienos vertės ir vertintini skirtingai. Diplominis darbas, vienas iš pačių didžiausių Andriaus Ašmanto rankraštinių darbų

(pagal apimtį didesni tik „Akcentologijos užrašai“), atrodo, bus vertingesnis už kitus, jis ir rengtas ilgiau, daugiau atsidėjus ir įsigilinus į temą.

Priešdiplominiai darbai

Andriaus Ašmanto archyve yra išlikęs juodraštinis seminarinio darbo „Priesagos -iškas ir -inis žemaičių tarmėje“ variantas, rašytas 1929 m. Jis turi nepilnus 12 puslapių, rašytų didelio formato lapuose. Iki šiol šis rašinys nėra niekur skelbtas. Pirmiausia reikia pasakyti, kad jame aprašomas šių priesagų darumas ir iš dalies vartosena (semantika) ne pačioje gyvojoje žemaičių tarmėje, o žemaičių kilmės rašytojų Daukanto, Valančiaus ir Žemaitės raštuose. Darbas pradedamas prisipažinimu, kad tų priesagų skirstymo ir aiškinimo pagrindo „teoretišku atžvilgiu“ autoriui nepavykę rasti. Jis mini Petro Joniko nuomonę apie tas priesagas š. m. (1929) „Švietimo darbo“ 2-ame numeryje ir toliau cituoja Prano Meškausko mintis iš jo „Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlio“, kad esą sunku tiksliai nusakyti (priesagos -*inis*) vartojimą, nes trūksta gyvosios kalbos ir senovinių raštų pavyzdžių. Autoriaus nuomone, sunku darytis „technikinius“ terminus tiems inteligentams, kurie visai nemoka lietuvių kalbos ar menkai ją temoka ir dar mažiau tepažįsta jos dvasią. Kad dabar pasidarę visiems sunku, kalta esanti mokyklinė ir ypač visuomeninė rašto kalba, kuri visai pagadino žmonėms kalbos skonį. „Iš tos balos beištrauks tik liaudies kalba ir se[no]viniai raštai, kurių duomenis vis dėlto reikia imti su dideliu atsargumu, nekaip iki šiol darome“ (AA, min. darbas, p. 1). Todėl dera gerai išstudijuoti rašytojų gyvenimo aplinkybes, ar jos buvusios palankios gerai išmokti lietuvių kalbą ir ją tinkamai vartoti. Kad kalbos nemokėjimu sirgo ir senieji rašytojai, rodo ir Daukanto „Gywato Didiujû Karwaidû“ pratarmė, rašyta Petrapilyje apie 1848 m. Daukantas pats kukliai prisipažįsta, kad jam kalba nerūpinti, o tai tiktų ir kitiems rašytojams.

Valančius vietoj priesagos -*inis* būdvardžių labiau mėgsta daiktavardžių kilmininką. Ašmantas nurodo savo skaičiavimu jų santykį gavęs 45 : 5, ir taip esą todėl, kad Valančius rašęs kaip žmonės šnekėjo. Daug toliau su priesaga -*inis* nuėjęs Daukantas: „Jis šios priesagos -inis tiek pridarė naujadarų, kurių, man rodos, nė šiandien visų nevartojame“ (AA, min. darbas, p. 3). Žemaitės prie senosios kartos negalima priskirti, ir jos raštuose neteko pastebėti ko nors neįprasta, „ypač todėl, kad iš jos raštų man pačiam teko kalbos mokytis“ (AA, p. 4). Be to, jos 1924–1925 m. raštai paliesti Jablonskio rankos. Gal tik kiek kliūtų jos *lietuviška, lenkiška kalba*, kurią ar nebus paėmusi iš senųjų rašytojų. Autoriui niekur nėra tekę liaudyje tokių pasakymų išgirsti.

Toliau darbe nagrinėjama žodžių su priesaga *-iškas* daryba. Pirmasis teiginys formuluojamas taip: „Priesagos -iškas (-a), -iškis (-ė) tėra segamos, kaip patyriau, tik prie daiktavardžių ir įvardžių liemenų. Prie antrųjų kiek mažiau, būtent tik prie savybinių įvardžių" (AA, p. 5). Plačiai nagrinėjamos abi grupės, pateikiama daug iš minėtų rašytojų surinktų pavyzdžių. Skiriama daiktavardinių prieveiksmių grupė (*žmoniškai*[133]*, lietuviškai*...), apžvelgiami daiktavardžiai *motriškas(is), vyriškas(is),* kalbama apie jų paprastąsias ir įvardžiuotines formas. Pateikiamas pavyzdys, kur *-iškas* būdvardis laipsniuojamas, plačiais pavyzdžiais parodoma, kad žmogaus ar daikto kilimo vietai žymėti Valančiaus nuosekliai vartojami būdvardžiai su priesaga *-iškis (sodiškis, varniškis*...).

Taigi matyti, kad darbas padrikokas, menkai nagrinėjami priesagos *-inis* būdvardžiai, o *-iškas* vediniai apžvelgiami plačiau. Galima spėti, kad seminarui pateiktas darbas galėjo būti geriau sutvarkytas. Šiaip ar taip čia jau buvo klojami pamatai diplominiam darbui ir kai kas iš jo vėliau ten ir pateko kaip trečiaisiais studijų metais atrasti dalykai.

Kitas, jau brandesnis darbas, likęs taip pat nespausdintas, turintis 13,5 didelio formato puslapių, – „Priesagos *-inis, -iškas (-is, -ė), -ingas*". Kada jis rašytas, nėra tiksliai žinoma. Aišku tik, kad po Jablonskio mirties, tai yra ne anksčiau kaip po 1930 m., nes autorius rašo, kad daug ką bus Jablonskis į kapus nusinešęs. Gali būti, kad 1930 m. ar dar anksčiau Skardžius jam bus siūlęs rašyti diplominį darbą ta tema, o kalbamasis rašinys būtų pirmas ar vienas iš kelių pirminių to darbo variantų. Tikra ir tai, kad jis rašytas prieš įteikiant diplominį darbą (veikiausiai iki 1931 m. vasaros kelionių po tarmes, nes jame dar nėra pavyzdžių iš kapsų ir zanavykų šnektų, tik du kirčiavimo atvejai iš Skriaũdžių ir Sintautų̃, – tarmių užrašų sąsiuvinyje įrašų iš šių vietų nėra). Laikyti jį vienu iš diplominio darbo pirminių variantų leidžia tas faktas, kad nemaža jo pavyzdžių ir teiginių tiesiog perkelti į diplominį darbą.

Rašinys pradedamas iš toli nuo bendresnių dalykų. Teigiama, kad XVIII amžiuje įsigalėjus daiktiškiesiems, arba materialiesiems, mokslams, ir kalbotyroje buvęs paneigtas bet koks „metafizinis" aiškinimas. Nusigręžimas nuo mistinio žodžių aiškinimo davęs lyginamąjį istorinį kalbos mokslą, kuris sustojo prie žodžio formos ir nutolo nuo jo reikšmės. Įtakos turėjęs ir senovinis analitinis mokyklinis metodas, kuris trukdęs suprasti psichinę

[133] Čia ir toliau darybos skyriuje Andriaus Ašmanto rašiniuose autentiška rašyba užrašyti pavyzdžiai perrašomi dabartine rašyba ir pateikiami vyriškosios giminės vienaskaitos vardininko linksniu.

žodžio prigimtį. „Kol žodis buvo abstrahuotas, kol buvo atskeltas nuo mūsų sąmonės ir vaizduotės, tol žodis buvo plika forma, lyg nieko, be savo išvaizdos ir garso, nereiškianti. Tokiu būdu dėl šių priežasčių mūsų, kaip ir kitų, kalbos reikšmėmokslis, arba semantika, tebėra lopšyje“ (AA, p. 1). Be to, kalbininkams formalistams mokslinis darbas įmanomas ir be semantikos, o kalbos praktikams, šiuo atveju mokytojams, visiškai neįmanoma apsieiti be semantikos, kuri kaip tik rodanti antrąją žodžio pusę – jo konkretumą, sutapimą su vaizdiniu. „Teparodydami mokiniui plikas žodžių formas, jų kalbinio sugebėjimo neišugdysime“ (ten pat). To palaidoto reikšmėmokslio pasigenda kaip tik tos kalbos, kurios po Didžiojo karo buvo vainikuotos ir pakeltos į karališką kalbų sostą – tapo valstybės, mokyklos, meno ir mokslo kalbomis. Todėl nieko nuostabaus, kad šiomis priesagomis pirmiausia susidomėjo kalbos praktikai, kuriems jau teko padirbėti lietuviškoje mokykloje. Jų nėra daug (Pranas Meškauskas, Petras Jonikas, Jonas Jablonskis), ir šios priesagos tenka „gal man pirmam kiek plačiau aiškinti. Todėl ir labai lengva čia man suklysti [...]. Jaučiuos šį darbą gavęs labiau dėl tų priesagų reikšmės neaiškumo, negu dėl jų etimologijos“ (ten pat, p. 2). Tačiau negalima visai palikti neaiškinus ir etimologijos, todėl darbą sudarysiančios trys dalys: etimologija, akcentologija ir semantika.

Čia išaiškėja keli įdomūs dalykai. Pirma, darbo temą Ašmantas bus ne pats pasirinkęs, bet gavęs iš savo vadovo, kuriam itin rūpėjo žodžių darybos dalykai. Antra, matyti, kad Andrius Ašmantas jau nesitenkina (gal ne be Skardžiaus įtakos) formaliuoju kalbos tyrimo būdu, bet nori gilintis į psichologines kalbotyros problemas, tai yra jau persiėmęs psichologizmo mokyklos idėjomis. Ir trečia, nors darbo uždaviniuose įvardijamas būtinumas tirti išvestinių žodžių semantiką, bet diplominiame darbe to buvo atsisakyta. Dabar per vėlu spėlioti, kodėl taip buvo padaryta: ar dėl išaugusios darbo apimties, ar dėl autoriaus nepajėgumo tinkamai parašyti tą dalį. Dėl pastarojo atvejo galima ir paabejoti vien todėl, kad iš vėlesnio laiko turime duomenų apie jo sukurtą gana plačią priesagos *-inis* būdvardžių reikšmių klasifikaciją (žr. šio darbo p. 383–384).

Taigi ir šiame priešdiplominiame darbe daugiausia nagrinėjama formalioji tų priesaginių žodžių daryba, nors yra ir vienas kitas pasvarstymas dėl semantikos. Medžiaga jame pateikta iš 7 autorių: Mažvydo, Daukšos, Daukanto, Valančiaus, Žemaitės, Vaižganto ir Krėvės raštų. Konkretūs darybos tipai nustatyti iš gausių pavyzdžių.

Pradžioje teigiama, kad priesagos *-inis* žodžiai mūsų kalboje vartojami be galo įvairiai. Senoviniuose raštuose tokių žodžių buvę labai mažai. Šiandien

ją daugiausia vartojame, rodos, daikto medžiagai, iš kurios kas padaryta, nusakyti. Būdvardžiai su šia priesaga daromi iš daiktavardžių šaknų (*tautinis, žieminis*...), ji segama prie veiksmažodžių (daugiausia prie dalyvių: *rinktinis*...), būdvardžių (*saldinis, rūgštinis*...), skaitvardžių (*pirminis, antrinis*...), prieveiksmių (*nuolatinis, dabartinis*...). Yra labai daug sudaiktavardėjusių priesagos *-inis* būdvardžių. Tad galime matyti nepaprastą šios priesagos lankstumą, gausumą ir gajumą, bet su ja padaryti vediniai labai nelankstūs (tai yra nedarūs).

Priesagos *-iškas* žodžiai senoviniuose raštuose vartojami labai plačiai. Ta priesaga gali būti segama prie daiktavardžių ir prie kelių savybinių įvardžių. Būdvardžius galima laipsniuoti ir įvardžiuoti. Priesaga *-ingas* segama prie daiktavardžių ir kiek prie būdvardžių šaknų. Išvestiniai būdvardžiai turi paprastųjų būdvardžių ypatybes. Prie išvestinių būdvardžių segama tik viena priesaga *-umas*.

Iš kirčiavimo rašoma, kad priesagos *-inis* žodžiai ne visose tarmėse vienodai kirčiuojami. Autoriaus žemaičių dounininkų tarmėje kirčiuojama pastoviai, kiek tai leidžia mūsų kalbos bendrieji akcentologijos dėsniai (tai yra turi kirčiuotą priesagą), pvz., *medìnis, pirktìnis, gyvulìnis* ir t. t. Šie būdvardžiai gerokai paveikę ir daiktavardžius, ypač tuos, kuriuos žemaičiai vėliau tepažino, todėl kirčiuojama *raštìnė*, *ligonìnė, vaistìnė.* Tačiau šaknyje turi kirtį nuo seniau pažįstami žodžiai *piȓštinės*, *nãginės.* Rašto tarmė kirtį kai kur palieka šaknyje, pvz., *mókslinis, pavéikslinis*, *pártinis.* „Šiandie, kiek patyriau, ir jie būdv. ima iš analogijos apibendrinti. Bet tvirtai šaknyje laikos ten, kur su ta priesaga žodis yra sudaiktav.: *ligóninė, rãštinė, plỹtin*ė, *piȓštinės, nãginės*... Bet jau *langìnė* (Skriaũdžiai M. aps. ir Sintautaĩ Š. aps.)" (AA, min. darbas, p. 11).

Priešingu keliu nuėjęs būdvardžių su priesaga *-iškas* kirčiavimas: išlaikomas pagrindinio žodžio kirtis, pvz., *Endriejãvas – endriejãviškis, Plùngė – plùngiškis*, bet *Gargždaĩ – gargždìškis, Kuliaĩ – kulìški*s. Bet iš įvardžių – *mūsìškis, jūsìškis*, taip pat *namìškis (namaĩ!?)* ir *kitóniška*s (!?). Priesagos *-iškas* būdvardžiai išlaiko pagrindinio žodžio kirtį abiejose tarmėse.

Priesaga *-ingas* pati sau išlaiko pastovų kirtį. Išimtys yra *píeningas, píršingas (arklys).* Jablonskio liudijimu, kirčiuota šaknis dar pasakoma būdvardžių *audringas, dvasingas, kaulingas; mokslingai, partingai; sąmoningas, sąžiningas.* Tie visi žodžiai yra senesnio kirčiavimo. Bet priesaga *-umas* pastovųjį kirtį nutraukia ant savęs.

Semantikos skyrelis striukas ir nebaigtas. Apie priesagos *-inis* žodžius parašyta kiek bendrų samprotavimų, mėginama remtis Antano Vireliūno

nuomone[134]. Bet pasakojama painiai ir Vireliūnui lyg pritariama, lyg su juo diskutuojama. Tik aiškiau pasakoma, kad iš menko (Vireliūno) pavyzdžio negalima daryti kokių išvadų ir reikalauti iš jo visais atvejais tapatybės. „Kalba yra žmogaus dvasios padaras. Kiek žmogaus psichinis gyvenimas nėra vienodas, pastovus, tiek negalima ieškoti to tikslumo ir pastovumo kalboje“ (AA, min. darbas, p. 12). Reikia dar atsiminti, kad atskirus žodžius ar posakius dažnai tiesiog mechaniškai pasisaviname nesišaukdami proto tiems faktams patikrinti. Turime pripažinti, kad kalba nėra tiesioginė mūsų vidinio pasaulio išreiškėja, todėl negalima iš kalbos reikalauti matematiško, arba absoliutaus, tikslumo. Vis dėlto tai nereiškia, kad neturime ieškoti priesagoms būdingų ypatybių.

Priesaga – *inis* reiškia daugiau patvarią, pastovią, nors ir įgytą ar iš panašumo gautą žymę. Priesagos -*iškas* būdvardžių svarbiausia žymė bus panašumas, o -*ingas* rodo reiškiamos žymės gausumą, didumą (AA, min. darbas, p. 13).

Trumpame skyrelyje autorius mėgina nustatyti kalbamų priesagų vedinių esmines skirtybes, bet šiek tiek parašyta tik apie -*inis*. Ši priesaga apibūdina (charakterizuoja) daikto arba reiškinio ypatybę taip, kad visos žymės sutampa visiškai neleisdamos manyti, kad yra dar kitų daiktą ar reiškinį apibūdinančių žymių. Tos žymės yra: 1) konkrečios ir realios daiktų santykių atžvilgiu, 2) pastovios kiekio ir net laiko atžvilgiu. Tai ypač ryšku kalbant apie konkrečius daiktus: *medinis namas, vokietinis šautuvas, žieminiai rugiai* (jų žymės yra absoliučios). Ši priesaga neturi laiko ir kiekio kitimo asociacijos (nesakome *rugiai eina žieminyn*).

Diplominis darbas

Diplominis darbas nuo jau minėtų priešdiplominių darbų skiriasi keliais požymiais. Pirmiausia nenagrinėjama priesagos -*ingas* būdvardžių. Tikslintas šaltinių sąrašas: atsisakyta senųjų raštų, ankstyvoji riba nusibrėžta „Aušros“ laikraščiu ir kiek daugiau pavyzdžių imta iš naujųjų laikų autorių (nors šiaip „Aušros“ pavyzdžių duodama itin gausiai, gal net gausiau negu iš kitų šaltinių). Taigi orientuotasi daugiau į dabartinę bendrinę kalbą, jei jos pradžia laikysime „Aušros“ leidimo metus. Darbe apsiribota formaliosios darybos nagrinėjimu ir pastabomis apie kirčiavimą, o visai atsisakyta semantikos. Matyti, kad diplominis darbas ir nagrinėjamu laikotarpiu, ir temos apimtimi, pavyzdžių gausa, jų pateikimu ir kitais dalykais gerokai skiriasi nuo minėtų

[134] Darbe šaltinis nenurodytas. Gali būti, kad remiamasi Vireliūno straipsniu „Priesagos -inis, -inė reikšmė“, išspausdintu „Mūsų kalboje“ („Lietuvos mokyklos“ priede) 1925 m. (nr. 3, p. 33–37).

Priesagos -ini-s (-inė) -iška-s (-iška) mūsų bendrinėje kalboje nuo „Auszros" laikų.

Pradedant rašyti ir čia minėtas priesagas aiškinti, kad ir tame ribotame laikotarpy, reikia pirmiausia išsiaiškinti, ką teks vadinti tomis priesagomis. Iš pirmo požvilgio atrodo viskas labai aišku, tačiau įsigilinę patiriame, jog priesagų ribos nėra taip jau aiškios. Pirma, tos priesagos daugiausia vartojamos būdvardžiuose. Jas galėtume pavadinti būdvardinėmis ir apsiriboti jas aiškinti tik būdvardžiuose. Tačiau būdvardis su daiktavardžiu yra taip glaudžiai susijęs, kad nevisada galėsime griežtai atskirti, kur čia būdvardis ar daiktavardis. Būdvardžių ir daiktavardžių kategorijos yra tiek sumišusios, kad tas pats žodis vienu atveju gali eiti būdvardžiu, kitu

Diplominio darbo pirmasis puslapis

priešdiplominių darbų. Ir nors iš jų yra pakartotų teiginių ar šiaip minčių, tai iš esmės kokybiškai naujas, savarankiškas tyrimas.

Darbas susideda iš keturių dalių: įžanginio žodžio, šaltinių sąrašo, bendrųjų pastabų, kur trumpai apžvelgiama ir tų priesagų istorinė raida, ir pagrindinės dalies, kur atskirai nagrinėjama priesagos *-ini-s (-inė)* ir *-iška-s (-iška)* vedinių daryba.

Įžanginiame žodyje rašoma, kad tų priesagų aiškinimas priklauso nuo tam tikrų sąlygų. Tos sąlygos nėra tiesiai įvardytos, bet reikia manyti, kad kalbama apie tiriamąjį metodą. Jo esama dvejopo: istorinio ir aprašomojo. Kadangi pirmiausia iškyla forminės (dabar sakytume, darybinės) ir reikšminės (arba semantinės) analizės klausimai, tai „forminėje dalyje vartojamas daugiau aprašomasis metodas“ (RR 120). Tyrimą sunkinę tai, kad nėra darbų, kuriais būtų buvę galima pasinaudoti, ir be jų „negali būti aiškus ir visų priimtas metodas. Todėl darbe reikia pasilikti vienam su savuoju metodu, koks jis bebūtų“ (ten pat).

Nors įžanginėje dalyje kalbama ir apie forminę, ir apie reikšminę tiriamųjų vedinių analizę, bet niekur tiesiai nepasakoma, kad pačiame darbe bus nagrinėjami tik darybos dalykai, o semantika nenagrinėjama. Žinoma, kad autoriaus galvota apie tai ir mėginta kiek rašyti, bet darbui išsiplėtus nuspręsta teikti jį ginti parašius tik darybos dalį. Tai nesumenkino darbo vertės ir jis buvo įvertintas teigiamai. Pridurtina, kad kitoje vietoje lyg tarp kitko buvo pareikšta, kad darybiškai abi kalbamos priesagos niekur nesusikerta ir nesusikryžiuoja, bet jas esą sunku išskirti semantikoje – gyvosios kalbos vartosenoje (RR 130).

Įžangoje dar rašoma, kad medžiagai rinkti pasirinkti tie autoriai, kurie savo raštais yra vadovavę spausdintam žodžiui sudarydami bendrinės kalbos pamatą, iš kurio išaugo ir šių dienų bendrinė kalba. Tai periodiniai leidiniai: „Aušra“, „Varpas“, „Draugija“, „Vilniaus žinios“, „Viltis“, kalbininkų darbai: Jauniaus gramatika, Juškos ir Kuršaičio žodynai, rašytojų ir publicistų raštai: Jono Biliūno, Vinco Krėvės, Lazdynų Pelėdos, Antano Smetonos, Vaižganto, Vienuolio ir Žemaitės. Be to, istoriniams svarstymams pasirinkta Brugmano trumpa indoeuropiečių kalbų gramatika („Kurze Vergleichende Grammatik der Indogermanischen Sprachen“, 1922), Endzelyno latvių kalbos gramatika („Lettische Grammatik“, 1922), Leskyno (Leskien) lietuvių kalbos vardažodžių daryba („Die Bildung der Nomina im Litauischen“, 1891) ir Trautmano (Trautmann) prūsų kalbos paminklai („Die altpreussischen Sprachdenkmäler“, 1910). Tie visi šaltiniai sudaro 22 pozicijas. Pačiame darbe dar duodama pavyzdžių iš gimtosios Endriejavo šnektos ir kapsų bei zanavykų šnektų

(nelokalizuojant, tik vienoje vietoje nurodyti Prienai su klaustuku), Valančiaus ir Daukanto raštų bei Rygiškių Jono gramatikos.

Bendrosiose pastabose pirmiausia norima išsiaiškinti, ką vadinti tomis priesagomis. Jas galėtume pavadinti būdvardinėmis ir ribotis tik būdvardžių nagrinėjimu. Tačiau būdvardis su daiktavardžiu taip labai susiję, kad ne visada galima atskirti, kur būdvardis, o kur daiktavardis. Vienu atveju tas pats žodis gali eiti būdvardžiu, o kitu jau daiktavardžiu. Taigi autorius nusprendžia nesiriboti tik būdvardžiais, o imti ir daiktavardžius. Čia reikės dėti ir tuos daiktavardžius, kurių kilmė jau kita (*giminė, giltinė, druskinė* ir kt., taip pat *griežinys, mišinys, stripinys* ir kt.). Be to, sumišę ir priesagų *-inas* ir *-inis* vediniai, ir jų ribas ne visada lengva nustatyti. Šiandieninė kalba tas priesagas linkusi skirti pagal reikšmę ir jos jau bus nuėjusios savo keliais. Negalima pamiršti, kad priesaga *-ini-s* santykiauja ne tik su *-ina-s*, bet ir su *-oni-s (marškonis...), -ona-s (geltonas...)*.

Priesagos *-iška-s* žodžiai giminaičių beveik neturi. Ji sumyšta tik su priesaga *-iški-s,* bet juos lengvai atskiriame iš vartosenos.

Istorinės raidos skyrelyje rašoma, kad *-ini-s* vediniai bus gal tik baltų kalbų padaras. Lietuvių kalboje ji vartojama gausiau palyginti su latvių ir net prūsų kalbomis. Senojoje lietuvių kalboje gausesni buvę priesagos *-ina-s* vediniai, o bažnytinėje kalboje *-ini-s* vediniai buvę reti. Iš senesnių rašytojų pastarąją buvo labai pamėgęs dirbtine kalba rašęs Daukantas, o Valančius, būdamas nelabai nutolęs nuo gyvosios kalbos, *-ini-s* vedinių vartojęs gerokai mažiau. Labai klystą Petras Jonikas ir Pranas Meškauskas teigdami, kad senoviniuose raštuose *-ini-s* buvusi plačiau vartojama. „Ji dabar tik įsigali, pavaduodama kilmininkus ir išstumdama kai kur *-ina-s* (plg. *medinoji* antis : *laukinė* antis)“ (RR 127). Šiandien *-ini-s* labai gyva priesaga ir smarkiai plintanti tik po Didžiojo karo, kada pradėjo veikti mokyklos dėstomąja lietuvių kalba.

Priesaga *-iška-s* istoriškai mažai pakitusi palyginti su *-ini-s*. Ji vartojama ne tik lietuvių ir kitų baltų (ypač prūsų) kalbose, bet ta pačia reikšme ir kitose indoeuropiečių kalbose. Tik senovės graikų kalboje ji tevartojama mažybiniams daiktavardžiams daryti.

Trumputė istorinė apžvalga leidžianti atskirti ir aprašyti ir tas priesagas, kurios yra netekusios ryšio su savo giminaitėmis ir kartu nustojusios gyvosios darybos (*giminė*, *tekinis*...) ir nuėjusios savo keliais (RR 129).

Pagrindinėje dalyje autorius išsikelia du uždavinius: 1) prie kokių žodžių šaknų ar kamienų (liemenų) tos priesagos gali būti segamos ir 2) kokio lankstumo yra tie nauji išvestiniai žodžiai tolesnei darybai ir gramatinei morfologijai.

Toliau išsamiai grupėmis nagrinėjama abejų priesaginių būdvardžių ir daiktavardžių grupių daryba.

Pirmiausia pateikiami *-ini-s* priesagos žodžiai pagal tai, iš kurių kalbos dalių jie padaryti. Nurodoma, kad jie daromi iš visų kalbos dalių:

a) iš daiktavardžių grynų šaknų: būdvardžiai (*pietinis, akinis, medinis*...), daiktavardžiai arba sudaiktavardėję būdvardžiai (*kapinės, raštinė, milinė...; viršinis, Aušrinė, naminiai*...); iš daiktavardžių priešdėlinių šaknų: būdvardžiai (*nuokampinis*, *priešakinis, užpakalinis*...), daiktavardžiai (*panaktinis, įpėdinis, parankinė*...);

b) iš būdvardžių grynų šaknų: būdvardžiai (*aukštinis, bendrinis, ilginis*...); daiktavardžiai (*statinė, šiltinė, šaltinis*...); iš būdvardžių priešdėlinių šaknų: būdvardžiai (*ištaiginis, išilginis, išgašinis* „gašus, gražus, puikus“...); daiktavardžių pavyzdžių nepateikta;

c) iš skaitvardžių: būdvardžiai (*dvylikinis, tūkstantinis, milijoninis*..., *antrinis*...); daiktavardžiai (*šimtinė, dešimtinė, penkinė...; Šeštinės, Sekminės*...);

č) iš įvardžių pateiktas vienas retas „Aušros“ naujadaras *savotinis (darbas);*

d) iš veiksmažodžių būtojo kartinio laiko šaknų: būdvardžiai (*darinė (syla,* „jėga“); daiktavardžių (*giminė, šikinė, ritinis*...); iš veiksmažodžių priešdėlinių šaknų: būdvardžiai (*apsukinis, išbėginis, ištekinis*...); daiktavardžiai (*padarinis, pavilkinė drėbtinis*...); iš būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių kamienų: būdvardžiai (*adytinis*, *pjaustytinis, dirbtinis*...); daiktavardžiai (*degtinė, suktinis, muštinis*...); iš būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių priešdėlinių kamienų: būdvardžiai (*atneštinis, išlaikytinis, uždengtinis*...); daiktavardžiai (*sutartinė, išimtinė, sužadėtinė*...); iš esamojo ir būsimojo laiko veiksmažodžių kamienų (čia apžvelgiami keli neaiškios darybos ir reikšmės žodžiai);

e) iš prieveiksmių: būdvardžiai (*atgalinis, nuolatinis, tiesioginis*...); daiktavardžiai (*Dauginis*);

ė) iš prielinksnių: *aplinkiniai (laukai); aplinkinė* „apylinkė“;

f) iš jungtukų tėra nurodytas vienas per Vinco Mykolaičio paskaitą išgirstas žodis *kadanginis* (*stilius*);

g) iš jaustukų taip pat tėra vienas Kuršaičio žodyno pavyzdys *gužinė* „toks žaidimas, gužynė“, autoriaus kildinamas iš jaustuko *guž, guž*.

Iš šio skyriaus daroma išvada, kad „galime pastebėti priesagos *-ini-s* nepaprastą lankstumą pritapti prie įvairių kalbos dalių“ (RR 140). Ši priesaga dažniausiai dedama prie neveikiamosios rūšies dalyvių ir daugiausia daromi daiktavardžiai. Tuo tarpu prie įvardžių, prieveiksmių, jungtukų ir jaustukų dedama retai. Nurodoma, kad vienodai dažnai daromasi ir iš priešdėlinių šaknų: „[p]riešdėlis čia visai neturi įtakos“ (RR 141).

Toliau „*-ini-s* lankstumo“ skyriuje apžvelgiama, prie kurių priesaginių žodžių gali būti segama ši priesaga ir kurios priesagos gali būti dedamos prie šios priesagos vedinių.

Teigiama, kad dažniausiai priesaga *-ini-s* pritampa prie daiktiškos reikšmės priesaginių žodžių (kurių ir tas priesagotumas mažai jaučiamas). Pateikiama pavyzdžių su įvairiais priesaginiais žodžiais (dažniausiai daiktavardžiais ir vienu, priesagos *-in-ti,* veiksmažodžiu, pvz., *augintinis, mokintinis, jaukintinė...*). Tai iš tikrųjų daugiausia „daiktiškos reikšmės“ žodžiai, pvz., *-ag-a: medžiaginis, -ait-i-s: kunigaikštinis, -g-a: išeiginis, -in-ė: kapininis, -yb-ė: kokybinis, -ykl-a: ganyklinis, -ul-y-s: gyvulinis* ir t. t. Daroma išvada, kad priesaga *-ini-s* pritampa prie įvairių priesaginių žodžių. Tačiau šių dienų bendrinėje kalboje ne visur linkstama tokių žodžių darytis. Šiandien tokios neįprastos darybos būtų būdvardžiai iš priesagų *-ėj-a-s, -esn-i(ė)-s, -ij-a* vedinių, svetimų žodžių su *-ik-a*, taip pat *-in-ė, -in-i(y)-s* (šios dvi būtų ir dėl tarimo nepatogu), *-ikšt-, -išk-ė, -toj-a-s...* daiktavardžių. Taip pat vengiama segti priesagą *-ini-s* prie priesagų *-uma-s, -yst-ė* daiktavardžių.

Autoriaus atskirai duodami pavyzdžiai, kur priesaga *-ini-s* segama prie sudurtinių žodžių, o pastaruosius sudėlioja pagal darybą. Antai nurodoma, kad būdvardžių daromasi iš daiktavardžio + daiktavardžio (*viduržeminis, daiktavardinis, nosburninis ...*), būdvardžio + daiktavardžio (*baltsubinis, žalvarinis...*), skaitvardžio + daiktavardžio (*dviratinis, vienmarškinis...*), įvardžio + daiktavardžio (*šiandieninis*, *kasmetinis, kasdieninis...*) ir kitokių dūrinių (jų pavyzdžių pateikta mažokai). Šį skyrelį be kokios žalos buvo galima dėti prie daiktavardžio grupės ir nurodyti esant dar vieną tų vedinių pogrupį. Bet autoriui taip daryti gal neišėjo todėl, kad vedinių iš sudurtinių daiktavardžių grupėje neatsirado daiktavardžių ir būdvardžių priešpriešos (čia visi tik būdvardžiai), kokia skiriama aname daiktavardžių skyrelyje.

Mažai ir menkai aprašyta, kurios priesagos gali būti dedamos prie priesagos *-ini-s* žodžių. Autorius teisinasi radęs maža pavyzdžių: „Matyt, *-ini-s* yra lyg ir pabaigtinė priesaga“ (RR 144). Nurodoma, kad ta priesaga daugiau dedama prie daiktavardžių, retai kada prie būdvardžių. Daroma išvada, kad kiek daugiau pavyzdžių yra su mažybine priesaga *-ėl-i(ė)-s* (*giminė : giminėlė, marškiniai : marškinėliai*) ir priesaga *-iška-s* (*vidutinis : vidutiniškas, giminė : giminiškas*). „Vis dėlto priesaga *-ini-s* + *-iška-s* yra įmanomesnė ir dažnesnė bendrinėje kalboje negu *-iška-s* (būdvardinės reikšmės) + *-ini-s*“ (RR 145).

Morfologinių formų apžvalgoje rašoma, kad iš būdvardžių galima pasidaryti prieveiksmių. Bet „Aušroje“ ir „Varpe“ tokių prieveiksmių beveik neteko

rasti, tik vienintelį pavyzdį *kultūriniai* (*istoriška paroda*). Šiaip visur tokiais atvejais daromasi su priesaga *-iška-s*, kaip elgiamasi ir dabartinėje spaudoje.

Raštuose autoriui netekę rasti laipsniavimo pavyzdžių, o įvardžiuotinių būdvardžių pasitaiko tik kelių žodžių: *dabartinis, vidutinis, paskutinis, pirmutinis*.

Daiktavardinių šios priesagos vedinių mažiau yra vyriškosios giminės negu moteriškosios. Būdvardiniai priesagos *-ini-s* žodžiai ne visada sutampa su *-is, -ė* būdvardžių linksniavimu; skiriasi vyriškosios giminės daugiskaitos vardininko ir naudininko galūnės.

Kirčiavimo reikalai, rašo autorius, yra daug prastesni: susekti tikrus dėsningumas esą labai sunku. Taip yra ir todėl, kad rašomosios kalbos tekstai nėra kirčiuojami, o tų žodžių kirčio šokinėjimas tirtas tik mokslo reikalams. Daug čia padaryta Kuršaičio (jo žodyne žodžiai kirčiuoti). Jo kirčiavimas eina pagrindu mūsų bendrinei kalbai. Tiesa, kapsai ir zanavykai, iš kurių mokomės bendrinės šnekamosios kalbos, kai ką kitaip kirčiuoja ir darbe remiamasi paties autoriaus sumedžiotais pavyzdžiais iš kelionių po tą kraštą.

Toliau autorius mėgina grupuoti Kuršaičio daiktavardžių ir būdvardžių kirčiavimo pavyzdžius, bet prie kokių nors apibendrinamų išvadų neprieina. Nepasiseka rasti dėsningumų ir iš kapsų bei zanavykų pavyzdžių. Autoriaus tik daroma išvada, kad jo pastebėta daiktavardžių kirčiuojant priesagą (*bùlvinė* „vieta bulvėms dėti“, *drùskinė*), o būdvardžių – šaknį (*bulvìnė* (*košė*), *druskìnis* (*vanduo*) (RR 152).

Antrame pagrindinės dalies skyriuje nagrinėjami žodžiai su priesaga *-iška-s*. Teigiama, kad tai tokia priesaga, kuri reikalauja daikto, kad ir abstrakčios reikšmės, o *-ini-s* abstraktumo nemėgstanti. Dėl tos priežasties *-iška-s* gali būti segama prie dar įvairesnių priesagų.

Toliau duodama pavyzdžių su tomis priesagomis (priesaginiais žodžiais). Pvz.: *-ag-a: medžiagiškas, -agi-s: melagiškas, -ait-i-s: žemaitiškas, -at-ė: gyvatiškas, -ėl-i-s: numirėliškas, -iet-i-s: amerikietiškas, -im-a-s: tikėjimiškas, -in-ė: gimininiškas, -yb-a: tikybiškas, -ov-ė: senoviškas, -ul-i-s [-ul-y-s]: gyvuliškas, -u(o)men-ė: visuomeniškas* ir dar keliolika kitų. Rašoma, kad iš tos daugybės priesagų ne visos šiandien tėra vartojamos. „Mat *-iška-s* vartojamas palyginamosioms daikto ypatybėms žymėti. Kur žodis dėl priesagų pasidaro nevaizdus, neryškus, ten *-iška-s* ir tolsta“ (RR 159).

Nurodoma, kad kalbamosios priesagos būdvardžiai nelabai mėgsta, kad prie jų būtų dedamos dar kitos priesagos. „Vienintelė *-uma-s* yra nuolatinė“ (RR 159), pvz., *žvėriškumas, moteriškumas, lenkiškumas* ir t. t. Be to, ji dedama prie įvairių sudurtinių žodžių, pvz., *karžygiškas, didvyriškas, vienašališkas, savarankiškas*, *veidmainiškas, atžagareiviškas* ir kt. Pabrėžiama, kad nuo

seno ši priesaga dedama prie sustingusių sudurtinių žodžių ir jie kartojami visų rašytojų tie patys. „Naujos darybos nėra gyvos“ (RR 161). Skyrelyje dar pateikiama keletas pavyzdžių, kur daroma iš kitų kalbos dalių, bet sakoma, kad tokių priesaginių žodžių nėra gausu ir jie beveik nevartojami šių dienų raštuose.

Gramatiškai priesagos *-iška-s* būdvardžiai yra labai lankstūs: jie gauna visas paprastųjų būdvardžių gramatines ypatybes. Jų nurodomos trys: 1) jie gali būti įvardžiuojami, pvz., *žvėriškasis, visiškasis, dangiškasis* ir t. t., linksniuojami kaip ir kiti įvardžiuotiniai būdvardžiai; 2) išvestiniai žodžiai laipsniuojami, pvz., *šuniškesnis, žmoniškesnis, lietuviškiausias* ir t. t.; 3) iš jų daromi prieveiksmiai, kurie savo ruožtu gali būti laipsniuojami, pvz., *lenkiškai, šventiškiau, krikščioniškiausiai* ir t. t.

Apie kirčiavimą pasakyta trumpai. Jaunius juos laikė nekilnojamo kirčio žodžiais, o Kuršaitis irgi kirčiavo jauniškai. Taigi „kirtis ir galūninio kirčiavimo palieka šaknyje ir tos priegaidės, kurios yra šaknis“ (RR 162).

* * *

Taigi toks atrodo Andriaus Ašmanto diplominio darbo turinys. Kokias išvadas iš čia atpasakotų minčių būtų galima padaryti?

Pirmiausia jame pirmą kartą lietuvių kalbotyroje sistemiškai aprašyta daiktavardžių ir būdvardžių daryba su priesagomis *-ini-s* ir *-iška-s* ir tos darybos priklausymas nuo pamatinio žodžio kamieno. Tai savo knygoje apie priesagos *-inis* būdvardžius yra pažymėjęs ir Pranas Kniūkšta (Kniūkšta 1976: 4). Jis pabrėžė, kad Andriaus Ašmanto darbas įdomus tuo, jog jame daug plačiau negu kur kitur nagrinėjami priesagos *-inis* vediniai (ten pat), bet jokio išsamesnio vertinimo nepateikė ir jo pavyzdžiais ar išvadomis nesirėmė. Enciklopedijose ir kituose Andriaus Ašmanto darbų apžvalginiuose straipsniuose diplominis darbas įvardijamas kaip vienas iš svarbiausių, vertingiausių jo rašinių. Teigiama, kad jame sukaupta daug medžiagos (Zinkevičius 1992: 322), autorius buvo surinkęs daug medžiagos iš gyvosios kalbos ir tam tikslui apkeliavęs nemaža tarmių (Jonikas 1941). Pastarasis teiginys perimtas ir Bostono „Lietuvių enciklopedijos“ (I 335), tad galima spėti, kad jis paimtas iš Joniko nekrologo arba greičiausiai straipsnis enciklopedijai bus rašytas paties Joniko. Dėl to reikia pasakyti, kad čia ne visai tikslu: tarmių faktai Ašmantui buvo iš tikrųjų tik pagalbiniai (intarpiniai), o kirčiavimo pavyzdžių nors yra iš kapsų ir zanavykų šnektų, bet jie nei išsamūs, nei labai svarbūs. Pridurtina, kad tame pačiame Andriaus Ašmanto tarminių užrašų sąsiuvinyje (AA) yra įrašų ne tik iš kapsų ir zanavykų, bet ir iš kitų – žemaičių šnektų. Pastarai-

siais pavyzdžiais diplominiame darbe nesinaudota. Šiuo kartu nepamirština ir darbo recenzento Antano Salio pastaba, kad darbe „kiek trūktinas šaltinių parinkimas“. Bet šiaip ar taip, reikia pasakyti, kad darbui pavyzdžių iš apibrėžto bendrinės rašomosios kalbos raidos laikotarpio buvo pririnkta pakankamai daug ir jie leido autoriui daryti gana pagrįstas išvadas. Tarmių faktai darbe nebuvo pagrindiniai ir jie atliko tik šalutinį vaidmenį.

Antra. Andriui Ašmantui gerai pavyko įvardyti priesagų *-inis* ir *-iškas* vartojimo polinkius. Svarbus teiginys, kad gausėja priesagos *-inis* būdvardžių (jų ypač daug pradėję rastis po Didžiojo karo) ir jie stumia iš vartosenos priesagos *-iškas* vedinius ir ypač daiktavardžio kilmininką. Įdomi mintis, kad *-inis* priesaga daugiau pritampa prie daiktiškos reikšmės žodžių, o *-iškas* – ir prie abstraktesnių daiktavardžių. Taip pat svarbu, kad autorius ne vienoje vietoje tiksliai nurodė dabartinei kalbai būdingesnius ir įprastesnius darybos tipus ir jau pasenusius, dabar nebevartojamus būdvardinius kalbamų priesagų vedinius.

Darbe mažiausiai pavyko aprašyti tų priesaginių žodžių, ypač priesagos *-ini-s* vedinių, kirčiavimą. Minėtame priešdiplominiame darbe, atrodo, buvo einama teisingesniu keliu (mėginta skirti paveldėtasis ir pasiskolintasis kirčiavimas), o čia kokių apčiuopiamesnių rezultatų nematyti.

Trečia. Autorius kaip reikiant nesusidorojo su tyrimo metodika. Reikia prisiminti, kad tuo metu vyravo istorinis požiūris į kalbos tiriamuosius faktus. Tos pačios metodikos laikytasi ir žodžių darybos tyrimuose. Teigiama, kad „[ž]odžių darybos tyrinėjimas genetiniu aspektu, nesiremiant vienalaikiais darybos santykiais tarp žodžių, sudaro istorinės, arba diachroninės, žodžių darybos esmę“ (Urbutis 2009: 39). Kaip tik Augustas Leskynas, kurio vardažodžių darybos darbu rėmėsi Andrius Ašmantas, ir Pranas Skardžius, Ašmanto darbo vadovas, įvardijami kaip istorinės lietuvių kalbos žodžių darybos atstovai (Urbutis 2009: 39). Pats Skardžius neslėpė, kad jo didžiausiame darbe „Lietuvių kalbos žodžių daryba“ (1943) remiamasi istoriniu žodžių darybos supratimu. Jis rašė, kad beveik kiekviename praktiniame lietuvių kalbos darbo žingsnyje „pasigendama sintezinio ir istorinio mūsų kalbos žodžių darybos supratimo“, tad „autorius, ilgiau nebelaukdamas, ir ėmėsi šio darbo“ (Skardžius 1943: 11).

Iš tiesų tas Skardžiaus darbas nėra perdėm tik istorinis. Jame šalia istorinių aiškinimų randame daug gyvų žodžių darybos reiškinių, paremtų tik dabartine vartosena. Nepamirština, kad jis skyrė dabartines darias ir nedarias žodžių darybos priemones (Skardžius 1943: 18), daug kur pačiame darbe nuosekliai siejo vedinius su gyvais pamatiniais žodžiais. Bet istorinis požiūris sudarė sąlygas tapatinti tas pačias darybos priemones turinčius skirtingus kalbos

vienetus, pavyzdžiui, priesagos *-inis* būdvardžius ir daiktavardžius. Palyginkime jo teiginį, kad daiktavardžiai su priesaga *-inis* „yra ne kas kita, kaip sudaiktavardėję pirmykščiai būdvardžiai, ir todėl savo daryba niekuo nesiskiria nuo atitinkamų dabartinių būdvardžių“ (Skardžius 1943: 17). Skardžius čia neatsižvelgė į svarbų faktą – semantines skirtybes, taip pat į kai kuriuos morfologinius skirtumus, nors kai kas iš tų skirtumų ir paminėta (Skardžius 1943: 260). Dėl to jam kaip viena senosios priesagos *-inja-* manifestacija egzistavo ir būdvardžių *-inis, -inė*, ir daiktavardžių *-inis, -inė, -inys, -ynė* vediniai. Pagal mokytoją šitaip elgėsi ir jo mokinys. Iš kelių žodžių darybai skirtų Ašmanto rašinių matyti, kad šiuo – metodikos atžvilgiu į priekį beveik nepasistumta ir trypčiota vietoje. Tai galėjo lemti ir Skardžiaus autoritetas: jis ir leisdamas didžiausią savo darbą 1943 m. tebebuvo žodžių darybos istorikas.

Dabartinėje sinchroninėje žodžių daryboje labiausiai keliamas vedinio ir pamatinio žodžio santykis, kuris turi būti gyvas tuo pačiu istoriniu laiku. Vienalaikiškumo momentas iškeliamas kaip pagrindinis sinchroninės žodžių darybos matmuo (Urbutis 2009: 40–41). Tokiu būdu būdvardžių daiktavardėjimas tenka jau paribio ar istorijos sričiai ir sinchroninėje daryboje nėra nagrinėjamas. Vincas Urbutis šį reiškinį vadina morfologine sintaksine daryba ir ją mini skyrelyje, pavadintame „Kas lieka už darybos ribų“ (Urbutis 2009: 347 tt.). Galima jį vadinti ir morfologiniu reiškiniu (substantyvacija) (Pupkis 2005: 106), bet tai esmės nekeičia.

Andrius Ašmantas irgi stovėjo ant istorinės žodžių darybos pagrindo ir gerokai svyravo tarp sinchronijos ir diachronijos. Šiaip jis tarsi deklaravo aprašomąjį metodą, kuriuo norima tirti dabartinė lietuvių kalba nuo „Aušros“ laikų. Jis rašė, kad „pačiai temai tiek tėra priesagų istorijos reikalinga, kiek skirto laikotarpio priesagų vartoseną galėtume suprasti ir išaiškinti“ (RR 125). Vis dėlto metodo ribotumas neleido iki galo sukurti sinchroninio darbo ir privertė likti pusiaukelėje. Todėl priesagos *-inis* skyriuje ir suplakti būdvardiniai ir daiktavardiniai vediniai, nors ne vieną kartą pasakyta juos turint semantinių skirtybių. Priesagos *-iškas* skyrius jau atrodo gerokai „sinchroniškesnis“, nes tai daugiau lėmė šių vedinių specifika.

Ketvirta. Darbe ar dėl autoriaus nepatirties, ar dėl vadovo nesužiūrėjimo yra likę abejotinų faktų, netiksliai nustatyto žodžių skaidymo atvejų. Pavyzdžiui, būdvardis *nepartinis* yra ne priešdėlinio daiktavardžio vedinys (RR 132), o padarytas iš grynos daiktavardžio *partija* šaknies. *Begalinis* taip pat nėra šio tipo darybos (RR 132), o laikytinas hipostaziniu dariniu (plg. Skardžius 1943: 22). Būdvardžio *moralinis* pamatinis žodis veikiau būtų daiktavardis, o ne būdvardis (RR 133). Būdvardžiai *parakvijinis* (RR 142), *krikščioninis* (RR

143), *parapijoniškas* (RR 158), *grykoniškas* „graikiškas“*, krikščioniškas* (RR 158) bendrinėje kalboje sietini su nepriesaginiais pamatiniais žodžiais, o ne su priesaginiais. Kalbant apie būdvardžius *viršutinis, žemutinis, kraštutinis* ir panašius reikia skirti priesagą *-ut-inis*, o ne *-ut-i-s* (RR 143–144). Galima būtų nurodyti dar vieną kitą netiksliai suvoktą ar apsiriktą dalyką, bet jų nėra daug. Ne jie lėmė darbo vertę, o ji tikrai nemaža. Šiuo savo kūriniu Andrius Ašmantas pirmą kartą išsamiai sistemiškai aprašė tam tikrų būdvardžių darybą, ir šiame darbe parodė dideles potencijas dirbti kalbos mokslo tiriamąjį darbą.

Baigiant šią apžvalgą reikia pridurti, kad Andrius Ašmantas ir apgynęs diplominį darbą toliau domėjosi tų priesagų būdvardžiais, rinko jų pavyzdžius iš tarmių. Galima spėti, kad jis galėjo galvoti ir apie to darbo publikavimą. Išspausdintas jis veikiausiai būtų buvęs tobulesnis ir daręs didesnį poveikį žodžių darybos tyrimams, o ne likęs tik kalbos istorijos faktu.

Apie priesagos *-inis* būdvardžių reikšmes

Andriaus Ašmanto archyve yra išlikęs lapelis (pusės didelio formato lapo pusiau sulenktos 5 skiltys), kuriame ranka surašyta 17 priesagos *-inis* būdvardžių reikšmių su pavyzdžiais, pora daiktavardžių reikšmių ir keli darybos pavyzdžiai. Galima spėti, kad tai rašyta gerokai vėliau nei dirbta prie diplominio darbo, galbūt rengiantis paskaitoms iš žodžių darybos Klaipėdos pedagoginiame institute. Tai patvirtintų ir tas faktas, kad paskutinėje lapelio skiltyje yra mašinėle (gali būti, kad asmenine Ašmanto) spausdintas tekstelis „Kam kas lemta“, greičiausiai moksleiviams ar studentams duodamas diktanto tekstas. Taigi gal jį reikėtų apžvelgti kartu su jo žodžių darybos paskaitomis, bet jose apie priesaginę darybą išvis nieko nėra rašyta. Antra vertus, čia duodama apžvalga geriau siejasi su diplominio darbo tema ir rodo Ašmantą nenustojus ir vėliau domėtis platesniais priesaginių žodžių vartojimo dalykais.

Taigi būdvardžių nurodyta esant 17 reikšmių. Čia šalia reikšmės įvardijimo duodama kiek autoriaus pavyzdžių (jie niekur nekirčiuoti, imami iš įprastinės vartosenos, ne iš senųjų raštų; vienur kitur būdvardžiai pabraukti ištisiniu, kartais punktyriniu brūkšniu). Nepavyko nustatyti, kam Ašmantas prie kai kurių reikšmių yra sužymėjęs skaitmenis nuo 158 iki 161 (rašyta prie I, II, VI ir kt. atvejų).

I. Daikto sąsajai reikšti su laiku: *vakarinės, rytmetinės maldos, žieminiai paršeliai...*

II. Daikto santykiui reikšti su vieta: *sieninis, kišeninis laikrodis, pagramantinis kunigas, laukinės antys...*

III. Daikto santykiui reikšti su skaičiumi ir kaina: *tūkstantinė minia, milijoniniai skaičiai; šimtinis arklys, kapeikinė vinis*...

V. Ryškiai daikto ypatybei reikšti: *saldiniai, rūgštiniai obuoliai, kumštinės pirštinės*...

VI. Padarymo būdui reikšti: *kastinis kelias, piltinis kalnas, skaitytinės mišios*...

VII. Įsigijimo būdui reikšti: *pirktiniai marškiniai, parvestinė, atvestinė karvė*...

VIII. Kilmei reikšti: *belginis arklys, prūsinis šilkas, apyninis alus*...

IX. Paskyrimui reikšti: *šieninė šakė, kopūstinis kubilas, išeiginiai drabužiai*...

X. Rūpimam dalykui reikšti: *girinis žydas, peklinis kupčius* („pirklys, pirkėjas"), *vištinis vanagas*...

XI. Darbo formai reikšti: *galvinis, plytinis cukrus, kantuotiniai balkiai*...

XII. Panašumui reikšti: *ledinė druska, sidabrinė šviesa, meškinės kojos*...

XIII. Matui reikšti: *sieksninis kardas, glėbinis ąžuolas, colinės lentos*...

XIV. Gretinimo tvarkai reikšti: *viršutiniai drabužiai, vidurinė mokykla, artimesnė giminė*...

XV. Daikto savininkui, priklausymui reikšti: *šepetinė pieva, antiniai kiaušiniai, žąsiniai taukai*...

XVI. Įrankiniam daiktui reikšti: *kojinė mašina, vėjinis malūnas, dantiniai priebalsiai*...

XVII. Rūšiai reikšti: *kantičkinės knygos, uosinis, ąžuolinis medis*.

XVIII. Daiktavardžiams reikšti: 1) *arklinis (skerdžius), pakaklinis (šalikas), malkinė, Petrinės*..., 2) *penkinė* (banknotas), *šimtinė, tūkstantinė,* 3) *vytinis, mokytinis* (?), *pintinė,* 4) *aplinkiniai (žmonės, keliai*...).

Čia iš karto į akis krinta pernelyg smulkus reikšmių suskaidymas, bet, pavyzdžiui, nėra nurodyta medžiaga, iš kurios kas daroma ar padaryta, jau minėta ankstesniuose darbuose. Antai Skardžius tokių būdvardžių nurodė esant 10 rūšių (Skardžius 1943: 246), o Kniūkšta daiktavardinių būdvardžių 12 (Kniūkšta 1976: 61–78). Bet čia ne kiekis svarbu, o tai, kad turime pirmą rašytinį liudijimą apie tų būdvardžių reikšmių skirstymą. Andrius Ašmantas čia nusipelno pionieriaus vardo.

Žodžių darybos paskaitos

Nėra aišku, ar sumanytasis Klaipėdos pedagoginiame institute skaityti epizodinis žodžių darybos kursas buvo tikrai skaitytas. Paskaitų tekstas, iki šiol niekur neskelbtas, nėra baigtas, kaip ir daugelio kitų jo paskaitų. Jis trumpas, sudaro 19 didelio formato puslapių. Nemažą jo dalį (4 psl.) apima neįvardyta įvadinė dalis, toliau eina skyrelis „Žodžių darybos tikslas ir jos kryptys", skyreliai „Šis tas apie priešdėlį, šaknį, intarpą, priesagas ir galūnes", „Beformiai

Žodžių daryba.

Pradėdami šį kalbos mokslo skyrių, pirmiausia norėtume pasiaiškinti, kas yra žodis. Juokingas klausimas! Ar mes nežinome, kas yra žodis: juk pradžios mokykloj jau net jos žemesniuose skyriuose puikiai išmokome skirti žodį. Deja, bene ir čia bus tas psichinis mūsų ypatumas, kad ko mes nežinome, jaučiamės geriausiai žiną.

Tikiu, kad daugeliui iš dalto bus atsitikę [illegible] galvą pasukti, ar čia vienas žodis ar du, o gal ir trys, ir atskirai [illegible]. Kaip jį pagaliau rašyti?

Žodžių darybos paskaitų teksto pradžia

žodžiai", didžiausias skyrelis (p. 10–17) „Priešdėlinė žodžių daryba", kuriame nagrinėjami priešdėlio *pa-/ po-* dariniai, ir „Žodžių šaknis".

Kursas pradedamas iš toli nuo bendrų dalykų – bendrosios kalbotyros (leksikologijos) klausimų. Norima pasiaiškinti, kas yra žodis. Tai esantis juokingas klausimas: juk net žemesnėse klasėse puikiai išmokstama skirti žodžius. „Deja, bene ir čia bus tas psichinis mūsų ypatumas, kad ko mes nežinome, jaučiamės geriausiai žiną" (AA. – Žodžių daryba, p. 1). Daugelis bus pastebėję, kad kai kur nevienodai rašoma. Antai Būga rašęs *kuopikčiausias, pergeras, kai-kas* ir kt. ir pasiaiškinęs, kad jam ne viskas čia esą aišku.

Žodis ir žodžio dalis nėra griežtai skiriama: vienu atveju vartojamas atskiras žodis (*iš*), kitu tik jo dalis (*iš-bėgo*). Kartais nėra lengva sudėtingesnį žodį suskirstyti dalimis. Dėstytojo nuomone, norint skirti žodį nuo sakinio ar jo dalies dėtini du pagrindai: fonetinis ir psichinis.

Fonetiniu pagrindu žodį skirti padeda kirtis. „Jis suburia atskiras fonemas į tvirtesnį garsinį vienetą" (ten pat, p. 2). Kitu atveju reikėtų remtis savo pažiūra, mąstymu, vaizdavimusi, tiesiog sprendimu, sąvokojimu. Bet ir čia fonetinis ir psichinis žodžio pagrindas gali nesutapti, pvz., *maža maža trobelė, mylėk tėvą motiną, ryts vakarėlis gegutė kukavo*... Šiuo keliu eidami patirsime, kad nelygiai glaudžiai jungiami ir atskiri žodžiai, pvz., *siuvamoji mašina* (plg. *siuvamas drabužis*), *lenktinis peilis* (plg. *užlenktas peilis*) ir t. t. Nuolat greta

vartojami žodžiai gali susilieti, pvz., *Daugirdas* kilo iš *daug girdįs* ir pan. Kalbos idiomos irgi nustoja pirminės savo reikšmės ir yra pasukusios keliu tapti vienu žodžiu.

Žodžio dalys, žodis ar net sakinys yra reliatyvus dalykas. Bet, rašo autorius, nesileisdami į žodžių istoriją, stengsimės iškelti kelis forminius (ne semantinius) žodžių darybos atvejus, kurie sunkiau įveikiami žemesnių klasių mokiniams, nes dabar labai trūksta laisvės lietuviškų žodžių kūrybai. „Pasidarę išvadą, kad naujas žodis yra kultūros naujų laimėjimų apraiška, suprasime branginti savo kalbą ir kartu vertinti ją su visos tautos kultūra“ (ten pat, p. 5).

Taigi žodis pagal kultūros laimėjimus gali eiti keliomis kryptimis: 1) tiems patiems žodžiams galima duoti naują turinį, 2) galima kurtis naujų analogiškų žodžių, 3) susieti du žodžius vienai sąvokai reikšti.

Pirmuoju atveju žodžiams galima duoti metaforiškai naują prasmę, pvz., *plunksna* – paukščio, *plunksna* – rašomoji, *dangus* – oro mėlynė, *dangus* – dvasių gyvenimas ir t. t.; susiaurinti ar praplėsti žodžio prasmę, pvz., *karininkas* – žmogus, kuris karu verčiasi ar rūpinasi, ir tam tikra karių rūšis – jų laipsnis, *darbininkas* – kas apskritai dirba ir nekvalifikuotą darbą dirbantis žmogus. Čia visur prasmė susiaurinta. Praplėsta, pavyzdžiui, *piliečio* reikšmė nuo pilies gyventojo iki valstybės nario. Jablonskio *įnamiai* praplėsti paukščiams ir gyvūnams.

Antruoju atveju pagal analogiją kuriami nauji žodžiai. Pavyzdžiui, buvo *malkinė*, o gavę druskos pasidarėme *druskinę*, pagal *žingsnį* dabar turime *linksnį* ir kt.

Trečiuoju atveju pavyzdžiai būtų *siuvamoji mašina, tėvas motina, grėblio kotas* > *grėbliakotis, anoje pusėje* > *anapus* ir kt.

Žodžių darybos objektas apima tik antrąjį ir trečiąjį atvejį, o pirmasis labiau susijęs su kultūra ir socialiniu gyvenimu. „Tuos žodžius ir jų tikrąją prasmę tik iš kultūros ar per kultūrą tepažįstame“ (AA. – Žodžių daryba, p. 6).

Skyrelyje „Šis tas apie priešdėlį, šaknį, intarpą, priesagas ir galūnes“ rašoma, kad žodžių darybai svarbu ir tos smulkmenos, kurios dabar nėra gyvos, o ypač jei neturi atskiros prasmės. Prie šitokių „nebeprasmingų“ žodžio dalių priklauso mūsų galūnės. Iš tiesų galūnės nėra vien linksniuočių ar asmenuočių žymės, bet jos yra ir prasmingos, pvz., *plikas – plikis, aukštas – aukštis, sūrus – sūris* ir t. t., arba galūnė labai suaugusi su priesaga, kad dabar atskirti sunku, pvz., *lygumas – lyguma, daugumas – dauguma*, *malk-in-ė – mok-in-ys, -ė* ir t. t. Tokiam reikšminiam tikslui yra atsiradę ir priešdėliai, jie žodžiui duoda naują reikšmę. Šaknis kisdama irgi duoda žodžiui naujų reikšmių, pvz., *trūkti – trūkis, [su]šukti – šūkis, sutikti – san-tykis* ir kt. Taigi žodžių

šaknis darybai yra lygiai svarbi kaip ir priešdėliai ar priesagos. Antrąją žodžių darybos dalį sudarytų sudurtiniai žodžiai, kurių dar ryškus dvišakniškumas: *avigalvis, grėbliakotis, ilgakojis*, *vištgaudis* ir t. t. Tai grupei galėtume skirti ir reduplikuotinius žodžius: *mama, tėtė*, *mažmožis, murmulis* ir kt.

Priešdėlinės darybos skyriuje rašoma, kad derėtų peržvelgti visus mūsų vartojamus priešdėlius, bet tai padaryti nesą galima dėl laiko stokos. Tad reikia išnagrinėti bent vieną priešdėlį[135]. Nagrinėjant reikią kreipti dėmesį į formą ir reikšmę, o jų santykis galintis būti labai įvairus: viena forma gali turėti daug reikšmių ir kiek rečiau kelios formos vartojamos viena reikšme.

Priešdėlio *pa-* skyriuje atsiribojama nuo prielinksnio *po* ir reduplikacinio *pa-*. Čia skiriamos 4-ios reikšminės grupės.

Priešdėlis *pa-* pirmiausia tiesiogiai ar tarpiškai dedamas prie veiksmažodžių veiksmo pabaigtumui (perfektyvumui) reikšti, pvz., *rašė, rašė ir parašė, bėgti – pabėgti* ir t. t. Šis atvejis labai gyvas ir kartu labai laisvas, nes jį gali turėti beveik visi veiksmažodžiai ([išskyrus] *žvilgterėti, čiuptelėti*...). Iš tokių veiksmažodžių daromos daugelis išvestinių formų: *parašymas, parašydamas, parašius..., paskirti – paskirtis, padėti – padėtis*...

Antra, priešdėlis *pa-* vienas ar kartu su priesagomis reiškia veiksmo nuoseklumą ar retumą: *pabara, parašau, pabėginėti, paišdykauti* ir kt. Čia dar ryški ir pabaigtumo reikšmė.

Trečia, tas priešdėlis rodo veiksmo šiokį tokį mokėjimą, sugebėjimą atlikti: *Jau mano duktė paaudžia. Jau jų vaikas pakalba.* Jokio pabaigtumo čia jau nejaučiama.

Ketvirta, priešdėlis suteikia veiksmažodžiui naujos reikšmės, kuri tiesiog iš šaknies nekyla: *pamokėti* – broliams, seserims dalis išmokėti, *pamesti* – netekti, nustoti kokio daikto, *pasileisti* – ištvirkti ir kt. „Šios prasmės *pa-* priešdėlis nėra gyvas“ (AA, p. 12).

Toliau apžvelgiami išvestiniai priešdėlio *pa-* daiktavardžiai ir būdvardžiai.

Iš priešdėlinių *pa-* veiksmažodžių daroma įvairių daiktavardžių. Čia kartais kinta šaknis ir vartojami įvairūs kamiengaliai (liemengaliai). Duodama nemaža pavyzdžių su įvairiais kamiengaliais, su balsių kaita ir be jos, su gryna šaknimi ir su priesagine. Pavyzdžiui: *pajuoka, pagunda, pamoka, paklausa; pagrindas, pasėdas; pakurai, palaikai; palūkanos, pakastuvės; padėklas, pagrėbstai, pakinktai, pagrandukas; padanga, pagyra, pakraipa, pagirios* ir kt. Tie išvestiniai daiktavardžiai išlaiko šaknies reikšmę, bet daugumas yra sukonkretėję ir nebereiškia veiksminės sąvokos.

[135] Ši mintis ir pati priešdėlio *pa-* aprašymo pradžia autoriaus tekste išbraukta ir rašyta iš naujo.

Taip pat iš tokių veiksmažodžių daromi būdvardžiai: *pakrikas, paslikas, pasviras*; *pagaulus, pažulnus; patvarus, pamaldus, palaidas* ir kt. Kai kurie iš šių būdvardžių be priešdėlių visai negalimi. Iš jų dar daromasi daiktavardžių ir prieveiksmių.

Su priešdėliu *pa-* daromi būdvardžiai, pvz., *padorus (: doras), palengvas (: lengvas)* ir kt. Priešdėlis kiek sumažina reiškiamą ypatybę.

Iš daiktavardžių yra daug su priešdėliu *pa-* išvestų įvairios reikšmės daiktavardžių. Jie reiškia: 1) artimą vietą, apylinkę to daikto, kuris pasakomas šaknimi: *paupys, pamiškė, pajūris, pakaunė* ir t. t.; 2) reiškia vietą po daiktu: *pasaulis, pasostė, padurys* ir t. t.; 3) reiškia laikinę eilę, kas po ko eina: *patėvis, pamotė, pamergė* ir t. t.; 4) turi griežtai neapibrėžtą reikšmę: *padugnės, padrumzlės, pagalys*, *paauglys, pakeleivis* ir kt.

Daromasi vienas kitas būdvardis *(parankus)* ir gausiai prieveiksmių: *paakiui*, *pakeliui, pakalniui* (rodo vietos kryptį), *pažodžiui, palaipsniui, pagrečiui* (reiškia veiksmo būdą – eilę, tvarką), *padieniui, pamečiui, pamėnesiui* (rodo būdą laiko atžvilgiu), *palaukiau, paežiau* (reiškia vietą), *pagaliau, paryčiau, pavakariau* (reiškia laiką).

Tarmėse, ypač žemaičių, pasitaiko būdvardžių, kurie vienose šnektose turi *pa-,* o kitose *po-: pajuodys – pojuodis, parudys – porudis, pasaldys – posaldis* ir t. t. Jie visi rodo ypatybes, kurių esama tik truputį, bet ne tiek, kiek rodo pati šaknis.

Taigi priešdėlis *pa-* gali būti dedamas ne prie visų kalbos dalių. Rodos, nėra vedinių su skaitvardžiais (išskyrus *vienas*), įvardžiais, prielinksniais, prieveiksmiais, jungtukais ir jaustukais.

Paskutinis skyrelis skirtas žodžio šaknies dalykams. Nurodoma, kad šaknies balsiai kinta viena tvarka, o priebalsiai kita. Šaknies priebalsių kitimas yra visiškai fonetinis ir žodžio reikšmei įtakos neturi, pvz., *kąsti < kansti < kandti, neždamas < nešdamas*...

Balsių kitimas rodo, kad žodžiai sudaro lyg tam tikras šeimas, kurias jungia reikšmė, kartais net ir labai nutolusi. Vienabalsinės šaknys sudaro tam tikrus laipsnius, kurie išsidėsto tam tikra tvarka. Pagrindiniai balsiai yra *e, a, o, ė* ir jie sudaro tokias eiles:

1. *e (plečiu),*	*a (platus),*	*ė, o (plėtė, plotas),*	*i (plisti)*
2. *a (skanus)*	------	*o, uo (skonis, ražas, ruožas)*	-----
3. *o (šokti)*	*uo (šuolis)*	------	*a (stoti, stuomuo, status)*
4. *ė (rėžti)*	*o, uo (ruožas, sėsti, sostas),*	------	*a (ražas)*

Apibendrinant galima pasakyti, kad Andriaus Ašmanto „Žodžių darybos“ kurso paskaitos yra gerokai fragmentiškos, jose nėra nemaža šiam kursui pravarčių dalykų. Jos pradedamos nuo bendrųjų kalbotyros klausimų ir populiariai aiškinama, kas yra žodis. Tik prabėgomis paaiškinami galūnių vediniai, o išsamiau rašoma apie priešdėlinę darybą ir balsių kaitą, bet visai nenagrinėjama priesaginė daryba ir sudurtiniai žodžiai. Tas fragmentiškumas gali būti paaiškinamas Klaipėdos pedagoginiame institute kursui skiriamu trumpu laiku, todėl, kaip autoriaus ir pažymėta, tenkinamasi vieno priešdėlio vedinių nagrinėjimu.

Jeigu šį kursą vertinsime visų Ašmanto rašinių žodžių darybos tema kontekste, turėsime pripažinti, kad jame teoriškai pažengta gerokai į priekį. Pirmiausia griežčiau ribojamasi nuo istorinių aiškinimų ir susitelkiama prie sinchroninių klausimų. Gana gražiai ir tiksliai nagrinėjama daiktavardžių, būdvardžių ir prieveiksmių daryba iš veiksmažodžių, kai kur visai priartėjama prie šiuolaikinio žodžių darybos supratimo. Įdomi balsių kaitos laipsnių lentelė, nors ji palikta neišplėtota ir plačiau nepaaiškinta, nesusieta su atskirų kalbos dalių darybos dalykais. Kaip tam tikras nenuoseklumas, galbūt sietinas apskritai su metodo trūkumais, yra neatribota veiksmažodžių ir vardažodžių daryba. Pasitaiko supainiotų žodžių ir formų darybos atvejų.

Kaip labai teigiamą faktą reikia paminėti mėginimus darinius apžvelgti ne tik darybiškai, bet ir semantiškai, ir pasakyti, kad čia autoriui vietomis neprastai sekėsi. Paskaitose autorius ryškiau orientuojasi į bendrąsias psichologizmo mokyklos nuostatas, žodžių darybą stengiasi sieti su kultūriniais naujadarų poreikiais. Apskritai šis „Žodžių darybos“ kursas dar kartą patvirtina dideles jo potencijas toliau gilintis į šios srities kalbos mokslą ir praktiką. Andrius Ašmantas juo pasirodė kaip vienas iš nedaugelio tarpukario kalbininkų, gebantis plačiu teoriniu ir praktiniu žvilgsniu sistemiškai tirti mūsų žodžių darybos dalykus.

Bendrinės kalbos fonetika, tartis, akcentologija

Bendrinės kalbos fonetikos kursą Andrius Ašmantas yra skaitęs Klaipėdos pedagoginio instituto, Vytauto Didžiojo universiteto ir Vilniaus universiteto studentams, bendrinę tartį dėstęs Palangos mokytojų lituanistų kursuose 1939 m., o akcentologiją skaitęs 1939 m. rudenį Vytauto Didžiojo universitete. Fonetikos ir tarties reikalui praverčia išlikę paskaitų tekstai „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetika“ (RR 193–212), fonetikos kurso programa ir įvairūs smulkūs išrašai (AA), taip pat Juodkrantės mokytojų 1934 m. kursuose Antano Salio skaityto bendrinės tarties kurso Andriaus Ašmanto rašyti

konspektai (AA. Tai iš tiesų nedidelis bendrinės kalbos fonetikos, ne tarties, kursas, bet reikalo esmės tai nekeičia).

Bendrinės šnekamosios kalbos pagrindai

Prieš pradedant nagrinėti konkrečius Andriaus Ašmanto paskaitų tekstus reikia dar kartą pasakyti, kad jo darbuose esantys lietuvių bendrinės šnekamosios kalbos struktūros dalykai (aprašomoji fonetika ir akcentologija) buvo ne tiek kalbos mokslo objektas, kiek būdas pereiti prie tos kalbos ugdymo dalykų, tai yra pagrindas ugdyti šnekamąją kalbą. Ta paskirtis neleidžia tikėtis kokių didelių aprašomosios kalbotyros mokslinių atradimų ar apibendrinimų, nes ne tai jam rūpėjo. Vis dėlto negalima išleisti iš akių to fakto, kad bent jau Andriaus Ašmanto bendrinės kalbos fonetikos kursas kol kas yra vienintelis iš tarpukario Lietuvos žinomas gana išsamus fonetinės sistemos aprašas. Dar vienas nespausdintas aprašas yra minėtasis Antano Salio bendrinės tarties kursas, skaitytas 1934 m. Juodkrantės mokytojų lituanistų kursas, leidžiantis lyginti abiejų kalbininkų savitumą ir įtakas.

Galima iš karto pasakyti, kad iš Antano Salio sukonspektuoto teksto tiesioginės įtakos Andriaus Ašmanto kursui nematyti, nors juo ir galėta būti naudotasi. Apie įtaką negali būti kalbos skaitant bendrąsias pastabas ir balsių skyrių. Pirmiausia skiriasi abiejų vartojami terminai. Salys vartoja *kvėpsnį, dengiamąją kremzlę, antdantį, atdarumos garsus,* o Ašmantas – *kvėpavimą, žiedinę kremzlę, dantų smegenis, atvirumos garsus.* Skiriasi ir formalioji abiejų kursų sandara. Vienokią ar kitokią įtaką galima įžiūrėti priebalsių skyriuje: sutampa tam tikri terminai (pvz., lūpininių dantinių priebalsių *v, f* vadinimas priešburniniais), kai kurie tie patys pavyzdžiai, kaip antai retas žodis *angẽlė* (mažybinė *angos* forma) liežuvio užpakaliniam *ŋ* parodyti ir kt. Be to, yra keletas panašiai interpretuojamų probleminių lietuvių kalbos fonetikos reiškinių (žr. žemiau). Nėra jokių Andriaus Ašmanto fonetikos sąsajų su Mykolo Durio „Kalbos mokslo pagrinduose“ esančiais „Kalbos garsų fiziologijos“ ir „Kalbos garsų kiekio“ skyriais, taip pat su Petro Būtėno „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlyje“ (1931) įdėtu „Fonetikos elementų“ skyreliu. Galima teigti, kad Andriaus Ašmanto „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetika“ yra originalus, remiantis užsienio fonetikos darbais parengtas darbas, teikiantis autoriui vieną iš pirmųjų vietų tarpukarinėje lietuvių kalbos fonetikos istorijoje.

Turėdami prieš akis visų Ašmanto skaitytų kursų ir spausdintų darbų taikomąją paskirtį, pamėginkime paieškoti autoriaus keliamų to darbo pagrindų ir nuostatų.

„Vaizdinės tarties“ paskaitose Andrius Ašmantas rašo, kad leidus spaudą (1904) šnekamoji kalba nebuvo įsileista pilietinėmis teisėmis nei į mokyklą, nei į įstaigas: „gyvasis žodis dar savo teisių neturėjo“ (RR 290). Tik nepriklausomoje valstybėje iškilo bendrinės šnekamosios kalbos reikalas. Didžiausi veiksniai kurtis tai kalbai yra mokykla, kariuomenė, bažnyčia, platus valstybės ir visuomenės gyvenimas su parlamentu ir valstybės įstaigomis bei įvairiomis organizacijomis, taip pat teatro tinklas (ten pat, p. 291).

„Mūsų šnekamoji kalba nėra dirbtinė, bet turi savo pagrindą vakariečių-pietiečių tarmėje“ (ten pat). Iš kapsų ir zanavykų tarmės bendrinei šnekamajai kalbai imame fonetines ir morfologines lytis. Autorius nurodo, kad teoriškai ilgai nebuvome apsisprendę, kurios tarmės turėtume laikytis, ir čia bus lėmę keli sutapimai ar atsitiktinumai. Nesiimdamas spręsti bendrinės šnekamosios kalbos reikalų Jonas Jablonskis pasisakydavo kalbantis kaip jo motina kalbėjo, tai yra „švariausiai zanavykiškai“, iš kur jau seniai imtas ir rašomosios kalbos pagrindas (RR 291–292). Šita jo įtaka buvusi didelė ypač todėl, kad jis buvo pripažintas rašomosios kalbos autoritetas, ir ji sklido per bendradarbius ir mokinius. Antras laimingas sutapimas esantis mūsų rašybos fonetiškumas: „Mūsų rašyba palyginti tiksliai atvaizdavo ir atvaizduoja tos tarmės pagrindinius garsinius ypatumus“ (AA. – „Vaizdinė tartis“, II sąs., rankraštis, p. 81–82). Nors seni žmonės raštą skaito paprastai savo tarme, bet mokykloje mokiniai pratinami skaitydami derintis prie rašto.

Vis dėlto reikia pasakyti, kad Andrius Ašmantas ne iki galo įvertino Jablonskio įnašą į bendrinės šnekamosios kalbos kūrybą. Lėmė ne tik atsitiktinumai, bet ir tam tikros Jablonskio viešai paskelbtos mintys. Ašmantas pripažįsta, kad Jablonskis yra kalbėjęs apie netaisyklingai tariamas rašomosios kalbos priegaides ir savo 1925 m. „Lietuvių kalbos vadovėlyje“ pažymėjęs, kad „mokiniai tuoj kalbos mokslo pradžioje turi įprasti gerai skirti savo kalbos kirtį“ (cit. pagal Ašmanto RR 187). O kaip reikia tarti rašomosios kalbos garsus, „Jablonskis niekur savo raštuose neatsako“ (ten pat). Tai nėra tiesa. Dar 1901 m. „Lietuviškos kalbos gramatikoje“ Jablonskis buvo nužymėjęs svarbiausius garsų (daugiausia balsių) tarimo dalykus. Pavyzdžiui, jis nurodė, kad „pirmoji dalis skiemens, turinčio šitą [tvirtapradį] kirtį, reikia tarti augsčiaus ir stipriaus arba tvirčiaus, negu antroji“ (Jablonskis 1957: 62), „rašomoje tarmėje jos [nosburninės balsės *ą, ę, į, ų*] ištariamos dažniausiai kaip ilgosios balsės“ (ten pat, p. 63), „*e* (atviroji) reikia ištarti gana plačiai, beveik kaip *a* po minkštosios priebalsės“ (ten pat, p. 64), „Priebalsės, viena ar kelios, prieš siaurąsias balses yra ištariamos minkštai, prieš plačiąsias – kietai“ (ten pat, p. 67) ir kt. Tokių ir panašių nurodymų yra duota ir Jablonskio 1922 m.

gramatikoje, pvz.: „Ilgieji balsiai su kirčiu ir be kirčio (*vyras* ir *vyrutis, žodis* ir *žodelis, dūmai* ir *dūmučiai*) tariami yra rašomojoje tarmėje tęsiamai“ (ten pat, p. 187) ir kt. Tarties normintojų dėmesio negalėjo nepatraukti ir Jurgio Gerulio sutranskribuotas Jablonskio tariamas tekstas, išspausdintas Gerulio „Lietuvių dialektologijos studijose“ („Litauische Dialektstudien“, 1930). Vadinasi, Jablonskis yra padėjęs bendrinės tarties pamatus ir gana tiksliai nurodęs pagrindines balsių ir priebalsių tarimo taisykles. Kitaip būtų sunku suvokti, kodėl „daugumas vaidilų [tai yra aktorių] dainuoja ir kalba zanavykiškai“, kaip rašė Antanas Salys 1930 m. (Salys 1979: 120). Matyt, tų, kurie rūpinosi vaidybine tartimi, buvo gerai įsiklausyta į Jablonskio (rašytinius ir sakytinius) nurodymus ir ugdyta vakarietiškojo pagrindo lietuvių bendrinė vaidybinė tartis (Pupkis 2005: 326–327 ir ten nurodyta literatūra).

Andrius Ašmantas nurodo, kad atsitiktinėmis aplinkybėmis nesąmoningai susidariusi bendrinė šnekamoji kalba negalėjo būti tiksli. Pranas Skardžius 1927 m. „Švietimo darbe“ iškėlė, kad šalia rašomosios bendrinės kalbos yra ir turi būti bendrinė šnekamoji kalba (Skardžius 1997: 35). Nuo to laiko spaudoje vis parašoma apie bendrinės šnekamosios kalbos reikalą, nurodoma jos trūkumų. Tęsiant Jablonskio tradiciją dar kartą patvirtinamas vakarietiškasis bendrinės tarties pagrindas (Salys 1979: 120, 123–124; Ašmantas RR 19)[136]. Tačiau apgailestaujama, kad iki šiol vis neturime tos kalbos visos sistemos, kuri apimtų atskirus garsus, garsų junginius, žodžius, kirčio ir priegaidės dalykus ir nurodytų normas ir būdus toms normoms pasiekti kitų tarmių žmones. Kitaip sakant, dar nėra aiškus ir iki galo išspręstas bendrinės šnekamosios kalbos santykis su kitomis tarmėmis.

Kiekviena tauta bendriems savo reikalams susikuria ne tik raštų, bet ir šnekamąją kalbą. Toji kalba su tautos kultūros kilimu yra švarinama, dailinama, tobulinama. „Tokiu būdu ir bendr. šnekamoji kalba yra galinga jungėja visuomenės, kuri priklauso vienai tautai arba bent jos kultūrai“ (AA. – Vaizdinė tartis, II sąs., rankraštis, p. 84). Ir mums labai svarbu ir gyvenimiškai tikslinga, kad bendrinė šnekamoji kalba būtų lietuviškiausia, kad tarmė, kuri yra tos kalbos pagrindas, būtų kuo mažiausiai paveikta svetimybių ir svetimų įtakų. Visi sutiksime, kad kapsų ir zanavykų tarmės kaip tik mažiausiai paliestos svetimųjų įtakos. Jos yra beveik pačiame lietuvių kalbos ploto viduryje, išlaikiusios būdingiausias mūsų kalbos ypatybes, kurių neturi kitos

[136] Mano „Kalbos kultūros studijose“ (2005) p. 237 netiksliai sudėti akcentai: vakarietiškąjį pagrindą pirma patvirtino Salys, o tik paskui Ašmantas. Be to, Pranui Skardžiui dar 1927 m. tas pagrindas nekėlė kokių didesnių abejonių; apie vakarietiškąjį tarimą jis kalbėjo kaip apie savaime suprantamą dalyką (Skardžius 1997: 36, 45–47).

tarmės. Priduriama, kad kapsai ir zanavykai ryškiausiai skiria mūsų kalbos priegaides, jos tarsi yra pačios lietuviškiausios, nėra kirčio atitraukimo, ilguosius ir trumpuosius balsius skiria labai ryškiai ir savitai, būdingai kaip tik mūsų kalbai. Galų gale tos tarmės turi daug artimų, kalbančių panašia kalba tarmių ir visas jų plotas sudaro kone pusę lietuviškai kalbančio ploto (AA, ten pat, p. 84–86). Ši Andriaus Ašmanto mintis, kad bendrinės šnekamosios kalbos tarminis pagrindas santykiškai išplečiamas bemaž iki pusės lietuvių kalbos tarmių, mūsų kalbotyroje buvo pasakyta bene pirmą kartą ir turėjo daug reikšmės bendrinei tarčiai kurtis. Platesnis pagrindas leido ne vien kopijuoti vieną šnektą, bet ir remtis šalia esančiais gretimų šnektų žmonėmis, kurie kaip ir visa bendrinė šnekamoji kalba yra kiek nutolę nuo konkretaus pagrindo (RR 189). Tuo buvo skatinama savaiminė tos kalbos raida neprisirišant prie siaurų tarmybių.

Kai kalbame apie bendrinės šnekamosios kalbos, jos tarties ir kirčiavimo tarminį pagrindą, galime susidaryti klaidingą įspūdį, kad tai, kas kitiems buvo senokai aišku, Andriui Ašmantui dar vis reikėjo įrodinėti ir tarsi iš naujo išradinėti dviratį. Iš tikrųjų taip nėra. Neturėtume pamiršti, kad visa tai, apie ką čia kalbėjome, buvo skirta studentams, todėl tai auditorijai buvo aktualu pasakoti palyginti elementarius dalykus ir jų sąmonėje tvirtinti vakarietiškąjį bendrinės šnekamosios kalbos pobūdį.

Bendrinės šnekamosios kalbos problematikoje pirmiausia susiduriame su bendrine šnekamosios kalbos tartimi. Toji tartis yra visų tarmių jungėja, vienytoja bendram mūsų tautos kultūros reikalui ir patogumui. Ji nurodo ir ugdo mūsų kalbos garsų tarimą, koks aptinkamas zanavykų, ypač kapsų tarmėje. Šitaip turėsime bendrinę tartį – garsą, žodį, sakinį, kurie, sąmonėje sujungti su išgyvenamu vaizdiniu, konkrečiu daiktu ar reiškiniu, leis kalbėti apie vaizdinę tartį (RR 260).

Vaizdinės tarties terminas bus bene Andriaus Ašmanto susikurtas terminas, bent kitur jo neteko aptikti. Antanas Salys, vienas iš žymiausių bendrinės tarties kūrėjų ir specialistų, skyrė bendrinę šnekamąją tartį, kurios reikės kasdieniniame gyvenime susiduriant su savo žmonėmis ir užsieniečiais (tai ne tarmių makalynė arba fonetiškai išsigimusi miesto kalba), ir vaidybinę tartį, skirtą grožinei scenos kalbai, jos aukštajam stiliui (Salys 1979: 124–125). Savo terminu Ašmantas veikiausiai norėjo įteigti būtinybę kalbant sieti mintį, vaizdą ir kalbą, daryti ją sąmoningą ir patrauklią ausiai. Tas jo vartojamas „vaizdumas“ greičiausiai nė nepretendavo į vaidybinę (sceninę) tartį, o buvo skirtas daugiausia mokyklinio kalbos ugdymo reikalams. Visas Andriaus Ašmanto darbo tikslas buvo apibūdintas aiškiai ir paprastai: „Kaip visais šiais viršiniais

ypatumais skiriamės nuo nemokytų, taip mokytas ir išlavintas žmogus savo tikslia, švaria ir gražia tartimi bei tokiu pat tiksliu, gražiu ir sveiku balsu. Be tobulo balso ir žodžių tarties pažangos mokytas žmogus negalėtų pateisinti savo ilgus metus, sugaištus mokykloje“ (RR 267). Pasisavinti bendrinei kalbai reikia bendro skonio, meniškumo ir pažinimo (žinojimo). „Kitaip sakant, reikia čia pajusti ir tam tikrą gyvojo žodžio kultūros ilgesį, išsidirbti skonį, ką iš savęs aš reikalauju, ko iš kitų laukiu“ (AA. – Vaizdinė tartis, II sąs., rankraštis, p. 91).

Taigi bendrinei tarčiai ugdyti pirmiausia reikia pažinti lietuvių kalbos fonetikos sandarą. Bendrinės kalbos fonetikos sistema aprašyta dviejuose Andriaus Ašmanto darbuose – paskaitų tekstuose, pavadintuose „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetika“ ir „Vaizdinė tartis“ (šio kurso fonetikos dalis tebėra rankraštinė). Pastarajame darbe fonetikos dalykai aprašyti prabėgomis ir gana striukai, bet ir jame yra įdomių minčių ir vertingų teiginių. Toliau kalbėdami apie Ašmanto fonetikos aprašą daugiausia remsimės jo „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetika“.

Bendrinės kalbos fonetika

Fonetikos kurse Andrius Ašmantas neduoda fonetikos mokslo apibūdinimo, tik nurodo, kad jos uždavinys – ištirti kalbos garsus. Šį kursą sudaro tokie skyriai: Fonetika ir jos rūšys; Kalbos garso prigimtis; Bendroji garsų fiziologija; Kalbos padargai, garsai ir rašmenys; Garsas ir garso junginiai; Garsų skyriai; Atskiri garsai ir jų transkripcija; Garsų junginiai.

Pirmame trumpame skyriuje nurodoma, kad universitetuose skaitomas toks bendrosios fonetikos kursas, kuris apima visų mums žinomų kalbų garsus. Dar yra istorinė fonetika, lietuvių kalbos fonetika, kur reikėtų tirti garsinius tarmių dėsnius. Mes pasirinkome tik „bendrinės šnekamosios kalbos fonetiką praktiniais sumetimais, kad vėliau jos turėsime mokykloje mokyti, ir metodiniais, kad darbas būtų nuoseklesnis ir lengvesnis“ (RR 193).

II skyriuje pabrėžiama, kad garsas turi dvi svarbiausias puses: genetinę, kai garsas sudaromas – tai garso fiziologija, ir geneminę[137], kai garsas pagaminamas – tai garso akustika. „Vaizdinėje tartyje“ dar parašyta, kuo kalbos garsai skiriasi nuo kitokių (žmonių ir aplinkos) garsų. Pabrėžiama, kad tai pastovūs kalbos garsai, kurie savaime yra sutapę su kokia reikšme, kurią skiria jiems mūsų sąmonė (AA. – Vaizdinė tartis, II sąs., rankraštis, p. 96). Kalbama apie garso kalbinę reikšmę, pastovią kalbos prasmę (ten pat, 97), pastovius garsus

[137] Neaiškios kilmės terminas (rankraštyje žodis parašytas gana aiškiai).

(RR 199) ir iš to matyti, kad autoriaus bus gerai suvokta garsą turint skiriamąją funkciją. Tai patvirtina ir kiti jo darbai. „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetikoje“ aprašydamas garsų įvairovę Ašmantas teigia, kad rašybos reikalui darome didelį kompromisą ir atsižadame savo individualių garsų, atsisakome žymėti smulkias garsų skirtybes ir žymime beveik tik garsų grupes – fonemas. Taigi vartojamas naujausių laikų terminas *fonema*, bet autorius jo reikšmės dar tiesiogiai nesieja su skiriamąja tos „garsų grupės“ funkcija. Šitai prieš karą iš lietuvių kalbininkų, rodos, niekam dar nebuvo pasisekę padaryti.

Bendrosios garsų fiziologijos skyriuje pirmiausia trumpai apžvelgiama fonetikos mokslo istorija. Paminėjęs senovės graikų, lotynų ir indų nuopelnus, rašo, kad fonetikos mokslą į priekį pavarė vokietis (švabas) F.[138] Helvagas (Hellwag), kuris savo veikale 1781 m. pateikė dabar populiarų balsių trikampį. Volfgangas Kempelenas (Kempelen) 1791 m. pirmasis aprašė kalbos mechanizmo pagrindus, tai yra svarbiuosius kalbos padargus. Ispanas Manuelis Garsija (Garcia) 1850–1860 m. [=1855 m.] išrado laringoskopą – veidrodėlį tirti įgerkliui. XIX a. viduryje atsiranda daug fonetikų, kurie plėtojo mokslą nenutrūkstama srove. Vieni daugiau tyrė garso fiziologiją, kiti akustiką. Tarp visų minėtinas eksperimentinės fonetikos tėvas prancūzas Pjeras Ruslo (Pierre Rousselot, 1846–1924). Jis pašalino iš fonetikos mokslo subjektyvumą ir įtvirtino objektyvųjį metodą. Buvo kuriamos eksperimentinės fonetikos laboratorijos ir šioje srityje bene garsiausias yra italas Giulijas Pankončelis-Kalčija (Giulio Panconcelli-Calzia). Eksperimentinės fonetikos rezultatų dar nesą galima vertinti objektyviai, nes nedaug tėra tyrimų. Vis dėlto jos trūkumai, pavyzdžiui, ir tie, kad negalima pasigaminti aparatų, kurie nevaržytų kalbėtojo, daro metodą sunkų taikyti masiniams tyrimams. Mes, rašo autorius, neturėdami tų brangių aparatų, stengsimės subjektyviai stebėti garsų fiziologiją ir tuos stebėjimus aprašyti (RR 196). Pasiteisinama, kad nebus akustinio aprašymo ir tai visai suprantama: iki XX a. vidurio fonetika buvo daugiausia fiziologinė, o akustinė pradėjo klestėti XX a. 2-oje pusėje. Tiesa, Andriaus Ašmanto fonetikoje rasime ir vieną kitą akustinį terminą, bet jie daugiausia atsitiktiniai ir akustinės garsų klasifikacijos joje nėra.

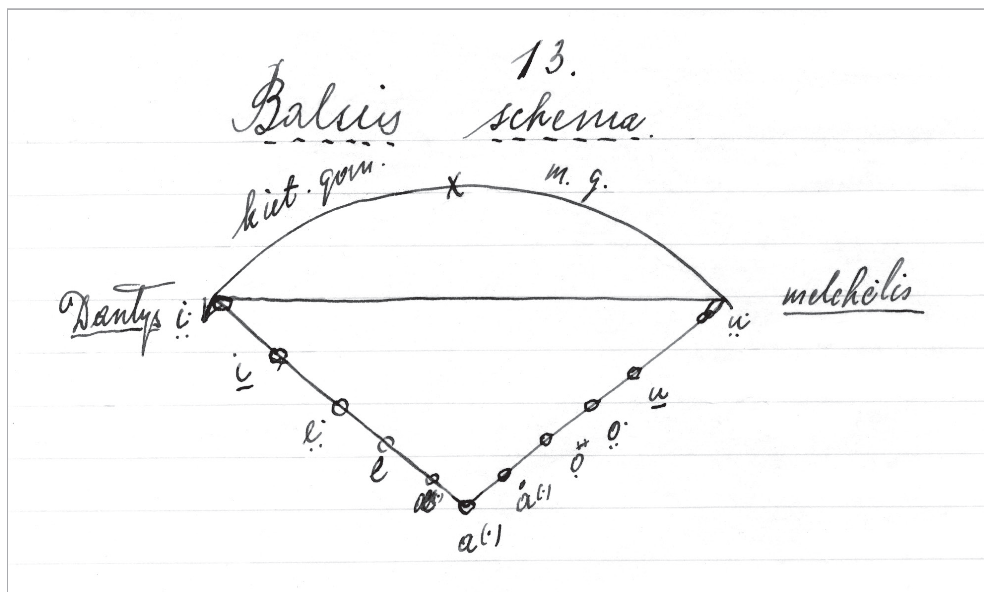
Toliau šiame skyriuje aprašomi kalbos padargai plačiąja prasme (oro teikiamieji, garsus gaminantieji ir garsus formuojantieji), o artikuliacinė bazė („bendra kalbos organų laikysena tariant garsus“, RR 198) apibūdinta IV skyriuje.

Paskui aprašomos trys garsų tarimo dalys: prataras, tarsnis ir ištaras, ir pereinama prie garsų skyrių. Nesant vieno universalaus loginio garsų klasifikavimo pamato, garsai skirstomi penkiais atžvilgiais: 1) pagal tariamąją – ar-

[138] Mokslininko Helvago vardas – Volfgangas (Wolfgang) (Heinz 1978: 97).

tikuliacijos, vietą; 2) pagal pačią artikuliaciją (burnos uždarumą ir atdarumą); 3) pagal artikuliacijos organą (liežuvį, gomurį...); 4) pagal oro srovę (kliūtį, trukmę, balso spalvą, garso aukštį); 5) pagal artikuliacijos rezonansą. Pačioje klasifikacijoje atsiranda akustinių požymių, kurie atrodo lyg ir balastiniai turint galvoje, kad artikuliacijos pagrindas fiziologinis. Tokie yra pagal balso spalvą skiriami šviesieji garsai *(ė, i...),* tamsieji *(a, o, u...),* pagal garso aukštį aukštieji, vidutiniai ir žemutiniai (pavyzdžių nepateikiama). Nagrinėjant atskirus garsus ir nurodant jų transkripciją uždarumos ir ankštumos garsai įvardijami fiziologiniais terminais, o atitinkami sprogstamieji ir pučiamieji – akustiniais.

Pateikus visų lietuvių bendrinės kalbos garsų transkripciją ir nurodžius pavyzdžių duodama lietuvių kalbos garsyno lentelė. Ji atrodo gana šiuolaikiškai (turint galvoje fiziologinę klasifikaciją). Iš priebalsių galima suabejoti dėl priebalsio [n] išskaidymo į savarankiškas dantinę ir užpakalinę *(n* ir *ŋ)* fonemas, dėl iškelto poburninio melekėlinio R, kuris bendrinei kalbai nebūdingas, ir dėl poburninio įgerklinio *h,* kuris transkripcijos pavyzdžiuose vadinamas aspiraciniu garsu ir kurio mūsų kalboje nesą. Pavyzdžiuose dar nenuosekliai skiriami minkštieji priebalsiai pagal poziciją prieš priešakinius ir užpakalinius balsius (tik *g, k, l, m*), bet lentelėje šie skirtumai nenurodyti. Balsių lentelėje (žr. piešinį) (ir pavyzdžiuose) trumpieji *i* ir *u* žymimi su brūkšneliu apačioje, reiškiančiu siaurumą, o ilgieji *ė, į (y), o , ū* – su dviem taškais po raide ir

Balsių trikampis iš fonetikos paskaitų teksto

reiškia atvirumą. Neutralus garsas esantis *a* trumpasis nekirčiuotoje padėtyje. Įdomu tai, kad transkripcijoje ir pavyzdžiuose įvardijamas kaip kalbos faktas siaurokas *e*, žymimas su tašku po raide, ir duodamas pavyzdys *universitetas*. Bet eilute aukščiau buvo nurodytas atviras *e* ir duoti pavyzdžiai *universitetas; nešti, neša* (RR 203). Lentelėje (RR 206) ir balsių schemoje (RR 203) tokio siauroko *e* nėra. Beje, jose yra ir ženklas *æ*, bet pavyzdžiuose jis neminimas ir neaiškinamas. Pridurtina, kad „Vaizdinės tarties" paskaitų fonetikos skyriuje visai nekalbama apie tą siauroką *e*, neminimas nei tarptautinių žodžių balsis *o*, jiems neduota nė specialių tarties pratimų.

Andriaus Ašmanto 1934 m. konspektuotose Antano Salio paskaitose ilgieji balsiai žymimi tokiais pačiais ženklais (su dviem taškais apačioje), taip pat žymimas vadinamasis tarptautinis *e* (su tašku apačioje). Negana to, duodamas ir tas pats pavyzdys *universitetas* ir prie balsio prirašyta: „senesnės kartos svetimuose žodžiuose". Reikia manyti, kad šie sutapimai negalėjo atsirasti visai atsitiktinai.

Garsų junginių skyriuje rašoma, kad atskirai vienus garsus retai kada vartojame, jie paprastai būna tam tikruose junginiuose. Ne visi galimi junginiai kalboje vartojami, kartais tai priklauso ir nuo vietos žodyje. Pavyzdžiui, *ms* dažnas garsų junginys žodžio gale, bet negalimas žodžio pradžioje. Tuo tarpu *sn, sr, sl, sm*... vartojami tik pradžioje (RR 207). Apie balsių junginius pasakyta, kad mūsų kalboje nevartojami *eu*, *ao, ae*, o visi kiti gali būti beveik visose žodžio dalyse, tik priešdėliuose vartojami *ie* ir *uo*. Toliau minimi balsių sinkopės, haplologijos ir kiti reiškiniai. Iš priebalsių išsamiau apžvelgiama asimiliacija ir disimiliacija, taip pat geminacija, metatezė. Šiame skyriuje, ypač kalbant apie priebalsį *j*, įsileidžiama į istorinės fonetikos dalykus. Tokių istorinių aiškinimų yra ir nurodant dar vieną kitą fonetinį reiškinį.

„Akcentologijos užrašai"

„Vaizdinės tarties" paskaitose nuo fonetikos sklandžiai pereinama prie akcentologijos, tarsi tai būtų vienos mokslo dalies tęsinys. Primintina, kad akcentologijos kursą Andrius Ašmantas 1939 m. studentams yra skaitęs kaip sudedamąją bendrojo lietuvių kalbos kurso dalį. Tad čia dera apžvelgti to kurso paskaitų tekstą, išlikusį Ašmanto archyve ir paskelbtą „Rinktiniuose raštuose" (213–259). Prireikus vienur kitur bus remiamasi ir „Vaizdinėje tartyje" esančiais akcentologijos dalykais. Reikia prisiminti, kad autorius save laikė kirčiavimo autodidaktu (žr. p. 356), tad būtina pasakyti, kad jo daug kur buvo remtasi kitų kalbininkų akcentologijos darbais, pirmiausia Petro Būtėno „Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėliu mokyklai ir gyvenimui" (1931),

paskui ir 1936 m. išėjusiu Prano Skardžiaus „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimu“. Šioje monografijoje svarbu pasakyti, kas Andriaus Ašmanto buvo perimta iš kitų darbų ir kas stengtasi pateikti savitai.

„Akcentologijos užrašai“ pradedami skyreliu „Akcentologijos vardas ir dalykas“. Toliau eina trumputis skyrelis „Priegaidė ir kirtis: kuo skiriasi ir sutampa“, skyriai „Priegaidės ypatybės ir jų skaičius žodyje“ ir „Priegaidės kaita ir darybinė jos reikšmė“. Didelius skyrius sudaro „Kirtis ir kirčio sistemos daiktavardžiuose“ ir „Būdvardžių kirčiavimas“. Toliau kalbama apie skaitvardžių, įvardžių, veiksmažodžių (didelis skyrius), dalyvių kirčiavimą. Nėra prieveiksmių ir nekaitomųjų kalbos dalių skyrių (tekstas atrodo kaip ir nebaigtas).

Paskaitų teksto pradžioje autorius rašo, kad tardami garsus girdime ne tik tvirtesnį ir aukštesnį balsą, bet ir balso slinktį, kuri nėra visur vienoda. Tvirtesniu ir aukštesniu balsu tariama žodžio dalis turi kirtį, o balso aukščio ir tvirčio slinkčiai pavadinti turėsime priegaidę. Čia jau tenka eiti į tam tikrą garsų tarimo gaidą (tai yra muziką. – RR 216). Kurso uždavinys nebus sekti tik kirtį ir priegaidę, tad darbą vadinsime ne kirčiavimu, o akcentologija[139] (RR 214). Taigi „[b]also tvirtis ir aukštis ant kurio skiemens žodyje – kirtis“, o „[b]also tvirčio (spūdžio) ir aukščio slinktis, judesys – priegaidė“ (ten pat). Tvirtagalė priegaidė yra tęstinė. Kai kuriose tarmėse balsas eina lygiai, vienur į galą silpnėja (žemaičių), kitur stiprėja ir skiemens pabaigoje kyla (norma bendrinei kalbai yra kapsų tarimas: *vaĩkas, laũkas, peĩlis*). Tvirtapradės priegaidės balsas koncentruojamas pirmoje skiemens dalyje (RR 214–215).

Apie priegaides plačiau pasakojama „Vaizdinės tarties“ kurso paskaitose, rašytose vėliau negu „Akcentologijos užrašai“. Ten teigiama, kad bendrinė kalba pažįstanti tris kirčiuotų skiemenų priegaides. Pagal kirčiuotų skiemenų ilgį priegaidės galėtų būti skirstomos į trumpines ir ilgines (arba į trumpąsias ir ilgąsias). Priegaidę lemiantys trys balso elementai: aukštis (tonas), tvirtis (jėga) ir greitis (tempas) iš vienos pusės ir skiemens kirčio spūdžio vieta, garso bei skiemens kiekis – iš kitos pusės. Trumpinės priegaidės kirčio greitis yra labai didelis, nes skiemens ilgis labai mažas. Todėl negali ryškiai pasireikšti garso tonas, vis dėlto, Jurgio Gerulio teigimu, tas tonas krinta (AA. – Vaizdinė tartis, II sąs., rankraštis, p. 110–111). Specialių tyrimų aparatais, kaip tariamas kirčiuotas trumpinės priegaidės skiemuo, neturime, bet „[m]ano ausiai atrodo, kad žodžio viduryje yra tono kilimas ir kritimas. [...] Žodžiu, jau iš turimų duomenų tenka spręsti, kad trumpinės priegaidės balso slinktis nėra lygi aukščio, o tuo pačiu ir tvirčio atžvilgiu“ (AA, ten pat, p.111). Ilginės

[139] Toks terminų skyrimas lietuvių kalbotyroje neįsigalėjo.

priegaidės suskyla labai aiškiomis dviem rūšimis pagal balso aukščio ir tvirčio (spūdžio) vietą ir pagal dvejopą tų elementų slinkties kryptį. Tvirtapradės priegaidės balso aukštis ir tvirtis krinta ant pirmos jo dalies, o antrąją dalį balsas pasiekia aiškiai silpnėdamas ir visišku balso aukščio ir tvirčio išlyginimu baigia skiemenį (AA, ten pat, p. 112). Tvirtagalė priegaidė balso aukštį ir tvirtį sutelkia ties antrąja skiemens dalimi, o pirmąją dalį palengva kyla (AA, ten pat, p. 114).

Taigi „Vaizdinėje tartyje“ priegaidės aprašytos ir plačiau, ir išsamiau, bet neatrodo, kad pasiekta daug pažangos. Šiuo kartu Andriaus Ašmanto aiškinimus pravartu palyginti su kitų kalbininkų teiginiais.

Visų pirma pasakytina, kad visi prieškariniai kalbininkai įskaitant ir Kazimierą Būgą pripažino lietuvių kalbos priegaidžių muzikinę prigimtį. Tik XX a. 2-oje pusėje nustatyta kitokia jų prigimtis (plg. Pakerys 1986: 316–319). Antra, nei Būga, nei juo sekdamas Petras Būtėnas neskyrė trumpinės priegaidės ir, pavyzdžiui, pastarasis rašė: „Ypatingos priegaidės, kurią galima būtų pavadinti tvirtagale (aukštyn kylančia) arba tvirtaprade (žemyn krintančia), trumpieji žodžio skíemens, net ir po kirčiu būdami, rãšomojoje lietuvių kalboje nerodo“ (Būtėnas 1931: 37). Būtėno čia kliautasi fonetiniais požymiais ir pataikyta, bet kitų tyrėjų, nors visų nurodžiusių priegaides turint skiriamąją galią (plg. Ašmanto: „žodžius priegaidė išskiria iš tos pat giminės, suteikdama tam žodžiui naujos reikšmės“, RR 218), nesuvokta, kad vadinamoji trumpinė priegaidė pati savaime tos galios neturi. Dėl to ir tekę ją aprašinėti fonetiniais požymiais, nors tai buvo tikras balastas. Vis dėlto kad ir kaip vertintume tos „trumpinės priegaidės“ aprašymą, reikia pasakyti, kad Ašmanto čia visur daug galvota ir stengtasi aprašui imti tuos pačius fonetinius požymius: balso aukštį, tvirtį ir slinktį. Apibūdinant tikrąsias priegaides geriau pavyko nurodyti tų požymių santykius, o kalbant apie „trumpinę priegaidę“ mažiau.

Aprašant daiktavardžių kirčiavimo sistemą elgiamasi panašiai kaip kituose akcentologijos darbuose ir vadovėliuose (Būgos, Būtėno): einama nuo linksniuotės prie kirčiuotės. Kitaip sakant, kiekvienos linksniuotės visos kirčiuotės nagrinėjamos atskirai (tik Pranas Skardžius ėjo „tiesiu“ keliu: vienos kirčiuotės skyriuje apžvelgė visų linksniuočių žodžius).

Prie dviskiemenių daiktavardžių duodama bendrų pastabų, nurodoma, kaip nustatyti žodžio kirčiuotę. Daugiaskiemenių daiktavardžių skyrelis pradedamas bendrosiomis pastabomis, o paskiau kaip ir kitų surašomas priesagų kirčiavimas. Atskirai kalbama apie sudurtinių ir svetimos kilmės žodžių kirčiavimą. Būdvardžiai irgi aprašomi pagal linksniuotes. Atskirai kalbama apie niekatrosios (bevardės) giminės, laipsniuojamųjų ir įvardžiuotinių

būdvardžių kirčiavimą, nurodomi priesaginiai ir priešdėliniai būdvardžiai. Tradiciškai trumpai pateiktas įvardžių ir skaitvardžių kirčiavimas. Veiksmažodžiai aprašomi pagal pagrindinių formų pastovaus ir kilnojamo kirčiavimo modelius. Skiriamos dviskiemenės ir daugiaskiemenės veiksmažodžių formos (daugiaskiemeniai apžvelgiami pagal priesagas), rašoma apie priešdėlinių ir sangrąžinių veiksmažodžių kirčiavimą. Dalyviai apžvelgti pagal rūšis ir laikus.

Jeigu į „Akcentologijos užrašus“ lygindami su kitais panašiais darbais pažvelgsime formaliuoju požiūriu, galėsime teigti, kad jie gana kompaktiški, konspektyvūs, teikiantys pakankamai informacijos apie svarbiausius lietuvių kalbos kirčiavimo dalykus. Petro Būtėno vadovėlis atrodo ne vienur perkrautas kartojama informacija, ne visai kompaktiškas. Prano Skardžiaus darbas pernelyg konspektiškas, bet nuosekliau išdėstyti kalbamieji dalykai. Palyginti su tais darbais Andriaus Ašmanto kursas nėra nė koks labai naujas, nė kaip kitaip (paprasčiau, pagauliau) pateikiantis aprašomus dalykus. Nėra jis ir koks originalus: ne vienoje vietoje matyti net tie patys Būtėno pavyzdžiai, Skardžiaus teiginiai ar komentarai, bet nėra ir kompiliacija, nes viskas pateikiama perleidus per savo sąmonę ir supratimą. Atskirai reikėtų pažiūrėti, ar skiriasi tie darbai savo pateikiamomis kirčiavimo normomis.

Palyginus kai kurias Petro Būtėno, Prano Skardžiaus ir Andriaus Ašmanto nurodytas normas ir jų pateikimo būdus, akivaizdžiai matyti, kad rašydamas „Akcentologijos užrašus“, Ašmantas po ranka yra turėjęs abu darbus ir juos bus savitai lyginęs ir derinęs. Bendriausios išvados būtų tokios: kirčiavimo pagrindas ir sistema visų išlaikoma ta pati (einanti iš Kazimiero Būgos). Nuo Petro Būtėno tolstama ir vis daugiau derinamasi su Pranu Skardžiumi, bet su juo visai nesusiliejama ir liekama savimi.

Iš daiktavardžių galima palyginti kelių priesaginių daiktavardžių kirčiavimą. Petro Būtėno priesagos *-aitis, -aitė* duodama pavyzdžių: ***bernáitis, dieváitis, mergáitė, tarnáitė*** ir kt., bet greta pateikiama ***aukštaĩtis, -ė, žemaĩtis, -ė, mergaĩtė*** (suvalkiečių), ***pušaĩtė*** (p. 102). Pranas Skardžius suvalkietiškajam kirčiavimui jokios vertės neteikia ir jo net nenurodo (p. 18). Visai taip pat elgiasi ir Andrius Ašmantas (RR 228).

Priesagos *-iena* daiktavardžius Būtėnas vienus laiko kirčiuojamus pagal pirmąją kirčiuotę, kitus pagal trečiąją, bet nenurodo, kaip skirti kirčiuotes konkrečiai, ir tik prideda pastabą, kad seniau, matyt, visi tos priesagos žodžiai buvę kirčiuojami pastoviai (p. 105). Skardžius (p. 18) ir Ašmantas (p. 228) kalba tik apie pastovų kirčiavimą. Pranas Skardžius rašo, kad būdvardiniai abstrakčios reikšmės priesagos *-umas* daiktavardžiai turi priesagos kirtį, o išimtį sudaro keli daiktavardžiai, kurie neturi atitinkamų būdvardžių, pvz.,

áugumas, prãgumas, šãkumas, skìrtumas ir kt. (21). Ašmantas prie antrosios (išimčių) grupės dar prirašo teiginį, kad jie yra įgiję konkrečią reikšmę (230).

Įdomu palyginti kai kurių būdvardžių kirčiavimą. Petras Būtėnas teigia, kad priesagos *-ingas, -inga* būdvardžiai dažniausiai turi kirčiuotą priesagą, bet yra keli žodžiai (*gėdingas, miltingas, pieningas, sultingas*), kurių kirčiuojama arba šaknis, arba priesaga (133). Pranas Skardžius jokių variantų nemini ir nurodo esant vieną priesaginį kirčiavimą (25). Andrius Ašmantas žodžius *miltingas, sultingas* ir *pieningas* atskiria nuo priesaginio kirčiavimo būdvardžių, rašo kirčiuotą priesagą, o šaknies kirčio ženklą pateikia su skliausteliais. Daroma išvada, kad priesagos kirčiavimas apibendrintas (240). Priesagos *-inis, -inė* būdvardžius Būtėnas tik nurodo kirčiuojant dvejaip, bet taisyklės nesuformuluoja (138, 139), o Skardžius (26) ir paskui jį Ašmantas (240) mėgina tas taisykles nusakyti (dėl jų keblumo plg. Babrauskas 1939: 30).

Pažiūrėkime, kaip visi trys autoriai pateikė aukštesniojo laipsnio būdvardžių kirčiavimą. Petras Būtėnas be išlygų tuos būdvardžius priskiria prie 4-osios kirčiuotės žodžių (kirčiuojama kaip *žalias, žalia*) (136). Pranas Skardžius, nieko nepasakydamas apie kirčiuotę, teigia, kad „[a]ukštesniojo laipsnio būdvardžiai kirčiuojami priesagoje ir turi trumpąją priegaidę“ (24). Iš išlinksniuoto ir sukirčiuoto žodžio *baltesnis, -ė* matyti kirčiuojant pagal antrąją kirčiuotę ir, savaime aišku, ne visi linksniai turi kirčiuotą priesagą. Andrius Ašmantas šių būdvardžių kirčiavimą pradeda iš toliau. Pirmiausia esą nėra visai aišku, kurios būdvardžių formos skirtos laipsniavimui. Atskirais laipsniais gramatikos nelaiko tam tikrą kokybės laipsnį žyminčių priesaginių būdvardžių, pvz., *siaurokas, siaurutėlis, siauručiukas, posiauris, apysiauris* ir t. t.

Priešdėliniai ir priesaginiai kokybės laipsnį žymintys būdvardžiai klauso mūsų kalbos kirčiavimo dėsnių ir kirčiuojami pagal pirmąją arba pagal antrąją kirčiuotę. Iš tos sistemos išsiskiria aukštesniojo ir aukštėlesniojo laipsnio būdvardžių kirčiavimas Užnemunės ir Panemunės šnektose, tai yra ten kirčiuojama pagal ketvirtąją kirčiuotę. Išlinksniuojamas būdvardis *aukštesnis, -esnė* ir nurodoma, kad moteriškosios giminės vienaskaitos vardininkas ir kilmininkas turi priesagos kirtį (skliausteliuose duodamas ir galūnės kirtis), vyriškosios giminės naudininkas turi kirčiuotą galūnę, o moteriškosios – kirčiuotą priesagą (iš tikrųjų tose šnektose dažniau kirčiuojama galūnė). Toliau rašoma, kad Skardžiaus kirčiavimo knygoje šie būdvardžiai siūlomi kirčiuoti kaip *siaurutis*, tik dar nukeliant kirtį ir į daugiskaitos vardininko galūnę (tai savaime aišku, nes *siauručio* to linksnio kita struktūra). „Šito apibendrinimo mes ir laikysimės, nes jis nėra iš piršto išlaužtas, bet paremtas tarmėmis, ypač žemaičių ir jų artimesnių kaimynų“ (RR 239).

Šis atpasakojimas rodo, kad Andrius Ašmantas į kirčiavimo normas žiūrėjo atidžiai ir savarankiškai, nebuvo vien kitų teiginių nurašinėtojas. Negana to, aišku, kad tam tikrais klausimais buvo kalbėjęs, gal diskutavęs su Skardžiumi. Kad Skardžius aukštesniojo laipsnio būdvardžius teikė kirčiuoti kaip būdvardį *siaurutis, -ė,* jo „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavime" nėra pasakyta, tad informacija galėjo būti gauta kitu keliu (studijuojant per paskaitas, kartu dirbant universitete ar kitomis progomis). Primintina, kad kirčiavimo dalykais Ašmantas domėjosi dirbdamas ir Kauno mokyklose, ir Klaipėdos pedagoginiame institute. Jo archyve esančiuose užrašuose iš tarmių (jo paties ir studentų) yra daug užrašytų ir sukirčiuotų priesaginių daiktavardžių ir būdvardžių, taip pat matyti domėjusis priegaidžių kaita (metatonija) ir kitais kirčiavimo dalykais.

Dar vienas dalykas, patvirtinantis aktyvų Andriaus Ašmanto domėjimąsi kirčiavimo klausimais, rodo jau išvažiavus dirbti į Klaipėdą parašyta ką tik išėjusios Prano Skardžiaus knygos „Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas" recenzija. Skardžiaus darbo pratarmė knygoje pasirašyta 1936 m. gegužės 1 d. data, o Ašmanto recenzija buvo išspausdinta „Vakarų" dienraštyje tų metų rugsėjo 5 d., taigi tik jai išėjus.

Recenzijoje Andrius Ašmantas pasisako į kirčiavimą žiūrintis bendrinės šnekamosios kalbos tyrėjo ir ugdytojo akimis. Kirčiavimą jis susieja su kitais gyvojo žodžio dalykais, pirmiausia su tartimi. Skardžius „norėjęs šiuo savo darbeliu užkišti mūsų bendrinės šnekamosios kalbos spragą – apibendrinti ir supastovinti jos kirčiavimą (RR 30). Iki šiol šnekamosios kalbos ir tarties pagrindas buvęs Jablonskio gimtoji tarmė. Tuo tarpu autorius (Skardžius) ieško dėsnių platesniuose kalbos polinkiuose, ne tik toje tarmėje. Daugelio tos tarmės ypatybių atsižadėta. Tarp pavyzdžių minimas ir aukštesniojo laipsnio būdvardžių kirčiavimas: „[č]ia apibendrintas daiktavardžių kirčiavimas" (kaip *gražumas*) (RR 31) (palyginkime vėlesnę Ašmanto argumentaciją, pasakytą „Akcentologijos užrašuose"). Įvairiais nutolimais nuo rašomosios tarmės norima palengvinti kitų tarmių žmonėms. Teigiama, kad mokytojai ar kalbininkai čia dar daug ko nerasiantys, nes duoti per daug bendri ir trumpi apibrėžimai, trūks platesnių pamatų, kuriais remdamasis autorius veda kirčiavimo dėsnius. Bet didžiausia bėda esanti ta, kad darbas gali nepasiekti tikslo, kurio norima. Mat jis nesantis pilnas ir nėra išleistas įstaigos, turinčios įsakomąją galią, – „[č]ia belieka vienintelis paties autoriaus autoritetas" (ten pat). Tad šia proga vėl prisimenama būtinybė turėti lemiamą autoritetą „Lituanistikos institutą, kurio šios rūšies leidiniai turėtų įsakomos ir vykdomos galios. Čia prancūzai ir turi Académie française" (ten pat). Pridurtina, kad pati recenzija pavadinta „Laikas galvoti apie Lituanistikos institutą".

Visa tai leidžia daryti išvadą, kad Andrius Ašmantas buvo gerai išstudijavęs daugelį lietuvių kalbos kirčiavimo klausimų, kai ką pats tyręs pagal tarmių duomenis ir todėl buvo gerai pasirengęs dirbti akcentologijos dėstymo darbą, prisidėti prie kirčiavimo normų kodifikacijos ir jų sklaidos. Deja, šios kalbotyros srities toliau plėtoti jam neteko dėl žinomų tragiškų jo gyvenimo aplinkybių.

Sakomojo žodžio kultūra

Didžiausias Andriaus Ašmanto rūpestis ir paskutinio gyvenimo tarpsnio darbas buvo bendrinės šnekamosios kalbos kūrimas ir rūpinimasis jos ugdymu. Tam jis skyrė visą prigimtinį talentą, visus sugebėjimus ir jėgas. Nors galutinio rezultato nesuspėjo pasiekti, bet paliko darbų, kuriais klojo pamatus bendrinės šnekamosios kalbos kultūrai, jos ugdymo būdams ir formoms. Dar ir šiandien, praėjus gerokai laiko nuo tų dienų, kai buvo pradėta toji Andriaus Ašmanto akcija, tebegalime nemaža ką iš jo pasimokyti arba bent prisiminti jo mintis, nuolat skatinusias rūpintis šnekamosios kalbos kultūros reikalais. Kartais atrodo, kad kai kurios jo mintys sakomos tiesiog dabartiniams kalbos ugdytojams ir primena mums gal jau kiek primirštus senus, bet nuolat aktualius dalykus.

Šios srities Andriaus Ašmanto kalbotyros darbų esama bene daugiausia visame jo kūrybiniame palikime. Prisimintina, kad Klaipėdos pedagoginiame institute Ašmantas yra skaitęs epizodinį kursą „Sakomojo žodžio kultūra“ (išlikęs paskaitų planas), Palangos mokytojų lituanistų kursuose 1939 m. – bendrinės tarties paskaitas (išlikę skaitymo, deklamavimo ir pokalbio metodikos planai), 1940 m. rudenį – „Vaizdinę tartį“ Vilniaus universiteto studentams (didesnioji paskaitų tekstų dalis paskelbta RR 260–290, o kita, mažesnioji, surasta 2009 m. ir tebėra neskelbta). Be to, tam tikrų minčių apie šnekamosios kalbos kultūrą yra kituose skelbtuose ir neskelbtuose tekstuose, ypač „Įžangoje į bendrinės šnekamosios kalbos kultūrą“. Tiesiogiai bendrinės šnekamosios kalbos kultūros temai skirti 7-i periodinėje spaudoje išspausdinti straipsniai („Vaikų teatras ir kalba“, 1936; „Kelią sakomajam žodžiui!“, 1937; „Sakomojo žodžio kultūra“, 1937; „Sakomojo žodžio kultūra mokykloje“, 1938; „Lietuviškoji tartis ir svetimos įtakos“, 1939; „Dažnesnės sakinių klaidos“, 1939; „Dainavimas ir mūsų bendrinės šnekamosios kalbos kultūra“, 1941). Visi tie paskaitų tekstai, planai ir publikuoti straipsniai leidžia susidaryti gana išsamų šios kalbotyros srities ir kalbos kultūros vaizdą, objektyviai vertinti tų darbų lygį ir daryti išvadas apie Andriaus Ašmanto nuopelnus lietuvių bendrinės šnekamosios kalbos kultūrai.

Negalima užmiršti dar to, kad Andriaus Ašmanto „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ paskaitose (1939) dalis teksto taip pat skirta kalbėjimo (sakomojo žodžio kultūros) reikalams. „Kalbos mokymo bei uždavinių“ skyriuje rašoma apie kalbėjimo ir skaitymo dalykus ir jų metodiką. Tie patys dalykai, vieni siauriau, kiti plačiau, nagrinėjami ir sakomojo žodžio kultūros straipsniuose ir paskaitose. Tad nors logiškiau gal būtų skaitymą ir kalbėjimą apžvelgti tolesniame šios monografijos skyriuje, vis dėlto tikslinga juos nagrinėti čia, juolab kad pats autorius paskutiniame savo „Vaizdinės tarties“ paskaitų tekste krypo kaip tik į šią tematiką, nors paskaitų teksto ir nesuspėjo baigti.

Kas lėmė, kad jaunasis kalbininkas susidomėtų bendrine šnekamąja kalba ir jos kultūra? Tikslesnį atsakymą duoti sunku, galima tik paspėlioti, kas bus skatinęs jį trauktis į tą kalbotyros ir kalbos kultūros sritį. Visai gali būti, kad pirmųjų postūmių bus atsiradę pradėjus dirbti mokykloje. Kaip matyti iš Ašmanto biografijos, į mokyklą jis atėjo trokšdamas mokyklos pokyčių, noro pertvarkyti visą mokymo sistemą. Jaunam ieškančiam mokytojui negalėjo nekristi į akis mokinių ir gal mokytojų šnekamosios kalbos skurdas, nemokėjimas tinkamai žodžiu reikšti savo minčių. Tiesioginį poveikį tikriausiai padarė Juodkrantės vasaros mokytojų kursai, kuriuose kalbėjimo meno paskaitas skaitė ir pratybas vedė Klaipėdos dramos teatro aktorius Henrikas Kačinskas. Andrius Ašmantas, tų kursų dalyvis, stropiai konspektavo jo paskaitas, konspektuose (AA) prisibraižė įvairių kvėpavimo pratimų schemų. Be to, ten jį galėjo nemaža veikti ir Antano Salio bendrinės tarties paskaitos, kurių konspektai tebėra išlikę jo archyve. Ašmantas yra pats prisipažinęs, kad bendrinės šnekamosios kalbos dalykais ėmęs domėtis nuo 1934 m., o medžiagą renkantis nuo 1936 m. (AA. – LTSR valstybinei leidyklai). Išvažiavus dirbti į Klaipėdą jo jau turėta aiški kryptis, kaip dirbti šį darbą. Iš 1936 m. turime informacijos, kad kalbininkas jau bendravo su Klaipėdos dramos teatro aktoriais ir juos kviesdavosi padirbėti su studentais (RR 367).

Apie atsidėjimą šiam darbui liudija ir Ašmanto bibliotekoje buvusi žinomo pedagogo Juozo Geniušo (1892–1948; žr. VLE VI 545) 1928 m. išleista knygelė „Ryškusis skaitymas“ (Spaudos fondas, 31 psl.)[140], – ji Ašmanto egzemplioriuje daug kur pasibraukyta, prirašinėta paraštėse. Joje nemaža Geniušo minčių, kurias vėliau plėtojo Andrius Ašmantas, pavyzdžiui, apie gyvojo žodžio reikšmę mokyklai ir gyvenimui, mūsų mokyklų atsilikimą ir kt.

[140] Dabar knygelė yra Vilniaus universiteto mokslinės bibliotekos Andriaus Ašmanto fonde.

Knygelės autorius Geniušas atskirai apžvelgia techninę (tarimo), loginę (kalbos skaidymo) ir emocinę raiškiojo skaitymo pusę. To meto spaudoje vis pasirodydavo straipsnių apie šnekamosios kalbos dalykus mokinių vaidinimuose, spektakliuose ir kt. Be to, Andrius Ašmantas nuosekliai studijavo su šia tema susijusią kitų kraštų literatūrą (daugiausia vokiečių, vieną kitą lenkų kalba). Pirmiausia galima paminėti jo bibliotekoje buvusią lenkų autorių Bronislavo Večorkevičiaus, Henricho Šletinskio ir Jano Kochanovičiaus knygą „Gyvojo žodžio mokslo apybraiža“[141], – ji atidžiai skaityta, daug kas pasibraukta, prirašyta pastabų. Tų knygų, kurių neturėjo namie, darytasi išrašų. Daugiausia rašytasi iš šių autorių knygų: Jozefo Antco iš kolektyvinės knygos „Vokiškai kalbančio jaunimo lavinimo pagrindai“[142] (11 lapelių); Hanso Kalmo „Oratorius ir kalba“[143] (8 lapeliai įskaitant ir metriką); Ericho Dracho „Raiškios kalbos lavinimas“[144] (27 lapeliai); Zuzanės Engelman „Vokiečių kalbos metodika“[145] (29 l. kartu su metrika); Zenono Klemensevičiaus „Gimtosios kalbos mokymo didaktika“[146] (13 l. įskaitant metriką); H. Lėbelio ir F. K. Rėdemejerio „Įsakomoji kalba“[147] (4 l.); Adolfo Molio „Balsas ir kalba paveikslėliais“[148] (12 l. kartu su metrika); Hanso Plecherio „Vokiečių kalbos dėstymo metodikos vadovas“[149] (13 l. kartu su metrika); Jozefo Prestelio (iš 142 išnašoje minimos knygos – 2 l.); Frydricho Karlo Rėdemejerio „Kalbėjimo technika ir tarminė tartis“[150] (6 l. įskaitant metriką); Albrechto Ryzenbergo „Kalbėjimo technikos įvadas“[151] (8 l. kartu su metrika); Leo Veisgerberio „Gimtoji

---

[141] Bronislaw Wieszorkiewicz, Henryk Szletinski, Jan Kochanowicz. Zarys żywego słowa. Warszawa, 1936. Knyga dabar yra Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos Andriaus Ašmanto fonde.

[142] Die Deutschsprachliche Jugenbildung in ihren Grundlagen von Joseph Antz, Dr. Adolf Bach, Karl Herwagen, Dr. Josef Prestel, Dr. Leo Weisgerber. München, 1932.

[143] Hans Calm. Redner und Rede. II Auflage, Leipzig (metai nepažymėti).

[144] Erich Drach. Sprecherzieung. Karlsruhe, 1935.

[145] Susanne Engelmann. Methodik des deutschen Unterrichts. Eine Darschtellung ihen Ziele, Grenzen und Möglichkaiten auf jungendpsichologische Grundlagen. III Auflage. Leipzig, 1929.

[146] Z. Klemensiewicz. Dydaktika nauki o języku ojczystym. Lwów–Warszawa, 1929.

[147] H. Loebel, F. K. Roedemeyer. Die Befehlsprache. Gesundheit. Zweckmässigkeit. Leipzig, 1936.

[148] Adolf Moll. Stimme und Sprache im Bilde. Leipzig (leidimo metai nenurodyti).

[149] Handbuch für die Methodik des deutschen Sprachunterrichts. In Theorie und Praxis dargestellt von Hans Plecher. II Auflage, München und Berlin, 1927.

[150] Friedrich Karl Roedemeyer. Sprechtechnik und Mundartfreie Aussprache. Frankfurt am Mein, 1929.

[151] Albrecht Riesenberg. Einführung in Sprechtechnik. Leipzig, 1925.

kalba ir proto lavinimas“[152] (31 l. kartu su metrika); S. Volkonskio „Raiškusis žodis[153] (9 l.). Nemaža šių autorių (Veisgerberio, Plecherio, Dracho, Molio ir kt.) darbų teiginių buvo panaudota ir rašant „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ paskaitas. Šios krypties darbuose, taip pat Ašmanto literatūros

Kalbos mokslo žinios — Kalbos ugdymas.

Ich betone nochmals, daß es hohe Formen sprachlicher Bildung geben kann ohne Kenntnis von Schrift, Grammatik und Sprachgeschichte, und daß umgekehrt Kenntnisse der letzteren Art nicht immer Zeichen für besondere sprachliche Bildung sind.

L. Weisgerber (Muttersprachliche Bildung)
Deutschsp. Bildung, p. 123.

Kalbėjimas — Lydimieji kūno judesiai.

Sprache ist nicht rein akustisch zu begreifen. Nicht der Laut als solcher entsteht ursprünglich, sondern die Körperbewegung, die ihrerseits mit inneren Vorgängen in einer unlösbaren zwangsläufigen Beziehung steht, als Teil eines geistig-körperlich einheitlichen Gesamtablaufes: erst als Erzeugnis der Bewegung erschallt der Laut.

Drach, Sprecherz. 65-66 p.

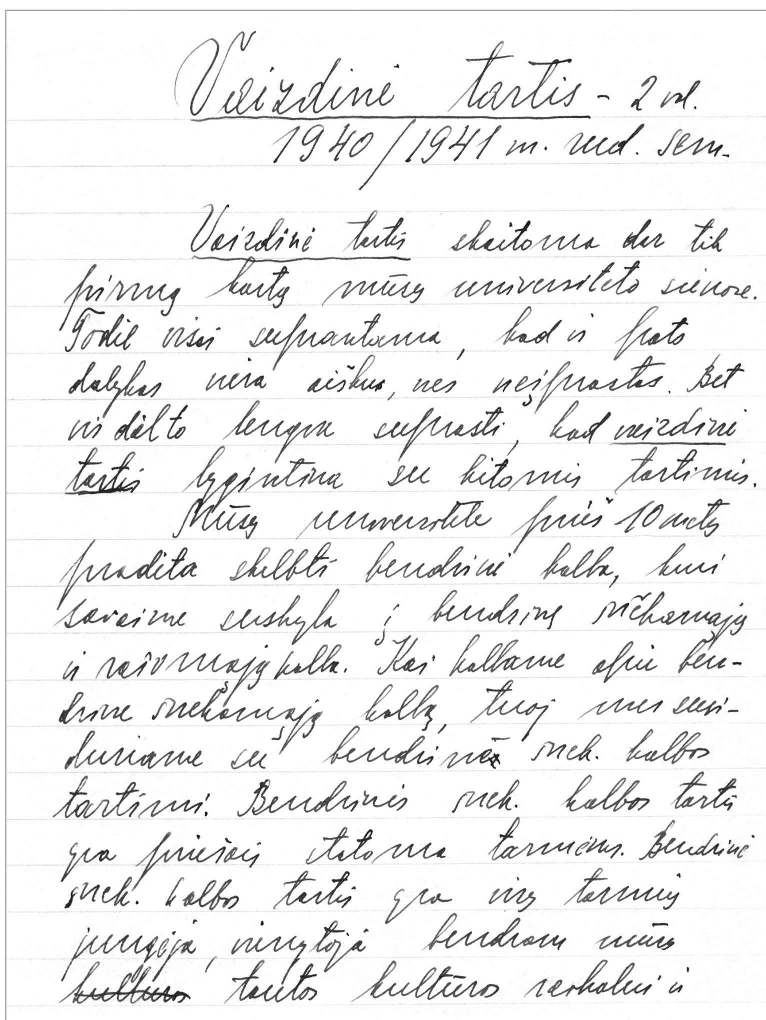
Išrašai iš vokiečių autorių darbų

[152] Leo Weisgerber. Muttersprache und Geistesbildung (Göttingen, 1929), išrašai daryti iš II leidimo (žr. 142 išnašą).

[153] S. Wołkoński. Słowo wyraziste. Warszawa,1925.

ir meno paskaitose ryški minėtoji psichologizmo mokyklos ideologija (plg.: „Sakomasis žodis yra organiška mūsų psichofizinės prigimties dalis“, RR 64). Dar prisimintina, kad 1937 m. Andrius Ašmantas buvo nuvykęs į Prancūziją tobulintis vasaros kursuose, kur klausė paskaitų ne tik iš praktinės prancūzų kalbos, bet ir iš dėstymo metodikos.

Visą šios kalbotyros srities darbą Andrius Ašmantas vadino sakomojo žodžio kultūra (kartais bendrinės šnekamosios kalbos kultūra; dėl to žr. toliau). Ją skaitė kaip institutinį ir universitetinį kursą, tikėjosi išleisti knygą, kuriai pagrindas turėjo būti Vilniaus universiteto studentams skaitytas „Vaizdinės tarties“ kursas. Darbas turėjo susidėti iš trijų dalių: fiziologinės, kalbinės ir

Vaizdinė tartis – 2 val.
1940/1941 m. rud. sem.

Vaizdinė tartis skaitoma dar tik pirmą kartą mūsų universiteto sienose. Todėl visai suprantama, kad ir pats dalykas nėra aiškus, nes neįprastas. Bet iš dėl to lengva suprasti, kad vaizdinė tartis lyginama su kitomis tartimis.

Mūsų universitete prieš 10 metų pradėta skelbti bendrinė kalba, kuri savaime suskyla į bendrinę šnekamąją ir rašomąją kalbą. Kai kalbame apie bendrinę šnekamąją kalbą, tuoj mes susiduriame su bendrinės šnek. kalbos tartimi. Bendrinės šnek. kalbos tartis yra priešais statoma tarmėms. Bendrinė šnek. kalbos tartis yra visų tarmių jungėja, viršytoja bendram mūsų ~~kultūros~~ tartos kultūros reikalui ir

„Vaizdinės tarties“ kurso paskaitų I puslapis

psichologinės. Ne visos šios dalys vienodai išplėtotos straipsniuose ir paskaitose: kai kas gana plačiai ir išsamiai, bet ne vienur dirbta prabėgomis ir fragmentiškai. Tačiau smulkus planas ir dėstymo tvarka jam buvo jau visiškai aiškūs ir jis turėjo gana daug užsienio literatūros pavyzdžių, į kuriuos galėjo lygiuotis. Rašte LTSR valstybinei leidyklai (AA) pranešdamas norintis leisti knygą „Sakomojo žodžio kultūra“ arba tiesiog „Sakomasis žodis“ jis teigia lietuvius tokios knygos dar neturint ir sumini kelis užsienio autorius, kurie leistų orientuotis ir dėl jo knygos pobūdžio.

Prieš pradėdamas dėstyti pagrindinius skyrius Andrius Ašmantas įrodinėja bendrinės šnekamosios kalbos vertę ir linkęs viską pradėti nuo seniausių laikų. „Ko daugiau gyvenime sutinkame: raštu rašomų ar žodžiu sakomų dalykų? Be abejo, gyvasis žodis yra platesnis. Juk pagaliau ir rašytinis žodis yra šio tik sūnus. Jei iš gyvenimo spręstume katro žodžio reikalingumą, turėtume beveik į pirmą vietą iškelti sakomąjį žodį“ (RR 46). „Gyvoji, arba šnekamoji, tautos kalba yra seniausia tos tautos dvasinio ir kultūrinio gyvenimo apraiška“ (RR 288).

Seniausi pasaulio kultūros paminklai kaip tik sklidę sakytine kalba. Graikų klasikinė literatūra („Iliada“, „Odisėja“) kilusi iš sakytinės kalbos ir sukūrusi sakomojo žodžio kultūros elementus ir tradicijas (RR 261). „Graikai žymiai daugiau naudojos sakomuoju žodžiu negu rašomuoju“ (RR 61). Vėliau pagal šias tradicijas formavosi visa klasikinė antikos literatūra. Kai viduramžių Europa pradėjo garbinti graikų ir romėnų kultūrą, prasidėjo didžiųjų autorių skaitymo epocha. Su tuo antikinės kultūros svaiguliu sutapo vienas iš didžiausių žmonijos išradimų – spauda, ir visa tai galutinai išstūmė tautines šnekamąsias kalbas iš apyvartos. Prasidėjo „popierinio mokymo tradicijos“ (RR 60). Mokykla kalbai pritaikė mirusių kalbų mokymo metodus ir šnekamąją kalbą visai numarino (RR 263). „[R]ašytinio žodžio garbinimas nėra tik mūsų tautiškos mokyklos padarinys“ (RR 61). Dėl to mūsų kalbos kultūra ir šiandien tebėra dar labai raštiška. Sakomasis žodis išsitenka tik operoje, dramoje, dar dainavimo mokyklose. Jam nebelikę vietos nei mokytojų ir kunigų seminarijose, išmestas jis ir iš universiteto, net humanitarinio ir teisės fakultetų (RR 264).

Mūsų dienos jau priklauso sakomojo žodžio atgimimo epochai. Po Didžiojo (Pirmojo pasaulinio) karo kasmet didėjo gyvojo žodžio reikalas. Atsiradęs radijas, telefonas, suintensyvėjęs valstybinis ir kultūrinis gyvenimas reikalaute reikalauja sulyginti sakomąjį ir rašomąjį žodį, imtis jį ugdyti pirmiausia mūsų mokymo įstaigose (RR 63). Be to, rūpindamiesi visa tautine kultūra negalime pamiršti, kad tik „sakomasis žodis yra organiškai sutapęs su žmogaus sielos pirmine išraiška – gyvu žodžiu“ (RR 63–64).

Savo darbo objektu Andrius Ašmantas laiko sakomąją kalbą ir jos kultūrą. Šis objektas esantis platesnis už dabartiniu supratimu šnekamosios kalbos kultūros objektą. Pastarasis esantis siauresnis, nes rūpinasi tik tuo, kad būtų imami tikri Užnemunės (kapsų ir zanavykų) garsai ir jų junginiai ir kaip reikiant ištariami. Net ir kirtį bei priegaidę šnekamosios kalbos kultūra atplėšia nuo žodžių ir sakinių konkrečių reikšminių dalykų, kurie gyvojoje kalboje visada lydimi tam tikrų jausmų, nuspalvinančių pačią kalbą garsiniu įspūdžiu (RR 63). Andrius Ašmantas šiame darbe kaip tik siekiantis išsiveržti iš garsų ir priegaidžių tarties ir eiti į didesnius kalbos vienetus – žodį, sakinį ir visą tekstą[154]. „Šnekamosios kalbos kultūra negali tenkintis tik aprašomąja fonetika" (RR 119), nes šioji sudaro tiktai mažą viso kurso dalį. „Tik kirčio, priegaidės ir atskiro žodžio tarties kėlimas rodo, kad mes tebeklaidžiojame, pasakytume, tik sakomojo žodžio morfologijoje. Kaip tartinos sakinio dalys ir galiausiai sakinių samplaikos, mes dar nekalbame ir net studijoms nerenkame medžiagos" (RR 45). „Žodžių grupių ir sakinio tarčiai dar neturime nei pagrindų" (RR 114). „Sakomojo žodžio kultūra turi išeiti iš atskiro žodžio ribų: a) iki sakinio, b) iki atskiro išbaigto dalyko" („Bendrinės lietuvių kalbos kurso programa", 1939. – AA). „Spręsdami šios srities savo kultūros klausimus, turime juos spręsti sintetiškai, o ne analitiškai, nusitvėrę tik mažą žodinės kultūros dalį. Tada bus daug lengviau nusistatyti visuotinius bendrinės šnekamosios kalbos pagrindus, kurie apimtų ne tik teorinius (aprašomuosius) kalbinius dalykus, bet ir praktinius (tarimo)" (RR 116).

Taigi Andrius Ašmantas ne vienoje vietoje yra pabrėžęs sakomosios kalbos kultūros objekto sudėtingumą ir buvo pasiryžęs veržtis iš siauro jo supratimo ir mėginti sukurti platų, visa apimantį mokslą ir bendrinės šnekamosios kalbos kultūros ugdymo metodiką. Ne viskas jam pavyko padaryti (pats yra prisipažinęs, kad ne vienur jis dar „neišėjo iš sakomojo žodžio kultūros propagandos". – RR 81), tiesiog neužteko likimo skirtų metų, bet tai, ką nuveikė, turi išskirtinę vietą lietuvių kalbotyroje ir kalbos kultūros istorijoje. Iš jau minėtų jo šios temos straipsnių ir paskaitų tekstų galima susidaryti gana apypilnį to didžiulio sumanyto statinio vaizdą ir spręsti apie jo svarbumą, vertę ir išliekamąją prasmę.

Sakomojo žodžio kultūra autoriaus pirmiausia adresuojama mokyklai – įvairių grandžių mokymo įstaigoms: vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojams, mokytojų ir kunigų seminarijų dėstytojams, universitetų, pirmiausia humanitarinių fakultetų, studentams ir dėstytojams. Sakomojo žodžio

[154] *Teksto* termino savo darbuose Ašmantas nevartojo, o prireikus kalbėdavo apie *sakinių samplaikas* arba tiesiog apie *kalbą*.

kultūra mokykloje visai apleista (RR 60). Abiturientai ateina į universitetą neturėdami sveiko balso ir su sustabarėjusiais kalbos padargais, jie visiškai nepažįsta žodinės kultūros pagrindų. Jų kalbos jausmas reaguoja tik į rašytinį žodį (RR 116). Mokykla šiuo atžvilgiu labai atsilikusi, tad reikia šaukte šaukti: „sakomasis žodis yra tokia pat kultūrinė vertybė kaip ir rašomasis“ (RR 47), todėl „sulyginkime sakomąjį ir rašomąjį žodį mokykloje“ (RR 63). Jeigu šių dienų pedagogika reikalauja visapusiško žmogaus lavinimo, tai žmogaus kalba ir balsas turi būti lavinami ir tobulinami siekiant visapusiškos žmogaus kultūros (RR 265).

Į teatrų sceną nesižvalgoma – ten kiti tikslai ir uždaviniai, kita mokymo metodika. Bet teatras žadina mintis apie gražų kalbėjimą: „gyvasis žodis yra be galo spalvingas, tiesiog margas kaip genys“ (RR 24), bet „kodėl gražiai kalbėti neišmoko mokykla?“ (ten pat). „Net pačioje mokyklos programoje nėra gražaus kalbėjimo dalyko. Yra tik pageidavimas“ (ten pat). Tiesa, 1936 m. programų projekte jau rašoma apie bendrinę tartį ir jos pratybas, bet to neužtenka, reikia imti daug plačiau (Naujoji romuva, 1937, nr. 8, p. 179). Kol kas tik teatras yra ir turi būti gražaus kalbėjimo mokykla. Kaip ir dainavimas, kuris, irgi būdamas žodinis menas, gali daug prisidėti prie sakomojo žodžio ugdymo (RR 115). Daug čia gali padėti radijas, bet iš jo kolei kas sklinda tik darkyta kalba (Naujoji romuva, 1937, nr. 8, p. 178).

Dalis šių klausimų, jų kėlimas ir svarstymas, turėjo eiti į Ašmanto sumanyto darbo antrą (kalbinę) arba trečią (psichologinę) dalį. Pirmoji dalis – fizinė. Ją autorius apibūdino kaip garso fiziologiją ir anatomiją. Prie jos norėta pridėti dar akustiką, bet šiai, matyt, nebuvo pakankamai duomenų, tad darbe tėra tik jos užuominų (kiek daugiau akustikos sąvokų vartojama 1939 m. vasaros kursuose Palangoje mokytojams skaitytose paskaitose. – AA).

Pirmoji dalis autoriaus aprašyta gana išsamiai ir plačiai. Pirmiausia kalbama apie kvėpavimo kaip garsų darymo mechanizmo pagrindo fiziologiją (RR 65–68, 269 tt., TUTK 91–92). Pasakojama apie kvėpavimo rūšis (kvėpavimas pečiais, krūtine, šonais, diafragma), kvėpavimo suvaržymus, nurodoma kvėpavimo svarba, įvardijama, kuo kvėpavimas skiriasi tylint (tylusis kvėpavimas) ir kalbant (kalbamasis, kalbinis kvėpavimas). Duodama nemaža pratimų (ypač „Vaizdinėje tartyje“) įvairiam kvėpavimui valdyti ir tobulinti. Toliau pasakojama apie kalbos padargus ir jų veiklą (RR 68–71, 280–287, TUTK 92–93). Čia autorius, neaprašydamas pačių padargų sudėties (tai padaryta „Bendrinės šnekamosios kalbos fonetikos“ paskaitų tekste), apibūdina tik pradinę kalbos padargų padėtį, kurią kiti vadinantys artikuliacine arba neutraliąja padėtimi. Iš jos einama į kvėpavimo ir kalbos padargų sąveiką.

Svarbiausia reikia jausti patį kvėpavimą, jo ryšį su kalbos padargų judesiais ir gebėti visa tai kontroliuoti. Pabrėžiama, kad didžioji mūsų mokyklų yda esantis įprotis kalbėti įtemptais kalbos padargais. Toks kalbėjimas reikalauja daug energijos, bet nukenčia kalbos švarumas ir garsumas; esą girdėti tik sprogimas ir švokštimas. Pratybas geriausia pradėti nuo balsių, paskui eiti prie priebalsių ir garsų junginių pratybų. „Vaizdinėje tartyje" duodama daug pratimų žandų [tai yra žandikaulių] veiklai tobulinti, lūpų pratimų balsiams ir priebalsiams tarti, liežuvio ir liežuvėlio bei balso lūpų[155] pratimų.

Antroji – kalbinė – dalis nebuvo galutinai parašyta ar bent iš turimų tekstų deramai sutvarkyta („Šie dalykai [...] išmėtyti ir neaprašyti suglaustai", RR 70). Atrodo, čia turėjo eiti plati įvadinė dalis, panaši į „Įvadą į bendrinės šnekamosios kalbos fonetiką" (plg. dar „Vaizdinės tarties" poskyrio antraštę: „Koks mūsų šnekamosios kalbos [tarminis] pagrindas", RR 291), toliau – bendrinės kalbos fonetikos bei tarties ir turbūt akcentologijos kursai. Abejonių gali kelti akcentologijos kursas, pavadintas „Akcentologijos užrašais", mat juose duodama daug kitų tarmių pavyzdžių, nesusijusių su sakomojo žodžio kultūra, ir kirčiavimas dėstytas kaip bendrojo lietuvių kalbos kurso dalis. Vis dėlto kirčiavimas tikriausiai būtų įėjęs į bendrą audinį ir sudaręs reikiamą jo dalį. Tai rodytų nespausdintoje „Vaizdinės tarties" dalyje esantis skyrelis apie kirtį ir priegaidę ir pradėtas skyrelis „Kirčio morfologinė ir prasminė reikšmė".

Trečioji – psichologinė (psichinė) – dalis taip pat fragmentiška ir neišbaigta. Trumpai tie dalykai aprašyti straipsnyje „Sakomojo žodžio kultūra mokykloje", yra dar smulkesnių dalykų kituose šaltiniuose. Pradžioje autorius pabrėžia, kad šios dalies objektas esantis be galo įvairus ir platus: „Jis turi apimti visus tuos atvejus, kada mes tik naudojamės sakomuoju žodžiu" (RR 71). Čia svarbiausia skirti dėmesį reikšminiam ir jausminiam kalbos raiškumui. Skaitymas ar kalbėjimas turi tarnauti tam tikromis kalbos priemonėmis reiškiamo žodžio vaizdumui. „Tas, kuris nenusimano ir nejaučia sakomojo žodžio kultūros vertybių, beria sąvokas kaip žirnius" (RR 71), o klausytojas (pašnekovas) priverstas pats kurtis vaizdą ir pajusti jausmą.

Autorius ne vienoje vietoje yra pabrėžęs, kad mažiausias kalbos vienetas yra sakinys. Iš duodamo pavyzdžio apie kelionę daroma išvada, kad to pasakojimo mažiausia vaizdo ir nuotaikos dalis ir yra sakinys. Sakinys yra laisvas savo formomis ir jos beveik neribotos. Sakiniais išgauname kalbos ritmą, kuris, turėdamas minties ir jausmo prasmę, kalbą daro gyvą ir banguotą. „Šis sakininis ritmas eina iš mūsų prigimties" (RR 87). Toji ypatybė susijusi

[155] Iš pradžių Andrius Ašmantas vartojo *balso stygų*, paskui *balso lūpų* terminus. Dabar vadinama *balso klostėmis*.

ir su minties aiškumu, kvėpavimo taisyklingumu ir kitais dalykais. „Minėtas kalbos ritmas, reiškiamas sakiniais, turi būti įsigytas darbu ir stiliaus nuolatiniu tobulinimu“ (RR 90). Autorius priduria, kad be viso to dar svarbu balso moduliacija ir intonacija, tarsi kalbos raumenys šalia pasakytų kitų sakomojo žodžio kultūros dalykų. Jie palikti neaprašyti, nes tai esą galima parodyti daugiausia tik žodžiu konkrečiais pavyzdžiais.

Psichologinėje darbo dalyje autorius apžvelgia pagrindines sakomojo žodžio rūšis (žanrus): skaitymą, mokyklinį kalbėjimą ir pasakojimą, eilėraščių deklamavimą, dainavimą, laisvą kalbėjimą ir pokalbį. Jie aprašyti toli gražu nevienodai plačiai, pavyzdžiui, dainavimui skirta vos keli žodžiai. Plačiau apimami mokyklai svarbesni dalykai.

Sunkiausias darbas mokykloje esantis skaitymas. Net jo tikslai įvairiai suprantami. Vieniems svarbu, kad tekstas būtų tik perskaitytas nors ir bet kaip, kiti rūpinasi, kad mokinys skaitydamas neužsikirstų, nepraleistų garsų ar žodžių, tretiems rūpi ir teksto prasmė, jo išraiškos priemonės ir t. t. Autorius griežtai smerkia vadinamąjį artikuliacinį skaitymą (sąvokų bėrimą kaip žirnių į aslą), dainuojamą skaitymą, kur viskas suliejama ir skaitoma monotoniškomis intonacijomis. Vienas iš svarbiausių skaitymo dalykų yra išmokti laiku ir vietoj daryti pauzas[156], tai yra tam tikrus stabtelėjimus tarp sakinių, sakinio dalių ir žodžių. Su mokiniais svarbu išsiaiškinti, kad pauzės toli gražu ne visada sutampa su skyrybos ženklais: „rašomoji kalba dažnai nutolsta nuo sakomosios“ (RR 76). Be pauzių, svarbu mokyti intonacijos, kuri labiausiai susijusi su svarbiausių žodžių radimu. „Intonacija turi sekti svarbiausius žodžius, kurie mintį kelia lyg stulpai ar gaubtinio tilto sparos[157]. [...] Todėl susekimas pagrindinių žodžių, kurie mintį plėtoja ir ją neša lyg kalnų (!) upelis tolyn, yra jau daugiau nei pusė skaitymo. Šių žodžių ieškojimas ir nagrinėjimas yra skaitymo esmės pagavimas“ (RR 78).

Prastai ugdomas mokyklinis kalbėjimas. Svarbu, kad mokykla ne gadintų iš namų atsineštą natūralų kalbėjimą (jis nesantis nei tikslus, nei sklandus, be to, dar sunku suvaldyti minčių srautą. – TUTK 95), bet juo remdamasi toliau jį plėtotų ir ugdytų. Mokyklinio kalbėjimo yra labai daug įvairių tipų. Juos lemia ir tai, kad mokyklos sąlygos nėra natūralios, o jas dažnai mokytojas net pasunkina: neleidžia baigti minties, trikdo mokinį pritarimu ar nutraukimu, nekalbinėmis priemonėmis, duoda klausimų, į kuriuos reikia atsakyti vienu žodžiu, ir pan. Mokytojas turi vengti šių trūkumų, stengtis sureguliuoti per greitą ar per lėtą kalbėjimą. Reikia ieškoti natūralių kalbėjimo sąlygų, nesi-

[156] Andriaus Ašmanto raštuose nuosekliai vartojama senoji forma *pauza* (dabar *pauzė*).

[157] *Sparai,* bendrinės kalbos – *gegnės.*

tenkinti vadovėliu. Kelias į tai, tai yra į laisvą kalbėjimą, yra pačių mokinių pasakojimai apie savo išgyvenimus, įspūdžius, įvykius, klasėje neskaitytus kūrinius ir kt. Šiai kalbėjimo rūšiai labai tinka mokinių kuopelių darbas – literatūriniai ir kitokie teismai, referatai ir kt.

Eilėraščius deklamuoti painiau negu skaityti prozos dalykėlį. Ne vienas neatsispiria eilėraščio ritmui ir rimui – dažnai pasiduodama automatiškam tarškinimui, bet ne sakymui. Reikia įsidėti į galvą, kad eilėraštyje turi viešpatauti mintis ir jausmas, o ne ritmas ir rimas. „Tik pagal mintį ir jausmą galima intonacija – sakomojo žodžio tikrasis kraujas“ (RR 79).

Galima pridurti, kad „Lietuvių kalbos dėstymo metodikoje“ Andrius Ašmantas kalbėjimą kaip mokinių ugdomąją priemonę yra apibūdinęs išsamiau ir smulkiau. Ten jis atskirai rašo apie mažo straipsnelio atpasakojimą, santraukas, seniau skaityto dalyko pasakojimą, diskusinius pranešimus ir diskusijas, įvairias kalbas, prakalbas, advokatų kalbas, pamokslus, paskaitas ir kitokius pranešimus. Tais aprašymais jis jau priartėja prie šiuolaikinės retorikos problematikos. Palangoje 1939 m. mokytojų kursuose skaitytose paskaitose (AA, paskaitų planai) dar pabrėžia ir pokalbio savitumą, jo skirtumus nuo kitų šnekamosios kalbos formų.

Nuo sakomojo žodžio kultūros problematikos dalykiškai kiek atsijęs Ašmanto straipsnis „Lietuviškoji tartis ir svetimos įtakos“ (RR 81–87), bet jis parašytas su ta pačia kultūrine intencija ugdyti bendrinę šnekamąją kalbą. Čia rašoma apie dažnai vartosenoje girdimus slavų arba vokiečių kalbų paveiktus mūsų tarties dalykus. Visi jie „žemina mūsų kalbos kultūrą ir atbukina kalbos jausmą lietuviškai tarčiai“ (RR 86–87). Mūsų priedermė kratytis tokios tarties, o ypač tų, kurie dažnai gyvu žodžiu prabyla savo tautiečiams. „Tas žodis turi būti ne tik lietuviškas, bet ir lietuviškai skambėti“ (RR 87). Šiame straipsnyje (kaip ir kituose rašiniuose) autorius užsimena ir apie tarminę tartį, bet ją vertina visai kitaip: niekur jos nepeikia, tik skatina artėti prie priimtosios bendrinės, kapsų ir zanavykų tarmių pagrindu sudarytos tarties.

Taigi visuose sakomojo žodžio kultūrai skirtuose darbuose Andrius Ašmantas ne tik klojo pagrindus bendrinės šnekamosios kultūros mokslui ir praktikai, bet ir pats visokiais būdais skatino kitus mokytis, dirbti, kurti visas sritis apimančią lietuvišką kultūrą, kurioje sakomasis žodis užimtų pritinkamą vietą. Savo ugningu publicistiniu žodžiu jis skatino nerimti, vis veržtis į priekį ir kiekvienam įnešti savo indėlį į kultūros kuriamąjį darbą. Ir pats kur prieidamas diegė bendrinės šnekamosios kalbos normas. „Ana p. A. Ašmantas Pedagoginiam Institute Klaipėdoj tik šiek tiek padirbėjo, o kiek teko girdėt kalbant ir deklamuojant jo mokinių, – visi kalba ir deklamuoja taip,

kad malonu klausyt", – 1940 m. „Mokyklos ir gyvenimo" žurnale rašė kalbininkas Juozas Lazauskas (nr. 3, p. 104). Lietuvoje gyvojo žodžio technika labiausiai rūpinosi ir rūpinasi Juozas Geniušas ir Andrius Ašmantas, rašė tas pats Lazauskas. „Juodu šios srities pionieriai" (Lietuvos žinios, 1940 m. sausio 20 d.). Mūsų laikais Zigmas Zinkevičius Ašmantą pavadino „entuziastingu bendrinės šnekamosios kalbos, ypač tarties kultūros, propaguotoju" (Zinkevičius 1992: 322–323).

Klaipėdos krašto tarmės

Iš archyvų žinoma, kad Andrius Ašmantas Klaipėdos tarmių kursą Pedagoginio instituto studentams skaitė 1936–1937 ir 1937–1938 mokslo metais, tas kursas jam buvo planuotas ir 1938 m. rudenį. Ištisinio parengto paskaitų teksto jis nepaliko, tačiau archyve, be jau minėto užrašų iš tarmių sąsiuvinio, dar išlikę dveji paskaitų planai, kaip ir konspektai. Jie, kaip ir tie užrašai, leidžia apytikriai apibūdinti paskaitų problematiką, juose keltus klausimus, taip pat žodį kitą pasakyti apie jo paties užrašytus kalbos faktus.

Pirmiausia apžvelgtinas 1936 m. rašyto plano turinys. Jis išdėstytas 3-uose nedideliuose abiejose pusėse rašytuose lapeliuose (iš viso 8-iuose numeruotuose puslapiuose, trūksta 3-io ir 4-o puslapio). Pradžioje užrašyta data 1936-V-12 leistų spėti, kad tai tarsi baigiamoji kurso dalis, nes kalbama tik apie žemaičius ir gal pirma turėję būti bendrųjų dalykų ir aukštaičių tarmės (bent jau Klaipėdos krašto šnektų) apžvalgos. Iš turimo plano matyti, kad remtasi Antano Salio „Lietuvių kalbos tarmių" hektografuotų paskaitų leidimo (1935) teiginiais ir ko nors nauja, savita nieko nepasakyta. Tai ir suprantama, nes Klaipėdos krašto tarmes Ašmantas išsamiai tyrė tikriausiai 1937 m. vasarą ir veikiausiai tada užrašė daug naujų tų šnektų faktų.

Planas turi 8 skirsnius: I. *ja* likimas. II. Dvibalsiai *uo* ir *ie*. III. IV. V. – ? VI. Vocalis + *m, n*. VII. Šakniniai: *ą, ę, į, ų*. VIII. Žemaičių kirtis. Antano Salio įtaką rodo ir terminija (plg. jų terminus *pajūrio žemaičiai* (Salys 1992: 25), Salio *pietų rytų žemaičiai* ir Ašmanto *rytų-pietų žemaičiai* ir kt.), istoriniai ekskursai ir kt.

Kitoks yra antrasis planas, tiksliau – paskaitų konspektai, kuriuose yra ir platesnių šnektų apžvalgų, ir ištisinių tarmių tekstelių. Jis rašytas į vidutinio formato užrašų knygelės lapelius. Lapeliai nėra numeruoti, atrodo, vieno kito gali trūkti. Viename iš paskutinių lapelių yra data: 1937. X. 11, tad kursas galėjo būti pradėtas skaityti 1937 m. rugpjūčio ar rugsėjo mėnesį.

Šis planas, toliau jį vadinsime konspektais, surašytas į 29 palaidus vidutinės užrašų knygelės dydžio puslapius (3-uose rašyta ir antroje pusėje)

Klaipėdos krašto tarmių kurso plano pavyzdžiai

ir apima bendrąsias pastabas bei šias šnektas: ragainėnų (Ragaĩnės apylinkių), tilžėnų (Tiĩžės apylinkių), vakarų žemaičių kampo (Virbalũ̃ kaimo apylinkių), žvejų tarmės, Viešvilẽs šnektos ir Bitė́nų apylinkės (Bardė́nų kaimo) šnektas. Pirminiu žvilgsniu pažvelgus atrodo, kad daugelis teiginių ir rišlūs tekstai imti iš Jurgio Gerulio (Gerullis) ir Christiano Stango (Christian Stang) „Lietuvių žvejų tarmės prūsuose“ aprašo, išleisto „Lietuvių kalbos tarmių“ serijos pirmuoju sąsiuviniu 1933 m. Kaune. Tačiau tai nėra visai tiesa. Kai kurie pavyzdžiai pateikti iš minėto tarminių užrašų sąsiuvinio, dalis dar iš kur nors kitur, kurio šaltinio nežinome. Galima teigti, kad, be to sąsiuvinio, būta dar kitų užrašų, kuriuose rašytasi ir kitų šnektų faktų. Taip pat reikia pasakyti, kad išlikusiame sąsiuvinyje daugumu užrašytų dalykų visai nepasinaudota kalbamame konspekte, ten taip pat daug įrašų iš kitų šnektų.

Pridurtina, kad šiame konspekte yra tam tikros painiavos. Kai kurios šnektos aprašytos dviejose ar net trijose vietose, nors teiginiai nekartojami.

Be to, jame beveik nėra bendrųjų dalykų, taip įprastų visoms jo paskaitoms, kurias visada pradėdavo nuo labai iš toli. Visa tai leidžia teigti, kad tai bus buvęs vienas iš kelių konspektų ir jo tikriausiai išlikęs ne visas tekstas. Pagaliau būtina pabrėžti, kad Andrių Ašmantą šiame kurse daugiausia domino tik tarmių fonetikos dalykai, iš dalies kirčiavimas, o morfologijai ir sintaksei, kitaip negu minėtame žvejų tarmės apraše, visai neskirta dėmesio (keli įrašyti morfologijos dalykai susiję su fonetiniais pakitimais).

Ragainėnų tarmė (šnekta) apžvelgiama net trijose vietose. Pradžioje suminėjus porą fonetikos dalykų persirašyta transkribuoti tekstai iš žvejų tarmės aprašo: „Vaiko brilis[158]“, „Mama“, „Kiškis ir ežys“ (žr. Gerullis, Stang'as 1933: XII). Rašoma, kad tarmės ribos paimtos iš Fenclau (Fenzlau 1936: 14) ir šnekta vartojama šiuose kaimuose: Kalẽdos, Luknójai, Florweg, Šiliniñkai, Tìmbra, Petrikaĩ. Kirtis esantis tokios pačios prigimties kaip ir zanavykų. Tačiau kitaip negu kituose šaltiniuose (Gerullis, Stang'as 1933:XII; Fenzlau 1936: 17, plg. taip pat Urbanavičiūtė, Grinaveckis 1992: 136–140) teigiama, kad tvirtagaliai dvibalsiai, be kirčio ant abiejų sandų, gali turėti kirčiuotą tik antrąjį sandą, pvz., *ledã.ĩ.*[159], bet ir *daĩ.nos, skaĩ.tom.* Rašoma, kad ragainėnų šnekta suskyla dviem pošnektėm. Tarp Kaledų ir Florwego tariama 1) *så̃·ku*, 2) *dǻ·ikts*, o nuo Šilininkų iki Petrikų prieina kita pošnektė: 1) *sã·ko* ar *sã·ka,* 2) *dá·ikts,* 3) *ė, ie > ẹ̈: dẹ̈́·ti, pẹ̈́·nts* [?]. Toliau sakoma: tik tvirtapradė šaknis 1) *é > ẹ̈́i: padė́k > padẹ̈́·^{i}k, Kasikė́nai > kasikẹ̈́·^{i}nai*, 2) *ó > ó·^{u}: bró·^{u}lis, kó·^{u}jes*, 3) *áu > á·: šá·kt(a)s, já·tis, paká·šis*, 4) *éi > é·: lé·sk* („mano nepaliudyta“). „Šie visi ypatumai yra iš anapus Nemuno. Man nė vienos šeimos neteko rasti, kuri taip tartų ir nebūtų kilus iš anapus. Šiapusiškiai ragainėnai šaipos iš anapusiškių šiaip: *Trá·kies [,] gá·si pẽ.r̃ paká·ši* [,] *ká.m tù krá·šẹ̈·s viršú·ne nulá·žei*“. Iš galūnių balsių nurodoma, kad iškrinta balsis *a*: *làps* ir *lã·ps,* ir net *lã·pas, stals*, *dvars* (tariama ir su vidurine, ir su tvirtaprade priegaide).

Apie tilžėnų tarmę rašoma, kad ji susiduria su žvejų tarme ties Tovélninkų ir Kaštaunų kaimais. Tarmei būdinga sumišimas *ė* ir *ie: dẹ̈́·ti* ir *díeti, píens* ir *pẹ̈́·ns*; *o* ir *uo*: *põ·ns* ir *puõns*, *dúona* ir *dó·na*. Paties Ašmanto pastebėtas reiškinys *ą, ę > ai, ei (ką́sti > ká·isti*, *gyvénti > gyvę́ti > gi·βéiti)* leidžia patikslinti šio fakto užrašymo laiką ir lokalizaciją (žr. Grinaveckienė 1962: 163). Dar nurodoma, kad kirtis nėra atitraukiamas, kirčiuoti tvirtagaliai dvibalsiai abu pusilgiai, galūnėje *ė > e (i),* trumpinamos veiksmažodžių galūnės: *apsaugúo(ja)*.

[158] *Brilis* (vok.) – *akiniai.*

[159] Autoriaus rašomas ištęstas ženklas per abu sandus, čia priegaidės ženklas žymimas kiekvieno sando atskirai.

Į šiaurę nuo tilžėnų jau yra žemaičių tarmė. Ji apžvelgiama pagal dvi pašnektes: nuo Pūstučių iki Degimų ir pagal Virbalų apylinkę.

Pirmosios ypatybės nurodomos tokios: 1) *ė, ie > ẹ̈·: dẹ̈·ti, pẹ̈·ns,* 2) *o, uo > o·: põ·ns, dó·na,* plg. Virbaluose: *déä·ti*, *pẹ̈́·ns*; *poə̃·ns* ir *dó·na*, 3) išlaikomas *i, u: žiná·u, βí·rus*.

Virbalų šnekta apibūdinta išsamiau. Teigiama, kad: 1) trumpos galūnės dar sutrumpėjusios, ypač ilgesnių žodžių; jos virsta net murmamais garsais: *mergã̄l*^{e}, *jẹ̈·škọ́ə·dam*^{a}; 2) trumpieji *i, u* nuosekliai visur išversti *ẹ* ir *ọ: nọpẹ̃.r̃.ks*^{o}, *sú·nọi*; 3) *o > oə·: nọ́ər*^{o}*, mọ́ə·tinas*; 4) *ė > eä: reägdamà*, *téäφs*; 5) *ie > ẹ̈·: βẹ̈·nà*, *atsẹ̀lẹ̈·p*^{e}, *koə·ḳẹ̈̃·;* 6) kirtis į šaknį neatitrauktas ir priegaidė sveika; tik po kirčiu kai kur pailginami *i, u, e, a* (?): *tõ.r̃.gaus*, *gerã̄·sn*^{e}, bet *sọdrẹ̀skos*^{e}, *sọ̀ krẹpšọ̀*.

Žvejų tarmė aprašyta ne pagal Gerulio ir Stango knygą (žvejų tarmės aprašą), bet savarankiškai iš Tóvės kaimo (buvusioje Pakalnės apskrityje). Pirmiausia duodami du tekstai iš Gerulio ir Stango darbo („Vaiko brilė“ ir „Zuikis ir ežys“), bet jie žymimi kaip Tovės žmonių kalbos pavyzdžiai, o ne kaip lyginamieji tos knygos tekstai (tie patys tekstai eina per visas Gerulio ir Stango knygoje apžvelgiamas šnektas). Kaip ir kitais atvejais, Ašmanto toliau pasižymėta keletas tos šnektos fonetinių (tik balsyno) ypatybių, užsirašytų paties iš žmonių kalbos, ir visas skyrelis pavadintas „Žvejų tarmės (Tóvės) apibendrinimai“. Pavyzdžiai daugiausia savarankiški ir pateikiami savitai, daugumas neminimi Gerulio ir Stango apraše, sutampa tik vienas kitas. Kokių didesnių atradimų palyginti su tuo aprašu konspektuose nėra. Galima tik suminėti, kas ir kaip Ašmanto savarankiškai, nekopijuojant tos knygos, čia apibendrinta. 1) Kirtis ir priegaidė tokie pat kaip tilžėnų arba ragainėnų tarmės. Tik kai kur galinė tvirtagalė priegaidė virsta atitrauktine; 2) *i, u > i̱, u̱;* 3) *ė > ie*; 4) *ę̃ > e·, ę́ > ei;* 5) *ą́ > ai;* 6) *iõ̆, õ̆ > o·*$_{u}$ 7) *ie, uo > ie, uo [ệe̱͡a], [ộə͡a].*

Andriaus Ašmanto konspekte panašiai dar apibendrinta kitų dviejų Klaipėdos krašto vakarų aukštaičių šnektų fonetinės ypatybės, būtent: Viešvilẽs ir Bitė́nų; apie jas nieko nekalbama minėtoje Gerulio ir Stango knygoje.

Apie Viešvilės šnektą (ji, kaip atskira klaipėdiškių šnekta, skiriama Valterio Fenclau knygoje, žr. Fenzlau 1936: 8) rašoma, kad kirtis ir priegaidė yra visiškai rašomosios kalbos (pvz., *zaũ.n’u̯s*, *sergulìngas* ir kt.). Balsiai šaknyje esantys tokie pat kaip zanavykų ar kapsų. Galūnėse *o* kartais pavirsta *a* arba *u*, o *ė – i*. Duodamuose pavyzdžiuose iš Viešvilės apylinkės rytinės dalies nuosekliai užrašyta *u* ir *i*. Tarminių užrašų sąsiuvinyje dar yra daug konspekte nesuvartotų pavyzdžių ir kitų tarmės faktų. Pavyzdžiui, *palá.k, gá.site, já.tis* ir *já.utis*, šaknyje diftongizuoto *o* žodžių ir kt. Iš greta Viešvilės esančio

Pagul̃binių kaimo užsirašyta, kad jame varijuoja šaknies tvirtapradžiai garsai *a* ir *au* (*šá·kštas* : *šá·ukštas* ir kt.).

Iš Bitėnų kaimynystėje esančio Bardḗnų (dabar Bardinų̃) (šių apylinkių šnektas Fenclau priskiria prie ragainėnų, žr. Fenzlau 1936: 17) kaimo užrašyta balsių (dvibalsių) *ie, e* ir *ė* atitikmenų. Jie nurodyti tokie kaip kapsų, tik tarp pavyzdžių yra kitaip tariami žodžiai *mẹ̃·s*, *pẹ̃·r*, *pẹliẽ*, *pelíedros*. Antroje lapelio pusėje dalis eiliuoto teksto:

Tã. skri·nu̯že. vẽ·ža [,]
že̯mùžẹ. drẽ·ba [,]
pradḗ·jo graũdžẹ̃.ĩ. vẽ.r̃.kti.

Minėtame tarminių užrašų sąsiuvinyje iš Bardėnų dar yra žodžių pavyzdžių su balsiais ir dvibalsiais *uo, o, y, i, au, ei, ai*. Po tą apylinkę vaikščiota plačiai ir iš įvairių vietų sąsiuvinyje pasižymėta daug kalbos faktų. Būta Sokáičiuose, Vėžiniñkuose (užsirašyta po kelis pavyzdžius), Vilkỹškiuose (rinkėjas rašo Vilkýščiai), Strazduosè, Lumpénuose. Iš Lumpėnų fiksuota, kad šakniniai *ė* ir *o* likę sveiki, *ie* > *ė,* žodyje *lova l* tariamas minkštai. Čia taip pat užsirašyta nemaža pavyzdžių su įvairiais balsiais, dvibalsiais ir dvigarsiais. Iš Strazdų̃ pavyzdžiai rašytasi panašiai, matyti, kad nėra *ie* > *ė* virtimo. Šaknies balsis *o* neretai būna diftongizuotas. Iš Vilkyškių užsirašytas sakinys: *man*[a] *sẹ́·seri. i·ra* (kirčio ženklas parašytas neaiškiai) *vẹ́·dẹs*. Vidurinė balsio *e* priegaidė čia gali būti ne dėsningumas, o atsitiktinumas, nes kituose tekstuose yra vos vienas kitas padrikas tokio užrašymo pavyzdys.

Vakarinėje aukštaičių dalyje, pažemaitėje iš Katýčių, sąsiuvinyje užsirašyta, kad beveik nuosekliai balsiai *o* ir *ė* tariami žemaitiškai *uo* ir *ie,* bet senesnieji *uo* ir *ie* išlaikomi sveiki. Šnektoje daug plačiau negu „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje" (2004: 48) fiksuota ilgojo šaknies balsio *e* diftongizacija. Griežto dėsningumo lyg ir nematyti, bet polinkį įžiūrėti galima. Pvz., *ž*[i]*ẽ·mẹ.*, *d*[i]*ẹ́·šinẹ.*, *s*[i]*ẹ.nis*, bet *nẽ̯ša*, *vẽ̯da*. Iš šio kaimo daugiau negu iš kitų užsirašyta rišlių sakinių, ne tik atskirų žodžių. Šio kampo Kavolių̃ kaime prie Kūgelių̃ geležinkelio stoties *o* ir ė užsirašyti ne kaip diftongai, o tik kaip diftongizuoti balsiai. Medìškiemiuose užsirašytas *e* ilgasis taip pat diftongizuotas kaip Katyčiuose.

Iš žemaičių tarmės sąsiuvinyje užsirašyta gerokai mažiau negu iš aukštaičių. Iš Šilutės apylinkių pirmiausia minėtini Juknáičiai ir jiems artimas kaimas Tarvydaĩ. Ten užrašyti du eilėraščiai, malda „Tėve mūsų", šiaip sakinių. Kokių ryškesnių, išskirtinesnių šnektos ypatybių nematyti. Tarvyduose lankytasi ir antrą kartą – čia jau daug daugiau užsirašyta. Iš užrašų matyti, kad *uo* ir *ie* pavirtę *ou* ir *ėi* (ir pastarojo variantas *ė*), *o* ir *ė* – *uo* ir *ie.* Įrašytas teiginys: *pẹ̃·lẹ.s*, bet *peliẽ*. Iš pavyzdžių matyti, kad nenuosekliai vartojamos afrikatos. Į šiaurę

nuo Šilutės esančiuose Barvuosè užsirašyta pavyzdžių, iš kurių matyti, kad nuosekliai *o, ė* > *uo, ie,* o *uo, ie* > dononinkų *ọ, ẹ·*. Vietoj afrikatų nuosekliai fiksuoti žemaitiški atitikmenys.

Į šiaurės vakarus nuo Šilutės pamario Kintuosè užsirašyta, kad *ie* > *ẹ*[i], o *uo* funkcionuoja trim variantais: *ọ*[u], *o* ir *u·*. Gana nuosekliai vietoj afrikatų vartojami žemaitiški atitikmenys.

Dar yra įrašų iš Priekulės (Vilkyčių) šnektos – Stonáičių ir Lam̃sočių kaimų. Ten beveik visuose pavyzdžiuose *ie* nuosekliai pavirtęs dononinkų *ė,* o žodžiuose su *uo* balsis *ū* turi diftongoidinių priemaišų. Iš Lamsočių užsirašyta nemaža rišlių sakinių.

Pats šiauriausias punktas, kuriame būta, Raĩšiai (į šiaurę nuo Kretingãlės). Iš *ie, uo* pavyzdžių yra tik tokių, kur *ie* nuosekliai dononinkuojama (> *ė*), *ai, ei* paprastai > *a, e.*

* * *

Apibendrinant reikia pasakyti, kad Andrius Ašmantas, nors ir skaitė pedagoginio instituto studentams Klaipėdos krašto tarmių kursą, bet išsamių paskaitų tekstų nepaliko, todėl jo šios srities darbą vertinti gana sunku. Lieka pasikliauti paliktais užrašais: paskaitų planais ir konspektais, tarminių išvykų užrašais. Jų yra išlikę nemaža, tad šiokias tokias išvadas galima ir suformuluoti.

Rengdamasis paskaitoms Ašmantas bus gerai išstudijavęs jam lengviausiai tuo metu pasiekiamą ir naujausią lietuvių dialektologijos literatūrą: Antano Salio, Jurgio Gerulio, Valterio Fenclau ir kt. darbus. Jais rėmėsi apibūdindamas žemaičių tarmę (tiesioginė Salio įtaka), stengėsi rašyti Gerulio sukurta moksline transkripcija (Gerullis 1930: XIV–XXI), pasinaudojo kai kuriais Fenclau pavyzdžiais. Tačiau nė vieno iš dialektologijos darbų autoriaus nekopijavo, o stengėsi viską aprėpti savo akimis ir visur susidaryti savo nuomonę. Tiesą pasakius, parengti aukštosios mokyklos kursą pagal jau išleistą literatūrą nebūtų buvę labai sunku, bet ir šįkart lėmė išankstinis nusiteikimas ko imantis stengtis dalyką bent jau gerai išstudijuoti savarankiškai. Tai gražiai sutapo su jo būdo ypatumais, pasireiškusiais ir vertinant draugystę su artima mergina, ir kalbant apie gilesnį religijos pažinimą, ir kt.

Vertinant pačius jo šios srities išlikusius tekstus, reikia turėti galvoje du dalykus.

Pirma, Ašmanto sudarytoji Pedagoginio instituto lietuvių kalbos programa ir jos dialektologijos skyrius (TUTK 109) yra parengtas išsamiai ir kompetentingai. Joje pradedama nuo kalbos kitimo, jo dėsnių ir priežasčių, rašoma apie tarmių ribas (sienas), jų skirstymą, tarmių fonetines, morfologines ir

akcentologines ypatybes. Matyti, kad programoje vartojami Antano Salio terminai, bet ne visur paraidžiui (kartais pasirenkami Baranausko terminai, pvz., žemaičiai *telšiškiai*, *raseiniškiai, klaipėdiškiai*). Skyriaus pabaigoje numatoma kalbėti apie tarmių nykimo priežastis.

Antra, kitaip reikia vertinti paskaitų planus, konspektus ir tarminius užrašus. Pirmiausia į akis krinta tam tikras jų padrikumas ir neapibrėžtumas: kitaip negu daugelyje jo paskaitų tekstų ir kitų darbų, nėra apsibrėžtos tarmių, patarmių ir šnektų ribos (yra tik viena kita užuomina), nors pagal turimą literatūrą tai nebūtų buvę sunku padaryti. Antra vertus, išlikusiame palikime nematyti, kad būtų padaryta kokių didesnių dialektologijos atradimų. Jie neturi apčiuopiamesnės išliekamosios mokslinės vertės, o lieka kaip vienas iš dialektologijos istorijos faktų, svarbesnis galbūt tik dalyko istorijai. Vis dėlto atidesnė žemaičio dialektologo akis tuose tekstuose gal rastų ir vertingesnių dalykų, negu šioje monografijoje pavyko nurodyti. Neužmirština, kad Ašmantas užrašinėjo XIX a. II pusėje ar pačioje XX a. pradžioje gimusių pateikėjų kalbos pavyzdžius ir jie vienu kitu atvejų gal galėtų praversti Klaipėdos krašto tarmių istorijai.

Galų gale reikia pasakyti, kad šioje srityje Andrius Ašmantas universitete nebuvo įgijęs kokio didesnio dialektologinio išsilavinimo. Tiesa, jis buvo išklausęs lenkų (skaitė Vincas Krėvė-Mickvičius) ir lietuvių (skaitė Pranas Skardžius) dialektologijos kursus, bet vėliau tarmėmis specialiau nesidomėjo. Nebuvo jo ir tarp Jurgio Gerulio dialektologijos kursų klausytojų. Tad galima sakyti, kad Klaipėdos krašto tarmių kurso ėmėsi iš reikalo, bet ne vidinių poreikių skatinamas. Vis dėlto ir čia pravertė geras universitetinis išsilavinimas, ir turimas jo dialektologinis palikimas rodo nemenkas galimybes gilintis ir šioje srityje. Tai patvirtina ir jo sudarytoji dialektologijos skyriaus programa Pedagoginio instituto studentams, ir vėliau, 1940 m., „Židinyje" išspausdinta jo parašyta Petro Joniko knygos „Pagramančio tarmės" recenzija (t . 31, nr. 1, p. 136–139). Joje matyti recenzentą ne tik puikiai operuojantį dialektologijos sąvokomis ir terminais, bet ir gerai pažįstantį žemaičių šnektas, apžvelgiamą dūnininkų patarmę. Pridurtina, kad recenzijoje jau nesitenkinama vien fonetikos dalykais, bet einama ir į morfologiją ir žengiama į dar gilesnius tarminės kalbos sluoksnius – jos ritmiką ir kalbos gyvumą apskritai.

Vaikų raidos dienoraštis

Andriaus Ašmanto archyve yra išsaugotas jo rašytas abiejų sūnų raidos dienoraštis, pavadintas „Leono kalbos dienoraščiu". Tai apystoris sąsiuvinis, kurio pradžioje Leonui skirta 18,3 ranka rašytų puslapių, o iš kito sąsiuvinio galo – 15,5 puslapių jaunėliui Ramūnui. Apie kalbos raidą daugiau rašoma

Vaikų raidos dienoraščio faksimilė

Leonui skirtoje dalyje, o Ramūno aprašomi daugiausia fiziniai ir psichiniai stebėjimai, nes tikros kalbos tame amžiuje buvo nedaug. Iš tiesų tai daug bendresni nei kalbos raida vaikų augimo ir elgsenos užrašai, nes jie apima ir

fizinę bei psichinę kūdikių raidą, ir vaikų santykius su artimaisiais, ir apskritai vaikų socializaciją. Tad apie šį iki šiol neskelbtą ir niekur neapžvelgtą rankraštį dera pakalbėti kiek plačiau, juolab kad tai unikalus faktas mūsų vaikų kalbos raidos tyrimuose[160].

Dienoraštyje abiejų vaikų fiziniai, psichiniai, taip pat kalbos pokyčiai ir kiti dalykai aprašomi kartu, neskaidant į kokias dalis ar skyrius. Leono (gimė 1939 m. sausio 1 d.) raida fiksuojama nuo 1940 m. kovo 30 d., tai yra nuo 15-os vaiko amžiaus mėnesių, iki 1941 m. balandžio 13 d., tai yra iki daugiau kaip 26 mėnesių. Pradžioje padarius pirmąjį įrašą, daryta beveik pusės metų pertrauka ir paskui fiksuota kas kelinta diena ar ir kasdien. Ramūno (gimė 1940 m. sausio 16 d.) augimas pradėtas užrašinėti 1940 m. rugsėjo 29 d. ir rašyta iki kitų metų balandžio 13 d., tai yra beveik pusseptinto vaiko amžiaus mėnesio. Tik kai kuriomis dienomis rašyta apie abu vaikus, daug tokių dienų, kai rašyta apie vieną kurį. Atrodo, kad prie užrašų būdavo sėdama ne iš karto ką pastebėjus ar išgirdus nauja, o kiek vėliau, pavyzdžiui, tos dienos vakare ar po dienos kitos. Dėl to užrašant ne kartą bus fiksuota ne autentiški dalykai, o tėvo atgaminti iš atminties.

Norint įsivaizduoti aprašomų vaikų raidą, tikslinga pradėti kalbėti ne apie vyresnįjį Leoną, o apie jaunesnįjį Ramūną, – šitaip apžvalga apimtų vaikų raidą nuo 8 su puse mėnesio iki maždaug 27 su puse mėnesio, juolab kokių ryškesnių abiejų vaikų brendimo skirtumų dienoraštyje lyg ir nematyti.

Abiejų vaikų iš pradžių trumpai apibūdinami fiziniai duomenys. Ramūnas – mažo arba smulkaus ūgio, vidutinio judrumo. Nuo 7 mėnesių, kai šeima persikėlė į Vilnių, augimas ir judrumas labai padidėjo (gal paveikęs atšalęs oras). Iki šiol auga sveikas ir stiprus. Laisvai atsistoja, vedamas mėgsta vaikščioti. Po 8 mėnesių pradėjo vapėti beprasmius („bereikalingus“) žodžius. Nuolat ėmė kartoti *papa*, bet jo reikšmės nesupranta. „Tai garsinis žaidimas be prasmės“ (1940 m. rugsėjo 29 d. įrašas). Spalio 4 d., kai vaikui beveik pusdešimto mėnesio, jis „[m]ažą trupučiuką ant grindų ir nelaikomas pastovi“. Po kelių dienų be prasmės pradėjo vapėti tris žodžius: be *papos,* pridėjo dar *tetė̆/ia* ir *ate/ia* – pastarąjį gal pasisavino iš suaugusiųjų. Spalio 4 d. vakarą, viena ranka laikydamasis, kita lėlę nešdamas, skersomis perėjo per visą kambarį. Po trijų dienų labai norėjo įsikabinęs vaikščioti. Eina kažin kaip šonu, ta ranka, kuria laikosi, tarsi sulaiko ir visą tą kūno dalį.

Serga sloga (slogomis), paskui dygsta dantys, tad mažai kalba ir apskritai nedaro jokios pažangos, net grįžta atgal (1940 10 11, 14).

---

[160] Už konsultacijas ir patarimus šiais klausimais nuoširdžiai dėkoju Vilniaus pedagoginio universiteto docentei dr. Vitoldai Glebuvienei.

Spalio 18 d. (vaikui 10 mėn. ir 2 d.) ėmė stovėti nesilaikydamas. Bet to stovėjimo negalima paprašyti, – stovi tik kai jis pats nori. Moka žaisti jau vienas. Gražiai pasako *mama*, tarsi tą žodį taikytų mamai. Šiaip naujų žodžių, be čypimų ir krykštavimų, kuriais reiškia savo norus ir mintis, dar nevartoja. Pats mėgina nugalėti didesnius atstumus tarp daiktų, bet visai pasileisti dar nedrįsta (1940 10 25).

Motinos mokomas įprato atsisveikinant mojuoti rankele, bet žodžio *ate* dar netaria. Spalio 29 d. (10 mėn. ir 13 d.) pamatęs tėvą besirengiant eiti pats ėmė mojuoti. Rytojaus dieną ėmė stumdyti mažą vaikų kėdutę ir su džiaugsmu tai ilgai darė. Lapkričio 4 d. pakartojo tėvo sakomą žodį *op*, ilgai kartojo, kol tas susiliejo su jam jau pažįstamu ir vartojamu žodžiu *papa*.

Lapkričio mėnesį Ramūnas ilgai miega lauke ir tai teikia jam daug judrumo ir valgumo (ėdrumo). Daug juda, šliaužioja. Didžiausią malonumą jam teikia kėdės stumdymas, ja pradeda sąmoningai vengti kliūčių. Moka greitai su ja apsisukti. Savo norus vis labiau ima reikšti riksmu, ne tik verksmu, ir tuo, rodos, vis sąmoningiau naudojasi. Panorėjęs, bet ne pagal užsakymą vis vapa *nene* > *niania, mama, papa*.

Lapkričio 20 d. vaikui sukako 10 mėnesių ir 5 dienos. Tai toks amžius, kai Leonas pradėjo vaikščioti. Iš tikrųjų, Ramūnas su kėdute jau ne vaikščioja, o tiesiog bėgte bėga. Vakar (lapkričio 21 d.) pradėjo mažus tarpelius pasileisdamas rankas 3–5 žingsnelius nueiti. Svarbiausia, kad jam pačiam smagiau stovėti, o ne keturiomis šliaužioti. Šįryt į toliau pastatytą kėdutę net 8–9 žingsnius pažengė. Gruodžio pradžioje nenugriūdamas pradėjo pasiimti nuo žemės žaisliukus. Eidamas jau apsisuka ir nenugriūdamas pakeičia kryptį.

Mėgsta žaisti įvairiais garsais. *Mama* taria taip, tarsi sąmoningai jaustų reikšmę, bet taip nėra. Daug krykštauja ir naudojasi savo balsu, vapa dar *pa-pa, ne-ne, ḽe-ḽe*.

Gruodžio 5 d. (vaikui 11 mėn. ir 19 d.) rašoma, kad Ramūnas jau du kartus pereina per kambarį nesustodamas. Labai gyvai į viską reaguoja, daug gyviau negu reaguodavo Levas, net būdamas vyresnio amžiaus. Pargriuvęs jau be kėdžių atsistoja. Moka duris atsidaryti.

Daug šneka, vis čiauška įvairius žaidžiamus garsus. Ko prašydamas vis dažniau reaguoja ne tik judesiais, bet ir garsais, ir „sunku beatskirti, ar čia jo sąmoningai, ar žaidžiamai tariama“ (1940 12 17). Vis dažniau naudojasi garsu norėdamas atkreipti kitų dėmesį. Puikiai supranta savo vardą, bet kitų vardų (motinos, sesers, brolio) dar neskiria. Klausiamas, kur lempa, pakelia galvą į viršų. Kai kas uždainuoja „Kareivėliai dobilėliai, marš“, tuojau užsideda ką turėdamas ant pečių arba imasi už ausų.

Tėvui sausio 1 d. (vaikui 11 mėn. ir 14 d.) jau atrodo, kad mažasis jau sąmoningai ima vartoti žodžius *mama* ir *papa*. Pasakius tuos žodžius (ir sesers bei brolio vardus), ima ieškoti akimis ir pamatęs nusišypso. Sausio 7 d. tėvas tikrai įsitikina, kad žodį *papa* vaikas supranta ir pats vartoja visai sąmoningai. Ir šiaip jis dabar labai linksmas ir sąmojingas: „Kai aš neleidžiu knygų stumdyti, jis tyčia tuoj bėga prie knygų etažerės ir eilę tuoj sugadina“.

Pirmųjų vaiko metinių dienomis rašoma, kad kalbos srityje naujų dalykų nematyti. „Jis krykštauja visaip, bet pastovios kalbinės formos nesudaro“ (1941 01 17). Tik matyti, kad daug supranta, ką kiti sako. „Jau įsakytas mano knygų nebeardo. Paduotą daiktą nuneša mamai, dėdei“ (1941 02 12).

Atrodo, kad jau visai sąmoningai vartoja žodžius *mama, papa* ir *atiu* (tai yra *ačiū)*. Vasario 22 d. (13 mėn. ir 6 d.) su tėvu „susikalba“ žodžiu *opa:* „Aišku, kad čia dar daug atsitiktinio žaidimo“. Šiaip nepaprastai judrus, su savo vaikiška kėdute laksto kaip aitvaras. Be galo piktas ir kerštingas. Dėl kėdutės mušasi su vaikais, net skelia pats rankute kitiems į veidą. Pats gavęs gali daug pakęsti: „mat, jis „tejaučia“ tik skausmą, o nėra ambicijos“.

Nors kalboje maža pažangos („Dar „nekalba“; 1941 03 21, – vaikui 14 mėn. ir 5 d.), bet atrodo, kad vis daugiau ima mėgdžioti kitus, tačiau be minties ryšio. Dažniau kartojami žodžiai yra *dọ̯s (< duosi), neš̑ (< neši), sẹ̯s (< sėsi)*. „Šiaip kalba dar nekas. Tik judrumas gyvas. Šiandie pirmą kartą pas mane be kėdutės, tiesiog nuo grindų užsirito ant lango“ (1941 04 13, – vaikui 15 mėn. ir 27 d.). Tai paskutinis Andriaus Ašmanto įrašas Ramūno raidos dienoraštyje. Kaip ir tos pačios dienos Leono raidos įrašas – tai paskutinis žinomas jo autografas.

* * *

Leono (kalbos) raida aprašyta nuo to meto, kada jau vaiko kalboje ima ryškėti rišlios kalbos pradmenys, tai yra atsiranda paprasčiausių žodžių junginių. Kaip tik 1940 m. kovo 30 d., kada vaikas jau baigė 15-tą savo gyvenimo mėnesį, užrašyta, kad pirmą kartą Leonas pasakė du žodžius iš eilės: *mama, à(h)ā*, tai yra „mama, noriu ant puodžiuko“. Tuos žodžius ištarė belsdamas į duris, kur kitame kambaryje miegojo mama.

Po geros pertraukos, rugsėjo 29 d., kai vaikui buvo beveik 19 mėn., pažymėta, kad išvažiuojant iš Kauno jis ėmė minėti ant kėdės padėto Valančiaus biusto veido dalis: *ákà* (akis), *nō* (nosis), *gaũ̯và* (galva), bet lūpų ir ausų dar nemokėjo ištarti. Apskritai, nuo rugpjūčio vidurio (18 ir pusės mėn.) kartoja beveik visus žodžius, nors ir iškraipo: Ramūnai – *Mūnai,* Litẽlė – *Tẽlia,* savo vardo švariai taria *l: Leo.* Dabar pasako pilną savo vardą: *Leva(s).* Lengvai

sudaro dviejų žodžių sakinius. „Ištartas žodis jam teikia didelį džiaugsmą su aiškiu juoku: *kar*^{v}*e marš* (= kareivėliai marš).

Reikalauja kiekvieno daikto: *man nonu*, lengvai taria: *cia mano*. Bet posakiai nedaromi kaip dviejų žodžių junginiai, jie neturi gramatinių bei sintaksinių galūnių. Tai žodžiai (šaknys arba tik žodžio dalys) logiškai sakomi vienas po kito (1940 09 29, – beveik 21 mėn.). Po kelių dienų tėvą nudžiugina pirmas visiškai savarankiškas nepamėgdžiotas klausimas: *Mūna(i), cia kas?* (1940 10 02).

Spalio 4 d., kai vaikui 21 mėn. ir 4 d., pažymėta, kad jis jau stengiasi kartoti beveik kiekvieną sakinį. Tie jo sakiniai dar nepilni: du pirmieji ar paskutiniai žodžiai. Mėgina ir pats sudaryti sakinius. Naktį sodinamas ant puoduko ir klausiamas, ar norintis čiuri čiuri, atsako: *Ne, liūlia-liūlia*. Kai gulinčiam nunešė atsigerti ir perspėjo daug negerti, kad nepričiurintų lovelės, atsakė: *Ne, bus kanta* (tai yra – bus kanda). Šiaip kalbėdamas dar linksnių galūnių nesupaiso (1940 10 04). Ko klausdamas pasižymi klausimo tikslumu net iš miego pabudintas.

Spalio 14 d. (21 mėn. ir 14 d.) pastebėta, kad vietoj vaikiškų žodžių pradedami vartoti suaugusiųjų žodžiai (vietoj *mam-mam – paš̑au u̯algyti*). Dažnai ima pasakoti savo įspūdžius, pasigaudamas vieno ar dviejų žodžių, juos nuolat kartoja ir dursto nesuprantamais garsais. Kalbant atsiranda vis daugiau suaugusio žmogaus logikos. Antai kai vaikai susipešė, brolis skundžia seserį mamai: *Litelia muš̑a Leu̯o* (1940 10 23). Vietoj žodžio šaknies atsiranda bendratis (*Papa, eiti nimti Mūną*), liepiamoji nuosaka (dėl vyresniųjų įsakinėjimų). Tėvui keista, kad vietoj garso *r* vaikas dažniausiai sako *n*, ypač *noriu* > *nonu*.

Lapkričio 4 d. (vaikui 22 mėn. ir 4 d.) fiksuojama, kad vis dažniau atsiranda formų derinys su *aš*. Vis daugiau savarankiškai sudaroma savų, ne pamėgdžiotų sakinių. „Pamėgdžioti jis sugebėtų tobuliau, bet ir čia didelis noras greit viską pasakyti suardo sakinį ir iškraipo žodžių formas, nors šiaip jis lėto būdo vaikiukas. Pasakoti, kalbėti jis mėgsta, nežiūrėdamas, ar gerai ar prastai taria“ (1940 11 04). Iš noro pasakoti kartais kalba taip neaiškiai, kad negali suprasti. Kai vyresnieji nesupranta, tuoj pyksta. Ir dėmesio palaidumas dažnai neleidžia sudaryti sakinio pilno.

Vaikas darosi gudrus ir jautrus: nemėgsta, kai iš jo pasijuokiama, moka net apsimesti sergantis, kai ko negauna. Grįžtant iš pasivaikščiojimo po Lukiškių aikštę, pasiprašė *a-a*, bet greitai suvokė, kad *ce negau̯(i)ma* (1940 11 17).

Lapkričio 22 d. (vaikui 22 mėn. ir 22 d.) rašoma, kad dabartinė jo kalba pasižyminti tuo, jog jau tiksliai ir apyraiškiai taria atskirus žodžius, kurie reiškia daiktus, kartais ir visą sakinį, į kurį įeina šis žodis. Dabar dar labiau

sustiprėjo noras viską reikšti ne riksmu, o žodžiais. Į mamos klausimą, kur išmėtęs kojines, atsako: *Tele mętе kojin̯e̯s̯* (1940 11 26).

Nors tartyje dar daug trūkumų (gal jaučia sunkumų kalbos padarguose), – ypač sunku tarti skardžiuosius priebalsius ir tiksliai kai kuriuos balsius, bet pamažu ima sudaryti vis sudėtingesnius sakinius. Kalba daugiausia dviejų žodžių sakiniais, bet sukuria ir sudėtingesnių, pvz.: *papa, kam pyr̯ako n'apar̯nio̳t*[161]*, gausi* (1940 12 05).

Tėvas stebisi, kad vaikas greitai atsikratė vaikiškų žodžių ir jų vartoja tik vieną kitą (tokių, kuriuos sako ir suaugusieji). Jam dar nuostabiau, kad sūnus be suaugusiųjų pagalbos pats sukuria sudėtingų sakinių. Kai tėvas vaikui davė knygą ir paprašė ją paskiau grąžinti, tas atsakė: ***Ne, nedos(i)u, ce Levo, tu tul̯i*** (1940 12 26).

Sukakus dvejus metus, šuolių kalboje sunku pastebėti. „Šiaip tik dvižodžius sakinius lengviau, greičiau ir tiksliau pasako. Sudėtinių sakinių ar šiaip mintį plėtoti keliais sakiniais, kad ir pagrindiniais, dar labai vengia“ (1941 01 03). Pãskui seserį mokosi sakyti eilėraščius, bet jų mintį sunku pagauti. Geba suskaičiuoti iki dešimties, bet dar eilės neišlaiko ir vengia skaičiaus „trys“. Pamatęs knygutėje aprengtą eiti į lauką mergaitę sako: *Ce mer̯gaitė. Mamytę leida lauka* (tai yra *į lauką* – tipiškas mažų vaikų vartojimas be prielinksnių) – didžiausias savarankiškas pastarųjų dienų jo sakinys. Į klausimus dažniausiai atsako sąmoningai ir apytiksliai, nors vis dar reikiamai nederindamas formų (tačiau kalba jau su galūnėmis) (1941 01 17, – vaikui dveji metai ir 17 d.).

Praėjus daugiau kaip mėnesiui jo kalba ne tik paplatėjo ir patikslėjo, „bet jau reiškiasi tam tikras sąmojis bei protavimas, kartais įdomus ne tik dėl kalbos sunkumų nugalėjimo“ (1941 02 22, – dveji metai, du mėn. ir 22 d.). Pavyzdžiui, sako: ***Šarūnai*[162]*, nešauk, aš negaliu pakęsti!*** ir dar ausis užsiima. Šis kaip ir kiti sakiniai girdėti iš suaugusiųjų, bet jie prireikus visai tiksliai ir savarankiškai pavartojami. „[D]abar su juo galima kalbėtis apie viską, ką jis savo gyvenime yra patyręs ir supratęs. O ta jo patirtis yra labai dar siaura, vaikiška, ir jis <u>dar nieko neatsimena ir negali papasakoti</u>. Taigi jis lyg be „atminties“ ir savo kalba tedalyvauja dabarties gyvenime. Nėra jo kalboje praeities, tuo pačiu nėra nė ateities vaizdo“ (1941 02 22; pabr. A.A.).

Dar po mėnesio jau pasako vieną po kito lyg tris atskirus sakinius: *Kas č̑ia? Daug vaikų? Parodyk, tėveliukai,* – sako pažiūrėjęs į paveikslą laikraštyje (1941 03 02, – dveji m., trys mėn. ir 2 d.). Keisti jo sudedamieji sakiniai – lyg paremiamieji: *Kas c̳ia eina: z̳mogus eina*. „Ištisą kokį įvykį papasakoti vis dėlto

[161] Neaiškiai parašyta, galbūt *n'apar̯nčo̳t*.

[162] Šarūnas, vaikų pusbrolis, kartu gyvenančių Rimų sūnus.

negali. Didžiausias pasakojimas, vienos minties plėtojimas nėra didesnis [nei] 2–3 sakiniai“ (1941 03 21).

Paskutiniuose įrašuose skaitome, kad vaikas kalbantis visai laisvai, bet daugelio sakomų dalykų, matyt, pats nesuprantantis. Sakiniai sujungiamieji (sujungtiniai), iš eilės pasakomų sakinių kiekis didėja. Be suaugusiųjų pagalbos jis jau ima pasakoti, dėstyti mintis ir trimis sakiniais (1941 03 02, – dveji m., 3 mėn. ir 2 d.). Tik dar vaikiškai tebetaria *š > s, ž > z, l̯, r̯* (1941 04 13, – dveji m., 4 mėn. ir 13 d.).

* * *

Kalbamasis vaikų raidos dienoraštis Andriaus Ašmanto kūrybiniame palikime įdomus keliais atžvilgiais. Pirmiausia tai autentiškas liudijimas apie kai kurias Ašmantų šeimos gyvenimo detales. Jame iškyla savotiška tėvo viršenybė šeimoje ir ne tik todėl, kad dienoraštį rašė tėvas. Jis – šeimos galva, autoritetas šeimoje, uždirbantis šeimai pinigus. Ir nors tėvui tai galbūt ne visai pedagogiška buvo rašyti, bet apie tai namie buvo viešai kalbama. Dienoraštyje viskas pasakojama tėvo matytomis akimis ir girdėtomis ausimis, beveik neperteikiama motinos informacijos. Apskritai motina lieka tarsi šešėlyje ir minima nedažnai. Šiaip šeimos narių santykiai gražūs, nematyti kokių nesutarimų, ginčų. Vaikai, nors ir susipeša ar susimuša, bet nėra baudžiami. Namų aplinkoje vyrauja tautinės patriotinės nuotaikos. Bute – vyskupo Valančiaus biustas (ne portretas!), namie populiari lietuviška patriotinė daina „Kareivėliai dobilėliai, marš“. Vaikams nediegiama mintis, kad Vilniuje vaikai mato jau ne Lietuvos kariuomenės, o okupantų kareivius, – visiems kareiviams teikiama vienoda pagarba. Tėvai kartu su vaikais „įsisavina“ Vilnių: vaikščioja po Gedimino kalną, Lukiškių aikštę ir kitur, bendrauja su vietiniais lenkais, o vaikai net ima pamėgdžioti lenkiškus žodžius.

Savaime gražus tėvo sumanymas rašyti tą dienoraštį. Jame gražiai sugula įvairūs jo pastebėjimai apie savo vaikų raidą ir nėra kaip nors griežčiau skiriami fizinės, psichinės ir kalbinės raidos dalykai, nors iš pradžių angažuotasi fiksuoti kalbą. Dėl suprantamų priežasčių jauniausiojo Ramūno daugiau užrašyta fizinės ir psichinės kaitos dalykų, o vyresnėlio Leono – daugiau psichinės ir kalbinės. Būdamas geras psichologas Andrius Ašmantas yra užfiksavęs daug įdomių ir vertingų psichinio brendimo dalykų. Kaip kalbininkas, suprantama, labai domėjosi kalbos priemonių kaita ir raida, užrašė daug ir individualių savo vaikų kalbos pokyčių, patvirtino jau nuo seno literatūroje žinomų vaiko kalbos tobulėjimo dalykų. Galima kiek apgailestauti, kad pasirinktasis stebėjimo metodas neleido įžiūrėti kai kurių ryškesnių kokybinių kalbos pakitimų, o

rašymas ne iškart girdint, o tik po kurio laiko atgaminant pasakytus ar matytus dalykus palieka kiek abejonių dėl tam tikrų faktų autentiškumo ir tikslaus jų užrašymo (kelia abejonių ir pati transkripcijos sistema).

Andriaus Ašmanto vaikų raidos dienoraštis yra unikalus atvejis lietuvių vaikų raidos literatūroje. Viena vertus, tai nėra koks tyrimas, mokslinis darbas ar apibendrinamieji svarstymai, tad laikytinas tik medžiagos rinkiniu tokiems tyrimams. Antra vertus, kiek žinoma, tokių darbų – tam tikrų faktų rinkinių – bent anoje nepriklausomoje Lietuvoje išvis nebuvo paskelbta. Sunku manyti, kad Ašmantas būtų rėmęsis kokia konkrečia literatūra ar specialiai ką nors iš tos srities studijavęs. Bet neatmestina mintis, kad jis buvo susipažinęs su kai kuria lietuviškai išėjusia lektūra (žmonai pirko knygų apie vaikų auginimą ir auklėjimą), veikiausiai buvo skaitęs ir Jurgio Ambraškos (Ambraška 1934), Albino Liaugmino (Liaugminas 1936), Rapolo Šaltenio (Šaltenis 1937) ir kitų straipsnius apie vaikų kalbos raidą ir jos tyrimo metodiką, bet dienoraštyje jų teiginiais niekur nebuvo rėmęsis.

Sunku pasakyti, kokiomis intencijomis Ašmantas rašė šį dienoraštį. Galima abejoti, ar gaišo laiką tik norėdamas vaikams palikti liudijimų iš jų kūdikystės dienų. Gal turėta minčių kada nors visa tai apibendrinti, paskelbti kokias išvadas ar leistis į išsamesnius tyrimus. Dabar to niekas nebepasakys, o mes tik dar kartą galime patvirtinti Andriaus Ašmanto interesų platumą, norą veržtis į vis platesnes ir dar mažai jo paties judintas pažinimo sritis.

Literatūros mokslas ir publicistika

Lietuvių literatūrologija nepriklausomoje Lietuvoje

Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę 1918 m., kokių didelių perversmų lietuvių literatūros baruose neįvyko, – ji toliau ėjo jau išsigraužta ir vis platėjančia vaga. „1918 metai idėjos ir formos atžvilgiu nėra mūsų literatūros laikotarpių skiriamoji riba“ (Naujokaitis 1975: 22), bet nepriklausomos valstybės sąlygos leido jai plėstis į gylį ir į plotį. Literatūros mokslas ir kritika ėjo kaip lydimoji grožinės literatūros dalis ir labiau plėtotis galėjo tik randantis tinkamoms institucijoms ir literatūrinei periodikai. Tad nors ne iš karto, bet gana greitai tos sąlygos darėsi vis palankesnės.

Atidarius Lietuvos universitetą, literatūros ir su ja susijusius dalykus imta dėstyti dviejuose fakultetuose: Humanitarinių mokslų ir Teologijos-filosofijos. Pirmajame vyravo pozityvistinė literatūros tyrimo kryptis, einanti iš XIX a. 2-os pusės Vakarų Europos tradicijos. Daugiau rūpintasi faktų kaupimu ir jų sisteminimu, nagrinėti kūrinių ryšiai su rašytojų biografija ir jų aplinka (Viliūnas 2003: 265). Teologijos-filosofijos fakultete plačiau remtasi naujesne metodologija, susijusia su antipozityvistine (dvasios istorijos) estetika, kuri leido gilintis į vidinius paties kūrinio funkcionavimo dalykus (ten pat, p. 267). Šitaip pozityvistinei krypčiai atstovauja Mykolas Biržiška, Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Maciūnas ir kt., antipozityvistinei – Vincas Mykolaitis-Putinas, Balys Sruoga, Vladas Dubas, Juozas Eretas, jų mokiniai Juozas Ambrazevičius, Jonas Grinius, taip pat Antanas Vaičiulaitis, Juozas Keliuotis ir kt. Skelbti savo darbus jiems nebuvo sunku, nes kaip grybai po lietaus dygo literatūriniai ir kultūriniai žurnalai (tiesa, daugelis neilgai gyvuodavo), šios tematikos straipsnių nevengdavo ir dienraščiai. Tad literatūrinei minčiai funkcionuoti sąlygos buvo geros. Vis dėlto šioje srityje literatūros mokslo ar literatūros kritikos darbą daugiausia dirbo rašytojai, dėstytojai, žmonės, turėję kitų pragyvenimo šaltinių. Antra vertus, nebuvo institucijų, kur būtų buvę galima nuosekliai dirbti akademinį literatūros mokslo ir kritikos darbą.

Literatūros mokslininkų ir kritikų skirstymas pagal santykį su (anti)pozityvistine metodologija neleidžia išsamiau apibūdinti nei jų darbų santykio su

konkrečiomis literatūros tyrimo kryptimis, nei tarpusavio sąveikų ar prieštaravimų. Nekeliant uždavinio rasti kokį nors apčiuopiamesnį galimo skirstymo pagrindą, reikėtų apsibrėžti bent patį objektą, apie kurį šioje apžvalgoje norima kalbėti, ir jį kiek išsamiau apžvelgti, kad galėtume bent apytikriai nusakyti Andriaus Ašmanto literatūrologijos darbų kontekstą.

Literatūros mokslas, arba literatūrologija, paprastai skirstoma į tris dalis (sritis): literatūros istoriją, literatūros teoriją ir literatūros tyrimo metodologiją (Zaborskaitė 1982: 5–9). Literatūros istorija nagrinėja bendrąjį literatūros raidos kelią, tam tikrų laikotarpių ar atskirų tautų literatūrų istoriją. Literatūros teorijai rūpi struktūriniai ir evoliuciniai literatūros dėsningumai. Patys literatūros kūriniai čia tėra tik išeities taškas ieškoti bendrųjų tipiškų literatūros dalykų: esmės, funkcijų, gyvavimo, kalbos, stiliaus, žanro ir kitų dėsningumų. Literatūros metodologijai svarbu analizės ir vertinimo principai, būdai, priemonės, terminologija ir kt. Prie šių pagrindinių dalių, Vandos Zaborskaitės nuomone, vienokia ar kitokia prasme galima gretinti literatūros sociologiją (rašytojo skonis ir aplinka, institucijos ir kt.), literatūrinę psichologiją, bibliografiją, tekstologiją, knygotyrą, taip pat literatūrologijos istoriografiją (ten pat, p. 7–8).

Kiek kitaip literatūros mokslo šakos skirstomos kolektyviniame darbe „Literatūros teorijos apybraižoje“ (1982). Jame nurodomos dvi pagrindinės šakos: literatūros istorija ir literatūros teorija. Pabrėžiama, kad dabartinę literatūrą interpretuoja literatūros kritika (kaip literatūros istorijos dalis) (Kubilius 1982: 19). Literatūros teorijos uždavinys – atskleisti specifines literatūros ypatybes (parodyti, kas yra literatūra). Kūrinių struktūrą nagrinėja poetika. Pagalbinė jos sritis esanti tekstologija (ten pat, p. 19). Literatūros tyrimo kryptys esančios sociologinė, kultūrinė istorinė, psichologinė, mitologinė, formalistinė, interpretacinė, struktūralistinė (ten pat, p. 22).

Savaip literatūrologija skirstoma „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“. Aušra Jurgutienė rašo, kad tradiciškai skiriamos trys šakos: literatūros istorija, literatūros teorija ir literatūros kritika (VLE XIII 460). Sąvokos *teorija* ir *kritika* nesančios ryškiau atskirtos, nes tampančios viena kitos motyvavimo pagrindu. Jų kartkartinį susiliejimą, beje, galima matyti ir nemažoje dalyje apžvelgiamo laikotarpio literatūrinių publikacijų.

Kalbant apie lietuvių literatūros mokslą ir kritiką skirstymo pagrindas gali būti ideologinis (sovietinės daugiatomės „Lietuvių literatūros istorijos“ ir „Lietuvių literatūros kritikos“ skirstymas į buržuazinę, demokratinę (pažangiąją) ir proletarinę (marksistinę) literatūrą), filosofinis metodologinis (pozityvistinė ir antipozityvistinė, pastarojoje ryškiau išsiskirianti estetinė kryptis). Pirmoji

kryptis dažniausiai vadinama kultūrine istorine mokykla. Žymiausiu jos kūrėju laikomas Mykolas Biržiška su „Mūsų raštų istorija“ (1920 m.) ir kitais darbais (plačiau Gineitis 1982: 250–260). Šiai grupei priklauso taip pat Jonas Mačiulis-Maironis (ten pat, p. 245–249), Vincas Maciūnas, Juozas Gabrys (ten pat, p. 268–272), Albinas Iešmanta (ten pat, p. 272–275), Zigmas Kuzmickis su savo 5-ių tomų „Lietuvių literatūros istorija“. Ši, kultūrinė istorinė, „mokykla nepajėgė giliau suvokti lietuvių literatūros kaip estetinės vertybės, nesugebėjo šiuo požiūriu nušviesti jos istorinio proceso“ (ten pat, p. 279).

Į estetinių vertybių paieškas leidosi kitos krypties šalininkai – estetinės kultūrinės mokyklos autoriai. Šios mokyklos pradžia Lietuvoje laikoma Sofijos Čiurlionienės-Kymantaitės publicistikos knygos „Lietuvoje“ (1910 m.) pasirodymas. Nuo esą svetimo lietuviams realizmo raginama eiti prie estetinėmis vertybėmis pasižyminčių kūrinių nagrinėjimo. Estetinį požiūrį į literatūrą formavo Šveicarijos Fribūro universitetas, kuriame studijavo vienas iš „estetinės sintezės“ (Gineitis 1982: 287) šalininkų Lietuvoje Vincas Zajančkauskas (plačiau ten pat, p. 287–290) ir ypač Vincas Mykolaitis, kurio literatūros istorijos darbai žymėjo naują etapą lietuvių literatūros mokslo raidoje (plačiau ten pat, p. 290–302). Daugelyje šios srities darbų atsispaudė ir jų autorių literatūros teorijos pažiūros.

Literatūros teorija gali būti suvokiama kaip siaura literatūros mokslo dalis ir daug plačiau, kaip apimanti įvairias su teoriniais vertinimais susijusias sritis. Giedrius Viliūnas dėlto mano tarpukario literatūros teoriją buvus išplėtotą menkai. Turėdamas galvoje daugiausia poetiką ir stilistiką, jis nurodo iš šios srities parašytas kompiliacines Kazio Bizausko, Jono Norkaus, Stasio Češūno literatūros teorijas ir rimtesnes Motiejaus Gustaičio ir Juozo Ambrazevičiaus knygas (Viliūnas 2003: 271). Estetinės minties atstovais laiko Juozapą Albiną Herbačiauską, Julijoną Lindę-Dobilą, Vincą Mykolaitį, Juozą Keliuotį.

Šių dienų požiūriu manoma, kad anuo metu literatūros mokslą galima suvokti ir kaip sudedamąją neotomistinės ir vėliau egzistencinės meno filosofijos dalį (Literatūros teorijos 2006: 6). Cituojamoje knygoje nėra kaip nors griežčiau atribojami literatūros teorijos ir tyrimo metodologijos dalykai, jie glaudžiai susipynę. Pabrėžiama, kad šios srities autoriams rūpėjo daugiausia meno esmingumas, literatūros kūrinio suvokimo dalykai (ten pat). Kad ir kaip būtų, abi anų laikų literatūros mokslo kryptys (pozityvizmas ir antipozityvizmas) siūlė iš esmės tuos pačius 4-is tyrimo būdus: istorinį, psichologinį, estetinį ir stilistinį (ten pat).

Taigi nesiimant nustatyti tikslesnio kurio nors literatūros mokslininko priklausymo kuriai idėjinei ar estetinei krypčiai, reikia mesti žvilgsnį bent į

svarbesnių literatūros mokslo kūrėjų pažiūras ir pamėginti jas kiek sieti su Andriaus Ašmanto šios srities darbų idėjomis.

XX amžiaus pradžioje lietuvių literatūros kritikos priekyje (kaip „Draugijos“ žurnalo redaktorius 1907–1923 m.) buvo Adomas Jakštas (Aleksandras Dambrauskas) (1860–1938) – kunigas, visuomenės veikėjas, rašytojas, literatūros tyrėjas, filosofas. Reiškėsi kaip normatyvinės racionalistinės estetikos ir literatūros kritikos atstovas, aukštino tradicinės ir religinės literatūros tematikos kūrinius, smerkė avangardistinę literatūrą (VLE VIII 483). Jis vadovavosi vadinamuoju objektyviu ir universaliu principu, pagal kurį grožis esantis „amžinojo logo“, tai yra dievybės, pasireiškimas ir atspindys (Lietuvių literatūros kritika 1972: 83). Tas negalėjo tenkinti jaunesnių neokatalikybės kartos atstovų, tad diskusija su jais buvo neišvengiama.

Estetinių vertybių perkainojimas, tiesa, nediskutuojant su Adomu Jakštu, jau ryškus Sofijos Čiurlionienės dar prieškariu išleistoje knygoje „Lietuvoje“. Jau po karo, atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje, didelį atgarsį turėjo Adomo Jakšto ir Balio Sruogos diskusija literatūros prigimties, esmės ir jos vertinimo klausimais (ji išsamiai nušviesta Jono Griniaus straipsnyje „Adomo Jakšto ir Balio Sruogos kova“; žr. Grinius 1973: 49–80). Praėjus vos keleriems metams literatūrinė diskusija užvirė tarp Adomo Jakšto ir jauno poeto ir literatūros mokslininko Vinco Mykolaičio. Ji vyko „Židinio“ žurnalo puslapiuose 1926–1927 m. ir gali būti laikoma vienu iš senosios ir naujosios kartos mąstytojų ginčų dėl literatūros dalykų supratimo ir jų aiškinimo.

Vincas Mykolaitis (1893–1967) – vienas iš labiausiai apsišvietusių to meto žmonių (Kostkevičiūtė 1989: 7), „vienas ryškiausių meno teoretikų, kritikų ir literatūrologų“ (ten pat, p. 16). Pagrindinės jo literatūros supratimo idėjos susiformavo studijuojant Fribūro universitete ir rašant disertaciją „Vladimiro Solovjovo estetika“ (išleista prancūzų kalba 1923 m. Vokietijoje; lietuvių kalba išėjo 1989 ir 1999 m. jo raštuose). Ją sudaro 5 skyriai: grožio apibrėžimas, grožis gamtoje, grožis mene, įkvėpimo teorija ir kritinis Solovjovo teorijos vertinimas. Disertacijoje Mykolaitis atsiribojo nuo tomizmo teorijos, iškėlė savo darbo vadovo M. de Miunynko (Munnynck) tezę apie meną kaip žmogiškąją kūrybą, suartėjo su simbolizmu. Grožyje matė idėjos ir materijos pusiausvyrą, o ją pažeidžiantys meno utilitarizmas, misticizmas, estetizmas (Kostkevičiūtė 1989: 19).

Diskusijoje su Adomu Jakštu ir kituose straipsniuose Mykolaitis nurodė, kad mokslas išeina iš medžiagos, o menas įeina į medžiagą ir reiškiasi per formą. Forma reiškiasi dviem poliais: palaikoma regima pasaulio lytis (realizmas) ir ta lytis paneigiama (simbolizmas). Bet visur menas turi duoti ką nors

nauja ir būti persmelktas meninės idėjos. Meninės kūrybos tikslas yra atskiras žmogaus pasaulis, tai tarsi pusiau realybė (Mykolaitis-Putinas 1999: 122–128).

Diskutuodamas su Jakštu Mykolaitis savaip aiškino grožio sąvokos mene supratimą. Jis nepripažino absoliutinio grožio (grožio sąvoką buvo linkęs keisti kūrybiškumo sąvoka), bet grožį laikė estetine meno kūrinio kategorija. Grožis – tai ne fizinė daikto ypatybė, o estetinis įspūdis. Estetinė grožio kategorija apima ir fiziškai negražius daiktus (Kostkevičiūtė 1989: 28).

Vincas Mykolaitis gynė meno autonomiškumą ir kūrėjo nepriklausomybę. Tik asmenybės prigimtis ir kūrėjo dvasia lemia kūrinio vertę, o ne to kūrinio forma. Jis nepripažino principo „menas menui“, tuščio formalizmo ir kėlė šūkį, kad menas turi tarnauti žmogui, visuomenei. Buvo vienas iš tautinės kultūros teoretikų ir propaguotojų. Tautinės kultūros idėja esanti neatsiejamai susijusi su tautos dvasios paieškomis.

Tautos dvasios idėją remdamasis Hegelio filosofija lietuvių literatūroje bene pirmasis iškėlė Herbačiauskas, apie ją buvo rašiusi Sofija Čiurlionienė ir kt. Mykolaičiui tautinės dvasios idėja – kūrybinio pajėgumo veiksnys (vidinė tautos vienybė, kraujo ir dvasios ryšys, visuomenės santvarka, teisė, gyvenamasis kraštas) (Kostkevičiūtė 1989: 32–33). Tautos dvasia įsikūnija tautinėje kultūroje, kurios aukščiausioje vietoje esanti literatūra. Tautinę kultūrą Mykolaitis vertino net labiau negu valstybės nepriklausomybę (ten pat, p. 33). Šiame kontekste svarbią vietą skyrė ir liaudies kūrybai, kurioje ryškiai pasireiškianti tautos dvasia.

Vincas Mykolaitis buvo žymi viso literatūrinio gyvenimo figūra. Pirmiausia jis minėtinas kaip Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto literatūros dėstytojas. Iš pradžių dirbo Teologijos-filosofijos fakultete, o nuo 1929 m. dėstė Humanitarinių mokslų fakulteto studentams. Čia jis literatūros istoriją (jo „Naujosios lietuvių literatūros“ I tomas išėjo 1936 m.) pirmas pasuko nuo Mykolo Biržiškos biografinio metodo į vertinamąjį, kur lygia dalimi buvo nagrinėjami ir kūrybos turinio, ir jos meninės vertės dalykai (Naujokaitis 1975: 431). 1930 m. pavasario semestre Mykolaitis yra skaitęs Andriui Ašmantui kursą „Literatūrinės kryptys ir literatūrai tirti metodai“ (jo konspektai yra AA). Savo poveikiu jis reiškėsi ir organizacinėmis formomis: 1924–1932 m. redagavo kultūros ir visuomenės žurnalą „Židinys“, universitete globojo ateitininkų meno draugiją „Šatrija“ ir studenčių korporaciją „Virgines Sudaviae“, 1933–1937 m. buvo Lietuvių rašytojų draugijos pirmininkas.

Estetinėmis pažiūromis, kaip teigia Irena Kostkevičiūtė (1989: 30), Mykolaitis buvo artimas Balio Sruogos (1896–1947) literatūros kritikai. Juodu

vienija ne tik Adomo Jakšto pažiūrų kritika, bet ir teigiamai vertinama simbolizmo kryptis lietuvių literatūroje, tautos dvasios idėja.

Balys Sruoga „buvo vienas didžiausių naujų kelių ieškotojų mūsų literatūroje“ (Naujokaitis 1975: 437). Savo straipsniuose literatūrai jis pirmiausia kėlė meniškumo principą, praeities literatūrą stengėsi vertinti pagal meniškumo kriterijus, nors neatmetė idėjinio tematinio vertinimo svarbos. Apskritai Sruoga stengėsi kelti lietuvių literatūrą į vis aukštesnį profesinį lygį, kovojo prieš primityvų meno uždavinių supratimą, siekė priartinti mūsų literatūrą prie Vakarų Europos šalių ir Rusijos kultūrinio gyvenimo (Lietuvių literatūros kritika 1972: 38).

Balio Sruogos estetinės pažiūros gana tipiškai atsišviečia Putino eilėraščių rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ recenzijoje, pavadintoje „Žemės-Rūpintojėlio dainius“ ir išspausdintoje „Lietuvio“ laikraštyje 1927 m. vasario 17 ir 18 d. numeriuose. „Putino poezija – atsiskyrėlio dainos. Juo toliau jis nuo pasaulio, juo labiau jis jį myli“ (cit. pagal: Lietuvių literatūros kritika 1972: 282). Recenzentas stengiasi suvokti kūrinių formą, kuria poetas priima pasaulį. „Forma yra vidaus konstruktyvus dalykas: vaizdų, pergyvenimų, reikšmės priemonių ir ritmikos konsolidacija“ (ten pat, p. 287). Putino poezijos knygos temos esančios monotoniškos, parašytos viena ir ta pačia tema. „Visa knyga iš esmės yra viena melodija su savo fortissimo ir pianissimo“ (ten pat, p. 283). Eilėraščiuose Putinas šykštus specifinių lyrikos poetinių priemonių, o kūrinių išskirtinumą lemia dinamiško stiliaus ir poetinės nuotaikos atitikimas. Recenzuojamoje knygoje poetas epikas jau darosi stipresnis už poetą lyriką ir, palyginti su ankstesniais kūriniais, matyti didelė pažanga, „kažkoks persilaužimas“. „Pamažu formuojasi mūsų tautinės kūrybos idėjiniai pagrindai, pamažu ima ryškėti ir jos specifinis veidas“ (ten pat, p. 287).

Baliui Sruogai suprasti tautinės kūrybos pagrindus padėjo ir išsamios mūsų kultūros, meno, tautosakos studijos (plg. 1927 m. parašytą reikšmingą veikalą „Dainų poetikos etiudai“).

Be poezijos ir prozos kūrybos, Balys Sruoga buvo ir didelis dramaturgas, teatro meno teoretikas, kritikas. Čia jis reiškėsi daugiausia 4-ame dešimtmetyje. Mūsų kultūros istorijoje plačiai žinomas universitete Sruogos įsteigtas Teatro seminaras, jo ugdyti teatro recenzentai. Sruoga ne tik pats aktyviai rašė teatro teorijos klausimais, recenzavo spektaklius, jų režisūrą, bet ir stengėsi kelti teatro kritikos lygį. Šiaip tuo metu vyravo informacinės daugiausia žurnalistų rašomos recenzijos, kuriose tenkintasi turinio atpasakojimu, bet nesigilinta į meninę spektaklio visumą (VLE XII 603). Sruoga reikalavo, kad teatro kritikas gerai pasirengtų teatro kritikos darbui: būtų apsišvietęs, kultūringas, stiprios

dvasios, gerai išmanytų gyvenimą, dramaturgiją ir teatro specifiką, susivoktų teatro istorijoje, nusimanytų apie kitas meno sritis (Blynaitė 2004: 79).

Iš vyresnės kartos literatų spaudoje aktyviai reiškėsi Juozas Tumas-Vaižgantas, Julijonas Lindė-Dobilas, Liudas Gira-E. Radzikauskas.

Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933), nors nebuvo kaip reikiant dalykiškai pasirengęs dirbti literatūros mokslo ir kritikos darbą, bet gana sėkmingai darbavosi literatūros istorijoje. Spaudoje nuolat ieškojo literatūros deimančiukų, todėl net menko lygio literatūrai buvo atlaidus vertintojas. Propagavo romantiškąjį idealizmą, nepritarė realizmui kaip kūrybiniam metodui. Kūrinius stengėsi vertinti pagal estetinius ir psichologinius kriterijus, svarstė, kiek kūrinys savo turiniu ir forma pasiekia skaitytojų sąmonę, protą, jausmus (Naujokaitis 1975: 115).

Julijonas Lindė-Dobilas (1872–1934), apie kurį kaip mokytojų globėją ir draugą gražiai yra atsiliepęs Andrius Ašmantas (TUTK 41–42), buvo gerai susipažinęs su Vakarų Europos filosofijos ir literatūros teorijomis, mėgino kurti savitą meno estetiką. Menas esantis „nepriklausoma mūsų grynosios dvasios forma“, todėl yra autonomiškas ir nepriklausomas, bet vienaip ar kitaip susijęs su visuomene. Meniškumas literatūros kūrinyje kaip ir visame mene yra svarbiausias jo esmės ir vertinimo komponentas (Lietuvių literatūros kritika 1972: 33–34). Kūrybos pagrindas esantis ne idėja, ne tiesa, bet žmogus su savo intuicija. Kūryboje tiesiogiai reiškiasi dvasia, kilnumas, žmogaus laisvė, gaivališkumas. Kūrėjas turi jausti laiko gyvenimą ir ypač tautos dvasią (Naujokaitis 1975: 298).

Viena iš pastebimiausių anų laikų literatūros figūrų buvo Liudas Gira (1884–1946), literatūros kritikos darbus pasirašinėdavęs E. Radzikausko vardu. Nors pasižymėjo nuolatine savo idėjinių pažiūrų kaita, ilgą laiką buvo estetinės krypties propaguotojas, stovintis „grynojo meno“ pozicijose. Apie 1930 m. ėmė vis labiau krypti prie valdančiosios ideologijos ir atvirai propaguoti tautininkų idėjas. Tuo metu jis karštai palaikė tautinį patriotizmą, orientavo rašytojus į tautinę tematiką (Lietuvių literatūros kritika 1972: 20–22).

Andrius Ašmantas buvo gerai pažįstamas su kitu literatu, dailininku, teatro veikėju Vytautu Bičiūnu (1893–1943): kartu dirbo Daukanto mokytojų seminarijoje, turėjo jo parašytų knygų (Vilniaus universiteto bibliotekai tarp perduotų knygų Bičiūno studijoje „Vinco Krėvės „Likimo kelias“, išleistoje 1930 m., yra Ašmanto autografas ir 1930 m. spalio 18 d. data). Savo idėjinėmis pažiūromis Bičiūnas buvo tautinio idealizmo atstovas, orientavosi į grynąjį meną, buvo linkęs į formalistinį kūrinių nagrinėjimą, meninės vertės

ieškojimus. „Lietuvių literatūros kritikoje“ (1972: 41) Bičiūnas nelaikomas originaliu kūrėju ar iškilesniu literatūros kritiku.

Iš jaunesnės kartos literatų, gimusių jau XX amžiaus pradžioje, minėtini Jonas Grinius, Juozas Keliuotis, Juozas Ambrazevičius, Antanas Vaičiulaitis.

Jonas Grinius (1902–1980) Lietuvos universitete ir užsieniuose (Grenoblyje, Sorbonoje) studijavo romanistiką, estetiką, meno istoriją, dėstė Vytauto Didžiojo universitete. Lietuvoje vienas ir su kitais parašė ir išleido kelias literatūros kritikos ir estetikos knygas (ypač minėtina studija „Grožis ir menas“, 1938), po karo Amerikoje buvo vienas iš didžiausių literatūros mokslo ir kritikos autoritetų. Idėjinėmis pažiūromis Grinius buvo neotomistas humanistas. Kūrybą vertino pagal joje keliamas žmogiškąsias vertybes. Literatūros kritikos priedermė esanti atskleisti kūrinių grožį ir trūkumus. Kūrinio prasmės ieškojimas esantis svarbesnis už formos analizę, nes šioji neatskleidžianti grožio ir vertės (VLE VII 179).

Vienas iš Griniaus mėgstamų autorių buvo Vincas Mykolaitis-Putinas. Jam buvo skirtos dvi monografijos: 1932 m. „Putino lyrika“, išleista kaip VDU Teologijos-filosofijos fakulteto leidinys, ir 1966 m. „Vincas Mykolaitis-Putinas kaip poetas“ (vokiečių k.). Knygoje „Putino lyrika“ Mykolaičio lyrinė poezija nagrinėjama estetiniu psichologiniu metodu chronologiškai ir ieškant tam tikrų motyvų, pavyzdžiui, jaunystės periode – abstraktinių ir didaktinių, visuomeninių, gamtos ir egoistinių, simbolistiniame – gamtos pasaulio, simbolių pasaulio ir vidaus pasaulio ir pan. Putino lyriką, parašytą po 1926 m., Grinius laiko klasikinio realizmo kūryba.

Juozas Keliuotis (1902–1983) – rašytojas, žurnalistas, literatūros mokslininkas, vienas iš žymiausių tautinės kultūros ideologų (dar žr. p. 514–516). Įgijęs puikų filosofinį, estetinį ir sociologinį išsilavinimą Lietuvos universitete ir užsienyje (Sorbonoje), propagavo neokatalikybės ideologiją, modernizmo estetiką (VLE IX 711). Keliuočio literatūros kritikos pagrindai – menine intuicija ir estetiniais psichologiniais kriterijais pagrįsta analizė (Naujokaitis 1975: 505).

Juozas Ambrazevičius (1903–1974) – Andriaus Ašmanto bendradarbis „Aušros“ mergaičių gimnazijoje, tautosakos dėstytojas Juodkrantės mokytojų lituanistų kursuose, bendradarbis Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungoje, šeimos bičiulis (dar žr. p. 170–171). Tarpukario Lietuvoje žinomas kaip vadovėlio „Literatūros teorija. Poetika“, literatūros istorijos vadovėlių ir chrestomatijų, rašytojų monografijų autorius, literatūros kritikas. Literatūros kūrinius nagrinėjo visuomenės reiškinių kontekste, literatūros plėtotę siejo su kartų kaita, daug dėmesio skyrė kūrėjo asmenybei (VLE III 438).

Su rašytoju ir literatūros kritiku Antanu Vaičiulaičiu (1906–1992) Andrius Ašmantas sėkmingai darbavosi Lietuvių kalbos draugijoje. Rašytojas buvo puikus stilistas, stilistinę kultūrą propagavo draugijoje ir savo straipsniuose. Buvo estetinio psichologizmo metodo šalininkas, krypo į neokatalikybės ideologiją.

Lietuvių literatūros mokslui ir kritikai nepriklausomoje Lietuvoje apčiuopiamą poveikį darė iš Vakarų Europos sklindanti neokatalikybės ideologija ir estetinės psichologinės analizės metodika. Prie jų sklaidos daug prisidėjo užsieniečiai dėstytojai, pakviesti dirbti Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete (ypač šveicaras Juozas Eretas, 1896–1984), taip pat Lietuvos universiteto absolventai, išsiųsti ar patys išvykę tobulintis Vakarų Europos universitetuose. Antra vertus, negalima užmiršti ir aiškiai į kairiąją ideologiją krypusių literatų, kurių balsas literatūriniame tarpukario Lietuvos gyvenime taip pat buvo garsus ir daugelio girdimas. Iš kairiųjų literatūros mokslo ir kritikos pajėgų be jokios abejonės stipriausias buvo Kostas Korsakas, kurio literatūrinį talentą yra pripažinę ir dešiniųjų gretų atstovai. Ir pačioje grožinėje literatūroje, ir jos vertinamuosiuose darbuose vyko aštri kova už kiekvieną rašytoją. Bet šie dalykai nėra šios apžvalgos tikslas. Gal svarbiau pasakyti, kad dešiniajame fronte nebuvo vienos platformos ir jame idėjinis bei estetinis susiskaidymas buvo gana didelis ir ryškus. Dar svarbiau pabrėžti, kad Andrius Ašmantas, nepriklausydamas nė vienai iš gausių literatų grupių grupelių, sugebėjo išlikti visiškai nepriklausomas ir tarti originalų žodį šioje meno ir literatūros srityje.

Prisimintina, kad Andrius Ašmantas universitete nepriklausė nei literatų „Šatrijos“ kuopai, nelankė nei Sruogos Teatro seminaro, nepriklausė jokioms su literatūrine kūryba susijusioms organizacijoms. Ilgą laiką į literatūrą žiūrėjo mokytojo akimis kaip į dėstomąjį dalyką. Tai matyti ir jo 1932 m. spaudoje paskelbtoje Juozo Ambrazevičiaus, Jono Griniaus ir Antano Vaičiulaičio „Visuotinės literatūros istorijos“ vadovėlio II dalies recenzijoje (veikiau anotacijoje) (Lietuvos aidas, rugsėjo 21 d.). Autorius rašo, kad vadovėlis parengtas pagal mokyklos programą, temos dėstomos nuosekliai. „[V]adovėlis rašytas estetiniu metodu. Bet jo konsoliduotos ir reljefiškos gadynių charakteristikos duoda puikiai pajusti ir tai, kaip gyvenimas yra veikęs literatūrą ir atvirkščiai“ (ten pat). Pabrėžiama, kad dėl savo suglaustai pateikto pilnumo vadovėlis patrauksiantis ir nemokyklinę visuomenę.

Lietuvių ir pasaulinės (užsienio) literatūros kursą Andrius Ašmantas dėstė Kauno „Aušros“ mergaičių ir berniukų gimnazijose. Iš jo archyve išlikusi pamokų planų galima spręsti dėsčius tradiciniu (pozityvistiniu) metodu:

pateikiamos istorinės rašytojo gyvenimo aplinkybės, rašytojo biografija ir kūrybos motyvai. Kokių išskirtinesnių analizės dalykų nematyti ir tai galėjo lemti tas faktas, kad dėstyta senesnioji lietuvių literatūra (Bogušas, Klementas, Poška, Stanevičius, Daukantas). Beje, yra vienos tautosakos pamokos tema „Mitologinės dainos“ planas.

Prie literatūros jau aukštesniu lygiu Andrius Ašmantas tiesiogiai prisiliečia gavęs dėstyti literatūros kursą Klaipėdos pedagoginiame institute. Iš išlikusių dokumentų ir paskaitų tekstų galima spręsti dėstytoją turėjus pakankamą kvalifikaciją ir savitai žiūrėjus į meno ir literatūros reiškinius.

„Įvadas į literatūros paskaitas“

„Įvadas į literatūros paskaitas“ – 1937 m., tik neaišku, pavasario ar rudens semestre, Klaipėdos pedagoginiame institute skaitytų paskaitų rankraštis, turintis 25 puslapius, mūsų laikais paskelbtas rinkinyje „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ (p. 124–143). Didžioji rankraščio dalis (paskaitos) rašyta rašalu didelio formato popieriuje, o reziumė – iš tikrųjų tai ne santrauka, o planas – rankraščio pabaigoje pieštuku. Tekstą sudaro autoriaus antraštėmis iškelti 8-i skyreliai. Ne visi jie rankraštyje vienodai pateikti, skelbiant atsižvelgta daugiausia į turinį. Reziumės (plano) skyrelių pavadinimai ir turinys ne visur sutampa su paskaitų dėstymo tvarka. Pavyzdžiui, paskutinio skyrelio „Meno kūrinio įkvėpiamasis momentas ir jo išgyvenimas“ teiginiai paskaitose išdėstyti „Meno ir žmogaus“ skyrelyje. Yra ir kitų nesutapimų, bet jie, atrodo, nekeičia bendrojo autoriaus sumanymo.

Paskaitų turinys gerokai skiriasi nuo autoriaus sudarytos literatūros kurso programos Klaipėdos pedagoginio instituto II kurso studentams (TUTK 110). Programoje justi tam tikro nenuoseklumo, be to, paskaitose nieko nekalbama apie literatūros žanrus ir kitus dalykus, lauktinus pagal kurso specifiką. Taigi atrodo tikslinga paskaitų tekstą nagrinėti nesigręžiojant į minėtą planą ir programą, – šiaip jis atrodo gana kompaktiškas ir suręstas gana logiškai.

Paskaitų tekstą galima vadinti meno prigimties psichologijos atskleidimo įvadu. Tai būtų tarsi literatūros mokslo įvado dalies – meno prigimties dalykų aiškinimas, pateiktas remiantis tuo metu Vakarų Europoje populiariomis meno filosofijos ir psichologijos mokyklomis ir jų idėjomis, išdėstytomis vokiečių mokslininko Heinricho Liucelerio (Heinrich Lützeler) knygoje „Įvadas į meno filosofiją“ („Einführung in die Philosophische Kunst“). Galima sakyti, tai Liucelerio knygos konspektas, pritaikytas lietuviškai auditorijai (yra lietuviškų pavyzdžių), savitas, autoriaus gerai apgalvotas darbas.

Paskaitas autorius pradeda derindamasis prie auditorijos: gimnazijoje susipažinome, kas yra literatūra, – rašo jis, – bet pačios literatūros meno esmės nenagrinėjome. Nesiaiškinome literatūros santykių su kitais žmogiškojo pasaulio reiškiniais. Taigi kalbant apie literatūrą pirmiausia reikia rasti jos šaltinį. Tas šaltinis esantis žmogus ir jo dvasia, ir mums reikia tą dvasią praskleisti.

Žmogus yra vienintelis toks visoje gamtoje, kuris geba save iš jos išskirti. Tas žmogaus ypatumas vadinamas dvasia arba siela. Ši dvasia nerami, šių dienų žodžiais tariant, demoniška, – ji gali kurti, bet gali ir griauti, ardyti. Žmogus į kiekvieną mažmožį reaguoja sąmoningai arba refleksiškai ir visa tai jis gali kartoti ir išgyvendamas perteikti kitiems.

„Žmogus yra nuolatinis kūrėjas" (TUTK 125), bet ne kiekvienas žmogaus veiksmas yra gyva kūryba. Didžioji dalis tos kūrybos yra utilitari, tai yra skirta vartoti (amatai, technika ir pan.). Meno kūrybai reikia ne proto, bet dvasios pirmumo, nes menas, kaip teigia Heinrichas Liuceleris, yra objektyvuota dvasia (TUTK 126). Tai reiškia, kad meno kūrinys turi tarsi du sluoksnius: vieną, kurį matome, liečiame ar šiaip jaučiame (tai meno forma), ir kitą, irealinį, kuriame jaučiame kūrėjo dvasią. Kasdieniuose daiktuose jaučiame žmogaus protą, o meno kūriniai prisisunkę kūrėjo asmenybės.

Meno kūryba skiriasi nuo meno išgyvenimo. Meno kūrinys yra socialus objektas, nes jis skirtas kitiems suvokti (išgirsti, pamatyti, perskaityti...), todėl turi turėti viršinę formą. Jeigu menas tos formos neturėtų, jis liktų tik meniniu išgyvenimu, kurį mes patiriame žiūrėdami paveikslą, skaitydami romaną ar klausydami muzikos kūrinio. Taigi meno kūryboje žmogus reiškia savo dvasią ir pasako ką nors nauja, kūrybiška ir socialu. Dažnai prie šių meno ypatybių pridedama grožis. „Mums vis dėlto yra žmogaus dvasia ir jos veiksmas svarbiausia meno žymė" (TUTK 128).

Kalbant apie meno apibrėžimą, į pirmą vietą vėl keliama žmogaus dvasia: meno kūrimas esantis tiesioginis ir naujas žmogaus dvasios reiškimasis tam tikromis tiesioginėmis jo formomis, o meno kūrinys – tos dvasios išraiška tam tikrais tiesioginiais grožio pavidalais (TUTK 128). Jausdamas, kad šios formuluotės nėra nei tikslios, nei galutinės, Andrius Ašmantas ieško kitų tyrėjų – filosofų ir rašytojų (taip pat Adomo Jakšto) meno apibrėžimų, bet galutinės išvados nepasako.

Toliau kalbama apie svarbiausias meno ypatybes ir išskirtines jo žymes. Meno buitis esanti jo forma. Tai įvairūs pavidalai, kurie išreiškiami įvairiomis medžiagomis (skulptūroje, architektūroje, soduose ir pan.), spalvomis (dažais, šviesa), garsais (žmogaus ar instrumento), kūno judesiais (mimika, gestais, baletu). Taigi meno kūrinys atrodo dvilypis: kaip fizinis daiktas ar reiškinys

yra fizinė jo buitis ir kaip dvasinis kūrinys, savyje neturintis buities ir suvokiamas tik jo žiūrėtojo.

Meno kūrinys nuo gamtos daiktų skiriasi tuo, kad jis yra žmogaus valios padaras. „Meno kūrinys yra prisigėręs jį kuriančiojo žmogaus asmenybės. Kur kūrėjo dvasia nepalietė, ten nėra nė meno kūrinio“ (TUTK 130). Menas nepriklauso nuo esamos tikrovės, jis gali prieštarauti gamtos dėsniams (mėlyni plaukai...). Net realizmo ar natūralizmo literatūroje vaizduojami dalykai yra atitraukti nuo gyvenimo tikrovės į meninę tikrovę. Pavyzdžiui, Lazdynų Pelėdos „Klaidoje“ Jonaičių trobelės gaisras vaizduojamas tokiomis sutirštintomis spalvomis, kokių tikrame gyvenime niekur nematysime.

Filosofijoje ir moksle vyrauja sąvokos, o mene – nuotaikos ir vaizdai. Menui svarbiausias yra jausminis reiškinys, o mokslui – protinis. Mokslo srities darbai turi naudingumo ir reikmeniškumo požymių, o meno – simbolinį pobūdį (TUTK 131).

Meno šaltinis ir įkvėpėjas gali būti ir gamta, ir žmonių gyvenimo socialiniai santykiai, ir kiti reiškiniai, net antžmogiškos jėgos, į kurias žmogus reaguoja. Menui kurti pradžią gali duoti menkiausi išgyvenimai, kitaip tariant „pirmoji žemės, žmogaus ir Dievo pažintis, potyris“ (TUTK 132). „[K]ūriniui sukurti užtenka įmesti į žmogaus kūrėjo dvasią mažutę priežastį, visai nepanašią į patį iš jos sukurtą kūrinį“ (ten pat).

Meno kūrėjas dažniausiai yra aklai valdomas vaizduotės, jis paskęsta vaizduose, jausmuose ir regėjimuose iki visiško nuovokos netekimo apie tikrovę. Kurdamas meno kūrinį kūrėjas pereina penkias dvasinės būsenos fazes, kol pasiekia kūrybos viršūnę (virtuoziškumą). Tai daroma didelėmis dvasinėmis kančiomis.

Netrumpame „Įvado į literatūros paskaitas“ skyrelyje Andrius Ašmantas apžvelgia meno ir metafizikos klausimus. Jei metafiziką pavadinsime bendrąja būties teorija (VLE XIV 744), tai Ašmantas lyg ir atsako, kad tikrąjį meną kaip tik apibūdina tas metafizikos matmuo meno kūrinyje. Čia jis ima pavydžiu du lietuvių literatūros kūrinius: Putino „Altorių šešėly“ ir Gintauto (rašytojo Justino Staugaičio; 1866– 1943) „Tiesiu keliu“ (oponavusiu Putino romanui). Vienas ir kitas esantys meno fenomenai, bet nėra tos pačios vertės. Neužteks tam įrodyti tik nagrinėti juose pavartotas realias meno priemones. „O esmė ar tik nebus ten, kur kūrinys mums atidengia tos paslaptingos buities ir prasmės užuodangą ir praplečia mums visatos horizontus, tuo mūsų dvasią praturtindamas ir mūsų buitį įprasmindamas. O šie klausimai aiškinami tik metafizikos, kad ir paremtos meno fenomenais“ (TUTK 136). Tuose meno kūriniuose „[j]aučiamas „kažkas“ daugiau, kuriam kartais paprastai nė žodžio neturime“ (ten pat).

Cituodamas Maksą Šėlerį (Max Scheler)[163], Ašmantas teigia, kad žmogus visad reikalingas tokios („kažkokios") idėjos, kuri išreiškiama Absoliuto idėja. Tokią Absoliuto idėją galima pritaikyti ir menui. Ir šiaip, kaip teigia Liuceleris, menas ir filosofija gali būti laikomi Absoliuto pasireiškimo būdais. Meno metafizikai, anot Liucelerio, rūpi trys svarbiausi klausimai: kiek meno kūrinyje išbaigtas žmogaus ir žmogiškumo vaizdavimas, kiek išplėstas žmogiškumas (žmogaus akiratis) ir kiek išlaisvintas žmogiškumas. Pirmuoju atveju svarbu eiti į pilnutinį žmogų – „negyvuose pasaulio daiktuose iškalti gyvą asmenį – ir dar naują, kurio mes nematėme". Antruoju – „[m]enas mums turi parodyti ne tik pasaulio pilnybę (įvairybę), bet ir jo gilybę" (TUTK 138). Galų gale „menininkas yra laisvas nuo savo kasdieninio prityrimo. Jis toks pat laisvas ir ką vaizduodamas. Pasakytume, jam yra daug brangesnė amžinosios estetikos akimirka už visą jo patirtį" (ten pat).

Paskutiniame skyrelyje nagrinėjami meno ir religijos klausimai. Teigiama, kad dievybės supratimas yra augęs kartu su kultūrine pažanga. Krikščioniškoji religija lyg ir priartėja prie meno, bet su juo nesutampa, nes abu yra skirtingos prigimties. Dievo sąvoka yra kontrastas viso to, ką mes turime arba matome. „Sielos išganymui nėra menas būtinai reikalingas. Todėl tikinčiajam turi būti sielos išganymas svarbesnis negu visi menai" (TUTK 139). Mene reikia ieškoti panašybių, einančių ne iš Dievo, bet iš žmogaus, kuris Dievą supranta ir jaučia tik savo žmogiškąja prigimtimi. Jų bendrybė esanti kaip tik šis dvasingumas. Tai galima gretinti ne dėl objektų tapatybės, o dėl žmogaus dvasios prigimties.

Keliamas klausimas, ar Dievas nėra kuriamosios jėgos mediumas. Tiesiai neatsakant į klausimą, lyg ir pritariama šiai minčiai. „Tikrame mene turi glūdėti tai, kas amžinai žmogiška, amžinai pasauliška ir amžinai dieviška" (TUTK 141). Bet menas yra laisvas ir nevaržomas kokių konkrečių religijos formų. „Todėl menas gali pereiti metafizinio ir religinio įsitikinimo kovos lauką ir pasiekti tai, kas neabejojama ir nekintama" (ten pat). Vis dėlto manoma, kad net ir kliudanti aukštas temas ir meniškai išbaigta kūryba negalinti įkūnyti galutinės buities visu aiškumu, kaip menas to reikalauja (ten pat).

Taigi tokie maždaug klausimai apžvelgiami Andriaus Ašmanto „Įvade į literatūros paskaitas". Apibendrinant būtų galima pasakyti, kad tai vienas iš lietuvių literatūrinio pasaulio bandymų remiantis Vakarų Europos meno prigimties aiškinimais duoti studentams meno pradmenų supratimą. Tokių bandymų tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje būta ne vieno (Adomo Jakšto, Balio Sruogos,

[163] Maksas Šėleris (1874–1928) – žymus vokiečių filosofas, vienas iš aksiologijos, pažinimo sociologijos ir filosofijos antropologijos pradininkų. Andrius Ašmantas Šėlerio veikalą „Philosophische Weltanschauung" (Bonn, 1929) cituoja iš Liucelerio „Įvado į meno filosofiją".

Vinco Mykolaičio, Jono Griniaus ir kitų), bet Andriaus Ašmanto darbas liko literatūrinio gyvenimo ir estetikos pakraštyje, nes jis nebuvo spausdintas. Šiuo kartu gal svarbiau būtų ne tiek nurodyti šio darbo vietą anuometinės teorinės minties raidoje, bet pasvarstyti, kiek pats darbas buvo originalus ir kiek autoriui pavyko keliamus klausimus deramai paaiškinti.

Jau minėta, kad Andrius Ašmantas, rašydamas „Įvadą į literatūros paskaitas“, rėmėsi vokiečių meno teoretiko ir istoriko Heinricho Liucelerio knyga „Įvadas į meno filosofiją“[164]. Liuceleris gimė 1902 m. Bonos mieste, nuo 1921 m. studijavo Bonos universitete filosofiją, meno istoriją ir literatūros mokslus, buvo garsaus vokiečių filosofo Makso Šėlerio (Max Scheler) mokinys. Dėstė Bonos universitete. 1924 m. baigė rašyti disertaciją tema „Meno pažinimo formos“, o 1930 m. – habilitacinį darbą „Pagrindiniai meno stiliai“. 1938 m. išėjo jo knyga „Meno vadovas“. Daug straipsnių paskelbė to meto Vokietijos moksliniuose žurnaluose. Po karo tyrė Rytų meno istoriją ir kitas meno sritis. Mirė Bonoje 1988 m. (www2.bonn.de/stadtmuseum/inhalte/luetzeler.htm).

Knygoje „Įvadas į meno filosofiją“ Liuceleris pateikė palyginti išsamią meno prigimties ir esmės aiškinimo apžvalgą remdamasis tuometinių Europos meno filosofijos ir estetikos tyrėjų pažiūromis. Jame kompaktiškai nušviesti vienos iš populiariausių to meto mokyklų dvasios filosofijos pagrindai. Šiaip kaip meno filosofijos atstovas jis netapo pasaulinio mokslo klasiku, bet Vokietijos mokslo gyvenime buvo gana populiarus ir užima garbingą vietą tos šalies meno istorijoje.

Ši Liucelerio knyga buvo pagrindinė Andriaus Ašmanto priemonė rašant „Įvadą į literatūros paskaitas“ – tai trumpas Liucelerio knygos konspektas. Iš jos imta daugiausia psichologiniai su meno prigimtimi ir jo turiniu susiję dalykai. Nemaža dalykų, plačiau apžvelgtų Liucelerio darbe, Ašmanto išvis nenagrinėta, pavyzdžiui, beveik neminima formos (stilistikos) analizė. Galėtume sakyti, jam mažiausiai rūpėjo meno estetikos pagrindai. Tačiau šis konspektas jokiu būdu nėra kompiliacija ar tiesioginis adaptavimas lietuvių studentams. Andrius Ašmantas ėjo savo keliu: savaip išdėstė turinį ir išsamiau apžvelgė tik tuos klausimus, kurie jam atrodė aktualesni lietuvių auditorijai. Tam tikrus dalykus stengėsi remti lietuviškais pavyzdžiais. Jis niekur Liucelerio nenurašinėjo, o kur juo rėmėsi, visur sąžiningai nurodė šaltinį ar jį citavo. Atrodo, kad rašant toji knyga turėta tiesiai po ranka (apie jos buvimą Ašmanto bibliotekoje duomenų nėra) ir iš jos tiesiogiai rinktasi reikiami da-

[164] Heinrich Lützeler. Einführung in die Philosophie der Kunst. Bonn: Peter Hanstein Verlagsbuchhandlung, 1934. 95 psl.

lykai. Galima spėti, kad kitų autorių, kurie cituojami tame konspekte (dėl to žr. TUTK 196–197), jis veikiausiai nebus pats konspektavęs, gal nė nebuvo skaitęs, nes visi jie pateikiami (paprastai išversti į lietuvių kalbą) iš Liucelerio knygos ir korektiškai nurodomi šaltiniai.

Pridurtina, kad „Įvade į literatūros paskaitas" mėginta nurodyti Adomo Jakšto meno supratimą ir apibrėžimą pagal jo knygą „Meno kūrybos problemos" (1931) (žr. TUTK 129). Bet tai nepadaryta, tėra tik likusi autoriaus nuoroda į minimą Jakšto knygą. Tad ir apie paties Jakšto meno pažiūrų interpretavimą nieko negalima pasakyti.

Ar galima rasti „Įvado į literatūros paskaitas" tekste kokių idėjinių sąsajų su kitais šios srities Andriaus Ašmanto tekstais? Galima sakyti, tik netiesioginių. Antai „žmogaus dvasios prigimtį" galima būtų sieti su „Kūrybinio Putino pasaulio" „žmogiškąja (ir kūrybine) (kūrėjo) prigimtimi", bet pastaroji ten neturi nei metafizinio, nei religinio matmens. Tam tikrų išorinių panašumų būtų galima įžvelgti ir apskritai su visu tuometiniu literatūriniu diskursu. Pavyzdžiui, galima įžiūrėti dvasinių ryšių su Vinco Mykolaičio daktaro disertacijos „Vladimiro Solovjovo estetika" 1923 m. vokišku leidimu, nors sunku įsivaizduoti, kad Ašmantas būtų ją skaitęs. Bet šiaip kokių aiškesnių paralelių rasti sunku, nors galima teigti, kad Vincas Mykolaitis Putinas ir Andrius Ašmantas buvo vienos dvasinės linkmės žmonės. O „Įvadas į literatūros paskaitas" vertintinas kaip tam tikras anuometinio diskurso faktas, rodantis mūsų literatūros mokslo ir kritikos pastangas remtis kuo platesniu europiniu kontekstu ir kūrybiškai taikyti Lietuvoje Vakarų Europos idėjas.

„Kūrybinis Putino pasaulis"

Andriaus Ašmanto literatūrinė studija „Kūrybinis Putino pasaulis" (TUTK 143–177) ne tik yra vienas iš įdomiausių ir įtaigiausių jo kūrybinio palikimo darbų, bet ir užima savitą ir originalią vietą visoje Vinco Mykolaičio-Putino kūrybos tyrimo problematikoje. Deja, ji, kaip ir visa Ašmanto literatūrinė veikla, literatūros istorijoje buvo likusi ir tebėra užribyje ir į ją iki šiol nebuvo atkreipta deramo literatūros tyrėjų dėmesio.

Pagal žanrą šis darbas gali būti vadinamas literatūros kritikos studija, bet gal ne tiek pagal apimtį (spausdinto teksto yra daugiau kaip 30 puslapių), kiek pagal nagrinėjamos Putino kūrybos aprėptį (nuo kūrybos pradžios iki 1937 m., tai yra daugiau kaip du dešimtmečius).

Studija įdomi ir kaip bandymas literatūros kritikoje taikyti psichologizmo mokyklos idėjas, o pats metodas – priešpriešomis, arba opozicijomis (Ašmanto terminu *poliariškumu*), ieškoti Putino kūrybos savitumo kūrėjo prigimtyje

3.

II.

Poetas nesubręsta xxxxxxx sykiu su savo xxxxxxxxxxxxx fizinėmis jėgomis. Dvasinis brendimas yra žymiai sunkesnis ir lėtesnis. Pagaliau čia nei metų , nei ribų nėra žmogaus amžiaus ~~žiniose~~ sienoje.

Jei sekame Putino kūrybos kelią, į kurį jis iškeliavo dar labai jaunas, matome, kad jo kelias nyksta ano meto dvasinės ir literatūrinės atmosferos rūkuose. Jis dar stengias įaugti į tą dvasinį mūsų tautos kūną. Jis džiaugiasi jaunuoliškomis idėjomis, pats jomis užsikrečia ir su nuoširdumu nori kitus užkrėsti:

Tik per sunkų žemės tvanką
Tiesk ~~daugiau~~ dangun, jaunuoli, ranką:
Ten tavo mintis.
/Jaunystės daina P, R. I. 90 p./

Šitais jaunuolio idealais žavėjimasis ir yra atkeliavęs į jo širdį, ~~ir bet~~ vìstat ir neilgas:

Arų žvilgiu, jausmu plačiu
Apimt, apglėpt pasaulio plotį,
Bet dvasioj galios nejaučiu
/ P, R. I. 84/

„Kūrybinio Putino pasaulio“ autoriaus rašytas mašinraštis su jo paties korektūros taisymais

bei išgyvenimuose (psichologizmo *Erlebnis*) ir asmenybėje nesižvalgant į kūrybos meninius poetinius klodus ar žanrines ypatybes. Dėstymo stilius lengvas ir pagaulus, tad studiją skaitai su dideliu pasimėgavimu, beveik kaip grožinį kūrinį.

Iš Andriaus Ašmanto veiklos ir darbų matyti, kad jis nebuvo aklas Putino kūrybos garbintojas, bet į ją žvelgė blaiviomis tyrėjo akimis visur stengdamasis išlikti objektyvus. Atskirus Putino kūrybos dalykus jis vertino ir gana kritiškai, bet jiems neskyrė kokio ypatingo dėmesio ir jų nesureikšmino.

Su savo literatūros dėstytoju Vincu Mykolaičiu Andrius Ašmantas bene pirmą kartą susidūrė Lietuvos universiteto auditorijose, kur 1930 m. pavasario semestre kaip Humanitarinių mokslų fakulteto studentas klausė jo kurso „Literatūrinės kryptys ir literatūrai tirti metodai“. Paskaitos stropiai konspektuotos nuo sausio 20 iki balandžio 30 d. (AA). Įžiūrėti kokių formalių tų paskaitų įtakų Ašmanto pažiūroms nelabai galima, gal poveikis bus buvęs tik bendras

idėjinis literatūrinis. Bet matyt, Putino pati kūryba, ne tiek dėstymas, jam buvo padariusi didelį įspūdį, kad ryžosi imtis ją nagrinėti.

Pirmas žingsnis į kūrybos studijas buvo 1936 m. pabaigoje parašyta ką tik išėjusios Putino knygos „Keliai ir kryžkeliai" recenzija. Ji buvo išspausdinta Klaipėdos „Vakarų" dienraštyje 1937 m. sausio 6 d. Čia poeto kūryba pristatoma gerokai kitaip negu nagrinėjama „Putino kūrybiniame pasaulyje", tad dera suminėti svarbesnius jos momentus.

Recenzijos autorius rašo, kad ši knyga nėra naujų eilėraščių rinkinys. Tai iš ankstesnių eilėraščių rinkinių surinkti ir perredaguoti kūriniai, kurie autoriui atrodę kokiu nors atžvilgiu būsiantys įdomūs poezijos mėgėjams ir literatams. Naujų nestambių smulkučių kūrinių esą tik 39. Rinkinys rodantis jau gerokai pasikeitusį Putiną – „grįžusį iš simbolinio pasaulio į realųjį. Čia vietomis jis pasirodo skaidrus klasikas" [tai yra klasikinės kūrybos autorius] (Vakarai, 1937 m. sausio 6 d.). Poetas apdainuoja pavasario džiaugsmą, vėl grįžta į lietuvišką kraštovaizdį, dažnai sugeba pamiršti save ir stebėti kitų gyvenimą, „o senuosius audringus savo jausmus, reikštus įvairiais simboliais, bemini tik viename to rinkinio paskutiniame eilėraštyje (Nežinomam Dievui). Bet šis sunkus ir painus klausimas čia jau skamba realistiniu stiliumi" (ten pat). Ir perredaguotuose eilėraščiuose daugiau ramumo, blaivumo ir intelekto vietoj jausmų. Nėra šiuose eilėraščiuose ir kokių naujų sugestyvių poetinių priemonių. Į rinkinį neįdėta tokių eilėraščių, kurie kritikos buvo sutikti abyjutiškai [tai yra vidutiniškai, pusėtinai], ir tų, iš kurių sklinda nekaltas jaunystės džiaugsmas ir skaidrus ilgesys. Dėl to iš šio rinkinio tikrojo Putino nepažinsime, nors šiaip bus malonu jį paskaityti.

Taigi recenzija rodo, kad tuo metu Andrius Ašmantas jau buvo gerai susipažinęs su Putino kūryba, išstudijavęs jos motyvus ir meninę raišką. Galima sakyti, kad tada jau buvo baigiantis bręsti jo savitas požiūris į visą Putino kūrybą ir jis buvo gana gerai pasirengęs ją nagrinėti.

Naujas žingsnis buvo sudaryta Klaipėdos pedagoginio instituto literatūros kurso programa (TUTK 110). Kad ji buvo rašyta dar prieš pasirodant „Kūrybiniam Putino pasauliui", rodo tai, kad joje dar neminimas romanas „Krizė", išėjęs 1937 m., o studijoje apie jį jau rašoma. Programoje Putino kūryba suskirstyta pagal žanrus: lyriką, dramą ir epiką. Lyrinės kūrybos skyrelyje įrašyta raidos etapai, idėjos, motyvai, nuotaika ir forma. Draminėje kūryboje numatyta nagrinėti realistines („Valdovas") ir simbolistines („Žiedas ir moteris", „Nuvainikuotoji vaidilutė") dramas, jų lyrizmą, simbolizmą ir kitas ypatybes. Epinės kūrybos skyrelyje teikiamos nagrinėti novelės ir romanas „Altorių šešėlyje", šios kūrybos idėjos, stilius ir charakteriai. Atskirai įrašyta

tema: Putino kūrybos savitumas, ir čia nurodyta vidinės laisvės kova, kūrybos ir moters santykiai. Įdomi šioje vietoje nurodyta tema „Tematika ir jos savotiškas pasikartojimas“.

Viso to skirstymo nėra studijoje „Kūrybinis Putino pasaulis“. Jos dominantė – žmogiškoji ir kūrybinė Putino prigimtis ir kūrybinio veido išraiškos paieškos įvairiažanrėje kūryboje. Atsisakyta žanrų ir formos nagrinėjimo („Nerūpi mums šiuo kartu šios novelės [ir kitų kūrinių] kompozicija, forma bei stilius“, TUTK 151), beveik nematyti kūrybos raidos nagrinėjimo, tik stengtasi nuosekliai pereiti nuo jaunuoliškų idėjų prie brandžios kūrybos – „prie žmogaus dvasios verpetų labirinto“ supratimo, tai yra pagrindu imama idėjų raida. Andriaus Ašmanto supratimu, kūrybos esmę lemia ne jos estetika, meninės išraiškos savitumas, o būties ir žmogaus dvasios atskleidimas.

Studijos pradžioje, pirmame, įžanginiame, skyriuje, autorius nurodo esant didelę, tiesiog neaprėpiamą fizinę ir dvasinę žmonių įvairovę. Dvasinis pasaulis dar painesnis ir sudėtingesnis negu fizinis, ir meno srityje tiek pat skirtingų veidų kiek ir kūrėjų. Kūrėjai minta rizgiu gyvenimu, bet kiekvienas turi begales nepaaiškinamų savo dvasinių jėgų. Tos jėgos transformuoja patirtąjį gyvenimą, bet jos ima iš gyvenimo tik tai, kas artima kūrėjo individualybei. Kūrėjas gali paskęsti gausybėje medžiagos, ir tai, ko nespėjo ar nepajėgė suvirškinti jo kūrybinės jėgos, nebus tikroji kūryba. Geruose kūriniuose neretai išryškėja ne tik paskelbtosios temos, bet ir tai, kas savaime iškyla iš pačios kūrėjo individualybės.

Šitai išryškinti gyvo kūrėjo, tai yra Putino, kūryboje, rašo Ašmantas, labai sunku, gal ir neįmanoma, nes ta kūryba dar nėra užgesusi. Tuo sunkiau nagrinėti Putino kūrybą, kuri plazda „visomis kūrybinėmis versmėmis“. Bet „Putinas yra turbūt būdingiausias iš visų mūsų rašytojų, mokąs sutelkti savo kūrybai tik tą gyvenimą, kuris jam artimesnis. Jis nemėgsta blaškytis, gaudyti konkursines temas ir rungtyniauti varžytynėse. Tas jo ypatingas susitelkimas ir kartu ryškumas ir suviliojo šių eilučių autorių imtis plunksnos šia tema“ (TUTK 145). Putino kūryba yra tolima sąvokiniam nuogumui, ir atspėti, kas slypi už kurio simbolio, ne visada pasiseka. Juolab kad kartais poetas visai nejučiomis sugestijuoja skaitytojui savo simboliu ne tai, ką jis pats jautė ir norėjo, ir tai gali neapsaugoti kritiko ar nagrinėtojo nuo įvairių klaidų.

Antras studijos skyrius skirtas poeto brendimui. Dvasinis brendimas esantis daug lėtesnis ir sunkesnis už fizinį. Bręstantis poetas Putinas džiaugiasi jaunuoliškomis idėjomis, noru apglėbti pasaulį, patirti glaudų santykį su gamta. Bet visos tos idėjos, nors padažytos individualia nuotaika, dar tebėra skolintinės ir jos nerodo poeto veido. Skolintiniai dar ir visuomeniniai bei

patriotiniai motyvai, jie tebėra „Aušros“ ir „Varpo“ nuotaikų tęsinys. Tokie patys ir Didžiojo karo sukrėtimai bei išgyvenimai. Idėjinio pasaulio branda prasideda eilėraščiu „Tolimi atgarsiai“. Nors tie atgarsiai dar kaip reikiant nepažįstami ir neišryškinami, tebėra dar „gilūs požeminiai dundėjimai“, jie jau veda į konfliktą su tuo, kas yra ir kas turi būti. Poetas užsidaro savyje ir sukuria aplink save tylą, ima net „gyventi glūdumos ir tylos pasaulyje“. Šis tylos pasaulis simbolizuoja poeto atsitraukimą nuo tikrojo pasaulio, bet toje tyloje jis neišnyksta, nes yra jo dalis. Atsiranda visatos pajautimas, kurios dalis yra ir kūrėjas. Reikia ilgo ir sunkaus kelio, kad poetas atsipalaiduotų nuo visų jo sielą užgriūvančių sunkumų. Atsipalaiduoti nuo ko ir kaip atsipalaiduoti? Tas atsipalaidavimo kelias turi eiti į žmogų, į „žmogaus dvasios verpetų labirintą“, kuriame dažnai viešpatauja dvasinis chaosas. Atsiranda vis daugiau dvilypumo: tarp vyro ir moters, tarp vergo ir laisvūno. Visi tie požeminiai dundėjimai, dvasinio dvilypumo dalykai priklauso nepasikartojančiam ir nepakartojamam kūrybiniam Putino pasauliui. „Po šitų nežinios audrų, po tų galingų vulkaniškų jėgų, kurios grasė viską chaosu paversti, susitelkia kūrėjo poetinių juslių pasaulis ties Žeme“ (TUTK 151).

Trečiame skyriuje kalbama, kad vis garsiau Putino kūryboje skamba žemės balsas. Kūrybiniame pasaulyje susiima dvi galingos jėgos – dangus ir žemė ir čia galėjo būti tiktai du keliai: „pasiduoti žemės traukimui ir kristi į jos glėbį arba paniekinti žemę ir kilti į dangų“ (p. 152). Ir poetas lyg randa kompromisą: dangus yra tėvas, o žemė motina. Kūryboje atsiranda vis daugiau aiškumo, nebereikia simbolių ir poetas nuklysta į gamtą. Su ja nesusitapatina, bet ir neišsiskiria, nes yra jos dalis. Atsiranda nesusiduriantis paraleliškumas ir kartu tapatiškumas.

Ta kova tarp dangaus ir žemės nebuvo lengva poetui. Meninę išraišką ji įgijo ne tik simboliniuose eilėraščiuose, bet ir misterijoje „Nuvainikuotoji vaidilutė“ bei romane „Altorių šešėly“. Visas kūrybinis Putino svoris tenka ne kolektyvui ar tautai, o individui, kuris veržiasi į gyvenimo pilnybę. „Jau čia [misterijoje] žemės balsas aiškiai yra virtęs žmogiškojo kraujo balsu. [...] Jei dar toliau eisime į Putino konkretizuotą kūrybinę idėją, susidursime apskritai su asmenybės problema, kurios žymių randame ir ankstesnėje jo kūryboje“ (p. 155).

Ketvirtame skyriuje plačiai nagrinėjama rašytojo kūrybinės idėjos. Norint konkretinti jas, rašytojui reikia ne tik talento, bet ir didelės gyvenimo patirties, plačios motyvų perspektyvos, reikalaujančios didžio įgudimo ir atsidėjimo. Toks yra romanas „Altorių šešėly“, kuriame visa kūrybinė idėja išlieka individo rėmuose plačiame visuomenės gyvenimo fone. Einama tuo pačiu gyvenimo pilnybės ieškojimo keliu balansuojant tarp dangaus ir žemės.

Ir anksčiau poetas nesitenkino turimu gyvenimu, bet veržėsi į jo pilnybę, „į kosmines sritis bei nežinomus pasaulius, ieškodamas visuotinių, ne taip sau pačių žmonių prasimanytų dėsnių žmonių gyvenimui bei likimui aiškinti“ (p. 156). Ir kankinosi dėl to žinojimo ir nežinojimo, dėl savo dvasios troškimų įprasminimo: „dvasios troškimai [...] turėtų būti žmogui visuotinė norma, nes: „klausyk savo kraujo balso – jis tau tiesa, ir grožis, ir gėrybė, – jame kūrybos pajėgų gausumas, jame gyvenimo prasmė ir laimė (Žid. III t. 18 p. 1926 m.)“ (p. 157).

Putinas meta kosmines problemas ir sustoja ties žmogaus dvasia, „kuri sau jėgas semia iš nežinomų pirmapradžių šaltinių taip pat, kaip kad pirmosios pačios gyvybės versmės nematomos nei žmogaus akies „stikleliui“, nei žinomos žmogaus protui“ (p. 157). Čia su visu ryškumu iškyla žmogaus dvasios brendimo klausimai. Romane „Altorių šešėly“ vaizduojamos ir tos jėgos, kurios glūdi ir savaime bręsta pačiame žmoguje pagal mums nežinomus dėsnius, ir tos, kurios eina iš išorės ir brandina žmogų iš anksto visų nusistatytomis normomis. Šių jėgų santykis ir sudaro romano psichologinę medžiagą, stipriai nudažytą religinėmis ir visuomeninėmis spalvomis. „Altorių šešėly“ kaip ir ankstesnėje kūryboje rašytojas visą tikrovę stengiasi koncentruoti žmogaus psichikoje ir dvasioje, kuri glaudžiausiai susijusi su žmogaus fizine prigimtimi. „Putinas skiria svarbesnį vaidmenį asmenybės brendime žmogaus spontaniškoms vidaus jėgoms, negu bet kokiam išorės veiksmui, kuris palieka bergždžias, jei nesulaukia vidinio atliepimo psichikoje. To vidinio atliepimo negalima išugdyti, jei nėra jo žmogaus pirmapradėje prigimtyje“ (p. 158).

Romano veikėjas Liudas Vasaris seminarijoje randa maža aplinkybių, kurias skatino jo prigimtis, tai yra dvasios ir fantazijos maištingumas ir valios nuolaidumas, tad jo asmenybė skyla, dvilypėja. Svetimos išorinės jėgos lamdo jo prigimties galias, bet visiškai jų nenustelbia. Konfliktų arena tampa sąžinė. Santykis su išoriniu pasauliu nuolat kelia iššūkius jo poelgiams ir sąžinės balsui. Vasario asmenybė kiek panaši į Fausto, bet labiau blaškoma išorinių jėgų. Ji „netelpa į jokias filosofines schemas. Ji yra gyva būtybė. Ji yra tikros kūrybos padaras. Ji be galo lanksti „daryti tai, ko nenori“, ir vėliau klaidas kentėjimais atpirkti. Todėl ir ji neina tiesiu iš anksto pasirinktu keliu. Ji gali būti lankstoma, bet nenulaužiama. Ji visada išlieka lanksti ir atsitiesia savo pirmapradės prigimties dėka. Jo pirmapradės prigimties jokios išorinės jėgos galutinai nesunaikina. Šioje jo gaivališkoje prigimtyje glūdi atsparumo paslaptis, visiškai panaši į tą, kuri neleidžia ir vaidilutei nurimti prie dievų aukuro ir tyliai apkursti „Žemės dvasių“ chorams“ (p. 163).

Viena iš ryškiausių išorinių jėgų yra moterys. Antai Liucės asmenybė griežtesnė ir kietesnė kaip Vasario, bei ji ir trapesnė. „Jei Vasario asmenybė – nendrė, tai Liucės – beveik ąžuolas, kuris gali būti audros apdraskytas arba ir nulaužtas, bet prie žemės niekada neprilenktas. Abiejų gyvenimo kelias yra saistomas tos pat gaivalingos prigimties, kuriai širdies balsas plačia žodžio prasme yra viskas" (p. 165).

„Šiaip ar taip spręstume asmenybės problemą, nors ir nepasivaizdavę kitų Putino sukurtų personažų, turėtume pripažinti, kad visos asmenybės gajausios ir esminės šaknys glūdi paties žmogaus „pirmykštėje prigimtyje", kurios negali pakeisti jokie žmonių sugalvoti dėsniai, „Dievo vardu uždėti, o žmonių sankcionuoti" (AŠ. I. 10). Štai čia ir glūdi Putino kūrybingiausias pasaulis, nuolat gyvas jo kūrybos kelyje, besireiškiąs įvairiomis formomis ir motyvais" (p. 166).

Penktame skyriuje Andrius Ašmantas rašo apie Putino keltas kūrybos problemas. Jos tyrėjo laikomos gretutinėmis su asmenybės problemomis.

Putinas savo raštuose nenagrinėjo nei kūrybos formų, nei kūrybos tikslų, tik rausėsi savyje ieškodamas kūrybinių šaltinių ir tų momentų, dėl kurių prabyla poeto siela. Jis anksti nujautė ir paskelbė, kad pirmasis kūrybos šaltinis yra poliariškumas. Blaškydamasis tarp dangaus ir žemės, jis suvokia, kad bene vienintelis tarpininkas tarp dangaus lobio (įgimto talento) ir paties kūrėjo yra moteris, kuri gali būti to lobio skatintoja ir ugdytoja. Būdamas kunigas Vasaris jautė ne tik tą amžinąjį vyro ir moters poliariškumą, bet ir savo prigimtinę trauką prie moters. Jo gaivalinė prigimtis ir uždėtos pareigos kėlė priešybių konfliktą: „Kaip kunigas, aš ne poetas, o kaip poetas, aš ne kunigas". Šitaip į kūrybinio meno problemų centrą įeina moteris, kuri tampa jo kančių priežastimi, ir kūrėjo viduje kovoja moters patrauklumas ir siauras kunigo pasaulis.

Šeštame skyriuje Ašmantas mėgina tuo pačiu žvilgsniu pažvelgti į naujausią Putino kūrinį – romaną „Krizė". Svarbu esą suvokti, kokią krizę autorius norėjęs pavaizduoti: materialią ir visuomeninę ar dvasinę ir individualią, ar jas abi kartu. Vaizduodamas visuomenės ir materialią krizę, Putinas vargu ar bus pajėgęs įtikinti skaitytoją, kad jis tą krizę pajustų kaip kokią visuomeninę stichiją, griaunančią bet kurias individualias pastangas. Individai beveik jokios asmeninės krizės neišgyvena, tad romanas virsta daugiau paprastu reportažu, kuriame nejusti nė pagrindinės minties: „lieka visuomeninių faktų mechaninis durstinys" (p. 176). Visuomeniniai ir iš dalies patriotiniai motyvai Putino kūryboje – „skolintinės temos, neplaukiančios iš jo sielos" (p. 176). Tik tada suskamba kūrybinės stygos įtaigiau, kur centre atsiduria individas,

analizuojantis savo sielos virpesius, kalbantis savo širdies balsu. „Čia ir bus kūrybinis Putino pasaulis. O jo spinduliai eina ne iš gyvenimo į žmogų, bet iš žmogaus į gyvenimą. Štai kodėl Putino kūrėjo veidas gražus, įdomus ir savas, kada jo akys nukreiptos į žmogaus dvasios labirintus, kuriuose taip miela paklaidžioti kiekvienam“ (p. 177).

* * *

Čia mėgintas atpasakoti studijos „Putino kūrybinis pasaulis“ turinys negali perteikti to įspūdžio, kurį gauni skaitydamas patį darbą. Iš tiesų šis kūrinys – vienas iš pačių įtaigiausių Andriaus Ašmanto analitinių darbų, kur nuosekliai ir logiškai žengiama per Putino kūrybos labirintus ir idėjas ir daromos įtikinamos ir pagrįstos išvados apie visos ligtolinės Putino kūrybos vertę. Priekabus šios studijos vertintojas darbe gal rastų kiek nelogiškai siejamų minčių, vieną kitą pasikartojimą ir, be abejo, neįmintų Putino kūrybos fenomeno mįslių. Bet nereikėtų išleisti iš akių, kad Putino kūryba nagrinėjama amžininko, buvusio studento, literatūros srityje anksčiau kiek plačiau nesireiškusio ir dar neturinčio visos Putino kūrybos konteksto. Šiuo požiūriu studija nė kiek nenusileidžia kitiems to meto Putino kūrybos kritiniams darbams, o kai kuriuos ir žymiai pralenkia. Jos pranašumas – savitai pasirinktas nagrinėjimo išeities taškas, tai yra žmogiškoji ir kūrybinė kūrėjo prigimtis. Atrodo, tokio tvirtesnio pagrindo veikiausiai nebus turėjęs Liudas Gira, vertindamas Putino raštų I tomą, nors kritiko minimi ir nagrinėjami kūrybos motyvai nekelia kokių abejonių (Gira 1928: 46).

Gražiai nurodyti ir panagrinėti Putino kūrybos motyvai literatūros kritiko Vinco Jocaičio parašytoje rinkinio „Tarp dviejų aušrų“ recenzijoje (Lietuva, 1927 m. vasario 22 d.). Bet kelia nuostabą Putinui prikišamas poetinio ir dvasinio veido siaurumas, per didelis asmeniškumas ir subjektyvumas. Poeto sieloje nuolat kovojanti šviesa ir tamsa ir tamsa nuolat laiminti (ten pat). Primityvokai atrodo Vytauto Bičiūno nuomonė apie „egoistinius motyvus“ Putino lyrikoje (Bičiūnas 1930: 352), kai kurie kiti jo samprotavimai. Motiejus Miškinis akcentuoja Putino pesimistines gaidas ir vyraujančius egoistinius motyvus, kuriuos esą sukėlęs nusivylimas valstybės nepriklausomybe (Miškinis 1936: 660).

Kai kuriuos Putino kūrybos motyvus savitai yra aprašęs Balys Sruoga (Lietuvių literatūros kritika 1972: 282–290). Jis gana tiksliai yra apibūdinęs ir Putino poetiką. Plačiausiai Putino kūrybą tarpukario Lietuvoje yra nagrinėjęs Jonas Grinius, – jai paskyręs visą knygą „Putino lyrika“ (1932). Jo čia daugelis dalykų aprašyta ir plačiau, ir išsamiau, negu vėliau nagrinėjo

Andrius Ašmantas. Griniaus knygos literatūros sąraše Ašmanto studija nėra nurodyta, kaip ir Andrius Ašmantas niekur nėra citavęs Griniaus („Putino kūrybiniame pasaulyje“ išvis necituojamas nė vienas recenzentas). Kyla įspūdis, kad juodu apie vienas kitą tarsi nieko nebūtų žinoję. Grinius ir kitame, vėlesniame darbe apie Putiną (Grinius 1964) Ašmanto darbo nemini. Tarpukariu likusi literatūrinio gyvenimo paraštėje ši Andriaus Ašmanto studija nerado atgarsio ir gausiuose pokarinių metų Putino kūrybos tyrimuose. Nemini jos nei abi sovietinės lietuvių literatūros istorijos (1961 ir 1979 m.), nei „Lietuvių literatūros kritika“ (1972), nerandame apie ją jokių užuominų ir vėlesniuose Jono Lankučio (Vinco Mykolaičio Putino kūryba, 1961, 1986), Viktorijos Daujotytės (Putinas: pasaulėvaizdžio kontūrai, 2003) darbuose, skirtuose Vinco Mykolaičio-Putino kūrybos tyrimams. Bet šiaip ar taip vien savitu problemos kėlimu ir taip ryškiai išreikštomis psichologinėmis įžvalgomis „Kūrybinis Putino pasaulis“ nusipelno rasti vietą lietuvių literatūros kritikos istorijoje. Apskritai imant šis darbas yra vienas iš įdomiausių psichologizmo mokyklos idėjų taikymo lietuvių literatūros kritikoje pavyzdžių.

Literatūrinė (teatrinė) publicistika

Teatrui skirtą Andriaus Ašmanto publicistiką sudaro dešimt 1936–1938 m. Klaipėdoje rašytų atsiliepimų apie įvairius teatrų spektaklius (visi jie pasirašyti L. Žvaginio vardu arba inicialais L. Žv. ir išspausdinti dienraštyje „XX amžius“) ir trys netiesiogiai su teatru susiję rašiniai.

Rankraštiniame niekur iki šiol neskelbtame straipsnyje „Mokytojai ir įstatymai“ (data nenurodyta, parašas L. Žvaginis) rašoma, kad jau kelis kartus turėjome progos matyti scenoje Vytauto Alanto dramą „Gaisras Lietuvoje“. Recenzentų spektaklis jau esantis įvertintas, tik esą gaila, kad jie nepastebėję vieno labai svarbaus spektaklio bruožo, būdingo šių dienų mūsų gyvenimui. Juk svarbiausias veikėjas jame mokytojas A. Sadonis, ir jis užkūrė kultūrinį gaisrą visoje apylinkėje. Bet jis lieka nesuprastas ir, negana to, iškeliamas dirbti į kitą vietą. Čia Andriui Ašmantui ir atsiranda gera proga pakalbėti apie netikusį mokytojų kilnojimą iš vienos darbo vietos į kitą, neretai tam tikrą susidorojimą su gerai dirbančiais mokytojais.

Kitame rašinyje „Vaikų teatras ir kalba“ (Vakarai, 1936 m. kovo 25 d.; perspausdinta RR 23–25) pasakojama, kad šių [1936] m. vasario 23 d. teko proga pabūti vaikų teatre, jo atidaryme, ir tai sudarė progą pakalbėti apie gražų kalbėjimą – šnekamosios kalbos kultūrą. Dar viename straipsnyje, pavadintame „Klaipėdai reikia dviejų gimnazijų. Klaipėda nori operos ir aukštosios mokyklos. Kurlink kreiptini lituanistų darbai“ (XX amžius, 1938 m. rugsėjo

26 d.), bendromis frazėmis užsimenama, kad Klaipėdai augant materialiai ir kultūriškai būtinai reikia operos, kuriai jaunų jėgų esą netrūksta.

Kituose „XX amžiui“ rašytuose straipsniuose kalbama apie įvairius konkrečių spektaklių dalykus. Sunku pasakyti, ar laikraščiui Ašmantas pats pasisiūlė rašyti teatro klausimais, ar jam pasiūlė bendradarbiauti „XX amžius“. Beje, Andrius Ašmantas dienraščiui rašė ne tik iš teatrinio Klaipėdos gyvenimo, bet ir apie daugelį kitų aktualių kultūrinių ir politinių Klaipėdos krašto gyvenimo aktualijų. Tad ne be pagrindo laikraštis jį vadino savo nuolatiniu Klaipėdos bendradarbiu.

Kalbamuosiuose teatrinės publicistikos straipsniuose Andrius Ašmantas kaip ir kitoje publicistikoje – pirmiausia kultūrininkas ir tik nedidele dalimi teatro recenzentas. Apie spektaklius jis pasisako rašantis kaip paprastas žiūrovas („Tai toks pirmasis baleto ir operos pasirodymas eilinio žiūrovo akimis“. – RR 413). Jam rūpi kelti Klaipėdos krašto kultūrą ir su kultūros plėtra sieja viso krašto kultūrinę ir net politinę ateitį.

Kalbamosios tematikos straipsniuose Andrius Ašmantas iškelia Klaipėdos teatro reikšmę miesto kultūriniame gyvenime, kalba apie teatro meno plėtros kelius pajūryje. Straipsnyje „Iš Klaipėdos teatro gyvenimo“ (RR 368–369) rašo, kad šįmet [1936 m.] Klaipėdos teatras dar gyviau jaučiamas negu pernai. „Jis jau pasidarė Klaipėdai toks būtinas, kad be jo sunku ir Klaipėdą įsivaizduoti. Be abejo, ir visuomenė priprato ir pamėgo teatrą, bet nemažiau yra nuopelnų ir paties teatro“ (ten pat, p. 368). Tarp tų nuopelnų ir teatro ieškomi nauji keliai į visuomenę. Štai pirmadienio vakarais teatras pradėjo rengti studijines valandėles aktoriams tobulintis ir plačiau pažinti teatro kūrybinį darbą. Savo rūpesčiu teatras įsteigė biblioteką, o neseniai atėjo ir į Pedagoginio instituto studentų auditoriją. Aktoriai jiems skaitė paskaitas apie aktoriaus kūrybą, gyvąjį žodį poezijoje, apie grimo tikslą ir techniką. Visa tai studentams naudinga ne tik būsimam darbui mokykloje, bet ir visuomeninei veiklai, kada jie be atlyginimo taps „teatro direktoriais“. „Kad šie darbai yra didelis lietuviškos kultūros indėlis pajūriui, ir be žodžių jau aišku. Čia ir benorėtum tik palinkėti gražios kloties lietuviškojo žodžio darbui ten, kur jis buvo kiek primirštas“ (ten pat, p. 369).

Neretai patetiškai kalbėdamas apie matytus spektaklius, autorius nenutyli ir teatrą slegiančių sunkumų. Straipsnyje „Jau netoli Klaipėdos „Viltis“ (XX amžius, 1936 m. gruodžio 15 d.) rašo, kad teatras patiria nemaža vargo neturėdamas savo pastogės. Tekę girdėti, kad repetuojant „Viltį“ per vieną repeticiją tekdavę kartais keisti net po penkias vietas ir su visa manta kraustytis kitur, o golgotos keliai net atvesdavę į Vytauto Didžiojo gimnaziją.

XX. Amžius.

Nr. 147. 1936. XII. 15.

TEATRAS IR KINAS

Jau netoli Klaipėdos „Viltis"

Tai trečia šio sezono Klaipėdos teatro premjera. Ji kartu bus ir debiutas, rodos, jauniausio režisieriaus Juknevičiaus, šią vasarą grįžusio iš Maskvos teatro studijų.

Pasirinko olandų rašytojo Hermano Hejermanso „Viltį" — keturių veiksmų dramą iš žvejų gyvenimo. Ji vaizduoja olandų žvejų gyvenimą Šiaurės jūros pakrantėje. Visas veiksmas —žvejų kaimelyje, beveik tik vienoje Wermerių šeimoje. Bet toje šeimoje tik sena našlė Knirtje su dviem sūnum: Gertu — 26 m. ir Barendu — 19 m. Visus vargina neturtas ir slėgia juodos duonos rūpestis. Duonos rasi tik jūroje. O ji brangi: ne visada prakaitu perkama. Bet ir jos išeisi į jūrą tik svetimuose laivuose, kurie ir supuvę daugiau savo ponui „uždirba", negu tu savo gyvybę jūroje palikęs. Ir Wermerių žinės ir prisiminimo, kad doko meisterio buvo perspėtas, nėra. Jie tik trukdytų bizniui ir naujoms sutartims sudarinėti.

Žodžiu, ši drama norėtų pavaizduoti, kaip žmonės moka savo gyvybe už duonos kąsnį ir kaip kiti tas gyvybes už centus perk.a Lauksime to „kaip" š. m. gruodžio 19 d.

Su tuo „kaip" ir yra nemaža vargo, savos pastogės neturint. Teko girdėti, kad per vieną tą pačią repeticiją kartais tekdavę keisti net po 5 kambarius ir su visa manta kraustytis kitur, kai pranešdavęs sargas, kad jau laikas čia kitiems. Tie golgotos keliai dažniausiai veda į V. D. gimnaziją, kur po vienu stogu visiem reikia gyventi ir dirbti. Kiek ten tų „gyventojų", neverta ir beskaičiuoti.

L. Žvaginis

Straipsnio „XX amžiaus" dienraštyje faksimilė

Andrius Ašmantas džiaugiasi kiekvienu nauju Klaipėdos teatro spektakliu, bet daugiausia jam kelia džiaugsmo Kauno operos ir baleto teatro gastrolės Klaipėdoje. Joms skirti net trys rašiniai. Juose ne tiek nagrinėjami matyti spektakliai, kiek stengiamasi parodyti jų svarbą Klaipėdos kultūriniam gyvenimui. Po gastrolių 1937 m. pavasarį straipsnyje „Valst. opera ir baletas Klaipėdoje" (RR 412–414) recenzentas teigia, kad „Klaipėda neturėtų būti tik gastrolių miestas, bet nuolatinė valstybės operos darbo vieta, kad ir tam tikrais periodais. Jei Klaipėda savo operos neturi ir dar po kelerių metų negalės turėti, tai iš pat rudens turėtų būti suplanuota, kada ir ką valstybės opera vaidina Klaipėdoje. Jei žiūrėsime gyventojų skaičiaus, tai Klaipėda tikrai galėtų drįsti turėti trečią dalį visų valstybės operos vaidinimų. Tuo tarpu Klaipėdos svoris kitu atžvilgiu dar padidėja. Jei čia ir nenusversime iki gramo, tai visai ramia širdimi galėtume Klaipėdai skirti bent visų vaidinimų mėnesinę dalį, kuri, be abejo, turėtų būti ne išsyk atiduodama, bet planin-

gai per visus darbo metus. Jei čia biudžetas kliudo, reikėtų ir jį iš anksto šia linkme sutvarkyti, kad Karaliaučius Kauną ne kasmet pralenktų“ (ten pat, p. 413–414). Ta tema tęsiama po trijų dienų (1937 05 20) tame pat dienraštyje išspausdintame rašinyje „Po gastrolių“ (RR 414–415). Jame nurodomi net 5-i kauniečių gastrolių organizavimo trūkumai (iš anksto neinformuoti žiūrovai, netinkamas laikas pavasaris, atsitiktiniai spektakliai, sugrūsti darbo dienomis, vėlus spektaklių laikas) ir daroma išvada, kad būtų nepateisinama, jei Klaipėda liktų mums tik pravažiuojamas punktas į platųjį pasaulį. „Ji reikalinga lietuviško gyvenimo ir darbo, ypač kultūrinio ir meninio. Kitaip ji blaškysis ir links į vakarus, kurie jai labai jautrūs“ (ten pat, p. 415).

Klaipėdoje turėtų telktis stambi tautos darbo ir kūrybinių jėgų dalis. Po metų, pasibaigus 1938 m. gastrolėms, panašios mintys vėl kartojamos (Po Kauno operos ir baleto gastrolių Klaipėdoje. – XX amžius, 1938 m. gegužės19 d.). „Buvo šios gastrolės gražiausia proga įsitikinti, kad Klaipėdai toli gražu per maža keturių dienų gastrolių per metus. Įrodymas didžiausias, kad per porą dienų, be reklamų ir skelbimų laikraščiuose, išpirko bilietus į visus spektaklius. [...] Šie duomenys pirštu rodyte rodo, kad iš meno savaitės turėtume ko greičiausiai eiti į meno mėnesį. [...] Reikėtų [spektaklius] išmėtyti bent dviem, trimis ar keturiais gabalais per visus metus. Tai vienintelis būdas pasotinti menu Klaipėdą, kol ji dar nepajėgia susilaukti savo operos, apie kurią seniai kalbama ir rašoma“. Rašinys baigiamas autoriui taip būdingais karštais agitaciniais žodžiais: „Ar mes kada suprasime mūsų pačių kuriamo meno jėgą tautai stiprinti ir sujungti taip, kad mes liktume sau ir kitiems tikra žodžio prasme – sau žmonės? Ar ir čia, nors suprasdami, nepasivėlinsime taip, kad būsimos kartos neatitaisys per amžius?“ (ten pat). „Žodžiu, eikime ta linkme Klaipėdoje, kad ji nieko nebūtų priversta svetima laukti ir skolintis. Per ilgus šimtmečius jau prisiskolino apsčiai. Jos skolos naštą kartais sunkiai jaučia visa mūsų tauta ir valstybė“ (RR 415).

Andrius Ašmantas – lietuvių autorių vaidinimų šalininkas ir propaguotojas. Antai minėtame straipsnyje „Po gastrolių“ tarp nurodytų kauniečių spektaklių įterpia mintį, kad „nebuvo nė vienos lietuviškos operos, kurių žmonės vis dėlto laukė“ (pirmoji citatos dalis pateikta retintu šriftu) (RR 414). Vėliau, rašydamas apie Vlado Sipavičiaus veikalą „Mažasis karžygys“ (XX amžius, 1938 m. vasario 22 d.), teigia, kad per visus šiuos sukaktuvinius [nepriklausomybės paskelbimo 20-mečio] metus norima vaidinti tik lietuviškus veikalus. „Toks teatro pasiryžimas. Jis pagirtinas, ir palinkėtina, kad būtų ištesėta“. Lietuviškus spektaklius jis linkęs ir plačiau nagrinėti. Bet daugiau gilinosi į vaidinamų veikalų turinį, jų meninę vertę, o mažiau į atlikimo būdą.

Štai pirmasis į jo kritikos girnas pakliūva Petro Vaičiūno „Prisikėlimas“, Klaipėdos teatre vaidintas 1936 m. spalio 16 d. (RR 364–366). Recenzentas rašo, kad veikalas „prasideda gražia drama, beveik tragedija, kurioje iškyla idealistiškas skulptoriaus Alnos paveikslas, paskui nežinia kodėl pasukama į komediją ir baigiama farsu. Ar tuo nenusižengiama meniškumui? Juk taip svetima ir tolima gilios širdies skulptoriui Alnai gulti į karstą, kad tik jis už savo kūrinį brangiau gautų! Maža įtikinamo meniškumo ir jo laimėtos Paryžiuje premijos pasidalinime prie jo karsto. [...] Tai farsas, daug ką į niekus paverčiąs, baigia gražiai pradėtą tragediją“ (ten pat, 465).

1937 m. gruodžio 19 d. Klaipėdos teatre buvo vaidinama premjera „Dėdė Skrudžas“. Trumpame straipsnelyje Ašmantas apie tai informuoja (Dėdė Skrudžas Klaipėdoje. – XX amžius 1937 m. gruodžio 22 d.) ir teigia, kad šį Čarlzo Dikenso (Charles Dickens) kūrinį inscenizavo ir pastatė režisierius Antanas Sutkus. Bet Dikensas buvo ne dramaturgas, o epikas. „Kada jį nukėlė į sceną, ar tik jis nevirsta pasakos iliustracija? Šitaip, rodos, sutiko ir Klaipėdos visuomenė Dikensą scenoje“ (ten pat). Teisingai pasielgęs statytojas, kad visą tą iliustravimą gerokai suprastino ir tarsi pritaikė mūsų kaimo scenai. „Vargu ar dėdei Skrudžui bus linksmos Kalėdos be šiaudinės pastogės?“.

Rašydamas apie minėtąją „Mažojo karžygio“ premjerą (XX amžius, 1938 m. vasario 22 d.), Ašmantas teigia, kad „[v]eikalas skiriamas mažiesiems žiūrovams. Ką jiems rodyti? Ar galima kokią mintį ar charakterį plėtoti? Čia, tur būt, autoriaus [Sipavičiaus] ir nesusivaikyta, kuriuo keliu geriau. Ir išėjo, anot programinio skelbimo, pasaka – nepasaka, padavimas, ar pasaka ir padavimas. Išėjo vis dėlto tam tikras kratinys, kuriame mintis dingsta nepagauta. [...] Tai yra vėl vienas žingsnis vargingos mūsų dramos kelio. Bet vis dėlto gal geriau pakęsti, kad savas, negu svetimas“ (ten pat). Panašus kūrinys esantis ir spektaklis „Slogučiai“ (Dar prie „Slogučių“[165]. – XX amžius, 1938 m. balandžio 5 d.). „Šis veikalas tikra žodžio prasme paveikslas ar vaizdelis, bet ne draminis kūrinys. Čia tik gyvenimo gabaliukas, gražių dalykų mechaniška mozaika, nes autorius nežinojo, ties kuriuo dalyku sustoti ir jį dramiškai išplėtoti. Todėl ir po penkto paveikslo žmonės sėdėjo ir net nežinojo, ar jau viskas baigta“.

Apie kitus scenos veikalų pastatymo ir atlikimo dalykus recenzijose rašoma mažiau, o apie kai ką ir visai menkai. Antai apie gastrolinius spektaklius teigiama, kad Klaipėdoje artistams atsirandą nenumatytų sunkumų: „vargu orkestras ir artistai bus spėję surepetuoti ir prisitaikyti naujoms patalpoms.

[165] Tai papildomos pastabos prie Viktės informacijos „XX amžiuje“, pavadintos „Slogučių“ premjera Klaipėdoje“, išspausdintos 1938 m. balandžio 2 d. (rašytojo Antano Gustaičio (1907–1990) komedija „Slogučiai“, režisierius Romualdas Juknevičius).

Orkestras čia neturi tiek erdvės, kiek Kauno scenoje“ (RR 413). „Menininkas, eidamas į sceną, turi būti kupinas ne tik gyvybinių, bet ir kūrybinių jėgų. Tačiau kelionė, nuovargis ir „smulkesnės“ aplinkybės nevisada beleidžia pasirodyti pajūrio scenoje taip, kaip įprasta sostinėje, nors laikinoje. Tiesa, maža tebuvo laiko ir aplinkumą aptikrinti naujoje vietoje. Todėl kai kurios scenos [...] išėjo kiek nedarnios. Gal čia ne tik pajūrio publika ir nuovargis, bet ir scena buvo lygiai kalta“ (XX amžius, 1938 m. gegužės 19 d.). Tokios nedarnos būta „Lohengrine“, bet „Karmen“ pasiekė aukštą meistriškumą. Klaipėdiškių „Brandos atestatui“ galima palinkėti kiek daugiau šilumos (RR 440). Kritiškai vertindamas „Mažąjį karžygį“ recenzentas teigia, kad „[p]ats veikalas kiek [šiek tiek, nedaug] gali pagauti žiūrovo akis ir ausis“ (XX amžius, 1938 m. vasario 22 d.).

Apie veikalų režisūrą kalbama nedaug, ne visur net paminimi režisieriai. Atrodo, kad Ašmantui įspūdį darė iš Maskvos teatro studijų grįžęs jaunasis aktorius ir režisierius Romualdas Juknevičius (plg. XX amžius, 1936 m. gruodžio 15 d.). „Prisikėlime“ Juknevičius vaizdavo gėlių pardavėją, „parodydamas didelių vaidybinių sugebėjimų ir pasiekdamas aukšto meistriškumo“ (XX amžius, 1936 m. spalio 20 d.). Kaip aktorius ne viename rašinyje iškeliamas Henrikas Kačinskas, kuriam simpatijų, matyt, jautė dėl jo atsidavimo scenos kalbos kultūrai. Kiek priekaištaujama režisieriams Jonui Stanuliui ir Antanui Sutkui, o daugiausia kliūva „Slogučių“ režisūrai. „Pats pastatymas toli šį sykį išėjo iš ribų, kurias duoda pats veikalas. Visas pastatymas dvelkia savarankiškumu dorojant veikalo medžiagą ir filmiškumu, kurį sudaro visokie režisieriaus priedai: čia dar prieš uždangą nušvinta lietuviškas rūpintojėlis su birstančiomis stogo lentutėmis, burmistro kabineto prieangis, kur daiktai vaizduoja klijentus ar namų svečius ir jų nuotaiką, atsispindėjusių daiktų dėsenoje“ (XX amžius, 1938 m. balandžio 5 d.). Visa tai nėra peiktina, tik ne visur viskas tinka. Kartais tai tikras apsirikimas. „[V]isas spektaklis sudaro pervaryto įspūdžio. Scena įdomi, bet visos scenos kartu iš savo panašumo slenka į nuobodumą“ (ten pat).

Aktoriams Andrius Ašmantas atrodo atlaidus ir geranoriškas. Nors recenzijose suminėta daug įvairius vaidmenis atliekančių aktorių, bet jų vaidmenų analizės nėra. Čia jie dažniausiai paminimi kaip pamatyti „eilinio žiūrovo“ akimis. „Mažojo karžygio“ recenzijoje pasakodamas apie jaunų aktorių atliekamus vaidmenis, bene vienintelį kartą parašo savo nuomonę dėl sceninės kalbos: „Tik bėda abiem: nėra tiek kultūringas žodis, kiek gestas“ (XX amžius, 1938 m. vasario 22 d.). Vienur kitur, dažniausiai neteikiant jokio vertinimo, užsiminta apie dekoracijas, spektaklių muziką, dirigavimą orkestrui.

Taigi apibendrinant būtų galima sakyti, kad teatrinė Andriaus Ašmanto publicistika nėra koks išskirtinis reiškinys nei bendroje tuometinėje teatro kritikoje, nei visame Ašmanto kūrybiniame palikime. Šios srities jo straipsniai veikiau galėtų būti skiriami prie kultūrinės publicistikos, nes jų autoriui labiau rūpi kalbamų spektaklių vieta Klaipėdos kultūriniame gyvenime, negu jų vertė pačioje mūsų kultūroje. Atrodo, tie visi straipsniai, kuriuos tik su išlyga galima vadinti recenzijomis, buvo rašyti ne iki galo įsigilinus į spektaklių turinį ir formą, o paisant daugiau tam tikro įspūdžio. Nelabai matyti autorių turėjus kokių griežtesnių vertinimo kriterijų, nebent apčiuopiamiau jaučiamas meninio vientisumo reikalavimas. Straipsniuose iš tiesų daugiau bendrų svarstymų nei meninės spektaklių ar jo komponentų analizės.

Vis dėlto kad ir neturėdami kokios išliekamosios vertės, tie rašiniai buvo tam tikras anuometinio mūsų kultūrinio gyvenimo faktas, gana gražiai įsikomponuojantis į bendrąjį Klaipėdos krašto kultūrinio gyvenimo audinį. Jie rodo Andrių Ašmantą ir teatre mačius priemonę artinti Klaipėdos kraštą prie visos valstybės, o scenos meno plėtrą siejus su visos lietuvių kultūros puoselėjimu.

Švietimas ir ugdymas[166]

Mokykla ir pedagoginė mintis nepriklausomoje Lietuvoje

Rašyti Lietuvos mokyklos raidos ir pedagoginės minties plėtros apžvalgą nėra lengva vien todėl, kad neturime apžvelgiamo laikotarpio mokyklos istorijos, nedaug tėra ir anuo metu keltų švietimo ir pedagoginių klausimų kompleksinių tyrimų. Čia reikia iš naujo vartyti gausias to meto periodinėje spaudoje skelbtas publikacijas švietimo ir pedagogikos klausimais, nes daugelis tada keltų klausimų tėra padriki, nesusisteminti ir nuosekliau neapibendrinti. Tos publikacijos buvo skelbiamos pirmiausia to meto pedagoginėje spaudoje: 1919–1930 m. Švietimo ministerija leido žurnalą „Švietimo darbas“, 1918–1940 m. ėjo Lietuvių katalikų mokytojų sąjungos leidinys „Lietuvos mokykla“, 1933–1940 m. – Lietuvos mokytojų sąjungos žurnalas „Tautos mokykla“, 1920–1941 m. – mokytojų profesinės sąjungos „Mokykla ir gyvenimas“. 1933–1936 m. ėjo kairiųjų profesinės sąjungos atstovų leidinys „Mokykla ir visuomenė“. Ne viename iš jų rašė tie patys autoriai, nors pastovesnių ideologinių pažiūrų mokytojai ir mokslininkai orientavosi daugiau į savo pakraipos leidinius. Nereikia pamiršti, kad švietimo klausimais nevengta rašyti ir to meto bendrojoje ir kultūrinėje periodinėje spaudoje.

Publikacijų ir juose keliamų klausimų gausa apsunkina pagrįsčiau apibendrinti to meto atliktą darbą ir pateikti aiškesnę panoramą Andriaus Ašmanto šios srities darbams nušviesti. Vis dėlto uždavinį lengvina jau mūsų laikais pasirodę keli apibendrinamieji veikalai, skirti tam tikroms anų dienų pedagoginėms problemoms nagrinėti ir aiškinti. Daugiausia tokių darbų – disertacijų ir knygų – išėjo XX a. dešimtajame dešimtmetyje ir nemaža dalis buvo vienaip ar kitaip susijusi su naujosios jau mūsų gyvenamos nepriklausomos valstybės tautinės mokyklos kūrimo pastangomis. Kai kurie iš jų pradėti rengti dar prieš atkuriant nepriklausomybę 1990 m. ar tik ją atkūrus, o kai kurios

[166] Monografijoje vartojami to meto literatūroje ir Andriaus Ašmanto darbuose esantys terminai. Jie nėra nei apibrėžiami ar tikslinami, nei lyginami su dabartiniais pedagogikos ir edukologijos terminais.

knygos pasirodė tik po kelerių metų. Iš tų darbų mūsų temai svarbesnės yra knygos: Magdalenos Karčiauskienės „Pradinio mokymo patirtis Lietuvoje (1918–1940) (1990, II leid. 2000), klaipėdiškės Onos Tijūnėlienės darbai („Pedagoginio bendravimo ir santykių problema Lietuvos pedagogų palikime (XX a. pradžia – iki 1940 m.)“, 1993, ir „Pedagoginiai santykiai Lietuvoje (1900–1940)“, 1996), pedagogės Teresės Bukauskienės tyrimai („Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.“, 1995, ir jos parengta chrestomatija (antologija) „Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.“ [LMPM], 1996), Remigijaus Motuzo studija „Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys“, 1995, Sauliaus Kaubrio knyga „Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis“, 2000. Tose knygose paskelbta ir nemaža anų laikų įstatymų ir nutarimų tekstų, kitų teisės aktų, įvairių archyvinių dokumentų, tad jie padeda lengviau suprasti anų laikų teisinę švietimo padėtį. Be to, pasirodė žymių prieškario pedagogų ir prieškario mokyklos kūrėjų palikimo tyrimų (bibliografiją žr. Motuzas 1995: 206–214), kitų apibendrinamų straipsnių. Toje gausioje literatūroje iš tiesų nėra lengva susigaudyti ir kaip reikiant suvaikyti norimas mintis, juolab kad tuose darbuose nėra vientisos keliamų klausimų klasifikacijos, kaip teisingai yra pažymėjęs ir Remigijus Motuzas (1995: 191). Tad čia stengsimės žiūrėti ne tiek logiškai pagrįsto apžvelgiamų teiginių skirstymo, kiek pabrėžti dalykus, aktualesnius Andriaus Ašmanto pedagoginio palikimo analizei.

Atkūrusi nepriklausomybę Lietuva paveldėjo nepaprastai sunkią švietimo padėtį ir materialia, ir dvasine prasme. Galima sakyti, tuščioje vietoje reikėjo organizuoti visų grandžių švietimo sistemą, kurti ir materialią, ir įstatyminę lietuviškos mokyklos bazę. Dabar, gal net neatsimenant tų didžiulių anais laikais patirtų sunkumų, iš laiko perspektyvos visa sukurtoji švietimo sistema atrodo kaip iš pelenų pakilęs feniksas, padėjęs pamatus moderniajai lietuviškai mokyklai ir moderniam pedagogikos mokslui, kuris dabar gali būti apibūdinamas kaip originalus tautinės mokyklos fenomenas.

Reikia prisiminti, kad iki 1918 m. Lietuvoje nebuvo valstybinio lietuviško švietimo ir jis imtas kurti tik nepriklausomoje Lietuvoje orientuojantis į nelabai aiškų, miglotą tautinės mokyklos modelį. Iki tol, nors kai kuriuose šaltiniuose ir kalbama apie tautinę mokyklą, iš tautiškumo galima paminėti tik formalias užuomazgas – dėstymą lietuvių kalba. Atgavus lietuvišką spaudą lotyniškais rašmenimis ėmė kurtis privačios lietuvių kalba dėstomos mokyklos, kuriose apie tautinį turinį, matyt, nelabai ir mąstyta. Pati tautiškumo samprata ir jos turinys klostėsi stichiškai ir deramai buvo įsisąmoninta tik 3-io dešimtmečio 2-oje pusėje – 4-o dešimtmečio pradžioje. Tam pirmiausia

trukdė svarbesnis darbas, be kurio neįmanoma kurti tautinės mokyklos apskritai, – mokymo įstaigų organizavimas.

Remiantis Remigijaus Motuzo skirstymu apžvelgiamą Lietuvos mokyklos laikotarpį galima skaidyti į tris dalis[167]: 1) 1918–1925 m. (sukurta savarankiška švietimo sistema, pertvarkyta bendrojo lavinimo mokykla), 2) 1925–1936 m. (kritiškai ir visapusiškai vertinta esama švietimo sistema, pradėta rengtis švietimo reformai), 3) 1936–1940 m. (švietimo reformos nuostatų įgyvendinimas) (Motuzas 1995: 201).

Organizacinis Lietuvos švietimo sistemos kūrimo darbas nebuvo dirbamas vienas pats savaime, bet ėjo kartu su viso pedagogikos mokslo plėtra, kur buvo svarstomi įvairūs jaunosios kartos ugdymo klausimai, apimantys ir pedagoginės minties (Bukauskienė 1995), pedagoginių santykių (Tijūnėlienė 1996) problemas, ir mokymo (lavinimo) bei auklėjimo turinio dalykus. Tose diskusijose, pedagoginiuose žymių mokslininkų darbuose kristalizavosi ir švietimo sandaros dalykai, ir tautinio ugdymo koncepcija su visu jos turiniu ir ugdymo formomis, būdais bei metodais.

Švietimo reikalais atkurtoje nepriklausomoje Lietuvoje rūpinosi 1918 m. lapkričio 11 d. sudarytas Ministrų kabinetas ir pirmoji Švietimo ministerija, kuriai pavesta organizuoti pradinių ir vidurinių mokyklų darbą (Bukauskienė 1995: 8). Nesant patirties orientuotasi į skandinavų, vokiečių ir šveicarų švietimo sistemas. Prie šio darbo buvo pasikviestas žymusis suomių mokslininkas, tautosakininkas Augustas Robertas Niemis (1869–1931), – jis parengė Lietuvos švietimo reformos projektą (į lietuvių kalbą buvo išversta specialiai šiam reikalui parašyta jo knyga „Medžiaga Lietuvos mokyklų reformai“, 1922; ištraukos: LMPM 53–58).

1919 m. rugpjūčio 29 d. buvo pasirašyti „Laikinieji įstatai aukštesniosioms bendrojo lavinimo švietimo ministerijos mokykloms“. 1920 m. Seimas patvirtino „Pradžios mokyklos įstatymą“. 1919 m. pabaigoje vykusiame vidurinių mokyklų ir progimnazijų vedėjų suvažiavime buvo nustatyta 11 metų mokslo trukmė (4+4+3), trys ugdomieji koncentrai, sukurti mokymo planai ir programos (Motuzas 1996: 42–43). Susiklostė gana darni pradinio ir vidurinio mokslo sistema: 4-ios pradinės klasės, 4-ios aukštesnės (progimnazijos tipo) ir 3-ys (gimnazijos) klasės. Pradinis mokslas laikytas privalomu (įvestas dalimis ir gerokai vėliau, 3-io dešimtmečio pabaigoje – 4-o pradžioje), aukštesnėse klasėse mokslas mokamas.

Šis, pirmasis, laikotarpis – mokyklos sistemos kūrimas, pirmieji teorinės minties žingsniai, dar gana miglota tautinės mokyklos vizija. Pačios viduri-

[167] Autorius skiria du tarpsnius, o antrąjį skaido į dvi dalis.

nės mokyklos, gimnazijos ir progimnazijos buvo įvairaus profilio: klasikinės (humanitarinės), realinės, su sustiprintomis užsienio kalbomis, komercinės. Be to, vienos buvo privačios, jų vis mažinta (suvalstybinta), ir valstybinės, lietuviškos ir tautinių mažumų (žydų, vokiečių ir kt.). Mokytojus rengė mokytojų seminarijos, dirbo įvairios specialaus ugdymo ir profesinio rengimo mokyklos.

Iš tikrųjų stebina pačių mokyklų gausėjimas, žmonių veržimasis šviestis, noras įgyti išsilavinimą ar gauti profesiją. Tai tikrai laisvę pajutusios tautos energijos išraiška ir žmonių pastangų įkūnijimas švietimo ir lavinimosi srityse. Ta įvairovė liko ilgus metus, kol 4-ame dešimtmetyje prasidėjo tam tikra unifikacija. Nereikėtų manyti, kad mokyklų tipai, dėstomi kursai ir kiti mokyklų dalykai buvo sustabarėję ir nekintantys. Švietimo ministerija stengėsi palaikyti nuolatinę kaitą, ėjo nuoseklaus tobulinimo keliu, stengėsi atsižvelgti į spaudoje keliamas mintis dėl švietimo tobulinimo. Pridurtina, kad Švietimo ministerija rūpinosi švietimo kadrais (nuo 1919 m. pradėti rengti mokytojų kursai), mokytojų mokslo cenzo reikalais, nustatydavo darbuotojų atlyginimus ir kt.

Kitas etapas prasidėjo paskelbus naujus švietimo įstatymus. 1922 m. priimtas pradžios mokyklų įstatymas ir universiteto statutas. 1923 m. paskelbtas „Aukštesniųjų Švietimo ministerijos mokyklų įstatymo projektas“, o 1925 m. sausio 27 d. priimtas „Vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų įstatymas“. Prasidėjo ilgas, dėl idėjų ir pasiūlymų gausos net varginantis etapas – pasirengimas esminei švietimo reformai. Šiuo laikotarpiu spaudoje, mokytojų sambūriuose, Švietimo ministerijos organizuojamuose renginiuose svarstyti bemaž visi bent kiek su švietimu susiję klausimai. 1933 m. pradžioje buvo sudaryta Švietimo ministerijos Mokyklų reformos komisija, kuri ėmėsi spręsti mokyklos koncepcijos reikalus ir konkrečius ugdymo bei iš jo išplaukiančius klausimus. Apie tai buvo rašoma minėtuose pedagoginiuose žurnaluose ir bendrojoje periodinėje spaudoje, buvo išleista keliolika knygų švietimo ir ugdymo klausimais. Bendroji diskusijų linkmė – nepasitenkinimas esama švietimo sistema, pačios sistemos trūkumų kėlimas. Tuo laiku diskutuota apie viską: apie „mokyklos ideologiją“ (koncepciją), apie visų pakopų mokyklų struktūrą, mokyklų išdėstymą (tinklą), mokymo koncentrus, ugdymo turinį ir formas, didaktikos dalykus ir daug ką kita (Motuzas 1995: 110–129). Diskusijose dalyvavo didelis įvairių mokyklų pedagogų būrys. Aktyviausiai reiškėsi Jurgis Ambraška, Juozas Ambrazevičius, Stasys Česūnas (M. Ziemnavičius), Vaclovas Čižiūnas, Alfonsas Kalnius, Zigmas Kuzmickis, Juozas Lazauskas, Ignas Malinauskas, Juozas Vabalas-Gudaitis, Genrikas Zimanas, Juozas Žiugžda ir kt. Tam tikras bandymas apibendrinti svarstymus buvo matyti pedagogo

Jono Laužiko išleistoje knygoje „Švietimo reforma“ (1934). Joje daugiau aprašyta Austrijos ir Vokietijos švietimo būklė ir patirtis, o Lietuvos reikalams skirti tik keli puslapiai (Laužikas 1934: 147–158).

Ryškiausias plačių diskusijų rezultatas – buvo sukurta originali tautinės mokyklos koncepcija. Ji išaugo pirmiausia kritiškai vertinant ankstesnių švietimo ir ugdymo krypčių teiginius ir įsisavinant naujausias Europoje (ten irgi plačiai diskutuota apie tautinę mokyklą) ir Jungtinėse Amerikos Valstijose plintančias ar paplitusias ugdymo idėjas. Tarp jų ypač buvo pabrėžiamas mokymo proceso psichologizavimas ir individualizavimas, visapusiškas asmenybės ugdymas, ryšiai su gyvenimu. Pirmiausia buvo griežtai atmesta iš Rusijos mokyklų einanti scholastinė vadinamoji intelektinio ugdymo kryptis, susijusi su muštro ir dresūros sistema, reikalaujančia informacijos kalimo.

Naujesnės plačiai Lietuvoje diskutuotos kryptys išsamiai apžvelgtos minėtame Teresės Bukauskienės darbe (1995), tad jas dera nors trumpai paminėti. Jų autorė nurodė buvus penkių.

Pirmoji kryptis pavadinta „Žmogaus prigimties ir aplinkos poveikio teorijomis“. Jos atstovai ieškojo sąlygų, kurios padėtų ugdyti stiprią asmenybę ir sveiką visuomenę. Prigimties auklėjimo teorija kalba, kad žmogaus tobulėjimą lemiantys vidiniai biologiniai ir psichologiniai veiksniai, tad auklėjimo vaidmuo esantis gana menkas (Bukauskienė 1995: 18–19). Aplinkos poveikio teorija pirmenybę teikia auklėjamajam aplinkos poveikiui (miesto ar kaimo aplinka lemianti žmogaus likimą ir kt.; ten pat, p. 19). Bendrajai – konvergencijos teorijai svarbūs abu veiksniai. Iš lietuvių pedagogų šiomis teorijomis rėmėsi Mykolas Krupavičius, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, Pranas Dovydaitis ir kiti.

Antroji kryptis pavadinta eksperimentine psichologija, nes daugelis išvadų buvo daroma iš tam tikru būdu atliktų eksperimentų. Norint pasiekti visapusiško ugdymo rezultatų reikia gilintis į mokinio asmenybę, nustatyti psichologinius jos tipus ir pagal juos imtis ugdomųjų veiksmų. Iš tikrųjų, kaip pabrėžia Teresė Bukauskienė, šios krypties laimėjimai buvo daugiau teorinės plotmės ir galėjo būti taikomi daugiau pradiniam mokymui. Bet šiaip ar taip, ši kryptis darė poveikį mokymo turiniui ir metodams (ten pat, p. 28–29).

Trečiosios krypties – „naujojo auklėjimo“ – pagrindą sudarė daugybė teorijų, o jas vienijo daugiausia senosios mokyklos kritika. Krypties išeities taškas – vaikas, jo individualybė ir interesai. Ypač pabrėžta savarankiška, aktyvi tiriamoji vaiko veikla, kur mokytojas tik pataria ir nurodo kelią, o rezultato siekia pats mokinys. Taip pat iškeliami asmenybės ir aplinkos santykiai – su tauta ir valstybe, taip pat su religija. Kartais šios krypties auklėjimo teorija ar

jos atšaka dar vadinama darbo mokykla (jai ryškiausiai atstovavo Jonas Laužikas). Jos pagrindas buvo ne humanitarinis, o daugiau gamtamokslinis. Jai pritarė Stasys Matjošaitis, Mečys Mačernis, Zigmas Kuzmickis ir kt. Kai kuriomis savo idėjomis „naujasis auklėjimas“ susisieja ir su žymiųjų filosofų ir pedagogų Stasio Šalkausko ir Antano Maceinos darbais, kurie į pirmą vietą kėlė humanitarinius dalykus ir kultūros prioritetus. Todėl jų propaguota kryptis vadinama „kultūros pedagogika“.

Kultūros pedagogika turėjo būti atsvara natūralistinėms auklėjimo teorijoms, gamtamokslinio ugdymo idėjoms. Jos pagrindas – kultūra: ugdymo tikslas – išgyventi ir perimti kultūros vertybes (Bukauskienė 1995: 37–38). Ši kryptis turėjo nemaža srovių ir daug ką bendra su tam tikromis naujosios mokyklos nuostatomis. Antai kai kurie Jono Laužiko darbai priklauso ir naujajai mokyklai, ir kultūros pedagogikai. Šiaip ryškiausi kultūros pedagogai buvo Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina.Vis dėlto juos vadinti tipiškais šios krypties atstovais neišeina, nes abu buvo originalūs lietuvių tautinės mokyklos koncepcijos kūrėjai, o konkretesniais atvejais nemaža ką buvo perėmę iš kitų pedagogikos krypčių. Šiai krypčiai priklausytų ir Andrius Ašmantas.

Nevienalytė buvo ir sociologinė ugdymo kryptis. Propagavo visuomeninį žmogaus raidos ir ugdymo pobūdį, teigė, kad nei kultūra, nei švietimas nepanaikins socialinių negerovių. Polemizavo su katalikiškos pakraipos pedagogais, pasisakė už nekonfesinę mokyklą. Žymesni tos krypties atstovai Lietuvoje buvo Jurgis Ambraška, Jonas Laužikas, Juozas Žiugžda ir kt. (Bukauskienė 1995: 49–52).

Ona Tijūnėlienė (1996: 90) nurodo galimą ir kitokį pedagoginės minties krypčių skirstymą; buvo skiriama empirinė, filosofinė, praktinė ir religinė kryptys. Visos čia minėtos kryptys nebuvo iš pagrindų priešingos viena kitai. Skyrėsi tik kai kurie, kartais ir pamatiniai teiginiai, dažniausiai susiję su pasaulėžiūros skirtybėmis. Šiaip ar taip kuriant tautinės mokyklos koncepciją stipriai veikė pedagoginių pažiūrų integracija, be kurios nebūtų buvusi sukurta ir darni tautinė švietimo ir ugdymo sistema.

Kaip buvo kuriama toji švietimo ir ugdymo sistema, savo knygoje išsamiai nagrinėja ir Ona Tijūnėlienė (1996), tik ji tai daro klasifikavimo pagrindu imdama pedagoginius santykius. Šių santykių problematikoje autorė skyrė dvi kryptis: pedagoginę-psichologinę ir etinę-filosofinę. Pirmosios krypties darbuose daugiausia remiamasi socialinėmis problemomis, vaiko prigimtimi, psichine jo būsena ir psichinės raidos ypatumais, antrosios – žmogaus paskirties, jo esmės, bendražmogiškumo ir kitomis etinėmis problemomis (ten pat, p. 159).

Nagrinėdama tarpukario Lietuvos pedagoginius santykius autorė iškelia jų humanistinį kryptingumą, rašo apie demokratizmo principą (ten pat, p. 73–74). Nurodoma, kad pedagoginius santykius mokykloje lemia mokytojas ir jo asmenybė, tad knygoje plačiai nagrinėjamos mokytojo asmenybės, pasirengimo, veiklos ir elgsenos problemos, jo santykiai su klase, pedagogų kolektyvu, su kitais nemokykliniais kolektyvais.

Taigi 1925–1936 m. Lietuvoje sukurta originali tautinė švietimo ir ugdymo sistema, kurios pagrindas buvo tautinio ugdymo idėjos. Jų ištakas Teresė Bukauskienė įžiūrėjo 1773 m. įkurtos Edukacinės komisijos posūkyje į nacionalinę – tuo metu lenkišką – mokyklą (Bukauskienė 1995: 6). Lietuvių tautinės mokyklos idėja sklido kartu su tautiniu sąjūdžiu ir siekė Daukšos laikus. Dar XIX a. I pusėje lietuviškai mokė Simonas Stanevičius, o tikros lietuviškos (žemiausios grandies) mokyklos atsirado daraktorių laikais. Tik atgavus spaudą lotyniškais rašmenimis Lietuvių mokslo draugija pradėjo rūpintis lietuviškų vadovėlių rengimu ir leidyba (ten pat, p. 7). Bet visa tai, kaip jau buvo minėta, susiję tik su tautinės mokyklos forma (mokyti lietuvių kalba), o ne su turiniu, tai yra su pačia tautinio ugdymo dvasia.

Tautinio ugdymo idėją ne kartą buvo kėlęs ir apie jo turinį rašęs didysis lietuvių mąstytojas Vydūnas. Apie tautinės mokyklos kūrimo būtinumą, kritikuodamas neigiamą rusų mokyklos palikimą, 1918 m. rašė Klemensas Ruginis – jis ragino žadinti ir plėtoti lietuvių dvasios pajėgas (cit. pagal Motuzas 1995: 27), Mečislovas Reinys, Stasys Šalkauskis ir kt. (ten pat, p. 27–28). Įvairius tautinės mokyklos ir tautinio ugdymo aspektus tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir vėliau vienaip ar kitaip yra lietę daugelis pedagogų: Pranas Mašiotas, Marija Pečkauskaitė, Antanas Busilas, Ignas Malinauskas, Juozas Geniušas, Zigmas Kuzmickis, Kazimieras Masiliūnas, Jonas Laužikas ir daugelis kitų. Tačiau išsamią ir vientisą sistemą sukūrė Stasys Šalkauskis ir ją išplėtojo jo mokinys Antanas Maceina.

Tautinės mokyklos ir tautinio ugdymo plėtotei daug padėjo jos kūrėjų pasaulėžiūros bendrybės su valdančiųjų sluoksnių ideologinėmis nuostatomis. Tai buvo ypač ryšku po 1926 m. valstybės perversmo, kai atėję į valdžią tautininkai su savo ideologu Antanu Smetona ypač kėlė tautinių dalykų prioritetą ir juo grindė daugelį savo kultūrinių ir ne tik jų sprendimų. Pats Smetona buvo pabrėžęs, kad negalima gėrėtis vien tautiška mūsų mokyklos forma, – ji turinti tikti mūsų krašto ir mūsų tautos savybėms (žr. Motuzas 1995: 133). Mūsų mokykloje turi būti „tautiška siela, tautiška dvasia, mokykla turi išauklėti gerus savo krašto piliečius ir gerus lietuvius, mylinčius savo tėvynę“ (ten pat). „A. Smetonos kvintesencija „vieninga tauta – vieningas

auklėjimas – vieninga mokykla“ buvo laikoma svarbiausia mokyklų reformos idėjine gaire“ (Motuzas 1995: 133).

Vieno iš pačių žymiausių mūsų filosofų ir pedagogikos mokslo kūrėjų Stasio Šalkauskio (1886–1941) tautinio ugdymo ir tautinės mokyklos idėja sudaro jo plačiai plėtotos kultūros filosofijos dalį, bet kartu išeina už tos filosofijos krypties ribų ir išauga į savarankišką pedagogikos mokslo, švietimo ir ugdymo sritį. Bene pirmą kartą ta idėja, aiškiau išreikšta „pilnutinio ugdymo“ sąvoka, suformuluota 1922 m. straipsnyje „Pilnutinio ugdymo gairės“ (Romuva, nr. 2) (cit. pagal Motuzas 1995: 85). Ši sąvoka reiškia, kad žmogus turi būti rengiamas visoms gyvenimo sritims: ugdomos ir lavinamos visos žmogaus galios. Šalkauskis skiria tris „dinamines gyvenimo sritis“: prigimtį, kultūrą ir religiją, ir tris žmogaus galias: teorinę, praktinę ir estetinę. Auklėjamas žmogus turi eiti per visas gyvenimo sritis su visomis savo galiomis (Motuzas 1995: 85). Pilnutinio ugdymo sistemoje fizinė žmogaus prigimtis atitinka fizinį žmogaus lavinimą, kultūra – kultūrinį lavinimą, religija – religinį auklėjimą. Žmogaus galių išlaisvinimas susijęs su protiniu, doriniu ir estetiniu auklėjimu (ten pat, p. 86). Taigi pilnutinis ugdymas turi žmogų auginti, lavinti, auklėti, išryškinti jo sugebėjimus, parengti dirbti visuomenės darbą ir pažadinti jo kūrybines galias (ten pat, p. 87).

Vėlesniuose savo darbuose – knygose „Lietuvių tautos ugdymo uždaviniai“ (1926), „Racionali mokyklų organizacija“ (1927), „Visuomenės auklėjimas“ (1927, 1932), „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“ (1933), „Įvedamoji pedagogikos dalis“ (1935), „Bendrieji pedagogikos pagrindai“ (1936) ir gausiuose straipsniuose – Šalkauskis pilnutinio ugdymo idėją susiaurino nuo apskritai žmogaus iki lietuvio ir visos lietuvių tautos ugdymo, tai yra jis siejamas ir su nemokyklinės visuomenės dalies ugdymu. Ugdymą jis tvirtais ryšiais susiejo su kultūros dalykais. Taigi svarbiausias uždavinys – pakelti dvasinę žmogaus esmę į aukštesnį lygį, ugdyti asmenybę kaip visuomenės, tautos ir žmonijos narį (Bukauskienė 1995: 42). „[T]virčiausias nepriklausomybės ginklas yra materialinė ir dvasinė kultūra ir intensyvus kultūrinis aktyvumas“ (cit. pagal Bukauskienė 1995: 43). Šalkauskis, be to, ypač akcentavo patriotinį ugdymą („Lietuvių tautos ugdyme“ jam skirtas visas didelis 5-as skirsnis) ir patriotizmą priešpriešino nacionalizmui. Patriotizmas esantis asmens tobulinimosi akstinas, kultūrinės pažangos veiksnys, pagrindas tinkamai sugyventi su kitomis tautomis. Pačioje mokymo sistemoje jis, kaip ir Antanas Maceina, skatino sutautinti mokyklą, nesitenkinti tik žmogaus ugdymu, bet imtis tautinio, patriotinio ugdymo. Taigi Stasio Šalkausko sistemoje pabrėžiamos trys auklėjimo dalys – tautinis, patriotinis ir nacionalinis auklėjimas. Pirmuoju atveju

išugdoma tautybė, patriotiniu atveju asmenybė išmokoma branginti tėvynę, o nacionaliniu ji pakeliama į bendražmogišką lygį (Paulauskas 1990: 52).

Stasio Šalkausko tautinio ugdymo idėjas propagavo ir vėliau jas išplėtojo jo mokinys Antanas Maceina (1908–1987), beje, studijavęs panašiu metu kaip ir Andrius Ašmantas, tik kitame – Teologijos-filosofijos fakultete. Savo knygose „Tautinis auklėjimas“ (1934), „Pedagogikos istorija“ (I d. 1939), gausiuose straipsniuose jis nagrinėjo filosofinius pedagogikos, kultūros ir socialinius santykius ir kitaip nei jo mokytojas teigė, kad vien pedagoginėmis priemonėmis negalima sukurti tautinės individualybės. Čia reikia turėti prieš akis ir kitus veiksnius: rasę, aplinką, istoriją. Jis taip pat kėlė dorinio auklėjimo svarbą. Ugdymo tikslas – padėti žmogui nugalėti prigimtines ydas, tapti mikrokosmu ir baigti kūrėjo numatytą planą (Paulauskas 1990: 73). „Tauta kaip vienetas yra prigimties ir kultūros sintezė“ (cit. pagal Paulauskas 1990: 69). Tautos dvasią Maceina matė tautinėse tradicijose ir liaudies kūryboje, todėl ypač kėlė grožinės literatūros reikšmę tautiniam ugdymui. Į mokyklų programas reikia įtraukti „visų pagrindinių tautinio ugdymo uždavinių vykdymą“ (cit. pagal Bukauskienė 1995: 47). Tautinio ugdymo veiksniai yra šeima, mokykla, valstybė, bažnyčia, įvairios organizacijos ir aplinka (Paulauskas 1990: 83). Maceina tikėjo, kad tautinis ugdymas gali lemti krašto kultūrą ir jo likimą (Bukauskienė 1995: 49).

Čia trumpai suminėti svarbiausi tautinės mokyklos kūrėjų Stasio Šalkausko ir Antano Maceinos kelti tautinio ugdymo tikslai ir uždaviniai. Nereikėtų pamiršti, kad jiedu abu yra tarę rimtą ir svarų žodį įvairiose kitose švietimo ir ugdymo srityse. Be jų minčių veikiausiai nelabai būtų suprantama ir mūsų tarpukario mokykla, jos „galios gimtis“ (Saulius Kaubrys) ir vėlesnėms kartoms padaryta įtaka.

Ilgai svarstyta, diskutuota ir brandinta Lietuvos švietimo reforma buvo įteisinta 1936 m. priimtais pradinės mokyklos ir vidurinės mokyklos įstatymais. Tai buvo ilgo ir sunkaus darbo apibendrinimas. Bet pagal juose įteisintus nuostatus dirbti pradėta gerokai anksčiau, nes daug kas buvo nuspręsta prieš metus ar kelerius metus. Išskirtinis jos bruožas buvo tas, kad reforma apėmė visas be išimties švietimo ir ugdymo sritis ir buvo visuotinis tautos žingsnis į naują gyvenimą.

Reforma pradėta nuo mokyklų struktūros. Senoji pradinė 4-erių metų mokykla pailginta iki 6-erių metų. 1934 m. Švietimo taryba patvirtino 6-erių metų pradinės mokyklos ir 7-erių metų gimnazijos trukmę, taigi mokslas pailgintas nuo 12 iki 13 metų (Kaubrys 2000: 26–28). Tuo žingsniu norėta pakelti bendrąjį švietimo lygį, motyvuota ir tuo, kad vyresniems vaikams

būsią lengviau apsispręsti, kaip ir kur mokytis toliau (Motuzas 1995: 145). Pradinės mokyklos pertvarkytos laipsniškai, dirbant pagal 4+2 metų tipą. Vidurinės mokyklos pamažu naikintos, nuo 1935–1936 m. m. pradžios į vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų I klases nebepriimama, o gimnazijos pirmas klases numatyta atidaryti nuo ateinančių mokslo metų. Kad mokiniams nesusidarytų keblumų, laikinai atidarytos dvejų metų parengiamosios klasės (Motuzas 1995: 169–170). Gimnazijos apėmė I–III ir IV–VII klases ir buvo mokoma dviem koncentrais.

Gerokai pertvarkytas mokyklų tinklas. Pertvarką lėmė daugelis aplinkybių, o iš jų svarbesnės buvo baimė, kad galį atsirasti per daug inteligentų ir jiems nebūsią darbo, be to, kai kur trūko mokinių, buvo ir kitų priežasčių. Numatytas uždaryti vidurines mokyklas tikėtasi pertvarkyti į profesinio rengimo įstaigas. Nuo 1935 m. rugpjūčio 1 d. uždarytos 8 vidurinės mokyklos (tarp jų ir Rietavo). Bendras mokyklų skaičius, palyginti su 1925 m., sumažėjo ir 1935–1936 m. m. buvo 27 lietuviškos vidurinės mokyklos (iš jų 3 privačios) ir 34 lietuviškos aukštesniosios (12 privačių). Sumažėjo ir mokinių skaičius (Motuzas 1965: 171). Mažėjo privačių mokyklų, nes bendroji kryptis buvo jas valstybinti. Vietoj margo mokyklų tipo pereita prie unifikuotos gimnazijos: realinio tipo, tik joje dėstoma lotynų kalba ir sustiprinti humanitariniai dalykai (skirta daugiau pamokų). Taip pat dėstomos dvi užsienio kalbos (viena pasirinktinai) pirmenybę teikiant prancūzų kalbai (LMPM 105–106). Kur įmanoma, atskiriamos berniukų ir mergaičių klasės.

Rūpintasi mokytojų rengimu. Keliami pertvarkos uždaviniai negalėjo būti įvykdomi vien senomis pajėgomis. Reikėjo galvoti ir apie pedagogų rengimo įstaigų pertvarkymą. Aiškėjo, kad negalima tenkintis mokytojų seminarijų darbu, galvota jas ar bent vieną kitą uždaryti (antai 1933 m. jau nebepriimama į I kursą) ir steigti aukštesnio lygio pedagoginius institutus. 1934 m. gruodžio 27 d. Švietimo taryba nusprendė steigti vieną pedagoginį institutą. 1935 m. gegužės 22 d. paskelbtas pedagoginių institutų įstatymas. Nuo tų metų rudens pradėjo dirbti Klaipėdos pedagoginis institutas. Jis turėjo rengti mokytojus reformuotai pradinei mokyklai. Peržiūrėta ir patikslinta mokytojų rengimo tvarka Vytauto Didžiojo universitete. Visiems studentams įvesta pedagoginio profilio kursų, įteisinta pedagoginė praktika mokyklose. Galvota steigti specialių (vadinamųjų pavyzdinių) mokyklų ar klasių, kurios taptų būsimųjų mokytojų praktinės patirties kaupimo vieta. Tokia pavyzdinė mokykla buvo įsteigta prie Klaipėdos pedagoginio instituto.

Taigi Lietuvoje susikūrė palyginti darni švietimo sistema: pradinės mokyklos, gimnazijos (progimnazijos), specialiosios mokyklos, amatų mokyklos,

mokytojų seminarijos ir pedagoginis institutas bei Vytauto Didžiojo universitetas. Be to, dirbo meno ir karo mokyklos, konservatorija, veterinarijos ir žemės ūkio akademijos, aukštieji kūno kultūros kursai. Buvo dar tam tikra suaugusiųjų švietimo sistema, pamažu įsibėgėjo ikimokyklinio auklėjimo reikalai.

Mokytojas buvo svarbiausias asmuo mokykloje, tad jam ir buvo keliami didžiausi reikalavimai. Daugelyje pedagoginių darbų, knygose, straipsniuose buvo nubrėžti svarbiausi mokytojo asmenybės reikalavimai: socialumas, dorovingumas, kūrybiškumas, reiklumas, teisingumas, pedagoginis taktiškumas ir kt. (Tijūnėlienė 1996: 129–141). Iš jo buvo reikalaujama daugialypių sugebėjimų: profesinių, didaktinių, psichologinių, ekspresinių (ten pat, p.140–147), gebėjimo tinkamai dalyvauti įvairialypiuose pedagoginiuose santykiuose ir ugdymo procese. Visa tai buvo vienaip ar kitaip apibrėžiama švietimo įstatymuose, įvairiuose Švietimo ministerijos dokumentuose, plačiai rašoma pedagoginėje spaudoje. Rūpintasi dirbančių mokytojų tobulinimosi sistema (įvairūs kursai ir kitokie renginiai, pedagoginis švietimas mokytojų spaudoje, profesinėse organizacijose ir kt.), daug kalbėta apie mokymo proceso tobulinimą, to proceso formas ir metodus.

Prie to daug prisidėjo apgalvota vadovėlių ir kitos mokyklai reikalingos literatūros leidyba (ja tiesiogiai rūpinosi Švietimo ministerija). 1937 m. patvirtintos naujos mokytojų cenzo taisyklės, ne vieną kartą tikslintas mokytojų darbo krūvis ir atlyginimo tvarka. Įvairiomis priemonėmis buvo skatinama kelti mokytojo profesijos prestižą ir didinti pedagogų autoritetą visuomenėje. Apskritai tarpukario Lietuvoje mokytojo darbas pamažu tapo vienas iš pačių garbingiausių, jo autoritetas nė kiek nenusileido valdininkų autoritetui ir savo vaidmeniu prilygo gydytojo ar dvasininko profesijai. Dėl visuomeninio patrauklumo ėmė rastis vis daugiau norinčiųjų įsigyti mokytojo profesiją. Dirbančių mokykloje vyrų ir moterų santykis buvo maždaug vienodas.

Reformos uždavinys – sukurti realiai dirbančią tautinę mokyklą, ugdymo turiniu susietą su visuomenės gyvenimu ir tautos uždaviniais išugdyti visapusišką asmenybę ir tautos bendruomenės narį bei pilietį (Tijūnėlytė 1996: 160). Tam turėjo tarnauti pertvarkyta visa ugdymo sistema. Svarbiausia joje sustiprintas auklėjamasis vaidmuo, jis labiau susietas su visa lavinimo sistema (Motuzas 1995: 176). Pats auklėjimas turėjo būti suprantamas labai plačiai: pradedant mokykline drausme ir tvarka, kultūringumo diegimu, baigiant santykiais su šeima, bažnyčia, visuomene. Per individualizuotą ugdymą visaip skatintas mokinių aktyvumas, iniciatyvumas ir savarankiškumas, diegti saviugdos principai. Šie dalykai mokamai išdėstyti ir pamokiniame darbe, ir

popamokinėje veikloje. Skatinta mokinių savivalda (LMPM 254). Mokyklose neleista politikuoti (uždrausta ateitininkų organizacijos veikla), bet visaip skatintas darbas įvairiuose dalykiniuose būreliuose (vadinamosiose kuopelėse), pavyzdžiui, literatų, teatro, meno, kraštotyros, gamtininkų, rankdarbių, sporto ir kt. Plito mokinių pirmenybės, arba varžybos (dabar būtų olimpiados): sporto, skaitymo ir kt. Pabrėžiama, kad auklėjimas yra vienas iš svarbiausių tautinės mokyklos kūrimo momentų (Motuzas 1995: 84), baigiamoji pertvarkos dalis (ten pat, 154).

Mokymo (lavinimo) turinys buvo platus visose mokymo grandyse – ir pradinėje mokykloje, ir gimnazijoje. Reikalavimai konkretūs ir griežti. Iš mokytojų niekas nebūdavo peikiamas dėl per didelio griežtumo ar nuolaidžiavimo, nes mokykloje galiojo nerašytos objektyvumo ir sąžiningo vertinimo nuostatos.

Pradinėje mokykloje nuosekliai mokyta lietuvių kalbos, rašybos buvo išmokoma bemaž be priekaištų. Daug dėmesio buvo skiriama krašto pažinimui, Lietuvos istorijai ir geografijai. Aukštesniojoje mokykloje tautiškumo gija ėjo per visus humanitarinius dalykus, net ir per tiksliųjų ir gamtos mokslų dalykų mokymą (Motuzas 1995:184). Pabrėžiama, kad tautinis ugdymas buvo ne atsitiktinis, bet nuoseklus ir sistemingas (Motuzas 1995: 149).

Mokymo įstaigose buvo dirbama pagal Švietimo ministerijos 1935 m. parengtus planus ir programas. Juose humanitariniai dalykai užėmė daugiau vietos nei gamtos ir tiksliųjų mokslų. Lietuvių kalbai vietoj buvusių 37 pamokų skirta 40, istorijai – nuo 15 padidinta iki 17, bet lotynų kalbai nuo 30 sumažinta iki 18. Lietuvių kalbos pamokoms buvo keliamas reikalavimas gerai išmokyti bendrinės kalbos (buvo einama fonetika, morfologija, sintaksė ir rašyba), buvo pridėta nauja kalbos istorijos pradmenų dalis ir kt. Lietuvių literatūra papildyta XIX a. pabaigos – XX a. pradžios rašytojais, literatūros teorija siejama su lietuvių literatūra. Buvo einami meno istorijos, estetikos pagrindai, kur kalbėta apie tautinę kultūrą, lietuvių dailę ir muziką (Motuzas 1995: 183–185).

Taigi Lietuvos švietimas nepriklausomoje Lietuvoje pakilo į naują kiekybinį ir kokybinį lygį. 1940 m. pradžioje šalyje veikė 72 gimnazijos (38 lietuviškos valstybinės) ir 27 progimnazijos (18 lietuviškų valstybinių). 1923 m. buvo 32,64 procento nemokančiųjų skaityti, o 1940 m. beraščių liko tik 2 procentai. Į mokyklą dirbti ateidavo vis daugiau tautiškai išugdytų universiteto auklėtinių. „[M]ūsų gimnazija teikė nė kiek nemenkesnį išsilavinimą kaip kitų Vakarų Europos šalių viduriniosios mokyklos“ (Motuzas 1995: 188). Bet svarbiausia – sukurta originali lietuviška tautinio ugdymo sistema, paremta

naujausiais pasaulinės pedagogikos ir metodikos laimėjimais, iškelianti asmenybės vertę, diegianti dvasines ir tautines žmogaus vertybes. Į naują kokybišką lygmenį pakilo tautinės savimonės ir tapatybės suvokimas. Galima sakyti, kad kuriama ir sukurta tautinė mokykla išugdė tą lietuvių tautos kartą, kuri vėliau kartu su savo mokytojais nepabūgo priešintis okupantams ir guldė galvas už tautos laisvę ištisą pokario dešimtmetį trukusioje nelygioje kovoje su viena iš nuožmiausių istorijoje imperijų. Kita tos kartos dalis, pasitraukusi į užsienius, toliau kūrė lietuvių mokslą, kultūrą ir meną, atitinkantį pasaulinius pavyzdžius, o likusi Lietuvoje tylioje rezistencijoje stengėsi išsaugoti tautos gyvybingumą.

* * *

Atskirai reikia tarti žodį kitą apie mokymo procesą, jo formas ir metodus. Tie dalykai gana išsamiai apžvelgti minėtose knygose. Galima daryti išvadą, kad tarpukario Lietuvoje pradėta kurti savita didaktikos[168] mokykla: atsirado bendrųjų verstinių ir originalių didaktikos darbų, buvo kuriamos atskirų dėstomų dalykų metodikos. Čia reikėtų ypač iškelti tą faktą, kad Stasys Šalkauskis Vytauto Didžiojo universitete skaitė didaktikos kursą (jo 1936 m. parengta programa paskelbta LMPM 131–136), Mečys Mačernis „Pedagoginiame metraštyje“ paskelbė studiją „Veiklos mokyklos didaktika“ (t. I ir II, 1937 ir 1938 m.).

Pedagoginėje spaudoje nemaža rašyta įvairių dalykų metodikos klausimais. Tarp jų daug vietos skirta lietuvių kalbos ir literatūros mokymo reikalams. Iš šios srities turime vieną apibendrinamą darbą – Teresės Bukauskienės knygą apie literatūros mokymo istoriją iki 1940 m. (Bukauskienė 1993).

Pirmame knygos skyriuje apžvelgiamos literatūros mokymą veikusios pedagoginės minties kryptys (plačiau tai padaryta kitame darbe, žr. Bukauskienė 1995). Antrame skyriuje nagrinėjamas lietuvių literatūros mokytojų rengimo darbas. Nurodoma, kad mokytojų rengimo darbe vyravo pozityvizmo filosofija, grindžiama realizmo estetika ir realizmo programa (Bukauskienė 1993: 32). Pasakojama, kaip atsirado ir plėtojosi naujoji kryptis, paremta meno kūrinio estetika, kuri kėlė pagrindu patį kūrinį ir jo tekstą (ten pat, p. 38, 57). Rašoma apie mokytojų rengimą Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto Pedagogikos katedroje, nurodoma, kad ten Ignas Malinauskas skaitė lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos kursą (ten pat, p. 25). Būsimieji mokytojai, norėdami įgyti mokytojo cenzą, turėdavo atlikti pedagoginę praktiką – vesti kelias bandomąsias pamokas. Iš

[168] *Didaktikos* ir *metodikos* terminai čia vartojami tradiciniu supratimu; žr. Jovaiša 2007: 56, 146.

tokios praktikos autorė nurodo išlikusius 8-is lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo metodikos Juozo Balčikonio vadovautų pratybų protokolus (ten pat, p. 46)[169]. Rašoma, kad literatūros skaitinių buvo vestos tik dvi pamokos (kitos kalbos), bet ir jose daugiau reikalauta aiškios kalbos ir taisyklingo tarimo. Protokolai nerodantys, kad buvo paisyta literatūros kaip meno kūrinio interpretavimo, nematyti praktikos ir teorijos ryšio. „Viena mokytoja (sesuo Filomena) svarbia pamokos sąlyga laikė klasės ir mokinių pažinimą, o kitas (A. Ašmantas) į pamokų organizavimo teoriją praktikantams siūlė per daug nesigilinti" (ten pat, p. 46). Daroma išvada, kad praktikoje buvo jaučiamas akivaizdus tradicinio mokymo poveikis.

Trečiame, didžiausiame, skyriuje rašoma apie literatūros mokymo turinį ir metodus. Čia apžvelgiama lietuvių kalbos ir literatūros mokymo planai, programos ir vadovėliai, skaitinių knygos. Bukauskienės darbo pabaigoje pasakojama apie kai kuriuos literatūros mokymo praktikos dalykus (inspektavimą, būrelius, rašinių temas ir kt.).

Lietuvių kalbos mokymo klausimais tokių apibendrinamų darbų nėra, tad tenka remtis pačiomis pedagoginėje spaudoje paskelbtomis publikacijomis ir nurodyti bent pagrindinius joje keltus klausimus. Reikia pasakyti, kad spaudoje dažniau svarstyti lietuvių kalbos mokymo klausimai pradinėse klasėse (pradinėje mokykloje). Jų šioje monografijoje nekelsime, o mėginsime pažvelgti tik į lietuvių kalbos mokymo reikalus aukštesnėse vidurinės mokyklos klasėse[170].

Per visą spaudą nuolatos eina mintis, kad mokykla prastai išmokanti gimtosios kalbos ar jos visai neišmokanti. Apie tai rašyta daugelio autorių, ir pačių mokytojų, ir kitų tiesiogiai mokykloje nedirbančių žmonių. Nurodoma, kad pasitaiko net rašybos klaidų darančių buvusių mokinių, daugelio kitų vakarykščių moksleivių kalboje yra įvairių kalbos klaidų.

Leonas Kuodys (1931) mano, kad mokinių kalbą gadina nepalanki kalbinė aplinka, prasti mokytojai. Mokiniai mokomi savotiško žargono, mokymo metodų išvis nėra jokių (ten pat, p. 365). Mokyklos vadovėlių kalba esanti prasta, netikusi grožinių kūrinių kalba (Kizevičius 1932: 474)

Kaip viena iš pačių didžiausių priežasčių esanti prasta kitų dalykų mokytojų ne lituanistų kalba. Ta mintis nuolat pabrėžiama įvairiuose su mokykla susijusiuose straipsniuose, rašyta net specialių rašinių apie tai. Jurgis Talmantas teigia,

169 Knygos autorės apsirikta: praktika atlikta ne 1938 m., o 1931 m. pavasario semestre (CVA F. 631, ap. 12, b. 550, lp. 1).

170 Apžvalgoje daugiau dėmesio skiriama 4-o dešimtmečio, ypač jo 2-os pusės publikacijoms.

kad aukštesniosiose mokyklose įsigalėjęs įsitikinimas, esą kitų dalykų rašiniuose reikią rūpintis tik tuo dėstomu dalyku, o į kalbą visai nereikią kreipti dėmesio. Parašęs rašinį sujaukta kalba, vis tiek patenkinsi mokytoją, jeigu tiktai gerai išdėstysi dalyką. „Šiandien būtų jau laikas pareikalauti, kad geografijos, gamtos, istorijos ir kitų dalykų mokytojai [...] duodamuose rašto darbuose žiūrėtų ir lietuvių kalbos, kad jie reikalautų ne tiktai dalyką išdėstyti, bet ir tinkamos formos“ (Talmantas 1933: 55). Matematikos mokytojas M. Krikščiūnas (1936) rašo, kad daugelis mokytojų pamirštantys, jog vienas iš svarbiausių uždavinių yra išmokyti vaikus savo mintis tinkamai reikšti žodžiu ir raštu. „Tas dalykas turi rūpėti ir visiems dėstytojams, kitaip gimtosios kalbos mokytojas galės dėti visas savo jėgas, bet tikslo jis nepasieks. [...] iki šiol galima rasti tokių mokytojų, kurie mano, kad geras gimtosios kalbos mokėjimas privalomas tik lietuvių kalbos mokytojui, o matematikas, lotynistas, istorikas gali naudotis kokia kauniškio Žaliojo kalno tarme. Kiekvienas mokytojas turi mokykloj kalbėti gera lietuvių kalba ir tos geros kalbos mokyti savo mokinius“ (ten pat, p. 26).

Panašias mintis reiškia ir kiti mokytojai lituanistai: Stasys Barzdukas, Petras Būtėnas, Alfonsas Kalnius, Leonas Kuodys, Aleksandras Žirgulys, Juozas Žiugžda ir kt.[171]. Vienas kitas (Jurgis Talmantas, Juozas Tininis ir kt.) dar sako, kad net ir ne visi lietuvių kalbos mokytojai gerai moka kalbą ir tinkamai jos išmoko. Ir šiaip visuomenėje gaji nuomonė, kad dėl kalbos nemokėjimo kalti lietuvių kalbos mokytojai, nors yra ir kitų priežasčių (Kizevičius 1932: 474). Visi ieško to nemokėjimo priežasčių ir stengiasi pateikti savo samprotavimų, ką reikėtų daryti. Patariama kitų dalykų mokytojų kalba imti rūpintis pačioje mokykloje: ji turėtų rūpėti mokyklų vadovams, švietimo įstaigų vizitatoriams. Švietimo ministerija turėtų griežčiau reikalauti, sustiprinti priežiūrą (prieš kelerius metus ministerijos išsiuntinėti nurodymai dėl mokytojų kalbos nevykdomi. – Barzdukas 1938: 573). Lietuvių kalbos bendrasis kursas universitete turėtų būti dėstomas ne tik humanitarams ir teisininkams, bet ir kitų specialybių studentams, kurių dalis paskui eina dirbti į mokyklas.

Yra veiksnių, kurie gali klaidinti ne tik kitų dalykų, bet ir pačius lietuvių kalbos mokytojus. Stasys Barzdukas (1935) nurodo, kad mokytojams kelia nerimą mokykloms skirtuose darbuose nevienodai vertinamos kalbos normos. Antai Prano Meškausko „Lietuvių rašomosios kalbos vadovėlyje“ kai kurie taisomi dalykai esą kaip niekur nieko vartojami Zigmo Kuzmickio „Lietuvių literatūros“ vadovėlyje. „Ar bereikia aiškinti, kiek šitoki nevienodumai inneša painiavos in mokyklos darbą?“ (ten pat, p. 53). Mokyklai ypač kenkia nenusistovėjusi rašyba, „kalbinio auklėjimo skurdas“ (Petras Jonikas), kurio

[171] Jų straipsnių antraštes ir metriką žr. Ubeikaitė 1990: 267–274.

priežastimi Andrius Ašmantas laiko ištisą kompleksą nesutvarkytų mokyklos dalykų (mokytojo darbo perkrovimas, apskritai prastos darbo sąlygos ir kt.). Mokykla neturi tinkamo kalbotyros veikalo, kokio vadovo („autoritetingos nuomonės“. – Barzdukas 1938: 572), kuriuo galėtų vadovautis visais neaiškiais kalbos faktų vertinimo atvejais. Mokytojams praverstų specialus žurnalas, kuriame būtų rašoma, kaip reikia mokyti, kokia kitų mokytojų darbo patirtimi galėtų vadovautis.

Plačiu žvilgsniu į lietuvių kalbos mokymo reikalus žiūri Juozas Žiugžda: jam rūpi ne tik lietuvių kalbos neišmokymo priežastys, bet ir išeitis iš sunkios padėties. Pedagogas pabrėžia, kad mokykla turi ne tik mokyti numatytą kursą, bet ir lavinti kalbinius bei stilistinius polinkius (Žiugžda 1937: 35–36). Jis ypač iškelia reikalą sieti kalbos ir literatūros mokymą, nes tie dalykai labai susiję: literatūros pamokose mokiniai mokosi pažinti tautos dvasią ir jos pasireiškimus (ten pat, p. 36). Sėkmingam kalbos mokymui gali padėti tinkama kalbinė aplinka, be to, būtina panaikinti prietarą, esą lietuvių kalba labai sunki, išgyvendinti tariamą kalbos ir literatūros priešiškumą mokykloje ir visuomenėje (ten pat, p. 67).

Kai kurie mokytojai prasto lietuvių kalbos mokėjimo ir išmokymo priežasčių įžiūri ne tik mokykloje, bet ir su ja susijusioje aplinkoje: prasta esanti laikraščių ir kitos spaudos, radijo, viešųjų iškilmių ir kitų sričių kalba. Kalbos išmokymas susijęs daugeliu ryšių tiek su mokinio šeima, tiek su visos visuomenės požiūriu į kalbos dalykus ir jos kultūrą.

Reformuojamoje mokykloje lietuvių kalbos buvo mokoma pagal Švietimo ministerijos parengtas programas. Kalbamu laikotarpiu išleistos kelios programos: „Vidurinės mokyklos programų projektai“ („Mokyklos ir gyvenimo“ leidinys, 1936), „Vidurinių mokyklų programos (projektai)“ (Švietimo ministerijos leidinys, 1937), „Vidurinių mokyklų programos“ (Švietimo ministerijos leidinys, 1939). Lietuvių kalbos (ir visuotinės bei lietuvių literatūros) dalykai jose iš esmės nesiskiria, galima rasti tik vieną kitą neesminį skirtumą. Iš lietuvių kalbos I–VI klasėje einama gramatika (fonetika, morfologija, sintaksė) ir stilistika, I–III klasėje – skaitymas, visose klasėse duodama įvairių tipų rašinių, VII klasėje einama kalbos istorija ir poetika.

Šiek tiek keista, kad dėl naujųjų programų beveik nediskutuota spaudoje, tik informuota apie jų turinį. Gal tik Alfonsas Kalnius kiek pasvarstė, ar programa nesanti perkrauta, ar būtini joje kad ir kalbos istorijos ir tarmių dalykai (Kalnius 1936: 475). Jonas Žekevičius (1938) abejojo, ar tinkamai paskirstytas gramatikos kursas metodikos atžvilgiu, ar teorinis kursas pakankamai siejamas su praktika.

Daugelyje rašinių nurodomi lietuvių kalbos ir literatūros mokymo tikslai: be pažintinių dalykų, ypač iškeliamas tikslas tinkamai išmokyti bendrinės kalbos, auklėti tautinę ir asmeninę individualybę, dėstymą sieti su proto, valios ir jausmų ugdymu, skiepyti tautos ir jos kalbos meilę, įtraukti jaunąją kartą į tautos gyvenimą, ugdyti kalbos jausmą ir stilistines pajautas. Ypač pabrėžiamas būtinumas sieti kalbos ir literatūros dalykus kaip neatskiriamas vieno dėstomojo dalyko sudedamąsias dalis. Pavyzdžiui, Aleksandras Žirgulys pageidauja daugiau literatūrinio požiūrio į kalbos dalykų dėstymą, vienu iš svarbiausių uždavinių laiko kalbos jausmo ugdymą. Šiam reikalui rekomenduoja daugiau remtis gimtąja mokinio tarme, tautosaka, geros kalbos literatūra (Vaižganto, Smetonos ir kt. raštais) (Žirgulys 1935). Leonardas Dambrauskas (1938) iškelia tarmiškai kalbančių mokinių ir bendrinės kalbos santykius, pasakoja, kaip tokius mokinius mokyti bendrinės kalbos, įspėja, kad reikėtų gana pakančiai ir atsargiai vertinti mokinio morfologines ir sintaksines tarmybes (ten pat, p. 209).

Periodinėje spaudoje tuo metu paskelbta daug straipsnių apie konkrečių kalbos dalykų mokymą. Daug vietos skiriama vienam iš tuo metu svarbiausių mokymo būdų rašiniams: diktantams, atpasakojimams, darbams laisvomis ir literatūrinėmis temomis, referatams. Čia įsidėmėtini Juozo Ambrazevičiaus, J. Juozapavičiaus, Alfonso Kalniaus, Motiejaus Miškinio, Prano Pauliukonio ir kitų straipsniai. Išsamiai šiuo klausimu rašo Zigmas Kuzmickis (1936): jis apibūdina auklėjamąją rašinių reikšmę, nurodo rašinių organizavimo būdus, temų parinkimo metodiką, pasakoja apie rašinių planus, įvairius parašytų darbų taisymo dalykus. Leonas Kuodys (1937) aprašo priemones stiliui ugdyti: daiktų aprašymą, įspūdžių pasakojimą, pasakėčių atpasakojimą, vertimus ir kt. Primena, kad tinkamas būdas esantis ir Jablonskio bei Balčikonio vartotas rašinių kalbos taisymas kartu su tų rašinių autoriais (mokiniais) (ten pat, p. 153).

Su rašiniais tiesiogiai susiję įvairūs rašinių stiliaus ir apskritai stilistikos dalykai. Matyti, kad dar ne visada skiriama literatūrinė ir kalbinė stilistika, bet pastarosios kontūrai pamažu jau aiškėja. Aleksandras Žirgulys (1936) skiria paprastąjį ir meninį stilių, nurodo 4-is gero stiliaus ypatumus: aiškumą ir suprantamumą, esmingumą, glaustumą, gyvumą ir vaizdingumą. Stilius ugdomas saugojant [mokinio kalbos savitumą] ir formuojant [norimus ypatumus] (ten pat, p. 530).

Daug straipsnių parašyta apie gramatikos mokymą. Dalyje jų aiškinamasi kai kurie mokyklai aktualūs teoriniai dalykai. Antai svarstoma, kokios turėtų būti gramatinės definicijos mokykloje (Kalnius 1939), koks teorinio kurso ir praktinės veiklos santykis (Durys 1930), diskutuojama, kokiais metodais

mokyti (Kochas 1939). Spaudoje rašyta ir kitais konkrečiais gramatikos (morfologijos ir sintaksės), pavyzdžiui, dalyvių (Dambrauskas 1936) mokymo klausimais.

Kaip vienas iš lietuvių kalbos mokymo uždavinių keliamas mokinių žodyno ugdymas. Rašoma apie mokinių žodyno plėtimą per literatūros pamokas, mokant žodžių darybos (etimologijos) dalykų, kalbama apie žodyno kultūros dalykus ir žodyno klaidų taisymą (Alfonso Kalniaus, Jono Kruopo ir kt. straipsniai).

Iš šnekamosios kalbos mokymo daugiau rašyta apie eilėraščių mokymo dalykus (Alfonso Kalniaus, Leono Kuodžio straipsniai), kirčiavimo mokymą. Įsidėmėtinas K. Kavaliausko siūlymas ištisai kirčiuoti lietuviškų chrestomatijų tekstus, parengti tinkamą kirčiavimo vadovą mokykloms (Kavaliauskas 1941). Daugiausia šioje srityje naujo vėjo įpūtė Andrius Ašmantas, iškėlęs ištisą naują šnekamosios kalbos kultūros ugdymo teoriją ir aprašęs tos kalbos ugdymo būdus ir metodus.

Taigi iš šios apžvalgos turėtų aiškėti, kad konkrečiais lietuvių kalbos mokymo klausimais buvo rašoma ar diskutuojama nemaža, bet gana nekryptingai ir padrikai. Pedagoginė spauda to kryptingumo neskatino: kas ką parašė, tą ir spausdino. Pačioje mokykloje, kaip rodo kai kurios mokytojų mintys spaudoje, nebuvo laikomasi kokios vienos metodinės linijos ar krypties ir buvo dirbama daugiausia pagal kiekvieno supratimą. Atrodo, kad ir patys mokytojai metodiškai nebuvo kaip reikiant parengti. Galima abejoti, ar universitete jie buvo gavę tinkamus lietuvių kalbos dėstymo metodikos pagrindus.

Lietuvių kalbos dėstymo metodikos kursas Vytauto Didžiojo universitete lituanistams buvo skaitomas nuo pat universiteto įkūrimo pradžios. Humanitarinių mokslų fakultete jį dėstė Sofija Čiurlionienė, o Teologijos-filosofijos fakultete – Ignas Malinauskas. Čiurlionienė buvo pradėjusi rašyti ir to kurso tekstą (LMPM 390), bet jo likę tik nuotrupų. Čiurlionienės archyve Kaune yra lapelių iš gimtosios kalbos mokymo metodikos – apie eilėraščių skaitymą, jo tikslus ir eigą (LMPM 402–403), bet tai per maža, kad būtų galima ką nors apie tą kursą daugiau pasakyti. Apie Malinausko dėstytą kursą rasti kokių duomenų nepavyko. Iš Čiurlionienės perėmęs metodikos dėstymą Andrius Ašmantas paliko savo kurso paskaitų tekstą ir iš jų jau galima spręsti ir apie to meto lietuvių kalbos dėstymo metodikos lygį, ir apie paties Ašmanto tos srities pažiūras. Tai vienintelis išlikęs tarpukario Lietuvoje skaitytų lietuvių kalbos metodikos paskaitų tekstas.

Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad tais laikais išėjo kelios lietuvių kalbos dėstymo metodikos knygos: Jono Murkos „Metodikos etiudai“ (1919 m.),

Antano Busilo „Lietuvių kalbos metodika“ (1924 m.) ir Mečislovo Vasiliausko (1877–1957) „Lietuvių kalbos pradžios mokslo metodika“ (1924, II leid. 1925 m.), bet, be trumpų bendrų įvadinių pastabų, jose rašoma tik apie pradinio lietuvių kalbos mokymo dalykus (Antano Busilo – apie elementoriaus metodiką). Petras Būtėnas, tarsi recenzuodamas Murkos metodikos darbą, mėgino eiti prie platesnės lietuvių kalbos mokymo metodikos, bet jam tepasisekė apžvelgti bendrus, su lietuvių kalba mažai susijusius auklėjimo ir mokymo metodus (Būtėnas 1930). Po Antrojo pasaulinio karo 1949 m. išėjusi Vasiliausko „Lietuvių kalbos metodika“ taip pat skirta pradinių klasių mokymui. Tik vėliau ėjo ir aukštesnių klasių lietuvių kalbos mokymui skirtos Juozo Budzinskio, Prano Gailiūno, Adomo Šoblinsko metodikos knygos.

Šioje apžvalgoje sąmoningai nekalbama apie lietuvių kalbos vadovėlius, jų kokybę, turinio ir programų atitikimą, metodinį lygį ir kitus dalykus. Tais klausimais pedagoginėje spaudoje rašyta nemaža, vadovėlių recenzijose tie klausimai kiek nagrinėjami, bet tai jau platesnės, specialios apžvalgos tema.

Andriaus Ašmanto pedagoginė publicistika

Švietimui ir ugdymui Andriaus Ašmanto kūrybiniame palikime skirta beveik 50 straipsnių, išspausdintų daugiausia įvairiuose laikraščiuose ir dalis vienam kitam žurnale. Nemaža jų perspausdinta „Rinktiniuose raštuose“ ir knygoje „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“. Kita dalis likusi ano meto periodinėje spaudoje, yra vienas neskelbtas rankraštinis rašinys. Pasakyti tikslų jų skaičių keblu dėl to, kad nemažoje dalyje švietimo ar ugdymo dalykai glaudžiai susipynę su kultūrine ir politine publicistika, ypač rašant apie Klaipėdos krašto reikalus. Tai visai suprantama žinant Ašmanto angažuotumą kultūros reikalams: savo prigimtimi jis buvo kultūrininkas ir visus kitus klausimus, tarp jų ir švietimo bei ugdymo, glaudžiai siejo su kultūros reikalais. Pedagoginė publicistika kaip iš geriausiai pažįstamos srities jam buvo priemonė kalbėti apie tautos pašaukimą kultūros srityje ir tos kultūros puoselėjimo būdus ir formas. Vis dėlto nereikėtų manyti, kad šioje srityje jis nebuvo taręs savito žodžio, pasakęs ko nors nauja. Anaiptol, čia jis iškėlė daug tokių dalykų, kurie buvo reti ar visai nekeliami to meto spaudoje ypač svarstant švietimo reformos klausimus. Jis daug kur savitai ir originaliai kėlė švietimo ir ugdymo problemas, ypatingu savo stiliumi ir minties raiška formulavo jų sprendimo būdus. Visai ne be pagrindo Andrių Ašmantą apžvelgdamas jo pedagogikos srities darbus Bronius Dobrovolskis yra vadinęs pedagogu ir mokslininku (TUTK 16). Toje publicistikoje iš tiesų Ašmantas ir pedagogas praktikas, ir pedagogikos mokslininkas, dėl žanro ypatumų daž-

niausiai sunkiai atskiriamas ar atribojamas. Tai nė kiek nemažina tų straipsnių pažintinės ir išliekamosios vertės. Pridurtina, kad ir daugelyje kitų tarpukario Lietuvos pedagogų straipsnių, ypač skirtų švietimo reformos dalykams, taip pat nebuvo nei tikro žanrinio grynumo, nei aiškiau ryškėjančio mokslinio ar publicistinio atskirtumo (tai galima matyti tik didesniuose darbuose, išleistuose atskiromis knygomis).

Antra vertus, reikia pasakyti, kad Andriaus Ašmanto pedagoginės publicistikos straipsniai toli gražu nėra vienodi nei keliamų problemų aktualumu, nei argumentacijos stiprumu, pagaliau nei jų emociniu stilistiniu paveikumu. Stipresni atrodo ankstesnieji straipsniai, rašyti 1930–1935 m., brandesni vėlyvieji, o nemaža dalis Klaipėdoje parašytų darbų dažnai yra proginiai. Juose daugiau deklaratyvios agitacijos, nereta ir tų pačių minčių kartojimo, ir tokių pačių problemų svarstymo. Vis dėlto ir jie gana gražiai įsikomponuoja į visą pedagoginės publicistikos audinį ir praturtina jį kitokiomis spalvomis nė kiek nesikirsdami su visu kontekstu. Dar reikėtų pridurti, kad šios srities Ašmanto straipsniuose dažniau keliami bendresni, o ne konkretieji švietimo ir auklėjimo klausimai. Jų nagrinėjimas bei argumentacija turi daug įrodomosios galios ir daro nemažą emocinį poveikį.

Prieš pradedant apžvelgti pedagoginėje publicistikoje keltus klausimus ir nagrinėtus jų sprendimo būdus, reikėtų prisiminti, kad tarpukario Lietuvoje Andrius Ašmantas gyveno ir dirbo pačiame pedagoginio gyvenimo sūkuryje. Pirmiausia jis buvo vienas iš pirmųjų tik lietuvišką mokyklą išėjusių pedagogų ir mokslininkų, pirmasis baigęs lietuvišką Endriejavo pradinę mokyklą. Anksti pajutęs potraukį prie mokytojo darbo jis dar mokydamasis Rietavo progimnazijoje stengėsi susipažinti su mokytojo darbo savitumais – 1924 m. savarankiškai lankė mokytojų kursus Palangoje. Toliau mokėsi jausdamas didžiulį norą gerai pasirengti būti mokytoju, o gavęs progą juo tapti nė kiek neabejojo savo pašaukimu, bet kėlė sau maksimalistinius reikalavimus ir stengėsi visokiais būdais tobulėti kaip mokytojas. Universitete gavęs palyginti gerą dalykinį pasirengimą, įgijęs patirties konkrečiame darbe įvairiose mokyklose, jis puikiai pažino mokyklos gyvenimą iš jos vidaus ir buvo mokytojas iš pašaukimo pačia didžiausia prasme. Būdamas be galo veržlios prigimties, į mokyklą ir visą švietimo sistemą jis ėjo ne kaip amatininkas, o kaip kūrėjas, revoliucionierius, pasiryžęs keisti ir tobulinti ne tik atskirus pedagoginio darbo dalykus, bet ir visą švietimo sistemą. Tad nieko nestebina, kad jis aktyviai įsitraukė į švietimo reformos diskusijas, – šiais klausimais paskelbė apie 10 straipsnių (tiesa, tik dalis tiesiogiai susiję su pačia reforma). Juose drąsiai kėlė tuometinės mokyklos trūkumus, pasakė čia nemaža originalių minčių.

Net ir pradėjęs dėstyti aukštosiose mokyklose jis neužmiršo vidurinės mokyklos ir buvo tiesiogiai susijęs su įvairių grandžių mokykla kaip būsimųjų pedagogų rengėjas, lietuvių kalbos metodikos dėstytojas. Mokyklai jis liko ištikimas visą trumpą savo gyvenimą.

Andrius Ašmantas savo publicistikoje yra nagrinėjęs daugelį pedagoginių problemų, kurios aktualumo nėra nustojusios net ir mūsų dienomis (Dobrovolskis 2005: 16). Jam pirmiausia rūpėjo bendrieji švietimo reikalai, įvairūs mokyklos struktūros ir veiklos dalykai, visuomenės ir jaunosios kartos auklėjimas. Ypač daug dėmesio skyrė mokytojui – svarbiausiam mokyklos žmogui, – jo asmenybei, dalykiniam, profesiniam ir metodiniam pasirengimui, darbo sąlygoms, profesiniam tobulėjimui. Nebuvo jam tolimi ir mokytojo darbo metodai, bendrieji didaktikos klausimai. Kaip lituanistas yra daug rašęs apie lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų darbą, mokytojų lituanistų rengimą ir profesinį tobulinimą(si).

Auklėjimo tikslai ir uždaviniai

Į švietimo ir auklėjimo dalykus Andrius Ašmantas žiūrėjo kultūrininko akimis kaip į priemonę kelti tautos kultūrai. „Mokykla buvo, tebėra ir bus mūsų tautinės kultūros pamatas. Iš mokyklos žmogus išsineša darbo nuotaikas ir pažiūras į patį darbą. Tik mokykloje gali būti sistematingai ugdoma jaunoji karta pagal aukštuosius tautos siekimus ir jos uždavinius“ (TUTK 29). „Mūsų tautos kelias į ateitį yra kultūros kelias. [...] Tad mūsų pareiga ir kelti tą humaniškąją kultūrą, kuri pradėta jau prieš porą tūkstančių metų ir kuriai nėra nei ponų, nei vergų. Šis tautos ir tautų solidarumas ir mūsų tautos kultūrinė jėga yra mūsų kelias ateities laidui, kad mes dar gyva ir pajėgi tauta gyventi ir kurti“ (Tautos švietimas. – Vakarai, 1938 m. rugsėjo 2 d.). Tautos kultūra yra valstybės pamatas, net nepriklausomybės garantas. „Aukšta kultūra – visų mūsų tautų moderniausi ir saugiausi fortai“ (Mokyklų tinklo klausimas. – Lietuvos aidas, 1938 m. birželio 10 d.). Aukštą kultūros laipsnį galima pasiekti tik auklėjant ir ugdant visą tautą ir tai galima padaryti visuotiniu žmonių švietimu. Mums turi rūpėti „visos tautos lygus švietimas“ (TUTK 46) ir auklėjimas nepaisant skirtingų luomų, profesijų, užkampių ar centrų (TUTK 39).

Per visus jo publicistinius (ir ne tik pedagoginius) straipsnius eina nekvestionuojama idėja, kad visuotinis tautos švietimas ir auklėjimas yra tautinės kultūros ugdymo sąlyga. Todėl Andriui Ašmantui rūpi civilizuoto žmogaus santykis su gamta ir jūra („moderniojo žmogaus dvasia laisva nuo visokių gamtos jėgų“. – RR 355), krašto ekonominė padėtis ir geri keliai, nuo kurių

Bet kiek šiandien mes kreipiame dėmesį į tą auklėjimo sritį, kuri stiprina tautą ir ugdo jos visokeriopas jėgas? Ar mūsų pačių mokyklose yra užtenkamai tautinio auklėjimo, kad vaikas neišeitų kažin koks lyg mokslinis internacionalistas, kuriam viskas lygu? Čia ir reikia pamąstyti. Jau turime geros praktikos, nuo to laiko, kaip veikia lietuviškos mokyklos Klaipėdos krašte. Jau rimtai galime įvertinti vartotus metodus ir laimėtus vaisius. Pagaliau turėjome ir turime geros progos stebėti ir lyginti, kaip dirba kita visuomenės dalis, kuriai nerūpi lietuvių tauta ir jos siekimai.

Visi žinomės, kad mes esame be galo baimingi, kad nebūtų suterštas mokyklos vardas pašaliniais dalykais, kurie programoje neįrašyti. Ši mūsų baimė pasiekia kartais liguistumą, kad imame bijoti bet kokios naujovės, o tuo pačiu be kritikos branginame senovę.

Tautinio auklėjimo dažnokai vengiame, kad neišeitume iš mokyklos į „politiką“. Bet čia apsirinkame, kad tuoj suplakame tautinį auklėjimą su aktualia politika, kur dažnai figuruoja jau asmeniškumas, bet ne tautiškumas. Kad vengia mūsų mokykla „asmeninės politikos“, tai gera, ir niekas dėl to nepriekaištauja, nors vakarų kaimynuose matome apsčiai ir tokio auklėjimo. **Bet jokiu būdu nepakenčiama, kad mokinys išeitų iš mokyklos nepažinęs savo tautos**

Straipsnio „Tautinio auklėjimo reikalu“ laikraštyje „Vakarai“ faksimilė

priklauso ir kultūros plėtra, laikraščių ir knygų platinimas kaime ir daugelis kitų dalykų, kurie padėtų žmonėms šviestis ir kelti krašto kultūrą.

Andriaus Ašmanto pedagoginėje publicistikoje itin svarbią vietą užima įvairūs auklėjimo[172] dalykai. Jie suprantami kaip visapusiško žmogaus ir tautos ugdymo idėja, kuri įgyvendintina visuotiniu aiškinimu ir auklėjimu. Auklėjimo reikalų pakėlimą į aukštesnį lygį jis laikė vienu iš pačių pirmųjų ir svarbiausių reformuojamos mokyklos uždavinių (TUTK 65). Ne kartą yra pabrėžęs, kad auklėjimas ir mokymas yra beveik neatskiriami dalykai (TUTK 56), ugdymą ir auklėjimą laikęs dviem neatsiejamais mokyklos uždaviniais (Mokslo metus pradedant. – Rytas, 1935 m. rugsėjo 9 d.).

Andrius Ašmantas buvo vienas iš kovingiausių tarpukario tautinės mokyklos kūrėjų, bet ne jos sumanytojas (tautinės mokyklos idėją jis priėmė kaip duotybę), o daugiau kaip tos mokyklos idėjų įgyvendintojas ir propaguotojas. Reformuojamai mokyklai iškeltas naujas auklėjimo reikalavimas: „ugdyti jaunimo dvasios bei kūno jėgas, mokyti jį Lietuvą mylėti, branginti ir jai aukotis“ (RR 348). Mokykloje turi plazdėti tautiškumo dvasia (TUTK 57–58). „Svarbu, kad mes stovime prieš slenkstį, už kurio laukia mūsų didelis darbas [...] darbas nepaprastas, bet tas, kur *ugdomas pats žmogus, tautos ir valstybės narys*“ (Mokslo metus pradedant. – Vakarai, 1936 m. rugpjūčio 12 d.; išskirta A. A.). „Bet kiek šiandien mes kreipiame dėmesį į tą auklėjimo sritį, kuri stiprina tautą ir ugdo jos visokeriopas jėgas? Ar mūsų pačių mokyklose yra užtenkamai tautinio auklėjimo, kad vaikas neišeitų kažin koks lyg mokslinis internacionalistas, kuriam viskas lygu? [...] *Bet jokiu būdu nepakenčiama, kad mokinys išeitų iš mokyklos nepažinęs*

[172] Į *auklėjimo* terminą Andriaus Ašmanto dažnai įtraukiami ir mokymo dalykai, taip pat bendrieji ugdymo klausimai.

savo tautos praeities, nesupratęs tautos siekimų ir nepajutęs savo pareigos tautai. [...] Tautinis auklėjimas kaip tik skatina į pasiaukojimą, į darbą tautai ir jos niekada nebaigiamai kultūrai. [...] Tautinis auklėjimas yra vienas prasmingiausių, iš kurio labai lengva pasukti asmenines dorybes bei vertybes ir kartu kelti visos žmonijos bendras kultūrines pajėgas" (Tautinio auklėjimo reikalu. – Vakarai, 1937 m. rugpjūčio 30 d.; išskirta A. A.). „Užtai šių dienų mūsų mokykla turi pirmiausia atskleisti mūsų tautos praeitį, jos likimą per ilgus amžius, o su praeitimi turi parodyti ir mūsų ateitį. [...] [Mokytojas] turi sužadinti mokinius mylėti savo tėvus, mūsų tėvų lietuvišką kalbą ir visą kraštą, kur tik lietuvio gyvenama. Iš mokytojo laukiame, kad jis įkvėptų mokiniams pasiaukojimo, darbštumo ir meilės savo tautai" (Auklėjimas. – Lietuvos keleivis, 1938 m. birželio 26 d.).

Andriaus Ašmanto auklėjimo idėja buvo perdėm demokratiška: ji apėmė visus visuomenės sluoksnius, visas profesijas, visas šalies geografines erdves, visas žmogaus gyvenimo formas ir amžiaus tarpsnius.

Jo žvilgsnis pirmiausia skverbiasi į šeimą ir ten pamato dideles auklėjimo galimybes. Autoriaus nuomone, pirmiausia tėvų pastogėje sukuriami mūsų kultūros gemalai – širdis ir protas. O žmogus visada yra tautos kultūros centre. „Todėl tautos auklėjimas, kuris rūpinas tautą pakreipti naujais kultūros keliais, pirmiausia pradeda nuo žmogaus" (Tėvai ir vaikai. – Vakarai, 1936 m. liepos 9 d.). Viešasis visuomenės gyvenimas tvarkomas daugiausia įstatymais, o privatusis, šeimos, – papročiais. Tad ar nebūtų galima šviesuomenės rūpesčiu stengtis tiems papročiams daryti teigiamą įtaką? Pavyzdžiui, aiškinti šeimos gyvenimo principus ir kiekvieno šeimos nario priedermes vienų kitiems. Daug čia galėtų padėti mokytojai, kunigai, kiti šviesuoliai, apskritai pomokyklinis auklėjimas, kuris galėtų kelti ir suaugusiųjų gyvenimo reikalus. Reikėtų galvoti apie tinkamų pedagoginių knygelių leidimą šiam reikalui. Juk šeimos gyvenimas negali būti tvarkomas tik materialiais saitais. Dabar, jei pasidairai po kaimą ir pamatai apskurusį ūkį, tuoj lengvai gali patirti, kad viso to priežastys yra dvasinės: nesantaika tarp vyro ir žmonos, tarp tėvų ir vaikų. Tinkamai auklėjant apnyktų daug dvasinės negerovės žymių, gerėtų materiali padėtis, kiltų krašto kultūra (ten pat). Taigi „[š]iandie reikėtų mesti naują auklėjimo šūkį – *šeimos auklėjimas*" , skelbė jis straipsnyje „Moterų auklėjimas Lietuvoje" (Vakarai, 1936 m. liepos 30 d.; išskirta A. A.). Lietuviškai, inteligentinei šeimai kurti moteris negali būti paimta tiesiai nuo grėblio, bet turi išeiti auklėjimo ir mokslinimo mokyklą. Žymesni žmonės dėl savo darbų visi yra dėkingi savo motinai, žmonai, – jos viena ar kita globoja jį, paremia visuomenės darbe. Nė vienas žmogus neatsiranda pasaulyje be moters fiziškai, bet lygiai ir dvasiškai. Pati prigimtis moteriai liepia rūpintis nauja gyvybe ir ją daugiau stumia ne į

visuomenės gyvenimą ar abstraktųjį mokslą, o į šeimos reikalus. „Čia pagaliau moters didybė ir garbė“ (ten pat), tad moterį reikia pirmiausia auklėti šeimai. Pats mergaitės auklėjimas šeimai yra sunkesnis negu berniuko. „Bet skirtinga prigimtis – turi būti ir skirtingas auklėjimas“ (ten pat). Jos refleksijos esančios silpnesnės, todėl veikiančios daugiau įpratimu. Tas įpratimas turi būti atsargiai įgyjamas ir nuosekliai puoselėjamas. Motina turi būti ne tik išauklėta, bet ir išmokslinta. Ji turi pažinti visus mokslus, kurie liečia žmogaus kūną ir dvasią. Žmonos darbas pirmiausia nukreiptas į vaiką, o paskui į vyrą. „Šiandie jau aiškiai pastebimas gražus linkimas bendradarbiauti su vyru jo profesijoj. Jau garsi lakūnų, chemikų, psichologų, ypač paidologų[173] ir kitos poros. [...] Čia daug žmonos ir vyro dvasinio bendrumo ir bendravimo. Čia plinta šeimos akiratis. Jis kartu ir didžiai kūrybingas“ (ten pat). Taigi „viskas eina iš šeimos ir į šeimą. Tai amžinas žmonijos ratas, kurio niekas nežino pradžios, vargu kas atspės ir jo pabaigą. Trijų žmonių visuomenė visada būtina, kol žmogus žemėje. [...] Į ją ir mūsų dėmesys turėtų būti labiau atkreiptas – auklėjimas šeimai!“ (ten pat)[174].

Šeima Andriui Ašmantui – ir tautiškumo lopšys. Tose šeimose, kur tiktai vienas sutuoktinis yra lietuvis, iškyla tautybės ir tautiškumo klausimų. „Tačiau visi jaučiame, kad jų vertė toli gražu nėra lygi lietuviškos šeimos ir jos kultūros vertei. Aiškiai jaučiame, kad tik visiškai lietuviška šeima yra tikrasis mūsų kultūros ir net valstybės nepriklausomumo ramstis“ (Mūsų šeimų problema. – Vakarai, 1938 04 23). Kokia išeitis čia būtų? Jaunimui reikia aiškiai įdiegti, kad maža tauta negali lygiai vertinti mišrių ir lietuviškų šeimų, ir jis turi būti rengiamas kurti lietuvišką, o ne mišrią šeimą (ten pat).

Andriaus Ašmanto svajonėse – platesnis žemės ūkio mokyklų tinklas kaimo vietovėse, net aukštąjį išsilavinimą turintis vidutinis ūkininkas (Eikime prie to, kad ūkininkai išeitų aukštąjį mokslą. – Lietuvos aidas, 1938 m. gegužės 9 d.). Jis norėjo, kad kitų profesijų specialistai (tarnautojai, gydytojai ir kt.) išeitų darbštumo, profesinio teisingumo ir sąžiningumo mokyklą ir būtų auklėjami savo profesijai kaip ir kunigai, mokytojai ir karininkai. „Profesinis auklėjimas neš mūsų tautai ir jos kultūrai šimteriopų vaisių. Nuo profesinio auklėjimo tikslumo ir tobulumo priklauso visos tautos kultūros aukštis“ (Profesinis auklėjimas. – Vakarai, 1938 m. liepos 15 d.). Reikia, kad specialistai gebėtų deramai santykiauti su žmonėmis, psichologiškai prieitų prie žmogaus ir prie paties dalyko. Ypač to mokėjimo reikia dabar, susidūrus su kitokiomis sąlygomis gyvenusiais atgauto Vilniaus krašto žmonėmis (Profesinis auklėjimas. – XX amžius, 1939 m. gruodžio 29 d.).

[173] Pedagogų, mokytojų [poros].

[174] Andriaus Ašmanto pažiūros į moterį ir šeimą sąmoningai paliekamos be komentarų.

Jį džiugino visos naujos švietimo iniciatyvos, nuoširdžiai džiaugdavosi matydamas tautos išsilavinimo kilimą: „Visi turbūt žinome ir gėrimės, kad tautos švietimas ir išsimokslinimas, stabtelėjęs kiek krizės metu ir mokyklų reformos išvakarėse, nuosekliai vis kyla aukštyn“ (Klaipėdai reikia dviejų gimnazijų. Klaipėda nori operos ir aukštosios mokyklos. Kurlink kreiptini lituanistų darbai. – XX amžius, 1938 m. rugsėjo 26 d.).

Mokyklų tinklas

Andrius Ašmantas nepritarė elitinės mokyklos idėjai, buvo už lygų visos visuomenės švietimą ir auklėjimą. Jam pirmiausia rūpėjo visuotinis jaunosios kartos švietimas ir auklėjimas, leidžiantis tikėtis ir visuotinio tautos kultūros kilimo. Jis nieko nėra rašęs apie anuo metu švietimo reformos diskusijose keltą gabių vaikų išskyrimą, gabiųjų gimnazijas, kuriose būtų ugdomas tautos elitas. Matyt, toms mintims iš viso nepritarė.

Suprantama, kad Andrių Ašmantą pirmiausia domino jaunosios kartos švietimas ir auklėjimas, – jam skyrė daugiausia dėmesio. Pedagogui rūpėjo, kad mokyklinis jaunimas turėtų normalias sąlygas eiti mokslą, kad jo netrikdytų švietimo sistemos spragos ir netobulumai. Viena iš pačių plačiausiai nagrinėtų šios srities temų buvo vadinamasis mokyklų tinklas, kuriam paskyrė net 6-is įvairiu laiku parašytus straipsnius. Gali būti, kad Ašmantą labiausiai skatino rašyti šia tema vykdant mokyklų reformą uždaryta Rietavo gimnazija, bet šį konkretų jam nemalonų įvykį straipsniuose jis duodavo tik kaip nevykusio sprendimo pavyzdį.

Pirmas šios srities straipsnis buvo parašytas 1934 m. ir paskelbtas „Ryto“ dienraštyje tų metų lapkričio 9 d. Jame rašoma, kad vykdant švietimo reformą negalima nekalbėti apie mokyklų tinklą, nes tai nesantis šalutinis klausimas. Kad ir kas būtų mokyklos steigėjas (valstybė ar privati iniciatyva), „švietimo vadovybė būtinai turi turėti aiškų planą, sudarytą pagal svarbiausius tautos švietimo tikslus. Švietimo plane turėtų būti suprasti mūsų tautos savumai, jos praeitis ir ateitis ir svarbiausi mūsų tautos uždaviniai“ (TUTK 39). Toliau rašoma, kad čia nieku būdu negalima pamiršti kaimo žmonių. Jie sudaro didelę dalį tautos, bet dėl geografinių ir istorinių veiksnių nėra iniciatyvūs. Dabartiniai ekonominiai sunkumai tą iniciatyvą žudo ten, kur reikia lėšų. „Tuo tarpu mūsų tautos likimas absoliučiai neįmanomas be kaimo kūrybinių jėgų. Iš kaimo išaugo ir mūsų nepriklausomybė. Ir ilgai dar turėsime žiūrėti į kaimą kaip į savo tautinės valstybės pamatą [...]. Antra vertus, kaimo ir miesto suskilimas yra žalingas ne tik tautos kultūrai, bet ir pačiai valstybei. [...] *Tautos vieningumui ir kūrybiniam bendradarbiavimui būtinas lygus tautos švietimas*. Čia

negali būti užkampių ir centrų“ (TUTK 39; išskirta A. A.). Todėl valstybė turi rūpintis, kaip išdėstyti mokyklų tinklą. Reikia jas išmėtyti taip*, „kad būtų visiems lygiai prieinamas mokslas kaimo sąlygose*“ (ten pat, p. 40; išskirta A. A.). Dabartiniai užmojai mažinti aukštesniųjų mokyklų esantys žalingi mūsų kultūrai ir pavojingi valstybei. Antai panaikinus Plungės ir Rietavo gimnazijas susidarys didžiausias plotas, kur nebus aukštesnės mokyklos. Iš Rietavo artimiausios gimnazijos bus tik už 44–60 km ir visas žemaičių krašto centras bus paliktas be aukštesnės mokyklos. Valstybė turi padėti kaimui ir švietimo srityje ir nepriešinti kaimo miestui, kur mokyklų užtenka. „Kaimo ir miesto suskilimas gali tapti antras mūsų tautos nepriklausomybės žlugimas, koks yra įvykęs seniau, bajorams atskilus nuo valstiečių – tautos kamieno“ (ten pat, p. 41). Pridurtina, kad Andrius Ašmantas dėl mokyklų tinklo buvo ėmęsis ir konkrečių veiksmų. 1935 m. kovo 11 d. jis rašė laišką vienam nenustatytam Žemaičių parapijos kanauninkui, agituodamas, kad ir vietos žmonės imtųsi tam tikrų žygių, reikalautų atkurti uždarytąją Rietavo gimnaziją (žr. p. 145).

1935 m. straipsnyje „Racionalizuotinas mokyklų tinklas“ vėl pakartojama, kad švietimo užkampių susidarymas ir kultūrinis atotrūkis esantis dar žalingesnis ir net pražūtingesnis negu luomų nesukalbamumas ir išsiskyrimas. Iškilo didelis pavojus kaimui atskilti nuo miesto. Miestas jau paliko kaimą užpakalyje ekonomiškai ir kultūriškai, dabar stengiamasi juos atskirti ir pagal švietimą. Kaimas nebepajėgia jau rodyti iniciatyvos, tad čia turi pasirūpinti valstybė, kuriai turi rūpėti *„visos tautos lygus švietimas*“ (TUTK 46; išskirta A. A.). Todėl mokyklų tankis kaime turėtų būti net didesnis negu miestuose, kur ir gyvenimo lygis aukštesnis, ir kultūros iniciatyvų reikalai geresni (ten pat). Tas kraštas, kuriame aukštesnė kultūra, geresnės ekonominės sąlygos, duoda visuomenei didesnį inteligentų skaičių negu tas, kur nesutvarkyti švietimo reikalai, nes „be kaimo inteligentinių jėgų atrankos mūsų tautos savaiminga kultūra yra visai neįmanoma. [...] Taigi švietimo planas, mokyklų tinklas ir jo principai dar peržvelgtini kartu su didžiąja mokyklų reforma“ (ten pat, p. 46–47).

1936 m. straipsnyje „Mokyklų tinklas“ apgailestaujama, kad mokyklų reformos diskusijose beveik nediskutuojama šiuo klausimu ir konstatuojama, kad švietimo įstatyme net neįrašytas kriterijus, pagal kurį būtų galima išdėstyti aukštesniųjų mokyklų tinklo tankumą pagal gyventojų skaičių (miestuose) ar pagal jų atstumą (kaime), ir viskas palikta savieigai. Reikia vadovautis šūkiu – „meskime šviesą, kur tamsu“, nepalikime didelių kaimo plotų be šviesos, neatskirkime šviesuomenės nuo liaudies (Mokyklų tinklas. – Vakarai, 1936 m. rugsėjo 17 d.).

Dar vėliau, 1938 m., Andrius Ašmantas su nerimu rašo apie atsiveriančias tuštumas švietimo ir kultūros baruose. „Šiandien kultūros tuštumoje atsidurti tautai yra lygiai pavojinga, kaip savo gyventojų retėjimą pajusti“ (Mokyklų tinklas. – Vakarai, 1938 m. gegužės 18 d.). Kitame tais metai parašytame straipsnyje primena, kad pradinių mokyklų tinklui tvarkyti yra įstatymas ir taisyklės, o aukštesniosios mokyklos paliktos savieigai. Ir šiaip pats tų mokyklų tinklas pagal pasiektą kultūrinį lygį jau esantis per mažas. Dabar jau ne tie laikai, kad laikraščius galėtų imtis redaguoti iš gimnazijos pavaryti mokiniai, ir visai pagrįstai jau reikalaujama aukštojo mokslo. Taip linkstama elgtis jau ir kitose srityse. „Ne inteligentų pertekliaus bijokime, bet labiau bijokime to pavojaus, kad nereikėtų mokyto vietos užleisti nemokytam. Geriau kelkime reikalavimus ir duokime sąlygas visiems gabiems jaunuoliams juos pasiekti“ (Mokyklų tinklo klausimas. – Lietuvos aidas, 1938 m. birželio 10 d.).

1940 m. vėl primenama, kad nėra įstatymais nustatytų aukštesniųjų mokyklų tinklo sudarymo kriterijų. Ir dabar, atgavus Vilniaus kraštą, vėl kartojamos senos klaidos ir ištisi plotai paliekami be mokyklų (TUTK 67). Straipsnyje dar rašoma, kad kaimas natūraliai atsirenka jaunąją kartą pagal gabumus ir poreikius. Jam būtų per brangu leisti į mokslą negabų sūnų, kai namie darbų begalės. Mieste nėra tokios natūralios atrankos, tad visi ir eina vienokį ar kitokį mokslą. „Toji natūralioji atranka galės susidaryti tada, kai bus užtenkamai amatų mokyklų ir kai susidarys tradicijos eiti kiekvienam ten, kur gabumai leidžia. Kol to viso sulauksime, reikia net tam tikrų priemonių, kad atranka būtų reali ir mieste. Tegu kaimas ir yra reikalingas savo žemės ūkio mokyklų žymiai daugiau, nei jų turi, bet *aukštosioms mūsų valstybės bei tautos pareigoms būtina atranka iš visų luomų bei sluoksnių*“ (ten pat; išskirta A. A.). Kad tai būtų galima netrikdomai daryti, reikia deramai sutvarkyti visą mokyklų tinklą, kad neliktų kultūros dirvonų ir atsilikusių vietų, neteikiančių jokios naudos nei tautai, nei valstybei.

Dirbdamas Klaipėdoje Andrius Ašmantas jautriai reaguodavo į pajūrio švietimo reikalus. Jis darbavosi Klaipėdos krašto mokyklų draugijoje (žr. p. 243–244), spaudoje džiaugėsi Klaipėdos lietuviškų mokyklų stebuklu (RR 334), pirmaisiais Pedagoginio instituto absolventais (RR 433). Matydamas augantį Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijos mokinių skaičių skatino kurti antrą lietuvišką gimnaziją Klaipėdos mieste (Klaipėdai reikia dviejų gimnazijų. Klaipėda nori operos ir aukštosios mokyklos. Kurlink kreiptini lituanistų darbai. – XX amžius, 1938 m. rugsėjo 26 d.). Iš čia minimo straipsnio antraštės matyti, kad Ašmantas nuoširdžiai troško matyti stiprią lietuvišką aukštąją mokyklą Klaipėdoje – tikrą lietuvių mokslo ir kultūros židinį, ir ta

mokykla turėtų būti universiteto lygio („Klaipėda, augdama pati savo dydžiu ir ekonominiu pajėgumu, gaivinama mūsų tautos kūrybinių jėgų, susilauks kada nors ir visų mokyklų mokyklos – universiteto“. – RR 434). Dar anksčiau, 1936 m., jis yra paskelbęs straipsnį „Ar reikia Klaipėdai dviejų pedagoginių institutų?“ (Vakarai, 1936 m. gegužės 20 d.), kuriame svarstė, ką duoda dviejų pedagoginių institutų (lietuviško ir vokiško) buvimas Klaipėdoje. Pasirėmęs daugeliu argumentų (ekonominių, teisinių, kultūrinių, mokslinių ir kt.), autorius aiškiai pasisako už vieną stiprią, vertą aukštosios mokyklos vardo pedagoginę mokymo įstaigą.

Andriui Ašmantui rūpėjo ir spaudoje skelbiama informacija, kad rengiamasi kurti Lituanistikos institutą. 1935 m. dar dirbdamas Kaune rašo straipsnį „Kokio Lietuvos Mokslų Instituto mums reikėtų?“ (Tautos mokykla, 1935, nr. 9, p. 193–194). Įdomu tai, kad būdamas poetiškos prigimties, jis norėtų, kad tokiame institute būtų ir meno skyrius, ir jame, be kalbos ir literatūros dalykų tyrimo, būtų tiriamas ar kuriamas ir menas. Apie būtinumą steigti Lituanistikos institutą rašė ir 1937 m. straipsnyje „Balsas iš provincijos“ (Naujoji romuva, nr. 50, p. 963). Kad jam tikrai rūpėjo mūsų mokslo įstaigų reikalai, matyti ir iš 1940 m. paskelbto straipsnio „Mūsų mokslo ir kultūros stabdžiai“ (XX amžius, 1940 m. kovo 26 d.). Jame rašoma, kad tie patys mokslininkai sutelkiami keliose įstaigose, dirba, kaip dabar pasakytume, keliais etatais, labai būdingais ir mūsų dienoms, ir dėl to trukdosi darbas: „sunkesnio ir skubesnio darbo jos [įstaigos] pačios nepajėgia atlikti“. Čia bėda ta, kad neugdomos naujos pajėgos, nesirūpinama jų auginimu. Nors straipsnyje kalbama apskritai apie mokslo įstaigas, bet nesunku suprasti, kad autorius turėjo omenyje Lituanistikos institutą, kurio beveik visi darbuotojai turėjo pagrindines pareigas universitete ar kitose darbovietėse.

Mokykla ir jos uždaviniai

„Mokykla – svarbiausia mūsų tautos dvasios ugdymo įstaiga, didysis mūsų tautos kultūros pamatas. Joje tiesiami mūsų kultūros ir visuotinio tautos veikimo keliai“ (RR 301; plg. taip pat TUTK 26, 29, 30). „Šių dienų mokykla turi būti moderniška, lanksti, sugebanti eiti kartu su mokslu, kūrybiška ir spalvinga tautinėmis savybėmis, kurias sudaro mūsų tautos rasė, jos kultūrinė ir visuomeninė praeitis ir tautos artimieji siekimai ir uždaviniai, glūdį ir tolimoj ateity“ (RR 301). Mokyklai „skiriame didžius uždavinius. Ji kartais mūsų vaizduojama tautos pašaukimo vykdytoja arba net ir jo [to pašaukimo] įkvėpėja. Mat joje pasėjama sėkla, kurios vaisius noksta dešimtis metų, o kartais tą vaisių brandina kelios ar keliolika žmonių kartų. [...] Prityrimo ir

žinių perdavimas ir žmonių kartų auklėjimas – mokyklos tiesioginis uždavinys" (TUTK 43). Mokykla taip pat turi „ugdyti visų tautų solidarumą ir žmoniškumą" (Susirūpinkime mokyklomis. – Vakarai, 1938 m. liepos 1 d.). Mokykla „ugdo tautos idealus ir valstybės uždavinius. Nuo mokyklos priklauso tautos ir valstybės ateitis. Gera mokykla – tautos palaima" (ten pat).

Įsitraukdamas į švietimo reformos diskusijas Andrius Ašmantas pirmiausia reikalavo jos visuotinumo: „Taigi gyvai yra pribrendusi švietimo reforma visa iš pagrindų, o ne fragmentiška" (TUTK 44). „Vykusios mokyklų reformos nebus, jeigu ji nebus pilna ir visapusiška. Mestinas žalingas paviršutiniškumas ir nevykęs reformos fragmentiškumas. Švietimo pastatas turi būti planingas, išbaigtas ir aiškiai koordinuotas su kitais mūsų tautos ir valstybės reikalais, siekimais ir uždaviniais. Kol to nebus padaryta, suksimės užburtame rate, dejuosime ir skųsimės savo mokykla, užmiršdami, kokią kūrybinių tautos jėgų ir materialinių gėrybių dalį jai teduodame" (TUTK 45). Jo vizijoje mokyklų reforma turėtų apimti visas švietimo grandis nuo pat vaikų darželio (Vaikų darželiai Neringoje. – Vakarai, 1936 m. liepos 22 d.) iki gimnazijos, nubrėžti mokymo ir auklėjimo kryptis, nustatyti mokytojo pareigas, darbo sąlygas, jo profesinio tobulėjimo būdus ir formas.

Todėl pirmiausia jis mėgino nusakyti mūsų mokyklos vietą tautiniame ir valstybiniame gyvenime. 1933 m. parašytame straipsnyje „Mūsų mokyklos vieta" tvirtino, kad šiandien Lietuvos mokykla dar „neturi tinkamų sąlygų ir kultūringos santvarkos, pagrįstos paskutiniais pedagogikos mokslo reikalavimais. Ji kurta paskubomis ir tada, kada dar pati valstybė buvo netvirta. Įsigilinti moksliškai į jos siekimus ir uždavinius nebuvo kada. Kopijuotos rusų mokyklos ir jų santvarka. [...] Ir skaudi tiesa: mokykla liko gerokai nustumta tarp kitų valstybinių ir tautinių gyvenimo sričių. Joje dirbo ir tebedirba daugybė nepasiruošusių pedagoginiam darbui" (TUTK 28). Mokykla dar pati neišmoko „ginti savo aukšto pašaukimo tautiniuose ir valstybiniuose dalykuose" (TUTK 30), patys nemokame vertinti savo mokyklos (TUTK 26). Nesutvarkyti mokytojų cenzo reikalai, nėra tinkamos atrankos į mokyklos darbą, jaunimas vengiantis mokytojo profesijos ir kt. (ten pat, p. 28–29).

Tą pačią mintį, kad „mokykla ir jos darbininkai neturi atitinkamos vietos mūsų tautiniuose ir valstybiniuose reikaluose" (TUTK 30), jis pakartoja ir po metų poleminiame straipsnyje su Petru Joniku „Kame tos priežastys". Mokykla dar nepajunta savo svarbumo ir nemoka ginti aukšto savo pašaukimo tautiniuose ir valstybiniuose dalykuose. Tad jai tenkantys tik trupiniai nuo kitų stalo. Joje galintys dirbti visi, kurie kitur negauna darbo. Apie pašaukimą nė kalbos negali būti, kai ji yra tapusi viešbutis svečiams

ir darbo birža bedarbiams. „[M]okykla turi save gerbti ir iš kitų pagarbos reikalauti“ (TUTK 30).

Neturėdami atliktų platesnių praktinio mokyklos darbo studijų, vis dar nemokame suprasti mokyklos paskirties, švietimo ir auklėjimo problemos, kylančios iš specifinio mokyklos darbo srities. Dažnai pajuntame, kad kai kurie mokyklos nuostatai yra toli prasilenkę su pedagogine psichologija. Mokykloje dar nėra įsigalėjusi pedagoginė dvasia, kuri būtina kiekvienam rimtesniam auklėjimui, kur ugdoma žmogaus asmenybė. Mokytojo idealioji nuotaika ir pasiryžimas dirbti auklėjimo darbą turėtų būti nuolat skatinami. „Mokytojas tuo atveju turėtų justi, kad visos mokyklos organizmas yra pilnas nuoširdžios pedagoginės dvasios, kad jo asmenybės ir visas dvasinis gyvenimas yra gerbiamas, saugomas ir niekad nepažeminamas, nepažeidžiamas“ (Mokslo metus pradedant. – Rytas, 1935 m. rugsėjo 2 d.). Reikėtų pagalvoti, ar jaunuomenės auklėjimo srityje nenuėjome į šabloną, dažnai nuskambantį tuščiais žodžiais? Ar gerai pažįstame jaunuomenę, kuri pavesta mums auklėti? Ar mūsų priemonės jo sielai formuoti nėra per daug policinės ir trumparegiškos? Kiekvienoje epochoje pilna stambių, negražių klaidų, bet mes turime jas išstudijuoti ir pastebėtus trūkumus kuo skubiausiai šalinti. Tad „[p]ažinkime jaunuomenės sielą, saugokime jos idealizmą, branginkime dvasines vertybes, įkurdinkime visoje mokykloj pedagoginę dvasią – tegu bus šių mokslo metų šūkiai, kurie nuskaidrintų kelią ir ateities mokyklai, siekiančiai didžiųjų mūsų tautos uždavinių!“ (ten pat).

Priėmus pradinių ir vidurinių mokyklų įstatymus Andrius Ašmantas tuo nuoširdžiai džiaugiasi ir skuba savo mintimis dalytis su skaitytojais. Pirmiausia spaudoje paskelbia straipsnį „Pradžios ir vidurinių mokyklų įstatymas“ (Vakarai, 1936 m. rugpjūčio 5 d.; žr. RR 348–351). Jame rašo, kad nors įstatyme iš pagrindų ir nepaliečiama mokyklų santvarka, bet yra ir daug naujumo. Svarbiausia, kad mokyklų tiksle aiškiai iškeltas auklėjimas: nurodoma ugdyti jaunimo dvasią ir kūną, mokyti jį mylėti tėvynę jai aukotis (RR 348). „Aplamai naujasis įstatymas yra daug tobulesnis ir tikslesnis ir mokyklos vidaus santvarkoje, kuri tik svarbi mokyklos darbininkams“ (RR 350). Kitame tuoj pat paskelbtame straipsnyje „Nauja dvasia mokykloje“ (Vakarai, 1936 m. rugpjūčio 12 d.; žr. TUTK 56–58) taip pat teigia, kad naujasis mokyklų įstatymas esantis ne tik tobulesnis, darnesnis ir pilnesnis, – jis ne tik „eina tuo keliu, vadovaujasi ta dvasia, kuri viešpatauja visose kultūringų tautų mokyklose“ (TUTK 57), bet ir suteikia valstybinėms gimnazijoms naują – tautiškumo dvasią. Jeigu kas imtų neigti šį tautiškumo principą, kirstų šaką, ant kurios visi sėdi. Juk mūsų valstybė atsirado tautos dėlei ir ji perdėm tautiška, nekelianti

jokių dinastinių ar imperialistinių tikslų. Todėl tauta ir valstybė tarsi sutampa ir iš gerai suprasto tautiškumo kyla ir valstybingumo supratimas. „[K]as bus išmokytas Lietuvą mylėti, branginti ir jai aukotis, tas lygiai sugebės mylėti, branginti jos valstybę ir jai aukotis. Tai naujojo mokyklų įstatymo dvasia. Plačiai suprastas tautiškumas – gerbti kitus ir save, mylėti, branginti savo tautą ir jai aukotis – tai nauja mūsų mokyklų dvasia, įstatymo skelbiama ir globojama“ (ten pat, p. 58). Straipsnyje taip pat pabrėžiama, kad naujasis įstatymas esantis gana lankstus: jame nepamiršta kitų Lietuvoje gyvenančių tautų (mažumų) noro turėti savo mokyklas. Įstatymas „ne fanatiškas, nėra tik aklas savo tautos gerbėjas. Jis leidžia visoms tautų mažumoms eiti savo keliu ir kurti savo kultūrą“ (ten pat, p. 57). Su šia laisve gražiai suderinta privačių mokyklų kūrimo iniciatyva. Ši iniciatyva palanki ir įvairioms konfesijoms.

Mokytojo asmenybė ir veikla

Nereikia įrodinėti, kad svarbiausias asmuo mokykloje, auklėjimo ir ugdymo variklis, mokymo proceso vadovas ir meistras yra mokytojas. „Mokytojas – mokyklos dvasia“, – rašė Andrius Ašmantas 1935 m. (RR 312). Jau šio darbo I dalyje skaitėme, kaip jis pats žiūrėjo į mokytojo profesiją, kaip didžiai ją vertino, kokius plačius sau kaip mokytojui kėlė reikalavimus (žr. p. 139–140, 158–159 ir kt.). Ta didžiulė pagarba mokytojo darbui matyti ir jo pedagoginėje publicistikoje. Jis visur stovi mokytojo pusėje, aukština jo darbą, kovoja už geresnes darbo sąlygas, visaip skatina kelti kvalifikaciją ir visapusiškai tobulėti. Mokytojus laiko stipriausiais mūsų kultūros šulais, didžiausiais jos kėlėjais ir organizatoriais (TUTK 25). Jo mokytojo vertinimas spaudoje kartais pasiekia net nelabai įtikimą egzaltacijos laipsnį. Tik paskaitykime ištraukų iš šiai temai skirtų straipsnių. Mokytojas „ugdo jauną žmogų. Kiekvienas daigelis kelia galvutę į saulę, linksta savo viršūnėle į jos spindulius. O jaunas žmogus ir toks pat. Jis ieško saulės, nori pagauti švelnių jos spindulių ir gėrėtis jais. Mokykloje tokia saulė yra mokytojas. Jo sielos šilumoje bręsta jaunoji mūsų tautos karta. Koks tat pasidaro sunkus ir atsakingas mokytojo darbas! Jis pajunta didelę savo pareigą prieš tuos jaunučius, kurie tiesia į jį galvutes, prieš jų tėvelius, kurių viltys jų vaikučiuose, ir prieš visą tautą, kurios ateitis jo rankose. Šiurpu net mokytojui! Kiek tat reikia jėgų, švelnių, gražių, didingų, kad jaunajai kartai niekada nepritrūktų dvasios peno, kad ji, linkdama į mokytoją, vis rastų gaivinančių jos sielos spindulių“ (Mokslo metus pradedant. – Vakarai, 1936 m. rugpjūčio 12 d.). „Ir štai į mokytoją krypsta visų akys. Iš jo laukia kibirkšties uždegti tautos kultūros darbui. Į mokytojo rankas pakliūva žmonės, dar gyvenimo nesugadinti. Jis turi tuos vaikučius ne tik apsaugoti nuo

negeistinų įtakų, bet kartu jis turi jiems įkvėpti darbštumo ir dorovingumo. Štai čia mokytojo ir yra pačios sunkiosios pareigos. Jis negali savo asmenybe atitrūkti nuo tų idealų, kuriuos skiepija jaunimui. Tik mokytojas amatininkas moko, o neauklėja. O tauta trokšta savo pranašų – auklėtojų, kurie rodytų kelią ir patys pirmieji eitų tuo keliu" (Tauta ir mokytojai. – Vakarai, 1937 m. vasario 13 d.). Niekas mokytojo taip nestiprina, kaip „visos tautos pašaukimo pajutimas. Šiuo atveju, mes, lyg maži didžios mašinos rateliai, pajuntame savo reikšmingas ir kilnias pareigas. Mes tada veržiamės darbštūs ir ištvermingi į tautos kultūrinį darbą, kuris pats savaime yra vertingas ir net mus pačius ugdo. Vėl tas pats įspėjimas: neatitrūkti. O mes ir čia galime atitrūkti ir nueiti savo keliais. Čia reikia sekti pirmiausia visos tautos kultūrą, jos pastangas, laimėjimus ir pralaimėjimus. Džiaugtis kiekvienu kūriniu, kuris nešamas į mūsų tautos kultūros lobyną" (ten pat).

Andrius Ašmantas apie mokytoją rašo kaip apie „inžinierių, kuriam pavesta formuoti ne molis ar akmuo, bet jauno žmogaus siela su jo moraliniais nuteikimais ir idėjiniais pasiryžimais. Kokios tad mokytojui sunkios pareigos! Koks tad beturi būti pats mokytojas, kuriam tiek daug patikima? Visi sutiksime, kad mokytojas turėtų būti idealus žmogus. Jis turi jausti, suprasti ir sugebėti subtiliausiai dirbti" (TUTK 43). Mokinys niekada negali suabejoti mokytojo auklėjamųjų žodžių svarumu. Autoritetas įgyjamas nuolatiniu savo asmenybės ugdymu ir savo gyvenimo drausminimu. Mokytojo žodžiai pakibs be reikšmės ore, jei jų nelydės pajėgios mokytojo asmenybės įtaiga. Tas, kurio dvasinis akiratis bus siauras, kalbės štampuotais žodžiais, paveldėtais iš prieškarinių laikų. „Mokytojai, o ypač direktoriai ir inspektoriai be charakterio, gilesnio išsilavinimo, be subtilesnio pedagoginio patyrimo yra pedagoginio darbo stabdžiai, kurie pakerta iš pat pašaknų mokinių idealizmą ir užmuša mokiniuose mokslui, mokyklai meilę ir pagarbą" (TUTK 65).

Mokytojo uždavinys – ne tik perteikti praeities patirtį, bet ir auklėti, gludinti žmogaus dvasią ir suteikti jai nuolatinės energijos, kuri savaime stiprintų ir skatintų nuolat augti ir tobulėti. „[V]aiką išauklėti – sutvarkyti jo būdą, siekimus ir padaryti darbui pajėgų ir morališkai atsparų" (TUTK 60). „Koks turi būti pats mokytojas ir kokių turėti, tariant, inžinieriškų sugebėjimų rasti formai ir paleisti tai nuolatinei energijai, kuri žmogaus dvasią formuotų dinamiškais pavidalais tam tikra linkme, kuri veda į individo, tautos, valstybės ir visos žmonijos aukštuosius uždavinius ir siekimus!" (RR 311). Mokytojas turi „gyvai dairytis po kultūrinį gyvenimą, kartais jam net vadovauti ir nustatyti ateities gaires. [...] Mokytojams kokybė – pirmas reikalavimas. Čia taikomas kokybės supratimas labai platus: nuo mokytojo asmenybės iki pakenčiamo

dalyko mokėjimo ir sugebėjimo dėstyti praktikoje“ (Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga. – Tautos mokykla, 1934, nr. 23, p. 449).

Andrius Ašmantas nurodo, kad vienas iš svarbių sėkmingo mokyklos darbo paskatų yra tinkamai sutvarkytos mokytojo darbo sąlygos. Iš mokytojo reikia ne tik reikalauti, bet matyti, ko mokytojas iš mūsų reikalauja (TUTK 43). Mokytojo darbas nusipelno bent to, kad jo atlyginimas būtų sulygintas su kitų įstaigų tarnautojų, iš kurių reikalaujama tokių pačių kvalifikacijų kaip iš mokytojų. „Pagaliau turėtų būti sutvarkytos ir mokytojo darbo sąlygos taip, kad jis būtų jų nuolat skatinamas labiau atsidėti savo darbui ir kad jo pažangai atitiktų ir materialinių gėrybių tam tikras ekvivalentas“ (TUTK 44). Tačiau „[d]abartinės mokyklos darbo sąlygos yra tragiškos“ (TUTK 47): tvarkytini mokytojų cenzo reikalai, tarnybinės kategorijos, etatai ir su tuo susiję mokytojų atlyginimai, pamokų paskirstymas, didelė mokinių gausa klasėse (TUTK 42–45, 47–49) ir kt.

Apskritai nevykusių tradicijų mokykloje buvo ir vėliau. Apie jas spaudoje buvo kalbama ir pradėjus mokyklų reformą. Andrius Ašmantas griežtai pasisakė prieš nepagrįstą mokytojų kilnojimą iš vienos darbo vietos į kitą, ypač jei tai susiję su valdininkų intrigomis (Mokytojai ir įstatymai. – AA) ar su Klaipėdos krašto švietimo vadovybės antilietuviškais veiksmais (Vaikų darželiai Neringoje. – Vakarai, 1936 m. liepos 22 d.). Jis kritikavo nevykusius mokyklos atostogų laiko kaitaliojimus Klaipėdos krašte (RR 337–340). 1939 m. rašė, kad mokyklose netinkamai nustatytas įvairias kategorijas turinčių mokytojų santykis, nėra vykęs mokytojų skirstymas pagal turimas pareigas, dažnai neatitinkančias kvalifikacijos. „Mokykla nėra užkampyje vykdant mūsų tautos pašaukimo uždavinius, ji neturėtų likti kampininkė ir minėtose [valdininkų atlyginimo] lentelėse“ (Pertvarkant valdininkų atlyginimo lentelę. – XX amžius, 1939 m. vasario 7 d.). Tad suprantant mokyklos paskirtį ir jai keliamus uždavinius, „iškyla nauja pareiga ir atsakomybė – visuomenės pareiga ir atsakomybė prieš mokytoją, kad jis turėtų gerą dirvą savo dvasios penui, kuriuo turės maitinti ir jaunąją kartą“ (Mokslo metus pradedant. – Vakarai, 1936 m. rugpjūčio 12 d.).

Lietuvių kalbos ir literatūros mokymo klausimai

Būdamas lituanistas ir mokykloje dėstydamas lietuvių kalbą ir literatūrą Andrius Ašmantas geriausiai matė ir bendrus mokyklos darbo trūkumus, ir savo dalyko dėstymo spragas. Šiuos atvejus spaudoje jis kėlė pasiremdamas kaip tik savo darbo patirtimi, įgyjama per lietuvių kalbos ir literatūros pamokas, taip pat popamokinėje ir užmokyklinėje veikloje.

Pirmiausia reikia nurodyti, kad jis labai vertino lietuvių kalbos ir literatūros dalyką ir lietuvių kalbai skyrė svarbiausią vaidmenį visų mokykloje einamų dalykų sistemoje. Lietuvių kalba turėtų būti mokyklos šeimininkė tarp kitų dalykų (TUTK 22), nes tai ir valstybinė, ir dėstomoji kalba, „mūsų tautinės kultūros pirmasis ir tvirčiausias pagrindas“ (TUTK 26). „[L]ietuvių kalba, neseniai virtusi krašto aukščiausia – dėstomąja, valstybine ir kultūrine – kalba, turėtų būti savotiškoje išimtyje tarp kitų mokslų, kurie amžiais kuriami visų tautų“ (TUTK 24). „Gimtoji kalba – visos tautos narių kasdieninė duona. Todėl mokykloje net istorija ir geografija dėl savo reikšmės ir vartojimo ribų siaurumo turi nusileisti gimtajai mūsų kalbai ir duoti tinkamą jai vietą. Šį svarbų mūsų tautai klausimą senieji mūsų tautos vadai yra išsprendę jau prieš 50 metų, o mūsų praktika?!.“ (TUTK 56). Mokykloje mokytojas lituanistas turi būti ne tik pedagogas dėstytojas, bet ir kalbininkas mokslininkas, kuris iš kaimo gavęs žalią medžiagą, turi ją moksliškai perdirbti ir tuoj duoti mokiniams (TUTK 24).

Praktikoje, kaip nurodo Andrius Ašmantas, yra toli gražu ne taip. Gimtoji kalba per mažai vertinama ir visuomenėje, ir mokykloje. Visuotinai skundžiamasi, kad mokykla tinkamai neišmoko gimtosios kalbos (TUTK 23, 25, RR 310). „Nuo pat nepriklausomybės pirmųjų dienų dejuojam ir sunkiai sergam savos kalbos nemokėjimu. Seniau tarėmės neturį specialistų. Tai tiesa... Šiandie jų trūkumas žymiai sumažėjo, tačiau mokykla proporcingos pažangos čia nepadarė“ (RR 302). Pirmiausia reikia išmokyti jaunuomenę pamėgti savo kalbą dar mokykloje, taip pat keisti požiūrį į pačią kalbą, jos vertinimą, mokymo metodus ir priemones.

Mokykloje gimtoji kalba pastatyta greta svetimųjų kalbų ir „dar daugelio niekinama: ji sunki, neišmokstama, netikusi... Jos prigimtosioms teisėms apginti, gyvendami jau antrą nepriklausomybės dešimtmetį, dar jokio įstatymo nesusilaukėme. Jos rašomieji darbai mokyklose net įstatymu sulyginti su lotynų kalbos ekstemporale[175], svetimų kalbų ir net matematikos rašomaisiais darbais! Tai didžiausias gimtosios kalbos mokymo metodo nesupratimas ir savos kalbos paniekinimas net mokyklose. Todėl toks jos likimas ir viešame gyvenime...“ (TUTK 22). „Šiuo atžvilgiu net mūsų mažumos toli mus pralenkė. Jų mokykloj išskiriamos dvi svarbiausios kalbos – valstybinė ir dėstomoji. Tų kalbų dėstytojams yra net atskiras atlyginimas. Tačiau mes savo kalbai, kuri dabar yra valstybinė ir dėstomoji, jokių išimčių nedarome“ (TUTK 26).

Viename straipsnyje, pavadintame „Svetimos kalbos ir kultūra“ ir turinčiame paantraštę „Negalima mokyti vaiką svetimos kalbos, kol jis neišmoko

[175] Lot. *extemporalis, -e* – staigus; be pasirengimo, improvizuotas.

tinkamai savosios“ (Vakarai, 1937 m. balandžio 25 d.; perspausdinta RR ir TUTK), kelia klausimą, aktualų ne tik anų metų mokyklai ir visuomenei, bet ir mūsų dienomis. Beje, šis klausimas spaudoje buvo keliamas ir kitų pedagogų (Murka 1919: 13, Stonys 1936), tad įdomu paskaityti Andriaus Ašmanto argumentaciją. Jis rašo, kad paprotys aklai mokyti svetimų kalbų yra atėjęs iš rusų ir lenkų tautų, kur manyta, kad mokėti tų kalbų esantis didelis kultūros ženklas. Anuomet žmonėms rodėsi, kad pašnekėti svetima kalba jau savaime kultūringa. Tai tokia pati galvosena, kaip kad manymas, jog frakas jau savaime yra visa žmogaus kultūra. Kartais svetimos kalbos mokymasis veda į savosios atsisakymą ir tai mūsų tauta per šimtmečius yra patyrusi ne kartą. „Juk šis aklas mokymasis svetimų kalbų yra paprastas vergiškumas, paveldėtas iš XVIII ir XIX amžiaus, kada dar nepažinta kaip reikiant kultūra ir žmogaus dvasia. Šiandie mums kultūros istorija rodo, kad didieji mūsų kelių žmonijos kultūrai skynėjai yra temokėję tik vieną savo gimtąją kalbą“ (TUTK 59). Daugiakalbiai žmonės kūrybai ir mokslui nėra daug nusipelnę. „[S]vetimų kalbų mokėjimas nėra esminis kultūringumo ar kultūros požymis“ (ten pat, p. 60), o šių dienų psichologija ir pedagogika tvirtina, kad negalima vaikų mokyti svetimų kalbų, kol jie gerai neišmoksta savosios. Niekas nepataria jų mokyti iki 8-erių metų amžiaus. Svetimoji vaikų išmoktoji kalba greitai pamirštama, nes ji kaip reikiant neišmokstama, o geriausias laikas jos mokyti esantis nuo 18 metų.

„Geras jų [svetimų kalbų] mokymas yra priemonė ir lavinti mokinio sugebėjimus greit pastebėti ir orientuotis. Tam dėstoma juk ir matematika, kurios nė pusės dalies nevartojame gyvenime. Žodžiu, vaiką išauklėti, – sutvarkyti jo būdą, siekimus ir padaryti darbui pajėgų ir morališkai atsparų, – yra kelis kartus svarbiau. [...] Darni jo asmenybė, nuoširdi darbo meilė, pajėgumas ir patvarumas siekiamiems tikslams yra tikrosios kultūringumo žymės, kurios gali padėti jam praskinti ir naujus kultūros kelius“ (ten pat).

Svetimų kalbų mokėjimo ar mokymosi neigti nereikia. Vis dėlto dera paisyti užsienio mokslininkų patarimo: „nesvarbu daug kalbų mokėti, bet svarbu bent viena kuria ką nors gera ir nauja pasakyti“ (ten pat, p. 61).

Ne viename pedagoginės publicistikos straipsnyje Andrius Ašmantas užsimena apie gimtosios kalbos mokymo metodus. Kaip ir daugelis to meto pedagogų ir mokslininkų, jis nepritarė analitiniam kalbos mokymo metodui, „kuris buvo vartojamas ankstybais viduramžiais dėstyti lotynų kalbai, kuri jau tada buvo mirusi ir svetima visiems kraštams. Šis metodas, jei dar pakenčiamas kiek šių dienų lotynų kalbos dėstymui, – gimtajai kalbai yra peilis. Jis ją marinte marina ir mokinį atbaido nuo jos. [...] Šiandien mokinys dirba ir bijo

netaisyklingų sakinių ir žodžių; o jų tačiau neišvengia, ir jo kalba tikrai prasta. Atsitinka taip todėl, kad mokinys kalbos gryninime paliekamas pasyvus. Jam duodami receptuoti pakaitalai, kuriuos kartais pirmą sykį girdi. Juos išmoksta be jausmo ir vaizduotės, lyg papūga kalbėti. Toks mokinys visą gyvenimą, kada norės kalbėti ar rašyti taisyklingai, jausis jų supančiotas. Tam pašalinti reikia įtraukti pačius mokinius į kalbos ugdymą, kad jie pajustų, jog *kalba yra gyvas organizmas, kurio tobulinimui nėra ribų*. Mokinys, baigęs aukštesniąją mokyklą, turi būti jau savo kalbos drąsus meistras ir jos taisyklingumo tikslus barometras" (TUTK 23; išskirta A. A.). Kalamasis metodas turi būti keičiamas euristiniu metodu, kuris suprantamas kaip mokymas pagalbiniais klausimais, leidžiančiais mokiniui pačiam eiti atradimo keliu ir šitaip pasisavinti naują dalyką. Andrius Ašmantas kaip ir Petras Jonikas bei kiti metodininkai jį vadina auklėjamuoju kalbiniu (ir ištisiniu mokymu). Dalis pagal jį dirbamų darbų yra rašiniai. Mokyklinių rašinių klausimui Andrius Ašmantas straipsniuose pareiškia nemaža įdomių samprotavimų.

Didelė rašinių metodikos bėda esanti ta, kad jie paversti tikrinamąja, o ne mokomąja priemone (RR 302). „Rodos, turėtų jau ir mums būti aišku, kad rašiniai yra ištisinio gimtosios kalbos metodo būtiniausia ir svarbiausia dalis. Tik rašiniuose ir įvairiausiuose pratimuose gali puikiai pasireikšti euristinis metodas, be kurio kalbos mokymas yra negalimas. Čia tik beveik vienintelė proga mokiniui savarankiškai išstudijuoti ir gražiai suprasti žodžio reikšmę, aspektus, darnumą sakiniui, sakinio tikslumą minčiai ir galiausiai pajusti virtinę, kuria teka gimtosios kalbos dvasia: mąstymas, vaizdas ir jausmas!" (TUTK 53–54). Štai net „romėnams buvo aišku: gimtosios kalbos rašinys yra mokomoji priemonė, o ne tik tikrinamoji, kaip iki šiol pas mus esti. Juo dažniau rašysime, juo geriau – nedaug betaisytinas šūkis. Mokytojas tai gerai žino, bet rašinių „vengia" prieš savo pažiūras. Kaip mokytojas nevengs, kad gimtosios kalbos rašiniai pagal įstatymą lygūs lotynų kalbos extemporalei ar matematikos tikrinamiesiems darbams! Čia gimtosios kalbos mokytojui labai skaudi įstatymo klaida! Todėl jis ir su geriausiais norais negali ištesėti duoti per trimestrą 6–10 tikrinamųjų rašinių klasei" (TUTK 31). Autorius pateikia savo apskaičiuotą mokytojui tenkantį krūvį: pavyzdžiui, 40 mokinių klasė parašo rašinius po 3 puslapius, tad per 6-ias klases išeina vienkartinis darbas 720 puslapių rankraštinio teksto, o per trimestrą po 6 rašinius – jau 4220 puslapių. „Mokytojas gali pataisyti su psichologine, logine ir kalbine kritika, atsimindamas individualius kiekvieno mokinio stiliaus ir kalbos trūkumus, daugiausia 20–30 psl. per valandą, po kurios jis bus tiek jau pavargęs, kad antros be jokio poilsio neišdirbs. [...] Be to, šis darbas yra be galo nesveikas

akims ir varginantis. Taigi rašiniams taisyti mokytojas sugaišta kasdien beveik tiek pat laiko, kiek ir mokykloje. Už tai atlyginama keliais centais!“ (TUTK 24–25). „Rodos, aišku, kad čia mokytojas ne mažesnį „skurdą“ kenčia, kaip ir pati kalba“ (TUTK 31). „Ar ir šiandie neduosim savo kalbai, kuri tiek metų iškentėjo pavergta, o tautiškai atgimstant buvo vienintelė mūsų stiprybė, – mokyklose tokių teisių ir sąlygų, kuriomis naudojasi kultūringų tautų kalbos, kad ir turėdamos nuo seno įvairiausių vadovėlių ir plačiausią literatūrą?“ – retoriškai klausia Andrius Ašmantas.

Kalbėdamas apie tas mokyklos bėdas, Ašmantas polemizavo su savo kolega Petru Joniku, parašiusiu straipsnį „Kalbinio auklėjimo skurdas“ (žr. Tautos mokykla, 1934, nr. 12, p. 229). „Ryto“ dienraštyje jis paskelbė straipsnį „Kame tos priežastys“ (1934 m. liepos 20 d.), kuriame rašoma, kad autoriaus [Petro Joniko] lyg nedrąsiu šešėliu praeinama pro tikrąsias skurdo priežastis. Ašmantas teigia, kad neužtenka vien pakeisti kalamąjį metodą auklėjamuoju kalbiniu, bet reikia matyti ir kitus dalykus. Jis sutinka, kad studentai vengia imti studijuoti lietuvių kalbą, ir pabrėžia, kad čia daugiausia nusveria ekonominiai dalykai: materialūs nepritekliai dažnai ir didelius pasiryžėlius, net nemačiusius mokyklos darbo, išvaiko iš lietuvių kalbos seminarų, o ir įsidirbusiuosius dažnai išgraužia iš mokyklos. Kitos priežastys – nepedagoginė aplinka mūsų mokyklose, netinkamai tvarkomi mokyklos ir valstybės santykiai, nesirūpinama būsimųjų darbininkų rengimu ir jų atranka, trūksta tinkamai pasirengusių žmonių, – visa tai „nubaido geras jėgas nuo mokyklos dirvono“ (TUTK 30).

Įvairiuose straipsniuose Andrius Ašmantas yra kėlęs nemaža ir kitų mokytojams lituanistams aktualių klausimų: reikalavo pakelti atlyginimą už pamoką ir rašomųjų darbų taisymą, sumažinti lietuvių kalbos pamokų normą, spręsti klasių gausumo dalykus (40–50 mokinių klasėje neįmanoma dirbti) ir kt. Bendruosius savo samprotavimus jis mėgino perteikti straipsnyje „Mokyklų reforma ir lietuvių kalba“ (Rytas, 1935 m. rugsėjo 3 d.; perspausdinta RR ir TUTK). Nors tas straipsnis išspausdintas kaip publicistinis rašinys (iš jo kai kas jau cituota šioje apžvalgoje), vis dėlto jame kaip moksliniame traktate glaustai nurodyti, autoriaus nuomone, svarbiausi lietuvių kalbos mokymo mokykloje uždaviniai ir tam tikros gairės mokyklos reformai. Tai lyg įspėjimas ateičiai, kad lietuvių kalba nebūtų netinkamai vertinama.

Moksliniu atžvilgiu, rašo Andrius Ašmantas, jaučiamas lietuvių kalbos mokytojų trūkumas, – kalbos dalykus dar nemažai kas dėsto neturėdami tinkamo išsimokslinimo. Dėti daug vilčių į universitetą negalima, nes iš lituanistų mažai kas eina į kalbininkus, o dažniau pasirenka literatūros specializaciją.

Dabartinė lietuvių kalbos mokymo programa visai netinkama: kiekvienas išskaito joje ką pats nori, todėl dažniausiai pasitenkinama tik rašybos mokymu. Jai trūksta kalbinės sistemos, metodo ir ryškumo. Vadovėlių pagal tą programą nėra ir negali būti.

Metodiniu atžvilgiu lietuvių kalba dabar dėstoma nenuosekliai ir nesistemingai. Ištisinis gimtosios kalbos mokymo metodas reikalauja tinkamai vertinti mokinių rašinius ir skirti jiems ypač daug dėmesio, mažinti mokinių klasėse ir mokytojui skiriamų pamokų skaičių savaitėje.

Tautiniu atžvilgiu kalba negali būti laikoma tik susižinojimo priemone. Mokykloje reikia įtvirtinti nuostatą, kad lietuvių kalba šių dienų pasauliniame kalbos moksle užima vieną iš pačių garbingiausių vietų, ji yra mūsų praeities ir kultūros veidrodis, ryškiausia tautinės individualybės žymė ir tautos kasdieninė duona. Savo reikšmingumu ji nusipelno išskirtinės vietos visoje mokymo sistemoje ir pačios mokyklos gyvenime.

Savo darbuose Andrius Ašmantas, rodos, nėra stengęsis kaip nors atriboti pamokinės ir nepamokinės veiklos ir jų reikšmės auklėjimui. Jis vienodai vertino visą mokytojo lituanisto darbą, kad ir kurioje srityje jis dirbtų. Suprantama, svarbiausiu jis laikė mokytojo tiesioginį mokomąjį darbą klasėje, nors straipsniuose to klausimo nėra plačiau kėlęs (tai mėginta daryti „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ paskaitose). Jo paties darbą lietuvių kalbos pamokose aukštesniojoje mokykloje iš dalies atspindi AA likusios lietuvių kalbos programos (egzaminų bilietai), diktantų tekstai (apie juos žr. p. 176), bet tas niekur nenagrinėta publicistiniuose straipsniuose.

Kaip prisimename, Ašmantas yra pasiskundęs, kad anuometinė lietuvių kalbos mokymo programa nesanti gera ir visai tinkama, kad pagal ją nesą ir negalį būti gerų vadovėlių. Bet vieną mokyklinį vadovėlį jis buvo recenzavęs ir visai teigiamai jį įvertinęs. Tai Igno Malinausko ir Jurgio Talmanto „Lietuvių kalbos gramatika pratimais“, skirta II, III, IV ir V, VI pradžios mokyklos skyriui, taip pat I ir II gimnazijos klasei (Šv. Kazimiero draugijos leidiniai, Kaunas, 1931–1934) (Tautos mokykla, 1935, nr. 10, p. 238–239). Rašant gimtosios kalbos gramatiką mokyklai, recenzento nuomone, reikia paisyti 5-ių reikalavimų: pažinti patį dalyką, atrinkti ir paskirstyti medžiagą, prisitaikyti prie mokinių amžiaus ir išsilavinimo, laikytis programos ir rasti tinkamą metodą susieti visus reikalavimus ir nuosekliai pereiti nuo vieno dalyko prie kito. Taigi reikia siekti, kad vadovėlis išeitų darnus, sklandus, nuoseklus ir lengvas. Autoriai vykusiai pasinaudoję euristiniu metodu ir parodę mokiniams, kad kasdieninėje pačių mokinių kalboje yra visos gramatinės taisyklės ir jiems leidžiama tai patiems patirti. Bereikia tik geros mokytojo rankos vesti mokinius

tuo keliu. Autoriai į pačią gramatiką žvelgę plačiai: tai ne tik vadovėlis kalbai pažinti, bet ir priemonė kalbai ugdyti pagal vaikų sugebėjimus. Vadovėlio vertė gimtajai kalbai pramokti pakyla dar ir dėl to, kad neturime metodikų atskiriems kalbos dalykams mokyti.

Recenzijoje autorius sužymi nemaža vadovėlyje netiksliai pateiktų dalykų pagal visus minėtus 5-is reikalavimus, bet daro išvadą, kad jis „praskynė naujus kelius mūsų gramatikoms. [...] Pradžios mokykla, kiek man žinoma, rodos, patenkinta naudojasi šiuo vertingu darbu“ (ten pat, p. 239).

Andriui Ašmantui rūpėjo ir plati nepamokinė ir užmokyklinė lietuvių kalbos mokytojų veikla ir jos reikšmė auklėjimui. Nors jo niekur nėra rašyta apie mokinių būrelių (kuopelių) veiklą, ekskursijas po gimtąjį kraštą, bet žinoma jį patį ten aktyviai dalyvavus ir ypač ekskursijose. Dar viena veiklos sritis – mokinių pirmenybės (varžybos, olimpiados). Iš jo biografijos žinome, kad jis buvo aktyvus tų varžybų organizatorius, teisėjas, parengė „1938/39 m. m. lietuvių kalbos, istorijos, prancūzų kalbos ir darbelių pirmenybių nuostatus“ (TUTK 105–107), kuriuos patvirtino Švietimo ministerija ir taikė pirmenybių praktikoje. Pats jis yra parašęs ir teorinį straipsnį iš šios srities, kuris svarbus ir jo pedagoginės minties raidai nušviesti.

Straipsnyje „Mokinių pirmenybės“ (Vakarai, 1938 m. gegužės 27 d.; persp. TUTK) rašoma, kad ši veiklos sritis dar nesena mūsų mokyklose. Jos prasidėjo sportu, o vėliau buvo įtraukti keli dėstomieji dalykai, kuriais gali būti lengvai palyginamas vienos mokyklos darbas su kitos. Jos leidžia taip pat palyginti įvairių mokyklų metodus, kryptis ir laimėjimus. Nors spaudoje dėl pirmenybių tikslingumo buvo įvairių nuomonių (apie jas rašė Juozas Ambrazevičius, Alfonsas Kalnius, Leonas Kuodys ir kt.), bet varžybos vertingos todėl, kad tai yra dar viena nauja auklėjimo forma, leidžianti vaikams pajusti didelio kolektyvo bendrumą ir patiems pasijusti rateliu didžioje tautos ir valstybės mašinoje. Jos ugdo nuolankumą ir nuoširdumą viešojo darbo drausmei, žadina atsakingumo jausmą. Mokykla pirmenybėse išeina į viešumą ir kiekvienas laimėjimas ar pralaimėjimas yra jau kolektyviškumo patirtis. Čia kita mokykla yra priešininkas, kurį reikia išmokti vertinti ir gerbti bei mokėti kartu dirbti. Pirmenybės yra gera nauja pedagoginė priemonė tam tikriems mokinio sugebėjimams ugdyti, kurie vėliau galės pasireikšti visuomenėje. „Ištižimas, apsileidimas ar snūduriavimas savo pareigose yra visuomeninė žala“ (TUTK 64). Pirmenybės kartu yra ir naujų savo krašto vietų pažinimas, o tai irgi naujas šių dienų pedagoginis laimėjimas.

Dar viena sritis, kuri rūpėjo Andriui Ašmantui, buvo mokytojų rengimo ir tobulinimo(si) reikalai, kuriuos jis vadino mokytojų mokslinimu. Svarbu

prisiminti, kad jis pats buvo mokytojų rengėjas – Daukanto mokytojų seminarijoje, Klaipėdos pedagoginiame institute ir universitete, stebėjo kitų mokytojų ir studentų praktikantų vedamas pamokas, pats matė jų išsilavinimo lygį, metodinius poreikius, to rengimo gerąsias puses ir trūkumus. Apie patį būsimųjų mokytojų rengimą yra rašęs nedaug, daugiau paskelbė straipsnių apie mokytojų tobulinimo(si) dalykus.

Savo publicistikoje Andrius Ašmantas ne kartą yra apgailestavęs, kad mokykloje dirba daug pedagoginiam darbui nepasirengusių žmonių, neturinčių ne tik aukštojo išsilavinimo, bet ir mokytojo cenzo. Tai siejo su valstybės jaunumu, ekonomikos silpnumu, lietuviškos mokyklos kūrimosi sunkumais. Prisimintina, kaip jis sielojosi, kad kitos tautos aukštesniajai mokyklai jau net mokslų daktarų ieško, o mes turime tenkintis penkių semestrų studentų darbu (Dienoraštis, 1930 07 21). Apgailestavo, kad nedaroma mokinių atranka į mokytojus, ja nesirūpinama, nes apskritai nelabai yra ir kaip rūpintis: „studentai vengia imti studijuoti lietuvių kalbą“ (TUTK 29). Mokykloje nesirengiama būti lietuvių kalbos mokytojais, nes joje nepedagoginė ir nekūrybiška aplinka.

Straipsnyje „Mokytojų mokslinimas“ autorius skiria du būsimųjų ir jau dirbančių mokytojų mokslinimo darbo etapus: kandidatų mokslinimas iki realaus mokytojo darbo mokykloje ir dirbančių mokytojų mokslinimas.

Dėl kandidatų mokslinimo rašoma apie priėmimą į pedagoginius institutus, apie atsirandančias galimybes atsirinkti reikiamus kandidatus, nors didelių vilčių į tai nededama. Tepasakoma, kad aukštojoje mokykloje būtina išugdyti bent pačius svarbiausius pedagoginius nusiteikimus, be kurių neįmanoma dirbti mokykloje, ir gryno (dalykinio) mokslinimo čia neužteks (Rytas, 1935 m. birželio 27 d.).

Plačiau apie būsimųjų mokytojų rengimo reikalus rašoma straipsnyje „Metodiniai dalykai mokyklose ir universitete“ (RR 321–324). Autorius pažymi, kad universitetas eina dvejas pareigas: dirba mokslo darbą ir rengia specialistus, tarp jų ir mokytojus. Mokyklos reforma irgi neatpalaiduoja nuo tų dviejų pareigų. Nėra paslaptis, kad pradėję darbą mokykloje mokytojai nusiskundžia universitete negavę to, ko jiems būtinai reikia pradėtame darbe. Jauni mokytojai veržte veržiasi pamatyti ir suprasti, kaip iš tikrųjų reikėtų dirbti mokykloje. Mat universitete trūksta žmonių, kurie būtų pažinę mokyklą ir jos darbą ne tik iš knygų, bet ir praktiškai. Universitetui reikėtų susirūpinti rasti ir parengti tokių žmonių, kurie būtų gerai pažinę mokyklos darbą ir pasirengę metodinius dalykus dėstyti studentams. Tam reikėtų turėti tam tikrą planą, pradėti glaudžiau bendradarbiauti su mokykla. Tiesa, šiokių tokių santykių esama, bet matyti ir tam tikrų nepatogumų bei trūkumų.

Toliau straipsnio autorius aprašo tris būdus, kaip mokykloje tobulinasi studentai – būsimieji mokytojai. Rodyti studentams pamokas nesą malonu ypač patiems mokytojams, ir darbo vaisiai gali būti menki. Jeigu pamokas veda patys studentai, būna sunku suderinti universitete ir mokykloje einamą kursą. Būtų galima imti trečiąjį būdą, kada ir metodikos dėstytojas, ir studentas vestų pamoką ir kartu pajustų gyvą pedagoginį vyksmą. Bet reikia, kad metodikos dėstytojas dirbtų ir kurioje atitinkamoje mokykloje, ir universitete. Be to, vieną aukštesniąją mokyklą reikėtų skirti universiteto bandomosioms pamokoms ir kitiems jo pedagoginiams reikalams. „Tokis glaudus universiteto bendradarbiavimas su mokyklomis galėtų praskinti naujus kelius mūsų tautos pedagogijai (ugdomajai pedagogikai), o ypač daug pasitarnautų ir lituanistikai ir neleistų jai iškrypti iš vėžių pirmose darbo dienose, kol dar nėra tradicijų ir neišdirbti tinkami metodai“ (RR 323).

Ir universitete, ir mokytojų kursuose reikėtų sudaryti progų būsimiems ir jau dirbantiems mokytojams daugiau pastudijuoti psichologijos, pedagogikos ir gimtosios kalbos uždavinius mokykloje. Universitete būtų pravartu ir speciali katedra, privaloma visiems būsimiems mokytojams. „Psichologija, pedagogika ir gimtoji kalba jungtina, nes daug turi bendra. Gimtosios kalbos ugdymas neįmanomas be pirmųjų“ (TUTK 35).

Dirbančių mokytojų mokslinimas nei spaudoje, nei ministerijos nurodymuose beveik niekur planingai nekeliamas ir tai nesą nuoseklu (TUTK 50). Vasaromis vyksta net keleri kursai aukštesniųjų mokyklų mokytojams, suskirstyti pagal dėstomus dalykus. Antai 1934 m. vasarą vyko lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų kursai Juodkrantėje ir ten patirti įspūdžiai leidžia kalbėti apie jų pedagoginę auklėjamąją svarbą.

Straipsnyje „Po mokytojų kursų Juodkrantėje“ (Rytas, 1934 m. rugsėjo 10 d.; perspausdinta TUTK) ir rankraštiniame rašinyje „Mokytojų kursai Juodkrantėje“ (TUTK 34–36) Andrius Ašmantas iškėlė nemaža pozityvių to renginio momentų. Pirmiausia kursų dalyviams buvo naudinga pati tarpusavio pažintis ir bendravimas. Teko klausyti kai kurių naujų kursų, kurie nebuvo skaitomi universitete. Deja, ne visi jie buvę visapusiški. Labai teigiama, kad pirmą kartą imtasi mokytojų ir teatro bendradarbiavimo darbo. Bet ne visur buvo gerai jaučiami mokytojų poreikiai, kai kur trūko teorijos ir praktikos ryšių (pratybų išvis buvę mažoka), vaizdinių priemonių, gyvų diskusijų, pačių mokytojų referatų. Autorius pabrėžė gyvą būtinumą palaikyti nenutrūkstamą ryšį tarp universiteto ir mokyklose dirbančių mokytojų.

Vėliau rašydamas apie mokytojų mokslinimą Ašmantas svarsto, ar racionalu tokius kursus rengti kiekvieną vasarą (antrieji lietuvių kalbos ir lite-

ratūros mokytojų kursai buvo surengti 1935 m. Palangoje). Juos galėtume pateisinti tik tada, jeigu juose būtų duodama kas nors nauja, bet dabar to negalima pasakyti. „Tad kam tie mėnesiniai kursai, beveik tik su teorinėmis paskaitomis? Aišku, kad baigusiems aukštąjį mokslą elementarių sisteminių paskaitų nereikia ir tuo pačiu tų mėnesinių kursų. Jiems užtektų kelių valandų su diskusijomis probleminių paskaitų – ir viso mėnesio sugaišti nereikėtų. Todėl šį darbą būtų galima puikiausiai atlikti mokytojų organizacijų konferencijose“ (TUTK 50).

Baigusiems universitetą mokytojams antrą kartą klausyti tų pačių teorinių dalykų ir dar tų pačių profesorių tikrai maža vertės. Reikėtų pagalvoti, ar ne geriau tas kursams išleidžiamas lėšas sunaudoti siunčiant kasmet po kelis mokytojus pasitobulinti į užsienius. Tie mokytojai, pažinę kitų kraštų mokyklas ir jų darbo sąlygas, galėtų skiepyti ir pas mus ką gera kitur radę. Pastudijavusieji užsieniuose galėtų paskaityti referatus mokytojų konferencijose ir dėl jų padiskutuoti, kiek kas tinka mūsų krašto sąlygomis (TUTK 51).

Tuo pat metu Andrius Ašmantas paskelbė kitą straipsnį panašia tema „Dar naujas žingsnis švietime“ (Lietuvos aidas, 1935 m. birželio 28 d.). Jame rašoma, kad švietimo vadovybė pasuko savo darbą sveikintina linkme – „duoti progos patiems mokytojams pagilinti savo žinias ir metodus užsieniuose“ (ten pat). Įdomios esančios to siuntimo sąlygos: mokytojas važiuoja savo lėšomis, bet gauna algą, sugaišta vieną antrą savaitę darbo mokykloje, o švietimo vadovybė pasirūpina lengvinančiais formalumais. Čia gali būti sudaroma gabesnių ir darbštesnių mokytojų eilė, kuri ir padėtų kelti bendrą mokyklų lygį, ir skatintų domėtis naujomis sritimis, sudaryti naujų idėjų ir skelbėjų būrį. „Iškėlę tas priežastis, kurios verčia pažinti ir kitų tautų kultūrą ir mokslą jų krašte, tuo labiau galime suprasti ir įvertinti šias naujas švietimo vadovybės pastangas. Net ir didžiosios kultūringos tautos, turėdamos po kelis savo universitetus, neatsisako nuo studijų užsieniuose. Tai ypač svarbu mažoms tautoms, kurios turi suprasti ir suvirškinti savo kaimynų kultūrą, norėdamos likti savarankiškos“ (ten pat).

Patvirtindamas tas mintis, Andrius Ašmantas, tų pačių 1935 m. vasarą kaip Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos atstovas dalyvavęs 14-ame šiaurės šalių mokytojų kongrese Švedijoje, teigia, kad kultūrinio bendradarbiavimo su užsieniais reikšmė esanti didžiulė, bet mes jos kaip reikiant dar nesame įvertinę. Kongrese buvo galima semtis patirties iš visų rūšių ir laipsnių mokyklų, pradedant vaikų darželiais ir baigiant universitetais. Ypač naudinga buvę susipažinti su kitų tautų metodikos darbais ir metodinėmis priemonėmis. „Taigi tas progas užsieniuose, kur esame laukti ir net kviesti

svečiai, turėtume rūpestingai ir planingai išnaudoti“ (XIV-tas šiaurės kraštų mokyklų kongresas. – Rytas, 1935 m. rugpjūčio 20 d.).

Straipsnyje „Mokytojų mokslinimas“ autorius iškelia ir dar vieną tobulinimosi būdą – pačių mokytojų mokslinimąsi, ir tai esą ne mažiau svarbu. Deja, tam beveik nebelieką laiko: mokytojas per daug priverstas dirbti mokykloje ir techninį darbą namie. Prancūzijoje net įstatymu numatyta, kad mokytojas mažiausiai dvi dienas savaitėje turi būti laisvas savarankiškoms studijoms ir dar gauti papigintą tarifą važinėti savo studijų reikalais. Tik tada jis gali skaityti reikiamas knygas, planuoti savo studijas, rengti vadovėlius (TUTK 51). Šiuo atžvilgiu Lietuvoje matyti didžiulė praraja tarp aukštosios ir vidurinės mokyklos, tad mokyklų reforma yra pati geroji proga racionalizuoti visą mokytojų mokslinimosi sistemą (ten pat, p. 52).

Viena iš mokytojų tobulinimosi formų Andrius Ašmantas laikė ir įvairias mokytojų organizacijas. Kaip žinome, jis buvo vienas iš pačių energingiausių Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos kūrėjų (žr. p. 195 tt.), daug prisidėjo prie sąjungos įstatų rengimo (plačiau žr. TUTK 117–122, 193–196), matė prasminga mokytojams dirbti ir Lietuvių kalbos draugijoje. Šiais klausimais spaudoje jis yra paskelbęs kelis rašinius.

Straipsnyje „Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga“ (Tautos mokykla, 1934, nr. 23, p. 449) rašo, kad vidurinių ir aukštesniųjų mokyklų mokytojų darbas nuo pradinių mokyklų mokytojų darbo skiriasi daugiausia tuo, kad pirmieji diferencijuoti pagal dėstomą dalyką, kurio uždaviniai ir tikslai ne tokie patys. Artimi esantys tik bendro pobūdžio auklėjimo klausimai ir svarbiausi tautos uždaviniai. Dalykinei sistemai sunku išsilaikyti dabartinėse mokytojų organizacijose. Tad pravartu turėti atskirų, dalykiniu pagrindu sukurtų organizacijų, tokių, kaip organizuojama Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga. Jos tikslas – skatinti ir kelti dalyko lygį, tobulinti dėstymo metodus. Tais pačiais metais „Gimtojoje kalboje“ išspausdintame rašinyje „Lietuvių kalbos mokytojai organizuojasi“ teigiama, kad mokytojų organizacijų turima užtenkamai, o naujų kūrimas būtų tik darbo skaidymas ir trukdymas. Bet organizacijų gausumas ne visada rodo, kad visi mokytojams svarbūs reikalai būtų sprendžiami. Dabartinės organizacijos esančios vienalytiškos ir sukurtos ideologiniais pagrindais. Jų darbingumas mokytojų ir mokyklų reikaluose esantis per menkas. Gyvenimas jau parodė, kad mokytojus labiau buria atskiros mokslo šakos, mokytojų specialybės ir bendri jų metodiniai ir ugdomieji tikslai. Jau pradėta rengti kursus atskirų dalykų dėstytojams, kai kurių galvota mokytojų sąjungose kurti atskirų dalykų dėstytojų sekcijas. Bet sunku rasti tokią ideologiją, kuri galėtų suvienyti visus. Dalykinė organizacija geriausiai gali padėti darbuotis mūsų mokslui ir

kultūrai. Bendradarbiaudama su universitetu ir Švietimo ministerija ji suburtų visas mokslines jėgas į vieną vienetą ir padėtų gerinti savo specialybės mokymą, tobulintų dėstymo metodikos dalykus, „o bendras platus mokslinis ir kultūrinis darbas dar labiau parodytų mokyklų ir jos darbininkų reikšmę tautai ir valstybei" (TUTK 38). „Šita dalykinė mokytojų organizacijų sistema yra mūsų mokyklų sistemos atspindys. Tai reikšmingas pačių mokytojų žingsnis savo specialybei gilinti, profesijai kelti ir plačiu užsimojimu prisidėti prie to mūsų tautos kultūros darbo, kuris kyla iš jų specialybės ir profesijos" (Dalykinė sistema mokytojų organizacijoje. – Lietuvos aidas, 1935 m. sausio 2 d.).

Greitai Andrius Ašmantas spaudoje informavo, kad susikūrusi Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga kreipėsi į Švietimo ministeriją ir prašė, kad sudarant lietuvių kalbos ir literatūros programą būtų kviečiamas ir sąjungos atstovas, – jis galėtų pareikšti mokytojų pageidavimus. Be to, ministerijai perduotas pageidavimas kuo greičiau nustatyti suvienodintą rašybą. Sąjunga susitarė su „Gimtosios kalbos" redaktoriais, kad žurnale būtų skelbiama straipsnių, svarbių mokytojų keliamiems lietuvių kalbos ir jos dėstymo metodikos klausimams. Sąjungos valdyba susirūpinusi dėl mokyklinės literatūros reikalų: numatyta kasmet leisti mokykloms taikomas literatūrines monografijas. „Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjunga nori suburti lietuvių kalbos ir literatūros mokytojus moksliniam bei meniniam lietuvių kalbos ir literatūros lygiui kelti mokyklose ir ugdyti tautinę bei visuotinę lietuvių tautos kultūrą"[176] (RR 313).

Į Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos veiklą Andrius Ašmantas kibo visomis savo jėgomis, tačiau vėliau nuo jos pradėjo tolti (žr. p. 201), bet visai neatsiribojo. Neberašė ir straipsnių, tiesiogiai susijusių su sąjungos veikla ir jos darbais.

* * *

Taigi Andriaus Ašmanto pedagoginė publicistika leidžia gana išsamiai rekonstruoti jo pedagoginių idėjų sistemą. Jo švietimo ir auklėjimo modelio tikslas – kurti tautinę mokyklą, kuri būtų pagrindas ugdyti ir kelti visos tautos kultūrą. Tautinės mokyklos tikslas – išugdyti dorą, veiklią, visapusiškai išsilavinusią asmenybę, gebančią aktyviai įsitraukti į bet kurią tautos gyvenimo sritį ir pasiryžusią imtis spęsti visai tautai svarbius uždavinius. Tautinė mokykla ir tautinė kultūra – nepabaigiamas nuolatinis visos tautos siekinys, kuriam jėgas turi atiduoti visi sąmoningi visuomenės nariai ir jos mokytojai.

[176] Meninio lietuvių kalbos ir literatūros ugdymo uždavinys čia, rodos, keliamas pirmą kartą. Taip pat pabrėžiama jungtis tarp tautinės ir visuotinės kultūros ugdymo.

Andriaus Ašmanto švietimo ir auklėjimo sistema apima tris sudedamąsias dalis: 1) visuotinis ir lygus švietimas, apimantis be skirtumų visus luomus, visas gyventojų grupes, visas šalies vietas ir kampus; 2) visuotinis auklėjimas pradedant nuo šeimos, vyro ir žmonos auklėjimo, paauglių lytinio švietimo, einantis per vaikų darželio auklėjimą į pradinę, vidurinę ir aukštąją mokyklą, neaplenkiant profesinio visos visuomenės auklėjimo; 3) visuotinis tobulinimasis ir profesinis augimas, kilimas išsilavinimo ir kultūros laiptais.

Tai išties demokratiška, originali, neturinti pavyzdžių mūsų švietimo ir auklėjimo istorijoje sistema, leidžianti projektuoti visapusiškai išsilavinusią, į aukštą kultūros lygį kylančią asmenybę, aktyvų tautinės kultūros kūrėją, visuomenės ir žmonijos narį.

Andrius Ašmantas ne tik aukštino mokytojo profesiją, kovojo už tinkamas jo darbo sąlygas ir deramą atlyginimą už darbą, bet ir kėlė jam pačiam didžiulius reikalavimus, nuolat skatino tobulinti savo darbo metodus ir augti patį kaip asmenybę. Savo publicistikoje jis kėlė mokytojo gero profesinio – dalykinio, psichologinio ir metodinio – pasirengimo reikalavimus, aprašė mokytojo lituanisto profesinio tobulėjimo būdus ir formas.

Pabrėžtina, kad jis niekur nėra viešai kritikavęs mokytojo darbo (tik apgailestavęs, kad mokykloje dirba daug tinkamo išsilavinimo neturinčių mokytojų) ir juo visiškai pasitikėjo. Mokytojo lituanisto darbą iškėlė kaip avangardinę visos mokyklos veiklą. Atkakliai kovojo už naują požiūrį į lietuvių kalbos ir literatūros dalyką mokykloje, naują jo dėstymo metodiką. Mokyklai teikė euristiniu pagrindu sudarytą ištisinį gimtosios kalbos mokymo metodą, kur rašomosios kalbos mokymas grindžiamas rašiniais ir pratimais, o bendrinės šnekamosios kalbos ugdymas, pirmą kartą mūsų mokyklų istorijoje sulygintas su rašomosios kalbos mokymo svarba, – skaitymu, deklamavimu ir įvairiais šnekėjimo dalykais.

Suprantama, Andrius Ašmantas buvo savo gyvenamo laiko žmogus, glaudžiai susijęs su to meto pedagoginės minties aktualijomis ir jos funkcionavimo formomis. Kurdamas savo švietimo ir auklėjimo sistemą, jis negalėjo būti atsijęs nuo kitų pedagogų ir mokslininkų keliamų minčių ir, kaip matyti, daugelyje darbų jomis kūrybiškai naudojosi. Pirmiausia jam imponavo Stasio Šalkauskio pilnutinio ugdymo idėja, Antano Maceinos pedagoginės įžvalgos, kai kurių kolegų mokytojų nuomonės. Vis dėlto savo visuotinio švietimo ir ugdymo koncepcija jis buvo originalus kūrėjas, taręs savitą žodį lietuvių pedagogikos istorijoje. Reikia tikėtis, kad būsimuose mūsų pedagogikos istorijos tiriamuosiuose darbuose bus tiksliau ir pagrįsčiau nusakytas Andriaus Ašmanto kurtosios koncepcijos ir kitų pedagoginių sistemų santykis, Ašmanto sistemos vertė ir vieta lietuvių pedagogikos istorijoje.

Reikia apgailestauti, kad apžvelgtosios Andriaus Ašmanto pedagoginės idėjos per lėtai skverbėsi į praktiką: anais laikais jos buvo žinomos nedaugeliui žmonių dėl pernelyg didelės sklaidos pedagoginiame diskurse, o šiais laikais kaip pedagoginis palikimas nelabai pastebimas dėl pernelyg siauro jo tyrėjų žvilgsnio tik į matomiausias pedagoginės minties skelbimo vietas[177], užmirštant atsižvelgti į iš pirmo žvilgsnio gal ne visai reikšmingas ano meto publikacijas. Šiaip ar taip, belieka tikėtis, kad būsimuose mūsų pedagogikos istorijos darbuose Andriaus Ašmanto pedagoginis palikimas ras deramą ir jam tinkamą vietą.

„Lietuvių kalbos dėstymo metodika“

Paskaitų kursas „Lietuvių kalbos dėstymo metodika“, skaitytas Vytauto Didžiojo universiteto studentams 1939 m., pirmą kartą paskelbtas spaudoje 2005 m. knygoje „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ (p. 70–102). Tai pirmasis žinomas rankraštinis lietuvių kalbos metodikos darbas, apimantis pradinės ir vidurinės ugdymo pakopos lietuvių kalbos mokymo dalykus, savo turiniu gerokai išplečiantis ligtolinės lietuvių pedagogikos ir metodikos akiračius. „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ kursas yra vienas iš brandžiausių Andriaus Ašmanto darbų ir turi ne tik pažintinę, bet ir išliekamąją vertę.

Kalbamasis kursas jau iš pirmo žvilgsnio daro itin kompaktiško, tiesa, gerokai konspektiško darbo įspūdį, kuriame pirmiausia aprašomas filosofinis, pedagoginis ir lingvistinis objekto kontekstas, paskui nagrinėjami svarbūs lietuvių kalbos metodikos klausimai: pagrindiniai mokyklos darbo elementai ir kalbos mokymo tikslai bei uždaviniai. Darbas nėra iki galo baigtas ir tai rodo neparašyti skyreliai apie mokytoją, apie rašymo metodiką, be to, nėra lyg ir lauktinų skyrių apie mokymo būdus, formas ir metodus, pamokų įvairovę, konkrečių kalbos temų dėstymo metodiką, darbo (pamokų) planavimą ir kt. Apskritai toks neišbaigtumas būdingas beveik visiems jo rankraštiniams darbams (paskaitų tekstams), – matyt, nesitikėta dar juos skelbti spaudoje. Autoriaus buvo nuolat puoselėjama viltis labiau atsidėti

[177] Čia turima galvoje šiame skyriuje apžvelgtų švietimui ir auklėjimui skirtų knygų citavimas: vienur (Bukauskienė 1993: 46) nurodoma Andriaus Ašmanto nuomonė svarstant studento vestą pamoką, kitur (Motuzas 1995: 144) remiamasi ne pačia svarbiausia Ašmanto publikacija („Racionalizuotinas mokyklų tinklas“).

Kelia nuostabą ir tai, kad Klaipėdos krašto istorijai skirtuose veikaluose mažai cituojama literatūra iš svarbaus to meto Klaipėdos krašto dienraščio „Vakarai“, o tenkinamasi kita periodika. Priešingu atveju Andriaus Ašmanto straipsniai, ir ne tik iš pedagogikos, jau anksčiau būtų buvę pradėti vertinti kitame kontekste ir įgiję kitokią, daug didesnę vertę.

49.

III. Skaitymas.

Skaitymas fiziologiškai yra tas pats, kas ir kalbėjimas. Todėl visos pastabos, parašytos apie sveiką ir natūralų žmogaus kalbą, tinka lygiai ir čia. Mokytojas turi prižiūrėti, kad ~~vaikų~~ kvėpavimas būtų sveikas ir tikslus, kad jis dėl savo trūkumo netrukdytų ~~išraiškai~~ garsinei išraiškai. Mokytojas prižiūri, kad mokinio kalbos padargai būtų laisvi, ~~bet~~ neįtempti ir tiksliai vartojami. Žodžiu, visa mūsų kalbos fiziologija tenka ir skaitymo pamokoms.

Tikslas Pats skaitymas nuo kalbėjimo skiriasi tuo, kad skaitytojas visada naudojasi ne tik svetimomis mintimis, bet lygiai svetimais žodžiais ir sakiniais, kurių jam nevalia pakeisti. Vadinas, skaitytojo uždavinys rasti skaitinyje autoriaus mintį, vaizdų reljefus, mistiką ~~pakilt~~ bei jo pakilimus ir kartu pagauti skaitinio formą, o vėliau visam tam patirtam, pagautam turiniui rasti ~~gyvojo~~ gyvojo žodžio tikslią išraišką. Tokiu būdu tikrasis ir tradicinis skaitymo tikslas yra ~~turinio~~ skaitinio turinio paga-

„Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ rankraščio fragmento faksimilė

metodikos darbui, žinomos jo pastangos sukurti tam tikrą lietuvių kalbos ir literatūros dėstymo laboratoriją, kuri taptų ir studentų, būsimųjų mokytojų, praktikos vieta. „Tos linkmės darbą yra jau patvirtinusi praktika“, – rašė jis 1940 m. rugpjūčio 18 d. Kauno VI gimnazijos direktoriui (AA). Toje laboratorijoje turėjo atsirasti ir išsamus, galbūt naujai parašytas lietuvių kalbos metodikos kursas. Bet ir tai, ką turime išlikę, gražiai papildo mūsų metodinės minties istoriją originaliomis idėjomis ir savitu lietuvių kalbos mokymo metodų taikymu praktikoje.

Kaip jau sakyta, savo didaktikos modelį Andrius Ašmantas konstruoja remdamasis plačiu kontekstu, paremtu tuo metu Vakarų Europoje populiarios psichologizmo mokyklos postulatais (žr. p. 338–339). Šios mokyklos pažiū-

romis Andriaus Ašmanto buvo remiamasi daugelyje kalbotyros, literatūros mokslo, pedagogikos ir metodikos darbų. Tai matyti ne tik iš cituojamos žymiausių tos mokyklos autorių literatūros, bet ir iš pačios kalbos kaip reiškinio supratimo, kur pirmoji vieta skiriama tos kalbos dvasiai, tai yra vidinio žmogaus dvasinio gyvenimo apraiškai.

Jau iš ankstesnių šios apžvalgos skyrių matyti, kad Andrius Ašmantas savo darbuose nebuvo aklas psichologizmo mokyklos nuostatų sekėjas ar tos mokyklos idėjų adaptuotojas Lietuvos gyvenimo sąlygomis. Vien tai, kad jam buvo itin svarbi ir istorinė bei socialinė savo tautos ir jos kalbos patirtis, rodo jį savitai vertinus Vakarų Europos filosofinių, pedagoginių, lingvistinių mokyklų idėjas ir jas kūrybiškai taikius mūsų krašte. Kaip tik tai ir lėmė „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ paskaitų originalumą ir savitumą ir garantavo joms vieną iš garbingų vietų lietuvių pedagogikos ir metodikos istorijoje.

Filosofiniai pedagoginiai pagrindai

Šioje paskaitų dalyje rašoma, kuo remiantis klojami lietuvių kalbos mokymo metodikos teoriniai pagrindai.

Pirmiausia nurodoma, kad bendroji pedagogika pateikia visų auklėjamųjų veiksnių charakteristiką, nurodo uždavinius ir stengiasi duoti auklėjimo ir mokymo sintezę. Bet nei bendroji pedagogika, nei jos dalis bendroji didaktika nesiremia konkrečia mokomąja medžiaga, – pastaroji yra atskiro dalyko metodikos objektas.

Itin svarbus dalykas, pažymėtas Andriaus Ašmanto darbe ir įsidėmėtinas mūsų dienomis, yra nurodymas, kad jo metodikoje bus kalbama apie lietuvių kalbą kaip apie gimtąją: „Visai kiti tikslai, uždaviniai ir priemonės būtų tuo atveju, kad lietuvių kalba būtų dėstoma kaip svetimoji kalba“ (TUTK 70). Konkrečių skirtumų nenurodoma, tik sakoma, kad lietuvių kalba buvo, yra ir pasiliks vienas iš svarbiausių dėstomų dalykų mokykloje, iš kurio bene daugiausia laukiama konkrečios paramos auklėjimui ir auklėtinių ugdymui.

Toliau autorius teigia, kad kiekvienam mokytojui reikia pažinti dabarties pedagogikos siekimus, uždavinius ir priemones, o lietuvių kalbos mokytojui šis uždavinys tuo labiau aktualesnis. Mūsų mokyklą dabar pasiekia kelių pedagoginių srovių idėjos, tad jos toliau ir apžvelgiamos.

Racionalizmas (autoriaus rašoma *rationalizmas*), kurio kūrėjas Dekartas (Descartes), yra tam tikra filosofijos sistema, turinti daug reikšmės ir pedagogikoje. Proto pirmumo pripažinimas suponuoja mąstymo arba tiesiog proto lavinimą ir todėl mokyklos darbas nukrypsta į formą, o ne į daiktų esmės ir prigimties pažinimą. Protas funkcionuoja tam tikrais vaizdiniais (autoriaus

terminas *vaidinys*), tad mokyti reiškia kaupti vaizdinius, tai yra kuo daugiau iškalti informacijos: „kalami ir tokie dalykai, kurių mokiniai visai nesupranta“ (TUTK 71). „Rationalinės mokyklos tradicijos mus labiausiai ir pasiekė tuo veržimusi į žinių gausinimą. Žinių kiekybė apsprendžia asmens išsilavinimą ir apsišvietimą. Mokyklos praktikoje – programų perkrovimas“ (TUTK 71). Vis dėlto gimtoji kalba yra glaudžiai susijusi su protavimu ir vaizdiniais ir mokykla čia turi į tai atsižvelgti.

Sensualizmas ir empirizmas yra filosofijos ir pedagogikos sistema, rodanti, kad į žmogaus dvasios turtingumą ir į pažinimą einama per pojūčius. Mokyklai svarbu neišleisti iš akių, kad gimtoji kalba susijusi su išgyvenimais (autoriaus žodžiu *pergyvenimais*).

Pragmatinė pedagogikos srovė nukreipia dėmesį į įpročius. Pati kalba plinta ir tobulėja tik vartojama (gyvenime), vadinasi, santykiaujant su kitais žmonėmis ir išgyvenant bendrus įspūdžius. Vis dėlto kalba mėgsta tam tikrus nusistovėjusius įpročius, tad mokykla turi įdiegti tų įgūdžių minimumą savo mokiniams. „Lengva suprasti, kad iš šios srovės mes iš dalies einame ir į bendrinę kalbą per gerus individualius įpročius“ (TUTK 73).

Asmenybinės pedagogikos mokslininkai sako, kad protas, pojūčiai ir net įpročiai dar nėra visas žmogus, visas žmogaus dvasinis ir fizinis gyvenimas. Šias sudedamąsias dalis jungia siela ir „daro pilnutinį žmogų – asmenybę“ (TUTK 73). Čia branginamas pats žmogus: su didele pagarba žvelgiama į vaiką kaip į bręstančią asmenybę. Įpročiai ir išgyvenimai patys savaime nėra jokios vertybės, jos gali žeisti mokinio sielą. Tik teikiamos žinios gali tapti mokinio siela, bet tik tokiu atveju, jeigu į mokinio asmenybę bus žvelgiama pačiais kilniausiais jausmais. Gimtosios kalbos mokytojas turi padėti, kad kalbinė medžiaga nepavergtų jaunuolio, kad jis negaudytų svetimų žodžių ir sakinių neperprasdamas jų reikšmės ir nenuspalvindamas jų savo siela. Čia priderės ir mūsų garsioji kova už savo žodį, ir mokytojas to neturėtų pamiršti.

Visuomeninė pedagogika rodo žmogaus (asmenybės) išėjimą į visuomenę ir jos gyvenimą. Asmenybė be visuomenės yra neaiški sąvoka ir asmenybę branginame dėl to, kad ji reiškiasi visuomenėje. Daugelis mano, kad kalba yra visuomenės padarinys. Juk visa, kas daroma kalbos kultūrai ir jos pažangai, skiriama visuomenei, o iš visuomenės plaukia gyvieji kalbos reikalai. Iš čia atsirado knygos, laikraščiai, pati bendrinė kalba. Mokykla turi taip išugdyti mokinį, kad jis ne tik sau neprieštarautų, bet būtų tiksliai suprantamas ir kitų ir visur rastų tikslų žodį.

Tautinės pedagogikos skyrius yra bene svarbiausia Andriaus Ašmanto darbe apžvelgiama pedagoginė srovė. Čia ryškiausiai atsiskleidžia ir jo kal-

bos filosofija, tautinės mokyklos idėja, gimtosios kalbos ugdymo tikslai ir uždaviniai.

Autorius rašo, kad visuomenė šiaip ar taip neturi ryškių ir pastovių savo egzistavimo formų. Ji dažnai skaidoma pagal profesijas, luomus ir pagal uždavinius, kuriems įgyvendinti buriamasi į vienokias ar kitokias organizacijas. Daugiausia pastovumo matyti konfesinėse organizacijose, bet jos rūpinasi ne pilnutiniu žmogumi, o tik jo dalimi. Bažnytinėms organizacijoms galima priešpriešinti tautas, istoriškai susidariusias bendrijas, kurias sieja bendri papročiai, kalba ir iš dalies kraujo ryšys. „[T]auta yra vienas iš ryškiausių ir pastoviausių visuomeninių kolektyvų" (TUTK 75). Tad tautinė pedagogika apima visą žmogų ir yra susijusi su jo tautiniu, doriniu, estetiniu ugdymu bei auklėjimu.

Tautiniame auklėjime filosofai mato tris svarbias jo dalis – tautiškumą, patriotizmą ir nacionalinį nusiteikimą. Tautiškumas, jų nuomone, yra tautos ypatybių suma. Patriotizmas reiškia meilę savo tautai, jos ypatybėms ir tautinėms apraiškoms. Nacionalizmas rodo tautos subrendimą kūrybai, einančiai į visuotinumą. „Savo reikalui galėtume tautinio auklėjimo tikslus šiaip trumpai nusakyti:

savarankiška valstybė kaip tautiškumo saugotoja, *savarankiška kultūra* kaip tautiškumo brangintoja ir *savarankiška kūryba* kaip originalus veržimasis į visuotinį vertybių pasaulį. Čia visur kalba dalyvauja kaip integralinė *asmenybės dalis* ir kaip integralinė *tautybės dalis*" (TUTK 75–76; išskirta A. A.).

Toliau šiame skyrelyje autorius sprendžia kalbos ir žmogaus, kalbos ir tautos klausimus. Pirmuoju klausimu jis remiasi Vilhelmo Vunto[178] teiginiu, esą vaikas neturintis įgimtinių polinkių kurti kalbą ir jis prisitaiko prie suaugusiųjų kalbos (akomodacijos principas). Karlas Štumpfas[179], priešingai, manė, kad kalba skatinama tokių prigimtinių polinkių, kaip judėjimas ir žaidimas. Taigi žmogus iš prigimties linkęs kurti kalbą ir susidaryti savo žodyną, sintaksę ir morfologiją. Iš tokių savarankiškų kalbinių užuomazgų kuriamas ir originalus didžiųjų rašytojų stilius.

O koks kalbos santykis su vaizduote ir mąstymu? Teigiama, kad kalba nėra koks pats sau egzistuojantis daiktas ir be žmogaus ji neįmanoma. Gar-

---

[178] Vilhelmas Vuntas (Wilhelm Wundt) (1832–1920), vokiečių psichologas, filosofas. Tyrė psichinius procesus (kalbą, mąstymą, valią) ir juos laikė tautos psichologijos objektu. Andrius Ašmantas veikiausiai remiasi jo veikalu „Volkspsichologie 1. Die Sprache" (1900), kuris jo buvo įrašytas savo reikalams susidarytame mašinraštiniame bibliografijos sąraše (AA).

[179] Karlas Štumpfas (Karl Stumpf) (1848–1936), vokiečių psichologas, filosofas, vadinamosios geštaltpsichologijos kūrėjas. Tyrė ir psichines kalbos atsiradimo priežastis.

sinis kalbėjimas dar nėra visa kalba, nes ji glaudžiausiai susijusi su žmogaus dvasiniu gyvenimu ir turi turėti dvasinį turinį. Remiantis Hanso Plecherio[180] teiginiais, realus suaugusiojo gyvenimas einantis trigubu keliu: stebėti ir pažinti, mąstyti, išreikšti. Vaizduotė ir mąstymas be žodžių esantis neįmanomas ir kalba esanti įkūnyta mintis. „Čia kalba sutampa labai glaudžiai su visu vidiniu žmogaus gyvenimu ir jo pajėgumu. [...] Kalba nėra šalia žmogaus, bet žmoguje. *Tik su žmogaus dvasiniu pajėgumu ir tikėjimu gali klestėti ir tobulėti pati kalba*“ (TUTK 78, išskirta A. P.).

Pats kalbos lobis nėra vieno žmogaus sukurtas ir nėra vieno nuosavybė, nes jį kuria visa tauta. „Kartų kartos yra sudėjusios į jį savo kūrybą“ (TUTK 79). Bet niekas visiškai iki galo neišmoksta savo gimtosios kalbos, todėl jos mokytis turi visą gyvenimą. Amžinasis kalbos kūrybos vyksmas rodo visos tautos kelią ir jos pasaulėžiūrą. Mūsų tautos sąmonės pabudimas sutapo su kalbos netekimu, dėl kurio reikėjo nepaprastai sielotis Mikalojui Daukšai. Kas išeina iš mūsų kalbos ribų, tas išeina ir iš mūsų troškimų ir idėjų ribų. Kalba yra gyvybinės tautos sultys, kuriomis minta tauta ir valstybė. Iš jos teka tautos troškimai ir siekimai. „Ji kartu ir neapsakomo skaidrumo ežeras, kuriame atsispindi visi esą ir buvusieji tautos darbai. Kalba yra lyg oras, kuris apsupa visus daiktus. *Daiktas be vardo – be kalbos – daiktas dar ne mūsų, ir jo nepaliksime kitoms kartoms. Tik tos sritys yra mūsų mokslo sritys, kurios išreikštos mūsų kalba*“ (TUTK 80; išskirta A. P.).

Pagrindiniai mokyklos darbo elementai

Tie elementai yra trys: mokinys, mokytojas ir dėstomasis dalykas.

Mokinys turi teisę būti gyvas, toks, koks yra. Net prasčiausias mokinys negali būti mokytojui priešas ir jis neturi imti klasę į savo rankas. Bet taip pat toks mokinys niekada neturi jaustis žemesnis, nieko neišmanantis ar nesugebantis. Mokytojas turi jį kelti, įkvėpti jam pasitikėjimą. Reikia žiūrėti, ką mokinys atsineša iš namų: pyktį, egoizmą, žeminimą ir pan.

Mokykloje svarbu atsižvelgti į lytinį mokinių brendimą. Mergaitės sunkiai valdo įspūdžius, būna išsiblaškiusios, įsisvajojusios. Berniukams būdingi viršinės jėgos proveržiai, dvasinis ir fizinis aktyvumas: reformų siekis, revoliucijų troškimas ir pan. Taip pat reikia paisyti mokinių interesų kaitos: iš asmens pereiti į klasę, iš klasės į organizacijas, o iš jų – į tautos ir valstybės uždavinių pajautimą (TUTK 82).

[180] Hansas Plecheris (Hans Plecher), vokiečių metodininkas. Andriaus Ašmanto veikiausiai remiamasi jo knyga „Handbuch für die Methodik des deutsche Sprachunterricht“ (München, Berlin, 1927).

Mokytojo skyrelis, kaip jau minėta, neparašytas, pasakyta, kad bus dėstoma pagal Keršenšteinerį[181] (Kerschensteiner). Georgas Keršenšteineris buvo populiarus tarpukario Lietuvoje. Jo mokymą aprašė to meto pedagogikos darbuose, pavyzdžiui, Esmaitis (1930: 217–221). „Tautos mokyklos“ žurnale 1936 m. buvo spausdinamas jo darbo apie svarbiausius mokytojo asmenybės bruožus vertimas (nr. 10, 11, 12–12). 1938 m. lietuvių kalba išėjo Juozo Tarvydo išversta jo knyga „Auklėtojo siela“. Kuo konkrečiai savo metodikoje naudojosi Andrius Ašmantas, negalima pasakyti, o apie jo reikalavimus mokytojui jau žinome iš anksčiau apžvelgtų dienoraščio vietų ir rašinių šia tema.

Andrius Ašmantas rašo, kad gana neaiškus yra dėstomasis dalykas: mokytojas dažnai nežino, ką neštis į mokyklą, ką aiškinti, ką kuriam mokinių amžiui teikti. Kaip dėstomasis dalykas, kalba kelia painiausius uždavinius.

Kalbos gyvenimas yra kitoks negu paprastų daiktų, kokių akmenų. Daiktai egzistuoja patys sau, o kalba sutapusi su žmogumi. „Atplėšime nuo gyvo žmogaus kalbą ir ją popieryje ar akmenyje užbursime, įamžinsime, ji tuoj neteks gyvybės pulso“ (TUTK 84). Tad ar knygoje kalbą parodę ir išaiškinę, jau būsime visą kalbą parodę? „Ar tik rodyti ir aiškinti kalbos dalyko uždavinys mokykloje? Ar mes gimtajai kalbai, kuri štai mokinio atsinešama į mokyklą, turime užmerkti akis? Gal čia ne mokslas, o mums rūpi tik kalbos mokslas?“ (TUTK 84).

Į kalbos mokymą reikia žiūrėti kaip į niekada nepabaigiamą dalyką. Ir į mokyklai skirto dalyko programą negalime žvelgti kaip į galutinį produktą. Taigi reikia nuspręsti, ar mokiniams teiksime tik žinias, ar juos pratinsime ir lavinsime pagal tas žinias. „Žodžiu, 1) ar tos žinios turi būti atskiras dalykas, skirtas mokymui ir žinojimui; 2) ar tos žinios tiek mums reikalingos, kiek jos padeda lavybos dalykui suprasti ir palengvinti ugdymui“ (TUTK 85). Gimnazijų programos nurodo, kad mūsų darbas skirtas žinioms ir jų kiekiui gausinti, o gyvenimui reikia pasirinkti tai, kas svarbiau kalbos ugdymui – tai lavinimas, galėjimas ir sugebėjimas.

Su mokslu kinta pažiūros į žmogų, į kalbą ir į kalbos santykius, lydinčius bręstantį žmogų. Todėl tuometinėms sąlygoms Andrius Ašmantas teikia savo schemą, kaip gimtoji kalba reiškiasi mokykloje svarbiausiais savo prigimties ypatumais ir tradicijomis. Tie ypatumai[182] tai kalbinė pagava (kalbinis įspūdis), kalbėjimas, skaitymas, rašymas, kalbos mokslas, arba žinios apie kalbą.

---

[181] Georgas Keršenšteineris (Georg Kerschensteiner) (1854–1932), vokiečių pedagogas. Propagavo tautinio ir pilietinio ugdymo idėjas, vienas iš vadinamosios darbo mokyklos kūrėjų. Dar žr. LMPM 485, VLE IX 766.

[182] Paskaitų rankraštyje jie pavadinti „kalbos realijomis ir aktualijomis“ ir iškelti kaip skyrelio paantraštė. Spausdinant TUTK tai praleista.

Kalbos mokymo tikslai ir uždaviniai

Remdamasis vokiečių mokslininku Leo Veisgerberiu[183], Ašmantas kelia tikslą gimtąją kalbą mokinio sąmonėje padaryti gyvą, ją visomis galimomis priemonėmis paversti tikrove. „Kalba yra vidiniai saitai, jungią žmonių sielos gyvenimą“ (TUTK 86). Antra vertus, kalba yra tautos kultūros lobynas, todėl mokyklos uždavinys – saugoti tą kalbos turtą. „Žodžiu, kai mes kalbame apie kalbą, mes sudedame į kalbą ir jos mokymą visą savo širdį, visą žmogišką jausmą, matome kalboje savo tautybės apraiškos skaisčiausią veidą ir šaukiame jo gelbėti ir saugoti, kaip kreipiamės į mokytojus“ (TUTK 86).

Toliau šiame skyriuje nagrinėjamos kalbinės pagavos, kalbėjimo ir skaitymo sąvokos ir jų turinys.

Kalbinė pagava (dabartiniu supratimu – klaũsymas), rašo Andrius Ašmantas, dar neturinti tikrų teisių nei metodikose, nei programose, bet jos nevertinti negalima. Mat didaktikos rūpestis tas, kaip ir kokiu būdu dėstyti, kad mokiniai mus suprastų. Kalbėtojas turi derintis prie klausytojų ir tinkamai parinkti kalbos formą. Kalbinė pagava yra pirmoji kalbinė apraiška socialiniame vaiko gyvenime. Kalbos socialinė prigimtis reikalauja, kad vaikas pamažu atsisakytų savo pradinės kalbos ir derintųsi prie aplinkos ir taip perimtų per šimtmečius sukrautą kalbos turtą. Vaiko žodis gyvas, bet labai konkretus, ir jo turinys siauras. Mokant pamažu atkęrama nuo daiktų, einama į žodžio daugiareikšmiškumą ir vis didesnį abstrahavimąsi nuo pirminio daikto. Šitaip einama nuo paprastų konkrečių žodžių pagavimo prie vis sunkesnių sąvokų sudarymo. Stilistika ir literatūros kūrinių nagrinėjimas kaip tik ir yra mokymas naudotis svetimais dalykais ir juos išgyvenant paversti savais. Svarbu, kad „mokinys pagautų ne tik kalbos ar veikalo turinį, bet kad tame turinyje išvystų kalbančio ar rašančio asmenybę“ (TUTK 91).

Kalbėjimas yra tam tikra mūsų psichofizinės prigimties funkcija. Tai daugiau prigimtinis dalykas negu kultūros ir civilizacijos padarai skaitymas ir rašymas.

Fizinis kalbėjimas susijęs su kalbos padargų ir kvėpavimo veikla ir jų tarpusavio santykiais. Psichinis kalbėjimas prasideda šeimoje ir yra labai socializuotas. Kalbėjimo kultūra susijusi su psichine žmogaus prigimtimi, bet kartu yra tos prigimtinės aplinkos kultūra. Namų aplinkoje mažas vaikas nėra pajėgus suvaldyti daug minčių nuosekliam pasakojimui, bet mokykloje pamažu

[183] Leo Veizgerberis (Leo Weisgerber) (1899–1985), vokiečių kalbininkas, vienas iš žymiausių neohumboltininkių mokyklos kūrėjų. „Lietuvių kalbos dėstymo metodikoje“ cituojama jo knyga „Muttersprache und Geselschaft“ (Göttingen, 1929) ir antrasis jos leidimas leidinyje „Die Deutschsprachliche Jugendbildung in ihren Grundlagen“ von Joseph Antz, Dr. Adolf Bach, Karl Herwagen, Dr. Josef Prestel, Dr. Leo Weisgerber (München, 1932).

turi įgusti eiti vis sudėtingesnių minčių perteikimo keliu. Čia pirmiausia mokomasi mintinio (tai yra sakymo atmintinai) kalbėjimo (eilėraštukų). Mokant atpasakoti trumpą straipsnelį ar kitą kokį skaitytą kūrinį, reikia pratinti pamažu atsiplėšti nuo svetimų (vaikui dar nesuprantamų) žodžių ir sakinių, eiti prie savito vaizdų ir minčių supratimo ir juos perkurti savais žodžiais.

Toliau Andriaus Ašmanto metodikoje pasakojama apie vis sudėtingesnių tekstų atpasakojimą ir savarankišką kūrimą (įvykių įspūdžiai ir jų pasakojimas, diskusiniai pranešimai ir diskutavimas, kalbos, prakalbos, advokatų kalbos, pamokslai ir kitokie pranešimai bei paskaitos). Čia jau svarbu suvokti ir stilistinį tekstų savitumą: derinti logikos ir minties santykį su jausminio turinio kalbos raiška. Taip pat mokomasi derintis prie aplinkos ir klausytojų: kalbos sakomos ne stalui, bet klausytojams, jos turi klausytojus aktyvinti, o ne migdyti. Negalima rėkti, kur auditorija kaip kišenė, ir murmėti, kai mūsų klauso keli šimtai žmonių. Mokinių darbą turime palydėti pastabomis, o „patys būti gyvu pavyzdžiu ne tik gražiai kalbėti, bet sugebėti prisiderinti prie klausytojų“ (TUTK 101), „[T]urime duoti savo senajai kalbai kultūringą gyvojo žodžio išraišką – jos skambumą ir garsinį darnumą“ (TUTK 100).

Skaitymas, rašo autorius, fiziologiškai yra tas pats, kas ir kalbėjimas. Todėl ir čia svarbu prižiūrėti mokinio kvėpavimą ir kalbos padargų darbą. Nuo kalbėjimo skaitymas skiriasi tuo, kad naudojamasi ne tik svetimomis mintimis, bet ir svetima forma – žodžiais ir sakiniais. Skaitytojo uždavinys – rasti tą mintį, patirti nuotaiką ir pajausti formą, o visam patiriamam turiniui atrasti gyvojo žodžio išraišką. „Gimnazijos skaitymo pamokose visas dėmesys turi būti nukreiptas į tikslų turinio pagavimą ir į tokį pat tikslų jo išreiškimą gyvu žodžiu pagal kintamuosius skaitinio vaizdus ir nuotaikas“ (TUTK 101). Šios srities darbas reikalauja didelių pastangų ir jis baigiasi menu. Skaitymo pamokos tarnauja ne tik išraiškos ugdymui, bet ir žodyno gausinimui, stiliaus tobulinimui, literatūrinio skonio kėlimui, taip pat doroviniam, patriotiniam, visuomeniniam, valstybiniam ugdymui, visos žmonijos humanizmui (TUTK 102).

Nors „Lietuvių kalbos dėstymo metodikoje“ nėra rašymo metodikos skyriaus, bet justi, kad autorius jį mokamai siejo su kitomis kalbos ugdymo formomis. Remdamasis vokiečių psichologo ir kalbininko Ericho Dracho[184] mintimis, autorius rašo, kad mūsų dienų mokytam žmogui būtina susidaryti pilną žodžio vaizdinį, kuris susideda iš garso, kalbėjimo judesio, rašto vaizdo ir rašymo judesio ir tarp tų keturių žodžio apraiškų turi būti nuolatinė asociacija (ten pat).

[184] Erichas Drachas (Erich Drach) (1885–1935), psichologas ir kalbos tyrėjas. Remiamasi jo veikalu „Sprecherziehung“ (Karlsruhe, 1935).

* * *

Taigi Andriaus Ašmanto „Lietuvių kalbos dėstymo metodika“ yra vienas iš brandžiausių ir originaliausių autoriaus darbų ir užima savitą vietą lietuvių pedagogikos ir metodikos istorijoje. Nors jame remiamasi daugiausia tuo metu Vakarų Europoje populiariu psichologizmo mokyklos mokymu, bet jo idėjos ne kopijuojamos, o perimamos kūrybiškai ir mokamai įkomponuojamos į savo kuriamo darbo audinį. Pridurtina, kad Ašmantas neignoravo ir kitų to metų filosofinių pedagoginių mokyklų idėjų, pavyzdžiui, kėlė ir socialinę kalbos funkcionavo pusę. Atkreiptinas dėmesys, kad paskaitų pradžioje apžvelgdamas praeities pedagogines sroves jis kategoriškai neatmeta nė vienos jų idėjų, bet kritiškai vertindamas kiekvienoje randa dalykų, kurie gali būti pritaikomi ir mūsų mokykloje. Ašmantas nesitenkina ir mūsų pačių filosofų teiginiais, bet transformuoja juos pagal savo poreikius. Čia ypač iškyla jo tautinio auklėjimo idėja, kuri išreiškia iš tikrųjų įspūdingai suformuluotus tautinio auklėjimo tikslus: savarankiška valstybė, savarankiška kultūra ir savarankiška kūryba, ir visur čia dalyvauja kalba kaip integrali asmenybės ir tautos dalis. Iš to išplaukia ir reikalavimas kalbos ugdymo ir tobulinimo darbą sieti su dvasiniu žmogaus pajėgumu ir tobulėjimu. Dėl tų priežasčių Andriui Ašmantui priimtinesnis kalbos (kultūros) ugdomasis, o ne taisomasis metodas ir tai savo raštuose jis yra pabrėžęs ne vieną kartą.

Nors „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos“ paskaitos nėra baigtos ir jose nerandame kai kurių svarbių metodikai dalykų, bet daugelis jose išdėstytų teorinių nuostatų nėra pasenusios ir šiandien. Vienas iš pirmųjų mūsų laikų skaitytojų, susipažinusių su tų paskaitų tekstu, Bronius Dobrovolskis rašė, kad „koncepcijos, kuria dabar grindžiamas gimtosios kalbos mokymas, ištakos jau buvo išryškėjusios Andriaus Ašmanto darbuose“ (Dobrovolskis 2005: 19).

Apskritai Andriui Ašmantui ir pedagoginėje publicistikoje, ir metodikos paskaitose daugiau rūpėjo bendresni mokyklos struktūros ir darbo sąlygų klausimai, bendrieji asmenybės ir tautinio auklėjimo dalykai, o į konkretesnius dėstymo metodikos klausimus jis mažiau gilinosi. Bet tai nieku būdu nemažina jo nuopelnų lietuvių pedagogikai ir tautinės mokyklos ideologijai.

Publicistika

Kurie ne kurie tarpukario periodikoje kelti klausimai

Šiame skyrelyje dera iškelti kai kuriuos bendresnius tarpukario Lietuvos periodinės spaudos klausimus ir apžvelgti vieną kitą specialesnį, daugiausia su Andriaus Ašmanto straipsnių tematika susijusį dalyką. Turint prieš akis tą faktą, kad Ašmantas periodinėje spaudoje daugiausia reiškėsi antrąjį nepriklausomos valstybės dešimtmetį, daugiau dėmesio kreiptina į XX a. 4-o dešimtmečio periodinės spaudos klausimus.

Išskirtinė tarpukario periodinės spaudos ypatybė – jos gausa. Periodinės spaudos renesansas prasidėjo 1904 m. atgavus teisę viešai rašyti lotyniško pagrindo rašmenimis. Tačiau ta įvairių leidinių gausa atkūrus nepriklausomybę buvo nepalyginti didesnė nei iki I pasaulinio karo ir, pavyzdžiui, 1937 m. pabaigos duomenimis, ėjo 157 periodiniai leidiniai, iš jų 19 dienraščių, 38 savaitraščiai, 100 mėnesinių ir kitokių laikraščių. Jų bendras tiražas buvo 830 tūkstančių, taigi 1 egzempliorius teko trims gyventojams (Kemežys 1990: 314). Antra vertus, negalima nematyti kito reiškinio – daugelio leidinių trumpaamžiškumo. Daug laikraščių ir ypač žurnalų eidavo trumpai, vienų išeidavo vos keli numeriai ir viskas sustodavo. Kiti ištverdavo kokius metus ar porą, o ištisai per visą nepriklausomybės metą teėjo tik keli periodiniai leidiniai.

Tarpukario periodinė spauda buvo nepaprastai marga savo turiniu ir paskirtimi įvairių sluoksnių skaitytojams. Ėjo nemaža, galėtume sakyti, bendrųjų visam kraštui skirtų leidinių, orientuotų į visus šalies žmones, buvo daug regioninių, profesinių, konfesinių ir kitokios pakraipos leidinių. Ir bendrieji, ir specialesnieji laikraščiai ir žurnalai buvo susiskaidę ir ideologiniu, ir tautiniu atžvilgiu. Suprantama, didžioji dauguma spaudos ėjo lietuvių kalba, bet laikraščių ir žurnalų turėjo ir tautinės mažumos: žydai, vokiečiai, lenkai, rusai. Daug vokiškų periodinių leidinių buvo leidžiama Klaipėdos krašte (visų leidinių apžvalga VLE XII 474–475, MLE II 207–209).

Bene įtakingiausias šalyje buvo vadinamasis oficiozas, tautininkų partijos leidžiamas dienraštis „Lietuvos aidas“ (įsteigtas Antano Smetonos ėjo

1917–1918 m. Vilniuje ir 1928–1940 m. Kaune), 1939 m. ėjęs 90 000 egz. tiražu. Tai plačių interesų, tarp kurių ne paskutinėje vietoje buvo ir kultūros bei kalbos reikalai, aukšto žurnalistinio lygio periodinis leidinys, formavęs idėjines tautos nuostatas, kartu atspindėjęs valdomojo autoritarinio režimo nuostatas į užsienio ir vidaus politikos reikalus.

Įtakingas dienraštis buvo „Lietuvos žinios", ėjęs 1905–1915 m. kaip demokratų partijos ir 1922–1940 m. kaip valstiečių liaudininkų partijos laikraštis. 1935 m. leistas 30 000 egz. tiražu. Daug vietos skyrė kultūrai ir menui.

Krikščionių demokratų partijos dienraštis „Rytas" ėjo 1923–1936 m., po valstybės perversmo 1926 m. perėjo į opoziciją. Jame vyravo senosios klerikalinės kartos ideologija. 1936 m. dienraštis buvo uždarytas ir vietoj jo jaunųjų katalikų intelektualų, arba kultūrininkų, pastangomis pradėtas leisti kitas dienraštis „XX amžius". Jame kaip ir „Ryte" leidėjai daug vietos skirdavo kultūros reikalams.

Lietuvoje tuo metu leista įvairių kultūrai, literatūrai ir menui skirtų leidinių, daugiausia žurnalų. Nemaža jų dalis buvo trumpaamžiai, o ilgiausiai išsilaikė tik keli. Mėnesinis žurnalas „Kultūra" ėjo 1923–1929 m. Šiauliuose, o 1930–1941 m. Kaune. Skelbė straipsnius istorijos, kultūros, literatūros, gamtos ir kitomis temomis. Bendradarbiavo daugiausia liberalių demokratinių ir materialistinių pažiūrų reiškėjai.

Katalikiškos pakraipos inteligentijos žurnalas „Židinys" buvo leidžiamas 1924–1940 m. Tai buvo itin įtakingas leidinys, kuriame aukštu profesiniu lygiu buvo svarstomi politikos, visuomenės, filosofijos, meno klausimai. Tautininkų ideologiją reiškė kitas mėnesinis žurnalas „Vairas", ėjęs 1929–1940 m. Jame taip pat daug rašyta kultūros ir meno klausimais.

Jauniausias iš šių žurnalų buvo „Naujoji romuva", ėjęs 1931–1940 m. Jis užima vieną iš reikšmingiausių vietų lietuvių kultūros istorijoje, todėl nusipelno būti plačiau apžvelgiamas. „Naujoji romuva" neatsiejama nuo jos redaktoriaus ir žymiojo kultūrininko Juozo Keliuočio vardo.

Kilme rokiškėnas Juozas Keliuotis (1902–1982) buvo Lietuvos universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto absolventas. Apgynęs filosofijos darbą apie Kantą, su Katalikų mokslo akademijos stipendija išvyko į Paryžių tobulintis iš žurnalistikos srities. Gerokai įsivaręs rašyti disertaciją „Spaudos psichologija" jis 1929 m. grįžo į Kauną. Iš pradžių pradėjo dirbti „Ryto" vyriausiuoju redaktoriumi, paskui, nepavykus apginti disertacijos ir gauti vietą dėstyti universitete, ėmėsi redaguoti ar sudarinėti įvairius leidinius, kol subrendo mintis kurti naujos pakraipos „originalią ir vertingą, modernišką ir europietišką lietuvišką kultūrą" (cit. pagal: Gudaitis 2000: 31). Keliuočiui pavyko suburti

panašiai mąstančių intelektualų būrį ir įkurti „Naujosios romuvos" žurnalą. Leidinys propagavo nuomonių įvairovę, kurstė diskusijas, gvildeno aktualias lietuvių meno, mokslo, kultūros, visuomenės problemas (Gudaitis 2000: 31). Po kelerių metų Keliuotis vis tiek pradėjo dėstyti universitete žurnalistiką ir šią mokslinę ir praktinę discipliną pakėlė į kokybiškai naują pakopą. Galima sakyti, kad Keliuotis buvo vienas iš pačių žymiausių lietuvių modernios profesionaliosios žurnalistikos ugdytojų.

Paties Keliuočio idėjinėms pažiūroms buvo svetimas partinis angažuotumas, jis bodėjosi tomistine scholastika (Mačiulis 2005: 220). Keliuotis daugiausia rėmėsi katalikiškai suvokiamu tautiškumu. Kiekviena būtybė, rašė jis, yra „kilusi iš Begalinės Būtybės, kaip banga iš begalinės jūros" (Keliuotis 1997: 63). Menas gimsta iš dieviškos pilnatvės pasiilgimo (ten pat, p. 44), o rašytojai yra tautos dvasios nešėjai (ten pat, p. 61). „Tautos dvasia įkūnyta mūsų žemėje, užburta mūsų kapinynuose, gyva mūsų istorijoje, skamba mūsų liaudies dainomis, vaidinasi smūtkeliais, paslėpta mūsų kalboje" (ten pat, p.120). Bet ji, tautos dvasia, laisvai gali reikštis tik būdama atvira visoms kultūroms, semdamasi syvų iš visų tautų kultūrinės patirties.

„Naujosios romuvos" ir jos redaktoriaus tikslas – modernizuoti lietuvių kultūrą, ieškoti naujų kūrybos formų, siekti gilaus turinio. Kūrybos laisvė ir visų pozityvių grupių bendradarbiavimas yra tautinės kultūros kūrimo pagrindas. „Didžiąja gyvybe suskambėsime tik laimėję kultūrinį savarankiškumą, tik savąja tautine gaida suskambėję tautų gyvenimo harmonijoj" (ten pat, p. 109). Taigi turbūt ne be pagrindo Keliuotis kartais pavadinamas didžiuoju lietuviškos kultūros dinamikos entuziastu (Naujokaitis 1975: 505).

Keliuočiui rūpėjo taip pat socialiniai ir politiniai klausimas. Dar vienas svarbus jo veiklos momentas – mėginimas išjudinti ne tik meninį, bet ir apsnūdusi politinį gyvenimą. 1936 m. „Naujojoje romuvoje" buvo paskelbta grupės intelektualų deklaracija „Į organinės valstybės kūrybą" (nr. 8, p. 169–175). Ji 1935 –1936 m. buvo rašyta ir redaguota Juozo Keliuočio, Igno Skrupskelio ir Antano Maceinos, o pasirašyta „16-os moraliai ir intelektualiai aukštai kvalifikuotų mūsų intelektualų" (Stasys Šalkauskis; cit. pagal: Mačiulis 2005: 233). Pareiškime teigiama, kad valstybė turi būti grindžiama „visuotinai reikšmingomis idėjomis", o savo forma ir turiniu likti lietuviška. Lietuviška valstybė turi būti kuriama šiais pagrindais: „Socialinėje ekonominėje srityje – įvedant korporatyvinę santvarką. Ideologinėje kultūrinėje srityje – vykdant kultūrinę autonomiją. Teisinėje politinėje srityje – pertvarkant ir sudarant institucijas, reikalingas teisinei valstybei" (Naujoji romuva, 1936, nr. 8, p. 173). Intelektualams atrodė, kad demokratija ir anarchizmas, taip pat komunizmas

ir fašizmas tėra tik kraštutinumai, nepriimtini mūsų visuomenei. Jie pasiūlė savąjį vidurio kelią – „kažkokį tarpinį tarp demokratijos ir totalitarizmo – pagrįstą korporatyvizmo principais ir persmelktą krikščioniška dvasia“ ir jį pavadino organiškąja demokratija (Mačiulis 2005: 233). Jie iš tikrųjų nesirengė protestuoti prieš režimą ir autoritarizmą kaip valstybės valdymo formą, bet manė, kad tai gali būti pereinamoji grandis į organišką valstybę, kurios kūrimas niekada nėra baigtinis. „Didžioji šios krypties idėja, kuri turi būti jaučiama ir gyvenama visų mūsų tautos narių – yra valstybė, o aukščiausias josios turinys – yra lietuviškoji kultūra“ (Naujoji romuva, 1936, nr. 8, p. 170).

Nors deklaracijos autoriai neigė tiesioginį savo ryšį su politika, bet jį įžiūrėjo jos oponentai. Kaip į tai buvo reaguojama, aprašyta literatūroje (Mačiulis 2005: 234–235). Su politika teko sietis ir tada, kai į kultūrininkų rankas pateko dienraštis „XX amžius“. Šis laikraštis atsirado 1936 m. viduryje vietoj bankrutavusio katalikiškojo „Ryto“, o jo 1-ame numeryje nurodomi tokie siekimai: „lietuvių tautos savarankiška kultūra ir katalikiška religija“. Dienraštis deklaravo nepartiškumą, bet norom nenorom teko imtis politinės veiklos (plg. Mačiulis 2005: 237). Mums svarbiau čia būtų ne tai, kokia kryptimi ta veikla krypo, ne tiek tam tikri tarp „Naujosios romuvos“ ir „XX amžiaus“ pradėję ryškėti pažiūrų skirtumai (plg. vėliau Keliuočio pareikštą nuomonę, kad jam itin šlykštus esantis „XX amžiaus“ kolektyvas: Gudaitis 2000: 35), kiek bendrosios kultūrinio darbo nuostatos, skelbiamos tų dviejų leidinių puslapiuose, taip pat sąsajos su katalikiškuoju „Židiniu“ ir jo redakcija. Pabrėžtina, kad minėtąją deklaraciją pasirašė ir tuometinis „Židinio“ redaktorius Ignas Skrupskelis, ir „XX amžiaus“ redaktoriumi tapęs kunigas Juozas Prunskis, kurie Andrių Ašmantą kvietė bendradarbiauti savo leidiniuose. Taigi bendriausias XX a. 4-o dešimtmečio įvairių kartų kultūrininkų (dėl termino plg. Mačiulis 2005: 227) tikslas buvo kurti ir ugdyti lietuvišką kultūrą ir ją kelti į tokį kokybinį lygį, kad būtų galima lygiomis teisėmis įsilieti į pasaulio tautų kultūros mozaiką.

Bendresnieji Ašmanto publicistikos dalykai

Publicistiniai rašiniai sudaro didelę dalį viso Andriaus Ašmanto kūrybinio palikimo. Jų įvairioje periodinėje spaudoje paskelbta gerokai per pusantro šimto. Beveik 50 iš jų skirta įvairiems švietimo ir auklėjimo reikalams, apie 10 – teatrinei publicistikai, o kituose rašoma įvairiais kultūros ir su ja kiek susiliečiančiais politikos klausimais. Pasakyti tikslesnį pastarųjų skaičių sunku dėl to, kad juose keliami dalykai, ypač kultūriniai, susipynę su auklėjimo klausimais ir kai kuriuos rašinius skirstant galima dėti ir vienur, ir kitur. Bet

tai nekeičia jų vertinimo pagrindų ir nemažina autoriaus nuopelnų nei mūsų kultūrai bei pedagogikai apskritai, nei visai lietuvių publicistikai.

Didžioji Ašmanto kultūrinės ir politinės publicistikos palikimo dalis iš anuometinės periodinės spaudos perspausdinta jo „Rinktiniuose raštuose“ ir tiktai vienas kitas liko pakartotinai neskelbtas. Keli rankraštiniai iki šiol niekur neskelbti straipsneliai (ir viena paskaita) kokios didesnės reikšmės palikimo visumai vertinti ar tikslinti neturi. Visų laikraščiuose skelbtų rašinių iškarpos yra Andriaus Ašmanto archyve (AA). Kiekvieno jų apimtis nėra didelė – „Rinktiniuose raštuose“ sudaro 1–3 spausdinto teksto puslapius. Didesnis tik žurnalinis raštuose nekartotas straipsnis iš „Lietuvos mokyklos“ (1940 m. nr. 1), – jis sudaro 6 leidinio puslapius.

Andriaus Ašmanto publicistika gana įvairi žanriniu požiūriu ir ją skirstyti kokiu aiškiu vienu pagrindu nėra lengva. Šį uždavinį sunkina ypač tai, kad neturime gyvų anų laikų publicistikos žanrinio skirstymo pavyzdžių (apskritai anuometinės žurnalistinės periodikos tyrimai yra didelė žiojėjanti mūsų kultūrinio palikimo tyrimo spraga), o šiandieninių kriterijų taikymas aniems laikams ne visada tinka.

Naujausioje ir vienintelėje išsamioje lietuvių autorių žanrų tiriamojoje studijoje (Marcinkevičienė 2008), kuri skirta šiuolaikiniams periodinės spaudos žanrams, pažymima, kad periodikos žanrų sąvoka esanti platesnė nei publicistikos žanrų sąvoka (ten pat, p. 7). Čia negalima išleisti iš akių, kad kiekviena visuomenė turi savitą žanrų repertuarą, visi žanrai glaudžiai susiję ir veikia vieni kitus (ten pat, p.12). Be to, nereikėtų pamiršti ir žanrų kaitos istorinėje perspektyvoje: „žanrai nuolat keičiasi“, jų „forma ir funkcija kinta, jie nėra tam tikros kultūros duotybė, bet nuolatinis žanrų darnos procesas“ (ten pat, p. 79).

Norint įsivaizduoti bent apytikrę Andriaus Ašmanto publicistikos žanrinę įvairovę, būtų galima pasiremti minėtoje Rūtos Marcinkevičienės studijoje duodamu originaliu lietuviškos periodinės spaudos žanriniu skirstymu (ten pat, p. 98) ir jį kiek modifikavus pamėginti skirstyti Andriaus Ašmanto publicistikos palikimą.

Iš informacinių žanrų ankstyvojoje Ašmanto publicistikoje vyraujančios būtų žinutės ir korespondencijos, kuriose informuojama apie kokį nors visuomenės ar jos dalies (organizacijos) gyvenimo ar veiklos faktą ir duodamas tam tikras jos vertinimas. Vertinamoji funkcija apskritai ryški visoje Andriaus Ašmanto publicistikoje, tik žinutėse ir korespondencijose ji daugiau lokalinė, neišeinanti iš paties reiškinio ribų. Dėl to šios rūšies rašiniai nėra nei labai įtaigūs, nei kuo nors išskirtinai vertingi. Prie šios žanrinės grupės sąlygiškai

derėtų vadinamieji tarnybiniai informaciniai žanrai (Marcinkevičienė 2008: 98), jų dalis – liūdnųjų progų žanrai. Čia Andriaus Ašmanto palikime būtų du memorialiniai rašiniai (apie Julijoną Lindę-Dobilą ir apie Liudą Nezabitauskį), savo išraiška labai skirtingi ir nelengvai telpantys į vieną schemą.

Daugiausia Andriaus Ašmanto rašinių priklausytų analitiniam žanrui – tai įvairaus turinio straipsniai. Ryškiausias jų savitumo požymis būtų vertinamoji funkcija, kuri Rūtos Marcinkevičienės schemoje į priekį keliama kaip vertinamųjų žanrų požymis. Kalbant apie Andriaus Ašmanto publicistiką, atskirai skirti analitinius ir vertinamuosius rašinius lyg ir nėra pagrindo. Tad turbūt būtų tikslinga didžiąją dalį jo rašinių vadinti vienu analitiniu vertinamuoju žanru ir juos mėginti toliau skirstyti jau kitu – tematikos pagrindu.

Dar viena grupė – meniniai pramoginiai žanrai – leistų skirti esė žanrą (keli rašiniai apie kaimą ir Neringą), kai rašoma pagauta įspūdžio ir paprastai gėrimasi gamtos ar kaimo vaizdais.

Pagal tematiką galbūt net visa Andriaus Ašmanto publicistika, įskaitant kalbinę, pedagoginę ir teatrinę, galėtų būti pavadinta kultūrine. Atrodo, Ašmantas kaip publicistas pirmiausia buvo kultūrininkas, o tik paskui pedagogas, kalbininkas, literatas, nes viso ko pamatas jam yra tauta ir jos kultūra. Pats kultūros supratimas labai platus, toli išeinantis iš tradicinio kultūros supratimo ribų: „Kultūra ir yra ne kas kitas, kaip tik tikslus darbas, dirbamas visose srityse“ (Darbas. – Vakarai, 1938 06 09). Visa yra kultūra, ir dvasinė, ir materialioji, kas prisideda prie žmogaus ir tautos gerovės kilimo ir dvasinio jo tobulėjimo. Tai labai platu ir sunkiai aprėpiama, bet Ašmantas stengiasi į visa tai skverbtis savo žvilgsniu ir išreikšti karštu publicistiniu žodžiu. Taigi norint apžvelgti jo žmogiškąsias ir tautines pažiūras, galima pradėti nuo atskiro tautos nario, mažesnės ar didesnės bendruomenės ir eiti prie tautos, valstybės ir žmonijos arba atvirkščiai. Tas atvirkštinis kelias atrodytų racionalesnis ir logiškesnis.

Antra vertus, Andriaus Ašmanto publicistikoje, pradėjus dirbti Klaipėdoje, nelauktai iškilo ir dviejų tautų – lietuvių ir vokiečių – santykiai, kurie jo akyse pradėjo įgauti vis agresyvesnį, tarpusavio priešiškumu paremtą pobūdį ir šalia tautinių aspiracijų į pirmą vietą vis labiau kilo politiniai reikalai. Nors politiškai publicistas buvo itin atsargus ir santūrus, bet pats gyvenimas vertė jį vis aktyviau trauktis į politiką ir savo nuostatas mėginti ginti ir grįsti spaudoje. Tad neatsitiktinai nemažą jo publicistikos dalį, kone pusę straipsnių, sudaro politinė publicistika. Politine ją vadinti galima tik su išlygomis, nes daugelyje rašinių skamba tos pačios kultūrininko mintys, bet ji sudaro gana savarankišką palikimo dalį ir apžvelgtina atskirai. Nereikėtų išleisti iš akių ir to fakto, kad Klaipėdos laikotarpio rašiniuose bene ryškiausiai atsispindi jo visuomeninės,

kultūrinės ir politinės pažiūros. Tie straipsniai rodo tų pažiūrų evoliuciją ir tam tikrą asmenybės tragizmą susidūrus su viena iš dviejų brutaliausių XX a. vidurio pasaulio jėgų, kurioms buvo svetimi žmoniškumo ir humanizmo idealai, tautų lūkesčiai ir atskiro žmogaus laisvė ir teisės.

Kultūrinė publicistika ir jos idėjos

Kaip jau minėta, Andrius Ašmantas visa savo prigimtimi ir veikla pirmiausia buvo kultūrininkas, suformuotas nepriklausomos Lietuvos oficialiosios ideologijos ir tam tikrų neoficialių dešiniosios kultūrinės visuomenės pakraipos idealų. Nepriklausė jis nei jokioms partijoms, nei jokioms kultūrinėms organizacijoms ar būreliams, bet savaime pritapo prie jaunesnės, nepriklausomos valstybės išugdytos kartos inteligentų, kuriems buvo svarbiausia ugdyti tautinę kultūrą ir skinti jai naujus kelius stiprėjančios ir atsinaujinančios valstybės sąlygomis. Tai vadinamoji jaunoji katalikų intelektualų, arba kultūrininkų, karta (Mačiulis 2005: 227), kurios priešakyje stovėjo „Naujosios romuvos" žurnalo ir „XX amžiaus" dienraščio redaktoriai ir bendradarbiai. Daugelis tos platformos žmonių ideologinius pagrindus įgijo studijuodami Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universiteto Teologijos-filosofijos fakultete ir sutvirtinę savo intelektines galias studijomis užsieniuose. Čia krinta į akis, kad Andrius Ašmantas buvo ne to fakulteto, bet humanitarinio absolventas ir gal dėl to kiek nutolęs nuo anų intelektualų katalikiškųjų pažiūrų ir daugiausia su jais susijęs tik kultūriniais klausimais. Tai, žinoma, lėmė ir Andriaus Ašmanto pažiūrų savitumą bei tam tikrą atskirtumą nuo savo dvasios brolių. Tuo jis ir įdomus kaip vienas iš darbščiausių ir karščiausių tos kartos darbininkų, šventai įtikėjusių savo idealų teisumu ir viso darbo prasmingumu.

Svarbiausios sąvokos Andriaus Ašmanto publicistikoje yra tauta ir kultūra: „Mūsų tautos kelias ateitin gali būti pagrįstas tik kultūra" (RR 442).

„[T]auta yra vienas iš ryškiausių ir pastoviausių visuomeninių kolektyvų" (TUTK 75), bet ji ne visų ir ne visada vienodai suprantama. „Tačiau tauta visada vadindavo tam tikrą žmonių giminę, artimais santykiais ir glaudžiais papročių bei kalbos ryšiais begyvenančią. Kalba, papročiai ir gyvenamoji tautos žemė ir palieka svarbiausi ypatumai apibūdinti tautai ir parodyti vietai, kur jos gyvenama" (Tautų kelias. – Lietuvos keleivis, 1938 07 07). Kunigaikščių laikais tauta buvo dinastinė, todėl ir jos požymiai skiriasi nuo naujųjų laikų tautos supratimo.

Svarbiausia tautos žyme Ašmantas laiko kalbą ir tai pabrėžia ne viename straipsnyje. Pavyzdžiui rašo, kad „[k]alba yra mūsų praeities ir kultūros veidrodis" (TUTK 55), „tauta tegali būti stipri ir energinga, kai ji turi savo

kalbą – ryškiąją tautinės individualybės žymę, jungiančią visus į tautinį vienetą" (ten pat). Vis dėlto publicistas neužmiršta ir tų tautų, kurios kalba keliomis kalbomis, ir čia dažniausiai duodamas Šveicarijos pavyzdys, kur kelios vartojamos kalbos netrukdo šveicarams jaustis vienos tautos žmonėmis (RR 164).

Kitas svarbus tautos požymis yra bendri papročiai. Tačiau papročių sąvoką Ašmantas vartoja ne taip dažnai, o daugiau kalba apie dvasinę vienybę. Toji dvasinė vienybė naujesniais laikais transformuojasi į tautinę sąmonę, kuri būdinga jau brandžiai tautai. Tautinė sąmonė apima deramą tautos istorijos pažinimą ir jos patirties taikymą dabarties uždaviniams spręsti.

Ne visų tautų vienu metu pabudo tautinė sąmonė. Mūsų tautai čia teko ypatingas kelias. „Jei kitoms tautoms tereikėjo suprasti, kas yra tauta, tai mums reikėjo savo tautą plėšte atplėšti iš kitų tautų glėbio" (RR 333). Atgavome tautinę sąmonę, sukūrėme valstybę, kibome į kultūros darbą. Mūsų tauta iš seno labai tolerantiška kitoms tautoms: „Lietuviai nuo senų laikų pasižymi savo didele tolerancija. Ji kartais virsta tautai žalinga ir išsigema į svetimųjų garbinimą" (RR 447). „[M]ūsų tauta niekada nėra buvusi nenuoširdi kitoms tautoms. Ji yra net per daug svetinga ir tiems svečiams, kurie ne visada geram tą svetingumą panaudoja. Tokiu būdu ir dabar lietuviai niekada nėra turėję minties svetimos tautos žmones versti savais" (RR 487), o tik stengėsi kelti savo tautiečių tautinę sąmonę. Atsilaikyti kitų tautų apsuptyje galime ne ginklu, kaip kitos tautos, bet savo išsiugdyta aukšta savarankiška kultūra.

Ne viename straipsnyje Andrius Ašmantas pasakoja apie lietuvių tautos istorinį kelią. Ne be pasididžiavimo rašo apie kunigaikščių Lietuvą, bet jos neidealizuoja, nenukrypsta į tais laikais oficialiajai nuomonei ir nemažai visuomenės daliai būdingą romantiškąjį vertinimą. Tik vienur kitur, daugiausia proginiais atvejais, leidžiasi į istorinės egzaltacijos stilių, bet vis tiek niekur anų laikų nevadina Lietuvos aukso amžiumi (savo aukso amžiaus mes dar laukiantys ateityje). Atrodo, jam svarbiau prisiminti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės smukimo laikus ir ilgaamžį Lietuvos pavergimą, kada sunyko tautinė savivoka, suvargo kalba ir nusilpo valstybingumo suvokimas. Iš tos sunkios praeities paveldėjome vergiškumo kompleksą, prisitaikymą prie aukštesnių luomų, praradome tikrąjį asmens laisvės pojūtį. Būdinga jam praeities vertinimo maniera parašytos kad ir tokios eilutės: „Ne palaida laisvė yra gyvybe perkama, bet teisė į tautos laisvą kūrybą ir jos galią, ugdomą herojiškos praeities" (RR 446). Visuomenę reikia supažindinti, „ką skelbė senovėj mūsų didieji tautos vyrai. Ką jie rašė ir ko jie mokė savo tautos žmones? Mes, pažindami savo praeitį, jos sunkumus ir vargus, geriau suprasime dabartį ir tinkamiau mokėsime pasiruošti ateičiai, kuri taip pat, kaip ir praeitis, skelbia

visos tautos vienybę, bendrą tautinį, kultūrinį ir valstybinį darbą. Šios mintys turėtų būti ugdomos praeities išmintimi ir kilnia lietuviška kūryba, kurios galime semtis per šimtmečius tekėjusios mūsų tautos vyrų širdyse ir protuose“ (Tautų kelias. – Lietuvos keleivis, 1938 07 07). Taigi savo tautos kūryboje stiprybės reikia semtis iš praeities, ypač iš tautos vargo kelio ir netolimos praeities kovų dėl Lietuvos laisvės. Pastarasis momentas kaip tik labiausiai ir pabrėžiamas Andriaus Ašmanto publicistikoje.

Tautų Kelias

Wisų tautų praeitis glūdi tolimos žilos senowės rūkuose. Yra nemaža tautų, kurios sawo istoriją kildo tiesiog iš kokio nors mitinio diewo, kuris padawinimuose yra išgražintas, išpuoštas. Tame dažniausiai yra sudėtos wisos tautos ypatybės, dorybės, kurias tauta ugdė per amžius. Szitą istoriją nuo neatmenamų laikų ir galime pawadinti tautos keliu, kuriuo keliawo tauta iš nežinomos praeities į žinomą dabartį. Kiekwiena tauta nori pažinti sawo praeitį. Ji domisi praeitimi, kad geriau suprastų dabartį ir kad tiksliau galėtų įspėti sawo ateitį.

Tiesa, tautų supratimas, kas reiškia wadinti tauta, nėra wisada buwęs wienodas. Tacziau tauta wisada wadindawo tam tikrą žmonių giminę, artimais santykiais ir glaudžiais paproczių bei kalbos ryšiais begywenanczią. Kalba, paprocziai ir gywenamoji tautos žemė buwo ir palieka swarbiausi ypatumai apibūdinti tautai ir parodyti wietai, kur jos gywenama. Jei žwilgterėsime į tautų praeitį, pamatysime, kad daugelis iš jų augo, stiprėjo, dingo ar iškilo nauju wardu. Nė wiena tauta neturi wieno wardo, kuriuo darniai ją wisos kitos tautos wadintų tik jos pasirinktu wardu. Bet dar reikšmingesnis dalykas, kad nėra pasaulyje nė wienos tautos, kurios žemėje nebūtų klaidžiojusios swetimos tautos. Bent nėra tokios tautos Europoje. Wisos galingos Wakarų Europos tautos yra buwusios wienos kitų nukariautos ir pawerg- nuoširdumu už sawo karalių, užmiršę nesenas skriaudas.

Nenuostabu, kad toji lietuwininko prislopinta dwasia ir šiandien atsiliepia. Jis wis dar nedrąsus pasitikėti sawimi ir sawo walstybe, kuri gaiwina jo lietuwišką senųjų tėwų dwasią. Tikime, kad tokių žmonių skaiczius nyksta diena iš dienos. Deja, turime czia atsiminti gerai ir tas priežastis, kurios suskaldė mūsų tautos walstybinę mintį. Laukininkas, pririštas prie žemės, negalėjo kastis sawo istorijos pageltusiuose lapuose. Retas iš jų tegalėjo išeiti ir aukštesnį mokslą. Be aukštesnio mokslo nepraplėsi sawo akių taip, kad pamatytum praeitį ir praregėtum ateitį sawo ir sawo tautos. Tie, kurie išėjo aukštuosius mokslus ir kurie mylėjo sawo tėwus ir tėwų kalbą, grįžo prie sawųjų ir tada, jei kuris iš jų buwo paklydęs. Kiti tiesiu keliu nuėjo ir tie skelbė ir skelbia sawo tautai jos praeitį, kad lietuwiais esame gimę ir kad lietuwiais turėtume būti wisur ir wisada.

Wisai kitai atrodo mūsų praeitis prieš kelis amžius. Ten nebuwo jokio skirtumo tarp lietuwio šiapus ar anapus Nemuno. Pirmoji knyga išspausdinta Karaliaucziuje. Ji skiriama wisiems ir wisos Lietuwos lietuwininkams, kuriuos wadina broliais, seserimis. Lygiai bendromis jėgomis išwerstas ir pirmasis Szwentas Raštas, išspausdintas 1701 metais. Szis Szwentasis Raštas, arba Biblija, pasiliko wisiems laikams pawyzdžiu, iš kurio mokydamiesi tobulino kiti naujus leidimus. Tik žymiai wėliau pradėjo jau kaskart wokietinti ir

Straipsnio „Tautų kelias“ laikraštyje „Lietuvos keleivis“ faksimilė

Tarp kitų tautos požymių Andrius Ašmantas dar nurodo galimą (bet nebūtiną) kraujo ryšį (TUTK 75) ir gyvenamąją erdvę. Be kokių abejonių jis pripažįsta tautai teisę gyventi savo etnografinėse ribose ir ten kurti savo valstybę. Nors teritorinis tautybės požymis lyg ir nekelia kokių ypatingų klausimų, bet jis ypač iškilo dirbant Klaipėdoje ir susidūrus su vokiečių pretenzijomis į Klaipėdos kraštą (apie tai žr. skyrelyje „Politinė publicistika“).

„Tauta yra etninis (etnologinis) vienetas, valstybė – socialinis vienetas. Tauta ir valstybė kartu ir atokiai siekia vienybės ir tirpdo skirtybes“ (RR 163). „Daugumas mūsų puikiai šiandien suprantame, kad laisva ir savarankiška valstybė yra tautos gyvybės reikalas“, o bet koks valstybės „suskilimas ar palinkimas į svetimas tautas ar valstybes yra mirtinas pavojus jų gyvybei“ (Susirūpinkime mokyklomis. – Vakarai, 1938 07 01). „Mūsų tauta ir valstybė lyg tapte sutampa. Iš gerai suprasto tautiškumo mums kyla ir valstybingumas“ (TUTK 58). „[V]alstybė nėra tas pats, kas tauta. Bet valstybė yra tik vienintelis išganymas tautai, kad ji išsaugotų savo dvasią ir kalbą. O be tautinės valstybės visiškai neįmanoma jokia aiški ir aukšta sava tautinė kultūra. Valstybinis linkimas į svetimųjų tarpą yra pats pavojingiausias“ (RR 435–436). Mažai tautai ypač pavojinga per daug suartėti su galingesne ir didesne kaimyne. Tad reikia greičiau užmiršti praeitį ir kuo gyviau pajusti dabartį ir įsitraukti į valstybės gyvenimą ir tautos kultūros darbą. „Šie du uždaviniai – tobula valstybinė organizacija ir aukšta sava tautinė kultūra – turėtų būti jėgos, kurios mus atplėštų nuo vergiškos praeities ir suburtų visus dideliems darbams. Tik pirma turime suprasti: viena tauta – viena valstybė, o jas turi vainikuoti viena lietuviška kultūra“ (RR 436).

Tautinis valstybės grynumas nebuvo Andriaus Ašmanto idealas. Keldamas tautinės tolerancijos šūkius jis buvo pakantus ir tautinėms mažumoms. Yra pabrėžęs, kad mokyklų reformoje tinkamai atsižvelgta į tautinių mažumų poreikius (TUTK 57). Bet Klaipėdoje yra pasakęs gana griežtų žodžių apie vokiečių tautinę mažumą, kai susidūrė su savo tautos interesų ignoravimu ir veikimu prieš visos valstybės reikalus (apie tai plačiau žr. skyrelyje „Politinė publicistika“).

Valstybę Andrius Ašmantas įsivaizdavo kaip gyvą nuolat kintantį organizmą, tikėjo jaunąja karta ir skatino ją aktyviau įsilieti į jos kūrimą („Jaučiame, kad jaunieji supras, jog jie yra mūsų visos tautos ir valstybės gyvenimo gaivioji srovė, kurios skaidrių jėgų nesutriuškins darbo sunkumas ir gyvenimo painės nepalauš pasitikėjimo ateitim“. – RR 433). Ne kartą yra pabrėžęs, kad jo gyvenamu metu valstybė dar nėra organizaciškai užbaigta. 20 nepriklausomybės metų ėjo su organizavimosi ženklu: mums daug yra pakenkęs

tas laikas, kada turėjome viską griauti ir neigti viešus darbus, kad negriūtų mūsų nepriklausomybė. „Per ilgai mes ugdėme revoliucinę, o ne kūrybinę dvasią“ (Darbas. – Vakarai, 1938 06 09). „Džiaugtumės, kad su šiais metais baigtume mūsų tautos organizavimąsi, kad po šių metų sutelktume jau savo jėgas naujoms kultūrinėms vertybėms kurti. Būtų džiugu, kad trečiasis laisvės ir darbo dešimtmetis apipintų mūsų laisvą kraštą kelių keliais, lūšnų vietose atsirastų šaunios sodybos, elektra ir kultūra rungtyniaudama šviestų mūsų kraštą“ (RR 446).

Atėjus sunkioms dienoms tautos ir valstybės gyvenime (turimas galvoje Lenkijos ultimatumas dėl diplomatinių santykių užmezgimo, tai yra dėl Vilniaus ir jo krašto aneksijos pripažinimo), „pabunda iš pat gelmių tautos sąmonė ir sušvinta tautos esmė. Čia pasirodo ir tos jėgos, kurios palaiko ir ugdo tautą ir jos gaivalingumą. [...] Mūsų tauta jau yra tampriai sucementuota savos tautinės kultūros, kuri yra tvirčiausia atspara svetimoms įtakoms“ (RR 458). Bijoti pietinių kaimynų (tai yra lenkų) kultūrinės įtakos jau nereikią, nes „mūsų jaunoji karta, brendusi prieš pat karą, karo metu ir po karo, yra visiškai izoliuota nuo lenkų kultūros jau ir tuo, kad ji nemoka net lenkų kalbos. Ši karta jau yra išėjusi į gyvenimą mūsų nepriklausomos valstybės ir savo tautinės kultūros gyvenime labai daug reiškia. Tai yra pats gajausias tautos sluoksnis. [...] Tas sluoksnis turi užtenkamai gaivalingos ir kūrybingos jėgos ne tik įtakoms atsispirti, bet ir savarankiškai kurti savo kultūrą“ (RR 459–460).

Žinomi politiniai įvykiai (Klaipėdos atplėšimas ir Vilniaus atgavimas) „sudrebino mūsų tautos sąmonę ne tik iki tautinio apsisprendimo, bet iki aiškaus ir griežto pasiryžimo: gyventi ir kurti, ar nykti ir žūti. Tauta parodė dar didelį gajumą ir drąsų pasiryžimą visais atvejais gyventi ir kurti“ (Mūsų kultūros baras rytuose. – Tautos mokykla, 1940, nr. 1, p. 45). Prieš mūsų akis dar vis ne iki galo sukurta tautinė valstybė. Vis tebeverda kraujas organizuotis ir tvarkytis. Bet kiekvienam tautiečiui pirmiausia reikia įsisąmoninti savo vietą ir uždavinius tautoje ir valstybėje. „Tik aiškus mūsų visos tautos sluoksnių tikslas ir vieningas bendradarbiavimas laiduoja mums tame tautų kelyje saugų kultūros židinį. Tuos aukščiausius tikslus ir uždavinius turime išryškinti visi kartu ir kiekviena profesija ar luomas dar skyrium“ (ten pat, p. 47). „Jeigu mūsų darbai gims iš visos tautos sutelktinių jėgų, jie bus galingi atsispirti pietų ir vakarų besiveržiančioms ne tik politinėms, bet ir kultūrinėms įtakoms. Jokio pavojaus tuomet nebus [...], kada mes sutelktinai jaučiame, mąstome ir ryžtamės bet kokiems tautos labo darbams“ (RR 461).

Andrius Ašmantas nuolat pabrėždavo, kad kelias į tautos ateitį yra kultūros kelias. Jis be galo tvirtai ir net paradoksaliai ilgai tikėjo, kad tik kultūra gali

išgelbėti valstybės nepriklausomybę. „Šviesi tauta ir kultūringa, nors maža būdama, yra vikri ir tuo būdu pajėgi atsispirti brutalioms jėgoms“ (Tautos švietimas. – Vakarai, 1938 09 02).

Šitoks kultūros svarbos iškėlimas leidžia šlieti Andriaus Ašmanto darbus prie žymiųjų XX a. lietuvių mąstytojų kultūrininkų darbų, bet, antra vertus, rodo jų autorių buvus naiviai idealistišką svajotoją, neįvertinusį kitų tikrovės komponentų ir brutalių istorijos jėgų, kurios ne tik keitė idealistiško mąstymo stereotipus, bet ir traiškė niekuo nekaltų žmonių likimus.

* * *

Andriaus Ašmanto kultūros teorijos išeities taškas – medžiagos ir dvasios priešprieša. Materialūs dalykai gaminami, įsigyjami (perkami) ir vartojami, dvasiniai – sukuriami ir išgyvenami. Tik materialios vertybės paveldimos, gali eiti iš rankų į rankas, o dvasiniai dalykai glūdi žmogaus dvasioje. „Žmogaus dvasinės jėgos yra toji prizmė, pro kurią turi praeiti visos kultūrinės vertybės lyg šviesos spinduliai, kad jos taptų spalvingos, savos tautiškos ir vertingos“ (RR 389).

Viršinė kultūra, arba civilizacija, apibūdina grupę tautų, paprastai gyvenančių kaimynystėje kuriuo vienu istorijos periodu. Tautą iš kitų išskiria vidinė, arba tautinė, kultūra. Mes, lietuviai, turime seną ir savarankišką tūkstantmetę kultūrą, bet ją reikia daug kur lopyti ir tvirtinti, nes istorijoje padaryta daug stambių klaidų (paniekinome savo kalbą, apleidome tautinę kultūrą ir ėmėme vertinti tik tai, kas svetima). Didelė tautinės kultūros dalis išreikšta lietuvišku žodžiu – tai literatūra, teatras, daina, visa tautosaka, o tapyba, kryžiai ir koplytėlės, namų statyba, juostos ir daugelis kitų dailės kūrinių savo platesnę reikšmę įgyja apvilkti ir paleisti į pasaulį lietuvišku žodžiu. Tad ryžtantis eiti savo tautos keliu, kurti ir ugdyti savo tautinę kultūrą niekada negalima pamiršti bene svarbiausio tautinio požymio – jos kalbos ir ja išreikštų mūsų kūrybos turtų (Branginkime savo kalbą ir ugdykime tautinę kultūrą! – Lietuvos keleivis, 1936 11 01).

Daugelis mažų tautų sunkiai išvengia svetimų kultūrų įtakos, nes kultūra sienų nežino. Mūsų tautos geografinė padėtis be galo palanki kultūrai plisti ir kilti, ir nuo seno esame veikiami rytų ir vakarų kultūrų. Kad išlaikytume savo kultūros dvasią ir išliktume savarankiški, turime s u v i r š k i n t i kaimynų kultūrą („Tai ypač svarbu mažoms tautoms, kurios turi suprasti ir suvirškinti savo kaimynų kultūrą, norėdamos likti savarankiškos“. – Lietuvos aidas, 1935 06 28).

Šitas veiksmažodis *suvirškinti* Andriaus Ašmanto raštuose kalbant apie kultūrą pavartotas kelis kartus (ta pačia reikšme dar yra pavartojęs žodį *asi-*

miliuoti, – TUTK 27), taigi nėra atsitiktinis. Jis daug ką esmingai sako apie publicisto kultūrines pažiūras. Reikia atkreipti dėmesį, kad Ašmantas vartojo ne žinomąjį Stasio Šalkauskio rytų ir vakarų kultūrų *sintezės* terminą, o ieškojo savitos išraiškos, nes veikiausiai kultūrų sintetinimo principas jam nebuvo priimtinas.

Ką konkrečiai čia turėjo galvoje Andrius Ašmantas, niekur nėra tiesiogiai įvardyta. Galbūt būtų galima sakyti, kad *suvirškinti* reiškia „suprasti, suvokti" (LKŽ XIX 616), bet savo darbuose publicistas ne tik stengdavosi ką suprasti svetimose kultūrose, bet nemaža ką iš jų siekė ir perimti, pasisavinti, tačiau visa kūrybiškai perdirbti (plg. jo „Lietuvių kalbos dėstymo metodiką", „Įvadą į literatūros paskaitas" ir kt.). Apie jokias sintezes ir tuo labiau įtraukiant rytų kultūrą jo niekur nebuvo net užsiminta. Šiuo atžvilgiu jo būta artimesnio Jono Griniaus, Antano Maceinos pažiūroms, o jos reiškė atvirumą visoms kultūroms, bet kėlė visuotinį savosios kultūros savarankiškumą ir savitumą. Tai rodo ir jo publicistikos nuolatiniai raginimai, neretai virstantys šūkiais, – kurti savarankišką kultūrą. Šalia to ne vienoje vietoje yra kalbėjęs apie kultūrinio darbo sąlygas, uždavinius ir panašius dalykus, kitaip sakant, mėgino brėžti kultūrinio darbo strategijos gaires.

Svarbiausias uždavinys, kurį Andrius Ašmantas kelia periodinei spaudai, – „sukultūrinti visą tautą iki aukščiausio laipsnio" (RR 373). Nors šis reikalavimas konkrečiai sakomas vienam visuomenės gyvenimo reiškiniui, bet jis Ašmanto raštuose yra apibendrinamas ir taikomas ne tik dvasinio gyvenimo reikalams, bet ir visoms socialinėms sritims be išimties. Centrinis jo kultūros teorijos stulpas yra kultūros v i s u o t i n u m a s, apimantis ne tik dvasinę, bet ir materialiąją kultūrą. Materialioji kultūra turi padėti dvasinei kultūrai augti, sudaryti jai tinkamas sąlygas. Jam svarbu, kad būtų lygiai ir tinkamai paskirstomos materialiosios gėrybės. Ašmantui rūpi, kad šalyje gausėtų gerų kelių ir gerėtų autobusų susisiekimas, – bus gyvesnė kultūros apykaita. Kad kraštas turėtų pakankamai ir deramai išdėstytų mokyklų, – per jas turi sklisti kultūros šviesa. Kad krašto spauda iš žiniaraščių virstų dvasios ir gyvybės šaltiniais, kad tinkamiau būtų rūpinamasi knygų prekyba ir reklama. Ragina eiti į kaimą ir jame skleisti kultūrą, skatina turizmą ir asmenines pažintis, kurios padėtų geriau pažinti vieniems kitus ir taptų kultūros sklaidos forma.

Pats būdamas kilęs iš kaimo, Andrius Ašmantas labai vertina kaimo reikšmę krašto gerovės ir kultūros kėlimui. Kaimas „neturi atsilikti nuo pačių gyviausių mūsų tautos ir valstybės reikalų" (Kelias į kaimą. – Vakarai, 1938 08 04). Iš kaimo išėję mūsų inteligentai dar gyvai jaučia kaimo pulsą. Bet pamažu didėja atotrūkis tarp kaimo ir iš jo išėjusių žmonių. Kaimo reikalai jau darosi koktūs

miesto salonuose, nuo jų stumia vis įsigalintis „poniškumas“. Bet dabar visas kultūringas pasaulis vėl gręžiasi į kaimą ir jame mato didelę kaimo darbų ir gyvenamų sąlygų pažinimo auklėjamąją reikšmę. Ten turėtume vėl įprasti nesigėdinti sunkaus rankų darbo, pradėti labiau vertinti tai, kas paprasta, žmogiška ir natūralu. Bet mūsų kaimui labai trūksta energingų ir veiklių, plataus akiračio žmonių, – tokius beveik visus suvartojame valstybės aparatui. Kaimas šaukiasi mūsų balso, o mes beveik jo negirdime. Visu valstybiniu svoriu ir visa gaivaline kūrybine jėga vėl turime gręžtis į kaimą, nes jame mūsų praeitis, ten ir mūsų ateitis (ten pat).

Andrių Ašmantą nepaprastai džiugina mūsų kaimo kilimas. Jis kaip vaikas džiaugiasi tiesiamu Žemaičių plentu, jame dirbamais darbais, jaunėjančia Žemaičių žeme, gyvenančia tikrą ūkinį ir dvasinį perversmą. Mato joje trūkstant ne tik amatininkų, bet ir šiaip prasilavinusių žmonių, kurie būtų kaimo švyturiai dirbti kultūros darbą. Apgailestauja, kad grįžę į kaimą valdininkai ar tarnautojai neretai palūžta ir tampa net neigiamais pavyzdžiais. Tas minėtasis plentas turėtų praverti užkampių klampynes ir nešti kaimui klestintį gyvenimą (RR 477–480). Tad mums turėtų būti svarbu ne tik iš kaimo gauti gabių kultūrinių jėgų, bet ir kultūrinti patį kaimą – perduoti jam pačius kultūros vaisius. Kaimą turėtų pasiekti geriausios mūsų leidžiamos knygos, reikia turėti spaudos, kuri ne tik rašytų apie ūkio darbus, bet ir skleistų pilnutinę kultūrą, rašytų ir apie pačių žmonių gyvenimą. „Dvasinė žmogaus kultūra turi gaubti medžiaginę kultūrą, kuri pirmosios dažnai yra tik priemonė“ (RR 310).

Antra vertus, iš kaimo į miestą turi sklisti tradicinė lietuvių kultūra – tautinės valstybės ir kultūros pamatas. „Ir ilgai dar turėsime žiūrėti į kaimą kaip į savo tautinės valstybės pamatą, nes mūsų kaimiečių ir net inteligentų asimiliacija mieste nėra labai teigiama“ (TUTK 39). „Kaimo ir miesto suskilimas gali tapti antras mūsų tautos nepriklausomybės žlugimas, koks yra įvykęs seniau, bajorams atskilus nuo valstiečių – tautos kamieno“ (TUTK 41).

Kaip gražus ir iš kaimo perimtinas pavyzdys yra Ašmanto skatinimas mieste pradėti rūpintis darželiais ir sodais. Pustomą žemės smėlį prie namų turėtų keisti iš kaimo nusižiūrėtas darželis. „Atsikeldami į miestą, nenustokime tos dvasinės šilimos, mūsų jau ugdytos per tūkstančius metų“ (Kodėl nemėgstame Kaune namų darželių ir sodelių? – Lietuvos aidas, 1938 10 17). Mieste turėtų prigyti ir iš kaimo atsinešta kita tautinė žymė sodeliai. „Taigi eidami į miestą ir kurdami miestus, atsineškime tą sveiką kaimo žalumynų dvasią, ugdytą tūkstančius metų“ (ten pat). Iš kaimo į miestą reikėtų perkelti ir pačią statybų darnos pajautą. Naujas miestas turi augti gražus ir kultūringas. „Planingumas, darnumas ir grožis buvo ir pasiliks pirmas kultūros paminklas

tai tautai, kuriai priklauso šis ar kitas miestas“ (Nuotrupos apie Kauną. Sociali miesto statyba. – Lietuvos aidas, 1938 09 21).

Andriaus Ašmanto propaguotoji kultūros visuotinumo nuostata glaudžiai susijusi su jo keliamais auklėjimo ir švietimo uždaviniais (apie juos žr. skyrelį „Auklėjimo tikslai ir uždaviniai“). Norint siekti aukštesnės kultūros būtina gerinti jaunuomenės švietimo reikalus ir visuotinai rūpintis visuomenės auklėjimu. Visur turi būti abipusis ryšys. Nuolat pabrėžiamas būtinumas aktyviai kištis į visas gyvenimo sritis, kad būtų galima kelti bendrąją visuomenės kultūrą, ugdyti tautinę kultūrą apskritai. Tai gyvybinis tautos uždavinys, kuris šiandien kartu yra ir tautos nepriklausomybės laidas (Darbas. – Vakarai, 1938 06 09).

Kultūros subjektas ir jos ašis yra žmogus. „Žmogus kultūrėja, kultūrindamas savo vidų“ (Nuoširdumas yra kultūros pagrindas. – Lietuvos aidas, 1939 01 02). Spaudoje paskelbiama daug agitacinių kultūros straipsnių, bet jie reikalų neišjudina, nes už gražių žodžių nematyti širdies, valios ir proto veržimosi į gėrį, kuris pirmiausia teikiamas kitiems, o ne sau. „Todėl mano giliu įsitikinimu, kultūros spartumas priklauso pirmiausia nuo žmogaus, kuris yra pats tos kultūros versmė“ (ten pat). Nė vienas tautos narys negali būti laisvas nuo savo kalbos ir kultūros kūrimo darbo, ir čia reikia kiekvieno žmogaus nuolatinio budrumo, gyvumo ir tvirto pasiryžimo įtempti jėgas. Sunkiausia čia tai, kad kultūra negali pakęsti šablono. Tautinės kultūros dirvoje neužtenka paviršutiniškai vartoti sukurtąsias vertybes, bet reikia dar didelio ir kruopštaus individualaus darbo (RR 32). Kiekvienas visuomenės narys turi įprasti jaustis vadu savo darbo srityje, taigi ir kultūroje. „Kultūrinis veikimas, tautinis susipratimas, drausmingumas ir organizuotumas nėra niekada baigiami dalykai“ (Stiprinkime visuomeninę veiklą. – Vakarai, 1938 06 21). Nors jau turime nemaža žmonių, įgijusių gerą išsilavinimą jau nepriklausomoje Lietuvoje, bet dar maža pačių kultūros vertybių kūrėjų ir kūrybingų jos skleidėjų. Ne vienas dėl vienokių ar kitokių priežasčių yra atokiai nuo šio darbo. Trūksta ir organizacinės įvairovės, ir pačių organizatorių – kultūros šviesuolių, viso darbo dinamiškumo.

Daug lemia paties žmogaus asmens savybės. Naũjos tautõs gyvenimo sąlygos nusigręžė nuo luominių žmogaus vertybių ir leido savo paties dvasios pajėgomis įgyti kitų žmonių pagarbą. Ji paremta asmens teisėmis, pareigomis ir pagarba kitiems žmonėms. Tik toks žmogus gali vesti tautą pažangos ir kultūros keliu. Bet buvusios mūsų tautos vergystės liekanos vargina ir naikina prigimtinį mūsų drąsumą, ryžtingumą ir kūrybingumą, menkina tautinę savigarbą (RR 355–356). Dar daugelį vargina iš senų laikų einančios dvasinės ligos: dvasinis ištižimas, išlepimas, darbo apatija. Daugeliu dalykų dabartyje

turėtume būti nepatenkinti. Čia pirmiausia matyti mūsų šviesuomenės intelektinis pavargimas. Autoriui atrodo, kad karo metais ir po karo išryškėjęs jaunuomenės pasiryžimas siekti mokslo pamažu imantis slūgti: dabar į mokyklas ateinanti pilka masė. Išėjusi į gyvenimą ji apvilia vyresniuosius ir tūlas jais ima nepasitikėti. Gal taip yra dėl to, kad dar per daug turime senojo raugo – vengti darbo, siekti prabangos ir gyventi nerūpestingai. „Mes imame visą savo intelektą įkinkyti į tokias tuščias gyvenimo formas, kurios išardo mūsų jėgas, bet turiniu prilygsta anam bajorų paviršutiniškumui" (RR 381–382). Reikia atsiminti, kad „kultūra nėra tik žaismingumas ar prabangiškas pomėgis. Ji auga tik dvasinėmis kančiomis. [...] Čia reikalingas, pasakytume, kultūrinis asketizmas, kuris turi palaikyti mūsų dvasią nuolat budrią ir skaidrią. [...] pati kultūra dažnai minta tik nemiegotomis darbo naktimis. [...] Mūsų dvasinis stiprumas, ryžtingumas ir energingumas yra ne tik pagrindinis laidas mūsų tautinės valstybės politiniam nepriklausomumui, bet kartu būtinas kurti kultūrinėms vertybėms, kurių niekada negali būti per daug" (RR 382–383).

Andrius Ašmantas nuolat kėlė visuomenės ir žmonių ydas (su daugeliu iš jų gyvenime buvo susidūręs tiesiogiai ir dienoraštyje apie jas nemažai rašęs), trukdančias našiam kultūros darbui. Svarstydamas, kodėl taip susmulkėjęs savo meto gyvenimas, autorius teigia, kad tauta, ilgus metus vergavusi, tapo lepšiška – įprato laukti įsakymų ir griežtų nurodymų. Intelektiniame gyvenime nemokame ekonomiškai ir rūpestingai eikvoti ir taupyti savo dvasines jėgas ir kūrybinę energiją. „Todėl pasidarėme intelektiniuose darbuose nepatvarūs ir negilūs" (RR 303). Čia reikia ir gyvenimo higienos, kuri saugotų ne tik kūną, bet ir dvasines jėgas, padėtų vaduotis iš asmeninių ydų vergovės. Ypač žalingas tautos kultūros darbui jau visą tautą apimantis girtavimas, pavojingiausias tautos vėžys.

Iracionalių papročių – nikotino ir alkoholio vartojimo – kritikai Andrius Ašmantas įvairiu laiku yra skyręs per dešimtį savo rašinių. Tai rodo, kad čia jis įžiūrėjo ne vietinį, o visuotinį pavojų tautai ir valstybei ir su juo stengėsi kovoti visą gyvenimą. Dėl girtavimo dalis inteligentų visiškai atitrūko nuo liaudies ir tai veda tautą į ištižimą, išsigimimą, visišką žlugimą. Šiandien girtuokliai ginami ne tik įstatymais (girto padarytas nusikaltimas yra švelninanti aplinkybė), bet ir viešąja nuomone: ne blaivumas keliamas kaip gražus tautinis paprotys, o aukštinami „tautiški" apsirijimo papročiai per kokius renginius ar iškilmes. Girtavimas keliamas kaip vyriškumo pavyzdys, jaunimui duodama maža blaivybės pavyzdžių. Čia negali būti jokios tolerancijos ir reikia izoliuoti tuos, kurie nepajėgia apsivalyti. Pirma reikia apiblaivyti mokytuosius, o paskui ir bemokslius. Pirmose gretose čia turi būti jaunoji karta ir ypač studentai.

* * *

Taigi taip galėtų atrodyti rekonstruota Andriaus Ašmanto visuotinės kultūros teorija ir iš jos išplaukiantys visuomenės auklėjimo ir švietimo reikalai.

Norint visa tai apibendrinti, nereikėtų išleisti iš akių kelių svarbių dalykų. Visas tas čia pateiktasis konstruktas sulasiotas po kruopelę iš daugelio (daugiau kaip šimto) įvairaus turinio jo straipsnių straipsnelių, kuriuose ir daug kartojimosi, ir ne mažiau retorikos, agitacijos, vietomis ir moralizavimo. Kitur rašoma tiesiog apie elementarius visuomenės švietimo ir auklėjimo reikalus. Ne viskas šioje mozaikoje gal vykusiai pateko į savo vietas, kai kas gal pasiliko už akiračio ribų, kiti gal ką ir kitaip susidėliotų. Bet turbūt galėtume pasakyti, kad vis dėlto tai yra gerai apgalvota tautinės kultūros ugdymo programa, apimanti visas ar bent daugelį žmogaus dvasinio ir socialinio gyvenimo sričių. Ja aistringai skatinama tobulėti patiems, kurti tautinę kultūrą ir pačią valstybę. Kaip niekur kitur, čia Andrius Ašmantas iškyla, Vinco Mykolaičio-Putino žodžiais tariant, kaip tikras lietuvis, visas savo jėgas atiduodantis gimtojo krašto kultūrai ir jos gerovei kelti.

Nereikėtų užmiršti, kad Andriaus Ašmanto kultūrinė publicistika nėra koks akademinis kultūros darbas, o veikiau tik kultūros pradžiamokslis, bet gana įtaigus ir įvairiapusiškas. XX amžiaus 4-ame dešimtmetyje vargu ar rasime daugiau kultūrininkų ir švietėjų, su tokia aistra ir tokiu išsamumu propagavusių lietuviškąją kultūrą, siekusių tos kultūros aristokratiškumo pačia tauriausia prasme, mokiusių ir raginusių kiekvieną būti tos kultūros kūrėju ir puoselėtoju.

Neturėtume susidaryti įspūdžio, kad Andrius Ašmantas buvo suplakęs tikrąją aukštąją kultūrą su išoriniais kultūros požymiais: kultūringu elgesiu, paviršinėmis daiktų ar reiškinių ypatybėmis ir panašiais dalykais. Nors jo raštuose nėra tarp tų dalykų brėžiama kokia ryškesnė riba, bet vis dėlto aiškiai matyti, kad jo gerai suprasta, kas yra tikroji kultūra ir kas tėra tik jos forma. Jam rūpėjo ir pačios kultūros gelmės ir tai rodo jo atsidėjimas šnekamosios kalbos kultūros studijoms. Nereikėtų pamiršti ir to, kad tas visas monumentalus jo statytasis rūmas nebuvo baigtas ir mes nežinome, kelintame aukšte būtų buvęs iškeltas pabaigtuvių vainikas.

Politinė publicistika

Didžioji dalis Andriaus Ašmanto publicistikos buvo parašyta persikėlus dirbti į Klaipėdą (1936–1938). Kaip tik pajūryje Ašmantas suko nuo padrikų ir atsitiktinių temų į gana vientisą švietimo ir kultūros tematiką ir čia parašė žymesnius savo publicistinius straipsnius. Vedamas bendrųjų kultūrinių nuo-

statų, jis vis aštriau susidurdavo su nauja, nepatirta, bet priešiška ir agresyvia aplinka ir gana greitai su ja perėjo į konfliktą, kuris galų gale iš kultūrinio virto politiniu ir galbūt lėmė jo išsiuntimo iš Klaipėdos priežastis. Iki perkeliamas į Klaipėdą Ašmantas nesikišdavo į politikos dalykus, buvo jiems tarsi indiferentiškas ir yra ne kartą pareiškęs, kad kultūra kurtinà ir skleistinà nepaisant jokių politinių ideologijų ar partinio susiskaidymo. Tautą traktavo kaip abstraktų apolitinį organizmą, siejamą bendros nediferencijuotos vienybės ir jau konkrečiai suprantamos kultūros. Pirmieji politiniai vertinimai radosi tik susidūrus su jo tvirtai nusistatytų kultūrinių nuostatų pažeidimais Klaipėdos valdžios įstaigose.

Pradėjęs dirbti Klaipėdos pedagoginiame institute ir Vytauto Didžiojo gimnazijoje, kurį laiką Ašmantas jokių straipsnių nerašė. Matyt, ir atliekamo laiko nebuvo, ir reikėjo geriau pažintis su vietos specifika. Tik po gero pusmečio „Vakarų“ dienraštyje pasirodė pirmasis straipsnis „Dvi kultūros“ (1936 04 21), o paskui jau jų ėjo ištisomis serijomis ir tuose pačiuose „Vakaruose“, ir Klaipėdos dienraštyje „Lietuvos keleivis“, ir laikinosios sostinės dienraštyje „XX amžius“, taip pat kituose laikraščiuose ir žurnaluose.

Jau iš to pirmojo straipsnio matyti, kad Andrius Ašmantas yra gerai perpratęs Klaipėdos miesto ir krašto kultūrinę ir politinę specifiką ir gerokai įsitraukęs į kovą už lietuvybę. Ta kova reiškėsi kaip lietuvių kalbos, lietuviškos kultūros ir lietuvių tautos interesų gynyba, nukreipta daugiausia prieš provokišką politiką vykdančią Klaipėdos krašto valdžią. Bendras siekiamasis tikslas – suartinti dvi Lietuvos dalis kultūriškai ir Klaipėdos krašte įtvirtinti lietuvių pirmavimą visose srityse.

Senoji Klaipėdos krašto kultūra, rašo Andrius Ašmantas, nuo seno buvo ištisai lietuviška. Senų senovėje niekada nesame susidūrę su vokiečiais. Tik kryžiuočių laikais prasideda pažintis su šiuo Vakarų kaimynu. Šiandien joje jau daug vokiškos civilizacijos, ir tai atėjūnų kultūra. Tas vokiškos civilizacijos blizgėjimas ne vieną patraukia į savo pusę ir stumia nuo savosios kultūros. Kelių šimtmečių vergavimą svetimai kultūrai galima susilpninti ir panaikinti tik atkakliu darbu ir visos valstybės pastangomis. Pirmas ir svarbiausias uždavinys – suartinti bent kai kurias kultūrines sritis, kurios būtų veiksmingesnės ir turėtų daugiau civilizacijos žymių. Pirmiausia tai būtų mokyklos (aukštesniosios, aukštosios, amatų), kuriose būtų sulygintos abi kultūros. Niekas nenorintis išnaikinti vokiškos kultūros, tik Klaipėdos kraštui būtų naudingiau, kad jos būtų lygios savo teisėmis. Tada kultūrų lenktyniavimas daug sparčiau leistų kelti ir bendrąją to krašto kultūrą. Tų kultūrų sandūrą reikėtų vertinti psichologiškai: kultūra yra galima tik tokiomis sąlygomis, kai ji skatinama,

o ne migdoma pataikavimu ar vergavimu, rašo Ašmantas straipsnyje „Dvi kultūros“ (RR 324–326).

Istorinį Klaipėdos krašto kultūros lietuviškumą Ašmantas pabrėžia ne vieną kartą. „Pati senoji čia lietuvių kultūra. Ji nustelbta vokiškosios tik paskutiniais dešimtmečiais“ (RR 426). „Tas lietuvių kultūrinis balsas šiame krašte sustiprintai slopinamas jau nuo 1872 m., kada lietuvių kalbai buvo pasirašytas lyg mirties nuosprendis“ [lietuvių kalba išmesta iš mokyklų] (RR 424). Lietuvių kilmės žmonių Klaipėdos krašte yra apie 80%, o jei pridėsime ir mišrias šeimas, tai tikrų vokiečių susidarys tik keli procentai (RR 448)[185]. Vokiečiai į šį kraštą atsikraustė ne kaip taikūs pirkliai ar malonūs kaimynai, bet atėjo su kardu rankoje valdyti, o mūsų protėviai užleido jiems savo daržo kampelį (RR 399). Krašto lietuviškumą rodo ir senieji neringiškiai, kurie bibliją ir giesmių knygas tik lietuviškai skaito (prasminga straipsnio antraštė „Mums tėvai tik lietuviškas knygas paliko“. – RR 340), nors tarpusavyje jau kalba kuršiškai arba vokiškai. Krašto lietuviškumą akivaizdžiai liudija ir paminklų bei kryžių užrašai kapinėse (Lietuvybė Klaipėdos krašto kapinėse. – Vakarai, 1937 06 02), gausios lietuviškos kilmės pavardės, kurios dabar vis dažniau rašomos vokiškai (Kada numesime vergo žymę nuo vardų ir pavardžių. – Vakarai, 1937 11 10).

Tačiau publicistas taip pat ne kartą pabrėžia, kad čia kovojama ne prieš vokišką kultūrą, ne prieš vokiečių tautą („mes, lietuviai, nepažįstame tautybių kovos. Kiekvienai tautai mes esame kultūringai tolerantingi“. – RR 399), o dėl lietuvių, patekusių į vokiečių rankas. Tai tikras nenatūralumas, kad lietuviškiausiame krašte įstaigose ir kitose atsakingose vietose dirba ne lietuviai. Šis nenatūralumas „išeina į kovą be jokios neapykantos vokiečių tautai arba vokiečiams šiame krašte. Jis gryniausia širdimi kovoja politinę kovą už tikrą natūralumą ir demokratiškumą“ (RR 401). „Čia tik atitaisomos senosios klaidos, kurios šios žemės sultimis maitino svetimus smegenis ir kūrė jų skaidrų gyvenimą, o tuo tarpu patys maitintojai dirbo, nesulaukdami šviesos spindulėlio“ (RR 401). „Pajūrio kova eina už teisingumą bei natūralumą: kas vokiečių – vokiečiams, kas lietuvių – lietuviams“ (RR 402).

Taigi Klaipėdos krašto problemos yra psichologinės ir teisinės. Psichologinės susijusios su senųjų krašto gyventojų laukininkų (lietuvininkų, memelenderių) tautiniu, valstybiniu ir kultūriniu nusistatymu ir linkimu į kurią vieną pusę. Teisinės problemos kyla iš Klaipėdos krašto teisinės (autonominės) padėties ir Klaipėdos krašto valdžios politikos.

---

[185] Tie duomenys vargu ar gali būti tikslūs ir veikiausiai jie nusistatyti iš akies (plg. MLE II 172–173).

Andrius Ašmantas rašo, kad hibridinė memelenderių tautybė, tiksliau sakant, tautybės slėpimas, sukuriamas dirbtinai aiškiai turint mintyje politinius motyvus: tautybė išbraukiama iš politinės propagandos (RR 483). Jei įsigilinsime į tautiškumo klausimą, Klaipėdos visuomenėje matysime dvi labai būdingas visuomenės nuomonės sroves: „viena gaivi ir aiški – ji suka tautinio išsikristalizavimo linkme; kita – sunki ir miglota. Šiai pastarajai maloniau, kad tautiškumo klausimas būtų neliečiamas – laikomas neaktualiu. Šią pastarąją srovę ypatingai mėgsta vokiškoji visuomenės dalis" (RR 447). Vadinamasis memelenderio tipas labai panašus į buvusį senosios Lietuvos tipą – *gente lituanus, natione polonus*. Klaipėdietis skiriasi tik tuo, kad čia lieka neaiški sąvoka *natio*.

Kova už pajūrio žmogų – lietuvininką – galėtų būti sėkminga tik tada, jeigu jį gerai pažintume ir gebėtume su juo rasti bendrą kalbą.

Pirmiausia reikia matyti, kad „krašte materiali kultūra yra taip giliai šaknis įleidusi, kad prieš ją išnyksta tautiškasis sąmoningumas" (RR 448). Žinotina, kad prieš karą laukininkų vaikams buvo užvertos durys į aukštesnes mokyklas ir dabar miestuose maža laukininkų vaikų, tad miestai nutolę nuo laukininkų rūpesčių ir vargų. Svetimieji, apsimetę geriausiais draugais, eina į kaimą skelbti savo evangelijos. Dar liūdniau, kai tą evangeliją ima skelbti pačių laukininkų sūnūs, kurie mokslo sėmėsi ne iš savo krašto mokytojų, ir moko tėvus vokiškai pasirašyti savo pavardę (Kam pūsti prieš vėją? – Lietuvos keleivis, 1937 10 10). Lietuva priklausė dviem skirtingoms imperijoms; rytai pabudo lietuvybei, o vakarinėje dalyje prislopinta lietuvininko dvasia, ypač tautinė. Tai dabar ir atsiliepia (Tautų kelias. – Lietuvos keleivis, 1938 07 07) ir tuo naudojasi Lietuvai priešiškos jėgos.

Teisines problemas sukelia Klaipėdos krašto autonomijos statusas. Įstatymų leidžiamasis organas yra trejiems metams renkamas seimelis, o vykdomoji valdžia direktorija įpareigota rūpintis visų Klaipėdos krašto gyventojų reikalais. „Klaipėdos kraštas, būdamas autonominis Lietuvos vienetas, turi net tiesioginę pareigą rūpintis dviem to krašto tautybėm. Krašto valdžia sudaroma tik politinėmis priemonėmis. Čia nulemia atskiros srovės, grupės ir jų laimėjimai seimelyje duoda mums galutinį politinių jėgų pasiskirstymą" (RR 480). Tos srovės, kurios priklauso lietuviams, turėtų laimėti rinkimus ir turėti politinę daugumą seimelyje. Bet čia propagandos tikslais pasinaudojama ta hibridine memelenderio sąvoka ir rinkimus laimi lietuviams nepalankios jėgos (RR 481). Jos remia tik vokiškos orientacijos veiklą ir ją vykdančias įstaigas. Šitaip atsiranda ryški prieštara tarp valstybinių ir autonominių įstaigų. Pastarosiose vyrauja antilietuviška dvasia, aiškiai nukreipta prieš lietuvių tautos ir Lietuvos valstybės interesus. Kuo tai pasireiškia?

Pirmiausia iš autonominės valdžios eina abejingumas ir net panieka lietuvių kultūrai ir lietuvių interesams. Visa tai „eina iš tų žmonių, kuriuos maitina ir lietuviai savo skatikais. [...] Kultūrininkas, nuėjęs į tokią įstaigą, nori jausti kultūrinį dvelkimą, mandagumą, darbo greitumą, tikslumą ir padorų mokėjimą tų dalykų, kuriais tarnautojas kasdien turi verstis“ (RR 424). Tų įstaigų jaunieji vyrukai net menko rašto nesugeba parašyti lietuviškai, lietuviškai negali atsakyti į paprastą klausimą. „Kultūrininko akimis atrodo, lyg mūsų įstaigos būtų kažkokių kultūrinių atsilikėlių ar invalidų prieglaudos“ (RR 426).

Dėl lietuvių kalbos Klaipėdos krašto įstaigose Andrius Ašmantas yra parašęs ne vieną ir gėdinamą, ir piktą straipsnį, pats tiesiogiai kariavo su direktorijos valdininkais (apie tai jau rašyta p. 253 tt.). Valstybinės kalbos reikalus gana išsamiai yra aprašęs straipsnyje „Lietuvių kalba įstaigose“ (RR 37–39).

Kalba, rašo jis, yra kasdieniniai ir išeiginiai tautos drabužiai, iš kurių pirmiausia pažįstame, kuriai tautai priklauso žmogus. Tautos kalba dažnai yra ir svarbiausia valstybinio gyvenimo apraiška. Todėl valstybė saugo ir gina visa tai, kas daro ją savarankišką ir stiprią. Ji nėra ir negali būti abejinga ir savo valstybinei kalbai. Valstybinė kalba turi lygias teises ir valstybinėse, ir autonominėse įstaigose. Tik autonominėse gali būti vartojama ir autonominė (vokiečių) kalba, kuria piliečiai gali į jas kreiptis. „Bet labai mažai tepagalvojame, kaip autonominės įstaigos turi kreiptis į piliečius, kurie nėra dar kreipęsi kuria kalba. Čia tegali būti tik vienas atsakymas – valstybine kalba“ (RR 37). O Klaipėdoje viskas yra kaip tik atvirkščiai: pirmiausia gauni raštą vokiečių kalba, tarsi vokiečių kalba būtų valstybinė. „Žodžiu, įstaigos ir valdininkai negali sau reikalauti kokios autonominės kalbos, kuria paskui verstų ir piliečius ja kreiptis į (juos) save. To nėra visame kultūringame pasaulyje“ (RR 38).

Autorius karštai agituoja visuomenę, ypač šviesuomenę, nepakęsti tokios padėties miesto ir krašto įstaigose: rašyti skundus, su skundais eiti pas tos įstaigos viršininką, kitaip versti kultūrėti įstaigas (RR 39).

Bet ne visada ir skundai padeda, kai susiduriama su lietuviškai nemokančiais valdininkais (RR 457). Tada Ašmantas kreipiasi per spaudą ir viešai gėdina magistratą, skirstantį savo piliečius į sūnus ir posūnius: apie tai tesprendžią skaitytojai. „Ar čia kyšo politinis nevykęs trumparegiškumas, ar asmeniški tų pareigūnų trūkumai, vis tiek nepakenčiamas [toks elgesys] tokioje reikšmingoje įstaigoje, į kurią tūkstančiai žmonių turi reikalų“ (RR 458).

Ši kova už valstybinę kalbą išplaukė tiesiogiai bendraujant su magistrato ir policijos pareigūnais – ir dėl mokesčių knygelių kalbos, ir dėl vidaus pasų (visiems ir valstybinių įstaigų tarnautojams reikėdavo išsiimti vidaus pasą su

Klaipėdos krašto žymomis). Pasų klausimas apskritai susijęs su teisiniais dviejų Lietuvos dalių skirtumais.

Straipsnyje „Kliūtys, kurias patys statome. Teisinis Lietuvos kraštų suartėjimas“ (XX amžius, 1938 04 04) Andrius Ašmantas mėgina plačiau pažvelgti į šiuos reikalus. Jis rašo, kad pagal Seimo rinkimų įstatymą kandidatus parenka savivaldybės. Taigi taip parenkami ir kandidatai į Klaipėdos seimelį. Bet to krašto savivaldybės nėra taip nusiteikusios, kad dirbtų valstybės stiprinimo darbą. Dažnai tenkinamasi lojalumu, o lojalumui užtenka bent formaliai paisyti įstatymų. Taip buvo pasielgta ir per pastaruosius rinkimus: kandidatai buvo aiškiai lietuviams nepriimtini. Rinkimuose balsavo vos 26% rinkėjų ir dabar jų atstovai turi teisę kalbėti viso krašto vardu.

Klaipėdos krašto iš valstybės perimtas savivaldybių rinkimo įstatymas leidžia taikyti ekonominio pajėgumo cenzą. Šis dalykas ir Klaipėdos priimtoji mokesčių tvarka sudaro sąlygas atstumti daugelį neseniai Klaipėdoje įsikūrusių žmonių nuo viešų, be galo reikšmingų teisių. Tarp tų žmonių daugumas darbininkų, kurių augant miestui vis daugiau reikia, tarnaičių, kaimų ir dvarų darbininkų. Nustatytasis laiko cenzas leidžia tik po metų pradėti rūpintis savo teisėmis, o sunki ir biurokratiška pasų davimo procedūra visai supainioja jų teises ar net nuo jų atgraso. Šitaip vien Klaipėdos mieste susidaro per 5 000 tokių žmonių (per 15 metų Klaipėdos gyventojų padvigubėjo)[186], o visame krašte būtų keliolika tūkstančių. Tuos tūkstančius sudaro beveik be išimties lietuviai. „To viso reiškinio šaknys glūdi įstatyme, žalingame mūsų tautai ir valstybei“ (ten pat). Šiemetiniai seimelio rinkimai gali baigtis tuo, kad jame išvis nematysime nė vieno lietuvio.

Apie sunkumus gauti Klaipėdos krašto pasą rašoma ir tų pačių 1938 m. rugpjūčio 23 d. „Vakaruose“ paskelbtame straipsnyje „Teisė ir pareiga“ ir klausiama, „[a]r čia nėra savotiškas mūsų teisių sabotavimas?“. „[P]asai su Klaipėdos krašto požymiu yra tokia visuomenės rakštis, kad jos niekada negalima užmiršti“ (Dar dėl pasų. – Vakarai, 1938 09 20). Net ir 5-erius ar daugiau metų Klaipėdoje išgyvenęs darbininkas, sunkmečiu atleistas iš darbo ar netekęs sveikatos, be paso negali tikėtis jokios pagalbos. Šitokiu ir kitokiais būdais Klaipėdos krašte nuolat pažeidžiamos lietuvių teisės.

Tie visi lietuvybei kenkiantys dalykai daugiausia eina iš Klaipėdos savivaldybės, arba magistrato, nusiteikimo ir veiklos. Daugelis magistrato darbo nedarnumų skaudžiai atsiliepia augančiam miestui. Jam reikia naujų sklypų statyboms, bet perkama tarsi užrištomis akimis: už nereikalingą sklypą permokama kartais visu trečdaliu, paskui be aiškaus plano perparduodama ir šitaip

[186] Šio fakto nepatvirtina MLE duomenys (žr. II 126).

švaistomi iš žmonių surinkti pinigai. Valdininkams mokami neįtikėtinai dideli atlyginimai ir dar tokiems, kurie nemoka lietuvių kalbos. Tomis išpūstomis algomis miesto tarnautojai verčiami baidytis valstybinių skurdžių tarnybų, o kartu su jomis ir tariamo skurdo, kurį atnešiantis lietuvių viešpatavimas mieste. Mat čia tariamais aukštesniais tikslais stengiamasi sulaikyti menamą lietuvių antplūdį. Autonominėse įstaigose įsigalėjęs toks biurokratizmas, kokio Lietuvoje nė nepažįstama.

Žmonės gyvena lūšnose, vaikščioja be šaligatvių gatvėse, mokyklos dažnai yra tikros lindynės. Tūkstantiniam lietuvių mokinių skaičiui per 15 metų magistratas nepastatė nė vienos mokyklos. Visu tuo norima parodyti, kad miestas esą vis dar reprezentuoja „lietuviškąjį skurdą“ (RR 454–456). Lietuviams, norintiems vaikus mokyti lietuviškose mokyklose, tenka steigti privačias įstaigas, o įsteigtoms iš valdžios negaunama nė cento. „Ar čia nesuvaržomos mūsų teisės? Jos niekinamos ir nepabojamos“ (Teisė ir pareiga. – Vakarai, 1938 08 24).

Dabartinis Klaipėdos krašto seimelis gali būti laikomas vokiečių ir vokietininkų rinkimų agitacijos pradžia, rašo Ašmantas 1938 m. balandžio 22 d. „XX amžiuje“. Jos metodai yra importuoti, o gali būti, kad vaisiai bus eksportuojami. Išvadavimo šūkis dabar tiek madingas, kad prieš jį gali atsilaikyti tik vienalytė kultūrinė ir iš dalies politinė masė. Seimelyje karštai protestuojama prieš tebegaliojančią karo padėtį ir valstybės saugumo policiją, prieš visos šalies akciją paremti ginklų fondą[187]. Klaipėdai kaip niekam kitam reikalingi dvasios ginklai, kurie leistų atsilaikyti prieš visą tą agitaciją. Čia savo parama galėtų daug prisidėti ir į plačią visuomenę atremtas Kultūros fondas (RR 466)[188].

Dar viena Klaipėdos problema ta, kad nelietuviškose mokyklose neišmokoma lietuvių kalbos. Ašmantas stebisi, kaip gali būti, kad krašto autonomines mokyklas lankę ar jas baigę jaunuoliai nemoka lietuviškai. Krašto statutas aiškiai sako, kad abi krašto kalbos turi būti išmokomos mokykloje, tuo labiau kad lietuvių kalba yra valstybinė, privaloma visiems piliečiams. Pirmoji to nemokėjimo priežastis esanti ta, kad patys mokytojai jos nemoka ir nerodo noro mokytis. Direktorija tuo visai nesirūpina, o pati mokykla eina priešingu valstybei keliu. Nevengiama progos vaikų akyse išniekinti lietuvių kultūrą ir tada tarsi klausiama, ar verta mokytis lietuvių kalbos. Be to, įgrasoma, kad lietuvių kalba esanti sunki, niekam tikusi ir nereikalinga. Lietuvių kalbos

---

[187] Ginklų fondas – visuomeninė organizacija, įkurta 1935 m. rugpjūčio 23 d. Jos tikslas buvo kaupti visuomenės lėšas kariuomenės ginkluotei stiprinti. 1938 m. komplikuojantis santykiams su Lenkija buvo paskelbta visuotinė akcija aukoti lėšas Lietuvos kariuomenei.

[188] Pats Kultūros fondas tuo metu dar nebuvo oficialiai įsteigtas, spaudoje tebebuvo svarstoma tik jo idėja (plačiau: Mačiulis 2005: 89–112).

pamokos nukišamos į nepatogiausias tvarkaraščio vietas. Tie trūkumai matyti pradinėse mokyklose, bet ne geresnė padėtis ir gimnazijose. Reikalai nepagerėsią tol, kol iš skiriamų tarnautojų (taigi ir mokytojų) nebus pareikalaujama patikrinamųjų egzaminų (RR 346–348).

Andrius Ašmantas apgailestauja, kad Klaipėdoje lietuvių vaikai leidžiami į vokiškas mokyklas. Mat tėvai manantys, kad lietuviškos mokyklos gerokai skurdesnės. Ir tai tiesa, – net ir seimelyje kalbėta, kad jos yra tiesiog skriaudžiamos. Bet tai neturėtų būti nenugalima kliūtis. Jokiu būdu ji negali būti neperžengiama, kad tėvai atsižadėtų savo tautos ir jos kalbos ir grūstų savo vaikus į vokišką mokyklą. Kartais skundžiamasi, kad su mūsų kalba toli nenueisi. Bet net devynias kalbas mokėdamas gali būti neišmokęs tinkamai dirbti ir būdamas ištižęs, tingus ir nesąžiningas visame pasaulyje vietos negausi. O juk ne iš kelių kalbų mokėjimo, o iš darbo pažįstame žmogų ir jį vertiname (TUTK 62).

Klaipėdos krašto galvosenai lemiamą reikšmę turi iš mokyklos išsineštos žinios ir nuotaikos. Pačios žinios esančios labai šykščios, bet pasitaiko ir tokių, kurios beveik sutampa su paprastu kryžiuočių kažkada paleistu šmeižtu Vakarų Europoje (Aktualūs Klaipėdos krašto rūpesčiai. – XX amžius, 1938 05 11). Įvykiai Klaipėdoje rodo, kad ne visos mokyklos dirba darbą tautai ir valstybei stiprinti. Mokykla šiame krašte „yra atskilusi net nuo savo bendrojo uždavinio – ugdyti visų tautų solidarumą ir žmoniškumą ir tuo būdu, kad ir netiesioginiai, ugdo tautų neapykantą“ (Susirūpinkime mokyklomis. – Vakarai, 1938 07 01).

Kokią išeitį mato Andrius Ašmantas iš šios sunkios Klaipėdos krašto padėties? Būdamas kultūrininkas pirmiausia jis visur kelia kultūrinio darbo svarbą ir kalba apie dvasinį ir kultūrinį vienijimąsi su Didžiąja Lietuva. Iš pradžių neabejotinai teikęs pirmenybę kultūriniam darbui kartu su įvykių eiga vis labiau ieško kitų būdų išlaikyti Klaipėdos kraštą Lietuvos sudėtyje ir, matyt, vis labiau nusivilia kultūrinio darbo veiksmingumu. Kultūrinio darbo aspiracijos pamažu transformuojasi į politinį diskursą. Pirmą kartą pajūrio reikalai kaip politinės kovos arena buvo įvardyti dar 1937 m. pradžioje (Pajūrio kova. – Vakarai, 1937 03 01; persp. RR 399–402) ir vėliau vis dažniau keliami į pirmą vietą.

Ne viename straipsnyje Andrius Ašmantas kviečia į abiejų Lietuvos dalių dvasinį ir kultūrinį suartėjimą ir bendrą darbą. Šiuo atveju suartėjimo žingsnius turi žengti abi pusės.

Iš Lietuvos pusės lauktina didesnio domėjimosi Klaipėdos krašto reikalais. „Klaipėda – lietuvio širdies dalis, Lietuvos akis į jūrą ir į pasaulį“ (Aktua-

V

I-III.1937.

PAJŪRIO
KOVA

Pereitą sekmadienį įvykęs Visuomenės Sąjungos suvažiavimas duoda gražios progos giliau pamąstyti ir mesti platesnes ateities perspektyvas. Šiandien mes esame įpratę dažnai labai paviršutiniškai galvoti ir lygiu būdu nekritiškai ir pakalbėti. Kai norime kalbėti apie kovą, vykstančią Klaipėdos krašte, tuoj sušunkame: čia kova dviejų tautybių — lietuvių ir vokiečių. Iš tikrųjų, taip Žinoma, kur yra išrokavimo, nesigailima ir kitokių priemonių ir net tariamų aukų. Ir laimina gana apsukriai: vienu lietuvininku pridengiama visa priešingosios pusės armija. **Ir štai, kur eisi į įstaigas ir atsakingas vietas, visur lietuviškiausiame krašte — ne lietuviai.**

Šis nenatūralumas, primenąs prieškarinius ir dar tolimesnius laikus, susipratusį lietuvį be galo erzina. **Jis išeina į kovą be jokios neapykantos vokiečių tautai arba vokiečiams šiame krašte. Jis gryniausia širdimi kovoja politinę kovą už tikrą natūralumą ir demokratiškumą.** Jis nieko nevergia, nieko nė nemano vergti. Toks lietuvio būdas. Jo būdą matome, kaip jis pasielgė su rusų mažuma, kuriai jis galėjo kerštu grasinti.

Šviesūs ir geros valios išmintingi vokiečiai supranta savo būvio tragiškumą ir lietuvių natūralią ir šventą kovą, kuri tik laimėjimu gali baigtis. Jie norėtų, gal, ieškoti ir kitų priemonių, kurios būtų kultūringos ir garbingos ir teisingos. Bet tuomet tenka pasisakyti už kultūringąjį demokratiškumą ir užleisti lietuviams tai, kas jiems natūraliai priklauso. Kai tik iki tos vietos prieinama, tuoj

Straipsnio „Pajūrio kova“ faksimilė

lūs Klaipėdos krašto rūpesčiai. – XX amžius, 1938 05 11). Pabrėžiama, kad Lietuvoje Klaipėdos kraštu mažai domimasi, neauga dvasiniai ryšiai. „Taigi Klaipėdos problema šaukiasi didesnio susidomėjimo, gilesnių studijų, aktyvesnio veiklumo. Lūkuriavimas neis Lietuvos naudai“ (RR 473). Publicisto siūloma daugybė, jo nuomone, pozityvių priemonių, kurios padėtų Klaipėdą integruoti į valstybės gyvenimą. Reikia tvirtesnių kasdieninio gyvenimo ryšių: koncertų, ekskursijų, turizmo plėtros, asmeninių kontaktų ir pan. Lietuva siunčia Klaipėdai knygų – reikia atrinkti geriausias, patraukliausias, o ne prastą skaitalą (RR 453). Į pajūrį reikia siųsti morališkai sveikus, pažangius ir veiklius tarnautojus (RR 475). Didelė klaida buvo padaryta pradžioje, kad į Klaipėdą buvo siunčiami rusiškos kultūros ar mišrių šeimų valdininkai. „Mišrios šeimos yra nepakenčiamos ir skirtos čia tik pirštais badyti“ (Aktualūs Klaipėdos krašto rūpesčiai. – XX amžius, 1938 05 11). Iš Lietuvos atvykę tarnautojai turi būti visuomenininkai tikrąja žodžio prasme, jie turi reprezentuoti ir mūsų krašto ekonominį pajėgumą (ten pat). Šiame straipsnyje iškeliamas ir religijos klausimas. Katalikybė gali būti aktuali kokioje protestantų mokykloje, kur mokytojas turi būti ir tikybos mokytojas, tačiau kitose įstaigose katalikams kliūčių nėra ir negali būti.

Pati Klaipėda irgi mažai domisi Lietuvos reikalais. Iš magistrato eina kultūrinis abejingumas ir panieka viskam, kas lietuviška. Į jį dirbti lietuviškos pakraipos jauniems žmonėms beveik neįmanoma patekti, bet jie ir nesiveržia. Apskritai jaunajai kartai tarnybų autonominėse įstaigose nėra.

Ar ne didžiausia problema bus ta, į kurią pusę pakryps lietuvininkai, kurių nusilpusi tautinė sąmonė. Gaila, kad tokia memelenderiška liga suserga ir kai kurie valdininkai ar atsakingi įmonių žmonės (RR 449). Čia Andrius Ašmantas daug kalba apie tautinę kristalizaciją, tai yra apie lietuvininkų atitraukimą nuo vokiečių kultūros ir įtraukimą į lietuviškąjį darbą. „Tenka čia apsispręsti, ar aš eisiu kartu su visais ir dirbsiu visų, o ypač savo tautos ir valstybės labui, ar liksiu lūkuriuoti, kol ką kiti gera padarys“ (RR 449).

Tautinės kristalizacijos klausimas Andriaus Ašmanto raštuose keliamas iš psichologijos pozicijų ir nagrinėjamas kaip žmogaus dvasios reiškinys. Plačiausiai tai daroma straipsnyje „Tautinė kristalizacija“ (RR 449–452), parašytame 1938 m. pradžioje.

Žmogus – visuomeninė būtybė ir ji pirmiausia reiškiasi šeimoje. Iš jos einama į tautą, kuri turi rengti ir skatinti žmogų dideliems darbams. Šis klausimas itin svarbus Klaipėdos krašte. Yra ir pačių klaipėdiškių, tvirtinančių, kad Klaipėdos kraštas vargu ar kultūringesnis už kitas Lietuvos sritis. Savo civilizaciją jis išlukšteno ir išgyveno ne pats iš savęs, bet didesnę dalį gavo iš šalies. Klaipėdiškiai ūkiškai ir ekonomiškai geba protauti daug geriau ir plačiau, negu sugeba spręsti apie savo vidaus pasaulį, o jame daug sumaišties. Dar senieji mąstytojai buvo pastebėję, kad „žmogus, atskilęs nuo savo tautos kamieno, negali pasiekti aukštos dvasinės kultūros laipsnio“ (RR 450). Norint kalbėti apie Klaipėdos kultūros veidą ir būsimus laimėjimus reikia peržengti pirmąjį slenkstį – surasti savo tautą. Pirmieji kultūros daigai jau dygsta Klaipėdoje. Naujieji Klaipėdos lietuviai yra didingi ir drąsūs, daug gražių jaunuomenės persilaužimo pavyzdžių, bet reikia ir vietinių tautinės kristalizacijos. Ištirpdykime vandenyje kokį metalą – jis vėl po kiek laiko grįš prie savo prigimties – kristalizuosis ir įgis dar naujesnę ir skaidresnę formą. Ir tautinis kristalizavimasis Klaipėdos krašte yra būtinas, jei norima siekti aukštesnės kultūros. Tikroji kultūra nėra tautų pjovynė, tik gražus ir kilnus bendradarbiavimas. Dvasinis blaivumas, pakilimas, tautinis susipratimas yra pirmasis regimasis žmogaus dvasios laimėjimas.

Kitame tais pačiais metais rašytame straipsnyje (RR 473–476) teigiama, kad tautinė kristalizacija jau yra aiškiai prasidėjusi ir ji „turės baigtis tiksliu išskyrimu, kas lietuvis ir kas vokietis“ (RR 474). Dabar kasdien Klaipėdoje atsiranda vis daugiau lietuviškos vietinės inteligentijos ir ji turėtų skatinti tautinę kristalizaciją ir įstaigose. Vis dėlto reikia pasakyti, kad Klaipėdos kraštas

nesparčiai lietuvėja. Straipsnyje „Visi mums brangūs. Dėl grįžtančiųjų prie tautos kamieno“ (RR 494–497) džiaugiamasi, kad turime jau daug tokių, kurie ne iš svetur grįžta į tėvynę, o grįžta po sunkių kančių prie savo tautos kamieno. Šitie žmonės reiškia daug daugiau negu tie, kurie niekada nebuvo nuslydę nuo tautos kelio. Reikia tik atsiminti, kad mažutė klaida ar koks nenuoširdumas bei nepasitikėjimas gali juos vėl nugramzdyti atgal. „[D]ažnai tautybė susipina su papročiais ir tradicijomis ar su politinėmis pažiūromis. Mes, aklai tik savąsias piršdami ar jų laikydamiesi, vėl juos atstumiame, lyg pareikšdami savo nepasitikėjimą, po kurio jau neįmanomas joks bendradarbiavimas“ (RR 496). „Jei mes taip pajėgtume pažinti savo pajūrio brolius ir seses, suprastume, kad jie mums visi brangūs“ (RR 497).

Ne viename straipsnyje pabrėžiamas tas abipusio supratimo reikalas, būtinumas plėsti kultūrinį darbą. Tam darbui Andrius Ašmantas siūlo ištisą programą, išreikštą straipsnyje „Kultūros ginklai prieš vakarų vėjus“ (RR 464–466) ir tikslinamą kituose rašiniuose. Pirmiausia dėl kultūrinių ir politinių priežasčių Klaipėda laukia savo naujos aukštosios mokyklos – kad ir tokio Mindaugo universiteto, kurį lydėtų kiti kultūriniai priedai. Antra, laukiame nesulaukiame Klaipėdos operos. Pusšimtį tūkstančių gyventojų persvėręs miestas turi teisę sulaukti daugiau vidurinių mokyklų, naujos muzikos mokyklos ir kino teatrų, naujų orkestrų. Reikia pajėgios kultūrinės organizacijos.

Ne viename straipsnyje Ašmantas užsimena apie Klaipėdos miesto augimą, gyventojų daugėjimą. Nors nebuvo iš anksto galvojama, kokia Klaipėda turėtų būti, bet pamažu ji tampa ekonominio gyvenimo jei ne centru, tai bent mazgu. Ji jau seniai yra save peraugusi ir kas nežino Klaipėdos butų problemos (krizės). (RR 407). „Miestas auga kvartalais. Moderniškas urbanizmas negali pasitenkinti gatvių ir namų miestiškumu, visiškai užmiršdamas žmonių kultūrinius reikalus“ (RR 466, plg. taip pat p. 394). Jeigu norime stiprėti ekonomiškai ir politiškai ir garantuoti savo tautos nepriklausomybę, turime pirmiausia natūraliai sujungti visas savo krašto teritorijos sritis, skirti Klaipėdai ne mažiau dėmesio negu yra sulaukęs Kaunas. Dvasinio peno reikia ieškoti čia pat, o ne kur nors svetur (RR 407). „Turėsime parodyti, kad mūsų pajūrio miestas yra subrendęs kultūrai, o ne tik jos išalkęs“ (RR 385). „Taigi Klaipėda yra tas mazgas, kurį išrišus atsidaro be galo daug aktualių ir gyvybinių arterijų, kuriomis turi tekėti tautos ir valstybės stiprinamasis kraujas. Jo natūraliai laukia ir pati Klaipėda“ (RR 408).

Daug vilčių Andrius Ašmantas sieja su jaunimu. Jis brėžia aiškią liniją tarp senosios kartos, kuri linkusi į kompromisus, ir jaunosios, siekiančios išlaikyti aiškią lietuvišką liniją. „Jos rankose yra Lietuvos pajūrio ateitis. [...] Jie mus džiugina savo tiesiu ir aiškiu keliu ir rengia tautinės kultūros pergalę

Klaipėdos krašte“ (Jaunoji karta Klaipėdoje. – XX amžius, 1936 08 21). „Šie jaunuoliai yra tikras kultūros avangardas“ (RR 334).

Šitas kultūrinis Andriaus Ašmanto angažuotumas nuolat kirtosi su realia politine Klaipėdos krašto padėtimi. Publicistas tarsi pradėjo jausti, kad kovoja su vėjo malūnais ir jo bei kitų patriotų mėginimai spręsti klausimus taikiai eina vėjais. Tad neturėtų labai stebinti, kad iš tiesų būdamas apolitiškas jis ryžtasi eiti į politiką: įstoja į Šaulių sąjungą, nusprendžia tapti kandidatu į Klaipėdos krašto seimelį. Bet čia jam sutrukdo iškėlimas dirbti į Kauną 1938 m. viduryje. Vis dėlto ir Kaune akylai stebi įvykius ir mato, kad Klaipėdoje prasideda vokiečių sudetizavimas[189]. Krašto policija, užuot sutramdžiusi demonstrantus, nukreipė ugnį tik į lietuvius. „Vaikai, 12–16 m., vaikšto sau be tvarkos gatvės viduryje ir šaukia „Sieg heil“. Jų policija negirdi ir nemato“ (RR 467). Pirmieji pradėjo vokiečiai: išlaužė užtvaras ir apmėtė „Perkūną“ akmenimis, daužė „Lietūkio“ langus, net pašto automobilius (RR 468). Policija esą atsiprašiusi gubernatorių, bet reikalaujame ne atsiprašymo už žmonių gyvybes, bet bausti tvarkos ir drausmės pažeidėjus (RR 467). „[R]eikia kuo skubiausiai pastoviai atstatyti valdžios autoritetą, kad gatvėse nedainuotų demonstrantai kiršinančių svetimų dainų prieš mūsų valstybę. Švelnumu, be reikiamo drąsumo ir griežtumo nieko nepadarysime“ (RR 468). Kitame straipsnyje apie Klaipėdos įvykius, jau kiek atvėsus mintims, rašo, kad šie reiškiniai nepriklauso mūsų vidaus politikos raidai, o yra skatinami pašalinių jėgų. Naujoviška kaimynų valstybės dvasia persimetė į kitas valstybes, kuriose yra tautinių mažumų. Mūsų tauta suskilo lyg į rytinę ir vakarinę dalį. Nors ilgai gražiai bendravome kultūrinėje ir religinėje srityje, tačiau valstybinis gyvenimas ėjo pro šalį, o dabar atsistojo priešpriešiais. Birželio 20 ir 28 dienos įvykiai rodo, kad „[n]egalima viską palikti miniai ir aklam atsitiktinumui“ (RR 471). Autorius dar tiki, kad būsimuose seimelio rinkimuose bus išrinkti geriausi ir gabiausi tautos darbininkai ir jiems bus teikiama visos tautos parama. „Tik šitokiu būdu galime sudaryti valstybės kūną tvirtą kaip plieną ir lankstų kaip kregždutė“ (RR 471). Kol gatvėse šaukia tik vaikai, reikia visokeriopai stiprinti valstybės vidų, kad į jį nesibrautų svetimieji (ten pat).

Reikalai pajūryje negerėjo ir panaikinus karo padėtį Klaipėdos krašte. Vėl rengiamos demonstracijos, į jas įtraukiamas jaunimas. Be tam tikrų išsišokimų ir nemalonių šūkių, įžeidžiančių Lietuvos suverenumą, neapsiėjo ir suaugusiųjų eitynės, – buvo tiesiai žygiuojama prie svetimos valstybės konsulato. „Jau metas pasitikėti tautos kūrybinėmis galiomis. Jos sutelktinių jėgų reikalauja mūsų tautos ir valstybės likimas. [...] O šis momentas iškalbingai byloja, kad

[189] Sudetai – prieškarinės Čekoslovakijos dalis, kurioje gyveno didelė vokiečių tautinė mažuma. Jos gynimo pretekstu Vokietija 1938 m. įvykdė pučą ir Sudetus prijungė prie Vokietijos.

turime stoti visi ir visu savo valstybiniu ir tautiniu pajėgumu į tautų rungtynes, kurios gana nelengvos mažoms tautoms“ (RR 488).

Straipsnyje „Realus ir psichologinis kelias į pajūrį. Klaipėdos krašto reikalai“ (RR 489–492) svarstoma psichologinė Klaipėdos krašto gyvenamoji tikrovė. Nurodomos Klaipėdos krašte padarytos klaidos: į kraštą buvo siunčiamos slaviškos kultūros žmonės, nedaryta radikalių reformų, jaučiamas didelis valstybės atsilikimas (netvarkytas valdininkų tarnybos įstatymas), nesirūpinta įtraukti lietuvišką jaunimą į autonominių įstaigų darbą ir kt. Jei to nepašalinsime, darysime savo valstybei dar didesnę žalą. „Šis visų sutelktinių jėgų realus ir psichologinis kelias yra vienintelis ir tikrasis kelias į mūsų pajūrį, kuris lietuviškas savo kilme, kalba ir istorija, bet kartais svetimas ir nepažįstamas savo valstybinėmis apraiškomis“ (RR 492).

Straipsnyje „Pašlijus tvarkai pajūry“ (RR 492–494) reikalaujama gelbėti Klaipėdos kraštą nuo moralinio ir fizinio teroro. Publicistas rašo, kad siautėjančios Europos audros mus užklupo nepasirengusius. Rinkimų į seimelį metu išsiveržė tikras vulkanas. Kilo ir kyla tokios politinės aistros, kurios aiškiai žeidžia valstybės suverenumą ir peržengia visokios valstybinės tvarkos ir drausmės ribas. Į priekį pasiųstas jaunimas teroriškai siausti po kaimus ir miestus. „Dienos balsas – gelbėti kraštą nuo šlykštaus ir nekultūringo reiškinio – teroro“ (RR 493). Nebūtina grąžinti karo padėtį, bet reikia mėginti tartis: susieiti su atsakingais vietos žmonėmis, nepalikti nuošaly senųjų klaipėdiškių. Reikia energingos iniciatyvos iš valstybės pusės.

Kiek atslūgus įtampai mėginama ramiau svarstyti Klaipėdos reikalus. Rašoma, kad šie [1938] metai valstybei buvę sunkiausi nuo pat nepriklausomybės kovų. Tauta jaučiasi turinti tarsi iš naujo laikyti nepriklausomybės kovų egzaminą. Svarbu ne tik ieškoti vidinių Klaipėdos sugyvenimo būdų, bet ir siekti visos tautos sugyvenimo ir sutarimo, nepaisant jokių ideologinių srovių. Klaipėdos kraštas sustiprės ir suaugs, kai už jo stovės vieninga, konsoliduota tauta. „Mums šiuo metu reikia budėti, iš anksto numatyti ir rengtis, kad neatsiristų naujos audros banga, kurios padarinius sunku numatyt“ (Nauju keliu į pajūrį. – XX amžius, 1938 12 29).

Bet po rinkimų vykdomoji valdžia neduoda pagrindo teigti, kad bus sukama sugyvenimo keliu. Įstaigose keičiami suverenios valstybės paveikslai ir ženklai vienos partijos vadų portretais, viešai skelbiama nacionalsocialistinė ideologija. „Pakartotinai pareiškiame – pritariame, kad Klaipėdos vokiečiai turi teisę turėti savo kultūrinio veikimo laisvę, gali išpažinti savo ideologiją, (kuri nėra priešinga pagrįstam Lietuvos suverenumui), tačiau tokių pat teisių mes norime ir Klaipėdos lietuviams [...]. Naujos direktorijos veiksmuose mes

norime įžiūrėti gero sugyvenimo tendencijas ir tikime, kad šie neaiškumai išsispręs sutarimo kryptimi“ (RR 499).

Deja, to sutarimo nepavyko pasiekti. 1939 m. kovo 22–23 d. Klaipėdos kraštas buvo okupuotas ir prijungtas prie Vokietijos valstybės. Tai buvo antras didžiulis Lietuvos valstybės pažeminimas (po Lenkijos ultimatumo dėl diplomatinių santykių) ir dalies suverenios valstybės teritorijos atplėšimas. Valstybei ir tautai tai buvo didžiulis smūgis. Neabejotina, kad tragediją išgyveno ir karštas Lietuvos ir Klaipėdos krašto patriotas Andrius Ašmantas. Vėliau, 1940 m., jis rašys, kad tauta dar išlaikė egzaminą ir parodė pasiryžimą gyventi ir kurti (Mūsų kultūros baras rytuose. – Lietuvos mokykla, 1940, nr. 1, p. 45). Reikią deramai pasimokyti iš Klaipėdos praradimo, nes „visos tautos ir valdžios santykiavimas yra vertas didžių priekaištų, kurių ateityje turėtume išvengti“ (ten pat, p. 48). „Jei mes pasijusime vieni kitiems verti ir naudingi, greičiau suprasime savo tautos ir valstybės tikslus, pažinsime savo pašaukimą ir didžiuosius uždavinius, kurie skina mums kelią į nepriklausomą valstybę ir į savarankišką tautinę kultūrą, be kurios šiandien nėra lemta gyvai išlikti nė vienai tautai“ (ten pat, p. 51).

A. Ašmantas

Mūsų kultūros baras rytuose

Didieji tautos įvykiai verčia mus veriančiu žvilgsniu pažvelgti praeitin ir ateitin. Šie metai net du kartu sudrebino mūsų tautos sąmonę ne tik iki tautinio apsisprendimo, bet iki aiškaus ir griežto pasiryžimo: gyventi ir kurti, ar nykti ir žūti. Tauta parodė dar didelį gajumą ir drąsų pasiryžimą visais atvejais gyventi ir kurti. Šituos stambius sukrėtimus ir neaiškius momentus mums padėjo pakelti netolima praeitis: už ją juodesnio gyvenimo mes nelaukėme.

Ir iš tiesų, mūsų tautai niekada dar nėra tekę suglausti ramiam, darbščiam ir vieningam kultūros gyvenimui visos tautos po tautinės valstybės sparnais. Gediminų ir Vytautų Lietuva, nors ir lietuvių sukurta ir išugdyta, buvo dinastinė, o ne tautinė tikra šių dienų žodžio prasme. Taip buvo anuomet ne tik Lietuvoje, bet ir visoje Europoje ir net plačiame pasaulyje. Nors ir tada tautos sąvoka buvo žinoma, bet kita prasme ir verte. Atskirai tautai nebuvo skiriama tam tikra speciali kultūros misija, be kurios šių dienų tauta netenka savo prasmės ir vertės. Netenka čia stebėtis, kad toks gyvas ir jautrus M. Daukšos žodis: „Ne žemės derlumu, ne drabužių įvairumu, ne šalies gražumu, ne miestų ir pilių tvirtumu gyvuoja tauta,

Straipsnio „Mūsų kultūros baras rytuose“ pradžios faksimilė

* * *

Klaipėdos laikotarpis buvo intensyviausias Andriaus Ašmanto publicistikos kelyje. Be kultūrinės paskirties straipsnių, teko įsitraukti į politinius svarstymus, kuriais tikėjosi atsverti nepaliaujamai artėjantį Klaipėdos krašto atplėšimą. Deja, visos viltys ir visos pastangos nuėjo veltui. Išspausdinus minėtą straipsnį „Mūsų kultūros baras rytuose", daugiau spaudoje nebesvarstyti nei kultūros, nei politikos reikalai. Neatrodo, kad būtų visiškai nusivilta, – gal daugiau lėmė kitos priežastys persikėlus dirbti į Vilnių, o paskui užklupo visos valstybės netektis.

Klaipėdos metų publicistika leidžia trumpai suglausti politines Andriaus Ašmanto pažiūras ir pamėginti padaryti šiokias tokias išvadas.

Politinėje publicistikoje Andrius Ašmantas išliko toks pat kultūrininkas ir švietėjas kaip ir kultūrinėje publicistikoje, savo pažiūras grindžiantis žmogaus dvasios ir jo psichologijos pagrindais. Jis buvo kategoriškai nusistatęs prieš jėgos naudojimą ir skatino žmonių ir tautų santykius grįsti aiškinimusi ir sutarimu. Net ir kasdien matydamas neapykantą, smurtą ir negerą valią nuolat skatino tarpusavio pasitikėjimą ir taikų klausimų sprendimą.

Klaipėdos krašto problemas laikė psichologinėmis ir teisinėmis ir jų sprendimą įvardijo kaip dviejų Lietuvos dalių dvasinį ir kultūrinį suartėjimą, abipusę tų dalių integraciją. Nuolat skelbė kovą ne prieš vokiečius ir jų kultūrą, bet už lietuvius (lietuvininkus), patekusius į vokiečių įtaką. Teisinė kova už pajūrio žmogų jam reiškė kovą už lygias lietuvių ir vokiečių teises Klaipėdos krašte. Sunku spręsti, ar Ašmantas iki galo suprato senųjų Klaipėdos krašto gyventojų, jo dažnai vadinamų laukininkų, nuotaikas, dvasinį ir tautinį nusiteikimą vadinamųjų didlietuvių atžvilgiu. Ar ne esminė mūsų kultūrininkų ir politikų klaida bus buvusi ta, kad jie stengėsi versti juos lietuviais, o ne mėginti bendrauti su jais kaip su lygiaverčiais partneriais, tik kitokiais lietuviais. Ne mažesnę reikšmę čia bus turėję ir religijų dalykai. Andrius Ašmantas juos paprasčiausiai ignoravo, nematė čia kokios problemos. Iš tiesų ne tik politinės krašto valdžios, bet ir evangelikų liuteronų bažnyčios nuotaikos ir veiksmai (plg. Piročkinas 2008) buvo didžiausios kliūtys siekti sugyvenimo. Apskritai savo publicistikoje Andrius Ašmantas niekur nesirėmė religijos ar bažnyčios autoritetu, niekur nemėgino grįsti savo teiginių tikėjimo argumentais. Privačiame gyvenime būdamas praktikuojantis katalikas, viešumoje jis elgėsi taip, tarsi bažnyčia ir jos skelbiamos tiesos iš viso neegzistuotų.

Andrius Ašmantas buvo tvirtai įsitikinęs kad visų problemų sprendimo raktas yra kultūros ginklai prieš vakarų vėjus. Bet tiesiogiai susidūręs su Klaipėdos krašto tikrove, jis greitai įsitikino, kad ir teisiniai reikalai krašte

tvarkomi ne Lietuvos naudai. Kaip retas kuris publicistas, jis gana griežtai kritikavo šalies valdžią ne tik dėl tam tikrų politinių ir teisinių sprendimų, bet ir apskritai dėl jos pasyvumo ir taikstymosi su svetimųjų kišimusi į suverenios valstybės reikalus.

Andrius Ašmantas gana tiksliai įvardijo valstybės gyvenamąjį laiką kaip organizavimosi laikotarpį, kuris turėtų baigtis trečiąjį nepriklausomos šalies gyvavimo dešimtmetį. Bet kartu jis nurodė, kad tauta jau visiškai subrendusi dvasiškai ir kultūriškai atsilaikyti prieš visokias negandas ir grėsmes. Šią jo įžvalgą visiškai patvirtino laikas: toji branda lietuvių tautai padėjo išlaikyti savitumą ištisą pusę amžiaus viską niveliuojančioje sovietinėje imperijoje. Ašmantas šventai tikėjo tautos gaivalinėmis jėgomis ir kūrybinėmis galiomis, valstybės ateitimi ir net užklumpamas agresijos vis tiek mąstė kaip kultūrininkas ir tikėjo kultūros persvara prieš materiją. Šį kultūros vertinimą tikslino pati tikrovė, kuri paneigė ir jo tarptautinės tolerancijos principus ir, be abejo, privertė sunkiai išgyventi asmeninę idealų žlugimo tragediją.

Kaip ir kultūrinėje publicistikoje, čia taip pat gana daug retorikos, agitacijos, pasikartojimų, yra menkai argumentuotų teiginių. Vis dėlto politinė publicistika atrodo brandesnė, aistringesnė, pagaulesnė savo teiginiais ir argumentais. O apskritai visa Andriaus Ašmanto publicistika ano meto kontekste vertintina kaip išskirtinis faktas mūsų kultūroje, nusipelnantis tolesnių tyrimų ir platesnių apibendrinimų.

Kita publicistika

Andriaus Ašmanto kūrybiniame palikime yra keletas straipsnių gamtine ir memorialine tematika.

Gamtos straipsniuose jis romantikas tiesiogine prasme, ne vienoje vietoje pereinantis beveik į beletristinę egzaltaciją. Tie visi rašiniai rašyti Klaipėdos laikotarpiu, tad juose atsispindi ir tam tikros pajūrio socialinės ir kultūrinės aktualijos.

„Jūros“ žurnale 1936 m. išspausdintame straipsnyje „Jūra – auklėjimo veiksnys mokykloje“ (RR 330–332) rašoma, kad gamtinė aplinka daranti žmogui didelę įtaką. Jūra, didysis gamtos gaivalas, graži pati savaime, pagauna žmogaus jausmus, įtempia jėgas, skatina veikti, kovoti ir nugalėti. Ar nereikia tad pažinti, ką jūra mums kalba, ką sako jaunajai kartai? Mūsų tauta nuo amžių yra jūrų tauta, tad jūra aiškintina mokykloje kaip auklėjamasis dalykas. Aiškinkime, kiek jūra gali duoti tautai dinamizmo, kelti veiklumo jausmus, žadinti iš letargo miegančiuosius. „[K]iekviena jūros banga mums šnera apie didingą ateitį. Jei rausiamės praeitin, kodėl mums nesiveržti ateitin?

O kelias į ateitį tik per jūrą! [...] Sukurkime naują jūros legendą dar mokykloje, kad rastųsi šių dienų pasiryžėlių ir drąsuolių ne romantiškai karalaitės užliūliuotam gintaro rūmuose mirti, bet dinamiškai veikti, kovoti ir laimėti jūros platybėse!“ (RR 332).

Jūros apmąstymų randame ir kitame Ašmanto straipsnyje „Jūra ir žemynas“ (RR 351–355), išspausdintame tame pačiame „Jūros“ žurnale. Žmogaus dvasioje, pagautoje didingos jūros įspūdžio, keistai kylantis sugretinimas: žemyninis sąstingis (stagnacija) ir jūrinė dinamika. Fiziniai reiškiniai ne visada turi aiškių dvasinių pėdsakų, bet jų galima paieškoti. Sakoma, kad lygumos ir pelkės migdančios žmogaus dvasią, silpninančios energiją ir slopinančios pasiryžimus. Bet dvasia ieško įvairumo ir įvairumas esantis tikrasis jos penas. Mes neturime tokios jūros, kokią turėjo Odisėjo graikai, ir mums jūros krantai būdavo pasaulio pabaiga, tai yra žemynas griežtai atsiskyrė nuo jūros. Tad ir daugelį iš mūsų tokia atviroji jūra nelabai viliojo. Bet to dvasios įvairumo galime rasti leisdamiesi į jūros platybes ir patirti net realios naudos. Moderniojo žmogaus dvasia laisva nuo visokių gamtos jėgų, tad bandydami plėšti žemyninio sąstingio dirvonus, duotus mums pačios gamtos, įsisąmoninkime jūros vertę ir jūrinę dinamiką imkime į savo rankas: „visokias stagnacijas galėsime paversti dinamika“ (RR 355).

Straipsniai apie Neringą ypatingi. Tai savotiškos literatūrinės miniatiūros, parašytos tuo ypatingu Andriaus Ašmanto stiliumi, kuris dvelkia begaline romantika ir verčia juos skaityti kaip grožinius tekstus. Juose daug meninių vaizdų, gamtos didybės paveikslų ir per visus eina žmogaus ir gamtos darnos ir lietuvybės motyvai.

Neringà yra Klaipėdos pašonėje. Juo ją geriau pažįsti, tuo ji atrodo slaptingesnė ir įdomesnė. Daugelis pažįstame ją iš baltųjų kalnų, slepiančių neringiškių istoriją ir kopininkų gyvenimo paslaptis. Bet ne mažiau įdomūs ir Neringos žmonės, kurių tikroji mokytoja yra gamta. Nieko nerasi jų trobelėse, kas primintų puikybę ar didybę, nes ar ne didžiausias jų turtas – biblija ir giesmių knygos. „Čia lietuviškos giesmės. Mums tėvai tik lietuviškas knygas paliko“, – „[b]aigia senis žvejys tamsioje vasaros vakaro prieblandoje ir giliai visa krūtine atsidūsta, lyg norėdamas iškvėpti visą skausmą, kurį jam dabartis burtininkės pirštais audžia. Jam jau puskelėje į kapus, nemalonu matyti ateitis, kuri po savo kojomis, kaip tie baltieji kalnai, pamins visa, kas jam buvo brangu... ir tas lietuviškas knygas, kurias kieti nuo darbo pirštai užverčia ir, rodos, lyg amžinai, lyg po kalnu paslepia giliems amžiams...“ (RR 341).

Neringà – tikras Lietuvos Neapolis! Jos didžiausia paslaptis – gyvasis smėlis – „puikus ne tik akiai, bet įdomus ir ausiai savo gyvais pasakojimais. Beveik

kiekvienas smėlio kalnelis – kapinės kurio nors kaimelio“ (RR 343). Ten briedžių ir elnių karalystė, dar nepaliesta civilizacijos. Tik puikuolės Nidà ir Júodkrantė pametė senuosius savo papročius, pasistatė raudonas bažnyčias, pasikvietė kunigužius, kurių kalbos pačios nesupranta. „Kurias tėvų paliktas senąsias knygas rodys svečiui jaunoji karta, kuri tėvų šventų giesmių nesupranta?“ (RR 345).

Kai tik persikeli į Smiltỹnę, kažkoks grynumas ir gaivumas pripildo krūtinę, ir greitai pajunti visą Neringõs laisvę ir erdvumą. Patenki į tikrą gamtos prieglobstį ir tik gamtos supamas pamatai Juodkrantę, tą vasaros Klaipėdą. Jos abi – tai gražiosios seserys, jos sutrauktų pusę Lietuvos, jei tik atsirastų piršlių. Juodkrantė – ūksmingų miškų oazė. „Pasuksi pietų link, sutiksi vėl kalną, bet jau plikanugarį. Kalnų virtinės lyg milžiniškos pusnys tave lydės iki Pérvalkos, kur kalnai vėl sužaliuos mažomis pušytėmis, o pakalnėse vakarop, po dienos karščių, briedžių bandos ganysis beržynėlių ūksmėse. Čia neaprašytinė, bet gyvenimiška romantika“ (RR 416).

Dūsta Kaunas Palangoje ir vis neatranda Neringos. Kartais atrodo, kad be Karaliaučiaus, Leipcigo ir Berlyno jos niekas daugiau nežino. Bet štai Préiloje ar Pérvalkoje pamatysite spiečių vaikų, o jo viduryje vaikučių vadinamąją panelę. Ir nors tokios panelės nebuvo ten išskėstomis rankomis sutiktos, „bet jos suaugo lyg pušaitės su tuo lakiuoju smėliu per vaikų širdeles su visais žmonėmis ir, rodos, šiuose kampeliuose ištirpo senieji ledai, svetimų vėjų atpūsti, ir rado brolis brolį, sesuo seserį, o tarp jų įsiviešpatavo pasitikėjimas ir meilė“ (RR 418).

„Gintaro pajūris nori susipažinti su vasarotojais iš visos Lietuvos“, skelbiama straipsnio „Mėlynosios vasaros Neringoj“ paantraštėje (RR 420). Tai reiškia, kad neužtenka tik pajūrį kiek pažinti (kartą prie švyturio ant molo pastovėti ar traukiniu per Pagėgius į Klaipėdą atvažiuoti), – su juo reikia susipažinti, suprasti jo godas. Senieji neringiškiai, net kelis kartus akis į akį kaizerį matę, bet neįsivaizduoja, kaip atrodo Lietuvos prezidentas ar bent ministras. „Pas mus jie niekada neatvažiuoja, lyg čia svetimas kraštas būtų“ (RR 422). Vokiškas klegesys Neringoje nesiliauja, o lietuvis vis vienas jautiesi. „Vargu ir geriausias lietuvininkas turi mūsų kokių atminimų [...]. Ir reikia sutikti su seneliu, kad nesi dar vertas paimti jo praeities brangiausio atminimo, jei dabartis ir ateitis čia lyg amžinybei sustojo ir visi ponai ir ponaičiai tik į Kauną lyg bitės susimetė...“ (RR 423).

Memorialinės publicistikos paskelbti du rašiniai.

Trumpas straipsnelis skirtas Julijonui Lindei-Dobilui (TUTK 41–42). Atminimo žodį Ašmantas jam taria mokytojų šeimos vardu. Rašoma, kad

velionis savo mirtimi padarė didelį nuostolį organizuotam mokytojų darbui. Jis mokytojų keliams tiesdavo gaires ir praskindavo naujus kelius. Mokytojų kursuose Juodkrantėje buvo svarbiausias asmuo ir jo žodis daug reikšdavo mokytojams. Jis vienintelis išgyveno kartu visą mėnesį, buvo visų mėgstamas ir prieinamas.

Mokytojų gyvenime velionis nepakentė nesutikimų, rietenų ir šmeižtų, visur ieškojo būdų suburti mokytojus. Jis daug prisidėjo, kad būtų klojami pamatai Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungai. Jo mintys bus įgyvendintos toje sąjungoje, ir mes vykdysime jo testamentą eiti jo pramintais keliais ir siekti to, ko pats siekė ir kam dirbo visą amžių.

Kitas straipsnis, stilistiškai jau kitokio pobūdžio, skirtas draugo klaipėdiškio Liudo Nezabitauskio atminimui (Prie Liudo Nezabitauskio kapo. – Vakarai, 1937 09 01). Tai itin jausmingas viešas atsisveikinimas su žmogumi, kurį pažino nuo VII klasės moksleivio ir jo asmenyje matė daugelį bendrybių su savo gyvenimo siekimais. Kartais atrodo, kad vietomis Andrius Ašmantas rašo tiesiog apie save.

Miręs draugas nepaliko didelių raštų, bet dorai dirbo teisininko darbą. Liudas buvo užsidaręs savyje, kad gyventų kitiems. Jo dvasinis žmogus ir visos tautos lūkesčių alkis netilpo gimnazisto uniformoje. „Tai Vaižganto žemaitiškų sietuvų deimančiukas, kuris virė ir kunkuliavo tik savyje, kad būtų naudingas kitiems. Tik žemaičių kraštas, rodos, ir teišaugina tokius žmones, kurie nieko nestumdo ir nevarto, bet patys tampa nepajudinami. [...] Liudas paveldėjo didžius lobius iš savo tėvų, tradicingų žemaičių, kurie moka išugdyti gilų religingumą ir didelį tautiškumą – pagarbą savo papročiams. Iš savo tėvų žemaičių paveldėjo ne tik aukštą teisės ir teisingumo supratimą, bet ir didžių šių dorybių". Kai pasirinko teisininko kelią, jo vidaus valstybė toli pralenkė skaitomus įstatymų nuostatus. „Jojo valstybė rėmė valstybę, kuriai jis tarnavo. [...] Jis teisininkas ne iš paragrafo, bet iš prigimties".

Tik jam mirus lietuviška visuomenė pastebėjo, kokia spraga pasidarė. Draugams jis liks gyvas „palikdamas amžinąją neramybę, kuri įprasmina gyvųjų ir mirusiųjų gyvenimą".

* * *

Andrius Ašmantas kaip kultūrininkas ir švietėjas reiškėsi periodinėje spaudoje maždaug dešimtmetį ir gausiuose savo straipsniuose išdėstė mūsų kultūros kūrimo, ugdymo ir puoselėjimo programą. Jos pradmenys klostėsi dar mokyklos suole ir tvirtėjo studijuojant universitete. Kaip savarankiškas mąstytojas brendo tuometinės nepriklausomos valstybės sąlygomis ir buvo

jų išugdyta asmenybė. Būdamas mokytojas šventai tikėjo auklėjimo galia, atmetė staigius ir revoliucingus sprendimų būdus ir skatino evoliucijos kelią. Auklėjimo nuostatas nuosekliai taikė ir kultūriniam darbui ir tikėjo, kad tik auklėjamasis poveikis esantis reikšmingas visose žmogaus, tautos ir valstybės gyvenimo srityse.

Andriaus Ašmanto pažiūroms reikšmingą įtaką yra dariusi vadinamoji jaunųjų intelektualų, arba kultūrininkų, karta, susibūrusi „Naujosios romuvos“ žurnalo ir „XX amžiaus“ dienraščio redakcijose. Bet iš jos perėmė ne visas programines nuostatas, o tik tas, kurios atitiko jo vidinius įsitikinimus. Jo publicistikai buvo svetimi religiniai ir klerikaliniai motyvai, kultūros problemas kėlė daugiau į plotį (propagavo kultūrą ir kultūringumą visose socialinio, politinio, kultūrinio gyvenimo ir veiklos srityse), o ne į gylį. Jis tarsi jautėsi vykdantis prigimtį imperatyvą šviesti ir kultūrinti visą tautą nepaisant žmonių socialinių ar kitokių skirtybių. Šis periodinėje spaudoje propaguotasis visuotinis šviečiamasis kultūrinis darbas Ašmanto publicistiką daro išskirtinę visoje to meto mūsų publicistikos panoramoje.

Andriaus Ašmanto publicistika labai įvairi savo turiniu, žanrais, kalbos raiškos priemonėmis. Informuojamasis elementas vyrauja tik pirmuosiuose spaudoje paskelbtuose straipsneliuose, o vėliau informaciniai elementai tampa tik tam tikru fonu tiriamosios žurnalistikos darbams. Jiems būdinga apeliuojamoji ir agitacinė funkcija, kur dažniausiai kreipiamasi į jausmus ir tikimasi taip paveiksiant skaitytoją. Gal joje, ypač kultūrinėje, per mažai konkrečių sprendimų, o daugiau agitacijos, bet ji ir dėl daugeliu atvejų agitacinio pobūdžio yra įtaigi ir nepakartojama. Ašmanto tekstams būdinga griežta logika ir visapusiškas optimizmas, kurį galbūt būtų galima tam tikra prasme gretinti su Vinco Kudirkos optimizmu. Net ir kritiniais valstybės gyvenimo atvejais jis lieka tikėti gera žmonių valia ir kultūros persvara prieš materialius dalykus.

Vienaip ar kitaip kalbėsi, šie Ašmanto straipsniai yra savitas ir originalus tarpukario Lietuvos žurnalistikos ir publicistikos reiškinys. Reikia tik apgailestauti, kad iki šiol jis nėra atkreipęs tų sričių mūsų kultūros istorikų dėmesio (tai išvis balta dėmė mūsų kultūros istorijoje). Apskritai kolei kas visi jos vertinimai tegali būti preliminarūs, ir reikia tikėtis, kad ateityje bus tikslinami ir deramai įvertinti visoje tuometinio mūsų kultūrinio gyvenimo panoramoje.

APIE ANDRIAUS AŠMANTO RAŠTŲ KALBĄ IR STILIŲ

Andriaus Ašmanto kūrybinis palikimas gali būti nagrinėjamas ne tik pagal turinį, bet ir pagal formą, – kokiomis kalbos priemonėmis jis tą turinį reiškė. Monografijoje jau buvo užsiminta apie gražų ir pagaulų jo tekstų stilių, tad tirti jį ir įvairias kalbos raiškos priemones būtų prasmingas darbas bendrinės kalbos istorijai. Jis tuo labiau atrodo tikslingas, kad nemaža jų dalis nėra redaguota (dienoraščiai, paskaitų tekstai), antra vertus, tai kalbininko ranka rašyti tekstai, tad jie galėtų daug pasakyti apie XX a. 3-io dešimtmečio pabaigos ir viso 4-o dešimtmečio bendrinės kalbos normų tvirtinimąsi vartosenoje ir jų įvairavimą. Galų gale Andriaus Ašmanto raštai nusipelno būti apžvelgti ir kaip savitą stilių susiformavusio autoriaus kalbininko darbai, nes galėtų stoti į vieną gretą kartu su tokį savitą pagaulų stilių susikūrusių anos nepriklausomos Lietuvos kalbininkų Juozo Balčikonio ar Antano Salio raštais.

Nesiimant spręsti tokių uždavinių (tai atskiro darbo tema), čia vertėtų kiek pakalbėti apie Ašmanto tekstų kalbos raidą ir iškelti keletą iš pirmo žvilgsnio į akis krintančių jų kalbos ir stiliaus ypatybių.

Pirmiausia pasakytina, kad bendrinės kalbos Andrius Ašmantas išmoko daugiausia mokydamasis Rietavo progimnazijoje (1919–1925). Palyginus pirmuosius jo autografus su vėliau rašytaisiais, matyti didelė pažanga, tiesiog šuolis į naują bendrinės kalbos kokybę. Nereikėtų išleisti iš akių, kad jo bendrinės kalbos pagrindas turėjo žemaitiškas šaknis: jis nuolat tėviškėje su artimaisiais ir bendraamžiais bendravo savo gimtųjų namų kalba, progimnazijoje jį mokė daugiausia mokytojai žemaičiai, vėliau ir Kaune bei Klaipėdoje susidurdavo su kolegomis žemaičiais ir su jais tikriausiai kalbėdavo žemaitiškai. Tad nieko nuostabaus, kad žemaitiškasis „substratas“ nuolat prasiskverbdavo į jo raštus įvairiuose bendrinės kalbos lygmenyse nuo fonetikos (plg. *praskiestas* = *praskėstas* ir kt. dienoraštyje) iki sintaksės (plg. *pas jų, pas Svilos, pas Klapatauskio* ir kt.). Jo raštuose gražiai susigyveno žemaitiškasis paveldas su naujai iš bendrinės kalbos ar tarmių pasisavintais žodžiais, jų formomis ir žodžių junginiais. Kaip vieną iš įdomesnių reiškinių galima nurodyti neredaguotuose raštuose pasitaikančias vadinamąsias rašybos ar kalbos klaidas, kurios rodo

tuos faktus vartojant pasisavinus iš svetur, ne iš namų kalbos. Tai *naturalus (= natūralus*, vėliau ir pats jau taip rašė), *niurus (= niūrus), pražutingas (= pražūtingas), sukurys (= sūkurys)* ir kt.

Šiaip Andrius Ašmantas nebuvo itin skrupulingas dėl konkrečių žodžių vartojimo. Tai išplaukė iš bendrųjų jo gyvosios kalbos vertinimo pažiūrų: svarbu rašyti gyva kalba, o kalbos šiukšlės savaime atsisijosiančios. Tad nieko nuostabaus, kad jo raštuose randame tuo metu jau kalbininkų taisomą veiksmažodį *bevelyti*, įvardį *kas tai (= kažkas, kas nors)*, daiktavardžius *lygsvara, obalsis, pasėka* ir kt.; itin dažnai krinta į akis turbūt apskritai tada bendrinėje kalboje dažnas prieveiksmis *tuo pačiu (= kartu, drauge*). Daugelio skaitytojų akis galbūt užklius už tuo metu buvusių kalbos normų: *šioks* reikšme „šitoks“, *ir* reikšme „irgi“. Autorius stengėsi nuosekliai vartoti trumpesnę prieveiksmio formą *šiandie*, nors ne visada ją išlaikydavo. Vis dėlto daug įdomesni kiti jo vartoti dabar retai raštuose pasitaikantys žodžiai ir žodžių junginiai. Tai daugiausia gimtosios tarmės žemaitybės, vienas kitas naujadaras ar šiaip savotiškai pavartotas kalbos faktas. Štai keliolika įdomesnių pavyzdžių iš jo dienoraščių: *atžūlus, -i, apkupėti* „apsileisti (savo pareigose)“, *apsižaisti* „žaidžiant užmiršti“, *audroti* „putoti, siausti (apie jausmus)“, *bailė* „bailumas“, *beviltis* „neviltis“, *beviltis, -ė, delna* „delnas“, *džiugutis* „džiaugsmas“, *ėdrus, -i* „valgus (vaikas)“, *ilgamet* „ilgus metus“, *iš mažumens* „iš mažens“, *išvargis* „nuovargis“, *kruopas* „kruopa“, *lytotas, -a, maišastis* „maišatis“, *musis* „musė“, *močiuka* „močiaka, pamotė“, *nejusčiomis, pakrikai, palėgėlis, -ė* (plg. žem. *lėgti – liegti*), *pašlyti* „mirti, pasitraukti iš gyvųjų tarpo“, *povargis* „nuovargis“, *pratikti* „išlįsti, pasirodyti (apie saulę)“, *repežomis* „repečkomis, rėplomis“, *savijauta* „tarpusavio su(si)pratimas“, *slogos* „sloga“, *strangus daužyti* „šėlti, nervintis, dūkti“, *sudubinti* „sutrupinti, sudaužyti“, *sugurinti* „sumušti, sukruvinti (nosį)“, *teršlas (: tik viso ko teršlas iš manęs bus likęs), ulžis* „tinginys, apsileidėlis, ištižėlis“ ir kt.

Ne mažiau įdomių dalykų randame iš morfologijos. Čia ypač krinta į akis dažnos kitų kamienų būdvardžių ir veiksmažodžių formos. Tai būdvardžiai[190] *baisas, -a, brangas, -a, giedrus, -i, įprastus, -i, laisvus, -i, nekaltus, -i, nemalonas, -a, stipras, -a, tyrus, -i, tuštus, -i* ir kt. Veiksmažodžiai: *geisti, geida, geidė; grožėtis, grožėjasi, grožėjosi; įkirti, įkyra, įkyro; ilgėtis, ilgėjasi, ilgėjosi; leisti, leidžia, leidė; slėgti, slėgia, slėgė.*

Negalima nepastebėti dviskaitos lyčių; jų vartojama ir daiktavardžių, ir veiksmažodžių, pvz.: *per dvi dieni, dvi dieni išdirbau, jungia dvi galybi; esava matęsi, mudu esava priimtu, mudu pačiu nežinova, būdamu laisvu* ir t. t.

[190] Čia ir kitur šiame skyrelyje pateikiamos (dažniausiai atstatytos) pagrindinės žodžių formos.

Daugelis čia minėtų pavyzdžių paimta iš Andriaus Ašmanto neredaguotų raštų – dienoraščių, laiškų, vienas kitas ir iš paskaitų tekstų. Tokių žodžių, jų formų ir junginių beveik nepasitaiko spausdintuose darbuose. Visai gali būti, kad jie buvo redaktorių redaguoti ir tariamos ar tikros individualybės šalintos norint tekstus priartinti prie bendrinės kalbos standarto. Bet redaguoti ar tikslinti kalbą kartais stengtasi ir paties autoriaus. Antai dienoraštyje yra keletas atvejų, kur jo paties skliaustuose įrašytas sinonimas, kaip galima spėti, lietuviškesnis, bendrinei kalbai priimtinesnis variantas. Tai *šumas (padūkimas), dybas (mietas), praryni (praryji)*. Rengiamus tekstus spaudai Andrius Ašmantas veikiausiai yra pats taisęs, redagavęs, gludinęs. Vis dėlto matyti tvarkius daugiau iš pirmo žvilgsnio pastebimus dalykus, ne vidinius, susijusius su sakinio sandara ir ypač su sakinio minties slinktimi, o šioje srityje kaip tik labiausiai išryškėja stiliaus savitumas.

Vienas iš labai tipiškų Andriaus Ašmanto pamėgtų kalbos vartojimo atvejų yra naudininkas – įvairiomis reikšmėmis ir funkcijomis. Tikriausiai nieko nestebina dar ir mūsų laikais įvairuojanti veiksmažodžių valdomų junginių vartosena (objekto reikšme): *atsovauti ką* (plg. *kam*)*, linkti kam (: į ką, prie ko), prisitaikyti kam (: prie ko), atitikti* (Ašmantas dažniausiai rašydavo rytietybę *atatikti*) *kam (: ką), tikėti kam (: ką, į ką)* ar *indėlis kam (: į ką)* ir kt. Taip pat tikslo naudininko vartojimas su slinkties reikšmės veiksmažodžiais: *įėjau į IV kursą p i r m a i p a m o k a i (vesti)*; *nuėjome p a m a l d o m s; t a m aš ir pakviestas* ir kt. Stebina paskirties reikšmės išplėtimas ir čia einama gana toli. Tokių atvejų galima skirti bent kelias grupes: 1) *pajusti paraginimą d a r b u i*[191]*; rengti ir skatinti žmogų d i d e l i e m s d a r b a m s; grįžta jaunystės karštis d a r b u i; Jaunius liko užsidarėlis bendrinės kalbos k ū r y b a i;* 2) *atbukina kalbos jausmą l i e t u v i š k a i t a r č i a i; trūksta laisvės lietuviškų žodžių k ū r y b a i; ugdo nuoširdumą viešojo darbo d r a u s m e i;* 3) *Būgos darbo svoris mūsų b e n d r i n e i k a l b a i; suprasti sakinio tikslumą m i n č i a i* ir t. t.

Tokių naudininko vartojimo atvejų Ašmanto raštuose gausu ir jų sunku nepastebėti skaitant tekstus. Nesiimsime čia tų pavyzdžių nagrinėti ar vertinti, – mums svarbiau atkreipti skaitytojų ar tyrėjų akis į šią gana individualią, bet tipišką Ašmanto tekstų kalbos ir stiliaus ypatybę. Ji tarsi sietųsi su kita itin būdinga jo stiliaus ypatybe – „palaida“ nevaldomų ir nederinamų žodžių vieta sakinyje. Dažniausiai tai prieveiksmiai, kartais daiktavardžiai ar kita kuri kalbos dalis, sakinyje nereikalaujanti fiksuotos vietos. Pvz.: *todėl aš esu neperkalbamas š i r d y j e idealistas* (plg. *todėl širdyje aš esu, širdyje todėl aš esu* ir pan.); *nepažinau d o r a i nė vieno nario; jos duoda žmogui daug k a r t a i s ir*

[191] Pavyzdžiuose žodžių junginiai, palyginti su originalu, kiek transformuoti.

liūdesio; malonus daiktas yra ir Nemunas kasdien b e v e i k pasimaudyti ir t. t. Šitokios žodžių tvarkos nelabai ir suredaguosi daug, o redaguodamas gali sunaikinti patį individualaus stiliaus savitumą. Be to, galima manyti, kad ir ne tik individualaus stiliaus: tokia „palaida“ žodžių tvarka būdinga ir laisvai šnekamajai tarminei kalbai, jos atvejų galima rasti Juozo Balčikonio verstose pasakose ir kitur. Galimas daiktas, kad visa tai – vienas iš kalbos gyvumo požymių, svarbi jos ypatybė, kurią gali lemti ir kalbos ritmas, apie kurį ne kartą yra kalbėjęs ir Andrius Ašmantas.

Toliau nesigilinant į Ašmanto stiliaus dalykus knieti iškelti dar vieną jo ypatybę – dažnai vartojamą stilistinę figūrą asindetoną, tiksliau – vieną iš gerokai primirštų jos atvejų, kai artimos reikšmės žodžiai (dažnai sinonimai) sudaro bejungtukį kableliu neskiriamą junginį. Sakiniui šitokios figūros teikia veiksmo intensyvumo ar ypatybės stiprumo įspūdį. Pvz.: *tuoj sodinu į t e i s y b ė s r ū s t y b ė s suolą; toks pat s i m p a t i š k a s m a l o n u s; k a u k i a š v i l p i a žiaurūs vėjai; s t o v i u v a i k š t a u prie direktoriaus kabineto; s v a r s t o g a l v o j a žmonės; kas norėtų d r e b ė t i š a l t i palapinėse; d i e n ą n a k t į svajoju* ir t. t.

Kalbamasis asindetonas rodo ir autoriaus pamėgimą kalbėti apibendrintai, kartais tokiomis frazėmis, kurias galima laikyti tam tikromis sentencijos. Pastarųjų raštuose galima rasti labai daug. Štai vienas kitas pavyzdys: *Gimtoji kalba yra toji didžioji kristalinė jėga, kuri daugiausia nulemia vaiko ir jaunuolio dvasinį ūgį vieningos ir patvarios asmenybės linkme* (RR 61). *Plačiai suprastas tautiškumas – gerbti kitus ir save, mylėti, branginti savo tautą ir jai aukotis* (TUTK 58). *Lietuviai nuo seno pasižymi savo didele tolerancija. Ji kartais virsta tautai žalinga ir išsigema į svetimųjų garbinimą* (RR 447). *Lepūnėliai ir ištižėliai idealų neturi* (Dienoraštis, 1930 03 02). *Pagavęs žmogus tą moderniską kultūrą kemša, vartoja visur, nors jos tau visiškai nereikia* (Dienoraštis 1930 04 21) ir t. t.

Apskritai Andriaus Ašmanto raštų, ypač asmeninių (dienoraščių) ir publicistinių, kalba daug kur priartėja prie beletristinio stiliaus ir nuo jo skiriasi daugiau turiniu, o ne forma. Paskaitykim kad ir tokius jo vaizdingus sakinius, neretai svokiamus kaip originalius palyginimus, niekuo nenusileidžiančius didžiųjų žodžio meistrų kalbos priemonėms: *Orlaiviai dūzgia ūžia kaip kaime šiltą pavasario vakarą vambolės* (Dienoraštis, 1930 14 12). *[...] pati šeima be motinos kaip akmens be cemento* (Dienoraštis, 1930 04 11). *Pakliuvau kaip asilas tarp dviejų šieno kūgių* (Dienoraštis, 1930 06 09). *[...] savyje esi dar paviržių piemeniukas, nykštukas – tikras dvasios pilksermėgis* (Dienoraštis, 1931 01 21). *[...] tokiems žmonėms [...] nenorėčiau nė aguonos grūdu nusikalsti* (Dienoraštis, 1928 07 26).

Ašmanto raštuose aptiksime ir ne taip maža tam tikrų beletristinių vietų, kurios gražiai rodo jo polinkį į meninį vaizdą, paremtą konkrečiais artimojo pasaulio pavyzdžiais. Imkime tris nedidelias ištraukėles iš skirtingos tematikos jo darbų.

Audrota ir lytota. Prieblanda. Tamsa iš kampų veržias į aslą. Lyg gamtos ir širdies susitarta. Laukia švilpia, šaudo vėjas. Mano širdyje – neramumai ir ilgesiai (Dienoraštis, 1930 08 06).

Briedis ir žvejys – Neringos simboliai. Tik čia jų dviejų sodybos kartu! Nėra pagaliau čia nei ribų, nei tvorų! Kaimynas kaimyno turbūt neskriaudžia. Pagaliau jie ir Dievą vienaip garbina: vienas – po savo stogeliu, kitas – po savo krūmeliu. Nežino čia nė katras ir bažnyčių. Retas svečias ir kunigas. Juk Dievo Apvaizda visur ir visiems. Tik puikuolės Nida ir Juodkrantė pametė „senovės" papročius: pasistatė raudonas bažnyčias, pasikvietė kunigužius, kurių kalbos pačios nesupranta. O Dievą garbinti, pasirodo, čia skirta lietuviškai... (RR 345).

Įdomus jos vyras. Žemaitis, ūgio vidutinio, beveik jau mažo, juodbruvis, kiek palinkęs, kuprą išmetęs lyg duobkasys, visada gyvas lyg gyvasis sidabras. Ne be gyvumo ir apsukrumo atsisėdo žmogus inžinieriaus vietoje, nebaigęs nė liaudies mokyklos! Kiek ko pramoko vis savaime, kiek reikia būtiniausiai jo specialybei. Jo be vilties ir nusiminusio nematysi. Jei kas prasta, pyksta, karščiuojasi, verkia. Ginče tuoj susibarti, susipykti ir... dailiai, bet skaudžiai atsiprašęs išeiti. Muštynių nežinau. Gal yra ir jų atsitikę, kada buvo jaunesnis. Keistas daiktas jam, žemaičiui, tas iščentriškumas! Bet šiaip žmogus be galo geros širdies. Dėl svetimų reikalų jis gatavas kojas pamesti. Paprašytas į peklą eitų (Dienoraštis, 1930 03 03).

* * *

Rašant šią monografiją ne kartą ateidavo mintis, kodėl Andriaus Ašmanto kūrybiniame palikime nėra grožinės kūrybos bandymų? Turint tokį stilių, gerai susipažinus su grožinės kūrybos specifika, – ir nerašyta nemėginta. Tai veikiausiai todėl, kad savo uždaviniai matyti kitur, savo jėgos kreiptos mokslo ir propagandos kryptimi, kur svarbią vietą turi užimti ir meniškai pagaulus žodis. Jis ir užima, todėl vertas didesnių studijų, negu čia mėginti brėžti jo raštų kalbos kontūrai. Praverstų atsakyti ir į klausimus, kodėl dažnai sakinio predikatas slenka į sakinio pabaigą, kokie morfologinių ilgųjų ir trumpųjų formų vartojimo santykiai, kokie kiti jo sintaksės ypatumai. Įdomu būtų pasidomėti, kodėl mūsų laikais Andriaus Ašmanto kalba daro kiek archajiškos kalbos įspūdį ir kas tai lemia – leksikos ir morfologijos archaizmai ar / ir konkretesnis žodynas. Žinoma, gal kada nors kam kiltų mintis parengti jo

neredaguotų darbų (gal ir visos kūrybos) žodyną ir jį padėti šalia kitų rašytojų ir kalbininkų raštų žodynų...

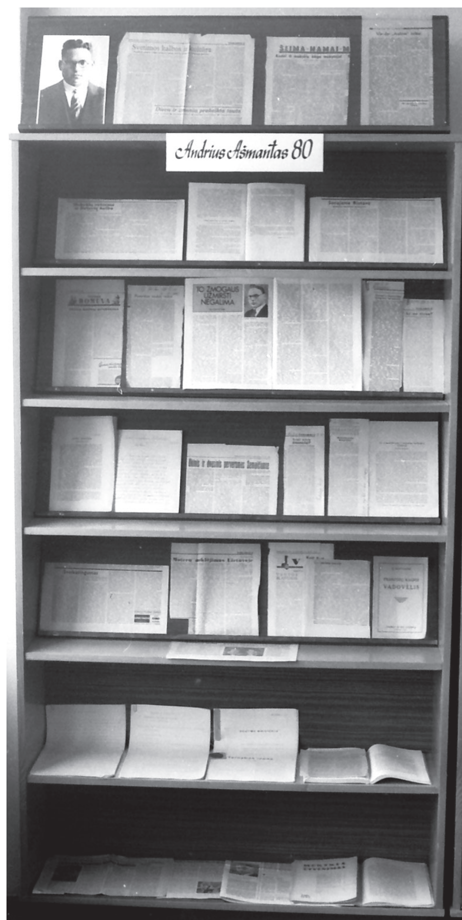
Šia monografija nieku būdu nesiekta tarti galutinį žodį apie Andriaus Ašmanto kūrybinį palikimą, bet tikėtasi, kad gal ir kitiems, vėlesniems mūsų kultūrinio palikimo tyrėjams bus smalsu savo žvilgsniu pažvelgti į šio nepaprasto žmogaus kažkada paliktus mums aistringus meilės žodžius savo tautai ir jos žmonėms, neišgalvotą susirūpinimą, ar mes, lietuviai, išliksime čia, mažytėje savo žemėje.

KAIP SAUGOMAS ANDRIAUS AŠMANTO ATMINIMAS

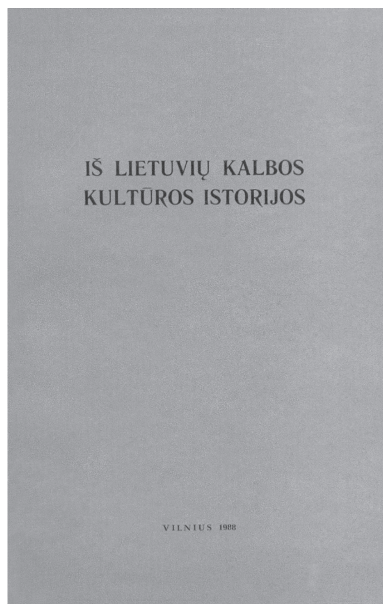
Kelias, kuriuo buvo einama prie šios knygos, gana išsamiai aprašytas įžanginėje darbo dalyje, pavadintoje „Andriaus Ašmanto kūrybinis palikimas ir jo tyrimas“ (žr. p. 9 tt.). Šiuo kartu būtų pravartu prisiminti Andriaus Ašmanto vėlesnius atminimo ženklus ir svarbesnius darbus, susijusius daugiausia su įvairių jo jubiliejų renginiais ir kitokiais paminėjimo ir pagerbimo dalykais.

Pirmosios sukaktuvės – 65-osios gimimo metinės, buvo kukliai paminėtos „Mūsų kalbos“ žurnale, – ten įdėti trumpi Zigmo Kuzmickio atsiminimai apie bendradarbį Klaipėdos pedagoginiame institute Andrių Ašmantą (Kuzmickis 1971: 38–39). Ašmanto 70-osios gimimo metinės viešai buvo pažymėtos nedideliu straipsniu spaudoje – „Literatūros ir meno“ laikraštyje (Pupkis 1976), prie kurio pirmą kartą po Antrojo pasaulinio karo išspausdinta Andriaus Ašmanto nuotrauka. 75-osioms gimimo metinėms paskelbtas platus rašinys tuo metu populiariame „Mokslo ir gyvenimo“ žurnale (Pupkis 1981: 26–27).

Norėta deramai pasirengti 80-ajam Andriaus Ašmanto gimtadieniui, tik ne viskas spėta laiku padaryti. Tais 1986 m. Lietuvos energetikos institute dirbančio sūnaus Leono Ašmanto iniciatyva ir instituto talkininko Jono Lipnicko pastangomis surengta nedidelė paroda apie Andrių Ašmantą ir jo darbus.

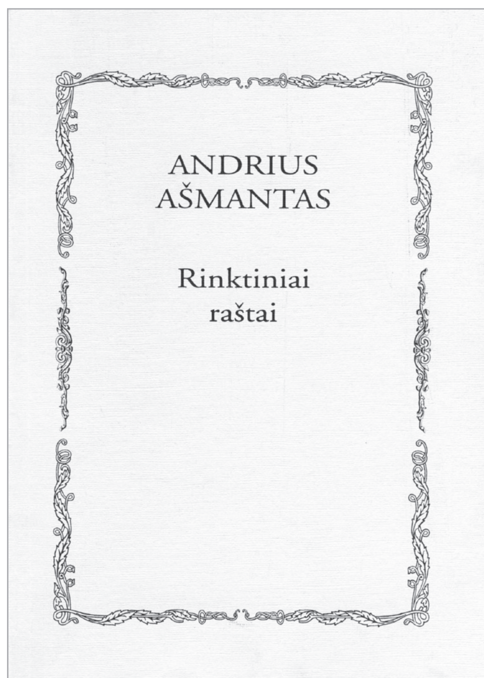

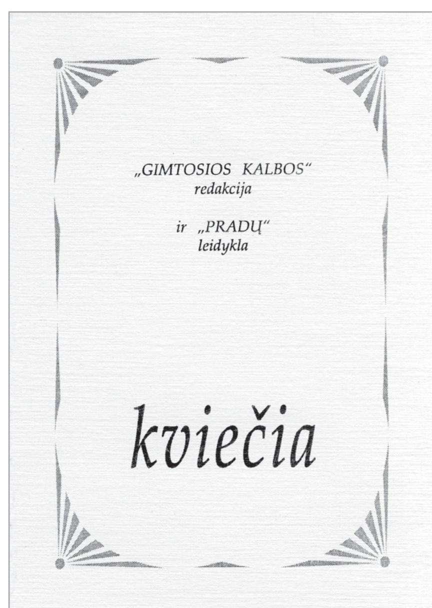
Andriaus Ašmanto 80-mečiui surengtos parodos stendas

Pirmoji knygelė „Iš lietuvių kalbos kultūros istorijos“, turinti paantraštę „Andriaus Ašmanto darbai bendrinės kalbos ir jos kultūros istorijoje“, išėjo kaip ir tam jubiliejui, tik pavėlavusi porą metų (1988).

Andriaus Ašmanto 90-mečiui pradėta rengtis jau nepriklausomoje Lietuvoje: stengtasi, kad jo „Rinktiniai raštai“ išeitų jubiliejiniais metais. Tų raštų pasirodymas 1996 m. buvo nemažas kultūrinis įvykis. Apie išėjusius raštus, informuota „Gimtosios kalbos“ žurnale: 1996 m. 1 nr. paskutiniame viršelyje pateikta raštų viršelio nuotrauka. „Gimtosios kalbos“ redakcija kartu su „Pradų“ leidykla tų metų vasario 23 d. Mokslų akademijos centriniuose rūmuose surengė „Rinktinių raštų“ pristatymą. Renginyje apie juos kalbėjo knygos sudarytojas Aldonas Pupkis ir „Pradų“ leidyklos direktorius Pranas Damijonaitis. Apie Andriaus Ašmanto darbus ir jų vertę papasakojo tuometinis Mokslų akademijos prezidentas Benediktas Juodka ir kalbininkas

Kvietimas į „Rinktinių raštų“ pristatymą Mokslų akademijoje

Vytautas Vitkauskas, taip pat kalbėjo Andriaus Ašmanto sūnus Ramūnas Ašmantas ir duktė Joalita Ašmantaitė-Kočanienė. Vėliau spaudoje paskelbta „Rinktinių raštų“ anotacijų, informacijų apie knygos pristatymą. Iš jų minėtina „Gimtosios kalbos“ informacija apie raštų pristatymo renginį, ten taip pat įdėta Andriaus Ašmanto nuotrauka ir dvi kitų autorių publikacijos: pedagogo ir kalbininko Juozo Lazausko straipsnelis iš 1940 m. „Lietuvos žinių“ balandžio 17 d. numerio antrašte „Dėl fonetikos ir dikcijos“ ir buvusios Ašmanto mokinės Klaipėdos pedagoginiame institute I. Lenkaitytės-Akelienės atsiminimai (žr. Gimtoji kalba, 1996, nr. 3, p. 19–21).

Jubiliejiniais metais per Lietuvos televiziją apie Andrių Ašmantą parodyta speciali „Mūsų kalbos“ laida. Joje papasakota apie kalbininko, pedagogo ir publicisto darbus, parodyta archyvinių dokumentų, kalbėjo jubiliato sūnus Leonas ir duktė Joalita.

Andriaus Ašmanto archyve išsaugota ir padėkų iš įvairių asmenų už gautus „Rinktinius raštus“. Vieną iš jų čia pateikiame.

Lietuvos Respublikos Ministras Pirmininkas.

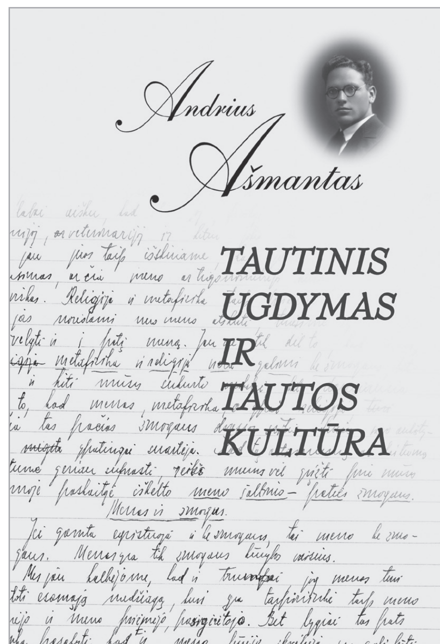
Vilnius,

1996 m. vasario 23 d.

Skaitytojams pateikiami tarpukario Lietuvos kalbininko Andriaus Ašmanto rinktiniai raštai dar kartą įrodo, kad smiltelė po smiltelės, sluoksnelis po sluoksnelio atidengiami užmarštin nugramzdinti mūsų nacionalinės kultūros lobiai. Tai ypač reikšminga ir sveikintina, atsižvelgiant į sudėtingą mūsų šalies ekonominę situaciją, vis dar trukdančią spartesnei kultūros plėtrai.

Nuoširdžiai vertindamas visų, prie knygos išleidimo prisidėjusiųjų, pastangas, linkiu šiam leidiniui lengvo kelio į mūsų kalbos puoselėtojų ir gerbėjų bibliotekas.

Mindaugas Stankevičius.

Ypač plačiai paminėtos Andriaus Ašmanto gimimo 100-osios metinės. Jubiliejui „Trijų žvaigždučių“ leidykla išleido Lietuvių kalbos draugijos parengtą Ašmanto rinktinių straipsnių ir paskaitų rinkinį „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ (sudarė A. Pupkis).

Didžioji rinkinio tiražo dalis pagal Švietimo aprūpinimo centro nuostatus neatlygintinai buvo perduota Lietuvos Respublikos švietimo ministerijai. Priėmimo ir perdavimo akte rašoma: *Šiuo aktu pažymima, kad Leonas Ašmantas nemokamam platinimui Lietuvos mokykloms (gimnazijoms ir vidurinėms mokykloms) perduoda LR Švietimo ir mokslo ministerijai savo lėšomis išleistą knygą Andrius Ašmantas „Tautinis ugdymas ir tautinė kultūra“, 600 egz.* Perdavimo raštą 2006 m. sausio 23 d. pasirašė Leonas Ašmantas, priėmimo – Bendrojo ugdymo departamento direktorius Arūnas Plikšnys.

Naujuoju Andriaus Ašmanto straipsnių rinkiniu buvo apdovanoti 2006 m. Nacionalinio diktanto dalyviai (Makaraitytė 2006).

Išėjusi knyga buvo gera proga surengti keletą gražių ir įsimintinų jubiliejinių Andriaus Ašmanto renginių.

Didžiausias ir įspūdingiausias renginys – mokslinė konferencija ir minėjimas – įvyko 2006 m. Andriaus Ašmanto gimimo dieną Rietave, kur 1919–1925 m. progimnazijoje jis mokėsi. Renginį inicijavo Lietuvių kalbos draugijos taryba ir Rietavo Lauryno Ivinskio gimnazija, prisidėjo Rietavo savivaldybės viešoji biblioteka ir neseniai susikūręs Lietuvių kalbos draugijos Rietavo rajono skyrius. Renginio dalyvius sveikino Rietavo savivaldybės meras Antanas Černeckis, Lauryno Ivinskio gimnazijos direktorė Regina Litvinienė. Konferencijoje buvo perskaityti 4-i pranešimai: Aldono Pupkio „Andriaus Ašmanto biografijos bruožai“, Ramunės Kanišauskaitės „Andriaus Ašmanto kalbos mokslo darbai“, Marijaus Šidlausko „Andriaus Ašmanto kultūrologinės idėjos“ ir Broniaus Dobrovolskio „Andriaus Ašmanto pedagogikos darbai“

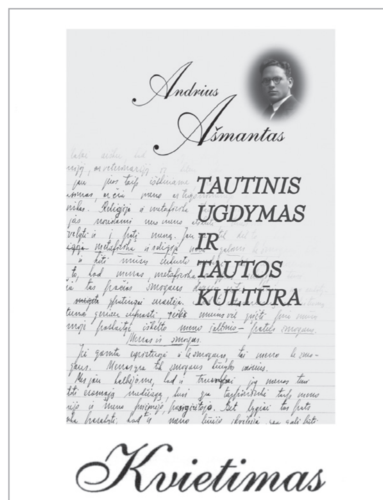
Kvietimas į Andriaus Ašmanto 100-ųjų gimimo metinių minėjimą Rietave

Lietuvos pašto išleistas jubiliejinis vokas su proginiu spaudu

(vėliau dalis šių pranešimų pagrindu parengtų straipsnių buvo išspausdinta „Gimtosios kalbos“ žurnale 2006 m. 3 nr.) Antroje renginio dalyje buvo pristatyta knyga „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“, kur kalbėjo rinkinio rengėjai, mokslininko artimieji, renginio organizatoriai. Gimnazijoje buvo surengta Andriaus Ašmanto 100-osioms gimimo metinėms skirta paroda, renginio dalyviams koncertavo Rietavo meno mokyklos auklėtiniai. (Apie renginį žr.: Litvinienė 2006; Urnėžiūtė 2006a.)

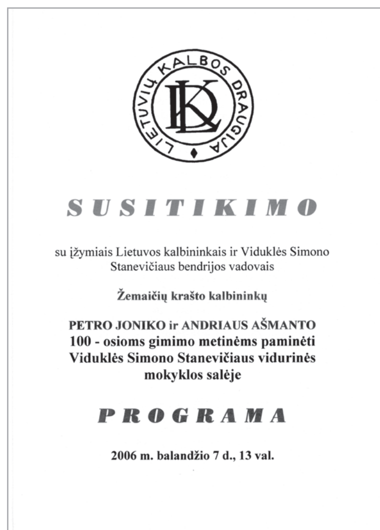
Renginiui išleista meniškai vertinga ir puošni programa, kurią parengė Lauryno Ivinskio gimnazijos mokytojai LKD nariai. Jubiliejui Lietuvos paštas išleido proginį voką, kurį ir kitą kovo 24 d. platintą korespondenciją antspaudavo Telšių ACP Rietavo pašto darbuotojai (žr. Lietuvos paštas, 2006, vasaris, nr. 2 (68). Be to, Rietave ir kitur buvo platinami jubiliejiniai „Trijų žvaigždučių“ leidyklos išleisti kalendoriukai su knygos „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“ viršeliu.

Kvietimas į Andriaus Ašmanto knygos pristatymą Adomo Mickevičiaus bibliotekoje

2006 m. kovo 2 d. 100-osioms Andriaus Ašmanto gimimo metinėms skirtas renginys įvyko Vilniaus m. Adomo Mickevičiaus viešojoje bibliotekoje. Jame buvo pristatyta knyga „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra“. Renginį vedė poetas Vladas Braziūnas, apie sukaktuvininką, jo darbus ir ką tik išleistą knygą kalbėjo Aldonas Pupkis, Bronius Dobrovolskis, Vanda Zaborskaitė ir Ramunė Kanišauskaitė, taip pat jubiliato artimieji, renginio svečiai ir šeimininkai (apie renginį: Voverienė 2006; Stungurys 2006).

2006 m. balandžio 7 d. Viduklės Simono Stanevičiaus vidurinėje mokykloje įvyko Lietuvių kalbos draugijos tarybos ir LKD Raseinių skyriaus, Raseinių rajono savival-

SUSITIKIMO

su įžymiais Lietuvos kalbininkais ir Viduklės Simono Stanevičiaus bendrijos vadovais

Žemaičių krašto kalbininkų

PETRO JONIKO ir ANDRIAUS AŠMANTO 100 - osioms gimimo metinėms paminėti Viduklės Simono Stanevičiaus vidurinės mokyklos salėje

PROGRAMA

2006 m. balandžio 7 d., 13 val.

dybės administracijos ir Viduklės vidurinės mokyklos surengtas minėjimas, skirtas Žemaičių krašto kalbininkų Petro Joniko ir Andriaus Ašmanto 100-osioms gimimo metinėms. Renginyje po sveikinimų ir įžanginės LKD Raseinių skyriaus pirmininko Petro Baužio kalbos perskaityti šie pranešimai: Zigmo Zinkevičiaus „Petras Jonikas: jo asmenybė ir nuopelnai lituanistikai", Aldono Pupkio „Petras Jonikas ir Andrius Ašmantas" ir Antano Pociaus „Petro Joniko pėdsakai Žemaičių žemėje". (Apie renginį žr.: Urnėžiūtė 2006b: 30; Baužys 2006.)

Vytauto Didžiojo universitete 2006 m. balandžio 26 d. III rūmuose atidaryta Andriaus Ašmanto 100-osioms gimimo metinėms skirta paroda. Ji buvo sudaryta iš universitetui prof. Leono Ašmanto 2002 m. padovanotos dalies tėvo bibliotekos ir kitų eksponatų (http://biblioteka.vdu.lt/asmantui-paroda.htm, žr. taip pat informaciją Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos tinklalapyje (http://biblioteka.vdu.lt/asmanto-CV.htm).

Taigi Andriaus Ašmanto 100-osios gimimo metinės paminėtos ne tik gausiais renginiais Lietuvos miestuose ir miesteliuose. 2005–2007 m. respublikiniuose ir regioniniuose laikraščiuose ir žurnaluose, interneto svetainėse paskelbta daug informacijos apie išėjusį rinkinį „Tautinis ugdymas ir tautos kultūra" ir jo pristatymą, 100-ųjų gimimo metinių minėjimo renginius, apie paties Ašmanto asmenybę ir jo darbus (iš viso daugiau kaip 20 skelbinių). Galima sakyti, kad Lietuvoje pirmą kartą vienu metu taip plačiai ir išsamiai kalbėta ir rašyta apie šį mums visiems įdomų ir brangų žmogų.

Tam tikro Andriaus Ašmanto darbų atgarsio jau po jubiliejaus sulaukta iš mokyklų. Antai Panevėžio Saulėtekio vidurinės mokyklos mokinys Justas Lukoševičius Vytauto Landsbergio fondo rašinių konkursui „Kokią Lietuvą kurs mano karta?" 2007 m. parašė įdomų darbą, kuriame, be kitos literatūros, plačiai remiamasi ir Andriaus Ašmanto mintimis (Lukoševičius 2007). Andriaus Ašmanto asmenybė darosi vis plačiau žinoma mokytojams lituanistams, pavyzdžiui, jo kapavietė Rasų kapinėse jau tampa ne tik žemaičių, bet ir kitų kraštų pedagogų lankoma vieta (žr. Mockuvienė: 2006). Žinomų kalbininkų darbuose vis dažniau Andrius Ašmantas minimas kaip žymus lietuvių kalbotyros atstovas (žr., pvz., Mikulėnienė 2007; Vitkauskas 2009).

Andrių Ašmantą menantys daiktai

Reikia viltis, kad pamažu šio žmogaus kūrybinis palikimas iš mūsų kultūros pakraščių vis plačiau žengs į lietuvių kultūros ir kalbotyros vagą ir taps gyva jos funkcionavimo dalimi.

Džiaugiantis šiuo platėjančiu Andriaus Ašmanto darbų pripažinimu, reikia pasakyti, kad prie to daugiausia prisideda jo sūnus profesorius Leonas Vaidotas Ašmantas. Jis pats ne kartą yra skatinęs imtis savo tėvo darbų tyrimo, iniciavęs jo raštų leidimą ir populiarinimą. Pridurtina, kad nemažoje dalyje rašinių, kuriuose rašoma apie Leono Ašmanto darbus ir veiklą, neretai prisimenami ir tėvo darbai, nurodomi jo nuopelnai lietuvių kalbai ir kultūrai (žr., pvz., Juršė 1996; Aleknavičienė 2007: 26; Vareikienė 2006, ir kt.). Tokia tėvo atminimo sklaida negali nekelti pasigėrėjimo ir tikrai nuoširdžios pagarbos.

APIBENDRINAMOSIOS IŠVADOS

Andrius Ašmantas (1906 m. vasario 24 d. – 1941 m. gegužės 19 d.) – tarpukario Lietuvos kalbininkas, literatas, pedagogas, publicistas. Savo darbais ir veikla jis paliko gana ryškią žymę anuometiniame švietimo, kultūros ir mokslo gyvenime ir vertintinas kaip daugiašakis nespėjęs iki galo išsiskleisti talentas. Net ir palyginti trumpu savo buvimu šioje Žemėje Ašmantas spėjo įspausti matomą pėdsaką daugelyje kultūros, švietimo ir mokslo sričių, todėl jo darbai nusipelno ne tik būti apžvelgiami trumpuose enciklopedijų ir proginiuose straipsniuose, bet ir išsamiau nagrinėjami biografinėse monografijose ir kituose kultūros ir mokslo istorijai skirtuose darbuose.

Andrius Ašmantas gimė ir augo sename žemaičių kaime tradicinėje daugiavaikėje šeimoje. Iš motinos įgijo jautrią sielą ir veržimąsi į šviesą, iš tėvo – tam tikrą užsispyrimą, atkaklumą siekti tikslo. Nuolat pabrėždavo savo žemaitišką kilmę, didžiavosi esantis „žemaičių krašto sūnus“. Buvo veržlios prigimties, nuo mažumės pradėjo ryškėti lyderio bruožai. Mokslo siekė atkakliai, nepaisydamas materialių sunkumų ir vėliau versdamasis tik savo sunkiu darbu uždirbtomis lėšomis. Jo kelias į mokslą ir kultūrą yra tipiškas anuometinės jaunuomenės gyvenimo kelias nugalint visokius sunkumus ir įsitvirtinant visuomenėje.

Ašmantas metus lankė Endriejavo tik atidarytą lietuvišką pradinę mokyklą. Toliau mokėsi Rietavo progimnazijoje, baigė Telšių vyskupo Valančiaus gimnaziją. Lietuvos (Vytauto Didžiojo) universitete studijavo lituanistiką, mokslus baigė ir diplomą gavo 1933 m. Šiose mokymo įstaigose įgijo palyginti gerą bendrąjį ir aukštąjį lituanistinį išsilavinimą, kuris savo lygiu bemaž prilygo Vakarų Europoje teikiamam išsilavinimui.

Mokydamasis ir vėliau pradėjęs dirbti mokykloje, nuolat stebėjo aplinką, ją analizavo kritišku žvilgsniu, atkakliai nagrinėjo savo paties veiksmus ir dvasinius pokyčius, sau kėlė maksimalius reikalavimus. Rašomame dienoraštyje, kuriame buvo svarstomi ir įvairūs būties, gyvenimo prasmės klausimai, suformulavo daugelį savo pasaulėžiūros teiginių, kurie vėliau vienokia ar kitokia forma atsispindėjo jo veikloje ir publicistiniuose rašiniuose.

Didžiausiomis žmogaus verybėmis, kuriomis apibūdinama ir lietuvių tapatybė, laikė prisirišimą prie vietos („katiškumą“) ir artimų žmonių („šu-

niškumą“), žmogaus darbą ir veiklą (veikimą), pareigų vykdymą („pasivergimą“), nuolatinį lavinimąsi (ugdymąsi) ir tobulėjimą, gilų ir platų dalyko pažinimą. Visuomeniniu požiūriu jam svarbiausia buvo tauta, jos vienybė, kultūros priemonėmis siekiama visuotinė pažanga. Ašmantas smerkė žmonių puikybę, poniškumą ir vartotojiškumą („pilvo kimšimą“), išlepimą ir ištižimą, apsileidimą, sukčiavimą, apkalbas ir ypač girtavimą.

Andrius Ašmantas visas susifomuluotąsias vertybes stengėsi diegti savo auklėtiniams – mokiniams ir studentams. Visą gyvenimą jis išbuvo mokytojas pačia plačiausia ir tauriausia prasme: dirbo Simono Daukanto mokytojų seminarijoje, Jėzuitų gimnazijoje, Kauno „Aušros“ mergaičių ir berniukų gimnazijose, Klaipėdos Vytauto Didžiojo gimnazijoje, Kauno VI gimnazijoje, dėstė Klaipėdos pedagoginiame ir prekybos institutuose, Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetuose. Visur stengėsi kelti mokymo ir dėstymo lygį, buvo vaikų literatūros, kalbotyros įvado ir stilistikos dėstymo aukštosiose mokyklose pradininkas. Tinkamai mokėjo derinti profesinį darbą su visuomenine ir kūrybine veikla. Šioje srityje jis buvo ypač pastebimas. Darbavosi ateitininkų sąjungoje, įvairiose blaivininkų organizacijose, buvo Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos sumanytojas ir vienas iš aktyviausių jos steigėjų, aktyvus Klaipėdos krašto organizacijų narys, veiklus Lietuvių kalbos draugijos darbininkas. Šis jo keliantis nuostabą socialinis angažuotumas iš tikrųjų turi nedaug pavyzdžių anuometinės Lietuvos visuomeniniame gyvenime. Kaip jaunosios kartos auklėtojas, kalbininkas, literatas, kultūrininkas ir visuomenininkas jis nelabai gali būti su kuo nors lyginamas. Jo aktyvus, dažnai agitacinių gaidų įgyjantis publicistinis žodis skatino jaunosios kartos ir visos visuomenės pasitikėjimą savo tauta, jos gyvybinėmis ir kūrybinėmis jėgomis, kvietė prisidėti prie krašto kultūros ir materialios gerovės kėlimo, prie valstybės pamatų stiprinimo.

Savo pasaulėžiūrinėmis ir filosofinėmis pažiūromis Andrius Ašmantas buvo tipiškas savo laiko kūdikis. Jis susiurbė į save visą praeities ir dabarties savo krašto ir užsienio (iš esmės Vakarų Europos) dvasinį ir kultūrinį palikimą ir jį stengėsi kūrybiškai taikyti savo krašto sąlygoms. Čia jis visą laiką ir visur išliko originalus, nieko nekopijavo iš kitų, tik stengėsi visa, jo paties žodžiu, „suvirškinti“ ir pateikti savo klausytojams ir skaitytojams kaip tam tikrus orientyrus ir gaires kurti bendrąją ir aukštąją kultūrą, auklėti naują visuomenę.

Andrius Ašmantas, vienas iš nedaugelio ano meto Lietuvos šviesuolių, buvo perdėm persiėmęs to meto Vakarų Europoje ypač populiariomis filosofinio psichologizmo idėjomis. Jis tiesiogiai ar tarpiškai rėmėsi vokiečių filosofų Frydricho Vilhelmo Jozefo Šelingo (Schelling), Vilhelmo Diltėjaus (Diltey),

ypač psichologinės mokyklos atstovų Hermano Šteintalio (Steinthal), Karlo Foslerio (Vossler), Vilhelmo Vunto (Wundt), Hugo Šuchardo (Schuchard), Leo Veisgerberio (Weisgerber) ir kitų pažiūromis. Pagrindinis daugelio jo darbų leitmotyvas buvo žmogaus dvasia ir jo psichologija. Šita psichologizmo filosofija eina per visus jo kalbotyros ir pedagoginius straipsnius, kalbos mokymo metodiką, literatūros kritikos darbus, kultūrinę ir politinę publicistiką. Galima sakyti, Ašmantas buvo vienintelis mokslininkas ir švietėjas, kultūrininkas, kuris anuometinėje Lietuvoje visą laiką išliko psichologizmo pozicijose ir jų niekada nepakeitė.

Suprantama, Andrius Ašmantas buvo gerai išstudijavęs ir lietuvių filosofų darbus, ypač savo mokytojų ir amžininkų Julijono Lindės-Dobilo, Stasio Šalkauskio, Antano Maceinos, Jono Griniaus ir kitų veikalus. Filosofinėse pažiūrose daugiau matyti Antano Maceinos poveikis, nors prie daugelio klausimų sprendimo jo eita individualiai ir savitai. Jį ypač patraukė jaunųjų intelektualų katalikiškosios pakraipos vadinamasis kultūrininkų sambūris, su kurio idėjomis sutapo ir paties angažuotumas kultūros dalykams. Nebūdamas instituciškai susijęs su to sambūrio nariais, jis nuosekliai plėtojo ir įgyvendino „Naujosios romuvos“ platformos kultūrines idėjas ir stengėsi jas skleisti gausioje savo publicistikoje ir praktinėje veikloje. Iš tiesų, daugelio jo darbų bendrasis idėjinis vardiklis buvo lietuviškoji kultūra ir jos ugdymas. Nuo savo idėjinių vadovų skyrėsi daugiausia tuo, kad stengėsi skleisti kultūrą į visas, net į nehumanitarines sritis, daugiau propagavo ugdomąjį momentą, niekur nekėlė religijos ir bažnyčios reikšmės kultūrai ir pasaulėžiūrai. Kaip ir jo bendraminčiai, stengėsi būti nepartiškas, kratėsi partinių varžybų ir viską, galėtume pasakyti, statė ant kultūros kortos. Tik susidūręs su agresyvia vokietininkų politika ir praktika Klaipėdos krašte, ėmėsi politinės publicistikos ir tam tikrų politinių veiksmų (įstojo į Šaulių sąjungą, rengėsi balotiruotis į Klaipėdos krašto seimelį), bet vis tiek šventai tikėjo kultūros persvara prieš materiją ir visokias agresyvias jėgas.

Kalbotyros srityje, kuri buvo tiesioginė jo specialybės ir profesijos dalis, Andrius Ašmantas nuolat svyravo tarp grynosios kalbotyros, kurią jam siūlė siaura specializacija, ir taikomųjų dalykų, kurių reikėjo praktiniam gyvenimui. Todėl suprantama, kad palyginti nedaug parašyta darbų iš kalbos struktūros tyrimų ir tie patys, atrodo, buvo paskatinti jo ilgamečio kalbotyros vadovo Prano Skardžiaus. Ašmantą domino lietuvių kalbotyros istorija, bet daugiausia su intencija gauti duomenų dabartiniams kalbos funkcionavimo tyrimams. Šioje, lietuvių kalbotyros istorijos, srityje jo palikta vertingų ir paskaitų tekstų, ir įdomių straipsnių, iš kurių ypač minėtinas „Jaunius – gramatikas“ (1938),

ir studija „Iš romantiškosios į mokslinę kalbotyrą Lietuvoje“, kuri pasižymi dideliu originalumu ir ypač savitu požiūriu į lietuvių kalbotyros istoriją.

Kita sritis, kur Ašmantas gana sėkmingai darbavosi, buvo žodžių daryba. Tai diplominis darbas apie priesagų *-inis* ir *-iškas* vedinių vartojimą nuo „Aušros“ laikų, paskaitų tekstas „Žodžių daryba“, kiti šios srities darbai. Nors juose lietuvių kalbotyra papildyta naujais vertingais senųjų raštų ir tuometinės rašomosios kalbos vartosenos duomenimis ir tam tikrais apibendrinimais, bet iš savo mokytojo perimtas metodas neleido peržengti tuo metu žodžių darybos tyrimams būdingo istorizmo ir pasiekti įspūdingesnių rezultatų. Nėra kokių ypatingesnių atradimų ir jo fonetikos bei akcentologijos paskaitų tekstuose.

Andrius Ašmantas veržte veržėsi iš siaurų specialybinių kalbos struktūros rėmų į kalbos prigimties ir funkcionavimo aiškinimus. Kalba jam – žmogaus dvasios pasireiškimas psichofiziniais pavidalais ir susijęs su žmogaus prigimtimi, mąstymu, visa iki tol gauta socialine, emocine ir egzistencine patirtimi. Kalba – tautos istorijos ir kultūros veidrodis, tautos egzistavimo būdas, tautinės kultūros pagrindas ir jos kūrimo priemonė. Kaip ir viskas, kas susiję su žmogaus prigimtimi ir jo dvasia, kalba nusipelno nuoseklaus ugdymo ir puoselėjimo. Taigi kalbos kultūra negali būti keliama atsietai nuo žmogaus dvasinio pajėgumo ugdymo ir dvasios turtinimo. Reikia ugdyti pasitikėjimą savo gimtąja kalba, jaunajai kartai diegti amžinąjį kūrybos poreikį, o kalbos kultūrai mokyti daugiau taikyti ugdomąjį, o ne taisomąjį metodą.

Andrius Ašmantas buvo vienas iš gyvosios kalbos principo propaguotojų lietuvių kalbotyroje. Gyvosios kalbos šaltinį matė kaimo žmonių kalboje, o tokios kalbos požymiais laikė ne atskirų žodžių taisyklingumą, o viso teksto sandarą – kalbos ritmiką, tempą, deramai sudėliotas pauzes, intonaciją. Kaip tik gyvojoje kalboje reiškiasi kalbos dvasios galybė. Štai dėl to jis ypač linko į stilistiką ir šioje srityje laikytinas vienu iš lingvistinės lietuvių stilistikos kūrėjų. „Ašmantas buvo savotiškas kalbos „estetas, ragino ieškoti „švelnios ir lanksčios kultūros“ ne tik kalbos turinyje, bet ir gyvosios kalbos raiškos formose, sakytinio žodžio intonacijose bei moduliacijose“ (Šidlauskas 2006: 5).

Šitaip suprantama kalbos prigimtis, gerai suvoktas kalbos gyvumo principas, taip pat psichologizmo mokyklos filosofinės nuostatos Andrių Ašmantą nuosekliai atvedė prie bendrinės šnekamosios kalbos kultūros studijų. Bendrinė šnekamoji kalba, arba kaip jis vadino – sakomasis žodis, savaime nusipelno kultūros ir ugdymo. Todėl tai kultūrai jis ir atsidėjo visomis savo prigimtinėmis jėgomis, filologiniu išprusimu ir kultūrinėmis nuostatomis. Gyvoji, šnekamoji kalba yra seniausia tautos dvasinio ir kultūrinio gyvenimo apraiška, o sakomasis žodis organiškai sutapęs su pirmine žmogaus dvasios

išraiška. Todėl kalboje būtina jungti žodį ir vaizdą ir ta jungtis rodys sakomojo žodžio kultūros laipsnį.

Andrius Ašmantas bendrinės šnekamosios kalbos kultūros srityje sukūrė jos kaip mokslinės disciplinos pagrindus ir klojo jos ugdymo ir puoselėjimo kelius. Šioje kalbotyros srityje jo našiausiai darbuotasi, parašyta daugiausia mokslinių darbų ir populiarinamųjų straipsnių. Būdinga, kad čia tyrėjo gerai suprastas paties dalyko sudėtingumas ir pats yra pripažinęs, kad dar daug kas jo paties darbuose nebuvo išėję iš propagandos žanro ribų. Vis dėlto jo suformuluoti principai, apimantys sakomojo žodžio kultūrą nuo garso ir žodžio ir einantys į žodžių junginius, sakinius iki viso teksto („išbaigto dalyko") kelia nuostabą savo užmoju ir jau pradėtu statyti kultūros statiniu. Šioje srityje Andrius Ašmantas laikytinas didžiausiu lietuvių kalbotyroje naujų kelių tiesėju, kuriam lygių net iki šiol neturime. Skaitydami jo bendrinės šnekamosios kalbos kultūros darbus, ne vienoje vietoje turime pasistebėti, kad daugeliui iš mūsų dar ir šiandien labai toli iki Ašmanto propaguotos sakomojo žodžio kultūros aukštumų. Reikia pasakyti, kad kai kur (ypač mokykloje) jo skelbtos idėjos dabar visai užmirštos ir šnekamosios kalbos kultūra smarkiai ar net visiškai apleista.

Kaip ir jo „Vaizdinė tartis", taip ir literatūros mokslo ir kritikos darbai buvo tiesioginė psichologizmo mokyklos idėjų manifestacija lietuvių filologijoje. Andriaus Ašmanto „Įvadas į literatūros paskaitas" buvo vieno iš tos mokyklos mokslininkų – vokiečio Heinricho Liucelerio (Lützeler) knygos „Įvadas į meno filosofiją" („Einführung in die Philosophische Kunst") konspektas, kūrybiškai pritaikytas lietuviškai auditorijai. Jame aiškinama meno prigimties psichologija, o žmogaus dvasios prigimties dalykai tiesiogiai susiję su Ašmanto studijos „Kūrybinis Putino pasaulis" idėjomis. Joje svarstoma Putino žmogiškoji ir kūrybinė prigimtis, parodomas Putino kūrybos savitumas. Ši studija yra vienas iš pačių įtaigiausių Andriaus Ašmanto kūrinių apskritai visame jo kūrybiniame palikime. Ji įdomi ir vertinga keliais požiūriais: nagrinėjamas Putino idėjų pasaulis nepaisant žanrinių kūrinių skirtumų, studija rašyta amžininko, neturinčio prieš akis viso dar tebekuriančio autoriaus kūrybos konteksto. Ji niekuo nenusileidžia kitiems to meto Putino kūrybos vertinimams, o ne vieną iš jų ir gerokai pralenkia. Pagaliau šis darbas laikytinas vienu iš labiausiai pavykusių psichologizmo idėjų taikymo pavyzdžių lietuvių literatūros kritikoje.

Dideli Andriaus Ašmanto nuopelnai švietimui ir ugdymui. Nors šioje srityje nepaliko stambesnių darbų (iš tokių didesnis gal tik „Lietuvių kalbos dėstymo metodikos" paskaitų tekstas), bet savo gausiuose pedagoginiuo-

se straipsniuose rašė apie daugelį aktualių ir svarbių švietimo ir ugdymų klausimų. Juose nagrinėjo auklėjimo tikslus ir uždavinius, mokyklų tinklo išdėstymo reikalus, mokyklos uždavinius, mokytojo asmenybės ir veiklos dalykus, lietuvių kalbos dėstymo uždavinius ir būdus, plačiai rašė apie kalbos mokymo metodiką.

Andrius Ašmantas – vienas iš tautinės mokyklos kūrėjų ir ideologų. Į švietimą jis žiūrėjo kultūrininko akimis ir jį laikė tautinės kultūros ugdymo vieta, veiksniu ir sąlyga. Tautinė mokykla turi išugdyti ne tautiškai indiferentišką kosmopolitą, o patriotiškai išprususią aktyvią asmenybę, pasirengusią dirbti reikiamose tautai svarbiose materialaus ir dvasinio kultūrinio gyvenimo srityse. Jo švietimo ir ugdymo sistema perdėm demokratiška ir visuotinė. Ji apima tris grandis: 1) visuotinį ir lygų švietimą nepaisant luomų, socialinių grupių ar kitokių skirtumų, apimantį vienodai visas bendrojo ir profesinio ugdymo sritis ir krašto geografines vietas; 2) visuotinį auklėjimą, kuris turi prasidėti šeimoje nuo sutuoktinių ir kitų šeimos narių santykių, pereiti vaikų darželio pakopą, apimti dorinį ir lytinį paauglių auklėjimą ir tolesnį brandinimą mokykloje; 3) visuotinį tobulinimąsi ir profesinį augimą. Tai išties įspūdinga švietimo ir ugdymo sistema, neturinti pavyzdžių lietuvių pedagogikos istorijoje.

Ne mažiau Andriui Ašmantui rūpėjo ir lietuvių kalbos ir literatūros dėstymas mokykloje. Šiam dalykui jis skyrė svarbiausią vaidmenį tarp kitų mokyklinių disciplinų ir jį laikė visos mokyklos šeimininku. Karštai kritikavo senąjį analitinį dėstymo metodą ir propagavo euristiką, leidžiančią mokiniui ne iškalti informaciją, o savarankiškai išvesti taisykles ir jas tinkamai pritaikyti reikiamiems tikslams ir uždaviniams spręsti. Atkakliai ieškojo teorijos ir praktikos dermės. Vienu iš svarbiausių būdų mokyti kalbos laikė įvairaus pobūdžio rašinius, apie juos paskelbė nemaža straipsnių. Pagrįstai teigiama, kad dabartinės lietuvių kalbos mokymo koncepcijos ištakos jau buvo išryškėjusios Andriaus Ašmanto darbuose (Dobrovolskis 2005: 19).

Jam taip pat rūpėjo įvairios nepamokinės ugdymo formos, mokytojų rengimo ir profesinio tobulinimosi reikalai, tinkamos darbo sąlygos ir deramas atlyginimas už darbą. Mokytoją jis laikė svarbiausiu mokyklos asmeniu, kėlė jam didžiulius reikalavimus, kovojo už mokytojo autoriteto stiprinimą mokykloje ir visuomenėje.

Andriaus Ašmanto kaip ir kitų to meto pedagogų bei pedagogikos mokslininkų palikimas akivaizdžiai rodo, kad tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje sukurta lietuviškoji mokykla, pedagogikos mokslas ir lietuvių kalbos mokymo metodika yra originali mokslo ir praktikos sritis, savo gyvybingumą parodžiusi niūriais sovietinės okupacijos metais ir davusi konkrečius rezultatus – per

pusę amžiaus nelaisvės metų padėjusi tautai išsaugoti savo tautinį savitumą ir tautinę savivoką. To niekada nereikėtų pamiršti ir nepulti ieškoti kokių naujovių svetur, tarsi nežinant, kad viskas jau buvo sukurta mūsų pačių ir patikrinta ilgamete praktika.

Didelę Andriaus Ašmanto palikimo dalį, bent jau straipsnių ir rašinių gausa, sudaro publicistika. Ji labai įvairi ir savo žanrais (informacinė, tiriamoji, gamtinė, memorialinė), ir tematika, iš kurios ypač išsiskiria kultūrinė ir politinė publicistika.

Beveik visuose savo darbuose Andrius Ašmantas pirmiausia buvo kultūrininkas. Kultūra – daugelio jo publikacijų atramos taškas, įvairių svarstymų alfa ir omega. Kultūros reikalams ne vienur pajungiami net kalbos, literatūros, švietimo ir ugdymo dalykai. Kultūrą jis suprato labai plačiai – kaip beveik visas dvasinio ir materialiojo gyvenimo sritis, egzistuojančias žmogaus fizinėmis ir dvasinėmis pastangomis ir reikalaujančiomis mūsų kūrybinių jėgų ir dvasinio nusiteikimo. Kultūra, kitaip negu civilizacija, visada yra tautinė, tad visos kuriamos ypač dvasinės vertybės turi tarnauti tautos reikalams ir svarbiausiems jos siekimams.

Skiriamaisiais tautos požymiais Andrius Ašmantas laikė kalbą, papročius, gyvenamąją vietą ir tautinę samonę, o esmine jos gyvavimo forma – valstybę. Tobula valstybės organizacija ir aukšta tautinė kultūra yra ne tik visuotinis tikslas, bet ir laidas mažoms tautoms išlaikyti savo savitumą, įskaitant net valstybės nepriklausomybę. Čia ypač pabrėžtinas jo originaliai suformuluotas bendrasis tautos gyvavimo principas: savarankiška valstybė kaip tautiškumo saugotoja, savarankiška kultūra kaip tautiškumo brangintoja ir savarankiška kūryba kaip originalus veržimasis į visuotinį vertybių pasaulį, kur visur kalba dalyvauja kaip integrali asmenybės dalis ir kaip integrali tautybės dalis.

Andrius Ašmantas kūrė įspūdingą visuotinio tautinės kultūros ugdymo programą. Jam tautinės kultūros ištakos – tūkstantmetė tautos gyvensena ir tradicija, kaimo kultūra su visu savo dvasiniu palikimu, atsispaudusiu kalboje, tautosakoje, architektūroje, tapyboje ir kitose liaudies dailės srityse. Kultūros kūryboje stiprybės reikia semtis iš praeities, ypač iš netolimų laisvės kovų didvyriškumo (Ašmantas neidealizavo tuo metu oficialiai aukštinamos kunigaikščių Lietuvos). Visose ir valstybės, ir tautinės kultūros kūrybos srityse reikia atsižvelgti į geopolitinę mūsų šalies padėtį ir suvokti, kad mažoms tautoms didelių valstybių apsuptyje galima išsilaikyti tik savarankiška aukšta kultūra, kuriama tautinio paveldo pagrindais ir suvirškinant (tai yra kūrybiškai įsisavinant, perdirbant) kitų tautų kultūrą.

Tai buvo modernaus demokratinio nacionalizmo nuostatos, padėjusios

kaip tik XX amžiaus 4-ame dešimtmetyje „sulietuvinti Lietuvą“ (Algirdo Juliaus Greimo teiginys). Tačiau savo tautos iškėlimas Andriaus Ašmanto darbuose niekur nebuvo šovinistinis: jis pripažino neatimamą teisę Lietuvos tautinėms mažumoms kurti savo kultūrą ir turėti savo tautinio švietimo ir ugdymo institucijų.

Andriaus Ašmanto tautinės kultūros ugdymo programa apėmė ne tik aukštąjį meną (literatūrą, teatrą, muziką, dailę ir kt.), bet ir kitos kasdieninės dvasinės ir materialiosios kultūros sritis. Jam rūpėjo geri krašto keliai, sudarantys sąlygas kultūros apyvartai, tinkamai išdėstyta švietimo sistema, tiesiogiai rengianti kultūros kūrėjus, brandi periodinė spauda, skleidžianti kultūros vertybes, ir daugelis kitų sričių, tiesiogiai ar tarpiškai veikiančių kultūrą ar padedančių ją kurti.

Kultūros subjektas yra žmogus. Nuo žmogaus prigimtinių savybių, jo dvasinio ūgio ir auklėjimo priklauso tautinės kultūros plėtros tempai ir kokybė. Tik dora, sąžininga ir pareiginga asmenybė, išauklėta tautine dvasia, gali būti tikroji kultūros vartotoja ir kūrėja. Tad žmogaus auklėjimas neatmezgamai susijęs su tautinės kultūros kūryba ir vienas kitą sąlygoja ir lemia. Ši visuotinio švietimo ir auklėjimo, valstybės ir kultūros kūrimo bei kultūros visuotinumo jungtis yra centrinė Andriaus Ašmanto publicistikos apmąstymų ašis, išreiškianti tautos ir kiekvieno jos nario būties prasmę ir gyvenimo tikslą.

Nors kultūrinėje Andriaus Ašmanto publicistikoje gausu įvairaus pobūdžio agitacijos, kartais ir patetiškų žodžių ir net egzaltacijos, vis dėlto galima matyti joje kuriant įspūdingą tautinės kultūros statinį, kuriame ne paskutinę vietą užima ir jo paties kuriama sakomojo žodžio kultūros teorija ir praktiniai jos taikymo būdai ir metodai. Visu tuo jų autorius stovi vienoje gretoje su kitais žymiaisiais mūsų kultūros ideologais, jos kūrėjais ir puoselėtojais.

Andrius Ašmantas buvo šventai įtikėjęs kultūrinės misijos prasmingumu. Net ir susidūręs su sau pačiam naujomis aplinkybėmis ir visai valstybei kylančiomis grėsmėmis, jis nepaliovė tikėjęs dvasinių dalykų ir kultūros pranašumu prieš materialiąją tikrovę. Bet tikrovė vertė perkainoti vertybes ir vis daugiau krypti iš kultūros į politikos sritį. Vos persikėlęs dirbti į Klaipėdą, jis visomis savo publicistinio žodžio galiomis stengėsi ginti lietuvių tautos teises į pajūrį ir priešintis agresyviems vokietininkų veiksmams. Čia jo publicistikoje atsirado daug naujų gaidų ir įvairių spalvų. Aistringai kovojo ne tik žodžiu, bet ėmėsi konkrečių veiksmų – pasiryžo tiesiogiai eiti į politiką. Ašmantas darėsi aktyvus ne tik kultūriškai, bet ir politiškai. Nors ir neviešai, smerkė valdantįjį režimą ir tautos vadą Antaną Smetoną, spaudoje skaudžiai kritikavo valdžios veiksmus Klaipėdos krašte ir apskritai jos neveiklumą. Didžiai išgyveno vals-

tybei iškilusius iššūkius: Klaipėdos krašto atplėšimą ir Lietuvos pažeminimą dėl Vilniaus krašto. Ir vis tiek jis ir toliau liko kultūrininkas, šventai tikintis savo idealais ir tautos gaivalinėmis ir kūrybinėmis galiomis. Savo darbuose, ypač švenčiant valstybės 20-metį, jis pabrėžė, kad valstybės kūrimas dar nėra baigtas organizaciškai, nes teko daugiau griauti negu kurti. Trečiąjį dešimtmetį jis tikėjosi jau eisiant kūrybos keliu. Net ir didžiųjų tautai išbandymų metu jis teigė, kad tauta jau pajėgi gyventi ir kurti savarankiškai, yra subrendusi išsilaikyti tautų ir valstybių kovoje už teisę būti savo žemėje.

* * *

Platesniame darbe ar tuo labiau kokiame mažesniame straipsnyje ar nedidelėje studijoje nagrinėjant kokios visuomenei nusipelniusios ar šiaip svarbios asmenybės gyvenimą ir darbus visuomet tyko pavojus autoriui pakliūti į subjektyvumo pinkles ir kai kuriuos faktus ar darbus pervertinti ir vienaip ar kitaip nupiešti šviesesnėmis spalvomis, negu buvo tikrovėje. Ir šios monografijos autorių nuolat tykojo pavojai matyti Andriaus Ašmanto gyvenime tik daugiau šviesių spalvų, o jo gyventą Lietuvos dviejų nepriklausomų dešimtmečių laikotarpį piešti kiek suidealizuotą tarsi kokį Lietuvos istorijos aukso amžių, kada lyg nebūtų buvę didelių skaudulių visuomenės gyvenime ir stambių klaidų valdančiųjų sluoksnių veiksmuose. Tuos pavojus stengtasi kiek įmanoma turėti prieš akis, o ar tai pavyko, tesprendžia knygos skaitytojai. Vis dėlto noriu pasakyti, kad darbe siekta nenutylėti jokių faktų ar vertinimų, o jeigu kur nepavyko sudėlioti reikiamų akcentų ar buvo pasakyta painiai ar neaiškiai, tai čia jau knygos autoriaus atsakomybė, kylanti ne iš blogos valios, o daugiau dėl kokio paskubėjimo ar dėl ne iki galo apsvarstytų teiginių.

Rašant šią knygą, niekada nepaleido mintis, kad dabartinėje mūsų kultūroje beveik nefunkcionuoja Andriaus Ašmanto tekstai ir juose keliamos mintys. Kažkokia nelemtis juos lydi nuo pačių paskutinių autoriaus gyvenimo dienų, kurių tragiška tėkmė padalijo mūsų tautos likimą ir jos kultūrą tarp to, kas buvo, ir tarp to, kaip bus gyvenama kitokiomis sąlygomis. Lėmė ne tik nepalankūs mūsų tautai gyvenimo dešimtmečiai, bet ir kitos aplinkybės. Tarp jų ir ta, kad Ašmantas nebuvo išleidęs jokios knygos, nemaža dalis jo darbų buvo rankraštiniai, o geriausi straipsniai pasimetė tarp gausių anuometinių kitų žmonių rašinių. Net ir viena iš vertingiausių studijų „Kūrybinis Putino pasaulis“ buvo paskelbta retai kada kieno vartomo Klaipėdos pedagoginio instituto metraščio puslapiuose. Nereikia užmiršti ir to, kad nemaža savo rašinių ir beveik visus publicistinius straipsnius Ašmantas pasirašinėjo ne

pavarde, o slapyvardžiais, ir jie tarsi nematomi išsklido visoje tuometinėje periodinėje publicistikoje.

Mūsų dienomis Ašmanto tekstai tebėra filologijos, pedagogikos ir žurnalistikos diskurso paraštėse ir jo mintys, jei ir cituojamos, tai daugiausia atsitiktinai ir nesistemingai. Rašant šią monografiją stengtasi kiek galint daugiau susisteminti įvairiuose šaltiniuose ir rašiniuose išsibarsčiusias Andriaus Ašmanto pažiūras ir pamėginti atkurti ir įvertinti jo statytąjį filologijos rūmą, tam tikrą paminklą savo tautai ir jos žmonėms. Monografijos autorius nepuoselėja vilčių, kad šioje knygoje bus pavykę visapusiškai ir iki galo atskleisti Andriaus Ašmanto darbų vertę ir jų svarbą mūsų mokslo ir kultūros istorijai. Kai kurie jo darbai galėjo likti įvertinti per mažai, o kai kas gal ir kiek pervertinta. Bet jeigu pavyko kiek praskleisti uždangą nuo anų jau toli į praeitį nukeliavusių dienų įvairovės, nupūsti kiek dulkių nuo to meto žmonių ir jų darbų likimų, knygos autorius jausis savo pareigą atlikęs, ypač atidavęs duoklę tam didžiam idealistui kūrėjui, tikram lietuviui (Vincas Mykolaitis-Putinas), kurio žodžiai dar ir dabar negali nevirpinti mūsų jausmų ir neduoti peno dvasiniams ir intelektiniams apmąstymams. Reikėtų atsiminti, kad tokių plačių interesų filologų mokslininkų ir praktikų, aistringų kultūrininkų ir pagaulaus žodžio publicistų, per tokį trumpą amžių mums tiek daug pasakiusių, savo kultūros ir mokslo istorijoje ne tiek daug ir težinome.

ŠALTINIŲ SUTRUMPINIMAI

AA – Andriaus Ašmanto archyvas.

ArPh – *Archivum Philologicum.* T. I–VIII, 1930–1939.

ATSŽ – *Lietuvos TSR administracinio suskirstymo žinynas.* II dalis. Vilnius: Mintis, 1976.

CVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas.

GK – *Gimtoji kalba.* Bendrinės kalbos laikraštis. 1933–1941.

IF – *Indogermanische Forschungen.*

ILKKI – *Iš lietuvių kalbos kultūros istorijos: Andriaus Ašmanto darbai bendrinės kalbos ir jos kultūros istorijoje.* Sudarė A. Pupkis. Vilnius: VU, 1988.

JAVL – *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai. Biografijų žinynas.* T. I. V.: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

LE – *Lietuvių enciklopedija.* T. I–XXXVII. Bostonas, 1953–1966, 1969, 1985.

LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija.* Antrasis patikslintas ir papildytas leidimas. Sudarė K. Morkūnas, red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas.* T. I–XX. Red. J. Balčikonis, K. Ulvydas, J. Kruopas, V. Vitkauskas. Vilnius, 1941–2002.

LLTIB RS – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius.

LMPM – *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940.* Antologija. III tomas. Sudarė T. Bukauskienė. Vilnius: Mintis, 1996.

LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas.* Ats. red. A. Vanagas. T. I, A–K, t. II, L–Ž. Vilnius: Mokslas, 1985, 1989.

MAB RS – Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.

MLE – *Mažosios Lietuvos enciklopedija.* T. I–IV. Vilnius: 2000–2009.

MLTE – *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija.* T. I–III. Vilnius: Mintis, 1966–1971.

RR – *Rinktiniai raštai.*

TLE – *Tarybų Lietuvos enciklopedija.* T. I–IV. Vilnius: Mokslas, 1985–1988.

TUTK – A. Ašmantas. *Tautinis ugdymas ir tautos kultūra.* Sudarė A. Pupkis. Vilnius: Trys žvaigždutės, 2005.

VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija.* T. I–XVI. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2009.

VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius.

VUI – *Vilniaus universiteto istorija.* 1803–1940. Ats. red. V. Merkys. Vilnius: Mokslas, 1977.

LITERATŪRA

Adomavičienė E. 2003: *Žvilgsnis į praeitį.* Endriejavo šv. apaštalo Andriejaus bažnyčia.

Aleknavičienė A. 2007: Leonas Vaidotas Ašmantas. – *Žvaigždutė,* nr. 3, p. 24–26.

Ambraška J. 1934: Vaikų kalba ir jos plėtojimas. – *Mokykla ir visuomenė,* nr. 7–9, p. 244–249.

Ašmontų giminė 2006: Mašinraštis. Parengė Eglė Vitkūnaitė. Vilnius.

Atodangos 2007: *Klaipėdos krašto istorijos ir kultūros atodangos.* Adomui Brakui atminti. Sudarė Kristina Jokubavičienė, Silva Pocytė. Klaipėda.

Babrauskas B. 1939: *Kirčiavimo taisyklės.* Kaunas: Sakalas.

Balsevičius J. 1923a: Atviras laiškas Telšių gimnazijos lietuvių kalbos mokytojui (jams). – *Mokykla ir gyvenimas,* nr. 3, p. 44–45.

Balsevičius J. 1923b: Kas kaltas. – *Lietuva,* balandžio 18 d.

Balsevičius J. 1923c: Prie tilpusio „M ir g" 3 nr. „Atviro laiško Telšių gimn-jos lietuvių kalbos mokytojui (jams)". – *Mokykla ir gyvenimas,* nr. 6, p. 34–36.

Baltrušis J. 1992: Apie Rietavo mokytojus ir moksleivius. – *Rietavo apylinkės.* Red. kol. I. Seliukaitė ir kt. Kaunas, p. 246–250.

Barzdukas S. 1935: Viena kalbos negerovė ir mokykla. – *Gimtoji kalba,* nr. 4, p. 52–54.

Barzdukas S. 1937: Lietuvių k-s ir l-os m-jų sąjungos suvažiavimas. – *Tautos mokykla,* nr. 2, p. 49–50.

Barzdukas S. 1938: Mokyklai rūpimais klausimais. – *Naujoji romuva,* nr. 27–28, p. 572–574.

Barzdukas S. 2006: [Atsiminimai]. – *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį.* Sudarė Birutė Goberienė ir Aldonas Pupkis. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, p. 104–106.

Baužys P. 2006: Susitikimas su kalbininkais. – *Naujas rytas* (Raseiniai), balandžio 19 d.

Bičiūnas V. 1930: Putinas – poetas. – *Gaisai,* nr. 4, p. 340–357.

Blynaitė L. 2004: Iš lietuvių teatro kritikos istorijos (1920–1940). – *Kultūros barai,* nr. 3, p. 79–82.

Būga K. 1961: *Rinktiniai raštai.* T. 3. Sudarė Zigmas Zinkevičius. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Bukauskienė T. 1993: *Lietuvių literatūros mokymo istorija (iki 1940 m.).* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Bukauskienė T. 1995: *Lietuvos mokykla ir pedagoginė mintis 1918–1940 m.* Vilnius: Leidybos centras.

Bulavas J. 1972: Kaip ieškojome kartotekos. – *Mūsų kalba,* nr. 2, p. 26–30.

Būtėnas J. 1975: *Literato duona.* Vilnius: Vaga.

Būtėnas P. 1930: Prieš pradedant liet. kl. metodiką. – *Panevėžio balsas,* lapkričio 5, 12, 26, gruodžio 3 d.

Būtėnas P. 1931: *Lietuvių kalbos akcentologijos vadovėlis mokyklai ir gyvenimui.* Kaunas: Sakalas.

Dambrauskas L. 1936: Dalyvių dėstymas. – *Gimtoji kalba,* nr. 8, p. 121–122.

Dambrauskas L. 1938: Bendrinė kalba ir tarmės mokykloje. – *Tautos mokykla,* nr. 8, p. 207–209.

Dambriūnas L. 2006: [Atsiminimai]. – *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį.* Sudarė Birutė Goberienė ir Aldonas Pupkis. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, p. 101–103.

Dėk žodį 2006: *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį.* Sudarė Birutė Goberienė ir Aldonas Pupkis. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Dobrovolskis B. 2005: Iš praeities ataidintys švietimo rūpesčiai. – *TUTK,* p. 16–20.

Dogelytė V. 1976: Šveicarų kalbininko nuopelnai. – *Mūsų kalba,* nr. 1, p. 40–44.

Durys M. 1929: *Kalbos mokslo pagrindai.* Vadovėlis aukštesniosioms mokykloms ir mokytojų seminarijoms. Kaunas: „Švyturio“ bendrovės leidinys.

Durys M. 1930: Šis tas dėl sintaksės metodo. – *Lietuvos mokykla,* nr. 5, p. 229–233.

E. J. 1993: A. A. kpt. Kazys Rimas. – *Lietuvių balsas,* vasario 18 d.

Endriejavo valsčius 2010. Vilnius: Versmė (rengiama spaudai).

Esmaitis 1930: *Pedagogikos istorija.* Vadovėlis mokytojų seminarijoms, mokytojams ir tėvams. Kaunas: „Spaudos fondo“ leidinys.

Fenzlau W. 1936: *Die deutschen Formen der litauischee Orts- und Personennamen des Memelgebiets.* Halle/ Saale: Max Niemeico Verlag.

Gaivenis K. 1982: J. Jablonskio veikla Terminologijos komisijoje. – *Kalbos kultūra,* sąs. 42, p. 20– 24.

Garliauskas V. 2006: Vardyno norminimo problemos 1933–1940 m. „Gimtojoje kalboje“. – *Bendrinės kalbos norminimas ir vartojimas.* Red. Albertas Rosinas ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 20– 27.

Garliauskas V. 2009: Lietuvos katalikų bažnyčių metrikų knygų svarba lituanistikai. – *Gimtoji kalba,* nr. 3, p. 6–15.

Gasparavičius K. 2006: [Atsiminimai]. – *Dėk žodį prie žodžio – turėsi žodyną. Atsiminimai apie kalbininką Juozą Balčikonį.* Sudarė Birutė Goberienė ir Aldonas Pupkis. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, p. 183–190.

Gerulis J. 1928: Prof. Gerullio laiškas dėl p. p. Salio ir Skardžiaus. – *Lietuvos aidas,* 1928 m. sausio 11 d.

Gerullis G. 1930: *Litauische Dialektstudien.* Leipzig: Markert & Petters Verlag.

Gerullis J., Stang'as Ch. 1933: *Lietuvių žvejų tarmė prūsuose.* Kaunas: Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos leidinys.

Gineitis L. 1982: *Lietuvių literatūros istoriografija.* Vilnius: Vaga.

Gintalas P. 2008: *Petras Gintalas. Gyvenimas ir kūryba.* Vilnius–Telšiai.

Gira L. 1928: *E. Radzikausko (Liudo Giros) Kritikos raštai.* Kaunas: Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys.

Grinaveckienė E. 1962: Kai kurios lietuvių kalbos tarmių ypatybės (iš 1961 metų dialektologinių ekspedicijų). – *Lietuvių kalbotyros klausimai.* T. V, p. 147–169.

Grinaveckis V. 1992: Rietavo šnekta. – *Rietavo apylinkės.* Red. kol. I. Seliukaitė ir kt. Kaunas: Lietuvos kraštotyros draugija, p. 416–426.

Grinius J. 1932: *Putino kūryba.* Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto leidinys.

Grinius J. 1964: *Vincas Mykolaitis-Putinas als Dichter.* Zu seinem 70. Geburtstag. Bonn: Baltische Forschungsinsititut.

Grinius J. 1973: *Veidai ir problemos lietuvių literatūroje.* T. I. Roma.

Gudaitis L. 2000: Žurnalistikos mokslas ir mokymas Lietuvoje. 1922–1943 metai. – *Darbai ir dienos.* T. XXIII, p. 7–48.

Heinz A. 1978: *Dzieje językoznawstwa w zaysie.* Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

Ivanovas B. 2005: *Tautiškumo beieškant Antano Smetonos Lietuvoje.* Vilnius: Versus aureus.

Jablonskis J. 1936: *Jablonskio raštai.* T. 5: Kalbos dalykai. Red. Juozas Balčikonis. Kaunas: Švietimo ministerijos leidinys.

Jablonskis J. 1957: *Rinktiniai raštai.* T. 1. Sudarė Jonas Palionis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Jablonskis J. 1959: *Rinktiniai raštai.* T. 2. Sudarė Jonas Palionis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Jocaitis V.: „Tarp dviejų aušrų" [rec.]. – *Lietuva,* 1927 m. vasario 22 d.

Jonikas P. 1941: Andrius Ašmantas. – *Vilniaus balsas,* gegužės 21 d.

Jovaiša L. 2007: *Enciklopedinis edukologijos žodynas.* Vilnius: Gimtasis žodis.

Juršė B. 1996: Lietuvos Respublikos energetikos ministro Leono Ašmanto memuarai „Laisvės skausmas“ – lietuviškas bestseleris? – *Diena,* rugsėjo 28 d.

Juška A. 2003: *Mažosios Lietuvos mokykla.* Klaipėda: Mažosios Lietuvos fondas, Klaipėdos universiteto leidykla.

Juška A. 2007: Ko negalėjo suprasti Lietuvos valdžia ir klaipėdiškiai 1923–1939 m. – *Kultūros barai,* nr. 9, p. 90–94, nr. 10, p. 75–80, nr. 11, p. 74–79.

Jž. 1935: Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų suvažiavimas. – *Mokykla ir visuomenė,* nr. 1, p. 38–39.

Kačinskas E. [=H.] 1938: Gyvojo žodžio menas mokykloje. – *Tautos mokykla,* nr. 15–16, p. 359–362.

Kadžytė G. 1983: Gimtinės žodžio puoselėtojas Pranas Samulionis. – *Mūsų kalba,* nr. 5, p. 31–32.

Kalnius A. 1936: Gimtoji kalba reformuotoje mokykloje. – *Tautos mokykla,* nr. 20, p. 474–476.

Kalnius A. 1939: Gramatinės definicijos. – *Tautos mokykla,* nr. 8, p. 175–177.

Karčiauskienė M. 1990: *Pradinio mokymo patirtis Lietuvoje (1918–1940).* Kaunas: Šviesa.

Karmalavičius R. 1992: *Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė: Epocha. Idealai. Kūryba.* Vilnius: Vaga.

Kaubrys S. 2000: *Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis.* Vilnius: Statistikos tyrimai.

Kavaliauskas K. 1941: Dar dėl gimtosios kalbos mokyklose. – *Mokykla ir gyvenimas,* nr. 8, p. 353–354.

Kavaliūnas A. 1995: *Pedagoginis institutas.* Vilnius.

Keinys S. 1967: Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). – *Kalbotyra.* T. 18 (1), p. 5–34.

Keliuotis J. 1997: *Meno tragizmas.* Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.

Kemežys V. 1990: Periodinės spaudos laimėjimai. – *Lietuva. 1918–1940.* Kaunas: Šviesa.

Kėzytė S. 1982: Zuzanos Jonikaitės atminimui. – *Kalbos kultūra,* sąs. 43, p. 84–86.

Kizevičius A. 1932: Šis tas dėl lietuvių kalbos nemokėjimo. – *Naujoji romuva,* nr. 20, p. 474–475.

Klumbys V. 2004: Dar kartą apie kolaboravimą (ir konformizmą), arba Koks gi skirtumas tarp Nijolės Sadūnaitės ir Antano Sniečkaus. – *Kultūros barai,* nr. 2, p. 21–25.

Kniūkšta P. 1976: *Priesagos* -inis *būdvardžiai.* Vilnius: Mokslas.

Kniūkšta P. 1979: K. Būgos nuopelnai literatūrinei kalbai ir jo taikyti kalbos norminimo principai. – *Kalbos kultūra,* sąs. 36, p. 9–24.

Kochas J. Kodėl mūsų mokiniai neišmoksta gramatikos. – *Tautos mokykla,* nr. 10, p. 219–221.

Kostkevičiūtė I. 1989: Poeto ir mąstytojo keliu. – Vincas Mykolaitis-Putinas. *Raštai. Estetika.* Vilnius: Mintis.

Krikščiūnas M. 1936: Mokinių kalbos ir rašinių priežiūra. – *Gimtoji kalba* [Apžvalga], nr. 1–2, p. 25–26.

Kubilius V. 1982: *Literatūros teorijos apybraiža.* Redagavo Vytautas Kubilius. Vilnius: Vaga.

Kučinskaitė A. 1972: Juozas Lazauskas. – *Mūsų kalba,* nr. 4, p. 34–37.

Kudaba Č. 1972: *Kalvotoji Žemaitija.* Vilnius: Mintis.

Kulbokas V. 1991: *Laiko pagrėbstai.* Čikaga.

Kuodys L. 1931: Gimtoji kalba mūsų mokykloje. – *Vairas,* nr. 11, p. 363–366.

Kuzmickis Z. 1936: Lietuvių kalba ir jos rašomieji darbai. – *Vairas,* nr. 2, p. 174–177, nr. 3, p. 300–303.

Kuzmickis Z. 1971: Mano bendravimas su Andrium Ašmantu. – *Mūsų kalba,* nr. 2, p. 38–39.

Kviklys B. 1992: *Mūsų Lietuva.* T. IV. Vilnius: Mintis.

Laurinaitis J. M. 1930: Terminologijos darbo atgaivinimas. – *Kalba.* T. I, sąs. 1, p. 27–31.

Laurinaitis J. M. 1930a: Prikelkime „Kalbos“ draugiją. – *Kalba.* T. 1, sąs. 1, p. 37–39.

Laurinaitis J. M. 1935: Pirmieji LKD žingsniai. – *Gimtoji kalba,* sąs. 4, p. 59–61.

Laužikas J. 1934: *Švietimo reforma. Gairės mūsų mokyklos reformai.* Kaunas: Mokytojų knygyno „Šviesa“ leidinys.

Lebedys J. 1963: *Mikalojus Daukša.* Monografija. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.

Leskien A. 1891: *Die Bildung der Nomina im Litauischen.* Leipzig.

Liaugminas A. 1936: Vaiko kalbos formavimasis. – *Tautos mokykla.* nr. 16–17, p. 362–365.

Lyberis A. 1981: „Lietuvių kalbos žodynas“ ir jo darbininkai. – *Mūsų kalba,* nr. 1, p. 5–17.

Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija 2004. Sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Lietuvių kalbotyra 1961–1964: 1965. Bibliografinė rodyklė. Sudarė A. Bielinis ir E. Stanevičienė. Vilnius.

Lietuvių kalbotyra 1965–1968: 1971. Bibliografinė rodyklė. [Sudarė] O. Kriukelienė ir E. Stanevičienė. Vilnius.

Lietuvių literatūros kritika 1972: T. II. 1918–1940. Red. Kostas Korsakas, Kostas Doveika. Vilnius: Vaga.

Lindė-Dobilas J. 1999: *Laiškai.* Parengė Virginija Stonytė. Vilnius: Vaga.

Literatūros teorijos 2006: *XX amžiaus literatūros teorijos.* Sudarė Aušra Jurgutienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.

Litvinienė I. 2006: „Visų ryškiausia tautybės žymė yra kalba". – *Žemaitis* (Plungė, Rietavas), vasario14 d.

Lukoševičius J. 2007: Kokią Lietuvą kurs mano karta? – http://www2.lrs.lt/1990signatarai/vlandsbergis/konkurs/lukosevicius.htm

Lukšienė M. 2004: J. Biliūnienė-Matjošaitienė, M. Lukšienė. *Laiko prasmės.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Lützeler H. 1934: *Einführung in die Philosiphische Kunst.* Bonn: Peter Hanstein Verlagsbuchhandlung.

Maciejauskienė V. 1991: *Lietuvių pavardžių susidarymas XIII–XVIII a.* Vilnius: Mokslas.

Mačiulis D. 2005: *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.

Makaraitytė I. 2006: Nacionalinio diktanto sąskaitos. – *Atgimimas,* vasario 24 d.

Mančinskas Č. 1996: *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940 metais.* Vilnius.

Marcinkevičienė R. 2008: *Žanro ribos ir paribiai. Spaudos patirtys.* Vilnius: Versus aureus.

Matulaitienė S. 1993: Pluoštelis Lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų sąjungos istorijos. – *Gimtoji kalba,* nr. 9, p. 26–30.

Matusevičiūtė O. 1994: *Amžinas Lietuvos vainikas.* Istorinė dviejų dalių apysaka. Red. Leopoldas Stanevičius. Vilnius: Mintis.

Mykolaitis-Putinas V. 1999: *Raštai.* T. VIII: Estetika. Literatūros etiudai. Vilnius: Vaga.

Mikulėnienė D. 2007: Būkime kaip vengrai (kalbino Ž. Makauskienė).– httm://www.ausr.pl/0413/zml.htm

Miliūnaitė R. 1991: Kalbos norminimo teorija „Gimtojoje kalboje" (1933–1940 m.). – *Kalbos kultūra,* sąs. 61, p. 7–21.

Misius K. 1992: Rietavo valsčius, seniūnija ir jos savininkai. – *Rietavo apylinkės.* Red. Irena Seliukaitė ir kt. Kaunas, p. 88–113.

Misius K. 1992a: Iš Rietavo kultūrinio gyvenimo. – *Rietavo apylinkės.* Red. Irena Seliukaitė ir kt. Kaunas, p. 191–219.

Miškinis M.1936: M. Žilvinis. Putino lirika. – *Šviesos keliai,* nr. 11, p. 658–660.

Mockuvienė I. 2006: Lituanistai aplankė kultūros panteonus. – http:/www.krs.lt/popup2.php?m news id=325?tmpl name=m news print form

Morkūnas K. 2000: Jurgio Gerulio kursai tarmėms tirti. – *Archivum Lithuanicum.* T. II, p. 283–290.

Morkūnas K., Sabaliauskas A. 2006: Kalbininkas Juozas Senkus. – Juozas Senkus. *Kalbotyros darbai.* Sudarė Danguolė Mikulėnienė, Rasa Senkutė-Kašėtienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Motuzas R. 1995: *Lietuvos vidurinės mokyklos raidos 1918–1940 metais pedagoginės kryptys.* Vilnius: Leidybos centras.

Murka J. 1919: *Metodikos etiudai.* Vilnius: Žaibas.

Naujokaitis P. 1975: *Lietuvių literatūros istorija.* T. II, Čikaga: JAV LB Kultūros tarybos leidinys.

Nyka-Niliūnas A. 1974: Atsiminimų nuotrupos. – *Balys Sruoga mūsų atsiminimuose.* Parengė Vanda Sruogienė. Chicago, p. 366–371.

Orintaitė P. 1965: *Ką laumės lėmė.* Čikaga.

Pakerys A. 1976: Antano Salio palatogramos. Parengė Antanas Pakerys. – *Kalbotyra.* T. 27 (1), p. 87–100.

Pakerys A. 1986: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika.* Vilnius: Mokslas.

Palionis J. 1995: *Lietuvių rašomosios kalbos istorija.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Paulauskas R. 1990: *S. Šalkauskio ir A. Maceinos filosofinė pedagogika.* Vilnius: „Žinijos“ draugijos leidykla.

Paulavičienė R. 1996: *XX amžiaus Lietuvos mokytojai.* Vilnius: Leidybos centras.

Pikčilingis J. 1971: *Lietuvių kalbos stilistika.* T. I. Vilnius: Mintis.

Piročkinas A. 1970: J. Jablonskio kalbos norminimo pagrindai ir principai. – *Kalbos kultūros teorija ir praktika:* Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis nr. 5 (18), p. 5–11.

Piročkinas A. 1978: *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas: 1904–1930.* Vilnius: Mokslas.

Piročkinas A. 2005: Nefilosofiški pasvarstymai dėl Jono Basanavičiaus romantizmo. – *Mokslo Lietuva,* vasario 23 d.

Piročkinas A. 2007: „Grynasis“ istorijos mokslas talkininkauja vokietininkams. – *Mokslo Lietuva,* kovo 1 d.

Piročkinas A. 2008: Klaipėdos krašto evangelikų bažnyčia – pleištas vokiečių rankose. – *Mokslo Lietuva,* liepos 24, rugsėjo 4, 18, spalio 9, 23, lapkričio 6.

Piročkinas A. 2009: Išleidus iš rankų mokyklos kontrolę Klaipėdos krašte. – *Mokslo Lietuva,* lapkričio 19, gruodžio 17 d.

Prekybos institutas Klaipėdoje 1936: *Prekybos institutas Klaipėdoje. Studijų santvarka ir programa.* Akcinės „Ryto“ b-vės spaustuvė Klaipėdoje.

Prekybos instituto statutas 1935. Klaipėda.

Pšibilskis V. B. 2008: *Mykolas Biržiška ir Vilniaus universitetas. Veiklos studija ir atsiminimų publikacija.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. II pataisytas leidimas.

Pupkis A. 1969: Adolfas Nezabitauskas. – *Mūsų kalba* (Lietuvių kalbos sekcijos sąsiuvinis nr. 6), p. 13–14.

Pupkis A. 1976: Vasario 24 d. sukako 70 metų, kai gimė kalbininkas Andrius Ašmantas. – *Literatūra ir menas,* kovo 6 d.

Pupkis A., Mažiulis V. 1978: Juozas Balčikonis. – J. Balčikonis. *Rinktiniai raštai.* T. I. Vilnius: Mokslas, p. 5–35.

Pupkis A. 1981: To žmogaus užmiršti negalima. – *Mokslas ir gyvenimas,* nr. 5, p. 26–27.

Pupkis A. 1987: J. Jablonskio kalbos kultūros teorija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai.* T. 26, p. 128–134.

Pupkis A. 1993: Antano Salio bendrinės kalbos norminimo pagrindai ir principai. – *Gimtoji kalba,* nr. 3, p. 1–4.

Pupkis A. 1995: Lietuvių kalbos draugija per šešis dešimtmečius. – *Gimtoji kalba,* nr. 2, p. 1–6.

Pupkis A. 1995a: [Jurgis Talmantas]. – *Gimtoji kalba,* nr. 4, p. 28–29.

Pupkis A. 2006: Petras Jonikas ir Lietuvių kalbos draugija. – *Gimtoji kalba,* nr. 4, p. 6–10.

Pupkis A. 2006a: Lietuvių kalbos draugija: žingsniai ir darbai. – *Bendrinės kalbos norminimas ir vartojimas.* Red. Albertas Rosinas ir kt. Vilnius, p. 11–19.

Pupkis A. 2010: Alfonsas Kalnius. 100-osioms gimimo metinėms. – Aldonas Pupkis. *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, p. 244–259.

Purvinas M. 1995: *Klaipėdos krašto mokytojų draugijos istorija.* Mažosios Lietuvos fondas „Spindulys". Kaunas: Spindulys.

Raguotienė G. 2001: *Lietuvių vaikų lektūra 1918–1940.* Vilnius: VU leidykla.

Ramonaitė D. 2008: Petrui Gintalui – 100. – *Literatūra ir menas,* spalio 17 d.

Rosinas A. 2003: Prano Skardžiaus bendrinės kalbos norminimo pagrindai ir kodifikavimo kriterijai. – *Gimtoji kalba,* nr. 12, p. 12–17.

Sabaliauskas A. 1979: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.* Vilnius: Mokslas.

Sabaliauskas A. 1982: *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija.1940–1980 m.* Vilnius: Mokslas.

Sabaliauskas A. 1998: Kalbininkas Jonas Kruopas. – Jonas Kruopas. *Rinktiniai raštai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 11–23.

Sakalauskas T. 1996: *Regėjimų naktis.* Vilnius: Baltos lankos.

Salys A. 1979: Antanas Salys. *Raštai.* T. 1: Bendrinė kalba. Red. Petras Jonikas. Roma: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Salys A. 1983: Antanas Salys. *Raštai.* T. 2: Tikriniai vardai. Red. Petras Jonikas. Roma: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Salys A. 1985: Antanas Salys. *Raštai.* T. 3: Įvairūs straipsniai. Red. Petras Jonikas. Roma: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Salys A. 1992: Antanas Salys. *Raštai.* T. 4: Lietuvių kalbos tarmės. Red. Petras Jonikas. Roma: Lietuvos katalikų mokslo akademija.

Savickas J. 1995: Cholerinka. – *Diena,* liepos 28 d.

Savickas J. 2008: Prieškario mokytojai. – *Šiaurės Atėnai,* gegužės 9 d.

Skardžius P. 1939: Pranas Brenderis. – *Archivum Philologicum.* T. VIII, p. 5–7.

Skardžius P. 1943: *Lietuvių kalbos žodžių daryba.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Skardžius P. 1997: *Rinktiniai raštai.* T. 2: Bendrinės kalbos dalykai. Sudarė ir parengė Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Skardžius P. 1999: *Rinktiniai raštai.* T. 5: Akcentologija. Bendrinės kalbos kultūra. Publicistika. Sudarė ir parengė Albertas Rosinas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas.

Sliesoriūnas F. 1995: Vilniaus pedagoginiam universitetui – 60. – *Lietuvos aidas,* 1995 m. rugsėjo 7 d.

Sliesoriūnas F. [1998]: *Respublikos pedagoginis institutas 1935–1943 metais.* Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Stonys M. 1936: Vaikas ir svetimos kalbos. – *XX amžius,* rugpjūčio 5 d.

Stravinskas P. 1972: Atsiminimai apie prof. dr. Gotliebą Studerus. – *Draugas* (JAV), balandžio 22 d.

Stropus S. 2003: *Rietavo kraštas 1253–2003.* Vilnius: Mokslo aidai.

Stungurys S. 2006: Andriaus Ašmanto sugrįžimas. – *Valstiečių laikraštis,* balandžio 17 d.

Sutkus A. 1932: Grožinė kalba ir visuomenė. – *Lietuvos aidas,* spalio 7 d.

Šalkauskis S. 1996: *Raštai.* T. V. Parengė Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Mintis.

Šaltenis R. 1937: Vaiko kalbos raidos tyrimo metodai. – *Tautos mokykla,* nr. 11, p. 258–261.

Šaltenis R. 2007: *Aš – mokytojas. Dienoraščiai, laiškai, prisiminimai.* Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.

Šerkšnas S. 1932: Lietuvos mokytojo teismas. – *Lietuvos mokykla,* nr. 5, p. 102–120.

Šiaučiūnas V. 1938: Dailusis žodis pradžios mokykloje. – *Tautos mokykla,* nr. 9, p. 234–236.

Šidlauskas M. 2006: Andriaus Ašmanto kultūrinio sąmoningumo pamokos. – *Gimtoji kalba,* nr. 3, p. 3–5.

Šviesuoliai 2003: *Sūduvos krašto šviesuoliai. Atsiminimai apie pedagogų Jarumbavičių šeimą.* Sudarė Zigmantas Vidrinskas. Marijampolė: Ramona.

Talmantas J. 1933: Lietuvių kalba mūsų mokyklose. – *Gimtoji kalba,* nr. 4, p. 54–55.

Tegul atmintį laikas išsaugo 1999: Kalbininko Juozo Laboko atminimui. Parengė Jūratė Tamulaitienė. Vilnius.

Tiešis A. 1988: Kazimieras Akelis. – *Mūsų kalba,* nr. 6, p. 35–37.

Tijūnėlienė O. 1996: *Mokytojų rengimas Respublikos pedagoginiame institute* (Klaipėda: 1935–1939 m.). Klaipėda.

Tijūnėlienė O. 1996a: *Pedagoginiai santykiai Lietuvoje (1900–1940).* Klaipėda, 1996.

Treinys M. 1990: Vienos niekšybės anatomija. – *Žemės ūkio specialistas,* kovo 2 d.

Tvarkaraščiai 1941: *LTSR Vilniaus universiteto 1940/41 mokslo metų tvarkaraščiai.* Vilnius.

Ubeikaitė A. 1990: *Lietuvių kalbotyra 1930–1943. Literatūros rodyklė.* Vilnius: Lietuvos mokslų akademijos Centrinė biblioteka.

Ulvydas K. 1980: Kazimieras Būga ir kalbos kultūra. – *Kalbos kultūra,* sąs. 38, p. 14–23.

Ulvydas K. 1994: A. Salio veikla Vytauto Didžiojo universitete 1930–1939 m. – *Lietuvių kalbotyros klausimai.* T. 34, p. 20–29.

Urbanavičiūtė Ž., Grinaveckis V. 1992: *Lietuvių tarmės. II. Fonetika ir morfologija.* Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas.

Urbutis V. 2009: *Žodžių darybos teorija.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Urnėžiūtė R. 2002: „Kalbos rūpesčio skatinamas...“. Leono Kuodžio šimtmečiui. – *Gimtoji kalba,* nr. 3, p. 16–21.

Urnėžiūtė R. 2006: Leonardui Dambriūnui – 100 metų. – *Gimtoji kalba,* nr. 2, p. 3–7.

Urnėžiūtė R. 2006a: [Kronika: Lietuvių kalbos draugijoje]. – *Gimtoji kalba,* nr. 3, p. 28–29.

Urnėžiūtė R. 2006b: [Kronika: Lietuvių kalbos draugijoje]. – *Gimtoji kalba,* nr. 6, p. 30.

Vanagas A. 1981: *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas.* Vilnius: Mokslas.

Vanagas A. 1994: Prof. A. Salys ir Pavardžių bei vietovardžių komisija. – *Lietuvių kalbotyros klausimai.* T. 34, p. 64–71.

Vanagas A. 1996: *Lietuvos miestų vardai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Vareikienė. A. 2006: Ministro padėka diplomato tėviškėnams. – *Banga* (Klaipėda), gruodžio 9 d.

Vareikis V. 2008: Gajūs mitai, arba kas „atvadavo“ Klaipėdos kraštą? – *Kultūros barai,* nr. 4, p. 18–21.

Vareikis V. 2009: Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir *realpolitik*. – *Kultūros barai,* nr. 3, p. 68–75.

VDU 1933: *Vytauto Didžiojo universitetas. Antrųjų penkerių veikimo metų (1927 II 16 – 1932 IX 1) apyskaita.* Kaunas.

Venckutė R. 2002: Tyliai išėjusi [Julija Žukauskaitė]. – *Gimtoji kalba,* nr. 7–8, p. 36–37.

Vienuolis A. 1988: Antanas Vienuolis. *Raštai.* T. VI, kn. II. Parengė Juozas Stonys. Vilnius: Vaga.

Vietovardžių žodynas 2002: Sudarė Aldonas Pupkis, Marytė Razmukaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Viliūnas G. 2002: Lietuvių literatūros katedros įsteigimas. – *Vilniaus universiteto Lietuvių literatūros katedra 1940–2000.* Vilnius, 2002 p. 170–176.

Viliūnas G. 2003: Į žodžio meno gilumas. Lietuvių literatūros mokslas XX amžiaus pirmoje pusėje. – *Darbai ir dienos.* T. 36, p. 261–281).

Vitkauskas V. 1985: *Juozas Balčikonis.* Kaunas: Šviesa.

Vitkauskas V. 2009: Lituanistikos institutas mini 70-ies metų jubiliejų. – *Mokslo Lietuva,* kovo 26 d.

Vitkus A. 2004: *Lietuvos istorijos įvykių chronologija. 1926–1940.* Kaunas: Varpas.

Voverienė O. 2006: Andrius Ašmantas – tautinės mokyklos teoretikas ir vienas pradininkų. – *Lietuvos aidas,* kovo 14 d.

Z. 1923: Mokykla. Rietavas. – *Lietuvos žinios,* gegužės 24 d.

Zaborskaitė V. 1982: *Literatūros mokslo įvadas.* Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Z. 1977: *Lietuvių antroponimika.* Vilniaus lietuvių asmenvardžiai XVII a. pradžioje. Vilnius: Mokslas.

Zinkevičius Z. 1992: *Lietuvių kalbos istorija. T. 5: Bendrinės kalbos iškilimas.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Z., Kabelka J. 1958: Kazimieras Būga. – K. Būga *Rinktiniai raštai.* T. I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, p. 13–100.

Žalys V. 1982: Iš albumo. – *Švyturys,* nr. 2, p. 30.

Žekevičius J. 1938: Ar tiksli lietuvių kalbos programa. – *Tautos mokykla,* nr. 9, p. 226–228.

Žemgulis A. 2006: Švietimas Endriejave 1804–1992 metais. – A. Žemgulis, L. Kazragienė, E. Selskienė. *Endriejavo mokykla laiko vingiuose.* Kaunas: Judex.

Žinąs 1923: Kur tiesa? – *Lietuva,* gegužės 18 d.

Žirgulys A. 1935: Mokinių kalbą tvarkant. – *Tautos mokykla,* nr. 19, p. 431–434.

Žirgulys A. 1936: Stiliaus ugdymas. – *Tautos mokykla,* nr. 22, p. 530–534.

Žirgulys 1976: *Literatūros keliuose.* Vilnius: Vaga.

Žirgulys A. 1979: *Prie redaktoriaus stalo.* Vilnius: Mokslas.

Žiugžda J. 1937: Lietuvių kalbos mokymas vidurinėje mokykloje. – *Tautos mokykla,* nr. 2, p. 34–36, nr. 3, p. 65–67.

Žostautaitė P. 1992: *Klaipėdos kraštas 1923–1939.* Vilnius: Mokslas.

Žurnalistikos enciklopedija 1997: Vilnius: Pradai.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

Pupkis, Aldonas

Pu54 Andrius Ašmantas: gyvenimas ir kūryba. Monografija / Aldonas Pupkis. Vilnius: Trys žvaigždutės, 2010, – 600 p., iliustr.

ISBN 978-609-431-004-1

Monografijoje nagrinėjama tarpukario Lietuvos kalbininko, literatūrologo, pedagogo ir kultūrininko Andriaus Ašmanto (1906–1941) gyvenimas ir kūryba. Pirmoje knygos dalyje plačiame to meto politiniame, pedagoginiame ir kultūriniame kontekste aprašomi žinomi ir naujai surasti biografijos faktai. Antroje dalyje apžvelgiamas kūrybinis Andriaus Ašmanto palikimas, mėginama nustatyti jo vietą ir reikšmę lietuvių kalbos ir literatūros mokslo, kultūros ir švietimo istorijoje.

UDK 808.82

Aldonas Pupkis
ANDRIUS AŠMANTAS: GYVENIMAS IR KŪRYBA
Monografija

SL 369. 2010. 37,5 sp. l. Tiražas 800 egz.
Nuotraukos, nepažymėtos atskiromis nuorodomis, yra iš Andriaus Ašmanto archyvo
Vyriausiasis redaktorius Jeronimas Laucius
Redaktorė Marija Stanionienė
Meninė redaktorė Rima Stasiūnaitė
Dizainerė Jelena Malinovskaja
Leido „Trys žvaigždutės“, Kalvarijų g. 159, LT-08313 Vilnius
tel./faks. (8 5) 276 2408, el. p. JaronimasL@takas.lt, www.tryszvaigzdutes.lt

Spaudė AB „Spauda“, Laisvės pr. 60, LT-05120 Vilnius